

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

P H 2001

M 33

1892.

✓ 21

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
STACKS

JAN 17 1971

JANUÁR 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXI. KÖTET. I. FÜZET.

BUDAPEST, 1892.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Szómagyarázatok:	Oldal.
A „botrány” és elődei. <i>Szarvas Gábor</i>	1
A népnyelv és nyelvtörténet. <i>Zolnai Gyula</i>	6
Rokonértelmű szók: Zavar (zabar, zabarit, zabargat) Háborít (háborgat, háborítgat). Rejt (rejteget). Dug (dugacsol, dugdos, dugicskál) <i>Bélieky Kálmán</i>	12
A szűz magyar nyelv. <i>Szarvas Gábor</i>	15
A nyelvjárasok összehasonlítása. <i>Balassa József</i>	21
A relativum hangsulya. <i>Albert János</i>	24
Helyreigazítások Magyarázatok:	
Dunántúli, túladunai. <i>Sleuer János</i>	27
Falka. <i>Kardos Celesztin</i>	28
Vellal. <i>Szarvas Gábor</i>	28
Ritka szópar. <i>Szarvas Gábor</i>	29
A szerkesztőség kérdései	39
Kérdések és felekletek:	
1) Ekképpen v. ekképen?	31
2) Előd v. eldőd?	32
3) Varsa? tardul? tem?	33
4) Nagyobb nálamnál v. nagyobb nálam?	34
5) Rend és fegyelem kezelése?	35
6) Nyalóka, nyalka?	36
7) Közé v. között?	36
Nyelvtörténeti adatok. <i>Hantvai János</i>	42
Népnyelvhagyományok:	
Szólastmódok. <i>Dezsi Lajos</i>	42
Mondások. <i>Volák Lajos</i>	43
Babonák. <i>Koröcs Kálmán</i>	44
Alomfé tések. <i>Versenyi György</i>	44
Guny- és ragadványnevek. <i>Dezsi Lajos</i>	45
Tájszók. <i>Lakóvi Béla Endrei Ákos</i>	46
Népbailadák. <i>Bata Pál</i>	47

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr” a M. T. Akadémia megbizásából s az ő gyamolttasával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr”
szerkesztősége

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXI. KÖTET.

BUDAPEST

1892

HORNÝÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

terkesztő
lala

A MAGYAR NYELVŐR

1892. ÉVI DOLGOZÓTÁRSAI ÉS GYŰJTŐI.

Albert János	Egy huszártiszt
Ágai Adolf	30 Endrei Ákos
Arany László	Érdűjhelyi Menyhért
Ásbóth Oszkár	Fehér Gyula
5 Bába Pál	Glosz Gizella
Baksay Sándor	Goldstein Henrik
Balassa József	35 Gyarmathy Dezső
Baráth Ferenc	Hal Viktor
Barbarics Róbert	Halász Ignác
10 Bárdos Remig	Hanvai János
Bartal Antal	Hermann Antal
Bartha József	40 Hildenstab Antal
Bartók Jenő	Jámbor József
Belányi Tivadar	Jámbor Tamás
15 Bellosics Bálint	Juhász László
Bélteki Kálmán	Kalmár Elek
Berecz Károly	45 Kalmár Elekné
Bertha Aladár	Kanyaró Ferenc
Bódis Jusztn	Kaprinay István
20 Csapodi István	Kardos Albert
Cserép József	Kardos Celesztin
Debreczeni Miklós	50 Katona Lajos
Dénes László	Keleti Ferenc
Dézsi Lajos	Kempelen Béla
25 Dobrovics Miklós	Kicska Emil
Domonkos István	Kiss Ignác
Donáth Imre	55 Kolumbán Samu
Dvorzacsek János	Kovács Kálmán

DOLGOZÓTÁRSAK ÉS GYŰJTŐK.

	Kőrösi József		Seemann Gábor
	Krizsán István		Simon József Sándor
	Kubinszky Ernő		Simonyi Zsigmond
60	Kubinyi Ferenc	85	Steuer János
	Kúnos Ignác		Stromp József
	Ladányi Béla		Szabó Imre
	Lakatos Vince		Szabó Samu
	Legényi Gyula		Szadilek János
65	Lehr Vilmos	90	Szigetvári Iván
	Ligárt I.		Szigyártó Lenke
	Maruska Mihály		Szilasi Mór
	Mészáros Lajos		Szinnyei József
	Mittli Kálmán		Tavassy Mária
70	Mórocz István	95	Thewrewk Emil
	Nádory István		Tolnai József
	Nagyszigethy Kálmán		Tóth Béla
	Négyesy László		Uray Imre
	Paal Gyula		Vasverő Réjmund
75	Paulovics Károly	100	Versényi György
	Pintér Kálmán		Vojnovics Géza
	Raffay Sándor		Volák Lajos
	Rozvány György		Volf György
	rs. t.		Vozári Gyula
80	Sándor József	105	Zolnai Gyula.
	Sebestyén Károly		

Magazinom 409
 mágos 409
 máj 473, 482
 máma 188
 márvás 129
 meglorpan 9
 méh 481
 melankólia 409
 méz 337, 483
 mina 412
 mindnyájan 131
 minta 424
 molina 412
 monda 343
 mula 412
 mulya 412
 múzsa 412
 muzsika 413
 Náj 234, 319
 nál 235, 318
 naponként 237
 naponta 237
 náva 321
 nő, né 295, 428
 néha 147
 néhol 146
 néki 146
 némely 146
 nélkülöz 402
 neste 512
 Nyalka 36
 nyalóka 36
 nyassán 30
 nyereses 162
 nyirettyű 424
 nyole 243
 Offerál 409
 olyik 188
 Őcselés 470
 öreg 572
 örvény, örmény 9
 Palacsinta 414
 pap 152, 318
 paradísum 131
 páriál 129
 párt 413
 pártarét 572
 pászta 511

patkány 232
 Pázmány 294
 perjén 30
 përs 53
 pinnáta 321
 pipatórium 410
 piskóta 413
 piszkafa 54
 pogány 413
 pókhas 513
 pópa 152, 318
 portikus 409
 portulaka 409
 portus 409
 posta 413
 pörkenyő 8
 pribék 199
 pukhas 513
 Rajz, rajsz 52, 210
 rajszos 210
 ravó 511
 reg 343
 rege 343
 reggel 344
 regvel 516
 régi 344
 rejt 13, 180, 372
 ripők, rüpők 198
 rozmarin 413
 rovás 514
 Saladia 321
 saramonta 413
 sarc 52
 sarda 321
 ség 230
 semmi 315
 senki 315
 sért 208
 serte 413
 sib 512
 sik 511, 568
 siketnéma intézet 85
 sik-levegőcske 568
 silla 409
 Simon bíró 294
 skarablya 326, 413
 skarapna 413
 skorpió 413

sólya 414
 somma 414
 spinác 414
 sujt- 474
 suly 474
 Szabaszuan 512
 szak 238
 szám 247, 342
 számadolm 211
 szardella 414
 szármenta 413
 szaval, szól 130
 száz 243, 341
 szebb 101
 székhely 211
 szenved 207
 szenyveszt 425
 szépelkedik 512
 szerecsen 414
 szitok 51
 szók, szavak 81
 szolozsma 327, 378
 szűbasa 531
 szürkület 424
 Tafota 414
 tagbaszakadt 517,
 566
 tántorodás 2
 tapos 395
 tardúl, tárgyúl 33
 tarisznya 567
 taval, tavaly 515
 téglá 414
 tem- 33
 tény 107
 teremtmény 425
 természet 512
 tévelygés 3
 Thurzó 295
 tiszteletteljes 88
 tíz 244, 341
 tokány 567
 tomvad 515
 top 7
 torta 414
 tortata 414
 tödz-, tödz- 197
 töked 196

tökit, tēkit 196

tökell 196

tököld 196

tömkeleg 424

töndül 512

töp 197

töteszt 196

töv-, tövik 195

tövis, tüis 197, 368

tövicsek 369

tőz-, tűz- 197

túlادunai 27

tulakörös 137

tularéti 137

tulipán 414

tusa 137

tű 193

tűr 207

tüske, tösök 370

tüve 194

tüvecske 193

Tyurak 274

tyurapé 276

Újból 370

Ütleg 51

Vagyolkodik 512

vakszem 184, 230

valahol 147

valaki 147

valal, valál 29

valamely 146

valamikor 147

várasesgyik 130

várnagy 211

varsa 33

vásik 398

váza 414

veksza 50

velemmel 9

vella 28

vezet 57

vezérel 57

vígság 129

vikárius 409

votizál 410

Zabolaj 512

zavar 12

Zsolozsma 327, 374, 425.

Földrajzi mutató.

Dunántúl:

a) Komárom m. 92, (Fűrj) 143 | Soprony m. (Kisfalud, Nagymiháli) 335, 381, 475.

b) Somogy m. 528 | Zala m. 44, (Hetés) 476, (Pápa) 90 | Veszprém m. 476, (Csetény) 384, (Várpalota) 477 | Baranya m. (Csurgó) 47, 143 | Ormánság 91.

Palócság:

Palócság 46 | Ipoly völgye 142 | Nógrád m. (Karancs vidék) 477 | Gömör m. (Otrokocs) 89, (Rimaszombat) 336, 432, (Bátka) 89, (Rosnyó) 89, (Rosnyóvidéke) 475.

Duna-Tisza köz:

Kunság 90 | (Halas) 44, (Kisujszállás) 335, 443, (Szeged) 89, 527.

Tiszántúl:

Szatmár megye 476, (Patóháza) 476 | Hajdú m. (Debrecen) 43, 143, 476, (Hadház) 45.

Erdély:

Székelység 90 | Háromszék m. 47 | Szolnok-Doboka m. (Deés) 45 | Udvarhelyszék 93 | Brassó m. (Hétfalu) 91, 144, 478, 528.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXI. kötet.

1892. JANUÁR 15.

I. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

A ,botrány' és elődei.

— Azt mondják Mihály gazda, hogy a kegyelmetek lakzójának nagy botrány volt a vége.

— Ha mondják tekintetes uram, rosszul mondják; gonosz a világ szája! Ez a kis ujjam kicsiny jószág, de akkora bot se volt az egész idő alatt senkinek se a kezében. Az igaz, hogy Csapó Gazsi meg Hinár Jóska birokra keltek egymással, aztán meg a többi legények is ököllel viaskodtak, de bottal, oly igaz, mint hogy itt állok, nem verekedtek.

Harminc év előtt Mihály gazda még beszélhetett s beszélt is így, a *botrány* szóból nem érezvén s nem olvashatván ki egyebet a *bot*-nál. Ma másként áll a dolog. A minden rendű és rangú képviselőtestületek gondoskodnak róla, hogy minden olvasni tudó atyafi is lassanként tisztába jöjjön a kezdetben félreértett szóval; s Mihály gazda, ha isten még eddig életben tartja, mikor majdnem napról napra olvassa a hirlapok hasábjain, hogy: ,Botrány a francia kamarában. Botrány a német birodalmi gyűlésen. Botrány a bécsi községtanácsban. Botrány a magyar országgyűlésen' sat. sat, bizonyára nem gondol többé a botra, hanem ha nem találja is el egészen, de közel jár a szó jelentéséhez.

Hogy mikor született s ki adta neki az életet, pontosan nem tudjuk megmondani; de se a régi nyelv, se a hiteles szótárak nem tudnak róla semmit; a harmincas vagy negyvenes években keletkezhetett s a *botránkozik* igéből van elvonva; tehát olyan, mintha *siránkozik*-ból volna *sirány*.

E megbénított *botrány*-nak legközelebbi elődje a *botránkozás* volt, a mely, valamint a ma helyébe lépett *botrány* is, a görög-latin *scandalum*-nak egyértékese. Története fölnyúlik egész a XVI. század kezdetéig. Már egyik codexünk a ,scandalum' jelentésben használja e szót: ,E szent Anna asszonynak botránkozás, gya-

lázat és szemérem ne legyen harmadszor házasulni' (TelC. 59); s innentől fogva mind nagyobb és nagyobb tért kezdett foglalni s a XVII. századtól kezdve általánossá lett annyira, hogy szótáraink már Calepinustól kezdve Márton Józsefíg a lat. 'scandalumot' csakis *botránkozás* szóval fordítják.

Hogy eredeti fölfogás szülötte-e, vagy pedig idegen példakép rájárára szabott alkotás, azt bajos eldönteni. Lehet egyik is másik is. A *botránkozik*-nak 'offendo, caespito, stolpern, megbotlik' jelentése mintegy magától is kínálkozik átvitelesen a lélek megütközésének, gáncsolódásának, megingásának kifejezésére. De maga a gör. *σκανδαλα*, lat. *offensio*, ném. *anstoss* is, egyike vagy másika szolgálhatott példaképül, mert mindegyikében bennrejlík az ütközésből, botlásból eredő tántorodás. Az utóbbit, az idegen példaképet, valószínűbbnek tartom, valószínűbbnek annál fogva, mert, a mint nyomban látni fogjuk, egy korábbi, már-már megállapodni készülő kitévelt szorított ki a használatból, a mi majdnem a legtöbb esetben biztos jele valamely idegen hatás nyomásának.

A kifejezés, a mely a codexirodalomban nagyobbakkal kecségtető hódításokat tett s a mely a *botránkozik* és származékainak utóbb helyet engedni kényszerült, értelmi rokonságban áll a *botránkozás* szóval, a mennyiben a botlás következményét, a támolýgást tünteti föl. A 'scandalumnak' e megelőző kifejezője a *tántorodás*. Példák: 'Siketek hallonak, holtak fel kelnek es bódog, az ki nem tántorodandik én bennem: beatus est, qui non fuerit scandalizatus in me (DöbrC. 261). Ha asszonyunk Mária nem kommunikált volna, egyebeket meg tántorejtott volna (CornC. 25). Ha te job szömöd meg tántorojt tégedet, vájd ki hűtet: si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum (JordC. 367). Ki meg tántorojtand egyet ez kisedek kezzel, illik, hogy egy malom kő köttessék hű nyakára: qui scandalizaverit unum de pusillis istis (409). Ez mondás tántorojt-e meg titeket: hoc vos scandalizat (646). Tudod-e, mert a farizeosok megtántorodának: pharisaei scandalizati sunt (401). Szikség, hogy terténjenek tántorodások: necesse est ut veniant scandala (409). Lehetetlen, hogy tántorodások ne jőjjenek: impossibile est ut non veniant scandala (587). Annye halálra méltó ember, mennye gonosz tántorodást és példát utánnok valókra hagyot (ÉrdyC. 12). Ki betegösködik és én nem betegösködöm, ki tántorultatik és én nem tántorultatom: quis scandalizatur, et ego non uror (372). Hogy ne tántorojtsok meg őket, menj ez tengör mellé

te horgoddal (552). Ez dolgon csak nem megtántorodott, azaz ez dolog miatt csak nem megbotránkozott' (MA: Scult. 151).

A *tántorodás*-sal mintegy kísérletképen a Jordánszky codexben föltűnik a *tévelygés*: 'Embernek fia elbocsátja hű angyalit és kivé irtogatnak hű országából minden tévölygéseket: colligent de regno ejus omnia scandala (396). Eregy hátam megé satana, énnekem tévelygésekre vagy: vade post me satana, scandalum es mihi' (406).

Ezeket megelőzve még két kísérlettel találkozunk a *scandalum* megmagyarosítására. A 'közelebbi a Müncheni codex kísérlete s a *gonosz* alapszóból indul ki. Példák: 'Ha te jog kezed meggonoszbejtand tégedet, med el ötet (22). Vakok látnak, sánták járnak és bódog, ki meg nem gonoszboltatik én bennem (6). Ereszti embernek fia ő angyalit és egybe győjtnek ő országából minden gonoszbolatokat (39). Menj utánnam satanas, mert gonoszbolat vagy énnekem (45). Jaj az embernek, ki miatt a gonoszbolat jó (47). Lehetetlen, hogy ne jőjjenek gonoszbolatok (150). Monda Ihus őnekik: E gonoszbejt tütöket' (182).

Mind ezeknek élén pedig mint legelső próbálkozás az a találós mese áll, a melyet az Ehrenfeld codex kemény dió gyanánt hagyott hátra a késő kor nyelvészeinek. Ide írjuk egyenként mind a helyeket, a melyekben előfordul: 'Feluen, hogyne azt kewz nepek ezekbe vennék es hogy ezbelew *leusatot* es zydalmat ne vállannak (ne exinde scandalum sustinerent) gondolanak ayaytatost zent Fferenczhez folyamnya (68). Attyamfia, ha akarz my eletewnkbely lenned, kel hogy tulaydonohad magadot menden nemewtewl, kyket *leusatnal* kewl (sine scandalo) hatthacz vallanod (98). Hyuok ewrdewgewkewt es ewk *lewzatott* uettnek ewkeztewk (ipsi tantum scandalum ponent inter eos) es vylag kewzt' (112).

Az első és fő nehézség, a mi megfejtésének nagy és erős akadéka, hogy biztosan olvasni se tudjuk. Lehet *lë-uszat* v. *lë-uzat*, v. *lëusat*, v. *léusat*, *léúszat*. A *lőszat* olvasást a hangilleszkedés törvénye nem teszi elfogadhatóvá. És ha e három hely egyedül állana a régiségben, haszontalan, hiába való volna minden fejtörés, még csak alakjának megállapítása is mindvégig találós mese maradna. Van azonban a régiségnek egy adata, a mely legalább alakjának meghatározására némileg útbaigazítóul szolgál. Ezt az adatot a Németújvári Glosszák jegyezte föl számunkra s ekként van leírva: *lewsagert*: abproprium [olv. opprobrium] (212). T ö m l ő Gyula, a ki e glosszákról érdekes tanulmányt írt (Nyr. XIV.), e szó-

hoz a következő észrevételt csatolja: „Ez érdekes adat bizonyára egybevaló az EhrC. *leusat*, *lewsat* (scandalum) szavával, mely maga is még homályos” (309).

E szónak végtagja világosan a *-ság* képzőt tünteti föl; kétségtelenné válik tehát belőle, hogy a kezdő *le-* szótag nem lehet igekötő; a *lë-usat* olvasás tehát ki van zárva. Kérdés marad azonban, hogy a NémGl. ez adata *lévság*-nak, vagy *léuság*-nak olvasandó-e. Ha ez a szó egyedül, egymagában állna, a kérdés továbbra is kérdés maradna; de egybevetve az EhrC. *leusat*, *lewsat* adatával, a *lewsag*-ot nem lehet *lévság*-nak v. *léuság*-nak olvasnunk, mert akkor a *leusat*, *lewsat* is akként volna olvasandó: *lévsat*; de az analog hangbeli jelenségek ezt az olvasatot nem engedik meg. A tövégi *v* hang ugyanis a rá következő *s* képző előtt nem állhat meg s vagy pótlónyújtást hagyva maga után kienyészik, vagy önhangzó közbejárultával társalkodik a *s* hanggal: *sós*, *szósat*, *fös*, *lős* (tűz-ni), vagy: *havas*, *lovas*, *köves*. A szóbeli két alak tehát így olvasandó: *léuság*, *léusat*, v. *léúság*, *léúsat*.

E kettős adatból megállapítható immár a *léú* v. *léú* alapszó. De mivolta, eredete, jelentése még mindig rejtvény marad előttünk. Szerencsénkre azonban még egy adattal rendelkezhetünk, a melyet „Pelbárt életében” Szilády ismertetett meg velünk. Ez az adat így hangzik: *Scurra*, *leccator* vulgo in lingua nostra dicitur *leubeses* (71). A *scurra* szónak német egyértékesei Freund szótára szerint im ezek: 1) *feiner, städtisch gezierter mann, galanter herr, galan*, 2) *städtischer possenreisser, lustigmacher*. *Leccator* pedig Ducange szerint: *catillo, scurra, vaniloquus*; vagyis magyarául: csélesap, tányérnyaló, bohóc.

Fölötte fontosak a Pelbárt életébeli adatnak eme szavai: „vulgo in lingua nostra dicitur *leubezes*”. E szerint kétségtelenné vehetjük, hogy valamint a *bessés* (= beszédes), hasonlóképen a *léu* is eléggé ismert szó volt nyelvünkben, már akár eredeti, akár pedig mint a *besséd* idegen lett légyen is. A *leubessés* ezek szerint mai nyelven szólva annyit tenne mint: a) kacagtató, nevettető, tréfás, v. b) üres, csélosap, trágár beszédű, szószátyár.

E két jelentésárnyéklat közül az a)-csoport, mint a „scandalum” fogalmába bele nem illő értelem, nem jöhet figyelembe; a *leubessés léu* tagjának jelentése e szerint valamelyike eme jelzőknek lehet: üres, hiábavaló, trágár.

Azt mondtuk föntebb, a *léu* mivoltának megállapítására főfontosságú a „vulgo in lingua nostra” észrevétel. Ebből következik,

hogy e jegyzet írója a szó ismeretes voltát föltette olvasóinál, különben nem volna érthető, mi célja lett volna e magyarázatnak, ha kortársai a *leubezes* értelmezőből se olvashatták volna ki a *scurra* értelmét.

Amde, ha ez ismeretesnek föltett *léu* szó után kutatunk, se az összes irodalomban, se a népnyelvben nyomára nem akadunk. Az alakilag vele megegyező *lév* (*lé*: saft) szó nem csak jelentésénél, hanem magashangúságánál fogva se egyeztethető vele össze; ez a *leu* ugyanis mint a *lewsag* és *leusat*, *lewzat* mutatják, mélyhangú szó. Egy másik, alakilag vele teljesen egyező szó a *léjó*, *léju*, *liú* (l. NySzót.), *lihó*, *livó* (Tájsz.) tölcser jelentésénél fogva hasonlóképen nem vethető vele egybe. (A Tájszótárnak *léju*, *liu*, *lija* szava, mely minden magyarázat nélkül áll, minden bizonnyal az előbbiekkal egy és ugyanaz.)

Minthogy azonban föl nem tehető, hogy egy hazája nyelvét ismerő író honfitársainak oly szóval akart volna magyarázni meg egy idegen szót, a melyet azok nem értenek, a kérdésben forgó *leu* alakot egy ismertebb forma tájbeli változatának kell elfogadnunk. Ismeretes, hogy a hosszú *é* hang, a mint elegendő számú példa bizonyítja, sok esetben *aj*, *oj*, *ej*-ből módosult, pl. *rajta*: *réta*, *sajtár*: *esétár*, *szakajt*: *szakét* (*szakít*), *tanojt*: *tanét* (*tanít*) sat. A *léu* alakot tehát *lajú*, *lajó* változatának vehetjük.

S ezzel eljutottunk volna a *lajha*, *lajhó*, *léha* hiatusos alakjához. Hogy a *lajhó*, *léhó*-ból könnyű módon válhatott *léu*, mutatja az imént idézett 'tölcser' jelentésű *léjó*, *léju* (*lihó*, *livó*), *liú*.

Jelentését úgy adom, a mint egyrésről Pápai Bodnál, másrésről a NSzótárban találom megmagyarázva. Pápai Bod: '*Léha*: rubigo, res vilis; *léhas*: vilis, abjectus, rubigine tactus'. NSzótár: '*Léha*: általán jelent valami könnyűt, milyenek az üres öblű testek; innen alkalmazásban: *léha* gabona, melynek csak toklása, polyvája, de szeme nincs; átv. ért. *léha* ember a. m. hitvány, vagy lusta, tunya, rest ember'. E szerint *léubeszés* = *léha* beszédű, csélcsap: *vaniloquus*; tehát ugyanaz, a minek latin egyértékesét, a *leccutor*-t Ducange értelmezi. *Léuság* = *léhaság*, hitványság, gyalázatosság: *opprobrium*. Az erkölcsileg 'hitvány, alávaló' vagy PPB. szerint: 'abjectus: elvetemedett = gonosz' a MünchC. példaadása szerint szintén alkalmasítható a 'scandalum' kifejezésére; *léhasat* tehát = meggonoszbítás, gonoszbulat.

A *lajhó*, *léhó* alak mellett kellett tehát valamelyik tájszólásban egy *léjó*, *léju* formának is használatban lenni, mert e *leubezes*,

lewsag, *leuzat* szóknak első, *leu* tagja minden bizonnyal a *lajhó*, *léha* alaknak talán valahol még most is lappangó párja. Ha ugyanis Pelbárt szavai szerint *scurra*, *leccator* a mi nyelvünkben (in lingua nostra, tehát = magyarul) közönségesen (vulgo, tehát = ismeretes szóval) annyi mint: *leubezes*, bizonyos, hogy ismert, járatos szónak kellett lennie; de összes szókincsünk között, a mely mind alak, mind jelentés tekintetében csak némileg megközelítené is, az egybevetettem *lajhó*, *léha* szón kívül a legmesszehatóbb, leggondosabb kutatással mást egyet se találunk.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELV ÉS NYELVTÖRTÉNET.

Nyelvészetünknek korszaknyitó folyóirata, a Magyar Nyelvőr immár harmadik évtizedébe lép; idestova egy emberöltő fordul meg nemzeti művelődésünk történetében, a mióta a lelkes szózat féltett kincsünk, ősi nyelvünknek bűvárlása ügyében e lapokról elhangzott. S ha az új decennium küszöbén nyelvünknek e gondos őre s buzgó kutatója megfutott pályáján visszatekint, férfias önérzettel, büszkeséggel mértékelheti munkája eredményeit s frissítő bizalmat meríthet a jövő sikerei iránt.

Azonban e jóleső érzelmek rezgésébe egy bántó hang is vegyül. Lehetetlen észre nem vennünk, mily szórványos az érdeklődés még ma is népünk nyelvhasználati irányai iránt. Egész vidékeket említhetnénk, melyek a tudomány előtt még teljesen vagy nagy részben ismeretlenek, s ha csak a gyűjtő munkások egykori számát vetjük is egybe a legutóbbi évek megfigyelőivel, gyarapodó érdeklődés helyett szembeszökő csökkenést fogunk találni. Értelmiségünkben hiányzik a népszellem nyilatkozásai iránt az az állandó érdeklődés, mely a tudománynak folyton kellő anyagot volna képes rendelkezésére bocsátani. S mi több, maga a népnyelvhasználat tudományos becsének tudata se vált nálunk általánossá, még az értelmiség ama rétegeiben se, melyek műveltségük irányánál és mivoltánál fogva a nyelv, s általában a lélek nyilatkozásai iránt egyébként természetes fogékonysággal bírnak.

Nem kutatjuk ez elszomorító részvétlenség, e tájékozatlan közönbösség okait, de nem hallgathatjuk el csodálkozásunkat, hogy intézeteinkből évenként pályájukra kilépő papjaink, tanítóink, sőt nyelv- és irodalomtanáraink nagy számából oly igen-igen csekély,

alig említhető töredék őrzi meg nyelvünk ügye iránt azt a lelkesedést, melyet mestereik bennük bizonyára fölkeltek. Pedig e pályák emberei, köztük is kivált a lelkészek és tanítók, legközelebb állanak a népszellem forrásához, a népnyelvnek hamisítatlan eredeti nyilatkozásaihoz.

Akaratlanul vitte tollunkat az alkalom eme panaszokra, midőn épen néhány újabb tanulságos leletet akarunk a népnyelv kiaknázatlan bányájából előhozni, annak a számtalanszor hangoztatott igazságnak az erősítésére, hogy népnyelvünk fölfedetlen ereiben nem sejtett kincsek, elveszettnek vélt ősi emlékek lappanganak. A népnyelv egy eleven régi nyelvemlék, melynek fölfedezéséhez nem kell keveseknek jutó ritka szerencse; vonzó figyelemmel könnyen fölfedhetjük kincseit és lelkiismeretes pontosság legtöbbször elegendő biztosíték a benne tett észleletnek megbízhatósága iránt.

A Nyelvőr nem egyszer tett már jelentést olyan meglepő népnyelvi adatokról, melyet kiveszettnek hitt, nyelvemlékeinkben is csak ritkán mutatkozó, hosszú évszázadokon keresztül teljesen lappangó szavakat hoztak napfényre. Emlékezünk még például az *évad*, *gyappanik*, *kisálkodik*, *top*, *lolja* szók érdekes fölfedezésére (l. Nyr. II.399, VIII.79; X.471; XIV.366, 367), melyek közül az elsőt azóta az irodalmi nyelv szótárába is fölvette. Külön is foglalkozott efféle becses ritkaságainkkal Simonyi „Ritka szók és szólások” című cikkében (Nyr. XVII.8), mikor a hirlapolvasó közönség figyelmének fölébresztése végett a „Nemzet” 1887. évi karácsonyi számában is előadta észleleteit e címmel: „Ritkaságkedvelőknek”. És Simonyi e cikkeinek is, mint egyéb, hasonló fölfedezésekről szóló cikkeknek, refrénjük mindig az volt: Ime a tanulság: gyűjtjük népnyelvahagyományainkat! *

A népnyelv és nyelvtörténet meglepő és tanulságos találkozásainak néhány ismeretlen adatára akarjuk mi is a figyelmet fölhívni; előbb azonban szükségesnek véljük, hogy a Simonyi cikkében fölhozott ritkaságokhoz is egy-két adattal hozzájáruljunk.

A *gyujtovány-hideg*, melyet Simonyi, Alexander Bernát értesítése alapján, Tótfaluból (Szentendre sziget) följegyez, még a következő helyeken is ismeretes, úgy mint: Heves és Borsodmegyében *gyujtvány-hideg* alakkal (Pamlényi Sándor közl.,

* A nyelvjárásokban megőrzött régiségekkel bővebben foglalkozik Simonyinak „Magyar nyelv” c. munkája is (I.192. s köv. ll.).

Nyr. VIII.568), a hol a közlő szerint azt is szokták mondani, hogy a testet *elgyújtja a hideg*; Veszprém megyében: *gyújtó-vány-hideg* (Csapodi István följegyzése, XIV.186); és a Tisza-melléken, Szabolcsban (Tisza-Dob) *gyújtvány-hideg*, a hol szintén ilyen kifejezés is járja: *elgyújtott már annyi mint: már melegszen* (Jaksics Lajos közl. XIX.47).

A Németújvári Glosszában eredeti alakjában fönmaradt *jug-szél* 'auster' szó (l. Nyr. XIV.309) a Nyelvőrben (uo.) már idéztük helyeken kívül még a következő népnyelvi följegyzésekben fordul elő, úgy mint: *gyukszél* v. *kukszél* alakban a Fertő mellékén, a hol annyi mint: 'meleg, olvasztó szél, melly télen a fagyat felolvasztja' (Magy. Nyelvészet, III.244); a *gyukszél*-t följegyzi Herman Ottó is halászati mesterszótárában (A magy. halászat könyve, II.) 'viharos déliszél' jelentéssel, szintén a Fertő mellékéről; a *kukszél* alakot is közlik később is Sopron megyéből, a hol a nép így szokta magyarázni: *as, a ki a hovat megposhasztja* (Turcsányi Andor közl. Nyr. IV.77), e közlemény szerint a nyári fonnyasztó, *pörkenyő* meleg szelet is így nevezik; továbbá Somogyból, Szöllős-Győrökről ('meleg, olvasztó szél', Csapodi István közl. XVI.46); *juhszél* alakot Somogyból Trencsényi Lajos (XVII.171) és Sopron megyéből (Hegykő és Saród) Herman Ottó (XVII.406) jegyeznek föl, az előbbi szerint azonban 'szabad helyet. a falun kívül levő helyet' jelent; *juhszél*-nek mondják és 'város végét' jelent a Kiskunságban (Korda Imre közl. XV.519); s végül *juszié*-nek ejtik s 'csipős szelet' jelent a Palócságban Szeder FABIÁN szerint (Tájszótár). Az utóbbi adatok kettejében följegyzett eltérő jelentésről ('szabad hely, a falun kívül levő hely, város vége'), régebben (Nyr. III.365) már SZÁSZ KÁROLY is tanuskodott, a ki azt állítja, hogy az Alföldön, pl. Kőrösön, Kecskeméten, 'a községek s városok házainak azon szélső sorát' nevezik így, melynek szemben álló másik ház-sor nem felel meg, tehát nem ucca, hanem a község uccái abba futnak ki'. Szerinte a szó eredete a *juh* 'ovis' és *szél* 'margo' (nem 'ventus') szavak összetételéből magyarázódik, s ez a *juhszél* eredetileg annyit tenne mint 'juh- s birkanyájak összeterelésére alkalmas tér'. Mi azt hisszük, e magyarázatra, bármily tetszetős is, nincsen szükségünk. A *juhszél*-nek 'faluvég', 'városvég'-féle jelentése az eredeti 'auster' jelentésből is keletkezhetett, metonímia útján, úgy hogy 'déli szél járta, déli szélnek kitett', vagy általában 'szélnek kitett helyet' jelentett eredetileg az idézett vidékeken.

A *koltog* igével, mely jóformán csak codexeinkben fordul elő, a Nyelvőrben már idéztük helyeken kívül (l. XIV.309) még a következő népnyelvi adatokban találkozunk; úgymint: *kóto*g alakban használja a nép ma is B i h a r b a n, Kójon (Csapodi István följegyzése, Nyr. XIII.524), és G y ő r m e g y é b e n, Bőnyön (Tolnai József közleménye, XV.285); hangváltozást (*lt—ll*) szenvedett származéka pedig a *kóllogat* ige (ütöget) előfordul egy ő r s é g i közleményben (Gaál Ferenc közlése, I.422).

Az *örvény* szónak *örmény* mellékalakja, mellyel a régiségben szerte váltakozik, Jerney tanúsága szerint ma is ismeretes a nép nyelvében; a régi *Eurmenus* helynévnél ugyanis Jerney ezt jegyzi meg: „Népünk ma is mondja több tájon *örmény*-nek az örvényt” (Magyar Nyelvkincsek, I.105).

Az Ehrenfeld-códexben megőrzött *velemmel*, *veledde*-féle pleonasztikus alakokat az *együtt* névutóval kapcsolatban, *velemmel együtt*, *veledde együtt*, Nagybányán (Szatmár m.) is többször hallani.

E néhány adalék után, mellyel eddig tárgyalt ritkaságainkhoz járulhattunk, összefoglalunk még egy pár kevésbé emlegetett érdekes régiséget s rátérünk végül néhány legutóbb elénkbe tárult nevezetes népnyelvi ősleletre.

A *cserebogár*-nak régi és eredetibb *cserebó* alakja, melyet csak codexeink tartottak fenn, megvan még ma is Mátyusföldön (l. Mátyusf. nyelvjár. 25). Ugyane vidék nyelvjárásában egyéb figyelemre méltó ritkább régi szókat is találtunk; ilyenek az *ivad*-on és *kisálkodik*-on kívül: *baromillő*: legelő (vö. *baromélő-föld*: pas-cua NySzót.); *magtorpan* -: „hirtelen, megijedve megáll” (vö. *torpad* NySzót.); továbbá: *fickó*: „negyed telek” (vö. *fickó*: cotula NySzót.); *kókós*: „ügyefogyott, félhülye” (vö. *kókó*, *kókós* NySzót.); *lúki*: „egy-ügyű” (vö. *lyüki ember*: „törpe” NySzót.) sat. (L. Mátyusf. nyelvj. 109—116. ll.)

Az Ehrenfeld, Bécsi és Müncheni codexeken kívül nyoma vész a régi *es* (eskü) szónak, s a népnyelvből ime több helyről előbukkan: „Nagy *essre* hitre”: sok kérésre, utánjárásra, rábeszélésre (Hegyhát és Órség, Turcsányi Andor közleménye, Nyr. I.91). „Nagy *esre* kérésre”: nagy esdeklésre (Somogyi Antal följegyzése, Nyr. XII.527; honnan?). „Nagy *esre*-hitre”, Szinnyei József szerint mondják Csallóközben (Nyr. XVII.555).

A *gyal*, *gyalusszik* és *gyalut* igéket csupán egy-egy régi író-nál találjuk meg eddig, s a mai köznyelv és az irodalom előtt

teljesen ismeretlenek. A népnyelv azonban megőrzött egy *gyalút* igét, mely nyilván e régi szók tövének hajtása s jelentésre nézve is közel áll a *gyalut*-hoz; föl van jegyezve a következő két helyről: Nagy kún s á g b ó l: *,gyalút*: csillapít, megszüntet; a kelésre, támadásra tett ír e l g y a l í t j a a f á j d a l m a t' (Szabó Imre közl., Nyr. II.135), és S z a b o l c s b ó l, Földesről: *,elgyalít*: elbágyaszt' (Bakoss Lajos közl., III.36). Ez a *gyalít* a Forró Curtiusában olvasható *gyalat*- (*gyalatott*) igéhez ép úgy viszonylik, mint a régi *állat* az azonos jelentésű mai *állt*-hoz.

Csupán a Keszthelyi és Kulcsár codexből ismeretes ez a szó *gyanába*, és ma is megtaláljuk a göcseji nép beszédében: *gyanábo*, *gyanánt*' (Kardos Albert, Budenz-Album, 171).

Az *ildomos*-ról a Nyelvőr egy ízben (XIII.186) mint 'főlelevenített régi szóról' beszélt. Régi szó valóban, de a nép él egy származékával mai nap is, még pedig régi jelentésében, tehát nem az újabb irodalom nyelvéből hatolt át hozzája. E szó a s o m o g y m e g y e i *edomostalan*: 'életre nem való' (Kőrész Kelemen közlése, Nyr. II.376); alapszava (*edomos*-) nyilván egy a régi *ildomos*-sal, s jelentése is a régi 'okos' értelméből indult ki (oktalanból 'életre nem való'). G y ö n g y ö s ö n magát az *ildomos* melléknevet is használják (ifj. Káplány József közlése, II.181); minthogy azonban 'illő' jelentéssel közlik, azzal a jelentéssel, a melyet csak a legújabb irodalmi nyelvben vett föl az *illik* szóval való kapcsolatba hozás útján, azért nem akarjuk ez adatot egészen kétségtelennek nyilvánítani. Ha 'illőt' jelent, lehet az irodalmi nyelv ajándéka is; ha pedig eredeti sajátja a népnyelvnek, akkor valószínűleg más a jelentése, s a közlőt csak az irodalmi használat ejtette tévedésbe.

Ritka régi szó a 'gangraena, carcinoma' jelentésű *íz* is; a NySzótár mindössze két adatot tud rája idézni. Azonban ma is hallható a P a l ó c s á g b a n e szólásokban: *Egyen meg az íz*; *vigyen el az íz* (Eger, saját hallomásom, Nyr. XVII.430). A Budapesti Hírlap is megjegyzi a NySzótár illető füzetéről szólóban (1889. okt. 30. sz.), hogy a g ö m ö r i tájszólásban ma is megvan az *íz* szó: *egyen meg az íz*.

Bizonyára elég tanulságot vonhatunk le az eddigi meglepő példákából is. Azonban hadd tetőzzük be a meglepéseket három még föltünőbb leletünkkel.

Sokszor emlegetett becses szava régi nyelvemlékeinknek az *ekkédig* adverbium, annyi mint 'hactenus, adhuc, hucusque, bisher'.

Fontos szó azért, mert világosan mutatja egy elavult, 'időt' jelentő *kéd* szavunkat (vö. *ezkedýgh*, azaz *es kéd-ig*, JordC.), mely mélyhangú alakkal a *tehát* második szótagjában szintén lappang (l. MUSzót. 8), s mely Simonyi szerint (Kötőszók. I.140) a *pedig* kötőszónak is alapul szolgált, sőt a *-ként* rag eredetét is alkalmasan megmagyarázhatja (Határozók, I.406). Az *ekkédig* szót, mely a **kéd*-et legvilágosabban őrizte meg, mindeddig elavultnak, kihaltnak tartottuk. Pedig Kassai Szókönyvében (II.56) mint *p o z s o n y m e g y e i* szóról emlékezik meg róla, tehát nem lehetetlen, hogy mai napig is él még e vidék népnyelvében.

Még nagyobb ritkasága régi nyelvünknek a *kész*, *kís*: 'instigo, impello' ige. Nyelvtörténeti Szótárunk összesen négy adatból ismeri, s a XVII. század első negyede óta, a mikor utoljára előkerül, egészen nyoma vész szavunknak. Hihetetlenül meglepő, s mégis alig vonható kétségbe, hogy ez a harmadfél századon át lappangott ige bukkan ismét elő a következő ő r s é g i közleményben: 'Én magam sē tudom, ollan sokan *kisznek* (szereznek, ajánlanak), * hogy melyiket kéresseem még' (Szalafő, Sipos Eszti közleménye, Nyr. III.179). A *kisznek* itt nyilván azt teszi: 'ösztönöznek, biztatnak' tudniülük leánykérésre, mert erről van szó a párbeszédben.

Van még egy régi szavunk, melyet a közhit mindeddig szintén kihaltnak tekintett. Ez a *lévél*: 'esse, sein' ige, mely Simonyi helyes megfejtése szerint nem egyéb mint a *less* igének frequ. származéka s közte és alapszava között ugyanaz az alaktani viszony áll fön, mint a *met-sz* és *met-él* között. Ez a *lévél* Balassa Bálintnál összevonva *lél*-alakban fordul elő, s Szilády régi lírikusunk e kifejezéséhez: *lenni sem lélek*, azt jegyzi meg: 'Tősgyökeres magyaros kifejezés, melynek másait ma is hallhatjuk, de a *lélek*-féle jelen idő már nincs meg' (Balassa Bálint költeményei, Sziládykiad., 260). Lukács Lőrinc kimutatja, hogy a XVII. században még közkeletű *lévél* szót a XVIII. században 'már alig értették, vagy nem is értették; *leszen*-nel akarták pótolni ott is, a hol a *van* volt a megfelelője, sőt a *levelek*-kel is összetévesztették' (l. Nyr. XII.518). Ime ez a kihaltnak tartott szó ma is él valósággal, a mint a következő két közlemény eléggé hitelesen bizonyítja: '*lévél*: szokott lenni' (Ipolyvölgy, Kovár vidéke, Kubinyi Ferenc közleményében, Nyr. XVI.525), és '*itt lévő*: itt szokott lenni vagy

állni, ez a helye' (Nógrád m. Tolmács, Zolnai Lajos közleménye, XV.143).

Alig kell, azt hisszük, ezekből az adatokból kiemelnünk a tanulságot.

Exempla loquuntur.

ZOLNAI GYULA.

ROKONÉRTELMŰ SZÓK.

Zavar (zabar, zabarít, zabargat, zavargat). **Háborít** (háborgat; háborítgat).

Zavar: A fiú mérgében nyáját megzavarja (Ar: Télben). Egy szó is lelket zavarhat (Erd: Közm. 227). Ne zabard az ökröt, mert megbök (Nyr. XII.95). Bármint seregét zavarja, helyre legottan gyűl (Ar: B. h. IV). Nyugvó bizodalját zavarván a gyanuval (Csok: Dor. II). Lelkem borong, de egy hang felzavar: Egy... kettő (Tompá: Árverésen). Zavarta e szilaj vész gyakorta habjaid (Tompá: A pat.-hoz). Ha szereted a békességet, kergesd ki szivedből azt, a mi zavarja (Fal. 544).

Háborgat: Háborgatá a hont istentelen pogány (Tompá: Sz. László k.). Épen a hideg kezdi most háborgatni kegyelmedet (Ar: T. E. IV). Nem háborgatja lelkét a bűn (Fal. 574). Összeháborítom az örvendezőket (Csok: Dor. II). A nyugvó lelket úgy felháborítják, hogy gondolatait egymásra zudítják (Csok: Dor. III). Megháborítá régi szent szokását a temetésnek (Ar: Bol. I). György se háborítja, oda hagyta másnap (Ar: T. X).

Cselekvés, mely a megelőző állapotot erőszakosan megváltoztatja.

Zavar 1) kizökkent a jelen állapotból az által, hogy egy elfoglalt helyről elmenni kényszerít. A juhász zavarja a nyáját, ha pihenés után vagy pedig miután a mezőt lelegelte, másfelé hajtja. 2) Egyazon helyen a tárgyaknak az elhelyezésben nyilvánuló rendjét, a célszerűség rovására, módosítja s minden zavarosnak mondott vagy látszó körülmény ebből a fölforgató eljárásból ered. Víz zavar: az egyes cseppek másképp helyeződnek el; zavaros az előadás, ha az eszmék közlésében nincs egyöntetűség és zavartan néz, a ki bizonytalanul ide-oda tekint. 3) Ártatlan, inkább pajkos természetű gyermek vagy kíváncsi, kötődő és legföljebb illetlen ember, a ki folyton kérdez, faggat vagy szokat-

lanul viselkedik és általában bármely nem épen a rossz akaratból folyó eset, mely a tevékenységre irányuló figyelmet elvonja. Zavarja a menést, ha lépten-nyomon ki kell térnem; a dolgot, ha lábatlankodnak körülöttem és zavar az alvásban az uccáról fölhallható zaj.

Háborgat az, a ki ellenséges szándékkal, mert rossz szemmel nézi mostani helyzetünket, nyíltan megmásítására tör, belénk köt, bosszant vagy civódást szít és eléri azt, hogy nyugalunkat egy időre megbolygatja. Ha az országot ellenség háborgatja, a fegyverre szólított nép elhagyja békés lakóhelyét és harcra kél.

Háborgat és zavar minden ok, mely az események rendes folyásának gátat vet; csak hogy az első a dolog intézőjét, a másik fejlődését támadja meg. A vásott deák mindenféle csínyt ki-eszel, hogy a tanítót óra alatt háborgassa; de zavarja az előadást a jó viseletű is, ha pl. hirtelen rosszul lesz. A háborgatás mint bántó jelenség védekezésre készt, elhárításáig tehát a megkezdett munka félbeszakad; zavarnál aprólékos galibák okozzák, hogy nem az akartuk módon folyik. Könyvet olvasva háborgat, a kinek közbe tett kérdéseire felelnem kell és zavar a megérthetőségben, ha sok idegen kifejezés tarkázza. Háborítja a mulatságot, ha valaki hirtelen beront, zajt csap és csetepatét indít; zavarja vagyis vontatottá lesz, ha van a vendégek közt olyan, kit nem szeretnek maguk közt látni. A háborgatás mint minden bántalom erősen hat lelki életünkre, a zaklatás óvásra készen talál, teszünk ellene, de a megtorlás hevében érzelmünk indulatba csap és kitörésre ragad. (Vö. *háborgós, háborog, háboru*). Zavar, a sokaság egyedeit összevissza szórva, megbontja együttlétük rendjét s ezzel elvonja hivatásuktól vagy gyöngíti teljesítésük lehetőségét; ha pedig belsők világát éri, a habozás, kétség arcunkon kitetsző, nyugtalanító érzését támasztja, bizonytalanságba ejt s bénítja a helyes gondolkodást. A zavart elme nem tudja mihez és hogy fogjon, tétováz, a háborgó céltudatosan és élénken működik.

Rokon: „Ne bolygasd a darázsfészket, mert megszúr (Dug: II.136). Hátha megijednek? Minek szakassza végít ennek a jó kedvnek” (Ar: T. Sz. I).

Rejt (rejteget). Dug (dugacsol, dugdos, dugicskál).

Rejt: Hulljatok levelek, rejtsetek el engem (Erd: Népd. I.13). A sás kardja, buzogánya rejt halálos fényes acélt (Ar: Test-

halom). Zsákban akarsz tevért rejteni (Erd: Közm. 254). Nehéz mód a szerelemnek titkát elrejteni (Kriza 259). Napfényt nem rejthetni véka alá (Erd: Közm. 251). A tolvajos uton járók rejtegetik, ha mi drága marha vagyon náluk (Nyr. VIII.170. Pázmán).

Dug: Szárnya mellé dugta orrát (Ar: A rab g.). Nehéz mindennek száját bedugni (Nyr. XI.474). Páhog mint a dugott liba (X.524). Evvel a huszonöt forinttal is bedugok egy lyukat (III.364). Titkos szerelemnek nem kell cégért dugni (Kriza 148). Kitetszik farka a rókanak, akár mint dugdossa (Dug. II.17). Csoportosan öt-hat dugja fejét össze (Ar: B. h. XI). Kidugták a szemét (Nyr. I.178). Ide s tova eldugocsolta (Kriza 496). Dugicskál (Nyr. II.182).

Elhelyezés által megvonja a tárgy látását.

A rejtés azt akarja elérni, hogy más tudomást ne vegyen a tárgy hollétéről s e végből ismeretlen helyre teszi és ilykép megátolva a közletlen észrevételt, arra kényszerít, hogy ejtsük módját a megtalálásnak. Nyilvánvaló, hogy a kézrekerítés gondolatától ösztönzött kutatás ellen a személyi és birtoklási védelem néha egyedüli és sürgős eszközének, az eltüntetésnek biztossága a félrehelyre eső, bajjal megférhető, félrevezetésre alkalmas, együttesen a ráakadást lehetőleg kijátszó rejtek ügyes megválasztásán áll. Másodkép utal az állapot megismerése ellen betakarás vagy elfordítás által, valamely kellemetlen változás leplezgetése végett támasztott akadályra. Elrejtí arcát: kezével befödi, hogy pirulását, elrejtí kezét: hátra teszi, hogy a sömörgőt rajta ne lássák. Innen rejt általában: valamely alkalmatlan körülmény elkerülése végett eltesz vagy betakar. A nő fátyollal rejtí el arcát, hogy a széltől megóvja, zsebébe rejtí kezét, hogy meg ne csókolják. A mint érzéki dologról a szem látókörén kívül való helyezést, úgy átvittén a gondolatoknak homályos, érthetetlen vagy ellenmondó szavakba burkolásával való eltitkolását jelzi. Rejtelmes az ember, ha furcsa viseletén nem lehet kiokoskodni és rejtvény a fogalmaknak szó, kép vagy szám együttesen bizonyos eszmét kifejező csoportja, melynek igazi értelmét találgatással eszelik ki, fejtik meg.

Dug kész nyílásba mint természetes helyre beilleszt. A bejutott tárgy részben, vagy az egész tért fogja el; az első esetben ottléte menedékkül szolgál vagy tevőleges céllal kapcsolatos; a zsebbe dugott kéz fázik vagy keresgél; a második meg akkor van helyén, ha a cselekvés a hézag kitöltésére irányul, a mikor a nagysága és alakánál fogva alkalmas tárgy nyomás folytán összeszorul, megtö-

műl és a betett ürt elzárja (vö. dugó, dugasz). Dug továbbá, már elhelyezkedett, de félig kintlévő tárgyat egészen betol. Bedugja a keszkenőjét: kintlévő csücskét szintén benyomja.

Általában a rejtés alattomban, a dugás nyíltan történik; ott legföljebb csak sejtjük, itt tudjuk hol van a dolog; az által eltűnik, nyoma vész, ez beerősíti; ennél huzással vesszük ki, annak ellenszere a délszínre kerítő nyomozás.

Ide való: *bujtat.* „Az asszony ijedtibe egy teknő alá bujtatta a gyereket” (Nyr. XV.570). *Elrek kent:* „Megölt gyermekét elrek kentette” X.470).

BÉLTERY KÁLMÁN.

A SZÜZ MAGYAR NYELV.

Az elmúlt október hónapban következő tudósítást olvastuk: Szentkatolnai Bálint Gábor e hó 15-én felolvasással bucsuzott el Sepsi-Szent-Györgyön Háromszékmegye közönségétől. A magyarok eredetéről szóló tanulmányának bevezetését olvasta föl, bizonyítgatva a magyarok turáni eredetét és tamul rokonságát. Hivatkozott bő ingujjunkra, gatyánkra is, mely arra vall, hogy a magyar mindenkor meleg éghajlat alatt lakott, nem pedig Szibériában. Hevesen fakadt ki [így] az Akadémia és a Nyelvőr emberei ellen, a kik minden szavunkat idegenből kölcsönzötnék tekintenek [így] s nem akarják föltenni, hogy ép a jóval műveltebb magyartól vettek át sokat a kevésbbé művelt szomszéd népek” (B. Hirl. okt. 19).

Nincs okunk, hogy kétségbe vonjuk e közlemény hitelességét, annál inkább nincs okunk, mert, noha figyelemmel kísértük, megcáfolását eddig nem olvastuk, aztán meg, mivel Szentkatolnai Bálint Gábornak ebbeli tudományos nézetét a multból elég jól ismerjük s eme legújabb nyilatkozata teljesen megegyez azzal, a melyet egy korábbi alkalommal közre bocsátott. A turáni eredetet, az ingujj- és gatyaaargumentumot, az ellene áskálódó akadémiai intrikusok üldözését, s a mi egyebet még panaszképen elő hord, mind ezt most nem bolygatom, hanem áttérek egyenest arra a közönségünk szája izént való kijelentésére, hogy a magyar, mikor ezt a földet elfoglalta, jóval műveltebb volt, mint a vele szomszédos népek, hogy tehát nem ő ezektől, hanem ezek tőle tanulták el a műveltségi tárgyakat s vették át a tárgyakkal együtt nevezetüket is.

A mit Szentkatolnai Bálint Gábor e legújabb buvárlatainak világra szóló eredményeként a magyar nemzetnek és a művelt népek összeségének bemutat, azzal halomra dől mind az, a mit eddig az összes történetírás és nyelvtudomány adatainak alapján megállapított dolognak, valónak tartottunk. A turán-tamuli források szerint ugyanis a legtisztább való az, hogy a mikor őseink e hazába beköltöztek, már voltak *császáraik, királyaik, voltak hercegeik, grófjaik, báróik, ispánjaik*, s hogy mind e méltóságok nevezetükkel együtt csak a honfoglalás után jutottak át a műveltebb magyar néptől a sokkal műveletlenebb körülfekvő szomszédokhoz. Épen úgy pusztá mese az is, a mit a történet tanít, hogy a magyar itteni megtelepedése után is egy teljes századig pogány vallás követője volt; a turán-tamuli tudomány mást tanít: a *pokol, paradicsom, purgatorium, angyal, apostol, pápa, érsek, püspök, kanonok, prépost, esperes, dékán, plébános, káplán, barát, apáca, klastrom, monostor, mise, oltár, ostya, kchely, kereset, evangéliom, bérmlás* sat, a melyeket a műveltebb magyartól vettek kölcsön műveletlenebb szomszédjai, az ellenkezőt, azt bizonyítják, hogy magyarjaink a gatyával együtt a kereszténységet is magukkal hozták Tamuliából.

E mellett az új igazság mellett szól magának a tudós föl-olvasónak neve is: *Szentkatolnai Bálint Gábor*. Ez az ő turáni név azt vallja, s a kétségnek még csak árnyéka se fér vallomáshoz, hogy a római nép az ő *sanctus, Valentinus*, a görög az ő *Katharinos* és a zsidó az ő *Gabriel* szavát a szittya-hun nyelvből vette át.

Mikor történetíróink legtöbbjével és egynémely nyelvészekkel Bálint Gábort arról hallom beszélni, hogy minő magas fokán állottak a műveltségnek Ázsiában lakó eleink, s ha látom, hogy a leg-elemibb mesterségeket is: *kovács, takács, molnár, asztalos* sat. ebben a hazában, az itt lakó népektől tanulták el; mikor a szüz magyar nyelv szeplőtelenységét hallom emlegetni, a melyen, mint nem fog aranyon a rozsdá, nem fog az idegen szenny, és látom, hogy majdnem minden egyes műveltségi tárgy, a melyen megakad a szem: *szoba, konyha, kamora, csarnok, pítvar, gádor, pince, erkély* sat. sat. hangos szóval idegen eredetre vall: egész valómat csodálkozás fogja el és ámulat, és azt kérdem magamtól, uram istenem, minő sötétség az, a mely a székel tudós elméjét oly vastagon körülburkolta, hogy a *piacon, a templom* előtt állva mind a két szemét rá mereszti a *toronyra*, s látja rajta, a mellyel földve

van, a *bádogot*, tetején fönn a *keresztet*, alantabb *ablakait* és a *párkányt*, hallja az *óra* ütését és látja ennek *cím-tábláját*, és mindezt mégse veszi észre, mégse tudja, hogy vannak, hogy mind ezek élő, eleven tárgyak! Hogy lehet az?

Csak egy nyelvet, a németet veszem, s annak is rengeteg seregéből csupán egy fajú szócsoporthoz. Talán a turáni-tamul tudomány tanul valamicskét belőle.

Van egy napilapunk, Budapesti Hírlap a neve; ennek van egy, velem egy húron pendülő eretnek tárcairója, a kit a hitetlenség mótelye ép úgy megmérgezett, mint saját magamat s a ki a szűz magyarság hitágazatát nem röstellette nyilvánosan megtagadni. Ez a hun-szittyaságtól elrugaszzkodott magyarka az idézett lap egyik tárcájában (1891. január 14.) tanulságul a magyarnyi magyarok számára a következő mondókat gyártotta össze:

„Egy magyar ember története.

E magyar ember világrajövése küszöbön levén, a sürgősen hívott Gólyáné asszonyság nem is ért rá, hogy *sneklíjeit* lesimítsa, hanem csak hirtelen *cekkerlíjébe* rakta a szükséges *spricliket*, magára kapta *kréslis mántliját* és *páruplit* ragadván, *komfortáblin* vágdatott a házhoz. A kapunál szörnyen meghuzta a *klinglit*. Bent tüstént félretolták a *riglit*. És a derék asszonyság mégis későn jött, mert előbb érkezett meg a *mándli*! Már épp csak *fúslizni* kellett.

A jövevény első táplálékának forrása a *dudli* volt, majd következett a *cucli*. Mikor már *réklit* adtak rá, *pártellit* kötöttek elébe, *strimplit* huztak a lábára és *vászlival* mosdatták, *spájszcetlijén* forogni kezdett a *gerstli*, *pájgli*, *váfli*, *krumpli-nudli* és *kiflicfli* is. Később kapott egy-egy *stániclit* is, teli *cukkedliceltlikkel*. Legislegelső ülőkéje egy szintén *li-re* rimelő butor volt; de csakhamar fölkerült a legény a *sámlira*, sőt a *hokkedlira* is, melyen máskor a mamája szokott *hudlirozni* a zongorán. Mikor felhúzta az első *hózedlit*, bizony még kilógott hátul a *cumplija*; de *krisz-kindli* gyanánt már *kláplis* trombitát, *verklit* és *pagódlit* adtak neki édes szülei.

Mint *spenclis* fiú, az iskolában alig vette kezébe a *griflit*, már gonosz *stiklikén* törte a fejét. Például *kápszlit* lopott az apja *kasztlijából*. Szerencse, hogy idején feladta őt egy *spicli* a tanítónak, mert különben nagy *spektáкли* kerekedhetett volna a dologból. Másszor *rakédlit* szerzett valahonnan és egy csöppbe mult, hogy

kriplivé nem tett vele egy csomó gyereket. A nénje *mopszlijának* tüzes taplót dugván a fülébe, összedöntetett sok *muskátlis* cserepet. A *ribizli*-bokrok között *gimpliket* fogdosott s a szegény madarakat összekötözte *pertlivel*. Rettenetesen vásott és engedetlen volt. Ha fösztött, mindig szájába vette a *pemslit*. Csúfolta a *vuklis pintlis* izraelitát. Szóval mindig *slámászlit* okozott. Hiába ígértek neki *pusszerlit*, *striclit*, nem akart tanulni: csak a *stempli*-gyűjteményével törődött.

Lakli-éveiben meglehetősen nagy *tölpli* volt; de a tánciskolában jól megtanították *pukedlisni*, úgy, hogy végre valóságos *gigerli* lett belőle. *Kráglit*, *máncsétlit*, piros *kravátlit*, *kamáslit*, *struflis rájthuslit* viselt, *nikli*-gombu *rájtpácsli* volt a kezében, *simlin* lovagolt, pusztá *trenzlivel*. Sáros időben *biciklire* pattant és szorgalmasan vizsgálta *monoklijával*, a *vádlikat* egész a *strumfpándliig*. Esténként pedig *fenszterlizett* a *bakfislik* előtt. A kávéházban *pirámidlit* játszott, a mi még nem nagy hiba; de szörnyen *ferblizett* is, még pedig mindig *májzlival*, *halbszájdli*-számra itta a *kümlit* és *ámpándlirozott* a *kassirmádlival*. Ennek természetesen nem lehetett jó vége. Mivelhogy a *poszkiszlit* még sem ő lopta el, egyszer csak elfogyott a *grisli*. Eleinte még segített valamelyest a *vekszli*; de csökkenvén a hitel, *svindlihez* kellett folyamodnia. Végre már ez is csak gyéren eresztett s így történt, hogy a *firtlinek* azontul alig tellett egy-egy *kándli* feketére. Sőt később már *pehherlire* is alig. Kénytelen volt *pájzliba* járni; eledele hitvány *pájzli*, *virzli*, *svártli*, *nokkedli*, *kvárgli*, *vekli* volt, itala egy-egy *krigli* sör vagy egy-egy *stucli fuzlis* bor; csak sátoros ünnepeken jutott neki egy kis sovány *roszprádlí* vagy *prézlis snicli*. *Cigaretli* éppenséggel nem futotta. Ruha dolgában is szörnyen *sófli* lett: rossz *cviklis kitli* volt rajta; a *fuszeklije* elrongyosodott, háromszor talpalt *stiblijének* elferdült a *steklije*. Lakása sem lévén, az éjszakákat *átbumlizta*, mindenféle *kszindlivel* egyetemben.

Mi tevő legyen? Szerencsére nem volt se *cvergli*, se *puklis*, se *szimándli*, hát fölcsapathatott katonának. A kaszárnyában bizony hordania kellett a *pítlit*, egy veszett *ráplis* kapitánya miatt gyakran belekerült a *dunkliba*, de végre mégis *virtigli* őrmester lett belőle. Ekkor aztán könyörült rajta az *onklijá*; az öreg belenyúlt a *ládliba* s emberünk megint ur lett: *jankli* helyett ismét *seszlis* kabátot viselt, *máslit* kötött a nyakára, *lájblíja* zsebében mindig volt egy *pakli* jó szivar, *karmenádlit*, *pakhendlit* evett, sőt úgy fölvitte isten a dolgát, hogy asztalán ezüst *rásztlik* ékeskedtek és a háza előtt csinos *cájgli* állott.

Élemedett korában ebéd után a kerti *szálétliben*, a *stakétlik* alatt, *el-eltisizett* egy-egy jó *klázli* mellett s ilyenkor mindig ó-boros palackokból huzta ki a *stoplit* a nagy *trampli* szolgáló. Mulatsága most már csak a jámbor *tártli* vala, *betlivel*, meg a *kugli*, melyben erősen *vándlizván*, halomra döntötte a *kégliket*. Elesett öreggévénülvén, *pántófliban* járt, *sticlivel* melengette köszvényes tagjait és kopasz fején magyar létére is *sábeszdeklit* viselt. Valóságos *trotli* lett szegényből, de annyi bölcs felgondolása mégis maradt, hogy ez az egész élet *sifli*“.

Ennyit gyűjtött össze tárcairónk, hogy saját szavaival éljek, csupán egy este, csekély fáradsággal, egy rakásra. Ezekhez én kiegészítésül hozzá adhatom még a következőket: *bászli*: szájatati, mafla; *buflí* gyerek: pofók, tömzsi; *cájzli*: csízik; *cakli*: csipke; *cungli*: fogó; *ceperli* tánc; *cimperlis*: kényeskedő; *cinthercli*: gyűjtő; *cinádlis* puska; *cvekerli*: kockatészta; *fecli*: rongyalék; *fórhemedli*: ingelő; *frájmádlí*: szömély; *franszli*: rojt; *gábli*: közbülső kártya hiánya, pl. király és alsó; *hájzli*: itt; *heklitü*: horgolótü; *hózentrágli*: nadrágtartó; *kártáctli*: hurut-cukorka; *kásperli*: ugrifüles; *kvásztli*: bojt; *kvircnágli*: szegfűszeg; *lukedli*: hóhérinas; *mándli*: dolmány; *módlí*: forma; *opszecli*: cipősark; *pacli*: guci, tintafolt; *paflí* voltam: elhültem, oda voltam; *pincserli*: ebfaj; *pofézli*: bundás kenyér; *prácli*: kacsó; *prokedli*: fiatal, apró kel; *puberli*: gyermekcse; *pudli*: ebfaj; *resztli*: maradék; *riéli*: kanyaró; *sájtli*: hajválaszték; *sápodli*: ingfodor; *sercli*: pille, gyürke, a kenyér csücskéje; *siltli*: sapka-ernyő; *slingli*: hurok; *smíztli*: ingelő; *spázjcedli*: étlap; *spánferkli*: malac; *stájervágli*: homokhányó (kocsi); sós *stángli*; *szekszelli*: hatos; *tácli*: tálca; *talkedli*: cseh pimasz; *táskedli*: táska (tészta-éték); *tégli*: tégely; *trácsli*: szófodorgatás; *tricsli*: süldő, éretlen; *unkvándli*: oldaldeszkázás.

Ezekhez járulnak még a szép számmal található mesterszók, a melyek az egyes iparágak művelőinek nyelvében szintén meghonosultak s ép oly hézagpótlók, járatosak, mint akár a *kifli*, *ferbli*, *mopszli* a műveltebb társadalom nyelvében. Hogy mily számot tehetnek ezek, azt csak akkor mondhatnók meg, ha teljesen össze volnának gyűjtve; de hogy jókora sereggel élnek az iparosok műhelyeiben, arról tanulságot tesznek a következők, a melyeket a Nyelvőrben hézagosan közlött mutatványokból csak úgy futtában írogattunk ki:

Ácsmesterség: *cverhákli*: csákány (Nyr. III.567).

Asztalosság: kis *rinkli*, nagy *vinkli*, srég *vinkli* (III.383), *léniavinkli*: winkelhacke (XVI.192), *szándli* por politurozáshoz, *can-prédli*: ellenző, a gyalupadnak egy része, *cirkli*: cirkalom, *log-pájdli*: véső faj (XI.44).

Bányászat: *fájszli*: nehéz, kétfejű kalapács (XIV.238).

Kárpitosság: *gárszpiszli*: [?] (XI.44), *srágli*: [?] (45).

Kerékgyártóság: *pangázli*: bankeisen, *steklikés*: [?], *strajmódli*: [?] (XIV.480).

Kovács mesterség: *balstekli*: [?], *rundstekli*: [?], *spicstekli*: [?], *sengstekli*: [?] (I.333).

Mészáros: *brizli*: [?], *pradhakli*: húsvágó szekerce (XII.382).

Molnár mesterség: *mitligerenda*, *stenglivas*: szélmalom része, *vekszli*: váltó, apró faék, *keresztmitli*: középső gerenda (VII.45. 46), *pládli*: [?] (XVII.240).

Szűzgyártóság: *rádli*: [?], *trencli*: lószerszám része (I.334).

Vargamesterség: *fekli*: [?], *fumli*, *opcesz fumli*: [?], *pángli*: [?], *sapszli*: [?], *stikrádli*: [?], *stufli*: [?] (I.282), *papendekli*: [?], *rajpandli*: [?], *ringli*: [?], *sáfli*: veder, dézsa, *pap serbli*: [?], *stágli*: acél, *strufli*: [?], *tégli*: [?] (II.331), *cirkli*, *glecstekli*: [?], *kederádli*: [?], *rájbándli*: [?], *stógli*: acél (III.332), *majsškepli*: [?], *smirgli* papir, *strupli*: [?], *trájbíszli*: [?] (XIII.432), *csiseli*: afterleder (XVII.479).

Ime tisztelt magyar olvasó, a ki talán szintén egyike vagy a magyar nyelv szeplőtelen tisztasága hangos szavú hirdetőinek s a ki talán két marokkal szóród az átkot azokra a nemzetettagadó korcs pribékekre, a kik még a *huszár* hun-szittyaságát se pironkodnak letagadni, itt áll szemed előtt egy sereg szó egyes egyedül a német nyelvből s egyes egyedül a *-li* végzetűekből s azok se teljes számmal egybegyűjtve, kerek számmal 240, mondd kétszáz negyven!

Ez egybeállítás megtételére, a melyet előbb-utóbb különben is el kellett volna végeznünk, mert teljesítését mind a nyelvtudomány, mind műveltségünk történetének célja megköveteli, a jelen alkalommal a lefolyt napokban fölhangzott ama sokszoros panaszszó készített, hogy az Akadémia nyelvtudományi osztályának szóvivő kolomposai saját hírnevük elhomályosításától tartva, a tudomány egyik hatalmas bajnokának minden lehető akadályt gördítenek útjába, hogy hosszas és alapos buvárlatainak tudományát ne értékesíthesse.

E többször fölhangzott panaszra minden itt tehető észrevétel helyett csupán egy kérdéssel felelünk. Mit kell tartanunk az oly tudós ítélőtehetségéről és tudományos buvárlatainak becséről, a ki a sok fától nem látja az erdőt, a ki még azt se veszi észre, a mibe lépten-nyomon bele botlik s a mi nem oly szemfüles írónak, a minő az idéztük egybeállítás szerzője, hanem bármely értelmes olvasónak is okvetetlen szemébe ötlük?

Ítéljen akár maga a tapsoló Sepsi-Szentgyörgy közönsége.

SZARVAS GÁBOR.

A NYELVJÁRÁSOK ÖSSZEHASONLÍTÁSA.

A Magyar Nyelvőr 1891. év decemberi füzetében Zolnai Gyula megmentette a magyar nyelvtudomány becsületét. Mert hisz az 'Ethnographia' című folyóiratnak 1890. július havában megjelent száma egy rövidke dolgozatot közölt a székelyek nyelvéről, mely telve van 'alaptalan nézetekkel, helytelen pontokkal, tévedésekkel', melyeknek elterjedését meg kell gátolni a tudomány érdekében. Azonban másfél éven át senki se vállalkozott e fontos föladatra, míg végre Zolnai Gyula, 'ki alaptalanságuk felől meggyőződött', kötelességének ismerte meggátolni tovább terjedésüket. S e szerencsétlen dolgozat szerzője nem más, mint e sorok írója.

Ha csak arról volna szó, hogy egy kisebb dolgozatomban, mely egy eléggé elterjedt folyóiratban jelent meg, néhány hibás vagy talán alaptalan nézet látott napvilágot, nem szólnék, s nem pazarolnám hiábavaló vitatkozásra a Nyelvőr hasábjait, még ha igazam volna is egyes pontokban. Csakhogy ezúttal többről van szó. Én nemcsak e néhány oldalt írtam a székelyek nyelvéről, hanem már az illető cikk megírásakor nagyrészt készen volt, s azóta meg is jelent a Magyar Nyelvjárásokról szóló könyvem, melyben egyenként és összehasonlítva is ismertetem a magyar nyelv összes nyelvjárásait; s íme Zolnai rám bizonyítja (?), hogy nem ismerem 'a kérdéses nyelvjárásoknak eddigi rendszeres ismertetéseit, s egyéb forrásokat, melyeket elfogadható ítélet hozatala előtt minden nyelvésznek meg kell gondosan tekintenie'. S melyek ezek a források? Kardos Albert dolgozata a göcseji, Könnye Nándor cikke az őrségi és Steuer János, valamint Lőrincz Károly munkája a székely nyelvjárásokról. Súlyos volna e vád, ha alaptalanságáról könnyen meg nem győződhetnék bárki. Hisz én mind e dolgozatokat nemcsak idé-

zem a Magyar Nyelvjárások című könyvemben, hanem, az illető nyelvjárásokról szólva, föl is használtam minden egyes fontos adatokat; természetesen azokat is, melyek Zolnai mostani idézetei közül helyesek. Így a nyugati nyelvjárásoknak az 1. pontban említett sajátosságát megtalálhatta volna a Magy. Nyelvjárások 121. lapján; a kétféle *é* különbségéről a székely nyelvjárásokban szó van a 98. és 112. lapon; a *-szër* és *-vé* ragok nem illeszkedéséről a székelyeknél a 124., a székely diftongusokról pedig a 99. és 118. lapon. Hogy mért nem vett erről tudomást Zolnai, mielőtt cikkét megírta volna, azt csak bámulni lehet, de megérteni nem, hisz könyvemet tudom, hogy ismeri. *

És hogy ő mégis olyan fontos kötelességének tartotta „meggátolni” az Ethnographiában közölt dolgozat „alaptalan nézeteinek elterjedését”, ennek oka csak az lehet, hogy nem értette meg, miről van ott szó. Én e cikkemben csakis azt akartam kimutatni, hogy a székelyek nyelve nem egy az ország nyugati szélén lakó magyarokéval, s e célból szembe állítottam azokat a jellemző és fontos sajátosságokat, melyek e két vidék nyelvét egymástól megkülönböztetik. Nem volt szándékom e két nyelvjárást leírni, hanem csak röviden rá akartam mutatni a jellemző különbségekre. Zolnai azonban az ő kifogásaival megmutatta, hogy nincs érzéke a nyelvjárások jellemző sajátosságainak fölismeréséhez; ő előtte bármelyik közlőnek egyetlen adata, vagy a nép nyelvének egy kivételes jelensége ép oly fontos, mint valamely, az egész nyelvjárást átható és egész hangrendszerére befolyással levő sajátosság. Például 2-ik kifogásában azt állítja, hogy a székely nyelvjárások is ejtenek szó végén *o*-t, s hivatkozik Steuerre. Csakhogy nem értette meg Steuert, s nem látja, hogy mily nagy különbség van a nyugati és a székely nyelvjárások e két sajátossága között. A nyugati nyelvjárások *a* után álló szótagban mindig *o*-t ejtenek, s ez a disszimilációnak egy érdekes jelensége (l. Nyelvj. 122. l.), míg a székelyekről Steuer csak annyit mond, hogy nagy hajlandóságuk van az *a*-t *o*-ra változtatni, vagyis hogy az *a*-t szeretik a szokottnál kissé zártabban

* A cikkírónak ez alaposnak látszó vádjára azzal a fölvilágosítással tartozunk, hogy Zolnait a miatt épen nem érheti vád, hogy Balassának idézett művéről nem vett tudomást, mert midőn ő folyóiratunk utolsó füzetében közlött cikkét hozzánk beküldte, Balassának idézett műve még nem látott napvilágot. A most közlött cikk már jó egy éve, hogy kezünk között volt, de tárgyhalmaz miatt közzétételére csakis a decemberi füzetben szoríthattunk neki helyet. Szerk.

ejteni; de nemcsak a szó végén, hanem, mint Steuer mindjárt hozzáteszi, „minden *a* ilyen ejtésű”. E két sajátsgot összevetnünk tehát semmikép se szabad.

A nyugati nyelvjárások diftongizálását szintén nem lehet összehasonlítani a székelyek állítólagos diftongusaival; amott ez az egész nyelvjárásterületre kiterjedő kiválóan jellemző vonás, míg a székelyek között csak kivételes jelenség, s mint Steuer is mondja, „csak szórványosan fordulnak elő”, s róluk „csak kevés megbízható s még kevesebb számbavehető adat áll rendelkezésünkre”. Zolnai azonban ezekre is bátran épít.

A hiatusról szólva Zolnai ismét csak egy író adatai után indul. A mit Lőrincz állít, bizonyosan hallható néha egyes helyeken, vagy egy-egy beszélő ajkáról, de hogy a székely nyelvjárások nem szeretik a hiatust, a mellett bizonyítanak az én kérdő íveimnek adatai, melyek egyértelműleg vallják, hogy az egész székelységben vagy *j* közbetoldásával, vagy a két magánhangzó összevonásával kerülik el a hiatust; pedig e kérdő ívek kitöltői között vannak igen gondos és megbízható gyűjtők.

Hogy mily kevésbé tudja Zolnai mérlegelni az egyes sajátsgok jelentőségét, világosan látszik a 7-ik pontból, hol a főnévi igenév alakjairól szól. A nyugati nyelvjárásoknak a többi dunántúli nyelvjárásokkal egyező sajátsga, hogy az olyan igéknél, melyeknek magánhangzója *i*, a főnévi igenév ragját *a*-val ejtik (*irnya*, *rinya*, *sirnya*, *innya* sat.), máskor *-nyi*. A székelyeknél szintén megtalálta Zolnai az *innya* alakot; csak hogy ott ez egész más, t. i. a 3-ik személyű alak e h. *innia*, s ez az egy ige ilyen alakban másutt is használatos. Tehát míg a nyugati *innya* alakot s vele együtt a többi *i* magánhangzós ige megfelelő alakjait disszimiláció hozta létre, ebből *innyi*, *irnyi* sat, addig a székely *innya* egyedül áll és ragozott alak e h. *innia*.

Az ikes igékről szóló 8-ik pontból ismét az tűnik ki, hogy Zolnai föltétlenül bízik az ő forrásában, és hogy nem tud olvasni. Kardos maga az idézett helyen így szól: „Nincs ugyan elegendő anyagom az ikes igék minden minutiosus szabályának megállapítására”, Zolnai mégis elfogadja vakon minden egyes szavát s ezt a pontot is „kénytelen az én egybevetéseimnek tudományos hasznavehetőségéből leszámíttatni”, pedig megtalálhatta volna a Magy. Nyelvj. 31-ik lapján, hogy hogy áll az ikes igék ügye a nyugati nyelvjárásokban, s összevethette volna avval, a mit a székely nyelvjárásokról a 101-ik lapon mondok.

Végig tekintettem Zolnai összes kifogásait, s láthatjuk, hogy az Ethnographiában közölt egybevetések közül csak egy pontot kellett volna módosítanom, t. i. a hol a kétféle *é* ejtéséről van szó. Ezt se Zolnai figyelmeztetésének köszönhetem, mert volt alkalmam saját füleimmel győződni meg róla, és eléggé részletesen szoltam is erről már a Magyar Nyelvjárások c. munkám fentebb idézett helyein.

Talán kissé hosszadalmas voltam e válaszomban; hisz tudom, hogy ez az egész vitatkozás egy új adattal se bővítette ismereteinket, s egy új igazságot se derített föl, s attól se féltem, hogy Zolnai tévedései — a tudomány kárára — valami nagyon el fognak terjedni. Mindazonáltal vissza kellett utasítanom Zolnainak nagyképtű és fontoskodó támadását.

E vitából mégis levonhatunk két különben eléggé ismert tanulságot: 1) Valamely tudományos igazság kiderítésére nem elég a forrásokat ismerni, az adatokat összegyűjteni, hanem meg is kell őket bírálni. 2) A nyelvjárásokat vizsgálva mérlegelni kell az egyes sajátságok fontosságát és jelentőségét, mert csak a fontosakat és jelentőseket vehetjük számba, ha az egyes nyelvjárásokat össze akarjuk egymással hasonlítani.

BALASSA JÓZSEF.

A RELATÍVUM HANGSULYA.

A Budapesti Szemlében folyó ortografiai polémia érdekes fordulatot vett. Balassa és Volf a januári füzetben azt vitatják: a relatívumoknak melyik része a hangsúlyos. Balassa szerint az első (*aki*), Volf szerint a második (*a ki*). Kinek van igaza?

Balassa, a mint idézi is bizonyítéku, engem is megkérdezett, hogy ejtik és hangsúlyozzák az én nyelvjárásomban a relatívumokat, s azt feleltem: „Gömörben mindig *akki*, *amminek* ejtik, a hangsúly mindig az első tagon van”.

Igaza van Volfnak, hogy e kérdésben „tervszerű, részletes és pontos megfigyeléseket” nem tettem, mikor azt a választ írtam. Most hogy a dolog újból szorgos megbeszélés tárgya, helyén valónak találom előbbi elhamarkodott állításomat, a hol rászorul, helyreigazítani, s a relatívumok hangsúlyozásának mivoltát megfigyelésem s nyelvérzékelem útmutatása mellett, a mennyire tudom, megvilágítani.

„A kérdés csakis a rendes használatú relatívumnak a hangsulya körül foroghat“, a mint Volf kijelenti, vagyis mikor teljes főmondatra, teljes mellékmondatot vonatkoztat a relatívum. Külön kell tehát választanunk az efféle csonka mondatokat: *Ki volt itt? Az a ki! Hol voltál? Ott a hol!* sat. Egyelőre arra sem vetünk ügyet, mikor marad meg és mikor marad el a relatívumban a mutató *a* elem.

A relatívum rendes használatában négy esetet különböztet meg Volf: *a)* mikor a relatívum egytagú, és nyomban következik rá a mondathangsúlyos szó (A *ki* vesz, annak lesz. Eb, a *ki* bánja; kutya, a *ki* szánja. A *mi* szabad, redves; a *mi* tiltott, kedves. A *hol* üres, ott ne keress); *b)* mikor a relatívum egytagú és a mondathangsúlyos szó hátrább esik (Nem mind tiszta búza, a *mi* az ő földjén terem. A *hol* az ebéd, ott a vacsora); *c)* mikor a relatívum többtagú és nyomban következik rá a mondathangsúlyos szó (Szép, a *kinek* esze van. Ne hányd föl a határt, a *melyen* ősd járt); *d)* mikor a relatívum többtagú és a mondat-hangsúlyos szó hátrább esik (A *milyen* az ember, olyan a munkája. Addig nyujtózkodjál, a *meddig* a takaród ér). S eredményképen kimondja, hogy „az *a* mindenütt hangsúlytalan, a relatívumon ellenben, az *a)* alatt említett esetet kivéve, mindenütt érezhető a hangsúly, leggyöngébben *b)*, legerősebben *d)* alatt“ (135).

Mindenekelőtt azt jegyzem meg, hogy nem szerencsés gondolat volt Volftól példamondatokul *közmondásokat* idézni, a milyen a föntiek nagy része. Nem pedig azért, mert ezeknek kimondásában a *ritmus* lép előtérbe, s így hangsúlyozásuk elütővé válik a közbeszédétől. Pl. az *a)* alattiak így ejtődnek: **Akkivesz | annaklesz! Ebaki | bánja || kutyaaki | szánja. Ammiszabad | redves || ammitiltott | kedves** sat. Vagyis elvesz a mondathangsúly, az *ütemnek* az elsőtagja lesz kiélezett. S mikor én Balassának a fent idézett nézetet írtam, engem is ilyen példák tévesztettek meg. Második megjegyzésem pedig az, hogy — ha mindjárt, testi, lelki süketséggel megvertnek mond engem is Volf — én egyetlen példában sem érzem a relatívumot hangsúlyosnak, mert azokat így ejtem ki: **Nem-mindtiszta | búza | ammiazó | földjénterem. Ahola | z e b é d || ottavacsora. Szépakinek | esze van. Nehánydföla | h a t á r t | ammelyen | ősdjárt. Ammilyena | z e m b e r || olyanamun | k á ja. Addignyujtózkodjál | ammeddiga | takaródér.** Mondom ezek nem alkalmas példák a relatívum „rendes“ használatú hangsúlyozásának föltüntetésére. Azért én más módon próbáltam ki a relatívum ki-

ejtésbeli szereplését. Elővettem egy a Nyr. XIX.523. lapján Gömörből közölt népmesét, sorra vettem a relatívumos mondatokat, s emlékezetembe hoztam, hogy mondják azt Gömörben. Szakasztott így, csak az éneklő hangsúlyozást és diftongusokat sat. nem jelölöm:

... *Kidőtbedötkémencének* *ë* *ccsöpódalasévót* || *ahol jó vót* |
ot r o s z nemvót || *aho r r o s z vót* | *ot jó nemvót* ... *Udláttam-*
mind | *m o s t* | *otvótamahol* | *b e s z é t é k* || *akki n e m h i s z i* | *k é r d é z z e -*
még ... *Csak* | *b ú s ú t* | *s z o m o r k o d o t t* || *mindakineka* | *t y ú k e l v i t t é -*
ja | *k k é n y é r é t* ... *A n n a k a g g y a j o d a* | *f e l e s é g ű j a* | *j j á n y á t* || *akkijazó* |
á l m á t | *m ë t t u g g y a f e j t e n y i* ... *Ë g g y i k s ë t u t t a m ë f f e j t e n y i j a* | *z á l -*
mot || *amminekmégint* | *a l l ë t t a* | *v é g i*, *h o g y* ... *H o g y e l n y e r j e m* |
annaka | *s z é p j á n y á n a k a* | *k k e z é t* | *akkinaka* | *h í r e* | *i d ë j i s e l j u t o t t* ...
O l y a n é g i h á b o r ú | *k e l e t k e z e t t* || *aminóta* | *z ö z ö n v i z ó t a m é g* | *n e m l á -*
totta | *v i l á g* ... *K ö r ű n é z e t t* || *m i f é l e f ö d* *az*, | *ahovajó* | *k e r ű t* ... sat.
A jelzés természetesen még így is fogyatékos, de célunkra elegendő. Látjuk belőle, hogy a) míg a névelő a szólamban mindig elválik a főnevétől, a relatívumban a két rész mindig együtt jár, egy szólamba esik; b) hogy hangsúly egyáltalán soha nincs a második tagon (*ki*, *mi*, *hol*, *minő*); c) erős hangsúly soha nincs az elsőtagon sem, némi nyomatékos a „pattantás” — a hogy Arany nevezte —, az asszimiláció folytán erősbült mássalhangzó hosszúsága okoz, ha szóllamot kezd a relatívum (*akkijazó*, *akkinaka*; ellenben: *mindakineka*).

A mondatban nem a szavaknak, hanem a szólamoknak van gyöngébb vagy erősebb hangsulya és így igaza van a fonetikus Balassának, hogy a „névelőt a kiejtésben elválasztjuk a főnévtől” és hibás megfigyelés a Volfé, hogy a névelőt a főnévvel „szorosan összeforrasztva ejtjük ki”. S a mit Volf erre bizonyítékul fölhoz, hogy a tót *zember*, *zúr*-t ejt, az épen Balassa mellett bizonyít, mert a magyar ember is úgy ejti beszédjében: aza *zember*; eza *zúr*! És téved abban is, hogy az „*akki*, *ammi* vidékein a névelőt és főnevet is így olvasztják össze: *ābbor*, *āppap*, *ākkutya āmmacska* sat”. Csak ha a mondatot kezdi; máskor a névelő az előző szólamhoz csatlakozik: *ālletta* | *v végi*; *tyúkelvitteja* | *k k e n y e r é t* sat. Megjegyzem, hogy Gömörben ez a pattantás már nem igen erős.

Azt az erősséget tehát Volfnak, hogy: „ne írjuk egybe a relatívumot, mert a névelőt sem írjuk össze a főnévvel soha”, — erőtelennek tarthatjuk. A kettő nem analog eset: a névelő a kiejtésben többnyire elválik a főnevétől, a rela-

tivum mindig egységes; a névelős főnévben a főnéven van a hangsúly, a relativumban, ha hangsúlyos [t. i. mikor szólamot kezd], mindig az első tagon. Ettől az argumentumtól bizvást összeirhatnók.

A másik erősség azonban határozottan ellene mond az összeírásnak. A relativumból ugyanis gyakran elmaradhat a mutató elem a nélkül, hogy az értelem csorbát szenvedne, a névmás egymagára kifejezi a mondatviszonyítást. Közöséges ez a ritmusos beszédben, közmondásokban, versekben, a minek okát Arany épen a ritmus természetéből fejtí ki. A nép nyelvében is gyakori, de a mennyire a közleményekben futólag utána néztem, többnyire csak: *mikor, mióta, míg* járatos így; az irodalom [próza] azonban messzebb kiterjeszti ezt a használatot [a vers után?], különösen: *mely, melynek, minek, mint, miért, melyre*; ritkábban: *ki, mi* vegyesen fordul elő minden írónál. Pl. a Budapesti Szemle januári számában: 'Balassa egy mellékesen érintett kérdést feszeget, *melyre*... E felszólalásra, *melynek*... Balassa, *mint* kérdése mutatja...' (132). Ugyan oly joggal, a *hogy* B. alkalmazta a kivételes esetet, *melyben*...' (134). Volf. 'Sikerült ezt a problémát megoldani annak az írónak, *kitől*...' (106). Haraszi Gy. 'Azoknak pedig, *kik* már tudnak magyarul...' (Simonyi: MNyelv. Bevez. VIII.) sat. Ez a körülmény nem ajánlja az összeírást. Meglehet, hogy egy félszázad múlva az *a ki, a mi* relativum teljesen kimegy a használatból, elpusztítja az analogia és rövidítő hajlam.

ALBERT JÁNOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Dunántúli, túl-dunai. A *dunántúli* kitétel eredetét, keletkezését néhány adat egybeállítása kellőképen megvilágítja.

A régiebb irodalomból ismerjük ez alakokat: *Dunán túl*: trans Danubium. (Pereszlényi, 1682. CorpGram. 531). *Dunán túl ország*: provincia Transdanubiana. (Thaly: Adal. II.296). *Dunán túl való kerület*: regio Transdanubiana. (Losontzi, Hármás kis tükör, 1770. 42.)

A székelységben ma is ez a szerkezet használatos: *a Rikán túl, a Rikán túl való*.

A 'Hármás kis tükör' *Dunán túl való kerület-e* a sárospataki 'Világ- és földismeretben' már *Dunántúli kerület-té* változott (vö. Nyr. XX.137). Hasonlóképen változtak ezek is: *föld alatt*

való üreg ezzé: föld alatti üreg, dél után való alvás ezzé: dél utáni alvás, rend kívül való dolog ezzé: rend kívüli dolog.

S hogy ez az -i természetes analogia útján járult a *Dunán túl*-hoz, arról a következő alakok tanuskodnak: *Dunán túl-ról* (Lev. II.133), *a határon túl-ra* (BudAlb. 70), *azon túl-ig* (uo.), *Dunán túl-só* (Hübner-Fejér: Lexicon, 1816. 360), *a víz túl-ja* (1568. Tört. és Rég. Ért. V.92).

Mindezek igazolják a *Dunántúl* alapszóra visszamenő *dunán-túl-i* alakot.

Az eredmény tehát az, hogy a régibb *dunántúl való* kitételnek törvényes utódja a *dunántúli*. A *túladunai* marad, a mi volt. **v i d é k i e s s é g.**

A Nyelvőr XX.566. lapján azt tanuljuk, hogy a *túladunai* kitétel már a század elején megvolt Kazinczynál. Nem vonjuk kétségbe, hogy megvolt. De azt meg állítjuk, hogy ugyanesak a század elején megvolt már a *Tiszán-túli* is Pálóczi Horváth Ádám tanúsága szerint: „A lágyabb Dialectusnak kisebb tartományai: a *Tiszán-túli* és jelesen *Debreczeni*, a *Hegyallyjai* és különösen a *Pataki*, és a felső napkeletibb *Tótos vármegyék*”. (Vö. A magyar nyelv dialectusairól, 1815. 23. §.) Használja azonban még ezt a szerkezetet is: *Tiszán innen való*: „a Dunai szőejtés bele vág a *Tiszán innen valóba* is alúl szinte Szegedig” (uo. 15. §.). S ezen a *Tiszán-túli* kitételen annál kevésbbé csodálkozhatunk, mert már Molnár Albertnél is találunk hozzá hasonló alakot: *dél-utáni* (vö. NySzót. I.491); de viszont: *dél előtt való* (NySzót. I.490).

Tehát: *Tiszán innen való* (PHÁ.): *dél előtt való* (MA.),
Tiszán-túli (PHÁ.): *dél-utáni* (MA.). STEUER JÁNOS.

Falka. A Magyar Nyelvőr decemberi füzetében a *falka* szó fejtegetésében olvastam, hogy ezen jelentését: *frustum, darab, rész* csupán a régi nyelv tartotta fönne számunkra. Értesíthetem t. szerkesztő urat, hogy Vas megyében még elég gyakran előfordul az említett jelentésben. Példák: „Még van-e még a pénzed? Egy *fókáját* (falkáját) már elköltöttem. A buzámnak egy *fókáját* eladom. Egy *fókája* vetésemet elvágta a jég”.

És még sok példában előfordul hasonló jelentéssel.

KARDOS CELESZTIN.

Vellal. Ez a szó a Nyelvtörténeti szótárnak elsőbben szerkesztett cikkelyei közé imígyen volt beiktatva: „*Vëllál*: [?]. „Az en

jobbagyim mentek volt oda az Kd birájához és az v e l l a l h o z... Szolgámat két forintban bocsátá el az v e l l a l és bíró az legényt; végezetre el nem bocsáták ebéd nélkül őket az bíró és v e l l a l, hanem megmarasztották őket (LevT. II.172)‘.

A háromszor egymásra következő *vellal*-t íráshibának alig tarthatjuk; jelentése mindazáltal e magán álló helyből talán sejtethető, de határozottan meg nem állapítható. Minthogy mind a háromszor a *bíró* társaként van idézve, legfőljebb azt a következtetést lehet megtennünk, hogy ez is valami hivatalos személy, de hogy mily rendű és rangú, ki tudná megmondani. A szerkesztőség nem tehetett tehát egyebet, mint a jelentés helyét kérdőjellel pótolni.

Időközben azonban; mikor az átnézetre és pótlásra került a sor s. a későbbben innen is onnan is összeszedegedett adatok egybegyűjtve állottak, a mint ez nem egy homályos, egyelőre megmagyarázhatatlan szóval történt, ez újabban szerzett példák nem csak útmutatóul szolgáltak az egybevetés valószínűségére, hanem tiszta fényt vetettek az eddigelé átlátszatlan homályra.

Három, újabban gyűjtött, idevágó adat, a melyeknek mindegyike egymagában is elég volna, hogy a rejtvényt megfejtse, tisztára magyarázza nekünk e homályba burkolt szónak, a mi eddig ismeretlen volt előttünk, jelentésével együtt származását is. E három adatnak ketteje Veráncsicsnál, a harmadika pedig a Történelmi tár 1887-iki évfolyamában fordul elő. Itt következnek: „Másod napon B u d á n az fő két személy a bírót hivaták, hogy minden városbeli ember fegyverit eleikben hoznáják. Kit hogy meghallá az v a l a l, jóllehet igin gonosz kedvvel, de igin is kevés idő múlva valakinek fegyvere lőn, m i n d o d a a hagyott herre hordák (Mon-Irók III.63). B u d á b a n egy felől barát, más felől Terek Bálint, mindenik titkon egymástúl kívánja vala az ország gubernatorságát. Ez igyekezetek nem lelete, hogy mindenestül mindíltig temetve lettek volna. A v a l a l is róla kezde csergetni, ő k i s t e r e k h ő z f o g á n a k d o l g o k a t (83). Ebben (az artikulusban) ez végeztett, hogy az mely dolgok az ő magok személyét illeti, mint foglалások, emberhalálok etc. azokat láttassák csak az arbiter urammal; az szegénség között való dolgokat hagyják az v a l a l törvényére‘ (TörtT.² VII.361).

A Veráncsics-féle korrajzból idézett hely, a melyben a *valál*, a mint mindenki láthatja, nyilvánvalósággal *Buda* helyett áll: „a v a l á l a fegyvereket mind oda hordák“, és: „a v a l á l is róla kezde csergetni, ő k i s t e r e k h ő z f o g á n a k d o l g o k a t“, teljesen tisztázza

a dolgot s a 'Hölgyek leveleiben' olvasható *vellal* jelentését világosan megmagyarázza. Itt is, valamint az előbbieken, annyit mond, mint: helység, község. A 'bíró és vellál' tehát más szóval annyi mint: bíró és község.

A *vellál* és *valál* egységen nem lehet kétkednünk. Ha az egymásra következő szótagok elsejében rövid zárt *a*, a másodikban hosszú, nyílt *á* vagy *o*, a székelységekben, sőt a Duna némely vidékén is az *a* *á*-vá lesz, pl. *halál*: *hálál*, *valának*: *válának*; az ekként módosult *á* e két szóban: (*tahát*) *táhát* és *vásárnap* fokot változtatva magashangúvá: *é*-vé változik: *téhát*, *vésárnap*. (A moldvai csángóságban ez igen gyakori jelenség, s ilyenek akárhányszor hallhatók: *épám* (apám), *készál* (kaszál), *képál* (kapál) sat.). Így lett a *valál*, *válál*-ból *vélál*, a melyet megis találunk kétszer a régiségben: 'Én nem valék igaz hitű szegény horvátoknak, sok rabolást én is tettem az ő *velalokban* (RMK. III.365). Az Nagysagod *welalaban* egyűt le tem magamat es jobbagywl kezdem zolgalnya' (LevT. I.137).

A 'Hölgyek levelebeli' *vellál* ezen kívül még azért is érdekes és fontos adat, mert igazolja a MUSzótár abbeli állítását, hogy, mint a *vall*: *habeo*, *possideo* igének származéka, eredetileg ez is *vallál* volt, de mint a régibb *hallad* és *szallad*, utóbb ez is megrövidült: *vallál*: *valál* (564). SZARVAS GÁBOR.

Ritka szópár. Faludinál a 'Pásztori versengések' ötödikében (911. l.) Thyrsis e szavakkal kissebbíti Micon zeneművészeti jártasságát: 'Hallottam a minap a szőlők aljában, egy kis bodzafának bűdös árnyékában: csikorgó nádsípval kínoztad verseidet, *nyassán perjén* mondád nyálas énekedet'.

A 'csikorgó nádsíp, verskínzás, nyálas ének' mind oly jellemzőes kitételek, a melyek alig engednek kétséget a módhatározó *nyassán-perjén* értelmére nézve. Toldy a kitételet a *pongyolán* szóval értelmezi; Baróti Szabó pedig az idézett szópár első tagját: *nyassán* ekként magyarázza: 'pörénn, öltözetlen'. Sándor István és Kresznerics Baróti magyarázatát közlik.

Az az egy bizonyos, hogy a *nyassán* és *perjén* rokonértelmű szók, a melyeknek mindegyike akár eredeti, akár átvitt értelemben annyit akar mondani, mint: faragatlan, bárdolatlan, darabos, durva. Hogy származásukra nézve mily szavakkal hozhatók kapcsolatba, arra nézve nézetemnek már a Nyelvtörténeti szótárban kifejezést adtam, midőn a *perjén* szót *pöre* mutatószó alatt közöl-

tem. E szerint *perjén* teljesebb alakja volna a *pörén* szónak. A mi pedig az első tagot, a *nyassán*-t illeti, én azt hiszem, hogy ebben a *nyers* szónak mélyhangú párját őrizte meg valamely tájszólás. A *nyers* ugyanis már jó eleve *nyess* alakban is járatos volt: „Ha az *nyess* fában az éköt teszik, az aszjuban tehát mi leszen (ÉrsC. 48b). Az üdő ide is száraz, mindazáltal még *nyess* földbe esett az vetés” (RákGy: Lev. 81); *nyassán* tehát szerintem e helyett való *nyarsán* (vö. még *nyáss* = *nyárs* NySzótár). A szabályosan képzett *nyarsan* (= *nyersen*) végtagjának megnyulását mértékbeli, a *perjén* második tagjához való alkalmazkodásának tekinthetjük.

Eredetileg tehát *nyassán-perjén* annyit tenne mint: *nyersen-mesztelenül* = *izetlenül-dísztelenül*: *insulse et inculte*.

A fõntebb idézett helyhez, hogy minden tehetõ kifogásnak elejét vegyük, itt azon észrevételt kell csatolnunk, hogy a Toldy kiadásában olvasható „nyassán pörjén” mind Révai (84. l.) mind Batsányi kiadásában (90. l.) ekként van közölve: *nyassán perjén*.

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. A „Budapesti Hírlap” következetesen használja ez alakokat: *ekképpen*, *akképpen*, *következőképpen*. Midõn én a minap azt irtam a szerkesztõségnek, hogy ha ezek helyesen vannak így, akkor per analogiam nem *szépen*, hanem *széppen* van jól, szerkesztõi üzenetben lakonice azt válaszolá, hogy igenis *ekképpen* sat. az egyedüli helyes, és *széppen*-re felhozott analogia nem áll; de ez állítását meg is okolni nem találta érdemesnek.

Tekintetes úrhoz, mint a Nyelvõr szerkesztõjéhez vagyok bátor ezennel amaz alázatos kérdéssel folyamodni: kegyeskednék néhány sorban nézetét jelezni az iránt, vajjon csakugyan *ekképpen* van-e jól és *ekképen* helytelenül.

Felelet. Hogy a kettõ közül melyiket tartsuk és mondjuk helyesnek, attól függ, melyik elvre alapítjuk helyesírásunkat, az etimológiára-e vagy pedig a kiejtésre. Ha a származást tekintjük irányadónknak, akkor az *ekképpen* helyes; ha ellenben a kiejtést, helyes az *ekképen* is.

Az előbbinek helyessége mind származását mind kiejtését tekintve kétségtelen. Több vidék ugyanis hosszan = két *p*-vel ejti. De az se követ el hibát, a ki csupán egy *p*-t használ, mert nem egy helyütt állandóan rövidebb alakban használják.

A nyelv ugyanis, a hol és a mikor csak módja van, szeret és törekszik is a takarékosagra. Számos a szó nyelvünkben, a melyekben eredetileg hosszú (kettős) volt a mássalhangzó, s ma már annyira állandó a rövidült forma használata, hogy a származásra alapított írásmódot tartaná mindenki helytelenségnek. Ilyenek, hogy csak egy-két példát említsünk: *hasad*, *hasogat*, *hasonlik* — régente: ,nagy *hassadás* lőn ő rajta (WeszprC. 108); szíve ketté *hassada* (TihC. 111); nagy sok részre *hassogatád* (GyöngyC. 4); szállókhoz *hassonlom* (DöbrC. 73). Ma: *ép*, *éptt*, *épül* — hajdanta: ,tekélletesek legyetek és *éppek* (Illy: Préd. I.33); az császárok az községöt *eppejtik* (ÉrdyC. 516); tudományokkal atyafiakat *eppitse-nek* (Fél: Tan. Előb. 4); szüzességben *ippölél* (PeerC. 238); az istenben *éppült* embereket (Pázm: KT. 151). Ma *keserű*, *keserít* — régebben: ,minden szolgálat láttatik *kesserűnek* (JordC. 825); ha édest akarsz enni, *kösserűt* szenvedj (Decsi: Adag. 33); miért *keserőtél* engöm (TihC. 26). Ma: *halad* — régebben: ,teljesítése sokáig *hallada* (Pázm: Préd. 121); melyeket mostan fölül *halladtanak* (MA: Tan. 1186); az országgyűlésnek más terminusra költeték *hal-ladni* (TörtT. VIII.130); *halladja* szagával a kecskét (Orczy: KöltH. 195). Így váltakoznak ma egymás mellett: *fulladoz* és *fuladoz*, *koppaszt* és *kopaszt*, *megvirrad* és *megvirad* sat. sat.

A hol tehát a nyelvnek e takarékosagra való törekvése utat kezd törni magának, az irodalom helyesen cselekszik, ha nyomában jár és e törekvésében őt gyámolítja. Mi azért, noha jól ismerjük és tudjuk a *képpen* és *éppen* származását, mindazonáltal a takarékoság elvének hódolva e szókat rövidebb *képen*, *épen* alakjukban használjuk.

A t. kérdéstevő az *ekképen* helyességét a *szépen*-re való hivatkozással akarja igazolni. A kettő azonban nem vonható egy kalap alá. (L. megokolását Nyr. XV.3. és XX.241).

2. Kérdés. a) Mily létjoga van az *előd* (Berzsenyinél és Széchenyinél többször *eldőd*) szónak?

b) Nem vet-e az *ausnehmen*: *kivenni*-féle vitára fényt Arany János következő helye: ,És midőn távolról fölvehetted ismét a hazai kunyhók szálldogáló füstjét, mi őrzötte szíved, hogy ne repedjen meg (Egressy Gábornak)?

Felelet. a) Az *előd* valószínűen rövidített alakja a régebben is használt *előded*-nek (l. NySzótár). A *d* benne ugyanaz a deminutiv képző, a mely megvan az *apród*, *kicsid*, *rövid*, *bőved*,

gyöngéd sat. szókban. Ez a képző megismétlődve *-dad*, *-ded* alakban is járulhat a nevekhez: *ifjúdád*, *kisded*, *rövided*, *gyöngéded*, *előded*. Az *eldőd* szándékos vagy szándéktalan elcsavarása ez utóbbi szónak.

b) Nem lehet kétség benne, hogy a *fölvesz* e helyen ugyanazt mondja, a mit a *kivesz* ebben: Nem vehetem ki jól, füst-e vagy por.

3. Kérdés. Még 1890 utolsó hónapján közöltem a 'Gömör-Kishont' című lap hasábjain egy 1783-ból származó, Rimaszombat történetével foglalkozó érdekes verses krónikát, mely nem csak a történetíróra, hanem a nyelvészre is becses munka, mivel nem egy érdekes nyelvtörténeti adatot nyújt. Egynémelyikét a hozzá csatolt jegyzetekben igyekeztem kissé kiemelni, nem igen mondhatom megmagyarázni, de bizony akadt ott egy-két olyan kifejezés, régi szó vagy szólásmód, melyet segédeszközök híjával, melyeknek hiányát sajnosan érzem mindig, nem tudtam magam sem megérteni, annál kevésbbé kifejtetni. Azért fordulok most t. szerkesztő úrhoz azzal a kéréssel, hogy sziveskedjék válaszolni alábbi kérdéseimre.

Azt mondja ugyanis krónikámnak egy helye: a) 'Filig benne valánk az nyomoruságba, mégis csak hallgatánk mint pap a Varsába'. Első sorban a *Varsába* szó jelentésével nem vagyok tisztában; tulajdonnév-e, mi-e? Másodszor a közmondás maga is egészen ismeretlen előttem s annál kevésbbé tudom származását.

b) Egy másik helyen meg ez olvasható: 'Kerüljétek a bűnt, ne tegyen példának, mint atyáitokat tardúl e világnak'. Itt a kéziratban világosan olvasható *tardúl* szót nem tudtam sehogy se értelmezni, nem lévén itt sehol kéznél a Nyelvtörténeti szótár.

c) Ez érthetetlen helyeken kívül még van sok érdekes hely benne. Ilyen pl. az itteni illetve a vidéki tájszólásban maig élő *temni* (temetni) tájszó használata: 'Szintén ez ideig az mi halottainkat az catholicusok temté k magzatinkat'. Nem tudom, ismerik-e más vidéken is s meg volt-e már a régi nyelvben.

Felelet. a) *Varsa* már a legrégibb irodalomban (XIII. század) előfordul s elég gyakran használt szó; pl. 'Kiterítem ő ellene az én hálómat és bele akad az én varsámban' (Kár: Bibl. II.123) sat. A Tájszótár is ismeri: '*varsa*: vesszőből kötött halfogó'. A szólás: 'hallgat, mint pap a varsában' ugyanazt mondja, mint: hallgat, mint pap a kelepceben. (Vö. 'A maga hálójában akadt'

GKat: Válts. I.165). De mi ok és körülmény adott létet neki, arra nézve fölvilágosítást nem adhatunk.

b) Azt hiszem, a második kérdésbeli példát: „Kerüljétek a bűnt, ne legyen példának, mint atyáitokat *tardúl* e világnak” s a benne előforduló *tardul* szót teljesen megvilágítja s érthetőleg megmagyarázza a következő két idézet: „Miért töttél ki engemet mint egy tárgyat (Kár: Bibl. I.516). *Tárgyul* és lövő céljúl tette, melyre nyilait lövöldözte” (Pázm: Préd. 283). *Tardul* tehát = *tárgyul*. A *tárgy*-nak egy régibb jelentése, a mint a Pázmányból idézett hely is mutatja: „tárgyul és lövő céljúl” annyi mint: meta, zielscheibe.

c) *Temni* „temetni” értelemben, bár csak egyszer, előfordul a régiségben is: „Az zöld uj dolmánt rajtam *temjék* az temetésre kellő köntösökön kívül (KLOkl. 47). Kassai (V.87) a *tem*, *töm* szóhoz ezt az észrevételt csatolja: „A halottat *temik* Egerben, ez helyett: *temetik*”.

4. Kérdés. A minap történt, hogy beszélgetés közben valaki azt mondta, hogy: „nagyobb nálamnál”. A jelenlevők egyike ezt kijavítandó, azt jegyzé meg, hogy jobb, ha az ember ezt így mondja: „nagyobb nálam”.

A dologból vita keletkezett, s végre megegyeztünk abban, hogy a Nyelvőrhez fordulunk fölvilágosításért. Kérjük tehát t. szerkesztő urat, méltóztassék a „kérdések és feleletek” rovata alatt erre a kérdésünkre megfelelni. Ezen két kifejezés között: „nagyobb nálamnál” és „nagyobb nálam”, melyik a használatosabb és melyik nyelvtani szempontból helyesebb.

Felelet. Helyes és járatos mindakettő. Hasonlításnál ugyanis a *-nál* rag a hasonlított tárgyhoz járul: „Magasabb a toronynál. Nagyobb én-nálam”. Midőn azonban a *nálam*, *nálad* ragos alakokat az *én*, *te* személynévmások elhagyásával kezdték használni, a *-nál* rag, mint a hasonlítás kifejezője, újabban hozzájárult a *nálam*, *nálad* csonkult névmásokhoz. Hasonlítás alkalmával már a legrégibb irodalom a *nálam*-mal fölváltva használta. Példák: „Ki en utánnam ivendő, erősebb en nálamnál (JordC. 362). Én nálamnál több rágalmazásokkal mardostatik (Mel: Jób. Előb. 29). Jobban tudjuk nálánál (Mon: Kép. 77). Nincs az ég alatt nagyobb bűnös ő nálánál” (MA: Scult. 834) sat.

5. Kérdés. Egy vidéki lap levelezője a következőről értesítette a lap olvasóit: „A rend és fegyelem kezelése az x-i gymnasiumban nem a legjobb hírnek örvend’.

Egy valaki ezt az egész tudósítást helytelenítette s két erős logikátlanságot látott benne. Először is, így szólt az illető, helytelen azt mondani: „a rend és fegyelem *kezelése*”; mert „kezelni” lehet a kalapácsot, puskát, evezőt sat, de a rendet és fegyelmet nem *kezelhetni* = kézzel végezni. Másodszor logikátlanság van abban is, folytatta tovább, hogy valaki egy „nem jó hírnek örvend’”; mert örvendeni, úgymond, csak jó hírnek lehet, de rossznak (= nem jó hírnek) nem.

Akad azonban a társaságban olyan is, a ki védelmébe fogta az idézett sorokat. Ebből vita keletkezvén, elhatároztuk, hogy a kérdés eldöntését a Nyelvőr t. szerkesztősége elibe terjesztjük.

Felelet. A nyelvi jelenségek, nevezetesen pedig a szólások megfigyelésében, nem nagy jártasságot tanúsít az, a ki helytelennek itéli a „fegyelemkezelést” azért, mert az nem olyan mint a kalapács, a melyet kézbe lehet fogni. Ha ilyen nyelvészek tanácsára hallgatnánk, alig tehetnénk mást, mint szánkat befogni s kézmozdulatokkal beszélni. A mit eszünk, az ételt meg lehet rágni, de a mit mondunk, a szót, merő bolondság. S ime Matkóval mi is, mások is, akár hányszor mondjuk: „Legény, megrágd, a mit szólasz” (BCsák. 279).

Ide írok a „rend kezelésében” megbotránkozónak hamarjában még egypár hasonló esztelenséget: „Jaj bolond, vajjon hol sétál az eszed (FortSzer. Mb.). Ha csak maga fejében faragta, tartsa magának (Pázm: LuthV. 107). Türi isten, hogy a gonoszok a jámborok fején szántsanak (Pázm: Préd. 25). Szárában szállott immár szegénynek az esze (Decsi: Adag. 202). Edolgot én szemekre vetettem (Czezl: Japh. 151). A róka ejjel a szőlős kerteket veszi nyakába (Misk: VKert. 158). Fölgombolt ajakkal beszéllesz (Mon: Apol. 500). Nem vala istentől elrendelve, azért füstbe méne minden szándéka (Cserei: Hist. 10). Ezután affélében más szájával nem eszem (Monlók VIII.64). Sokszor kell azon egy hasznos tanítást fülébe rágni az emberek feledékenysége” (Pázm: Préd. a4). sat. sat.

A második kifejezés hibáztatásával se találta tudóskodó nyelvészünk fején a szeget. A „jó hírnek örvend’ megcsontosodott egységes szólás, olyan mint: „jó reménnyel kecsegtet v. biztat’;

ezekben tehát a *nem* az egész, már megállapodott eggyé forrt kifejezésre vonatkozik: .E hely elnyerésére nézve pártfogóm nem sok reménnyel kecsegtetett. A vetések állása nem nagyon gazdag aratással biztat.' Igaz ugyan, hogy örvendeni csak jónak lehet, valamint kecsegtetni biztatni is várt, kedvesen eső dologgal, mindazáltal a .valamivel biztatás' annyira egységessé vált, hogy a ,valamivel' kelletlen dolog is lehet. S egészen természetes, ha, a mit a gazdaember szájából hallhatni is, valaki rossz időjárás alkalmával így sóhajt föl: ,Bizony, ez az esztendő nagyon sovány aratással biztat!'

Különben nagy szerencse, hogy az ilyen föl-fölhangzó tudákos oktatgatások csak kiáltó szó marad a pusztában; mert ha fogatjuk volna, a mi zománca van a nyelvnek, mind lehámlanék róla és minden sava-borsa vizzé válnék.

6. Kérdés. A Nyelvtörténeti szótár lapozgatása közben feltűnt ezen szó: *nyalóka*, *nyalka*; értelme 1) schlemmer, prasser. 2) windmacher, müssiggänger, 3) zierlich, stutzerhaft. Kíváncsi lehettem különösen a *nyalóka* szóra nézve, minden egyes példát átolvastam — kétszer is, de ezt a szót sehol sem találtam.

Bátor vagyok tehát a Magyar Nyelvőr és Nyelvtörténeti szótár egy személyben összpontosított szerkesztőjét kérdezni: melyik író használta ezen *nyalóka* szót, és hogyan és honnan jutott a szótárba?

Felelet. Molnár Albert 3. és 4. kiadásának magyar részében ott található: ,*Nyalka*: helluo, catillo, ardelio; *nyalóka*: idem', azaz: ugyanaz. S ugyanígy olvasható Pápai Párizban és Pápai-Bodban, azzal a különbséggel, hogy ez utóbbi német egyértékesét is kitette: ,ein schlemmer, prasser'.

7. Kérdés. Melyik a helyesebb ezen két szó közül: *közt* és *között*? És valjon a *közt* egy *t*-vel irassék-e, vagy kettővel?

Felelet. Ha verset írunk s egytagú szóra van szükségünk, helyesebb a *közt*, ha meg kettőre, a *között*. Irható két, sőt három *t*-vel is, a szerint, a mint gyöngébb vagy erősebb nyomatékkal akarjuk kifejezni.

SZARVAS GÁBOR.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI. *

Ismeri-e az előbeszéd, mely vidékeken s mily jelentésben az itt következő szokat:

Ha: sed; sondern. 'Cserép talakat, fedőt és fazékat nem annyit törsz, ha többet' (ÖtvMest. 34 vsz).

Habókol: palpito.; zappeln. 'Nosza, most habokolj a vízben' (Czepl: Tromf. 78).

Habuckol: inter nandum conturbo aquam Kr. plätschern. 'Vízbe habuczkolván, észre sem vehette' (Gvad: Pösty. 31).

Habda: csizmaszár és lábbőr a bocskor fölött, melyet a parasztok a lábok szárára húznak SzD. 'Habda: egy pár saru-szár, a pásztorok botskorok felett lábok szárazon viselik a hármat ellen' (Gvad: FNót. 8).

Hadász, hadász: circumfero manus; mit den händen herum-führen, herumfuchteln. 'Hadarász a kardjával, bottal SzD. 'Akár-mint hadázz-is kezedd, de menten ismét reád száll a légy Misk: VKert. 655). A sok jantsár rajtok addig hadász, hogy a magyaroknak immár fele hibáz' (Kónyi: HRom. 180).

Hadari: confusus; verworren. 'Mit itélhet ember ez féle nyá-as, forty, hadari csélcsapásiból' (Zvon: PázmP. 287).

Héthagyó, hétbenhagyó: sexagesima. 'Valamely vasárnapon esik ez gyertya szentelő bodog asszony napi, ha még hét hagyón, hús hagyón esnék is, mindenkor neki kell tartani (LányiC. 98). Hétben hagyó vasárnapnak epistolája' (ÉrdyC. 92).

Kilenchagyó: septuagesima. 'Szombaton kilencz hagyó előtt való vasárnap alleluját nem kell mondani (LányiC. 104). Kilencz-ben hagyó vasárnapnak szent epistolája' (ÉrdyC. 87b).

Hagyap: spus; spucken. 'O rejá hagyapván vevék a nádat es verik vala ő agyához (MünchC. 68). Ők halálra ítélek ötöt és hagyapának ő orczájára' (WinklC. 174).

Hagymáncs: allium silvestre (Beythe: Stirp. 1).

* Kettőre kérjük a t. gyűjtőket. Az egyik, hogy az egyes szók megvilágítására szolgáló példáikat hiven, az illető vidék kiejtése szerint másolják le; a másik, hogy minden egyes, magyarázatokkal kísért szót külön, más-más papírszeletekre írják le. Ezzel szerfölött megkönnyítik az egybeállítás különben nagyon fáradságos munkáját.

Szerk.

Hagymán. „Az nyergesek egy háts lónak nyereg alá való posztó nélkül való hagymánt tizenhat pénzen adgyanak” (TörtT XVIII.227).

Hajda : age; wolan, nur zu. „No hajda még (Matkó: BCsák. 119). Haja, hop, hajda! Ki-ki mint rójjá, engem Örzsóka, minden azt mondja” (Thaly: VÉ. II.235).

Borona-hajó : ratis MAI. floss. Boronahajós: ratiarius C.

Csillye-hajó : ratis MAI. floss.

Folyó-hajó : celox C. leichtes schiff. Folyó hajó, könnyű hajó: liburna, lembus PPBl.

Gyalog-hajó : scapha Major Szót. kahn. „A folyó vízben gyalog hajókkal élnek (Com: Jan. 91). Kisietett a város népe gyalog hajókban ezt a ritkaságot látni” (Fal: TÉ. 653).

Konyha-hajó : navis victualis; proviantschiff. „Egy konyha-hajót is parancsoltam reparáltatni hajóim közül” (MonIrók XV.162).

Rév-hajó : ponto, epibades C. fähre, ponton. „Pest alatt számtalan réhajót hagyának” (MonIrók. III.85).

Halaburda : praeceps; voreilig. „Nem vak koczkára vetett halaburda hirtelenséggel, szüléi jó tanácsából kell házasságbéli örökös társot keresni” (Csúzi: Tromb. 103).

Hálól : dissimulo; maskiren. „Arius, mikor sok csalárdsággal hálolná és himesgetné tévelygésit, az alexandriai püspök könyörge az istennek (Pázm: Kal. 191). Talám azzal is hálólták dolgokat, hogy rómaiak s nem sidók valának, a kik urunkat megölék” (682).

Hályog, hályag : staphis C. nux vesicaria MA. pimpermussbaum. „Az mogyoroí ez halyagfánac melegek, szárazstók, azért tüdőnek be szorulását kinyitják (Mel: Herb. 15). Az halyagnak a magvát törd meg és gyurd azt a kenyir bélben és hánd azt a halaknak” (OrvK. 90).

Hamarja : citus, properus C. MA. schnell, eilfertig PPB. „Az halál sziló hamarja nyil (ÉrdyC. 343b). Egy hamarja herjo azonnal fel szekellék és nagy hamarsággal kivé méne” (ÉrsC. 114).

Hamarú : celer, properus Sl. schnell, rasch. „Hamarú hamvas, késő kedves” (Fal: Jegyz. 924).

Handágot : se jactare; gestikuliren, herumfuchteln. „Zabolátlan nyelveknek paripáját megeresztvén, keményen szágódnak, csuda mint handágotnak” (Pós: Igazs. I.542).

Handász : se jactare; gestikuliren, herumfuchteln. „Utánnok csak hamar több truppok jövének, kiáltással jöttek és handáztak (Gvad: RP. 404).

Hara : szörzsák SzD. „A szörharában még alkalmas kávé lévén, mivelhogy innyaadó uram éppen fogytán vagyon, három holnapra valót küldeni ne terheltezzék” (TörtT.² III.376).

Háródik : refertur; sich beziehen. „Az apostolok az előtt is Christus nevébe kértek, de azt ők akkor eszekbe nem vették, hogy Christusra háródják” (Born: Préd. 321).

Kakas-harang : tintinnabulum WF. glöcklein, klingel.

Harap : avarban, tarlóban v. más gazos helyen terjedő tűz SzD. „Mint a lángos harap, ha nádban ütközött, oly kegyetlenségben Zrinyi most öltözött (Zrinyi: ASyr. 188). A trójabelieket fogyattya maga erejével és alatta való vitézivel, mint a tűz harapot” (Hall: HHist. III.139).

Haskó : ventrosus Kr. schmeerbauch. „Ezt az hivolkodo pápát haskók nem értik és azért szólnak gyalázatosan affelől” (Zvon: Post. I.721).

Heheg : anhele; keuchen. „A tápláló viznek is melly nagy szükit látja; áhítja ugyan nagy hehegve léhegve, mert fül belül, mint a mész kemencze, s ha tsak azt sem kaphatja italjára” (GKat: Válts. II.569).

Heheget : demurmuro; brummen? „Az antiphonás és hehegető kintornálásoknak is e lűn rendelője” (Pós: Igazs. II.618).

Helyünnen, helyünnét : de loco, de locis; von, von stellen. Igen sok helyünnen meg bizonyíthatnám (Pécsv: Fel. 73). Az honnét mit rendeltünk, sok helyünnét telik ki” (MonOkm. XXIV.331).

Helyüvé : ad locum; an einen ort. „Gonoszság ez oly helyüve igazítani az Antichristust, az mely ingyen nincsen” (EszT: IgAny. 468).

Hercsóka : piri species; eine art birnen. „1643. 14. april. oltottam meg az vad fákat, a mellett két renden herczoka avagy kozma körtvélyt” (TörtT. 1880. 774).

Herde-hurdi : ventosus, praeproperus SI. übereilt. „Elhagyók Rodostót annyi esztendők mulva, ki bontakozánk onnét, de hogy? Tsak herde hurdi módjára” (Mik: TörL. 341).

1. *Herjó* : perdix MA. rebhuhn PPB.

2. *Herjó* : milvus; weihe? „Ezek az égi madarak közzől, kikkel nem illik élni: keselyű (aquila), bese (haliaeetus), herjó (milvus) (JordC. 94).

Herjókázik : 1) volito; herumflattern. „Mig meg nem határozzák, mit értsenek az anyaszentegyházon, mind addig tsak a levegő égben hirjókáznak” (Pós: Igazs. I.135). 2) ineptior; possem treiben. „Ugy hitték, hogy csak herjokázom vélek” (Bethl: Élet. II.131).

Hermec : [?] ,Gondolja vala, hogy valamit jót avagy gonoszt ő ifjúságának fazekában megfőzne, olyanná lenne ő vénségének *hermeczében* (ÉrdyC. 319b). Iszákom kötöttem a *hermecz* szíjára' (Gvad: FNót. 2).

Hernác : panni genus; ein kleiderstoff. ,Hét forinton nem vehetnéje meg egy vég hernácztot (LevT. I.1). Hernátzból iszákok, abrakos tanyisztrák avagy üres zsákok' (Gvad: FNót. 102).

Hiedelēm ; refrigerium AporC. 13. KulcsC. 153. [refrigeratio, refectio; kühlung, erleichterung, labung]. ,Által mentünk a tűzön és vízen es ki hoztal münket *hiedelmbe* (AporC. 13). Bocsás ennekem, hogy *hiedelmem* legyen (ut *refrigerer*), mi előtt elmenyek es továbbá nem leszek (KulcsC. 96). Láttatnak vala vizet meríteniec inkább *hiedelm ezetre*, hogy nem itatra: ad *refocillandum potius quam ad potandum*' (BécsiC. 24).

[*Higanyú*], *higanyúság* : lentitia, lentor, flexibilitas; weiche, zähe C. Hajlandóság, *higányúság*, enyvesség : lentitia PPBl.

Higy : [inauris; ohrenschmuck]. ,Vevén ő jogjánac öltözetit es lilimokat es *higyeket*: *inaures* (BécsiC. 31). Ékesejtik vala ő *higyivel*: *ornabatur inaure sua*' (183).

Himlik : divisor, dispergor Kr. [zerstreut werden, zerstieben]. ,Megfordólanak az ő urokhoz istenekhez a *himletből*, melbe *elhimlettek vala*: *dispersi fuerant* (BécsiC. 19). *Elhimletnek* (*dispergentur*) a csordának juhi (MünchC. 64). Fel kel len isten és *elhimlessenek ő ellenségi*' (AporC. 14).

Hinga : [vacillans, inbecillis; schwankend, schwach]. ,Látván az ő földön mászkáló *hinga inu* magzatjának lábon járásra való szándékát, kezét fogja és jártatja (GKat: Válts. I.39). *Hinga inu*, fogatlan gyermekecske' (II.1260).

Hinnyog : [hinnio; wiehern]. ,Ha vigyorgott, *hinnyogni* gondoltam barátok szamarát (Gvad: FNót. 112). Atyám Daru lova elnyerité magát s felette *hinnyoga* (Gvad: RP. 2). Nincs olly ag ló, a ki pünkösdben nem *hinyog*' (CorpGramm. 513).

Hinnyöl : pipio Kr. [piepen]. ,Ha ez világ az ő szeretőinek és *hinnyölő* csirkéinek valami tökéleteset és állandót adna' (Prág: Serk. 938).

Hittogás (suttogás?). ,Mingyárt nagy *hittogás* támadá mind azok között, a kik jelen valának, ki egy dolgot s ki mást mond vala' (Illy: SzÉlet. III.54).

Hiül : ürül, üresedik SzD. deficio, diminuor, vacuor Kr. [leer werden]. ,Úr istennek szent országa nagyob részre *megheewlt*

vala az gonosz angyaloknak le hullásokért (ÉrdyC. 37). Sok siralom miá feje meg hívúla (Husztí: Aen. 29). Lelkem elvajutt, elhólt, az én hasam meghijólt' (MA: Bibl. V.15).

Hógyagos: [versor, fraudem molior; sich herumtreiben, intrigiren]. ,Hógyagozni és csavarogni kezde a róka az ebek közt (Helt: Mes. 159). Tova tarcs, itt ne hógyagoz, mert ebbe nem észel (133). Hógyagozó és fondarló marcona latorka vagy' (373).

Holdá: cras, crastino MA. morgen, den morgenden tag PPB. ,Holnapról hódára halasztom: crastino MA. Hóta kelve nagy sok seregök pálma ágakat vénék (JordC. 670). Holte kelve, reguel a klastromba tére (DebrC. 189). A sebes legénynek sebére irt tégyen, hogy holdára kelvén a vérszemet végyen' (Gyöngy: Char. 10).

Homályog: caligo Kr. [dunkeln]. ,Had homályogjon az hód, csak az nap tarcsen igazat' (Decsi: Adag. 59. 217).

Homlol: [everto; zerstören]. ,Akara megmutatni istennek nehéz és meg hihatatlan haragját azon városnak el homlolására' (BécsiC. 212).

Horh, horhágy: [angustiae locorum; pass, engpass]. ,Ascendit meta per hurh (ZichyC. I.10). Horh fŵ locus. 1268 (Wenzel III.191) Quidam monticulus keykholm vocatus juxta quem est quoddam horhag. 1270 (CodPatr. VI.179). Ascendendo quoddam zurduk vel horhag; super ipsum horhag sunt duae metae terreae'. 1267 (Wenzel III.176).

Hortyé: [ronchus, stertor; das schnarchen]. ,Nagy hortyéval alusznak' (Mel: Jób. 79).

Horvas: [?] ,Pervenit meta ad vinem viae Horuasuth vocatae. 1275 (CodPatr. IV.54). Nehéz lehet neki az haladás, nincs költsége, ha kikeletre zendülés talál lenni, meggátolódik az dolog, horvas fejű, szabad nyelve vagyon' (LevT. II.291).

Csürcsavarintó. ,Van, hogy egész tábor kapu módra fordul, minden csapat éllel meredez a sorbul; mint gyermeki játék — csürcsavarintóban, sarkon forog egy vég, más szilaj ugróban' (Arany: BH. IV.) — Mi az a csürcsavarintó?

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A magyar nemesség a XVII. század derekán. Érdekesnek tartjuk azt a rajzot, a melyet Zrinyi Miklós „A török áfium ellen való orvosság” című művecskéjében a korabeli magyar nemesség s nevezetesen a magyar nemes fiatalságról papirosra vetett, hogy a mai nemzedékkel megismertessük.

„Mind egy bordában szöttek vagyunk; egy cseppnyére is egyik rend a másikat nem csúfolhatja.

A mostani nemes nem gondolja meg, micsoda az igaz nemesség.

Egy nemzet sem pattog úgy s nem kevélykedik nemesség titulussal mint a magyar, maga annak meg-bizonyítására s conservatiójára, látja isten, semmit sem cselekszik.

Fiaink haszontalanul élnek vagy otthon atyjoknál, anyjoknál, vagy, ha nagyon derekasan látni s hallani akarnak, (a mint ők mondgyák) egy magyar úr udvarába be-állanak és szerződnek. Ott mit tanulnak? Innya. Mit többet? Pompáskodni, egy mentét arannyal megprémeztetni, egy kantárt pillangókkal megcifráztatni, egy forgóval, egy lódinggal pipeskedni, paripát futtatni; egy szóval: esküdni, hazudni és semmi jót nem követni.

Ha udvarba nem mégyen az ifjú, tehát vagy prókátorságot patvarián, — nem az igazságnak szeretetiből penig, hanem másokat nyomorítani kívánván, — tanul, vagy papságra adja magát, — isten tudja, micsoda indulatból.

Az úrfiak szintén illyek. Az ital legnagyobb mesterség és katonaság, s mentől allyasabb, rosszabb lovászokkal s kóborló katonácskákkal társalkodnak, legnagyobb katonaságnak tartják. Ha tizen vannak is egy familiában, senki nem tanul jó tudományt senki nem leszzen szarándokká, hogy láthasson, hallhasson, tudhasson abból hazájának valamit szolgálni. Ezek kívánnnyák osztán a generálisságot’.

HANVAI JÁNOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Egyszer esik esztendőbe karácson. (Szegény ember szokta mondani, mikor nagy lakzit csinál.)

Az okos nem haragszik meg érte, a bolond meg hadd haraguggyék.

Megnőtt a ház eleje. (Áldott állapotban levő nőről.)

Csak a neki: jól van az!

Biz úgy szegint: úgy van!

Maga kádjáról dézmálják: ne bántsa a másét. (Olyanról mondják, a ki a máséból szívesen ajándékozzat.)

Megy belé (pl. ital) mint Lódánba a menkü.

Úgy nízél ki mint Martinka mikor a jég elverte.

Ha te nem vónál, meg a penisz, ócsóbb vóna minden köből búza öt forinttal.

Két húrka, egy pacal.

Ez viszi pokolba! (Ha valami hitvány tárgyat felcicomáznak, a cifraságról mondják.)

Kampec annak: vége van.

Se szeri se száma: számtalan.

Ha nem hiszed, ülj a hiszem farkára.

Ülj el a sutba fehéredni: ülj a paszulyba savanyodni.

Tisztulj a szemem elől: takarodjál.

Pötyögősen esik: kedvetlenül hat.

Debreceni szokás, ha elkérnek tőled valamit, te menj érte.

Akár inde, akár unde: akármit beszélés. (Vö. akár indi akár undi VL367.)

Más a lábával is kerül, te pedig a szádba forgatod. (A ki csunya dolgot beszél.)

Tartja magát, mint két csü tengeri egy zsákta. (Változata IL464.)

Feiélni a csontvágóval: ésszel.

Maga kinjara hagyni: egészen magára hagyni. Siro gyermekre mondják.

Ekekérik most kintérik Siro gyerekekről: az első az, talán csak a rim kedveket van.

Parascsója vagy csak mondja? A parascsója a parascsó, parascsó is, mondja is.

Nagy a világ minden megérte.

Ez' Ez' verek mondja? A k. megmondja, mondja.

És így...

Imre László

Mondatak.

Azok, akik a Hódos csak egyet látják, azok a Hódosok.

A Hódosok a Hódosok, a Hódosok a Hódosok.

A Hódosok a Hódosok, a Hódosok a Hódosok.

A Hódosok a Hódosok, a Hódosok a Hódosok.

A Hódosok a Hódosok, a Hódosok a Hódosok.

A Hódosok a Hódosok, a Hódosok a Hódosok.

Ez aszt mongya, aszt a hosszit is lő kő csinyányi.
 Ez nem tőtött (teli) gumilabda, hanem szellőlabda (üres).
 Nyomkotta, nyomkotta (az üres gumilabdát), osztán éccerre
 csak kiposszant.
 A kutat először kiássák, azután megtéglázzák.
 (Zala m.)

VOLÁK LAJOS.

B a b o n á k.

1. Az öreg embör ha a rëndösnél jobb vagy rosszabb kedvű, azt mondják rá, hogy a vesztit érzi.
2. Éhös attyafia van annak, a ki véletlenül másodszor vág könyeret, míg az első darab el sē fogyott.
3. Édöglenek a kacsák, melyek akkor kelnek, mikor a rózsa nyílik.
4. Ha az embörnek viszket a füle, esső lössz.
5. Péntökön kő ütetni a tyúkot, hogy kevés lögyön a csirke epéje
6. A mely asszonynak vizes a kötője, részögös ura van.
7. A kéménysöprő söprűjéből ellopott kóró szöröncsét hoz.
8. Befelé söpörd a házba a szemetet, hogy sok szöröncséd lögyön.
9. Saját lakodalmunkat álmodni halált jelent az atyafiságban.
 (Halas.)

KOVÁCS KÁLMÁN.

Á l o m f e j t é s e k.

- Száját bekötni valakinek : titok.
 Szalag (inkább : pántlika), veress, hosszú : hirtelen hosszú út.
 Szántani : valakit valamiből kiforgatni.
 Szamarat cifrán felszerelve látni : ostoba baráccságba keveredni.
 Szar, szemét : gyalázat.
 Szem, fekete : szerencsétlenség ; kék szem : hüember ; fájós szeműnek lenni rossz ; szem üveg (okulár, pápaszem) : kétszinség.
 Szivárvány : derüs nap, szerencse.
 Szitán át nézni : kétszinség.
 Szobádba, ha valaki bélépik s béteszi az ajtót : az oda többet nem menyen.
 Szakáll, veress : valami hirtelen dolog.
 Szöllő : keserűség.
 Táncolni : bánat.
 Tisztát venni : jó, egészség.
 Tojás törve : kár, egészbe : nyereség.
 Töviss : bántalmazást szenvedni.
 Tyúk, csirke : szerencse.

- Túrni a földet : halál.
 Temetés : bánat ; lőánnak férhezmenés.
 Úszni : fáraccság, küszködés valami célra.
 Úton, göröngyösen, járni : ok nélkül való fáraccság.
 Útba, útszélin fekünni : utazás.
 Útazni : hátramaradás.
 Utat ha keresel s megkapod : célhoz jutás.
 Vak : szerencse.
 Varju : ellenség.
 Várni : rövid út.
 Város sok népet jelent.
 Várba lenni : irigy emberek vesznek körül, a mit csak későbbben tucc meg. Romlott vár, torony, átajjában romladék : pusztulás.
 Vászón : út.
 Vér : szerencsésjéától való elmaradás, nehéz, aggodalmas napok.
 Világosság : valaminek a nyittyára találni. Tűz : harag, de ha lobban : ellenség.
 Villámlás : száraz idő.
 Virágbokkrétát látni több lőjánynál : csalódás fíjunak, lőjánynak egyiránt. Fejér virág : lőjánynak kérő, koszoru a fejen : fíjatal ember. Ha férfi rózsát kap álmába, a veress nem teccő lőánt jelent, a fejér ojant, a mi nekije legjobban teccik. Ha a fejér rózsát kezéhez kaphattya, célját eléri, ha nem, híjába fut utánna.
 Vizet inni : gond. Tiszta viz, főrás : egészség, öröm.
 Vivni, viaskodni : valami bajjal megküzdenni.
 Zászló : szerencse.
 Zsidók : vásár.
 Zsidó, veress : szerencse.

(Deés.)

VERSÉNYI GYÖRGY.

Gúny- és ragadványnevek.

Bornyúszájú. Csiri (kovács). Csupa csont. Égbe néző (pislákoló szemeiről nevezik így). Fogas. Fura. Füstös. Gacsos. Gyepen hegyes (oly kevély ember volt, hogy még a fűvön is lábujjhegyen járt). Gyilkos (a kocsisát nyáron a napra kikötötte). Hegyeshasú. Hentes. Hiribi. Jóljárt (szolga létére az úrasszonya beleszeretett s elvétette magát vele). Kandra. Kandraszájú. Lencsés (nagyon szerette a lencsét). Malacállú. Málészájú. Mészáros. Ne menj rá, hadd igyík. (Egy szegény emberből gazdaggá lett korcsmáros ragadványneve, ki, hogy tudassa a korcsma vendégeivel, mennyi marhája van, ha senki nem háborgatta is a vájúnál levő marhákat, ezt kiabálta : Ne menj rá, hadd igyík !) Ördöngös (hamar meggazdagodott). Piringó (kis ember volt). Pisla. Pische. Puszli (szabó). Táncos. Totyola. Ugrifüles. Üres (hosszú sovány ember volt).

(H.-Hadház.)

DÉZSI LAJOS.

Zsidó gúnynevek.

Macskabél. Serpenyő. Tökinda. Golyópalló. Kapdi. Muszkavászon. Júhtőgy.

(H.-Hadház.)

DÉZSI LAJOS.

Tájszók.

(E következő tájszókat Pap Gyula, 'Palócz népköltemények' című gyűjteményének meséiből válogattam ki. Megjelent: Sárospatakon 1865-ben.)

bajolgat: bajlódik, fáradozik.

„Egyszer épen egy nagy tökével bajolgatott”.

csima: valaminek a torzsája.

„No édes gazdám te engem ereszt el itt a szemeten a csimára”.

cseplyés-bokros. „Volt neki egy cseplyés bokros földje”.

csűr. „Hisz a mi lovunknak csűrüg se ér, pornak is kicsi oda”.

fejel: párna, vánkos. „Benyomja a fejét a fejel közé”.

felhamzsol. „A kigyó oda csúszott és pillanat alatt felhamzsolta a levét”.

éldes: édes. „Adjon isten szerencsés jó estét éldes öreg apám!”

elsuhol: elsurol, dörzsöl. „Bőr se volt az egy oldalán, úgy elsuholta a föld”.

egybe: rögtön, egyszeribe. „Ott-hon benyomta egy nagy szörnyő kásás kondérba s egybe a tűzhő tette”.

ett: evett; perf. alak a palócságnál, pl. itt = ivott, kötött = kötötte sat. „De a királyfi se ett gombát, hogy a kendőt visszaadja”.

gavar: derék, csinos legény; gavallér. „A lakadalmas háztól még messze volt, mikor már a szebbnél szebb királykisasszonyok kiálltak a folyo-

sóra és úgy nézték, hogy ki lehet az a gavar, a ki most érkezik. Felséges uram atyám! én el voltam átkozva tizenkét esztendőre kigyó ruhába, elébb mikor úgy jöttem ide, kinevettek és csúffá tettek, de most kitelt az idő; hadd lássam már most, hogy melyik ember különb gavar nállam?”

gelle: gerle. „Ugy éltek egymással, mint a turbékoló gellek az erdőben”.

girhes. „Hát avval csufoskodnál; avval a girhes csikóval?”

harmincad. „Ekkor került csak a szegény ember az ebek harmincadjára s ekkor szállt az inába a bátorsága, ha még soha sem”.

hékám. „Ide ereggy be hékám, aszongya a legény”.

hurigat: kiabál. „Rá se hederített az ördög hurigatására”.

igenyest: egyenest. „Judi pegyig illa berek, nád a kerek elszaladt be igenyest egy kastéba”.

im (vö. Vozáry Gy. Nyr. XVII. 525). „A szegény ember pedig, hogy im beesteledett, anyostul együtt haza ment. Ez a lyánt, hogy im öregebb volt, mint a fiu, sokat elküldözgette a szomszédba”.

jártár varnyu. „Anyám öli,

apám eszi, néném csontocskát
szedegeti, gyolcsruhába

kötögeti, odócskába tevegeti,
jártár varnyu vagyok én'.

LADÁNYI BÉLA.

S o m o g y m e g y e i e k.

a c c i d e : add ide.

â t t a b o t á b a : találomra.

b ë c ë k : kis borjú.

b é d ó : nyírfakéreg.

b i h â : bivaly.

b i k l a : alsó szoknya.

b i l l e n c s : bélyeg.

b i r z s á k : kisebb fajta zseb-
való kés.

b o k á l l a : boros kancsó.

b ö l l ö n k ö d n i : ingerkedni.

b ö s t ö r k ö d n i : veszekedni.

b ü r ü : híd.

c á g e r : óramutató.

(Csurgó.)

ENDREI ÁKOS.

N é p b a l l a d á k.

(Még nagyon kicsiny koromban hallottam, mint a falusi legények vasárnaponként délután összeülve, Damjanich ismeretes éneke után igen gyakran egy hosszabb verset énekeltek sajátos dallammal, melyből kiértzett, hogy csak úgy született, mint réten a vadvirág, s mely versnek minden egyes szakához kommentárt csatoltak előbb s úgy énekeltek aztán el. A későbbi években gyakran jutott eszembe; kutattam utána, de nem birtam egyébre rájönni, mint a tartalmára, vagy legföljebb egy-egy versszakra. A nyáron véletlenül egy alsó-háromszéki faluban előhoztam s nagy örömemre épen két olyan személy előtt, kik még emlékeztek rá, de csak úgy, ha „fujják”. Fájdalom a végkifejletet ők is csak prózában tudták fujni.)

Adom tehát e balladát most minden kommentár nélkül, addig is, míg a véletlen vagy engemet vagy valaki mást a befejező részre is rá nem vezet. Nyelv, eszme, gondolatmenet, minden mutatja, hogy valóban a nép ajkán született.)

M o l n á r A n n a.

„De jó estét Molnár Anna!”

„Isten hozott jó katona!”

„Adsz-e szállást az éjszaka?”

„Nem adhatok jó katona.

Ülj le, ülj le jó katona.”

„Nem ülök én Molnár Anna.

Azért jöttem, jere velem,

Az erdőbe menjünk ketten.”

„Nem mehetek jó katona,

Nem mehetek én sehova.

Jámbor uram az erdőbe.

Kicsi fiam a ringőbe.”

Addig hívá, addig csalá,

Az eszéből, míg kicsalá.

Mennek, mennek igen messze,

Egy nagy rengeteg erdőbe.

„Ülj le, ülj le, jó katona,

Gyenge lábam elbágyada.”

„Nem ülök le Molnár Anna,

Molnár Anna híres dáma.

Majd elérjük a burgus fát,

Burgusfának az árnyékát.

Burgusfának hat az ága,

Megnyugszunk az árnyékába.”

Mennek, mennek újból messze

Nagyobb rengeteg erdőbe;

Ott eléri a burgusfát,

Burgusfának az árnyékát.

Burgusfának hat az ága,
 Hetedik lesz Molnár Anna.
 „Molnár Anna ülj le ide
 Nézz egy kicsit a fejembe”.
 Fejét hajtá az ülébe,
 Fejét, mi meg volt sebezve.
 S Molnár Anna rágondola,
 Ez az ember, hogy az volna,
 Kit ő összemarcangola.
 Kezd zokogni Molnár Anna,
 Könnye mint a patak hullá
 A katona arcájára.
 Azt kérdezi a katona:
 „Mért keseregsz Molnár Anna?”
 „Én nem sirok jó katona,
 Burgusfának a harmatja
 Potyogott a te arcodra”.
 „Sohse láttam álló délbe,
 Harmat hulljon le a földre.
 Emlékszel-e Molnár Anna,
 Mit csináltál te valaha,
 Hogy hat testtel meggyilkoltál
 S engem összemarcangoltál?
 Most azt mondom, borulj térdre
 Itt az életednek vége;
 Most azt mondom imádkozzál,
 Ha ezelőtt elkárhoztál.
 Tekints egyszer hazád felé,
 Jámbor urad s fiad felé.
 Bár magadban bucsuzzál el,
 Ints haza a jobb kezeddel.
 Most azt mondom Molnár Anna,
 Hágj erre a burgusfára,
 Burgusfának hat az ága
 Hetedik léssz Molnár Anna!”
 „Egyre kérlek jó katona,
 Én nem másztam soha fára,
 Nem szoktam én fára hágni,
 Mutasd meg, hogy hogy kell hágni”.
 Kikapcsolá a dolmányát,
 Letette a fényes kardját;
 S aztán mohón férfi módra
 Felkapaszkodott a fára.
 Molnár Anna kardra kapa,

(A befejező rész tartalma az, hogy, midőn a molnár megismerte katonaruhában a feleségét, fájdalomból-e, utálatból-e, de ott hagyta magára kis fiával együtt.)

Jobb felőlről hozzá csapa.
 Azt kiáltja a katona:
 „Arra kérlek Molnár Anna,
 Hadd meg bár az életemet,
 Neked adom a pénzemet”.
 „Nem kell nekem a te pénzed,
 Kell nekem a piros véred,
 Elvégzem az életedet
 S úgy veszem el a pénzedet”.
 Molnár Anna hamarjába
 Mind eperszembe aprítja.
 Felöltözik a gunyába,
 Kardot köt az oldalára
 S elindula hazájába,
 Jámbor ura hajlékába.
 „De jó estét Molnár gazda
 Adsz-e szállást az éjszaka?”
 „Nem adhatok, jó katona,
 Esztendeje s három napja,
 Nincs csendesség a házamba”.
 A katona addig monda,
 Hogy a gazda szállást ada.
 „Azt kérdezem molnár gazda,
 Van-e jó bor a faluba?
 Hozzál nekem vagy két kupát,
 Mulassuk a molnár bűját”.
 Megy a molnár a korcsmára:
 S a katona hamarjába
 Kikapcsolja a dolmányát
 S megszoptatja kicsi fiát.
 Haza megy a molnár gazda:
 „Mi az oka, jó katona,
 Esztendeje s három napja
 Nincs csendesség a házamba
 Most pedig egy félórája
 S csendesség van a házamba!”
 „Azt kérdezem molnár gazda,
 Ha meg jönne Molnár Anna,
 Megszidnád-e, megvernéd-e?”
 „Megse szidnám, megse verném,
 Szemeire fel se vetném”.
 Kigombolja a dolmányát
 S csak kiadja szépen magát.

A Nyelvőr t. olvasóihoz!

Folyóiratunk e mostani füzettel pályafutásának huszonegyedik évét kezdi meg.

Ha e húsz évi, eléggé küzdelmes munkálkodásunk eredményét tekintjük, a kivívott sikerrel általában meg lehetünk elégedve.

Törekvésünknek egyik főcélja, ha egész teljességében nincs is megvalósulva, nagy utat tett előre a megtestesülés felé. A ki a megelőző három évtized irodalmának nyelvét a maival egybehasonlítva hozzá értő szemmel s részrehajlatlan elmével vizsgálja, el kell ismernie, hogy nagy különbség választja el a kettőt egymástól: a mai irodalom salakjának ha nem is összeségét, de egy tetemes részét lehántva magáról, jóval megtisztultabb, tetszetősebb alakban áll előttünk.

Ezzel azonban korántsem azt akarjuk mondani, hogy nyelvünk ügye teljesen rendezve, nevezetesen pedig, hogy a tisztítás, javítás munkája be van fejezve; ellenkezőleg.

A mult idők emberei, a kikben a megszokás második természeté vált, különösen pedig az ötvenes évek nemzedéke, a kik ama kornak megmértelyezett levegőjében nőttek föl s maguk is terjesztői és szaporítói voltak a német hatás szülte idegenszerűségeknek s nyelvkorcsosításnak, mind ezek, részint kényelemszeretetből, részint mert minden újítástól irtóznak, a mely, mert tanulással jár, terhükre van, még mindig egyre szívesen ragaszkodnak ifjúkori szerzeményeikhez s a Nyelvőr ellen ellenségeitől piacra vetett 'túlzás' szóba kapaszkodva jobb útra térni vonakodnak s ezzel nem csekély akadályára vannak a nyelvhelyesség végleges visszaállításának.

A munka tehát, egyéb tennivalónkat nem is számítva, még e részben se szűnt meg; sőt további kitartást, megkettőzött erőfeszítést követel. S mi eddigi föladatunk minden ágának teljesítésén kívül a jövő évtől kezdve főteendőnknek azt tekintjük, hogy a nyelvhelyességet teljes győzelemre segítsük. Ennélfogva kiváló gondot fogunk fordítani mindennemű, részben már megjelent, részben pedig megjelenő egy vagy más tekintetben figyelmet érdemlő irodalmi termékre. Ezek közt pedig első rendben, mint a legfontosabbak, minden rendű és rangú iskolák számára készült művek lesznek figyelmünk és bírálatunk tárgyai; e mellett nem mulasztjuk el azonban a tudományos és szépirodalmi művek, a napi sajtó és hivatalos iratok nyelvét se figyelemmel kísérni s boncolókés alá venni.

Hogy azonban e törekvésünket a kívánt siker koronázza, szükséges, hogy a jó mag termékeny földbe hullva meg is foganjon. Midőn tehát ügytársaink buzgó gyámolítását továbbra is kikérjük, a t. olvasó

közönséghez fordulunk azon kérelemmel, hogy eddig tapasztalt pártfogásában a jövőre is részesítsen s folyóiratunkat minden, nyelvünk ügyét szíven viselő hazánkfiának hathatósan ajánlja.

Budapest. 1892. január 15.

A Magyar Nyelvőr szerkesztősége.

A

MAGYAR NYELVÖR

ára egész évre 5 frt.

 Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

Teljes példányokkal (I—XX kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

 Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik **Szarvas Gábor** és **Simonyi Zsigmond**)

III. kötetének 5. füzete, mely a «Tészta» szótól egész a «Tukma» szóig terjedő anyagot öleli fel.

Az I—II. kötet füzetei külön-külön, valamint díszes félbőr-kötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Kiváló tisztelettel

Hornyánszky Viktor

könyvkereskedése

Budapesten, a M. T. Akadémia palotájában.

1892.

FEBRUÁR 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXI. KÖTET. II. FÜZET.

BUDAPEST, 1892.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

	Oldal.
A gyökelvonásról. <i>Albert János</i>	49
Rokonértelmű szók: Bocsát. Ereszt (ereget). Enged. Hagy. Vezet (vezetget). Vezérel. Kalauzol. <i>Bélteki Kálmán</i>	57
A helyesírás harca. <i>Kalmár Elek</i>	58
A relativum hangsulya. <i>Volf György</i>	65
A székely és nyugati nyelvjárások különbözőzései. <i>Zolnai Gyula</i>	69
Az iskola magyarsága. <i>Dénes László</i> ..	72
Kérdések és feleletek:	
1) a) <i>Se</i> v. <i>sem</i> ? b) Szók v. szavak?.....	81
2) <i>azon</i> v. <i>az</i> a?.....	83
3) Közép kereskedelmi iskola v. Középkereskedelmi iskola?.....	84
4) Váci siketnéma intézet v. siketnémák váci intézete?.....	85
5) A <i>képez</i> ige használata.....	86
6) Tiszteletteljes v. föltisztelő?.....	88
7) A szótd és szógyökér megkülönböztetése. <i>Szarvas Gábor</i>	88
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. <i>Bertha Aladár. Hal Viktor. Juhász László.</i> <i>Kardos Albert. Keleti Ferenc. Kriszán István. Mórocz István. Seemann</i> <i>Gábor. Szinnyei József</i>	89

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-uca
16. sz.

XXI. kötet.

1892. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

A GYÖKELVONÁSRÓL.

Valahányszor Gyulai az egyetemen Gyöngyösitől kezdve az irodalom valamelyik vezérférfiáról előadást tart, nyelvi sajátságainak fejtegetése kapcsán minden alkalommal beleszövi beszédébe a neologia apológiáját: jogosultságát, szükséges voltát, s az alkalmazta elvek közül kettőnek helyességét. Kifogás alá nem esők a *-nok, -nök* képzős és a *gyökelvonás* útján csinált új szavak.

Főkép az utóbbi: a gyökelvonás. Két hathatós ok támogatja a neologusok szerint a szóalkotás e módjának jogos és törvényes voltát. Egyik, hogy a költői, tömötségre törekvő dikciónak szüksége van nagyszámú rövid, egy vagy kétagú szóra, a minő agglutináló nyelvünkben ma már igen kevés akad. Olyan szavak, mint *imádság, üdvösség, botránkozás, gyönyörűség* sat. nem költői szavak, mennyivel szebbek, hangzatosabbak, *k ö l t ő i e b b e k* ezek: *ima, üdv, botrány, gyönyör*! A másik, s ez a nyomós ok, hogy a nép is csinál ilyen módon szavakat!

E két argumentum közül az elsőnek megcáfolására nem kell sok szót vesztegetnünk. A költői dikció ereje soha sem a szavak hosszú vagy rövidségében nyilvánult, hanem a költői *s z ó l á s*, *frázis* eredeti, meglepő voltában, mely egyszerre új és mégis régi ismerős hatásával van reánk. Arany, Petőfi, Vörösmarty nagysága a nyelvvel bánni tudás művészetében nem volna kisebb, ha azt a néhány eltorzított alakú szót nem találnók is műveikben. A költő és minden valamirevaló író többé-kevésbbé mind nyelv-újító. Mindeniknek irásában találunk új összetételeket, szerkezeteket, átviteles jelentésű szóhasználatot, a minőt azelőtt nem hallottunk, nem olvastunk és mégis természetesnek találjuk, gyönyörködünk benne. Ez a nyelvbővítés, nyelvgazdagítás jogos és valódi forrása, a ki ebből meríteni nem tud, azt ugyan nem ismerjük el költőnek, ha csupa egytagú csonka-béna szavakkal rakja is tele műveit a közérthetőség rovására.

Sokkal jelentősebb a védelem másik része: mert a nép is csinál ilyen módon új szavakat. A neologia ugyan annak idejében erről semmit se tudott, ezt az argumentumot az ortologia egyik vezére, Simonyi fődözte föl utólagosan, amit nem is késett a forradalmi természetű neologia nyomban a maga védőeszközeinek tárházába befogadni, a nélkül hogy fáradságot vett volna magának a dolog mibenlétét utána vizsgálni. Mert a miről Simonyi * beszél, az nem „gyökelvonás”, hanem a nyelvben működő analogia egyik sajátos nyilvánulása, a mi a nyelv életét kutató nyelvész előtt tanulságos és figyelemre méltó jelenség, épen olyan, mint a természetvizsgálóra nézve egy-egy rendellenes, torzképződmény, de egyáltalán nem utánozandó példakép.

S még ehez az utólagos argumentumhoz is sok szó fér. Az újabb nyelvtudományban divathá jött az ú. n. analogiás módszer alkalmazása olyan nyelvi alakulatok megmagyarázására, melyeket a történeti módszer adatok híjával többé-kevésbé megfejtethetlenségnek kénytelen kijelenteni. Tagadhatatlan, hogy a nyelvben működő analogia nagy erőhatalom, s a reá támaszkodó módszer alapjában véve helyes, a nyelvtudomány már eddig is nem csekély hasznót húzott az ez irányú vizsgálódásokból, s fog még többet is, ha a kutatás kellő ovatossággal és körültekintéssel folytatódik. De a módszer hitelének érdekében föltétlenül kívánatos, hogy minden egyes adatot, mielőtt rámondanak az úgyvánt, a szigorú kritika rostájára vessük reá, mert mint az eddigiekből is látszik, a kételkedés szava nagyon könnyen föltámadhat az egész módszer tudományos értéke ellen.

Simonyi maga is „a nyelvérték tévedéseinek” nevei az ilyen „elvonás által való szóalkotást”, a miből önként következik, hogy ez a tévedés csakis szórványosan, kivételes esetekben történhetik meg, úgyszólván minden egyest más-más okok hatásából kell kimagyaráznunk.

A legszembeötlőbb s minden kétséget kizáró példák azok, a melyek idegen eredetű igékből vonódtak el; pl. *veksza* ** a *rekssál* igéből, *licsita* — *licitál*, *vizsita* = *regruta* — *visitál*, *bérmatya* — *bérmál*. Hogy ez esetben megtévedt a nyelvérték azt

* Simonyi: Az analogia hatásairól főleg a szóképzésben. Ért. a nyelv- és széptud. köréből IX. kötet 12. szám.

** A forrás nélkül idézett adatok Simonyi említett értekezéséből valók.

természetesnek találhatjuk. Idegen voltuknál fogva nem érzett benne semmi igei elemet, gyököt, s így könnyen csatolhatta a teljesen hasonló alakú névszók családjába. Ott azonban, a hol még élénken érzik az igegyök, főképen ha még külön szóul is járatos, ilyen megtévedést nem tarthatunk valószínűnek. Nem hihető el, hogy *ír-kál*-ból — *irka(-firka)*, *csúszkál*-ból — *csuszka*, *csicserkél*-ből — *csicsërke*(=csacska) sat. elvonás útján keletkezett volna, csupán annál az oknál fogva, mert ,a *cserél*, *csodál*, *tréfál* igék mellett van *csere*, *csoda*, *tréfa*‘. Ezeknek és még egy csomónak más, természetesebb magyarázatot kell keresnünk.

Simonyi szerint ,így keletkeztek már régebben a *szitok* és *átok* szók a *sait-kos-ódik*, *át-kos* igékből, melyek a *said*, *áld* igéknek olyan gyakorítói, minő pl. *fut-kos*. És bizonyosan így keletkeztek újabban a *birok*, *emlék* szavak, mert *birkósik*, *emlékezik* nem belőlük eredtek, hanem a *bír*, *említ* igék visszaható alakjai (*birkóz-ik*, *emlét-kez-ik*)‘ (i. m. 29).

Nem tartom valószínűnek, hogy az *átok*, *szitok* szók, amelyek már a codexek korában szeltiben használatos szavak voltak, ilyen nyelvérték tévedéséből erednének. Ezek bizonyára egyképzésűek a *véték*, *titok*, *lélék*, *marok* szavakkal, a melyekben egy elavult deverbális névszóképzést kell látnunk s ilyen valószínűen a *pörk* is (*pörköt* kap a ruha). Az *emlék*, ha jól tudom, a neologia szülötte, se a nyelvtörténet se a népnyelv nem ismeri, s mint ilyet sem az *emlét-kezik*-ből elvontnak vélem, hanem az *emel* igéből képzeltnek: **emel-ék*, *emlék*, ad analogiam: *főzelék*. (Vö. ,emléket emelni‘). A *birok* szó sincs meg a nyelvtörténetben, de ország-szerre használatos ebben, de csakis ebben a szólásban: ,*birokra*, (Pl. ,*birokra* mentek. Nos fiuk hadd lássuk, *birokra* ki áll ki‘ Arany). Ez a körülmény valószínűvé teszi, hogy ebben a különálló szólásban névszósított igealaknak tartsuk a *birok* szót, a mire elég példa akad nyelvünkben is. Pl. ,*találomra* mondom, *hajcs* kutya egy *húszomban*, *rávagyucca*, *muszájucca*‘ Nyr. XVI.47. Így magyarázta Simonyi az *ütleg*, **ütlek* szót is.

Kétséges, ha vajjon a *besséll*-ből elvontnak tartsuk-e a Bécsi codex *besze* szavát. Talán csak látszólag is van ott *besze* alapszó. A codex adatai így hangzanak: ,Figelmezied e *b e z e t* (177). Megértem e *b e z e t*‘ (158). Hozzá vehetjük a Pelbárt leu-*bezés* szavát. Képzős és ragos alakok, s véleményem szerint valószínűbbnek gondolom azt, hogy ez esetben nem elvont, hanem összevont szavakkal van dolgunk. Amaz szokatlan, ritka, ez közönsé-

ges, gyakori jelenség a nyelv életében (vö. pl. és anyám = *édes anyám*; **beszédes* = *beszés*).

A mi *cifra* melléknevünk a *cifrás* igéből van elvonva s innen veszi jelentését. De az ige valóban egy *cifra* szóból származik, csak hogy ez az arab szó zérust és számjegyet jelentett volt (30 l.). — Nincs szükségünk ilyen kerülő úton magyaráznunk a *cifra* szó mai jelentését, a Nyelvtörténeti szótár adatai olyan világosan föltüntetik a jelentésalakulást, hogy minden más erőltetett magyarázatot kizárnak. E szerint a szónak hajdanta megvolt a számjegy jelentése is: 1) numerus nota PPB. C z i f r á r a vagy bótúkra akarja vetni ezt a fűvet (Lipp: PKert. II.111). 2) [notae secretae; chiffre]. 3) [ornatus, pompa!]. Pompára, c z i f f r a r a költöttek (Mel: SzJán. 96). Lazar minden c z i f f r a nekül temettetett el (Born: Préd. 689). 4) [ornatus]. Ti c z i f f r a gienge ruhái papok (Mel: SzJán. 284). C z i f r a szókkal trágizált hamisság (Bal: CsIsk. 185). C z i f r a balta' (MonIrók XI.349).

Van egy csoport *-a*, *-ka* végzetű névszó, a melyek látszólag a frequ. *-l* képzős igékből vannak elvonva: *irkál: irka-firka; csusz-kál: csuszka; csiszonkál: csiszonka; irongál: ironga; kukucskál: kukucska; csicserkél: csicserke; csordogál: csordoga; sétál: séta* [ez tán irodalmi termék?]; *csóvál: csóva; lóbál: lóba* sat.

A *csóvál-csóva, csáva* adatot ki kell vennünk e csoportból. A *csóva* jelentése: signum; feldzeichen PPB. szerint. Megvan e jelentéssel Miskolczinál, Orczynál, és ismeretes az egész országban. A *csóvál* ige = agito, moveo, vibro MA. Nagyon is kétséges, hogy ez a két szó együvé tartozik-e, nézetem szerint semmi köze sincs egymáshoz.

A többi mind olyan, hogy csak itt-ott használatos, talán épen csakis abban a faluban, a hol a közlő följegyzete és a mi figyelembe veendő, jobbára a gyermeknyelvből való adatok. Lehet, hogy egyik-másik ilyen elvonással termett, de a nagyobb részt magyarázhatjuk úgy is, hogy eredetileg *-ó* képzős igenevek voltak, s a végző *-ó* a rendes analogia szerint nyiltabbá vált: *csuszkó* (Nyr. XVI.47) — *csuszka; csiszongó: *csiszonga, csiszonka; irongó: ironga (ilonku); csicsergő: csicserge, csicserke* sat. [Vö. *csusza, kerge-juh, pörge-kalap, hinga-inú* (Geleji), *szeder-inda* sat].

Simonyi ilyen elvontaknak mondja a *kapocs (kap-csol), rajz (rajzol); sarc (sarcól); keh (kehel, kehés)* szavakat is. A *rajz* bizonyosan ilyen, de ez a legújabb irodalomban csinálódott, valamint az *inger* is. A *sarc, kapocs* már a régi nyelvben ismeretes szók.

Az előbbi a német nyelvből van átkölcsönözve, s az eredeti *schutz* megtartásával még két külön módosított alakban is járatos volt: *sarc* és *sanc*: „Ollyan áldozat, mely az emberi nemzetségnek díját és *s a t c z á t* megfizette, csak egy volt (Pázm: Kal. 741). *S a r - c z á t*, árrát údvösségünknek megfizessék (Mel: Préd. 217). Ha én valamelly rabot, *s a n c z á t* megadván, megváltanék’ (Nagyari: Orth. c2). A *kapocs* sem elvonás, hanem szláv kölcsönvétel, az úszl. *kopča* szónak képmása: „Euészi a saruknac ékességit, a *k a p - s o k a t*, boglárokat (Helt: Bibl. IV.16). Mindenec tűcskéekkel, *k a p - c s o k k a l* és gombotskákkal foglaltatnak őszue’ (Com: Jan. 100). A *kéh*, *kehés* nálunk Gömörben s azt hiszem máshol is, a ló egyik belegségének a neve és már a régiségben közönséges volt: „Erőtlen az *k e h* miat (Lev’l. II.30). A száraz *k e h e t* meggyogyittya’ (Mel: Herb. 91) sat. A **kéhel* igét, a miből állítólag el van vonva, sem a régi, sem a mai nyelv nem ismeri. Nyilván vagy képzője vesztett *nomen verbale*, vagy a mi valószínűbb, ős ige és névszó tő. A *pers* szintén régi szó, már a XVI. századból van rá adatunk: „Az tehénlábot az lében porrázd ki erősen, úgy hogy minden *p e r s* hüzet elvegye’ (Radv: Szak. 26). S e tény az elvonás valószínűségét nagyon kétségessé teszi.

Szándékosan mellőztem idáig az *irka(-firka)* példát, a melynek pedig Simonyi, úgy látszik, nagy fontosságot tulajdonít, mert „A magyar nyelv’ című munkájában is két helyen első példának hozza föl.

Tagadhatatlan, hogy ez elvonás útján keletkezett. Csakhogy nem *irkál*-ból van elvonva, hanem *irka-firkál*-ból s ez nagy különbség. Ilyen van több is: *szurka-piszka* = pipaszurkáló (Nyr. X.334), *kele-kola* = szeleverdi (III.25), *kele-bola* = bódorgó (III.25), *kende-fende*, *kencse-fencse*, *kente-fite* (III.25), *kaja-baja* = lárma (Kisv: Adag. 104), *kiaba* (Nyr. XIV.95), *serte-perte* (III.25).

Mindezek ikerszók s világosan a következő gei alakokból vannak elvonva: *irka-firkál*; *szurka-piszkál* (VII.328); *kele-kólál* (III.25); *kelebólál*: bódorog (XVI.477); *kencsél-fencsél*, *kente-fitél* (III.25); *kaja-bajál* (Bal: CsIsk. 317); *serte-pertél*: ide-oda mozog (XVI.476)

A nyelvtörténet adatai azt is kétségtelenné teszik, hogy ezek teljes alakú megelőzői ezek voltak: *irkál-firkál* (régenten mindig így); *szurkál-piszkál*, *kelél-kólál*, * *kend-fen*, *kencsél-fencsél*, *kajál-bajál* [ebből a mai: *kiabál*!], * *serdül-perdül*.

* *Kólál* Dunántúl = kószál. Vö. *köldül*, *kódorog*.

Nyelvünkben általános szabály, hogy ha két rokonjelentésű szót kapcsolunk egybe, csak az utolsó taghoz ragasztjuk a képzőt vagy ragot: *felebarátod, tréfabolondság, birkabáránykám* sat. (Simonyi: Szóösszetétel Nyr. IV.148). A nyelvtudatban a két szó eggyéolvad össze. Ugyanezt az eljárást látjuk az igés ikerösszetételekben is. Arany Prózai dolgozataiban említi mint ilyet, a *rúg-kapál* igét. Ennek hajlítása teljesen összetett idomra utal, mert lesz: *rúgkapált, rúgkapálni*, nem pedig külön *rúgni-kapálni* (383). Ezt észleljük az említett ikerszóknál is, a nyelv elegendőnek találta egyszer végül kitenni a képzőt.

S mikor már az összetétel első tagjának alakja ennyire elváltozott, hogy a nyelvérzék nem érezte benne az eredeti jelentést, nem tudta mihez kötni, bekövetkezett az, hogy külső alakja után névszónak vélte s a *csere-berél, dere-darál, handa-bandál, kassa-baszál* (Nyr. XVI.224) képzések analogiájára elvont belőlük egy-egy iker névszót, a melyek közül egyik-másik külön válva is használatossá lett. [Pl. 'Amaz ti teli torokkal bajlított predikállástok' (Bal: CsIsk. 9); *pizka-fa*; a *firkál* nem tartozik ide. Ennek eredeti jelentése MA. PPB. szerint = dörzsöl, s így valószínű a Nagyszigethy Kálmán magyarázata, hogy a latin *fricare* magyarosított alakja]. Mert külsőleg, alakra nézve *csere-berél* és *irka-firkál* közt nincs semmi különbség. S ez a látszólagos egyformaság tévesztette meg a nyelvérzéket, mit elősegített még az a körülmény, hogy ezeknek a játszi, gúnyolódó ikerkifejezéseknek nincs szigorúan megszabott jelentésük.

Úgy hiszem, ezen az alapon világosabb az *irka-firka* miként keletkezése, mert *irkál*-ból ép úgy nem lett volna soha *irka*, mint nincs *járkál* mellett *járka*.

Sorra vettük Simonyinak majdnem valamennyi e nemű adatát s nagyon kevésnek nem találtunk egyszerűbb, természetesebb magyarázatát. Ezekre a kétes, megtámadható adatokra a neologia utólagosan se sokat építhet. Simonyi is csak 'menteni' akarta vele egynémelyikét a neologia kevésbé sületlen sütetének, de nem védelmezte. A 'gyökelvonás' neve nem illik se erre, se a neologia szóalkotására. A *botránykosik*-nak sohase volt egy **botrány* főnév a gyökérszava, a *szeamlél, számlál*-nak nem *szeMLE, számla* és így tovább. A 'szómeteszők' barbár munkáját helyesen jellemezte a neologus Szvorényi: 'Példát, a nalogiát nem keresve, s tőt és képzőt gyakran megtámadva, a tisztogatás munkájából majdnem többször mint nem a csonkításba tévedtek'

(Nyr. VI.546). Ezt az elvet, a melyről egy neologus így nyilatkozott, nem lehet védelmezni, nem lehet jogosnak, törvényesnek deklarálni. Az irodalmi szóalkotásnak, a mint azt a Nyelvőr már régóta vallja és hirdeti, két helyeselhető módja van: a szóösszetétel és az élő képzőkkel való szóképzés.

ALBERT JÁNOS.

ROKONÉRTelmi SZÓK.

Bocsát. Ereszt (ereget). Enged. Hagy.

Bocsát: B o c s á s d kertbe a bakot, menten káposztának esik (Erd: Közm. 3). Ugy b o c s á s d hüvelyébe kardod, hogy idején kiránthassad (uo. 119). Kedveskedik testünknek, de lelkünket nehéz kinokra b o c s á t j a (Fal. 161). Aludni b o c s á t j a nehéz lelkiismeretét, hogy ne furdalhassa (NySzót. I.252). Záros ajtóm nyitva tartom, a galambom b e b o c s á t o m (Kriza 30). Író diákommal levelem iratnám, biztos emberemről utra b o c s á t a n á m (11).

Ereszt: A ki keményen fej, vért e r e s z t (Báll: Péld. 132). Két öklét egymásra fektette, bubánatos fejét arra e r e s z t e t t e (Ar: T. VI). Fejét földre csüggesztette, magát halni e r e s z t e t t e (ArGy. III.9). B e e r e g e t i őket egyenként az ablakon (Kriza 463). Hosszú lére e r e s z t e t t e az ételt (Nyr. II.368). Ha az isten úgy ismeri mint én, sose e r e s z t i be a mennyországba (Nyr. II.367). Bizony keresztje nem e r e s z t fél köblöt se (Nyr. XVI.327).

Enged: Magát győzvén, az erősebb e n g e d (Ar: B. h. III). Egy testvér a két kard, hát egyiknek sem e n g e d (Ar: T. E. III). Nem e n g e d fogytáig semmi föltételben (Ar: Mur. o. I). Elvennélek, nem lehet, mert az anyád nem e n g e d (Kálm: Kosz. I.29). El akarnak veszejteni, de az isten nem e n g e d i (ArGy. III.122). Isten hírével a fagyon, míg föl nem e n g e d nagyon (Nyr. VI.464). Mivel nagyon kérte, csak e n g e d e t t a szavának (Nyr. IX.375).

Hagy: H a g y j békét másnak, magadra viselj gondot (NySzót. 1238.). Tudom, hazugságban engem nem h a g y senki (Nyr. VI. 475). Nem h a g y j á k a kedves babám szeretni (Kálm: Szeg. n. II.34). A jónak ne h a g y j, a rossznak ne keress (Dug. II.135). Kár volt annak árát a csapszéken h a g y n i (Ar: A sz. jobb). Az ő nagy lelke nem h a g y neki békét (Ar: T. sz. I).

Szabadságot ad mozgásra.

B o c s á t és e r e s z t, ha jelentésük az akadálytalan hely-

változás eseteit illeti, legtöbbször fölcserélhetők: de a bennük rejlő gondolat különbségre mutat. A b o c s á t ó n a k módjában van a visszatartás, egyenesen rajta áll, hogy más mehet-e vagy se, de ezt a hatalmát vesztegelteti és a tovajutásnak lábat ad. E r e s z t, a fogva tartó köteléken tágít s így közvetve megindít. Ez haladást támaszt inkább az e r e s z t e t t, amaz függő viszonyt szüntet meg inkább a b o c s á t ó javára. A katonát a tényleges szolgálati idő alatt ünnepek alkalmával haza e r e s z t i k és három év letöltével haza b o c s á t j á k; a takarékbeli könyvvivőt, ha tételeket helytelenül iktat, el b o c s á t j á k s kedves vendégeimet lehetőleg tartóztatom, nem e r e s z t e m el; a porkázók (detectif) a vélt gonosztevőt elfogják, de a mint ártatlansága kiderül, el e r e s z t i k; a gyáros pedig napoló (strike) munkásait el b o c s á t j a. Tisztán a mozgás körébe maradva, e n g e d: késő szóra hallgatva, föltevésétől eltér és rááll, h a g y: bár meggátolhatja, de nem törődést mutatva mintegy fölhatalmazza, hogy távozzék. E n g e d d hadd menjek: rábeszélem, h a g y j mennem: ne avatkozzál bele.

Közös eszméjük körvonalozza az, hogy a korlátozva volt cselekvőséget részben vagy egészben s egy esetre vagy általában tágabbra terjesztik. A b o c s á t ó saját érdeke szemmeltartásával, vele összehangzólag és néha az el b o c s á t o t t ellenére teszi, nem hederít arra, hogy tetszik-e vagy se, hanem a mint jónak látja, másuvé térít; mondhatni a fönnállott viszonyt megszakítva elküld. A hűtelen tisztviselőnek uti laput kötnek a lábára, el b o c s á t j á k, noha állásával elégedett. E r e s z t alkalmat ad a megindulásra azzal, hogy a helytmaradás kényszerűségét megszünteti s ezzel a mozgásra való hajlandóságot megvalósítva, nemcsak ennek módjában, hanem egyéb teendőkben is több önállóságra juttat.

A b o c s á t á s n á l és e r e s z t é s n é l az, a kitől távozásunk függ, rájogosít sőt gyámolít benne; amaz folytatólag összetartozást bont meg, emez legföljebb meglazítja.

E n g e d és h a g y annyiban tartoznak ide, hogy sokféle foglalkozást tesznek lehetővé, így mozgást is. E példákból: „Az idő e n g e d”: keménységéből veszít. „A jég e n g e d”: olvadni kezd, megállapíthatni, hogy e n g e d é s n é l az elme érlelte elhatározás, méltányosság vagy más sugalattól indítva, végrehajtásában olykép módosul, hogy vele másnak ne ártson, jobban mondva, egyéb tekintetek figyelembe vételére való fogékonysága szerint arra hajlik, különböző érdekeket úgy egyenlít ki, hogy egyikejük dolgán se essék nagyobb mértékű fogyatkozás. „E n g e d j e n egy kis

helyet: osszuk meg ketten az ülést. H a g y magára marasztja. hogy közreműködés nélkül, esze vagy kénye-kedve szerint tegyen. azaz bár köze van hozzá, pl. felügyeléssel tartozik, félre áll, hogy a mint el fog járni, következményeit is viselje. E n g e d bizonyos határig kedvez, h a g y teljesen sorsára bíz. Egy kiránduló társasághoz akarok csatlakozni és megkérem atyámat, hogy mehessek, ő tartva tőle, hogy bajom esik, itthon maraszt, de addig kérlelem, míg végre vigyázásra intve e n g e d; ha kereken megtiltja s én szófogadatlanul mégis elmegyek s ő ezt tudva, nem gátol, mintegy tünteti, hogy nem bánja, akármilyen lesz velem: h a g y.

B o c s á t beleegyezőleg távoztatva rendelkező jogáról továbbra lemond. e r e s z t szintazért fölfüggeszti vagy gyöngíti. E n g e d terve megmásításával kedvezményt tesz, h a g y beleavatkozástól tartózkodva a történet tétlenül nézi. A mozgásra való rászabadítás b o c s á t-nál és e r e s z t-nél egyenesen, közletlenül és tevőleg, e n g e d-nél és h a g y-nál a többi közt beleértve és szenvedőleg jut kifejezésre.

Vezet (vezetget). Vezérel. Kalauzol.

Vezet: Engem a természet más utakra v e z e t (Erd: Népd. II.247). Vezér csillag ragyogó szép sugára e l v e z e t szőke rózsám ablakára (Kálm. I.157). Folyóvíz v e z e t a tengerre (Erd: Közm. 70). Hogy e leányt v e z e t g e t e m, reám fogták, hogy szeretem (Kriza 30). A jó lovat nem az ostor, hanem a zabola v e z e t i (Dug. II.125). Azt is ígérted, magadhoz vezeted (Erd: Népd. III.58).

Vezérel: Jó az isten, igaz utra v e z é r e l (Göcs. Nd. 71). Pompásan v e z é r l i a lovas sereget (Csok: Dor. I). Sem tőle sem hozzája nem v e z é r e l nyom (Vör: Az éjf. ház). Bölcslet v e z é r e l lámpásként az ész (Tompá: Márv. szob.). V e z é r e l j e a nagy isten győzedelmes kardodat (Ar: Rák.). Az indulatját adomány v e z é r l i (Ar: B. h. XI). Szándékunkban v e z é r e l j e n a jó isten bennünket (Nyr. VI.235). Okosság v e z é r l i az egész világot (Dug. II.123).

Másnak mozgását irányozza.

V e z e t. elől megy s követője utána igazodik; a v e z e t é s irányát és módját illetőleg megszabott haladtatás, s arra céloz, hogy az utat kerülés nélkül, röviden, meg nem tévedve, biztosan vagy balesettől óva, bátorságosan megtehessük. A vak koldust egy kis fiú, a vonatot kalauz, a költözködő darvakat társuk v e z e t i. Minden térbeli jelenség, mely útba igazít, v e z e t ő ü l szolgálhat:

s ha nem egy kapott esetről van szó, hanem azt vesszük, hogy azok a szembeötlő jelek sokszor alkalmasak a helyes irány mutatósára, terjedésük menetét szintén vezetésnek mondjuk. Ha azt kérдем, hová vezet ez az út, az eljutandó helyre gondolok; így a hol a fasornak vége szakad, ott kastély van, s a fasor oda vezet bennünket; az ösvény tanyára, a folyó tengerbe vezet sat. Vezérel szellemiségben fölfogott vezetés akár tényleg helyről-helyre juttat, a mikor tervszerűen s utasítólag teszi, akár pedig mint tevékenységünk belső vagy végzetszerű rugója tisztelkedik, benne egy hatalommal és tehetséggel fölruházott felsőbb lény vagy uralkodó eszme intézi lépteinket. A tábornagy a hadsereget, isten sorsunket vezérli, működésünkben elvek vezérelnek.

A vezetésbeli együtthaladás a vezérlésnek nem föltétele; a vezető együtt jár a vezetéssel, a vezér nincs szükségkép ott, a hol emberei, mert pl. rendeletben is intézkedhetik; a vezetőre csak az vár, hogy utat tétessen, a vezérnek minden a helytéréssel kapcsolatos környület dolgot ad s azért az beéri a helyismerettel, ez a tudomány eszközeivel is rendelkezik; a vezetést tisztán a mozgás célszerűsége okadatolja: vezérel oly szellemi hatásra is utal, a melyben a mozgatást akár képzelhetjük is. A cselekvés végrehajtója a vezető, többször alámrendelt közeg, a midőn pl. megfogadom, hogy egy csúcs megmászásában segédkezzék; a vezér rendesen pl. a hadsereg, párt vagy ország élén, tehát fölöttünk áll.

Kalauzol: egy helyiség szemlélésénél körülvezet s a látnivalókról tájékozó fölvilágosítást nyújt.

BÉLTEKY KÁLMÁN.

A HELYESIRÁS HARCA.

I.

Az Akadémiában nagy a háborúság. Arról van szó, hogy fönntartsák-e az eddigi helyesirási szabályokat, melyek 'a magyar génusznak egyedüli kifejezői' és a jelen zürzavarra vezettek, vagy javítsanak valamit rajtuk.

A kardot Simonyi Zsigmond rántotta ki; ellene Volf György szállt síkra a 'Budapesti Szemle' júniusi számában; mire a novemberi számban felelet és viszonzválasz következett, sőt decemberre és januárra is jutottak utójátékok. A két főszereplő mellett a napi-

lapok, az Akadémia III. osztálya és a Nyelvőr területére is átcsapott a harc, és akkora lett a lelkesedés — mind Simonyi mellett — hogy hadd álljak be én is, ha nem is számot tevő, de legalább számszaporító vitéznek. Az ügy közérdekű szükségét érint, tehát nem gondolnám, hogy valamelyik vezér azt mondja, takarodj, mi közöd hozzánk? s így nem is szükséges azzal mentegetőznöm, hogy valaha már én is segitettem mozgatni ezt a nagy fát, mint az Egyet. Philol. Közlöny (XIII. 407. és 549. l.) igazolja, s így kétszeres okom volna sajnálni a jó ügy vesztét, vagy akár csak meggyengítését is.

Nem ismétlem végig a vitát, csak Volf Györgynek zárószavaihoz tartom magamat, főkép a novemberihez, mert erősen győztesnek érzi magát, s én mégsem tudok egyetérteni vele. Fölszólalásom már a januári cikkek előtt készen volt; de mert folytatásukról értesültem, megjelenésüket bevártam; azonban fölszólalásomon így se volt okom valamit változtatni.

De ime a vita.

Első botránykő a *c* betű, a melyet Simonyi a *cs* helyett ajánl. Volf szerint még mindig nincs bebizonyítva, hogy a *cs*-ben a *s* betű fölösleges. Ez attól függ, hogy Simonyinak négy indítványát kikapkodott és össze nem függő részleteknek tekintjük-e, mint Volf, vagy átpillantunk az egyikből a másikba is. Mert ha az idegen szókat magyarosan írjuk, akkor valóban fölösleges a *s*, nincs mitől megkülönböztetnünk vele a *c*-t. De ha megtartjuk is az idegen szók eredeti írását, fölösleges lojálítás a mi helyesírásunkat mások iránt való tekintetből béklyóznunk meg. Mert ha megbéklyóznánk, következeteseknek kellene lennünk, és pl. az *s* olvasását is meg kellene változtatnunk; hisz a ki *sicz*-nek olvassa a *sic*-et (mily fontos ez a szó!), az nem csak a *c*-t hibázza el, hanem az *s*-t is, és ennél fogva ennek az eltévesztését is meg kellene gátolnunk. De hová jutunk akkor!

Ismétlem tehát, az idegenszerű helyesírás kiküszöbölése után egyetlenegyszer se ejtjük tévedésbe, vagy bizonytalanságba az olvasót, s akkor az 'a nyomoruságos pár *s* megtakarítása' (Magyarországon ha a változtatás kicsi, nem érdemes, ha nagy, nem szabad) fölér legalább is annyival, mint a *hosszú* helyett megengedett *hosszú*-féle írás. A franciák az egész országban körözött kérvényt nyujtanak be akadémiájukhoz a tompa és hajtott ékezet (*à ú*), egyes néma betűk és jelek (*fil*s-ből az *l*, *peut-être*-ből a kötőjel elhagyása végett. Csak vádoljon Volf, hogy külföldi, idegen példák után in-

dulok. Ebédelni is mások példájára szoktam, s különben is csak öt követem, mikor a külföldre hivatkozom, hisz ő épen a külföld iránt való tekintetből akarja megtartani a *c*-t.

Volfnak utolsó, s talán legértékesebb oka a *c* mellett az, hogy mi az összetett mássalhangzókat mind két betűvel írjuk. Csakhogy a nyelvérzék nem tudja, melyik egyszerű, melyik összetett mássalhangzó; azt nem sértjük meg az egyedüli betűvel. A tudománynak pedig csak akkor volna belőle haszna, ha pusztán csak az összetett hangokat íránk két jeggyel, holott több egyszerűnek is két jegy a jele, vagy ha legalább az eredeti egyszerű hangokból állana az a két jegy, tehát *tsz tz*-ből, a mi pedig nem áll. A tudomány és az Akadémia mindenféle következetlenségekbe esnek a kétjegyű betűkkel, a *c*-vel pedig egyszerűen csak a 'gáros' első lépést tesszük meg az összes kettős jegyek megszüntetése felé; mi talán elég helyes törekvés, annyival inkább, mert a kétjegyű betűk fölvételének nem az az intenciója volt, hogy az összetett és egyszerű mássalhangzók közt különbség legyen, s így nem is szabad ilyen elvet belé erőltetni. Világos tehát, hogy a *c* írásának se gyakorlati, se tudományos okok nem állják útját, az egyszerűség, az idő, fáradság- és helykimélés pedig ajánlják.

Azaz hogy tulajdonképen elébe vágtam a bizonyításnak, mert valójában csak akkor van kizárva minden tévedés a *c*-vel, ha az idegen szókat a magyar betűrendszerrel írjuk le; Volf pedig ez ellen hevesen kikel. Azért most mindjárt erre a kérdésre térek át.

Mióta 1888-ban kénytelen voltam ezzel a kérdéssel tisztába jönni, és összegyűjtöttem az okokat mindkét szempontból, azóta se egyik. se másik oldalról nem hallottam semmi újat, mindig ugyanazt űzik-fűzik mindkét félen, s oly eredménytelenül, mintha csak vallási vitatkozás folyna. Volf se kivétel a legcsekélyebb mértékben se. Nem is bocsátkozom tehát összefüggő fejtegetésbe, csak egyenesen válaszolok azokra, a miket Volf mond.

A magyaros írás 'tág kaput nyit az idegen szók gondatlan, tudatlan használatának, pedig ezeknek csak tudatos használatát lehet megengedni s e tudatosságot az idegen írásmód, az idegen helyeg megtartásával kell biztosítani'. Hanem újságaink 'm i ó t a megmenekedtek attól a félelemtől, hogy valamely idegen szó írásával szégyent vallanak. csak úgy zúditják közönségükre az idegen szókat'. Nem úgy van, nem a leírás könnyüése csalogatja, hanem az ortológia kergeti őket az idegen szókhoz. Tudják a fogalmat, magyar szavunk is lehet rá, de tudva, hogy az újkeletű,

még ha jó is, nem mernek bízni benne s visszatérnek az idegenhez. Az *aequinocrium* neve *napéjegyen* volt; no, ez kiáltó neologizmus, csattanós magyaros kitétele nincs az írónak, hivatottnak sem érzi magát, hogy teremtsen (= neologizáljon), az egyszerű fordításnak, ha magyaros is, kegyetlen korunkban germanizmus, latinizmus meg más izmus a neve, tehát *éjnapégyenlőség*-et mondani nem merünk s visszatérünk az *ekvinokcium*-hoz. De Volf arról, a ki ennyi okoskodás útján maradt meg *ekvinokcium* mellett, azt itéli, hogy bölcsesége csak akkor lesz biztosítva, ha *acquinocrium*-ot ír; különben elpárolog.

Vegyünk más példát. Egy tudós ismeri a *hematit*-ot, tartotta kezében százszor, ezerszer, tanulmányozta, föl is fedezett felőle valamit, de görögül nem tud. Ennélfogva ő nem használja tudatosan a szót; hisz nem tudja, hogy ebben a görög 'vért' jelentő *haima* szó *haimat* töve és a 'származást' jelentő *-ites* helyesebben *ita* képző, megcsonkítva fordul elő. De vajjon megtudja-e mindezt, ha 'a tudatosságot az idegen írásmód, az idegen bélyeg megtartásával biztosítva' *haematit*-ot ír? Az idegen írás tehát mindössze annyi tudatosságot tart ébren, hogy 'ez a szó idegen'. Semmivel se többet. De hisz ha magyarosan van írva a *hematit*, vagy *kszi-lográf*, akkor se juthat sehogyse eszünkbe, hogy ez magyar volna; tehát épen oly világosan tudjuk, hogy 'ez a szó idegen', mint a Volf medecinájával.

Nem tagadom, sokan használják tudatlansággal az idegen szókat, de a mint Volf maga is elismeri (318. l.), az idegenszerűen és magyarosan írók egyaránt, itt tehát a helyesírásban se orvosság, se méreg nincsen. Nem is kell búsulni ezen a tudatlanságon, hisz mindnyájan kedveljük a népetimológiát. Vagy tán szeressük a csemegét, de csinálni ne engedjük?

Nagy haj és tudatlanság, hogy a magyarosan írók 'szuggesz-cziókat' írnak. Mért írják? Mert úgy ejtik. Hát ha 'suggestiót' írnának, ezt ő k jobban ejtenék? A mely paragrafusa a latin nyelvtannak azt tanítja, hogy s után a *ti* megmarad *ti*-nek, nyomban rá azt is mondja, hogy a görög szók *ti*-je is mindig *t*-vel hangzik s nem *c*-vel; és van-e széles e hazában olyan idegenszerűen 'aristocratiát' író uraság, a ki ezt nem 'arisztokráciának' olvassa? Világos, hogy egyenest az idegenszerű írás az oka az olvasás megbicsaklásának; mert a 'szuggesz-czióban' ellenőrizhető, a 'suggestióban' nem. S ha tiltjuk a 'szuggesz-czió' és 'isiász' ejtését, mért engedjük, hogy *parlament*-et, *teá*-t ejtsenek? Hisz ezek is máskép

hangzanak eredetileg és nyelvünk ~~hívebben~~ is birja azt a hangzást követni. Hanem az annyira fölmagasztalt és egyedül üdvözítő idegenszerű írás itt is félrevezette a kiejtést.

És még lényegesebb és elrettentőbb bizonyítékot is tudok fölhozni az idegenszerű írásnak a kiejtésre való káros hatásáról: a *ch* ingadozó fölfogását. Ez egyenest az eredeti írás rovására megy. Ha az Akadémia megállapította volna e hangnak magyar egyértékesét, nem vált volna oly bizonytalanná, hamissá hallásunk: s ha ezentúl megállapítaná, hiszem, hogy még meg lehetne szüntetni a zavart. A *k*, *kh* és *h* átírás közül csak egy lehet helyes, és ez a *k*; a többi ejtésbeli idegenszerűség. De a további fejtegetésre most nincs terem, azért csak folytatom itteni föladatomat, Volf fölfogására a felelést.

„A jó izlést az olyan írás, mint *fizika*, *gimnázium* érzékenyen sérti”. Hát de gustibus non est disputandum; s ha én mégis megállapodom egy kissé e helyen is, az onnan van, mert itt nem csak izlésről, hanem egyébről is van szó. Honnan szedjük azt az izlést? *Excentricus*-ban a latinból, *phsychologia*-ban a görögből, *foulard*-ban a franciából, *jury*-ben az angolból. Tehát mindig idegenből. Vegyük csak egyszer a magyarból izlésünket, mindjárt meglátjuk, hogy ezt nem fogja sérteni se az *ekscentrikus*, se a többi. S ha abban az izlésben volna még fölismerhető, következetes szabály! De a *xylographos*-ból lesz *xylograph*; és ez izléses, azonban *kszilográf* már izléstelen volna. Azaz, az ölebnek fülét farkát levágni izléses, bundáját megnyúzni izléstelen. Miért? Azért!

„Az irodalmi hagyomány nyomása nálunk sem fogja könnyűszerrel megengedni az idegen szók *barbár* írását”. A „hagyományt” nem érdemes bizgatnom, csak azt jegyzem meg, hogy épen ez a „barbár” szó is barbárul van írva a görög-latin *barbarus*-hoz képest. Az izlés dolgában Simonyi Olaszországra hivatkozott, Volf Francia-, Angol- és Németországra, s azt állítja, hogy az olasz helyesírás valamennyi között a leggyarlóbb, de semmivel se bizonyítja ezt és bajos is volna. Francia- és Angolországot pedig csodálkozással olvasom nála, hisz ha a *kszilográf*-ot csak egy néma *e*-vel megtoldva *xylographe*-nak írják, ez már oly ferdítés, franciásítás, a melyet nálunk Volf nem engedne meg. Csodálkozással veszem észre, hogy a *psychologie*, *psychologique*, *César*, illetőleg *psychology*, *philosophy*, *philosophic* épen olyanok, mint az eredeti görög, vagy tegyük latin írás. Az összes idegenszerűség a franciában a *th* és *ph*, az angolban a *ph*, mert a többi, pl. *s*, *x*, *y*, *qu*, *ch* saját

betűrendszerükhöz is hozzátartozik; az *ae-t* *oe-t* pedig nem tartják meg. Sőt az angolban a *ph* is igen otthonos a *th-k*, *gh-k*, *sh-k* *ch-k* mellett. Azt is tudjuk, hogy mind a franciák, mind az anglok ezt a kevés idegenszerűséget is igyekeznek eltávolítani írásukból. Maradnának tehát a németek, kik különben szintén sokban alkalmazták már az idegen helyesírásokat a sajátjukhoz; de miért indulnánk mi éppen csak ő utánuk? S miért szabad itt Volfnak a külföld példáját követni, mikor máshol nekünk ezt nem engedi? Volfnak, s minden tanult magyar embernek nehezebb *kvalifikáció-t* olvasni, mint *qualificatio-t*. Később pedig egy szemorvossal való vita után oda csavarja ezt az állítást, hogy, „azt nehezebb olvasni, a mi szokatlanabb”, legyen ez a szokatlan szó akár igazi magyar, akár idegen; tehát a magyaros írás a könnyűségre nézve se nem árt, se nem használ. De ugyanezt az idegen írásról nem állíthatja; mert a ki csak magyarul tud, attól nem várhatni, hogy az összes népek olvasási szabályait tanulja meg.

„A ki nem tudja az idegen szót írni, az ne használja”. Egyiptom papjai ti föltámadtatok! De az időket mégis megváltozva találjátok. Most a főkaszt a nyelvészek csapatocskája, a többi kizáratik az *akksióma*, *kvalifikáció* sat. használatából. A Széchenyiek, Kossuthok, Deákok vessék félre országos gondjaikat és szaladgáljanak a görög szótárhoz; különben majd „szégyenletes és megbélyegző” hibát követnek el a helyesírásban s elvesztik egy nevezetes jogukat. Korunk nem a munkakönnyítés és munkaszabadság kora; ma el kell sáncolni mindent a profanum vulgustól. Az Akadémiák ma nem a civilizáció kényelmesebbé tételére, hanem arra valók, hogy a publikumot vasvesszővel táncoltassák.

Az idegen írás mellett „megmarad az olvasónak az a szabadsága, hogy a tökéletlen magyar körülírásnál jobban is kiejtse az idegen szót”. A legperfektebb idegen ejtés mellett is megváltozik legalább a hangsúly, s már ez elég ok arra, hogy az írást magával ragadja.

Végre Volf az eredeti írást ismét és ismét „idegenszerűnek” nevezi s nem veszi észre, hogy ezzel maga ellen kovácsol fegyvert. Mit szólna hozzá, ha valaki ily című dolgozatának kérne meghallgatást: Hasznos idegenszerűségek a magyarban? Hát nem kell minden idegenszerűséget, mihelyt fölismertük, azonnal kerülni és kiirtani a nyelvből?

A Volf állításaira megtettem megjegyzéseimet; de minthogy Simonyi négy indítványa közül ezzel Szabó József rendes tag

külön is foglalkozott az Akadémián s még máshol nem láttam, hogy valaki az ő fölolvadását méltatta volna, bátorkodom néhány észrevételt itt röviden megkockáztatni.

Szabó fölolvadása három részre oszlik. Az elsőben a külföldön lefolyt helyesírási harcok történetének igen világos rajzát adja, a másodikban előbb az idegen szók magyar helyesíráásával foglalkozik s általában a Simonyi javaslata mellett van. Bőséges példákön rendre kimutatja, hogy mely betűk mikép írhatók át magyarra; csak azzal nem tudnék egyetérteni, hogy a negyven magyar betű mellé fölvegyük még az idegen szók érdekében a következőket: *à* (= közép *á*), *ch*, *q*, *x*. A közép *à*-t azért, mert az idegen szók kiejtésénél bizonyos közép *á* csúszik be: *àngol*, *Àmerika*, *Àkàdemia*, *ànkét* (*enquête*)¹.

Veszedelemes volna a magyarban nem levő hangnak becsúsztatása; ez ép oly kárhozatos hangtani germanizmus, mint a szófűzési németesség. A népnyelv vagy egész *á*-t csinál belőle (Erdélyben): *àngol*, *Àmerika*, vagy *a*-t: *angol* sat, a hangsúlyos részben mindig *á*-t: *germán*, *pászor*, *ultramontán*; még ezt is hallani: *matémátika*, *grammátika*². Ép ily becsúsztatás kikerülése végett kell a *ch*-t is elejtenünk.

Meggyőződéseim és tapasztalatom szerint a *ch* csakis a *k* benyomását teszi a nép fülére. Azért csakis így kell átírni, a hol pedig az egy *k* nem elégíti ki fülünket, ott a kettős *kk* van helyén: *osztrák zikker*, *rekken* (= *teichrechen*. *Nyelvőr* XIX.572).

A legújabb nyelvészeti fölfogás szerint már elméletileg se szabad föltételezni, hogy egy hang hasonló helyzetekben különféle természeteket áruljon el; s ha mégis így van, akkor bizonyos, hogy a helyzetek csak látszólag hasonlóak, tetteleg valami földerítendő mellékkörülmény játszik közbe. A *ch* tehát nem is lehetne egyszer *k*, egyszer *h*.

A *q* és *x* kérdése lényegtelenebb. A *q* ugyan nehéz betű, de nem nyerünk s nem veszünk vele semmit; hanem minek tartsunk magunknak két *k*-t és két *v*-t, mikor semmi más hangra nincs két betűnk. Az *x*-et átírni igaz, hogy fáradságosabb; de a mely nyelvek megtartják, többnyire minden *ksz* hangcsoportot *x*-szel írják, mi pedig nem; azonkívül nálunk három, négyfélekép is ejtjük az *x*-et s így e betű nem oly világos, mint többi betűnk: végül pedig nincs több betűnk, mely két hangot foglalna magában.

Ezek után az idegen szók grammatikai kezelésére tér át Szabó, s itten sok figyelemre méltót és követni valót mond; csak abban

nincs helyes állásponton, hogy a „haladottabb nyelvek” példájára *dialog*-ot, *katalog*-ot szeretne használtatni. A magyar népnyelv példája az egyedüli helyes álláspont; s csak akkor lehetne más nyelvek után indulnunk, ha a népnyelv nem tájékozna bennünket, hogy mit tegyünk. De a népnyelv a magyar szellem leghamisíthatlanabb kifejezése, ebben a kérdésben megnyilatkozott, csak hogy nem a tövet, hanem a nominatívust, az alany alakját használja, mert hisz a magyarban az alany egyúttal a fő. Bármily rosszhangzású is így a szó, ezt kell használnunk, mert a lényeg fontosabb a hangzásnál. A *mód*, *konvent*, *trón* sat. melyeken a végzet hiányzik, egyszerűen csak azért csonkák, mert nem egyenest a latinból, hanem már így csonkítva a németből tanultuk el.

A mit aztán később a melléknevekről, igékről, a helyesírás egyszerűsítéséről mond, azt nem győzzük eléggé ajánlani mindenkinek.

Ezzel befejezem az idegen szókat illető észrevételeimet. Se Volfnak, se senkinek nem fog sikerülni bebizonyítani, hogy jól lehet a népszellem az idegen szókat magyarosítással veszi át, a művelt szellemnek azokat az új szókat, melyekre ő ép oly úton-módon szorul rá, mint a nép a magáéra, megfordított eljárással kell kölcsönöznie, befogadnia.

KALMÁR ELEK.

A RELATÍVUM HANGSÚLYA.

Ily címmel jelent meg a múlt füzetben Albert Jánosnak egy dolgozata, melyet lehetetlen örömmel nem üdvözölnöm; mert először fogta föl, a mit az eddigi hozzászólókkal hiába iparkodtam megértetni, hogy e kérdés eldöntésére nem elég a puszta okoskodás és képzelt tapasztalat. Itt tervszerű, részletes és pontos megfigyelés szükséges, melyet hosszú időn át, sok helyen, sok ember beszédjén, sok alkalommal és sokféle körülmények közt kell folytatni. Ezt nem lehet csak úgy hamarjában, levelező lapi kérdezősködés útján elintézni. Hogyan nem szabad eljárni, azt legjobban mutatja a már egyszer megesett hiba. Nagyon tanulságos erre nézve Albert János nyílt, őszinte vallomása, mely egyúttal legszebb bizonyossága igazságszeretetének. Nem hallgatja el, hogy a relatívum kiejtése és hangsúlya ügyében hozzája intézett kérdésre csakugyan „tervszerű, részletes és pontos megfigyelések” nélkül, hibásan választott példaktól megtévesztve, saját szava szerint „elhamarkodva” felelt. De

nem csak ő tett úgy, hanem mint a Budapesti Szemle januári füzetében kimutattam, valamennyi társa is. Ez azonban nem személyes hibájuk; mert ha valakitől csak szorgos megfigyelés alapján eldönthető kérdésben oly módon kívánnak választ, hogy nem csak terv nélkül hagyják tapogatódzni, hanem még időt sem engednek neki a vizsgálódásra, akkor az elhamarkodás egyenesen kényszerű. Ebből jó lesz, ha a jövőre nézve minden hasonló eset számára okulást meritünk.

A hangsúly megfigyelése egyáltalában a legnehezebb dolgok közé tartozik. Annyi faja, változata, színezete és fokozata van, hogy a vizsgálót valósággal zavarba ejti. Itt különös gond szükséges, hogy a tévedést elkerüljük. Leginkább elkel pedig ez a gond a rendes körülmények közt épen nem föltűnő relatívumok hangsúlyának vizsgálatánál, mivel ezekben a hangemelkedés oly csekély, hogy csak nagyon megfeszített figyelemmel vehető észre. Részletesen és pontosan össze kell állítanunk az összes relatívumok valamennyi előfordulását és minden lehető helyzetét. Csak ily tervvel foghatunk a megfigyeléshez, melynek aztán, hogy teljesen megbízható legyen, föltétlen zavartalannak kell lennie.

Albert ezt az én ítéletem szerint még nem tartotta eléggé szembe előtt. Először is kiterjeszkedett két oly dologra is, a mely a relatívumok hangsúlyával nincs szükséges kapcsolatban. Az egyik a notorius névelőnek, a másik a relatívumok *a* jelzőjének kiejtése. Így meg kellett oszlania figyelmének, a mi ezt bizonyára nem tette élesebbé. Hogy helyesen itélek, mutatja megfigyelése eredményének c) pontja, hol azt mondja, hogy a relatívum előtti *a*-nak, ha szólamot kezd, a „pattantás”, a hogy Arany nevezte, vagyis az asszimiláció folytán erősült mássalhangzó hosszúsága „némi nyomatékot” ad. Ugyan ezt a „pattantást” elismeri alább ugyan azzal a föltétellel („ha mondatot kezd”, tehát kétségtől egyúttal szólamot) a névelőről is; de már itt ugyan arról a „némi nyomatékról” nem akar tudni. Azt hiszem, „az asszimiláció folytán erősült mássalhangzó hosszúsága” vagy mind a kettőnek ad „némi nyomatékot” vagy egyiknek se. Szerintem az utóbbi áll; mert a hosszú mássalhangzó, akármilyen módon lett azzá, csak hosszúvá teszi a szótagot, de nyomatékot, ha különben nincs, nem ad neki. Így *lapossá* második szótagját a hosszú *ss*, mely asszimilációból lett, ugyszintén *vityilló* második szótagját a hosszú *ll*, melynek eredete homályos, hosszúvá teszi ugyan, de nem nyomatékossá. Mind a két szóban az első szótag nyomatékos, noha ez mind a kettő rövid. A hang-

suly és hosszúság két egészen külön dolog, melyet soha összetéveszteniünk nem szabad.

Hogy Albert összetévesztette, világos eme mondatából: „a névelős főnévben a főnéven van a hangsuly, a relatívumban, ha hangsulyos (t. i. mikor szólamot kezd), mindig az első tagon’ vagyis az *a*-n. Itt a főnévnél helyesen a hangsulyt, a relatívumnál ellenben hibásan a „pattantás”, azaz hosszú mássalhangzó okozta hosszúságot mondja hangsulynak. Ez valószínűleg nem esett volna meg rajta, ha a névelőnek és a relatívumok *a* jelzőjének kiejtését nem vizsgálja egyszerre a relatívumok hangsulyával. Így egyik megfigyelés szükségképen zavarta, akadályozta a másikat és mind a kettőnek rövideget kellett szenvednie.

A másik dolog, a mi mutatja, hogy Albert még nem volt elég ovatos, megfigyelésének mesterséges és komplikált volta. Figyelünk nem lehet tökéletesen éber, ha kirekesztően egyre nem szorítjuk. Ennek pedig éppen az ellenkezőjét tette. Elővett egy Gömörből közölt népmesét, sorra vette a relatívumos mondatokat s emlékezetébe idézte, hogyan mondják Gömörben. Legalább három lelki működést halmozott össze. Elképzelte, hallhatóvá tette és megfigyelte, hogyan hangsúlyozzák Gömörben a relatívumokat. E háromból tisztán egyre, a megfigyelésre kellett volna szorítkoznia. Kérdés, teljesen és helyesen sikerült-e a gömöri kiejtést képzeletébe idéznie; kérdés, teljesen és helyesen sikerült-e, a mit elképzelt, hallhatóvá tennie; kérdés, teljesen és helyesen sikerült-e, a mit hallhatóvá tett, megfigyelnie. Látnivaló, hogy az emlékezetbe idézésnél esett hibák szükségképen átmennek a kimondásba és innét, talán nagyobbodva és szaporodva, szükségképen átmennek a megfigyelésbe, a hol pedig újra nagyobbodhatnak és szaporodhatnak. Emlékezetünk bizony nem mindig hű; a mi fülünkben cseng, azt nem tudjuk mindig kifogástalan pontossággal kimondani; a magunk kiejtését pedig legnehezebb megfigyelnünk. Ha teljesen megbízható megfigyelésre törekszünk, akkor nem szabad emlékezetünkre támaszkodó saját kiejtésünkre építenünk. Még így se vagyunk egészen biztosítva a tévedés ellen. Mily könnyen történhetik, hogy megfigyelésünkbe szándékunk ellenére is belevisszük valami sejtelmünket vagy kész véleményünket és akkor nem a valót halljuk, hanem a mit sejtünk vagy hiszünk. Azért nem magunkon, hanem másokon és a mint mondtam, részletes és pontos terv szerint, hosszú időn át, sok helyen, sok ember beszédjén, sok alkalommal és sokféle körülmények közt kell végeznünk a megfigyelést: hozzá kell ten-

nem még, hogy csak egymagát a kitűzött dolgot véve fülhegyre és észrevétlenül hallgatódzva. Csak így tudjuk az egyszer-másszor akármilyen okból esett hibákat kiköszörölni.

Én magam ezt cselekedtem és így nem csoda, hogy egészen más eredményre jutottam mint azok, a kik az igazi megfigyelést komolyan meg se kísérelték. Albert tette utánam az első lépést és habár járása még nem elég biztos és egyenes, mégis legalább részben ugyanazt az eredményt találta, a melyet én. Bizton reményelem, ha a minden nyelvi megfigyelésnél egyedül helyes úton és módon folytatja vizsgálódásait, végre teljesen egy véleményen leszünk.

A miben mostani eredménye eltér az enyémtől, azt nem bírálok, mivel még nem állunk egészen egy alapon. Csak arra az általános természetű állítására teszek megjegyzést, mely szerint „a mondatban nem a szavaknak, hanem a szólamoknak van gyöngébb vagy erősebb hangsúlyuk”. Van bizony a szavaknak is; mert minden többtagú szóban érezhető, ha néha még oly gyöngén is, az a hangfölemelés, mely az együvé tartozó szótagokat összefoglalja. Csak az egytagú szókról, melyek mint tagolatlanok úgy is egységesek és így nem szorulnak összefoglalóra, lehet mondani, hogy pusztán mint szóknak nincs hangsúlyuk. De többtagú szót e nélkül ki se tudunk mondani, se külön, se mondatban. Minthogy azonban a magyarban a szóhangsúlynak állandó helye van, a mennyiben mindig az első szótagra esik, és ennél fogva soha kétséget nem okoz, hová teendő, rendesen külön nem is vonja magára figyelmünket és így közönségesen észre se vesszük. Így van ez a franciában is, azzal a különbséggel, hogy ott az utolsó szótagra esik és így ellenlábasa a mienknek. Se a magyarnak se a franciának nem tűnik föl a maga szóhangsúlya; de föltűnik ellenkező helyzeténél fogva a franciáé nekünk és a mienk a franciának. A németben, angolban, olaszban maguknak az illető nemzetbelieknek is föltűnik a szóhangsúlyuk, mivel nincs állandó, biztos helye és így minduntalan veszélyt okoz. Minket a franciákkal együtt csak az figyelmeztet arra, hol szokott lenni, ha valaki más szótagra helyezi. Minthogy a németben nincs hosszú magánhangzós szótag, mely hangsúlyos ne volna, magyarul csak későn tanult németjeink nagyon hajlandók így hangsúlyozni: Hogy tehát *egész világosan megmagyarázzam, miről foly a beszéd*, szükségesnek ítélem, hogy *kettőt* bocsássak előre. Ilyet hallva, azonnal észrevevessük, hogy minden többtagú szóban az első szótagot kell megnyomni,

és ez hathatósan figyelmeztet szóhangsúlyunk meglétére is. Annyi bizonyos, hogy a magyar szóhangsúly, ha más nyomaték nem erősíti, sokszor nagyon gyönge, de a legalárendeltebb szókban is még mindig elég erős, hogy a figyelmes fül észrevegye. Csak nem szabad a hallásunkat előre azzal a határozott kijelentéssel tompítanunk, hogy a mi nyelvünkben nincs szóhangsúly. A ki a szóhangsúlyt kereken tagadja és csak szólamhangsúlyt enged meg, az a rendes használatú, szerényen meghúzódó relatívumokban soha se fog érezni semmiféle hangsúlyt és így természetesen hiába fogja keresni ennek a helyét is. A hangsúly csodálatos változatossága nagyon erős próbára teszi a vizsgálót. Van ugyan oly föltűnő hangsúly is, hogy csaknem bárdal lehet taglalni; de általában oly kényes, oly szövevényes, hogy csak a legfinomabb scalpellumokkal és pincettákkal foghatunk boncolásához.

Albert Jánosnak van érzéke az igazi megfigyelés iránt; csak arra kérem, ne zavartassa magát alapos vizsgálat nélkül támadt elméletektől.

VOLF GYÖRGY.

A SZÉKELY ÉS NYUGATI NYELVJÁRÁSOK KÜLÖNBÖZÉSEI.

Nem követhetem Balassát a személyeskedés ama fertőjébe, mellyel a tudományos vita színvonalát és magamagát megsérteni nem áttallotta. Válaszára, mellyel a címbeli kérdésben elkésve megjelent tárgyas észrevételeimet fogadta, nagyon könnyű magukkal az el nem vitatható s meg sem is döntött tényekkel felelnem.

Helyesnek ismert kifogásaim — az 1), 3) és 6) pontbeliek — természetesen csak keltük idején lehettek volna Balassa nagyobb munkájára befolyással, a mikre hogy szüksége nem volt, őszintén örülhetek. A többi pontokra adott válaszával általában nem érezhetem észrevételeim helyességét megdöntötnnek.

Az elfogadott észrevételek tárgytalanságára nézve mindenekelőtt az 1) pontot illetőleg, ki kell jelentenem nagy zavaromat. Nem tudom, a Balassa könyve melyik helyének adjak hitelt e kettő közül: „A szónak első tagjában álló *a* leginkább az őt követő mássalhangzó hatása alatt válik zártabbá, és pedig leginkább *v. r* előtt: *jova, szova, borát* [sat.]. Ezt a jelenséget két egymástól távol eső vidéken találjuk, ú. m. a *hetési, göcseji* s némileg

a szomszédos felsődrávai nyelvjárásban, továbbá az egész székely nyelvjárásterületen' (a válaszban idézett 121. lapon). És a nyugati nyelvjárásterület általános jellemzésében: „Az *a* helyett *o*-t szó végén, vagy szó belsejében csakis az előbbi szótagban levő *á* után ejtenek: *káko* [sat. sat]. Más esetben akár szó végén, akár szó belsejében megmarad az *a*' (27). Tehát ismét az Ethnographiabeli hibás vélemény. És e nézet nincs módosítva a fentebbi helyen említett hetési és göcseji nyelvjárások részletes ismertetésében se.

Nem tudom összeegyeztetni a következő ellenmondást se. Válaszában Balassa hivatkozik *Steuer* megjegyzésére, mely szerint a székelyeknél minden *a* zárt, *o*-féle ejtésű, holott a Nyelvjárásoknak imént idéztük helyén a *v* és *r* hatásából támadt zártabbá válást olvassuk a nyugati (hetési, göcseji) és székely nyelvjárások közötti egyezés egyik jelenségéül. Ha a székelyeknél minden *a* ilyen (*o*, *ø*) ejtésű, akkor e sajátságot nem írhatjuk a *v* és *r* rovására csak azért, hogy az őrségi és hetési nyelvjárás között egyezést állapíthassunk meg.

Meg nem állhatom, hogy itt a Nyelvjárások fentebb idézett első pontjára még egy megjegyzést ne tegyek. Okulást meríthetünk belőle, minő „érzékkel” kell bírni „a nyelvjárások jellemző sajátságainak fölismeréséhez”. Igaz, hogy Balassa forrásaiban az *a—o* különbözésre főként oly adatokat talált, melyekben e hangot *v* vagy *r* követi, s így fejezte ki észleletét a göcseji nyelvjárás leírója is (Nyr. XIII.254). Azonban nem értjük, mi okból érdemel még külön megemlítést csupán e szó: *vosárnap*: vasárnap (a melyben t. i. nem *v*, *r* követik hangzónkat), mikor ezen kívül annyi egyéb *v* és *r* nélküli adat találkozott volna forrásainkban (*konyorú*: kanyaró, *rogya*, *soláto*: saláta, *szoláno*: szalona, *hombár*; *szomár*), a mikből könnyen következik, hogy az *a—o* hangmegfelelés nem szorítható oly hamar ez önkényesnek tetsző korlátok közé. Azt hisszük, hogy ily sajátságok megállapításában nagyobb óvatosságra s kevesebb könnyedségre van szükségünk.

De vizsgáljuk az el nem fogadott helyreigazításokat eredeti sorrendjükből, figyelembe véve most már a „Magyar nyelvjárások” szükséges helyeit is.

Balassa az Ethnographiában (I.310) egész határozottsággal azt állítja: „a székely nyelvjárás szó végén soha sem ejt *a* helyett *o*-t”. Ez állítás tarthatatlan marad, mihelyt ilyen szókkal találkozunk, mint *bányø*, */ø* (*Steuer*: Szék. ny. hangj. 5), a mely

példákhoz most a Hunfalvy-Albumban (32, 33) Steuer még a következőket csatolja: *qpa, kapa, kapa, hapa, ma; láttq, hásbq, v. isárbq, csinálq, lējánkq* sat. sat. Hogy ezt a székely *q*-t, mely a köznyelvi *o*-val még váltakozik is, az *o*-val egynek veszem, arra a két hang folytonos váltakozásán és alig észrevehető („A hozzá nem szokott fül csaknem *o*-nak hallja”, Steuer, id. m. „Ajakzárása némelykor csaknem olyan, mint az *o*-é, Steuer, Hunfalvy-Album, 32) különbségén kívül az az erős gyanúm is följogosít, hogy ez átmeneti *q* hang pontosabb vizsgálatok útján a nyugati nyelvjárásoknak főntebb idézett *o*-s adataiban is ki volna mutatható. Hiszen nem is oly régen keltett föl e hang szélesebb körű figyelmet; aztán meg föltűnőnek tartanám, hogy míg a Dunántúl keleti részében ismeretes (Balassa is említi, Magy. nyelvjárások, 41) s míg a szomszédos mátyusföldi beszéd is általánosan használja, föltűnőnek tartanám, mondom, hogy a Dunántúl nyugati részén már ne volna észlelhető. Mindenesetre annyira ingadozóban találjuk kérdéses nyelvjárásaink eme hangzóátmenetét, hogy határozott különbséget egész kategorikusan, a mint az Ethnographiabeli cikk tette, nem lehet jogunk megállapítani.

Ép ilyen merész határozottsággal mondja ki Balassa az Ethnographiában, hogy a székelyek „ó” „ő” diftongust *soha* sem ejtenek. Azt hiszem, mindama főntartások mellett, melyeket Steuer a székely kettőshangzókról tesz, Balassa állítását egész alakjában el nem fogadhatjuk.

Ugyane hibában szenved Balassa amaz észlelete is, melyről 5) kifogásunkban szólottunk, hogy „a székely nyelvjárások nem tűrik a hiatust”. Itt eszembe jut a cigány, a ki *húsz* tanút akart előhozni, a kik *nem látták*, hogy lopott. Nézetem szerint egy hiteles és megbízható gyűjtőnek annyi adata, a mennyit Lőrincz Károlynak becses tanulmányából idéztünk, minden szóvita nélkül megdönti azt a föltétlen kijelentést, hogy „a székely nyelvjárások nem tűrik a hiatust”. Non numeramus, sed ponderamus. És itt még egy észrevételt akarok tenni. A nyelvjárások sajátságait, tudományos megbízhatósággal, népszámlálásszerű kérdőívek útján nem fogjuk megállapíthatni. Nem fogjuk különösen különbségeiket biztosan rendszerbe foglalhatni. Egy maga érdeklődéséből huzamosan észlelgető megfigyelővel sohasem érhetnek föl meglepett és fölszólitott egyéniségek hamaros, bármily jóhiszemű, válaszai. Nem akarunk, nincs jogunk az ívkitöltők alapossága, megbízhatósága fölött ítéletet mondani, csak hangsúlyozzuk, hogy szavukra sok kényes

kérdésben nem lehet oly erővel hivatkoznunk, mint szakemberek, nyelvjárástanulmányoknak mindjárt magában álló adataira is.

Hetedik kifogásunk, észrevehette volna Balassa, csupán egyetlen példa törlését kívánja. Egészben elismertük helyességét. Különbözik ennek, valamint utolsó megjegyzésünknek is nem tulajdonítottunk magunk se a többiével egyenlő fontosságot, a mit már a sorrendbeli helyük is elárul. Az *innya* alakra tett válaszoló megjegyzést készséggel aláírom, noha megjegyezhetem, hogy, a mint látszik, a székely beszéd se használja már ez alakot mindig 3. személyre vonatkoztatva. Lőrincz Károly adata ugyanis: *visinnya*, ha a mellette levő *favágni* példából jól sejtjük, általános célhatározó értelmű lehet, úgy hogy talán első vagy második személyű alany mellett is előfordulhat (elmegyek vizinnya sat; vö. *innya* való víz: ivóvíz, Nagyhánya, Szatmár m.).

Végül az ikes ragozást illető különbségre nézve azt kell megjegyezni, hogy e tekintetben is mindkét nyelvjárásterület oly ingadozásokat mutat, hogy határozó különbségül e ragozásbeli sajátságokat föl nem állíthatjuk. Egyébiránt e kérdésre nézve a székely nyelvjárásterület általános jellemzésében (101. l.) meg kellett volna említeni a Nyelvjárásoknak az ilyen alakot is, mint *gondolkoss*, *eltakarodj*, *nyugudj*; *eltele*; *aggódsz*, *gondolkodsz* (Kriza: Vadrózsák, 555).

Szivesen vitázok, ha a szükség, a t á r g y kívánja. A tárgy azonban indítóoka is, célpontja is legyen az eszmecserének. E szempont eltévesztése vásári zajjá alacsonyítja azt, a mit nézetek harcának neveznek. A Nyelvjárásoknak pedig nem válik kárára, ha részleteiben se lesznek tévedések.

ZOLNAI GYULA.

AZ ISKOLA MAGYARSÁGA.

Magyar irálytan. Feladatokkal és olvasmányokkal egybekapcsolva polgári iskolák és rokon intézetek számára. Irta **GÖÖZ JÓZSEF**. Második, javított kiadás. Budapest 1889. Kiadja az Eggenberger-féle könyvkereskedés. *

Minapában Brassai bácsiként befordulék egy könyvesboltba, s lapozgattam, a mi kezem ügyébe került. Többek közt megnéztem

* Nálunk új könyvekről se szokás kritikát írni; annál kevésbé olyanról, mely második kiadásban három év óta forog közkezen. Pedig hogy ily könyvről is lehet a kritikának mondani valója, azt látni fogja az olvasó.

Szerk.

ezt a könyvet is. Mindjárt az 1. §. negyedik sorában ezt olvasom: „Minden ember másként fogja fel a tárgyat s más módon közli róla gondolatait, úgy hogy a hány író, annyi irány”. Hogy-hogy! Még egyszer elolvasom. Csakugyan úgy van nyomtatva, hogy: „minden ember másként fogja föl a tárgyat” sat. Megmutatom a könyvárusnak a könyvet s kérdem tőle: „Milyen alakja van ennek az Irálytannak?” Közönséges oktáv. „De kerekesszegletes?” — Hát persze szegletes. — Én is mindezt így láttam és fogtam föl. Azután megegyeztem a könyvárussal abban, hogy a hó esik; a hó fehér, és hogy: ha a hó elolvad, sár lesz... Ezek után volt jogom kételkedni rajta, hogy G. úr helyesen beszélt.

Olvassuk tovább. „Mivel egészen új gondolatra vajmi ritkán lehet akadni, ezért mindegyik író főként arra törekszik, hogy ismert gondolatokat új alakba öntsön, s ezáltal azokat egészen a magáénak tudja föltüntetni. Az ily átalakító és kifejező erő mértéke szabja meg az író egyéniségét; ettől függ eredetisége. Ha tehát valamely író stilusáról, vagyis eredeti vonásáról beszélünk, akkor az ő sajátos gondolkozása módjának sajátos kifejezéséről van szó”. Ez az előbbi tételnek magyarázata akar lenni. Megtudjuk pedig belőle, hogy az író a gondolatokat úgy keresi, mint akár Diogenes ama bizonyos embert; új gondolatra pedig oly ritkán akad, mint ugyancsak a sinopei bölcs ama bizonyos emberre; tehát arra törekszik, hogy sat. Most már világos volt előttem, miért reprodukálta Göőz úr a Buffon-féle ismeretes mondást: „le style c'est l'homme” a föntebb látható új alakban. „Ezáltal” egészen a magáénak tünteti föl a gondolatot. Nem is vitatja el tőle senki fia. Az idézet másik felének logikája és stilizálása méltó az előzményekhez.

Mindezt az első lapon látván, érdeklődnöm kellett iránta, hogyan tanítja Göőz úr a stilisztikát a továbbiakban.

Megvettem és elolvastam, még pedig nagy figyelemmel a könyvet. Találtam pedig benne nem egy helyen a fogalmaknak bámulatos zavarát, a magyarázatok ferdeségét, a stilus különféle gyarlóságait, s e mellett félreismerhetetlen jeleket annak, hogy Göőz úr a Nyelvőr híve! Ő t. i. nem mond *kellem*-et, hanem *kellemesség*-et, a *számlá*-t csak zárójelbe teszi a *számadás* mellett; nála csak *kötőszó* van s rossznak tartja a *vigardá*-t, *templom*-ot, *fiatésképes*-t sat., csakhogy úgy van az ortológiával, mint nagy regényírónk, a ki újabban *átvesztő*-t ír *tömkeleg* helyett, hanem azért szépnek és jónak tartja az *usaszárny*-at és a *mozgerő*-t is.

Nem kellemes munka rossz könyvet bírálni. Nem is kenyerem másoknak hibáik emlegetésével kedveskedni; de az egyszer úgy érzem, hogy erről a könyvről írni kell. Tudnivaló ugyanis, hogy approbált iskolakönyv; valószínű, hogy használják is, hiszen második javított kiadás és egyformán alkalmas akar lenni polgári iskolákra és más rokon intézetekre, nevezetesen kereskedelmi iskolákra is.

Hogy miért kérek helyet észrevételeimnek épen a Nyelvőrben s nem valami tanügyi lapban, annak oka egyszerűen az, hogy megjegyzéseimben főképen a nyelv és irány szempontjait veszem tekintetbe. A Nyelvőr tevékenysége egyoldalú maradna, ha csak nyelvészkednék; a rossz stílust talán még nagyobb erővel kellene üldöznie, mint a rossz szókat. A tankönyvírók derekasan rászorgálnak, hogy érdemeiket lajstromozza.

Miként e cikk elején idézettel gyönyörködtettem az olvasót, a továbbiakban is lehetőleg magát az Irálytant beszéltetem. (Megjegyzem, hogy csak kis részét fogom kiírni annak, a mi megrovandó.)

„Egyszerű és szép irány között csak fokozati különbség van. Amaz előadásunknak egyszerűbb, természetesebb; ez pedig mesterkéltebb, művészibb alakja... Szépirálynak főként költemények és szónoki művekben s általában oly dolgozatokban van helye, melyeket merész szárnyalású *képzelet*, mély érzelmekkel telt *kedély*, magasztos eszméktől áthatott *gondolkodás* teremt. Tessék ehhez egy polgári iskolai negyedik osztályú fiút gondolni!

A tájszókról beszélvén, ezt a furcsa megjegyzést teszi: „Régente még könyvet is írtak úgy, hogy nyelvezetéből az író születéshelyét ki lehetett találni; de ma már az irodalomnak egységes nyelve van”. — Kár, hogy G. úr a *születéshely* kitalálására nézve példákkal is nem szolgál.

„Az érthetőség megkívánja, hogy szerte a hazában divatos szólásmódokkal éljünk, s a szavakat egész nemzet előtt ismert jelentésökben alkalmazzuk. Kivételnek csak akkor van helye, ha azt mint különös sajáttságot mutatjuk be”. Sejtjük, mit akar mondani a szerző, de így kell-e azt mondani? Nevezetesen: mi az a divatos szólásmód? Vajjon nem divatosak-e az ilyenek is: *szívélyes*, *fogadtatás*, *nagy horderejű*, *kéretik az ajtót betenni* sat? Aztán valóban csak *egész nemzet előtt* ismert jelentésükben szabad alkalmazni a szavakat? Merő képtelenség!

Terjedelmesebb stilisztikában is szükségtelennek tartom az

elavult szók használatától óvni a tanulót, hisz úgy se ismeri őket; de ilyen rövidre vont utasításokban épen fölösleges tudákoskodás. Mekkora nézhet az az ó-budai fiú, mikor a tanár arra figyelmezteti: ne mondj ám kincs helyett rejtekmarhát!

Rokonalakú szók szerzőnk szerint azok, melyek alakra nézve egyenlők, de különböző jelentésűek. Ezek, szerinte, egymást soha se pótolhatják. Példái ilyenek: *hulla, hulla; hat, hat; vár, vár; szűr, sűr* sat. Hát ezek 'rokon-alakúak'? S van olyan isten teremtése, a ki a használatban fölcserélné értelmüket? Faragjunk csak néhány kis példát: Hány óra? Hat. Hat szép alma van a fán. A keserű víz gyorsan hat. Hat adag jobban hat, mint három. Ha kétértelműség támadhatna, nem a hat lesz az oka, hanem valami egyéb. Pl. 'Az órás kirakatában hat óra van'. Ezt, ha világosan akarok beszélni, bizonyára másként kell mondanom; pedig a hat megmarad!

Az előszóban azt mondja a szerző, hogy a 'magyarosság' című részt a szórend főbb szabályaival bővítette. 'Ez utóbbi javításnál főként az idegen ajkú növendékekre voltam tekintettel'. A tény az, hogy az 'értelmesség' című §-ban van egy lapnyi aprón nyomott szabályféle, de alaposan kételkedem rajta, hogy ezekből a szabályokból akár idegen, akár magyar ajkú gyerek mákszemnyivel okosabb legyen. Ime egy példa: Jelentő mondatokban a hangsúlytalan részek előtte állnak a hangsúlyos igének. Pl. 'Öcsém *megérkezett*'. Néha azonban a hangsúlytalan részek követik a hangsúlyos igét. Pl. '*Megérkezett* az öcsém'. No hát mikor van az a néha?

A stilizálás gondosságát mutatja ez a példa: 'Ha oly szavakat is használunk, melyeknek értelmét az előbbi szavak kifejezik, *szófölsleg* támad. Pl. 'Az *akadályokat* leküzdő acélozott erély nem ismer maga előtt *akadályt*'. Itt 'akadályokat leküzdő' jelző fölösleges, mert az állítmány ugyanezt fejezi ki. Már pedig az állítmány nem előbb, hanem *hátrább* van.

A magyarosságról szóló §-ban ezt írja: 'Sohase használjunk idegen szót, ha ugyanazon fogalom jelölésére a magyar nyelvben megfelelő kifejezést találunk. Minek mondjuk [így] pl. 'baares geldet'... készpénz... helyett?!' Hát képzelhető, hogy ilyesmi megeshetik?

'Tudományos művekben emlegethetünk analógiát, botanikát, definitiót sat; de még itt is csinján kell velük bánni'. Értse, a ki érti.

„Kerüljük az idegen szórendet, szókötet, mondat szerkezetet. Ne mondjunk ilyeneket: El-*e* jössz hozzánk? Meg-*e* teszed? Ez a virág kellemes illattal *lír*‘. Vajjon melyik idegen nyelv van utánózva ezekben a példákban?

A „kellemességről“ szólóban azt tanítja szerzőnk a) alatt, hogy: „Ugyanazon hangzók, szótagok és szavak, ha csak lehet, egy-egy mondatban ne ismétlődjenek“. Hátha én azt akarnám mondani valakinek: „Az *árcsináló árat árul*‘, hogy kellene mondanom más szavakkal, hogy mégis megértessem magamat. Vagy megrovandó talán, hogy ne szaporítsam a példákat, a Domonkos codexnek ez a helye: „Az ifjúnak irgalmasságtétele kedves *virágoknak virágával virágozzék*‘? S a mit Vörösmarty mond: „*Rózsánál rózsább, gyönyörűbb* valamennyi *gyönyörnél*‘? — G. úr példája: Százszor szedte szét szépen szóló zeneszerét sat. elriasztó — tartalmánál fogva. A másik példa: „Minden ember ember, de nem minden ember emberséges ember,“ nem bizonyít G. úr szabálya mellett.

Nem mehetek lapról lapra, mert nagyon sok lenne a mondani-
való. Inkább csak böngészek:

A fölsőbb esztetikai fejtegetések jellemzésére szolgálnak a következők.

„Prózában szokták írni:.... b) szép stylussal (szép próza): a történeti elbeszéléseket (ez egészen új!), tárgy- vagy jelenetfestő rajzokat, szónoki beszédeket“ sat.

„A vers költői művek kifejezési alakja (!) s ennél fogva a költemények írásánál kivétel nélkül csak ezt az alakot használják‘. Ne mondja!

„A próza és vers megegyezik abban, hogy mindkettő szép stylussal járhat karöltve‘.

„A vers tehát mind az alak művészi voltánál, mind az előadás nyelvbeli szépségénél fogva fölötte áll a prózának, s ezért csak a legszebb és legnemesebb tárgyak kifejezésére szolgál‘. Tehát a csikóbőrös kulacs, Petőfi magyar nemese, a gyarlóságok és bűnök, melyeket a dráma fest sat. *legszebb és legnemesebb tárgyak*?

Az írásművek tartalmáról szóló szakaszban azt mondja G. úr, hogy „csatát oly egyén írhat le, ki benne személyesen részt vett, vagy annak lefolyásáról mások hű elbeszéléséből körülményesen értesült“. Hát ez így kimondva — aligha igaz, valamint az is, hogy „egy személyt csak az jellemezhet, ki az illetőt közvetlenül vagy

mások részletes leírása nyomán ismeri? Teszem a történetíró hogyan jellemez? Van mindenkiről egykorú, hiteles, részletes leírás? Nem adhat-e a szellemes historikus csupán az egyén viselt dolgaiból következtetve igazabb képet róla, mint esetleg az, a ki mindennap az illetővel ebédelt?

Különös gonddal tárgyalja G. úr a *levelet*. Nem csoda. A polgári iskolai tanulóknak nagyobb szükségük van a levélírás banalis tudományára, mint a mese, monda, meg a rege közti különbség ismeretére. De mi szükség a levélíráshoz adott utasításokba ilyen tudós fölosztást igtatni: megkülönböztetjük a *bizalmas*, a *tiszteletteljes* (magasabb rangú egyéneknek szóló) és az *üzleti leveleket*. Tiszteletteljes levél, mint faj! Épen úgy lehetne a kalligrafált leveleket is külön fajúvá emelni. Tudnivaló különben, hogy a példák már *'Bizalmas és felsőbb levelek'* cím alatt vannak adva, e helyett: *Bizalmas és tisztelettel teljes levelek*.

Aztán mi értelme van az ilyen oktatásnak: 'A bevezetés igen változatos lehet és sikere jó részben a levélíró tapintatától függ. Ügyesen alkalmazva, gyakorta előre biztosítja törekvéseink sikerét (?), mert ez (?), mint első pillantásra történni szokott, kellemes vagy kellemetlen benyomást gyakorol az olvasóra ...'

Mit tanul a fiú abból, hogy a levél tartalmának 'túlságos elaprózása, oda nem illő sallangos kifejezések, a címzett értelmi fejlettségének színvonalánál alantabb járó okoskodás rontja a hatást'. — E szerint a levélírónak ökövetlenül meg kell ítélni tudnia: milyen magas a címzett értelmi fejlettségének színvonala. Hátha az a színvonal magasabb, hogysen a saját okoskodásával föl tudná érni? Akkor nem marad más hátra, mint nem okoskodni, vagy levelet nem írni.

Egyéb jó tanácsok közt azt is olvassuk, hogy bizonyos körülmények közt 'abba a helyzetbe képzeljük magunkat, mintha most az illető személynek élő szóval adnók tudtára, a mit vele közleni kívánunk; csak hogy gondolatainkat le is írjuk. Kezdő levélíró helyesen cselekszik, ha ilyenkor fennhangon gondolkozik: az az leírás előtt előszóval is elmondja gondolatait'.

Nem tudom, követi-e valamelyik tanuló ezt a tanácsot, s ha követi, okosabb lesz-e tőle; de nekem úgy tetszik, hogy eredeti egy tanács.

Nagyon föltűnő, hogy a könyv főcéljához képest oly kevés példát ad a levelekből, holott ezt a gyakorlati írásművet első sorban alkalmas példákon lehet és kell tanítani. Összesen négy példa

van: egy Petőfi levele Kerényihez, más egy apa ,tanácskérő levele fia életpálya választására nézve'. (Az apa egy debreceni asztalosmester. A levél pedig épen olyan, mintha az asztalosmester nem maga írta volna. Egyebek közt ez van a derék asztalos levelében: ,Ha élettapasztalatom, e tekintetben való tájékozottságom szülei szeretetem mértékével megegyeznék...') A harmadik levél a tanító válasza az előbbire; a negyedik ,oktató levél a naplóírásról', egy több mint hat oldalra terjedő értekezés levélformában Gyertyánffy István tollából. Nem a levél ellen van kifogásom, hanem az tetszik furcsának, hogy G. úr ekkora tért enged a naplóírás ügyének, mikor oly sok egyéb fontosabb, gyakorlatibb témán oktathatná tanítványait.

,Költött tárgyú elbeszélések' cím alatt a meséről, példázatról, mondáról, regéről és regényről mond valamit. Egyebek között azt, hogy a monda jellemző vonásai: a felfogás naivsága és folyékony előadás. A regéről pedig így szól: ,A rege néha költött, néha meg igaz eseményt dolgoz fel. Nem oly naiv felfogású, mint a monda; nyelvezte sem oly népies. Élénk előadásával és eleven képzeletével tűnik ki'.

Az sem utolsó, hogy nagyobb értekező művekben a tényeket összetartozásuk szerint kell csoportosítani, rendszerezni, s e csoportosítást az író részekre, fejezetekre, paragrafusokra való bontás által eszközli.

A szónokról beszélván, a szerző elmondja, hogy az meggyőzéshez következtetéssel, bizonyítással, cáfolással jut. ,A megindítást pathossal, tárgya iránt való lelkesedésének erős kinyomatával, a hallgatóság értelmére való hivatkozással, taglejtéssel, testtartással és művészi hangsúlyozással eszközli. E szerint a siker főltételei részint *személyében*, részint beszéde *tárgyában* keresendők'.

Minthogy ez az Irálytan sokféle iskolai szükségletnek akar eleget tenni, bővebben vannak benne tárgyalva a ,polgári ügyiratok' is. A róluk szóló szakasz különös figyelmet érdemel. Különösen remek dolgok vannak az ,üzleti levelek' cím alatt. Naponként halljuk azt a komoly sürgetést, hogy kereskedelmünket meg kell magyarosítani. A munka nagy részét a szakiskoláknak kell teljesíteniök. A sikernek egyik lényeges főltétele, hogy az üzleti fogalmazványokat jól magyarul tanítsák. Az életben még most is léptenyomon lehet hallani azt a panaszt, hogy a magyar nyelv nem eléggé alkalmas kereskedelmi használatra, a miből sok derék úr azt következteti, hogy németül kell a könyvet vezetni, levelezni sat.

Mi, nem kereskedő írók azt gondolnók, hogy ennek a panasznak jogosulatlan voltát, tehát a rája alapított kifogás ürességét leghatározottabban azzal lehet megcáfolni, hogy a hivatottak részint az iskolák, részint az élet számára szakbelileg és nyelvbileg derék kézikönyvet írnak, s velük tanítják az ifjúságot s a ki még tanulni akar.

A föladat fontosságát érezte Gööz úr is. Az előszóból ugyanis megtudjuk, hogy az első kiadás üzleti leveleit, melyeket én nem ismerek, a második kiadásban más 'iratmintákkal' cserélte föl. Fölhasználta tudniillik egy szaktanár kartársának, egy szakfolyóirat szerkesztőjének iratmintáit, melyeket az alsófokú kereskedelmi iskolák követelményei szerint rendezett, s a szerzőnek fölhasználás végett átengedett. Nem írom ide az illető szaktanár nevét, mert e könyv egész tartalmáért és alakjáért egyedül az felelős, a kinek neve alatt megjelent. Különben sincs az előszó igéi alapján biztos támasztékom annak megítélésére, változatlanul nyomatta-e ki Gööz úr a kapott iratmintákat, vagy csak 'fölhasználta' őket! Egy bizonyos csupán, az t. i., hogy ezeket az iratmintákat szó nélkül hagyni nem lehet. Nem reflektálok tartalmukra, melynek megítélésére más ember hivatottabb nálam; de egy jellemző dolgot, a mit véletlenül én is tudok, meg kell említenem. A kereskedelmi törvény értelmében a megrendelő, ha a kapott árú ellen jogos kifogása van, erről tartozik a küldőt értesíteni, s az árút neki rendelkezésére bocsátani. Csak úgy hevenyében visszaküldenie nem szabad. Ezen törvényes intézkedést az iratminták kétszer is ignorálják.

Az ilyen botlás nem nevetni való.

Az iratminták nyelve és irálya azonban még kellemetlenebb érzést kelt mindenkiben.

Mondottam, hogy G. úr a Nyelvőr hívének mutatja magát; ennek dacára az iratmintákban a legékesebb szó-bojtorjánok díszellegnek; ilyenek *hivatolt* levél, a szállítási időt *betartva*, *nagybani* árak felszámolása, *visszázott* árúk, *kintlevőségeink* behajtása, *átszármaztatom*, *nehézményező* levél. A fogalmazás és irány dolgában az üzleti levelek mindannak tökéletes ellentétét mutatják, a mit Gööz úr az előzményekben az irány alapkellékeiről tanít. A legízetlenebb szószaporítás, mesterkelt és túlterhelt mondataalkotással, semmit nem mondó frázisok, vadnál vadabb germanizmusokkal vegyest szolgálnak e levelekben, 'az alsófokú kereskedelmi iskolák' tanulóinak minták gyanánt. Valóban érdekes volna látni, mit és hogyan írnak a kereskedő 'tanoncok' ilyen minták után!

Lássunk hát példákat.

„Árjegyzékemet mellékelve kérem az ott jelzett árszabásokat összehasonlítani s azon biztos öntudatban, hogy ezek...“

„Folyó hó 27-kével feladott postautalványa alapján kézbesített készpénz küldeményét, 125 frt 25 krt köszönettel vettem, s azt a nálam vezetett folyó számlája javára irtam. (Mily szőszaporítás!)

Nagybecsű bizalmával jövőben is megtisztelni kérve (!) és szíves további megrendeléseinek örömmel elébe nézve vagyok teljes tisztelettel...“ (ihren fernerer bestellungen mit freude entgegensehend...)

„Ismerve pontosságát, rendkívüli körülmények következményének ismerjük be mulasztását. Ne vegye azonban rossz néven, ha most már számla-tartozása kiegyenlítésére vagyunk utalva....“ (E helyett: mulasztását rendkívüli körülményeknek tulajdonítjuk; ne vegye rossz néven, ha most már tartozásának kiegyenlítését kívánjuk.)

„Tudomásomra jött, hogy nagyrabecsült *czégében* (!) egy segéd állomása van üresedésben...“

„... vagyok árúszámolatuk várásában...“ (in erwartung ihrer factura...)

„Azon reményben, hogy a szállítási időt betartva engem lehető legjobban tetszenek — még pedig árjegyzékük nagybani áraik felszámolása mellett — kielégíteni, vagyok...“

„... s midőn e véleményünknek minden felelősség nélkül leendő felhasználását ismert tapintatosságára bizzuk, jegyzünk (!) teljes tisztelettel...“

Kereskedősegéd ajánlkozik „egy kereskedői czéghez“. Egyebek közt ezt mondja: „Minthogy a 3/. alatti keresztlevél tanúsága szerint, már oly korban vagyok, midőn a fiatal ember ambíciói emelkednek s a tanulási vágy fokozódik: tessék megengedni, hogy czégének szolgálataimat ne csak felajánlhassam, hanem alkalmaztatásomért is esedezzem...“

A 22. számmal végződnek az üzleti levelek. Az utolsó levél után borgissal ez van nyomtatva: „Feladat. Irjanak a fentebbi minták alapján üzleti leveleket“. Nehéz lesz!

Befejezem a szemlét. Az olvasó a közlött adatokból is láthatja, hogy Göőz úr javított Irálytana még mindig gyarló könyv. Hogy ennek dacára engedélyezve van, az oly dolog, melynek megértésére nem elégséges a közönséges elme.

A mostani Közoktatási Tanács egyebek közt azt az utasítást

is adja hivatalos bírálóinak, hogy az iskolai könyvek stilusát is tekintetbe vegyék. Csodálni való, hogy erre még figyelmeztetni kell a kritikus urakat. Iskolakönyvekben a jó magyarság és a logikus beszéd oly alapföltétel, melynek hiányában egy mártatnyi téntát sem érnek.

DÉNES LÁSZLÓ.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. K é r d é s. Két kérdésre nézve, a melyekről eddig azt véltem, hogy biztos tudással bírok, de a mely biztosságot a Nyelvőr folyóirat többszöri olvasása kétséssé tett, óhajtanám, ha a t. szerkesztőség becses felvilágosításával kételyemet eloszlatni méltóztatnék.

a) Én már iskolás fiú koromban azt tanultam s a későbbi nyelvtanok is arra tanítottak, hogy a *nem* és *sem* tagadó, a *ne* és *se* pedig tiltó kötőszók, pl. „*S e m n e m* láttam, *s e m n e m* hallottam”; ellenben: „*S e n e* lásson, *s e n e* halljon”. A Nyelvőr e szabálylyal ellenkezőleg, kivált az utóbbi években, a tagadó *sem* helyett legtöbbször a tiltó *se*-t használja; pl. „Mindmegannyi tákolás, *se* színe, *se* csínja” (1891. dec. füzet, 535 l.). S alább ugyanott: „Néha a szükség *se* menti használatukat”.

Lehet-e s mivel okadatolni ezen használatot?

b) Az irodalmi használat különböztetést tesz a *szók* és *szavak* közt; az előbbi *wörter*, az utóbbi *worte*. Midőn a *szó* alatt csupán beszédrészt, mint olyat: *v o x*, *v o c a b u l u m*, *t e r m i n u s* értünk, akkor többese: *szók*, tárgyesete *szót*; midőn pedig a *szó* alatt azt értjük, a mit a latin *d i c t i o*, *s e r m o*, *l o q u e l a* jelent, ekkor a tárgyesete *szavat*, többese *szavak* s személyragozva *szavam*, *szavad* sat.” (Czuczor-Fogarasy: A magyar nyelv, szótára.)

A Nyelvőr e megállapítást, a mely pedig a szabatoságot előmozdítja, s a kifejezési tökélyt emeli, szinte nem veszi figyelembe, hanem oly esetekben is, midőn a *szó* annyit jelent, mint a latin *v o c a b u l u m*, nem *szót* és *szók*-at, hanem *szavat* és *szavak*-at használ. Így a mult évi decemberi füzet 534. lapján ezt olvashatjuk: „Az orvos *műszavát* a patvaros, ezét amaz s a pap egyikét se érti”. A f. évi januári füzet 30. lapján hasonlóképpen: „Hogy a perjén” mily *szavakkal* hozható kapcsolatba, arra nézve” sat.

Miért nem veszi figyelembe a Nyelvőr e különböztetést, a mely az előadás világosságának szinte egyik tényezője s mint a

fejlettebb fokú nyelveknek (latin, német sat.) kitűnő sajátága méltán utánzandó?

Felelet. A mit a kérdés a) pontja a *sem* és *se* közti különbségről, az ide vágó nyelvtani szabályról mond, az igaz: valamint igaz az is, hogyha a szabálynak megsértése véttség, a Nyelvőr vétkezik — a gramatika ellen. De hát mi azt tartjuk, hogy a gramatika akkor felel meg teljesen hivatásának, ha a nyelvi jelenségeket híven és kötelességszerűleg megfigyelve alkotja meg szabályait; semmi olyat nem állít, a mi a nyelvhasználattal mérőben ellenkezik. Már pedig annyi bizonyos, hogy az élő beszéd, ide számítva a művelt osztályokat is, állandóan és mondhatni kivétel nélkül vétkezik az ide vonatkozó nyelvtani szabály ellen: úgy hogy a *sem* csakis az irodalomban él, de a közbeszéd erősen idegenkedik tőle. Én nem hiszem, hogy találkozna valaki, a ki társalgás közben, hacsak gramatikai ismereteit fitogtatni nem akarja, csak egyetlen egyszer is ekképen szólna: „*Sem* nem láttam *sem* nem hallottam”, vagy: „Nem kell nekem *sem* testemnek *sem* lelkemnek!” Ellenben mondani csak így mondja mindenki: „*Se* baj, oda *se* nézek neki. *Se* ki *se* be, mint az ajtófélfá. *Se* előre *se* hátra, mint a bognárcímer. *Se* oka *se* foka. *Se* füle *se* farka. *Se* hossza *se* vége” sat. sat.

Egyébiránt a ki minden áron műveltnak akar látszani, vagy a ki különös szépséget talál benne, ha e helyett: „*se* bűt *se* bāt nem mondott”, így szólhat: „*sem* bűt *sem* bāt”, ám legyen meg a kedve és tetszése; mi nem teszünk kifogást ellene, de annyit ő is engedjen meg minekünk, hogy a magunk nyelvérzékét követve az ilyen rosszalásra rá se hederítsünk.

b) A *szók* és *szavak* finom megkülönböztetése csak azóta támadt egynémely írónk, jobban mondva szótárírónk agyában, a mióta a német nyelv tökéletességeit bámulni és utánozni kezdték. Pedig ez csak olyan tökéletesség, mint az, a mellyel különben sokszor el szeretnek német uraimék dicsekedni, hogy az árja s köztük természetesen a német nyelv fölsőbbségét egyebeken kívül az is bizonyítja, hogy a tárgyakat nemük szerint is meg tudja különböztetni. A szellemi fejlettségnek mily magas fokán kell pl. az oly népnek állani, a mely a *kanálban* férfit (*der löffel*), a *villában* asszonyt (*die gabel*), a *késben* pedig valami csíra félét (*das messer*) lát. Hogy e megkülönböztetésnek se célja se haszna s hogy az a hangoztatott finomság és szabatoság csupán képzelt dolog, legjobban bizonyítja az, hogy az egyes szám-

ban (das wort, des wortes, dem worte) a vélt tökéletességnek se hamva se pora. Különbén szükség sincs rá. A szavak ugyanis egymagukban csakis a szótárakban tanyáznak, az élő beszédben azonban mindenkor más szavak társaságában, értelmes összefüggésben kerülnek elő; s én nem tudok olyan esetet, a melyben világosan meg ne lehetne különböztetni, hogy *v o c a b u l u m* akar-e lenni, vagy pedig *l o q u e l a*; pl. 'Hiába vesztegeted arra a szót! Ezt a szót: *ural* sokan rosszul használják' sat.

Más nyelvek sajátságait, még ha valóban tökéletességek is, a magunk nyelvére ráerőszakolni nem csak tökéletlenség, hanem oktalanság is. S ezek közé tartozik a *szók* = *wörter*. és *szavak* = *worte* példája is, a melyet a többi furcsaságokkal együtt ama kor emberei akartak meghonosítani, a kik, hogy a magyar nyelvet a tökéletességnek ugyanazon fokára emeljék, a melyen a német áll, szomszédaink *sie* szavát megirigyelve, nyelvünket az ékes *öné* szóval meggazdagították.

2. Kérdés. A Magyar Nyelvőr szerkesztősége a f. é. januárban megjelent füzet borítékán az olvasó közönséghez fordul, *azon* kérelemmel, hogy sat.

Kérem a t. szerkesztőséget, sziveskedjék engem arra nézve tájékozni, használható-e *az* a mutató helyett a nyomtatott *azon*.

F e l e l e t. E kérdésre megtalálható a felelet a Nyelvőr egyik régi évfolyamában (V.546). Ott ki van mutatva, hogy az *azon*, *czen* névmásnak kettős jelentése van: 1) *i d e m*, *u g y a n a z*; 2) *i l l e*, *h i c*, *a z*, *e z*. Ez az állítás ugyanott hiteles példákkal is igazolva van: 'Urunk megjelentötte még *e z ö n* (= ebben a) világba (GuaryC). Dicsőítsük az úristent! *E z ö n* (= ezeket az) igéket anyaszentegyház mond (DebrC). *A z o n* (= arra a) végre tzelez minden e világon, hogy magának s másnak lenne abból haszon (Misk: VKert. 18). Az udvar felé soha sem járt; azt hajtotta, hogy *a z o n* (= azok a) rabok lakják, a kik lánczban járnak' (Fal: NE. 59).

Úgy látszik, a t. kérdéstevőt az ejtette zavarba, hogy a Nyelvőr többször megrótta különösen a hivatalos iratok fogalmazóit, a kik ezzel a mutató szóval fölötte pazarul bánnak. Használni tehát különösen tömöttebb előadás alkalmával, főleg akkor, midőn névutókkal áll kapcsolatban, igenis használható; pl. '*e z e k m e l l e t t* a hegyek mellett (rövidebben mondhatni: *e z e n* hegyek mellett) huzódik végig az említett völgy'.

3. Kérdés. Jól tudja mindenki, hogy a nyelvtan és a logika a legszorosabb kapcsolatban vannak egymással. Például: *asztal* egyik fogalom, *láb* másik fogalom, s egyúttal külön szavak is. Ellenben *asztalláb* egy fogalom, s nyelvtanilag is egy szó, egybe is írandó. A nyelvtanilag összetett szavak tehát logikailag egy fogalmat jelentenek.

Azonban nézzük ezt a címet: 'Közép kereskedelmi iskola', vagy a hogy legtöbben írják: 'Középkereskedelmi iskola'. Itt a jelző: *közép kereskedelmi*, így írva két szó, két fogalom; *középkereskedelmi* pedig egy szó, nyelvtanilag helyes összetétel, logikailag is egy fogalom (volna), de képtelen fogalom, mert 'közép kereskedelem' vagy akár 'középkereskedelem' nem létezik, tehát 'középkereskedelmi' sincsen. 'Középkereskedelmi iskola' tehát logikai képtelenség, azért az egy szóba írott jelző nyelvtanilag sem állhat meg.

Hogyan írjuk tehát ennek a rosszul keresztelt iskolának a címét, a mikor jelzője helyesnek látszó kiírásában a nyelvtan és logika összeütközését látjuk?

Szerény nézetem szerint két szóba kell azt a jelzőt írni, az egészet tehát így: 'Közép kereskedelmi iskola'. És pedig azért, mert, miként a következő példák mutatják, a főnevet lehet melléknévi jelzőnek használni: *v i t é z* férfi, *a r a n y* ember sat; akkor azt is írhatom: 'k ö z é p iskola', noha a 'kereskedelmi' közbevetése nélkül jobb a *középiszkola*, a két, logikailag is összeillő főnév egybeírásával. Lehet továbbá a főnévnek két melléknévi jelzője is: 'j ó ö r e g ember, s z e g é n y é d e s apám'. Minélfogva logikailag világos, hogy 'közép kereskedelmi iskola' is lehet, t. i. az 'iskolának' két jelzője. S ez logikailag igazolt lévén, a fentebbi példák analógiáján nyelvtanilag is helyes és csakis ez helyes. De leghelyesebb volna a *középiszkola* írásmódjára, hol nyelvtan és logika karöltve járnak: 'Kereskedelmi középiskoláról' beszélni és írni.

Kérek szives fölvilágosítást.

F e l e l e t. Hogy mit tartsunk összetett szónak s egybeírjuk-e őket vagy pedig külön, ezt a kérdést egységes elvnek alapján szabályozni alig lehet; ennek is, valamint a helyesírás kérdésének megállapítása a közmegegyezés dolga. Szorosan vett összetétel csak igen kevés van nyelvünkben; pl. *ünnepe* (id + nap), *örvügy* (örv + ügy), *egyház* (id + ház), *szemöldök* (szem + öldök), *bübbáj* (bűi + báj), *hamupipőke* (hamu + pipőke), *kiabál* (kajál + bajál) sat. sat. Ezekhez az állandó összetételekhez számíthatók még az ingó össze-

tételeknek származékai, mint: (ebláb) *el-eblábol*, (kapanyél) *le-kapanyeles*, (ostorhegy) *ostorhegyes*, (disznópásztor) *disznópásztorkodik* sat.

A legtöbb összetétel azonban, a melyet annak tartunk, csak látszatos. Ilyen a példának fölhözött *asztalláb*, s vele együtt végtelen sora az összetételeknek is. A kérdés ezt egységes fogalomnak állítja s mint ilyet egybeirandónak tartja; de hogy ennek az elvnek alapján a kérdés nem szabályozható, azt a következő példák igazolják. Ha az *asztalláb* egységes fogalom, egységes fogalom az *ébenfa asztalláb* is, továbbá a *karcsú, művészileg faragott, ébenfa asztalláb* is, mert mind e jelzők lényeges jegyei az *asztalláb*-nak, melyek őt a többi asztallábtól megkülönböztetik. Hogy mindamellett egységes szónak nem vehetjük s egybe nem írhatjuk, annak bizonyítására nem szükséges okot okra halmozni. Sőt maga az *asztalláb* egysége is fölbomlik, ha első tagjára vonatkozó jelzők járulnak hozzá; pl. A t a r k a s z i n ű m á r v á n y a s z t a l l á b a eltörött.

Tulajdonképen tehát csak a föntebb említett *ünnep*-féle összetételek volnának egybeirandók, a többieket ellenben, az úgynevezett ingó összetételeket külön kellene irnunk, mert sok esetben elválnak egymástól, pl. *csizmasarok*: Kiferdült a c s i z m á m s a r k a; *szűrűj*: Be van az é n s z ű r ő m u j j a kötve; *megugrik*: A fickó az éjjel m e g a k a r t u g r a n i sat. sat.

A fölhözött *közép kereskedelmi iskola* még ingó összetételnek se mondható. A *kereskedelmi* jelző ugyanis, mely ezt az iskolát a többiektől (reál, polgári, elemi) megkülönbözteti, melléknév s ezt az irodalmi szokás külön választva írja a jelzett névtől. A *közép-kereskedelmi* pedig, mint a kérdés is helyesen mondja, logikai képtelenség; mert nem a kereskedelem k ö z é p, hanem a ,kereskedelmi iskola'. Ennélfogva helyesen csak így van mondva és írva: *közép kereskedelmi iskola*, nem pedig: *kereskedelmi középiskola*.

4. K é r d é s. Vita tárgyát képezte, vajjon intézetünk megnevezésénél *siketnéma-intézetet* használjunk-e, vagy *siketnémák intézetét*. Úgy az előbbire, mint az utóbbira több példa hozatott fel az analogiából: *árva-ház*, *hadapród-iskola*, *tanítóképző-intézet*, *ápoló-intézet*, *javító-intézet*; utóbbira: *vakok intézete*, *örültek háza* sat.

Kérem azért eldönteni, k i n e k v a n i g a z a, és m i é r t? Lehet-e a *siketnémák intézete* ellen úgy érvelni, hogy biz az nem a siketnémáké, hanem az államé?

Helyes-e ez: *vakok intézete*? vagy talán *vak-intézet* volna a jobb s csak a jó hangzás kedvéért mondjuk: *vakok intézete*?

Melyik helyes: *váci siketnéma-intézet-e* vagy a *siketnémák váci intézete*?

Részemről a *siketnéma-intézet* és a *váci siketnéma-intézet* elnevezése jó s ezt is használom.

F e l e l e t. Ez a kérdés az előbbivel annyiban rokon, hogy a jelzők szórendjének megállapítására vonatkozik; különbözik tőle pedig abban, hogy az egyik jelző tulajdonságjelölő szó-e, vagy pedig birtokviszonyban áll-e a jelzett névvel, azaz hogy *siketnéma intézet-e* a helyes vagy pedig: *siketnémák intézete*. Ha a melléknév főnévileg személynév gyanánt áll, a közte s a vele kapcsolatban álló tárgy között, mint az analog példák bizonyítják, csakis birtokviszony lehet, pl. *„Az öregek példája arra int bennünket. Anyánk Mária, te, a szomorúak vigasztalója, özvegyek és árvák gyámolója, földönfutók menedékesét.* E szerint: *siketnémák intézete* a helyes. *Siketnéma* csak az ember lehet, de semmiféle tárgy nem; ennél fogva *intézet* se. Akárki látja, hogy *rokkant kaszárnya* és *rokkantak kaszárnyája*, *szegény eledel* és *szegények eledele*, *betegápoló* és *betegok ápolója* sat. sat. nagyon különböző dolgok, a melyeket nem lehet, nem szabad összetéveszteni.

Minthogy pedig a *siketnémák az intézet* szónak közelebbi meghatározója, ennél fogva közletlen előtté kell állnia, s ha egy vagy több jelző járul még hozzá, mind ezek elébe kerülnek. Helyesen tehát így van mondva és írva: *a váci siketnémák intézete*.

5. K é r d é s. Megvallom, hogy a germanizmusoktól való félelmemben uéha nem merem egyik-másik kifejezést leírni, a mi a tollamra kerül. Azonban úgy gondolom, hogy a germanizmusoktól való túlságos félelmünk alaptalan, s hogy mi, nem nyelvészek, több kifejezést tartunk germánnak, mint a mennyit kellene. Ugyanis, ha valami kifejezést németre szóról-szóra le lehet fordítani, azt már germanizmusnak tartjuk. Pedig a dolog nem egészen úgy áll. Ime pl. ez a szólásforma: *„Nem fogok mindent az orrodra kötni,* a németek nyelvében is megvan: *„Ich werde dir nicht alles auf die nase binden,* mégis tösgyököres magyar.

Hanem a *képez* igénél bizony már rosszul áll a dolog. Evvel roppant sok germanizmust követünk el. Irodalmunkba, főképen pedig a tudományos és tankönyvirodalomba annyira bevette már magát, hogy valóban alig tudunk nyűgeitől szabadulni. Ime: *„A*

porzó a virág fő részét *képezi*. A zsurló előtelepe nemi szerveket *képez*. A mészkő hegyeket *képez*. Ezek az állatok a ragadozók rendjét *képezik*.

Hogyan lehetne az efféle mondatokat *képez* nélkül kifejezni? Vagy micsoda más szót lehetne helyette használni? Mert magam is. más is használja helyette az *alkot* igét, de evvel, úgy látom, ott vagyunk, a hol voltunk.

Én, a mennyire szerény logikám és nyelvérzékem diktálja, úgy gondolom, hogy sokszor a *képez* egyszerű elhagyásával, vagy a *tesz* igének helyettesítésével kerülhetjük el a germanizmust; de első esetben a tárgyból állítmány lesz. Tehát: „A porzó a virág fő része. A mészkő hegyeket tesz. Ezek az állatok a ragadozók rendjét teszik”. Hanem némely esetben az egész mondat teljes megváltoztatása nélkül nem lehet gondolatunkat *képez* nélkül kifejezni, különösen olyankor, mikor az alany nem tartozik a tárgynak fogalmi körébe, ebből tehát állítmányt nem csinálhatunk. Pl. „A zsurló előtelepe nemi szerveket *képez*”. E példában, teszem azt, használjuk-e a tudománynak megfelelő *fejleszt*, *növeszt* igéket, vagy segíthetünk-e másképen is a bajon?

Kérek szives fölvilágosítást.

Felelet. A *képez* igéről már több ízben szólottunk, s itt csak ismételhetjük azt, a mit már előbbi alkalmakkor mondtunk róla. Alapszava: *kép*, rokonértelmű az *alak* és *forma* szókkal; következésképp származéka, a *képez* is rokonértelmű az *alak* és *forma* szónak *alakít*, *formál* származékaival. E jelentésben tehát minden aggodalom nélkül használható; pl. „Az -s mellékneveket, a -ság -ség főneveket *képez*”.

A mit különben a kérdés ez ige alkalmazásáról mond, ugyanaz nagyobbára a mi véleményünk is róla. Nevezetesen ha az alanyról főnévvel állítunk valamit, a *képez* ily esetben nincs helyén; pl. „A bor a szívnek tükré. A gége sok embernek romlását”. Szintígy fölös a *képez* a kérdésben idézett példában is: „A porzó a virágnak fő része”.

Hasonlóképen megáll s helyes az, a mit a kérdés a *képez* helyettesítéséről mond. Így ebben a példában: „a zsurló előtelepe nemi szerveket *képez*”, a *képez* helyett egészen helyén van az ajánlott *fejleszt*, *növeszt* vagy akár a *fakaszt* kitétel.

A harmadik példában azonban a *tesz* ige nem adja tiszta képét annak, a mit mondani akarunk. Itt már inkább helyén való az *alkot*: „A mészkő hegyeket *alkot*”. Vagy igen alkalmasan hasz-

nálható a *válik*, *válad* ige is; pl. ,A mészkőből egész hegyek *v á l-*
n a k', vagy: ,A mészkő hegyre *v á l a d'*.

Ellenben a negyedik példában egészen helyes a *tess*: ,Ezek az állatok a ragadozók rendjét *t e s z i k'*.

6. Kérdés. Hivatalos előjáróm rosszallását fejezte ki a fölött, hogy én egy fogalmazványban a ,*tiszteletteljes* kérelem' helyett ezt használtam: ,*feltisztelő* kérelem'.

Kérem a t. szerkesztőséget, méltóztassék engem értesíteni, megérdemeltem-e a jelen esetben a hivatalos megrovást, és hogy a *tiszteletteljes* szabatos magyar szó-e, viszont, hogy a *feltisztelő* ellen lehet-e kifogás.

Felelet. A *tiszteletteljes*, valamint társai, a *méltóságteljes*, *dicsteljes*, *kellemteli* sat. sat. nyelvünk természetével ellenkező szerkezetek (kimutatását lásd Nyr. IV.53) s mint a német *achtungsvoll*, *würdevoll*, *ruhmvoll*, *anmutsvoll* példaképek utánzatai, kerülendőek. A *tiszteletteljes* helyett használt *föltisztelő* ellenben minden tekintetben helyes és kifogástalan.

Ha tehát megrovás érhet valakit, ez esetben arra nem a kérdéstevő, hanem a ,*tiszteletteljes*' előjáró érdemes.

7. Kérdés. A Budapesti Hirlap f. hó 39. számában a ,Szerkesztői üzenetek' rovatában egyik előfizetőjének kérdésére így válaszol: ,A szótő és szógyökér megkülönböztetése nem szükséges'.

Igaz-ez?

Felelet. Nem épen. A kettő közt van, és lényeges a különbség. A gyökér, a mint a neve is mutatja, azon eleme a szónak, a melyből új meg új szók származnak, pl. *él* gyökérszó, *éled*, *élhet*, *élhetetlen*, *élemedik* sat. sat. származékszók. A ragozott szóban pedig két elemet különböztetünk meg; az egyik a *szótő*, a másik a *rag*, pl. *éled-ünk*, *éled* a szótő, *-ünk* pedig a rag.

Ebből látható, hogy a szótő nem mindenkor s csakis nagy ritkán gyökér is egyszersmind.

Még egy más különbség is van a kettő közt. A *tő* mindenkor élő szó, a gyökér ellenben nem egy esetben csak származékaiban él; pl. *tavaliban*, ebben a *tő* *tavali*, gyökere: *ta* (*to*) csak származékaiban ismerhető föl: *ta-val*, *te-hát* (*tahát*), *to-vább*.

V Á L A S Z O K

a szerkesztőség kérdéseire.

(L. Nyr. XXI.39. 1. — A beküldő neve elé függesztett * azt mondja, hogy az illető küldeményt a Budapesti Hirlap szerkesztősége juttatta kezünkhez.)

Ha : sed, sondern. — Nem léssz másé, h a az enyim (Siklód. Vadr. 97). De nem vizet adok, h a piros bort adok. Nem menyasszonyt hoztunk, h a halottat hoztunk (Pécska. Kálm: Koszorúk I.20). De nem vízbe, h a vérbe (Pusztá-Földvár. Kálm: Koszorúk II.66). Nem nézi, mi mászik, h a mi repül (Szeged vid. Nyr. III.365). Nē üzd-füzd a más sorát, h a láss a magadéhon (Szeged vid. Nyr. VI.275). Ne nyámogj mán, h a egyél (Hajdu m. Földes. Nyr. VII.235). Ne ácsorogj itt, h a halaggy, láss dógodho (Debrecen. Nyr. VII.90). Nem abba ja három lábú veres kukora tehémbe, apám, h a Betlehembe. Nem zsíros perecet, öreg, h a keresztet (Debrecen. Nyr. VI.330). Mikor ez a lēvorver a kezembe van, nem ēggy ember vagyok ejn akkor, h a hat (Gömör m. Otrokocs. Nyr. XIX.184). Nem gőzősen, h a kocsin utazok (Nógrád m. Nyr. IV.143). Ō sē dematraka má, h a osztraka (Eger. Nyr. XVI. 570). Ne ārgovāl, h a eredj dolgodra (Rozsnyó. Nyr. VIII.564). De el nem kerültem, h a bele merültem (Csongrád m. Arany-Gyulai II.144). Szinnyei József. * — *Ha* : ‚sed, sondern‘ értelmében közönséges Debrecenben és vidékén (Szoboszlón). Pl. Nem asszony a még, h a jány. Kardos Albert. — A tokaj-hegyaljai népnyelv szerint *ha* : hanem. Ne úgy fogd a kezédbe, h a így. Nem apádat láttam, h a tégedet. *Seemann Gábor. — *Ha*, ezt Érsekújváron használja a földész népség, pl. Kapok én feleséget nem olyat, h a külömbet. *Krizsán István. — Gömör megyének több falujában hallottam a *ha* szócskát: s e d, s o n d e r n jelentésben. Pl. Otrokocsban (Turóc-völgy): ‚Nē ja zerdeőre mēnny eleibb, h a a reitre‘. Majomban (Barkóság): ‚Jaj, jaj, kedves tiszteletēs oktataó uram, nem ein zavaroktam, h a Sēte Kovács Jaóczi, mēp Pá Szabaó Bályint. B á t k á b a n (Balog-völgy): ‚Iszēng a Csunyo Mari nem Batyiba vaót colgányi, h a Miskaóconn‘. Köve-

* Meg kell jegyezmem, hogy a mit itt és alább közlök, nem mutatvány a készülőben levő új Magyar Tájszótárból, hanem csak puszta közlése a kezemnél levő adatok egy részének. Sz. J.

csesen (Sajóvölgy): „Nem engem szeret az raózsám, h a mást szeret a csalfa”. (Palócság.) Juhász László.

Hubda : lábikra-védő. (Csongrád megye. Ploetz tájszó-gyűjt. 1839-ből.) Szinnyei József. — Gömör megyében szélkében használják e szót, de nem oly értelemben, mint „csizmaszár vagy bocskor fölött való lábbőr”, hanem metonimikus értelemben az egész csizmát, sőt az egész topánkát (kamaslyi) jelenti, ha nagy, bő, lompos s az illetőnek a lábáról leri. Sietek azonban megjegyezni, hogy inkább tréfás, komikus értelemben szokott előfordulni. Pl.: „A Pestunak ojjan nagy h a b d á t vett a zannya a géméri (gömöri) vásáron, hogy a padraó belé ugorhatna”. Sőt pleonasztikus szerkezetek is alakulnak a *habda* révén. Pl. „Ennek a Zanderkaó Jaózsának ojjan nagy h a b d a csizmája van, mind öt tajiga”. Itt a *habda*, mint cognomen használtatik. Juhász László.

Habókol a ló, midőn meleg időben fejét fel és alá lógatja (Nagy-Kunság. Nyr. II.325). *Habókál* : bólintgat; kül. a lóról mondják, mikor a fejével fel s le bólint (Nagy-Kunság. Nyr. XVI.285). Szinnyei József.

Habuckol : vízben, sárban jár (Baranya megye Csúza. Nyr. XVIII.477). *Habuckol* : csubukol, vízben lubickol, vizet habzólag zagyval (Székelység. Kiss Mihály árkosi unitárius esperes tájszó-gyűjteményéből). *Habuckol* megvan a régi Tájszótárban és a Vadrózsák szótárában is; az utóbbiban a *habarcs* mutató-szó alatt. Szinnyei József. — *Habuckol*. Ezt nem hallottam, de Hevesben a *labuckol* ismeretes szó: „Labuckol mint a kutya a vízben”. Hal Viktor. — A Palócságban szélkében használatos. „Elmentőnk a gátba (egy dúlő neve), hát nem ott tanájjuk a tanítaó ur fiját, a hogy letjavába h a b u c k o l a vízbe a feődek ajján. Ott habuckolt a mocsolyába a Marcsa taó padmalya alatt”. A.-Hangony. Gömör m. Juhász László.

Hadarász. A kézi csépnek van nyele és van h a d a r ó j a. A kettőt erős szíjakkal kötik össze, többnyire kutyaéből valóval. A hadaróra vaskarikákat is húznak, hogy annál súlyosabb legyen és így jobban kiverje a szemet. *Hadonás* alakja is használatban van. (Pápa.) Mórocz István.

Hadari : szeles. Erre Nagy-Kéren a fenti járásban ezt használják: *szeleverdi*. *Krizsán István. — *Hadari* : szapora beszédű. Ne hadarj annyit össze-vissza, iszen nem értelek! (Pápa.) Mórocz István.

Hadus : hadonáz. Ne h a d a z z itt aval a botval (Zemplén

m. Szürnyeg. Nyr. XII.428). *Hádz*: hadonáz (kézzel v. bottal). Ne *h á d a z z*, mer megtálâlsz ütni! (Abauj m. Beret. Nyr. III.523). *Szétheadás*. Ezzel a szóval van értelmezve Andrassy Antalnak 1843-ból való tájszógyűjteményében a *harissál* szó. *Hadas* megvan a régi Tájszótárban is (a Kemenesaljáról közölt adat a *hadnagy* mutató-szó alá tévedt). Szinnyei József. — Ne *h á d á z z* előttem, mert nem ijedek ám meg! (Nagy-Kér és vidéke.) *Krizsán József. — *H a d a z o t t* (hadonázott, hadarászott) a botjával v. kezével. *Seemann Gábor. — *Hadász* és *hadász* ugyan nem, de *hadonáz* és *hadarász* mindennaposak Debrecenben, a hol szoktak bottal, kézzel *h a d o n á z n i*, nyelvvel *h a d a r á s z n i*. Kardos Albert.

Hajda: rajta, nosza (Hétfalu, Nyr. XVI.478). *Hájdē*: no, előre, menjünk. Rendkívül gyakran használt szó (Szlavónia Nyr. V.11). *H á j d ē* be, *h á j d ē*! (Baranya m. Sumony. Nyr. III.320), *H á j d ē*, ígyönk ebbe á szokâkâbâ éggy pohár pívót (Szlavónia. Nyr. V.10). *Hejde*: eredj (Ormánság. Nyr. I.380). *Hejdi*: no! *H e j d i* menyünk! *H e j d i* gyeri! (Baranya m. Csúza. Nyr. XVIII.190). Béfogdostunk, osztáng *h e j d i* (Eszék vid. Nyr. VII.232). *Hejdi*, *hejd*: nosza! *H e j d* ereggyên kê! *H e j d* mēnnyünk! *H e j d* hozzá fivet! (Dráva melléke. Nyr. V.423). ?*Hójde* (Háromszék. Vadr. 398). Szinnyei József. — Használják Veszprém és Zala megyékben is, de *hajdē*-nak ejtik. Annyit jelent: előre. És ennél fogva a délszlávból vették át, a hol ugyancsak így ejtik és az értelme is ez. Mórocz István. — *Hajda*: age, wolan, nur zu. Oláhul ez a szó *hajde* és annyi jelent mint: gyere, nosza, hé! Oláhval vegyes magyar vidéken. pl. a Szilágyságban magyarok egymásközt is használják, rendszerint tréfásan. Kardos Albert. — *Hajda*. Heves megyében: „Mindíg *h a j d á s z n i* kell”. Somogyban: „De sokat kell *n o s z é n t a n i*!” Hal Viktor.

Halaburda, nálunk így használják: *halaburdi*. A ki könnyen felingerelhető és mérges, arra azt mondják, hogy *hamarkorú* (Nagy-Kér, N.-Csétény és Tardoskéd). *Krizsán István. — *Halaburda*. Gömörben nem használatos. E helyett inkább a következő kitételeket használják: *szélpanna*, *szélkakas*, *szeleburgyi*, *szeles*, sőt *szélhámos*. (Otrokocs. Gömör m.) Juhász László.

Hamarja. Mint melléknév soha nem fordul elő Gömörben, ámde továbbképzésben gyakorta használják. Pl: „Amarreibb *h a m a r e i b b*, emerreibb közeleibb. *H a m a r i b a* hazajeirtem az iskolábao, osztang egybe mēttanútam a leckeimet”. Különben e szó

fokozása ez: *hamar* (rögvest, mingyá, tüsteint, sebésen, gyorsan), *hamarabb*, *hamareibb*, *lethamarabb*, *letislethamareibb*. (Otrokocs. Gömör m.) Juhász László.

Handáz: handabandáz (Csallóköz. Nyr. I.279). *Handászni*: háyni-vetni, hadonázni (Háromszék. MNy. VI.330). *Elhadászni*: elüzdelni (uo. 323). *Handász*, *handáz*: handabandáz; hadonázva, hadarva, hányva-vetve beszél (Székelység. Györffy Iván tájszó-gyűjt.). *Elhandász*: elüzdel, elhány (Székelység. Csaplár Benedek tájszó-gyűjt.). *Handás*: hány-vet, handabandáz, hadonáz, hánykolódik (Erdély. Csaplár Benedek gyűjt.). L. a régi Tájszótárban *handász* és *elhandász* s a Vadrózsák szótárában *handász*. Szinnyei József. — *Handáz*. Így egymagában ritkábban fordul elő, hanem ikertestvérével a *bandáz*-zal igen gyakori a gömöri nép ajkán: „Në h a n d á z z mindeig a kezedvel. A Gyuri csak el h a n d a b a n d á z z a a leckeijeit, de ein szeip csendésen el tudom mondani”. Szinonimái e szónak a következők: *habridál*: „Në h a b r i d á j j mindeig ein eleőttem”; *hadarász*: „Úgy h a d a r á s z o l a nyelvedvel még a kezedvel, mind a hogy ein a zostorommal szoktam”; *ágál*: „Aj Julcsa neinyi elkezdött a szolgabíraóná á g á n y i keizvel-lábval, hogy így, hogy úgy, de a hogy ráripakodott a zOsvárth ur, úgy elhallgatott, mind a harang nagypeintékén”. (Otrokocs. Gömör m.) Juhász László.

Hara: csepűvászon, durva vászonpokróc. Egész nap rajtunk vót a nagykendő, mind a lovon a h a r a (Abauj m. Szikszó. Király Pál gyűjt.). *Hara*: pokróc (Érmellék. Nyr. V.472). *Hara*: gyapjas zsák (Csallóköz. Nyr. I.279). *Hara*: gyapjú-zsák. (Tata. Matusik Nep. János gyűjt. 1839-ből). *Herály*: gyapjú-zsák (Tatrang. Nyr. II.477). *Hara-zsák*: szőrzsák (Fertő melléke. MNy. III.243). *Hara-zsák*: gyapjas zsák (Esztergom. Nyr. III.34). *Hara-zsák*: gyapjús zsák (Hont m. Nyr. VI.232). *Hara-zsák*: durva, csójányból készült zsák (Veszprém vid. Nyr. XIX.574). *Hara* megvan a régi Tájszótárban is, de értelmezés nélkül. Szinnyei József. — A kereskedők csalánból készült zsákjait h a r á n a k vagy z s i d ó z s á k n a k nevezik; pl. Csak két h a r á v o lett a gyaptyum, pedig legalább három h a r á t vártom. Mennyi krumplid termett komám? Tizenöt zsidózsákkó, pedig csak egy parasztzsákkó üttem. (Komárom m. Geszti járás.) *Keleti Ferenc. — *Hara*. Ezt a szót Fehér megyében ismerik, annyit tesz mint: ritka szőrzsák. Hal Viktor.

Harap: avar, elszáradt fű (Székelység. Kőváry László gyűjt.

1842-ből). *Harap*: haraszt, száraz falapu-réteg a földön; *harap-égés* (Székelység. Kiss Mihály gyűjt.). *Harap*: haraszt; *h a r a p-égés*; *h a r a p o t* égetni (Székelység. MNy. VI.174). *Harap-égés*: erdő-gyulladás, harapódzó tűz (Székelység. Andrássy Antal gyűjt. 1843-ból). *Harap*: erdő-égés (Udvarhelyszék. Nyr. V.180). *Harap-égés*: erdő, mező égése, mely a száraz avarban elharapódzás által földszint terjed (Háromszék. Nyr. V.36). Mikor a mezőn vagy erdőn a száraz fű vagy galy meggyúl s hirtelen tovább harapódzik, ezt a tüzet hívják *harasz*-nak (Udvarhelyszék. Nyr. IV.227). Itt, mint a közlőtől, Felméri Lajostól értesültem, sajtóhiba van; helyesen: *harap*. L. a régi Tájszótárban: *harap* és *harap-égés*. Szinnyei József.

Haskó: pókhasú (Csík m. MNy. VI.372). Megvan a Vadrózsák szótárában is. Szinnyei József. — *Haskó* helyett Pápán *haspók*: pocokos, potrohos járja. Mórocz István. — *Haskó*, *haspók*, a nagy hasú gúnyolására használják; pl. Az a haspók jegyző egy forintot kirt tülem a szerződésér. *Keleti Ferenc. — *Haskó*. Gömörben kicsinyítő értelemben használatos: „Telë van ë má a hasko Mikukám? — Telë vaána eidës apám, de csak sült krumplyival. — Táng jobb vaóna a marhastest he? — Szaó a mi szaó, hogy jobb vaóna, de hát a zis igaz, hogy a haskoba a marhastestbeő is al lëssz a mi a krumplyibaó. — Mëffázott a h a s k o c s k á d u g y - e ?” (Otrokocs. Gömör m.) Juhász László.

Hehëg. Inkább állatra, de néha emberre is mondják: „Nagyon szalattam a szekertek után, hát azei h e h ë g ë k így. — Bijom meddöglött a zein szegeiny pej lovam. Eleőször elkezdött h e h ë g - n y i ott a beji hegyfarkná, de nem is csudákozok rajta, 15 meiter vasat hozott Vërešvágástaó; oszteing nagyokat futt, lëdeőllött, azuteing k i h e h ë g t ë magát a világbaó. (Otrokocs. Gömör m.) Juhász László.

Helyünnen v. *helyünnét*: Más h e l y ü n n e n (helyünnét) hordom a vizet. *Seemann Gábor.

Helyüné: Sok h e l y ü n é be-benéztem. Rossz h e l y ü n é jár az a legény. *Seemann Gábor.

Herjókázik: bolondoz. Használják: *vincúroz* vagy *hancúroz*. Az ugráló, nevető, nagy hangú leányra, ki nem szerénykedik senki előtt, azt mondják: No szép is az, az uccán *hancúroz* (*vincúroz*), mint egy dajna. (Érsekújvárott még használja a köznép a kardos, feleselő menyecskére ezt a szót: *atilla*, pl. De *atilla* egy aszszony!) *Krizsán István.

Hinga : hinta (Zala m. Szepezd. Nyr. XVII.190). Szinnyei József.

Hinnyog : nyihog (Székelység. Kiss Mihály gyűjt.). *Hinnyog* a kanca s a ménló párosodáskor; így az emberekről is mondják, mikor szerelmi jó kedvükben sápítoznak (uo.). *Hinnyog* : 1) sír; 2) enyeleg Hódmező-Vásárhely (Nyr. IX.91). Vö. *vinnyog*: nevet (Vas m. Tarodháza. Nyr. X.90). Disznyó vinnyogása; kanca-vinnyogás (Háromszék. Vadr. 370). Vinnyog a szájával: fintorgatja az orrát (F.-Somogy, Marót-puszt. Nyr. X.190). Hinyároz: nevetgélve pajzánkodik a leány és a legény (Tállya. Nyr. IV.477). *Hinyározni*: futkosni (Hétfalu. MNy. V.346). *Vinyáro*: csintalanodik, pajkoskodik (Őrség. Nyr. IV.426). Maj ha a feleségednek annyi gyereke lesz, asse v i n y á r o z oly könnyen (Vas m. Bögöte. Nyr. XVI.93). *Vinyáro*: ha szájas asszonyok tereferélnek, s némelyik éles hangon felkiált (Somogy m. Csurgó. Nyr. XVII.477). Szinnyei József. — *Hinnyog*: nálunk *vinnyog* alakban nyerítés-félét jelent, leginkább asszonyok, leányok elfojtott nevetgélésének megrovására használják; pl. Ne v i n n y o g g y a t o k má annyit, majd e vészék a jó kedvetékből. *Keleti Ferenc. — *Hinnyog*. Ezt az olyan nevetőkre alkalmazzák, kik nevetés közben fogait nagyon mutatják. Somogyban: *vinnyog*. Hal Viktor.

Homályog. „Olyan homályog kinézése van”, mondja a fehér-megyei arra, a mit a távolból nem bír jól kivenni. Hal Viktor.

Horh: mély út (Somogy m. Nyr. IX.526). *Horhó*: keskeny, partos, lejtős út (Baranya m. Mecsekhát. Thomaer Ignác gyűjt. 1841-ből). *Horhó*: mély út, gödör, hegyek által bezárt völgy, út (Tolna m. Gyönk. Nyr. V.379). *Horó* = horh, horog (Somogy m. Kapoly. Nyr. XVIII.568). *Horog*: mély völgy (Veszprém m. Nyr. I.94). *Horog*: szakadékos hegyoldalba vájódott meredek út (Felső-Somogy. Nyr. XVIII.514). *Horog*: partok közt vivő hegyi út (Somogy m. Balaton mell. Nyr. IX.283). *Horog*: magas partok között fekvő út (Pannonhalma vid. Nyr. XIX.37). L. a régi Tájszótárban: *horhó* és *horhos*. Szinnyei József. — *Horh*, *horhagy*. Ennek, azt hiszem, megfelel a Vas megyében használatos kifejezés: *horhos* (főnév) vagy *horgas* út, a mely magas partok közt vezető szűk utat jelent (mély útnak is hívják), főleg olyant, mely egy domhháton át egyik völgyből a másikba vezet. Bertha Aladár. — *Horh*, *horhagy* szót többfelé hallani, de nagyon sokfélekép. A somogyi *horhó*-nak, a tolnai „*horgas* útnak” mondja a két part közti szoros utat: „Öt

a h o r h ó n á l úgy belesülyedtünk a hóba, hogy majd alig birtunk kikecmérégni'. Hal Viktor.

Horvás. Ha a szél kiszakítja a fát, a föld kifordul gyökereivel több ölnyi területen; az így támadt üreget aztán dőlt fa, tört ág héjazza be s indás növény futja át, de oly gyöngén, hogy ki föléjük kerül, menten behull a 2—3 ölnyi mélységbe; ez a *horvás* (Csík m. Nyr. XVIII.143). *Horvás*: honcsokok közti völgyecske (Csík m. Kilyenfalva. Nyr. IX.525). [*Honcsok* uo.: kis sírhanthoz hasonló domb]. Szinnyei József.

Kakas-harang. Ezelőtt 25—30 évvel még szokásban volt Veszprém megyében a kakasra olyan csörgőt kötni, a minőket szánkázás alkalmával a lovakra százával is raknak. Ezt a csörgőt hitták *k a k a s - h a r a n g n a k*. Mórocz István. — *K a k a s - h a r a n g n a k* Vas megyében (Rába-Hídvég) neveznek egy kis csörgőt, mely (nem mindig szabályos) gömbalakú, egészen zárt nyelve, vagy szive helyett szabadon mozgó magja van, körülbelül cseresznye, legfeljebb dió nagyságú; hangja nem csengő, hanem inkább csörgő és sokszor úgy is nevezik. *K a k a s h a r a n g n a k* vagy mint a nép ejti *k o k a s h a r a n g n a k* állítólag azért mondják, mert éjjelre a kakasok nyakára szoktak ilyen csörgőt kötni, hogy elriassza a görént vagy rókát. Bertha Aladár. — *Kakas-harang*: gömbalakú csengő, melyben nyelv helyett apró golyócskák vannak. *Keleti Ferenc. — *Kakasharangnak* Somogyban azon csörgős csengőt mondják, a melyet szánút alkalmával az uri lovak nyakára kötnek. Hal Viktor.

Csürcsavarintó. Veszprém megyében (Pápán) ostoros játéknak nevezik. 8—12 gyermek összefogódzik. Az egyik végén a szélső az ostornak a nyele, a többi meg az ostor, a legvégső a sudár. A nyél megáll egy helyben, a többi szalad. Legnagyobb utat persze a sudárnak kell megfutnia, azért az szalad leggyorsabban, sőt rendszeren el is vágja magát, ha t. i. az ostort képviselők is sebesen futnak. Mórocz István. — *Csürcsavarintó.* 'Van, hogy egész tábor kapu módra fordul, minden csapat éllel meredez a sorbul; mint gyermeki játék csürcsavarintóban, sarkon forog egy vég, más szilaj ugróban' (Arany: BH. IV.). Azt a játékot, melyre itt Arany céloz, jól ösmerem, csak hogy nem *csürcsavarintó* neven, hanem *ostor* (Debrecen) vagy *csapó* (Szentés) néven. Kedvelt diákjáték, mely abból áll, hogy 10—20 fiú összefogódzik, az első rendszerint a legerősebb, helyéből nem mozdulva, csupán sarkán fordulva, teljes erejéből rándítja az egész sort; a második, harmadik már

nagyobbat fordul, míg az utolsó egész széles kört ír le, ha ugyan a rángatásnak mind nagyobbodó erejétől hanyatt nem vágódik, a mikor is támad nagy nevetés, néha keserves sírás. Kardos Albert. — *Csürcsavarintó* gyermekjáték, Nagy-Kőrösön, hol Arany János tanárkodott, ismeretes. A játék abból áll, hogy több fiú kitárt karokkal sorakozik, s kiki szomszédjának kezét megmarkolja. Azután balfelé körirányban, mit a fiúk *csürnek* neveznek, futásnak erednek. A játékot a balszárnynon levő fiú vezeti, ki is, mikor a csűr már sebes mozgásban van, hirtelen megáll, s a jobbjaival markolt szomszédját balra *csavarintja*; így cselekszik sorban a többi is. A jobbszárnynon levő fiú a legnagyobb körben a leggyorsabban fut, minek természetes következménye, hogy mikor szomszédja megáll s rajta egyet csavarint, sőt néha el is ereszti, messze elvetődik és bukdácsolva elesik. *Nemesik Gyula. — *Csűrömlika* név alatt nálunk ismeretes egy labda játék, mely lehet hogy azonos Arany *csürcsavarintó*-jával. (Komárom m. Ászár.) *Keleti Ferenc. — *Csürcsavarintó*. Oly értelemben, mint Arany János (BH. IV.) használja, nem használtatik, hanem a jelzett (játék) fogalom kifejezésére e szónak szinonimái használtatnak; pl. *ostorka*, *ostorhëgyeske*, *csapó*. „Gyerték no *csapaózn yi*! Gyerëkék gyerték no *ostorkázn yi*!” Az „ostorkajáték” különben ez: 10—15—20 gyerek jó erősen megfogja egymás kezét. Az így keletkezett lánc egyik végén álló legerősebb gyerek az úgynevezett *csavarintó*, *csapó*. (Ki lössz a csavarintaó? Ki lössz a csapaó?) A másik végén levő legfürgébb gyerek az *ostorhëgy*, *ostorhëgyes*. (No, Bangyi, tē leigy a zostorhëgyës.) Egy jelszóra megindul a gyerek sugár, a csavarintó, mint sarkon forgó központ körül forogni, természetesen a centrumtól való távolság proporciója szerint fokozatos sebességgel, s mikor már a tehetetlen mozgás egy bizonyos fokot elér, a csavarintó egy nagyot ránt szomszédjain, a rántás, mint villany a dróton, hirtelen továbbvitetik s ezzel a sebesség még fokozódik, úgy hogy az ostorhëgyes vagy rémületes sebességgel fut tovább a rántás hatása alatt, vagy a mi valószínűbb és gyakoribb, elesik a kis cimborák óriási hahotájától kísérve. Ezt a játékot nevezi Arany *csürcsavarintónak* s ezért mondja: „Csürcsavarintóban — sarkon forog egy vég, más szilaj ugróban”. (Otrokocs. Gömör m.) Juhász Lázsló.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és
minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — Ára fűzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárisok. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszonyai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondat.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre 5 frt.

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést. ☛

Teljes példányokkal (I—XIX. kötet) még szolgálhatunk.

Egy-egy kötet ára 5 frt.

☛ **Reklamációkat** csak az illető hónap 24-ig teljesítünk. ☛

NYELVÖRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához (Délibáb-uca 16.)
intézendők.

A MAGYAR NYELVŐR

kiadóhivatala.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond)

III. kötetének 6. füzeté, mely a «Tukmálás» szótól egész a «Való»
szóig terjedő anyagot öleli fel.

Az I—II. kötet füzetéi külön-külön, valamint diszes félbőr-
kötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Kiváló tisztelettel

Hornyánszky Viktor

Kiadásunkban megjelent:

MAGYAR GYERMEKJÁTÉK- GYŰJTEMÉNY.

Szerkesztette

DR. KISS ÁRON.

Tartalom:

- I. szakasz:** Felnőttek játécai ölbeli gyermekekkel.
II. szakasz: Mondókák. Állatcsalogatók. Állatriasztók. Más mondókák. Játékra szólító mondókák. Kiolvasó mondókák. Hintázó mondókák.
III. szakasz: Játékok.
Szómutató.
Jegyzetek.

Az ismert paedagogus szerkesztő előszavából közöljük a következőket:

„Az egyes játékoknak rendesen számos változatát vettem fel. E változatok, ha tartalomra nem különböznek is, különböznek kifejezésekre, különböznek összeállításra vagy dallamra nézve, s igen alkalmasak arra, hogy kellő tanulmány után az eredeti alak visszaállítására s úgy nyelvészeti, mint néprajzi vizsgálatokra alapúl szolgálhassanak.

A dallamok a játékokkal együtt küldettek be; azokat *Bartalus István* ismert zenetudósunk nézte át és *Sztankó Béla* s.-zenetanár úr rendezte sajtó alá.

Meg vagyok győződve, hogy nemcsak szalmakazal az, a mit nyújtok. A ki keresni akar, fog e gyűjteményben találni magot, sőt kalászt is. Más nemzeteknek ilyennemű gyűjteményeivel a mienk is kiállja a versenyt. Mindenesetre van most már egy mű, mely az eddigi gyűjtéseket lehető teljességgel magában foglalja s alapúl szolgálhat a további gyűjtéseknek és tanulmányoknak.”

E nagy nyolczadrétalakú, 33^{1/2} ív terjedelmű vaskos kötetnek bolti ára fűzve 3 frt.

Kiváló tisztelettel

Hornyánszky Viktor

könyvkiadóhivatala

Budapesten, V., a M. T. Akadémia épületében.

1892.

MÁRCIUS 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXI. KÖTET. III. FÜZET.

BUDAPEST, 1892.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Szó- és alakmagyarázatok	Oldal
Evickél. Hébe-hóba. Szebb. <i>Zolnai Gyula</i>	97
A szenvedő igék képzése. <i>Szinnyei József</i>	102
A mondat meghatározása. <i>Szinnyei József</i> ..	105
A helyesírás harca. <i>Kálmár Elek</i>	110
Szóhangsúly. Mondathangsúly. <i>Albert János</i>	118
A Bécsi és Müncheneri codexek eredetéről. <i>Sándor József</i>	124
Irodalom: A magyar nyelv. <i>Zolnai Gyula</i>	126
Helyreigazítások. Magyarázatok:	
Az „ira” alak dunántúl. <i>Zolnai Gyula</i>	133
Székely <i>q</i> és nyugati <i>o</i> . <i>Balassa József</i>	134
Közép kereskedelmi iskola v. kereskedelmi középiskola. <i>Balassa József</i>	135
Váci siketnémák intézete. <i>Dvorzacsek János</i> ..	135
Fullajst. <i>Sándor József</i>	136
Tusa. <i>Csapodi István</i>	137
Léha. <i>Mórocz István</i>	137
Túlaréti. Túlakörösi. <i>Vasverő Rejmund</i>	137
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. <i>Albert János. Bardth Ferenc. Csapodi István. Mészáros Lajos. Paulovics Károly. Tolnai József. Uray Imre</i> ...	139
Népnyelvhasználatok:	
Szólások. Hasonlatok. <i>Kubinyi Ferenc</i>	142
Babonák. <i>Tavassy Mária</i>	142
Találós kérdések. <i>Décsi Lajos</i>	143
Tájszók. <i>Endrei Ákos. Stromp József. Hermann Antal</i>	143

TUDNIVALÓ.

- A „Magyar Nyelvőr” a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr”
szerkesztősége.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXI. kötet.

1892. MÁRCIUS 15.

III. füzet.

SZÓ- ÉS ALAKMAGYARÁZATOK.

Evickél.

Egyike ama metaforikusan használt szavainknak, melyeknek eredeti értelméről nyelvérzékünknek már nincs tudata, melyeknek élő alapszavukkal való vérvizonyáról semmi sejtelmünk sincs.

Nagy Szótárunk szerint ez a jelentése: „apró ecetféreg módjára ugrándozik, fickándozik, ide-oda hánykolódik”. Egy hirlapi újdonságban azt olvassuk: „kocsijával kátyuba került s nem tudott belőle *kievickél*ni” (Nemzet VI.14); másutt meg egy vezércikk azt írja: „a bolgár nemzet s velük a diplomácia zsák-uccába kerültek, melyből egy év óta nem tudnak *kievickél*ni” (uo. 221). Az ecetféreg, a kátyuba került utas és a válságot élő bolgár nemzet igazában mondva — etimologia szerint — csupán *e v e z ő* sportot űznek: az *evickél* az *eves* ige származéka.

Az *eves* és *erickél* közötti etimologiai kapcsolatot szavunknak eddigi magyarázói is észrevették. Az *eves* igehez fogja *evickél* igénket, jelentésbeli eltérése ellenére, már a Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár (804), a két szó alaki összefüggését azonban nem magyarázza meg. Simonyi később ezzel a kérdéssel is foglalkozott, s az *idő*, *év* szók eredetének vizsgálásában (Nyr. V.3) az *evickél* igén „olyan halmozott frequentatív képzést” talál, a minőt a *fujicskál*, *faricskál*, *szopicskál*, *kapricskál*, *lubickol* sat. nagyobbára tájnyelvi származékigéken is észlelhetünk. Ily példák mellé sorolja igénket Simonyi a „Magy. gyakorító és mozzanatos igék képzése” című dolgozatában is (54. l.).

Alakunk magyarázata azonban ezzel még nem tökéletes. Kétségtelenül *eves* az alapszava igénknek, mint *Budenz* már régen kifejezte, s tagadhatatlan, hogy végső szótagját, már Simonyi nézete szerint, az ismeretes *-kál -kél* frequ. képző teszi. Csupán ama közbülső elem mivoltára kell még kellő világot vetnünk, mely az *eves* töve és a *-kél* frequ. végzet között áll.

Simonyi példái (*fujicskál*, *faricskál* sat.) nem adnak teljes analogont az *evickél* alakjához, a mennyiben egy részükön az *-icskál* egységes képzőbokornak látszik világos, élő alapszóval, ilyenek: *fuj-icskál*, *szop-icskál*, *váj-icskál*, *kapr-icskál* sat; más részük homályos alapból vagy egyéb úton keletkezett, mint *epec-kél*, *tepeckél*, *faricskál* (ez utóbbi metathesis útján *farag-csál*-ból magyarázható) sat.

Az *evickél*-nek frequ. *-kél* végzete előtt nézetünk szerint maga az *eves* ige lappang régi és bizonyára tájdivatos *eveds* alakjában (vö. NySzót.). Elő is fordul az egyszerű *eves*-ből származott alakja is, *eveskél*, mind a régiségben, a hol *cveszkél* írásmóddal is találjuk, mind a népnyelvben: *evezékéni*: „mulatságból ladikázni” (Drávamellék, Nyr. V.379). Valószínűnek tartjuk, hogy mai irodalmi alakját valamelyik nyelvjárásnak köszönhetjük.

Maga az eredeti **evedskél* nagyon csekély változáson ment keresztül, midőn második szótagjában *i* állott elő. A nyílt *e* ugyan kivételesen változik *i*-vel (pl. *eriggy* er^{dj}, *mihincst* mihelyst, vö. Mátyusf. nyelvjár. 52), de nem tekinthető rendes hangváltozásnak s csak bizonyos sajátos okoknak lehet szüleménye. Azt hisszük, szavunkban az a hajlandóság hozta létre e változást — mert a nyílt *e* határozottan eredetibb — a mellyel népnyelvünk az *i* hangzóhoz frequ. *-kál* *-kél* s egyéb hasonló képzőbokrok előtt kétségtelenül vonzódni látszik (vö. a fentebbi és egyéb nagyszámú példákat), s a minek természetes magyarázata főként a már, maguk útján, kifejlődött ilyes végződésű frequentatív igéknek jelentős számában, de részben talán az *-ika* *-ike* végű kicsinyítő névszók hatásában is kereshető, a mennyiben, mint tudjuk, a gyakorító igék jelentésében is megvan a kicsinyítésnek bizonyos árnyéklata.

Az *evickél* ige származékának kell tekintenünk a Tájszótárnak e szavát: *evicke* am. „ecetnyű” (Kállay gyűjteményéből, a ki székely, baranyai és somogyi szavakat szolgáltatott a szótárnak). Ez az *evicke* nézetünk szerint fickándozó, sürgő-forgó természete miatt nyerte a népnél e nevet, s származására nézve olyan elvonás az *evickél* igéből, mint az ismeretes *kina*, *veksza*-féle főnevek a *kinál*, *vekszál* sat. igékből (l. Simonyi: Az analogia hatásai, 30).

Most már megérthetjük a Nagy Szótár fentebbi értelmezését, mellyel szavunk jelentését magyarázta; láthatjuk, miként került bele az „ecetféreg” képzete az *evickélés* fogalmába. Azonban mi az eredetet ellenkező rendben fogjuk föl, s — alig kételhető valószínűséggel — az *evickél* igét tartjuk az *evicke* főnév alapjának.

Hébe-hóba.

Csekély, figyelemre alig méltó hangváltozás mennyire megszakíthatja nyelvtudatunkban valamely szónak etimonjával való kapcsolatát, számos érdekes példa mellett a címbeli szó is bizonyítja. Két ismert szavunk lappang mindennapi ragos alakjával ez időhatározó kifejezésben; utótagja semmiben se különbözik szokott köznyelvi ejtésétől, előrésze azonban mutat némi hangbeli eltérést, a mi elegendő volt arra, hogy nyelvbuváraink is másfelé keressék rokonait, eredetét.

H u n f a l v y a *hébe-hóba* előtagját, a *hé* szót a finn *haava*: 'momentum' (Szinnyei Finn-Magyar Szótára szerint am. '-kor, iz, -szer') másának, utótagját pedig a 'mensis' jelentésű *hó* (= finn *kuu*) ragos alakjának tartotta; szerinte tehát *hébe-hóba* szószerint azt tenné: 'momento, mense' (MNyelvészet, IV.445).

B u d e n z az összetétel mindkét tagját azonos eredetűnek véli s L u g o s s y val a *hé-* és *hó-* töveket párhuzamos hangrendi változatoknak tekintve, mindkettejükben a *hát, tehát* szókban is lappangó, 'kort' jelentő elavult főnevet keresi. E szerint *hébe-hóba* eredetileg annyi volna mint 'korba-korba' (uo. VI.177). E nézetet a Nagy Szótár is elfogadja, azt mondván a 'néha-néha' értelmű *hébe-hóba*-ról, hogy benne a *hó* 'időt, kort' jelent általában, s a *hé* csak 'ikertársa', mint a *tél* és *té* a *túl*-nak és *tová*-nak e szókban: *téltúl, tétova*.

Csak hogy a Nagy Szótár szerint *hébe-hóba* t u l a j d o n k é p annyi mint 'melegben, hidegben; nyáron, télen'. E jelentése szerint tehát a *hév* (aestus, calor) és *hó* (nix) szóknak kell benne lenniük, noha szótárunk ezt világosan nem mondja ki.

A Nagy Szótárnak ez utóbb említett értelmezése találkozik a mi nézetünkkel, melyet a nyelvtörténeti adatok keltettek volt bennünk, s a melyet most megtámadható oldalairól védeni s bizonyossággá emelni iparkodunk.

Nyelvtörténeti Szótárunk szerint a *hébe-hóba* kétféle jelentéssel fordul elő. Első helyen említett, tehát a szerkesztőktől is eredetibbnek tartott jelentése ez volt: 'in aestu et nive, quodocunque', a mint már Kresznerics megállapította (l. *hé*: 'aestus' alatt). E jelentéssel olvassuk a következő két példában: 'H e w b e h o b a essőbe' (Bornemisza), és: 'Jámbor attyafiai télben, nyárban h é b e n h o b a n, hidegben, készec szolgálni egymásnac' (Ádám). Ez érdekes két XVI. századbéli adathoz mi is járulhatunk eggyel a

XVIII. századból: „Mind jelenvaló mind pedig következendő posteritásink tartozunk és tartoznak meghnevezett nemzetes és vitézlő urainkat és eő kegyelmek mindkét ágra terjedett és terjedendő posteritássát hiven, igazán és hűségessen minden névvel nevezendő dolgokban, t é l b e n n y á r b a n, *hében hóban*, mind kovács munkáinkkal, kocsissággal és valamivel ember élelmét szokta keresni, egyátallában szolgálni mint örökös jobbágyok”. *

Világos e példákból, hogy a *hében* (azaz *hévben*, *hőben*) és *hóban* szavakkal, mint két ellentétes időfogalom nevével, nyelvünk pregnáns módon a „bármikor, mindenkor” fogalmát juttatta kifejezésre, épúgy mint a mai nyelvtudatunk előtt is egészen világos *télen-nyáron* határozó szólásban. Hasonló hozzá a régi nyelvben Pázmánynak e kifejezése: „H é b e n, h i d e g b e n, éjjel nappal nyughatatlankodott” (NySzót.).

Úgy látszik, a nép nyelvtudata előtt ma se homályosodott el teljesen a *hébe-hóba* kifejezésnek ez az eredeti jelentése. Erre vall a következő érdekes adat, a mit Tisza-Szentimréről közölnek a Nyelvőrben: „Az is szokott ám h é b e - h ó b a a garatra önteni. Ugyám komámasszony [felel rá a beszélgetés másik személye], *hébe nyáron, hóba télen*” (Nyr. VII.518). Minthogy azonban a mai irodalmi nyelv csak teljesebb *hév* s hangszínbén megváltozott *hő* alakjával használja a *hébe-hóba* előtagjának alapszavát, a *hébe(n)* pedig — a minő jelenséggel sok más szó történetében is ** találkozunk — megőrizte tövének régi hangzását: meg kellett szűnnie nyelvtudatunkban a közte és etimonja közötti kapcsolat érzetének s a szókutató találgatásokra tágas út nyílt.

Azonban miként csaphatott át a *hébe-hóba* kifejezésnek e régi s eredetibbnek nyilvánított jelentése abba az értelembé, a mellyel ma kizárólag használjuk.

Megvalljuk, ez a jelentésváltozás, hogy a „bármikor, mindenkor” „néha-néhasággá” törpüljön, noha általánosságban, mint *megszorítás*, nem lehetett előttünk képtelen valami, mégis sokáig habozásban hagyott s jó ideje megállapodott nézetünknek kifeje-

* Egy 1749-ben Kenderesen kelt okiratnak szószerint közölt szövegéből, melyet Miliesz Béla tett közzé az „Eger” XXIV. évfoly. 12. számában.

Z. Gy.

** Ilyenek: *idén*, mely az *idő* szó régibb alakját őrizte meg; *mentől*, melyben a *mind*-nek maradt meg régibb ejtismódja (*mentől*—*mentől*) sat; mindezek első sorban épen e körülménynél fogva elvesztik nyelvtudatunkban az alapszavukkal való kapcsolatot.

Z. Gy.

zésétől visszatartott. Nem találtunk szakasztott párját ilyen fejlődésnek, a míg a *koronként* szónak hasonló története figyelmünket magára nem vonta. E határozószónk a régiségben csakis ,semper, immer, fortwährend‘ jelentéssel ismeretes (l. NySzót.), s ma ugyanazzá lett az értelme, mint a *hébe-hóba* kifejezése : ,néha, némelykor‘.

Azt hisszük, e pontos analogiával magyarázatunknak legnagyobb nehézségét is elhárítottuk tekinthetjük.

Szebb.

„Rendhagyó“ mellékneveink közt említi a hagyományos grammatika. Nem is ok nélkül, hiszen tövét a fokképző előtt ugyancsak megfogyottan találjuk s egész alakján nem vagyunk képesek világos elemzést végezni.

E sajátzerűsége magyarázza meg, hogy Budenz elemzésében oly lehetőséget is föl mer vetni, mely szerint a *szebb* komparatívus talán nem is a *szép* alaktól, hanem a föltehető ugor **ssmb*-nek szabályosabban megfelelő **szeb-* (*szebe*)-től ered, vagyis legközelebb **szebebb* helyett való (MUSzót. 293).

E föltevésre mindjárt kevésbé maradunk hajlandók, mihelyt végig tekintünk középfokunknak régi alakjain s számbavesszük a komparatívusi képzőnek egyéb mellékneveken való régi viselkedését is.

A *szebb*-et régibb íróink általában *pb*-vel irták. A DöbrC.-ben *zepb*, Bornemisznál és Molnár Albertnél *szepb*, Balassában és Lippaiban *szép**b* alakkal olvassuk (l. NySzótár). Megemlíthetjük ez adatokhoz, hogy *szepb*-et ír még Geleji Katona is (CorpGramm. 300, 302), és a fontos *szép**b* alakot megtaláljuk még Károli Bibliájában is (pl. I.631, 633, 634).

Ez utóbbi, a *szép**b* alak egészen világos módon tünteti föl melléknevünk tövét s a középfok képzőjét.

Az a kérdés azonban, nem kell-e pusztán etimológiáskodó buzgalomnak tulajdonítanunk ezt a *pb*-vel való s különösen az *é* hangzót is föltüntető írásmódot.

Határozottan nincs okunk szóelemző pedánszágot keresni alakunknak emez írásmódjaiban. Egyéb középfokú mellékneveink, valamint némely igeragozásbeli alakjaink is azt mutatják, hogy kezdetben a nehezkesebb mássalhangzócsoportosulással járó szóelemeket is képes volt, vagy legalább igyekezett kiejtésünk föltüntetni. Természetesen abban a korban, mikor az egymásra tapadó

elemek még friss benyomással voltak a nyelvtudatra. Később a k é s z a l a k a nyelvben megszokottá, egységessé válik s nem érezzük, nem különítjük el többé alkotó elemeit. Gondoljunk csak a *káromlj*, *folyamlj* s több efféle régi alakokra. A középfok képzője is idézett elő a régi nyelvben ilyen nehézkes mássalhangzó-csoportokat, a miket később a teljesebb tövű (,kötőhangzós') alakok által nyelvünk sietett is kiküszöbölni. Ilyen régi középfokok, hogy csak néhányat említsünk: *undokb* (pl. Vásárhelyinél, l. Nyr. VI.127); *themerdukb*, azaz *témérdökb*: grossior (NémGl. 119); *bodogb* boldogabb' (JordC. 776); *öregb* öregebb (l. NySzót.); *vidámb* (Ráday Gedeon ,Török ifju éneke') sat. Ezek egyikéből, az *öregb*-ből a mai népnyelvben *örebb* keletkezett (pl. Nyr. III.184, V.379), a mi a *szebb* fejlődéséhez egészen hasonló jelenség.

Azonban a *szebb*, pontosabban *szebb* középfok egy kis magánhangzótörvényszerűsége is keresztülment. Az alapfok *é*-je ugyanis rövid *ë*-re változott. Hosszú hangzós alakját megőrizte még az idézett *pbés* alakokon kívül az ÉrdyC. is, mely *seeb*-nek írja középfokunkat (NySzót.). Maga az *é*—*ë* változás egyike a legkönnyebben megeshető hangzórövidüléseknek, s az eredeti *szebb*-ből a rövid hangzós *szebb* ejtés talán azért is könnyen kifejlődhetett, hogy a magánhangzórövidülés a középfokképző *-bb*-nek hosszúságát ellensúlyozza. Hasonló példának látszik a régi *jó-bb*-nak (NySzót.), a *jó* szabályos középfokának *jobb*-ra való változása is. A *szebb*-re rövidülést azonban, s így a *jobb*-ot is, első sorban alakjainknak mindennapi volta, rendkívül gyakori használatuk magyarázza meg, a mely körülmény a hangfogyatkozások magyarázatában mindig első rangú figyelmet érdemel.

ZOLNAI GYULA.

A SZENVEDŐ IGÉK KÉPZÉSE.

Tudvalevő dolog, hogy sok (rokon és nem rokon) nyelvnek a szenvedő igéje a visszahatóból (tőképzéssel vagy ragozással alakultból) fejlődött. E fejlődést könnyű megérteni. A visszaható igében ugyanis az van kifejezve, hogy az alany a maga cselekvését szenved; tehát a jelentésében két mozzanat egyesül: a cselekvés meg a szenvedés. E mozzanatok mindketteje lehet a nyelvtudatra nézve tisztán kiérezhető, mint pl. ebben az igében: *fésülködik* = fésüli magát; de lehet az is, hogy az egyik vagy a másik, a szenvedés vagy a cselekvés mozzanata már nem érzik, tehát a

nyelvtudatra nézve elveszett. Pl. a *bevonul* (eredeti értelme szerint = bevonja magát) igében nem érzik egyéb a cselekvésnél, a *bedugul* (eredeti értelme szerint = bedugja magát) igében pedig nem érzik egyéb a szenvedésnél; sőt egy-ugyanazon igében is hol a cselekvés, hol a szenvedés mozzanata léphet előtérbe, pl. „A bűvár a víz alá *merült*” (cselekvés): „A csónak a víz alá alá *merült*” (szenvedés).

Ilyen félig-meddig való elhomályosodás útján válhatott a visszaható ige szenvedővé. Először nyilván csak annyiból állott a változás, hogy az alany szenvedésének önnönmagából való eredése homályosodott el a nyelvtudatban, vagyis az így átalakult ige középhelyet foglalt el az igazi visszaható és a szenvedő (külszenvedő) között; később azonban annyira haladt a fejlődés, hogy az ige teljesen szenvedővé vált, vagyis alkalmassá arra, hogy az alanynak mástól eredő szenvedését is kifejezze, s ekkor már a cselekvőt határozó alakjában maga mellé vehette.

A magyar nyelv szenvedő igéi (Budenz magyarázata szerint) szintén visszahatókból fejlődtek. Azonban a visszaható igeképző (-v), a mellyel eredetileg alakultak, még nyelvünk történelmi korának kezdete előtt elenyészett. Tehát a mi *<at-ik*, *<'t-ik*, *-tat-ik*, *-tet-ik* végű szenvedő igéink olyan képzővesztett alakoknak tekintendők, a milyenek a *tör-ik*, *hall-ik* (**törv-ik*, **hallv-ik*)-félék. Az elveszett visszaható-szenvedő -v képző szerepét a nyelvtudatban az ikes ragozással járó *<at*, *et* és *-tat*, *-tet* képző vette át, s a nyelvtudat már most ezeket tekintette a szenvedő igék képzőinek.

Miféle képzők voltak ezek eredetileg? Budenz az *<at et* képzőt eredeti értékére nézve momentán-intenzív-félének tekinti; de — úgymond — „a magyar nép nyelvtudata az *<at-ik*-beli *<at* képzést, az esetek nagyobb számánál fogva, inkább kauzatív értékűnek vette (a mely érték gyakran szintén illik a passzív igejelentés alapjául, pl. *veretik*: wird geschlagen, ebből: er lässt sich schlagen) s így az addig megállapodott teljesebb *-tat*, *-tet* kauzatív képzésmód is kapott föl az *<at-ik* mellé a passzívum-képzésben: *-tat-ik*”. (UAlaktan 107). E szerint tehát a *-tatik*, *-tetik* az *<atik*, *etik* mellett olyan analogiás alakulás volna, a milyen pl. a birtokos személyragozásbeli *-jai*, *-jei* többes-képző az *<ai*, *ei* mellett (l. erről szóló fejtegetésemet: Nyr. XVII. 241—249).

Kérdés azonban: csakugyan a nyelvtudat megtévedését kell-e abban látnunk, hogy a szenvedő igék *<at*, *et*-jét a míveltetők hasonló képzőjével azonosították? Mind a míveltető, mind a szen-

vedő igékben ugyanazt a két képzőt találjuk (*-at* és *-tat*); vajjon nem lehetséges-e, hogy ezek a képzők eredetileg csakugyan azonosak voltak?

Régibb gramatikáink egy értelemmel azt tanították, hogy a szenvedő igéket úgy képezzük a műveltetőkől, hogy ezeket ikesen ragozzuk. Ezt mint kétségtelenül konstataált tényt annyira természetesnek vették, hogy magyarázni nem is tartották szükségesnek. Pedig magyarázatra szorul.

Egyetemi előadásaimban foglalkozván e kérdéssel, arra az eredményre jutottam, hogy a szenvedő igék csakugyan a műveltetők származékainak tekinthetők.

A műveltető ige-érték, mint Budenz is elismeri (l. a fönnebbi idézetet), gyakran illik a szenvedő igejelentés alapjául. A műveltető igejelentésnek van egy árnyéklata, mely a cselekvésnek nem okozását, tétetését, hanem csak megengedését, eltűrését, elszenvedését fejezi ki, pl. Mért *szedette* rá magát! Csak nem *fosztatod* ki magadat! Én bizony nem *szídatom* magamat! (Épen ilyen jelentés-árnyéklata van a fölszólító módnak is, pl. Nem bánom, *vedd* el! = megengedés). Ilyen értelmű műveltető igéből egész természetesen képződhetett (visszaható igeképzéssel) a szenvedő.*

* E cikkecském már meg volt írva, mikor Finálynak 'Hogy is mondják ezt magyarul?' című könyvében — egyebet keresve — rábukkantam a következő magyarázatra: 'A műveltető igeidom, ha szinte sokszor azt jelenti is, hogy a személyragbeli cselekvő nem maga cselekszik, hanem mást használ eszköznék a cselekvés végrehajtására, egész általánosságban mégis úgy lehet legjobban értelmezni: engedi, tűri, hogy valami történjék, vagy azért, mivel maga is akarta, vagy azért, mivel nem bírja megakadályoztatni. Ebből kiindulva úgy okoskodtak: Hiszen szenvedni, nyelvtanilag, úgy sem tesz egyebet, mint megengedni, eltűrni a más cselekvésének a hatását; ha tehát a műveltető igét ikesen ragozzuk, és avval azt jelezzük, hogy a személyraggal jelzett személy vagy tárgy eltűri, megengedi, hogy másnak a cselekvése épen reá *magára* hasson, kész a külszenvedő igeidom. Ily módon lett *ver* igéből *veret* = engedi, hogy valaki verjen, tehát *veretik* = tűri, hogy őt magát verje valaki; *csinál*-ból lesz *csináltat* = engedi, hogy valaki csináljon, tehát *csináltatik* = engedi, hogy őt magát csinálja valaki; *vár*-ból lesz *várat* = hagyja, hogy valaki várjon, tehát *váratik* = hagyja, hogy őt magát várja valaki, s így tovább, akármely cselekvő kiható igével ugyanazon a módon'. (122.) — Finály tehát megelőzött engem ezen (szerintem az igazsághoz közel járó, de nem minden részletében helyeselhető) magyarázattal. Mindazáltal nem lesz talán érdektelen. ha tovább mondom, a mit mondani készültem.

Sz. J.

A míveltető és a szenvedő ige között máskülönben is van valami rokonság, a melyet észrevehetünk, ha a cselekvésnek az alanyhoz való viszonyát tekintjük. Ez a viszony mind a cselekvést, mind a szenvedést jelentő igéknél kétféle lehet: közvetetlen és közvetett; pl.

{ A szolgáló borsot *tör* = közvetetlen cselekvés;
 { A gazdasszony borsot *töret* = közvetett cselekvés;

{ Az ág ketté *törik* = közvetetlen szenvedés;
 { Az ág ketté *töretik* = közvetett szenvedés.

A négyféle igei kifejezés viszonylása a következő:

1. *tör* : *töret* = *törik* : *töretik*; vagy:
2. *tör* : *törik* = *töret* : *töretik*.

Vagyis: a közvetetlen cselekvést kifejező *cselekvő* ige úgy viszonylik a közvetetlen szenvedést kifejező *visszaható* (v. *belszenvedő*) igéhez, mint a közvetett cselekvést kifejező *míveltető* ige a közvetett szenvedést kifejező *szenvedő* (v. *külszenvedő*) igéhez. Ebben a közvetettség mozzanatában látom én a míveltető és a szenvedő ige közötti rokonságot, s az *-at*, *-et* és *-tat*, *-tet* képzőt mind a kettőben a közvetettség jelölőjének tekintem.

A *tör-ik* ige eredeti jelentése szerint tulajdonkép = ,töri magát'; ép így *töret-ik* eredetileg = ,töreti magát = engedi, tűri, elszenved, hogy valaki törje'. Tehát az eredmény az, hogy valamint a visszaható (v. *belszenvedő*) ige az egyszerű cselekvőnek a reflexívuma, úgy a *szenvedő* (v. *külszenvedő*) ige a *míveltető* nek a reflexívuma.

SZINNYEI JÓZSEF.

A MONDAT MEGHATÁROZÁSA.

Hogy a szabatos meghatározás nem valami könnyű dolog, azt mindenki tudja, a ki megpróbálkozott vele; a kinek pedig még nem volt alkalma megpróbálni, az abból az élénk vitatkozásból, mely a mondat mivolta fölött a Magyar Nyelvőr tavalyi és tavalyelőtti füzetében folyt, kivonhatta ezt a tanulságot.

Azon meghatározások között, a melyek e tollharcz folyamában előkerültek, figyelemre legméltóbbaknak a Balogh Péteréit tartom. Kettő van. Az első így hangzik: ,A mondat valamely *tényn*ek

a kijelentése, kívánása vagy kérdése' (XVII.297). A második ettől nemcsak fogalmazására, hanem tartalmára nézve is némileg eltérő, t. i.: 'A mondat annak a közlése, hogy valamely tapasztalt vagy gondolt tényt tudunk, akarunk vagy érzünk' (XIX.297). Az előbbi egyszerűbb, könnyebben érthető; az utóbbi magyarázatra szorul. A fejtegetésből, mely e meghatározást megelőzi, az tetszik ki, hogy az elsőnek megváltoztatása és kibővítése abból a célból történt, hogy a mondatoknak különböző nemeiben nyilvánuló lélektani mozzanatok mindegyike benne legyen a meghatározásban. Az én nézetem szerint azonban a második fogalmazás kevésbé sikerült, mint az első. Egyszer már csak azért is, a mit az imént említettem, hogy magyarázatra szorul, míg az első a nélkül is könnyen megérthető. De ez még csak hagyján. Nagyobb bajnak tartom azt, hogy a meghatározás nem egészen szabatos, mert egy részt valamivel kevesebbet, más részt valamivel többet mond a kelleténél. A *tudunk*, *akarunk*, *érsünk* szavaknak az a főadatuk, hogy a mondatokban nyilvánuló lélektani mozzanatokat jelöljék. Az első meg tudja állani a helyét és magyarázgatás nélkül is egyenesen rávall a kijelentő mondatra. A másodikra azonban már olyan teher van rá róva, a melyet alig bír meg, mert nemcsak azokat a mondatokat kell jelölnie, a melyekben valamely 'ténynek' az akarása (óhajtás, fölszólítás) van kifejezve, hanem azokat is, a melyekkel valamely 'tény' vagy akarat meg tudásának akarását (pl. Ki kopog? Megnézzem?) nyilvánítjuk. Maga B. P. helyesen mondja, hogy 'a kérdő mondat annak a tudni-akarása, a mit valaki tud vagy akar'. Én is megengedem, hogy a kérdő mondat szintén az akarást kifejező mondatok közé tartozik, csak hogy mégis lényegesen különbözik az óhajtó és a fölszólító mondatoktól, s ezt maga B. P. is elismeri. Ebből már most az következik, hogy a kérdő mondatokat csak magyarázgatással lehet ama meghatározás alá erőszakolni, melynek ez a része: 'annak a közlése, hogy valamely tapasztalt vagy gondolt tényt akarunk', igazában csak az óhajtó és a fölszólító mondatokra alkalmazható, de a kérdőkre nem. Ezek kimaradtak a meghatározásból.

Míg azonban az *akarunk* szó, mint láttuk, szűk köpönyeg annak a háromféle mondatnak, a melynek bele kellene férnie, addig az *érsünk* szó meg bő annak az egynek, a melyre szabva van, t. i. a fölkiáltó mondatnak. Bő azért, mert még más is elfér benne, a mint mindjárt megmutatom néhány példával. Ha azt mondom: 'melegem van', vagy 'fáj a fogam', vagy 'viszket a te-

nyerem', ezen mondatok mindegyike nem annak a közlése-e, hogy valamely ,tényt' é r z e k? Jól tudom, hogy B. P. nem így érti az *érzünk* szót, de lehet érteni így is, s épen ez a baj.

E félreérthető szó helyébe talán másikat lehetne tenni; de kérdés, jobb lenne-e vele a meghatározás. A dolog azon fordul meg, hogy van-e szükség arra a harmadik szóra, a mely a fölkiáltó mondatok kedvéért van a meghatározásba bele téve. Én azt hiszem, nincsen rá szükség. Ha a meghatározásban szépen megférnek egy kalap alatt az óhajtó mondatok meg a fölszólítók, noha az akarásnak meglehetősen különböző nyilvánításai, mért ne lehetne a fölkiáltó (mondhatnám: ,érzelmesen' kijelentő) mondatokat is az egyszerűen kijelentőkkel egy kalap alá fogni? Hiszen az utóbbiakban a ,tudás' kijelentésének módja között nincsen nagyobb különbség, mint az előbbieken az ,akarás' kijelentésének módja között.

Végre kifogásom van még a *tény* szó ellen is, a melyet már L e h r Vilmos is megtámadott (Nyr. XX.355). Nem akarom az ő kifogásait ismételni, csak a magam megjegyzéseit mondom el. *Tény*-en v a l ó d o l g o t (tapasztalati vagy gondolati valóságot, igazságot) értünk, tehát olyasmit, ,a mi úgy van, a mi igaz'. B. P. is így magyarázza (XIX.546), de azért mégis beszél ,igaz vagy nem igaz tényekről' (XVII.298. 299), s a *tény* szót a meghatározásban is ily tág értelemben veszi. Ő t. i. — legalább ezt veszem ki a szóban forgó meghatározásból — nemcsak való dolgot ért a *tény* szón, hanem mindent, a mi mondatba foglalva kifejezhető; szóval olyast is, a mit közönségesen nem nevezünk *tény*-nek, mert nem igaz, nem való dolog, nem úgy van. Vagy ily tág értelemben kell vennie a *tény* szót, vagy nem illik rá a meghatározása minden mondatra. Mert igaz ugyan, hogy a mi közlésünk tartalma lehet olyas valami is, a mi nem való dolog, de legalább úgy tudjuk (hisszük, gondoljuk), hogy az, és tényként mondjuk ki, mert a mi tudomásunk szerint csakugyan tény-számba megy. De ezen kívül mondhatunk ezer meg ezer olyan mondatot, a milyen pl. ,Kétszer kettő öt. A kör négyszögletes. A csiga gyorsabban fut az agárnál' sat. Senki se fogja rólunk föltenni, hogy ezeket a dolgokat csakugyan úgy tudjuk, vagyis tényeknek ismerjük. De azt se mondhatja senki, hogy ezek nem mondatok. Igaz, ez ellen azt az ellenvetést lehet tenni, hogy ilyen mondatokat ép elméjű ember — legalább komolyan — nem mond; de elég az, hogy lehetséges ilyen mondatokat mondani, lehetséges mondatnal olyasmit közölni, a mit nem ,tudunk' mint tényt, azaz nem azt tudjuk, hogy úgy

van, hanem épen ellenkezőleg nagyon jól tudjuk, hogy nem úgy van, nem tény. A mondat formai dolog: kifejezési forma, tehát meghatározása alá mindennek oda kell illeni, a mi abban a formában kifejezhető.

De nemcsak maga a *tény* szó, hanem a jelzői ellen is van kifogásom. B. P. meghatározásában *tapasztalt* vagy *gondolt* tényről van szó. Meg is magyarázza, mit kell ezen érteni: „Tapasztalt tény, a mit érzékeinkkel fölfogunk: látunk, hallunk, érzünk; gondolt tény, a mire gondolkodás, összevetés által jövünk rá, hogy úgy van, pl. Az asztal házi bútor. A kutya emlős állat” (XIX, 298). És más helyütt: „Vannak szemmel látható, érzékeinkkel fölfogható, vagyis tapasztalati tények; s vannak csak gondolkodással fölfogott, tehát gondolati tények: igazságok” (XIX, 546). Ez áll; csak hogy ezen magyarázat nélkül kilencvenkilenc ember közül egy híján száz a *gondolt tényt* nem így, hanem valószínűleg „ténynek gondolt valaminek” fogja érteni. Ez tehát ismét olyan kifejezés, a mely félreértésre ad alkalmat.

Ha kifogásaim nem alaptalanok, akkor nem sok épséget hagytam meg a szóban forgó meghatározáson. Így tehát, legalább látszólag, ellenmondásba keveredtem ennenmagammal, vagyis azzal az elismeréssel, a melyet bevezető soraimban B. P. meghatározásainak kéretlenül megadtam. Ez az elismerés azonban nem is annyira az imént tárgyaltnak, mint inkább a másiknak szólt, a mely így hangzik: „A mondat valamely ténynek a kijelentése, kívánása vagy kérdezése”. Ezt, mint mondtam, sikerültebbnek tartom, még pedig azért, mert jobban vannak benne kifejezve a mondatokban nyilvánuló lélektani mozzanatok. A *kijelentés* szó mind az egyszerűen, mind az „érzelmesen” állító vagy tagadó (= kijelentő és fölkiáltó) mondatokra vonatkozik; a *kívánás* az óhajtókra és a felszólítókra, s ezektől a harmadik szóval (*kérdés*) külön vannak választva a tudni-akarást kifejező (= kérdő) mondatok. Még annyival is jobb ez a rövidebbik meghatározás a hosszabbiknál, hogy nincsenek meg benne a *tény* szónak félreértést okozó jelzői. De magát a *tény* szót természetesen ebben sem tartom helyénvalónak, s így a meghatározást sem teljesen kifogástalannak.

Mindazáltal megilleti mind a két meghatározást az az elismerés, hogy figyelemre méltók, mert ha nem egészen jók is, mégis határozottan jobbak az eddigieknél, s ha szerzőjük nem érte is el az igazságot, legalább közel járt hozzá.

Elindulok én is a B. P. járta úton s megpróbálom, hátha elérem a célt.

Először is a *genus proximumot* akarom megállapítani. *Közlésnek* nevezhetném a mondatot, de ezt a kifejezést nem használhatom, mert ennek vagy valamely vele rokon értelműnek benne kell lennie a *specifica differentiában*. *Szócsoporthoz* (l. Brassai meghatározását: Szórend és accentus 13.) nem nevezhetem már csak azért sem, mert vannak egy vagy két szóból álló mondatok is; már pedig, valamint szálfa nem erdő, úgy egy szó sem szócsoporthoz, de még kettő sem. Hanem azt mondhatom, hogy a mondat a *beszédnek* bizonyos (a *specifica differentiával* meghatározandó) *szakasza*.

A *specifica differentia*nak azt kell kifejeznie, hogy a mondatnak nevezett beszédszakasz minek milyen kifejezése. B. P. rövidebbik meghatározásából megtartandónak vélem azt, hogy a mondat kijelentés, kívánás vagy kérdés. De nem *ténynek* a kijelentése, kívánása vagy kérdése, mert a *tény* szót, mint meg nem felelőt, kiküszöbölendőnek tartom, s olyat akarok a helyébe tenni, a mely a mondatnak nevezett kifejezési formába beleilleszthető tartalmat úgy jelölje meg, hogy se többet, se kevesebbet ne mondjon.

Lássuk tehát, mi minden lehet az, a mit a mondattal kijelenthetünk, kívánhatunk vagy kérdezhetünk. Lehet: 1) valaminek megtörténte (cselekvés, esemény) vagy meg nem történte; 2) valaminek megvolta vagy meg nem volta; 3) valaminek mivolta (állapot, tulajdonság, mennyiség).

Ha mind ezt bele akarnám venni a meghatározásba, már nem is meghatározása, hanem inkább körülírása lenne a mondat fogalmának. De hát szükséges-e voltaképen a mondatbeli közlés tárgyát határozottan megjelölni? Véleményem szerint nem szükséges. A mondat formai dolog, s jól mondja B. P., hogy „lényege épen a kifejezésnek a módja, formája, nem pedig maga az ismeret, a tény”, továbbá, hogy „formai dolgot bajos másképp definiálni, mint hogy megmondjuk, mire való az a forma” (XVII.296). Én még hozzá teszem: nemcsak bajos, nem is szükséges. Ennélfogva azt hiszem, teljesen elegendő, ha mind azt, a mit a mondattal kijelenthetünk, kívánhatunk vagy kérdezhetünk, egy szóval *valaminek* nevezem és a meghatározást így fogalmazom meg:

A mondat a beszédnek olyan szakasza, a mellyel valamit kijelentünk, kívánunk vagy kérdezzük.

SZINNYEI JÓZSEF.

A HELYESIRÁS HARCA.

II.

Simonyinak második helyre tett indítványa az volt, hogy e helyett *arany*nyal, *vesszen* írjuk *arann*yal, *vesszen*, valamint *asszony* helyett így: *asszony*, mert hisz a hosszú mássalhangzó mindenik esetben egy úton keletkezett. Volf azt hitte, hogy ez az esetről esetre követett kiejtés szerint való, fonétikus írásnak kakuktojása, és hogy cáfolatának nagyobb súlya legyen, ijesztgette az Akadémiát, hogy Simonyi így meg úgy „kelepcébe” akarja csalni az egész tudós társaságot, s mihelyt ezt a javaslatát elfogadják, új követelésekkel fog előállani, hogy most meg így írjunk: *foktam*, *aggyon*, *viassból*. „Okosan titkolt, be nem vallott végcélja” ez; és ezért nem átalította előbb „tudatosan zavart csinálni a közszokásban”.

Nagy volt a trombitaharsogás és Jerikó falai csakugyan ledőltek. Simonyi megrémült az ő nagy „okos titkolózásán” s lerakta a fegyvert. Sokkal érzékenyebben volt megtámadva, hogysem erős cáfolattal lemosva érezte volna magáról a „be nem vallott célok” vádját. Kijelentette, hogy „tiltakozik ezen föltevés ellen” s elejti javaslatát, mert „új és tetszetős az a szabály, hogy a *vesszen*, *arany*nyal írásmódnak célja a szótő alakjának megőrzése (e h. *ves-*, *aran-*), ép úgy, mint az *ad*jon, *fog*tam írásmódnak (holott azt mondjuk *aggyon*, *fok*tam). Ebben igazságszeretetének enged”, hozzá tehetne volna, „azaz még inkább békességszeretetének”.

Nincs szavunk Simonyi meggyőződése ellen, ez az ő magánügye; de a hangoztatott kérdés általános ügy és jogunkban áll azért tovább is foglalkozni vele, míg a magunk meggyőződése is megnyugtató véghez nem érkezik. Először is Volf nyelvünk változásainak követelésétől várja a helyesírási kérdések eldöntését, s ebben valóban a legesleghelyesebb alapon áll. Már pedig nyelvünk épen a szóban forgó alakokban tett olyan változtatásokat, melyek akkora rést ütöttek a szó testén, hogy azokat még Volf se tudja betapasztani. A *tessék*, *lássék*, *fusson* sat. szókban úgy megrongcsolódott a szótest, hogy lehetetlen a helyesírás flastromával a régi alakot jelezni, s az annyira elveszett, hogy még a mély tudományú akadémikus urak se ismerik föl többé, keresvén ott a *tets*s és *lats*s tövet, a hol csak a *tet* és *lát* állott valaha. Már most Volf ki akarja adni a parancsot, hogy csak fölismerhetetlenségig el-

romlott és teljesen éptestű szók vannak, közép eset nincsen. Pedig vannak pl. oly szók is, melyeknek, hogy úgy mondjam, csak megdagadt a végső mássalhangzójuk. Ebben áll az igazság és „kényszerítőbb szükség” az igazságnál nem ismerék. Volf ugyanis kényszerítő szükség nélkül nem akar az „elenyésző kisebbség” számára kivételt engedni; holott jól tudja, hogy a tudományban, pedig az ő írása szigorúan tudományos, nem számokkal szavaznak. Abban nincs semmi következetlenség, ha az *írjon*-féle alakban kettő helyett három eshetőség várja a szótestet: 1) változatlanosság (*írjon*), 2) teljes hangváltozás (*tessék*), és 3) hangnyúlás (*vesszen*). Ezt a szabályt mutatja a nyelv élete, tehát szelleme, s ennek elfogadására kényszerít a józan ész és Volf úrnak ez a nyilatkozata: „Hogy milyen volt a szó hajdan, azzal a helyesírás nem törődhetik; hogy milyen ma, azzal kell törődnie, azt kötelessége föltüntetni” (472. l.).

Tehát Simonyinak eredeti álláspontjában is eléggé sértetlen volt az etimologikus írás és az akadémiai szabály ezzel szemben csak a nyelvcsináló nyelvtan erejével védekezhetik; de én még az „új” megjegyzés után se találok az etimologikus írás elvét megsértve s annál kevésbbé látom a fonétikus elvet bevezetve. Én egyenesen tagadom, hogy a *vesszen* alakban a szó képe nem lenne megőrizve. Mind Volf, mind Simonyi igen mélyen lenyomták íróasztaluk fölé a fejüket, mikor úgy vették észre, hogy a *vesszen* alakban a szótestből csak ennyi van meg: *ves-*, mert hisz akkor az *asszony* szónak első szótagjából is csak ennyi van meg: *as-*. Pedig hogy itt mindenki *asszony*-t gondol, érez és ejt, az világosan kitűnik a szótagolásban és sorvégi elválasztásban. A *vesszen*-ben is csak a *vess* képét látjuk és érezzük, ha épen szándékosan nem akarunk ellenkezni. Ha pedig ellenkezünk, akkor csak azt mondhatjuk joggal, hogy a *vesszen* alakban a tö ennyi: *vesss*, a ragból pedig egészen hiányzik az első hang; a mi nyelvtanilag és nyelvtörténetileg igaz is. Ellenben csak ezt látni a töből *ves-*, csupán rosszul alkalmazott deductio ad absurdum, mert egy nem létező hangnak külön betűt szentelünk vele.

Attól se félek, hogy ez az írásmód az *aggyon*, *foktam*-ra vezetne. Ezekben a rag teljes, ott csonka; ezekben a végső hangnak a minősége változott legalább egy fokot (*g—k*), míg az *arannyal*, *vesszen* alakokban a minőség változatlan (az *ny* megmarad *ny*-nek) s csak a hosszúság változik.

Ennyiben végeztem volna ezzel az egyszerűsítéssel, ha nem

hivatkozott volna Volf az iskolára is. De szerintem ő itt igen magas koturnusban jár.

A helyesírás az iskola (középiskolát értek mint Volf is), tehát a helyesírás az iskolának legelső leckéje a nyelvtanból. Akkor még se szótest vagy tö, se képző vagy rag nem ismeretes a tanuló előtt. Nem is volna rájuk szükség jó sokáig csak épen e két alak miatt kell anticipando megismertetni az ifjakkal. Mennyi munka és idő vész el ezzel pl. egy vegyes nyelvű iskolában s hány meg hány alkalmi megjegyzés, magyarázat következik mégis utána! S ez alatt magának a nyelvnek tanulása vall kárt. Örölnünk kellene, hogy egyáltalában van valamelyes cím ennek a szabálynak eltörlésére, nem hogy ebben keressük a nyelvtani készség próbakövét.

De Volf fönnen beszél: „A kinek gyötteleme az a végtelen egyszerű és könnyű szabály, hogy a szó, míg maga meg nem változik, mindig egyféleképpen irandó, annak gyötteleme minden tanulás’. Hogy a szó mindig egyféleképpen irandó, az magában véve egyszerű; de hogy mikor változik maga a szó és mikor nem, azt megállapítani annyira nem egyszerű, hogy ime most hosszan vitatkozunk azon, hogy a *vessen* szó megváltozott. És nem mondhatná-e joggal a tanuló, hogy a *fogtam*-ban is megváltozott a szó, hiszen *fog* helyett *fok*-ot ejt már? Miben áll az, hogy „a szó maga’ megváltozik. Bizony-bizony olyan egyenes és határozott ez a szabály, mint az a parancs, hogy „holnap okvetlen eljössz hozzám, — ha ráérsz’. Különben akár teljes egészében is lehet ez a szabály végtelen egyszerű és könnyű egy akadémikus szemében, bele is verhető egy fővárosi elittanuló fejébe, de hát a leendő kovács, hentes, földmives, mikor fogja ezt megtanulni. Vagy előtte el kell zárni a helyes írástudásnak még a lehetőségét is?

Végeznünk kell azzal, hogy kinek való a helyesírás szabályzata. Kétségtelen, hogy a milyen közkincs az írás maga, olyan közkincsnek kell lennie a helyesírástannak is. Nem lehet olyan komplikált, hogy a legelső műveltségréteg, mely az írással él, ne követhesse. S ha a jelen esetben megfigyeljük, hogyan ír a népiskolai műveltségű osztály, azt fogjuk tapasztalni, hogy (ha *vessen*-re nem hibázza) ezt írja: *vessen*, vagy pedig — nagy ritkán — *hosszú*, azaz nem tesz különbséget a kétféle írás közt; s következetlenségének az az oka, hogy (az iskolából és olvasmányjaiból) emlékszik homályosan egyikre is, másikra is, de különbséget nem tud tenni a kettő között.

Igen ám, de ugyanazok, a kik *ss* és *sss* közt nem tudnak különbséget tenni, a *fogtam* írását se tudják, s így ez a demokratikus helyesírási elv valóban a fonétikus írásra vezetne! Épen nem. A *fogtam*-ot csak hébe-hóba és nem következetesen hibázzák el, és a szóról a népnek is van fogalma, a hangról és betűről is; lehet tehát mondani és várni, hogy a szót lehető következetesen írja azon betűkkel, a melyekkel magánosan állva mondjuk; vagy hogy a hosszú hangokat mindig egyformán kell írni, de ragról, ragozásról, vagy épen ragozás folytán keletkezett alakokról ő sohase beszél, s az a szabály, mely efélékről prédikál, sohase maradhat meg emlékezetében.

Hanem Volf megmarad magas követelése mellett: „A nyelvtudás minimuma, hogy a tanuló az alakok sokaságában fölismerje a szót”. Hogy milyen kicsi ez a minimum, mutatja az, hogy még Volf is rossz néven venné, ha szemrehányáskép mondanánk neki, hogy a *tessék* alakban nem ismerte föl az igazi szót, s hogy az ily mondatokban: „Ki mit szeret, arra néz” csak kétféle névmást tud megkülönböztetni, holott háromféle van.

„Mit ér az a nyelvtanítás, mondja végül Volf, mely nem oktatja a tanulót a szó fölismerésére!” Nos, hát mit ér az a nyelvtanítás, mely nem tanítja meg a *vesszen* alakban fölismerni a szót!

Az egész kérdés tanulsága az, hogy Volf a kettős írásnak tudományos helyességét még maga se erősítgeti, a tanítás és gyakorlat tekintetében pedig határozatlan szavakkal ködös célokért küzdve megnehezíti helyesírásunkat, míg az egyszerűsítés nem ébreszt téves tudományos fölfogást az alakokról, a teljes fonétikus írásra se precedens és minden egyéb tekintetben ajánlatosabb az eddigi gyakorlathoz.

Végül a következetességgel úgy áll a dolog, hogy ha az egyszerűsítés vét a szótő tisztaságának megőrzése ellen, legalább van társa a hibában, a *tessék*, *osszon* sat; de a kettőztetés is vét a ragok és a kétjegyű hangok írása ellen, és neki nincsenek bűntársai. Hogy a két baj közül melyiket válasszuk, az igazságot, vagy a kemény parancsot, abban könnyű a határozás.

Utolsó javaslata Simonyinak azt ajánlja, hogy az *aki*, *ami* sat. névmásokat írjuk egybe. Május vagy június havában épen e névmásokra vonatkozólag — újra magamról beszélek — levelet kaptam Balassa Józseftől, melyben megkérdezte, hogy szülőföldem vidékén hogy ejtik és hangsúlyozzák ezeket. Én legjobb tudomásom szerint megírtam, hogy az első szótagon, az *a*-n van a hangsúly. Pár nap múlva kezembe akad Volf cikke, s ott megdöbbenve

olvasom, hogy ,az *a ki*, *a mi* hangsulya széles e hazában nem az első, hanem a második részre esik, tehát *a ki*, *a mi*, ép úgy mint ezekben: *a ház*, *a fa*, *a tűz*’.

Nem szégyenlem bevallani, hogy akkor én a Volf nyelvtudományi hitele nyomása alatt megijedtem, hogy megfigyelésem fölületes, téves volt, s nagyon sajnáltam, hogy Balassa ilyen gyarló forráshoz folyamodott bennem. Hanem aztán megnyugodtam, s jött is Balassa cikke, hogy ő az egész országban tudakozódott, s mindenünnen hasonló feleletet kapott. Volf tehát hatalmas tévedésbe esett állításával. Hanem Volf sokkal magasabban áll, hogysem zavarba hozatta volna magát. Rövid volt felelete és határozott. Balassának ,ítéletmondás előtt egy kicsit külön nyomozást kellett volna végeznie’. Balassa nem tudta a leckét, Balassa leülhet! S neki áll Volf, hogy ő majd jobban elfeleli. De csalódik, ha azt hiszi, hogy sikerült neki. A dolog megfejtésére nem találta meg a helyes alapot, építménye tehát összedőlhet.

,Nézzük, mikor nyomatékos ez a névmás’, kérdezi Volf. Tehát lehet mégis egyáltalában valamikor nyomatékos? Az előbbi cikkben ezt nem engedte sejtenünk. Kitűnik, hogy ,a csonka, nyers feleletben’ nyomatékos. Pl. ,Ki volt itt? *A ki*. Mikor volt? *A mikor*. Honnan jössz? *A honnan*. Sat. Itt az *a* kivételes használatú, Balassa gondosabban nem vizsgálta a dolgot, ezt a kivételt általánosította és rámondta, hogy az *a* mindig ilyen’. Azonban az *a* csak úgy lesz itt kivételes használatú, ha más szók, vagy beszédrészek hasonló helyzetben nem lesznek nyomatékosak. Pedig a dolog úgy áll, hogy az egytagú mondat, álljon az igéből, főnévből vagy akár kötőszóból is, ezen az egyedüli szón megmenti hangsúlyát: ,Azt mondják, *hogy*, pedig *dehogy*. (Közmondás.) Nem *de*, hanem *mert*’ sat. Világos, hogy Volf itt rossz helyt, tehát nem helyes alapon keresi e névmás természetét, mert csak a mondat sajátosságával találkozunk; Balassát pedig aligha az ilyen mondatok vezérelték.

,Van még egy másik kivételes használata is (az *a ki* névmásnak), mondja Volf: ha az elősorolt feleletek elé megfelelő mutató névmást teszünk: Ki volt itt? Az, *a ki*. Mikor volt? Akkor, *a mikor*. Honnan jössz? Onnan, *a honnan*. De már ekkor az *a* nem nyomatékos, tehát az előbbieken is csak azért olyan, mivel ott át kellett vennie a hiányzó mutató névmásnak teendőjét. (Mi már láttuk, hogy nem azért nyomatékos!) Azt az alázatos kérést bátorodom kockáztatni, hogy Balassa és Simonyi szíveskedjenek kijelölni széles e hazában azt a vidéket, a hol az utóbb elsoroltakat így

ejtik: *az a ki, akkor a mikor, onnan a honnan*. Mert én oda térdén csúszva akarok elmenni vezekelni'. Azaz mivel ezekben a szintén kivételes ~~szócsok~~ szókban nem az *a*-ra esik a hangsúly, Volf gondosabban nem vizsgálva a dolgot, ezt a kivételt általánosította és azt kívánja, hogy ennek megfelelően írjuk e névmásokat. Pedig itt is helytelen alapon áll és nem a névmás természetével van dolga, hanem egyszerűen a zenei (éneklő) hangsúllyal. Azonnal kitűnik ez, mihelyt az *onnan* és *ahonnan* sorrendjét fölcseréljük: *ahonnan onnan, amikor akkor*. Én is elmegyek oda térdén csúszva vezekelni, a hol ebben a kitételben nem az *a*-ra esik a hangsúly! A közönbős helyeken pedig, mint: eb, aki bánja, kutya, aki szánja; nem mind tiszta búza, ami az ő földjén terem; ahol üres, ott ne keress; amilyen az ember, olyan a munkája: ezekben énekelheti Volf magának bárhogy a névmást, kimutatni nem fogja, hogy valahol nem az *a*-n van a hangsúly, már olyan a milyen, a többi tagokhoz képest mért sulyocska.

Azt a kérdést pedig, hogy lehet-e egy összetett szót néha külön is, össze nem téve ejteni, könnyű eldöntenünk az igék példájával. S ki mondaná, hogy a *háztető, ajtósarok* nem összetett szók s mégis van, a mikor lehetetlen egy hangsúllyal, összetéve mondanunk: Nem kell nekem asszony, és gyerek egy falka, hogy utánam ríjon, mint az ajtó sarka (Arany).

Hanem ,még akkor is, ha Balassa eredményéhez nem fér kétség, marad két bökkenője az összeírásnak. Az egyik az, hogy az *a* nem szükséges része az *aki, ami*-nak, ,mert akárhányszor elmarad: ki mit szeret, arra néz. Hogyan lehessen az *a* és *ki mi* közt szoros egység, mikor az *a* akár mindig is elmaradhat, és e nem létező egység alapján miért legyen a kettő összeírandó, azt véges észnek bajos megértenie. A *valaki valami*-ből, a *senki semmi*-ből a *vala* és a *sem* az értelem teljes megváltoztatása nélkül el nem hagyható, ellenben az *aki a* nélkül is ugyanazt jelenti'. Sőt megfordítva, a *valaki*-ből is elmaradhat az előtag, pl. ,Ha *kinek* beszélnéd, mosolyogva szánna (Ar: Buda h.). Ha *mit* az eldob, kebelére tűzi (Toldi e.). Midőn *ki* testben, lélekben szeplőtelen életöt visel, ez az angyali élet halandóságban' sat. Példák seregivel a Nyelvtörténeti szótárban. A *senki semmi*-re vonatkozólag pedig nem is kell irodalmi példák után fáradnunk; mindenki érzi, hogy e helyett *semmit sem tudok, senki sem jobb, semmi sem szebb* minden értelmi változtatás nélkül mondhatom ezt is: *mitsem tudok, kisésem jobb, misem szebb*. Nagyon el kellett vakítania a vita hevé-

nek Volfot, hogy ily kiáltó tényeket elfeledve, oly meggondolatlan állításokat tudott mondani. Már pedig, ha a *valami-* és *semmi-*ben ezek a kihagyható részek oly szoros egységben tudnak lenni az alapnévmással, hogy még Volf is egybeírja, akkor mért ne eshetnék meg ez a dolog az *aki*-val is.

„Már *à priori* nem valószínű, hogy egy olyan akár van akár nincs szócskának, a milyen a relatívumok előtt az *a*, nagyobb sulya legyen, mint a főszónak”. Logikailag minden összetett szóban az alapszó a fontosabb, a fő; mégis mindennemű beszédrészben a kevésbbé fontos járulékszón van a hangsúly. A magyar szóhangsúly, a mennyiben beszélni lehet róla, nem ezen az alapon épül. Másrészt meg épen ez a dolog vezet az *aki* egységes voltának fölismerésére. Két szóból akkor lesz egy összetétel, ha ejtésük is megengedi ezt, jelentésük is, a mennyiben egy egységes fogalmat jelölnek. De a míg két szó külön áll, mind a kettőnek külön körvonalozható jelentést kell hordoznia. Miféle jelentést hordozhat az *a*, minő létjogosultsággal dicsekedhetik, ha külön szónak vesszük?

„A másik bökkenő az, hogy ha Balassának van igaza, akkor az *a* mutató természetű, s *a tekintetben*, *a részben* helyett is *ate tekintetben*, *arészben* kell. Hát Simonyi ugyanezt nem javasolta, de Balassa a Nyelvőrben erre a következtetésre is eljutott. S tegyük hozzá, népnyelvi adat is támogatja őt. A székelyek az *akkor* helyett ezt is mondják: *a hely*, *a helyen*, de már hangrendileg illesztve így: *ahajt*, *ahajon*. Az pedig csak lehet egy szó, a mi hangrendileg is összeilleszkedett. Azért ugyan az Akadémia megmaradhatna az *a tekintetben* külön írása mellett (legföljebb a névutókat lehetne egybeírni a mutató névmással), mert a székely ejtés még nem lett egészen általános; és mégse kellene az *aki*-t is külön írni, először mert ezt nem mutató (tehát értelmi), hanem csak egyszerű szóhangsullyal ejtjük, mint a *valaki*-t, másodszor pedig — de ezt majd később mondom el. Ugyanis Volf így folytatja a második bökkenőt: „Ha nekem van igazam, akkor az *a hangsúlytalan* voltánál fogva névelő, s akkor a kinek *aki ami* kell, annak akarnia kell ezeket is *aház*, *afa*, *afü*. Ha ezeket szétválasztja, el kell fogadnia az *a ki a mi* két szóba írását is”. Mindenekelőtt egy kis logikai lapszust kell félrelöknöm. Volf azt mondja, hogy ha Balassa eredményéhez nem fér kétség, és az *a* hangsúlyos, marad két bökkenő, melyek közül egyik az, hogy Volfnak van igaza és az *a* hangsúlytalan! De hagyjuk ezt, nagyobb baj, hogy a tételek magukban is hibásak. Az *aki* elő-

tagja nem lehet névelő értelménél fogva. A névelő jelentése az, hogy a dolog vagy mindkét beszélő fél, vagy legalább a szóló előtt, mindegy bárminő körülménynél fogva, ismeretes: „Volt egyszer egy király. Hallották-e hírét kietek *a* fekete királynak?” Ilyesmiről a *ki* és *aki* közt szó sincs. Egy töről többféle jelentés hajthat, nem kell mindeniknek névelőnek lenni. Világosan bizonyítja az *a*-nak nem névelői voltát az a körülmény, hogy mellette csak alanyi ragozás van, a névelős főnév mellett pedig mindig tárgyi, s ez a tárgyi ragozás soha se szenvedhet kivételt; holott pl. a személyragos szók mellett bizonyos esetekben elmarad a tárgyi ragozás és alanyi lép helyébe. A névelős főnév (*a ház*, *a fü*) más oknál fogva sem írható össze. Nincsen olyan *összetett főnév*, melynek előtagja ragtalan névmás volna. (Az említett pár székel kivételben a főnév már névutó gyanánt szerepel, hisz rag helyett (a *-kor* helyett) áll; az *önkény*, *önkinsás* névmása pedig ragozott alakú). De még kevésbé van az egész nyelv-kincsben olyan szó, melyben ragtalan névmás után ragtalan főnév következne, a névelővel egybeírt főnév pedig ilyen volna. Ellenben, ha az összetett *névmások* a t vizsgáljuk, nem fog találni Volf egyetlen egyet sem, a mely két szóba lenne választva, mind szoros, egészen egybenőtt összetételek. És ha különben mindenben igaza volna Volfnak, ez az egy ok magában véve is elegendő volna, hogy az *aki*-t is írjuk egybe. Tényleg azonban úgy történt, hogy Volf e kérdésben az egész vonalon elvesztette a csatát s minden egyes állítása ferde, minélfogva végeredményének is vizsaszásnak kellett lennie.

Az Akadémia helyesírását a közönség nem fogadta rosszakarattal; követte, a hogy tudta. De idővel meggyőződött némely pontok keresztülvihetetlenségéről, s ezekben a pontokban megoszlás, zavar állt elő. Az Akadémiának annyira nincs igaza e kérdésekben, hogy saját kebelében még élesebb szakadás következett be, mint a közönség között. Most már a fejetlenség oly tűrhetetlen lett, hogy az Akadémiától sürgetve kéri az új és üdvösnek bizonyult szabályok megerősítését; s ez igen kedvező alkalom volna ily kérdésekben az Akadémia birói tekintélyét megalapítani; de Volf e helyett azt ajánlja, hogy inkább az eltávolodottakat térítse vissza az Akadémia a régi helyes útra.

Csakhogy a kik már előrehaladtak, azok ritkán szoktak visszatérni.

S jól teszik.

KALMÁR ELEK

SZÓHANGSULY. MONDATHANGSULY.

Arról eredt meg a vita, hogy *cs*-t írjunk-e vagy *c*-t; úgy írjuk-e: *aki*, vagy pedig *a ki*; idegen szó-e az a szó, a melyikkel én a magyar beszédemben alkalom adtán akárhányszor élek, a ki hallja, meg is érti, s leírásakor a szemet fogadjam-e el útmutatónak vagy a fülem.

Apró-cseprő kérdések, s ha volt valami az egész végehosszanincs vitában, a mi le tudta kötni az érdeklődést, az egyes egyedül a Volf éles-eleven dialektikája volt, a mellyel az ő ósdi-maradi álláspontját hónapokon keresztül a győzelem látszatával védelmezni tudta és védelmezi.

A vitába belekeveredett a hangsúly kérdése is, eddig ugyan-csak egyik érintő esete: a relativum melyik tagján van a hangsúly; — de Volfnak az én helyreigazító nyilatkozatomra visszaszóló felelete néhány olyan elvi kijelentést foglal magában, a mely e kérdésben való nézetemmel merőben ellenkezik s megadja a kedvező alkalmat, hogy e vitás és még ki nem fejtett dologban elmondjam röviden észleleteim eredményét.

A hangsúly vizsgálata fogas dolog. Volffal szólva: „annyi faja, változata, szinezete és fokozata van, hogy a vizsgálót való-sággal zavarba ejti“, a minek legvilágosabb bizonyítéka az, hogy még a főfő elvek sincsenek mind ez ideig véglegesen tisztába hozva.

Két nézet áll egymással szemben. Az egyik félen — köztük Volf is — azt állítják, hogy a magyar beszédben nem csak a mondathangsúly, hanem külön a szóhangsúly is szerepel, „mert minden többtagú szóban érezhető, ha néha még oly gyöngén is, az a hangfőlemelés, mely az együvé tartozó szokat összefoglalja. Csak az egytagú szókról, melyek mint tagolatlanok úgy is egységesek és így nem szorulnak összefoglalóra, lehet mondani, hogy pusztán mint szóknak nincs hangsúlyuk. De többtagú szót e nélkül ki se tudunk mondani se külön se mondatban“ (Volf, Nyr. XXI.68). A másik fél szerint a magyarban csakis a szólamoknak van hangsulya s minden egyes külön szónak nincs. A beszédben a kifejezendő gondolathoz alkalmazkodva a szavak csoportokká alakulnak, ez a szólam, s minden egyes ilyen csoportnak az első tagja többé-kevésbbé hangsúlyos vagy nyomatékos, míg a többi tag, habár több szóból áll is, egyfolytában ejtődik, mintha egy szó volna.

Mióta szóba hozódott ez a dolog, rátermettségem mértékével

élesen figyelem az élő beszédet, s eddigi tapasztalataim oda lyukadnak ki, hogy a szólamhangsúlyosoknak van igazuk.

A Volf idézett nyilatkozatából kiviláglik, hogy ő a mondathangsúly meglétét, mint a mit 'bárddal is lehet taglalni', elismeri, de ezen belül még minden többtagú szónak különálló hangsúlyt tulajdonít. Hibásan mondja hangfőlemelésnek, mert a hang erőssége és magassága két különböző fogalom, s a hangsúly sohase hangfőlemelés.

Nem nehéz bebizonyítani, hogy nincs igaza. A szorosan vett összetételes szókban például akárhány tag is a két összeforrt szó, senki se fog máshol, mint az első tagon kiérezhető és elütő hangsúlyt, erősebb nyomatékot észlelni. Pl. *kisasszony*, *mosóné*, *ténsúr*, *ifjasszony*, *éhomra*; *elmegyek*, *kiadás*, *leütüm* sat. a beszédben mindig mint egységes szók szerepelnek, a minek döntő bizonyítéka, hogy sok összetett szó ennek folytán alakilag is összeilleszkedik, mint az *ünnep*, *kengyel*, *fejel*, *böstörű*: borstörő sat. szavak mutatják, és hogy az írásban is egységeseknek tűntetjük föl. Mi volna más oka?

De nem csak ezekben nem lehet szó külön szóhangsúlyról, hanem egyébből sem. Egy erős (szólam) hangsúly alá esik a jelző és főneve, az igehatározó és az ige, a határozó és az ige, a tagadó szó a tagadottal sat. Úgy hogy ha a beszédet hűen akarnók írásban föltüntetni, így kellene írunk:

Eza | *vadember* lennea | *senyém*!

Akicsaka | *sültgalambra* bámul.

Eleknevéte | *fábavésem*.

Csaka | *részvétörtkibelőlem*. *

Nemismeredazta | *sembert*?

Ha | *bosszútnemállok* | *éretteka* csehen.

A más nyelvekre hivatkozás e kérdésben nem dönt. Nekünk épen az a bajunk, hogy más dolgát nagyon tudjuk, s nem látjuk tőle tisztán a magunkét. Az sem erősség, a mit Volf fölhoz, hogy a magyarul tanuló német úgy hangsúlyoz: Hogy tehát egész világosan megmagyarázszam. Egyszerűen csak annak a jele, hogy nem

* E példák Balassa értekezéséből valók: 'Hangsúly a magyar nyelvben. NyTudKözlemények. XXI.401.'

tud jól magyarul, német ajakkal és észjárással ejti a magyar szót csak úgy, mint mikor mi német beszédre vetemedünk, magyarosan ropogtatjuk a szót.

Nem lehet tehát a relatívumnak, mint a kiejtésben egységes szónak második tagját se hangsúlyosnak mondani. Még ha kilenc tanú bizonyítja se hihetem el, hogy a ritmikus Négyesy így hangsúlyozna — o t t h o n: *Á*nnyiért adom, a *m*ennyiért *v*eszed. A magyar ember, ha romlatlan nyelvérzékű és meg nem tántorított, így nem hangsúlyozhat. Multkori közbeszólásomban nem egészen szabatosan fejeztem ki magam, a mit Volf észre is vett, mikor azt mondtam, hogy ,a relatívum előtti *a*-nak, a ,pattantás', a hogy Arany nevezte, vagyis az asszimiláció folytán erősült mássalhangzó hosszúság ad némi nyomatékot'. Magam is tudom, hogy a hangsúly és hosszúság két egészen külön dolog, a mit nem szabad összekevernünk. Én azzal azt akartam mondani, hogy a második tag hangsúlyát vitatók ezt a pattantást (mássalhangzó hosszúságot) számítják a második taghoz, s e miatt hiszik a második tagon fekvőnek a nyomatékot.

Nem céлом ez úttal a mondathangsúly nemeit, változatait részletesen tárgyalni. Annyi bizonyos, hogy azon az alapon, a melyen Balassa idézett értekezésében vizsgálta, e nyelvi jelenséget nem lehet világos rendszerbe foglalni. Alany, állítmány, határozó, tapogató kérdések sat. gramatikába való műszavak, a szórend és hangsúly vizsgálásában az utánok indulás eredményre nem vezet. Ez a hibás álláspont mondat aztán Balassával ilyeneket, hogy ebben a mondatban: ,Azóta | *én* vagyok itt az | *úr*' — *én* az alany, ,mert az az újságolás tárgya' (id. ért. 409). A szórend és a vele szorosan összefüggő hangsúly vizsgálatában csakis az a filozofiai emelkedett fölfogás lehet a helyes, a melyből K i c s k a tekintette át e kérdéseket, a mely a gondolkozás gyökérszálain kezdi a fölelemzést.

A mondat az értelem munkája, a benne és vele élő hangsúly a gondolat kiélezője, s azért találóan nevezhetjük a szólamhangsúlyt értelmi hangsulynak, a mint azt már F o g a r a s i is észteni (logikai) hangsulynak elnevezte, a ki minden elriasztó nagy tévedései mellett is ebben a kérdésben igen sok megszívlelendő megfigyeléseket tett.* De ha az előbeszéd menetét figyelemmel kísérjük, a szólamhangsúly mellett észreveszünk egy másik gyengébb hang-

* A hangsulyról vagyis nyomatékról a magyar nyelvben. Akad. Értesítő. I. köt. 1860. A. J.

sulyt is. Csakhogy ezt nem lehet *s z ó h a n g s u l y n a k* tartani annál az egyszerű oknál fogva, mert ritkán esik a szó első tagjára. Erről Hunfalvy egyszer így nyilatkozott: „A szótörzsön nyugszik a magyar hangsúly, mely egységet hoz a szóba s azért értelmi az. De ha figyelmezzünk a magyar kiejtésre, azt találjuk, hogy a soktagú szókban a törzs hangsúlyán kívül más hangsúly is van. P. o. a *látogattathatnálak* szóban világosan érezzük, hogy *lát* tagon a főszű fekszik, de az ejtés kiemeli némileg a *tat* és *ná* képzőket is. Ennek a mennyiség nem lehet egyedűli oka, mert *gat* és *hat* is torlat miatt annyit érnek, mint *tat* és *ná*; más okának kell lennie“. Ő ezt az okot abban találja, hogy „az ejtés a képzők és ragok hosszú sorából azokat kénytelen kiemelni, melyek az első és másod értelmén kívül leginkább irányozzák az értelmet“. Fogarasi ellene mond, s ezt a hangsulyt *ritmusnak*, *hangidominának* nevezi, s milyen találóan mondja: „A magyar hangsulynak általán semmi köze a mennyiséggel. Valamint a magyar sőt minden zenében uralkodik a mennyiség is (a hangok hosszabb vagy rövidebb tartalma), úgy uralkodik abban még pedig ettől teljesen függetlenül a hangsuly vagy nyomaték rendszere is *thesis* és *arsis* képében, s ebből magyarázható ki legegyszerűbben a magyar szók belsejében észlelhető nyomatékozás is“ (246). Részemről Fogarasi mellé állok, habár a Hunfalvy magyarázata az elfogadott. Ez a hangsuly nem lehet s nem is volt az értelem magyarázója, csupán a beszéd élénkítésére szolgáló zenei elem. Így fogva föl a dolgot, talán Volf sem mond ellene, hogy bizony a magyar ember is így hangsulyoz: „Hogy tehát egész világosan megmagyarázzam, *miről* foly a *beszéd*, szükségesnek itélem...“ — Természetes, hogy ez a hangsuly csak a nyomtatásban *e g y n y o m á s ú* az értelmi hangsullyal.

És ha a folyó beszéd hangsulyozását a magyar versben lükettő ritmussal összehasonlítjuk, szinte meglepődve vesszük észre, hogy a kettő csaknem teljesen egyezik. Pl.

Beszéltem a | bíróval | ma este (próza).

Voltam a | miskolci | pincébe

Vért ittam | piros bor | helyébe (Népdal).

Ha te | haragszol | nem bánom (próza).

Ha te elmegy | én is el (Népdal).

S így tovább lehetne az összehasonlítást folytatni, de fölösleges. Csakhogy míg a közönséges beszédben minden meghatáro-

zott rend nélkül követik egymást a hosszabb-rövidebb szólamok, a versben az ütemek szabott rendben ismétlődnek, csoportosulnak, s ebben áll a ritmus. Ezen az alapon nem tartom helyesnek azt az általánosan bevett nézetet, hogy a zene előbb fejlődött ki, mint a vers, az ember vers nélkül is, sőt a nélkül dalolt kezdetben. * Az ember nem fülemile, nem is volt az soha. Az ő ember torkából bizony a szükség lökte ki az első szavakat, nagy nagy időnek kellett elfolyynia, míg hangszalagjai a gyakorlat által annyira kitisztultak, hogy a zenét megbírták.

Rámutattam futólag arra a füllel fogható szoros kapcsolatra, mely a magyar beszéd hangsulya és a magyaros verselés ritmusa közt fönnáll. Ez a magyarázó oka, mért oly kedves, hangzatos, tetszetős a magyar fülnek a hangsulyos verselés, s mennyire nem vériből való vérnek érzi az ú. n. időmértékes verselést, a mely prozódiainkban minden colonkjával együtt még mindig kísért, visszarábból a korból, mikor még a más lábán jártunk, mikor még a poétáink — nem is olyan régen — mindenhová kacsintgattak, csak a lábak előtt nyíló virágot nem tudták meglátni. Most se látják tisztán. 'Hosszú szótag', 'rövid szótag' a magyar prozódiaiban nem létező fogalmak. A magyar verselés csak egyet ismer: az ütemet, a melynek mindig az első tagja a hangsulyos, a kiemelt, tekintet nélkül a szótag hosszú vagy rövid voltára. Pedig ez az igazság még nem vált közkelettivé. Nem válhatott, mikor olyan nagy emberek lövöldözték reá gúnyolódó nyilaikat, mint Arany, s a követő epigonoknak nincs bátorságuk kihúzni belőle, hogy saját szemökkel lássák, mérges volt-e. Bizony nem volt az. Mindjárt meg is mutatjuk a hegyit.

Arany 'Hátrahagyott Iratai' között van ez az epigramma is.

A HANGSULYOSOK HEXAMETERE.

(Ajánlva Szász Károlynak.)

Reménység | barátság | jóltévőnk | vezess el | sírunkig | karon.

(Ezért adjuk oda Vörösmarty hatosait?)

— Ezért ugyan nem, de a magyar fülre, a melyiket még az iskola klasszikus bölcsessége meg nem mótelyezett, még ennél is visszatetszőbb, bántóbb hatással vannak. Magyar hexameter! Magyar jambikus vers! Milyen halva született gondolat.

* Lásd a Négyesy fejtegetését a Budenz Albumban. A. J.

Épen olyan mint egy görög vagy német alexandrinus vers magyaros ütemezéssel. Ha ennek a gúnyos hexameternek volna éle, ha a magyar versben a hosszúság is számba jönne, akkor nagyon rosszaknak kellene kijelentenünk Aranynak a leghangzatosabb verseit, irodalmunk gyöngyeit. Pl.

~ - ~ - - ~
 Szilágyi | Örzsébet
 ~ ~ - ~ - ~
 Levelét | megírta,
 ~ - - - - ~
 Szerelmes könnyével
 - - ~ ~ - ~
 Azt is tele sírta.

Arany a hangsúlyos verselést is kifigurázta ilyen formán:

,Hogyan kezdte volna Vörösmarty Zalánt, ha ismerte volna azt az új elméletet, mely szerint a magyarban a hangsúly mindig a szó első tagjára esik, a versmértéknek pedig a hangsúly szerint kell igazodnia.

Hajdani | dicsőse | günk, hol | késtél az | éjjeli | időn
 Századok | ültenek | el s te | alattok | enyészni | hajolt
 Fénnyel | jársz csak | magadban. | Rajtad | sűrűdött | ködök
 S a bús | feledé- | kenység | dicstelen | alakja | lebeg.'

— Hogy hol ebben a gúny, epigrammai csattanóság, megvallo, rövides elmémme nem tudom fölfedezni, talán az időmértékesek között akad ember, a ki meg tudja magyarázni. Én csak egy nagy tévedést látok benne. Arany azt hitte, hogy a hangsúlyos elmélet hívei a hexametert is magyaros hangsullyal akarták írni és iratni. Az pedig senkinek eleddig esze ágában se volt, hanem igen is az, hogy hexameter, pentameter, iambus, trocheus, daktilus sat. a magyar nyelvbe becsempészett fattyúsarjak s helyük itt nincs, nem is volt. Arany hasonlíthatatlan nagy művész volt a verselésben, de bizony a vége felé már olyan dolgokban is kereste a szépet, a miben nincs. A Szondi két apródja párját ritkító remek költemény, de a ritmusa olyan mesterkelt, hogy magyar fül be nem veszi.

ALBERT JÁNOS.

A BÉCSI ÉS MÜNCHENI CODEXEK EREDETÉRŐL.

A *besséd* szó eredetének vizsgálatánál szemembe tűnt az a hasonlat, a mely a bécsi és müncheni codexekben megőrizett *bessés* s az alsó Dráva vidékén használatos *besséss* melléknevek között vagyon. Kezdtém tehát e két nyelvemléket összevetni az alsódrávai dialektussal.

Már B a l a s s a észrevette a hasonlatosságot * s arra a meggyőződésre jutott, hogy e két codex szerzői a Dráva alsó környékén láttak napvilágot. Balassának e nézetét én is megerősíthetem.

Igaz ugyan, hogy vannak sajátságok e két codexben, a melyek azt a gyanut ébreszthetnék, hogy a székelység termékei, így pl. állandó szavak, a melyek ma már csak Erdélyben használatosak; ámde a hangtani sajátságok állításunkat igazolják.

A szóvégi *ból—böl, tól—töl, ról—röl* ragok állandó *ó—ö* hangját nemcsak a székelység tartotta meg. Az alsódrávai nyelvjárás úgy bánt el e hangokkal, mint a göcseji az *é*-vel, diftongussá alkotta. Nem állhat meg tehát az a fölfogás, hogy az említett ragok hangzói nyugaton általában *u—ü*-re változtak volna át, mert e hangok az alsó Dráva vidékén *u^o, ü^o*-nek hangzanak s a kettős hangzó alkatrészei közül az első, az *u—ü* hang fölülemelkedett s belső Somogyban már *bú—bü*-nek ejtődik.

Ez a jelenség hasonló ahhoz, a mit az *é* hangnak kiejtésével tett a zalai s a tolnai nyelvjárás. Az *é* hangzó Zala megye egy részében *ié*-nek hangzik; az *i*, mint a diftongus első hangja, jobban volt képes megerősödni; s a tolnai, fehérmegyei ember a pénzt *pís*-nek, a *szép*-et *ssíp*-nek, *kérem*-et *kírem*-nek mondja. A két codex írói gyakran használnak az *i* hang helyett *ü*-t, mint *mü, tü, züuóc, üdöre* sat. Ez a jelenség a székely nyelvjárásban általános; de ép oly közönséges a Drávavidék nyelvében is. Ez a dialektus bizonyos következetlenséggel cseréli föl az *i* és *ü* hangokat. Az *ü* helyett gyakran *i*-t mond: *hívös, sit, innep, kilömben* s az *i* helyett *ü*-t, mint az említett esetekben. De a két hangzó a két codexben is szabálytalanul cserélődik föl, különösen a müncheni codexben gyakori az ilyen: *iuvöltönek* zauva, *gimölcét* (197, 198. l.).

Igaz, hogy amaz esetet illetőleg a *mü—tü* alakok halóban

* L Hunfalvy Album 1892: „Codexeiink és a nyelvjárások” 5. l. S. J.

vannak s már alig fordulnak elő, de az ilyenek: *szüvem, üdö, fügyel* általánosak, a hogy azok a két codexben is: „Valamenezzer a' tiz nemzetekhez *fűg'elmeztetic'* (BécsiC. 180).

A hosszú *i* hangnak diftongusként való kiejtése a székelységnél ismeretlen, de a Dráva vidékén általános és ép úgy ejtik ki, a hogy az a két codexben írva van: *sokaseit, háboreit, me-seitelen*.

A szóvégi *e* hangnak *ö*-re való átalakulása rokon tulajdon e dialektus s a nyelvemlék között: *ötöllö, kónuö, eltörlöttö, töttö, megköttöttö*. A Dráva vidéki nyelvben az *ë* egészen zártan hangzik, a hogy azt a codexek írói is jelölik.

Hasonló vonás a hangtani részt illetőleg az *l* hangnak kiejtése is. Balassa azt említi (A magyar nyelvjárások. 1890. 53. l.), hogy az alsó Dráva vidékén az *ly j*-nek hangzik; de ez az állítás csak a Nyelvőrben közölt adatok alapján történhetett és semmi esetre sem álhat meg. Az *ly* itt mindig *l*-nek hangzik s ha *l* után *j* következik, akkor a kiejtésben olyasmi tapasztalható, mintha a *j* asszimilálódott volna, a mit a kettős *l* (*ll*) kiejtése bizonyít. Mindig így mondják: *illen, ollan, valla, királ, hallon mög, süllön ki, fullatok*.

E két codex írói az *ly*-t *l*-nek írják a legtöbb esetben s a hangot megkettőzik, ha utána magashangzó következik, a hogy ezt az alsódrávai nyelvjárásban is tapasztalhatjuk: *betelleseggék, nemellek, megöllem, telles, kiralanac, homál*. Megtaláljuk ugyan az *ly*-t rendes alakjában is, különösen a müncheni codexben, de ez a jelenség ha nem drávavidéki eredetre vall, nem igazolja azt se, hogy a fordítók székelyek voltak. A székelyek épen *j*-t ejtenek az *ly* helyett: *ijen, ojan, hajjuk*, sőt még az *l* helyett is: *tavaj, mejj*.

Még drávavidéki eredetre vall az összevont igealakok használata is, a hogy azt Balassa említi.

Ezek ama hangtani sajátságok, a melyek a rokonságot igazolják.

Kevésbé hivatkozhatunk a mondattani és a jelentéstani azonosságra. A hangok sokkal szívósabbak, mint a kifejezések. Idegen áramlatok a nyelvben mindig tudnak átalakulást teremteni, de a hangoknak más és más módon való kiejtése hosszú századoknak munkája. Aztán meg tagadhatatlan, hogy e legrégibb bibliafordítók korukhoz képest művelt emberek voltak. Nyelvük néha ingadozik is. Azt már tudták, hogy a köznyelvben az infinitívus ragja: *ni*, de azért még elbicsaklik az író nyelve s néha így is

mondja: *ínná*: „Es mikor kostolta uolna nem akara *ínnu*“ (MünchC. 245. l.). Mintha csak a somogyi legény kínálná a sógorát.

Helyesen jegyzi meg Balassa, hogy az egyes szavaknak kevés bizonyító erejük van, a hogy keveset igazolnak a mondattani s alaktani sajátságok. Somogyban passzív képzőt nem ismernek s e két codexben lépten-nyomon találkozunk vele. Ismeretlenek az ilyen igealakok: *fordehad*, *sabadeha*; helyettük mindig így: *fordítsad*, *szabadítsad*.

S ha más dialektus őrizett meg a bennük használt szavak közül, elmondhatjuk ezt a Dráva vidékiről is, a hol köznapí az „apró barom, öreg barom“ (BécsiC. 129. l.) kifejezés, az *alnolkodni* (BécsiC. 49, 50. l.) igeének megfelelő *álnokúnyi* ige és több más.

SÁNDOR JÓZSEF.

I R O D A L O M.

A magyar nyelv. A művelt közönségnek írta **Simonyi Zsigmond**. Első kötet: A magyar nyelv élete. Második kötet: A magyar nyelv szerkezete. Budapest, 1889. M. T. Akadémia.

Szükségtelen és elkésett dolog volna Simonyinak két év óta közkézen forgó jeles munkáját a Nyelvőr olvasói előtt ismeretőleg bemutatni. Hírlapjaink és szakfolyóirataink üdvözlő méltatása után, mely megjelenését fogadta, csak ismételnünk kellene a mű jelességeinek méltó dicséretét.

Hasznosabbnak véljük e helyett a munka eredményeinek, tételeinek bíráló vizsgálását, a mit e sorok írója azon tudatban tesz, hogy a mester nem róhatja föl bűnül tanítványának, ha megigazítani, pótlani valókat vesz észre szemeivel, melyek szemlélni tőle tanultak.

Ama jobbára kisebb mint nagyobb hiányokat és tévedéseket veszem tehát szemügyre, melyekről a mű olvasása közben a magam számára szokásom szerint jegyzéseket veték, melyeknek megbeszélését azonban talán nem fogja a szerző, se műve ismerői, értéktelen dolognak tekinteni. Egy második kiadásban, a mit a munka elterjedése érdekében kívánatosnak tartunk, haszonnal lesznek bizonyára e megjegyzések is értékesíthetők.

Észrevételeinket a mű tárgyalásmenetének rendjében adjuk elő.

(I.15.) Az indulatszó-félék nagyobb rövidülésére a *hadd-lám*: *hallám* példához mint érdekeset megemlítjük, hogy még fogyottabb

hulám alakot is ismer a népnyelv, és pedig Nagybányán, Szatmár megyében.

(I.18). A belső analogia tüneményénél azt mondja szerzőnk, hogy a *fő* alak „ősrégi összevonása a *fej-* tőnek” (vö. *fejem*, *fejed* sat.). E nézetet nem lehet elfogadnunk. A *fő* véleményünk szerint nem származéka a *fej-* tőalaknak. A nyelvtörténet adatai azt vallják, hogy szavunknak eredeti alakja *fé* volt. Erre mutatnak a következő személyragos formák: *fèmet*: fejemet, *fètec*: fejetek (MünchC.) sat.; továbbá: *fetul*, olv. *fétül*: fejtől (GuaryC.), *fenkynth*: fejenként (Komjáthi) sat. Ez az eredeti *fé* azonban kétféle fejlődésen ment keresztül: Egy felől az ismeretes é—ő változással (vö. régi *gyés*: mai *gyöz*; *lén*: *lön*; *idé*: *idő* sat.) *fő* lett belőle; másrészt meg a 3. személyragos **fe-e*, **fe-ők* alakokban hiatus-töltő *j* hangot vett föl: *fe-j-e*, *fe-j-ők**, s ezekből mint leggyakrabban használt alakokból a *j*-t átvitte a többi személyragos alakokba is (*fejem*, *fejed*, *fejünk* sat.); végre e nagyszámú *j*-s alakok miatt előállt aztán a *fej* nominativus is s kiszorította a melléknévi *fő*-n s a *hétfő*, *kütfő*-féléken kívül az eredeti *fé*-nek akközben már megállapodott *fő* változatát. Nem mondanak e nézetünknek ellent a régi *fejes* és *fejel* igék sem, melyek közül az utóbbi csak nyomtatott emlékeinkből kerül elő, az előbbi pedig már szintén a *j*-és alakok hatása alatt keletkezhetett. A *fejű* alak, mely már igen régi, szintén a hiatus pótlására vette föl a mássalhangzót (**fe-ű* h.).

(I.26.) A latin *examen* szónak van-e valóban *ekszámentum* változata a népnyelvben, a mire szerzőnk idézés nélkül hivatkozik? Talán csak *ekszáment* v. *egzáment* fordul elő, a miből a *viessgáment* alakot is jobban meg lehet magyarázni.

(I.27.) A kombináló szóalkotás adatai között nem eléggé valószínű a somogyi *harimsál* szónak *horssol* és *karimzsál*-ból való származtatása. Lehetséges, hogy egyszerű *k—h* hangváltozással van benne dolgunk, a mi igaz ugyan, hogy inkább őskori hangtani sajátság, de talán újabb nyelvünkben sem egészen példátlan (vö. *kumni* am. *hunyni* Nyr. V.381, VIII.431; *hankalék* am. *kankalék*, l. Mátyusföld nyelvjárása, 67; és *horácsol* a régi *karátyol* helyett, uo. 99).

* Vö. régi *teteére*: ma *tete-j-ére*; *ideétől*: *idejétől*; *reguldok*: *reguldjuk* sat. (l. Szinnyi: A birtokos személyragozásról, Nyr. XVII.150).
Z. Gy.

(I.73.) A névragozás viszonyító elemeinek nyelvünkben és a többi ugor nyelvekben való egyezésénél az osztyák *χoéa* [olv. *chozja*] mellé főlemlítendő a régi magyar *hozjá* alak is (NySzót.), a mely amazzal még szembeszökőbb hangbeli azonosságot mutat.

(I.77.) Igen kevés valószínűség van abban, hogy a *Fiad* helységnév a *fi* (fiú) szónak *-d* képzős származéka volna. A többi, jelentéstanilag egészen világos példák mellett (*Kölesd*: köles; *Mogyoród*: mogyoró sat.) ez adat egyébként is mellőzhető.

(I.89.) Arra, hogy tőszótag az etimologia elhomályosultával elenyészhet, még egy sokkal frappánsabb és érdekesebb példát vehetett volna föl Simonyi, a mit az 'Égri nyelvsajátságok' közt (Nyelvőr, XVIII.20) jegyeztünk föl és magyaráztunk: a *hiszen* (eredetileg *hiszem*: 'ich glaube es') kötőszónak ezt az erős megfogyasát: *sze* (pl. 'sz uram, éjjel-nappal azon igázkodok'), a hol a szó eredeti elemeiből csupán a frequentatív képző *-se* dacolt a nyelvfejlődés romboló szellemével.

(I.90.) Ugyancsak annak igazolására, hogy a tő és rag nemcsak az indogermán, tehát az úgynevezett *flektáló* nyelvekben, hanem a magyarban, ebben az *agglutináló*nak bélyegzett nyelvben is fordulhat elő úgy összeolvadva, hogy az alak 'mozaik'-részecskéit egymástól elválasztani lehetetlen: egy igen érdekes példát vehet föl még a szerző művének újabb kiadásába, a mátyusföldi okkérdező *mi* (am. 'miért') szócskát, mely a nominatívusi *mi*-től épen csak véghangzójának időmértékében különbözik, mint a latin *a* tövű főnevek ablatívusa a nominatívustól; tehát *mi* úgy viszonylik a *mi*-hez, mint pl. a latin *causā* ablatívus a *causā* nominatívushoz sat. (l. Mátyusföld nyelvjárása, 84).

(I.106.) Hogy az oláh *bilşug*, *belşug* szónak *l*-je valóban megőrzője volna a magyar *bő*, *bév* melléknév föltételezett *l* végmássalhangzójának (**bél*, l. MUSzót.), az nézetünk szerint még nincs minden kétségen kívül helyezve. Nincs ugyanis kellőleg vizsgálva az a kérdés, nem kell-e a *bilşug* szó *l* hangját az oláh nyelv saját termékének tekintenünk, pl. anorganikus elemnek, mint Hasdeu teszi (vö. Nyr. XVI.398). Mert a Pozsonyi codex * hapax legomenonja lehet íráshiba is.

(I.111.) Abból a körülményből, hogy a *fonás*, *szövés* alapigéi az ugor nyelvekben megegyeznek, még egész bizonyossággal

* Nem Keszthelyi codex, mint a Nyelvőr mondott helyén hibásan idézve van.
Z. Gy.

nem következtethetünk a fonó és szövő mesterség ősi ismeretére. Kérdés marad ugyanis, vajon e szavakat az ős ugor korban nem használták-e általánosabb, egyéb jelentésben, a melyből aztán a mesterség speciális kifejezése — a mely nyelvekben t. i. e szavak szolgálnak kifejezésére — csupán kiinduló pontot kapott.

(I.116.) A *márjás* szónál célszerű volna kitenni a jelentést (kártyajáték), mert van egy másik *márjás* illetőleg *máriás* szavunk is, a mely pénznemet jelentett s a népnek még ma is emlékében van; ez a *máriás* pedig eredeti magyar képzés a *Mária* névből (l. NySzót. és NSzótár).

(I.118). Nem eléggé valószínű, hogy a népnyelvből ismeretes *páriál* ige a *pária* főnévnek denominális igei származéka volna. Igaz ugyan, hogy az *-l* denominális igeképzővel is meg volna magyarázható (vö. *kapa*: *kapál*; *vacsora*: *vacsorál* sat.); azonban sokkal helyesebben teszünk, ha — mint a Nyelvőrben már régebben (XV.506) kifejtettük — egyenesen a középlatin *pariare* ige magyaros mását keressük benne (vö. *dictare*: *diktál*; *tangere*: *tángál* sat.).

(II.12.) Szerzőnk különbséget tesz erősségi hangsúly és úgynevezett magassági hangsúly között, mely utóbbi a kiemelt szótag zenei magasságának emelésével jár. E megkülönböztetés helyes. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy ez a zenei mozzanat bizonyos fokig a közönséges erősségi hangsúlyban is észlelhető s főképp nyomatékosabb hangsúlyozás alkalmával eléggé is szembeszökő.

(II.26.) Az *-ú* *-ű* melléknévképzőről azt olvassuk, hogy magashangú alakja régi nyelvemlékeinkben „úgy látszik sehol se fordul elő é hanggal”. Előfordul a Németújvári Glosszában (1. l.): *fel hithe*, olv. *fél hité*, azaz „fél hitű” (l. Nyr. XIV.301), a mi régente „schismaticust” jelentett (NySzót.). *

(II.37.) A mai *vígság*-ot talán nem kell egyenesen a régi *vígaság* alakból származtatnunk, a melyből hangkiesés folytán keletkezett volna. Más szóval: a *vígság* nem okvetetlen folytatója a régi teljesebb *vígaság* ejtésnek. Lehetséges ugyanis, hogy önállóan támadt újra a *víg* melléknévből *-ság* képzővel, és ily módon való keletkezésében egyszerűen a képzőnek újabb viselkedése érvényesült, vagyis egyenesen a ragtalan alakhoz csatolta a nyelvalkotó

* Ez érdekes s egyszersmind legrégibb adat kimaradt a Nyelv-történeti szótárból is. Z. Gy.

szellem a fogalomváltoztató -ság elemet (vö. *szép* : *szépség* ; *nagy* : *nagyság* sat.).

(II.55.) A b e l s ő a n a l o g i á n a k egyik tüneténye Simonyi szerint, hogy ,olyan h a n g v á l t o z á s t, mely csak bizonyos hangérintkezések alkalmával volna helyén, á t v i s z ü n k a s z ó n a k o l y a n a l k a l m a z á s á b a is, melyben nincs meg az illető hangváltozás föltétele'. Például idézi az efféléket: *ama indulat* (az irodalomban), *a ember* (a gyermeknyelvben), * *avvá is* : *avval is* (a népnyelvben) sat. Mindezekben a mássalhangzó (*s*, *l*) hiányának voltaképen nincs meg a kívánt fiziologikus föltétele, a mássalhangzós szókezdet, mint megvan azokban a nagy számot tevő esetekben, a melyekben a kopott alak először jelentkezett: *ama vallás*, *a kenyér*, *avvá nem* sat. Azonban nézetünk szerint nem h a n g v á l t o z á s á t v i t e l e forog itt fönn, pontosabban szólva, hanem bizonyos hangvesztett alakoknak mint ilyeneknek elhatalmasodása, általánossá válása, s ennélfogva áterjedése oly esetekre is, a hol maga a hangveszteség különben be nem következett volna.

(II.81.) A névszótövek változásainál a *ssaval* igéről úgy szól Simonyi, mint ,fönmaradt' régiségről, s a *szól* igét, az alapszó töalakjának összevontsága miatt (*ssó*- e h. *ssava*-), újabbszerűnek tartja. Azonban úgy látjuk, *ssól* a régibb s *ssaval* az újabb ige. Az utóbbi csakis bizonyos speciális jelentésre szorítkozik, s a Nyelvtörténeti Szótár nem is ismer reá adatot, míg a *ssól* ősrégi ige, számtalan származékkal.

(II.99.) A *váras-egyik* kifejezés (am. városiak egyike, városi polgár) a kihagyásos összetételekben szereplő mellékneveknél elhagyandó, minthogy eredetileg nem ily természetű összetétel. Maga Simonyi bizonyítja be ugyanis művének egy másik helyén (I.167), hogy az *egyik* szó -ik-je annyi mint a mai -juk -jűk birtokosrag. Ha így áll a dolog, akkor régi írónk nyelvézéke előtt a *váras-egyik* kifejezésben nem volt jelöletlen az összetétel viszonya; ő előtte ugyanis — a várost metonímiával *városiak* v. *városbeliek* helyett véve — *váras-egyik* annyi volt mint ,város, azaz városiak egyjük', vagyis, a mint ma mondanók, ,a városiak egyike'.

(II.103. és 187.) Hogy az egyes vidékeken hallható *fékető*

* Ehhez meg kell jegyeznünk, hogy a népnyelvben is előfordul; nevezetesen jellemző sajátága a mátyusföldi beszédmódnak (l. Mátyusf. nyelvjár. 36).

nem lett a *fejkötő*-ből, hanem eredetibb alak, azt a *fej* szó történetére (az I.18-hoz) tett megjegyzésünk után nem lesz szükséges bizonyítanunk. Egyébiránt épen ez összetételre nézve is érdekesen bizonyítanak mellettünk a NySzótár adatai, a melyek közt a *j*-és *fejkötő* mindössze két újabbkori forrásban fordul elő; leggyakoribbak a *fékető* és *főkötő* alakok. A népnyelvi *fíkető* aztán csak továbbfejlődése ennek az eredetibb *é* hangzós ejtésnek, *é—i* változással.

(II.186.) A *mindnyájan*-ról azt mondja Simonyi, hogy eredetileg bizonyára így mondták: *mind nyája, mind nyájunk*, azaz: 'egész nyája, egész nyájunk'. E nézet helyes. Azonban a *mindnyájan*-nak analogiául szolgált adverbiumok közül el kell hagynunk a *mindannyian* alakot, minthogy újabb eredetűnek látszik. A NySzótár legalább nem is ismeri.

(II.209.) A magánhangzók megnyújtása nem csupán *r* előtt fordul elő. Vannak egyéb esetei is, melyeket a hangsúly hatásából lehet magyarázni (vö. Mátyusf. nyelvjár. 41).

(II.251. 252.) Az *ss*, *s*, *s* végű igék fölszólító módjának tárgyalásánál a codexek teljesebb *j*-és alakjai (*vadászj*, *húsjatok sat.*) mellett fölemlítendők a mai nevezetes csíkygyergyói alakok is: *vej-szen*: vesszen, *hújsa*: húzza, *kéjsék*: késsék sat. melyek a *j-t* metathesissel ugyan, de még megtartották. (Tárgyalja őket a szerző az I. k. 224. l.)

(II.253.) A *megyek* igének föltételezett eredeti teljesebb alakja *mengyek*, tényleg létezik Nagyhányán, Szatmár megyében. Használja Arany is (Buda Hal VIII. é.) és előfordul a régiségben is. Thurzó leveleiben (I. NySzót.).

(II.256.) A Halotti Beszéd *paradisum* szavát *cs*-vel írja át Simonyi. Nem valószínűtlen ez az olvasás sem, minthogy az *s* ilyen értékkel többször látható a HB.-ben. Azonban mégis kérdés marad, fölvehetjük-e szavunkon már e korban az *s—cs* hangváltozást s nem kell-e inkább azt hinnünk, hogy az eredeti olaszos latin ejtés állapotát akarja nyelvemlékünk írásmódja föltüntetni. Előbb különben szerzőnk is *s*-sel olvasta e szót. A régi nyelvemlékek olvasásáról c. munkájában (27. l.).

(II.264.) A névragok eredetéről szóló részben a *palóc -nott* rag magyarázata ellenmondást látszik mutatni e ragnak előbb (I.29. és 78.) adott származtatásával. Míg ugyanis a mű első részében az *-n* és *-tt* helyragok egybeolvadásából származtatja szerzőnk a saját szerű *-nott* ragot, s a *bennett*, *kör-üli-öt*-féle ragkom-

binációk mellé helyezi, addig az utóbbi helyen csak a rokon nyelvekben engedi meg keresését, minthogy az újabb időben való keletkezés föltevése mellett nem lehetne őt megmagyarázni. Már pedig ha az *-n* és *-tt* egyesülése adott létet a *-nott* ragnak, akkor csakis a magyar nyelv önálló életének korszakában támadhatott.

(II.294.) Talán a kifejezésben maradt valami hiba vagy homály, midőn a *kívül*, *ki* adverbiumokról azt írja könyvünk, hogy „ez a kettő mint névutó avult el”. A *kívül* ma is közönséges névutó, pl. *házamon kívül* semmim sincs, *csen kívül* sat.

(II.338.) Egy szórendi vitás kérdéshez kell még csupán hozzászólunk, melyet Simonyi is magyarázatlanul hagy. A magyar nyelv szokás bizonyos esetekben „két-két kifejezés hangsúlyát egybe vonja össze, úgy hogy csak az első ejtjük erős hangsúllyal, s a második egészen alárendeli magát hangsúlyozás tekintetében az elsőnek, a nélkül, hogy logikai tekintetben valami szoros viszonyban állanának egymással”. Pl. *Sokszor hasa jött* (e helyett: *sokszor hasa jött*; vö. ugyanolyan értelemben: *hasa jött sokszor*). *Te is ott voltál* (e h. *te is ott voltál*; vö. *ott voltál te is*) sat. Nézetünk szerint a kérdés a következőkép fejthető meg. Az ily mondatokban levő két-két hangsúlyos kifejezés közül egyiknek értelmileg mindenesetre fontosabbnak kell lenni (példáinkban: *sokszor*; *te is*). Ennélfogva ha a mondatot e fontosabb résszel kezdjük, oly erős nyomatókat vetünk reá, hogy mellette a kevésbé fontos mozzanatnak hangsúlyozását okvetetlenül el kell hanyagolnunk, annyival is inkább, minthogy a kiejtésben ez szükségtelen fáradtságot okozna. Ha ellenben a fontosabb mozzanatot (mondatrészletet) nem bocsátottuk előre (*hasa jött sokszor*; *ott voltál te is*), akkor az első kifejezés nyomatókozása dacára is okvetetlenül szükségesnek érezzük, hogy amaz elmulasztott s utólag kifejezett részt legalább a hangsúlyozással kárpótoljuk.

Fölsorolt tárgyi megjegyzéseinket kiegészíthetjük még a repertórium néhány hiányának jelzésével s egy-két nyomósabb sajtóhiba helyreigazításával.

A repertóriumból kimaradtak: [I.142] *Simonyi Zsigmond: Idegen képzők átvétele. (Nyelvőr, VIII.)* — [II.340] *Kúnos Ignác és Munkácsi Bernát: A belviszonyragok használata a magyarban. (Érték. a nyelv- és széptud. köréből, XII. k. 4. sz.)* — *Simonyi Jenő* cikkénél [I.133] és *Schuchardt* ismertetésénél [II.73] a kötet száma pótlendő.

Sajtóhibák: I.122. 1. jz.: *Bonhock* h. o. *Bonchok*. — I.165. fölülr. 6. s.: zártabb h. o. nyíltabb. — I.179. alulr. 15. s.: 1621 h. o. 1521. — I.208. fölülr. 15. s.: *yak* h. o. *tyak*. — II.102. alulr. 14. s.: 'Nyr. IV.' után a lapszám pótlendő. — II.104. utolsó s.: 1. h. o. I.20. — II.107. alulr. 2. s. kimaradt a *fürösz-t* ige. — II.132. felülr. 3. s.: *Nyelvtud. Köszlem.* h. o. *Nyelvör.* — II.140. felülr. 13. s.: $\pi\alpha\tau'$ h. o. $\pi\alpha\tau'$. — II.145. felülr. 5. s. VII. h. o. VIII. — II.222. alulr. 6. s. a lapszám pótlendő. — II.224. felülr. 14. s. szintén. — II.232. felülr. 6. s.: 83 h. o. 27. — II.233. az utolsó sor végéről kimaradt: *l.* — II.266. alulr. 12. *vélem* h. o. *velen.* — II.292. felülr. 8. s.: igetőkől h. o. igekötőkből.

Egy beváltatlan ígéretére figyelmeztetjük végül a szerzőt, melyet az I. k. 281. l. a *bennünket* történetéről tesz, s a mit elfelejtett teljesíteni.

ZOLNAI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Az ,ira' alak Dunántúl. Tudvalevőleg a *s z é k e l y s é g e t* tartottuk mindeddig hazánk egyetlen olyan vidékének, mely a régi elbeszélő *ira* alakot az élőbeszédben megőrizte. Azonban most már három különböző oldalról jövő adat alapján írhatom, hogy e veszendő igealak a Balaton északkeleti partja körül is ismeretes.

Első ízben egy balatonfőkajári, veszprémmegyei cselédünk mondogatta, hogy falujukban az öregek milyen ,furcsán' beszélnek, azt mondják: *mēghala*, *kifuta* (meghalt, kifutott) sat. Megjegyeztem magamnak, noha nem minden kétkedés nélkül. Azonban nem sokára meg lehetett győződnöm, hogy e furcsa hír nem szavahihetetlen. Almádiban való tartózkodásom alatt ugyanis egy szintén veszprémmegyei *s z e n t k i r á l y s z a b a d j a i* öreg érdekes beszédéből egyéb sajátosságok mellett ezt a mondatot is följegyezhettem: ,*Mēgdöglék* a zsidónak a lova', — így kezdett egy eset elbeszélésébe, később azonban már csak a *mēgdöglött* alakot használta. Legutóbb pedig egyik értelmesebb tanítványom lepett meg azzal a megjegyzésével — a latin mult idejű alakokról volt szó — hogy szülőhelyén, Veszprém megye *L e p s é n y* nevű falujában igen sokszor, legutóbbi vakációzása alatt is számtalanszor tündek föl neki öreg parasztok ajkáról ilyen igealakok: *ēmēne*, *ēfuta* (elment, elfutott) sat.

E három egymástól teljesen független, de egymáshoz közeli helyekről eredő észlelet eléggé hitelesen vallja, hogy az *ira* alak még Dunántúl sem veszett ki egészen a nép nyelvéből. Ajánljuk megfigyelését gyűjtőink érdeklődésébe. ZOLNAI GYULA.

Székely *q* és nyugati *o*. A köztem és Zolnai közt lefolyt és a székely és nyugati nyelvjárások különbözőzéseiről szóló vitában Zolnainak legutóbbi fölszólalása után csak egy pontra nézve van fölfogásunk közt lényeges eltérés. Én azt állítottam, hogy a székely nyelvjárás szó végén soha sem ejt *a* helyett *o*-t, s ez állításomat ma is fönntartom. Zolnai ellenben *Steuer*-ra hivatkozva ismétli, hogy a székely nyelvjárásokban szó végén is ejtenek *a* helyett *q*-t, tehát a két nyelvjárás között „határozott különbséget egész kategorikusan nem lehet jogunk megállapítani”.

Ez ellen elég volna csak arra hivatkoznom, hogy a székely *q* nem *o*, s képzése módját így írja le *Steuer* a *Hunfalvy Album*-ban: „a nyelvállás tekintetében e hang alig különbözik a köznyelvi *a*-tól, de ajakzárása határozottan erősebb, mint ezé, sőt némelykor csaknem olyan, mint az *o*-é”. Azonban egyébként se lehet e két jelenséget azonosítani, mint azt már a *Nyelvőr* januári füzetében is mondtam.

A nyugati nyelvjárásokban disszimiláció szülte e változást, s ott valóban az *a* helyébe lép az *o*, a Dunántúl keleti részén pedig *q*. A székelyeknél azonban, sőt *Steuer* állítása szerint csakis a keleti székelyeknél, nem valami külön hangváltozás hozza létre a szó végén álló *q*-t, mert hisz minden *a*-t így ejtenek. Nem is szabad tehát azt mondanunk, hogy a székelyek szó végén *a* helyett ejtenek *q*-t, mert hisz ez az *q* nem egyéb, mint az ő *a*-juk, melyet így ejtenek minden helyzetben. Sőt az se lehetetlen, a mit *Steuer* sejt, hogy nem is *a*-ból lett az *q*, hanem hogy a régi *o*-ból a székelységnek egy részében még nem vált *a*. A szóban forgó különbség tehát határozottan fönnáll a két nyelvjárásterület között.

Még csak annak a kijelentésével tartozom, hogy, ha talán előbbi fölszólalásomnak hangja kelleténél kissé erősebb volt, oka az, hogy Zolnai támadását úgy vettem, a mint megjelent, s a mint minden olvasónak vennie kellett; t. i. hogy fél évvel a Magyar Nyelvjárások megjelenése után avval vádol, hogy az egyes nyelvjárások legfontosabb leírásait el sem olvastam. Hogy mikor írta ő cikkét, azt én épúgy nem tudhattam, mint senki más a *Nyelvőr* olvasói közül.

BALASSA JÓZSEF.

Közép kereskedelmi iskola vagy kereskedelmi középiskola? A Nyelvőr február havi számában a szerkesztő, egy kérdésre felelve, az első helyen említett elnevezés mellett foglal állást, én azonban a másodikat tartom helyesnek.

Nyelvtanilag mindakettő helyes; az elsőnél a *kereskedelmi iskola* egységes fogalom, a minnek jelzője a *közép*, míg a másodiknál a jelzett fogalom *középiszkola* s jelzője *kereskedelmi*.

Hogy melyiket használjuk a két elnevezés közül, arra nézve csak a szavak jelentése igazíthat útba. A *közép kereskedelmi iskola* elnevezésből következne, hogy van *alsó* és *felső kereskedelmi iskola* is. „Alsó fokú” van ugyan; ez azonban csak cifrább elnevezése az inasiskolának; felső kereskedelmi iskola pedig nincs. S az elnevezés célja nem is az, hogy megkülönböztessük ettől az alsó fokú iskolától; ezért nem is lehet helyes jelzője a *közép* a „kereskedelmi iskolának”. Az elnevezés értelme az, hogy ezek az iskolák is középiskolák, s nem tartoznak sem a nép-, sem a felső iskolák (egyetemek) sorába; azonban nem gimnáziumok, se reáliskolák; hanem „*kereskedelmi középiskolák*.”

BALASSA JÓZSEF.

Váci siketnémák intézete. A Magyar Nyelvőr legújabb, februári számának „Kérdések és feleletek” című rovatában a következőket olvasom: „4. Kérdés. Vita tárgyát képezte, vajjon intézetünk megnevezésénél *siketnémák intézetét* használjunk-e, vagy *siketnéma intézetet*. Úgy az előbbire, mint az utóbbira több példa hozatott fel. Kérem azért eldönteni, kinek van igaza s miért? Lehet-e a *siketnémák intézete* ellen úgy érvelni, hogy biz az nem a siketnémáké, hanem az államé. Melyik a helyes: *váci siketnéma intézet-e*, vagy: *a siketnémák váci intézete?*”

Nekem mind a kérdésre, mind pedig az arra adott feleletre volna néhány szerény észrevételem.

A kérdés azt mondja többek között, hogy: „intézetünk *megnevezésénél*”; a mi valószínűleg csak tollhiba; de hibának elég alapos, mert a jelen esetben az *elnevezés* lett volna használandó. Én legalább nyelvérzékemet követve úgy érzem, de meg úgy is tudom, hogy e két kifejezés között nagyon lényeges különbség van. *Megnevezni* ugyanis annyit tesz, mint valakinek vagy valaminek a nevét említeni, ellenben *elnevezni* azt teszi, hogy a már névvel bíró személynek vagy tárgynak még egy más, rendesen gúnynevet adok, vagy a még névvel nem bíró személyeket vagy dolgokat névvel látom el. Pl. Mucius Scaevola n e m n e v e z t e

meg társait, azaz: nem mondta meg a nevüket. Ellenben: Kazinczy Ferencet ellenségei Zafircencinek nevezték el. Vagy: Az 1711-től 1772-ig terjedő időszakot az irodalomtörténet hanyatlás korának nevezte el.

Ennyiben a fõnt értelmezett kifejezéssel végeztem volna, s úgy hiszem helytelenségét is sikerült kimutatnom. De sokkal bátor-
talanabbul nyulok a szerkesztőség által adott felelethez, a hol a nyelvtani szabályt kell oldalba döngetnem, hogy álljon kissé félre onnan, a hol a jó hangzás, de meg az értelmesség is azt kívánja, hogy ne föltétlenül hódoljunk neki.

A szerkesztőség igen helyesen érvel a nyelvtani szabállyal, midõn azt mondja felelésében, hogy: „a *siketnémák* szó az *intézet* szónak közelebbi meghatározója, ennélfogva közletlen elõtte kell állnia, s ha egy vagy több jelzõ járul még hozzá, mind ezek elébe kerülnek. Helyesen tehát így van mondva s írva: *a váci siketnémák intézete*.”

De én a váci intézet illetõen elnevezését, még a szabály parancsára se fogadhatom el helyesnek, mivel az idézett név szerint az csak a váciaké lehetne, pedig tudomásom szerint országosnak kellene lennie, melyben az ország bármely vidékének szerencsétlenei helyet találnak.

De hogy ne csak gáncsoskodjam, hanem bizonyítsak is, lássunk néhány példát. Egy eléggé ismeretes XV-ik századbeli éneknek ez a címe: „Pesti g y e r m e k e k u t c z a i éneke Mátyás királylyá választásakor 1458-ban”. Berzsenyi így énekel: „Nem fojthatott meg Z á p o l y a ö l d ö k l ö századja”; pedig ha a szabály által engedte volna magát vezettetni, kétségkívül így írta volna, hogy ö l d ö k l ö Z á p o l y a századja. Ez azonban mind forma mind értelem dolgában nagy különbség. Végre, hogy az idézeteket befejezzem, Aranynál ezt találom: „Néha egy köny csillog s z e m e a l s ó héján”.
D V O R Z A C S E K J Á N O S.

Fullajsz. S e b e s t y é n Károly a Nyelvõr XIX. kötetében (498. l.) több adattal bővíti ki S i m o n y i „Kombináló szóalkotás” címû munkáját. Példáit Ibaán gyûjtötte, tehát oly községben, a mely az alsódrávai nyelvjáráshoz tartozik. Az ügyesen kifejtett szómagyarázás hevében a *belefullajsz* igét a kombináció alkotásának találja, a mely a *fullaszt* és *fojt* igéknek etimologikus összehasonlításából keletkezett.

Azonban az illetõ nyelvjárásban találkozunk ily alakokkal is:

vessejsst, ssalajsst, ssakajsst sat. Ezeket most már mikép lehet megfejteni?

Azt hiszem, ez alakokhoz semmi köze sincs a kombinációnak. Ez igékben két műveltető képzőt találunk.

A *ssakad* igének nemcsak *ss* műveltető képzője, nemcsak *ssa-*
kasst műveltető alakja van, hanem elég gyakori a *ssakajt* is (*ssakajtó*).

A drávavidéki dialektusban pedig igen gyakori jelenség a ragoknak (*tülemtül, mienkek, mienkünk*) fölös használata, de egyzersmind a képzőké is, a mire nézve egyebek között érdekes a szóban levő eset is. Így az *ss* és *j* képző együvé került (Gyöngeszivemet majd szétszakajsztották. Népd.); s én azt vélem, hogy a *füllajsst* alak megmagyarázásához nem szükséges a kombinációhoz fordulni.

SÁNDOR JÓZSEF.

Tusa. A Nyelvtörténeti szótár legutóbbi füzetében a *tusa* szóhoz a szerkesztők 'ventriculus volatiliū; kropf' magyarázatot fűzik. Azonban tévednek, hibásan értelmezték a Radvánszky 'Szácskönyvéből' vett idézetet. Nálunk Sopron megyében széltiben ismeretes szó a valaminek a *tussa*, azaz vastag része, boldog vége pl. 'Verje meg az isten somfával, annak is a legnagyobbik *tussával*'. A puska agya nálunk: *puska-tus*.

A kérdéses idézetet is illetéknéppen kellett volna magyarázni: 'Az tikmonyt meg kell lyukasztani a begyről, az *tusájáról* az belit is ki kell fújni belőle. Világos, hogy hajdanában is úgy tették el a madártojást a gyűjtők, mint manapság, hogy a hegyén meg a vastagabb végén tüvel kilyukasztották s aztán a belét kifújták, hogy csak a héja maradjon.

A tojás *tusája* tehát nem egyéb, mint a tompább vége.

CSAPODI ISTVÁN.

Léha. A Nyelvőr ez évi folyamának 5. lapján közzétett adatok szerint a *léha* szónak közönséges, melléknévi értelmén kívül van egy más, a mai nyelvben kevésbé ismert főnévi jelentése is: 'rubigo, res vilis Pápai-Bod'.

Ez utóbbi, habár nem is egészen megfelelő, de egészen közel járó jelentésében a fehérmegyei nép is ismeri a *léha* szót; a hol is a 'kukoricának a *léhája*': polyvája, a mit szelelés alkalmával kivisz a szél.

MÓRO CZ ISTVÁN.

Tularéti. Tulakörös. Sehogyse szándékom újra fölkaparni azt a kérdést, hogy mi a helyesebb: *dunántúli-e* vagy *túladunai*.

Annyit mindamellett mondhatok, hogy az elsőtől mindig irtóztam, s hogy népies voltában némileg kételkedem; míg a másikat azonnal elfogadtam, a mint meggyőződtem róla, hogy olyanok, a kik még tudnak magyarul, azaz írni meg olvasni nem tanultak s csak magyarul értenek, élnek vele. Tudván tehát, hogy a romlatlan nyelvű nép használja, helyességét kétségbevonnom merészség lett volna, s nem szorítkoztam egyébre mint magyarázatának keresésére, a melyet legott meg is találtam, s a mely *N é g y e s y n e k* később megjelent fejtegetéseivel minden ízében megegyezett, világos jelétül annak, hogy ez a magyarázat helyes.

De ismétlem, nem akarom újra fölleveníteni az egész kérdést. Soraimnak csak az a céljuk, hogy a *túladunai*-val analog példának fölötte csekély számát kettővel megszorítsam. A Nyelvőr lapjain t. i. csak a következők vannak említve, mint a néptől használtak: *túladunai* (és *Túladuna*), *túlatissai* (és *Túlatissára*, *Túlatissáról*, Kazinczynál még ez is: *Túlatissa*), *túlakurcai* (és *Túlakurca*).

A Pesti Hirlapnak 1891. évi Naptárában, a mely tehát még 1890-ben jelent meg, jóval mielőtt Steuer Jánosnak a *túladunai* ellen intézett támadása a Nyelvőrben megjelent és a figyelem a *túladunai*-ra és a hozzá hasonló kifejezésekre ráterelődött volna, Kada Elektől 'Megfogadta' fölírás alatt egy a nép életéből vett s népies nyelvre törekvő elbeszélés látott napvilágot, a melyben kétszer is előfordul az, hogy: *tul a réti*. Előfordulásának első helye az említett naptár 48. lapja (első oszlopának alulról számítva 5. sora), a hol ez áll: 'az a pár puska lövésnyire eső *tul a réti* buckás'. Másod ízben pedig a 49. lapon (első oszlopának fölülről számított 10. sor) találjuk meg: 'Abban a *tul a réti*' csendes kis csőszházban.' A 48. lapon (első oszlopának alulról számított 10. sor) azonban körülírás van, a mely '*tul a réti* buckák' helyett ezt mondja: 'a rét tulsó partján elhuzódó buckák'. Tehát majd *tul a réti*, majd meg 'a rét tulsó partján elhuzódó', de egyszer sem *rétentúli*.

Hogy a *túl a réti*-ben előforduló *rét* a költés országába tartozik-e, vagy valóban megtalálható-e valahol, az az elbeszélésből nem tűnik ki. Hogy, ha nem költött dolog, merre volna megjelölhető, arra nézve talán némi útbaigazítást adhatna az elbeszélés 15. és 16. sora, a hol ezt olvashatni: 'A pálteleki 'Gémes' partján egy nagy ormótlan tanya bámul le a rétre'. A kérdés az, hogy csakugyan van-e vidék, a hol a szóban levő *túlaréti*-t használják, s hogy nem pusztán Kada Elek alkotása-e.

Nagyobb valószínűséggel bír *Tulakörös*-nek népies eredete, a mely egy Mezőtúr határában fekvő pusztának a neve, a mint erről a Magyar Hirlap szept. 6-áról való száma (az 5. lap 2. oszlopának) „Cselédputrik—majorban” fölírású ujdonsága tanuskodik, a hol ez olvasható: „Elfogul az emberi kebel, ha látja „Tul a Körös” és „Peres” pusztákon a gyermekek állapotát”. VASVERŐ REJMUND.

V Á L A S Z O K

a szerkesztőség kérdéseire.

(L. Nyr. XXI.39. 1. — A beküldő neve elé függesztett * azt mondja, hogy az illető küldeményt a Budapesti Hirlap szerkesztősége juttatta kezünkhöz.)

Gabanica. Gyermekkoromban számtalanszor hallottam anyámtól fél-tréfásan: „No, vedd fel a g a b a n y i c á d a t s aztán gyérünk”. Értette rajta a felső öltönyt, köpenyt s effélét. De használják szintén a Kiskunságban az általános ru h a értelemben is: „Szödd rád a g a b a n y i c á d a t, aztán usgyé!” Baráth Ferenc. — Gömörben egy kabátfajta ruhadarabot hívnak k a b a n i c á n a k. Közelebbről nem tudom meghatározni, minő. Albert János.

Galacsin. E szóval neveztük gyermekkorunkban azt az önmagunk által agyagból gyúrt s a napon kiszáradt, jó nagy diónagyságú gömbölyű holmit, a melyet parittyáinknál golyó gyanánt használtunk madarakra, állatokra s néha egymásra parittyázva. Mióta a csujzlit s a Flobert-puskát föltalálták, azóta a gyerekek nem csinálnak agyaggalacsint; de használják a Kiskunságon más összetételben a szót, *kenyérgalacsinnak* nevezvén azt a kenyérből gyúrt gömbölyű golyót, mellyel vidámabb társaságban az asztalnál ülők egymást dobálják. Tehát a szó mindkét esetben gömbölyűre gyúrt s hajításra szolgáló valamit jelent. Baráth Ferenc.

Gyentel. „Sose gyentőjj té jánt senkinek, mer nincs abba köszönet. Sok rípám termétt az idé, ugyan gyentőjje é ott az urak között”. Az első példát Muzslán, a másikat Ebeden hallottam Esztergom megyében. A szó magam előtt is új volt s az idézett példákat följegyeztem. A szó mind a két esetben annyi mint: ajánl-gatni, elajánlani. Paulovits Károly.

Ha. Gömörben a Sajó mentén használatos „hanem még” jelentéssel. Pl. „Mëttënne¹k e¹n e⁰e¹rtë nem csak annyit, h a szâsszorânn yit

is. Nemcsak annyit tudnáje^ő megénnyi, h a többetis. Fázékát nem annyit törsz, h a többetⁱ. Emlékezetem szerint azonban csakis ebben a kapcsolatban járatos. Albert János. — A *ha* használatát, hanemⁱ értelemben eleget hallottam, de nem tudom, a sok hely közül, a hol éltem (Kiskunság, Kőrös-Cegléd, Debrecen, Bereg megye), hogy hol. Valószínűleg anyámtól, ki debrecenvidéki vala s Debrecenben. Erre látszik mutatni az is, hogy Arany is, mint biharmegyei ember, használja: „Lelsz te rózsát, nem egyet, h a százat” (A méh románca.). Baráth Ferenc.

Habda. Használják Kiskunságban nagy bő, száras csizma értelemben. „Olyan nagy h a b d á k ezők, alig tudok bennük járni. Baráth Ferenc. — Ha jól emlékszem, Gömörben „h a b d a csizmának” azt mondják tréfásan, a melyiknek a szára igen bő, s maga az egész alkotmány nagyra szabott. „Csakúgy la^óg a llábámon, olyan mind egy habda!” Albert János. — Szeged környékén általában ismert szó, melynek jelentése nem csupán „sarúszár”, hanem általában nagy lábbeli; pl. „Vesd ki a szobából azokat a sáros habdákat!” *Mészáros Lajos. — Habdának neveznek Szatmár vidékén egy olyan más s egyéb nemű bőrből készített csizmát, mely a lábra mind fejére mind szárára nézve bő: „Na ugyan vettek neked egy nagy habdát, akár a ház héjáról is bele ugorhatol”. *Uray Imre.

Habuckol. Gömörben is: lubickol. „Habuckol a gyerek a vízben”. A *habókol* szóról jut eszembe egy *habóka*, *habajka* = „szeles, szeleverdi, meggondolatlan” jelentésű szó. „Habajka v. habajti ember”. A jelentés és hangalak után együvé tartozónak látszik. Albert János.

Hadari. Ebben az alakban mint melléknevet nem, de a *hadar* igét Dunántúl szélteben-hosszában ismerik s a gyors, szapora beszédű emberre mondják, a kinek szavait ép a gyors, szapora kifejtés miatt nehéz megérteni. Tolnai József. — Csak elisióval így: *hadri* használatos Szegeden és környékén, s annyit fejez ki: szeles beszédű; pl. „Jön már a hadri megint”. *Mészáros Lajos.

Hadáss. Gömörben csak *hadarász* és *hadonász* alakkal hallottam, a hogy SzD. följegyezte. *Hadarász* a gyerek az ostorral, vesszővel; máskép: *csatarász*. Albert János.

Hályog, *hályag-fa*. Nem is annyira fa, mint inkább cserje, melynek keresztező ágai vannak és apró bogyókat terem. Zalában (Díszely mellett) van egy jó bort termő szőlőhegy, melyet *Hályagának* hívnak; Veszprémben pedig egy kis folyócska, melynek ugyan-

csak *Hélyagos* a neve. Kérdés, nem a rajta, illetőleg mellette (t. i. forrása mellett) nővő *h a l y a g* után nevezik-e így? *T o l n a i J ó z s e f*.

Hamarja. Ezt az alakot nem hallottam; eszembe jut azonban róla egy szójáték, melyre alapszava, a *hamar* adott alkalmat: „Hoc ide hamar aszt a kést!” Erre a másik így felel: „A hamar a kovácsnál van”. *Tolnai József*.

Kakas-harang. Nálunk Sopron megyében minden gyermek tudja, mi a kakas-harang. Kezes báránynak szokták a nyakába kötni — úgy rémlik előttem, hogy kakasnak is — azt a gömbölyű és a keskeny hasítékja hián egészen zárt sárgaréz csöngőt, melyben ólomdarab vagy kis kavics zörög. A magyar kártya négy színe közül a tök színnek jelképei ilyen kakas-harangok, melyeket a német „schelle” néven nevez. Csapódi István. — A kakas-harang kis csörgő, milyennel tél idején szánkázás alkalmával a lovak szerszámát szokták teleaggatni. Használják olyan kappannál, mellyel csirkéket hordoztatnak. A kappan t. i. a csirkéknek, főkép eleinte, nem kotyog, mint az anyatyúk s ezt a harangot azért kötik reá, hogy a csirkék hangja után menjenek. De rákötik kakasra is; mert azt tartják, hogy a görény, menyét, patkány ennek hangját hallván, nem háborgatja a tyukokat. *T o l n a i J ó z s e f*.

Haskó. Gömörben a has diminutívuma. „Telē vān ā hāskā^ó. Mēgvertē jā hāskót”. Különösen ha gyerekhasról van szó. Albert János. — „Ez a dinnye félig haskó” = nagyhasú dinnye. Más egyéb tárgyról, mint dinnyéről, nem használják. *Mészáros Lajos.

Hinga. E szót magát nem hallottam, de származékszava *hingárooz* Tolna megyében közönséges használatú; pl. „Ülj rendesen a székén, nē hingározz!” *Mészáros Lajos.

Csürcsavarintó. De hol nem ismerik az ifjúságnak ezt a kedvelt játékát? Az elemi iskolás gyerektől a VII-ik osztályos deákig mind játsza. A játszani készülő had egyenes sorba áll rendesen nagyságuk és erejük szerint. A sor fején áll a vezér s utána a többiek, a végire jutván az apraja. Erősen megfogják egymás kezét, csak a vezér az, a ki a mellette állónak neki fordulva, mind két kezével annak balkeze csuklóját szorítja meg. Mikor hallik a kiáltás, hogy minden rendben van, akkor a vezér teljes erejéből egy rántást tesz a mellette állónak karján és testén, bal felé. Ez a kapott erőt és mozgást közli a mellette állóval, az a társával és így tovább, míg az egész lánc körben megmozdul. Termé-

szetes, mentől kijebb hat a lökö erő a központtól, annál gyorsabb a mozgás; úgy hogy míg a vezér körül levők csak egy-két lépést tesznek, a lánc vége, ha az jó hosszú, alig győzi lábbal a futást. A hosszú lánc rendesen el is szakad valamelyik gyengébb karúnál, s van fölbukás, hentergés, olykor kézkirándulás. De ha elszakadás nélkül sikerül a negyed meg fél kört leírni, nagy az öröm. S játszásk mindaddig, míg bele nem fáradnak. Természetesen nagy tér kell hozzá s legkellemesebb a sima gyepen; de ha az nincs, a puszta földön is jól esik. Baráth Ferenc.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások. Hasonlatok.

Adott neki egy ötöst: pofon ütötte.
 Annyi a píze mint békán a szőr.
 Azt se mondja, hogy Keszihóc: nem is méltat szóra.
 Beássa minden gyalogútjait: lemond az élet örömeiről.
 Bekötte a szeme világát: férjhez ment a leány, lemondott a világról.
 Bele másztak mint a huntyiak a sárba.
 Bele szalad mint Bernátba a mennykő.
 Benne van a csízibe: bajban van.
 Beteszi az ajtót: végromlással fenyeget, minden reménytől elzár. „Az tenné csak be az ajtót”.
 Dajkálta mint a tiszta búzát a ponyván.
 Elrúgta a kanalát: meghalt.
 Falut ró: a faluban kóborol, házról házra jár.
 Foga alá van: tetszik neki.
 Görbe fára húz: hamisságban jár, rosszra akarja fordítani a dolgot.
 Haladja mint a cigány a mennyországot.
 (Ipoly völgye. Kovár vidéke.)

KUBINYI FERENC.

B a b o n á k.

1. Jánynak nem szabad a söpríst fébe hannyi, mer azon esztendőn něm mëgy firhő.
2. Tallóru něm szabad az itét haza vinnyi, mer mëghâ a gazdasszony.
3. Ha jég kezd esnyi, a sütőlapátot kő a konyhábú a zudvar közepire vetnyi, akkor elâ.
4. Ha tűz van, a sütőteknyőt kő az uccára a tűzze szemközt állítanyi, akkor a tűz něm mëgy odâbb.

5. Kinyírbü a zutósó falatot nēm szabad odaannyi, mer oda-
aggya a szája ízit.

(Komárom m. Fűr.)

TAVASSY MÁRIA.

Találós kérdések.

A nyája megtekintése végett mezőre menő uraság útközben
találkozik egy rét mellett legeltető öreg pásztorral. Eszébe jut,
hogy egy furfangos kérdéssel jó volna megtréfálni az őreget s föl-
adja neki:

„Hány-e?”

„Meddig ér?”

„Hány a harminckettő?”

A kitanult vén pásztor eszén nem olyan könnyű ám ki-
fogni; megfelel az rá: Háromszáz Kengyelig. Már uram
csak kettő.

(A kérdés t. i. a nyájra, a rétre s a vén pásztor fogaira
vonatkozott.)

(Debrecen.)

DÉZSI LAJOS.

Tájszók.

Somogy megyeiek

cidázni: hegedülni.

corókás kenyér: keletlen
kenyér.

cűek: cövek.

csamangó: dologtalan ember.

csekörtes: bütykös fa.

cséza: hintó.

csórész: veréb.

csöppedős csöppig: egy
cseppig.

csörény: a kocsi hátulsó ol-
dala.

csura: csikó.

dérék út: országút.

dikis: görbe kék.

dögivé: bőven.

duda: szeder.

ebickél: úszik.

ég: meg pl. égmondani.

elpalik a gabona a hó alatt.

fájészni: rózsét szedni.

fénótás: bolond.

finóca: phylloxera.

fickó: fél fölöntő.

fittyős: jó daloló.

főhándálni: emlegetni.

főleszódni: főleszmélni, föl-
ébredni.

főnek, lőnek: éjszakra, délre.

főrhénc: a kocsinak az a
része, melyhez a hámfát erő-
sítik.

(Csurgó.)

ENDREI ÁKOS.

Kisújszállásiak

csatlat: kóborol.

gezibuzi: részeg.

gömörődik: fagy (a föld).

gőzöltni, ősszegőzöltni:

vagyont összeszerezni aprán-
ként.

kidukál neki: jár valami
 neki.
 lékrációnzik: sétál.
 motoszka ember: a ki sem-
 mitse végez be, nem sikerül neki.
 pasla ember: a ki nem ad
 külsejére semmit
 peslet: ki- s bejárákál.
 puszli: mellény.
 retye-rutya: rokonság.
 ugrifüles: helytelen viseletű.
 rokolya: szoknya.
 rücsköl: sír.
 savalja: sajnálja, rosszul esik
 neki.
 siláp ember: hosszú, vékony
 ember.
 sivó új: egészen új.

sasma ember: mulya ember.
 suter: kontár mesterember.
 szőrhúztában: alattomban.
 sullókál: lassan jár.
 tesvír: testvér.
 tökíteni: valamely vagyont
 széthurcolni, elharácsolni.
 vanyiga: vézna, hitvány.
 vekengeni: vitatkozni
 vityilló: kunyhó.
 zehernyész ember: kötekedő
 ember.
 zsennyezni: zsünnögni, zajt
 csinálni.
 neki símúlt ő kemi: meg-
 szedi magát, gazdagodik.
 visszafelé áll rajta a
 szőr: vagyonában pusztul.
 STROMP JÓZSEF.

Hétfalusiak.

angor: mészárszék. 'Büdöss ez
 az angor'.
 ávitni: kívánni. 'Úgy megávi-
 tottam egy kicsi tyukhúst,
 hogy...'
 bakóc: apró ág. 'Tégy bakó-
 cot a tűzre'.
 bakonta: nagy szán. 'Bakon-
 tán mēnyünk Brassóba'.
 baránsik: fátyolkendő.
 barbi: borbély.
 békén: vaslemezről készült
 sütőedény, kásztró.
 bēlēzna: gyérülés a vászon-
 ban. 'Sok a bēlēzna. Mēgbēlēz-
 násodott a vászon'.
 bērdó: birtóka, birsóka, bogár-
 szúrta idétlen növéstű szilva.
 bétya: szurok. 'Bétvás kezű'.
 bong: gomb.
 bonkostő: gombostű.
 brága: maláta. 'Aggy a mar-
 háknak brágát'.
 bugyogós: zörgős cserép korsó.
 buhu: bagoly. 'Akkora buhut
 láttam, hogy...'

buzata: zabola, valami seb
 az ajkak végén, tisztatlanság
 miatt származik.
 cepp: valaminek a szöglete.
 'Megdőfte az ódálam az asztal
 ceppje'.
 cóp: varkocs, copf. 'Lóg a có-
 pod hej!'
 cőkör: szatyor. 'Vegyen cő-
 kört'.
 csap: 1) pof. 'Jó csapot kapott
 a képire'. 2) fenyőszudár, szá-
 raz faág. 'Hozok csapot az
 erdőről'.
 csēndēri: cserebogár. 'Mennyi
 a csēndēri ebbe az eszten-
 dőbe!'
 csēsēnye: leveles fenyőág.
 'Nem kell csēsēnyét tenni a
 tűzre, me osztán füstöl'.
 csētēr: hasábfa. 'Hozz egy
 néhány csētērt bé te'.
 csirip: cserép.
 csoklya: gyalogszán, mellyel fát
 hoznak az erdőről. 'Hozánk egy
 csoklya fát, me hideg van mán'.

(Brassó m.).

HERMANN ANTAL.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és
minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: A magyar nyelv élete. — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonsai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népi nyelv és a nyelvjárasok. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: A magyar nyelv szerkezete. — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszonyai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondat.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre 5 frt

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést ☛

Teljes példányokkal (I—XIX. kötet) még szolgálhatunk.

Egy-egy kötet ára 5 frt.

☛ Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk. ☛

NYELVÖRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I—X. kötetéhez:

Ára 2 frt 50 kr

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához (Délibáb-utca 16.)
intézendők.

A MAGYAR NYELVŐR

kiadóhivatala.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond)

III. kötetének 6. füzeté, mely a «Tukmálás» szótól egész a «Való»
szóig terjedő anyagot öleli fel.

Az I—II. kötet füzetek külön-külön, valamint díszes félbör-
kötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Kiváló tisztelettel

Hornyánszky Viktor

könyvkereskedése

A „Magyar Írók élete és munkái” előfizetőinek különös figyelmébe ajánljuk a kiadásunkban megjelent következő munkát:

NYELVŐR-EMLEK.

Szarvas Gábornak királyi tanácsossá történt kinevezése emlékére szerkesztették barátai és tisztelői.

Szarvas Gábor arczképével.

Ára bérmentes megküldéssel 80 kr.

MAGYAR ÍRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI.

A magyar irodalomtörténet-írás terén ujabban igen örvendetes és élénk mozgalom indult meg, s minden évben nagy számmal jelennek meg irodalmunk történetének egyes mozzanataival foglalkozó dolgozatok. De mennél élénkebbé vált e mozgalom s az irodalmunk története iránti érdeklődés, hovatovább annál érezhetőbbé vált a hiánya egy oly lexikális munkának, mely a *magyarországi írók életrajzát* és munkásságát lehető teljesen foglalná magában. Régibb e nemű munkáink már elavultak, s újabb nem lépett helyükbe.

Ilyen hézagpótló munka megírására vállalkozott érdemes tudósunk **idősb Szinnyi József**, a m. n. múzeumi hírlapkönyvtár őre, ki körülbelül három évtizeden át gyűjtögette a hozzá való anyagot. Az anyaggyűjtés immár annyira haladt, hogy a munka közrebocsátását meg lehetett kezdeni.

A *Magyar írók élete és munkái* című gyűjtemény a *M. Tudományos Akadémia támogatásával* jelenik meg. Magában foglalja betűrendben a magyarországi írók életrajzi adatait, munkáik jegyzékét és a róluk szóló dolgozatok sorozatát.

A négy kötetre (32 füzet) terjedő munka egyelőre negyedévenként kiadandó öt-tes füzetekben jelenik meg, remélhető azonban, hogy 1896-ban az egész be lesz fejezve.

Az I—XII. füzet már elhagyta a sajtót s 3,279 életrajzot foglal magában.

Előfizetési árak: 5 füzetre 2 frt 50 kr., 10 füzetre 5 frt
bérmentes megküldéssel.

Ezen hézagpótló munkát tisztelettel figyelmébe ajánljuk *mindenkinek, ki irodalmunk története iránt érdeklődik*; s hogy a nyomtatandó példányok száma felől tájékozva legyünk. kérjük, hogy a megrendeléseket az alulírottnál mennél előbb bejelenteni szíveskedjenek. HORNYÁNSZKY VIKTOR akadémiai könyvkereskedése Budapest, a M. T. Akadémia épületében.

 A 13. füzet 1892. évi ápr. 8-án jelenik meg.

1892.

ÁPRILIS 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXI. KÖTET. IV. FÜZET.

BUDAPEST, 1892.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Szó-, alak- és szólásmagyarázatok :	Oldal.
a) A határozatlan névmások és határozók. b) -képpen. <i>Szarvas Gábor.</i>	
c) Hallgat, mint pap a varsában. <i>Kalmár Elek</i>	145
Mi hát a mondat? <i>Simon József Sándor</i>	153
Az Irodalomtörténeti közlemények pótlásai a Nyelvtörténeti szótárhoz. <i>Zolnai Gyula</i>	161
Az egyház magyarsága. <i>Albert János</i>	163
A palóc nyelvjárás. <i>Bartha József</i>	168
Az egri nyelvsajátságokhoz. <i>Zolnai Gyula</i>	177
Helyreigazítások. Magyarázatok :	
Mi közöm tőled. <i>Vasverő Rejmund</i>	179
Dug, rejt. <i>Kőrösi Sándor</i>	180
Mari zsidó. <i>Szigetvári Iván</i>	182
A nyelvújítás mint perdöntő bizonyosság. <i>Berecz Károly</i>	182
Erdélyiességek. <i>Steuer János</i>	183
Gereben, gereblye. <i>Dvorzacsek János</i>	183
Izé. <i>Dvorzacsek János</i>	184
Vakszem. <i>Csapodi István. Szarvas Gábor</i>	184
Kérdések és feleletek :	
1) Helyes-e a „Nyiregyházi Hírlap”?	186
2) Micsoda szó a <i>csizió</i> ?.....	187
3) a) Betéve v. könyv nélkül? b) <i>Olyik</i> és <i>máma</i> használata. c) A <i>fel</i> és <i>meg</i> használata. d) Egy szó-e a <i>jölelkű, nagylábú, halágú</i> ?	188
4) „A t. hölgyek és urak kéretnek a fenti mottó szerint <i>öltözni</i> ”? ...	189
5) <i>iglat</i> v. <i>iklat</i> ? <i>Szarvas Gábor</i>	190
A szerkesztőség kérdései.....	190

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr” a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr”
szerkesztősége.

SZÓ-, ALAK- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

A határozatlan névmások és határozók.

A névmások között, működésüket és a szerepkört tekintve, a melyet betöltenek, kétségkívül legfontosabbak a kérdő névmások. Eredeti rendeltetésükön kívül ugyanis majd egymagukban, majd meg más elemekkel egyesülten egészben vagy részben a vonatkozó s határozatlan névmások és határozók tisztének viselésére is vállalkoznak. Csak egy-két ismertebb nyelvnek egynehány példáiban mutatjuk be.

Kérdők	Vonatkozók	Határozatlanok
gör. τίς, τί	ὅστις, ὅτι	τίς, τι
lat. <i>quis, qui, quid</i>	<i>qui, quod</i>	<i>aliquis</i>
ném. <i>wer, welcher, was</i>	<i>wer, welcher, was</i>	<i>irgendwer, etwas</i>
gör. ποῦ	ὅπου	πού
lat. <i>ubi</i>	<i>ubi</i>	<i>alicubi</i>
ném. <i>wo</i>	<i>wo</i>	<i>irgendwo</i>
gör. πότε	ὅποτε	πότε
lat. <i>quando</i>	<i>quando</i>	<i>aliquando</i>
ném. <i>wann</i>	<i>wann</i>	<i>irgendwann</i>

Nyelvünkben a kérdő névmásnak említett szerepe még általánosabb s kiterjed majdnem minden vonatkozó és határozatlan névmásra s határozóra. Itt következnek teljes számmal.

Kérdők	Vonatkozók	Határozatlanok
<i>ki</i>	<i>a ki</i>	a) <i>valaki,</i> b) <i>néki,</i> c) <i>akárki</i>
<i>mi</i>	<i>a mi</i>	<i>valami,</i> <i>némi,</i> <i>akármí</i>
<i>mely</i>	<i>a mely</i>	<i>valamely,</i> <i>némely,</i> <i>akármely</i>
<i>milyen</i>	<i>a milyen</i>	<i>valamilyen</i> — <i>akármilyen</i>
<i>minő</i>	<i>a minő</i>	<i>valaminő</i> — <i>akárminő</i>

Kérdők	Vonatkozók	Határozatlanok		
<i>mennyi</i>	<i>a mennyi</i>	<i>valamennyi</i>	—	<i>akármennyi</i>
<i>mekkora</i>	<i>a mekkora</i>	<i>valamekkora</i>	—	<i>akármekkora</i>
<i>mikor</i>	<i>a mikor</i>	<i>valamikor,</i>	<i>némikor,</i>	<i>akármikor</i>
<i>meddig</i>	<i>a meddig</i>	<i>valameddig,</i>	—	<i>akármeddig</i>
<i>miért</i>	<i>a miért</i>	<i>valamiért</i>	—	<i>akármért</i>
<i>merre</i>	<i>a merre</i>	<i>valamerre</i>	—	<i>akármerre</i>
<i>hol</i>	<i>a hol</i>	<i>valahol,</i>	<i>néhol,</i>	<i>akárhól</i>
<i>hová</i>	<i>a hová</i>	<i>valahová</i>	—	<i>akárhová</i>
<i>honnán</i>	<i>a honnan</i>	<i>valahonnan</i>	—	<i>akárhonnan</i>
<i>hogyan</i>	<i>a hogyan</i>	<i>valahogyan</i>	—	<i>akárhogyan</i>
<i>hány</i>	<i>a hány</i>	<i>valahány,</i>	<i>néhány,</i>	<i>akárhány</i>
<i>hányszor</i>	<i>a hányszor</i>	<i>valahányszor,</i>	<i>néhányszor,</i>	<i>akárhányszor</i>
<i>ha</i>	—	<i>valaha,</i>	<i>néha</i>	—

Közelebbi vizsgálatunk tárgyává ez alkalommal csupán a határozatlanokat tesszük.

Ezek, a mint nevezetük is mutatja, bizonytalan személy, hely, idő sat. kifejezőiként szerepelnek. Ha meghatározásukban mai megállapodott jelentésükből indulunk ki, az első sorozat egy bizonytalanra, a második egy-kettőre vagy többre s a harmadik külön-külön véve a tagokat az egészre vonatkozik. Példák: a) ,Legjobb lesz, ha valamely (egy) rendőrt szólítasz meg. b) Némely (egy-két v. több) régi nyelvészünk a magyart a zsidó nyelvvel rokonította. c) Ezt akármely (mindegyik, minden) gyermek is megmondhatná. — a) Hol volt hol nem volt, volt valahol (egy helyen) egy király. b) Hazánkban néhol (egy-két v. több helyen) viperát is találhatni. c) Igaz barátira nem akadhatsz akárhól' (mindenütt) sat.

Ez a mai, nagyobbára már megállapodott jelentés azonban csak későbbi kornak a fejleménye. Kezdetben ugyanis, a mennyiben a ránk maradt régi használatból következtetni lehet, a második sorozatbeliek az első sorozatiaknak szerepét töltötték be; viszont az első sorozatiak jobbadán a harmadik osztálynak jelentését viselték. Példák: a) ,Néki (némelyik) szól vala istenvel, néki reppel vala isteni belczeségnek világosságára, néki volt szenteltetett istentől, mikoron méglen élne ez világban (EhrC. 2). Némí (egy, bizonyos), soto alatt nyomorodott hősről (EhrC. 162). Ez szent atya be rekeszte őtet némely (egy, valamely) cellában három esztendeig (CornC. 127). Frateroknak nemi cimiteremében nemi-

k o r o n (egyszer, egykor) jönnek vala tolvajok (EhrC. 104). Úgy mond **n é h o l** (valahol, egy helyen) szent Ágoston: embőré az bántétel' (ÉrdyC. 46). A manapság csakis ,némelykor' jelentésben használt **n é h a** kezdetben szintén társszavainak jelentésében volt használatos: ,N é h a (egykor) bódog Ferencz monda: Szerzetes élet kisseb frateroké (EhrC. 88). Meg mosá ő szent fiának orcáját, mint **n é h a** (egykor) magdalumbeli Mária mosta vala meg ő szent lábait' (WinklC. 105). (A kérdő **h a** = *mikor?* szócskára vonatkozó példák közül álljon itt e kettő: ,Monda szent Margit asszon az fraternek: **H a** (mikor) vagyon hideglelő napod? Felele az frater: Ma vagyon hideglelő napom MargL. 136. Isten meg nem mutatá magát, **h a** (mikor) leszen az mi romlásunknak vége' Szék: Zsolt. 209.)

Példák a b) sorozatbeliekre: ,**V a l a k i n é l** (bárkinél) az szent lélek lejend, mindenkort szentöltségére vagyon (ÉrsC. 152b). Kísáltatik vala ő jonhában, hogy az szerzetben **v a l a m i t** (bármit) szolgálna, mend elvesztené (EhrC. 50). Menden nemzetek, **v a l a m e l l y e k e t** (a melyeket csak) töttél, imádkoznak te előtted uram (AporC. 41). Aggya ő neki, **v a l a m e n e j e k** (a mennyi csak) kellemetesekek (MünchC. 135). **V a l a m i k o r o n** (akármikor, a mikor csak) hivandlak tégedet, megismerem, mert te vagy én istenem (KulcsC. 134). **V a l a h o l** (akárhhol) lakozandol, én ,es lakozom (BécsiC. 2). **V a l a h o v á** (akárhová) menendesz, megyek (BécsiC. 2).

A mennyire tehát a NySzótárban található adatokból következtetni lehet, a **né-** összetételei elsőbben ,egy bizonyos', a **vala-**féle összetételek pedig ,mindegyik' (személy, hely, idő) jelentés képviselői voltak. Míg például a **néhol** a mai ,valahol', a **valahol** pedig a mai ,akárhhol' jelentésben már a codexirodalomban közönséges, addig az előbbi mai ,hie und da' jelentésével csak a nyomtatványok korában látjuk szerepelni, az utóbbinak pedig mint az ,irgendwo' egyértékességének jelentésére egyetlen idézetet se találunk a szótárban.

Ha a három sorozatbelieknek elemeit vizsgáljuk, a melyekből alkotva vannak: **né-ki**, **vala-ki**, **akár-ki**, sat, második tagjuk annyira átlátszó, hogy hasztalan időpazarlás volna szót vesztegetni rájuk. Az utóbbi két sorozatbeliek is első tagjukra (**vala-**, **akár-**) nézve elég világosak s jelentésük fejlődése is könnyen megmagyarázható. **Valaki** ugyanis mint a lat. *quicunque*-nak egyértékese voltaképen annyi mint: **l e v ő - k i** = **a k i v a n** = **a k á r k i**; mint pedig a lat. *quidam*-nak megfelelője annyi mint: **v a n k i** = **l a t . e s t q u i** = **e g y b i z o n y o s k i**. Az **akárki**-nek első tag-

jában is még a gyakorlatlanabb szem is első tekintetre fölismerheti az *akar* igét. Elemeire nézve tehát teljesen egyezik a lat. *quivis*-szel, a mi annyit mond mint: a k i t a k a r s z. (Vö. még lat. *quilibet* = a k i t e t s z i k = a k á r k i.)

Már nem oly átlátszó, sőt mondhatni elég sűrű homály takarja a *néki*-félék első *né*-tagjának eredetét, mivoltát. Aligha tévedünk azonban, ha másik két társának *vala*- és *akar*-igei mivoltára építve azt következteljük, hogy ebben a *-né* elemben is valamely cselekvésszónak töredékével van dolgunk. S ha a jelentésmódosítást tekintjük, a melyet a kérdő névmásokon és határozókon végrehajt, minden valószínűség szerint a *nész* igét leljük föl benne, a mely a kérdőkkel egyesülve mindenképen alkalmasnak mutatkozik a határozatlanság kifejezésére; pl. *„N é z d k i z ö r ö g = n é k i (valaki) z ö r ö g. N é z d m e l y í r ó m o n d j a = n é m e l y (valamely) í r ó m o n d j a’ sat.*

Ez a *né*-e szerint egységes szó ama másik *né*-vel, a mely manapság *ni* alakban járatos, de a melyet eredetibb *né* formájában ma is használ a székelység: *„N é, n é (nini), m i j e n e r ő s s e n j á r j á k a s ó g o r o k a n é m e t d á j c s o t’ (Kriza: Vadr. 374). E né-nek eredeti nézd jelentése még erősen kiérezhető a mai nētán, nētalán (né-talán) régies alkalmazásából: „Hívjad őtet, n e t a l a m (nézd, lásd, lehet talán) fel támasztja a te fiadat (DomC. 76). Inté buzgó szívből, n e t a l á m a z i s t e n m i r a j t u n k k ö n y ö r ü l (RMK. II.90). N e t a l a m i m m a r ű s t ö k ö s c s i l l a g b e t ö l t ö t t e a z ő e r e j é t (KBártfa 1583. Ciiij). N e t a l á m e l e v e n e n m i n k e t m i n d b e n y e l n e k’ (Born: Ének. 249) sat.*

-képpen.

Három ízben került immár szóba e folyóirat hasábjain a címbeli rag. Legelsőbbben S i m o n y i Zsigmond kísérlette meg, hogy világot derítsen keletkezére. Előre bocsátva s helyesen okolva meg, hogy a benne előforduló *-n* rag nem lehet se helyviszonyjelölő, mert ennek magánhangzója zárt: *o, ë*, pl. *úton, helyen*; azonkívül nem magyarázható meg a benne előforduló hosszú mássalhangzó: *pp* se, nem mondjuk ugyanis: *asztallon, székkën*, hanem: *asztalon, székkën*; de módhatározó ragot se vehetünk föl benne, mert ez főnevekhez nem, csakis melléknevekhez járulhat: *sárosan, sebésen*: helyes következtetéssel más, oly elemet keresett benne, a mely alakilag is jelentésileg is elfogadható értelmezést enged. Véleménye

oda vált ki, hogy a *képpen* második tagja nem egyéb, mint az inessivus *-ben* rag, hogy tehát *képpen* e helyett való: *kép-ben* (Nyr. XV.3); s példát is idéz, összesen kettőt annak igazolására, hogy a *-ben* ragos *képben* teljesen megfelel a *képpen* viszonyragnak: 'Az ördög a n g y a l k é p b e n bölcseséggel tétova hazudoz (RMK. II.215). Lehellete az ablakot ködleppel borítja s v i r á g k é p b e n oda fagyván üvegét megvakítja' (Kisf. S.) (Magy. nyelv II. 275). Másod ízben én emlékeztem meg róla a *nemmen* szó tárgyalása alkalmával abbeli nézetemnek adva kifejezést, hogy Simonyinak e rag keletkeztéről kimondott véleményét a *lápba*, *kalapba*, *népben*, *lépben* sat. hangbeli alakok, a melyekben a tenuis *b* az uralkodó hang, megcáfolják; e szókat ugyanis minden magyar ajk kivétel nélkül ekként ejti ki: *lábba*, *lébben* sat; ha tehát a *képpen* annyi volna mint *képben*, az idézett példák szerint ezt is így hangoztatnók: *kébben* (Nyr. XIX.104). Hozzá tehető még, hogy *-ben* ragos nevet alig tudok, a mely módhatározó gyanánt állana. Azt mondjuk: 'ez úton, ily módon, okkal-móddal, könnyű szerrel elvégezheted'; de nem hallható hogy: 'ez útban, ily módban, okban-módban, könnyű szerben' sat. Származására nézve azonban, noha már némi sejtelmem volt róla, az idézett fejtegetés alkalmával véleményt mondani nem kísérlettem meg.

Harmad ízben Szinnyei József, a ki hasonló okokból hasonlóképen elfogadhatatlannak jelentette ki Simonyi magyarázatát, próbálkozott meg vele, hogy más, elfogadható megfejtését adja. Az ő véleménye szerint 'a *képpen* -vel raggal alakult, vagyis eredetileg *képvel*, *képpel* volt (vö. *móddal* = *módon* a régibb nyelvben)'; s e *képpel*-ből a gyakran előforduló *-an*, *-en* ragos mód és állapothatározók hatása alatt alakultnak, tehát hamis analogia útján támadottnak tartja a mai *képpen* ragot (Nyr. XX.241—242).

Megvallom, bár elfogadhatósága mellett több s ellene kevesebb és gyengébb ok szól, mint az előbbi mellett és ellen, mindamellett ez a magyarázat se elégíthetett ki teljesen. Nem elégíthetett ki pedig azért, mert ha a végtagban csakugyan a *-vel* raggal volna dolgunk, az *l*-es alakkal legalább egyszer-kétszer találkozunk kellene a régiségben. Hozzájárul még, hogy hasonló (*l*: *n*) változást maga nyelvésztársunk is csakis egyetlen egyet tud igazolásul fölhozni, ezt hogy: *örökköl*: *örökkön* (XX.242). Mind ez sokat levon véleménye valószínűségének értékéből.

Én már jó idő óta, azóta, hogy Simonyinak fejtegetését olvastam, folyton figyelemmel kísértem és gyűjtögettem ama nyelvbeli

jelenségeket, a melyek első sejtelmem igazolására tanúk gyanánt szolgálhatnak. S azt hiszem, elegendő számmal állíthatom ki őket, hogy vallomásuk valószínűvé s elfogadhatóvá tegye azt a magyarázatot, a melyet én adok róla.

Oly elemet kell tehát a *-képpen* vég *-pen* tagjában keresnünk, a mely azon kívül, hogy egész tisztán módhatározás tisztét végezi, mind a *kép* alapszó végmássalhangzójának hosszúságát (kettőzését: *pp*), mind a végtagbeli *e* magáhangzónak nyíltságát érthetővé teszi s minden keresettség nélkül megvilágítja.

Simonyi azért nem tekinthette s egészen józan okból, e ragot módhatározó raggal alakultnak, mert ez csak melléznevekhez járulhat. Maradjunk tehát ennél az akadálytevő oknál s tegyük föl a kérdést: vajjon ebben a *képp* szóban nem *m e l l é k n é v* *v e l* van-e dolgunk. Lássuk.

Tudjuk, hogy az ellátottságot jelentő denominatív *-ú*, *-ü* melléknépképzőnek (nagy *lábú*, kis *szemü*) teljesebb alakja: *-ua*, *-üe*, ebből: *-uva*, *-üve* (Budeniz: Magyar-ugor alaktan). Ez utóbbi teljesebb *-uva*, *-üve* alakkal még többszörte találkozunk a régi irodalomban, különösen a többes *-k* és a tárgy *-t* rag előtt: „A nevezetes óriások kezdettől fogván nagy állatokak voltak (BécsiC. 104). Alázatosoknak és együgyűeknek onszolattya kellet te neked mindenkor (31). Az hivek együgyűvek legyenek mint az galambok (Fél: Tan. 457). Az legkönnyeb szerűvekre reájok menvén, némellyeket adománnyal szállita le (Forró: Curt. 4). Övig leány képűvek, azon alol hal moduak voltak (Decsi: Préd. 39). Egyebek a vitorlákat, minéművek a közép vitorla, felső vitorla és az elöl járó vitorla, kifejtik (Com: Jan. 89). Adának gyimölcsöt, egyebi száz nemővet, egyebi hatvan nemővet, egyebi harmicz nemővet (MünchC. 37). Isten lakodalmassá teszen egyigyivet ő házába (KulcsC. 156). Az tárházból hihetetlen summa kincset hordatta ki, ötven ezer talentom ezüstöt nem veretet formajuvat, hanem műveletlen terhűvet“ (Forró: Curt. 225).

De találkozunk a régi irodalomban, a mi épen kérdésünkre nézve fontos, e teljesebb *-uva*, *-üve* képzővel a módhatározó *-n* rag előtt is: „Ezek az én attyámfiak, kik búdosnak kietlenben. hogy kedveletesben íróljónak imádságnak, élvén egyigyőven (EhrC. 114). Ő tornyit veté száz könyökletnye magasságba, ő oldalit négy szegőven (BécsiC. 11). Mikor volnának rövid számovan (cum essent numero brevis) ő szolgálai, által mentenek nemzetekből nemzetekbe (AporC. 69). Ollyan szabásuvan leszen dolgok, mint annak az em-

bernek, kit az hideglelés tőr (Tel: Evang. I.271). Az ő hozzá egyenlő társainak szomorú szabásu^{van} mondgya vala (Forró: Curt. 670). Ez istenaszszonyt a pogányok békötöt szeműven irták és pingálták ki' (MA: SB. 45).

Világossá válik e szerint, hogy a *-képpen* végtagjabeli *-n* módhatározó rag s érthetővé válik egyszersmind az előtte álló *e* magánhangzónak nyíltsága is.

Még arról kell számot adnunk, miként lett a fölvelt eredetibb *-képöven*-ből *-képpen*. Elsőbben úgy, hogy az első tagra eső hangsúly hatása alatt az *ő* hangelem elenyésztével a szó kéttagúvá zsugorodott: *-képven* s ebből hanghasonulás útján egészen szokott módon lett *-képpen*, épen úgy mint ebből: *könyvebb*: *könnyebb*: *K ő n y v e b* a tevének a tő fok által menni, hogy nem a kazdagnak bemenni mennyeknek országába (MünchC. 49). *K ő n v e b* leszen annapon Sodomanak, hogynem a városnak (133). Tellyesb és *k ű n y v e b* értelemnek okáért egy diák szót két avagy három magyar szóval ki jelentettünk' (Komj: SzPál. 15). De a *v* hasonulására több példát idézni annyi volna, mint tengerbe vizet hordani.

A *-képpen* viszonyraggal, a melynek egy ivású társa, meg van magyarázva a *nemmen* alak is, a mely hasonlóképpen módhatározó-ragos alak s ebből rövidült meg: *nemöven*, mint szintűgy megrövidült a gyakor használatú *minemő* = *minő*.

A ki még ezek után is kétkednék magyarázatunk helyes voltában, annak a számára ide iktatunk még két idézetet, a melyek, hisszük, az utolsó kétséget is eloszlatják: „Mint ha az isten vélekedett volna felőle, az embert mineműven (=milyen módon, miképpen) teremtsé (GKat: Titk. 10). Attyámfiak, kérőnk tiktőköt, hogy miként vöttetek mi túlőnk, minemmen (quomodo: miképpen) kellene járnotok, ugy es járjatok' (DöbrC. 303).

SZARVAS GÁBOR.

Hallgat, mint pap a varsában.

A Nyelvőr f. é. januári számában kérdezte valaki e közmondás, vagy jobban mondva szólás értelmét s a szerkesztőség ezt megmagyarázva kijelenti, hogy nem tudja, mikép kerülhetett a pap a varsába.

Hát én, azt hiszem, megmondhatom. Épen úgy, mint Pilátus a krédóba. Nézetem szerint ugyanis e szólás magyarázatában egy másik szólásból kell kiindulnunk, melyet Herman Ottó közöl a Magyar halászat könyve 27. lapján: *Hallgat, mint a csík*

a v a r s á b a n. Ekkor aztán kitűnik, hogy a *pap* nem lelkipásztor, hanem — h a l.

És ily nevű hal csakugyan van; jól ismerem; fogtam eleget a Cibles vizében, mely a Láposba, a Szamos mellékfolyójába ömlő hegyi patak. Herman Ottó 'botos kölönte' *Cottus gobio* L. név alatt ismerteti a M. halászat könyve 676—7. lapjain. Határozottan emlékszem, hogy ez a hal is, mint a csík, ha a lecsapolás végére tett lapos varsára jut, oly mozdulatlanul fekszik meg ottan, mintha meg volna dögölve. Könnyen megtörténhetett tehát, hogy tavatlan hegyvidékek ezt a halacskát tették a csík helytartójává a bölcsesség országában. Hisz egyik testvére, a 'cifra kölönte' — s ki tudja nem maga a botos kölönte is — 'a Kárpátalja valamennyi patakjában terem'.

Herman azt is megmagyarázza, hogy miért h a l l g a t h a t a csík. Mert t. i. hangot is tud adni; 'kifogva nyikorgó hangot hallat'. De én azt hiszem, fölösleges buzgóság ily kevéssé fontos tulajdonsággal állítani szembe a hallgatást; elég ugyancsak Herman-nak egy másik szavával világosítani föl a mondást, mely szerint h a l l g a t = m e g l a p u l, mi aztán a csík elevenségével méltó ellentét. Könnyű ezt a jelentést még egy harmadik 'hallgató' szó-lással is támogatni, mikor valami, a mit semminemű lármával nem lehet összehozni, a fűben hallgat, de ez nem papirosra való.

Miután így levettük a tisztelendő papokról azt a már-már rájuk száradó szégyent, hogy valaha varsába bujtatódtak volna, mint finánc a zsákba, befejezhetném mentő munkámat, ha olyan érdekes nem volna megtudni, miféle népies fölfogás keresztelhet-e el ezt a békafejű halat p a p n a k.

Herman következő népies neveit gyűjtötte össze: békahal, botos kölönte, boti, botos, butikóhal, ebhal, kölönte, kolty, kophal, kopsa, kutyahal, ördőghal (764. l.), fejes kolty, gobhal, kophal (805. l.). Mi Szolnok-Dobokában magyarul csak *pap*-nak tudtuk nevezni, de magyar észjárásunkkal föl nem bírva fogni, mi köze lehet ennek a lapos, tüskés fejű halnak a pappal, ezt a nevet is oláhból vett fordításnak néztük. s azért p ó p á n a k is nevezgettük halunkat. Külön oláh neve *bábéc* (a hangsullyal az utolsó szótagon) s nem tudom bizonyosan, élnek-e maguk az oláhok is a *pópa* szóval, vagy csak a mi malom alatti nyelvtudományunk gyanusította őket olyan kifecamodott képzelettel, hogy papjukat a bottal és bunkóval össze tudták hozni. Mert hogy a gyanusítás méltatlan volt, azonnal eszembe ötlött, mihelyt azt olvastam Hermannál

(677. l.), hogy Komáromban *kop*hal a mi tisztelendő kölöncefejű halunknak a neve. Hisz ez mindent megmagyaráz, s csakugyan Herman is a német *koppe*-val tartja egynek (805. l.), mely szó a Grimm-féle szótár bizonyossága szerint *kopp* alakban is előfordult sok helyütt ugyanezen halnak nevéül.

Már azt, hogy a *kop*-ból *pop* válhatott, fölösleges hangtanilag bizonyítgatni, s hogy ezt a *pop*-ot a világosságszerető népszellem *pap*-nak tette meg, az szintén csak természetes. Idő volt reá, mert Herman is visszaviszi a XVI. századig a *kop*-hal nevet (805. és 846. l.). A Nyelvtörténeti szótár is 1580-ból idézi Teleki Feleletében.

Azt hiszem, azzal fölösleges foglalkoznom, hogy a *gob*-hal név milyen viszonyban van a *kopp*- vagy a *gobio*- és a *kop*-hal névvel, s a *kopsa* változat se tartozik okvetlenül tárgyamra. Elég az, hogy a *kop* név több század óta megvan, s ennek a magyar vizek *pap*-jává szentelését semmi nyelvkánoni törvény nem gátolta, bármilyen és bármennyi volt is különben jövevényünk atyafisága. Ez a németből lett magyar *pap* aztán, mint láttuk, az oláh reverendát is fölpróbálta.

KALMÁR ELEK.

MI HÁT A MONDAT?

A mondat definíciójának a M. Nyelvőrben egész irodalma van már. Ezért is a legelső kötelességem engedelmet kérni, hogy ezt az irodalmat egy pár sorral magam is szaporíthassam. De más részről jó előre néminemű ígéretekkkel is tartozom, mert a kérdésnek töviről hegyire való eddigi megbeszéltségénél fogva könnyen megeshetik rajtam, hogy e soraimat már nem olvassa el végig senki. Ki kell tehát jó eleve jelentenem, hogy a) nem polemizálok senkivel, b) a mennyire csak lehetséges, rövid leszek s c) egy kissé új oldaláról iparkodom a kérdést megvilágítani.

Mindezt tehát előre ígérem. Csakis azt az egy szabadságot kell még kérnem, hogy elmondhassam, hogy ez után a szépen megnőtt irodalom után tulajdonkép mi sarkal engem e néhány sorbeli újabb mondatmeghatározásra. Akkor aztán, fogadom, minden teketória nélkül in medias res rohanok. Sarkal engem az eddigi mondatdefiniálók az a közös eljárása, mely szerint a mondat meghatározásának épen a valódi forrását, t. i. a gondolkodásnak megvilágítását mellőzik el valamennyien.

Nem csuda azután, ha meghatározásaik nem felelnek meg a mondatok őseredeti alapjának, t. i. a gondolatok belső alakulásának.

Már pedig, ha igaz az — s ezzel áttérek fejtegetésemre — hogy mondatokban beszélünk egymással, akkor kétségtelen az is, hogy minden egyes mondat beszédünknek egy-egy részét teszi. A beszédet pedig már Sokrates hangos gondolkodásnak nevezte. S valóban nem lehet tagadni, hogy a beszéd gondolkodásunknak megérzőkítő mechanizmusa. Világos ennél fogva, hogy a mondatnak magának e gondolatainkat megérzőkítő mechanizmus bizonyos részének kell lennie. Épen ezért a mondatnak egyedül helyes definíciója csakis ennek a két kérdésnek megvilágításával állapítható meg: a) miféle belső működés gondolkodásunk s b) minő működés e gondolatainkat megérzőkítő mechanizmus.

Az első kérdésre — természetesen ha gondolkodásunknak pusztán absztrakt működésénél maradunk — nem lesz nehéz megfelelnünk. Bárki, ha gondolkodását megfigyeli, azonnal észreveheti, hogy gondolkodásunk az úgynevezett képekkel való foglalkozást szereti. Akár az egyszerű külvilág érzéki alakjaival, akár a bonyolult belvilág gondolati jelenségeivel foglalkozzék is tudatunk, munkája abban áll, hogy ki-kiragad a tudat homályos mélységéből egy-egy dolgot s ezt mintegy középponttá varázsolva más és más ilykép ki-kiragadott dolgokkal fűzi össze. Ezen tudatunknak ideig-óráig középpontjául szolgáló képeket szemléleteknek nevezzük. S ezzel az első kérdés már közelebbről van meghatározva, ha azt mondjuk: gondolkodásunk csupa szemléletekből alakul össze. De ha gondolkodásunk működését még közelebbről akarjuk megvilágítani, akkor arra a kérdésre is meg kell felelnünk, hogy miként történik a szemléleteknek e sajátos összealakulása gondolkodásunk folytán. Kezdem érzékeltetésemet egy hasonlattal s azt mondom: lelki szemeinkkel ép úgy szemlélünk valamely tárgyat, mint testi szemeinkkel. Más szóval, hogy valamilyen nincs olyan ember, a ki testi szemeivel két, egymástól külön álló dolgot egyszerre tisztán tudna megnézni, ép így lelki szemeivel se szemlélhet egyszerre egyforma tökéletességgel különböző s egymástól külön álló dolgokat semmiféle halandó. Épen ezért, valamilyen a testi látásnál, úgy a lelki szemlélés alatt is valamikép egyesíteni iparkodik tudatunk a külön álló szemléleti dolgokat. S a szemléleteknek e sajátos egyesítése, akár csak az érzéki világban, a gondolkodás belső működésében is csak kétféleképpen történik, t. i. összeforrasztás, vagy össze-

kapcsolás útján. S a szemléleteknek e kétféle egyesítése teszi lehetségessé azután, hogy akárhány különböző szemlélettel dolgozzék is tudatunk, mindég csak egyetlenegy középponttal bír, azaz egyetlenegy, akárhány szemléletből egyesített összszemlélettel.

A szemléletek egyesítésének e két módját közelebbről érzékeltetnem talán fölösleges is. Jelentésüket világosan mutatják a kifejezések. Az összekapcsolás bizonyos dolgoknak olyféle egyesítése, a melyben minden összekapcsolt dolog egyformán érvényesíti egyediségét. Valamennyiük egyedisége megmarad az egyesítés után is külön-külön szemlélhetőségében. Itt tehát az egyesítés koordinált tagokat mutat. Az összeforrasztás azonban már eltünteti bizonyos egyediségeket az összekapcsolásban. Már itt nem érvényesíti minden egyediség egyformán önmagát; az egyiknek a szemlélhetőségét háttérbe szorítja a másiknak szemlélete. Itt tehát már szubordinált tagok vannak az összszemléletben. Ha pl. azt gondolom, hogy „az alma piros”, akkor két koordinált szemlélettel van dolgom, ú. m. az almával és a pirossal. Mind a kettő egyformán áll előttem, akárcsak azt mondanám: itt van az alma és itt vannak bizonyos más dolgok, a melyek pirosak. Szembe állítom őket egymással, vagyis összehasonlítom: az alma és a többi összes dolgok pirosságra nézve teljesen egyek. Kiindulok tehát az alma szemléletéből s megállapodom a pirosságban megegyező más tárgyak összszemléleténél. A kettejükből keletkező szemléletem tehát megnyugvó, vagyis zárt szemléletet alkot. S ebben áll a szemléletek összekapcsolása. De ha azt gondolom: a piros alma, akkor végelemzésében szintén két szemlélettel van ugyan dolgom, csak-hogy az egyik a másikának már szubordinált szemlélete. A piros meg az alma szemlélete most már nem egyformán áll előttem: már nem mondhatom többé: itt van az alma s itt vannak a többi más, piros dolgok s ezek egymással pirosságban mind egyek, hanem csakis azt mondhatom: a többi más, piros dolgokkal pirosságra nézve a z o n e g y a l m a — s egyszersmind utána gondolom: nagy, férges, édes, legurul sat. Más szóval: az alma szemlélete belé van már itt forrasztva (t. i. szubordinálva) a többi más, piros dolgok együttes szemléletébe; de egyszersmind középpontjukká téve, azaz belőlük mintegy kidomborítva, kiemelve. Kiindulok tehát itt is az egyik szemléletből, még pedig a piros tárgyak együttes szemléletéből s eljutok az alma

szemléletéig, de mintha itt nem lehetne megállapodnom, tovább kellene haladnom. A kettejükből alakult összszemléletem tehát itt már tovamozgó, azaz: nyílt szemlélet. Ebben áll a szemléletek összeforrasztása.

Az első kérdésre tehát (hogyan t. i. miféle belső működés gondolkodásunk) most már határozott feleletet adhatunk: gondolkodásunk nem más, mint szemléleteknek összeforrasztása és összekapcsolása tudatunkban. A szemléletek összeforrasztása nyílt szemléletet alkotott, vagyis olyat, a melynél tudatunk még nem állapodhatik meg, mert hiszen itt tulajdonképpen csakis egy, úgynevezett kiinduló szemlélettel van dolgunk, a másik, úgynevezett megállapodási szemlélet még hiányzik mellőle. Éppen ezért az összeforrasztott szemlélet valójában csakis csonka szemlélet. Teljesen egész, önmagában teljes, megállapodott, kikerekített egységet csakis az összekapcsolt szemléletek tesznek. Tudatunknak ők az önmagukban bevégezett, zárt részalakjai, a melyeknél nyugodtan megállapodunk, hogy úgy mondjuk megpihenünk. Éppen ezért gondolkodásunknak önmagukban befejezett alakjai, az úgynevezett ítéletek csakis kapcsolt szemléletek lehetnek. S gondolkodásunk többi alakjai, pl. az úgynevezett következtetések, szintén efféle kapcsolt szemléletek, csak hogy e szemléletek kapcsolati tagjai már önnönmagukban zárt, azaz kapcsolt szemléletekből alakulnak. Úgy hogy egész gondolkodásunk nem egyéb, mint egyszerű szemléleteknek összeforrasztása és összekapcsolása és ezen ilykép összeforrasztott és összekapcsolt szemléleteknek szintén csak összeforrasztás és összekapcsolás által kombinált összeforrasztott és összekapcsolt láncolata.

Gondolkodásunk működésének e megérzékeltetése után most már a második kérdés (hogyan t. i. minő működés a gondolatainkat megérzékítő mechanizmus, vagyis a beszéd) megoldása meglehetősen könnyű és egyszerű föladat. Közmegegyezés szerint a beszéd gondolatainknak hangbeli jelekkel, azaz szókkal való kifejezése. S ebben különbözik minden más egyéb gondolat-kifejezéstől. E hangbeli vagy szóbeli kifejezést röviden nyelvbeli kifejezésnek is mondhatjuk. S így a beszéd gondolatainknak nyelvbeli kifejezése. Ámde gondolataink szemléletek összeforrasztása és összekapcsolása útján létesülnek. Éppen ezért gondolataink nyelvbeli kifejezése is csak az összeforrasztás és összekapcsolás útján haladhat. Úgy hogy a beszéd nem

más e szerint, mint szemléletek nyelvbeli összeforrasztása és összekapcsolása útján létesült nyelvbeli szemlélet-kombináció. A gondolkodásnak legegyszerűbb kerek egész alakja, önmagában teljes, zárt egységisége az ítélet. Ez nem más, mint szemléletek kapcsolata. Az ítéleteknek nyelvbeli formája a mondat. Világos ennél fogva, hogy a mondat nem más, mint szemléletek nyelvbeli kapcsolata.

Ime tehát a mondat meghatározásának egyedül helyes és igazi alakja: a mondat szemléleteknek nyelvbeli kapcsolata.

Szemléletek kapcsolata az ítélet; szemléletek nyelvbeli kapcsolata a mondat. A nyelvbeli kapcsolat csak hangbeli, külső jelbeli kapcsolat. Ebben rejlik a mondatnak puszta formális értéke az ítélettel szemben, a melyben maguk a szemléletek vannak összekapcsolva, tehát összekapcsolhatóságuk kérdése is föl van vetve magukkal a szemléletekkel.

De lássuk e meghatározás értékét magának a mondatnak a szempontjából.

Az eddigiek alapján igen könnyen megérthető most már, hogy miért nem mondatok pl. az efféle kifejezések: a) a piros alma; a földnek saját tengelye körüli forgása sat; b) a ház, kert, ember sat; c) Péter és Pál; a tanító és a tanuló sat. Az a) alatti példákban ugyanis összeforrasztott szemléletekkel van dolgunk. Valamennyiükben tulajdonképpen csak egy kiemelt középponti szemlélet van, míg a többiek gyöngébbek, háttérbe vonulók. S az efféle példáknál, a mint ezt bárki is megfigyelheti, tényleg mindig csak egy szemlélet emelkedik a tudat fölszínére, míg a vele összeforrasztott, egyéb szemléletek mind elhalványulnak, elmosódnak. A b) alatti példákban tisztán csak egy-egy szemléletnek nyelvbeli kifejezésével találkozunk. Itt tehát szemléletek nyelvbeli kapcsolatáról, azaz mondatról ép ezért nem lehet szó. Végre a c) alatti példákban csakis a nyelvbeli jegyek vannak összekapcsolva, a szemléletek maguk külön-külön egyedi alakjukban maradtak. Tényleg tehát itt se lehetséges mondat, mint szemléleteknek nyelvbeli kapcsolata. Más részről viszont az efféle példákban: esik, fáj, villámlik sat, a melyekben tényleg csak egy-egy szemléletnek nyelvbeli kifejezésével találkozunk, igen könnyű az összekapcsolt két szemléletnek kimutatása. „Az eső esik”, a mely teljesen azonos az „esik” szemlélettel, világosan mutatja, hogy itt két, azonos szemlélet összekapcsolásával van

dolgunk, a melyeket aztán a közönséges gondolkodás és a mindennapi nyelvhasználat, mint egymással teljesen egyenlőket, külön egyediségükben nem tekintett, hanem teljesen összeeső összegyediségükben emelt ki. De ezen az összegyediségen belül mégis kimutatható a két szemlélet és összekapcsoltságuk. Valamennyiükben befejezett, zárt szemlélettel van dolgunk. Ez pedig a mondatnak jellemző sajátossága.

A mondatnak fentebbi meghatározása alapján azonban érzékelthetők a mondatnak más egyéb sajátosságai is. Így pl. a szemléletek kifejezéssel meg van mondva, hogy minden mondatban legalább két szemléletnek kell lennie. Az egyik a kapcsolt (az alany) és a másik, a melyhez kapcsoljuk (az állítmány). Ha egy a kapcsolt, és egy a kapcsolati szemlélet nyelvbeli összekapcsolásunkban, akkor a mondat egyszerű; ha több, akkor összetevont. Ha az összekapcsolt szemléleteken kívül még összeforrasztott szemléletekkel is találkozunk, azaz valamelyik szemlélete a kapcsolásnak több szemléletnek összeforrasztott alakja, akkor mondatunk bővített. Míg viszont, ha az ilykép összeforrasztott s egyúttal összekapcsolt szemléletek nyelvbeli kapcsolatait más, szintén ilyféle szemléleteknek nyelvbeli kapcsolataival forrasztom vagy kapcsolom össze, keletkeznek az összetett mondatok. Még pedig ha bizonyos szemléletek nyelvbeli kapcsolatai más szemléletek nyelvbeli összekapcsolásaival vannak összeforrasztva, létre jönnek az alárendelt mondatos összetett mondatok; ha pedig bizonyos szemléletek nyelvbeli kapcsolatai más szemléletek nyelvbeli kapcsolataival összekapcsolva fordulnak elő, keletkeznek a mellérendelt mondatviszonyok. E fejtegetésemet példákkal világítanom meg, azt hiszem, teljesen szükségtelen. A dolog önmagában egyszerű és könnyen érthető.

De a mondatoknak, mint szemléletek nyelvbeli kapcsolatának, nem csak a szemléletek maguk, hanem egyszersmind nyelvbeli kapcsolataik is különféle alakjait teremtik meg. Így pl. ha a szemléletek nyelvbeli kapcsolatai ténylegesek, a mondat értesítő; ha pedig kérdésségek, a mondat kérdő. Más részről, ha akár e ténylegesség, akár e kérdésesség még ki is van emelve, keletkeznek a fölkiáltó értesítő és a fölkiáltó kérdő mondatok. Viszont a szemléletek nyelvbeli kapcsolatainak e ténylegessége lehet a kijelentés és a kívánás formájában értesítő. Mind a kijelentő, mind a kívánó értesítő mondatok bizonyos föltételhez lehetnek kötve, s lehetnek

A M O N D A T S Z E M L É L E T E K N K N Y E L V B E L I K A P C S O L A T A .

[illegible]

föltétel nélküliek is. Az előbbiekben föltételes, az utóbbiakban jelentő módú állítmány (kapcsoló szemlélet; míg a kapcsolt maga az alany) használatos. Ez a kettőség kiterjeszthető a kérdő mondatokra is. Igen érdekes mondatosztályozás alkotható a kívánó értesítő mondatokra nézve. A föltételes és föltétel nélküli csoport itt is megmarad a föntebbiek értelmében. Csakhogy mind a föltételes mind a föltétel nélküli csoport ismét két-két csoportra különíthető el. A föltétel nélküli kívánó mondatokban ugyanis ez a föltétel vagy egyáltalában hiányzik: ilyenek pl. a parancsoló és a tiltó mondatok; vagy pedig csak mellőzve van, mint pl. a kérő mondatoknál. Ep így a föltételes kívánó mondatok is vagy tényleges föltétellel kívánók, mint a megengedő mondatokban, vagy csak képzelt föltétellel bírók, a milyenek pl. az intő mondatok, a melyeket felszólítóknak is neveznek. E mondatok osztályozásánál különben igen eltérők az okoskodások. A mi mondatmeghatározásunk e most említettük osztályozást igazolja. Ez az osztályozás természetesen tényleges vagy képzelt vonatkozást tüntet föl a gondolkodó énnel. Míg a szemléletek szerinti mondatfőosztás teljesen vonatkozás nélküli. Így pl. a parancsoló és a kérő mondatok között csakis a gondolkodó, vagy beszélő én dönti el a különbséget. Az előbbieket teljes föltétel nélküliség, az utóbbiakat mellőzött föltétel nélküliség jellemzi. A beszélő szubjektivitása dönti el most már, vajjon végkép hiányozzék-e belőlük a föltétel s egyenesen, kereken kimondott kívánság legyen-e bennük kifejezve, vagy pedig csak mellőzve higgyük, de bátran oda is gondolhassuk a föltételt, hogy kérés legyen belőlük. „Tedd meg!” (parancs) „Tedd meg!” (ha kérlek — kérés).

Különben hadd érzékeltesse osztályozásunkat az előbbi lapon levő táblázat.

E táblázat után most már mondatmeghatározásunk proximum genusáról és differentia specificájáról nem kell szólanunk. Mindkettő annyira szembeszökő, hogy e cikkemet fejtegetésükkel nagyobbítani csak unalmas szószaporításnak tartom.

Ajánlom e definíciómát nyelvészeink jóakaró figyelmébe.

SIMON JÓZSEF SÁNDOR.

AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK PÓTLÁSAI A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Örvendetes jelenség kétség kívül, ha a régibb irodalmunkkal foglalkozó nem nyelvész közönség is részt vesz ama nemzeti érdekű tudományos munkában, mely őseink nyelvkincsének minél teljesebb összegyűjtését célozza, s melynek legszebb termékét eddig a befejezéshez közeledő Nyelvtörténeti szótárban birjuk. Ezzel az örömmel nyitottam *Szeremlei Samunak* „A Nyelvtörténeti szótárból kimaradt régi magyar szavak” című cikkére, mely az Irodalomtörténeti Közlemények I. 162—164. lapjain jelent meg s melynek folytatását is ígérve látom.

Örömünk s a buzgalom iránti elismerésünk azonban vissza nem tarthat a tévedések észrevételétől, melyeket egyrészt a Szótár tekintélye érdekében, másrészt gyűjtőnk s általában gyűjtőink okulása céljából szükségesnek tartunk kimutatni.

Az előttünk levő adalékok összesen *h a r m i n c* „kimaradt szót” akarnak pótolni, a mi — ha az ígért folytatásra nem gondolunk is — meglehetősen hiányait árulná el Szótárunknak. Azonban ki kell mindjárt jelentenünk, hogy a hiány mértéke egy kissé billenős. A harminc közül legkedvezőbb számítással is mindössze *n y o l c s z ó* maradt ki a NySzótárból. Ezek a következők: *busa*, *ciha*, *cselebi* csizma, *dikta* és *diktás*, *kavat*, *mordás*, *nyayankozás* (igy, Bornemiszból) és *offordárogni*.

A többi *h u s z o n k é t* adalék három csoportra osztható. Egy részük (hét) hiányzik ugyan a szótárból, de nem ismeretlen, nem hiányzó *s z ó k*, csupán ismeretlen, hiányzó *s z ó a l a k o k*, változatok. Ilyenek: *Cikény* (bizonyos pénznem); a szótárban *csik-keny*. — *Szomborálni*, hiányzó alakja a *cimborálni* (*cimbora*) szónak. — *Csetert*: szótárunkban csak *csötör* és *csötört*. — *Gödelő* [így?] *Meliusnál*; a *gödölye* hiányzó alakja. — *Gurdin*, a. m. a szótár *gurdély*-a. — *Körty*: a *korty* mellékalakja volna, csak az a baj, hogy a szerkesztő megjegyzése szerint Bornemisznak illető helyén nem fordul elő. — *Kurital* [bizonyára *kurital* írással], a *kuritol* ige mellékalakja.

Egyik adalék, az *igazság* szó, csupán a közlőtől idézett *j e l e n t é s b e n* („eszköz, szerszám”) volt ismeretlen.

Azonban már nemcsak egyszerű címhiba — hogy t. i. kimaradt *s z ó n a k* mond kimaradt *a l a k o t* és *j e l e n t é s t* — hanem valóságos ellenkezője a tényállásnak, mikor 14, mondd

tizen négy szó és szóalak, tehát az adalékoknak Maróti szerint egy hián fele, h a t á r o z o t t a n m e g v a n a szótárban, és sok esetben ugyanazon írókból vett példákban, a kiket a cikk is idéz, sőt mi több, néhány szónál saját pótló adatait is megtalálhatta volna a közlő, lapszám és szó szerint, a szótár példái közt. Ez adalékok közül mégis becsesek azok — noha semmikép se nevezhetők 'kimaradt szavaknak' — a melyek a szótár adatainál régiebbek, vagy ritkaságuknál fogva épen fölvehetők. Ilyenek: *Csüppő* (csepű) Meliusból; a szótár ily alakot (*czüppő* írással) csak MA.-ból tud idézni. *Emeng*, szótárunkban csak C.-ból. *Ehlés*; ritka a kezdő *e* hangzós alak, noha a szótár régibb adatot is ismer reá (Heltai). *Fékni*, megvan a szótárban (*fík*, *fék* alatt) régibb írókból, de kevés adatban. *Kabola*, Meliusból mint régibb adat használható volna, csak hogy a mű címét és lapszámát nem idézi a közlő. Ellenben a *nyeretes*-re sokkal régibb adatot közöl a szótár (Pesti-ből) s amúgy is közönséges alak. Az *éten étszaka* kifejezésre pedig (*ssak*, *szaka*, *éssak* alatt) fölös számú példa található egészen a codexek korától kezdve. A cikkíró itt Bornemiszból ezt is idézi, de lapszám nélkül: *et atsaka* (így!), megjegyezvén róla, hogy 'többször is' előfordul. Nem esett-e itt a folyóirat sajtóhibába? Aztán meg általában p o n t o s i d é z e t e k e t óhajtanánk.

A többi adalékok nagyobb részét szótárunk is ismeri azon írókból, a kiktől a közlő idézetei származnak. Ilyenek: *asag* (l. *assag* alatt) és *kesen* (olv. *késén*) *k és ő n*, mindkettőre Bornemiszból is van idézet; *korosmá*-ra és *kuklyá*-ra pedig Meliusból szintén találni példát a szótárban; az utóbbi alakot talán azért nem vette észre a közlő, mert nem tudta, hogy nem egyéb mint a *csuklyá*-nak mellékalakja.

Azok a szavak illetőleg alakok pedig, a melyek ugyanazon adatban olvashatók szótárunkban is mint a közlőnél, a következők: *Karítál* l. *karicsál*-nál. *Képmutató*, l. *képmutáló* alatt, a *mutál* igénél. *Marcongani*, l. *megmarcong* alatt.

Még a szótár érdekében csupán azt akarjuk megjegyezni, hogy Szeremlei adalékainak egy része kiadatlan forrásokból, hódmezővásárhelyi városi jegyzőkönyvekből (*busa*, *dikta* sat.) s a békésbánati ref. egyházmegye levéltárából vannak merítve. E körülmény tehát, noha a gyűjtő érdemét ismeretlen, hozzáférhetetlen adatok napfényre hozásában csak növelheti, másrészt fölmenti a szótárt ama támadható vád alól, hogy a r e n d e l k e z é s é r e á l l ó kútfőket eléggé ki nem aknáztá volna.

ZOLNAI GYULA.

AZ EGYHÁZ MAGYARSÁGA.

Kempis Tamás könyve Krisztus követéséről. Fordította dr. Nogáll János.

Ez a munka nem a mai futva dolgozó korból való. A fordító maga bevallása szerint ötven évig tanulmányozta, harminc év óta dolgozott, igazított, simított rajta „gondos gonddal”, s úgy bocsájta szárnyára. Kész örömet elismerjük róla, rajta hagyta a keze szennyét, derék egy munkát végzett. Csak egy pár lapot kell belőle elolvasnunk, azonnal észrevesszük, hogy a fordító az idegen nyelvből átültetés szeri-módjával teljesen tisztában van és a magyar nyelv minden csinja-binját alaposan ismeri.

Mintha nem is fordítás lenne, mintha törül fakadt magyar író lelkéből szakadt volna, sehol semmi idegen íz, idegen észjárásra valló kitétel, fordulat, véges végig csakúgy áradoz benne a zamatos, magyar elme szülte ismerős szólásmód, frázis. Méltán megilleti a tartaléktalan dicséret ezt a munkát a mai kozmopolitikus irányú irodalmunkban, mikor általános a panasz irodalmi nyelvünk színtelen, erőtelen volta s elcsenevészedése miatt.

Részünkről ennek okát főképen abban látjuk, hogy iskolai nevelésünk még most sem abban az erős nemzeti irányban és szellemben vezetődik, a melyben kellene. Be van ugyan a pedagógiai paragrafusok közé iktatva, hogy a középiskolák főtárgya a magyar nyelv, de a valóságban nagyon is szűkmarkúlag bánnak el ezzel a tárggyal. A dolog úgy áll, hogy a középiskolai oktatás utolsó három évében az ifjúság egy szót sem hall, ha csak kerülő úton nem, a magyar nyelv szintakszisáról, úgy hogy egy érettségiző ifjú kifogástalanul tudja ugyan pl. (már a melyik) a consecutio temporum szabályait és használata módját, de a magyar nyelv hasonló vagy elütő szerkezeteiről, a magyar ornamenta sintaxis mibenlétéről semmi tudalma nincs. Nem csoda, mondják, mikor még meg sincs írva. Tagadhatatlan, öreg mulasztás nyelvészettől ennek a napról napra halogatása, de az összehalmozott anyagból már ma is lehetne egy használható iskolai könyvet írni, a melynek tanítása a latin megszorításával behozandó volna a gimnázium utolsó két évébe. Mert hogy a latin olyan szertelen tanítása az anyanyelv rovására a kortól elmaradt pedagógiai elv, arról már egy-két elfogult filologus kivételével az egész társadalom meg van győződve. Meg kell ismertetni az ifjúsággal

anyanyelve szerkezetét akkor is, mikor már füle van a hallásra, mikor már elég erős az Arany és a többi nagy példák stilusbeli művészetének megértésére s utánzására. Így talán elérjük azt az égetően kívánatos állapotot, hogy irodalmi nyelvünk a sülyedésből emelkedőre hajlik, s nem kell lámpással keresni azt az író, a ki zamatos magyarsággal tud írni.

Kiszámíthatatlan nyelvrontó hatásúak manapság a hírlapok is. Nem lehet eléggé erős jelzőt találni rá, mennyire barbár módra bánnak ezek a nyelvvel. Mintha csak a Kazinczy elvét követnék: „magyarul csak az írhat szépen, a kinek írásán az idegenek szépségei átsugárlanak”. Sőt még ezen is túl mennek, megbontják a magyar nyelv legerősebb s legkényesebb részét, a s z ó r e n d i s z a b a t o s s á g o t, a mi pedig annyira szövevényes, hogy csak ép nyelvérték igazíthat el benne. A nap nap mellett ezzel táplálkozó közönség aztán megszokja az „idegen kecsét”, s végtére maga is szépnek találja, utánozza.

A Nogáll fordítása nem ilyen vásári munka, romlatlan nyelvértéssel, a régi és népi nyelv kincseinek fölhasználásával végezte munkáját. Önkéntelenül Faludira gondol az ember: az ő tömött, választékos, gondos nyelve, sőt bizonyos tekintetben meg is haladja azt.

Faludi is mint fordító válik ki kora írói közül, stilusának ereje, szépsége sokkal inkább ragyog e nembeli műveiben, mint az eredetiekben. A nép frázisokban gazdag nyelvét ő is teljes mértékben fölhasználta, ez adja nyelvének azt az erőt, szint, élet-elevenséget, a mi írásaiból kiérzik. De nem tekintve az itt-ott megakadó latinizmusokra, ha munkáját huzamosabban olvassuk, bizonyos mesterkélttség hatásával van ránk az a kikerekített, körmönfont stilus. Annyira megrakja „szeges szókkal” az írását, hogy végtére megsokalljuk s fárasztó az olvasás.

Nogáll nem esett bele ebbe a hibába. A nép nyelvén ír ő is, a nép fordulatos, szólásos nyelvén, de kellő mértékkel. Nem hajhássza a népiest úgy mint mostanság a népszinműírók s a népies novellairók, nyelve nem sallangos, nem is mesterkelt. Egyszerűen, símán folyik, tárgyához illőn, azzal szinte összeforr.

Mutatóul idézünk e remek prózából néhány helyet egymás mellé állítva a Faludiéval, hogy a rokon vonások annál inkább szembe tűnjenek.

K e m p i s *

Gyakran magunk sem tudjuk, mi telik tőlünk, de a kísértetből válik meg, ki hányadán van.

Mindenesetre résen kell lenni, kivált a kísértet elején, mert akkor könnyebb erőt venni az ellenségen, ha becsapjuk előtte a szív kapuját s küszöbről első jelentkezésére vele legottan szembe szállunk (25).

... A szeretetnek magas a röpte, sürgős a dolga, vidám a kedve; se nyűg se akadék nem állja útját (131).

... Ne hagyj szemre-főre ítélgetni, sem szíre-szóra elindulni, hanem oktass látszót és valót igaz ítéllettel latra vetni s mindenekfelett a te kedves szent akaratodra ügyet vetni (248).

Nogáll stilusának egyik legkiválóbb szépsége az a sok tősgyökeres népies szólásforma, a mi szegényes irodalmi nyelvünkben szinte kiveszőben van. Szebbnél szebb trópusok és figurák, melyek szint, íz adnak a beszédnek. Pedig Nogáll csak ritkán újíto, a néptől ellesett anyaggal nem bánik olyan merész átalakító kézzel mint Faludi, ő többnyire eredeti épségükkel alkalmazza, a meg nem vesztegetett nyelvérzék előtt azért olyan tetszetősek, mert régi ismerősöket lát bennök.

Összeállítottam belőlük a ritkábbakat. A mai mindent *képező esaközöltető, nélkülöző, igénylő* kor írói sokat okulhatnak rajta, ha látják a nép nyelvének kifejezésekben, fordulatokban mérhetetlen gazdagságát.

— magát veszendőre hagyva (3); aláb hagy maga nagy-biztával (3); kár volna nagyra lenned tudományoddal (4); ne héjazz magasra (5); gyökeréről érteni, mélyen érezni

F a l u d i

A tanult politikus se nem mindent se nem mindenkoron ad minden embernek kezére. A nemakaromra mutató válasz szinte úgy maga csinjával jár, mint a reá ajánlás. Jobbára a mód választja mind a kettőt (Fal: UE. I.LXX).

A ki többre érkezik eszével, tovább szánhatja ki magát. A ki gyengeségét tudván vak próbákra bátorodik, meredeken jár. A mint a többi, te is csak úgy, a ki keveset tud, annak jó az országut. A hol sok jár, ott ritka a kár. A magános ész szélvész mind a bölcsekre mind a tudatlanokra nézve.

* Az idézetek a nép számára való (negyedik) kiadásból valók.

maga nagy voltát (5); szó meg szó akármennyi sovány vigasztalás (4); tiszta szándékát meg ne szökje saját kénye kedve (7); terhemenre esik de hányszor (7); kisebb gondjok is nagyobb isten szolgálatjánál (9); a hallott dolgokat nem eresztteni legottan szélnek (12); viselete szemet szúr (15); szeret maga eszén járni (16); azokhoz húz, kik vele egyet-értenek (16); hol az a bölcs, ki nem találna, eszét min köszörülje (17); beszéd meg beszéd a világ sorjáról csak nagy akadék (17); mi nagy sokat veszködünk saját szenvedélyeinkkel (19); nagyra vagyunk vele (21); magunkban van a veszedelem üszke (24); nem is nagy sor, ha az ember ájtatos (27); van módja benne, hogy a rosszat jóra fordítsa (31); bokrosával látod a jelesek példáit (36); tégy róla közben-közben (39); egy valaki a mondója (41); ember légy a gáton (47); bokrosodnak bajaid (42); eszét jártatja (54); fázik a fáradságtól (85); a mi vagy az vagy (89); ha arra kerül, inkább az egész világ haragja (94); bizonyosra vedd (95); ügyet sem vetni ember vigasztalására (95); sokba telik magunkról letennünk (96); ő előre ment, kereszt a vállán (108); testeddel gyűl meg a bajod (109); végy szívet alkalmatlanságok elviselésére (113); szélnek eresztve (120); gonosz idők jártában (123); jégre visz (124); a ki bennem bízik, nem látja bűjét (124); nincs miben dicsekedned (127); azon török az eszeket (128); világosság járta elme (128); ügyet sem vetni az ördög incselkedésre (134); fáradalmat számba nem vesz (131); kedve telik bennem (134); többnek tartom magam (141); dugába dől (144); a világ javaiban dűskálkodik (151); szabadjára röpködni vágyott (197); nem ér egy irgalmas kiáltást (198); az emberiség egyaránt veszett utra indult (200); nem egy nap munkája, se nem gyermekjáték (201); nagyot tart magára (202); sokakban sanda a szándék szeme (203); szemed hunytáig (207); szerét nem ejthette (210); ma van, holnap hűlt helye (210); nagyra vagyok magammal (217); ha magamat jól szemügyre veszem (219); görbe szemmel néznek (220); sok dolgot hallatlanra vened (224); a lelki dolgok veszteségét feledésre vened (224); félvállról venni (225); fontolóra veszi (231); az én gondolomféle ártatlanságom (232); szíre-szóra elindulni (248); nyomába sem ér (250); agyába nem fér (256); a legkisebbik ezerekkel felér (277); vedd gondolóra (304); szemfűl vagy

ujságokra (307); ülj veszteg mint a magán szakadott veréb (325); magadra vess ha szűkön állja a kegyelem vagy tudtod nélkül fogyta járja (333).

K ö z m o n d á s o k.

Szemnek fülnek lakodalom kevés jutalom (I.1, 4).

Legszebb búzának is van alja (I.3, 4).

Szaporá tréfa meddő okosság (I.8, 2).

Rögzött szokás megköti a józan értelmet (I.14, 3).

Embernél szándék istennél ajándék (I.19, 2).

Nem mind arany, a mi fémlik (II.10, 3).

Ésszel indulj, okkal járj (II.9, 3).

Asszonyból, rosszból, uborkából mindig jobb a kisebb (III.12, 2).

Agyag is tündököl, ha rászolgál a nap (III.18, 3).

Sokszemű lánc a gonosz (III.48, 3).

Kicsi hiba nem nagy baj (III.57).

Tájszót föltűnőt alig találunk e fordításban, a mi nem válik kissebbségére, világosan mutatja a szerző szándékát, hogy t. i. az egész magyar keresztyénség számára akart munkálni, azért nem használta egy vidék tájszavait. Szeri-száma nincs azonban az úgynevezett figura etimologica alkalmazásának, a melyet a stílus élénkítésére, a jelzendő cselekvés intenzívebb, hatásosabb, pontosabb kifejezésére szerfölött alkalmaz. Kár, hogy újabb íróink nyelvünk e jellemző sajátosságát nem veszik gondjukba úgy, a mint megérdemelné:

— kincset kincsezni (2); kínos keserves az életök (16); telve telik benne kedved (45); teles-tele nyomorúsággal (50); szünős szüntelen (100); egyesegyedül (87); kapva kapnak (123); szeretve szeretni (129); adton ad (131); bízton bátran halad maga útján (131); szidják-szidják e világot (170); folyton-folyvást (173); nyugton-nyugszom (197); tetten-tedd magad dolgát (232); esennen esedez (278); lelkem mélyes-mélyéből (293); epedve epedtek (331).

Ezekben kívántuk Nogáll fordításának jelességeit olvasó közönségünkkel megismertetni. Teljes mértékben megérdemli a figyelmet nyelvészek és stiliszták részéről. Kempis Tamás e világ-szerte híres művét Pázmánytól kezdve nyelvünkre már többen lefordították, de ilyen sikerülten, ilyen velős, tartalmas, zamatos nyelven még nem. Az a sok ezer darab, mely belőle elterjedt, a

magyar népnek nemcsak erkölcsi tőkéjét fogja nevelni, hitét erősíteni, hanem nyelvértékét is fogja erősíteni s a lelkes főpap minden időkre előkelő helyet vívott ki vele fordítóink díszes sorában.

ALBERT JÁNOS.

A PALÓC NYELVJÁRÁS.

Bevezetés.

A palóc vidék nyelve a szakirodalomnak úgyszólván legmostohább gyermeke. Senki sem ismertette még valami részletes földolgozásban, sőt kisebb tájékozó közlemények is alig jelentek meg róla itt-ott az egész nyelvjárás-irodalomban. E mellőzést helyrehoznunk első sorban a nyelvtudomány érdekében szükséges, mert egyrészt ama számtalan régies, másrészt az irodalmi fejlődésnél sokkal előhaladottabb alak, kifejezés és szerkezet, melyben a palóc nyelvjárás oly igen bővelkedik, nyelvtudományunknak nem egy kérdésére nézve szabhat biztosabb és határozottabb irányt. Nem lesz tehát céltalan a palóc nyelv sajátosságairól bővebben szólnom s ezeket az irodalmi, de a régi nyelvvel is összehasonlíttanom.

A földrajzi határokat, a melyeken belül nyelvjárásunk él, nagyon nehéz volna pontosan megjelölni. Ez még a kisebb nyelvjárásoknál is alig lehetséges. A népek folytonos érintkezése folytán ugyanis oly észrevétlen átmenet jön létre egyik nyelvjárásból a másikba, hogy itt a különbözést már a legélesebb megfigyelés se tudja fölismerni s a kettő között a határt megvonni. Megnehezíti ezt nyelvjárásunknál még a nagy kiterjedés is, mert érezhető a palóc hatás le egészen a fővárosig és a jászkunok földéig; s míg nyugaton a Mátyusföld, keleten a Hegyalja vidéke vet neki határt. E nagy kiterjedés következtében néhol a beszéd palóc vonása már annyira elfajul, hogy alig egy-két hang, alak vagy kifejezés az, a mely a palóc nyelvjárásra emlékeztet.

Ily nagy terület nyelvi sajátosságait tehát egy kalap alá venni, a mellett hogy nagyon fáradságos, egyuttal még célszerűtlen is. A főbb, jellemzőbb sajátságok ugyanazok lehetnének ugyan, de csaknem több lenne az eltérés, habár olykor talán jelentéktelenebb is. Nem is akarom vizsgálódásaimat az egész palóc nyelvjárásra kiterjeszteni, hanem csak azon táj nyelvi sajátosságairól szándékozom itt írni, mely a legtöbb joggal viseli nevét. Ama vidéket értem, a mely, lehet mondani, a palócságnak fő fészke s a mely legkevésbé

volt és van kitéve idegen hatásnak; egészen el van különítve a nagy világtól s épen ezért a legeredetibb nyelvvalakokat is tartotta fön. Ez a Bükk és Mátra hegység mindkét lejtőjén elterülő nagy vidék.

Balassa két részre osztja s mátravidéki és borsodi nyelvjárásnak nevezi e vidéken dívó nyelvet. Helyesen, ha már minden áron olyan igen különböztetni akarunk; de a nyelvi különbségek e területen oly csekélyek s oly kevés számúak, hogy külön fölosztás alapjául nem igen szolgálhatnak; a megegyezőségek ellenben oly tömérdek számmal vannak, hogy okvetlenül teljesen egynek kell e vidék nyelvét tartanunk.

Ha van valami föltünőbb nyelvi jelenség, a melynek alapján e nyelvjárást osztályozni lehetne, ez csakis a kettős hangzók s talán az *a* és *e* hangok változásainak nem valami nagyon észrevehető árnyéklátában nyilvánul. Mennél jobban közeledünk dél felé e nyelvjárás széléhez, annál inkább érezhető a kettős hangzók eltűnése; s míg észak felé a tótos *á* kezd itt-ott ritkán föltünedezni, addig délen az irodalmi *a* foglalja el a tért. Az *á*-nak azonban itt épen nincs oly általános létjoga, mint a minőt Balassa tulajdonít neki. Az *e* hangoknak vidékenkénti eltérése szintén nagyon csekély. Ezen változásokról azonban, a melyek oly elenyésző csekély számban vannak, alább majd bővebben lesz szó.

Ily egységes lévén a Bükk és Mátra vidékének nyelve, ez két részre nem osztható; de viszont, ha már a legapróbb eltéréseket is figyelembe vesszük, a gortvavölgyi és rimavidéki nyelvjárásokat mégse számíthatjuk oly határozottan a mátravidékihez, valamint a borsodinak a határait se igen sokkal terjeszthetjük Edelényen túl. A gortvavölgyi és rimavidéki részben a sajóvölgyihez, részben meg a karancsvidékihez sorozható, a borsodi résznek felső északkeleti csúcsa ellenben inkább a hernádvölgyi nyelvjáráshoz tartozik.

Kérdéses nyelvjárásunknak tehát északon a Fülek, Bánréve és Edelény helységekén keresztülvont egyenes vonal, délen pedig a Bükk és Mátra hegylánc környéke vet határt; nyugaton ellenben a Fülektől Gyöngyös környékéig húzott egyenes, míg keleten a miskolci vidék zárja be.

Ezen terület tehát az, a melynek nyelvéről most szólni szándéksom.

Az adatokat általában saját tapasztalatom után jegyeztem föl. Már kis koromban s azóta is sokszor hányt-vetett a sors eme vidéken, s megismerhettem szegényes kunyhói között nemcsak

erkölcseit és szokásait, hanem nyelvének sajátosságait is. Talán mondanom se kell, hogy saját tapasztalataimon kívül még az e téren található rendkívül csekély irodalmi munkákra is tekintettel voltam. Ilyenek: *Vadnai* Rudolf: „Nyelvünk hangolvadásáról”; *Szedes* Fábián: „A palócok” (Tud. Gyűjt. 1819.VI.); *Hollók* Imre: „Észrevételek a gömöri barkók szójárásáról” (Tudománytár IX. 1835); *B. S.*: „Rövid rajza a gömöri dialektusnak” (Tud. Gyűjt. 1819.IX.); *Énkes* Imre: „Egri nyelvsajátságok” (Simonyi: Tanulmányok 3.f.); *Zolnai* Gyula: „Egri nyelvsajátságok” (Nyr. XVIII.); *Albert* János: „A gömöri tájszólás” (Nyr. XVIII.); *Szabó* István: „Karancsvidéki palóc nyelv” (Tud. Gyűjt. 1837. I. f.); végül a Nyelvőr nem igen sűrű népnyelvi közleményei.

I. Hangtani sajátosságok.

A nyelvjárások általán hangtani tekintetben ütnek el leginkább az irodalmi nyelvtől. Azon módosító hatások ugyanis, a melyek alá valamely vidék nyelve kerülhet, s a melyek ezt a köznyelvtől eltérővé teszik, első sorban a nyelv anyagát, vagyis hangjait illetik. Az így származott eltérések aztán a hangoknak vagy képzésére, vagy pedig különféle változásaira vonatkoznak. Ez utóbbiak ismét vagy olyanok, a melyek a hangok minőségét illetik, vagy olyanok, a melyek a hangok mennyiségére vonatkoznak. A hangtani sajátságokról szóló rész tehát a következő fejezetekre oszlik: 1) a hangok képzése; 2) minőségi változások; 3) mennyiségi változások.

A hangtani sajátságokon kívül nyelvjárásunk még az alak-, mondat- és jelentéstan tekintetében is sokféle, a köznyelviectől eltérő sajátságokat tüntet föl, a melyekről alább szintén bőven leszen szó.

1) A hangok képzése.

Mint általán a többi nyelvjárások, úgy a palóc is a magánhangzók képzésében tüntet föl az irodalmi nyelvhez képest legtöbb különbséget.

Magánhangzók. A rövid *a* hang kiejtése háromféle: *a*, *q*, *ä*. Elmondhatni, hogy leggyakoribb az irodalmi kiejtés, a mely azonban sok helyt erősebb ajakzárású hangba megy át: *q*. E hang nagyon divatos különösen a vidék kálvinista községeiben, leginkább pedig Szilvástól kezdve Visnyón, Dédesen, Tapolcsányon keresztül egészen Vadnáig, de más egyébütt is előfordul. Sőt Szilváson és

vidéken e hang a hosszú *a* után a szó végén nagyon gyakran egészen *o*-vá lesz, pl. *árpo*, *kányo*, *fákjo*, *lábó*, *jányo*, *várjo*, *kutyájó* sat. Ilyenkor azonban a végszótagot megelőző hosszú *a* hang a rendes palóc ejtésnél valamivel nyiltabb ajakzárású lesz. E zártabb ajakkal ejtett *q* dívik még Gyöngyösön és vidékén: Apcon, Szántón sat. Apátfalva, Mikófalva, Szt-Márton, Sata, Bóta, Omány községekben szintén eléggé érezhető még ezen ajakzárás. De már ez utóbbi helyeken is, még inkább pedig a miskolci és egri részeken, inkább divatos az irodalmilag ejtett *a*.

Az ajakzárás eme gyöngülése legnehezebben megy végbe a hosszú szótag utáni rövid végtagban, akár nyílt, akár zárt legyen ez, pl. *virâqq*, *lyânyq*, *hâzq*, *q̄tql*, *lq̄ttqm* sat. Sokkal könnyebben megy már ezen ajaknyílás az egytagú, a két rövid s a hosszú mély hang előtti szótagban, pl. *pap*, *lap*, *kap*, *nap*, *rab*, *kapa*, *kassa*, *madâr*, *tanql*, *kanql*, *kam^aó*, *kar^aó* sat. Legáltalánosabb pedig, ha az *a* után akár rövid, akár hosszú magas hang következik, pl. *papír*, *asê(rt)*, *kanyi* (kan), *babér* sat.

Az *â* hang elterjedéséről határozott képet alkotni igen nehéz. A teljesen illabiális *â* leggyakoribb az északi részeken, a hol nyelvjárásunk már a Sajó völgyével s ennek révén a tótsággal érintkezik. A középső részeken is előfordul ugyan e hang a Mátra vidékén, de itt is leginkább csak oly helyeken, a hol a nyelv idegen hatásnak volt vagy van kitéve. Való, hogy itt Tót-Nána, Domoszló, Szék és más községekben is ezen illabiális *â* dívik; de ezek valamikor mind tót telepítések voltak, sőt az első kettő ma is nagyon kevésbé magyar. Nem akarom az *â* hangot e vidékről kizártnak tekinteni, se pedig kereken idegen hatás eredményének tartani, csak annak a kijelentésére szorítkozom, hogy rendszeren ott fordul elő sűrűbben, a hol az idegen hatás kétségtelen.

A hosszú irodalmi *á* helyett e vidéken az *â* hang divatos, a melyet a nyelv rendes alsó állásával és erős ajakzárással képezzünk. Ezen kiejtés itt a legáltalánosabb minden hosszú *a* hanggal képzett szótagban s épen ezért fölösleges is rá példákat idéznem. Annyit azonban mégis meg kell jegyezni, hogy a pótlónyújtásból hátramaradó *â* helyett a palócban a legtöbbször *^aó* kettős hangzó áll, pl. *s^aóma*, *^aóma*. De ez már a hangváltozások körébe vág s ott majd lesz alkalmam róla bővebben szólni.

Az *â* hang általában nagyon nehezen lesz nyiltabbá. Legnyiltabb ajakkal ejtik Eger vidékén és az utolsó előtti szótagban azon a helyeken, a hol a végtagban erős ajakzárású *q* divatozik

(pl. *virágq*). E kiejtés már csak igen keveset különbözik az irodalmi *á*-tól, jelölése pedig *q̇*.

A hosszú *a* hang ajaknyílás tekintetében gyakran még a köznyelvi *a*-nál is erősebben zárul: *â*. Legjobban dívik e kiejtés a nyelvjárás északi részein el egészen Miskolcig, s itt is leginkább ott érezhető, a hol az irodalmi *a* helyén *â*-t ejtenek, pl. *ârpâ*, *kâsa*, *kâpât*, *kâssât*, *hâtâr*, *szâmâr* s más egyéb szavakban is. Leginkább érezhető ezen kiejtés Mércse, Sájó-Néméti, Cöntér, Királyd, Hángony s más ezek körül fekvő községekben. Épen ellenkezőleg rövid *q*-t s ennek megfelelő *q̇* hangot ejtenek Gyöngyösön és környékén. Ez a kiejtés azonban nem oly teljesen elszigetelt, mint első megfigyelésre föltűnik, többször hallható az e vidék közbülső részein is.

Az *e* hangok szintén különféle változatban fordulnak elő a palócban. Ezek közül az *e* teljesen megegyezik az irodalmival a kiejtés tekintetében; de eltér tőle a használatot illetőleg, a meny nyiben nem áll mindig a szóban ott, a hol az irodalmi nyelvben szokott; igen sokszor áll helyette *ë*.

Az *é* a rövid *e*-nek megfelelő hosszú hang. Nagyon gyakran használják az irodalmi *é* helyén, pl. *ég*, *szél* (ventus), *kêa*, *mêa*, *mêsa* sat. Ezen alsó nyelvállással képzett hang rendkívül széles ejtésű.

Az *ë* középső nyelvállással képzett széles ejtésű hang. Igen gyakori a palócban s a mint már említém, gyakran áll az alsó nyelvállással képzett *e* helyett; de viszont nagyon ritka eset, hogy ez utóbbi álljon az *ë* helyén.

Az *ê* az *ë*-nek megfelelő hosszú hang. Használatos az irodalmi *é* helyén mindazon szóalakokban, a melyekben az *é* nem dívik. A hosszú *e* hangot általában ezek valamelyikével fejezzük ki a palócban, ezek mellett azonban a megfelelő kettős hangzó az *é* használatos a kálvinista és általában mindama vidékeken, a hol a végtagban a megelőző hosszú *a* hang után szűkejtésű *q* vagy *o* hangzik (Szilvás). Nyelvjárásunk északi részében szintén divatos e kettős hangzó, kiváltkép ott, a hol a Sajó völgyével érintkezik, melynek nyelve az egész palóc vidéken leggazdagabb kettős hangokban. A Bükk felső lejtőjén elterülő Csermely, Daróc, Mogyórósd és Nekézseny községek szintén használják e kettős hangzót, de viszont Csokva-Omány ikerfalunak csokvai része az *ê*-n kívül semmi más hosszú *e* hangot se ismer, pl. *kêa* (a palócos *kêa* h.), *lêc* (*lêc* h.), *ég* (*ég* h.), *dêl* (*dêl* h.), *szêl* (*szêl* h.), *êre* (*êre* h.) sat.

Ezen *é* olyképen hangzik, mintha az irodalmi *é* előtt futólag rövid nyílt *e* hangot ejtenénk.

Használják még az irodalmi *é*-t is, de leginkább csak a déli részeken, Eger és Miskolc vidékén.

Meg kell még jegyeznem, hogy azon vidékeken, a hol a hosszú *e* hang kifejezésére az *é*-t használják, rendesen az *é* is hiányzik, noha még se mindig, különösen az északi részeken.

A rövid *o* hang teljesen megfelel az irodalminak, de a hosszú *o* már kétféle: *ó* és *ó*. Az előbbi széles ejtésű és az irodalmi rövid *o*-nak megfelelő hosszúja; kiejtésére nézve alacsonyabb nyelvállású, mint az *ó*. Ezen *ó* hang dívik az oly pótlónyújtásos alakokban, a melyekben az *o* hang már a pótlónyújtás előtt is hosszú volt, pl. *fordótam*, *szabadótam*, *hazóró*, *hátóró*, *hástó*, *alóró*, *távóró*; a *-tól* és *-ról* ragok általán mindig *-tő* és *-rő* alakban használatosak. Ugyan e hangot halljuk ezen szóban: *lő*, valamint a *no* fölkiáltó szónak ritkán megnyújtott alakjában is: *nő*. A már említett Csokva község ezen *ó* hangon kívül más hosszú *o*-t nem is ismer. Egerben és környékén hasonlóképen többször előfordul e hang oly szavakban is, a melyekben a nyelvjárás legnagyobb része más hosszú *o* hangot ejt. Ugyancsak ez utóbbi helyen s általán a déli részeken dívik az irodalmi *ó* is. Ennek elterjedése azonban csekély, mert a nyelvjárás legnagyobb részében az *ó*-nál érintett esetek kivételével az *ó* kettős hangzó dívik. Ez a rendes palóc hosszú *o* hang. Előfordul a közönséges alakokon kívül az oly pótlónyújtásos alakokban is, a melyeknek *o* hangzója a nyújtás előtt rövid volt, pl. *b^oót* (bolt), *f^oót* (folt), *h^oótt* (holt), *v^oót* (volt), *b^oótos* (boltos), *f^oótos* (foltos), *óót* (olt), *t^oód* (told), *t^oódás*, *k^oódús* sat. Nem ritka e hang az oly pótlónyújtásos szótagokban se, a melyeknek pótlónyújtás nélküli alakjukban az eredeti hangzó *a* volt, pl. *szóma*, *óma*, *megh^oót*, *h^oógatom* sat.

Megjegyzendő, hogy a mely tájszólásban a hosszú *e* jelölésére kizárólag *é* használatos, ugyanott a hosszú *o*-ra is csak az *ó* hang van meg.

A rövid *ö* hang semmiben se tér el az irodalmitól; a hosszú *ő* azonban már kétféle: *ő* és *ő*. Az előbbi a rövid *ö*-nek megfelelő széles ejtésű hang. Leginkább használatos az eredetileg is hosszú *ő* hanggal bíró pótlónyújtásos alakokban, pl. *derőt* (deről), *feszőt* (feszől), *merőtem* (meről), *körő* (köről), *mögő* (mögől), *szépől* v. *szépöl* v. *szépő*, *szépőtem* (így minden *ül* vagy *ül* végű határozó és ige). A *-tól* és *-ról* ragok az *l* hang elveszése után szintén ily

ő-t mutatnak, pl. *eresztő, léctő, kőstő*; *eresztő, dőrtő* v. *dőrtő, égrő* sat. Ide tartozik számos, többnyire egytagú szó, melyeknek legnagyobb részét a régi nyelvben bővebb tövel találjuk, pl. *lő, fő* (fej, ellenben *föl* igétől: *fő*), *tő* (tű), *tő* (töve), *kő, bő. nyő* (ruhát, kendert), *cső, ő, sző*; továbbá: *dől, tör, tőke*.

Az olyan pótlónyújtásos alakokban, a melyeknek eredeti hangzójuk rövid ő, már az *ő* kettős hangzó dívik, pl. *kőrt* (költ), *tőrt* (tölt), *tőtés, kőtés, sőd* (zöld), *vőgy* (völgy), *tőgy* (tölgy), sat. Általában ez az igazi hosszú palóc ő hang, s a kálvinista részek és ama tájszólások, a melyek hosszú *e* gyanánt *é* hangot ejtenek, kizárólag csakis *ő*-t használnak a hosszú ő helyén. Csokván meg viszont csakis az egyetlen ő hang van meg a hosszú ő jelölésére.

Az irodalmi ő hang igen kis térre szorul. Leginkább a déli tájakon találkozhatunk vele; a hol azonban valamint az *é* és *ó*, épen úgy az *ő*-féle kettőshangzó is már igen ritka.

A már felsorolt kettős hangzókon kívül hallhatók még néhutt (pl. Apátfalván és környékén) az *á* is, a mely azonban talán nem is annyira kettős hangzó, mint inkább az éneklő hangsúly következtében létrejött nyújtás; mert legtöbbször ilyen alkalmakkor tapasztaltam, mikor a mondat végét éneklőleg hangsúlyozva kiemelik; bár előfordul máskor is, pl. *lám, mág* (már). Ugyanitt gyakran hallható a hosszú *e*-nek illetén alakja is *é*. Ez azonban gyakori nemcsak az *é*, hanem az *é* helyén is. Általában Apátfalva és környéke, ha nem is teljesen, de legtöbbször *é* hanggal él oly helyeken is, a hol a rendes palóc nyelvjárás *é*-t ejt, pl. *kék* (de már *kékség*), *sél* (margo), *merészség, vén* (vén), *kemény, érsenyi* sat.

Ejtenek még néhol a hosszú *e* helyén *é* hangot is, a mely természetesen a széles ejtésű *é*-t pótolja, pl. *sép, kép, nép, vég, mész, legény, kemény, sélés* sat. Leggyakoribb *e* hang az északi részekben és a Mátra vidékén; a hol azonban nem ritkán *i* felé hajló *é*, azaz *é* is áll helyette.

Végül az orrhangokról kell még megemlékeznem, a melyek nyelvjárásunkban nem valami nagyon gyakoriak ugyan, de mégis elég számmal vannak. Legtöbbször előfordul az orrhang az *-nk* helyett a többes első személyű igékben és birtokragos főnevekben *o*-val vagy *ő*-vel kapcsolatban, pl. *elménő, am mi kendővel, vőton, szőlőnbe* (szőlőnkbe), *ajtónba* (ajtónkba), *adón má* (adónk már), *as am mi kutón* (kutónk) sat. Ejtik még ezen hangot az igékben *-nk* helyett az *é* után is, pl. *elmenné, kénné*

ssépēn, kezden'ē' tāt a dolgot sat. Egyéb kapcsolatokban ezen orrhangot nem igen hallottam; de hogy előfordulnak, nagyon valószínű.

A palóc nyelvjárás hangjait a következő táblázat tünteti föl, melyben a kevésbé előforduló hangok zárójelbe vannak téve.

	Mély hangok		Magas hangok	
	széles ejtésű	szűk ejtésű	széles ejtésű	szűk ejtésű
Felső nyelv- állás			i	í
Középső nyelv- állás			ē ē'	é (é)
Alsó nyelv- állás	(ā)	á	e e'	
A j a k h a n g z ó k				
Felső nyelv- állás	u	ú	ü	ű
Középső nyelv- állás	o ó	(ó)	ö ö'	(ö)
Alsó nyelv- állás	a â q q̂			

A kettős hangok a következők: 'é, 'ó, 'ö, ('é). Ide sorolhatnók talán még az 'ā és 'ē hangot is, mely azonban csak Apátfalván és környékén hallható némelykor, de nem egykönnyen lehetne megállapítani, hogy mely esetekben.

A kettős hangzók képzésének módjáról kell még egyet-mást mondanom. A l b e r t János úgy vélekedik, hogy a sajóvölgyi és mátravidéki nyelvjárás kettős hangzói esők. A Sajóvölgyet kevésbé ismerem, ennek nyelvéről tehát nem igen szólhatok. Az való, hogy nyelvjárásomban is mennél jobban közeledünk észak felé, annál

inkább kigömbölyödnek a kettős hangzók, vagyis annál erősebben kihangzik bennük az előrész, az átmeneti hang. Azonban ez elenyésző kis rész kivételével az egész nagy vidék úgy képezi a kettős hangot, hogy egy nyiltabb állásból indul ki s csak ilyenmő rövidke hangzó kiejtése után tér át az alaphang képzésére. A Bükk- és Mátra-vidék nyelvének kettős hangzói tehát emelkedők. Elül van a segédhangzó s ez általában nyiltabb az alaphangzónál; pl. az 'é-ben az előhang egészen nyílt, az alaphang ellenben teljesen megfelel az irodalmi é-nek; s ez a második elem a hangosabb is, tehát a hangsúly is emelkedő bennük. A zártabb előhanggal bíró kettőshangzók közül az 'é fordul elő az északi és mátrai részekben. Ennek helytelen jelölése a Balassánál található *ěé*, a melynek kimondása végtelen nehezére esnék a kényelmes palóc nyelvnek. *) E kettős hangzót valóban soha nem hallottam nyelvjárásomban.

Mássalhangzók. A mássalhangzók képzése tekintetében nagyon kevés az eltérés nyelvjárásunk és az irodalmi nyelv között s ennél csak annyival szegényebb, hogy néhol, rendszeren a kálvinista vidéken, de itt se mindig, hiányzik az *ly* hang. De általán véve a palóc nyelvjárás *ly*-ező; elenyésző csekély ama vidék, mely az *ly* helyett *j* hangot ejt. Az igaz, hogy az *ly* mellőzése a palóc földön is nyilvánul e hang gyakori elhagyásában, de az is bizonyos, hogy az *ly*-ezés mégis inkább erősödik, mintsem gyöngül, inkább terjed, mintsem fogy.

Hangok kapcsolata. A hiátust a magyar nyelv általában nem tűri. A palócban is az az általános szabály, hogy a szótag mindig mássalhangzóval kezdődik s két magánhangzó a lehető legritkábban kerül egymás mellé, pl. *gasduram*, *idannyi* (ideadni), *összadom*, *bütöm az ablakot*, *kütöm a szemédét*, *lüttem* (leültem), *hêrütöm* (helyreütöm), *belüttem a csónakba*, *gazdasszony*, *lējány*, *fjúj* sat. A palóc a hiátust még két különböző szó között se igen tűri meg, pl. *adssa jidē*, *mi jas*, *hova jütsz* sat. Sőt az is megesik többször, hogy a hiátusnak a hosszú hangzó esik áldozatul. Sokszor lehetett ezt hallanom a következő szóban: *szóllally* (e h. szőlő-alj). Mindamellet nem tartoznak a ritkaságok közé az ilyen alakok sem: *autân*, *bion* (bizony), *bi úgy* (biz úgy is), *bi as* (de így is: *bi jas* v. *bis as*), *bial* (bivaly) sat.

BARTHA JÓZSEF.

* Vadnay Rudolf is *de*-vel jelöli a palóc 'é-nek megfelelő hangot 'Nyelvünk hangolvadásáról' c. műve 18. lapján. B. J.

AZ EGRI NYELVSZAJÁTSÁGOKHOZ.

Amaz észleletbeli különbségekre akarok főképen szót tenni, a melyekben Sántai Bartha Döme Józsefnek 'Egri nyelvcsajátságok' cím alatt megjelent leírása (Nyr. XIX. k. ápr.—júl. füz.) az én hasonló című rövid tájnyelvismertetésemtől (Nyr. XVIII. k. jan. füz.) eltérőnek mutatkozik. Előre kell bocsátanom, hogy népnyelvi megfigyeléseknél negatív tapasztalat semminemű megbízható pozitív észleletet meg nem dönthet. Ennélfogva valamely csajátság-nak egy megfigyelő előtti ismeretlen volta nem jogosíthat föl, hogy e csajátságot a kérdéses nyelvjárástól teljesen megtagadjuk.

Megjegyzéseim a következők.

Az *csstán*, *inkább*-féle szókbán, vagyis a köznyelvi *á* helyén ejtett hosszú hang nem azonos a köznyelvi *a*-nak megfelelő, de pótlónyújtás folytán hosszúvá lett *á*-val (pl. *ára*: arra). Az előbbieket pontosabban *ǎ*-val kell jelölnünk (leírását l. Mátyusföld nyelvjárása, 14), az utóbbi jelöl a közönséges *á* betűt használhatjuk.

A *krájcár* [olv. *krájcár*] szó nyílt *á*-jának egri voltára nézve helyes lehet Bartha kételkedése; magam is csak ez egy alkalommal hallottam e hangot s nagyon valószínű, hogy a palócság belsőbb vidékéről való lehetett, a kinek ajkáról följegyeztem. Azt azonban már el nem fogadhatni, hogy nyílt *á*-t *á*-val együtt egy szóban magyar ajk kiejteni ne birna. Elég lesz az ellenkező tényállás bizonyítékául a következő adatokat idéznünk: *tráfál*: trafál, *ányádat*: anyádat, *szárváskádát*: szarvacskádat (Érsekújvár, Nyr. VII. 41); *ssájám*, *ssájád*, *ssája*: szájam, szájad, szája (ugyanonnan, VIII.47); *barkácsónyi*: barkácsolni, *trábális*: trabális (Félegyháza, IV.559, 560) sat. sat. A nyíltságnak és zártságnak ez a csajátszerű kicserélése (*á* h. zártabb *á*, *a* h. nyíltabb *á*) épen egyik jellemző csajátsága a palócos ejtismódnak (l. Simonyi: A magy. nyelv, I.207).

A *merre*, *merről* határozóknak *mérre*, *mérrül* (illetőleg *mérrü*) ejtését kétségbe vonja Bartha; szerinte, ha az első szótag magánhangzója hosszú, akkor rövid *r*-et ejt az egri nyelvjárás. Igaz, hogy a hosszú *é* már maga is pótolná az eredeti *melyre*, *melyről* alakok mássalhangzó veszteségét, azonban miért volna e miatt kizárva az a lehetőség, hogy a pótló mássalhangzónyújtást mutató hosszú *rr* előtt az ismeretes liquidatio (l. Nyr. XII.115) következtében a magánhangzó is nyújtást ne szenvedhetne. Ez egyébiránt más oknál fogva is lehetséges, sőt majdnem elkerülhetetlen. Lehetetlen ugyanis, hogy a cikkíró szerint vegyesen hallható

merre, mërre és mære, mére alakok egymásra olynemű hatással ne lennének, hogy ennek következtében egy részükből a hosszú magánhangzó, más részükből a hosszú *rr* egy közös alakba át ne származzék.

A *kamónyi, kamúnyi* szóra nézve, melyet magam csak értesítésből ismertem, Bartha elfogadható magyarázatot ad (XIX.173). Megvallom, e szó merőben új volt előttem s a *kamó* létezéséről, mellyel könnyen megmagyarázható, nem volt tudomásom. Mint a magyarázatul használtam 'kamolni' mutatja, a *kan* szóval voltam hajlandó a *kamónyi*-t kapcsolatba hozni, a mi etimonnak igen alkalmas (vö. *baksik*: bak; *koslat*: kos; előfordul ez is: *baklat* a *bak* szóból, Tájszót.) s hangtanilag annyival kevésbé okozhatna a megfejtésben nehézséget, minthogy tudvalevőleg *kam* alakja is előfordul (a székelységben, mint Budenz idézi. NyKözl. XX. 151). A példa tehát nem a legszerencsésebben volt leírásomban megválasztva, azonban határozottan emlékszem *-ol* végű igék infinitivusának hasonló kétféle ejtésére.

A mássalhangzók tárgyalásánál azt a meglepő megjegyzést olvassuk a cikkirótól, hogy a foghangok gyöngülését nem észleltem s egyetlen ide vonatkozó adatom: *hátyi* e h. *hāti* (XIX.213). Saját Nyelvőr-példányomban ugyanazon sorban, a hol a *hátyi* olvasható, ezt találom: *vonogatjik*: vonogatik, vonogatják; a következő sorban *d-gy* változásra *gyió* és *gyug*, a *t-ty* változás előtti pontban pedig *n-ny* fejlődésre *mënnyi*, *lënnyi*, *vënnyi*, *söprenyi*, *ögyelgenyi*, *nyő* adatok vannak idézve (l. XVIII.22).

Még föltünőbb azonban egy alább következő megjegyzés (XIX.214), mely szerint a jelentő módú *szaporiccsuk*-féle ejtés (*szaporítjuk* h.) nem számítható a törzsökös egri nép, sőt általában a törzsökös magyarság nyelvsajátságai közé, az 'csakis a zsidós beszédnek kirívó sajátsága'! Hát bizony ilyenképpen a mi jó székelyeink nyelvükben is 'zsidózók' volnának; mert régen tudjuk, hogy a *t* végű igék jelentő módjának ez az ejtése a székely beszédnek jellemző sajátsága (l. Steuer: A székely nyelv hangjai, 19). Sőt ilyen szombatos nyelvsajátsággal más vidékeken is találkozunk (pl. Somogyban, Kecskeméten, l. Simonyi: A magyar nyelv, I.221, s a bajai és szeremlei nyelvjárásban, l. Nyr. XVI.504). Azt is tudjuk, hogy ez ejtismódban tisztán a fölszólító alakok hatását kell keresnünk.

A XIX.218. lapon helyreigazított *mahonnem* alak *majhonnem* helyett egyszerű sajtóhiba, a miről a XVII. k. 476. lapjának tájszó

közleménye, melyre leírásunkban (XVIII.21) hivatkozunk, s a mondatani sajátságok közti idézet (*majhonnem sűrűn van* sat. XVIII. 24) mindenkit meggyőzhet. *

Még csak egy megjegyzésnek vagyok kénytelen élet venni, hogy a *nem nevette ki vóna*-féle szórend, melyet ez egy adatban idéztem, csak a 'nyelvbeli bicsaklások' közé tartozhatik. Aligha bicsaklott meg Vörösmarty nyelve, mikor 'Zalán futásában' azt írja: 'Óh csak tégedet is ne *ragadt el volna* magával!' (I. é). S Vörösmarty szülő megyéjében, a székesfehérvári nép ajkáról nem egyszer hallottam hasonló szórendet: 'Akkor nem *mentem én vóna*' e h. nem menten volna én. 'Ha tovább lett vóna itt, *éjött ám vóna*' e h. eljött volna ám. Mátyusföldén is följegyeztem ily szórendű mondatot: 'Má legalább *dült el vóna*!' (l. Mátyusföld nyelvjárása, 106). Szamosi Gáspár bátyánk is azt mondja a Nyelvőrben (XIX.88): 'Ha holdvilág nem volna, de sok rossz vers nem *termett meg volna*'. Azt hiszem ily észleletek alapján kimondhatjuk, hogy a *volna*-val szerkesztett föltétes alak igen hajlandó szétválni s tagjai közé bocsátani az igekötőt vagy egyéb határozószót, mely a köznyelvi szórendben a *volna* után szokott helyet foglalni.

ZOLNAI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Mi közöm tőled? A Nyelvőr XX. kötetének 279. lapján azt kérdi valaki a 'mi közöm tőled'-re vonatkozólag, 'használják-e s mi joga e valóban sajátságos alakot'.

K ő s z e g h y Dezső, a Bács-Bodrog megye déli részében fekvő Kiszácsnak jegyzője, közli velem s megengedi, hogy akár neve megemlékezésével is közzé tegyem, hogy a szóban levő kifejezést Bács-Bodrog megye déli részében elég sűrűn hallani.

Tehát használják. S hogy mi joga? Hát csak úgy, a mint használják ezt is: 'Mi közöm hozzád?' Egyikben sincs több vagy kevesebb logika mint a másokban. 'Mi közöm *hosszád*?' kérdés formájába öltöztetett tagadás és annyi mint: 'Nincs közöm *hosszád*'. Tagadva van benne az a *köz*, és pedig a mi esetünkben morális

* Sajtóhibák még a következők: XVIII.18. l. alulr. 20. sor: *vinnye*, e h. *vinnyege* | 22. l. felülr. 6. s.: *találom* e h. *tanálom* | uo. alulr. 21. s.: *folyamoggyunk* e h. *fojamoggyunk* | uo. alulr. 8. s.: *j* e h. *t* | 25. l. felülr. 22. s.: *möfföd* e h. *mëfföd*. A XVII.430. l. levő tájszóközleményben pedig *külön* h. *külöm* olvasandó.

vagy értelmi köz, a mely két személy közt lehetséges. Ha azt mondom, „nincs közöm *hosszá*”, magamnál kezdem számítani ezt a közt és gondolatban mintegy elmegyek e közön által a másik személyhez. Ha meg így beszélek, „nincs közöm *tőled*”, nála kezdem mérni a közt, a melyet tőle kiindulónak veszek. Minden tehát attól függ, hogy mit tekintünk a köznél kezdetnek és mit végnek. hogy nálam van-e a kezdet vagy a másik személynél.

Analogonja e kétféleségnek az, hogy míg a magyarban csak ez járja, „közel valamihez, közeledni valamihez, közel hozni v. vinni valamihez, közel fekvő valamihez”, addig a franciában mindezekben az esetekben a magyar *-től* ragasztéknak megfelelő *de* prepozíció használandó: „proche *de* quelque chose, s’approcher *de* quelque chose, approcher *de* quelque chose, voisin *de* quelque chose”.

VASVERŐ REJMUND.

Dug, rejt. A Nyelvőr januári füzetében BÉLTEKY Kálmán a *dug* és *rejt* szók jelentését vetve össze, nagyon érdekesen fejtegeti, hogy *dug* annyi mint: „kész nyílásba mint természetes helyre beilleszt”; a *rejtés* azonban „azt akarja elérni, hogy más tudomást ne vegyen a tárgy hollétéről” (helyesebben mondva: A cselekvő azt akarja, hogy más ne tudja hol van, vagy egyáltalában létezik-e az illető dolog).

A helyesen indult fejtegetés után azonban arra a következtetésre jut, hogy „általában a *rejtés* alattomban, a *dugás* nyíltan történik: ott legföljebb csak sejtjük, itt tudjuk, hol van a dolog”.

Bélteky itt nyilván csak a *bedug* és *dugassol* igékre gondolt. A *dug* ige a NySzót. szerint is nemcsak *stipo*, hanem *occulto*, *abscondo* is; nemcsak *stopfen*, hanem *verbergen*, *verstecken* jelentésű is PPB. — Az *eldugás* alak pedig a NySzót. szerint csakis „*occultatio*, *absconsio* MA. [das verstecken]”.

Kötve hiszem, hogy az ily *eldugás* nyíltan történjék; azt se foghatom föl, hogyan tudhatja akárki is, hol van az a dolog, a mit valaki eldugott.

A régiségben ez a mondat: „Mennyi reménységet dug el egy koporsó” (NySzót.) még a Bélteky meghatározása mellett szólhatna; de ott van mindjárt ugyanazon fej alatt: „Eldugták, elrejtették az fegyvert. Az ördög dugta azt el”. Ezek a példák határozottan vallják, hogy *eldug* már a régi magyar nyelvben is egyértékese volt az *elrejt* igének. Az élő nyelvre vonatkozólag pedig elégséges a

NSzótárnak erre az egy példájára hivatkoznom: „Eldugni a lopott jószágot”.

Világos, hogy az ily eldugás nem nyíltan történik s nem azért dugják el, hogy más is tudja, hol van az a lopott jószág.

Az az ellenvetés sem állhat meg, hogy itt az *el* igehatározó szócska okozza az értelemváltozást. B u d e n z rég kifejtette, hogy a *meg* és *el* szócskák a cselekvés befejezettségét jelentik, de az ige alapértelmét nem módosítják: a ki elszólja magát, annak szólnia kell; a ki valamit elkezdi, annak kezdenie kell; a ki valamit elrejt vagy eldug, annak rejtenie, dugnia kell.

De különben az ilyen példák, mint: „Hová dugjam a pénzeimet?” (NSzót.) világosan bizonyítják, hogy magát a *dug* igét is használjuk még mai napság is ilyen értelemben: „titkon, alattomban valahová helyez, hogy más ne tudja hol van, vagy egyáltalában létezik-e”.

A két rokonértelmű ige helyes meghatározása tehát a következő lesz:

A d u g á s azt jelenti, hogy valamit akár szorosabb, akár tágabb nyílásba vagy közbe helyezünk (nyíltan vagy alattomban; pl. „A kelebibe dukta a pizit”, Jászság; akár azért, hogy ott valami szolgálatot tegyen, pl. „Kidugta a zászlót”, akár azért, hogy senki se tudja hol van, pl. „Eldugták a fegyvert”). A r e j t é s azt jelenti, hogy valamit úgy akarunk elhelyezni, hogy más meg ne lássa hol vagy milyen állapotban van az illető dolog (pl. „Napfényt nem rejthetni véka alá. Elrejtí piruló arcát”), vagy hogy más meg se tudhassa, hogy az illető dolog létezik (pl. „Az anya rejtegeti a fia hibáját”).

Általában tehát mind a d u g á s, mind a r e j t é s nem egyéb mint elhelyezés. A d u g á s nyíltan vagy alattomban történik, a r e j t é s csak alattomban; a d u g á s n á l a cselekvő szándéka vagy az, hogy a tárgy új helyén valamely szolgálatot tegyen, vagy az, hogy a dolog hollétét eltitkolja; a rejtésnél, csak egyféle szándék lehetséges, t. i. az eltitkolás; a dugás a hely minőségére (szorosabb vagy tágabb nyílásra vagy közre) is rámutat, a rejtés nem.

A *rejt* ige tehát kevesebb, a *dug* ige ellenben több jeggyel bíró tagja az *elhelyez* ige fogalomkörének. Ez az oka, miért használja a népnyelv az *elrejt* helyett többnyire az *eldug* igét.

Mindebből még az is kitűnik, hogy e két igét, mint rokonértelmű szókat, az *elhelyez* igével kapcsolatban kell tárgyalni.

KÖRÖSI SÁNDOR.

Mari zsidó. Sokszor megróttá már a Nyelvőr azt a fonák-ságot, mely nemi megkülönböztetést alkalmaz a magyar nyelvben is. Méltán, mert alig van germanizmus, mely jobban mutatná a német gondolkozást, igazi szolgaságot, mint ez. Mert a németben azt olvassuk, hogy *dichterin, verfasserin, praesidentin*, hát természetesen ez magyarul se lehet más, mint *költőnő, szerzőnő, elnöknő*. Ha néha itt-ott helyes használatot találunk is, ha megtörténik is, hogy valamelyik lap X. Y. kisasszonyt vagy asszonyt, ismert *íróknak* nevezi, ez csak ritka kivétel számba megy.

Saját testvérem kis leányai *k i j a v í t a n a k* mindannyiszor, valahányszor az *igazgatójukról*, erről vagy arról a *barátjukról* szólok és nem, mint a fővárosban illik, *igazgatónőt* és *barátnőt* mondok.

Hogy mennyire nem ismeri a nép ezt a magyartalan megkülönböztetést, egy föltünőbb példán akarom megmutatni. Nem árt az effélékben ismétlésbe esni se. Volt az én gyerekkoromban Kis-Kun-Félegyházán egy „rőfös bót”, divatos nyelven szólva divat-üzlet. A tulajdonosa nevét nem is ismerte a nép; annál népszerűbb volt azonban a felesége, úgy hogy az egész város *Mari zsidónál* vásárolt. Nem *zsidónő*, még csak nem is *zsidóasszony*, hanem mindig és mindenki előtt *Mari zsidó* volt a neve.

SZIGETVÁRI IVÁN.

A nyelvújítás mint perdöntő bizonyság. A M. T. Akadémia 1850. szeptember 28-iki összes ülésének jegyzőkönyvében a 81. sz. cikk a következő érdekes jogi esetet tartalmazza:

81. Olvastatott Kis Péter ügyvédnek Pesten szept. 14-én kelt folyamodása, melyben kéri az Akadémiát, hogy az általa másolatban közlött és állítólag 1828-ban kelt házassági kötést, védencze érdekében, nyelv- s törvénytudományi osztálybeli tagokból alkotandó bizottmány által nyelvileg megvizsgáltatni, s az iránt véleményt, illetőleg bizonyítványt adni méltóztatnék: vajjon e kötés, a nyelv akkori állapota szerint, irathatott-e úgy, a mint szerkesztve van, s ehhez képest valódinak vagy koholmánynak tekinthető-e? — Ő exczja az elnök szept. 17-én kelt határozatában Fogarasi, Toldy és Zádor rendes tagokat küldvén ki azon utasítással, hogy a legközelebbi összes ülésben adnának e tárgyban tudósítást; a titoknak e bizottmány nevében jelenté, hogy ez okiratnak egész típusát újabb alkatúnak találta, mint a hogyan az effélék 1828-ban szerkesztetni szoktak; de, hogy a közlő ügyvéd által elvont e szók:

biztosítom, lekötöm, nyilvánítom, jelenleg, ellenkezőleg, végrendeletileg, bár azon időben sem egészen közönségesek nem voltak, sem ily tömötten együtt nem igen használtattak, mégis megvoltak már az irodalomban vagy meglehettek; ellenben az *érvénytelen* szó sem Fogarasi Műszókönyvében 1833-ban, sem Kunoss Szófüzérében 1835-ben, sem az Akadémia szótárában 1838-ban még elő nem fordulván, sőt Fogarasi r. t. által, úgy köztudomás, mint az illető tag saját vallomása szerint, csak 1838-ban, Honi Törvénytudomány-ában hozatván legelőször javaslatba: bizonyosan állítható, mikép az 1838 előtt s a n n á l i n k á b b 1828-b a n n e m h a s z n á l t a t h a t o t t.

Ez előadást az összes ülés, teljes meggyőződése szerint, magáévá tévén, a helyettes elnök és titoknok felhatalmaztattak, hogy annak értelmében a kért bizonyítványt, hiteles alakban, a folyamodónak kiadják.

BERECZ KÁROLY.

Erdélyiességek. A Nyelvőr XX.556. lapján, Finály könyvének különben igen érdekes birálatában azt olvassuk, hogy az effélék, mint: „Ez a fiú az *apjáhos* út. Hatvan *krajcár*ra vásárolt” nem jó magyarsággal vannak mondva.

Ha úgy mondta volna a bíráló, hogy az irodalmi nyelvben nincs helyük, akkor föltétlenül igazat adnék neki; de így még eldöntendő kérdésnek tartom, hogy vajjon igazán nyelvérzéke csalta-e meg Finályt; mert tudnivaló, hogy a föntebbi két példa (s valószínűleg a többi is) nem magyartalanság, legalább tudtommal nem az, hanem erdélyiesség, s épen a Nyelvőr álláspontjáról nem volna szabad őket ezért hibáztatni. Mindenesetre tartozik a bíráló annak bizonyításával, hogy ezen erdélyiességek idegen hatás folytán keletkeztek.

A hangsúly tárgyalásakor se volna szabad Finály nyelvérzéket feltétlenül kárhoztatni, s számba kellene venni, hogy az erdélyiek sok mindent másképp hangsúlyoznak, mint a többi magyarság.

STEUER JÁNOS.

Gereben, gereblye. A „Magyar Hírlap” március 20-iki számában azt mondja egy szerkesztői üzenet, hogy: „V i t a t k o z ó. Budapest. *Gereben* vagy *gereblye* mindegy’.

Én úgy tudom, hogy nem mindegy. *Gereben*-nek hívják ugyanis azt az eszközt, melyet a kender tisztítására használnak; a *gereblye* ellenben a kert művelésénél használt eszköz. A *gere-*

ben úgy készül, hogy egy jó erős deszka végére rajzolt körbe három-négy deciméter hosszú, kétélű, tőralakú vasszögeket vernek körülbelül egy centiméter távolságban egymás mellé. A gereblyét úgy hiszem mindenki ismeri. Röviden a gereblye a föld, a g e r e b e n pedig a kender fésűje.

Nagyon furcsán nézne reám a magyar gazda, ha azt kérdezném tőle, m e g g e r e b e n e z t e-e már a kertjét. De a magyar menyecske meg épen a szemem közé nevetne, ha azt mondanám neki, hogy g e r e b l y é z z e m e g a megtilolt kendert.

DVORZACSEK JÁNOS.

Izé. Talán nem hiába való dolgot cselekszem, ha elmondom azt a rigmust, melyet még gyermekkoromban hallottam az *isé*-ről:

I z é, I z é, szent I z é,
Férhő acc-ë az idén?
Eszkendőre sē biz én.
Dögőjj még hát szent I z é!

Nem tartom lehetetlennek, hogy e versecske az *isé* szóban valamely pogány őskori vallási fogalmat őrzött meg s hogy talán az *isé* a pogány magyaroknál a házasság istene volt. A *szent* jelző természetesen jóval később, akkor járult hozzá, mikor már az egész nép keresztény vallásra tért.

Lehet különben az is, hogy ez a személyesített *isé* mai, 'akárki' jelentésében van értve s tréfásan szentnek nevezve. (Vö. szent h e v e r d e l nap).

DVORZACSEK JÁNOS.

Vakszem. A Nyelvtörténeti Szótár III. kötetének 7-dik füzetében hiába kerestem a *vakszem*: 'halánték' szót; de aztán, a mint gyanítottam, a *vak* rovatában akadtam rá, a hol ezek az idézetek tartoznak rá: 'Kösd az két vak szemedre, fő fayást gyógyít (Mel: Herb. 13). Az te két vak szemed az te haiadnak fonatekia kőzött (Kár. Bibl. I.632). Kényék-meg a vak szemét popiummal (Web: Amul. 97). Kit osztán vak szemben egy on golyobits ér, melly miatt el-esvén meg-hólt e jó vezér (Kónyi: HRom. 183).

Világos, hogy Melius orvosságul ajánlván valamit, nem azt értette, hogy csak a vak szemű embernek a főfájását lehet vele meggyógyítani, a biblia fordító Károli se a két megvakult szem szépségét kereste a hajfonadék között, se Kónyi nem azt értette, hogy vak volt a jó vezér s a golyó épen a vak szemét találta.

Pedig ez elrendezés azt a gyanút kelti, hogy a szerkesztők *vak szem*: „oculus coecus”-ra értették az idézeteket.

De hiszen, ha előveszem az én jó Pápai Páriz Ferentzem „Pax Corporis-át”, csak gondolomra pl. a 43-dik lapjára kell fordítanom, mindjárt két mondatban is meglelem a *vakszemet*: „Nyers káposzta levelet fonnyasztanak-meg a tűznél, kennyenek popiomot reá, a homlokát és vak szemeit kössék-bé véle. Fatsard-ki a salátának levét, tégy meg-annyi aszszony ember tejét és rosa olajt hozzá, keverd össze jól, s azzal kennyed homlokát, vakszemeit”. Már pediglen itt sem holmi vakság gyógyításáról, hanem a bolond-hagymáz orvosságairól van szó.

PPB. szótárából világosan kitűnik, hogy mi ez a *vaksem*, t. i. „tempora, die schläfe am haupt”.

Ez a *vaksem* „halánték” szavunk még most is élő szó. Nem tudom ugyan urát mondani, mely vidéki emberektől hallottam, de a klinikán nem egyszer hallottam: „vakszemen ütöttek, lüktet a vakszemem” kifejezésekben. Túl a Dunán nem ismerik.

CSAPODI ISTVÁN.

Igaz, a mit a t. helyreigazító állít, hogy α) a *vaksem* „halántékot” is jelent, még pedig hogy ez a jelentése nem csak a régi nyelvben volt meg, hanem megvan a legtöbb vidéken az élő beszédben is; s igaz β), hogy „a NySzótár III. kötetének hetedik füzetében hiába kereste a *vaksem* = „halánték” szót”. Hiába pedig itt azért kereste, mert ebben a füzetben a *vagyon* igétől kezdve a *vész* igéig sorakozó szók találhatók. S ezek közt van a *vak* melléknév is a reá vonatkozó példákkal együtt. Minthogy pedig nem csak az ember, állat lehet vak, hanem átvitten sok mindenféle tárgy, e különféle vonatkozás szemmeltartásával voltak az idevágó példák kiválasztva: „vak vezér, vak szem, vak szív, vak pogányság, vak elme” sat.

A szótár berendezése azonban akként volt megállapítva, hogy az összetett szavak, a melyek közé a *vaksem* = „halánték” is tartozik, második vagyis alapszavuknál tárgyalandók. Eszerint, ha be van iktatva, nem a *vak*, hanem a *sem* mutatószó családtagjai közé kell beiktatva lennie. S be is van iktatva. A harmadik kötet 1. füzetének 159. lapján a *tyúk-szem* után következik: „*vak-szem*: 1) oculus coecus SK. [blindes auge]. Az viteznek vala vak zóme; hogh megh öklelte volna Ihusnak oldalath, az lancha-rol cheppene egh ceph veer zómere, legottan megh nyleek (WinklC. 220). 2) tempus C. tempora Nom. 13. [schläfe]. A keze a füle s

a vak-szeme körül jár: manus errat circum aures et tempora PPBl. Mikort mulatni kimégy is, egy kis eczettel kend meg az balfelől való vak szemedet (Nád: Lev. 55). Ha az bogats koro gyökerét őzue töröd dizno haial és meg kenőd vele kezét, hasat. vak zómet, az negyed napy hidegből meg gyógyul (BeytheA: FivK. 63). A cherleuelő fyuet ha az vak zómódre kötőd, igen io (84). Rekedez röhögő torkod, orrod meg-vékonyodik, vak-szemed bésik (Pázm: Préd. 74). Ha fejed fáj, vakszemed gyakran kend (Felv: SchSal. 35). Demirhám Delit vak szemben késével találta (Kónyi: HRom. 182) s e példák között ugyancsak ,tempora, schläfe' jelentéssel ott található a föntebbi négy adat is, a melyet a helyreigazítás idézett.

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Városunkban a napokban egy társadalmi hetilap indult meg ezzei a címmel: „Nyiregyházi Hirlap”. Ez alkalomból többek között élénk vitatkozásra adott alkalmat azon kérdés eldöntése, valjon a megindult lap címe, tekintve, hogy városunk hivatalos neve: *Nyiregyháza*, helyes-e vagy nem? Az egyik rész azt vitalja, hogy ha a város címe: *Nyiregyháza*, s ezt így használja hivatalos kifejezéseiben, pecsétjein, s ha megáll a magyar nyelvtan azon szabálya, hogy a tulajdonnevek bármily ragot vegyenek fel, kifejezésükben nem változnak, akkor a lap címe helyesen így lett volna irandó: „Nyiregyházai Hirlap”. A másik rész pedig ezzel szemben egyszerűen azt állítja, hogy a magyar tudós Akadémia mind két kifejezés használatát megengedi, azt helyesnek tartja, de ez állítását semmi elfogadható módon igazolni nem tudja.

Ez utóbbi állítás helyessége esetén *Kassá*-ból lenne a fenti módon „*Kassi Hirlap*”, *Kiscárdá*-ból *Kiscárdi*, *Ó-Budá*-ból, *Ó-Budi*.

Miután e tekintetben a t. szerkesztőséget tartjuk illetékesnek kimondani a két alak használata közötti különbséget, az iránt esedezünk: méltóztassék véleményt adni arról, hogy melyik résznek van igaza, melyik rész fogja fel a dolgot helyesebben.

Felelet. Fejtegetés, okoskodás, bizonyítgatás helyett rég megállapodott használatot, hosszú századokon át élő, ránk maradt példákat feleltetünk: *Essterháza* (Sopron): *Essterházi* nemzetség már 1238-ban említve (Czinár); *Illésháza* (Pozsony): *Illésházi* (1238); *Félegyháza* (Pest): *Félegyházi* Tamás (1546). Hasonló

régi hely- és családnevek, hogy egyebeket ne említsünk, még a következők: *Petneháza* (Szabolcs): *Petneházi*; *Fekésháza* (Ung): *Fekésházi*; *Illyefalva* (Háromszék): *Illyefalvi*; *Jakabfalva* (Nagy-Küküllő, Pozsony, Zólyom): *Jakabfalvi*; *Bánhida* (Komárom): *Bánhidi*.

2. Kérdés. Társaságban szóba került, micsoda szó a *csízió*. A Nyelvtörténeti szótárban nincs meg, az Akadémia szótárában sem találták meg. Én olasz szónak mondtam, de olasz szótárban sem találtuk.

Kérjük tehát a t. szerkesztő urat, mondaná meg, honnan eredt e szó és mit jelent. Heltai *Csizió*-ja 1575-ben jelent meg, de még mai napság is forog a nép között, nekem pl. megvan az 1890-iki kiadása, mely itt-ott újított nyelvű, de egészében ódon zamatú.

Felelet. *Csizió* magyarosodott alakja a lat. *circumcisio*-ból csonkult *cisio* szónak. *Cisio* tehát voltaképen e helyett való: *‘Circumcisio Domini’*, vagyis Kiskarácsony = Újesztendő. Még a XVI—XVII. században is t. i., a mint a ránk maradt emlékek bizonyítják, valamint a hónapokat nagyobb ünnepek és főbb szentekről nevezték el, ép úgy a hónapok egyes napjait is nagyobbára az illető hónap ünnepei vagy szentjei szerint számították; pl. *‘Bőjtelő vasárnap 1518 (Szalay Ágoston: Négyszáz magyar levél a XVI. századból). Szent András napján anno 1526 (uo.). Die sabati post festum sancti Johannis anno domini 1530 (uo.). Die Cozme et Domiani anno 1540 (uo.). Die Dominica post Emerici 1540 (uo.). Szent Márton nap után hétfőn (uo.). Szent Anna asszon nap után való szombaton 1542 (Régi magyar nyelvemlékek II.53). Cseterteken, szent Borbara nap előtt valón, 1545 (57). Szent Iván nap előtt való vasárnapon 1545’ (60) sat. sat.*

Ezeket a számítás alapjául szolgáló ünnepek és szentek napjait könnyebb elbánhatás s részben emlékezetben tartás kedviért már jó eleve latin versekbe szedve egyes hónapok szerint egybeállították. Minthogy azonban se minden egyes hónap se az ünnepek és szentek nevezetei egészükben bele nem illettek a latin hexameterekbe, a melyekben írva voltak, legnagyobbbrészt csak csonkítással lehetett bele illeszteni őket. Így az első hónapnak: *Januarius* s a négy főbb ünnepnek, illetőleg szentnek: *Circumcisio Domini*, *Epiphania*, *Agnes*, *Paulus*, a hónap neve mint *Janus*, a *Circumcisio Domini* mint *Cisio* s *Agnes* mint *Agne* került bele a hexameterbe:

*Cisio Janus Epiphaniis dic dona Magorum,
Vincit orans Agne, nova Paulum lumina vertunt.*

E versgyűjteményt aztán, a mely tulajdonképen tehát kalendárium volt, az első hexameternek első szaváról röviden csak *Cisio*-nak nevezték.

Ez a mi, még e század elején is sokat forgatott *Csiziók* eredete, a mely egy szólásnak is alapjául szolgál: „Nem tudod (nem olvastad, nem érted) a *Csiziót*”.

3. Kérdés. a) Egy kollegám azt állítja, hogy *betéve* magyarosabb kifejezés, mint *könyv nélkül*; „*tedd be* az ajtót” helyesebb, mint: „*sárd be* az ajtót”. Én az ő állítása igazságát tagadom, sőt az ő tőle védett kifejezéseket határozottan magyartalanoknak, helyteleneknek tartom. Melyikünknek van igaza?

b) Lehet-e az irodalomban *olyik* (némelyik) névmást és *máma* (már ma) határozó szót használni?

c) Jól van-e mondva: „A síkos kövezet *fel* van hintve”, e helyett: *meg* van hintve.

d) Ha *jólelkű, nagylábú, hatágú* egy szó, egy szóba irandók-e ezek is: *különfélessznű, félméternyi, tekintélyesnagyságú, keskeny-levelű* sat.

Felelet. a) E kérdésnek, ha elemezzük, több ága van: α) A két kitétel közül melyik magyarosabb? Felelet: magyaros mind a kettő. β) Igaz-e a kérdezőnek az az állítása, hogy *betéve* és „*tedd be* az ajtót” magyartalanságok? Felelet: nem azok. γ) Ha „*tedd be* az ajtót” és „*sárd be* az ajtót” egyként helyes mind a kettő, mindenképen ugyanegyet mondanak-e vagy nem; hasonlóképen ugyanegy-e: *betéve* és „*könyv nélkül* tudom”? Felelet. A *betess* igének e jelentésre vonatkozó példái azt vallják, hogy *betenni* 1) annyi mint: *zumachen*: „Te mikor imádkozandol, ajtó *betévé*n imádjad te atyádat (MünchC. 23). Á, szépecskén halad, munkálnak mindenütt! De *tedd b' az ablakot*, a nap szemembe süt (Petőfi). Mikor *betőt*tő volna a *könyvet*, megadá a szolgálnak” (MünchC. 115). 2) annyi mint: *zuschliessen, verriegeln*. „Mikoron estve lett vóna azon nap és az ajtók *betével* volnának (fores essent clausae), hol ott az tanojtványok meggyűltenek vala az sidoktul való féltekben, jeve el Jézus (JordC. 698). A várnak ajtaja erőssen *bététet*tetik és meg lakatoztatik (ÉrsC. 532). Az szeretet nem valló előtt menyországnak *kapuja bététet*tik” (TihC. 9). *Bezár* ellenben inkább csak

az utóbbi: „verriegeln” jelentésben használatos; pl. „Ajtó be zárván meg állott a tanítványok között (Vás: CanCat. 576). Az ajtót zárd bé, a zárt rá eresztvén (Com: Jan. 107). Nem azért zártuk-bé kapuinkat, hogy hatalmasságodnak álljunk ellene (Hall: HHist. I.2). Elmém vágyódnék sétálni s bezárt fogházamból akarna kimenni” (Thaly: Adal. I.190).

Betéve és könyv nélkül teljesen egyet mondanak: „(könyv)betéve tudom = *könyv nélkül* tudom”. Ez utóbbi kitételt Comenius (Vestibulum) fordítója e német szavakkal magyarázza: ich kann auswendig (145).

b) Tájszók és tájejtések, ha csak ritkaságuknál fogva az értehetőség kárával nem járnak, a maguk helyén minden aggodalom nélkül használhatók az irodalomban is. Alkalmazásuknak elég számos példájával találkozunk Arany, Petőfi, Jókai s több más magyarosabb íróinknál.

c) „A síkos kövezet *fel van hintve*” épen oly jól van mondva, mint: *meg van hintve*. (Megokolását lásd Nyr. XVI.566—568.)

d) Arra a kérdésre, mely szókat tartsunk szoros összetételeknek s melyek irandók egybe, nehéz minden esetre szóló szabályt adni. Különösen áll ez az ellátottságot kifejező, mással álló -ú -ű melléknévképzős szavakra nézve. *Egyszerű, nagyszerű, együgyű, minemű, négysegű* sat. az irodalmi szokás egységes szóknak veszi s egybe írja; a többi nagy számra nézve azonban tanácsosabb, ha a jelző szót jelzettjétől külön választva írjuk: *jó lelkű, nagy lábú, hat ágú*. Ha azonban az ily melléknevek -ság -ség képzővel főnevekké válnak, ezeket is egybe szoktuk írni: *nagylelkűség, szűkmellűség* sat.

Különben az a kérdés, mi összetétel s mi nem, mi irandó egybe s mi nem, még tisztázásra vár.

4. Kérdés. Jelmezeztélyt rendező bizottság ülésezik. Olvassák a meghívó szövegét, melyben e sornál: „A t. hölgyek és urak kéretnek fenti motto szerint *öltösní*” — haltot kérek s a bizottság jegyzőjét figyelmeztetem, miszerint az *öltösní* itt fülsértő, mely helyett sokkal szerencsésebben volna használva az *öltözködni*, lévén a magyar nyelvnek különben is sajátága, hogy kedveli a viszontagos igéket, pl. *törölkösik, mosakodik, azzal hozakodik* elő sat.

A jegyző szerint egyformán jó mindkét alak. Van *öltösní* ige, van a színészeknek *öltözőjük* (a hol öltöznek) sat.

A bizottság többsége velem szavazott ugyan, de miután a jegyzőpártiak ezzel leszavazva bár, de megtörve, illetve meggyőzve nem voltak, elhatároztuk a Nyelvőr t. szerkesztőségének ítélőszéke elé vinni ügyünket.

F e l e l e t. „Egészen úgy öltöztet, a mint kívántad” jól, kifogástalanul van mondva. De kuruc, vagyis inkább labanc magyarsággal van a meghívónak idézett helye szerkesztve, hogy tudniillik „A t. hölgyek és urak kéretnek fenti mottó szerént öltözni”. Háttha például engem valaki kér, hogy erről vagy amarról világosítsam föl őtet, s ezt így adnám elő a kérdés írójának: „Boldizsár urat a kérdéses ügyről fölvilágosítani kéretem”, ugyan mit tartana az én magyarságomról? Vagy Nagy-Kanizsán szokott a férj így szólani htveséhez: „Nekem békét hagyni kéretem?”

5. K é r d é s. Tisztelettel kérem tudatni, hogy e két szó: *igtat* és *iktat* közül melyik a helyes, vagy más-más értelemben mindkettő helyes-e?

F e l e l e t. Az *iktat* a helyes; tehát nem mind a kettő helyes. Azonban *kéretik* a megelőző feleletet jól *megszövelni*.

SZARVAS GÁBOR.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI. *

Ismeri-e az előbeszéd, mely vidékeken s mily jelentésben az itt következő szokat:

Hömp, hëmp: cylindrus. „A tyukmony formájú hemp keredéd hosszú kő vagy fa gömbölyeg” (Com: Jan. 164).

Hömpöly, hempely: cylindrus, scutula SI. walze, rolle Adámi: Spr. Orsó fejére függesztő hömpöly, kivel az orso inkább pördöl: spondylus MAI.

Hömpölyög: cylindrus; walze, rolle Com: Orb. 133. „Többet vihet, a ki az hömpölyögre tett terhet hengergeti, hömpölygeti emelő doronggal” (Com: Orb. 133).

* Kettőre kérjük a t. gyűjtőket. Az egyik, hogy az egyes szók megvilágítására szolgáló példáikat hiven, az illető vidék kiejtése szerint másolják le; a másik, hogy minden egyes, magyarázatokkal kísért szót külön, más-más papírszeletekre írják le. Ezzel szerfölött megkönnyítik az egybeállítás különben nagyon fáradságos munkáját.

Szerk.

Hörpítés : salivosus; geiferig. „Ha az örvinnek gyökerét nád mézzel hinted, úgy észed, dögös, hörpites, nyálas hurutot el űz (Mel: Herb. 141). Ez hörpites poka meg unnya puffadozó sarkalásit (Zvon: PázmP. 4). A hörpites poka igen hannya másnak a summás válaszást’ (Pós: Válasz. 55).

Huall : verbero Kr. schlagen, prügeln. „Töré és megölé ötet ő szekere, huallott pálczájából kiomla ő pénze (RMNy. II.24. RMK. II.7). Valaki magát oly dologba foglalja, melyet természeti semmiképpen nem vallja, azt a cserpálcza mint a számárt meg huallja’ (Pesti: Fab. 15).

Húgy : stella; stern. „Övöltének hugyokra (clamabant ad sidera) áldván úr Jézus Christust (EhrC. 152). Hold és hugyak (luna et stellae) kiket te fondálál (FestC. 6). Hugyaknak kegyes teremtéje: conditor alme siderum (KeszthC. 50). Idvez légy tengernek hugya: ave maris stella’ (DöbrC. 210). — Érdekes volna megtudni, nem lappang-e még valahol, valamely félreeső zugban ez a, ma már teljesen ismeretlen szó.

Hullámodik, hullamodik : labor, cado, decido Sl. fallen, niederfallen. „Orcázza régi paptársa, hogy oly elhullámodott s férges okokért kellett megvetni az Izraelnek tiszta forrását (Czegl: BDorg. Címl.). Feje alásütéssel meghullamodott király’ (Megy: 6Jaj. IV.21).

Hunyatkosik : animo cado; den muth sinken lassen. „Igen meghunatkoztak az németek, élések is igen szűk, az paraszt emberek is igen vesztek őket’ (Rák: Lev. 178).

Huppan : cum sonitu cado Kr. herabfallen, niederplumpsen. „E vidéket alma huppanásnak nevezik’ (Gvad: Időt. 3). — A NySzótár egy hasonló jelentésű *hupog* igét is említ, de példát nem idéz rá, csak a forrást (Eny: Gizm. 52) teszi oda.

Huruba : catogeum PP. 270. wohnung unter der erde PPB. „Disznópásztor hurubája, szalma ágya (Bethl: Élet. I.179). Egy-néhány kalibáját, hurabáját elhányta, rontotta’ (II.292).

Hurut : tussio Pesti: Nom. 26. husten. „Ha hagyapna, avagy hurutna, avagy fohászkodnák, ő mend azokat teszi vala (EhrC. 100). Mikor az lo futtában megbetegül, azon megismered, hogy igen hurut (Cis. 03). Az Jutka az sértéstül igen horut’ (Thurzó: Lev. I.164).

Hutyorodik : cresco, increSCO Sl. emporwachsen, sich emporranken. „A gyenge vesszők a közel levő fákra magassan hutyorodnak fel’ (ACsere: Enc. 224).

Huzintás : tractio ; zug. ,Minden betűnek huzintása alatt az életben valami elfogy' (László : Petr. 6).

Húzlal : traho, tracto ; ziehen, zerren. ,Te szent tagidat az kereszt fának általságára húzlalák (GyöngyC. 12). Szent szivedet czuczával öklelek, te szent testedet meg húzlalák' (GömC. 45).

Hivél : primis fidei Christianae rudimentis instruo ; in den anfangsgründen der christlichen lehre unterrichten. ,Közösöljön az, ki *heültetik* szoval, azzal, kit *heül*, minden jóságban : communicet is, qui catechizatur verbo, ei, qui se catechizat, in omnibus bonis (DöbrC. 372). Meg tanítván szent Silvester a császárt hitőknek ágazatira, azonnal meg hűle (DebrC. 92). Szent Silvester meg hivlé az császárt és egy hétig valo bejttat hagyja őneki (ÉrdyC. 186). Az szent egyházhoz futván meg hivlette magát (624). El futa az szent egyházhoz és kéré, hogy meghivelnéjék' (ÉrsC. 154b).

Hülemédik : defervesco, refrigesco ; erkalten. ,Jobban hűle-medjél s idegenedjél e rosz világtól (DEmb : GE. 151). Az mi vallásunkban ez meghülemedett időkhöz képest sok buzgósággal nem kérkedhetünk' (Pathai : Sacr. 4).

Hüvelvény. ,Ne torkoskodjunk, mint vizi hüvelvény' (Rimai, Ipolyi : Myth. 102. RMK. IV.319).

Ideintén : mature, initio ; zeitlich, im anfang. ,Derekas dolgokról ír kegyelmes uram, s ha ugyan úgy találnak lenni, nem árt ideintén az vigyázás' (MonTME. V.197).

Igyól, igyold, együld : forsan, fortassis, ne forte MA.³ vielleicht, dass nicht vielleicht PPB. ,Igyol tudom ezt, teneked nem akarom mondanom : bene scio istud (EhrC. 16). Tennen magad igyol tudod kegyes anya, hogy minemű jokat énnéköm attál (NagyszC. 132). Ha kegyelmed mellette tartja, igyold kegyelmedre is nehézsége leszen ő felségének (ErdTörtAd. III.163). Az igaz tudománt forgassátok, mert együld az isten megharagszik' (RMK. II.169).

Ihél : inspiro, afflo MA. anblasen, anhauchen PPB. ,Frater Bernald monda : Drágálatos uram, hiszem, hogy ezeket ihlette neked ur Jesus Christus (EhrC. 22). Ihelvén énnékem az ördögök, hogy én ne reménkedném istennek irgalmasságáról (HorvC. 127). Szellet, hol akar, ott ihl : spiritus ubi vult, spirat' (DöbrC. 395).

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és
minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszonyai. IV. A szófejtés V. A ragozás. VI. A mondattan.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre 5 frt.

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést. ☛

Teljes példányokkal (I—XIX. kötet) még szolgálhatunk.

Egy-egy kötet ára 5 frt.

☛ **Reklamációkat** csak az illető hónap 24-ig teljesítünk. ☛

NYELVÖRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I—X. kötetéhez:

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához (Délibáb-uca 16.)
intézendők.

A MAGYAR NYELVŐR

kiadóhivatala.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond)

III. kötetének 7. füzeté, mely a «Végképpen-való» szótól egész a «Vész»
szóig terjedő anyagot öleli fel.

Az I—II. kötet füzetéi külön-külön, valamint diszes félbőr-
kötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Kiváló tisztelettel

Hornyánszky Viktor

könyvkereskedése

Budapesten, a M. T. Akadémia palotájában.

Kiadásunkban megjelent:

MAGYAR GYERMEKJÁTÉK- GYŰJTEMÉNY.

Szerkesztette

DR. KISS ÁRON.

Tartalom:

- I. szakasz:* Felnőttek játécai ölbeli gyermekekkel.
II. szakasz: Mondókák. Állatcsalogatók. Állatriasztók. Más mondókák. Játékra szólító mondókák. Kiolvasó mondókák. Hintázó mondókák.
III. szakasz: Játékok.
Szómutató.
Jegyzetek.

Az ismert paedagogus szerkesztő előszavából közöljük a következőket:

„Az egyes játékoknak rendesen számos változatát vettem fel. E változatok, ha tartalomra nem különböznek is, különböznek kifejezésekre, különböznek összeállításra vagy dallamra nézve, s igen alkalmasak arra, hogy kellő tanulmány után az eredeti alak visszaállítására s úgy nyelvészeti, mint néprajzi vizsgálatokra alapúl szolgálhassanak.

A dallamok a játékokkal együtt küldettek be; azokat *Bartalus István* ismert zenetudósunk nézte át és *Sztankó Béla* s.-zenetanár úr rendezte sajtó alá.

Meg vagyok győződve, hogy nemcsak szalmakazal az, a mit nyújtok. A ki keresni akar, fog e gyűjteményben találni magot, sőt kalászt is. Más nemzeteknek ilyennemű gyűjteményeivel a mienk is kiállja a versenyt. Mindenesetre van most már egy mű, mely az eddigi gyűjtéseket lehető teljességgel magában foglalja s alapúl szolgálhat a további gyűjtéseknek és tanulmányoknak.“

E nagy nyolczadrétalakú, 33^{1/2} ív terjedelmű vaskos kötetnek bolti ára fűzve 3 frt.

Kiváló tisztelettel

Hornyánszky Viktor

könyvkiadóhivatala

Budapesten, V., a M. T. Akadémia épületében.

1892.

MÁJUS 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXI. KÖTET. V. FÜZET.

BUDAPEST, 1892.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Szómagyarázatok :

Oldal.

Tű. *Szarvas Gábor*..... 193

Ripók. *Szarvas Gábor*..... 198

Állapothatározók fölött névutóval. *Simonyi Zsigmond*... 199

Rokonértelmű szók: Tűr. Szenved. Bánt. Sért (sérteget). *Bélteky Kálmán*... 207

Sándor István új szavai. *Zolnai Gyula*..... 209

A palóc nyelvjárás. *Bartha József*..... 211

Adalék a magyar természetrajzi nyelvhez. *Lehr Vilmos*..... 220

Helyreigazítások. Magyarázatok :

Izé. *Négyesy László*..... 229

Vakszem. *Négyesy László*..... 230

Egy ismeretlen ige. *Négyesy László*..... 230

Mi közöm hozzád? *Simonyi Zsigmond*..... 232

Hunyatkozik? *Simonyi Zsigmond*..... 232

Patkány. *Bartal Antal*..... 232

Erdélyiességek. *Albert János*..... 233

Falka. *Zolnai Gyula*..... 234

Felső fok képző az Ormánságban. *Sándor József*..... 234

Kérdések és feleletek :

1) Régen olvastam v. régen *nem* olvastam?... 235

2) Naponta? Naponként?... 237

3) *ly-es* v. *j-s*..... 237

4) a) Miféle szó a *bárgyú*? b) Mi az eredete a *fegyver* szónak?... 237

5) *éjtszaka* v. *éjszaka*? *Szarvas Gábor*..... 237

A Tájszótár szerkesztőjének kérdései. Ifj. *Szinnyei József*..... 238

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr” a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr”
szerkesztősége.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXI. kötet.

1892. MÁJUS 15.

V. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Tű.

„Acélból készült, egyik végén vékonyka hegyes, másikán fokos, likas és varrásra használt eszköz, varró⁸tű”. Így értelmezi a NSzótár. Azonkívül alakjára nézve ezt a jegyzetet bocsátja előre: „A hasonló alakú *hű, bü, nyű, mű, szű, sü* nevektől abban különbözik, hogy *v* nélkül kap ragot, illetőleg képzőt, és ragozáskor is megtartja hosszú önhangzóját: *tűt, tűk, tűs, tűz*, nem *tüvet, tüvek* sat.”

A *tű* jelentésének eme meghatározására nincs semmi észrevételünk; hisz nincs köztünk senki, a ki ezt a varróeszközt kis gyermekkorától ne ismerné s a NSzótár idézett értelmezését helyesnek ne találná. Csakis arra nézve van helyreigazító szavunk, hogy a *mű*-féle szóktól abban különbözik, hogy *v* nélkül veszi föl a képzőket. A NySzótárban ugyanis e kicsinyítő alakjai vannak följegyezve: *tüvecske, tüecske*. Az előbbi Radvánszky „Magyar család-élet” című gyűjteményében: „Egy gyenge arany tüvecske” (II.290), az utóbbi Faludinál fordul elő: „Ez a király 60 egész esztendeig egyebet nem cselekedet, hanem városokat és országokat foglalt el, most egyszer s mind a foglaló-tűetskéken*) akadékoskodik (NA. 14). Felfedi a toeletta asztalt rendre rakván a reszketőket, foglaló és gombos tűetskéket”) (38).

* Meg ne ütközzék rajta az olvasó, ha netán a Toldyféle kiadásban, a melynek lapszámait idézi a NySzótár, *tűetskéket* helyett mind a kétszer *töcskéket* talál. Ennek az eltérésnek a következő magyarázata van. Faludinak három műve: „Nemes ember, Nemes asszony, Nemes úrfi” az eredeti, első kiadás után voltak a szótár számára kivonatolva; ebben pedig (1748), valamint a Révayféle kiadásban is (1787) mind a két helyen „tűetskéket” áll. Toldy tehát valamint egyebütt nem egyszer, itt is a maga feje után megmásította az eredetit. Hogy a szótár mindamellett nem az eredeti, hanem a

A *tű*-nek *tűvecske* származékszava e szerint azt bizonyítja, hogy a címbeli szónak eredetibb teljes alakja *tüve*. Ha pedig a NySzótárnak e szóra vonatkozó legrégibb adatait szólaltatjuk meg, mind egy szájjal azt vallják, hogy mai *tű* szavunk hajdanta *tő* volt: „Kõnueb a teuenec a t õ f o c által menni, hog nem a kaz-dagnac bemenni menhecneec orzagaba (MünchC. 49). Egi t õ t nem er sem w maga sem zerzetessege (VirgC. 110). Sem chernayok sem t e v y e k nem lehetne, hog az kevntevsnek zakadasat meg varhatnayak’ (DomC. 280) sat.

Ezek szerint a *tű* eredeti, vagy legalább eredetibb alakjának ezt kell fölvennünk: *töve*. Alakjára nézve tehát teljesen ugyanegy szó ama másik *tő*-vel, a melynek „truncus, stamm” a jelentése s teljesebb alakja hasonlóképen *töve*. A két szónak egysége azonban csakis formai, csupán külsejükre, a hüvelyre vonatkozik, de a belsőt, a tartalmat egyáltalában nem érinti. „Truncus, stamm” és „acus, nadel” egymástól annyira távol eső fogalmak, hogy a legélesebb szem se fődözhet föl oly sajátságot bennük, a melyből közös eredetre lehetne következtetni.

A MUSzótár e két *tő* közül csak az egyiket, a „stamm” jelentésűt tárgyalja, a másiktól ellenben teljesen hallgat. Talán mint műveltségi szót idegennek tartja? Alig hisszük. Valószínű, hogy a rokon nyelvekben nem akadt oly szókra, a melyek vele forma és jelentés tekintetében azonosíthatók lettek volna. Noha kétségtelenül áll, hogy műveltségi szavaink legeslegnagyobb része idegen termék, ez azonban minden egyes esetre mégse terjed ki s nem fogadható el általános érvényű szabálynak; *hász, ajtó, ágy, kendő* sat. sat. szintén műveltségi szók, s mindamellett eredetiségükhöz semmi kétség se fér.

Ezekhez sorakozik a címbeli szó is. Eredetisége mellett nem csak, jobban mondva nem is annyira az a körülmény szól, hogy a velünk akár hajdanta akár későbbben érintkező nyelvek egyikében se találunk alkalmas példaképét, mint inkább szól az, hogy magából nyelvünkéből megfejthető s családjának nem egy tagja egyrészt a régi irodalomból, másrészt valamely tájnyelvből, a hol bár félrevonultan ma is él, világosan kimutatható.

Az Apor codex a Vulgatanak (Psalm. 68) ezt a helyét: „In

Toldyféle kiadás lapszámait idézi, az onnan magyarázandó, mert amabból csak igen kevés példány maradt fõnn s az egybevetés ez esetben nehezzé volna téve.

Sz. G.

multitudine misericordiae tuae exaudi me, eripe me de luto, ut non infigar' ekként fordítja magyarra: 'Te irgalmassagodnak sokasságában halgas meg engemet, mency meg engemet a sarból, hog' ne tőyem bele'. Ha ehhez hozzá vesszük azt a másik adatot, a melyet Molnár Albert 'Az keresztyeni religiosa valo tanítás' művében tartott fönn számunkra: 'Nem említem az belső gonosz nyavalyát, az melly az ő rendeltetéseknek és szerzeteknek gyökerében tővött és regzött bé' (1133), előttünk áll egy, ma már az irodalomban és a közbeszédben teljesen ismeretlen igénk: *tővik*, a melynek a két adat szerint is, de különösen a latin *infigor* irányadása szerint tiszta, világos jelentése ez: 'szegzik (szegződik), furódik'.

Alig esünk tévedésbe, ha látatlanban, előre is fölveszünk e reflexív cselekvésszó mellé egy átható értelmű *tő* = *töv* (vö. *lő*: *löv*-és, *sző*: *szöv*-ő sat.) igét, a melynek 'szegez, fúr, szúr' a jelentése; úgy hogy *tő* és *tővik* egymás mellett oly használtak voltak, mint egykoron *bir* és *birik*, *old* és *oldik*, *szeg* és *szegik*, a tájbeszédben *sús* és *súszik*, a mai irodalomban *tör* és *törik* sat.

Ezeknek előrebecsátásával könnyen megállapíthatjuk immár *tű*, *tő* szavunk mivoltát. Alig lehet ugyanis kétség, hogy az nem egyéb, mint az átható 'figo, szegez, szúr' értelmű ige cselekvő ige-nevének: *tővő*, *tőve* (vö. *szülő*, *szüle*) egyberántott alakja. *Tű*, *tő* e szerint eredetileg annyit tesz mint: szúró. Hogy a cselekvő ige-nevek, a melyek kezdetben bizonyára egy és más tárgynévnek csupán jelzői voltak, a legtöbb esetben főszavuktól elszakadva egymagukra állva elvállalták ennek szerepét is, annak nem egy példáját találjuk meg nyelvünkben: *adó*: steuer, *bíró*: richter, *lopó*: dieb; különösen pedig köznevekké váltak közülük számosan: *ásó*: spaten, *evező*: ruder, *fúró*: bohrer, *fuvó* v. *fujtató*: blasebalg, *hordó*: fass, *sajtó*: presse, *ülő*: amboss, *verő*: hammer sat.

Ennek a csupán két példában reánk maradt *töv*, *tővik* cselekvésszónak megtaláljuk még néhány, szintén csak szűk körben élő sarjadékát is a régiségben, a melyeket se a magyar irodalom s valószínűen az élő beszéd se ismer. Ezek a következők.

Halmazott gyakorító -dos -dös képzővel alkotva s a *tő* véghangjának (v) kienyészttével pótló önhangzó (ő, ű), vagy mássalhangzónyújtással (*dd*): a) átható jelentés: *tüddös*: compungo, stechen. 'Az áldott sziz Mária mezítláb megyen vala és nagy sokszor az töviskek az ő lábait megtüdesték vala' (ÉrsC. 93); b) visszaható jelentés: *tüddösik*, *tüddösik*: infigor, sich hineinheften,

sich hineinprägen. ,Te nyilaid belém t ű d ö s t é k és te kezedet én rajtam meg erőssejtetted: sagittae tuae i n f i x a e sunt mihi (DöbrC. 89). Kérünk mindenható isten, engedjed, hogy az mi urunk Jézus Cristusnak szent sebei t ű d d e s s e n e k mi szivenkben és ő beléje erésen ragaszkodjanak' (GömC. 57).

Hasonlóképen halmozott gyakorító *-kál -kél* képzővel alkotva, a mely előtt a tövégi *v* hang nyomtalanul kienyészik: *tökéll, tēkēll*: jaculor, iteratim pungo, beschiessen, wiederholt stechen. ,Közel menni hozzá nem mernek vala, hagyítással, nyíllal t e k é l l i k vala (RMK. IV.150). Kérte, hogy az asszony a szív fájdalmát örökre ne t ö k é l j e' (Kónyi: VM. 3). (Vö. szintén pótlónyújtás nélkül *tēv-*ből [*tēs*]: *tēkél, tőkél*: perficio, verrichten.)

Halmozott gyakorító *-kít* képzővel hasonlóképen pótlónyújtás nélkül: *tökít, tēkít*: jaculor, beschiessen. ,Törrel, nyíllal igen tekítik vala, semmiképen el nem ejthetik vala (RMK. III.327). Az oláhok ott fen futosnak vala, magyarokat nyíllal tekítik vala (334). Szántalan sok nyíllal igen e l t e k í t é k (Helt: Canc. 11). Az embert várasnak nevezi a szent irás; ezt a szép várast az halál ustromlja meg, főfalait náthával, tornyait köszvénnnyel, fő bástyáit az fejet guta ütással, eszelyősséggel t ö k é t t i e l (Lép: PTük. I.56). Hét szük esztendő, mindent e l t ö k í t ő idő ismét érkezik (Tyuk: Józs. Előb. 18). A halál azon óriásnak, a bűnnek m e g t ö k é t t é s é r e és győzésére hatalmas fegyver' (Lép: FTük. 126).

Halmozott műveltető *-teszt* képzővel s pótló önhangzónyújtással: *tőteszt*: figere facio, heften machen. ,T ő t e s z t i ő grádicsát az erős rakáson (BécsiC. 265). Én őrizetemen állok és t ő t e s z t e m én grádicsomat az erősítésen: f i g a m gradum super munitionem' (271).

Még maig is élő származékainak egy-ketteje csak mint táj-szó járatos, míg egy másik része közhasználatú szavaink sorában foglal helyet. Az előbbiek közé tartoznak: *Tőked*: hegyével belé akad, furódik (Kriza: Vadr.); *tőjkedni*: valakibe belé bojtorkodni, székel szó (Tájsz.). Kriza az idézett *tőked* után ezt az észrevételt csatolja: ,innen *tőkeszt, tőkedeš*'.

Kétségkívül idevaló még a Tájszótárban följegyzett eme cselekvésszó is: *tökölődöm*: bajlódom. (A jelentésre nézve vö. *belé-tőkédni*: ,kötölődni vkibe' Kriza).

Az utóbbiaknak, a ma is általánosan használt származékoknak sorába ezek tartoznak.

Gyakorító *-s* vagy bokor *-dš* képzővel s egyberántott alak-

kal: *tös, tús, tóds, tűds*: 1) figo, stecken. ,Világ példájára feje elűtessék, várnak bástyájára karóba tűzessék (Thaly: Adal. II.273). Ditső szekerekre zöld pálmákat tősztek (Gvad: RP. 106). 2) acu praetexo, steppen. ,Sok részben tődzött sapkája fejéből kiesett vala (Szal: Krón. 507). Megtűdzeni varrással valamit: frequentibus acupunctis densare' PP. Hogy ez a *tús* cselekvésszó nem a *tű* főnévből, hanem a *tőv, tűv* igéből van képezve, világosan tanuskodik róla különösen az igekötős összetételeknek s további hajtásainak ,figo, stecken' jelentése: ,A város tornyán kitűzték a vörös lobogót. A sültet, hogy izesebb legyen, szallonnával szokták megtűzdelni' sat.

Cselekvésneveket alkotó -ás, -és képzővel: (**törés*) *töris, tūvis, tēvis, tivis, tūis, tūs*: spina, dorn. ,Minem szednek tūvissekről szőlőket (MünchC. 26). Menynyei koronáért tivissel koronáztaték (WinklC. 122). Ellene nem állhatnac az nagy sirű tūis bokrokba (DebrC. 248). Az ő palotájokba tūss nevededik és az ő városokba csalán és bojtorján' (Helt: Bibl. IV.57).

E *tōvis* alakot, lehet, némelyek a *tōvös* vagy *tōves* változatának tarthatják; de én, a mint már fönnebbi szavaimból látható, inkább a *tōvés* módosulatának vélem. Hogy az -ás -és végű nevek alkalmasak tárgyak jelölésére is, arra nem egy példával találkozunk nyelvünkben: *rovás*: kerbe, *tojás*: ei, *töltés*: ladung, *patrone* és *damm*, *rakás*: haufen, *vetés*: saat, *törés*: bruch, *kelés* v. táj-ejtéssel *küls*: blutschwär sat. Különben e *tōvés* alakot meg is találjuk egyik irónknál: ,Nem *tōvés* koronával akarta magához ragadni szívünket' (Csúzi: Sip. 27).

E származékok alapszavának, az átható jelentésű *tōc*: ,szúr' igének még egy alaki változatát kell megemlítenem. Ez a *tōp* cselekvésszó, a melynek ,szúr, dőf, bők' jelentése az itt következő idézetből világosan kiolvasható: ,Az edjik vágor-ványával általt *tōpé* a kujukamat, a másik puffantó vasából heves magvával megvanyalítá a vajnokomat' (Ny. II.225a).

Magának a *tōv* alapszónak eredeti alakja e szerint tehát a most idézett *tōp* volna. A *p: v* hangváltozásra nézve *vō*. MŰSzótár (308 L), a hol a szerző a *szív-ni* (eredetibben *szov-ni*, *vō*. *szorárkozik* = *szivárkozik*, *szovárvány* = *szirárvány*) cselekvésszót a *szop-ni* igéből módosultnak állítja. Hasonló *p: v* hanggyöngülésről tanuskodik még a *sipút*: ,éles hangon kiált, mondják különösen gyermekekről' (NSzót.) és *sicűt*: ,éles hangon kiált, mint a gyermekek és nők szoktak' (Uo).

Ripők.

Csak későbbi koromban az irodalom útján ismerkedtem meg ezzel a szóval. Egy ízben azzal a kérdéssel fordultak hozzám, megáll-e a NSzótárnak az a magyarázata, hogy ,e szónak gyöke, úgy látszik, a székely *ríp*, mely Kriza szerint a. m. sirít, nyomít, hatalmasan folytat, erősen rajta van; onnan kapta tehát nevét, a mennyiben a ripők magáról azt hiszi, hogy ő derekabbul cselekszik másnál, vagyis, hogy ő pórias magaviselete által a természet-hez hívebb és ez által másoknál különb'. Nem véve figyelembe, hogy az *-ók*, *-ők* denominális képző, a *rip*, *rop* pedig cselekvésszó, már az egymaga is elég figyelmeztető arra, hogy ne igen bízzunk szótárunk magyarázatában, a mikor még ő is ,úgy látszik'-kal kíséri szófejtését.

Kutatni kezdtem tehát, hol s mikor, milyen alakban s milyen jelentésben fordul legelőször elő. Átmentem valamennyi szótáron a legrégebbektől kezdve Barótin, Sándor Istvánon, Márton Józsefen, Kresznericsen által egészen a Tájszótárig és Krizaig. Sehol semmi nyoma. Pedig a NSz. még *ripő*, *rüpő*, *rüpők* változatait is bele iktatta szókönyvébe. Vajjon honnan vette? E kérdésre kerestem hosszú ideig a feleletet. Végre fölillant valami elmémbe, a miről eddig megfeledkeztem s a melyet kihagytam szótáraink sorából: Kassai József ,Szókönyve', a mely gyermekes nyelvészkedése ellenére is fölötte hasznavehető munka, mert sok becses és ritka adatot foglal magába. S csakugyan itt rá akadtam a keresett szóra. Idézem, a mint olvasom: ,*Ripők*, *rüpők*, megrövidítve: *rüpő* — borsodi szó: *r u s t i c u s i n c u l t u s h o m o*'. Származását pedig így magyarázza meg: ,*Rüpők* v. *rüpő* oljan szó, mint *tsipő* és *tsipők* a Hegyalján. Honnét származott *rüpő*? Német *bauer*, *pauer*, *paur* szóból lett vékony hangon *pöre*; *pöre* szóból lett *pörü*, betű áltéve pedig *pörü* szóból *rüpő* kerekedék; és *rüpő*-ből *rüpők*'.

Kassainak e magyarázatából én azt következtetem, hogy a borsodi tájbeszédben az idézett *ripő*, *rüpő* nincs is meg, hanem az egész csak kikombinált alak, arravaló, hogy a *pöre*, *pörü* segítségével valamikép kicsavarinthassa a *ripők*-nek alapszavául fölvehető *rüpő*, *ripő* alakot.

Honnét származott tehát, kérdezem én is Kassaival, ez a mi *ripők* szavunk? S ha ő neki, a nagy hazafinak, a magyar-magyar-nak nem rótták föl bűnül, hogy magyarázatáért idegen néphez fordult, reménylem, engem se fognak nemzetetagadónak nevezni,

ha nem találva nyelvünkben semmi olyan *rep*, *rip*, *rüp*-féle névszót, a melyből származtatható lenne, én is jövevényt látok benne s valamely idegen nyelvben keresem föl eredetét. S hiszem, meg is találtam példaképét az ószl. *prébégъ*: 'szökevény' szóban, a mely az irodalomban bárcsak ritkán, s egynémely vidéken *pribég* alakban használatos.

Hogy hangzásra nézve, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy nyelvünk, kivált a nép kényelmes nyelve a két-mássalhangzós szókezdettől irtózik, *pribék* és *ripők* egy szónak tekinthetők, úgy gondolom senki nem vonja kétségbe. Tehát csupán a jelentéssel kell kissé bővebben foglalkoznunk.

A NySz. szerint háromféle jelentésben látjuk régi iróinknál alkalmazva: 1) refuga, transfuga, perfuga MA. flüchtling, überläufer PPB; 2) apostata, desertor fidei, abtrünniger; 3) andrapodista PPBl. seelenverkäufer. Ehhez járul 4) semmivel nem gondoló, mindent összerontó, tékozló, gonosz fiu (Tájsz.); 5) zshivány, utonálló, tolvaj (uo.). Az eredeti 'szökevény' jelentéssel majdnem ugyanegy a 'hitehagyott'; szintén közel áll hozzá az 'utonálló, tolvaj, zshivány', s így átvitten minden 'giz-gaz, haszontalan, léha'. Hasonló ingadozást, rugalmasságot, határozatlanságot tüntetnek föl, a melyeknek értelmét szabatosan körvonalozni nem lehet, más, szintén idegenből került, különösen erkölcsi romlottságot jelölő személynevek, mint: *cinkos*, *házsártos*, *gókler*, *svihák*, *betyár*, *huncut* sat. sat.

Záradékol kérjük ama vidékeken tartózkodó gyűjtőinket, a hol a *ripők* szó használatban van, sziveskedjenek hiteles idézetekkel támogatott jelentését e szónak megállapítani s egyszersmind annak is utánna járni, vajjon a *ripők* mellett használja-e a vidék a *ripő* formát is.

SZARVAS GÁBOR.

ÁLLAPOTHATÁROZÓK fölött NÉVUTÓVAL.

(Mutatvány a Magyar Határozók II. kötetéből.)

A *fölött* névutó jelenkori tárcaregényeinkben s vezércikkeinkben annyira elhatalmazik, hogy ma-holnap alig lesz más névutó vagy rag, mely a terjeszkedését meg ne sínylené. A diplomata k tanácskozna k és tárgyalások a folytatna k a gabnavámok fölött; a gazdák kétségs e s n e k jövőjük fölött, ha gondolko d n a k Amerika és India versenye fölött; a regényhős ör v e n d e z udvarlásának sikere fölött, de csakhamar b ú s-

l a k o d i k a szerencsétlen fordulat fölött sat. Hogy mennyire el-
 árasztották e németes szerkezetek mai irodalmunkat, legjobban
 az fogja bizonyítani, ha megmutatjuk, hogy egyazon írónál is
 mennyi példát találunk belőlük.

a) ,Egyetlen egy regénykötetben találjuk együtt a követke-
 zőket (Ebers: Egy polgármesterné, ford. Szász Károly): Személyé-
 nek illeten lenézése felett p a n a s z k o d o t t (II.7). Csakhamar
 ismét az a fölötti ö r ö m é r z é s fogta el (23). A saját sorsa feletti
 c s ü g g e t e g s é g nyomasztólag nehezedett reá (32). A te sorsod
 feletti a g g ó d á s (51). A lovag tanácskozott a teendők felett
 Vilmossal (105). Mindenki ö r ö m é t fejezi ki a jó hír felett' (156).

b) ,Egy kétkötetes regényből vannak kiböngészve sok közül
 a következők (Piros mint a rózsza, amerikai regény, ford. György A.):
 ,Nem v a g y o k t i s z t á b a n a fölött, vajjon... (I.72). Hajlandó
 volt egy kis k é t k e d é s r e s g ü n y r a a régi világ hite fölött
 (75). Kételkedhetik fölötté? (166). H a b o z t a k a fölött, melyik
 hölgynél vessék ki horgonyukat (188). Gazdasági m e g j e g y z é -
 s e k e t t e s z a k á p o s z t a fölött (74). A vén szüzek fölött rossz
 é l c e k e t s z o k t a k c s i n á l n i (72). Ö r ü l ö n e fölött vagy
 szomorkodik? (155). E fölött ép oly keveset b á n k ó d o t t mint
 a hogy keveset busult azon, hogy... (II.159). Hogy mások s a j -
 n á l k o z z a n a k felettük' (234).

És mindezt miért írják? Mert a német nyelv az *über* prae-
 positionnak oly nagy területet engedett a metaforák országából, a
 mekkorával a magyar *fölött* a tősgyökeres népnyelvben sohasem
 bírt s épen a hozzánk legközelebb eső osztrák németiségben gya-
 koribb használatú, mint egyebütt (Behaghel, Die deutsche sprache
 39). A régibb irodalom, újabb remekíróink s a népnyelv egyaránt
 bizonyítják Szarvas G. állításának (BpSzemle 37. k 78. l.) helyes-
 ségét, mely szerint ,a magyar nyilatkozik valamiről, ... tanácskozik
 valamiről, gondolkozik róla vagy rajta', de nem *felette*. Ugyanezt
 az eredményt állapíthatjuk meg pl. Faludi műveinek vizsgálatából,
 mert ezekben elejőktől végig hiába keressük még a fentebbi szer-
 kezeteket, csak a következőket találjuk:

,G o n d o l k o d j á l életed hajnali korában teremőd ről (574).
 Ha igaz ítéletet akarsz tenni a testi örömek ről (576). Ne p a -
 n a s z o l k o d j á l életed rövid voltá r ó l (577). K é t e l k e d i k
 a r r ó l (579). Nem p a n a s z o l k o d i k egészségtelenségé r ő l
 (582). K é t e l k e d n i kezd dolgának jó végé r ő l (597). Ki ne
 á l m é l k o d n a rajta? (128). A világ palotátok on, ruhátok on

bámul (181). Siránkozna azokon, a mikbe most víg örömet helyheztetí' (170).

Vannak, igaz, a *fölött*-nek egyes átvitelei, melyeket már a régibb irodalomban s a népnyelvben is fölleltünk (de ezekben is az *-n* raggal váltakozik), továbbá egyes olyanok, melyek a régibbek analogiájára keletkeztek, s néha nehéz is megvonni a határt ezek között s a német kaptára mintázottak között.

1) A legátlátszóbb metafora itt az, mikor az urat, a hatalmat vagy a bármely tekintetben kiválót a többi fölött állónak képzeljük s e viszonyt a *fölött* névutóval jelöljük. Sokszor az ige is élénkíti e metaforát, *fölötte áll, fölötte van*; s még elevenebb a következő szólás: „A kik egyenlők hatalommal, irigykednek, agyarkodnak, egyik a másiknak *feje felett akar járni*“ (Fal. 613).

Példák: „Nincsen az tanójtvány ű mesterének felette: non est discipulus super magistrum (JordC. 383). Az egyházi szolgák között felsőség és alsóság lenne: mely egymás felett való hajazást még tanítványiban sem szenvedhette urunk el (Pós: Igazs. 373). Meglátom, ki lesz az én akaratom felett úr saját fészkenben (Bajza II.33). Mindíg azt a hasznos makszimát követtem, meg nem hazudtolni, kik állnak fölöttem (Sár: ArTromb. 249). Maga felett érezte személyét (Buda Etelének, Ar: BHal). Szegény ember szándékát boldog isten birja (nem habet, se nem possidet), rendelkezik fölötte (Ar: Próz. II.366). „Románc a tengerről“, melyben a leány bűvös hatalommal lászik bírni a tenger felett“ (Ar: HátrPróz. 250).

2) Az imént idézettekhez legközelebb állnak azok a szólások, melyekben diadalról, győzelemről van szó, de ezekben a régi nyelv *-n* ragot (illetőleg *rajt*-ot) használ a *fölött* helyén. (Diadalmat vévén a szent angyalon. Győzedelmet vesznek rajtunk. Győzedelmessé löttenek a pogányokon sat. l. a NySzótárt.) Példák *fölött*-el:

„Csatát erény nyert a gonoszság s bűn fölött (Bajza I.138). Diadalmat ült Pompejusvér fölött: he comes in triumph over P's blood (Shak. II: 5. Vör.). Későn jut ott érvényre bölcs tanács, hol a szeszély győz józan ész fölött“ (uo. XIV.137. Szász K.).

3) Ide csatlakoznak legközelebb a viaskodás és veszekedés kifejezései, melyek már a régi s népi nyelvben is előkerülnek a *fölött* névutóval (de *-n* raggal is, továbbá a *-ról* raggal és a *felől* névutóval). A metafora itt is könnyen érthető s

megvilágítására szolgálhatnak az ilyenek: „Elesett hős fölött kifejlő viadal (Ar: HátrPróz. 441). Nem a trójaiak és görögök harca-e ez Patroclus tetemei felett? (Ar: Próz. 75). Két keselyű vív a bárány fölött” (Csiky: Petneházy 1.6). — Más példák:

a) „Fegyverekkel való harc: „Meghalván a király, a megmaradott fiak négyen a birodalom felett kezdének veszekedni (Hall: HHist. II.72). Most is két ura van [Kürthynének] s veszekesznek felette halálosan (Mikszáth: Urak és Parasztok 18). Üstököt vonni, húzni vmi dolog felett” (SzD).

b) Szóval vagy másképp való veszekedés, vetekedés: „Veszekednek felette: in honoris contentione incidunt (PPBl.). Felette kocódnak: de ea re digladiantur inter se (uo.). Mi felett vesztetek össze? Leány felett (Gyarm: Nym. II.105. 128). Ha szomszédasszony nem ismeri magáénak a deliktit: azért a banya elpatvarkodik fölötté féldélig (Baksay: GyÖ. II.215). Azok felett épen úgy nem kell disputálni, mint az felett nem, hogy ez meg amaz szája ezt szereti (Kaz: Lev. III.62). A szerzetes és a poroszló összekapnak foglalkozásuk értéke fölött” (Csiky: Anglrod. I.228).

A versengéssel rokon a meg-nem-egyezés, de ide tartozik ennek ellentéte is: a megegyezés, megalkuvás, s újabban az alkudozás is (de szokottabb az -n rag):

„Katholikus és protestáns ezen elhivendő dolgok felett hol egyeznek, hol nem egyeznek egymással (Kaz: Sípshoz 69). A boszorkánysereg bizonyos nevezetes kérdés fölött, mely iránt már öt ízben tartta gyűlést, ös z v e e g y e s ű l n i nem tud (Bajza II.105). A természettudósok nem tudnak megegyezni a fölött (Jók: 3Márványfej). Ez felől nagy vélekedésben vannak az autorok és nem alkhatnak meg felette (Kecsk: Ötv. 265). Abban a hatodik málhában szép dolgok lesznek; de azok felett nem a piacon, hanem a kamarában alkudjunk meg (Hall: HHist. II.329). Veszik és eladják s alkudnak fölöttük (Jók: VadonVir. II.5). Alkuba bocsátkozott fölötté [az ország fölött], nyelve és alkotmánya fölött Ausztriával” (BHirlap 1889. márc. 15).

4) A virrasztás és örködés kifejezései könnyen érthető átvitellel a *fölött* névutóval járnak. (Szokásosak még: *virrasztani valaki mellett* és *örködni valaki körül*.) — Példák:

„Fölötted oh hazám, ki virraszt égi őr gyanánt naponnan, éjszakán? (Czuczor I.42). Néptanítónak szebb feladat a nem-

zeti nyelv épsége felett őrködni, mint rontóival kezét fogni (Népt-Lapja XXII.580). Ott kellett nekik az ő hegyeik közt letelepedni, s éjjel-nappal őrt álltak fölöttük, hogy el ne szökhessenek' (Jók: Száz leány egy rakáson).

5) *Valaki fölött prédikálni, beszédet mondani*: ezek nagyon könnyen magyarázódnak abból, hogy a pap fölötté áll a halottnak s letekint rá. Vö. az ilyen képeket: 'Némán áll a két had két bús vezér felett (Vör: Tündérvölgy 59. vsz.). Mint egy kirablott ház lakói, hunyta fölött halaványan állunk' (Sár: Tromb. 177). — Példák:

'Prédikált a test felett (Gyarm: Nyelv. II.128). Prónai felett mondott beszéd szép (Kaz: Lev. II.56). A felölünk nélkülünk fölött halotti dalt zengenek a köz jóllét vértanúi (NagyIgn: Tisztuj. I.3). A búcsúbeszéd, mellyel Zrinyi az elhunytakat megtiszteli, körrajzában hasonlít ahhoz, melyet Tassonál Bouillon az elesett Dudo fölött mond' (Ar: HátrPróz. 433).

De egészen németes az általánosabb beszélést vagy írást jelentő kifejezésekkel a *fölött* használata:

'Szent ligetben a hír lantja függ, mely beszél a történetek felett (Tompá I.179). A Hôtel de Villei bál felett írott verseiben a költő azon ajtó küszöbére áll, melyen belől a fényes tánc tartatik (TudTár. 1839). Szász Károly úr tanulmánya az ezópi mese fölött eredeti és gondos munka (Athenaeum 1874. 119). Órát, napot elüldögéltek, csevegve egy semmi felett (uo. 1289). Carlyle kommentárja Cromwell fölött (Csiky: Anglrod. I.9). Éles logikus volt és ügyesen értekezett a valóságos jelenlét fölött' (uo. 103).

6) *Ítélt, ítéletet mond v. tart, törvényt lát v. hoz, pálcát tör sat.* ezek az 1) pontbeliekre emlékeztetnek, a mennyiben a bírói hatalom gyakorlását fejezik ki:

'A világtörténet akként tart fölöttünk fölmentő vagy kárhoz-tató ítéletet, a mily alakban ez adatok alapján multunkat összeállítani bírjuk (GrMikól: ErdTört. Bevez.). Összeül a vegyes törvényszék, Barthóty és az én praesidiumom alatt, kegyelmed vétsége fölött ítélni (Jók: Az apja fia II.102). Jobbágynai fölött törvényt látott (Jók: A ki holta után áll boszút I.). Szili Miska szomorkodik börtönbe, az urak meg törvényt hoznak fölötté (Göcs. 6). Az eddigiek után nem fogunk oly könnyedén pálcát törni Zrinyi eredetisége fölött (Ar: Próz. 91). Hitvány személy, életedet megkeserítetted, puszkagolyó igazságot tegyen most feletted' (NépK. III.110).

De már a kedvező véleményt s az általános nézetnyilvánítást jelentő kifejezésekben magyaros íróink nem alkalmazzák névutónkat; azért idegenszerűeknek kell bélyegeznünk a következőket:

„Midőn a bűnösök fölött kegyelmet gyakorol, gyakorolja azt önszántából (PHirlap 1886. 245. vc.). A Nyelvőr törekvése felett elismeréssel kell nyilatkoznunk (Figyelő 1876. I.283). Eltérő nézeteit is több tárgyak felett szabadon s önállólag nyilvánítani (Athenaeum 1842. II.478). Közel jár az eszmetanhoz a vallás fölötti vizsgálódás, mert tartalma mindkettőnek egy (II.371). E bevezetés szemléltart az emberi munkásság egyes ágai felett’ (MTanügy X.10).

Mind a vitatkozás, mind pedig az ítéletmondás fogalmaival való érintkezés menthetné némileg a tanácsadás és tanácskozás hasonló szerkezeteit (vö. S fölkérte barátit, e kényes pont felett adnának tanácsot mondva ítéletet, Sár: Tromb. 246). Minthogy azonban a népnyelvből s a régi irodalomból effélét nem idézhetünk, azt hisszük, hogy itt is csak német hatás szüleményeivel van dolgunk (magyarosan *tanácsot tartani* és *kérni vmiről*):

„Midőn életkérdés fölött tivornyahad tanáz [tanácskozik] (Czuczor I.4). Most a fölött van a tanácskozás: hová fordítsák léptöket jelenleg? (Pet. I.18). Tanácskoztak felette: vajjon nem kellene-e kitörülni e trágárságot (Tompam. Arany Levelezésében 270). Éjjel kellett a doktorhoz futtatni, hogy jöjjön consultálni a kis beteg felett (Jók: Apja fia 2. fej). A törvény fölött enquéte tartatik’ (A Hon XVII.228).

7) Szintén németből oltott csemetének tarthatjuk a *fölött* névutó használatát a gondolkodás kétkedés kifejezéseivel (ámbar a kétkedés mellett némileg védhetné a vitatkozás, veszekedés analog szerkezete, fönt 3.b); a régi irodalom s a mai romlatlan előbeszéd a *felől* névutóval vagy a *-ról*, *-n*, *-ben* ragokkal szerkeszti őket (CzF. és Ballagi a *kétkedik* cikkben már az idegenszerű használatot is fölvtették). — Példák:

„Mellyekről te még csak annyi figyelemmel sem elméledtél, a mennyivel étkeid lajstroma felett szoktál (Kaz: Diog. 153). Gondolkodjék felette (TudTár. 1838. IV.276. így van ott lefordítva egy régi levélnek a mondata: kegyelmed gondolkodjék felőle) Naphosszat szótlan üle kínos tündésekben sorsa felett (Bajza II.71). Az „Isten akaratja” című költemény csupa re-

flexiónak látszik e thema fölött: meg kell nyugodnunk isten akaratján (Ar: HátrPróz. 292). Félre kislelkűek, a kik mostan is még kételkedni mertek a jövő felett (Pet: A magyarok istene). Sokat tusakodtam ezek felett (Tolnai Beszélei II.29). Affelett, hogy négy váradi editiot számláljunk, még mindig bizonytalanságban vagyunk (Szilády: Balassa Költ. XLVI). Minden mélyebben érző és gondolkodó magyar zeneirónak tisztában kellett lennie a felett, hogy szakítani kellett a multnak korlátolt és idegen elemekre támaszkodó keretével' (FővLap. XXII.2071).

8) Szintén germanizmus *fölött*-el szerkeszteni az öröm, nevetés, gúnyolódás, sajnálkozás, panaszkodás, megdöbbenés, fájdalom, aggodalom kifejezéseit. Igaz, hogy egyes esetekben mint metaforát menteni lehetne, pl. a gúnyolódás és gúnyolódó nevetés kifejezéseit azzal, hogy a felsőbbség (fölelenség) érzetével járnak. Annyi áll, hogy efféléket a nép nyelvében sehol se találunk, s a XIX. század előtti irodalomból is csak egyetlen egy ide vágó példát idézhetek: A Tróilus *megszabadítása felett igen megbúsúlnak* a Mirmidonok (Hall: HHist. III.205. A NySzótár a *meg-búsúl*, *búslakodik*, *búskodik* cikkekben csak -n, -ról, -ért ragokkal s *miatt* névutóval idéz példákat, vö. Nyr. II.38). Újabbkori példák:

Nagy volt onokája felett Kálmánnak is öröme, a kisedet gyengéden ő is ölébe zárja (KisfS: Somló 3:15). Simon születése napja, végsője lett szülőjének. Atyja örült és sírt felette (KisfK: VigBesz. 115). Óvó hanggal és gyanakodó közbevetésekkel zavará meg a kiegyezés feletti öröm egyhangúságát (Athen. 1874. 66). Melynek lendülete felett mint magyar búszkeséget érzek (Kossuth lev. Nváradhoz 1883). Az elnök az Akadémia mély köszönését nyilvánította az ajándék fölött (Vasárn-Újs. XXIX.155). Hogy lelkesült a mérsékelt ellenzék a főrendi ellenzék reactionarius-magatartása felett (Nemzet V.92). S kacajt indítának Szécsi Máriának férfiak iránti büszkesége felett (Ar: MO. 3:90). E fölött oly kacagásba jött a táblabíró úr, hogy szétnevette az alatta levő széket (Jók: RR. I.156). Nevetnek a legcsekélyebb semmiségek fölött (Jók: ErdélyAr. 32). És nevetnek neved fölött kacagással s gúnytele (TóthK. 281). Lyányszeméllyel bizonyos pont felett soha sem kell tréfálni: dass man über einen gewissen punkt mit dem frauenzimmer nie scherzen muss (Kaz: BarnhMinna. 87). A Hamletbeli sírásó, ki a hívások hívása fölött humorizál (Greg: Shak. 307). — Szá-

n a k o z z siralmas sorsom felett (Szenvey: Messzinai Hölgy 182). Valóban nekem is s a j n á l k o z n o m kell fölötté (NagyIgn: Élet-untak 21). E l b ú s ú l v a elsőszülöttjének durva elméje felett: Eva trauerte auch über ihren erstgeborenen (Kaz: Munk. II.15). B ú s ú l n i fogsz Ojthonának eltűnt szépsége felett te is: trauern wirst du um Oithona's entschwundenen ruhm (VII.75). Rajtam siránkozott, engem vádol, felettem k e s e r e g (II.115). Minden házi eszköz kedves emlékezeteket ébresztett fel; sokra közzülök reá borultam s keservesen s í r t a m felettök (Kárm: Fanni L. Az első kifejezés érthetővé teszi s menti a másodikban alkalmazott metaforát; egyébiránt vö. a h a l o t t f ö l ö t t való beszédet is). Az I. számú költeményben a földműves költő ügyes-bajos élete fölött b ú s l a k o d i k (Figyelő 1880. IX.147). A haza elvesztése fölötti f á j d a l m a t alig fejezte ki valaha költemény jobban (Dalmady: Beszéd Tompáról, PHirl. 1886. 227). A kis unoka, Piroska, sorsa feletti a g g o d a l o m is hozzájárul fájdalomához (Koltai: Arany 182). A legnagyobb balsors közepette sem e s e t t k é t s é g b e, sem a maga, sem a haza jövődjé felett (MSalon III.349). Egyik lábával fizette meg bátorságát; j a j g a t á s, s o p á n k o d á s h a n g z o t t felette, de ő minden fájdalma közt sódort emlegetett (KisfK: VigBesz. 141). A nemzeti nyelv árván maradottsága fölötti p a n a s z o k (SzászK: Széch. 82). Megismerkedett a nyomorral és a halállal s m e g d ö b b e n t fölöttök (Beöthy: SzépprElb. 28—29). Rettenetes számok ezek, melyek fölött s z í v ü n k ö s s z e s z o r u l: a nép nyomorúságát tükrözik vissza (PNapló 1884. V/7). Szólj, mártir, fegyvered van-e elég? Van, múzsa, l é g y n y u g o d t fegyvereim felett' (Hiador: FővLap. XVIII.769).

9) Végül vannak esetek, melyekben névutónk a k i v á l ó s á g o t, fölülhaladást, valamely mérték meghaladását fejezi ki.

a) K i v á l ó s á g o t jelent a következő mondatokban:

,E példában is kiérezhetni a stanza elsőségét a rímes hexameter fölött (Ar: HátrPr. 275). Ki ezeknek felette bévelkodik, gonosztól vagyon: quod his abundantius est, a malo est (JordC. 363). Az álságot gyűlölte mindenek fölött (Ar: HátrPr. 487). Nincs harag asszonyok haragja felett (Erd: Közm.). Minden halandók felett bátorságosak: ex omnibus maxime tuti (Kaz: Sallust. Jug. XIII. cap.). Mindenek felett dühödtebbül morgolódott' (Czepl: Japh. 26).

b). M é r t é k m e g h a l a d á s a:

,Meghalnak, kik húsz esztendőnek felötte vadnak: qui sunt plus quam viginti annorum (Kár: Bibl. I.131). Mérték felett [mód

fölött, rend fölött, szer fölött, kellete fölött] való igyekezet (Illy: Préd. 172). Érdemem felett tisztelvén engem a te atyád urad (Czepl: Japh. 23). Az büntetés felett [a büntetésen fölül] az fő birónak három grával tartozzék (RMNy. IIb.3). Mind oda adám, a mi lelkem felett volt' (Gyarm: Nym. II.128).

SIMONYI ZSIGMOND.

ROKONÉRTELMŰ SZÓK.

Tűr. Szenved.

Tűr: Nem t ű r s z szabad szót, nem t ű r s z ellenmondást (Gyulai: A népsz.). Keserű a t ű r é s, édes a gyümölcse (Erd: Közm. 242). Szívem nem t ű r h e t semmi rabságot (Vit. én. II.35). Mit van mit tenni, már nem t ű r h e t e m tovább (Nyr. IX.558). A ki t ű r, uralkodik (Fal. 919). Nem t ű r az ember ezzel a vízzel: nem oltja a szomjúságot (Nyr. IX.178). Akármit is t ű r v e é l az ember (Erd: Közm. 242).

Szenved: Isten fia volt Krisztus, mégis s z e n v e d e t t (Ball: Példb. 461). Szerelem, uraság nem s z e n v e d n e k társat (Erd: Közm. 233). Vaj s szalonáért most vasat kell s z e n v e d n i (Nyr. XIX.192). Ki szeret az s z e n v e d (Erd: Népd. I.4). Keménységgel könnyebb a s z e n v e d é s (Erd: Közm. 220). El kell a világ szavát s z e n v e d n i (Erd: Népd. II.7).

Kénytelen bajt viselni.

Az ellenséges indulatra, ha érzőt ér, támadószertű viselkedés nyomja bélyegét; ámde érzősege attól függ, hogy mikép veszek tudomást róla vagyis attól, hogy az egyedi fölfogás előtt mily színben tűnik föl. Tehát a más előidézte kelletlen érzés csak úgy és akkorra érvényesül, ha és a hogy érzékenységemet bántólag éri. Természetünk szokása, hogy a sérelem ellen kikelésre vagy legalább előle kitérésre bír. Igen, de az élet sok oly viszonyt teremt, a hol egyiknek se lehet egyéb érdek veszélyezése nélkül módját ejteni s viszonzatlanul kell hagynunk illetve bele kell törődnünk. A megbántás visszatorlásra készít, de gyöngeségünk tudata mérsékletre int. Az így kétfelül is zaklatott elme, egyéb mentsút hiányában, úgy segít magán, hogy nyugodtságot színlel a zokoneső dologgal szemben, minthogy úgy se fordíthat rajta s jobb jövőnek biztában, közönbösséget mutat: t ű r, a bántalmat megadással fogadja.

A s z e n v e d é s testi fájás vagy lelki fájdalom okozta kóros

állapot s a szenvedő egy megtámadta bajnak betege. Ebből következik, hogy a szenvedés 1) lényünkre egészében hat s ez által 2) leköt és tétlenségre kárhoztat. Ezt a két uralkodó gondolatot megtartja a szó akkor is, ha az érzések köréből kilépve vagy nem szorosan bennök 1) káros (vö. hajótörést, kárt, vereséget, nyomást szenved), 2) cselekvőséget kizáró környületekre mutat. A gabona a szipolytól, a gyümölcsfa a hernyótól szenved: akadálytalanul pusztítja. A gyermek sokat szenved anyjától, ez pl. veri, az hagyja magát.

A tűrés, a mennyiben a fontolgató szellem megállapodik abban, hogy nem fakad ki, visszatetszéssel elegyes megnyugvás; a szenvedés létrejutásában akaratunknak nincs része, a bán-talom a lélekre zúdul, ez fölveszi és fájdalommmá dolgozza át. Ha csúfszóval illetnek, tűröm azzal, hogy annyiba hagyom és szenvedek tőle, ha akarva-akaratlan élenken érzem, akár teszek ellene akár nem. A kívülem álló ellenfél kicsinykedését észszerűségi ok kényszere alatt tűröm, de — bár palástolva — érzem a szúrását, tehát szenvedek. A mi kellemetlenül ér, az bántó érzést költ s ennek elviselése szenvedtet. Ennélfogva maga a tűrés is, a mennyiben az önuralom megtartása — türtöztetés — nehezemre esik s belső küzdelembe kerül, szintén egy neme a szenvedésnek. A tűrésre elhatározom magam és szívem sajog: szenvedek; ezt fájón érzem és tehetetlenül állva: tűrök. Ha a kellemetlen benyomás fölvétele tűrnöm kell, illetve se nyom-ban való eltávolításáról nem gondoskodhatom, se pedig ismétlődését meg nem gátolhatom, szenvedés támad. Szóval szenvedés és tűr egymással a nem és a faj, ez ahhoz az előzmény és a következmény viszonyában áll.

Ha valami távolabbról érint, vagy ha színe sincs a közvetlenül reám irányzott bántalmazásnak, de olybá veszem; a megszüntetésére való eltökélést tagadólag: „nem tűr, nem szenved” alakban fejezzük ki. „Nem tűr” az akarat, „nem szenved” az értelem tiltakozása.

Bánt. Sért (sérteget).

Bánt: Ide álljon, kit nem bánt a vétség (Vör. A kat.). Magyar szeress magyar lányt, ha szerelem tüze bánt (Erd: Népd. II.204). Nem vagyunk mi betyárok, utonálló zshiványok, nem bántjuk mi a szegényt (Kálm: Kosz. II.140). A leborultakat nem bántja az oroszán (Dug. I.286). Egy gondolat bánt engemet:

ágyban párnák közt halni meg (Pet.). Nem bánt engem a szerelem, hanem e városnak rossz ege (Nyt. Szót. 171). Kár a kislányt bántani (Nyr. VII.66).

Sért: Nem tudja mivel sért a hatalmas gyöngét (Ar: B. h. XI.). Azt a hitet meg nem sérttem, melyet önként megígértem (Erd: Népd. II.163). Szivem sérti nagy fájdalom; de rózsámnak megpanaszlom (Kriza 83). Egy pajtásom agyon ütöttem, másinak kezét sértettem (Nyr. VI.480). Igen nagyon sértette a darázsok a gyermeket (Nyr. VIII.229). A világért se akarok egy krajcár sértést tenni (Nyr. IX.557). Hogyha meg nem sérténém a felséges királyt, mondja meg nekem (MerS.: Népm. 104).

Valaki ellen úgy cselekszik, hogy benne fájó érzést költ.

A bántás egytől ered és másra irányul, az teszi, ez szenved vagy ennek zokon esik, a mit az rosszat akarva elkövet. Tehát bánt: ártó célzattal kellemetlenül illet. E két jegy közül a szántszándékosság akkor tér előre, ha én bántok, a visszasérzés, ha engem bántanak. A sértés a mástól való származást nem kívánja föltételül, okozója önmagán is végrehajthatja a nagy mértékben károsító ráhatást. A különbséget köztük az teszi, hogy az elsőben kevésbé van meg és enyhébben is érvényesül az ártó szándék, mint a másodikban. A bántás gyöngébb voltára mutat az, hogy minden fogantása érintésre és folyamánnyá képen szorításra vagy elmozdításra vihető vissza. Ne bánts: ne nyúlj hozzám, ne bántsa a holmit: hagyja helyén. A sértés nyomósan teszi vagy befelé hatol és mindenképen ront. Ha a bántás testi bajt okoz, az múló, jelentéktelen, ha lelkileg ér, kis idő vagy egy jobb benyomás felejteti. A sértés nyilvánulásában kiméretlen, lefolyása romboló, okozata gyakran veszélyes; oly erővel támad, hogy kötözetet bont, megsebez vagy legszentebb érzelmeinket tiporja: legyaláz. A nem tetsző jelenség bánt, a nélkül hogy szerfölött mélyen érdekelne, nincs inyemre; a sértés belsőleg sujt, elannyira, hogy nyomaveszthetetlen emléket hagy nem ritkán.

BÉLTEKY KÁLMÁN.

SÁNDOR ISTVÁN ÚJ SZAVAI.

A Nyelvtörténeti Szótár nyelvészetünknek számos kérdésében fog biztos vezető kalauzul, tévedés ellen óvásul szolgálni. E kérdések egyike nyelvünk történetének éppen ama korszakát illeti,

mely a szótárnak föladatán kívül esik, értjük a nyelvújítás történetét. Szótárunk adatai e korszak megnyitáig szólanak ugyan, de tanúságaikból, pozitív és negatív értelemben, a nyelvújítás története is forrásként meríthet, sőt az ortologia és neologia számos eldöntetlen kérdésében is meg fogják adni a vitázáró feleletet.

Ez utóbbi tanulságokat más alkalomra hagyva, most csupán egyik szerencsésebb és ovatosabb kezű újítónknak, Sándor Istvánnak ama szavait akarjuk a Nyelvtörténeti szótár részben a népnyelv ellenőrzése mellett átvizsgálni, a melyeket az eddigi nyomozók az ő alkotásainak tekintettek.

Simonyi Zsigmond és Nagyszizethi Kálmán (N. K.) adtak eddig egy-egy kis lajstromot Sándor István új szavairól, a Nyelvőr III. és XV. kötetében (l. Simonyi: Adatok a nyelvújítás történetéhez, Nyr. III.408, és N. K.: Sándor István életben maradt szavai, Nyr. XV.215). E két lajstrom adataiból ki kell törölnünk a következőket.

Csillagáss (l. Nyr. XV.216). Előfordul már a Révai kiadta 'Költeményes Szüleményekben' (Orczy és Barcsay költeményei), melyek 1789-ben láttak napvilágot, míg Sándor István 'Sokféléje', a honnan N. K. a *csillagáss* szót kijegyezte, csak 1791-ben indult meg.

Forgattyú (l. Nyr. XV.216). Úgy látszik, ezzel a szóval van dolgunk a Bethlen 'Önéletírásából' idézett eme mondatban: 'A testnek ingatagságával járó játékban gyönyörködtem, mint a lapta, *f o r g a t t y a* [így?], *parittyá*'.

Kamarás (l. Nyr. III.411). Használatos szó már a XVI. század óta.

Köstársaság (l. Nyr. XV.217). Legföljebb annyiban számítható Sándor István újításai közé, hogy úgy látszik ő kezdi 'respublica' jelentéssel használni. Ismeretes szó volt már jóval ő előtt (Zvonarics), azonban csak 'frequentia, celebritas, gesellschaft' jelentéssel.

Rajs (l. Nyr. XV.217). Se Kazinczynak, mint előbb tették, se Sándor Istvánnak nem tulajdonítható. Ismeri már a XVII. századbeli Felvinczi György *rajs* alakban 'descriptio, delineatio' jelentéssel, s egy belőle származott -s képzős *rajszos* (pictus, bemalt) melléknevet is találunk Haller egyik munkájában. Hogy a nyelvújítás korában *rajs* alakkal mutatkozik, az egyszerű hangváltozás, a melyet a *rajsol* ige történetében is észlelhetünk; ennek is *rajsol* volt a régebbi ejtismódja.

Számadolni (l. Nyr. XV.218). E szónak új volta ellen a népnyelv tiltakozik. Gyermekkoromban mindig csak *számodoltam*; így ejtik Nagybányán, o-val a második szótagjában, s így ejtik a szomszédos szolnokdobokai nyelvjárásban is (l. Nyr. XVII.316; a hangváltozásra nézve vö. *számodás* Thewr: Nyelvk. 26). Egyébiránt A r a n y n á l is gyakori a *számadolás* szó (pl. Elv. Alkotm. II. és VII. é.; Aristophanes-ford. I.58) s valószínű, hogy a nép nyelvéből vette.

Székhely (l. Nyr. XV.118). E szó előfordul már az ÉrdyC.-ben és MA.-ben, azonban nem ‚residentia‘ jelentéssel. E fogalomra, a régi *székeshely* helyett, úgy látszik Sándor István foglalja le.

Várnagy (l. Nyr. III.411). Előfordul már igen régen, a XIII. századból való Váradi Regestromban. ZOLNAI GYULA.

A PALÓC NYELVJÁRÁS.

2) Minőségi hangváltozások.

Minőségi tekintetben háromféleképen változhatnak a hangok: vagy a nyelvnek függőleges vagy vízszintes mozgása, vagy pedig az ajak működése szerint.

A mi a függőleges irányú mozgást illeti, nyelvünk a hangok kiejtésekor hol magasabb, hol mélyebb helyet foglal el s ennek megfelelőleg a hang is majd zártabb, majd meg nyiltabb lesz. E szerint tehát állhat:

- 1) zártabb hang a nyiltabb helyett,
- 2) nyiltabb hang a zártabb helyett.

A nyelv a függőleges mozgáson kívül még vízszinteset is végez a hangok képzése közben s ez alatt majd hátrább, majd előbb foglal helyet a szájüregben. E szerint tehát váltakozhatnak:

- 3) elülső hang a hátsóval,
- 4) hátsó hang az elülsővel.

Változhatnak végül a hangok az ajakműködés szerint is. Állhat tudniillik:

- 5) ajakhangzó nem ajakhangzó helyett,
- 6) nem ajakhangzó ajakhangzó helyett.

A) Zártabb hang áll nyiltabb helyett.

Nyelvünkben a hangok képzésekor, akár hátul a torok, akár elül a foghús közelében, akár pedig az ajak módosító hozzájárulásával jönnek is ezek létre, a nyelv mindig vagy magasabb vagy

mélyebb helyzetben áll; e szerint tehát a zártság és nyíltság változásait is három részre osztjuk a hangok képzése helyének megfelelőleg. Előfordulhatnak e változások a) az elülső nem-ajakhangoknál, b) az elülső ajakhangoknál, c) a hátsó ajakhangoknál,

a) Elülső nem-ajakhangok.

Az *ë* nagyon gyakran áll az irodalmi *e* helyén ragos és ragtalan szókban egyaránt. Ez utóbbiakat azonban szinte lehetetlen mind elősorolni részint nagy számuk miatt, részint azért, mivel vidékenként az *e* hang kiejtése is meglehetősen ingadozó bennük. Már Szeder Fábián is említést tesz róla (A palócok. Tud. Gyűjtemény 1819. VI.), hogy a palóc földön „nem mindenhol egy mértékben van a szóejtés”.

A ragtalan alakok közül leginkább méltók figyelemre a következők: *bëgyës*, *bëkë*, *csëmpëss* (V. 6.), * *csërfa*, *csërëssnye*, *fërtëztet*, *vërfërtëd*, *gërësd* (V. 7.), *gëllice* (gerlice), *gësätënye* (V. 7.), *këllemetës*, *këmënce* (V. 7.), *lëndit* (V. 7.), *lëng* (V. 7.), *mëneköl* (V. 7.), *mënt* (liber), *mënte* (V. 7.), *mënnnyorsâg*, *mënnnyi* (V. 7.), *nëgyven* (V. 7.), *pëndërit* (V. 8.), *pëcsënye* (V. 7.), *pëtrësselyëm* (V. 8.), *pëpëcsël* (V. 8.), *përnye*, *përmetës* (V. 8.), *përsëly* (V. 8.), *pëtrënce* (V. 8.), *rëkken*, *rëccsen* (V. 8.), *rëszket* (V. 8.), *sërcëg* (V. 8.), *sërdöl* (V. 8.), *sëlënce* (V. 8.), *sëmet* (szemét), *sënved* (V. 8.), *sënt* v. *szent*, *sëplëd* (V. 8.), *tëmplom* v. *templom*, *tëngër* (V. 8.), *tëngëly* (V. 8.), *sëndöl* (V. 9.), *sëng* (V. 9.), *sëndöl* (V. 9.), *sëndice* (V. 9.), *sënge* (V. 9.), *sëllyër* (V. 9.), *vëgyës*, *ëtkës* (IV.93). **

Különösen érdekesek azon szók, a melyeknek végső *c*-jük a palócban *ë*-re változik; ilyenek: *fejszë*, *feketë*, *fenë*, *ekë*, *kefë*, *kepë*, *mesë*, *pemetë*(fű), *sërtë*, *tevë*.

A ragos alakokban már sokkal változatosabb az *ë* használata.

a) Mindig ezen hang áll az irodalmi *e* helyett a főnevek egyes és többes számú 3. személyes birtokos alakjaiban, pl. *kerekë*,

* A használt munkákat rendesen a szerző vezetéknévének első betűjével jelölöm, mindkét névnek kezdő betűjével csak akkor, ha félreértést okozhatna a vezetéknév első betűje. A római és arabs szám együtt a Nyelvőr kötetét és lapját jelöli.

** Föltűnő lehet, hogy Vadnaitól vettem a példák legtöbbszörét. Ez azért van, mert a palóc kiejtés mellett a köznyelvit nem ismerhetem teljesen, Vadnai pedig e kettőt (a dunántúlit és palócot) számos példában igen ügyesen állítja egymással szembe. B. J.

szēmē, örömē; kerekjék (kerekök is), szēmék (szemök is), örömék (ritka: gyakoribb *örömök*), *ökrék v. ökörjök, gyűrűjék v. gyűrűjök*.

b) Ugyancsak kivétel nélkül *ē* használatos a jelentő mód befejezett *s* a fölszólító mód folyó jelenének egyes 3. személyű tárgyas és az óhajtó mód jelenének egyes 3. személyű alanyi alakjában, valamint a fölszólító mód jelenének tárgyas alakú többes 3. személyében is az irodalmi *e* kötőhang helyén, pl. *nyertē, nyerjē, nyernē, nyerjének; köttē, kössē, kötnē, kössének v. kössönék* sat.

c) A többes számban, valamint az egyes 1. 2. *s* a többes 2. és 3. személyű birtokos alakokban a tárgyrag előtt mindig *ē* a kötőhangzó, pl. *népekēt; népemēt, népédēt, népētēket, népjékēt v. népēkēt v. népököt; népeimēt* sat. Ellenben a többesi *-k* és az egyes számi tárgyrag előtt, úgyszintén az egyes 1. 2. és a többes 2. személyű birtokos alakokban a személyragok előtt majd *ē*, majd meg *e* szolgál kötőhang gyanánt, pl. *gépēm, -ēd, gépētēk* (de *e*-vel is), de már: *gépek* és *gépēt*. Ezen utóbb említett esetekben inkább *e* kötőhangjuk van a következő szavaknak: *csép, fej, delej, eleven, egész, gép, kék, kenyér, kép, kedv, kész, heggy, hely, kert, kevély, kemény, lép, melly* (mell), *merész., nép, nyelv, szép, szēm, szél* (margo), *terv, vên, vért, vég, mēny* sat. Ezek közé sorolandók a hangrövidítő tövek is, pl. *vereb, kerek, cserep, eger, szeker, kés, dél, bél, fél, ég, fén, légy, mész, tchén, tenyér* sat. Ugyaníly kivétel alá esnek néhány *ö* és *ü* hangú szótövek, pl. *bűz, csősz, bō, föld, fū, fūs, fūrj, kō, ködös, rögös* (átalán minden *-ös* végű melléknév), *l'ocs, öröm, 'ōs, öv, 'ōsz, öl, rög, rügy, t'ogy* (tölgy; fa vagy állati emlő), *tűz, szűz, v'ogy* (völgy), *ürügy, x'ōd, tō* (töve).

Ezen utolsó pont alatt említett esetekben nyílt *e* kötőhangja van még a befejezett igenévnek (pl. *kedvelt*) és mindama szavaknak, a melyekben ezen *e* a többes számi 3. személyű birtokos és a közönséges többesi alak megkülönböztetésére szolgál, pl. *szēmek* (többes alak), *szēmék* (birtokos alak: *szēmékbe vágom*), *kedvek, kedvők* (*kedvőkbe jár*), *élelmek, élelmék* sat.

Ilyen zártabb *ē*-t hallhatunk még a következő ragos alakokban: *belē, értē, messzē, összē, v. összō, tōlē, telē v. telyi, vélē, bel'ölē*.

Az *ē* helyett áll *i*, bár ritkán, csak néhány szóban a vidék némely részén, pl. *igenyēs, vinyēge* (Eger), *kigyelmed*. Használják olykor az *i* hangzót a kérdő *ē* szócska helyett, pl. *Ad-i nekem bel'öle? Adsz-i nekēm is?* (Egerben és vidékén).

Az *e* helyett áll *i*: *kilīs, messzi, idi* (ide), *összi, eriggy, teli v. telyi, feli* (fél). Általában *i* használatos *e* helyett a főnevek 3.

vallásúak között jön elő gyakrabban e hangváltozás, pl. *alú* (Eger) v. *alúl* (Szilvás, Visnyó, Dédes), *hátú* v. *hátúl* (uo.), *hátúrú* v. *hátúrúl* (uo.). Ugyanezen vidékeken a *-ból*, *-tól*, *-ról* ragoknak is zártabb hangzós alakjuk használatos, pl. *t^oóbú*, *hástú*, *virágrú* sat.

B) Nyíltabb hang áll zártabb helyett.

a) Elülső nem ajakhangok.

Az *i* helyett gyakran áll *ë*, pl. *csëllag*, *mëgent* v. *mëgëst*, *ëskola* (Eger), *ëskatulya* (másutt iskatulya), *terëngettë* v. *teringettë*, *vëlla*, *vëlâg*, *vërâg*, *vëgyâes* sat. Ez utóbbi alakok azonban már a ritkábbak közé tartoznak.

Az *i* helyett áll némelykor *e*, bár igen kevés szóban, pl. *leggyent* (legyint), *köhent* (köhint), *öblent* (öblint).

Gyakoribb már az *i* helyett az *ê*, pl. *mëgênt*, *mindêg*, *ssêrênt*, *rêszênt*, *tekênt*; a *-kint* képző is rendszeren a *-kênt* alakban jön elő, pl. *êjjelênkênt*, *naponkênt* sat.

Az *í* helyett is dívik ezen *ê* néhány szóban, pl. *kévân*, *êz*, *êsibe* (Sáta és v. XVIII. A.), *csavarít* v. *csavarênt*, *tapít* v. *tapênt*, *kaparít* v. *kaparênt* sat. E két utóbbi esetben (*i—ê* és *í—ê*) a palóc nyelv a régibb, eredetibb hangot tartotta meg a köznyelvvel szemben s így ezt nem is nevezhetjük szorosán hangváltozásnak.

A kálvinista vidékeken az utóbbi két pont alatt említett esetben a két *i* hang helyett *é* divatos. Különösen gyakori az *-ít* képzős igéknek *-ét* végű alakja, a mely e képzőnek eredetibb alakját tünteti föl. De megmarad az *-ít* végzet némely igékben, pl. *hasít*, *ordít*, *rikít*, *sivít*, *virít*, *nyerít*, *hajít*, *rândít*, *ásít*, *pirít*, *borít*.

Sajátságos és igen gyakori a köznyelvi *é* helyett az *ê* hangnak alkalmazása. E hang egyik legföltűnőbb sajátága a palóc beszédnek. Vannak vidékek, a melyeken ha nem is kizárólag ezen *ê* dívik a hosszú *e* hang kifejezésére, mint Albert János a gömöri nyelvjárásról szóló értekezésében írja, de mindenesetre nagyon sok esetben, sokkal többször használják, mintsem ama törvényszerűségnél fogva várhatnók, a mely e hang használata tekintetében a palóc nyelvben uralkodik. Ama vidék, a mely Heves, Borsod és Gömör megyék összeszögellésénél terül el, a legtöbb-ször *ê* hangot ejt az *é* helyett. E terület azonban csak egy igen kis része a palócságnak. Apátfalva, Mikófalva, Szent-Márton, Istenmező és környéke s a Balogvölgy azon vidék, melyen ez a hang oly általános. Viszont pedig a Szilvástól északra eső, nagyobb

részt kálvinista terület: Lénárd-Daróc, Nekézsény, Dédes, Tapolcsány, Bánfalva, Bánhorvát, Barca be a Sajóig az *é* helyett *é* hangot ejt. E helységeken kívül az egész nagy palócság csak bizonyos esetekben használja az *é* hangot.

Általános ezen *é*, a most említett helyeket sem véve ki, a pótlónyújtásos alakokban, pl. *ére*, *mére*, *lönyété* (lönyelté), *mi lét* v. *löt* (lelt), *emét* v. *emöt* sat.

Ezeken kívül vannak gyökérszavak, a melyekben az említett kálvinista vidék kivételével általában ezen *é* hang dívik az *é* helyett. Példák: *bél*, *bélés*, *bélyü* (XVIII. A.), *cseléd*, *dér* (XVIII. A.), *ég*, *éhés*, *éhség*, *ér* (XVIII. A.), *én* (XVIII. A.), *érész*, *ért* (XVIII. A.), *értelém*, *értetlen*, *érc*, *egyéb* v. *ëgyeb*, *ész* v. *esz*, *fén* (fendő kő), *fél*, *fér*, *jó-félé*, *fenék* v. *fenek*, *fére* (félre), *éfékor*, *éfél* v. *éfé*, *sokfélé* (XVIII. A.), *gége* v. *gíga*, *gém*, *gyér*, *hébe-hóba*, *hét* v. *hét*, *jég*, *kéz*, *két* v. *két*, *kevés* v. *keves*, *középső* v. *közepső*, *kémény*, *Kér*, (tulajdon helynév), *kérdésnyi*, *kétség* v. *kétség*, *köcér*, *lé* (leve vminek), *léc*, *léhát* (erősen lehél), *légy* (légy, főnév), *ledér*, *mér* (merít), *mén*, *ménés*, *mécsés*, *mész*, *mérész* v. *mérész* v. *merész*, *nén* v. *nényi* v. *nene*, *nehés* v. *nehéz*, *nehésség*, *nékü* (nélkül), *név*, *Pétér* v. *Pétér*, *pép* v. *pepp* (pép), *rész* (XVIII. A.), *szék*, *szél* (ventus) (XVIII. A.), *szén*, *sértenyi*, *sértéget*, *szövétnek* v. *szövétnek*, *szer* v. *szer*, *tehen* v. *tehen*, *tél*, *térség* (a *tér* név nem igen ismert), *térít*, *tégely*, *térnyi* (térni), *térny* (térny), *vész* (csak ez összetételben *szévész* = szélvész), *vetélő*, *vőfély*, *vezér* v. *vesér* (Csokva), *vités* v. *vités* (Csokva), *vèle* (vele), — *bélyi* pl. *falunkbélyi* v. *falunkbelyi*.

Ide tartozik valamennyi *-ész* képzős főnév és ugyanily végződésű ige, akár denominális képzésű ez, akár nem, pl. *erdész*, *kertész*, *ökrész*, *tengéresz*, *gépész*, *rész* v. *rész* (Sáta), *szerész* sat; *fűrész*, *béngész*, *heverész*, *legelész*, *egerész*, *eprész*, *ürgész* v. *ürgész* sat.

Megvan ezen *é* még más képzésű igékben is, pl. *nevetkérés* (-ik), *sütkezés* (-ik), *törlészkedik* (törlészkedik), *temetkezés*, *szökdécsél*, *üldögél*, *édegél* (édegél), *édegél* (gyakran eszik), *méndégél*, *mérkél*, *metél*, *keresgél*, *kéréncsél*, *nevetgél* sat.

Ugyanezen hang van néhány *-sz*-vel képezett igékben is, pl. *csérésznyész*, *gereblyész*, *tetész*, *ményecskész* sat. De csakis az olyan igék tartoznak ide, a melyek denominális képzésűek s gyökérszavuk *e*-re végződik.

Ugyanezen *é* hangot tüntetik még föl a birtokos és közön-séges ragozásban azon főnevek, a melyeknek töve nyílt *e*-re vég-

zódik, valamint az ugyanily végződésű főnevekből -*e* képzővel alkotott igék is, pl. *bëgre* (*bëgrém, bëgréd, bëgréjé, bëgrénk, bëgréték, bëgréjék*), *gyinnye, csere, cserje, gebe, csërössnye, gége, nene* (*neném* = *néném*), *este, këmëncë, tðke, icce, verecce* (kis kerti ajtó), *szënke* (szőlőhegyi kunyhó), *kecske, pisze, dërce, vércse, Mëccse* (Mërcse, falu), *serge, bürge* (rüh); *csërössnyész, gereblyész, mënyecs-kész, tetész* sat. Ide tartozik végül minden -*ke* és -*cske* képzős kicsinyítő főnév, a melyekben a birtokos és közönséges ragozás alkalmával a kicsinyítő képzőbeli *e* hang *é*-vé nyúlik meg, pl. *picikém, picikéd, picikéjé, picikénk, picikéték, picikéjék; kertecském, kertecskéd, kertecskéjé* sat.

Ugyanezen szók véghangjukat némely képző előtt is *é*-vé nyújtják, pl. *gyinnyés, cserjés, tðkés, iccés, iccényi* (egy iccényi bor), *begrényi* (egy begrényi vaj) sat.

Az eddigiekből világos, hogy a palóc nyelvjárásnak eredetileg csak két hosszú *e* hangja lehetett: *ê* és *é*. Az *é* hang a régi palóc nyelvben aligha megvolt. Valószínű, hogy ezt a kálvinisták hozták ide magukkal, a kik közül legalább a már említettem falvakban lakók utóbb, talán a török hódoltság idejében költözhettek ide. Ezeken kívül úgyszólván az egész palócság csekély kivétellel ma is az említett két hosszú *e* hangzót használja s az *é* itt még csak igen gyéren jön elő; ekkor is vagy az *é*-ből lett természetes fejlődés útján, vagy pedig, igen ritkán, a kölcsönös hatásból származott. E két úton-módon magyarázhatók az ilyen kettős alakok: *énnye* és *énnye, két* és *két, hét* és *hét, nényi* és *nényi, kék* v. *kék* (kellene) sat.

b) Elülső ajakhangok.

Az *ü* helyett *ö* gyökérszavakban nem igen fordul elő; csak a többes számi 3. személyű birtokos alakban használják *e* hangot az *ë* mellett az irodalmi nyelvben is ujdön *ü* helyett, pl. *kedvök* v. *kedvök, életök* v. *életjék, üdvességök* v. *üdvességök, végök* v. *végök, nyelvök* v. *nyelvök* sat.

Az *ü* helyett áll *ö* néhány oly gyökérszóban, a melyet a köznyelv majd hosszú, majd rövid *ü* hanggal ejt, például *feszölet* (feszület), *böcsöletés* (becsületes), *böcsölet* (becsület), *börök* (bürök), *érzölet* (érzület), *döllö* (dülő), *nyö* (kendert, ruhát), *tö* (tü), *kerölet, terölet*. Ide tartoznak az -*ül* és -*ül* végzetű igék is, a melyeknek végszótagja nagyon csekély kivétellel *ö* hangzóval bír, pl. *deröl, keröl, meröl, elteröl, vénöl* v. *vénöl, repöl, töröl, üdvezöl, készöl* v. *készöl, csëndöl* v. *csëndöl, feszöl, böcsöl* v. *böcsöl, hevöl*

pērdōl v. pērdöl, szépōl v. szépöl. Ide sorolhatók még az -**ül** és -**ül** végű határozók, pl. **mōgō** (mögül), **kōzō** (közül), **nēkō** (nélkül), **kēnyērō** (kenyérül pl. használja), **szōllōjō** (szőlőül), **seregēsō**, **nē-prōsō** **mindēnēsō** sat. Mindezen esetekben a kálvinista vidékeken az 'ō hang divik.

Ugyancsak az ű ü helyett 'ó hang is áll néhány gyökérszóban, pl. *bet'ó* (betű), *gyüss'ó* (gyűszű), *keser'ó*, *el'ó* (elül), *bel'ó* (belül). Ugyanezen változás tapasztalható a névszók és igék -ünk végzetében, pl. *kedt'önk*, *öröm'önk*, *kert'önk*, *tég'önk*, *gyermek'önk*; *nyer'önk*, *t'ót'önk* (töltünk), *ver'önk*, *ét'önk* (éltünk), *nézt'önk*, *kér'önk* sat. Ez utóbbi esetben a kálvinista vidék általában véve megtartja az irodalmi kiejtést.

c) Hátsó ajakhangok.

Az *u* helyetti *o* áll néhány gyökérszóban, pl. *bazsalgyikom*, *onoka* (XVIII. A.), *paskom* (Zolnainál *paskony*). *kromplyi* v. *koromp-lyi*. Ugyanezen *o* divik számos *-ul* végződésű igékben az *u* helyetti, a mely az irodalmi nyelvben majd hosszán, majd meg röviden hangzik, pl. *ámol*, *lámol*, *árol*, *mordol*, *sárgol* sat. Ugyanígy rövid *o*-t ejtenek végül a párosok a többes számi 3. személyű hírvokos-
alak végső szótagbei *u* hangja helyetti, pl. *ágyok*, *kalapjok*, *kútjok*, *püsterjok*, *újjok*, *udvarjok*, *virágjok* sat.

Az *u* helyett előbb az *ó* hang néhány gyökérszótlan ige- szintén az *-nak* végződésű főnevi és igei alakokban pl. *rál'ó* (VIII.332), *gyal'ó*, *kaszor'ó*, *szarany'ó*: *ágy'ó*nk, *kaz'ó*nk, *kut'ó*nk, *király'ó*nk, *udvar'ó*nk: *áll'ó*nk, *jár'ó*nk, *ugr'ó*nk, *nyúl'ó*nk, *vá- r'ó*nk stb.

Az -al végződött igek végző a hangja helyett mely az irodalmi nyelvtől majd kezdte majd rövid letérjésekkel igek kezdő kivételével ó hangra kezdte pl. jővő. tővő. elővő v. elővő bűvő v. bűvő, jővő tővő tővő. elővő tővő. bűvő tővő. az. tővő. ez áll az -al végű utasítások. pl. elő v. elővő. bűvő. tővő. világi (világi pl. tővő. bűvő. elővő. tővő. bűvő. tővő. fastu. lővő. bűvő. tővő. bűvő. tővő.

Az a helyen a lakosok által igen sokan élnek. Azok a városok között, melyek a Magyarországi Királyságtól és a Magyarországi Királyságtól az a város az ország. Az ország, amelynek az ország és a város az ország. Az ország, amelynek az ország és a város az ország.

ADALÉK A MAGYAR TERMÉSZETRAJZI NYELVHEZ.

1794-ben jelent meg először névtelenül Nagy Sámuel könyve: „Az Istennek jósága és böltsessége a természetben, Sander Henrik után. Pozsonyban és Komáromban, Wéber Simon Péter költségével és betűivel“. Ajánlással „Kazinczy Ferenc úrhoz, Széphalmon“.

Ez a munka, mely kellemes könnyű előadásban, vallás-erkölcsi célzattal népszerűen foglalta össze az akkori természetrajzi ismeretek kicsiny körét, sokat olvasott könyv volt a maga idejében, a múlt század utolsó, s a jelen század első éveiben, mikor az ilyenmű munkák még nagyon is szórványos jelenségek voltak amúgy is szegényes könyvpiacunkon, ha ugyan a nagy néha megjelenő művek kis számát e névvel illetnem szabad. Csapó, Benkő, Veszelszki, Földi neveivel szinte ki van merítve az egész szak irodalma. Így könnyen érthetjük, hogy Nagy Sámuelnek vonzóan írt könyve csakhamar második kiadást is ért.

Nem pusztá fordítása ez Sander német könyvének, hanem annak alapján a magyar viszonyokhoz alkalmazott és teljesen átalakított, bővített kiadás. Sander német példáit megszerzi odaillő magyar példákkal, ha lehet, egészen helyettesíti az idegent honival.

Bennünket különben nem annyira tartalma, mint inkább nyelve érdekel, mert egyre szüksége lévén a legkülönbözőbb természetrajzi kifejezésekre, élénk világot vet a keletkező természet-tudományi nyelvre, melynek művelői közé ő is tartozott, szintén debreceni lévén.

Forrásai saját nyelvtudása, a népnyelv, Benkő, Csapó, Földi természetrajzi munkái, az utóbbi révén a régibb nyelvkincs, Apátzai Csere Encyclopaediája; fölhasználta a kezdődő nyelvújítást, s annak módján maga is alkot, néha farag is egy-egy szót. Nem volt könnyű munkája; sokszor nem feleltek meg a meglévő kifejezések, sokszor meg épen hiányoztak. Maga mondja előszavában: „A mi az írást illeti, tisztán igyekeztem Magyarul írni; de nem voltam olly babonás, hogy irtóztam volna a megmagyarosodott idegen szóktól. Feles számú új szókat kellett találnom, mivel rész szerént olyan dolgokat adok elől, melyekről magyarul még eddig senki sem írt; de mindenütt a dolog természetére néztem“. Akárhányszor megesik, hogy épenséggel nem lel megfelelő magyar szót, maga

sem csinál újat, bizonyára mert nem ösmerte azt az idegen állatot vagy növényt, s olyankor megtartja a német vagy latin kifejezést, úgy a mint van.

Könyve oly kelendő volt, hogy már négy évvel utóbb, 1798-ban második „megjobbított és bővített” kiadást bocsájthatott közre, ekkor megis nevezve magát. S ez csakugyan jobb is, bővebb is, úgy tartalmilag, mint alakilag. Az első kiadásban sokszor erőltetett, mondvacsinált szavait, továbbá az idegeneket, újakkal cseréli föl, helyettesíti az azóta megtalált népies vagy más kifejezéssel. S csakugyan igen jó nyelvi érzékre mutat, hogy csak nagyritka esetben nem elég szerencsés a pótlás és javítás. Előszavában ezeket mondja erre nézve: „Ebben a kiadásban sok változások és jobbítások estek. Millyen nehéz legyen Magyarúl olyan könyvet írni, melyben a természetnek sok termései fordulnak elő: azt csak az tudhatja, a ki próbálta. Még a Németek Systemái is, p. o. Batsché s Blumenbaché teli vagynak idétlen és babonás szókkal. Nem tudom azért, ha ezen első Kiadásában sok alkalmatlan s bizonytalan mesterszók voltak. Ezen kiadásban nagy részént megjobbított a hiba; sok idegen szók helyett valódi törzsök magyar szók tetettek, s a bizonytalanok megállítottak’.

Az alábbiakban kiszedtem a két kiadásból párhuzamosan mind a természetrajzi és más újon alkotott, népies, régiesebb s különösebb szavakat és kifejezéseket, úgy a hogy lehetett csoportosítván, s a hol kideríthettem, forrásaikat is megnevezve.

Az adatok helyességének megállapítását az tette teljesen megbízhatóvá, hogy Nagy Sámuel mindenütt odateszi a megfelelő latin vagy német kifejezést is, úgy hogy kétség nem foroghat fenn sehol a jelentésre nézve.

Összehasonlítás kedvéért egybevetettem az adatokat nem csak korábbi, hanem későbbi forrásokkal is, minthogy szerzőik nagyobbara debreceniek és személyes ösmerősök lévén, szóval és személyesen is hathattak Nagy Sámuel munkájára.

Összehasonlításomban a következő forrásokat használtam: Csapó József: „Új füves és virágos kert” 1775 (Cs.). Földi János: „Rövid kritika” 1793 (F.). Ebben a munkában, melyet Nagy Sámuel minden valószínűség szerint ösmert, Földi minden fölkutatható régibb munkát fölhasznál, s azoknak pontos sorát is adja. Weszelszki: „A növényplánták” 1798 (V.) s ebben Benkő József: „Fűszeres lajstroma” (B. l.). Benkő: „Magyar Mineralogia” 1786. Diószegi: „Magyar fűvészkönyv” 1807 (D.). Nyelvtörténeti szótár: (Nyt-

Szt.). Czuczor-Fogarasi: „NagySzótár” (CzF.). Tájszótár (TjSzt.). A két kiadást I. és II. jelzi.

A természetrajzi kifejezéseken kívül külön-külön csoportokba vettem a ritkább és régiesebb kifejezéseket, műszavakat és néhány merőben idegen kitételt, végül egy-két föltünőbb nyelvtani sajátosságot.

Állatnevek.

Javarészt teszük azok, melyeket a népnyelvből vett, vagy melyeket maga alkotott a latin vagy német neveket lefordítva, vagy az illető állat tulajdonságából alakítva.

rezegő ángolna (I.495), *sajgató hal* (II.512): gymnotus electricus.
apróféreg (I.397), *orsóféreg* (II.410): ascaris.
buga (I.311, 319, II.319, 329); *pupa* (I.232, 380. II.239, 394): rovarbáb. „buga” sem CzF.-nél, sem a TSzt.-ban.
büdösféreg (I.13), *palatska* (I.448, 471), *tsimass* (II.13, 463, 488): poloska. CzF., TjSzt., NytSzt.
nagy denevér v. *vámpír* (I.483); *lidértz denevér* (II.500) NytSzt.
döglégy (I.396), *söld légy* (II.410). *szőlőféreg* (I.285), *esselény* (II.293): curculio.
elefánttetem (II.51): elefántcsont.
essőhernyó (I.70. regenwurm), *földi gilissta* (II.76).
felskendező hal (I.346), *fetskendező fürtfogú* (II.360): chactodon rostratus.
füge (II.287), *függő cinke* (II.296): parus pendulinus; füge-madár, székel tájszó (TjSzt.).
fűbogár (I.457), *perje pille* (II.457): phalaena graminis.
földi gém (I.161), *egyptomi keselyű* (II.167): vultur peronopterus.

fafűró (I.255), *fűróbogár* (I.278), *furdants* (II.287, 262). TjSzt.: furdants a székelyeknél és göcsejeknél kézbe forgó fűró.
hátas fíja hordó (II.407): dorsigera.
hangyalopó (I.307), *hangyales* (II.316): myrmeleon formicarius, ma: hangyales.
hermelin (I.54), *nyértz* (II.59. CzF.).
héjas állat (I.167), *pikkelyes állat* (II.173): manis majmon, tobzoska.
hójakláb (I.385. II.399): trips phisapus (légy faj).
habarnitea (II.73, 364): polypus (I.350.), (NytSzt.).
jáhor (I.106. II.111): jávorszarvas (alces).
kérőtrágó állat (I.172. II.178): kérődző. (Helt: Bibl. I. CCc 2; Kár: Bibl. I.97.)
parti féreg (I.17, 383), *kérész* (II.17, 387): ephemera.
kőharapó hal, *kövi hal* (I.315. II.324): cobitis taenia.
kutyahal (I.162), *tsápa* (II.168): squalus.
keresztés madár (II.447), *kereszt-orru magnító* (II.463): loxia curvirostris, ma keresztcsőrű pinty, keresztés pinty.
lajhár (II.394, 114), *ai* (I.109), *rest állat* (I.380). A régiségben csak mint melléknév. (Jegyzés a II. kiadásban: „legjobb Lajhárnak nevezni; mert restet is tesz, ettől, hogy Lajha, de benne is van az Ai neve”.)

libots (I.162. NytSz.), *tsüllő* (II. 168. CzF.): *larus*, sirály.

lyuggató bogár (I.346. II.360): *canicularius*.

Müller sokszínű vorticelléje (I. 395), *forgó örvényke* (II.409): *vorticella rotatoria*.

nagy pók (I.170), *madarász pók* (II.176): *aranea avicularia*.

méh farkas (I.168), *piripió* (II. 174): *merops apiaster*. *Piripio*: pacsirtához hasonló, méhekkkel élő madár, másik neve *gyurgyalag* (CzF.).

menyhal (II.168): *gadus cota*. CzF.-nál: *muraena anguilla*.

nedvességféreg (I.338): *ázalékféreg* (II.348): *infusoria*, ma: *ázalékféreg*. A régiségben *ázalék*: főzelék (NytSzt.).

nyálkaféreg (II.77): *myxene*.

órlőszuh (több: *szuhok*) (I.256. II. 263): *lucanus cervus* (szarvas bogár).

pántzéros (I.167), *pántzélos* (II. 173): *dasypus*.

portetű (I.279, 287): *termes*.

süger (I.162. II.168. Molnár Alb. Szót.).

csuda síphal (I.386. II.400): *chimæra monstrosa*.

szágúldozó menyét (I.74), *túró petymeg* (II.79): *viverra narica*. Régiségben: *petymet* (Molnár, Páriz-Pápai).

szűz leány (I.311), *szitakötő* (II. 319).

szalonnabogár (I.469), *szalonna dermest* (II.486): *dermestes lardarius*.

szarándok féreg (II.392): *scyllaca pelagicum*.

szakállas halatska (I.133): *róssahal* (II.139): *mullus barbatus*.

kotsonyás tássa (II.501): *cyclopterus gelatinosus*.

tengeri zsák (I.381. II.395): *thyum sociabile*.

tengeri tehén (I.451), *manál rosmár* (II.466): *trichechus manatus*.

tengeri fül (I.185. II.191): *haliotis* (csiga).

tengeri etset (I.331), *penzel csöves tsiga* (II.339): *serpilius penicilius*.

tüzesféreg (I.397), *galandféreg* (II.410).

torkos (I.237), *rosomák* vagy *torkos menyét* (II.224): *mustella gulo*.

tövises disznó (I.430), *tövises sül* (II.445).

tsirke (I.427, II.442): *madárfiók*, régiségben csak *tyúkfi*.

tsajkó, *tsajkos tserebűly* (II.293), ma: *nagyfejű csajkó*.

tzethal (I.10, 72), *tzet* (10, 78. BécsiC. 132).

tsetsiszákos fíjahordó (II.406): *didelfis marsupialis*; *tsetsiszákos*, mert hasán lévő zacskóban hordja idétlen fiait.

vízi bogár (I.67), *csikbogár* (II.72): *dytiscus*; ma *csibor*.

víziló (I.16, 108), *nílusi barom* (II.16, 114. Jegyzés: „A Hippopotamus tellyességgel nem tartozik a lovak fajai közzé; ezért is lónak tenni még erővel sem lehet”).

Nyelvújítás mutatkozik azokban a szavakban, melyekben a *juhász*, *madarász* képre alkot új neveket:

levelész (II.220), *levél tetű* (I.203): *achides*.

levelész (II.70), *levélféreg* (I.65): *aphis*.

hangyász (II.173), *hangyamedve* (I.167): *myrmecophaga*.

fürkész (II.488): *ikneumon*; „fürkész” ma *darázs* faj (gubacs-darázs).

homok hernyász (II.489), *féreg-ölő* (I.472) : sphex fabulosus.

Nem találva megfelelőt, az idegen, legkivált német szót tartja meg, melyet a második kiadásban vagy meglévő helyes, vagy magacsinálta szóval pótol.

butten (I.222), *félszegűszó* (230) : pleuronectes.

tigger (I.71), *búvó balha* (II.76) : pulex penetrans.

dörscl (I.223). *dörs gadótz* (II.230) : gadus callarias.

elváló hal (I.223), *sellgadótz* (II.230).

fabak (holz bock) (I.255), *cincin-bogár* (II.262) : cerambyx, ma cincér.

galles bogár (I.263. II.270) : gubacs darázs.

holotúr (I.381), *tengeri hójag* (II.394) : holothuria.

prikk (I.112), *orsóhal* (117) : petromyzon fluviatilis.

perspectiv-tsiga (I.337), *forgó széltsiga* (II.346) : trochus perspectivus.

robber (I.83, 247), *borjúfóka* (II.68), *fókakutya* (II.255); fóka már : Haller HHist. I.65.

stokfis (I.222), *tőkegadótz* (II.230) : gadus.

taránd (I.73, 106), *taránn* (I.77), *iramszarvas* (II.79), *írámszarvas* (II.82), *írámm* (II.111).

zobel (I.231), *nyuszt* (II.237).

Növénynevek.

A növényeknél nincs már oly szűkiben a neveknek. Legtöbbször nézve talál megfelelő szót úgy a régiségben, mint a népnyelv növényneveiben. Ritkábban kell, hogy maga találjon ki új nevet

s alig egy-két esetben kénytelen az eredeti idegen kifejezést megtartani. Maga a növény neve két alakban fordul elő :

növötény (I 13, 18, 173, II.13, 18).

növevény (II.179, 184 sat.); legtöbbször *plánta*; *növetény* : Gyöngy. J : K. 375. NytSzt. *növevény* : F., D., V.

anikária (I.161), *mász hínár* (II.477) : fucus acinarius.

bárány csecsfü (I.345) : echyum vulgare; bárány csecsfü B. I.-ban : sedum. Echyum : Cs : ökörnyelv; D : kígyószisz, atratzél, terjőke; F : atraczél; B. I : tövises atratzél; ma : kígyószisz.

belénd (II.491) : hyociamus niger. Cs : belénd, bolondítófü, disznóbab. V : beléndek, belénd, disznóbab. D : tsalmatok, beléndfü, disznóbab.

berkenye (uszkurusz) (I.227. II.234). D : berekenye, süvöltín-körtvély, barkótz; F : berkenye; V : berkenye (a tót vármegyékben *uszkurutz*, tótul wokorusse), süvöltín-körtvély.

gyalogfenyő (I.475), *boróka* (II.492) : juniperus communis. (Jegyzés : így hívják Nógrád-ban, s mivelhogy egészen különböző, mint a fenyő, nem is lehet fenyőnek vagy gyalogfenyőnek nevezni. D : boróka, gyalogfenyő. B. I. : apró fenyő.

fenyő bogú, *buga* (I.446, 447, 448), *fenyő toboz* (II.463, 464); buga : Com. Orbis p. 29 (NytSzt.) D : toboz.

bőrfü (I.366), *vízzsál* (II.380) : alga. D : vízfonal.

börsönyfa (II.88), *brasíliai fa* (I.82).

büszér fü (I.54. II.59) : rubia tinctoria. Cs : buzérfü; D : buzér, pusér, pirosító fü; Lippai János

- Pozsonyi kert 1664: büzérfü.
V: pusér, buzér.
- büdös asza, ördögsszar* (I.269, II.275). *Asa foetida* CzF: aszag, aszász, aszat, ördögsszar.
- habos bürök* (I.485, II.502): *conium*. Cs: bürök, börög, bötök, bödög, bösvény, sípfü. F: bürök; Bl: börök; V: börög, bösvényfü.
- ebtéjfü* (I.488, II.506): *euphorbia*. Cs: ebtéj, tejesfü, farkastej. F: fütéj, ebtéj, sárfü.
- egerfa* (I.227, II.234): *almus*. D: égerfa. F: egerfa.
- föld epéje* (I.86), *sokorlát* (II.92). D: búzavirág, kék virág. Cs: búzavirág, kékvirág, vadvésma. NytSzt. (Mel: Herb.; Beythe: Stirp.): föld epéje.
- földi épértseressnye* (I.491), földi eper (II.509). Cs: eperj, eperjfü, földi eperj.
- terpetinfa* (I.178), *veres fenyő* (II.184): *pinus larix*.
- farkasölő sisakfü* (I.485, II.502): *aconitum*. Cs: farkasrépa, farkasgyökér, farkasbab, farkas méregfü. D: farkasölő fü, -répa, -gyökér, -bab, méregfü.
- kerti gomborka* (I.494, II.512): *myagrum sativum*. D: gomborka; Benkő: komborka.
- légy gomba* (I.320), *légyölő gomba* (II.329): *agaricus muscarius*. D: galótza. Benkő: Nomenclatura botanica 1783: galótza. Mátyus István, 'Ó és Új Dietetikája' 1787: galótza.
- iglitzi* (I.349, II.362): *ononis spinosa*. Cs: iglitzetövisk, gelitzetüske, ökörgúzs, ekeakadály, eketarlófü, szamar gyönyörűsége. D: iglitz, iglitze, gelitze tövis. F: iglicze.
- jáhor* (I.375), *juhar* (I.361, II.74). D: jávor, juhar. F: jávor. B. I: jábor. V: jávor, ihar, juhar; NytSzt: jávor, ihar, juhar.
- káfé* (I.112, II.117).
- kanálos fü* (I.222, II.228): *cochleria*. Cs: kalán levelű fü, kalán fü. D: kalán torma.
- köszeplő* (I.255), *szeplőhínár* (II.262): *lichen*, moszat.
- krumpély solna* (II.50): *burgonya*. CzF: solna tájszó (vö. *solanum*). Sztregovai Madáts Gáspár házi apathéka 1628. MS: solna: *solanum*.
- légyfogó* (I.351, II.364): *dionaea muscipula*.
- malosa* (I.113, II.118); NytSzt: *malosa*.
- mantzinelfa* (I.487), *lóméregfa* (II.505): *hippomane mancinella*.
- tómoh* (I.453), *folytómoh* (II.469): *sphagnum palustre*. D: fótally.
- mohogány* (I.82), *mahogány* (II.88).
- németgyömbér* (I.442), *kígyótrang* (II.458): *arum dracuncul*. Mel. Herb: kígyótrang. Cs: borjúláb, sülyfü, Áron szakáll, németgyömbér, kígyótrang, sárkányfü. Beythe Stirp: kígyótrang V: Árongyökér, borjúláb, sülyfü. CzF: kígyótrang (nép.).
- pantofelyfa* (I.95), *parafa* (II.101): *quercus suber*.
- paszkontza*, a népnél *keresztes bodza* (II.167); *bójtörján* (I.160): *eupatorium cannabinum*. Cs: vad kender, vízi kender, vízi gyopár. V: vízi kender, vízi gyopár. D: keresztes bodza, vízi kender. paszkontza, pakótza. F: paszkoncza (a nép közt). Thurzó Lev. I.31: paszkoncza. TájSzt: paszkoncza: virágos kender.
- pásint* (I.444, II.460). Apátzai Csere Encycl. 243: pásint.
- perje* (Benkő szerint) (I.145, II.152): *triticum repens*. Cs: perje, pörje. D: perje, lábos perje,

húzalevelű fű, ehgyógyító fű, taraczk. NytSzt: perje.

peszternák (II.50). Cs: paszternak, mohrépa. D: pasztinák, paszternák, mohrépa, merkátz, olasz répa. V: paszternák, mohrépa, merkátz, olasz répa.

portsfű, soktérű portsfű (I.77): polygonum viviparum. Fajai: *portsin soktérű* (p. aviculare); *tsadaj soktérű* (p. dumetorum); *pujkaorr s. t.* (p. orientale), utóbbit kivált debreceni kertekben természetesenek (II.83). Cs: portzfű, nagyportzfű, portzogó pásit, úti portzfű, tetemtódófű, térdkötőfű, disznópásit, százbötkőjűfű. D: tzikszár. P. viviparum: fiadzó tzikszár; p. aviculare: portsfű, disznópásit, portsin; p. dumetorum: folyófű; p. orientale: őszi boroszlán, pujkaorr. V: portsfű, disznópásit, portzogó pásit, tetemtódófű. BeytheA FivK. 96: porcsin, disznópásit.

vad sáfrány (I.55), *festő szeklitze* (II.59): carthamus tinctorius. V: vad sáfrány, tót sáfrány, szeklitzke, gordon. Cs: vad sáfrány. D: vad sáfrány, szeklitzes gordon.

méregfa (I.489), *méreg szömörtzefa* (II.507): rhus toxicodendron. D: szömörtze. F: szömörtzefa (a nép közt). V: etzetfa. *tengeri szőlő* (I.428. II.443): ribes rubrum. D: ribiszke, veresszőlő, tengeri szőlő. V: veres szőlő, ribeszli.

tippan (II.458), *rispe* (német) (I.442): poa D.-nél: agrostis. TjSzt: hosszúfű az erdőben a hó alatt, székely szó.

résuka (I.459. II.475): lepidium (német: kresse). Cs: sásafű, szépfűtőfű, kerti sása, borserejűfű, borsosfű, erdei vad retek,

mustárfű. D: zsázsa. F: rézsuka (a nép közt). V: rézsuka, nagy zsázsafű, borsosfű.

rókafark fű (I.458. II.474): alopecurus pratensis. D: etzetpázsit.

tsuda virág (I.424. II.438): jalapa mirabilis.

tsikorja (I.114. II.119): cicoria intibus. Cs: kattangkóró, katlankóró, vadcikória. D: katáng, katáng-kóró, kattan.

tyúkhúrfű (I.160), *tyúkszem* (II.167): anagallis arvensis. Cs: tyúkszem, tyúkbegy, kakukterjék. D: tikszem, tyúkbegy, tiktara, kakukterjék. V: tyúkszem, tiktara, kakukterjék.

vajvirág (I.322. II.329): leontodon taraxacum. Cs: oroszlánfogfű, barátfejű fű, disznókék: P: pitypang, gyermeklántzfű, bimbófű. V: pitypang, gyermeklántz.

wau (német) (I.55. II.59): reseda luteola: vad rezedá.

Ásványnevek.

Ezek a legkevesebbek az egész munkában. Maga az 'ásvány' szó, 'ásovány' alakban fordul elő egyszer I.450.

büdös kő (I.452. II.468): a régiségben gyakran, ma is a nép közt; *kénkő* (I.452. II.468). Moln. Alb. Szót.

gálitskő savanyúság (I.493. II.511): kénsav.

ón (I.128. II.133), NytSzt.-ban nincs meg; *tein* (I.133. II.139), a régiségben gyakran.

piskoltz (I.307. II.315): bismuthum. Czeh: OrvK. (NytSzt.): antimonium CzF.

rozsnika (I.58. II.64): arzenikum. *széksó* (II.130).

theergyanta (I.95. II.101): kátrány.
torf (I.134. II.140); *földtőzeg* (II.143).

Sajátságok.

Érdekesnek tartottam a munkában talált ritkább és régiesebb szavakat, ú. m. főneveket, mellékeveket, igéket sat. is külön ki-
 szemelni.

árnyéktarló (I.231. II.237): nap-
 ernyő.

borosta (I.277. II.285): túske, szőr.
 sörte. Vö. borozda, borozdás
 (borotvátlan). ném. borste.
 NytSzt: Mel. Herb. 46; PPBl;
 BeytheA. FivK. 62; TájSzt.
borosta: meszelő (Baranya),
 fésülő kefe (Somogy).

esztergáj (I.207, II.212): eszterga.
esztergárius (I.489. II.506): esz-
 tergályos.

fűvész (I.108. II.113): nyelvújítás.
fóka (I.108. 176), *fulka* (II.113,
 182). „Egész fókával röpködnek a
 madarak”. NytSzót., CzF., Táj-
 Szót.

forradás (I.113): forrás (II.118).
 „Új forradásai fakadnak a
 földnek”.

fajzás (I.17. II.17): nemzetség,
 generatio.

háború (I.177. II.183): égi háború.
háborús (I.177. II.183): ziva-
 taros.

hoports (I.125. II.130): kis dúdor,
 halom síma földön, pl. száraz
 iszapon; hoportsos: Helt: Mon.
 358; CzF.

idétlen (I.334. II.342): ébrény,
 embryo.

derékidők (I.6. II.6): aetas virilis.
Jósabor (I.87. II.93): debreceni
 savanyú kerti bor.

lakhely (I.66. II.72) nyelvújítás?

létel (I.26. II.26, 49): lét; DebrC.
 420.

levegő ég (I.238. II.244); PP.
 Pázm: Préd. 8.

maga megölés (I.231 II.238).

nészöstin (I.61. II.66): színpad.

öltő emberek (I.4. 452, II.4. 467).

„Egynehány öltő emberek fe-
 küsznek itt. Talán a jövő öltő
 emberek számára”.

pihely (I.79. II.85): pihe, pehely.

pensely (I.277, 331. II.285, 339):
 ecset, pamacs, pemzli.

párásat (I.89. II.95): ACsere:
 Enc. 134.

a reggel *pirossa* (I.1, 3. II.1, 3).
 Kónyi: HRom. 148: „a felkelő
 hajnal *pirossa*”.

selymész (I.274. II.282) nyelvújítás.

szivárvány (I.124, 178, 179. II.
 124, 179, 185): szivattyú; nép-
 nél ma is: „szivárványos kút”.

tsüts (több. tsütsök) (I.332. II.340):
 csücsocska; csücske alapszava.

tsírásat (I.251. II.58): cifrázat,
 cikornya.

tsép (I.124) NagyszC. 243, *tsépő*
 (II.129).

tsibak (I.163, 58. II.169, 64):
 ár apály, a tenger árja. Nyt-
 Szt.-ban nincs meg.

állagat (I.124. II.129): felállít.

fajszani (I.133. II.139): párosodni
 Moln. Alb. Szt.

iskabálni (I.268. II.275): a hajót
 bekátrányozni (ném. kalfatern).

lábbados (I.267. II.274): lebeg, „a
 plánták a víz színén lábbadoz-
 nak”. A régiségben: Mártonf:
 SzHist. X.3. (NytSzt.).

őszül (I.3, 432. II.3, 448). „Minek-
 előtte a nappal megőszülne,
 kékurikól a kakas. Őszül már
 a reggel”: pirkad.

piseg (I.106. II.111, 71): pezseg,
 sűrög. „Pisegnek a szúnyogok”.

veszetni (I.253. II.260): kiirtani.
 „Veszen ki egy plántát”.

vetkesni (I.383. II.397): vedlik.
,Vetkezik a bogár, de a madár
vedlik' (I.383. II.397).

éh, elhalás (I.45. II.45); *éhel*
veszni (I.73. II.78); *éhel* holt
(I.111. II.116); *éh* (I.374. II.
387): ,éh állat'.

gyakor (I.44. II.45): gyakori:
,gyakor esső'.

horgadt (I.256. II.263): görbedt,
horogalakú. CzF.

tündér (I.103. II.109): tűnő, mulé-
kony CzF.

vonszani (I.191. II.196): vonni:
,magára vonszák a figyelmet'.

merő azon (I.107, 155, 382. II.113,
161, 396): csupa, mindazon:
,az egész világ merő azon fog-
lalatosság'.

némű-némű (I.54. II.59): némi-
nemű.

héba-héba (I.122. II.117): hébe-
hóba.

Műkifejezések.

Néhányat magavallása szerint
Apátzaiból merít, a többit maga
alkotta nagyrészt.

általmérő (I.20. II.20): Apátzai
Encycl. 115.

bújdoso csillag (I.21. II.21).

érzékenységek (I.67. II.72): érzé-
kek, érzékszervek.

kotskás mértföld (I.25. II.25):
cubicum milliare.

köbös láb (I.19. II.19), *köb* (I.20.
II.20). Dugonics 1784.

köz (I.20. II.20): proportio: Apá-
tzai Enc.

mekkoraság (I.25. II.26): nagyság.

műszer (I.47. II.52) nyelvújítás.

összeverakás (I.20. II.20): systhema.

rúgó crő (I.494. II.512): villa-
nyosság.

rúgós (I.456. II.471): ruganyos.

temérdekség (I.20, 25. II.20, 25):
köbtartalom.

törsök materia (I.12 II.12): ős-
anyag; *törssökös részek* (I.14.
II.14): alaprészek; *törsökföld*
(I.16. II.16): terra primitiva,
vegytani műszó.

természetbúvár (I.14. II.14) nyelv-
újítás.

*természetbontoló kemia*s (I.16.
II.16): vegyész.

Merőben idegen kifejezések,
miket még a második kiadásban
sem javított.

fábrica (I.68. II.74), *pachter* (I.
127. II.132): bérlő, *strimfi* (I.
277. II.285), *trutsol* (I.68.
II.175).

hosszú várakozás (I.119. II.124),
szó szerint: langeweile: únalom.

Nyelvtani sajátosságok.

Leginkább hangtaniak. Régie-
sek és tájnyelvek, melyek a
szerző felső-tiszai nyelvjárására
utalnak. Különösebb mondattani
sajátság egy-két föltűnő vonzat.
Különben a munka annyira tős-
gyökeres, hogy egyáltalán nincs
fordítás jellege. Szórend, szólások,
mondatfűzés, mind magyaros.

Hosszú é-t használ állandóan
e szavakban: *mégyek*, *lél*, *lészen*,
tészek, *tégyük*, *tészen*, *vész*, *vét*.

Az ikes igéket elhanyagolja:
esne, ér (érik), válhatna sat.

Számnév után állandóan töb-
bes: ,két emberek'.

A v-t legtöbbnyire megtartja
a -v gyökű szavakban: *bogyvak*:
(I.231), *bogyók* (II.237); *bővség*
(I.118, II.123); *búvni* (II.9. I.9);
mívhely (I.112. II.118); *könyveid*
(I.5); *könyüid* (II.2); *szarv* (I.378.
II.391): szarú.

M á s s a l h a n g z ó c s e r e:

h—m : ,a bárány méget' (I.387. II.401); *j—lly* : ,tállék' (I.43. II.43); *m—n* : karán (I.392. II.405); *n—m* : talám, állandóan így; *v—f* : tsafar (I.101. II.107); vő. csavar—fatsar. Vonzatok: *esztendőt által* (I.114. 122. II.119, 127); *bisni vkihez* (I.4, II.4): ,Kihez bízál akkor, te tántorgó szív? teremtéshez-é?' Károk *után tanúltak* (I.47. II.47).

A nyelvészen kívül a természettudóst is nagyban érdekelheti e munka, minthogy sok esetben jó, tősgyökeres szót nyújt, mai gyakran idéetlen és a jó nyelvízlést sértő természetrajzi elnevezés helyébe.

LEHR VILMOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Izé. Csak csínnyán azokkal a ,magyar mitológiai nyomokkal' és ,pogány őskori vallási maradványokkal'. D v o r z a c s e k János is az idei Nyelvőr 184. lapján közölt versikéből nagyon is hamar hajlandó volt a mi furcsa kis *izé* névmásunkat az ő magyar mitológiába fölvinni s különösen afféle házasság-közvetítő istennek megtenni. Sajnálom, hogy az *izé*-t ebben a kellemes foglalkozásában háborítanom kell; de a kérdéses verset én is ismerem, még teljesebb alakban s egész anekdotával együtt. Szentesen hallottam; így hangzik.

Az egyszeri kálvinista lánynak nagy volt a férjhezmenetnekje; de minél jobban multak az évek, annál kevésbbé akart jönni a kérő, főkép mivel a leányt nem is lehetett a hét okos szüzek közé számítani, mint az az alábbi esetből is eléggé kitetszik. Valaki aztán azt tanácsolta neki, menjen el a katolikus templomba, imádkozzék ott a feszület előtt, annak majd meg lesz a foganatja; nyilván a pápista lányok is azért mennek olyan hamar férjhez. Elment hát és megállott a feszület előtt, az addig soha nem látott szent tárgyhoz ilyenformán intézte a buzgó könyörgést:

Kis micsoda, nagy izé,
Fára húzott nagy hosszú;
Isten bizony engemet,
Nem tudom mi a neved, --
Aggyá férhő az idén!

Az oltár megett észrevétlenül álló harangozó vékonyra változtatott hangon közbevágott:

Esztendőre se biz én!

Mire a jeles hajadon a hang felé fordulva mérgesen förmedt rá:

Në fëcsëgj të kis Jëzus,
Jobban tuggya nagyanyád!

De bizony csak otthon vénült ő.

Nem tudom, ez anekdota egészen népi eredetű-e; a vers szövege nem nagyon népies, annál kevésbbé őskori hagyomány. Az világos, hogy az *izé*-nek semmiféle mitológiai jelentése nincs benne; hisz épen az a komikus, hogy a feszületet nem tudja nevén szólítani, hanem csak *micsodá*-nak, meg *izé*-nek nevezi.

Tudnivaló különben a *micsodá*-ra nézve is, hogy Szentesen némelyeknek nem *izé* a szavajárása, hanem *micsoda*, mert az utóbbit tisztességesebbnek és kevésbbé unalmasnak vélik.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

Vakszem. (Vö. Nyr. XXI.184—186. l.) A *vakszem*-et ‚schläfe, tempus, halánték‘ jelentéssel mint élő szót ismerem én is az Alföldről és Erdélyből, sőt e szó Szentesen még közönségesebb mint a *halánték*. A kifejezés eredetére talán kellő világosságot vet a *vakablak*. Ez ugyan *lucus a non lucendo*, de vakszemnek elég a *vakablak* is. A *vakszem* azt fejezi ki, hogy az illető testrésznek szem-formája van, de nem föladata a látás. *Vakszem* szorosán véve a halántékon levő behajlás vagy mélyedés, mely a koponya-alakat szerint más-más, embernél többé vagy kevésbbé tűnik föl. Egészen szemgödör-alakja van a vakszemnek a ló fején, a szem szomszédságában fölfelé, mely a szájizmok működése, tehát például rágás vagy ivás közben élénken mozog és majdnem úgy tűnik föl, mintha a kérdéses üregben a bőr alatt valósággal szemgolyó rejlenék. S ha jól emlékszem, vidékünkön a vakszemet úgy képzelték, legalább gyermektársaimmal annak idején úgy képzeltük, mintha a rendes látó szemnek a hátsó rejtett párja volna bizonyos ismeretlen funkcióval. Nem tudom, e legutóbb említett képzet általános-e, vagy mennyiben az, de a *vakszem* és *vakablak* analógiáját elég valószínűnek tartom.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

Egy ismeretlen ige. A *ség* szó kimaradt a Nyelvtörténeti Szótárból, noha Amadénál előfordul. Talán nem bíztak benne a szerkesztők, mivel csak egy helyen fordul elő, A m a d e ‚Nincs mód benne, tied lenne...‘ kezdetű versének nyolcadik szakában. Az egész szak így hangzik:

Találok még,
Ki sebet s é g

Olly hivet szívemen,
Lesz nála érdemem,
Találok még
Ki sebet s é g.

(L. Amade László versei. Kiadatta várkonyi gróf Amade Thadé. Pesten 1836; a XC. sz. versben, 215. l.) Minthogy az 1836-iki (eddigelé egyetlen) kiadás Szalay László fölügyelete alatt készült ugyan, de voltakép a grófi család uradalmi ügyvédje szerkesztette, a ki nem volt szakember s a kiadásban olykor puszta félreértésből több szöveghibát ejtett: azért kizárólag az 1836-iki kiadás alapján alig is lehetne e szót igéink jegyzékébe iktatnunk. Hanem megvan a föntebbi vers Amade verseinek eredeti kéziratosságyűteményében is, mely a múzeumi kéziratárban 141/quart. Hung. jegy alatt található, s benne van a *ség* szó is a 258. lapon, tisztán, határozottan így írva, két ízben, a strófa elején és végén, az s mindkét helyen egész világos és félreismerhetetlen. Az írás Amadéé. E szerint az 1836-iki kiadás adata teljesen hiteles és a *ség* valóssággal megvolt szó.

A mondat szerkezetből világos, hogy igével van dolgunk; jelentése körülbelül 'hegeszt, begyógyít'. Az egész költemény egy hűtlen szeretőhöz van intézve, a hasonló körülmények közt szokásos fenyegetőzéssel és daccal, miközben az idézett strófával is vigasztalja magát a költő. A szak értelme, Amade sajátos összerogatott szórendjét prózába szedve ez: 'Találok még oly hivet, ki sebet *ség* (hegeszt) szívemen, s kinél lesz érdemem (méltánylásom, jutalmam)'.

Megemlíthetem, hogy Amade verseinek egy kissé későbbi kéziratossá másolata (múzeumi kéziratár, 965/quart. Hung.) a kérdéses mondatot így írja: 'Találok még, ki sebet *szég*' (a 124. levélen). A *szég* alak tisztán a másoló okoskodása (ez a másoló másutt is okoskodik); ő ugyanis az eredeti kézirat *ség* alakját tollhibának tekinté s a *szeg* ('metsz, vág') igét látta benne. Mivel Amade az s és az *sz* hangokat mindig pontosan írja, nem hihető, hogy e strófában kétszer egymásután elkövesse ugyanazon szóban azt a nála szokatlan tollhibát. Egyébkép pedig a 'szeg' jelentésnek a tartalmi összefüggés nyilván ellenmond, az ige jelentése épen az ellenkező.

Most már csak az a kérdés: él-e még valahol, s mely vidéken és minő jelentéssel a *ség* ige? A Nyelvőr szíves gyűjtői talán adhatnak fölvilágosítást. Főleg a Csallóközben nyomozható e szó, mert Amade ott élt.

NEGYESY LÁSZLÓ.

Mi közöm hozzád? Vasverő Rajmundnak nem sikerült a magyarázata, mert azt hiszi, ebben a szólásban a ‚spatium‘ jelentésű *köz* van alkalmazva, mintha az volna az értelme, hogy ‚mekkora köz vagyis távolság van én tőlem te hozzád?‘ Pedig ebben a szólásban a ‚közösség‘ értelmében van használva a *köz* szó, s az egész tulajdonkép a. m. ‚mi közös v. micsoda közösségünk van kettőnknek egymással?‘ A régi nyelvben, mint a NySzót. mutatja, még gyakoribb volt ez a fordulat: ‚mi közöm veled?‘ azaz: mi közösségem van veled? Ez úgy viszonylik a mai *hozzád*-hoz, mint pl. ‚barátkozik *vkivel*: barátkozik *vkivel*, rokon *vkivel*: rokon *vkivel*, egyenlő *vmivel*: egyenlő *vmivel*‘ (Decsi, Pázmány) sat.

Ezek szerint tehát a ‚mi közöm tőled?‘ magyarázata se sikerült Vasverőnek, minthogy a *hozzád* és *tőled* váltakozására fölhozott analogiák ide nem találnak. Én azt hiszem, hogy ezzel a fordulattal eleinte csak gúnyosan utánóztak rossz magyarsággal beszélő embereket (a minthogy először afféle adomában találkoztam vele magam is) s úgy kaphatták aztán föl itt-ott komoly beszédben is, mint a hogy a *bálányát* ma komolyan mondják a *lady patronesse* értelmében.

SIMONYI ZSIGMOND.

Hunyatkozik? Magam vettem ugyan föl a NySzótárba, de megkérdőjeleztem, s most teljesen meg vagyok róla győződve, hogy ez a *meghunatkoztak* szó egészen másképp olvasandó, t. i. így: *megh-unatkoztak* vagyis *megunatkoztak*. Az értelme pedig az, hogy a német katonák elkedvetlenedtek, mert élésük is szűk s a parasztok is öldösik őket. E mellett szól a *még-unatkozik* cikkelyben a következő két idézet: ‚A jövő őszön meg nem fogják vetni a békességet megunatkozván a hadakozástól (MonOkm. XIV.126). Az harczon meg sebessítetvén az hadakozástól meg unatkoznak‘ (Prág: Serk. 747).

SIMONYI ZSIGMOND.

Patkány. Midőn Keller Ottónak ‚Lateinische Volksetymologie‘ című könyve 17. lapján a következő sorokat olvastam: ‚Auch *Ponticus* gehört insofern hierher, als wir ein spätlateinisches *Panticanus*, nämlich *mus*, im Sinne von ‚ratte‘ voraussetzen müssen. Diese form ist hervorgegangen aus $\mu\omicron\varsigma$ $\Pi\omicron\nu\tau\iota\chi\omicron\varsigma$: ratte, in dem man aus der unverständlich gewordenen maus eine mit fettwanst, mit dickem bauche: *pantex*, gemacht hat‘ — önkénytelenül a magyar *patkány* jutott eszembe, melynek családfáját az idézet alapján meg lehet határozni. Ósatyja a görög: $\Pi\omicron\nu\tau\iota\chi\omicron\varsigma$, melyhez legköze-

lebb áll az új görög ποντίχι; ποντικός-nak fia a latin *panticanus*, mely elődje a velencei-olasz: *pantecana*-nak = *pontecana* (l. Nyr. XI.), melyhez egyrészt a cseh és tót: *potkan*, újszláv: *podgana* (l. Miklosich), másrészt a magyar *patkány* csatlakozik.

E szerint világos, hogy e szó Graecia magna-n át terjedt el Itáliában és hogy azt olasz kereskedő hajósok mindenekelőtt a nyugati szlávokhoz hozták, kiktől nyelvünkbe behatolt.

Az olasz *pantecana* pedig Kellernek följebb idézett hypothesisének a későbbi latinságban élő *Panticanus*-t illetőleg teljesen megerősíti.

BARTAL ANTAL.

Erdélyiességek. A Nyelvőr mult havi számában S t e u e r János a Finály könyvéről írott birálatomnak néhány passzusát hibáztatja azért, mert abban olyan dolgokat rosszalottam, a mik nem a Finály tévedései, hanem e r d é l y i e s s é g e k , s épen a N y e l v ő r á l l á s p o n t j á r ó l nem volna szabad őket ezért hibáztatni' (183).

Nem jó magyarságúaknak mondtam többek között ezt a két példamondatot: 'Ez a fiú az *apjához* üt. Hatvan *krajcár*ra vásárolt'.

Teljes jóhiszeműséggel tettem azt, mert az illető szólásokat ebben a formában se nem hallottam se nem olvastam, a NySzótárban sincs meg (*apa* alatt). Nagy Magyarországon a gyerekek mindig az '*apjáru* ütött' (Nyr. XV.356). A Simonyi 'Határozók' könyvében találok első nyomát az erdélyies '*apjához* üt' formának: 'Ezek ábrázatjokkal mindenképpen az a t y j o k h o z Priamushoz ü t ö t t e k' (Haller: Hármass História III.71). Mindenesetre érdekes változat; már így azt sem merném ráfogni, hogy idegen hatás folytán keletkezett (Simonyi sem említi).

Nem hagyhatom azonban szó nélkül Steuernek a Nyelvőr álláspontjáról mondott szavait. Ebben a dologban a Nyelvőr álláspontja se lehet más, mint hogy az író a maga ki-mondta elvek után kell megítélnie a bírálónak, s azt tettem én. Finály lépten-nyomon hangoztatja könyvében, hogy ő az irodalmi nyelv szintakszisének akarta megírni: 'Általában kiindulólul szolgált irodalmi s mivel társadalmi nyelvünk jelenlegi, tényleges állapota' (30. l.); s így ha ő provinciálizmusokat is kevert a beszédjébe, nála lett volna helyén ezt külön megemlíteni.

Hogy az erdélyiek sok mindent másképp hangsúlyoznának,

arról sincs tudomásom. Egy pár kisebb szórendi eltérés az egész, a mit eddig a székely nyelvből följegyeztek. Az éneklő hangsúly nem csak székely sajátosság, meg van a palócságban is.

Szerfölött érdekes és új dolog volna, ha Steuer meg tudna győzni róla, hogy azok a szórendi vastag vétségek, a miket én felsoroltam, nem a Finály nyelvértéke tévedései, hanem *erdélyi* *ességek*.

ALBERT JÁNOS.

Falka. E szónak *frustum, frustulum*’-féle régi jelentése, mint olvashattuk, a vasmegyei nép nyelvében ma is egészen közönséges (l. Nyr. XXI.28). Már Kassai Szókönyve is ezt a jelentését teszi első helyre: *darabka, frustulum*’, ilyen példával mutatván be használatát: *egy falka kenyér*’, azaz: egy darabka kenyér.

Nyilván e *frustum*’-féle jelentésből, illetőleg ennek időre való átviteléből (*pars temporis, aliquod tempus*’ NySzót.) indulhatott ki az az idői használat is, a mellyel a népnyelvben elég gyakran találkozunk. Hajdu-Szoboszlón *a falkában* annyi mint *minap*’, *a falka esztendőben* pedig azt teszi *3—4 évvel ezelőtt*’ (Nyr. XIV. 421). Így Nagy-Kun-Karcagon a *falka* szónak ez a jelentése: *alig mult*’, s szintén így használják: *a falka esztendőbe* (Nyr. XIII.432). Turkevéről, a Nagy-Kunság egy másik helyéről e kifejezést: *falka esztendőben* már ekként magyarázzák: *nehány egymás utáni évben*’. Talán a *falka* szónak közönséges irodalmi használata vitte a közlőt a jelentés ily megállapítására. A csángóságban is előfordul ilyen szólás: *falka idő*, jelentését azonban Munkácsi határozottan nem mondja meg (l. Nyr. X.155).

A fentebb idézett *minap*’ jelentést a Tájszótár is följegyzi Baranyából, Eszék vidékéről: *fókába* am. *a minapába*’. És Somogyi Antal tájszóközleményében, a hely megjelölése nélkül, szintén ott találjuk e szólást: *a fókán* *minap*’ (Nyr. XII.527). Végre Csallóközben Körész Kelemen szerint *fóka* azt teszi: *több egymás után*’, pl. *fóka esztendő*; e határozószó pedig: *fókán* annyit jelent mint *többször egymás után*’ (Nyr. I.278).

ZOLNAI GYULA.

Főlső fok képző az Ormánságban. A nyelvadatok gyűjtői az Ormánságban gyakran találkoznak eme főlső fok képzővel: *náj*: *nájjobb, nájszebb, nájnagyobb*. A Nyelvőrben s más, a dialektusokkal foglalkozó munkákban is sűrűen akadhatunk rá.

Magamnak is többször föltűnt ez a minden esetre szokatlan-nak és idegennek látszó képzés. Megfejtetni azonban nem tudtam ez ideig.

Mostanában történt, utazásom alkalmával az Ormánység északi részén ilyenképen hallottam: *„náljobb, nálszebb, nálnagyobb“*; egy bogdásai embertől pedig így: *„annáljobb, annálszebb, annálnagyobb“* és ez alakokban az első szótag, az *a* nem volt hangsúlyozva, hanem elhaló hangon mondva.

Több esetben hallottam ezután és azt tapasztaltam, hogy a *náj* felső fok képző semmi más, mint az *annál* szónak összevonása, a melyben az *l* átalakult *j*-vé. Az *annál* a köznyelvben is gyakori a középfok mellett, Dunántúl pedig nem ritka a *leg* helyett mint felső fok képző.

SÁNDOR JÓZSEF.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Az elmúlt hetek valamelyik napján azzal állítottam be egyik barátomhoz: „Olvastad a Herczeg Ferenc novelláját a Budapesti Hirlapban? Remek egy apróság, régen olvastam ilyen kedvemre való tárcát!“

„Talán azt akarod mondani, hogy régen *nem* olvastál?“ figyelmeztet rá barátom.

Kiművelt nyelvérzékem zavarba jött. Némi homályos falusi emlékek neki látszottak igazat adni, míg az irodalmi köznyelv (vulgo: hirlapok), a mint példám is mutatja, helyesen, helytelenül ama szólásformát használja.

Azóta tűnődtem rajta, melyik a magyarosabb szerkezet, ez-e: „Szervus, hogy vagy? Ejnye de régen láttalak!“ a hogy ma a műveltek széltiben udvariaskodnak találkozás alkalmával, vagy pedig ez, a mely barátom szerint egyedül a helyes: „Régen *nem* láttalak!“ Kérem t. szerkesztő urat, sziveskedjék el-
okosítani benne.

Különben, köztünk legyen mondva, karakán legény a talpán ez a magyar nyelv. Ha például arról akarnék cikket írni, mi minden haszna van, mi mindenre jó a Nyelvtörténeti Szótár (a mit ugyan háromszor is elmondott már Szanu Tamás), hát minden logikai okoskodás ellenére helyes magyarsággal nemde ilyen címet adhatnék neki: „Mire *nem* jó a Nyelvtörténeti Szótár“.

Felelet. A kérdés kétágú; az előmondott példák mindkettejében a *nem*-es szerkezet a helyes; nevezetesen a) „Régen *nem* olvastam ilyen kedvemre való tárcát. De régen *nem* láttalak“.

Egyébiránt az állítva kimondott szerkezetet se lehet hibás-

nak mondani — csak hogy a maga helyén. Mászt mond ugyanis az egyik s kétszer mászt a másik. Példákkal értetem meg magamat.

Egy barátom e szavakkal állít be hozzám: „Ma találkozom a híres X. Y. hegedűművésszel; ha meg akarsz ismerkedni, jőjj velem!” Erre én így felelek neki: „Én régen találkoztam vele”. Egy másik barátom kérdezi tőlem: „Hogy vagy régi iskolatársunkkal, Kovács Ferivel, találkozol vele néhányszor?” Az én válaszom erre így hangzik: „Régen találkoztam, de jó ideje, hogy megszakadt köztünk a barátság”. E két állító mondat is a kérdés különfélesége szerint különbözik egymástól. Az elsőben a *régen* szó van hangsúlyozva, a másodikban pedig a *találkoztam*. Ismét más a felelet erre a kérdésre: „Hogy van nagybátyád, egészséges?” Erre csak így felelhetek: „Nem tudom, régen *nem* találkoztam vele, se hírt nem hallottam róla”. Hasonló a különbség e mondatok közt is: „Régen láttam...” és: „Régen láttam...” és: „Régen *nem* láttam medvét ezen a vidéken.” Az első válasz annak, a ki azt újságolja, hogy a környéken medvét látott; a második felelet arra a kérdésre: van-e medve ezen a vidéken, s a válaszbán mintegy ez is bele van értve: „de most már aligha van”; a harmadik is az utóbbi kérdésre válaszol, de ezzel a hallgatag záradékkal: „de lehet hogy van, pedig van”.

Szintoly félreismerhetetlen a különbség, ha azt mondom: „Soká harangoznak” és: „Soká *nem* harangoznak”. Az előbbivel azt akarom tudatni, hogy a harangozás régen megkezdődött és sokáig tart, a másodikkal, hogy várjuk a harangozás megkezdését, de még mindig hiába várjuk. (Vö. „Soká jön az a gyerek”, a kit már egy óra előtt a boltba szalasztottam = sokáig jár oda — és: „Soká nem jön az a gyerek”, az öcsém, a ki megígérte, hogy pontban négykor itt lesz, s most már öt van; és még mindig késik.)

b) A t. kérdezőnek kissé csipős szavaiból azt következtetem, hogy ő is helytelennek tartja Sz. T. mondását: „Mi mindenre jó a Nyelvtörténeti Szótár”. Itt is háromféle eset lehetséges, a melyeknek mindegyike más-más jelentésű: α) állítva kérdező: „Mi mindenre jó a szliácsi fürdő?” Felelet: idegesség, csúszat. gyógyítására; β) tagadva kérdő: „Mi mindenre nem jó a szliácsi fürdő?” Felelet: szívbaj, szédelgés sat. eseteiben; γ) csodálkozva fölkiáltó, ez csakis tagadással jár: „Mi mindenre nem jó a szliácsi fürdő!” = nagyon sokra. Ez voltaképen szintén kérdő mondat, a mely ebből van összevonva: „Mi minden az, a mire nem jó a szliácsi fürdő”.

Hasonlók : „Mit nem adnék érte (= mi az, a mit nem adnék érte), ha ezt a képet megszerezhetném! Mire (= mi az, a mire) rá nem viszi az embert a szükség!” Sat sat.

Egyébiránt ennek a kérdésnek tárgyalása s tüzetes kifejtése még a jövő föladatának körébe tartozik.

2. Kérdés. A Pesti Hírlap m. évi júniusi 21-iki számában a szerkesztői üzenetek között azt mondja, hogy a *naponta* inkább folytonosságot fejez ki, a *naponként* megszakítva ismétlődő eseményt vagy cselekvést.

Csekélységem véleménye szerint épen ellenkezőleg áll a dolog; s ha jól emlékszem, Névy „stilisztikájában” is az enyémhez hasonló fölfogás nyilvánul. Hogy már most kinek van igaza, azt a t. szerkesztőség szíves válasza fogja eldönteni.

Felelet. *Naponta* annyi mint: nappal (vö. *éjente*: éjjel, *nyaranta*: nyáron), *naponként* annyi mint: minden nap, nap nap után, napról napra. Névy stilisztikája is így különbözteti meg.

Sokszor ismételt kérdés és sokszor ismételt felelet.

3. Kérdés. Egy társaságban egy bizonyos egyén minden *ly*-nal írott szót úgy ejtett ki, hogy az *l* betűt is mindig hangoztatta. Ezen vita keletkezett, s én bizattam meg, hogy tegyek kérdést. Egész tisztelettel kérem azért, méltóztassék velem tudatni, hogy az *ly* úgy ejtendő-e ki beszédben, mint a szimpla *j* betű, vagy pedig az *l* betűt is hangoztatni kell?

Felelet. Hogy miként ejtik az *ly* hangot, azt nem mi határozzuk meg, hanem az egyes vidékeken uralkodó szokás: a Duna vidékein: *Mihál*, a Tiszán túl: *Miháj*, s a Palócság egy részében jésült *l*-lel (= *ly*) *Mihály*. Az irodalomnak azonban szükségképen meg kell tartania a szokásos *ly*-es írást.

4. Kérdés. a) Miféle szó a *bárgyu*? A magyar nyelv jogos tulajdona-e, vagy csak újabb idők szülötte?

b) Mi az eredete a *fegyver* szónak?

Felelet. a) *Bárgyú* alkalmasint a népies *borgyú* — „bornyú, borjú” szónak a módosulata (vö. *vargyú*: varnyú, varjú; s a jelentésre nézve: *szamár*, *ökör*, *bival*, *marha* sat.).

b) Hogy mi az eredete a *fegyver* szónak, azt nem tudjuk.

5. Kérdés. Mért írják így: *éjtszaka* és nem: *éjszaka*?

Felelet. E kérdésre megadja a Nyelvtörténeti Szótár a fölvilágosító választ. Ott a *szak* szó alatt a többi közt ezeket az összetételeket találjuk: *ebédetszaka*: zur mahlzeit, *esztendőtszaka*: das jahr hindurch, *hetetszaka*: die woche hindurch, *napotszaka*: den ganzen tag, *nyaratszaka*: im sommer, *telepszaka*: im winter. S ugyanott meglelhető az *éjtszaka*, *étszaka*: nachts is.

SZARVAS GÁBOR

A TÁJSZÓTÁR SZERKESZTŐJÉNEK KÉRDÉSEI.

Kérem a M. Nyelvőr t. gyűjtőit, adjanak fölvilágosítást a következő szavakról:

Abajnac: kevert lakosok (Kemenesalja Tsz.). *Abajdos*: kuszált (Gyöngyös vid. Nyr. II.180). *Abajmóc*: vad gabona, gabona alja; á. é. akárminek is az alja, pl. „abajmóc niepség a horvát” (Göcsej Nyr. XII.46).

[*Abál*] *meg-abál*: megigazít (Szentcs Nyr. VI.179).

Abrak: árpakása-étek (Somogym. Tsz.); *abrak-cipó*: zabkenyér (Székelyföld TSz.).

Ábrázatlan: idétlen, csúf (Székelyföld Tsz.).

Ábrázatos: szép-, jó-forma (uo.).

[*Ad*] *ki-ad*: „akkor adja ki magát, mikor készen van”, pl. épület v. bármely más mű (Udvarhely m. Nyr. VIII.172).

[*Adás*] *ráadás-név*: ragadvány-név, ráadott név (Palócság Nyr. XIX.140).

Ágár: porongy (Csallóköz Nyr. I.231).

Ágas-tartó: alkalmazzák a kocsi hátulsó tengelyére, hogy a kocsiodal a kerékkel ne érintkezzék (Csongrád Nyr. IX.89).

Agg-dada: régi megaggott vén (Székelyföld Tsz.).

Agg-legény (*ablegény*, *hablegén* Tsz. sat.): téstás étel neme.

Aggaszt: aggasztják a túrót (Rimaszombat Nyr. XVII.524).

Aggatolódikik (Kis-Kún-Halas Nyr. XV.214).

Ágya-fuvó: dühös (Székelyföld Tsz.).

[*Ágy*] *ágy-ciha*: ágynemű, ágyba való fehérnemű (Rimaszombat Nyr. XII.475).

Ágyar: irigy, kaján (Balaton melléke Tsz.).

Ágyilis : olyan ember, a kinek csak a birtoka nemes, maga jobbágy (Balaton mell. Nyr. II.93); *árgyirus* : szabad földbirtokos, *agilis* (Dunántúl MNy. V.68).

[*Ágyas*] *megágyaz* — egy-két fej kendert (Zemplén m. De-regnyő Nyr. XII.94).

Ajábu, ejába : azért, mindamellett, mégis (Göcsej MNy. II. 408. 410).

Ajánl : 'Csak engedőt szavának, *mögajállottu* osz od'atta ak kutyát' (Hódmező-Vásárhely Nyr. IX.375).

Ajtó-fül : fülke, üreg (Háromszék m. Nyr. XVII.132).

[*Akad*] *össze-ukad* : összevész (Hol?).

Akasztal : akadályoz (Székelyföld (Tsz.).

Akkó? 'Tik monyára, szőlőhegynek akkajára' (Fehér m. Nyr. X.522).

Akolbolít : kidob, kikerget (Szilágy m. Somlyó Nyr. XVI. 237). Nyilván *ki-akolbolít?*

Alafa : praebenda (Székelyföld Tsz.).

Alak : kép, festett kép (Udvarhely m. MS.); — szép (Székelyföld Tsz.).

Alapos : jómódú, vagyonos (Csallóköz, MS).

Aláss : aljas (Nyr. XII.526).

Alatka : a tenkelynek kalásztalan fája (Gömör m. Tsz.).

Alás : meggyőz (Székelyföld Tsz.).

Alig : gyengélkedő (Hetés vid. Nyr. II.372). A közlő nyilván ebből a mondásból vonta el: 'Alig vagyok'.

Alégos a gyomrom, *hervad* a besű részem = alélt, bágyadt vagyok (Órség (Nyr. II.472).

Alignyira sem hittem, hogy így kifigurázzon (Háromszék m. Nyr. IX.34).

Alú. 'Ez az étel alíttya az embért' (Bábolna Nyr. XVII.183).

Alkalom : életmód. 'Biz nekönk csak ile szögényös alkal-mank van ám!' (Somogy m. Nemes-Déd Nyr. VIII.524).

Alkodhatatlan : rossz lelkiismeretű (Székelyföld Tsz.).

[*Áll*]. '*Elá* : a gabnaszál a nagy szárazságban' (Veszprém m. Olaszfalu Nyr. XVII.46): *neki-áll*. 'Mikor áll neki ez az idő?' — mikor szűnik meg a zivatar? (Debrecen Nyr. XV.279).

Áhatatlan : élehetetlen (Baranya m. Mecsekhát MS.).

Álattyára oda van, betegség, búslakodás sat. következtében (Tisza-Dob Nyr. XIX.47); *alattyára* [így!] legyalázta ez a gonosz betegség (uo. XVIII.571).

Árkörmös kecskék (Hegyalja Nyr. X.281).

Álivány : gyöngye teremés; vékony bordában szőtt ember (Csik m. MNy. VI.368).

Áltatás : karó-kerítés (Dunántúl Nyr. V.128).

Alma-víz : alma-ecet (Székelyföld Tsz.).

[*Almodik*] *el-álmodik* : magáról elfelejtkezik (Szeged Tsz.); elámul, elbámul, elfeledkezik, másutt jár az esze (Háromszék m. NyK. III.10).

Ólóm : alom (Székelyföld Tsz.).

Alp : szekér-keréknek vmely része (Heves m. Csépa Nyr. II.380).

Alpári : „Esik már az alpári esső” = mikor a szél a homokot hordja (Csongrád Nyr. IX.373).

Alsó ing : pendely (Székelyföld Tsz.).

Átó-toap (faház része; Őrség Nyr. III.479).

Átal-út = „kereszt-út (régí szó); olyan utat is jelent, mely az országútról letér s rövidebb iránya van” (Lehr: Arany Toldija 18). — Mely vidékeken mondják? (Vö. *átalabb út* : rövidebb irányú, Vadr.).

Átalaski : átaljában (Csallóköz Nyr. I.231).

Átolba (faház részei közt; Őrség Nyr. III.479).

Állollani : szégyelni, restelni (Csallóköz Nyr. XV.432). — Nyilván sajtóhiba *áltollani* helyett.

[*Átall*]. *Mégátallotta magát* (Eszék vid. Nyr. VII.231): el-restelte magát? megbosszankodott?

Kérem a válaszok beküldőit, sziveskedjenek minden adathoz kitenni a helyet is.

Ifj. SZINNYEI JÓZSEF.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és
minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

Két kötet. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: A magyar nyelv élete. — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai II. Idegen hatások III. Nyelvtörténet és nyelvműlékek IV. A népnyelv és a nyelvjárárok. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: A magyar nyelv szerkeszete. — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás II. Összetétel és szóképzés III. A jelekutések viszonytársái IV. A szófejtés V. A ragozás VI. A mondatban.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre 5 frt.

Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

Teljes példányokkal (I—XIX. kötet) még szolgálhatunk.

Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

NYELVÖRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához (Délibáb-uca 16)
intézendők.

A MAGYAR NYELVŐR

kiadóhivatala.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond)

III. kötetének 8. füzete, mely a «Vész» szótól egész a «Zsúp» szóig
terjedő anyagot öleli fel.

Az I—II. kötet füzetek külön-külön, valamint díszes félbőr-
kötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Kiváló tisztelettel

Hornyánszky Viktor

könyvkereskedése

Budapesten, a M. T. Akadémia palotájában.

Most jelent meg:

**A MÉRTÉKES
MAGYAR VERSELÉS
TÖRTÉNETE.**

A KLASSZIKAI ÉS NYUGAT-EURÓPAI VERSFORMÁK IRODALMUNKBAN.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG
LURÁCS KRISZTINA-DIJÁVAL JUTALMAZOTT PÁLYAMŰ.

INTA

NÉGYESY LÁSZLÓ.

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG.

BUDAPEST, 1892.

HORNYÁNSZKY VIKTOR KÖNYVKERESKEDÉSE.

Ára 2 frt.

1892.

JUNIUS 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXI. KÖTET. VI. FÜZET.

BUDAPEST, 1892.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Szómagyarázatok :

	Oldal.
Száz. <i>Halász Ignác</i>	241
A határozatlan és az általános alany. <i>Barbarics Róbert</i>	250
A Budapesti Szemle s a magyar nyelv. <i>rs. t.</i>	255

Helyreigazítások. Magyarázatok :

Közvetetlen, közetlen, közletlen. <i>Szarvas Gábor</i>	270
Kereskedelmi középiskola. Siketnémák váci intézete. <i>Szarvas Gábor</i> ...	272
Kaland. <i>Steuer János. Szarvas Gábor</i>	273
Hülemedik. <i>Simonyi Zsigmond</i>	275
Fegyver. <i>Kiss Ignác</i>	275
Lamos. <i>Albert János</i>	275
Göncöl-szekér. <i>Zolnai Gyula</i>	276
Csurapé. <i>Egy huszártiszt. Erdélyhelyi Menyhért. Szarvas Gábor</i>	276
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. <i>Ágai Adolf. Bódiss Juszti. Csapodi István. Cserép József. Dobrovics Miklós. Hildenstab Antal. Jámbor József. Kalmár Elek. Kanyaró Ferenc. Kaprinay István. Katona Lajos. Kubinszky Ernő. Négyesi László. Paal Gyula. P. I. Raffay Sándor. Rozvány György. Steuer János. Sziggyártó Lenke. Thewrewk Emil. Tolnai József. Tóth Béla. Zolnai Gyula</i>	279
A szerkesztőség kérdései..	287

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXI. kötet.

1892. JUNIUS 15.

VI. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

(Pótlásul a Magyar-ugor Szótárhoz).

I.

Mikor a néprajzi társaság az 1891. évi november 28-án a hazai tudományos világtól tervezett nagyobb ünnepségeknek mintegy megnyitójaképen szerényebb körben megünnepelte HUNFALVY PÁL. akadémiai tagságának ötvenedik évfordulóját, ki hitte volna akkor, hogy az ifjú lelkű, rugalmas szellemű ősz tudós alig két nap múlva oly váratlanul, örökre elköltözik körünkből. A nagy veszteségtől megrendülve álltuk körül sírját, de a fájdalom érzetét az a tudat enyhítette, hogy érdemekben gazdag, bevégzett munkásságú életét öregsége végső határán követelte vissza az anyatermészet. Fülünkben csengtek még az üdvözlő beszédekre mondott feleletének következő szavai: „Én, ha meghalok, ama tudattal csukom le szemeimet, hogy a tudományok mindama ágaiban, a melyekben működtem, utódokat hagyok magam után. Ha szabad parányiságotat valami nagyhoz hasonlítanom, mondhatnám, hogy mint Keresztelő Szent János után, utánam sokkal hatalmasabbak fognak következni“.

Az összehasonlító nyelvtudomány terén csakugyan hagyott maga után egy ilyen hatalmasabbat, a kit ő keresztelt meg, ő avatott be az új eszmékbe és a kinek, midőn bevégezte utolsó előkészítő munkáját: „Az északi osztyák nyelvet“, egész nyugodt lélekkel átadta a vezérséget is. És BUDENZ JÓZSEF a ráruházott tisztet a legfényesebben vitte. Dísze volt az Akadémiának, dísze a tudománynak, dísze egyetemünknek, büszkesége, szerető atyja tanítványainak.

És íme, alig néhány hónappal az ősz mester halála után, újra sujtott bennünket a kérlelhetetlen végzet, szintoly hirtelen, váratlanul elragadta tőlünk Budenz Józsefet is, a hideg földnek adtuk át az ő nemes szívének, hatalmas szellemének hüvelyét is.

Csakhogya ez újabb csapás sokkal sújtóbb, sokkal megrendítőbb és szívünkben erősebben sajog a fájdalom. Hisz őt munkássága delelőjén, működésének tetőpontján veszítettük el; tőle még annyit reméltünk, annyit vártunk! Hunfalvy már életében talált maga helyett munkássága egyik ágában méltó vezért, a kinek tekintélye előtt e téren maga is meghajolt; de hol találni Budenzhez foghatót? Hol találjuk azt, a kinél az összes altáji nyelvek ismerete oly nagy fokban megvolna, mint ő nála volt és a kinek figyelme minden egyes részletre oly érdeklődéssel kiterjeszkednék, mint az övé? Bátran kimondhatjuk, hogy valamennyi tanítványa együtt véve sem közelíti meg a tudásnak azt a mennyiségét, a melynek ő volt birtokában.

De a munkálkodásnak ez a sokoldalúsága egy embernél többé nem is szükséges. Azt, a mit ő megbírt, közülünk senki se bírhatná meg. Budenz már Németországból elhozta az indogermániség mélyreható ismeretét s az összehasonlító nyelvészet szigorú módszerét. Ő velefejlődött fejlődő nyelvtudományunkkal s igazi tudománnyá két korszakalkotó munkájával: „Magyar-ugor szótárával” és „Az ugor nyelvek összehasonlító alaktanával” ugyancsak ő emelte. A nyelvek rengeteg útvesztőjében kezdetben maga is tapogatódzva haladt, de mennél többet tanult, annál tisztábban derengett előtte nyelvtudományunk valódi föladata. A haladás első foka az volt, hogy a magyar szókincs és alaktan vizsgálatát tisztán az ugor nyelvek terére szorította és csak ennek köszönhető az a nagy tudományos siker, melynek a fentebb említett két munka a kifejezője. Élete utolsó éveiben nagy szeretettel foglalkozott az altájiság két másik ágával, a mongol és szamojéd nyelvcsaláddal, itt is kiváló dolgozatokat írt és rendkívüli fontos eredményeket ért el, de fájdalom, ennek tulajdonítható az is, hogy összehasonlító alaktana befejezetlen maradt. Halála előérzetében az utolsó időben lázas sietséggel kezdett ismét e munka folytatásán dolgozni, de a végzet könyörületlensége megakasztotta tervében.

Budenz maga is érezte, hogy a haladásnak második foka a tudományos vizsgálatnak még kisebb körre való szorítása. Ő az enciklopédikus tudás alapján állva, fölépítette a nyelvtudomány nagyszabású épületét, de érezte, hogy épületének sok hiánya van, hogy bármily remek is, még sok toldozni, foldozni, igazítani való van rajta. Mint kitűnő építő művész legvilágosabb tudatában volt annak, hogy még nincs elég anyag rendelkezésünkre. Ő volt tehát az, a ki tanítványait mind a magyar, mind a többi ugor nyelvek

terén a részletekben való bűvarkodásra serkentette. Emlékét azzal tiszteljük legjobban, ha az ő kijelölte utat követjük, ha arra törekszünk, hogy az általános magyar összehasonlító nyelvészeti ismeretek ébrentartásán és a körükbe eső föladatok megoldásán kívül, első sorban a részletekben való bűvarkodásra szenteljük életünket. Csak így érhetjük el a tudományos kutatás valódi célját, hogy a szubjektív ötletnek minél kisebb tere legyen.

A kegyelet megköveteli tanítványaitól azt is, hogy mesterük félbeszakadt munkáit folytassák és hogy a befejezettek hiányait tehetségükhöz képest pótolják. E kegyeletnek akarok én is hódolni jelen cikkem közrebocsátásával. Első sorban olyan szókat fogok fejtegetni, melyeket Budenz az 1867-ben megjelent 'Magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyeztések' című munkájába fölvelt, de aztán erős rosta alá fogva a Magyar-ugor összehasonlító szótárból kihagyott.

E szavak: *száz, mész, méh, fazék.*

Száz.

Az ugor nyelvekben az első hét számnál teljes megegyezést találunk. A mint azonban a *nyolc*-hoz és *kilenc*-hez érünk, már nagyobb eltérés mutatkozik. Ez eltérés magyarázata az, hogy e két szám az ugor nyelvekben szerkesztett számnév, még pedig, mint a legtöbb nyelvből még világosan kimutatható, a *nyolcas* szám *kettő* és *tíz*, a *kilences* pedig *egy* és *tíz* jelentésű szókból keletkezett. Talán nem egészen a véletlenül alapszik, hogy e két szám kifejezésében éppen azok a nyelvek egyeznek meg egymással legjobban, melyek egyéb nyelvi jelenségek alapján is egymásnak legközelebbi rokonai. A nyugoti ugor nyelvcsoporthoz * például, melyhez a finn, lapp, mordvin és cseremiszi nyelveket számítom, mind a *nyolc*-at, mind a *kilenc*-et közösen jelölik. A *nyolc* a finnben *kahdeksa*, a lappban *kakcē*, a mordvinban *kafska*, a cseremisziben *kandakš*; a *kilenc* a finnben *yhdeksä*, a lappban *akcē*, a mordvinban *vehksa*, a cseremisziben *indekš*. A keleti ugorságban, a vogul-osztják és magyar nyelvekben ez a közösség csak a *nyolc*-ra terjed ki, mely a vogulban *ñqlq-lu*, *ñol-lou*, az osztjákban *ñigełax*, *ñill*, *ñijil*, a *kilenc*-re nézve pedig

* A lapp nyelvnek a finnel való viszonyát kutatva, arra a meggyőződésre jutottam, hogy a lapp a finnek legközelebbi rokona. Budenz északi és déli ugor elnevezése helyett a földrajzi helyzetnek jobban megfelelő *k e l e t i* és *n y u g o t i* ugor csoport elnevezést használok.

mindegyik nyelv külön fejtette ki a maga számnevét és itt már nemcsak a két dialektusszerű rokonságban levő vogul és osztják nyelvek, hanem még az egyes osztják nyelvjárások között is külön eredetű szók képezik a *kilenc*-nek első alkotó részét. A zürjén-votják nyelv, mely a keleti és nyugoti ugorság között foglal állást, de több nyelvi jelenségből ítélve jobban húz ez utóbbi csoporthoz, mint a keletihez, a *nyolc* és *kilenc* képzésében is inkább a nyugoti ághoz közeledik. *Nyolc* ugyanis a zürj.-votj.-ban *kőkjamis* | *kiamis*, *tamis*; *kilenc* pedig *ökmis* | *ukmis*, melyeknek első componenseiben a *kök*, *ki*, *ök*, *uk*-ban a nyugoti ágakbeli *kahde* (v. talán csak *kah*), *kak*, *kaf*, *ka-n* és *yhde* (v. talán csak *yh*), *ak*, *veh* és *i-n* alkotó részeket ismerhetjük föl, míg utórészükben egy más alakú *tis*-et jelentő szó látható.

A *nyolc* és *kilenc* képzésénél ezt a nagy eltérést az okozza, hogy a *tíz* kifejezésére már az ős ugor nyelvben több, s mint a most élő nyelvekből világosan kimutathatjuk, legalább is négy szinonim fogalom volt használatban. Egyik a *tíz*, mely mint önálló számnév a magyaron kívül még csak a zürj.-votj. *das*-ban, mint a *nyolc* és *kilenc* utórésze pedig a főnti nyugoti ugor nyelvekbeli számnevekben él (l. MUSzót. 220. lap), a másik a finn *kymmene*, mordvin *kemen*, *gemen* : *tíz*, melynek nyoma a magyar *negy-ven*, *hat-ven*, vog. *ät-pen* : *öt-ven*, *χot-pen* : *hatvan* szók utórészében van meg (l. Szinnyi NyK. XV.263. és Szilasi Nyr. XII.1), a harmadik a lapp *lokke* (*loye*), *luhkē*, a vog. *lov*, *lu*, a cseremis *lu*, *lo*, melynek a magyarban, valamint a többi ugor nyelvekben semmi nyoma se maradt; és a negyedik egy *-mis*, valószínűleg teljesebb szóból kopott alak, mely önállóan sehol se fordul elő, de melynek *tíz* jelentését több ugor nyelvből is kimutathatjuk (l. MUSzót. 123. l. *húsz* cikk alatt és uo. 221. l.). Ugyanez a 'tíz' jelentő *mis* van meg legteljesebb alakban a zürj.-votj. *kőkja-mis* | *kia-mis* : 'nyolc'; *ök-mis* | *uk-mis* : 'kilenc' és udori zürj. *nēla-mis* : 'negyven', *kvaitō-mis* : 'hatvan' szavakban.

Ezekén kívül még az ős ugor korban több 'tíz' jelentő kifejezés is élhetett. Legalább egyes ugor nyelvekben még más 'tíz' jelentő szókat is találunk, bár ezek valószínűleg már újabb korban keletkeztek. Ilyen *tíz* et jelentő szó az osztjában a *jang*, *jong*, *jeung*, a déli lappban pedig a *luhkē* mellett a *čēhkē*. Ez utóbbi érdekes világot vet a 'tíz' fogalmának keletkezésére. A *čēhkē* ugyanis az északibb lapp nyelvjárásokban pl. a lpF.-ban *cäkke*, a luleiben *cehlēs* (*cühkka*) alakban található és 'bevágást, rovást'

jelent és lehet. hogy a déli lappságban is él még ez eredeti jelentésben. Ez a 'tíz' jelentő *čēhkē* tehát úgy keletkezett, hogy a számlálásnál minden tizediknél egy bevágást, rovást csináltak és így lett a cselekvés fogalmából a szám fogalma. A Skaltugu hegy-ségbeli lappok egészen tízes számnak használják és így olvasnak *čēhki'akt* = 11, *kēkti čēhkē* = 20 (= két rovás) sat. Igen valószínű, hogy a lapp *lokke*, vog. *lov*, cser. *lu* szintén ezen észjárás folytán keletkezett és az ugor *laga*- igével függ össze, melynek ősi jelentését azonban én nem 'mondásra' magyarázom, mint Budenz (MUSzót. 839), hanem 'számlálásra'. Ezt annál jogosabban teszem, mivel 'számlálni, megolvasni' értelme az összes ugor nyelvekben használatos, míg a 'sagen, versprechen' jelentés csak a vogulban található. Maga a 'számlálás, megolvasás' elvont fogalma pedig bizonyára egy érzékibb fogalomból keletkezett és ez alig lehetett más, mint a számlálás legprimitívebb módja a 'bevágás, bemetszés, rovás'. Az ugor *laga* tízes szám tehát eredetileg szintén 'rovást' jelenthetett, mint a lapp *cākke* és ép úgy vált a 'tíz' kifejezőjévé, mint a déli lapp *čēhkē*. Azt a kérdést eldöntetlenül hagyom, vajon a *laga* névszóból vált-e a *laga*- ige, vagy pedig megfordítva. Ha véleményem helyes, akkor az ugor *laga* számnévnek is megtaláltuk nyomát a magy. *olv-as* igében, mely az ugor *laga*- igenek metathesis folytán keletkezett változata.

Az ugor közös számrendszer azonban nemcsak a 'tíz' terjed, hanem sokkal nagyobb mennyiségegység közös jelölésében is megegyezik. Kétségtelenül kimutathatjuk ugyanis, hogy már az ősi ugor nyelv közös alakot használt a 'száz' fogalmának jelölésére. Ezt a dolgot nem én fedezem föl most először, megtette réges-régen Budenz 'Magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések' című munkájában (Nyk. VI—VII.), a hol a magy. *száz*-nak minden ugor megfelelőjét gondosan egybeállította. E megfelelések a következők: finn *sata*, észt *sada*, lapp *čuotte* (*čuode*), *čuoh̄tē*, mordv. *śada*, *śado*, cser. *śūdō*, *śūde*, *śuda*, zürj.-votj. *śo*, *śu*, vog. *sāt*, *sāt̄*, osztj. *sōt*, *sāt̄*.

Vajon miért hagyta ki Budenz e szót magyar-ugor szótárából? Hangtani okok nem befolyásolhatták, mert az elsorolt ugor szók a legszabályosabban megegyeznek a magyar *száz*-zal, mint majd alább részletesebben is ki fogom mutatni.

E szó mellőzésénél Budenz előtt az volt a döntő ok, hogy nem eredeti ugornak, hanem idegennek tartotta és azt hitte, hogy valamely indogermán nyelv révén került az ugorságba. Az indogermánság köréből csak az óperzsa *sad* és az ószláv *sūto* nyom-

hatnak a latban. Ezeknek alakja hasonlít legjobban az ugor szókéhez.

Mielőtt azonban ezeknek az ugor szóhoz való viszonyát kutatnók, igyekezzünk mindennek előtt megállapítani, milyen lehetett a magy. *szász*-nak megfelelő ugor ősalak. A magy. szóvégző *s*-nek meglehetősen számú szóban ugor *d* felel meg; mint pl. a *kés*, *hás*, *teges*, *tűs*, *víz*, *méz* szókban (l. a MUSzót megfelelő cikkeit): a zürj.-votj. *šo*, *šu* mellől pedig ép úgy kopott el a szóvégző *d*, mint a *ka*, *ko*, *ku* = f. *koti*: 'ház', *va*, *vu* = f. *vede*: 'víz' sat. szavakban. Az ugor eredeti tőmagánhangzó az elősorolt nyelvek túlnyomó többségének tanúsága szerint ajakhang volt, még pedig valószínűleg *u*. Az időmértéket tekintve az elősorolt szavakban kétféle magánhangzót találunk, a legtöbb ugor nyelvben rövidet, a vog.-osztjákban, a lappban és magyarban azonban hosszút. Az a körülmény, hogy ez utóbbiakban hosszú a vokális, nem lehet a véletlen dolga és bizvást föltehetjük, hogy az ő Sugorságban e szó csak hosszú magánhangzóval élt. A finn és a vele együtt rövid vokálist mutató többi nyelvek az eredeti időmérték meghatározásánál annál kevésbé számítanak, mert ezeknél igen gyakori jelenség, hogy még ott is rövid magánhangzót találunk, a hol a vokális után mássalhangzó maradt el. A mondottakat összevetve tehát a magy. *szász* ugor megfelelőjéül egy *sŪda* alakot tehetünk föl.

Itt azonban nem kell megállapodnunk. A hosszú magánhangzó igen valószínűvé teszi, hogy a *sŪda* se az ősi alak, hanem egy még teljesebből vonódott össze. Hangalakra nézve az ugor *sŪda*-nak teljesen megfelel az ugor *kŪda* v. talán *kŌda*: 'ház' (finn *koto*, *koti*, észt *kodu*, lapp *kōhte*, *goatte*, mordv. *kut*, *kud*, cser. *kudo*, zürj. *ka*, *ko*, *ku*, votj. *kva*, osztj. *kōt*, *χāt*, vog. *kvol*, *kval*). Legjobb lesz tehát, ha az ug. *sŪda* elemzésénél erre támaszkodunk. Budenz a *hál* igét egy ugor *kəg*-(*kəj*-): 'feküdni' igéből származtatva, ennek kapcsán azt a sejtelmét fejezi ki, hogy 'ugyanezen *kəj*-(*kəg*-) alapigéből származik a m. *hász* is ugor megfelelőivel'. Igaz, hogy egy kissé kényes dolog az ilyen természetű szóknál etimologizálásba bocsátkozni, de a sejtést a *szász*, ugor *sŪda*-nál is megkockáztathatjuk. Ép úgy mint a *kŪda*-nak egy ugor *kəg*-, *kəj*-, ép úgy lehet az ugor *sŪda*-nak is egy *sUga*-, *sUja*- alapigéje és a hosszú vokális ez *Ug*, *Uj*-ből vonódhatott össze. A *sŪga*- pedig véleményem szerint nem egyéb, mint azon *səg* -: 'aperire' (s különösbödve 'fodere, graben') jelentésű ige, melyből Budenz a magy. *száj* főnevet és a *szá-nt*, *szá-mlik* igéket származtatja (MUSzót. 266. l.). Ezek

szerint tehát a *sUda*-nak legteljesebb föltehető alakja *sUyada*, *sUgda*, *sUjda* volt, a melyben a *-da* olyan természetű képző, mint az ugor *kUda* szóban.

Még csak a jelentésre nézve kell egyetmást elmondanom. Ebben a tekintetben a déli lapp *čēhkē* és a lapp *lokke*, vog. *lov*, cser. *lu*, *lo*-ról adott magyarázatomból indulok ki. Valamint ezek egy ,rovás, bevágás' jelentésű szóból fejlődtek számfogalmakká, szintűgy vált ugyanezen észjárás folytán az ugor *sUda* is számjelölővé. Az ugor *laga*- ige csak kisebb bemetszést, rovást fejezhetett ki, az ugor *sUga*- ellenben nagyobb bevágást, nyilást (vö. *szánt*). A rovópálcán vagy más eszközön ezt a nagyobb bevágást alkalmazhatták megkülönböztetésül a többi kisebb számegegységet jelölő rovásoktól és ily módon jöhetett létre e nagyobb számegegység, a ,száz' fogalmának jelölésére az ugor, *sUda* (*sUga-da*).

Ha e most megkísértett magyarázatom megállhat, akkor e fejtegetés körébe vonhatjuk még a *szám*: ,numerus' szót is, melyet ,A magyar nyelv szótára' így értelmez: ,bizonyos alakú írott, rovott, metszett jegy, vonal vagy bötű, mely által kisebb-nagyobb mennyiséget jegyzünk föl'. E helyes értelmezés már maga is arra utal bennünket, hogy a *szám* szót is a föltett ugor *sUga*-, *sUja*-igétől származtassuk. A szónak teljes alakja tehát *szogom*, fejlődése *szojom*, *szajm*, *szám* volt, a hol az *m* momentán igeképző, mely mellől ép úgy elkopott a tulajdonképeni nomen verbale képző, mint a *titok*, *saitok*, *gond* szavakban. Ilyen továbbképzéssel ép úgy fölvehette a *szám* az általános, mint a *szás* más tovaképzéssel a határozott számfogalmat.

E fejtegetések után most már nézzünk szemébe annak a kérdésnek is, mennyi valószínűség van abban, hogy az ugor ősnelv valamely indogermán nyelvből vette volna *szás* szavát. Mi az átvételnek első föltétele? Természetesen, hogy két nép egymással szoros érintkezésben legyen. Miből ítélhetjük meg e szoros érintkezést történeti bizonyítékok híjával? Csakis a szókincsből. Találni-e az ős-ugor szókincsben annak nyomát, hogy sűrű érintkezésben lett volna az ugor nép valamely indogermánnal? Erre a kérdésre az eddigi kutatások alapján határozott *n e m m e l* felelhetünk. Azok a szók, melyeket eddig e föltevés bizonyítására leginkább föl szoktak hozni, a milyenek az épen most fejtegetett *szás* és a következő cikkben tárgyalandó *mész*, *fazék* szavak, nagyon is problematikus természetűek és én valamennyit az eredeti ugor szókincshez tartozandónak vélem. Kétségtelen dolog, hogy voltak

egyes indogermán nyelvek az ugorságra hatással, de csak egyes nyelvekre és csak akkor, mikor már valamennyi ugor nyelv külön-külön ki volt fejlődve. Nagy hatása volt a gótnak illetve az ó-skand. nyelvnek a finnre és lappra, a litvánnak, lettnek a finnségre és a mordvinra, az oroszoknak újabb időben az Oroszországban és Szibériában élő összes ugor népekre, az ószlovénak, a németnek sat. a magyarra; de az ősugorságra mint ilyenre eddig világosan kimutatható hatást nem találunk. És épen számnevet vett volna át az ugor nép? A mely nyelv számnevet ajándékoz a másiknak, az a szókincs egyéb terén nagyon is érezhető nyomokat hagy hátra.

Az ugor *sUda*-hoz, mint már említettem, legjobban két indogermán eredetű nyelvnek, az óperzsának és az ószlávnak szava hasonlít, amabban *sad* (a zendben még *çatem*), emebben pedig *sūto* alakja van a *száz*-nak. Az óperzsa azonban akkor, mikor az ősugorságról való viszonyról beszélünk, alig jöhet szóba s az eddigi vélekedések szerint legföljebb azt mondhatnók, hogy a magyarra volt hatással. A perzsa nyelvnek tulajdonították ugyanis az *isten* és az *ezer* szavak eredetét, melyek ott *jesdan* és *hezar*-nak hangzanak. Az *isten*-re vonatkozó állítás tarthatatlanságát már Budenz kimutatta (MUSzót. 824. l.), a magy. *ezer* és perzsa *hezar* találkozása pedig szintén csak véletlenül alapszik. Eredetének kimutatását egyelőre függőben hagyva csak annyit említek meg, hogy a vogulban is találunk egy egészen önálló elnevezést az *ezer*-re: a *šoter*, *sater*-t és ki tudja, ha a *šot-er*-t összetett szónak vesszük, nincs-e ehhez valami köze a magyar szónak? A *száz*, mint fentebb említettem, nem kerülhetett önálló fejlődése korában a perzsából, mert a magyar már az ugor ősnyelvből hozta magával.

Marad tehát az ószláv *sūto*, mely újabb fejlődésben mindenütt *sto*-nak, genitivusában azonban *sot*, *set*-nek hangzik. Hangtanilag csak két ok szól annak föltevése ellen, hogy az ugor *sUda* (ha fentebbi fejtegetésemet mellőzve csak ilyen alakúnak vesszük) a szlávsságból került: 1) az ugor hosszú magánhangzó a szláv igen rövid *ǔ* ellenében és 2) az ugor *d* a szláv *t*-vel szemben. Ezek magukban azonban igen lényegtelen eltérések. Sokkal fontosabb körülmény az, hogy az ó-szláv *sūto* alak történetileg véve, aránylag igen közel korszakból maradt ránk és évezredekkel azelőtt, abban a korban, a mikor az ugor ősnyelvvvel érintkezhetett, a *sūto*-nak még bizonyosan egész más alakja volt; ez az alak pedig a litván és germán, e hozzá legközelebb álló nyelvek tanúsága szerint alig lehetett más mint nasalissal való *tő*, t. i. **sento* v. **sonto*

(vö. litván *šeimtas*, gót *hund*). A szláv nyelvekről ugyanis tudjuk, hogy egy részük bizonyos helyzetben mái napig is megőrizte a nasalist, bár a legnagyobb része már elejtette. A *sūto*, *sto* mindenestre azon szavak közé tartozik, melyben a nasalis elejtésének processusa aránylag igen régi korban történt, mert eredeti *n*-jét egy szláv nyelv se tartotta meg.

Különben ha a *szász*-at az indogermánságból származtatjuk, majdnem ugyanolyan joggal megtehetnők ezt a *tíz*-zel is. Hiszen ehhez és különösen a zürj. *das*-hoz hasonlót is találunk majd minden indogermán nyelvben. A perzsában *dah*, *deh* (ered. *das*-ból), az ószlávban *des-eti*) a 'tíz' neve.

Még egy érvelést lehet azonban fölhozni a *sŪda* idegen eredete mellett. Azt t. i., hogy e szónak nem maradt ránk úgyszólván semmi szinonimája, hanem az összes ugor nyelvek egy kifejezést használnak rá. Ennek az a magyarázata, hogy az ilyen nagyobb szám ritkábban fordul elő valamely primitív nép beszédében s a mely szót ritkábban használtak, arra a nyelvtudomány tanúsága szerint kevesebb szinonimák is fejlődtek. Különben az egyes ugor nyelvek a *szász*-ra nézve is fejlesztettek szinonimákat. A déli lappok pl. az északiaktól eltérően *numma* (= név) szóval vagy *štūr luhkē* (= nagy tíz)-val jelölik a 'százat', a zürjén pedig a *šo* mellett *das* v. *dasjes das* ('tíz tíz, tízszer tíz')-t használ.

S ezzel befejeztem fejtegetésemet. Igyekeztem e kérdést, a mennyire lehet, tisztázni. A dolog természeténél fogva azonban mind az, a mit mondtam, csak hozzávetés és inkább eszmeébbresztés akar lenni. Előbb e kérdést biztossággal meg nem oldhatjuk, míg az ugor nyelvek egymáshoz való hangtani viszonya, különösen a magánhangzókat illetve, a legapróbb részletekig nem lesz tisztázva s míg bővebb adatokkal nem rendelkezünk annak a kérdésnek megfejtésére, milyen nyelvekkel volt az ős ugorság érintkezésben és mily mértékben hatottak reája.

Akárhogyan dőljön is el azonban az ugor *sŪda* kérdése, annyi kétségtelen, hogy a magyar *szász* még az ugor nyelvegység korából való és épen azért a magyar-ugor szótárból se hiányozhatik.

A HATÁROZATLAN ÉS AZ ÁLTALÁNOS ALANY.

„Határozatlan és általános alanyt” irtunk, és nem „határozatlan vagy általános” alanyt, mint néhol olvashatni. Tudnivaló, hová vág e címben az az és kötőszó, a hova ő felsége címében a „császári és királyi”.

Az illetén példákat: „azt mondják, beszélnek; harangoznak, temetnek”, sőt az ilyen mondatot is: „Valaki letépte a rózsát”, közönségesen az általános alany példáiként idézik; szerintünk a határozatlan alany példái.

Az alábbi sorokban osztályt teszünk az általános és a határozatlan alany között; a mit elveszünk amattól, emennek juttatjuk.

Az általános alany, mint tudjuk, minden embert magában foglal, pl. „Lassan járj, tovább érsz. Nem tudja az ember, mitől hízik”; a határozatlan sok embert, kevés embert, egy-kettőt, néha csak egyet, pl. „Rebesgetik... Ki is beszélte csak?” (Miksz: A jó pal. 98.); a hírlapirodalom stílusában egész közönséges: „Itt és itt, a mint nekünk írják.”

A mit Brassai a német *man*-ról mond, az a tartalmas értelmezés egész értekezéssé szélesíthető, ebből az anyagból jut a határozatlan alanynak is, az általánosnak is; s az anyaggal lelket: szempontokat is kapunk.

Brassai „Okszerű vezérében” (a német nyelv tan. I.18.) ezt olvassuk: „Mikor valami, a mit ember szokott csinálni, történik, de azt, hogy ki csinálja, megmondani nem tudjuk vagy nem akarjuk, akkor ezzel az alannal élünk: *man*. Ez mindig csak „man”, akár egy személy csinálja, akár több. Magyarul kétképp fejezik ki, pl. „Az ember nem tudja mitől hízik. Ama házban bálózna, emebben gyászolna” sat.

A magyar *ember* (szó), mint mondtuk, hol általános alany: minden embert jelent, hol csak egy emberre vonatkozik. „Nem tudja az ember, mitől hízik” — ime ez általános alany (senki se tudja a hizodalmasak közül). Az egyént jelölő *ember* tarka változatokat mutat. Ime a főbbek.

a) „Az ember minden kedvét megadja, mégis panaszkodik” (Lehr: Toldi 327); itt már az *ember*-en határozott személyt kell érteni (= én megadom). Így a következőkben is: „Az ember délelőtti jogtudós volt” (magáról mondja Jókai: A teng. hölgy. I.28). „Mi bajod? kérdé a férje. Semmi. Nem nevetget mindig az ember” (VadnaiK: A selyemruha) sat. Ilyen esetekben az *ember*

szót azért használjuk, mert nem akarjuk vagy rösteljük önünket előtérbe állítani, mi a helyzet szerint majd közönbösség (Lehr, Vadnai példájában), majd szerénység (Jókai példájában); amaz nem egyszer a dac, bosszúság, kedvetlenség mellékizével (ide vág-nak a Lehrtől, Vadnaitól idézett példák).

b) Az *ember* szó jelentésének, szereplésének tarka változatai közt érdekes a következő: „Midőn a vezér házába léptünk, a sok nép tele torokkal kezde kiáltozni. Csak azt néztem, már melyik ragad meg. De az ijedtség nem sokáig tartta: mert a vezér jó szívvel fogadá az urunkot. Kérdeztem azután, hogy mire való volt az a kiáltás. Mondották, hogy szokás kiáltani: Éljen Mahumet! Édes néném, látja Ked, mikor az ember a szokást nem tudja” (Mik: TörL. 17). Valami gyarlóságot naivul föltárunk s nyomban igazoljuk általánosítás útján, mire az *ember* szó szolgál. Ilyen példák még: „A friss magyart valaha én is eljártam, de tudod, gyakorlás nélkül kitanul az ember (KisfK: Bajjal ment). Én sok szépet akartam mondani, de hirtelen semmi sem jutott eszembe, ebből tapasztalám, hogy az ember nem tud mindent, a mit akar” (Ua.: Toll.). Jellemző példa Petőfi „M megbántott a rózsám” című verse, főleg a költemény vége, a záró versszak drámai közletlensége, naivsága. Miután elmondja, úgymond Salamon F., hogy addig tartott a haragja, míg megcsókolta galambja, így zárja be: „Éles, hegyes tör a szava, s édes balzsam az ajaka. Ilyen ez a leányféle! Mit tegyen az ember véle!” (Irod. tan. I.189). E formájában az ember mintegy átmenet a határozott alanytól az általánoshoz.

c) Még egy árnyéklatot kell kiemelnünk, azt, mikor az *ember* szó nem első személyt jelöl, hanem harmadikat (egyes számú 3-ik személyt); pl. „Olvasd mit ír az az ember (= Wesselényi), meg sem érthetém felgerjedésemben (Ar: Mur. O. II.). Ugyan hol lehet az az ember?” (TóthE: A falu r. II.) sat. Itt az erős indulat mondatja velünk az *ember* szót egy bizonyos emberről, határozott személyről. Fölösleges megjegyeznünk, hogy itt nemcsak az az indulat egyénit, hanem a mutató névmás is.

Gramatikáink az általános alany példajaként idézik Aranytól ezt: „Azt hinné az ember, élő tilalomfa.” A mi fölfogásunk szerint nem világos példája neki; a mi fölfogásunk szerint az *ember* szó a költő művészi egyéniségének az elburkolására van: hogy a fényes hadat sóvár tekintettel néző legényt valaki élő tilalomfának nézze, arra Arany fantáziája kell, ő nézi annak s csak az

ő segítségével nézzük mi. A szó csak grammatikailag általános alany. értelmileg nem az.

Grammatikailag se általános alany ma a *valaki* határozatlan névmás. A *valaki* határozottan határozatlan alany. Lehr példája: „Az mindig beszélne, csak győzze v a l a k i hallgatni”. Az Aranytól közönségesen idézett példa: „Óriás szunyognak képzelné (a kút-ágast) v a l a k i, mely az öreg földnek vérét most szíja ki”, nem igazi példája az általános alanynak, még a határozatlannak se; a *valaki* itt arra a célra szolgál, a mire fönt az *ember* ebben: „Azt hinné az ember, élő tilalomfa”. Ellenben határozatlan alanyok: „Megölte v a l a k i magát. Ennek (a köszöntnek) is v a l a k i egy kopott tarisznyát akasztott nyakába” (Pet.) sat.

A *világ* szót, tudjuk, már V e r s e g h i egyenlőnek mondja az *emberek* alakkal (világ = emberek). „Mit mondana a v i l á g? Mit mondanának az e m b e r e k?” A *világ* szót meghagyhatni általános alanynak, csak egyenlősíteni nem kell az *emberek* szóval; a világ több, nagyobb mennyiség; pl. „Büszkébb vala, mintsem túrne olyan dolgot, hogy a v i l á g előtt ne legyen ő boldog (Ar: ToldiSz. V.). Félrelépett a lába. Nagy hiba volt, de hát fiatalság bolondság. Az e g é s z v i l á g követ dobhatott volna rá, csak épen az apja nem” (Miksz: A jó pal. 49). Úgy érezzük, hogy a *világ* s az *egész világ* sem egy. Nem mennyiségileg, hanem minőségileg. „A v i l á g követ dobhatott volna rá” = bizonyos, hogy megtette volna. „Az e g é s z v i l á g követ dobhatott volna rá” = igaza lett volna a világnak, ha teszi.

A különös alany nélkül álló többes 3. személyű cselekvésszót megint csak határozatlan alanynak tekinthetjük, ha jól meg-nézzük, s nem általánosnak; pl. „A hol malacot i g é r n e k, zsákkal forgolódjál”. Első felében határozatlan az alany, a másodikban általános. „Azt m o n d j á k, a faluban delet h a r a n g o z n a k. Z s i n d e l y e z i k a miskolci kaszárnyát” (Nyr. XVII.394. Balogh P. példái). Ilyetén példák még: „aratnak, szedik a szőlőt, hegedülnek, szépen muzsikálnak, megütötték a dobot; már minálunk kidobolták, hogy a dongót ne danolják; azért csúfolták az isten csizma-diájának (Miksz: A jó pal. 48); fel szokták gyujtani az egész mezőt (Pet: Ifj.); iskolába nem járattak, olvasni nem tanítottak (Pet.); felmentik, elítélik, besorozzák, gyógyítják („az uri asszonyokat más-képen gyógyítják, mintsem a közönségeseket, nyertek is rajta sok-szor mint Birtók a csikben” Mik: TörL. 41); temetnek” sat. sat.

Az ily mondatokban az *emberek* v. *ember* szó gondolható

alanyul (BaloghP: Nyr. i. h.). Az ily kifejezésmód cselekvő igét alkalmaz s még se nevez meg valamely cselekvő személyt (Simonyi: Nyr. XIX.454). Hozzátehetjük, nem nevezi meg a cselekvő személyt illetőleg személyeket, mert a cselekvésszó akárhányszor már úgy is magában foglalja; s mert főbb a cselekvés kiemelése, mint a cselekvő személyé, illetőleg személyeké; a kérdés, a mely érdekel: mi történik, s nem: ki cselekszik.

Ismételjük, e mondatok alanya **h a t á r o z a t l a n** alany. S ezt a fölfogást nem kell merőben egyéninek, elszigeteltnek gondolni. K e r n tekintélyére, nézetére támaszkodik az, ki a *dicunt* (= *mondják*) alakról így nyilatkozik: *in diesem sei allerdings ein unbestimmtes subject enthalten* (Die deutsche satzlehre 39). És ez a határozatlan alany lehet hol egy ember, hol több. Egy ember például e mondatokban: *Rebesgetik*, ki is beszélte csak? (Miksz: A jó pal. 98). A faluban delet *harangoznak* sat. Több ember: *Szépen muzsikálnak, besorozták, temetnek* (a pap, a sirások, a gyászoló felek, mindazok, kiket szíven talált a veszteség; a nagy embert egész ország, világ temeti). Ezt a formát szinte lehet használni határozott, egyes személyről. Pl. a rossz fiú mondhatja az anyjának: *Ha ütnek, csak azért se teszem* (Lehr: T. 328.). Tegyük hozzá, hogy csakis a fiú mondhatja anyjának vagy apjának s nem megfordítva az apa a fiúnak, nem mondhatja, teszem, Aristophanes Felhőiben Strepsiades, a szerencsétlen apa, Phidippidesnek, a gonosz fiúnak, ki atyját jól elveri.

Van úgy, hogy alanyul személyt (se egyet, se többet) nem is gondolunk az állandó kifejezéssé vált többes 3. személyű cselekvő igéhez. Ilyen cselekvésszó a *nevesnek* ilyen kapcsolatában: *A mit jellemnek neveznek*, arról neki fogalma sincs' a. m. a jellemet hirből, nevéről sem ismeri, jellemtelen ember; e három illetőleg háromféle szólás közül kétséggkívül az első a legszegesebbik, leghegyesebbik. Ilyen példa még: *A mit tölt erszénynek neveznek*, távol van tőle mint a hold' (Pet: Pinty u.). E boldondul összetákolt agyag veleje, melyet embernek hívnak (Shaksp: IV. Henr. III. r. I.2), ez utóbbi csak rokona, nem édes egytestvére az előbbinek sat.

Tudnivaló, hogy a *neves* igének hasonló kapcsolata egyes első személlyel más árnyéklat: *Ezt nevezem* aztán baromvásárnak (Pet: Pest) = *szerintem* ez igazi baromvásár, ez aztán a baromvásár! (Simonyi: A magy. ny. II.148).

A főntebb idéztük közmondásról (A hol malacot ígérnek,

zsákkal forgolódjál') megjegyeztük, hogy első felében határozatlan az alany (többes 3. szem.), a másodikban általános (egyes 2. személy). Tudvalevő, hogy az általános alany ezen, egyes 2. személyű kifejezőmódjában a gondolat általános, olyan, mely minden emberre nézve áll (Simonyi: Rendsz. m. ny. 417), valami tanács, intés, óvás, melynek természetes megjelenési módja az egyes 2. személy a fölszólító mód keretében. Ide valók a k ö z m o n d á s o k, melyek legtöbbször senkinek és mindenkinek szólnak (Szvor: A magy. nép észjár. 14): 'S z ó l j igazat, betörik a fejed. Lassan járj, tovább é r s z. Addig n y u j t ó z k o d j á l, a meddig a takaród ér' sat. Ismeretes, hogy a közmondásbeli intés, óvás, tanács lehet indirekt alakú: 'S z ó l j igazat, betörik a fejed = így szólj igazat, hogy betörik a fejed; így jársz, ha igazat szólsz, tehát ne szólj' (Nyr. XIX.308). Úgy is mondhatjuk, hogy némely közmondás keserű igazsága, élettapasztalata (pl. 'Szólj igazat. Adj a tótnak szálást') valami n e g a t í v jelleget ad az általános alanynak. Negatív jellegű a gúnyos tanács is az általános alanyban e formájában: (A vershez) 'te soha egyéb mértéket egy szál cérnánál n e v é g y' (Arany: Vojt.).

Ezen egyes 2. személyű általános alany is néha sztereotip kifejezéssé mered, mint főntebb a *neveznek*. Így különösen a *talál, lel* cselekvésszók s rokonságuk; pl. 'A szobapadlón vizet áraszt, hogy n e m l e l s z egy tenyérnyi szárazt' (Ar: Hatv.) = n i n c s egy tenyérnyi száraz. 'Az ilyeneknek: selyemszőke, kökénykék, bár a régibb nyelvben vagy a nép nyelvében atyjuk fiaira b a j o s a n a k a d n á l, megkegyelmeznénk' (Lehr: Nyr. III.119). Arany L. népmeséiben a r a n y é r t s e t a l á l s z ily (határozott) birtokragos szót névelő nélkül' (Lehr: Toldi 393) sat. Valaminek a ritkaságát kiemelő formula. Analog szerkezet: annyi idő alatt, m í g h á r m a t o l v a s o l, az egész pokol lángba borult (Pap: Pal. népk. 129) = igen rövid idő alatt, azonnal.

Az ige többes 1. személyét az általános érvényű mondatban tán csak a nyugodtabb szín különbözteti meg az eleven egyes 2. személyű kifejezőmódtól s bizonyos p o z i t í v jelleg; pl. 'Hidd el szép az élet; ha v e h e t ü n k, mért ne v e n n é n k örömeiből?' (Pet: Tompa M.-nál). Lassan m e n j ü n k, tovább é r ü n k' (Kreszn. Szótár. Vö. lassan járj, tovább é r s z) sat. A pozitív és negatív jellegű általános alanyok a többes 1. és az egyes 2. személy alkalmazása módjára igen jellemző ez a példa: 'Úgy van a z e m b e r a nyelvérzéssel, mint a durcás gyerekek; ha nagyon

f a g g a t o d, vagy semmit se vall, vagy azt is, a mit nem tett erre az érzésre nagyot, mindent ne építsünk' (Lehr: Nyr. IV.543).

Végezetre általános alany még a főnévi igenév (infinitivus); pl. 'Hét vásáron sem talál ni mását. Ilyen sötétben alig lát ni. Már hall ni, mit beszél. Csak fülhegygel hall hat ni. Nem tud hat ni, mihez hasonlít. Nem tud ni, mért utazott el. Szegénységet el nem titkol hat ni' sat.

Nem tudjuk, hogy a főnévi igenévnek mint alanynak mi a kiegészítendő állítmánya: *lehet-e, van-e*; annyit érezünk, hogy a mint az effajta példákat rekonstruálni szokás, az a teljes mondat többé-kevésbé elütő szerkezet. Simonyi például ezt: 'mit lát ni?' így rekonstruálja: 'mit *van* látni?' (mint mondjuk: van mit látni, nincs mit tenni).

Azt hisszük, lehet, tévedünk, hogy a 'mit látni?' és 'mit van látni?' kétféle szerkezet. (Vö. 'Mit *van* t e n n e m? Olvasni tán?' Ar: Összel; = m i t t e g y e k?)

Úgy érezzük, hogy a 'mit van látni?' két mondatból van összerántva, hogy vegyülékmondat. Pázmánynál ez a példa: 'A fogházak oly telin voltak püspökökkel, papokkal, hogy a gonosztevőket nem volt h o v á t e n n i' (Kal. 54), világosan mutatja a forradást, ha nem is a módját, de tényét, sőt helyét. Rekonstruálva: nem volt h e l y, h o v á t e g y é k.

Azután a nem 'tudni és nem tudhatni' más és más árnyéklat. 'Nem tudhatni, miért utazott el' = a k a r n á az ember megtudni, de hiába. 'Nem tudni, miért utazott el' = nem tudja az ember, de n e m i s i g e n t ö r ő d i k v e l e (nescio, neque curo) sat.

Azt hisszük, nem helytelen a határozatlan és az általános alany ügyében mondott ítéletünk. BARBARICS RÓBERT.

A BUDAPESTI SZEMLE S A MAGYAR NYELV.

Kétségtelen dolog, hogy a magyar folyóiratok között a Budapesti Szemlét illeti meg a legelőkelőbb hely. Nagy multja, kiváló szerkesztőinek neve, az Akadémia égisze és nem csekély áldozatai, mindezek biztosították részére az elsőséget. Meg szoktuk úgy tekinteni, mint a leghiresebb magyar tudósok találkozó helyét és mint a legszigorúbb kritikusok csataterét, s e tekintélyét az újabb éveknek mind sürűbben fölhangzó vádjai sem tudták teljesen lerontani.

Legalább előttem nem. Hiába hangoztatják, hogy a B. Szemle, mint az osztrák diplomacia egy eszmével, mindig egy esztendővel késik el az aktuális kérdésektől; hiába vetik szemére, hogy a B. Sz. szerkesztőjének különös kedvtelése a legnépszerűbb írók ellen, Jókai regényei, Dóczi drámái és Kiss József balladái ellen hajsztát folytatni; hiába akarják hibájául fölróni, hogy nagyon sok benne a fordított és átdolgozott közlemény, sőt hogy az újabb magyar szépírói nemzedék legtehetségesebb tagjait is magas korlátokkal zárja el magától; hiába vádolják azon főbenjáró bűnnel, hogy elfogult Kossuth ellen és talán még elfogultabb Görgey mellett, valamint azzal a nem csekélyebb bűnnel, hogy mióta szerkesztője az aktív politika terére is kilépett, a B. Sz. lett mindenféle közös ügynek a legtúlzóbb védője: mindez nem birta belőlem kiirtani a B. Sz. iránt ifjú koromtól fogva érzett tiszteletet és kegyeletet; a B. Sz. mai napig is legkedveltebb folyóíratom, melynek megjelenéséről lesve lesem a fővárosi lapok első tudósítását, melynek tartalomjegyzékét minden lapban figyelemmel kísérem és melynek közleményeit egytől-egyig a leghivebben elolvasom.

Igen, egytől egyig elolvasom, akár Péterfy Jenőnek mélyen gondolkodó, stilusával magasan szárnyaló esztetikai és irodalomtörténeti eredeti fejtegetéseit, akár Imre Sándornak a 'középkori magyar irodalom' nyelvéről végtelen részletezéssel és végtelen szárazsággal összeállított adathalmazait; elolvasom Tisza István magvas nemzetgazdasági cikkeit és Nendtvich Gusztávnak a világ előállításáról szóló özönvízelőtti nézeteit; nem unok bele a Burns költeményeinek végtelen folyamába, holott, azt hiszem, Lévy József, a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja úgy is ki tudta volna adni Burns fordítását, ha nem a B. Szemlében nyomtattat le minden egyes darabot előre; nem csömörlöttem meg az olyan erkölcstelen elbeszélésektől se, minő Zuleima, melyet a tiszta és ideális fölfogás mintájául közöl P. Loti-tól, Zolának a francia Akadémiában és a regényirodalomban ellenfelétől; nem zavar meg az Értesítőnek tarka egyvelege se, melyben ismertette vannak mindenféle munkák, még magyar irodalmi jelenségek is; nem borzadok vissza még Pálffy Albertnek a harmincas-negyvenes évekből hazajáró lelkeitől, akarom mondani regényeitől se.

Így történt, hogy az idei télnek hosszú unalmas estéin rákerült a sor Meyer F. K. 'Jenatsch György' (Budapesti Szemle 67. és 68. köt.) című regényére is. Szerző és cím nem nagyon vonzott, mert egyiknek se hallottam hírét se; de alig futottam át

a bevezető néhány sort, feszült figyelem és élénk érdeklődés váltotta föl lelkemben az előző közönbösséget. Ilyen, minden egyes mondatra, kifejezésre, sőt szóra kiterjedő figyelemmel még nem olvastam regényt. De mikor megkérdeztem magamtól, hogy mi is az oka a lázas érdeklődésnek, akkor vettem észre, hogy engem nem a mű költői szépsége ragadott el, nem a szerkezet és jellem művésziessége gyönyörködtet, hanem az előadásnak bonyolult, majdnem érthetetlen volta tart lekötve, a nyelvnek minden képzelmet fölülmúló magyartalansága bosszant.

Azt hittem, hogy káprázat játszik velem. Nem, nem lehet, hogy a Budapesti Szemle, a M. T. Akadémia támogatásával megjelenő, a magyar tudományos folyóiratok között legelőkelőbbnek tartott, a legművészbibb prózáról híres és a nyelv tisztaságára oly féltékeny Gyulai Páltól szerkesztett Budapesti Szemle volna a kezemben. Nem, ezt a regényt a három krajcáros 'Budapest' vagy a két krajcáros 'Budapesti Ujság' közli, melynek munkatársai föl-váltva fordítanak egy-egy darabot a regényből, minden nap az, a ki ráér, és annyit, a mennyire ráér; fordítják olyan nyelvből, a melyet nem is ismernek, olyan nyelvre, a melyet nem értenek. Azonban hiába volt minden önámítás, a finom sima papiros, a Franklin-Társulat tiszta nyomása, szép betűi csakhamar meggyőztek, hogy valósággal a Budapesti Szemlét olvasom, hogy gondos fordítással van dolgom, a mely már rég készen állott és alig várta, hogy Loti 'Zuleimaiának' majdnem oly gondos fordítása immár véget érjen, melyet a szerző szépen letisztázva nyújtott be a pontos kiállításra és olvasható írásra kényes szerkesztőnek, sőt a melyet a szerkesztő maga is nagy figyelemmel többször elolvasott és csak gondos megvizsgálás után látta el a magyar írónak, kivált fiatal írónak eredeti terméke előtt alig ismeretes 'imprimatur' **k e g y s z ó v a l !**

Talán a szives olvasónak is szívéen fekszik valamennyire a B. Sz. hírneve és így nem fogja fölösleges munkának tartani, hogy ha mégis föltüntetem a B. Sz. és a 'Budapest' avagy a 'Budapesti Ujság' regényközleményei között a különbséget; egyszersmind meg fogja engedni, hogy e végre jellemezzem a szóban forgó fordításnak sajátos nyelvét, elemezzem különös mondatszerkezetét és még különösebb szórendjét, bemutassam nem mindennapi kifejezéseit és érdekes ritkaságú szavait.

Bizony sok sajátosság, nem kevesebb különösség, tömérdek szokatlan kifejezés és nem egy érdekes ritkaságú szó jellemzi a

kérdéses fordítást; csakhogy mind e jellemző vonások épen nem alkalmasak a Budapesti Szemle regényközleményét a Budapestben és társaiban megjelenő rémregényeknek fölibe emelni, sőt ellenkezőleg, engem azon lesújtó ítéletre kényszerítenek, hogy Kazinczy-nak szándékosan idegenszerű fordításai óta, Egmont ,háromszor is fel!'-je óta, magyartalanabb, de egyúttal költőitlenebb munka nem jelent meg a magyar irodalomban; s hogy S. M. (a jeles fordító művész e betűk alá rejtette halhatatlanságra hivatott nevét!) a maga értelmetlenségével, utánzó szolgáltságával hatalmas versenytársául szegődött leghirhedtebb fordítóinknak, a kiknek nevét ez alkalommal szükségtelennek tartom megemlíteni, hisz az olvasók s épen a Nyelvőr olvasói különben is eléggé ismerik őket.

Szóban forgó regényünknek német szerzője C. F. Meyer, mindennapi neve mellett is nem közönséges stilista tehetséggel van megáldva. Tömött, rendkívül jellemzetes előadásának legfőbb tulajdonsága az erő, a melyet csak növel a maga helyén használt velős népiesség és ódonszerűség.

Távol van tőlem, hogy a jelen fordítástól e magasabb stilus-sajátságokat is megköveteljem; megelégedném, ha csak a tudatos törekvésnek akadnék nyomaira. Pedig a nagy hűség épen nem akadályozta S. M. urat, hogy az eredetinek stilbeli jelenségeit vissza ne adhatta volna, mert lelkiismerete nem nagyon szigorú szók, kifejezések, mondatok megváltoztatásában, sőt kihagyásában se, kivált midőn magában az eredetiben értelmi nehézségre bukkan. Bármennyire érdekelt is a szóban levő fordítás, annyi időt még se szánhattam reá, hogy elejétől végig lapról lapra, mondatról mondatra összevessem az eredetivel; csupán az első és utolsó fejezetek tüzetes összehasonlítására szorítkoztam, de e töredékekben is azon tapasztalatra jutottam, hogy a fordításban hiányzik az eredetinek számos szava, kifejezése, mondata, sőt hosszabb részlete is.

Az csekélység, hogy a regény egyik szereplőjét ,Blasius Alexandert' mindig csak Balázs néven említi, az is mellékes, hogy az egyik Lehmannak keresztnevét, ,Kurit' egyáltalában nem is fordítja (B. Sz. 67. k. 404. l.), valamint hogy számos tulajdonnevet mellőz.

Fontosabb, ha már egész mondat is elmarad; mint pl. a 397. lapon ,Es war ein hoher, spitzer filz von schwarzer farbe'. Vagy talán fordító nem találta volna a ,filz'-nek helyes magyar mását? Még érdekesebb volna tudnunk, miért nem birkozott meg a fordító a 406. lapon e mondattal: ,Oder hat es gefehlt, hat er dran glauben müssen?' Vagy talán nem birt meg véle?

A mű vége felé se sokkal gondosabb a fordító; a B. Sz. 68. k. 759. lapján hiányzik e mondat: „Sie hatte ihm keine waffe zu bieten”; sőt ekkor úgy látszik már annyira sietett a fordító, hogy egy egész kikezdésnek, teljes tizenhárom sornak (lásd a német eredetinek 347. lapján *Pancratius*-tól — *zu suchen*-ig) az elmaradását se vette észre.

De mindez hagyján. Szívesen elengedném s velem együtt a legtöbb olvasó a filológiai pontosságot, a betűkre is kiterjedő lelkiismeretes hűséget, ha különben az egész előadás megőrizte volna az eredetinek sajátosságait, erejét, tömörségét, népies fordulatait és ódon színezését. Azonban S. M. úr nem e fontosabb és művészibb fordítói kellékeknek áldozta föl a szigorú hűséget, mert a fordításnak e magasabb követelményeiből alig valamicskét találhatunk az összes XV fejezetben, mert a magyar nem megfelelő méltó mása, hanem legtöbbször ügyefogyott torzképe, valóságos paródiája az eredetinek.

Mivé lesznek a németnek tömött kifejezései? „Brandröthen und mordgeschrei hinter sich lassend” így hangzik magyarul: „Gyujtogatástűzét, gyilkosok zaját magamögött hagyva.” (67 k. 403). — Mivé lesznek a németnek találó jelzői? „Der wort- und schlagfertige Kuri Lehmann” a magyarban: „bőbeszédű s furfangos eszű Lehmann” (67 k. 404) lesz, holott e szereplő személyben a szerző se bőbeszédűséget, se furfangot nem akart bemutatni.

E kifejezés fordítása különben végzetesen jellemző S. M. úrra, mert valóban, míg a német szerző a szó legjobb értelmében mindig *wortfertig*, addig a magyar fordítót a *bőbeszédű*nél egyéb jelző nem illeti meg.

Hogy mivé lesz az eredetinek színe, ereje, hadd állítsak itt egymás mellé egy kissé összefüggőbb szöveget.

(Lásd német szöveg 890.

B. Sz. 67. k. 408).

Oft wenn er ungestört an seinem arbeitstische saß, ward er unversehens zurückgetragen in die vergangenheit. Er stand wieder in Berbenn vor dem brennenden hause und sah den schulfreund aus den flammen treten, sein noch im blassen tode wunderschönes weib über der schulter, er sah ihn unausgesetzt,

Gyakran, midőn háborítlanul ült íróasztalánál, önkéntelenül is visszaszállt a múltba. Újra ott állott Berbennben az égő ház előtt s látta, a mint iskola-társa a lángokból kilép, vállán hordva még a halvány halálban is csodaszép nejét; látta, a mint szakadatlanul, fáradhatatlanul, szótlanul

unermüdet, wortlos voranschreiten auf den gefährlichen bergpfaden und über die zerrissenen gletscher, bis der schweigsame seine last niederlegte auf dem kirchhofe von V., um sie dort in bündnererde zu bestatten. Immer mehr wurde H. W. von dem eindrucke bewältigt, die lohe, welche den häuslichen herd des bündners verzehrt, flamme fort als verborgener unauslöschlicher rachebrand in seiner brust und als Jürg thränenlos am grabe seiner Lucia gestanden, habe er mit ihr alle harmlosigkeit der jugend, alle weichen gefühle und vielleicht jedes menschliche erbarmen versenkt. Hatte doch W.'s herzliche theilnahme bei ihm keine stätte, nicht ein einziges erweiterndes wort gefunden.

ment elől a veszélyes hegyi utakon s repedezett jegeseken, míg végre a néma ember a v.-i temetőben rakta le terhét . . . W. H.-t mindannyiszor elfogta az a benyomás, hogy az a láng, mely a bündeninek házi tűzhelyét elemészté, most lelkében, mint olthatatlan bosszú tüze lobog rejtetten, és hogy György, mikor könytelenül ott állott Luciája sirjánál: ifjúsága vidámságát, minden lány érzelmét, talán minden emberi könnyörületet is oda temetett. Hiszen még W. részvéte is lepattant róla, egy szónyi feleletre sem talált.

A fordító, kinek a magyar nyelv csak olyan elsajátított nyelve lehet, kivált akkor árulja el gyámoltalanságát, midőn népies ízt avagy ódon színt kellene utánoznia.

Egy révészlegény beszélget Waserrel, Zürich város jegyzőjével, csakugyan eredeti, ötletes, fordulatos svájci népnnyelven. Ideiktatom a magyarját is, hadd találjon benne, ha tud, az olvasó magyar népies ízt, csak egy foghegyre valót is.

Ihr wiszt mehr, als wir, herr Waser! Hab' ich Euch nicht mit einem reisebündelein vor vierzehn tagen nach Rapperswyl geführt? Ihr wolltet ein wenig in die berge hinein, sagtet Ihr. Beim eid, Ihr seid beim Jenatsch gewesen! War denn der nicht zur stelle? Der Jürg hat sich doch, beim strahl, von denen aesern von pfaffen nicht abthun lassen! Ihr blickt so traurig drein! Es ist ihm doch nichts passirt? Oder hat es gefehlt, hat er dran glauben müssen?

(Lásd német szöveg 876.

Kegyelmed, Waser uram, többet is tud, mint mi. Nem indult-e két héttel ezelőtt egy kis batyucskával Rapperswylbe? Azt mondta, hogy egy kissé a hegyek közé szándékozik menni. Esküdni mernék, Jenatschnál volt! Hol ült ez a zavarok alatt? Györgyöt — isten úgy segéljen — csak nem falták föl a keselyük? Olyan szomorun néz Kegyelmed! Csak nem esett Jenatschnak baja?

B. Sz. 67. k. 406).

Nem számítva, hogy az utolsó, olyannyira pregnans mondat a magyarból teljesen hiányzik, csak azon merészségen csodálkozom, mellyel a fordítónak fantáziája — per associationem idearum (?) — a német *aesern*-ről a magyar *keselyűk*-re száll.

Még ügyefogyottabb, mikor a német szövegbe szőtt, egykorú színt mutató régies beszéd és levéltöredékeket kellene magyarul visszaadnia. Mintha a fordító a jelen hírlapok nyelvénél régibb magyarságról soha se hallott volna, mintha soha se olvasta volna Pázmánynak és a protestáns prédikátoroknak szenvedélyes, dörgedelmes beszédeit, mintha soha se figyelte volna meg a régi magyar leveleknek sajátos kezdését és végződését, mondhatnám specialis curialis stílusát.

A német szerző Rohan Henrik herceg halálát egy a harmincéves háború korából való „flugblatt” szavaival jellemző ódonszerűséggel igyekszik előadni. Mellé állítom itt is a magyart, hátha valamely élesebb szem mégis tudna benne fölfedezni egyetlen vonását is a régi magyar nyelv képeinek, hátha élesebb fül csak egyetlen hangot is észre tudna benne venni a XVII. század magyar kiejtéséből.

(Lásd német szöveg 341.

B. Sz. 68 k. 454).

Allen evangelischen herren, städten und landschaften deutscher nation geschieht hiermit kunde, dasz herzog Bernhard von Weimar bei schlosz und stadt Rheinfelden eine glänzende viktoría über die kaiserlichen erfochten hat. In dieser feldschlacht, die zwei tage dauerte, wurde der in der tracht eines gemeinen reiters in unsern reihen mitfechtende herzog Heinz Rohan von dem feinde nach tapferer gegenwehr und erlittener verwundung zum gefangenen gemacht Am fünften tage danach, als es mit herzog Heinz zum sterben gehen sollte, verlangte er nach einem geistlichen deutschen lied, wie er solche im heer sonderlich gern hatte singen hören. Da versammelten sich wohl hundert mann aus dem lager,

Minden rendű evangelikus uraknak, városoknak s helységeknek Németországon szolgáljon tudomásul, hogy weimari Bernát herceg Rheinfelden vára mellett fényes győzelmet aratott a császáriakon. E csatában, mely két napig tartott, az ellenség hősieš önvédelem és szenvedett sebesülés után elfogta Rohan Henrik herceget, ki egy közönséges lovas öltönyében harcolt sorainkban Ötöd napra ezután, mikor Henrik herceg halni indult, nagyon vágyakozott valami istenes dal (?) után, minőt különben is nagyon szeretett a táborban hallani. Erre vagy száz ember, lovas

reiter und fuszvolk, alle wohl geübt und erfahren in dieser fröhlichen kunst, vor dem gezelt des herzogs und sangen ihm ein neu geistlich lied, das unlängst in das lager gekommen war etc.

és gyalog, e vidám művészetben jártas és gyakorlott, összegyülekezett a herceg sáтора előtt s egy kegyes dalt énekelt sat.

Ilyen készületlenül vállalkozni egy irodalmi becsű és stílbeli művészetre törekvő munkának a lefordítására, ahhoz nem csekély bátorság kell, sőt több, vakmerőség. Nem is lehetséges az másutt, csak nálunk, a kik ugyan nagyon jól ismerjük azt a közmondást: „A ki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul“, de azért megengedjük, hogy magyarul írjon és magyar íróul szerepeljen az, a ki nem tud magyarul.

Már különös képzésű és összetételű egyes szavai is elárulják, hogy S. M. úrban a magyar nyelv csak olyan oltott ág, mely gyökérig soha sem hathat. Nem mondhatnám, hogy a magyar nyelvet nem igyekezett elsajátítani, de igyekezet és eredmény még távolról sem egy; azt se mondhatnám, hogy a magyar nyelvtant nem tanulmányozta, csak hogy a szabályok alkalmazásában nincs elég gyakorlata s a mi fontosabb, hiányzik nála az útbaigazító nyelvérzék; végül azt se tagadhatnám, hogy a fordító népies műveket nem olvasott, de egyáltalában nincs tisztában a népies szók jelentésével, még kevésbé azzal, hol és mikor illik a szövegbe egy-egy népies fordulat vagy egy-egy tősgyökeres hungarizmus.

A fordító nem ismeri eléggé a magyar nyelvet, épen azért új szavak képzésére, eltérő alakok használatára vetemedik ott is, hol semmi szükség sincs reá.

Így találjuk nála a *fírka* szót (67. k. 252), holott *irka-fírká*-t követelne az eredetinek értelme és a helyes magyar nyelv. (Ich habe den wisch zerrissen). *Iégés-mosgás*-ról is hallott a fordító, de neki ez nem tetszik, mert nem rímel, tehát fogja magát, korrigálja a magyar nyelvet és ír *isgó-mozgó*-t.

H a z a á r u l ó n a k csak oly bűnöst mer tartani, a ki legalább is egy birodalmat ad el, épen azért egy svájci tartomány *landesverrüther*-jét *ország árulója*-nak fordítja (67. k. 253).

Arról is tud valamit, hogy a büszke embert magyarul *rátarti* és *rátartós* névvel is illetik; e két szó alapján följogosítva érzi magát a német *hochmut*-ot *rátartóság*-nak fordítani.

Nyelvalkotó merészsége természetesen új összetételekre is ragadja; így szaporítja a magyar szókincset *éjjeljáró* (67. k. 262)

és *kegyhely* szavakkal. Vagy talán nem annyira merészség, mint szolgai hűség, a német *nachtfahrer* és *gnadenort*-hoz való lelketlen ragaszkodás szülte e szavakat? Az utolsóra különben eddigelé jó magyar szónak tartották a *bucsújáró hely*-et is.

Bátorsága a jelzős kifejezésekben se hagyja el; olyan vakmerő epitheton ornansokat találunk, hogy szinte a hajunk is égnek áll tőle. Im egy néhány: „A fiu napbarnított, e r ő s g y ö k é r b ő l h a j t ó l e g é n y” (68. k. 404). Hogy az olvasó sokáig ne álmélkodjék e merész képen és hiábavaló kérdésekkel ne zaklassa magát, hogy vajjon mit hajt, kit hajt, miből hajt és mire hajt a szóban forgó legény, sietve ideiktatom a német eredetét: „Der junge, ein von der sonne geschwärztes, kräftig aufgeschossenes gewächs.” A f ő l z a j l ó ö r ö m ö t is legjobban akkor értjük meg, ha melléje állítjuk a német *aufglühende freude*-t (68. k. 457). S í r á s ó a r c c a l is nehezen tudunk valakit magunk elé képzelni, hacsak a német segítségünkre nem jő: *mit einer todten grabber mienne*.

Tiszteisereges kíséretében is (68. k. 453) ritkán jár a magyar vezér; ellenben német vezért gyakran láthatunk: *mit einem zahlreichen gefolge seiner offiziere*.

E különös képzésű, szokatlan alkotású szavak számát megsokszorozhatnám, de szenved a mi fordítónk több gyöngeségben is; nem szeretném egyiket a másikért elhanyagolni.

Azt hiszem, fordítónknak az a legnagyobb baja, hogy nem ért jól magyarul, ismeri a magyar szavakat, de nincs tisztában helyes jelentésükkel. Ismeri például a *köszönt*!, a *mesél* szókat, de nem tudja, hogy az első nem egyértelmű a *kössön*, a másik se az *elbeszél* igével, s így az elsővel nem lehet fordítani a német *grüßen*-t: Isten velünk, köszöntött Planta (67. k. 255): (Gehabt euch wohl, grüßte Planta; a másikkal se a német *ersählen*-t: tovább meséle (257), elmesélte továbbá (258. 260. és több lapon), kivált mikor rákiálthatunk a fordítóra: Nem mese az, gyermek! E két ige helytelen használata különben érdekes adalék a fordító topografiai viszonyainak földerítéséhez, mert fogadni mernék, hogy S. M. úr nem valahol a Tisza partján látta először a napvilágot, hanem alkalmasint Budapest uccáin szívta magába a magyarságot. Így nem tudja a fordító, hogy csak a barom szokott visszahőkölni, magyar ember legföljebb ha meghökken; azt se tudja, hogy *idején* meg *idején való* nem cserélhető föl egymással, a mint ő teszi: „Ez visszahőkölt s idején látta, hogy

fekvő helyére vonuljon' (67. k. 267), németül: ,Dieser fuhr zurück und fand es gerathen, etc.' Még kevésbbé érzi a különbséget *hamis* és *nem igaz* között. A magyar ember, ha hamisat beszél, még távolról se hazudik: ,Ki otthon nem igen mondott h a m i s a t' (67. k. 265), németül: ,Der in seiner heimat nicht leicht eine u n w a h r h e i t sagte'.

A fordító azzal sincs tisztában, hogy ,tisztázni a helyzetet' és ,a helyzettel tisztába jönni' nem egészen mindegy; pl. ,Waser először hallgatódzva t i s z t á z n i akarta a h e l y z e t e t'; nem szólva e mondat kegyetlen szórendjéről, tudnunk kell, hogy itt egy utas tájékozni akarja magát egy ismeretlen udvarban, tehát nem valami bonyodalmat kíván megoldani, a mint az a németből első olvasásra is kitűnik. ,Waser suchte erst lauschend sich die s i t u a t i o n k l a r z u m a c h e n' (67. k. 264).

A *tévedés* és *fölcserélés*, *elhibázás* szavakkal sem lehet tisztában, különben nem fordítaná e mondatot: ,Mein kopf gleicht dem deinigen zum v e r w e c h s e l n' ily képtelenül magyarra: ,Fejem a t é v e d é s i g hasonlít a tiedre' (67. k. 398); a ,hasonlít rá' dialektikus kifejezést, mondhatnám budapestinizmust itt sem kárhoztatom.

Egyébiránt az egész munkának talán egyetlen egy hosszabb mondata sincs, mely ellen hűség vagy magyarság szempontjából kifogást ne támaszthatnánk. Főkép a rokonértelmű szókat zavarja össze. Így zavarja össze *elfeketít* és *befeketít*, *elront* és *megront* igéket e mondatban: ,S a két Planta egen-földön megfordult, hogy e l f e k e t í t s e n s e l r o n t s o n' (67. k. 273): ,und die beiden Planta zogen in aller herren ländern herum u n s a n z u s c h w ä r z e n u n d s c h l e c h t z u m a c h e n'.

Az olvasó a következő mondatokban maga is észreveszi a magyartalanságot, pontatlanságot, sőt értelmetlenséget, ha csupán melléjük állítom az eredetieket.

,[A reformátusok] a hallott tényekkel meg nem elégedve, a pápistáknak egy általános összeesküvésére gyanakodtak minden nép ellen, mely a tiszta hitet vallja' (67. k. 405): ,nicht zufrieden mit den überlieferten thatsachen, v e r m u t h e t e n sie eine allgemeine verschwörung der papisten gegen a l l e s v o l k, das'...sat. Nem kell magyaráznom, hogy v e r m u t h e n nem g y a n a k o d i k és a l l e s v o l k nem m i n d e n n é p.

,Hogy az atyáktól mindenféle szerecskét vásároljanak (t. i. a bucsújárók), gyógyszerert beteg embernek, állatnak s oltalmat

pokoli káprázat ellen (67. k. 404): „um von den vätern allerlei mittelchen einzuhandeln gegen krankheit von menschen und vieh und gegen teuflischen spuk“. Tehát a *mittelchen* szó magyarul *szerecske* is, *gyógyszer* is, *oltalom* is; *spuk* pedig *káprázat*?

„Az elhatalmasodott Ausztria félelme ezúttal megbénította Zürich vendégszeretetét, melytől különben egy menekülőt sem zárt ki“ (67. k. 411). Hogy ki fél? és hogy ki zár ki? az csak a németből érthető meg: „Furcht vor dem übermächtigen Oesterreich lähmte diesmal die gastfreundschaft der stadt Zürich, die sie sonst keinem vertriebenen versagt“.

„Aber er faszte sich“, ez fordítónk szerint: „De összeszedte magát“ (67. k. 406), holott egy dühös apáról van szó, a ki mielőtt arcul ütné a fiát, mérsékli magát.

„Und ihr muth gemacht hatte“, magyarul: *u n s z o l t a* (67. k. 405), mert a mi fordítónk nem érez különbséget *unszol* és *bátorít* között.

„Sie drangen heftig in mich“, itt már helyén lett volna az *unszol*, de a fordítónak jobbnak tetszik e különös kifejezés: „ezért ugyancsak *s z í v e m h e z b e s z é l t*“ (68. k. 452).

Ehhez is kell olvasnunk a németet, hogy megértsük a magyarját: „S egy kézmozdulattal el akarta bucsúztatni“ (67. k. 258): „und wollte ihn mit einem wink verabschieden“.

De százával kellene a mondatokat újra nyomtatnom, ha a fordításnak minden ilyen apróbb botlását föl akarnám tüntetni; inkább néhány megrögzött hibájára szeretnék rámutatni.

A ki nem tud jól magyarul, az leggyakrabban az igekötőbe botlik bele. Kiteszi ott, a hová nem kell; elhagyja onnan, a hol az értelem megkövetelné. Ilyenek: „Nagyon vágyott utána, hogy iskolatársát, Jenatschot, ölelhesse“ (67. k. 262): „es verlangte ihn seinen schulfreund Jenatsch zu umarmen“.

Mindenki érzi, csak a fordító nem érezte, hogy itt az *ölel* tartós cselekvést jelent, holott annak e helyen semmi értelme.

Hiányzik az *el* igekötő: „S a két Planta gyűléseitekre járt“ (67. k. 273): „Und die beiden Planta z o g e n a n e u e r n t a g s a t z u n g e n h e r u m“. Természetesen akár *el*-lel, akár *el* nélkül a szórend rossz.

Hiányzik a *meg*: „Komoly tartásában maradt“ (67. k. 256): „er behielt eine ernste haltung“. Természetesen a szórend e helyütt is hibás.

Ellenben fölösleges a *meg*: „A mai veszélyes politikai helyzet-

ben, mely államhajócskánk fölötté ovatos kormányzását kívánja meg' (67. k. 259): ,die gefährlichen politischen konjunkturen, welche die umsichtigste führung unseres staatsschiffleins erfordern.'

Az S. M. úrhoz hasonló oltott magyarnak a személyjeles szókkal sem kevés a baja. Nem tudják, mikor szükséges a mondat alanyával birtokviszonyba hozható mondatrészhez a személyjel és mikor maradhat el. S. M. úr tudja, hogy a magyar gyakrabban él vele, mint a német, s azért kiteszi oda is, hol teljesen fölösleges, sőt értelemzavaró. Pl. ,Nem Pompeius ur volt-e e köpenyében burkolt alak?' (67. k. 262): ,war diese in einen mantel gehüllte gestalt nicht herr Pompeius gewesen?'

,Furcsa látogatása volt iskolájában, professor uram!' (67. k. 257): ,Ihr habt seltsamen besuch in eurer schule gehabt'.

Ellenkezőleg, hiányzik a személyjel a következő mondatból: ,károgó madárnak szörnyű étekül' (67. k. 408): ,dem krächzenden gevögel ein scheuszlicher frasz'. Azt csak mellékesen említem meg, hogy e helyt a *gevögel*-t többes számmal kellett volna fordítani.

E példák nagy számához csatlakozik a személyjelnek teljesen hibás használata, a mit már nem annyira tudatlanságból, mint elbizakodott gondatlanságból magyarázhatok.

Ilyen: ,S é l e t k é r d é s e n e k ü n k is, hogy ezt minden áron megakadályozzuk' (67. k. 273): ,und es wurde zur lebensfrage für uns, dies um jeden preis zu verhindern'. Az ilyentől csakugyan megfájulhat az olvasónak a fő!

Még különb: ,De hogy az ég meg tudja óvni kiválasztott harcosait, erről nekünk mély hálánkat fölkelő bizonyítékát adta' (67. k. 408); mert e mondatban erről volna a *bizonyítékát* szónak birtokosa; németül: ,aber dasz der himmel seine ausgewählten rüstzeuge zu bewahren weisz, dafür gab er uns ein den innigsten dank erweckendes zeugnis'.

Ilyen szembeszökő hibák után ne is csodálkozzunk azon, hogy a fordító a genitívust gyakran fölcseréli a datívussal, illetve a datívusi *nek* ragot szükség esetén is elhagyja: mint: ,a vérfürdő, mely rokonságomból nem egy korábbi barátom életébe kerül' (67. k. 267). Hasonlókép hibás: ,iparkodott a most történetek nyitjára lelni' (67. k. 255): ,und suchte das verständnisz des eben vorgegangenen sich aufzuschlieszen'.

Akkor se kis veszély fenyegeti a fordítót, mikor magyaros avagy épen népies akar lenni. Hallotta, hogy a szenvedő ige nem nagyon kedvelt alak, tehát a debreceni gramatikától ajánlt *ódik-*

ődik-hez fordul olyankor is, mikor már jellemzetesség okáért is (régí vallásos nyelvet kellene utánozni) valódi szenvedő ige volna helyén. „Mindannyi a tűz és vas által emész t ő d ő t t meg” (67. k. 404.): „Alle seien sie mit feuer und schwert vertilgt worden.”

Népieskedni akar e jelzővel: i n a s z a k a d t k i f e j e z é s (67. k. 254), de rajta veszt, egyrészt, mert csakugyan nehéz i n a s z a k a d t kifejezést csak el is képzelni, másrészt, mert a német „gar schwächliche Ausdrücke” épen nem követeli e helyt a p r e g n a n s jelzőt.

Máshelyt egy házassági tervről van szó, melyről a lány apja németül így nyilatkozik: „aber das liegt in weitem felde”; a fordító azt hiszi, hogy e germanizmusnak tökéletesen megfelelt e magyaros szólással: „De annak még sok ága-boga van” (67. k. 261). Legyen az ő hite szerint.

Ellenben mikor valamely velős német mondást hasonló magyar szólással kellene visszaadni, cserben hagyja a készülsége. *Schrecken und schande* a németben elválaszthatatlan alliteráló páros kifejezés, a melynek magyarul nem s z é g y e n és r e t t e g é s felel meg (67. k. 254.), hanem a szintén mindig összekötve előforduló: s z é g y e n és g y a l á z a t.

Ha már ennyi kifogásom volt a fordítás ellen, csupán az egyes szók, kifejezések és szólások szempontjából, elképzelheti az olvasó, hogy a szórend ellen vétő példák még nagyobb halomra gyűjthetők. A fordítónak általában fogalma sincs a magyar szórend legfőbb szabályáról, hogy a főhangsúlyos szónak közletlen az ige előtt kell állani; lépten-nyomon áthágja e törvényt. Idézeteink legnagyobb részt e hibára is példakul szolgálhatnak, de még néhány mustrának valótól ne sajnáljuk a papirost.

„Ujra öt évvel ö r e g e b b l e t t s a magános havasi ösvényen fáradhatatlanul l e f e l é h a l a d t (67. k. 261). — A fölzugó szélroham f e j é r ő l l e f u j t a kalapját mielőtt a második roham könnyű zsákmányát (a rohamnak zsákmányát?) a mélyben habzó patakba dobhatta volna (67. k. 261). Wasser finom posztókalapját mélyen homlokába nyomta és a most meredekebbé váló lejtőn gyorsan l e f e l é s z ö k e l t (67. k. 261). Vén anyókák, kik napégette arcokat félénken vörös fejkendőjökkel t a k a r t á k’ (67. k. 404). Tehát nem merészen vörös volt a fejkendőjük?

„A féktelen vadság e kitörése félelmességéből teljesen kivet-

köztette volna őt szemében' (68. k. 435). Ide már kénytelen vagyok a németet is mellékelni, mert a magyar sehogy se érthető magában: „Dieser ausbruch ungezähmter wildheit hätte den Bündner auf die stufe eines ungefürchteten hinuntergesetzt'.

E mondatokból egyszersmind egy újabb fajta germanizmus állapítható meg, t. i. az igének hátravetése. A fordító és vele együtt minden gyöngé magyar, nemcsak azért hagyja mondat végére az igét, mert nem tudván kiválasztani a főhangsúlyos szót, úgy gondolkozik, hogy az ige előtt álló sok mondatrész közül valamelyiket csak megilleti a főhangsúly, hanem más okból is. A németben ugyanis a mondatok jó részében, a mellékmondatokban majdnem kivétel nélkül, a szórend a mondat utolsó szavává teszi az igét; természetes, hogy a betűről-betűre hű fordítónál is utolsónak marad az ige.

Bizonyságomul álljanak itt még a föntieken kívül: „A nő szabad kezével nyugodtan a szőlőlugason s homályos tornácon át a ház egy hátsó ajtajára mutatott (67. k. 271). Rögtön a a lábai elé tettétek volna (67. k. 253). Vizsgálva kalapját, melyet minden oldalára (a személyjel fölösleges) forgatott (67. k. 297). S az ösvény mindig gyakrabban kövezett falusi úttá vált (67. k. 269). Mikor a scharaus pap György fiát Zürichbe iskolára hozta' (67. k. 404). Hogy kitűnjék, hogy ki mit hozott és hova, idéznem kell a németet is: „Als der pfarrer „von Scharaus seinen Jürg nach Zürich auf die schule brachte.“ „Atyja gyerekkorától a tóra vitte' (67. k. 404); ezt is megmagyarázza az eredeti: „Sein vater (az öreg révész) hatte ihn von kinderbeinen an auf den see mitgenommen.“ „Azonban mégis végig olvasta, mielőtt alig fékezett türelmetlenséggel az asztalra maga elé ledobta' (68. k. 431). Ha a fordító magyarul tudott volna, legalább a *volná*-t nem hagyta volna el a „ledobta' után.

Azonban a szórend ellen vétő mondatokat már igazán nem lehet mind elősorolnom, jobban mondva nem szabad, mert épen a legújabb Budapesti Szemlének a belső borítékján mered elém az intő szózat: „A B. Sz. közleményeinek *utánnyomása tilos*“. Ezért meg kell elégednem és velem együtt a szives olvasónak is meg kell elégednie, ha még csak egynehány érdekes bogarat tűzők tollam hegyére s azután együttesen bucsut veszek Jenatsch Györgytől és érdemes fordítójától.

„Nem akarom véretem elmérgezeni' (67. k. 254): „Ich will mir nicht das blut vergiften“. „Ebéd végeztével az

urak a bornál ültek' (67. k. 257): „Als nach beendigtem mahle die herren beim weine saszen." A „herren" szón tulajdonkép „férfiak" értendő. „Morgott a veltliniek sűrű tömegéből" (67. k. 276). Hogy ki s mi morgott, halld az eredetit: „murrte es aus der dichten reihe der veltliner'.

Ilyen új személytelen ige még másutt is fordul elő: „Hangzott a szószékről (67. k. 408): „tönte es von der kanzel herab". „Ordítva, jajongva, melyben már semmi emberi nem volt" (67. k. 403). Hogy miben nem volt emberi, azt a főnevet csak a németben találjuk meg: „Mit einem wehgeheul, das nichts menschliches mehr hatte".

Azt is csak kommentár magyarázhatja meg, hogy e mondatban: „Csak annál buzgóbban merült az írás önálló vizsgálatába", az *írás* szón *szen*tírás^t kell értenünk.

„Vendégekkel, kik vadul egymásba kiabáltak" (68. k. 456). Szinte kedve kerekednék az embernek azt kérdezni, hogy hol kiabáltak egymásba, ha a német föl nem világosítana bennünket: „Die wirr durcheinander schreien".

Még több kérdést vethetnénk föl a következő mondat alkalmából: „Csakhogy minden nyelvre meg kell tanítnia, hogy kapitány lehessenek mindegyiken" (67. k. 407). Azt hiszem, ha még annyi ideig törnök is a fejünket, hogy milyen az a nyelvkapitány vagy hogy mit tesz a nyelven kapitánykodni, mind hiába való lenne, ha csak segítségünkre nem jönne az eredeti, a mely oly egyszerűen megoldja a bűvös rejtvényt illetésképen: „Aber vorher musz er mich alle sprachen lehren, dasz ich in allen kommandiren kann".

S most — last, but not least — hadd mutassuk be azt a gyönyörű szólást, azt a Berzsenyi erejére, Vörösmarty merész fantáziájára és Petőfi szellemességére méltó frázist, azt a szemenszedett műfordítást, melyért egymagáért is érdemes volt az egész regényt közzétenni:

„Ugyan tanácsjegyző uram! Nadrágjokba esett le a szívök?" (67. k. 405): „Ist ihnen das herz in die hosen gefallen?"

E kérdésre nem szabad bevárnom a feleletet; attól kell tartanom, hogy valamely gyöngébb szívű olvasóm még igenlőleg talál rá válaszolni; különben is azt hiszem, hogy S. M. úr magyarságával mindannyian már sind wir gut gewohnt: jóllaktunk.

De ne bántsuk S. M. urat; ő fordított, a mint fordítania ada-

tott, arról ő nem tehet, hogy kézírata borítékát címezve, tolla véletlenül 'Budapesti Ujságról' 'Budapesti Szemlére' csúszott s még kevésbé tehet arról, hogy a Budapesti Szemle szerkesztősége azonnal rátette a kezét Jenatsch Györgyre s azon nyersen beledobta a nyomda torkába.

Ismétlem, méltánytalanság volna S. M. urat a hibás címezés véletlenségeért tovább is üldözni. De Gyulai Pálhoz, a Budapesti Szemle felelős szerkesztőjéhez bátrak volnánk egy szerény kérdést intézni.

Átolvasta Gyulai Pál végesvéig S. M. kéziratát, mielőtt szedés alá bocsátotta? S ha átolvasta, magyaros nyelvértékét merőben illetlenül hagyta az a minden oldalon seregestül élesen kirívó szokatlanság és idegenszerűség, hogy se vissza nem adta szerzőjének gyökeres javítás végett a kéziratot, se maga nem talált semmi javítani valót rajta?

E kérdésre ohajtanánk kielégítő választ kapni.

rs. t.*

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Közvetetlen, közetlen, közletlen. Műszavaink dolgában még mindegyre tart az ingadozás, habozás, különködés; sehogyse tudunk egyértelemre vergődni. Egyebeket nem is említve ékesen szóló tanu reá a címbeli kitétel is. A Nyelvőr XVIII. kötetének 229—231. lapján részletesen, minden oldalról megvitatva kimutattuk, hogy a három kitétel közül miért, minő okokból nem lehet az egyiket és másikat elfogadnunk s a három közül melyik ajánlja magát legjobban, hogy használatára nézve végleg megállapodjunk. Az ott elsorolt okokhoz nincs semmi hozzáadni való; nincs pedig azért, mert azokat oly erőseknek tartjuk, hogy a kit ezek meg nem győznek, bár mennyivel szaporítanók is őket, fogamatja e halmozásnak is aligha lenne.

C s a p o d i István (Nyr. XX.34. l.) megokolásunkat nem találta minden tekintetben megállhatónak. A *közletni*: v e r m i t t e l n, *közletés*: v e r m i t t l u n g, *közlető*: v e r m i t t l e r kitéte-

* Csak a Budapesti Szemle iránti tiszteletünket fejezzük ki avval is, hogy példáját követve, e kritikai cikk alá rendes szokásunk ellenére, ez egyszer kivételkép a bíráló ohajtásának engedve nem nevet, hanem csak betűket írunk.

leket a visszas *köszvetíteni* és származékai helyett helyesekül elfogadja. De kifogása van a *köszletlen* és eresztékei ellen. Kifogása így hangzik: „Az ajánlott *köszletlen* különben halva született, mert csonka alak a *köszletetlen* helyett; hiszen, ha jónak fogadják el, akkor kár volt a „fedhetlen, láthatlan, büntetlen“ csonka alakok ellen síkra szállani“. Íróársunknak, úgy látom, kikerülte figyelmét idézett fejtegetésemnek következő helye: „Eszerint az e fogalomkörbe tartozó s az eddigiek helyett használandó kitételek ezek volnának: vermitteln: *köszletni*, vermittler: *köszlető*, vermittlung: *köszletés*. A többi, még hátralevő kitételekre könnyebb kezelhetőség szempontjából, minthogy a *köszöl* maga is annyi mint „közt tesz, (vö. *hid*, *hidal*), ajánljuk e cselekvésszónak származékait, névszerint: mittelbar: *köszletes*, unmittelbar: *köszletlen*, unmittelbarkeit: *köszletlenség*“ (231). A *köszletlen* tehát nem csonkítása a *köszletetlen*-nek, hanem a *köszöl* igének származéka: *köszl-etlen*, épen olyan mint: *köszl-és*.

De ha mindjárt a *köszlet* eresztéke, s így a *köszletetlen* csonkítása volna is, ha egyéb ok nem szól ellene, akkor is bátran megállhat. E pontra nézve ugyanis a hosszú idő, az érten-érő tapasztalat s az idevonatkozó jelenségek megfigyelése nagyot változtatott korábbi nézetünkön. Minthogy szorosán véve különben se tartozik kérdésünkre, kimutatását más alkalomra hagyom; most csak annyit jegyzek meg, hogy mind a történeti mind a hamisítatlan élő nyelv kétségtelen adatai szerint n e m - e g y á l t a l á b a n helytelen pl. *okszvetetlen* helyett *okszvetlen*, hanem bizonyos, m e g h a t á r o z o t t esetekben igenis használható.

Mi a *köszvetetlen*, vagy — most már mondhatjuk — akár a megállható *köszvetlen* és származékai helyett azért tartottunk szükségesnek új kitételeket, mert ezek a *köszvetett* származékaival szövetkezve egészen természetszerűen s mintegy szükségképpen megszülték a korcs *köszvetít* igét. A cáfolat erre így válaszol: „Igaz, hogy a *köszlet* kiszorítaná a *köszvetíteni* szörnyeteget; azonban azért nem szabad uniformisba bujtatni kifejezéseinket; az csak afféle németes fegyelmezés, mikor valamely fogalomkör összes tagjait azonos alapszóból származtatott szavakkal akarjuk, törük-szakad, megnevezni“. Ez nem németes fegyelmezés, hanem oly természetes fejlődés, mint hogy a magból szár, bimbó, levelek sat. származnak. *Jár* pl. annyi mint: gehen, schreiten; de *járt* átvitten már annyi mint: világlátott, tapasztalt, ügyes; s a mint e jelentése gyökeret vert a nyelvben, a legegyszerűbb és természetes

módon fejlődtek ki belőle a *jártas*, *jártasság*, *járatlan*, *járatlan-ság* s száz és száz más. Hogy az új kitételek megválasztásánál épen e mozzanat figyelembe nem vétele szült meg egy rakás idétlenséget, azt épen t. irótársunknak nem szükség bizonyítanom. A kinek e tekintetben még némi kétsége volna, a *képviselő*-ből támadt *képviselni*, az *árlejtés*-ből támadt *árlejtteni*, *végeladás*-ból *végeladni*, *gondviselés*-ből *gondviselni*, *távgyaloglás*-ból *távgyalogolni*, s ha még idején meg nem jőzanodunk, így fakad majd a hivatalos *távbeszélő*-ből is *távbeszélni* sat. sat, meggyőzhetné annak igazságáról, hogy valamig a ,vermittelt' *kösvetett* lesz, a ,vermitteln' se szűnik meg *kösvetíteni*-nek lenni, hogy tehát ilyen esetekben bizony szükséges az uniformitás. Minthogy tehát a *kösvetíteni*-re semmi szükségünk nincsen s minden áron menekednünk kell tőle, ne hogy idővel megszüljön még az *okvetíteni*, *megvetíteni* sat. fonák-ságokat, a különben helyes *kösvetett*, *kösvetetlen* szóktól és származékaiktól szükségképen meg kell válnunk; s helyesen csak úgy cselekszünk, ha épen a rosszalt eljárást követjük s az egy fogalomba tartozó kifejezéseket uniformisba öltöztetjük. Ennélfogva olvasóinkat és dolgozótársainkat utasítjuk idézett fejtegetésünk figyelembe vételére, s különösen az utóbbiakat arra kérjük, hogy jövőre, valamint mi magunk is tesszük, a folyóiratunk számára irt közleményeikben a *kösvetett* és társai helyett minden esetben a javasolt kifejezést alkalmazzák.

SZARVAS GÁBOR.

Kereskedelmi középiskola. Siketnémák váci intézete. Így van jól, ez a helyes; így akarja írni és iratni az előbbi Balassa József, az utóbbit Dvorszacek János. ,A *közép kereskedelmi iskola* elnevezésből következne, mondja Balassa, hogy van *alsó* és *főlső kereskedelmi iskola* is. Alsó fokú van ugyan; ez azonban csak cifrább elnevezése az inasiskolának; főlső kereskedelmi iskola pedig nincs. Az elnevezés célja, folytatja aztán, hogy ezt az iskolát megkülönböztessük az alsó (elemi) s a főlső fokú (egyetem) iskoláktól; a *közép* tehát az *iskola* s nem a *kereskedelmi iskola* szónak a jelzője.

Ha a kereskedelmi iskola épen olyan középiskola, mint a gimnázium vagy a reáliskola, akkor ennél is ép oly szükségtelen a *közép* jelző, mint amazoknál, mert az magától érthető. Ha még nem az, a mint én tudom, mert nem a főigazgató, hanem a tanfelügyelő alatt áll, akkor hamis a *közép* jelző. Minthogy azonban él és járatos az ,alsó kereskedelmi iskola' elnevezés, már akár milyen

iskola is az, következik, hogy ettől való megkülönböztetésre szolgál a *kösep* jelző. Helyesen tehát vagy: „közép kereskedelmi iskola”, vagy csak egyszerűen: „kereskedelmi iskola”.

„A váci siketnémák intézete az én nézetem szerint, mondja az utóbbi helyreigazítás írója, annyit tenne, hogy az csak a váciaké lehet, pedig tudomásom szerint országosnak kell lennie”. S a következő belőle az, hogy a „siketnémák váci intézete” a helyes.

Eszerint helytelenek ezek is: A párizsi rokkantak háza (Palais des Invalides), a dijoni örültek háza, a tavali halottak napja, a ránk jövő mindenszentek ünnepe, az a nagy bajúszú anyámasszony katonája, te javíthatatlan istenlova, a gyűlést a régi városházán tartották meg sat. sat.

A helyreigazító példákat is idéz nézete helyességének támogatására. Ezeknek elseje és másodika ez: „Pesti gyermekek utcai éneke. Zápolya öldöklő századja”. De a példák egyike se talál; mert se „gyermekek utcai dala” se „öldöklő század” nem megállapodott, egységes fogalmak. Különben a helyreigazítót az tévesztette meg, hogy nem lát különbséget írás és beszéd között. A hangsúly különbsége szerint mást mond ez: „Oly rengeteg ereje van, hogy megbirkózik h á r o m f a l u b i k á j á v a l”, s mást ez: „Jól tartott, természetes egy állat, nem hiába hogy h á r o m f a l u b i k á j a”. Ilyen különbség volna, ha szükség volna rá, e kettő közt is: „A v á c i s i k e t n é m á k i n t é z e t e” és „A v á c i s i k e t n é m á k i n t é z e t e”.

A harmadik példa Aranyból van idézve: „Egy köny csillog szeme alsó héján”. Ez nem analog példa; *szemhéj* és *siketnémák intézete* látnivaló, hogy különböző két szerkezet. Erre nézve egyéb-iránt utasítjuk a t. helyreigazítót arra, a mit Feleletünkben az *asztalláb*-ra nézve mondtunk (Nyr. XXI.85). Ottani fejtegetésünk kiegészítéséül azonban még hozzá kell tennünk: Ha a jelző nem magára az összetett szóra, hanem annak második tagjára vonatkozik, az összetétel föl bomlik s a jelző a kettő közé kerül; pl. „Az ébenfa a s z t a l e g y i k l á b a e l t ö r ö t t”. Be van az én s z ű r ő m j o b b i k ú j j a k ö t v e sat.

SZARVAS GÁBOR.

Kaland. A NySzótár II.83. lapján olvasható e szó „mitglied, compagnon” jelentéssel, de az utána vetett kérdőjel a kétes alakok sorába helyezi. Úgy látszik azonban, hogy ez alak a népnyelvben is előfordul, én legalább Makóról följegyeztem; pl. „Jóskának vendége van, tán a k a l a n d j a (= pajtása) van itt megint”.

STEUER JÁNOS.

A szerkesztőségnek volt oka e szót mint kétségest megkérdőjelezni, nem ugyan azért, mert csupán csak e y szerzőnél fordul elő, hanem mivel ez a szerző *Adámi*, a gyökérelvonás megindítója, a kinek hitelessége egyes szavakra nézve (*abaj*, *abár*, *avsat*. l. NySz. Bevezetés XIV.) nagyon is távol áll a megbízhatóságtól. Minthogy azonban ezek közül egyesek mindamellett belejutottak a szótárba, ez annak a jele, hogy habár a forrás, a melyből előkerültek, nem ment is minden gyanútól, az illető szó maga nem esik kifogás alá. Más szóval, nincs kizárva az a lehetőség, hogy ebben az esetben Adámi egy, valamely vidéken valóban járatos szót iktatott bele szótárába. És SteuerJánosnak föntebbi adata, a melynek hitelessége iránt semmi okunk sincs kétséget támasztani, igazolja is a *kaland* szónak *„mitglied, compagnon“* jelentésben járatos voltát.

E jelentésében azonban külön kell választanunk attól a *kaland* szótól, a mely a mai irodalomban majdnem mindennapi használatú s a *benteuer* jelentésében általánosan ismeretes. *Ballagi* (Teljes magyar szótár), miután két jelentését példák kíséretében előadja, végül cikkét ezzel az észrevétellel zárja be: *„a latin calendae magyarított alakja“*. A való pedig az, hogy új szótárainknak s mai irodalmunknak ez a *kaland*: a *benteuer* szava épen olyan elvonás, mint *piros*-ból *pir*, *sörös*-ból *sor* sat. = *kalandos* (l. NySzót.): *kaland*. A *kaland* szónak tehát a lat. *calendae*-hez csak annyi köze van, a mennyi pl. a *cseressnyé*-nek a lat. *cerasus*-hoz, vagy *pálya* szavunknak a lat. *pallium*-hoz.

A népnyelvi *kaland* *pajtás* ellenben, s így nem lehetetlen, hogy Adáminak *kaland*: *„mitglied, compagnon“* szava is a velünk szomszédos s részben köztünk élő németiség révén került bele nyelvünkbe: *„Kaland: 1) eine im 13. jh. gestiftete religiöse brüderschaft; 2) colloquium, conventus; 3) haus der zusammenkünfte; 4) versammlung, schmaus; 5) kunde, geschäftsfreund, geselle, genosse“* (Grimm: Wörtl.).

A régi nyelv *kalandos* szava helyébe csempészett *kalandor* nem a ném. *kalandor*: *„kalandsb Bruder“* kölcsönvétele, hanem a *kalandos*-ból elvont *kaland*: a *benteuer* szónak olyszerű továbbképzése, mint *csúcs*: *csucs-or*, *áld*: *áld-or*, *tud*: *tud-or*, *viad*: *viad-or* sat. = *kaland*: *kaland-or*.

Itt megemlítenünk tartjuk, hogy valamint az imént idézett ném. *kaland*-nak, úgy a némely vidéken járatos *koledál*: *„kéreget, koldul“* szavunknak is, mely a délnyugoti szlávsvágból jutott át hozzánk, a lat. *calendae* az alapszava.

SZARVAS GÁBOR.

Hülemedik. A NySzótár idézett adatain kívül előfordul még egy 1707-ből való nyomtatvány címlapján (Ébresztő Kakasszó, I. Szabó K: RMKönyvt. 1736. sz.): „Távozással hülemedni és tsókónni kezdett barátság”.
SIMONYI ZSIGMOND.

Fegyver. A Nyelvőr mult havi számában a szerkesztő arra a kérdésre, hogy a *fegyver* szó honnan származik, azt felelé, hogy a szó eredete ismeretlen előtte.

Azóta én is gondolkodtam e szónak eredetén, s úgy hiszem, sikerült is rátalálnom. A *fegyver* szó ugyanis nem egyéb, mint a német *feldwehr*. Adelung nagy német szótárában azt mondja a *wehr* szóról, hogy az a régi német nyelvben *waffe* értelemben használtatott, utóbb azonban a *gewehr* lépett helyébe. Kétségtelen, hogy a régi német nyelvben a *feldwehr* szó is használatos volt a többi tábori műszók mellett, minők: *feldherr*, *feldsug*, *feldweibel*, *feldscherer* sat. A német *feldwehr* tehát mindenféle tábori hadakozó eszközt jelent. Mint névszó nomen genericum s alkalmazható minden gyilkoló szerszámra.

Ha a magyar *fegyver* szót tekintjük, ez először egészen megegyez a német *feldwehr* szóval, értelemre nézve vele egészen congruens. Másodszor megegyez vele régiségben is, a mennyiben már a Bécsi és Müncheni codexekben föltalálható.

A német *feldwehr* szónak átmagyarosodását illetőleg talán nem akad nehézség. Az összetétel előtagja, mint ezt az előbeszédnek számtalan adata bizonyítja, az *l* hang kiestével legelsőbben *féd*, s aztán megrövidülve *fed*, s utóbb jésülve *fegy*-gyé változott át. (Vö. *porond*: *porongy*, *bádog*: *bágyog* Nyr. II.427. *dug*: *gyug*).

KISS IGNÁC.

Lamos. E szóra a NySzótár csak egyetlen adatot idéz Heltai Mesés Könyvéből: *ag lemus*. Erre és a népnyelv adataira támaszkodva SZARVAS GÁBOR e szót a német *lehm* altsächs. *lémo* szóból eredezteti (Nyr. XIX.106).

A NySzótár adatainak kiegészítése közben Zvonarics Imre és Nagy Benedek: „Pázmán Péter pironsgai” című vitázó művében véletlenül rábukkantam e szóra, mely az első földolgozónak hihetőleg elkerülte figyelmét: „Szyl Miklos is igen veti az *lamos*t, hogy az papa pepie utan valo budosasaban el vesztet isteni aldast meg nierhesse” (5. lap).

Mint az idézetből látszik, a szó már szólásos szerkezettel van használva, s így az eredeti jelentés nem vehető ki tisztán

belőle, a mi a legtöbb szólásnál úgy van. Ha pl. ebben a szólásban: ,t ö n k r e megy, z a b o t hegyezni' sat. nem ismernők a *tönk*, *zab* szó jelentését, aligha gondolnánk a valódira. Mindamellett is a kivehető jelentés összeegyeztethető az alapul vett *lehm*-mel.

ALBERT JÁNOS.

Göncöl-szekér. S z a r v a s Gábor a tudomány kérlelhetetlen bizonyítékaival vonta le a leplet a g ö n c ö l - s z e k é r csillagnév ős magyar voltának regéjéről (l. Nyr. XVII.433). Érdekes fejtegetései közben a nyomra vezető Struve-féle adatnál, mely szerint a *Konrád* nevet népies németséggel *Güntzel*-nek mondják, ezt a megjegyzést teszi: ,Ez annyira világosan beszélő adat, hogy méltán csodálkozhatunk, minő homály zavarhatja meg a tiszta látást Jankowichtól kezdve mindazoknál, a kik a *göncöl* nevezetben ős magyar szót ismertek föl'.

Nem lesz érdektelen megemlítenünk, hogy J e r n e y, ki Magyar Nyelvkinccseinek ,Szózat író-társaimhoz a' magyar Onomasticon ügyében' című fejezetében (II.86) egyebek közt a *göncöl* szóval is foglalkozik, szintén egész meggyőződéssel vallja e névnek n é m e t e r e d e t é t. ,Semmisem bizonyosb annál, úgymond, mint hogy a' német ajku népségek a' latinos *Conradus* névből *Güntzel*-t alakítottak'. Itt Struvenak ismert, Szarvasnál is tárgyalt adatát idézi, s így folytatja: ,Ha Konrád' német császár' krónikáinkban regényesen megirt halálát, és a' G ö n c z ö l s z e k é r t ö l i hagyományokat fontolóra vesszük, könnyen tisztába jövünk a' *Conradus*, *Guntzil* és *Gönczöl* név a z o n o s s á g a

Hogy a magyarázat e mondai alapjában mily nagy a valószínűtlenség, azt Szarvas meggyőzőn mutatta ki.

ZOLNAI GYULA.

Csurapé. Mi a *csurapé* szónak a jelentése s honnan származik? E kérdést intézte egy olvasó a Budapesti Hirlap szerkesztőségéhez. A B. H. rovatvezetője fölvilágosításért hozzánk fordulva, értesítéséhez azt az észrevételt csatolta, hogy ő is ismeri e szót s a mint ő tudja, k ö d m e n - f é l e öltözéket jelent. Az én válaszom rövidre szabva ez volt: ,A mint gyermekkoromból emlékszem, *csurapé*, vagy inkább *tyurapé* ,durva szőrharisnya' jelentésben volt Baján használatos. A bőrrel bélelt fölöltőnek azonban *tyurak* a neve. Kérdésemre, melyet egy bajai ismerősömhöz intéztem, a következő választ kaptam: ,*Csurapé* a szomszéd vidékbeli svábok báránybőrrel bélelt fölöltője; az idevaló asszonyok szintén bőr-

béllésű öltözékének a neve ellenben *csurak*'. Kifejtettem egyszersmind, hogy mind a két szó jövevény s a szerbség révén a törökségből került nyelvünkbe: tör. *čorab*: harisnya, szerb *čorapa*: ugyanaz; tör. *kürk*: pelz, szerb *tyurak*: mit pelz gefütterter und verbrämter rock. A *csurapé*-nak magyar 'ködmen' jelentésére nézve abbéli nézetemet fejeztem ki, hogy ez valószínűen a járatosabb, hasonló hangzású *csurak*, *tyurak* jelentésének átruházásából keletkezett. E fölvilágosító soraimat a B. H. a 'Szerkesztői üzenetek' rovatában egészében közölte. E közleményre egy, ugyancsak a B. H. szerkesztőségéhez intézett levélben egy bajai olvasó azzal a határozott állítással lépett a nyilvánosság elé, hogy *csurapé* 'se Baján, se egész Bácskában nem férfi, hanem női ruhadarab'. Az én közöltem sorokra, valamint e helyreigazításra is egy-egy újabb, részben magyarázó, részben cáfoló közleményt kapott a B. H. szerkesztősége, a melyeket fölhasználás végett a szerkesztőség a mi rendelkezésünkre bocsátott s a melyeket itt egész teljességükben közlünk.

„Becses lapja (május 16. 136. sz.) Szerkesztői üzeneteiben *Csurapé* cím alatt közli egy bajai olvasója levelét, melyben az határozottan azt állítja, hogy a *csurapé*, legalább Bácskában, nem férfi, hanem női ruhadarab. Én gyermekségem korából igen jól emlékszem, hogy a 12. huszárezrednél, melynek akkor, a hatvanas években atyám volt parancsnoka, mindenki, tisztikar és legénység is, a huszármantét hitta *csurapé*-nak. Szakácsnőnk, ki az akkori divat szerint magyar szabású zsinóros prémes téli fölöltöt viselt, nagyon meg szokott haragudni, ha azt találtam mondani: „Magának szép *c s u r a p é j a* van' és így igazított helyre: „Hát én huszár vagyok, hogy *c s u r a p é t* viseljek? ez mente!"

A mai huszárok nagyobbbrészt *m e n t é n e k* mondják. Halottam is már a huszárruha ezen díszes darabjára a *dolmány*, *bekecs*, sőt *ködmen* kifejezéseket használni. Néhány ezrednél, pl. ha nem csalódom a Radetzky-huszároknál még mai nap is *csurapé*". Egy *h u s z á r t i s z t*.

„A Budapesti Hirlap f. é. 136. sz. Szerkesztői üzeneteire következő szerény megjegyzésem van.

A *csurapé* kérdésben Szarvas is, meg a bajai születésű olvasó is miscet quadrata rotundis. Bácskában, nemcsak Baja és Zombor vidékén, hanem a Tisza vidékén (Zentán, Adán), sőt Ujvidék körül is *tyurak*-nak nevezik a magyar asszonyok bőrrel bélelt rövid téli fölöltőjét. A mester, ki azt készíti: *tyurakos*. A bácskai magyarok e szót a szerbektől kölcsönözték. A szerb nyelvben a bőrrel bél-

lelt rövid ruha: *tyurak*. Egészen más gyökből származik és teljesen más jelentésű a *csarapa*, melynek helyes jelentése mindenkor: 'harisnya'. Különbözik mind a *tyurak*, mind a *csarapa* szót a szláv nyelv a töröktől kölcsönözte". Erdúj helyi Menyhért.

Az első közleményből világos tehát nem csak az, a mit több helyről is megerősítettek, hogy a *csurapé* ködmenféle férfiviselet, hanem hogy egyes helyeken még a huszármantét is ezzel a szóval nevezik. Erdúj helyinek tehát azon állítása, hogy 'Szarvas is meg a bajai születésű olvasó is miscet quadrata rotundis', helyesebben így hangzanék: 'miscet inferiora supernis,' és: 'feminea virilibus'; azaz: *csurapé* voltaképen harisnya, de — valószínűen a *csurak* hatása alatt — 'ködmen' jelentésben is szerepel; minthogy pedig a *csurak* női föllőtő, a *csurapé* idővel kiválóan férfi viselet nevezetvé vált.

Erdúj helyinek közleményéből egyébként se lehet kiokosodni, ki nem olvashatni belőle, mit akar megcáfolni, mit helyreigazítani. Azt mondja, a *csurapé* szóra nézve én is, meg a bajai tudósító is sok zavarost beszélünk össze; s ezt azzal igazítja meg, hogy a *tyurak* jelentését magyarázza; utóbb pedig azt csatolja hozzá, hogy a *csarapa* egészen más gyökből származik s jelentése 'harisnya'. Mit jelent ez? Azt-e, hogy a *csurapé* nem *tyurak* — a mit különben senki se állított — vagy azt, hogy a *csarapa* más, mint az előbbi, vagy az utóbbi, vagy hogy más mint mindakettő? Aztán a *csarapa*: 'harisnya' a magyar ajkú lakosok szava-e, vagy csakis a szerb nyelvet beszélőké? Különbözik, hogy mily viszonyban állnak e szók egymással s minő eredetűek, azt már fentebb elmondtam s most sincs több mondanivalóm róla.

Mind ezt azért tárgyaltuk kissé részletesebben, hogy tisztán álljon az idézett szók jelentése és származása s hogy visszaszöveg magyarázattal ne kerüljenek bele a készülő Tájszótárba.

Záradékkul megemlíti még, hogy a Tájszótárban található: '*cserepár*: fekete kapcsás katona (Kemenesali szó)', a melyet Bácskában szintén ismernek, hasonlóképen a szerb nyelvből került át hozzánk s a már említett szerb *čarapa*: 'harisnya' szónak a származéka: '*čarapar*: 1) textor aut negotiator tibialium, strumpfwirker, strumpfhändler; 2) miles braccis decurtatis, der gamaschenträger' (Kar.). Eredeti jelentése tehát nyelvünkben annyiban módosult, hogy sokkal szűkebb körű, a mennyiben az 1) pont alatti értelemben teljesen ismeretlen s a 2) is nem általában 'harisnyaviselőt', hanem csakis 'harisnyás katonát' jelent.

SZARVAS GÁBOR.

V Á L A S Z O K

a szerkesztőség kérdéseire.

(A beküldő neve elé függesztett * azt mondja, hogy az illető küldeményt a Budapesti Hirlap szerkesztősége juttatta kezünkhez.)

Abajdos. Vidékünkön (Balassa-Gyarmat, Szécsény) az a b a j - d o s *habajdos*-nak hangzik; jelentése annyi mint 'hóbortos'. *S z i g y á r t ó L e n k e. — Csallóközben az oly szemes gabonát nevezik a b a j d o s n a k, a melyik nem tiszta, hanem szemetes. *K a p r i n a y I s t v á n.

Abál, megabál. Disznóöléskor a sertés fejét magát s egyéb apró részeit, melyekből a disznófősajt készül, megfőzik s erre mondják: m e g a b á l j á k. (Vilyi puszt.) *Kubinszky Ernő. — Ismerem e szót, de nálunk Somogyban (Szöllős-Györök) nem mondják, hanem m e g k ö v e s z t i k a szalmát vagy a svártlit (disznósajtot), hogy el ne romoljon. *C s a p o d i I s t v á n. — Ugyane jelentését közlik az *abál, megabál* szónak még: Győr vidékéről *D o b r o v i c s M i k l ó s, Adáról *H i l d e n s t a b A n t a l. — Ha a zsigert vagy szalonnát megfőzve hurkába aprítják, vagy ha az eltenni való szalonnát megfőzik, erre mondják a m e g a b á l n i szót. A lének, a melyben ezeket főzik, *abalé* a neve. (Cegléd.) *R a f f a y S á n d o r. — Megabálják (főzik) a hurkát, sertés-aprólékot. A leve = *abalé*. (Csallóköz.) *K a p r i n a y I s t v á n. — Ha valaki az asztalnál a tálban ide-oda keresgél, azt szokták mondani: *abál*. (Somogy m.) *P. I.

Ab-legény: lepényszerű sült tészta. (Somogy m.) P. I.

Ábrásatlan. Használják, de ritkán. Csúnyát, de szemtelent is jelent. (Nógrád m.) S z i g y á r t ó L e n k e.

Aggaszt túrót: aludt tejet meleg helyen túróvá hagyja képződni (a g g ó d n i); használják. (Nógrád m.) S z i g y á r t ó L e n k e. — A túróaggasztásról általánosan használatos. A túrót tartalmazó hegyes vászonzacskót a g g a s z t ó n a k mondják. (Cegléd.) R a f f a y S á n d o r.

Ágy-ciha, vánkös-ciha, dunyha-ciha: ágyhuzat, párna-héj, dunna-héj, hienc németiséggel: p o l s z t e r - c i h h n. (Soprony m. Horpács.) C s a p o d i I s t v á n. — C i h a a párna tokja, melyre még a párna-hajt húzzák. (Félegyháza és Alsó-Zemplén.) *C s e r é p J ó z s e f. — Á g y - c i h a nincs, de párna, v á n k ö s, vagy d u n n a - c i h a használatos. (Ada.) H i l d e n s t a b A n t a l. —

Ágy-ciha a párna és takaróra reá húzott vászontok. (Vilyi puszt.) Kubinszky Ernő.

Ágyas, megágyas. Szigetközben, miután a nyers kendert kinyűtték, megágyazzák. Kaprinay István. — A már megfésült kendert főnkint balkézbe fogják s jobb kézzel kihúzgálva, föltépve szépen rendbe rakják. Így kerül azután a guzsalyra. Ez az ágyazás. A mi a guzsalyon megmarad, azt egy újabb fővel együtt újra föltépi. „Hát te még se fonsz?” „Hogy fonnék, mikor az enyém még meg sincs ágyazva”. (Alsó-Zemplén. Szatmár m.) Cserép József. — Megágyaz azt jelenti, hogy a fonó lány szépen, rendesen szétszedegeti s összerakja a kendert, hogy hosszúkás alakra (gugyelába) csavarhassa fonásra készen. (Nógrád m.) Szigyártó Lenke. — Használják a kenderágyazásról ép úgy, mint a lóval való nyomtatásnál a gabonáról. Ez utóbbinál a helyet ágyásnak nevezik. (Cegléd.) Raffay Sándor. — Ágyaznak takaráskor a szérűn. (Abony, Kőrös.) Ágai Adolf.

Ágyilis. A József főherceg „Cigány Nyelvtanához” írt „Kalauzom” 276. lapján a Nyelvőr XXI.239. lapján említett ágyilis így van megmagyarázva: „Cím, a mellyel a nem-nemes embert illették”. Schwertner „Introductio in rem diplom.” (2. kiad. 261. l.): „Coloni agiles audiunt atque providi”. Az idéztem tisztí szótárak szerint agilis: „félnemes, nőnemes, szabados” (nőnemes, kinek csak az atyja nemes ember). Csajágon ma is hallani: Ágyilis Borsos István sat. Thewrewk Emil.

Akad, összeakad: összevesz. „Alaposan összeakadtam vele, most aztán kuttyába se vesszük egymást. Összeakadtak, de meg is látszik a nyoma”. A veszekedésről azt is mondják: „Összeakasztották a tengőt”. (Cegléd.) Raffay Sándor. — „Mindüntalan összeakad”, azaz: talál okot a veszekedésre. (Nógrád m.) Szigyártó Lenke. — Adán használják az összeakad szót „összetűz” értelemben. Hildensztab Antal. — Összeakad Alsó-Zemplénben, bár ritkán, hallható „összekap” jelentésben. Cserép József. — Összeakad: összetalálkozik. „Soká késik a koma, bizonyosan összeakadt a sógorával”. (Somogy m.) P. I.

Akolbolít, kiakolbolít. Valakit valamely társaságból kidobnak: kiakolbolítják. (Vilyi puszt.) Kubinszky Ernő. — Ha valaki a birtokát kénytelen elhagyni, arra mondják: ki van akolbolítva. (Somogy m.) P. I. — Az akolbolít szót nem, de ezt: kiakolbolít több vidéken hallottam. Cserép

J ó z s e f. — K i a k o l b o l í t tréfás kifejezés, de egyúttal mindig a gúnyt, lenézést is magában foglalja. (Cegléd.) R a f f a y S á n d o r. — A k o l b o l í t Kakas Márton csinálmanya a „Nagy Tükörben”. Á g a i A d o l f. — Az idézett alakok alapján, de egyébként sincs okunk kételkedni, hogy a *kiakolbolított* nem népies szó. Ágainak észrevétele tehát akként értendő, hogy Kakas Márton honosította meg az irodalomban, de bizonyára ő is a nép ajkáról leste el. Ha jól emlékszem, Bernáth Gazsi jegyezte föl valahol, hogy egy nép emberétől hallotta e kifejezést: *kihelyéből*: elmozdítani, helyéből eltenni, kivenni. S z a r v a s G á b o r.

Alkalom. Rendes jó háztartást és vagyonos állapotot fejez ki. (Somogy m.) P. I.

Áll, eláll, nekiáll. A gabonára nézve nem használják, hanem e helyett: „elfáradtam” mondják: „elállt minden tagom”... „Majd csak n e k i á l l már az idő” szokták mondani, különösen ha hosszas esőzés után száraz idő kezd lenni. (Vilyi pusztá.) K u b i n s z k y E r n ő. — „Nekiáll az idő”: csendesedik, derül. (Nógrád m.) S z i g y á r t ó L e n k e.

Áhatatlan. Nálunk (Abony) „csélcsapot, izléseiben változatosságot szerető” embert jelent. Á g a i A d o l f.

Állatyára oda van: nagyon oda van. (Félegyháza, Sátorajja-Ujhely.) C s e r é p J ó z s e f.

Alpári. Személyekre alkalmazott, lenéző, kicsinyítő szó. (Somogy m.) P. I. — „Be alpári kinézésed van!”: megviselt, nem tetszetős külsejű. (Ada.) H i l d e n s t a b A n t a l.

Általút. Egészen közönséges. „Általut-at vettem a szőlejen”. (Cegléd.) R a f f a y S á n d o r. — Az *átalút* szót én is hallottam Udvarhely megyében ebben az értelemben: a rendes útról letérő rövidebb út. S t e u e r J á n o s.

Állolanni. Bizonyára sajtóhiba *áltollani* helyett, mert túl a Dunán általánosan így mondják: *átollani*: röstelleni. „Nem átalotta eszt ténnyi”. C s a p o d i I s t v á n.

Átall, megátall. „Átallottad (lusta voltál) mán odébb tönni azt a véllát”. (Vilyi pusztá.) K u b i n s z k y E r n ő. — *Átallani* Szigetközben restelleni valamit. K a p r i n a y I s t v á n. — *Átall*: húzódozik tenni valamit. (Abony.) Á g a i A d o l f. — „Ejhnye, nem átalotta megmondani a Gáspárnak ennyi ember előtt, hogy még most is tartozik magának”. (Somogy m.) P. I. — „Nem átalotta a pofáját ide tolni: elég szemtelen volt és eljött”. (Ada.) H i l d e n s t a b A n t a l. — *Megátallotta* magát: megkötötte

magát, ~~makaszkodik~~. Nagyon használatos. (Cegléd.) R a f f a y Sándor. — Megátallotta magát ismeretlen, de megátalkodott gyakori a ,megrögzött' helyett (Nógrád m.). S z i g y á r t ó L e n k e.

Gyalít, elgyalít: megdermeszt. ,Most is emlékszem rá, noha Nyiregyházáról gyalog mentünk Kállóba, mire haza értünk, a rettentő hideg egészen elgyalított bennünket'. (Szabolcs m.) J á m b o r J ó z s e f.

Ha. ,Hanem' értelemben szélire használják. ,Ugy csináld ki, hogy ne én menjek tehozzád, ha te jöjj én hozzám. Osztan nemcsak ezt adom neked, ha még egyebet is'. (Nagybánya.) K a t o n a L a j o s.

Habda: nagy, idéetlen, durva kiállítású csizma, tehát egész csizma, nem csupán a szára. ,Olyan egy pár h a b d á j a van, mint egy ország'. (Nagybánya.) K a t o n a L a j o s. — H a b d a nálunk az idomtalan nagy parasztcsizma. (Nagy-Szalonta.) *R o z v á n y G y ö r g y.

Habókol. ,A l ó h a b ó k o l': galuppba vágat. Mondjuk e szót akkor is, ha a gyermek ugrándozva szalad: ,Ne h a b ó k o l j már annyit, majd ágyék-szakadást kapsz'. (Nagy-Szalonta.) R o z v á n y G y ö r g y.

Habuckol: sárban, vízben nagy nehéz léptekkel jár, jön-megy. ,Csak h a b u c k o l j egymás után, ne kiméld azokat a g a m ó k a t (lábakat)'. K a t o n a L a j o s.

Hadari: gyors, sebes beszédű. ,Fogd be a szádat te hadari Méri! H a d a r i-b a d a r i!' Sebes, értelmetlen beszédűre szokták mondani. (Nagybánya.) K a t o n a L a j o s. — H a d a r i nálunk annyi mint: érthetetlen, gyors beszélő. (Nagy-Szalonta.) R o z v á n y G y ö r g y. — H a b a r i alakban él a tordai nép ajkán. H a b a r i a. m. gyors zavú, szapora beszédű ember. Csak gúnyos értelemben használják, gyakran hallani: ,Ne h a b a r j úgy! úgy h a b a r,' hogy alig lehet érteni.' A h a d a r és h a d a r á s z igét, ha jól emlékszem, Tordán csak ,hadorász' értelemben használják. K a n y a r ó F e r e n c.

Hadász, hadás itt nálunk h a d a z: vesszővel, bottal ide-oda csapkod, üt. ,Ne h a d a z z úgy azzal a bottal, mert megütsz valakit'. (Nagybánya.) K a t o n a L a j o s. — H a d á z mondjuk akkor, ha valaki beszéd közben kezét úgy hajgálja, mintha hadakoznék vagy pedig indulatosan valakinek orra előtt hajgálná a kezét. (Nagy-Szalonta.) R o z v á n y G y ö r g y.

Hajda. Oláh szó s annyit tesz mint: ,Gyere hát, nosza, rajta hát'. (Nagy-Szalonta.) *Rozvány György.*

Hályog. ,Hályog-meggyfa, hályogcseresznye, hályogszilvafa'. Más gyümölcsféle elnevezésre nem használják. (Nagybánya.) *Katona Lajos.*

Handás, így magában e szót nem használjuk, ha így: *handa-bandáz.* ,Ne *handa-bandáz* annyit, ha csináld!' (Nagybánya.) *Katona Lajos.*

Hara: szőrzsák értelemben nálunk is használják. Van azonban nálunk *hara-posztó:* vastag, durvaszövésű posztó is: *hara nadrág, hara ujjas.* (Nagybánya.) *Katona Lajos.* — *Hara:* erős szőrből, leginkább lósörényből készített szövet, melyből *hara pokrócot* és erős szőrtarisznát csinálnak. Az utóbbinak szíjjal körül varrása és nyakszíjjal ellátása a szíjgyártók mesteriségéhez tartozik. Egy ilyen harapokróc és haratarisznya elnyűhetetlen. (Nagy-Szalonta.) *Rozvány György.*

Harap: avarban vagy tarlóban terjedő tűz, midőn az avar vagy tarlón gondatlanul magára hagyott tűz az avart v. tarlót meggyújtja. *Rozvány György.*

Haskó a hasnak kicsinyített neve. ,No! te ugyancsak megtömted a *haskót*' (Nagybánya.) *Katona Lajos.*

Heheg: midőn valaki erős szaladásra elfáradtan erősen kapkodva szíjja a levegőt. (Nagy-Szalonta.) *Rozvány György.*

Helyünnen, helyünnét. Mind a két alakot használják, valamint ezt is: *helyüvé.* ,Más *helyünnen* jött. Más *helyüvé* ment'. (Nagybánya.) *Katona Lajos* — Mondjuk például: ,*Helyünnen* ugrott fel a nyúl'. Mondjuk ezt is: *otthonnan, felünnen.* *Helyüvé:* helyre; például: ,Az ökör *helyüvé* állt', azaz rendes helyére. (Nagy-Szalonta.) *Rozvány György.*

Himlik. Eleven szóban ugyan nem hallottam, de előfordul Almásy János ,Magyar közmondások gyűjteményében' a 315. lapon: ,Sok kézen át elhimlik a liszt', és ugyanott a 30. lapon: ,Addig kell a lisztet szárogatni, míg el nem himlik', azaz addig kell a lisztet szárogatni, míg el nem porlik, míg nem ragad többé egymáshoz. *Kalmár Elek* né.

Hinnyog. A lóról szokták mondani, mikor egyik a másikkal játszik vagy veszekszik s különös vinnyogó hangot ad. Ez azonban nem a nyerítés. (Nagybánya.) *Katona Lajos.*

Homályog. Ha az idő be kezd borulni, vagy a szem látása

homályosodik az öregek, vagy szembetegeknél, arra mondjuk: *homályog*. (Nagy-Szalonta.) *Rozvány György*.

Hömp, hēmp. Nagy felhőszakadások alkalmával a hegyes vidékek határában hegyoldalokból, szakadásokból, a melyekben agyagos vagy gyantás rétegek is vannak, a hirtelen keletkezett áradat kisebb-nagyobb darabokat szakít ki, a melyeket aztán az ár sodra a hegyoldalon le, hengergetve magával ragad s a megáradt patak medrében messze tovább visz, a hol (t. i. a hegyoldalon és a patak medrében) az agyagtömegbe kövek ragadnak bele s maga a tömeg a hengergetés alatt gömb vagy tojásdad alakúvá lesz s később a szárazon megkeményedik. Ez a *hőmp* vagy *hőmp-kő*. *Hēmp, homp, hant* mindegyik 'tyukmony-formájú'. *Sirhomp, sirhant*; a székely a sirt *felhompolja* vagy *felhantolja*. *Paal Gyula*.

Hömpölyög: *hőmpöjög* meg *hőmpöjgő* alakban ismerem; de szokottabb a *hőngörgő* = cylindrus, melyen idő-és fáradságkimélés szempontjából hosszú, nagy és súlyos tárgyakat hengerítenek kézzel vagy rudakkal taszítva egy helyről más helyre, pl. valamely rakó-fából való kisebb házat, pajtát, ólt, gerendát, kazánt. *Hőmpölyög* mint igét a székely is a köznyelv értelmében használja. *Paal Gyula*. — Főnévi alakban nem, de mint igét egész Dunántúl ismerik és igen sok tárgyra alkalmazzák, azzal a különbséggel, hogy *p* helyett *b*-t mondanak. *Hőmbölyög* pl. az árvíz és a mit magával visz, maga előtt hengerít, magával sodor. *Hőmbölyög* a gyermek a porban, a disznó a sárban. *Tolnai József*. — Vidékünk is ismeri e szót, de nem mint főnevet, hanem mint igét. Nálunk *hőmpölyög*: hömbörög, hengergőzik, hentereg. 'Nízd csak aszt a gyereket! hogy hömpölyög ott a dombrul lefelé!' (Nagybánya.) *Katona Lajos*.

Hörpítés. E szót nem ismerem. *Hörpítél*: náthás, hurutos állapotában rekedtes, hörgő hangon beszél s főleg köhincsel. *Hörpítelő, hörpítelés*. (Maros-Vásárhely.) *Paal Gyula*. — Melléknévi alakban nem, hanem mint ige: *hörpítél*, még inkább *hörpitál*, Dunántúl ugyancsak ismeretes. Mondják pedig a kehes-pihes, nehéz lélekzetű, fulladozó emberekre: 'E se soká él ám, mer igen *herpitá*'. *Tolnai József*.

Húgy: stella. Borsod megyében, Nagy-Mihályon, Mező-Keresztes mellett, a hatvanas években igen öreg parasztasszony magyarázgatta nekem, gyermeknek, a csillagokat s egyet *kasza húgy*

n a k nevezett. Mikor nevettem ezen a furcsa szón, kissé neheztelődve mondta, hogy ezt másképen k a s z á s c s i l l a g n a k is nevezik; aztán megmutatta a közel s á n t a K a t á t, a k i a k a s z á s n a k ebédet visz ki a szántóföldre. A k a s z a h ú g y vagy k a s z á s c s i l l a g az Orion; hogy a s á n t a K a t a micsoda, nem tudom. T ó t h B é l a.

Hupog. Mikor a székely a fiát patinggal, kötéllel vagy ostorral jól elhátalja, azt mondja, hogy úgy elverte a fiát, hogy h u p o g o t t a háta (t i. a fiának). Nyilván való, hogy a h u p p a n hangfestő a s u p p a n - n a k, a h u p o g a s u p o g - n a k, a h u p p a n t a s u p p a n t - n a k szinonimja. P a a l G y u l a. — H u p o g, hang utánzó ige; az ütés, verés hangját igyekszik utánozni. 'Ugy ê-verte, úgy megdögönyöszte, csak úgy h u p o g o t t'. (Nagybánya.) K a t o n a L a j o s.

Huppan: cum sonitu cado, de az esésnek csak bizonyos fajáról és inkább csak személyről mondva, pl. mikor állni, járni tanuló gyermek fenekére huppan; mikor a gyermekkel a nagyok játszanak s az ágyba, bölcsőbe, matrácra, csergére, fűbe, szénába, sarjuba, szalmába lehuppanthatják. Ilyen lehuppanthatás meg fölemelés alkalmával mondják e megnyugtató, biztató indulatszót: h u p p á vagy h o p p á; de a fölemeléskor ezt is: hopp. (Marosszék.) P a a l G y u l a. — H u p p a n az alma, körte, szilva a fájáról. (Nagybánya.) K a t o n a L a j o s. — E szó az újabb irodalomban is megfordult. Vörösmartynak 'A philosophus vaczkor' című 1837-ben kelt epigrammja így hangzik: 'H u p p a n j körte! megértél már. Kinek íze kívánja, legjobb a vaczkor hullva, megérve, puhán'. Úgy látszik, a szó Fehér megyében él. N é g y e s i L á s z l ó. — Székely szó: 'H u p p a n n i: leesni, hoppanni'. (Tájszótár, 170.) 'H o b b a n, l e h o b b a n: leesik, lehuppan, lesuppan valahonnét' (Vadrózsák, 502). S t e u e r J á n o s. — Üllésött, csak ú' h u p p a n t (Zala m. Fürge.). B ó d i s s J u s z t i n.

Huruba. Faluvégen, hegyoldalba vájt odu vagy dombon, részben sövényből font, deszkából vert olyan egyszerű ház, a melynek külső oldalai és a teteje is földdel vannak meghányva; de lehet ennél különb is, t. i. oldalai tapasztva és meszelve, teteje náddal, zsúppal vagy deszkával fedve. Amolyanban csak cigányok, emilyenben pedig szintén vagy ők, vagy szegény napszámosnép vagy pásztorcsalád lakik. A faluban a legszegényebb és a legutolsó ember a disznópásztor, tehát a falu ő neki ad javadalma egy részéül legsilányabb lakást. Pásztorház = pásztorkunyhó = pász-

torhuruba. Képesen, lenéző gúnnyal mondanak valódi házat is rozzant volta vagy tisztátalansága miatt *hurubának*. (Maros-szék.) *Paal Gyula*. — *Huruba*: rozzant, kezdetlegesen épített ház, kunyhó. „Nincsen semmije, csupádokon ekkis *hurubája*, az is csak elhálni való, ojjan lakhatatlan. Viskó, vagy még inkább *huruba* a neve annak, nem ház”. (Nagybánya.) *Katona Lajos*. — Közönséges székely szó. Udvarhely megyében *viskó* értelmében hallottam, pl. *cigány huruba*: cigány viskó. A régi Tájszótár is erdélyi és székely szónak ismeri: „putri, viskó, kis földház, földszint való kalyiba, kaliba, pásztori kunyhó”. *Steuer János*. — Nagybányán, Szatmár megyében használják a *huruba* szót „kis kunyhó, nyomorult viskó” jelentéssel. „Nízze meg az ember, miben cifrán jár, pedig csak egy *hurubába* lakik!” *Zolnai Gyula*. — *Huruba* Erdélyben ma is közkeletű szó, földkunyhó értelemben. Tordán, a régi Aranyosszéken, Abrudbányán, a Mezőségen s Kolozsvárt magam is eleget hallottam. Úgy vélem, az oláh nyelvből vettük át, hol, ha jól értesültem, kissebbszerű dombot is jelent. Az oláh alkalmasint a szlávból kapta. A Bethl: Élet. II.292. lapjáról idézett *huruba* alakot én sajtóhibának tartom. *Kanyaró Ferenc*. — A József főherceg „Cigány nyelvtanához” írt „Kalauzom” 272. lapján a *hurubára* nézve ez áll: „Orbán Balázs „A Székelyföld leírása” II.49. szerint négy osztályúak (t. i. a cigányok): 1) *hurubás* cigányok (a város vagy falu végén állandó lakásuk, *hurubájuk*, azaz *viskójuk* van)” sat. *Thewrewk Emil*.

Hurut: 1) Nátha, hűlésből származó, tartós köhögés tisztulással (*καθαρίσμος*). Különös faja a szamárhurut, gyermekek betegsége: erőltető, fojtó, kínos, száraz köhögés, a melyben a gyomorban és mellben lerakodott nyálka nagynehezen vagy épen nem szakad föl, csak a száj nyála foly. Nevét a kehes szamár hasonló erőltető, száraz köhögésétől kaphatta. 2) Egy tejből és apróra metélt petrezselyemből való ételanyag, a melyből igen kitűnő, savanykás ízű egészséges levest főznek. Ezt hurutos levesnek hívják. A hurut örmény étel, Erdélyben mindenütt ismerik s élnek vele. 3) Hurut = tisztulva köhög: hurutok, hurutsz, hurut sat. *Paal Gyula*. — Székely szó: „*Hurutni*: köhögni. Ne *huruss* annyit!” (Vadrózsák 502). „*Hurutás* (udvarhelyi), *köhögés* (háromszéki). Így *hurutok*, köhögők”. (Tájszótár.) *Steuer János*.

Hutyorodik: „cresco, incresco” értelemben nem ismerem, de „decrepitus est” = leélt, elnyomoritott értelemben igen. Ha igás ökör,

ló hátulsó lábainak inai igen nagy teher tartós huzása folytán rugalmasságukat végkép elvesztik (megrokkannak), az ilyen ökörről, lóról azt mondja a székely, hogy ,meghutyorodott'. A kérdések e szava eszembe juttatja a h u t y o r ó-t, a mely a székelységben mindenféle ismeretes ,husáng' értelmében s annyit tesz, hogy egyenesen, magasan jókora botvastagságban fölnőtt sudar, fiatal fa. ,Vágjunk pácának éggyé (egy-egy) hutyorót. Levágott ehutyorót s aval áldotta a heggyen kifelé a lovajit'. P a a l G y u l a. — Vö. ,H u t y o r ó: vessző'. (Vadrózsák 502. és Tájszótár.) H u t y o r o g a gyenge vessző és suhog' (Tájszótár). Székely szavak. S t e u e r J á n o s.

Husintás. A Székelységben közismeretű szó, de leginkább csak a kicsinyítő nevekkel, mozzanatos és gyakorító igékkel beszélni szerető Háromszéken járatos. P a a l G y u l a.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI. *

Ismeri-e az előbeszéd, mely vidékeken s mily jelentésben az itt következő szókat:

Ijen : terreor; erschrecken. ,Ur felséges és ienű (terribilis) és nagy király minden felden (KeszthC. 117). Mely igen ienű te mivelkedetet uram te jószágodnak sokaságába (159). Nagy ur és igen dicséretűs és ienű minden isteneknek felette (KulcsC. 235). Valljátok ű nagy nevét, mert ienű és szent és kiráznak tisztessége ítéletet szeret' (240).

In : servus; sklave? ,O uram tekéncs te inidre és te mi-veidre és igazgasd ő fiait' (FestC. 64).

Ipall : pallio, dissimulo, musso, reticeo MA. bemänteln, verhehlen, heimlich halten PPB. Nyilvánossággal minden ipallás és himezés hámozás nélkül írják (GKat: Válts. II.1331). Ha mit meg kell feddeni, ne titkon legyen, hanem iparlás, himezés hámozás nélkül (Com: Jan. 204).

* Kettőre kérjük a t. gyűjtőket. Az egyik, hogy az egyes szók megvilágítására szolgáló példáikat hiven. az illető vidék kiejtése szerint másolják le; a másik, hogy minden egyes, magyarázatokkal kísért szót külön, más-más papírszeletekre írják le. Ezzel szerfölött megkönnyítik az egybeállítás különben nagyon fáradságos munkáját.

Szerk

Irrengés: opprobrium. ,Ő rokoni ellen való irrengést nem fogadot: opprobrium non accepit adversus proximos suos' (DöbrC. 31).

Istár: solanum mortale Mel: Herb. 86. ,Ez sárban a malomgátnál terem, istár neve' (Mel: Herb. 86).

Illogat. ,Keményen illogatni: episcythizare' (Decsi: Adag. 100).

Itkány: potor; trinker. ,Ne légy boritkány, mert a bor sok embert vesz el' (JesusSir. 14).

Issamtékos: lubricus; schlüpfrig. ,Legyen ünekik utok setét és iszamtékos: fiat via illorum tenebrae et lubricum' (KulcsC. 79).

Issaplik: luto adhaereo; im schlamme stecken bleiben. ,Az egyszer bévött vélekedésben megrögzött és megiszaplott elméjű emberek' (GKat: Válts. I.306).

Ivat: soboles, progenies; brut. ,Enyedinél asszony-állattól az ő ivatnak ítéletek szerint Erdélyben nagyobb nem született' (GKat: Titk. 1041. ImreS: GKat. 25). — A ,Titkok titka' című munkában, a melyre Imre Sándor hivatkozik, az idézett 1041. lapon az itt közlött adat nem található.

Íz: gangraena, carcinoma; krebs, krebsgeschwür. ,A kinek száját az íz eszi, cserfának héját főzd meg borban, ezzel mosd a fogadat' (OrvK. 10).

Iselkédik: infenso; anfeinden. ,Mikoron egyébnek izelkettek ti beszédtekkal, tinnen magatokrol vetekegyetek (ÉrsC. 188). Bodog ember, kinek urnak neve ü reménsége, és nem nézett hévságokat és hamis izelkéseket (KeszthC. 98).

Ízik, ízél: sternuo, sternuto, singulto, oscito MA.³ PP. niessen, oft niessen, schluchzen, gähnen PPB. ,A cethal mikor ízél és ptüszög, vgian tündöklő világ vagyon az ő ptüszögésébe' (Mel: Jób. 100b).

Isék: fragmenta straminis et foeni SI. heukehricht. ,Egy kisdéd jászolban barmoknak almában egy kevés izéken helheztetvén (ErsC. 211b). Az ziztül ő szileték és az izékön ő fekvék (489). Jászolba kelle fektettetni Christust és szénából való barom izéckel oltalmaztatni' (Zvon: Post. I.140).

Isom: cacumen; spitze? ,Az hegyek izomai festelgenek' TudGyűjt. 1817. VI.104).

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és
minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvműlékek. IV. A népi nyelv és a nyelvjáráások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszonyai. IV. A szókincs. V. A ragozás. VI. A mondat.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre 5 frt

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést ☛

Teljes példányokkal I—XIX. kötet még az árban tartunk

Egy-egy kötet ára 5 frt.

☛ Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig tehető ☛

NYELVÖRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr

Megrendelések a Magyar Nyelvőr Kiadó Vállalatnál Budapest, V. 19,
Mátyásföld.

A MAGYAR NYELVŐR

1900. évi kiadás

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

Szerkeszté Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond

III. kötetben 6 füzetben tartjuk a szótár első részét a /-vel kezdő szavakig terjedő részét. Ár 12 frt.

Az I—II. kötetekben a /-vel kezdő szavakig tartó részét a /-vel kezdő szavakig tartó részét. Ár 12 frt.

Az I—II. kötetekben a /-vel kezdő szavakig tartó részét a /-vel kezdő szavakig tartó részét. Ár 12 frt.

HATÁRZÁRÓK

1900. évi kiadás

TARTALOM.

Szómagyarázatok :	Oldal.
A ,fon‘ szó családja. <i>Albert János</i>	289
Négy magyar tulajdonnév. <i>Szarvas Gábor</i>	293
A ,nő‘ és ,né‘ használatához. <i>Lehr Vilmos</i>	295
Az idegen szók írása. <i>Bárdos Remig</i>	300
A palóc nyelvjárás. <i>Bartha József</i>	306
Helyreigazítások. Magyarázatok :	
Senki, semmi. <i>Zolnai Gyula</i>	315
Akolbolít, kiakolbolít. <i>Nagyszigethi Kálmán. Szarvas Gábor</i>	316
Pap. <i>Szarvas Gábor</i>	318
Nál nagyobb, annál nagyobb. <i>Szarvas Gábor</i>	318
Gyermeeknyelvész. <i>Nádory István</i>	319
Néhány ritkább szó. <i>Kőrösi Sándor</i>	320
Kérdések és feleletek :	
1) <i>Fűlet</i> -e vagy <i>fűltet</i> ?.....	322
2) Mikor használjunk <i>-et</i> helyett <i>-tet</i> képzőt ?.....	323
3) <i>Tudunk</i> v. <i>tudjuk</i> ?.....	325
4) Honnan származik e kifejezés : <i>kikosarazni</i> ?.....	325
5) Nekem ez az óra olyan jól járt sat. helyes-e ?.....	326
6) A <i>skarablya</i> és <i>zsolozsma</i> honnan származik ?.....	326
7) Mi a jelentése a <i>bászli</i> szónak ?.....	327
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. <i>Ágai Adolf. Baksay Sándor. Bartha József.</i> <i>Bódiss Jusztin. Cserép József. Debreczeni Miklós. Katona Lajos. Kolumbán</i> <i>Samu. Ligdrt I. Mittli Kálmán. Paal Gyula. Raffay Sándor. Steuer János.</i> <i>Zolnai Gyula</i>	328
A szerkesztőség kérdései.....	333
Népnyelv hagyományok :	
Szólásmódok. <i>Domonkos István</i>	335
Tájszók. <i>Stromp József. Vozári Gyula</i>	335

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-uca.
16. sz.

XXI. kötet.

1892. JULIUS 15.

VII. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

A „fon” szó családja.

B u d e n z Ugor összehasonlító szótárában két *pana* tőt állapít meg.

Az egyiket a magyar *fan* : „pubes” szó tárgyalásánál s ennek jelentése a rokonnyelvi megfelelő szavak útmutatása szerint az ő s ugor nyelvben „szőr, szőrnemű” lett volna (494. l.). S ugyancsak ezzel egészen egyező alakot vesz alapszavául a *fon* = „neo, plecto” igének a nélkül, hogy a kettő netalán egymáshoz való viszonyának kimutatására vagy csak megemlítésére is kiterjeszkednék. Pedig ha az elősorolt rokonnyelvi szókat összehasonlítjuk, oly szembeszökő alaki egyezéseket találunk, a mely méltán gondolkodóba ejthet, vajjon csak külső, látszatos hasonlósággal van-e dolgunk, vagy talán belső összefüggésbe is hozható a két alak.

A Budenz összehordta adatok a következők : Magyar *fan* : pubes (*fanos* : pube praeditus; *fanosodni* : megszőrösödni); vog. *pun* : szőr, haar, wolfe, flaum; osztlirt. *pūn* : wolfe, *punañ* : wollig, haarig; osztB. *pun* és *puniñ* : idem; mord. *pona* : haar, wolfe; *ponan* : haarig, wollig; mordE. *pona* és *ponav* : idem; cser. *pun* : pluma; cserM. *pon*, *pun* : idem; finn *puna* : rubedo, rubor (Bud: MUGSz. 494). Magy. *fon* : spinnen, flechten; fonál : filum; finn *puno* : contorque filum; észt *punu* : flechten; mord. *pona* : flechten, winden; *ponafks* : haarflechte; mordE. *pona* : flechten, drehen; cser. *pun* : plecto; votj. *pun* : flechten; zürjP. *pan-* : flechten; osztB. *puñlt* : zwirnen; osztlirt. *puntt-* : idem; lp. *podne* : spinnen; lpF. *bodne* : spinnen, drehen.

Legföltűnőbb a hasonlóság a magyar, mordvin és a csere-misz nyelvben, hol az ige és névszó teljesen azonos alakban van meg. A vogul-osztjákban megvan a névszó, a finnben és lappban az ige s nincs a névszó, noha Budenz ennek nyomát kimutatta még a finn *puna* : „rubedo, rubor” szóban talpraesetten magyarázván meg a jelentésbeli eltérést.

Részemről nem tartom csupán külső, esetleges hasonlóságnak az egyezést, sőt azt hiszem, bátran összekapcsolhatjuk a kettőt olyanformán, hogy egyaránt névszói és igetőnek tekintjük az ugor *pana* gyökért.

Budenz három ilyen (ige és névszó) tölt tulajdonít az ősi ugor nyelvnek: 1) ugor *kaga*: *lucere* és *lux*; 2) ugor *jaga* *fluere* és *fluvius*; 3) ugor *vaga*: *valere* és *vis robur*. Hozzá csatolhatjuk negyediknek a *pana* tölt is. Hiszen a *fon* igeszó nem jelenthetett mást eredetileg mint szőrnemű anyagnak összezsavarását, sodrását, a minthogy voltaképen ma sem jelent egyebet.

A névszó jelentése nyelvünkben már nagyon szűk térre szorult s ennek folytán a köznyelv is ritkábban élt vele. A NySzótárban három adatot találunk reá: **Fan**: *pubes* MA. Com: Jan. 48. *lanugo prima adolescentis* Nom³. 189.

A nyiltabb hangalak az ismeretes magyar hangtörvényből magyarázódik (*uop*, *hotolm* HB. *fork*, *Berefork* 1270), különben a székelységben Baló J. szerint *fon* alakban is járatos (Nyr. XVIII. 511). Származékául tehető: **Foncsik**: Palóc tájszó s a Nagy Szótár szerint: „hátul végig befont mintegy csikra szedett haját jelent”. Alapszava a *fon* névszó. A hátramaradó *-csik* véget — elvetve a CzF.-féle népetimologikus magyarázatot (*csik* = csík-hal, mint *farcsik*, = far-csik) — legalkalmasabban demin. képzőbokornak tarthatjuk — *cs + k* (ugor *ks + k*) elemekkel.

A nyelvünkben uralkodó hangtani törvény és a világos analogia arra utal, hogy e szó eredetileg **foncsok*-nak hangzott, noha ebben az alakban nem ismerjük, mint a MA.-nál található *farcsik*, *farcsika* mellett megvan az eredetibb *forcsok*, *farcsok* alak (BécsiC. 26. 29. MünchC. 71).

E fajta képzésre egyetlen világos példa ez a *farcsok*, a mely kimutathatólag régi szó s erre támaszkodva föltehetjük, hogy a *-foncsok*, *-foncsik* legalább is egy idős vele, mert jelentésénél fogva akkor keletkezhetett ez a szó, mikor az alapul szolgáló *fon-fan* eredeti, tágabbkörű jelentésben élt. Így a *foncsik* annyit jelentett, mint *fonocska*, azaz a hajnak egy kisebb része. Az *o : i* hangváltakozásra példák: *kacsont* : *kacsint*, *hamos* : *hamis*, *lapos* : *lapis*, *csombók* : *csimbók* sat.

Van még ennek a szónak Gömörben egy eleddig föl nem jegyzett változata is: *forcsik*, a mely Jankó János tanár mondása szerint szülőfalujában Köviben széltiben járja *foncsik* helyett.

Hogy keletkezett ez az alak? Egyszerű *n : r* hangváltozással meg nem magyarázható, mert ilyen hangváltozás nyelvünkben nem divik. Tekintve, hogy e *forcsik* szó csak kis területen él, s hogy ez a vidék nagy mértékben keveredik a körülövező tótsággal, valószínűnek tartom, hogy a tót *vrkoč*, *vrkoček* (magyar: *varkocs*, *varcsok*, sőt Simonyi értesítése szerint Aszód vidékén *vrëkocs* alakban is járatos) volt rá hatással. Vagyis, hogy egy olyan ember, a ki magyarul és tótul egyformán beszélt, a minő azon a vidéken sok van, magyar beszéde közben *foncsik*-ot akart mondani s eszmétársulás útján ugyanakkor nyelvén lebegett a tót *vrkoč* is, s e két szinonim szóból kombinálódott a *forcsik*. Az efféle szóalkotás minden nyelvben gyakori, Simonyi után már többször volt róla szó a Nyelvőrben.

Baló J. a székely *foncsika* szót is e töről valónak állította (Nyr. XVIII.511), magyarázata azonban több oknál fogva el nem fogadható. A székely *foncsika* 'rongyot' jelent, a palóc *foncsik* 'hajfonatot', ezt a kétféle jelentést minden közlető adat híján nem lehet egykönnyen kiegyeztetni. Föltűnő továbbá, hogy a *foncsika*: 'rongy' csak a Székelyföldön és túl a Dunán (*foncika*) ismeretes; viszont a *foncsik*-ot csak a palócok viselik. Mivel a Székelyföld és a Dunántúl legjobban ki volt téve a német nyelv hatásának, azért tartottam régebben is német jövevénynek (Nyr. XVIII.560). Azóta találtam egy más adatot, mely idegen voltának hitében még inkább megerősített.

A Nyelvőr XI.38. lapján van közölve Doboka megyéből ilyen alakban: *flancsika*: ringy-rongy; 'Jaj beh flancsikás a zingem'. Ez az adat az etimologiai magyarázatot még inkább megnehezíti. Lehet, hogy ez az eredeti alak, s ebből lett a *foncsika*, az is lehet, hogy semmi közük egymáshoz. Én az elsőt tartom valószínűnek, és akkor nem a német *fetse*-ből eredettnek gondolom, hanem a ném. *fransen*: 'rojt' magyarosított mását látom benne.

Fona: [pars aversa; kehrseite]. 'Az konstnak az fonáját, avvagy az másik oldalát, hátul az tisztáját szénporral hintsd be' (Kecsk: ÖtvM. 311). A régiségben csak ez egyszer van róla említés, a minek oka abban rejlik, hogy a hasonló jelentésű s szintén e töről való *fonák* kiszorította a használatból.

A nép nyelvében személyes értesülésem szerint él a szó Szabolcs megyében, a hol a fának a 'fonája' a kéreg alatt a *háncsnak* nevezett finom rostos részt jelenti. Ugyanilyen értelemben

használják Orosztonyban Zala megyében. A Nyr. II.313. lapján pedig több tősgyökeres magyaros szólások közt előfordul ez is: ,Se szine se f o n á j a'. Ez a szólás és a nyelvtörténeti adat körülbelül egy jelentést fog magába. A ,se szine, se fonája' bizonyosan azt akarja mondani: se a k ü l s e j e (színe) nem jó, se a b e l s e j e (a fonája). Tovább menve az is bizonyos, hogy a ki ezt a szólást először kimondta, nem valami ,modern szövetre' vonatkozathatta, hanem hamarabb jófajta alföldi juhászbundára vagy bekecsre, mint a minek tudvalevőleg van ,színje' is, meg ,fonája' is; azaz: a külseje szép sárga-piros, a belseje ,fonos, fanos': szőrös. A népnyelvbeli jelentés még könnyebben megegyeztethető az alapszóéval.

A mi a szó etimológiáját illeti, kétféle magyarázat lehetséges. Tarthatjuk a ,fon' névszó birtokragos alakjának, a mely épen úgy ragadt hozzá, mint a *susa*, *mája*, *pofa*, *orca*, *gége* szavakhoz. Ezeket a szavakat ugyanis, a mint Simonyi magyarázza, * többnyire birtokviszonyban szoktuk használni, s idők folytán a rag értéke elhalványult a tudatban s még egyszer járult hozzá, az első pedig a tőhöz számítódott.

Ezt a magyarázatot azonban nem tartom valószínűnek. A Simonyi összehordta szavak a köznyelv mindennapi szavai, s az a tévedéses tő kiválasztás csak az újabb időben esett meg. A ,fona' pedig ritka járatú szó, a jelentésváltozás mutatja, hogy régebben is az volt. Világosabb a másik magyarázat, mely a ,fona' alakot veszi tőnek, s a ,fon' igetőtől eredeztetí. Nem kell bővebb magyarázat hozzá, hogy a megelőző alak **fonā* volt, a tővégi hosszú magánhangzó pedig rendesen egy követő mássalhangzó beolvadásából fejlődött. Ez a konzonáns lehetett az igenév képzője: -*va*, -*ve*, -*ó*, -*ő* (illetve -*á*, -*é*!), mint a *sűle*, *kija*: *kigyó*, *kajla* sat. szavakban, vagy lehet a deverb. -*j* képző (ugor -*j*, -*g*), mely megmaradt a *szilaj*, *tulaj-don* szavakban. Én ez utóbbi mellett maradok, s ebből az alakból magyarázom a *fonák* szót, úgy hogy a **fonā* alakhoz később az értékét vesztett denom. -*k* képző járult, mint a *fészek*, *fark*, *telek*, *csók*, *pufók* szavakhoz. Azért tetszetős ez a magyarázat, mert a jelentése egészen egybevág a *foná*-éval. A NySzótár szerint: **Fonák**: pars aversa; kehrseite PPB. **Fonákul**: inverse PPB. **Fonákul** esik azt mondani (Pós: Igazs. 364). A világnak **f o n á k u l** fordult folyása (Pázm: Préd. 24).

* A magyar szótők 42.

A köznyelv ma csak átviteles értelemben használja; érdekes volna megtudni, a nép nem ősméri-e az eredeti jelentésben is.

ALBERT JÁNOS.

Négy magyar tulajdonnév.

Ha van a t. olvasónak vagy egy félórányi szabad ideje, tartson velem, s lássa meg, hogy kerül néha egy-egy nyelvtűtök sötét odújából a tiszta verőfényre.

Egy literátus ember, a ki irodalmunkat nem csupán Toldy kézikönyvéből ismeri, Édes Gergely „Horatius Ódáinak” olvasása közben egy helyütt rábukkant a *bászli* szóra, s eredetére nézve fölvilágosítást kért a szerkesztőségtől. E szót, valamint „mafla, szája-táti” jelentését én is jól ismertem; a mi pedig származását illeti, hogy eredeti, vagy idegen szó-e, arra nézve e folyóiratnak minden olvasója, a ki „A szűz magyar nyelv” című cikkecskénkkel közelebbről megismerkedett (XXI. 15.), tisztában lehet: -li végzett szavaink rengeteg száma egytől egyig a szomszéd német népnek ajándéka. A legfőbb nehézség tehát, a mellyel ily esetben meg kell küzdeni, nem állt a kutatás útjában. Ide vágó szavaink mindegyike valamely -el végű, nagyobbára kicsinyítő jelentésű német szón alap-szik; vagyis *bászli* alig lehet más az eredetiben, mint: *basel*. Alap-szava tehát *bas* vagy *base*.

Nézzük tehát sorban, egyiket a másik után, a legáltalánosabb és legbővebb német szókönyveket. Grimm ezótára *basen*-t nem hanem igenis két *base* ezót ismer: az egyik a lat. *basis*, a másik pedig az, a melynek német jelenése eléggé ismeretes. A *basen* *basel* nem kellető föl kezdve. E hiány, valamint az eredetnek, *bas* s a miénknék „mafla” jelenése oly mozzanatok, a melyekből, nem igen merithetni biztatást arra nézve, hogy kutatásunkkal melyek irányban haladunk. Pedig anny, világos, hogy *basen* ezótát kell lennie. Forduljunk tehát ma forráshoz.

Sanders valamint Weigand ezótára se tud *basen*ról, se egy betűvel se, mint a forrás, megmagyaráz *basen* ezótát. Utóbbi azonban, hogy a nyelvünkben *basen* ezót megmagyarázva nem is a nagy *basen*-szót, hanem a *basen*-szót, melyből jutottak át hozzánk. Mivel a *basen* szót az *basen* szót gyűjteménye: *Basen* (Weigand) és *Basen* (Sanders) unter der Einsicht der *Basen* (Weigand) és *Basen* (Sanders) dühöz hűtve fordultak, ezért az *basen* szót a *basen* szót

azonban megtaláljuk a kért fölvilágosítást. Schmeller nemcsak ismeri a keresett *basel* alakot, hanem a jelentésbeli eltérésre is teljes fölvilágosítással szolgál. A bajor dialektusban ugyanis a *bäs* (*base*) férfiakra alkalmazva annyi, mint 'papucshős' (lásd alább a 'Kérdések és feleletek' rovatában).

De ugyanott egy közép-főlnémet szótárból idézett szót is találunk följegyezve, ezt: *baseman*, a melyet szótárunk a 'feigling' szóval magyaráz. A tapasztaltabb nyelvbuvár minden további adat nélkül is e szónak láttára azonnal fölismerné benne azt a nevet, a melyet a mi hitvitázó irodalmunknak egyik első rangú férfia viselt, a *Pázmány* nevet; de a szótár szerzője a *baseman* után rekeszben odafüggeszti ez alakot is: *Parman*, ezt az észrevételt csatolva hozzá: 'nach J. Grimm ein oesterreich. eigennamen'.

A *Pázmány* név e szerint eredetileg annyi mint: a n y á m - a s s z o n y k a t o n á j a, g y á v a.

A Nyelvtörténeti Szótár *bíró* szó összetételei közt az olvasó ott találja ezt is: *Simon bíró*. Már az ott idézett két példából is világosan kiolvasható, de ha még valakinek e példák nem volnának elégségesek, Pápai Páriz tisztán fölvilágosítja őt e szónak jelentéséről. A latin részben az *uxorius* szóhoz a következő magyarázat van csatolva: 'feleségnek felettébb engedő, feleségétől félő, felesége után járó, kontyot feltévő férfi, Simon bíró, Anda Pál hadába való'. Hogy kicsoda, micsoda volt e Simon bíró, a Simon kereszt- vagy vezetéknéve volt-e a jó embernek, arról semmi bizonyost nem tudhatni; az az egy azonban kétségtelen, hogy volt hajdanában egy Simon nevezetű bíró, a ki mai kifejezéssel élve nagy papucshős lehetett, hogy neve közmondásossá vált.

Az előbb idézett *baseman* szó után egyebütt is kutatva rányitottam Sandersnek 'Deutscher Sprachschatz' című szinonimikájában a *pantoffelheld* szóra, vajjon megtalálom-e benne a keresett *baseman*-t. Ott a következő szinonimákat találtam egybeállítva: *pantoffelknecht*, *pantoffelmann*, *siemann*, *Simon*, *St. Simon* és *erwei* (= *er-weib*). Itt már egész más világításban tűnt föl előttem a mi *Simon bírónk*. Hogy meggyőződésemet semmi kétség se zavarja, beletekintettem még Schmeller szótárába is. Ezt olvastam benne: '*Si-mā, simō si-mánl*. Scherzhafte benennung sowohl eines ehemannes, der unter dem pantoffel steht, als auch seiner eh ehälft'.

A Pápai Páriz, valamint a NySzótár *Simon bíró*-ja tehát

Van számos külön szavunk, mely faj szerint más-más névvel jelzi a nemet, néha még kor szerint is: *ünő, tinó, tulok; tehén, bika, ökör; kanca, csődör, paripa; juh, kos, ürü; emse, göbe (gölye, gönye), koca, kan, ártány; szuka, (kankutya); tyúk, jérce, kakas; (liba, lúd), gúnár; (tojóréce, ruca, kácsa), gácsér, kácsér* sat.

A nemnek külön kifejezésekkel jelzése megvan más nyelvekben is, kivált azon állatoknál, melyek a műveltségnek már alsóbb fokán is, a nomád korban, ösmeretesekek voltak az ember előtt: ilyenek például a német: *stute, hengst, walach; kuh, stier, ochs; francia vache, taureau, boeuf; brébis, béliér, mouton; angol: cow, bull, ox; dog, bitch; stag, hind; olasz: vacca, toro, bue, bove* sat. Ide tartoznak minden nyelvben az ember nemeit jelző kifejezések is: *fiú, leány; férfiú, nő, asszony* sat.

Ha külön nevek nincsenek, akkor a nemet általánosan kifejező szavakat tesszük jelzőkként az illető név elé, így: *fiúgyermek, leánygyermek; himorosslán, nöstény v. anyarosslán; bakgalamb, tojógálamb; kanróka, szukaróka; csődörssamár, kancssamár*, melyek sokszor az illető fajt képviselő egyedek nevei, mint utóbbi példákban.

Megtaláljuk ezt az indogermán nyelvekben is. Érdekes e tekintetben, hogy az angolban a nemjelölést a név elé ragasztott személyes névmás is elvállalhatja, s így *malewolf* és *femalewolf* helyett ezt is mondhatjuk: *hewolf* és *shewolf*.

Legáltalánosabb azonban az indogermán nyelvekben a nemnek, s főképp a nőnemnek külön képzővel jelzése. Ilyen képző a magyarban nincs, s ezért a nemi különbséget, ha külön szó nincs reá, mindig összetétellel jelezzük.

Már most az a kérdés, a nemet kifejező szó vajjon első-e vagy második, jelző vagy jelzett szó-e? Itt kapcsolódik össze a *nem* s a *-nő -né* megkülönböztetésének kérdése.

A Nyelvőr III. kötetében Toppler István tárgyalja bőven a kérdést, s arra az eredményre jut, hogy a nemet megkülönböztető szó csakis az illető név előtt, jelzőként állhat. Fejtegetése szintén abból indul ki, hogy a *-né* és *-nő* közt semmi különbség sincsen, hogy mind a kettő csak feleséget jelent, s ezért az a megkülönböztetés, mely szerint az egyik feleséget, a másik pusztán csak nőt jelent, hibás; tehát mind *királyné* mind *királynő* = „uxor regis”, és sohase = „regina”. Bizonyítékait Kresznerics szótárából s a nép nyelvéből veszi. Ezekből következteti, hogy a mindinkább

megerősödő szokás, mely a feleséget *-né*-vel, pusztán a női nemet pedig *-nő*-vel jelzi, hibás, németes.

De Toppler is Szigetvári is tévednek ebben. Toppler csak Kresznericset idézi, s a többi nyelvemlékre ügyet se vet, a népnyelvben pedig csupán az összetételes *-nő* hiányát állapítja meg, de hogy jelentésileg megvan, ezt nem veszi tekintetbe.

Az igaz, hogy alakilag *-nő* és *-né* közt se a régiségben, se a népnyelvben nincs különbség; de az a jelentési különbség, melyet az idéztem értekezők hibáztatnak, tényleg megvan, t. i. hogy *-nő*, *-né*-vel a régiség nem pusztán feleséget, de önálló, bizonyos foglalkozású vagy állású nőt is jelöl: *barátnő*: monacha, nonne (MA: Tan. Előb. 45), *császárné*: imperatrix, kaiserin PPB. *grófné*: comitissa, gräfin: ,Gróf Nikoláné leánya g r ó f n é, cseh kancelláriosné' (MonIrók III.106), *jövendőmondóné*: vates, wahrsagerin (MA: Scult. 268), *kertészné*: hortulana, gärtnerin (CorpGram. 167), *királyné*: regina: ,Szentséges királyné, hívom irgalmadat' (Zrinyi I.9), *kufárnő*: caupona Cal. verkäuferin PPB. *majorné*: villatica MA. meierin PPB. *markotánné*: castrensis propola PPB. marketenderin, *mosóné*: lotrix MA. wäscherin PPB. *papné*: sacerdotissa (CorpGram. 167), *sütőnő*: pistrix MA. beckin PPB. *szakácsné*: coqua (CorpGram. 167), *szedőné*: vindemiatrix, weinleserin: ,A sok szedőt, szedőnet látja az ember szüretkor' (Mik: TörL. 213), *táncolóné*: saltatrix MA. tänzerin PPB. *tanítóné*: eruditrix PPB. lehrerin, *úrné*: domina, hera MA. herrin, hausfrau PPB. ,Ez levél adassék Warday Mihál urnenak, nekem zerelmes azzonomnak' (RMNy. II.60). Ime, egész csomó adat a régiségből, hogy *-nő*-vel, *-né*-vel pusztán a nemet is jelezték.

S a nép? Annál a női különállás nem lévén még kifejlődve, külön szavakra alig is volt szüksége még, s azért ritkák is; de azért *mosóné*, *vurróné*, *barátné*, *ápolóné* szavakon soha nem ért mosással, varrással, ápolással foglalkozó férfi feleségét, barát nejét; *szakácsné* se szokott szakács felesége lenni, hanem ,főzőnő', sőt még meg is különbözteti: *szakácsné* s a *szakács felesége*. Ide vehetjük a városi életben fejlődött *kifőzőné*-t, *masamódné*-t, *takarítóné*-t sat, melyekben mind a *-né* nem feleséget, hanem pusztán a női nem megkülönböztetését jelenti.

Már a nyelvemlékek is azt mutatják, hogy a *-nő*, *-né* lassan a szűkebb jelentést fölvevő *asszony*-t kezdi helyettesíteni, mely régebben egyáltalában *nő*-t jelentett, tekintet nélkül hajadon vagy férjes állapotára; pl. ,Zent Margit azzon' (MargL. 201), míg később

már csak férjes nőt jeleztek és jeleznek e névvel. Az „asszony” eredeti maradványai még egyes szólásokban: *asszonynép*, *leány-asszony*, *kisasszony* sat. Hogy a *-nő*, *-né* már régen váltakozott az *asszony*-nyal, mutatják következő adatok is: *mesterasszony* (Cal. DebrC. 119): *mesterné* (Gér: KárCs. IV.368); *mosóasszony* (PP. Pesti: Nom. 129): *mosóné* (ThewrC. 183); *papasszony* (Toln: Vigaszt. 227): *papné* (CorpGram. 107); *szakácsasszony* (PPBl. MonTME. I.295): *szakácsné* (CorpGram. 167); *kufárasszony* (Kár: Élet. II.188): *kufárnő* (Cal. PPB.); *polgárasszony* (Helt: Krón. 145. Kulcs: Evang. 142): *polgárné* (DomC. 66). Ezekben még semmi különbség sincs téve a férjezett és hajadon, feleség és önálló nő közt. Idővel szétváltak, megszűkültek az egyes szavak jelentései, s így lett egyfelől *asszony* a férjezett nő neve, másfelől *-nő*, *-né* együttesen feleséget s bizonyos állású, foglalkozású nőt jelentett s jelent ma is a népnyelvben. Az irodalmi nyelvben szüksége volt annak, hogy ez a két név is szétváljon, s ezért egész helyes megkülönböztetése a kettőnek: *-né* a feleség, *-nő* pedig önálló: *tanítóné*, a tanító felesége, *tanítónő* pedig, a ki maga is tanít; Erzsébet *királyné*, a magyar király neje, de Vilma, Hollandia *királynő*-je, ki *királyné* már csak azért sem lehet, mert még egészen gyermek; Victoria, Anglia *királynő*-je, mert ő maga uralkodik.

Vegyük most a kérdés másik oldalát, az összetétel helyességének megállapítását. Toppler azt mondja, hogy *nő* önálló, jelentésileg erősen érezhető szó, nem pedig jelentése homályosult képző, s így ilyen összetételben *tanítónő*, *királynő* nem a nemet különböztettük meg, hanem a nőt osztályoztuk s láttuk el jelzővel. Így hát a *nő*-t mint a nem megkülönböztetőjét jelzőként előre kell tennünk: *nőtanító*, *nőkirály* sat. De hát az *asszony*, nem önálló-e az is, s mégis utána is állhat a szónak, ha mindjárt a nemet akarjuk is kiemelni, sőt olykor csakis utána állhat; nem mondhatjuk *embercigány* meg *asszonycigány*, *fiú**cigány* meg *leánycigány*, hanem fordítva: *cigányember*, *cigányasszony*. A régiségben Kresznerics *asszonypápája*, *asszonypapja*, *asszonymestere* mellett megtaláljuk a *pápaasszonyt*, *papasszonyt*, *mesterasszonyt* is, még pedig ugyanazon jelentésben. Az állatoknál a *hím*, *kan*, *nőstény* szavakat elébe tesszük a jelzendő névnek, de már a *kakas*, *tyúk*, *tehén*, *bika*, *ünő*, *bak* szavakat legtöbbnyire mögéje: *fajdkakas*, *fácántyúk*, *szarvastehén*, *őzbak*, sőt *szukaróka* mellett *rókaszuká*-t, *bakkecske* mellett *kecskebak*-ot is használunk, és *szarvasborjú*-t, *samár**csikó*-t, *galambfi*-t mondunk, pedig ezekben pusztán csak a

Tehát a szabály, hogy a nemet kifejező szó az összetétel első részét teszi, nem lehet kizárólagos, s így nincs is miértanomel-séget vetni szemére a *tanítónő*-féle összetételeknek.

[illegible]

utóbbiak pedig Vesta p a p n ő i voltak. Minden efféle zavar elkerülése végett tehát kívánatos a női nemnek határozott jelzése. Se a nyelvtörténet, se a népnyelv nincs ellene a *tanítónő*-nek, a közhasználat s a közszükség pedig, quem penes arbitrium'st et jus et norma loquendi, követeli. A nyelv nem holt dolog; s célja, hogy a szükségnek megfeleljen.

Hogy a 'Mari zsidó', mellyel Szigetvári bizonyítani akar, nem valami nagy súlyú, azt könnyű megérteni. Minden falunak megvan a maga zsidaja: Icig zsidó, Mócsi zsidó sat; hogy ez az egyszer asszony, az nem változtat a dolgon s így lett belőle *Mari ssidó*; egy asszonyért nem tesznek kivételt. Ragadványnév ez, nem pedig a nemi megkülönböztetéstől való irtózás. Hasonló ehhez, mikor például barna lányra azt mondják: ni a kis *cigány*, vagy Alföldön a palóc lányra: te *tót*; sohse látják szükségét, hogy odategyék: *cigányleány*, *tótleány*.

Foglaljuk már most össze az eredményt.

A *-né*, mely kiváltképen nevekhez járul, feleséget jelent.

A *-nő* pedig, bizonyos foglalkozású, állású nőt, mely az illető névszó után járul, s mindig csak nemi megkülönböztetést jelent. Különbséget kell tennünk e szerint *királyné* és *királynő*, *grófné* és *grófnő*, *tanítóné* és *tanítónő* között. Egyes esetekben, de csak ott, hol kétértelműség nem foroghat fön, nincs kizárva a *nő* előretétele se: *nőhonvéd*, *nőkatona*, *nőkocsis*. Vannak egyes régibb állandó kifejezések, melyekből a most már szűkebb jelentésű *asszony* nem szorult ki, s ezekben a *nő*-t nem használjuk: *ssomssédasszony*, *komaasszony*, *gazdasszony*, *özevegyasszony*. LEHR VILMOS.

AZ IDEGEN SZÓK IRÁSA.

Az a kapkodó állhatatlanság, minduntalan szembeszökő következetlenség, az egyéni nézeteknek tetszés szerint való érvényesítése az idegen szók, nevek írásában, mely ma általában irodalmunkat jellemzi, nem mai keltű. Csak egy futó pillantás is irodalmi termékeinkre, a legrégibb kortól a legújabbig, meggyőzhet bennünket, hogy ha valahol, itt különösen igaz az 'a hány ház, annyi szokás' példaszó.

Hogy az akadémia megalapításáig az idegen szók kiírásában kinek-kinek a maga izlése s olykor furcsa meggyőződése volt döntő, könnyen érthető. S nincs mit csodálkozni rajta, ha G. L. (? Tudom.

Gyűjtemény. 1817. X.71. l.) általában azt ajánlja a maga nézeteinek előadása után, hogy „írjon kiki meggyőződése után, s várja a jövődőtől helybenhagyatását vagy megvettetését”. Azonban még így is szem előtt kellett volna tartani, hogy „míg akadémiánk nincs, csak azon kell igyekeznünk, hogy valamely író önnönmaga orthographiájával sehol se ellenkezzen” (Dessewffy levele Kazinczyhoz. II.64. l.). Midőn a nyelvművelő társaság teljesen ismeretlen fogalom volt, s akkor is, midőn már „jámbor szándékká” érlelődött, mely egyes embert ismertek volna el, ha akadt volna olyan, tekintélyül az egyöntetűség megteremtése végett, mikor most egész tudós testület se bír e tekintetben irányadóvá emelkedni? Az akadémia föllállítása előtt még elfogadható volt a kifogás, hogy nincs ki után indulni, de utána már nem szabadna ily mentegetődzéssel találkozunk. Pedig a hiba nemcsak extra, hanem intra muros is van. Igaz, hogy nem lehet csak úgy elhamarkodva szabályokat föllállítani. Ép azért az akadémia is úgy nyilatkozik a „Magyar helyesírás és szóragasztás” első kiadásában, hogy a folyton-folyó nyelvtudomány kifejlésével föntartja magának a szabályok későbbi javítását, sőt tagjainak is megengedi, hogy nem-akadémiai kiadású könyveikben saját „általlátásukat” követhessék; de 1832 óta mégis csak győzhetett volna már „a mi jobb”.

A folytonos ingadozás eredménye, hogy még most is kiki a maga jobbnak gondolt véleménye után tart, s hogy így nincs meg a nagyon is ohajtandó egyöntetűség, nemcsak az idegen szók írásában, hanem egyáltalán a magyar helyesírásban. Már. Tótfalusi panaszkodik: „Infinitae in solis nominibus propriis diversitates quantum taedium procreant, quantas facessant molestias, accuratam et ubique conformem sibi orthographiam (qualem caeterae linguae sequuntur) sequi conantibus, quis fando exprimere possit?” (Corp-Gram. 658). Nem is lesz addig következetesség, míg a Tud. Akadémia a kifejlődött nyelvtudomány alapján megállapodott szabályokat nem szerkeszt, s míg nem tekinti legalább minden literátus ember a tudós társaságot döntő s követendő tekintélynek. Nagyon itt az ideje, hogy szűnjék már meg a hatalmas és boszantóan hatalmaskodó sic volo önkénye. Ne esküdjünk vaktában más szavára, de tiszteljük a tekintély igazát.

Célja e soroknak a különböző korbéli írók nézeteinek ismeretetésével föltűntetni, mennyi ingadozásnak volt és van kitéve helyesírásunk csak az idegen szók írásában is, s mennyire kíváncsatos volna már egyszer épen e jelenségekből okulva határozott,

egyöntetű, de elég szabadelvű megállapodásra jutni. Lássuk e véleményeket időrendben egymásután.

Az idegen szók helyesírásában a codexek igen eltérők egymástól; egyes codexeken belül is nagy változatosságot találunk. Nagyban előmozdította e különféleséget a hangoknak különböző jelölése is. Különösen a *c* betű szerepel sokszor hol *c* gyanánt, hol meg *k* és *t* helyett. Vegyünk néhány codexből egy-két példát. (HB.): „Michael, archangel, ysaac, iacob. (EhrC.): Kapucium (21. l), korda (47), cresten, kerest, Clara, Cristus (76), kastellom (82), karitásság (121. 137). (CornC.): marc (Márk) (18), sentencia (24), predicacio (223). A LányiC. tömérdek latin szava megannyi írásmódot mutat. Hasonlóképen egy és más kézirat is. Némely codex-író a meghonosult szóknál meglehetősen magyarosságra tör. Természetesen figyelembe kell vennünk a codex másolójának egyéniségét is.

A grammatikusok már kezdenek szabályokat fölállítani. Geleji Katona szerint „az immár magyarrá lett zsidó, görög és diák szókat magyar módon kell írni, mint: Farao, Jósef, Profeta, Ekklesia, prédikacio, penitencia“ (CorpGram. 306). A *t* mellett a zsidó-, görög-, és latinban előforduló *h*-t szinte ki kell írni (*Thamas*, *Thessalonika*); de már a magyar neveknél (*Szigethi*, *Tóth*) ezt szükségtelen tékozlásnak veszi. Pedig szükség itt csak annyi van rá, mint az előbbieken.

Érdekes Tótfalusi M. szabálya, a mennyiben teljesen fonetikus, egészen magyaros írást követel mindenfajta idegen szónál. Hosszas fejtegetéseit így foglalja össze: „In vocibus, quas ab aliis linguis mutuavimus, eandem scriptionem non servamus eo fine, ut illa peregrina esse constet; sed cum aliqua mutatione linguae nostrae genio adoptamus, e. g. prédikálni, non scribimus *prae*, ut ea vox in Lat. scribitur; neque (*praedi*)calni, sed (*prédi*)kálni etc. Ita Császár, non *Caesar* formaliter. Ita Templom, non *templum*; Egyiptom, non *Aegyptum*; Phébé vel Fébé non *Phoebe*“ (CorpGramm. 649). Hasonlóképen Tsétsi I.: „*Preda*, *penitentsia* (ae, oe per *e* exprimenda sunt); loco *c* scribenda est *tz*; *ca*, *co*, *cu* exprimuntur per *k*; *Q*, *q* debet resolvi in *kv*, ut *Kvártus*, *kvártély*, *kviétántzia*, *q* enim est pure Latina. *X*, *x* Latinorum et Graecorum debet pingi per *ks*, ut *Artakserkses*, *Feliks*. *Y*, *y* in Vocibus Peregrinis iam non Hungaricis scribenda est per *i*, ut: *Tirus*, *Siria*, *Mirtus*, *mirha*. Peregrinae habentes *ch*, exprim. sunt per *k*, ut: *kérubimok*, *Kristus*, *Káldeusok*; in Peregrinis loco *ph* ponenda est *f*, ut *Filosofia*, *Éfesus*, *Páfus*, non *Paphus* (hanc enim pure Hungarus

legeret *Pap-hus*, caro sacerdotis!). *Th*, *th* exprim. est per *t*, ut *Máté*, *Tamás*“: (CorpGram. 667—70.) Neki tehát nemcsak ,in vocibus pure Hungaricis (*Thuri*, *Pathai*)‘ nem kell a *h*; mint Gelejinek, hanem az idegenből meghonosodottakban se; az *rh*-t is csak *r*-rel iratja: *Ródus*, *Tirrénium*. A magyaros írást ennélfogva minden előfordulható idegen (görög, latin, zsidó, török, szláv, német sat.) szóra kiterjeszti egész szigorú következetességgel. Nem tesz kivételt, akár milyen betűket használ az illető idegen nép, még akkor se, ha csak esetleg kölcsönzött, s nem mint meghonosult szó szerepel. Az az egy föltűnő némileg, hogy a *s*, *ss* és *s* fonetikai különbözőségét nem tünteti még föl az írásban. A magyarosan írt idegen szókban ugyanis mind a három hangra csak egy jelet (*s*-t) használ.

Pázmány P. különbséget tesz az idegen szók írásában a szerint, a mint ismeretesek a népnél vagy nem. Ha ismeretleneknek s ennélfogva még meg nem magyarosodottaknak tartja, akkor az illető nyelv ortografiáját követi; a bibliai neveket s a szentekét ellenben a mai helyesírás módjára veszi. Némely szentek, városok, népek nevét azonban sajátosságosan használja. Így pl. *Jeronimus* (Jeromos), *Apalin* (Apollonia), *Vernyike* (Veronika), *Constancinápoly* (vö. CorpGram. 694), *Athenás* (ragozva is: Athenásba: vö. Nyr. XII.130), *Francús* (francia), *Velencések* (Kiss Ignác: Ny-Közl. XV.194—5).

A ,Debreceeni Gramatika‘ némileg Tsétsi nyomán halad, de nem mond határozott véleményt. Szerinte a *h*, ha nem az idegen szó végén áll, elmaradhat ,a szerint, a mint kinek-kinek a penájára jő‘ (9.). pl. *Rhodus* v. *Ródus*, *Athene* v. *Aténe*; a *ph*-t jobb *f*-fel írni: *Páfus*, ,a deák s egyéb vékony *s*-t *ss*-szel‘, pl. *Ssallustius*, *Szeidenberg*, *Szorbonna*; *Csiczeró* s nem *Ciceró*, *csássár*, *prédikátsió*. A *ts*-vel az eredeti jelölést akarja föltüntetni. Azt tartja ugyanis ,a szerint tegyünk *c*-t vagy *ts*-t az idegen szókban, a mint azoknak eredeti hozza magával‘ (6.): vagyis ha latin *t* helyett áll, akkor *ts*-t írjunk: *penitentsia*, nem pedig *penitencia*. A *q*-t és *x*-t legalább az idegen tulajdon neveken megtartandónak véli, úgy okoskodván, hogy a *k*-*r* ép úgy latin eredetű, mint a *q*. A DebrGram. tehát ahogy-úgy mégis a magyarosabb felé hajlott. A korábbi s későbbi írók műveiben azonban aránylag csekély kivétellel úgy találjuk írva az idegen szókat, még az alkalmazkodni kezdőket is, a mint az illető nyelven szokták írni. Tsétsi szabályait az egy Debreceeni Gramatikán kívül nem vették figyelembe; mert azt tartották, hogy az ő szabályának keresztülvitele

zavart, értelmetlenséget okozna. Pedig ellenkezőleg éppen sok zavar-
nak, különféleségnek s következetlenségnek vette volna eléjét azon
egyszerű, tehát könnyen alkalmazható elv, mely Tsétsi szabályai-
ból folyik, hogy t. i. minden, bármely nyelvből hoz-
zánk kerülő szót a magunk betűivel írjunk úgy,
a mint kiejtjük. Így aztán nem kellett volna s nem kellene
a szó leírásánál azon gondolkozni, tulajdonkép milyen nyelvből
kerül a mienkbe, milyen betűket használ az illető nyelv népe,
egészen idegen-e, kölcsönvett vagy már meghonosodott-e, a mi —
bár itt csak az irodalomról van szó, de ez teljesen szét nem vá-
lasztható a vidéktől, hol az író lakik — a vidék szerint relatív
fogalom lehet.

Különösen századunk elején kezdtek már különbséget tenni
az írásban a szó járatos volta, milyensége s eredete szerint. Így
Verseggy Ferenc (‘Tiszta magyarság’. 1805. Pest. 65. l. és ‘Filoso-
fiának Talpigazságaira épített értekezése’ 328.) csak a tulajdonneve-
ket tartotta szükségesnek úgy írni, a mint az illető nyelven írják :
Cicero, Xerxes (NB. c-vel ; a végső s-t ‘nem véték magyarosan
ejteni’), *Young, Beauvais*. „De ha az idegen szónak betűi másképp
hangzanak a magyarban, mint az idegen nyelvben, akkor jónak
tartom magyar betűkkel úgy írni, a mint nyelvünkben hangzanak :
fisika, filozofia“ (‘Tiszta magy. 65). Kazinczy elvben Verseggyéhez
hasonlóan a mellett volt, hogy teljesen úgy írjuk ki a mi megfelelő
betűinkkel az idegen szót, mint eredeti birtokosaik írják. Tehát :
Vénusz, szorsz, juss, Jézsus Krisztus, Thamáss, Achillesch, Thetiss,
Zefüruss, Aegiptuss, Oedipuss, Charon (‘TudGyűjt. 1817. XII.103).
Megjegyzendő azonban, hogy a fölhozott példák következetlensé-
gein kívül leveleiben is — hogy pl. csak a Szentgyörgyihez írot-
takból említsek — teljes következetlenséggel, vagy talán elveket
cserélve ír ő 1817 előtt s után is : *Sonett, crisis, Socrates, profes-*
sor, consequens, ius, Ssallustius (és *Sallust*, ugyanazon levélben
1823. okt. 11), *Themistocles* és *Themisztokles* (vö. ‘A nehéz nyelvű’
c. epigr. Lev. Dess. 136), *gráss* (grace), *interessál* és *interessant,*
attitűd, Nyuton, Pop, sseni, Comtesse Virginie, hálai (Halle),
szejnei, orthologus sat. sat. 1815-ben azt írja Dessewffynek (Lev.
I.362) : ‘Az idegen neveket idegen orthographia szerint kell írunk’.
De ezt se ő maga nem követte állhatatosan, se jó barátja s bá-
mulója nem fogadta el, hanem a magyaros írást pártolta, különö-
sen a közhasználatú idegen szókban. (Vö. Kaz. lev. Szentgyörgyihez
1818. márc. 2.) Guzmics pedig egyenesen figyelmezteti is Kazinczyt.

„Szeretném — írja neki 1824. május 14. — ha felvett s ajánlott s utánnad általam is használt írásmódod mellett (*Ssallusst, ellipsisz, ssynesiss*, nehogy *Sallustot* stbit *Schalluscht*-stbinek olvassák!) maradnál; sőt azzal élnél a szónak kezdetén is közepén is, mert az *sz* az nálunk, mi amazoknál mindenhol *s*“. S Kazinczy erre elfogadta a *Ssallusztot, Ssullát* sat. (Lev. Guzmicshoz. 1824. jul. 14.); de elmélete azután se vágott össze mindig gyakorlati alkalmazásával.

Beregszászi és több más korabeli író a magyarosabb írás híve s a „Pennaháborúban“ (93.) egész általánosságban hirdeti: „Az idegen neveket csonkítás, betű változtatás által megmagyarosítani szabad, a mit csak lehet“. S e nézetéhez hiven sürgeti („Versuch einer m. Sprachl.“ 1797. 10—23.), hogy az idegen szókat is magyarosan írjuk ($x = kss$ vagy gss , $ph = f$ sat.). Ellenben meggyőződése szerint, részben kissé különösen, a *Vénuss* (!), *Küpriss*, *Achillesch*, *Herkulesch*-féle írásmód „linguae nostrae indoli repugnat“. (Dissert. philol. Pest. 1815. 213.)

Ezekkel szemben Zsoldos János (A magy. ny. tisztogatását tárgyzó Intézet és Vélekedés. Pest. 1825. 6. l.) azt tartja, hogy valamint a valódi magyar szókat, ép úgy a bevett idegeneket is az írásban vagy olvasásban az etimologia megsértése nélkül meghamisítani nem lehet, nem szabad. Tehát: *physika*, nem pedig *fizika*, *kereszttyén*, *Miltiades* nem *Miltziades*! De az idegen szókhoz járuló ragaszték magyarosan irandó: *logikosokat* s nem *logicusokat*.

Zsoldosnak az etimologia iránti szeretetéből, mely abban az időben sokakat elbűvölt, folyó álláspontjára helyezkedett Vajda Péter is; de Verseggyvel együtt inkább csak a tulajdonnevekre vonatkozólag. „Az idegen neveknél az eredeti írásmód megtartatik, bármely különbözőn mondassanak is ki“ (Nyelvtud. 154). Ennél fogva: *Cicero*, *Chersonesos*, *Quintus*, *Wieland*, *Young*, nem pedig: *Cziczzeró*, *Kherszonessosz* sat. (3). A mily kérlelhetetlen ellensége különben Vajda az idegen szóknak, ép oly nagy barátja, az etimológiát uralván, az idegenszerű írásnak.

BÁRDOS REMIG.

A PALÓC NYELVJÁRÁS.

C) Elülső hang hátsó helyett.

E hangok, a melyeknek kevésbé helyesen ,magas' és ,mély' elnevezésük is van, nem valami nagyon gyakran szoktak egymással váltakozni; talán épen azért, mert a magyarban csak a nyelv vízszintes mozgásának két végpontján képződött hangok vannak meg, tehát igen távol állanak egymástól s az illeszkedés által is meglehetősen el vannak választva.

Nem tekintve azt, hogy e hangok képzésére van-e hatással az ajak, vagy nincs, feloszthatjuk még ezeket a nyelvnek a változás közben előforduló függőleges állása szerint is; még pedig változhatnak e hangok vagy a) ugyanazon nyelvéllással, vagy b) nyelvéllásbeli különbséggel.

a) Ugyanazon nyelvéllással.

u helyett *i*: *bink^aó* (bunkó), *bink^aós bot*, *sist^{er}ég* (sustorog), *sist^{er}g^o istennyila*, *siska* v. *suska* (tölgyfa termése), *iborka*.

u helyett *ü*: *csücsök* (VIII.282), *csücskös*, sőt *csücsös* is (Sáta). Kétkednünk sem lehet, hogy e szó — legalább a palóc nyelvjárásban — *csücsöt* jelent, a mit Zolnai is megerősít (Mátyusf. nyvj 49. l.).

o helyett *ë*: *büt^{er}*, *csërba*, *csërb^aóka* (lapuféle növény), *pëty^{eg}* (potyog), *csemcs^{eg}* (csamcsog), *kunyer^{ál}* (VIII.47), *pëlyva* (VIII.332), *posdërva* (pozdorja), *fëlbërsel* (*fëlbërselyi a tolyvát*), *sist^{er}ég*, *fërgetyü* (v. *përgetyü*, vö. *forгат*).

o helyett *ö*: *meggyöm^rös* (meggyomroz).

a helyett *e*: *csemcs^{eg}* (csamcsog), *hent* (hant), *berke* (barka), *m^ote*.

ó helyett *o*: *m^ote* (mióta).

á helyett *ê*: *ês-vês* (ás-vés, Arany Toldi szerelmében: *ês-vês*).

ó helyett *é*: *g^aór^e* (kóró).

b) Nyelvéllásbeli különbséggel.

á helyett *é*: *oszt^et* v. *oszt^eg* (osztán), *sas^e* (sassá) *lëtt*, *mudar^e vât*, *hal^e vât* sat. Általában a -*vé* rag a valamivé *válást*, *levést* jelentő igék mellett a legtöbb esetben még nem illeszkedik. Erről alább az alaktani részben még bővebben lesz szó.

o helyett *ü*: *tütyög* (togyog), *szütyög* v. *szotyog* (az utóbbi alakban gyakoribb), *lütyög* (lotyog, VIII.47) v. *lőtyög*, *kőtyög* (kotyog).

a helyett **é**: úgyszólván csakis az **ej** szótagban fordul elő a szó végén, pl. *gané* (gana), *karé* (karaj), *paré* (paraj), *taré* (taraj): az eredetibb alakok azonban sokkal használatosabbak. A régebbi **a** vagy még helyesebben **o** helyett használják ezen **é** hangot néha a kalvinisták az **-u** képzős igékben, pl. *szakét* (ma is általában: *szakajt*, *tarét*, *saranyét* stb.).

a helyett **ē**: *szétár* (sajtár).

u helyett **u**: *gariga* (Eger), másutt: *hariba*.

D) Hátsó hang elülső helyett.

E hangváltozás körében több oly alakra találunk, a mely a köznyelvinél sokkal eredetibb nyelvallapotokat tüntet föl, a mi tehát szorosan véve nem is hangváltozás, hanem a régebbi hang megmaradása.

Az előbbi szakasznak megfelelőleg a nyelv függőleges állása szerint az itt előforduló hangváltozások is két részre oszthatók:

a) Ugyanazon nyelvallással.

i helyett **ú**: *szászik* és *szászok* (a buzát pusztító kis bogár), *juharka* (iharka).

é helyett **ó**: *csombók* v. *csombik*, de köznyelvi alakjában is: *csombék*, *csombók* v. *csombék*.

ē helyett **o**: *porcol* disznót.

ō helyett **o**: *gyombér*, de szokottabb a köznyelvi alak *gyömber*.

e helyett **u**: leginkább csak idegen szavakban fordul elő e változás, pl. *kalendáriom*, *flagória* (VII.40), *katakésmas*.

b) Nyelvallásbeli különbséggel.

i helyett **o**: *állogat* v. *álligat* *álltogat*), *tanogat* v. *tanogat* (tanítgat, *ortanyi* irtani), *artó* kapa, *oskola*. Az itt felsorolt igékben az **i** helyén levő hátsó hang az **-ojt** képzőnek eredetibb alakját tünteti föl.

i helyett **a**: *karacs* (karics), *simakoznyik*, *simakozs* mem *má* (ebből: *simikoznyi* — megfészülődni, *simakodj* (XIII.432.), *kalincs*. Eredetibb **a** hang állik még néhány **-it** végű igében: *szakajt*, *szárajt*, *kifárajt* v. *kifáru* (Eger), *kárajt* v. *kóru* (Sáta és r.), *fakajt* (Sáta és r.) v. *fakít* (Eger, Miskolc).

é helyett **a**: *ganaj*, *karaj*, *paraj*, *taraj*, *szajtár*. E szavak — mint már előbb is emletem — sokkal szokottabbak illetően eredetibb alakjukban, mint köznyelvi **é**-vel.

é helyett **á**: e hangváltozás illeszkedés folytán jön elő az igék feltételes módjának egyes I. személyében is, pl. *adnák* (adnak).

lâtnâk (látnék), *v^aónâk* (volnék). E hangváltozás azonban leginkább nyelvjárásunk északi részében (Sajó-Püspöki) jön elő néha, de itt is jobbadán csak a gyermekek ajkáról hallható.

ö helyett *a*: *zakkan* (zökken), *zakog* (zökög, a zökken gyakorítója), *bakkan^o* (bökkenő).

ë helyett *u*: *gyurtyânfâ* v. *gyertyânfâ*.

E) Ajakhangzó nem ajakhangzó helyett.

Az ajak működése közben létrejött hangváltozások alkalmával a nyelv szintén vagy megtartja függőleges állását, vagy pedig változtatja; e szerint tehát az ajakhangzó változása is vagy a) ugyanazon nyelvéllással, vagy b) nyelvéllásbeli eltéréssel történik.

a) Ugyanazon nyelvéllással.

i helyett *ü*: *üd^o* (idő), *fürhész* (mivel van *fírhész* is), *gyüm^oocs* v. *gyim^oocs* (gyakoribb).

ë helyett *ö*: *böcsöllelēs*, *szög* (szög). Pótlónyújtás folytán is előfordul néha e változás, bár ritkán és kevés szóban, pl. *fős^o* (*fēls^o*), *möre* (*mērre*).

A hátsó ajakhangzóknak nem ajakhangzók helyett való használatáról már fentebb szoltam (D. a).

b) Nyelvéllásbeli eltéréssel.

i helyett *ö*: *ösmer*, *öröstem* v. *örzöttem*, *öröstel* v. *örzöt-tel*, *örzött*, *örözt^oönk*, *örözteték*, *öröstek*. Hangugratással azonban (*örzött^oönk*) sokkal szokottabb.

e helyett *ö* rendszeren csak a tiszta *ö* és *ü* hangú igék jelentő és fölszólító módja folyó jelenének többes 3. személyében fordul elő a kötőhangzó helyén, de itt aztán már kivétel nélkül, pl. *törlönek* (törlenek)—*töröllyenek*, *ötönek*—*öccsönek* (öltenek), *küdönek* (küldenek)—*küggyönek*, *fűzzönek*, *süssönek*, *könyörgönek*—*könyörögjönek* sat.

e helyett *ö* csak pótlónyújtásos alakokban jön elő, de nem valami nagyon gyakran, pl. *nyövet* (nyelvet), *kedv^ot* (kedvelt), *rēgv^o* (regvel = reggel), *nyest^o* (nyestel = nyestél), *vett^o* (vettel = vettél), *fel^osz* (felelsz), *mesz^onyi* (meszelni).

Az ide tartozó hátsó ajakhangokról szintén volt már szó (D. b).

F) Nem ajakhangzó ajakhangzó helyett.

Az ide tartozó hangváltozásokat a már ismert módon a nyelv függőleges állása szerint szintén két részre osztjuk.

a) Ugyanazon nyelvéllással.

ü ű helyett i í: *idvesléggy*, *idvesség* (öregektől hallható), *firhész*, *nyist* (nyüst), *fige*, *gyimőcs* (gyümölcs), *kilső*, *bikk*. *mível* (művel), *fil* (fül), *rih* (rüh), *rihész* (rühös), *siket*, *firdennyi* (fürdeni), *csitérték* (csütörtök), *siveg* (süveg), *bige* v. *büge* (játékszer), *meghível* (meghül), *hívely* (hüvely), *hívész*, *hív* (hü), *hívséges* (más a *hívságos*).

ö ő helyett ë ê: *sër*, *vërész*, *bëgre*, *sërtë*, *sërény* (sörény), *sërke*, *fël* (sohasem: föl), *bëven*, *fëltétel*, *fëlésleg*, *fëveg* (öregektől hallható), *gënge* (gyöngge), *csëpp*, *csëbër*, *vëdër*, *fërtelëm*, *fërgeteg*, *csërren*, *csërgő* (csörgő), *bëngész*, *mëgë* (mögé), *për*, *përsen* (pörsenik), *fëccsen* (fröccsen), *rëst*, *sëmëreg* (sömör), *tëmlëc*, *fëkülő* (főkötő), *tënkëly*.

b) Nyelvéllásbeli eltéréssel.

ö ő helyett e: *ssüle*, *üdvesség*, *üdvesléggy*, *kemëmmag* (kömény), *röges*, *repkéd*, *repöl*, *repdész*, *temnyi* (tönni v. temetni), *gerhész*, *fevetlen* (fötlen), *fëlkelt* (felkölt).

ő helyett é: *tetetlen ház*, *betetés*, *fértéstet*, *szülëm*, *szülöd*, *szüléje* sat.

ö helyett i: *girind* (görény), *sütët*, (sötet), *hörçsik* (hörçsök).

ü helyett ë: *szëgy* (szügy), *sërgesd* (förgasd, XII.432.).

ű helyett ê: *mëhely* (műhely).

A hátsó ajakhangoknak ide vonatkozó változásait már fentebb (C. a, b.) előadtam. Ott azonban ezekről nem mint ajakhangokról beszéltem.

Mássalhangzók.

A mássalhangzóknak minőségi tekintetben való osztályozása legcélszerűbben történhetik a gége működése s a hangképzés helye szerint. *

A) A gége működésével kapcsolatos változások.

A gége működése szerint megkülönböztetünk zöngé, zöngés és zöngé nélküli hangokat. Előfordulhatnak tehát a változások ezen osztályok között s az ezen osztályokon belül levő egyes hangok között.

1. Zöngé hangok zöngések helyett.

j helyett ny: *bornyú*, *sarnyú*, *varnyú*, *përnye* (perje), *nyárnyú* (e h. nyárjú, nyárfá), *nyárnyas* v. *nyárjas*, *szomnyú* (szomju).

* E fölosztás Balassának 'A phonetika elemei' című művéből van átvéve, a melyet Zolnai is sikerrel alkalmazott már említett művében.
B. J.

j helyett *ly*: *h^oélya* (héja).

j helyett *r*: *r^aózan* (józan, IV.174).

v helyett *m*: *gyomonnyi* Sátav. *gyovonnyi* (Eger és vidéke).

gy helyett *ly*: *boly^aó* (bogyó).

2. Zönge hangok zönge nélküliek helyett.

p helyett *m*: *mocsolya* (kenderáztató). Ezt Zolnai és a többi közlők is a *pocsolya* változatának tartják, de én Simonyi véleményét tartom egyedül, helyesnek a ki e szót a szláv *močilo*-ból származtatja; ennek helyes voltát bizonyítja az is, hogy kérdéses szavunk a *pocsolyá*-val értelmére nézve épen nem egyezik.

f helyett *m* megnyujtással: *nyammog* (nyafog).

t helyett *l*: *lottyán*, *lotyog* (totyog). De valószínű, hogy ezek nem egymás változatai, hanem teljesen független hangutánzó alakok.

3. Zöngés hangok zönge nélküliek helyett.

t helyett *d*. Rendesen így hangzik a mint hasonlító szócska, pl. *mind én*, *mind maga*, *garád* v. *garát* (kerítés). Itt a *d* az eredeti hang.

t helyett *gy*: *beléd gyömöm* (tömöm).

s helyett *ss*: *ssétár* (XVIII.528), *ssátor* (sajtár — sátor).

k helyett *g*: *ágâcfa*, *g^aór^e* (kóró), *garajcâr*, *galâris*, *üssög*, *ger^eéta*, *gunyh^aó* v. *kunyh^aó* (XVIII. A. Sata és vidéke), *guriga* (karika, Eger), *gurít* (Eger, eredetibb palóc alak: *karít*).

h helyett *j*: *fejír*.

4. Zöngés hangok zöngék helyett.

Az *ly* és *lly* helyett *j* és *jj* csak a kálvinista helységeken fordul elő, de itt azután általános. Ezen kívül még Egerben és Miskolcon találjuk némi nyomát ezen változásnak. Én még emlékszem rá, midőn Egerben ez a *j*-zés nagyobb mértékben kezdett terjedni a kevésbé műveltek, de nem a nép között. Azonban a palóc nyelvjárás legnagyobb részében ismeretlen az *ly*-nek *j*-vel való fölcserélése, alig akadhatnék többre csak ezen egynél is: *Csérnej* (Csernely falu).

l helyett *v*: *b^eévôl* v. *b^eévôvô* (belül—belülről); ritkán fordulnak elő.

m helyett *v* áll ebben: *szabadelmü*.

5. Zönge nélküli hangok zöngék helyett.

E nemű hangváltozás csak igen kevés van: *l* helyett *t*: *tottyán* v. *lottyán*, *totty* v. *tötty*. Ezen alakok *t*-vel mindenesetre szokottabbak, habár *l*-lel is elég gyakran használják. Bizonyára itt is egymástól független hangutánzó alakokkal van dolgunk.

6. Zöngé nélküli hangok zöngések helyett.

g helyett *k*: *bádok* (bádog). A NySz. szerint a *k* hang az eredeti.

g helyett *t*: *aggyit* (addig), *peggyit* (pedig), *mëggyit* (meddig).

Ezen kívül a melléknevek felső fokában is általános e változás a *leg* szócskában, pl. *letjobb*, *letszëbb*, *letmesszëbb*, *letels'õ*, *letfëls'õ* sat. E mellett azonban a köznyelvi alak is előfordul különösen a déli vidékeken és másutt is, főképen akkor, ha e változást (*g*—*t*) már hangtörvényeink is megnehezítik, pl. *leggörbëbb* (de így is: *letgörbëbb*), *legkeménnyebb* (de így is: *letkeménnyebb*), *leccsëppebb* (legcsëppebb), *lessörg'õsebb*, *lessebësebb* v. *letsebësebb* sat.

gy helyett *cs*: *varancsos bëkn* (Zolnai 63. l.).

ss helyett *s*: *sindël* (zsindely), *sír* (néha zsír helyett), *sibong*, *sörtöl'ögyik* (zsörtölődik). Ezen szavakban mégis szokottabb a köznyelvinek megfelelő hang.

s helyett *ss* csakis a mutató névmás rag nélküli tárgyas alakjában fordul elő a köznyelvi ejtéstől eltérő használattal, a mikor a *s* a már meg sem lévő *t* hatása folytán ennek kiesése előtti *ss* hangzását megtartja, pl. *ass' hissëm*, *ass' nësëm*, *ass' látom*, *ass' vârom* sat.

d helyett *t*: *lapta* (lapda), *patka* (padka). Ez utóbbi különben a köznyelvi kiejtésnek is teljesen megfelel; az előbbi szóban pedig (*lapta*) a *b* változhatott először *p*-vé s ennek hatása alatt lett a *d*-ből a *t* hang.

v helyett *p*: *koperta*, *ripakogyik* v. *rivakogyik* (X.88).

b helyett *p*: *lapta* (labda).

7. Zöngé hangok egymás helyett.

l helyett *r*: *kerepël* (kelepël), *sikâr* (sikál), *szület* (szüret).

l helyett *n*: *danol*, *tanâl*, *csanâl* (ez talán a kanâl szóval együtt inkább hangátvetés, *hun* v. *hul* (Eger), *valahun*, *a hun*.

8. Zöngés hangok egymás helyett.

j helyett *gy*: *hagyít*. Igen gyakori azonban a köznyelvi alak is: *hajít*.

B) A hangképzés helyével összefüggő változások.

A mássalhangzókat felosztjuk a képzés helyének megfelelőleg gége-, torok-, íny-, fog- és ajakhangokra. Már most a változások itt is, mint az előbbi fejezetben említett hangoknál, előfordulnak vagy ezen osztályok között, vagy pedig ezen osztályokon belül ennek egyes hangjai között.

1. Gégehang ajakhang helyett.

f helyett *h*: *nyihog* (ezen értelemben: nyifog), *nyahog* (nyafog), *puhan* (puffan). Ezen utóbbi szó egyébiránt a *ruhan* változata is lehet.

2. Torokhang ínyhang helyett.

gy helyett *g*: *ëgenyës* (Eger és vid.), *gënge* (Eger, Sáta, Bótasat.), *ginnye* v. *gyinnye* (Sáta és vid.).

3. Torokhang ajakhang helyett.

p helyett *k*: *tërbekël* v. *tërgyepel*.

4. Inyhang foghang helyett.

E hangváltozás mint a foghangok lágyulása, az *i* hang előtt szokott előfordulni leginkább és egyik legkiválóbb sajátosságát képezi a palóc nyelvnek. Ritkábban divik már e lágyulás az *ü*, még ritkábban pedig az *u* előtt; nagy-néha azonban egyéb kapcsolatokban is föl-föltűnik. Az egyes ide vonatkozó változások a következők:

l helyett *ly*: nagyon megszokott a főnevek egyes 3. személyű birtokos alakjában, ha a birtokrag itt *i*-re változott, pl. *bélyi* (béle), *élyi* (éle), *levelyibe* (levelébe, Eger), *szélyi* (széle), *télyi* (têle, tél). — Az igék jelentő módjának jelen idejű egyes 3. és többes 2. 3. személyében: *élyi*—*élyiték*—*élyik* (éli—élitek—élik), *metélyi*—*metélyiték*—*metélyik*, *cserélyi*—*cserélyitek*—*cserélyik*, *eltökélyi*, *remélyi*, *kefélyi*, *nevelyi*, *emelyi*, *tüzelyi* sat. Főnevekben az *-ig* rag előtt minden esetben: *állyig* (állig), *levelyig* (levelig), *szélyig*, *félyig* (a felső részig), *ételyig* (ételig), *estvelyig*, *válllyig* (vállig) sat. Igékben az *-ik* előtt az egyes számú 3. személyben: *málllyik*, *feketélylyik*, *kotlyik* v. *kotylyik*, *oszlyik*, *bomlyik*, *tarkálllyik*, *csëtlyik*-*botlyik* v. *csetylyik*-*botylyik*, *nyilallyik*, *hallyik*, *baklyik* (baklik a ló) sat. A melléknévi *-i* és *-ü* képző előtt is: *jó élyü* borotva, *nagy bélyü*, *-belyi* v. *-hélyi*, *falunkbélyi*, *bályi ruha*, *nagy mellyü* (nagy mellü) sat. Ragozatlan szókban: *talyiga* (taliga), *allyig* (alig), *Palyi*, *kolyiba* (koliba = kunyhó), *k^aólyika*. Az *ü* előtt csak ez egy szóban áll: *tolyú*, *melly* (mell), *mellyeszt* (melleszt).

n helyett *ny* áll a főnévi igenévben kivétel nélkül minden esetben: *járnyi*, *kelnyi*, *mënnyi*, *lépnyi*, *nëznyi* sat. A köznyelvi ejtés csak Eger és Miskolc vidékén tűnik föl néha-néha, de ez az eset igen ritka. Az igék jelentő módjának jelen idejű egyes 3. és többes 2. 3. személyében: *kenyi*—*kenyiték*—*kenyik*, *fenyi*—*fenyiték*—*fenyik* sat. Főnevekben az *-ig* rag előtt minden esetben: *ssínyig* v. *színig* (Eger, Miskolc), *börtönyig* v. *börtönyig* (Eger,

Miskolc), *vássonvig*, *otthonvig* sat. Igékben az egyes 3. személyű *-ik* rag előtt: *ssünyik*, *tünyik*, *durranyik* sat. A melléknévi *-i* képző előtt: *ssemmártonyi* (szentmártoni), *határ*, *bányi* (bánhorváti) *föd*, *kanyi* (kan), *otthonyi*, *mastanyi* sat. Ragozatlan szókban: *vássonny*, *mönyöd* (minő), *Estvány*, *organyista* (Zolnainál), *kassnyi* (kaszni, uo.), *kényesöd* v. *könyesöd*.

d helyett *gy*: *Bangyi*, *bugyi* (budi), *aggyit* (addig), *peggyit* (pedig), *gyiód* (XVIII.588), *gyiák* (diák). A főnevek egyes 3. személyű birtokragos alakjában: *térgyire* (térdjére), *fögggyire* (földjére) sat. Az igék jelentő módjának egyes 3. és többes 2. 3. személyében: *kérgyi*—*kérgyitek*—*kérgyik*, *felegyi*—*felegyitek*—*felegyik*, *fölszégyi*—*fölszégyitek*—*fölszégyik* sat. Főnevekben az *-ig* rag előtt: *meggyig* (meddig), *fögyig* (földig), *a holgyig* v. *holdig* (Eger). *Mogyorósgyig* (Mogyorósd falu) sat. Igékben az egyes számú 3. személyű *-ik* rag előtt: *kesdögyik*, *végşögyik*, *adógyik*, *vágyódgyik*, *vágógyik*, *ökrögyik* (= *okágyik*), *sodrögyik* sat.

t helyett *ty*: *Katyi*, *Petyi*, *patyika* (VIII.46). A főnevek egyes 3. személyű birtokos alakjában: *kertyibe*, *ületyire* (ület -- ülep), *feszölletyi* (feszülete), *böcsölletyi* (becsülete), *tisztletyi*, *testyi* sat. Az igék jelentő módjának jelen idejű egyes 3. és többes 2. 3. személyében: *szeretyi*—*szeretyitek*—*szeretyik*, *vetyi*, *nőzetyi*, *fektetyi* sat. Főnevekben az *-ig* rag előtt mindig: *bótyig* (boltig), *kertyig*, *partyig*, *kútyig*, *útyig* sat. Igékben az egyes 3. személyű *-ik* rag előtt: *tőretyik* (töretik, szenv.), *születyik* (születik), *hirdetetyik* sat. A melléknévi *i* és *ü* képző előtt: *hátyi*, *kertyi*, *bótyi*, *kerőletyi orvos*, *şólátyi csárda*, *nagy ületyü*, *jó keletyü* (keletli) sat. Az *ü* előtt különféle szókban: *csēngetyü*, *pērgetyü* v. *fērgetyü*, *tetyü*, *tyükör*.

s helyett *ss*: *csizsma*, *ssacskaó*.

5. Inyhang ajakhang helyett.

m helyett *ny*: *Ádány*, *citrony* (Zolnainál), *paskony* (gyakoribb: *paskom* — legelő).

f helyett *s*: *sillent* (fillent (IV.142)).

6. Foghang ajakhang helyett.

m helyett *n*: *penetűfű* (Sáta), *nedvű* (medve), *bonc* (comb). Ez utóbbi szó hangátvetés következtében létrejött köznyelvi változást tüntet föl.

p helyett *t*: *toróóbál* v. *poróóbál* (Mikófalva, XIX.188), *tűsszent* (prüsszent, Sáta és vid.) v. *trüsszent* (Eger).

7. Foghang torokhang helyett.

g helyett *d*: *indërkegyik* (XVIII. A.), *hendëreg* (hengëreg). Ez utóbbi egyébiránt a *hentëreg* változata is lehet.

8. Foghang ínyhang helyett.

cs helyett *t*: *tessnye* (Sáta és vid.) v. *cseşnye* (Eger).

ty helyett *t*: *batu* (batyu), *suttomba* (suttyomba, Sáta és vid.).

ly helyett *l*: *ráll^aó* (vályu).

ly helyett *n*: *mihent* (mihelyt).

ny helyett *n*: *mënetke* (menyétke), *putton* (puttony), *cigân*, *kêrvên*. E szóvégi *n* helyett azonban inkább használják az orrhangú magánhangzót *cigân*, *kêrvên*, *örvên* (örvény) sat.

9. Ajakhang torokhang helyett.

g helyett *b*: *iborka* v. *uborka*, *barboncâş gyiák* (Sáta, Várkony és vid.), *doromb* (dorong).

10. Ajakhang ínyhang helyett.

ny helyett *m*: *torom* (torony), *külömös*, *tormos*, *bisomosan* (IV.174.). E szavak azonban a *torom* és származékai kivételével szokottabbak köznyelvi alakjukban.

j helyett *v*: *pozderva* v. *pozdorva* (pozdorja, V.181).

11. Ajakhang foghang helyett.

t helyett *p*: *sëppëg* v. *sëttëg* (ritkán), *sëttënkëgyik* helyett néha: *sëppënkëgyik* (Sáta).

n helyett *m*: *medves* (nedves).

d helyett *l*: *tërbekël* v. *tërgyepël* (Sáta).

12. Ínyhangok egymás helyett.

cs helyett *ty*: *tyizma* v. *csizma*, *tyússik* v. *csússik* (V.181.), *lutykos* v. *lucskos*.

s helyet *cs*: *csúg* (süg).

13. Foghangok egymás helyett.

sz helyett *c*: *cikra* (szikra).

c helyett *t*: *luterna*, néha *lucerna*. Az előbbi kiejtés sokkal szokottabb.

14. Ajakhangok egymás helyett.

v helyett *b*: *lebëg^o* (levëgő).

p helyett *f*: *zsúf* (zsúp). Köznyelvi alakjában e két szó csak a déli részeken hallható.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Senki, semmi. Simonyi a magyar tagadó szók eredetét kutatván, arra az eredményre jut, hogy a tagadó jelentés bennük csak idő folyamán fejlődött ki s eredetileg határozatlanságot jelentő szók lehettek (Nyr. XIII.245—248). E nézetének nagyobb bizonyosságára több példát idéz a magyar nyelv régibb életéből, a melyeknek tanúsága szerint a *se* kötőszónak *akár*, a *senki*, *semmi* névmásoknak *akárki*, *akármi* volt egykor a jelentésük. Hivatkozik a népnél még ma is hallható *senki nélkül*, *semmi nélkül* kifejezésekre és Pázmányból egy föltűnő adatot idéz arra is, hogy a *sem* szónak, a *sen-ki*, *sem-mi*, *so-ha* (**sem-ha*) tagadó szók előtagjának, állító főmondat mellett sem volt még tagadó jelentése.

E kétségtelenül fontos s nagy bizonyító erejű adatokat megszoríthatjuk a következőkkel.

A népnyelv a *senki nélkül*, *semmi nélkül* kifejezéseken kívül még ezt a hasonló észjárásból magyarázódó melléknevet is ismeri: *semmilyen*, annyi mint *‘vagyontalan’* (*semmilyen ember*, Nádudvar, Nyr. IX.230). A régi nyelvből pedig két érdekes adatot idézhetünk arra, hogy önálló főmondatban is előfordul tagadó jelentés nélkül, *akármi*, *bármi* értelemmel a *semmi* névmás. Az egyik Decsinek következő példabeszédje: *‘Eb gondollyon semmit véle’* (Adagia, 71. l.), azaz: *eb* gondoljon bármit is vele. A másik legrégibb codexünkben, az Ehrenfeld codexben olvasható, s ekként hangzik: *‘Kezde ewnmagat kemensegest fegnye monduan: honnatt teneked Bernaldo fya Peter: semmit mendenestewlfoguan paranczolnod frater Rufenak’* (57. l.), vagyis: *Kezdé önmagát keménységest (keménységesen) fegynie (feddeni), mondván: Honnat teneked, Bernaldo (Bernát) fia, Péter, semmit mendenestől fogván* (azaz: bármit egyáltalában) parancsolnod fráter Rufénak (= honnan van jogod neked egyáltalában bármit is parancsolnod fráter Rufénak). A helynek ez értelméről a teljes contextusból kiki meggyőződhetik.

A codex latin eredetijének megfelelő helyén a Volf György készítette kézirati másolatban csak ez áll: *‘Cepit semetipsum durissime increpare, dicens: Unde tibi, fili Petri Bernardonis, vilis homuncio, praecipere fratri Rufino’*. Itt, mint látjuk, a *semmi mendenestől fogván* kifejezés nem fordul elő, s viszont a *vilis homuncio* szavakat meg az Ehrenfeld codexben keressük hiába.

ZOLNAI GYULA.

Akolbolít, kiakolbolít. Á g a i Adolf azt mondja a Nyelvőr utolsó füzetében, hogy az a k o l b o l í t Kakas Márton csinálmanya a ,Nagy Tükörben'. Az igaz, hogy csinálmány, de nem a Kakas Mártoné, hanem Bugát Pálé. E szó elterjedésének története t. i. a következő.

Az időben, mikor a Nagy Tükör járt, tartott Bugát Pál az Akadémia nyelvtudományi osztályában egy értekezést ,Szócsintan' címen, melyben azt a tételt akarta hebizonyítani, hogy ,képzeltető oly eszménynyelv, mely az ész minden mozdulatát épen olyan híven követi, mint a daguerrotypkép a maga eredetiét'. Ez értekezésében indítványozza Bugát, hogy *késbesít, szembesít* mintájára képezzünk olyformán magyar szót, hogy a r a g o s s z ó k h o z i s r a g a s s z u n k k é p z ő k e t. Például: *útnaklat* (ex utnak igazítani): missio; *jónaklat* (ex jónak itélni): ratihibitio; *égbelet* (ex égbe emelkedés): enthusiasmus; *nyomábozás* (ex nyomába járás): persecutio; *akolbulítás* (ex akolbul): excommunicatio; *sajátbolítás*: expropriatio; *véghezítés* (véghezvivés): executio sat. sat.

Bugát értekezése (megvan az Akadémia kéziratárában) még Toldyt is, ki máskülönben lelkes tisztelője volt Bugát műnyelvi rendszerének, kihozta a sodrából. Erélyesen tiltakozott mindjárt stante sessione az ilyen túlságoskodás ellen. Jókai pedig, a ki akkoriban igen jóízű ismertetésekert irt az akadémiai ülésekről, talpraesetten kifigurázta Bugátot az ő *akolbulításával*. A hirlapok fölkapták Bugát *akolbulit*-ját, valamint a Greguss ,szerves egészszé *kögtés*-ét', míg végre aztán mind a kettő a feledés tengerébe merült.

És ime, alig harminc évre rá, komoly nyelvtudományi lapban kérdést intéznek a gyűjtőkhöz, vajjon él-e az *akolbulit* a nép ajakán? És ime, jönnek válaszok, hogy él Somogyban, él Ceglédén, sőt még a vilyi pusztán is.

Tanulságos eset ez a szók keletkezésére. Egy jó tréfa meghonosíthat egy bolond szót, és századok múlva törhetik az etimologusok a fejüket, hogy a népszellem mily játszi módot is követhet a nyelv fejlesztésében! NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Köszönettel vesszük az adott fölvilágosítást; nem mulasztjuk el azonban, hogy egy pontjára nézve pár sornyi magyarázatot ne függesszünk melléje. A helyreigazításnak e pontja ekként szól: ,És ime, alig harminc évre rá k o m o l y n y e l v t u d o m á n y i l a p b a n k é r d é s t i n t é z n e k a g y ű j t ő k h ő z , v a j j o n é l - e a z a k o l b u l i t a n é p a j k á n ?'

Ezek a szavak olyan megrovásfélekép hangzanak; mi leg-
alább olyasmit olvastunk ki belőlük. Azt látszanak mondani: miként
gondolhatta a szerkesztőség, hogy az *akolbolít* lehet hogy a nép
ajkán termett s hogy talán helyes szónak vette; hisz saját szavai
szerint „az idézett alakok alapján nincs okunk kételkedni, hogy a
kiakolbolít nem népies szó’.

Első, a mit tudnunk kell, hogy azokra a szókra nézve, a
melyek közt ez az *akolbolít* előfordul, Szinnyi József, a Tájszótár
szerkesztője, kér fölvilágosítást. S ezt helyesen tette. Neki mint a
népnyelv szavai kodifikátorának minden tekintet nélkül helyes
vagy helytelen voltukra szoros kötelessége beiktatni szókönyvébe;
s ha egyik-másik akár alak akár jelentés tekintetében kétséges
szóra nézve a gyűjtőkhöz fölvilágosításért fordul, talán azért is,
hogy a szó elterjedéséről is bővebb tudomást szerezzen, ezzel is
csak tartozó kötelességének tett eleget.

Minthogy pedig több, egymástól távol eső vidékről érkezett
tudósítások a kérdésbeli szónak használatát kétségtelenné tették,
a szerkesztőségnek igaz oka volt föltételezni, hogy e szó a nép
alkotása s bizonyára Jókai is tőle hallotta s vitte át az irodalomba.
Ez az észrevétel azonban korántsem azt akarta jelenteni, hogy mi
azért, mert a nép ajkán is többször hallható, helyeseljük a *kiakol-
bolít* szót. Hisz a népnyelv se ment mindenképen egy és más
hibás használattól.

A mai végkép megállapodott s általánosan kötelező szórend-
del szemben például a tiszta magyar vidékek közül a székelység,
csángóság és a felső Tiszavidék egy része oly használatot tüntet
föl, a melyet semmikép se helyeselhetni, pl. „Neki az ördögök az
erdőnek, *nyírni kezdik lē* (Kriza). Immá *romlik el* a biéle a ma-
gyarónak (Csángóság. Nyr. III.50). Jaj halok *megfele*’ (Szabolcs m.).
Sőt hibás képzésekkel is találkozunk a népnyelvben. Ilyenek a
szerte használatos *kutyagol*, *samaragol*; *úrhatnám*, *nagyhatnám*,
bikkhatnék (Baranya m.); *számadódik* (Nyr. II.4); *szabadna*, *mu-
szájtott* sat.

Az ilyen, nagyobbára játszadozó kedv szülte, néha meg hibás
analogiákra támaszkodó alkotásokat is folyton szemmel kell tar-
tania s tudomásul vennie a nyelvtudománynak, részint, hogy a
többiektől különválasztva nyilvántartsa őket, részint, mert lélek-
tani tekintetben ezek nem kevésbé fontos jelenségek — mint a
rendes fejlődés útján keletkezett használatok.

Ismételjük tehát még egyszer, e szóra vonatkozó kérdésünk-

nek nem az volt a célja, hogy helyességét kijelentsük, hanem, hogy a népnyelvben megvoltát s elterjedésének körét megállapíthassuk.

Egyébiránt utasítjuk az olvasót a 'Szerkesztőség kérdései' rovatában foglalt e szóra vonatkozó kérésünk figyelembe vételére.

SZARVAS GÁBOR.

Pap. Kalmár Elek megmagyarázta nekünk (Nyr. XXI.151) minő p a p az, a melyik a varsába került. Származására nézve az a véleménye, hogy e szó a szomszéd németiségtől jutott át nyelvünkbe s hogy az nem egyéb, mint a ném. *kopp* alaknak módosult s egy már ismert, járatos szóhoz alkalmazkodó képmása. A szólásmagyarázat írójának e véleménye annyira valószínű, hogy semmi kifogást se tehetni ellene.

Cikkirónk fejtegetése közben a többi közt ezt mondja: 'Mi gyermekek föl nem tudva fogni, mi köze lehet ennek a lapos tuskés fejű halnak a p a p a l, ezt a nevet oláhból vett fordításnak néztük, s azért p ó p á n a k is nevezgettük halunkat'. E szavakhoz nyomban azt az észrevételt csatolja, hogy arról nem tud számot adni, hogy élnek-e magok az oláhok a kérdésbeli hal jelölésére a *pópa* szóval.

Igenis élnek. A LexBud. szerint: *póprъ*: békahal, ördögfejűhal; froschfisch, seeteufel'. Hogy a jelen esetben a két nyelv közül a magyar a kölcsön adó s az oláh a kölcsön vevő, e véleményt az a körülmény támogatja, hogy a szó a németől Magyarországon át vette útját s került át Erdélybe, az oláhok tehát csak a magyarság révén ismerkedhettek meg vele.

SZARVAS GÁBOR.

Nál nagyobb, annál nagyobb. Sándor József azt állítja (Nyr. XXI.235), hogy Baranyában többször volt alkalma a *nál* és *annál* szókat a középfokhoz csatolva a fősőfok kifejezésére alkalmazva hallani; vagyis hogy *nál nagyobb* és *annál nagyobb* annyi mint: legnagyobb.

Nincs semmi ok, a mi arra készítené bennünket, hogy ebbeli állítását kétségbe vonjuk; a mit azonban eredménykép következtet, hogy a hasonlóképen Ormánságban divatos *náj* nem egyéb, mint e *nál*-nak jésült változata, arra nézve teljesen eltérő a mi véleményünk. Figyelemre méltó ugyanis s a kitétel származására nézve döntő mozzanat, a mit a magyarázat írója főlemlít, hogy t. i. a *nálnagyobb*-féle szuperlatívust csak az Ormánságnak főső

részében volt alkalma többször hallani. Tudva van pedig, hogy a délebben fekvő részekben, valamint Dráván túl, a slavoniai magyarságnál csakis a *nájnagyobb* kitétel járja. Ha tehát figyelembe vesszük, hogy a Dráva mellékén és a túlnan lakó magyarság keverten lakik vagy legalább szomszédos az odavaló szlovén néppel, s hogy ennek nyelvében a *naj* szuperlativus képző: *bolji*: jobb, *najbolji*: legjobb, következtetésünkben csakis akkor járunk el okoszerűen, ha nem a *nál*-t, hanem a *náj*-t tekintjük eredetibb alaknak s am azt, a *nál*-t, ez utóbbi változatának, a melyet az északibb vidéken lakó magyarság, hogy valami értelmet öntsön beléje, hajtott végre.

Hátra van, hogy az idézett *annálnagyobb* = l e g n a g y o b b kitétellel is foglalkozzunk. Óhajtottuk volna, ha e cikkecskének írója példákban mutatja be e szuperlativus használatát. Azonban megelégszünk s igaznak fogadjuk el, a mit egyszerűen csak állít; csupán következtetése ellen kell kifogást tennünk. Azt mondja, hogy ebből az *annálnagyobb* kitételből vált később *nálnagyobb* s ebből utóbb a *nájnagyobb*. E kitétel megértésére fölötte fontos, bár nélküle is meg volna magyarázható, az az észrevétele szómagyarázónknak, a melyet e szavakkal mond el: „Az *annálnagyobb* kitételt többször hallottam, de ez alakban az első szótag, az *a* n e m v o l t h a n g s u l y o z v a, hanem elhaló hangon mondva”. Föntebb mondtuk, hogy nincs okunk a fejtegetés írójának adataiban kételkedni; a mit hallott, jól hallotta, de rosszul írta le. Hogy példával világosítsuk föl tévedését: „Én *ak korhelyt* engedtem, hogy fusson”, így hallotta; de így írta le: „Én *akkor helyt* engedtem, hogy fusson”. Ehez mindenben hasonló az idézett *annálnagyobb*-féle fölső fok. Így hallotta teszem azt: „Ez az én komám az egész vidéken *an nálnagyobb* ember”; s így írta le: „Ez az én komám az egész vidéken *annálnagyobb* ember”. Vagyis, ezt a slavoniai magyarok így mondanák: „*an nájnagyobb* ember”; Veszprém megyében meg: „*al legnagyobb* ember”; irodalmi nyelven s ortográfiával pedig az előbbit: „*a nálnagyobb*”, az utóbbit meg: „*a legnagyobb* ember”.

Ha a kitétel magyarázója kellő súlyt helyezett volna arra a körülményre, a mit maga is elég fontosnak tartott arra, hogy megemlítsen, hogy t. i. az *annál* szóban az első tag, az *a* h a n g s u l y t a l a n, bizonyára nem származtatta volna a *nálnagyobb* kifejezést ebből: *annálnagyobb*. SZARVAS GÁBOR.

Gyermeknyelvész. A napokban a nemzeti muzeum képtárába vittem kedves unokahugaimat, hogy ők is élvezzék festőink

művészetét. Végig vezettem őket a két első termen s azután be-
mentünk a harmadikba. Itt egyszerre csak felém fordul hét éves
hugom s az 'Árvákra' mutatva azt mondja: 'Nézd csak, az állam
által szerettetett'.

— Micsoda? kérdezem bámulva.

— Az a kép az állam által szerettetett.

— Melyik?

— Az a kékes, meg az alatta levő is.

— Szerettetett? Hm! Odamegyek, hát kérem a képeken,
melyek a téli kiállításból valók, ezt látom: 'Az állam által sze-
rettetett'.

Figyelmeztettem a kicsikét, hogy a *s*-t *t*-nek olvasta. Ekkor
elszavalta még egyszer ezt a dicső mondatot s azután azt kérdezte:
'Jól van ez írva? Én inkább úgy írnám: *As állam szereste*'.

Kérem, ez egy hét éves kis leány kritikája; érdemes arra, hogy
a Nyelvőr hasábjain helyet foglaljon. NADORY ISTVÁN.

Néhány ritkább szó. A Nyelvtörténeti Szótárból vannak
kiszemelve; mind olyanok, a melyekhez magyarázó, s egynémelyi-
kéhez helyreigazító észrevétel fér.

Amandárság: duumviratus. Úgy látszik, az oláh *amendoi*
(gen. *amenduror*), olasz *ambedue*: mindketten szóból szár-
mazik.

Barilla: [ferculum, sandapila; bahre?]. A példamondat 'Száz
barillától 75 den.' a VectTrans.-ból való. E jelentésmeghatározás
nem egészen pontos, mert a *bahre* szó ugyancsak elűt a *barillá*-
nak h o r d ó, b o r o s h o r d ó jelentésétől. A tévedés ilyenformán
történhetett: lat. *ferculum* = s a r o g l y a, ennek szinonimája *san-*
dapila = S z t. M i h á l y l o v a, a mi = ném. *bahre*. Pedig a *fer-*
culum nemcsak saroglyát, hanem t á l c á t, é t e l h o r d ó d e s z -
k á t vagy e d é n y t is jelent. Eredeti értelme tehát h o r d ó s
barile a középlatinban (l. Du Cange) s a mai olaszországban csakis
h o r d ó t jelent. Száz hordótól fizethettek 75 denárt, de '100 Szt.
Mihály lovától'... kissé furcsa. A szerkesztőség meg is kérdő-
jelezte a *bahre* szót.

Bonaburuttya: [species mali; apfelart]. Ez az almafaj a
k o r m o s a l m a, ném. *lederapfel*, melyet itt Fiumében '*brutti-*
e-buoni'-nak (csúnya, de jó) neveznek. Ez a kifejezés hímnemű
többes számban áll, mert itt *pomi* az almának neve. Oly olasz
vidékeken azonban, a hol az almának '*mela*' neve járatos, bizo-

nyára *buona-brutta* a kormos alma neve. Ez tehát olasz kölcsönszó; vö. magy. *kártya* : ol. *carta* ; magy. *hártya* : lat. *charta*.

Dasstikóc : [apage ; weg damit ?]. Azt hiszem, hogy valami *dass dich das* kezdetű német szitokszóból származik.

Fora : [apage ! fort ! packe dich !]. Hosszú *ó*-val kellene írni, mert a velencei *fōra* ! olasz *fuori* ! = *ki vele* ! szóból származik.

Kalaúz. A MNyelvészet V.33. lapján sem a *kalauz*, sem a *kalóz* szó nem található.

Coki : [apage, exito ; pack dich hinaus, fort]. *Co* : [age, perge, move te ; auf, fort, pack dich]. Olasz kölcsönszó ; vel. *chio* (olv. *tyo*, *cso*), olasz *tó*, a *togli* alakból (imper. egy. sz., 2. szem.) rövidülve = *f o g d ! n e s z e ! h a l l o d - e ? r a j t a !* — *Cocó* NSz. (pl. *Gyi cocó*) : vel. *totò* = *l o v a c s k a*.

Lármonya : harmonia. Véleményem szerint az *l*-ben az olasz névelő rejlik : *l'armonia*. Vö. zárai ol. *apis* ceruza : ol. *lapis* helyett.

Linkabas, *linkábás*. Véleményem szerint itt is az olasz articulussal van dolgunk : *l'incubo*. Az *a : o* hangváltozásra nézve vö. *pálya* : ol. *palio*, *kurta* : vel. *curto*. A *linkábás* alak e szerint vagy magyar képzés, vagy az ol. *l'incubo* s a lat. *incubus* szók kombinálásából eredt.

Náva : classis, triremis, biremis MA. schiff PPB. Schuchardt a Nyr. XVIII.389. lapján azt mondja : „Törlendő továbbá (olasz kölcsönszavaimból) *náva*, a mely legközelebb a szlávból s ennek révén a németből ered”. Csakhogy a ném. *naue* svájci szó és még hozzá *k i s d e d h a j ó*, „*n a c h e n*” jelentésű (Sanders), míg ellenben a magyar *náva* határozottan nagyobb *gálya*, épúgy mint az olasz *nave*. Vö. „Ez nem návé, nem gálya, hanem kisdéd hajó”. NySz.

Pinnáta : [testum ; backform]. Ol. *pignatta*, vel. *pignāta* : *f a z é k*. Olasz származású : a *pigna*, lat. *pinea* = fenyőtobozpikkely szótól, mert a fazekaknak ehhez hasonló födelük volt. (Zambaldi : Vocabolario Etimologico Italiano. — Città di Castello. 1889.)

Saladia : cordyla C. [thunfischbrut]. *Szaladia* : [?]. Talán vel. *salèti*-ből, mely egy apró rákfajnak neve ; többnyire csaló étékül használják a halászatnál.

Sarda : [sarda ; thunfisch]. *Sarda* nem tonhal, hanem *szardella*, *szardina*. Ezt a halfajt *Szardínia* szigete régi nevééről (*Sarāò*) nevezték el, mert ott halászták legnagyobb bőségben. Zamb. — Ol. *sarda*, *sardella*, *sardina*.

KÖRÖSI SÁNDOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Hogyan irassék a *fűt* ige a műveltető alak, felszólító mód, többes szám 1. személyében? Valjon *fűtessünk*, mint *szakíttassunk*, *fordíttassunk*, *kerékíttessünk* sat. vagy pedig *fűtessünk*? Véleményem ez: ha bár a szabály szerint mássalhangzó vagy hosszú magánhangzó után a *t*-t nem szokás kettőztetni, de ezen szóban a szokásos kiejtés valamint a széphangzás követeli.

Felelet. A nyelvtanok állítanak föl ugyan e kérdésre nézve olyan szabályfélét, de szabálynak csak annyiban mondható, hogy sok az eltérés tőle. „A műveltető *-t*, *-at*, *-et* képző többnyire egytagú igékhez járul. A műveltető *tat*, *tet* képzőt némely egytagú igék is fölveszik, de leginkább többtagúakhoz járul” (Simonyi: Magy. nyelvtan). Az idéztük szabályban a *többnyire*, *némely*, *leginkább* határozatlanságok legvilágosabban bizonyítják, hogy e kérdésben általánosan kötelező szabályról nem lehet szó. Ha van szabály, az így hangzik: *usus te plura docebit*, magyarul: figyeld meg és kövesd a szokást. *Mász*, *csússz* a régi nyelvben, ma: *mászik*, *csúszik*; mind a kettő egy tagú, *s* jellemű, ikesen és iktelenül járatos, s mindamellett: *máss-at*, de: *csúss-tat*. *Csuk* és *buk-ik* ugyanegy (*k*) jelleműek, de az első iktelen, a második ikes; műveltetővel lesznek amaz: *csuk-at*, emez: *buk-tat*; hasonlóképen egy tagúak s egy (*p*) jelleműek, az egyik iktelen, a másik ikes, s lesznek: *lop*: *lop-at*, de: *kop-ik*: *kop-tat*. Ellenben *ás* és *vás-ik* szintén egy (*s*) jelleműek, amaz iktelen, emez ikes, s mindamellett amaz is: *ás-at*, emez is: *vás-at* sat. Nevezetesek e tekintetben a *v* jellemű igék. Ezeket a régi nyelv inkább a kettőztetett *-tat*, *-tet*, a mai szokás ellenben az egyszerű *-at*, *-et* képzővel használja: *lő* (*löv-ő*), ma: *löv-et*, régente: *lő-tet*; *ró*, ma: *rov-at*, a régieknél: *ró-tat* („Zászlót csináltattam neki és koporsót *ró-tat-tam*”. LevT. I.142); *szí*, ma: *szív-at*, régebben *szí-tat*; hasonlóképen *sző*, *szöv-et* és *sző-tet*; *ví*, *vív-at*, és *ví-tat*. Azok a *v* jelleműek, a melyek a jelenben *s* képzőt vesznek föl, a műveltetőnek kettőztetett alakjával használatosak: *cszik* (*cvő*): *etet*, *iszik*: *itat*, *hissz*: *hítet*, *tész*: *tétet*, *vész*: *vétet*, *visz*: *vitet*. Végre van egy csapat igénk, a melyekhez mind az egyszerű, mind a kettőztetett képző járulhat, de a jelentésnek némi elszínlésével. E két osztálybeliek abban különböznek egymástól, hogy a melyek *-tat*, *-tet*

képzősek, az alany közletlenül (maga), a melyek pedig *-at*, *-et* képzősek, az alany közletve (mással) végezteti a cselekvést. Ezek a következők: *„Oda csiptettem az ajtó közé az ujjamat”, de: „Megcsipettem szomszédommal a karját, hogy hallgasson”. — „A kocsis nem jártatta meg jól ezeket a lovakat”, de: „Majd eljáratom veled az ebek táncát”. — „Hústasd végig egyszer-kétszer azt a borotvát a szíjon”, de: „Hatot húsatott a pandurral reá”. Az idevaló többieket egyszerűen elősoroljuk: a példákat mindenki saját emlékezetéből kiegészítheti: *laktat és lakat, löktet (lúktet) és löket, folylat és folyat, nyomtat és nyomat, unat és unat, vontat és vonat, csaptat és csapat, kaptat* (A ló az útra alig bír főkaptatni, mert az út az eső miatt sikos. Losonc vidéke, és *kapat, léptet és lépet, szoptat és szopat, törtet és törtet, vartat(va és varat, rugtat és rugat, vágat és vágat, fujtat és fujat, fuvat*.*

A mint módoknál tetél elien irányadjak a közhasználat. *Fűt, hűt, süt, üt, vet sat* néha egy tagiak népe a képző *-tat*, *-tet* képzőt veszik föl: *fűt-tet, hűt-tet, süt-tet, üt-tet, vet-tet*.

2 Kérdés A Nyelv XIX. évfolyam 424. lapján egy kérdésre ilyen felelet áll: Az emberek között úgy az egy tagi igetők *-at*, *-et*, a többi tagiak *-at*, *-et* képző veszik föl és a *laktat, löktet, folylat, csaptat, kaptat* a *t* tagi igetők az egytagiak is *-at*, *-et* képző veszik föl a képző. Hozzá kell mondanunk hogy a *t* tagi igetők az a *t* tagi igetők. Azért meg akár egy tagiak akár több tagiak veszik föl, *-at*, *-et* veszik föl.

En is elmondani a felelet. — Először tetél és az utolsó ponton elmondjuk hogy egy tagi igetők között vannak többi tagiak: *laktat, löktet, folylat, csaptat, kaptat* és a többi tagiak *-at*, *-et* képző veszik föl és a *laktat, löktet, folylat, csaptat, kaptat* a *t* tagi igetők az egytagiak is *-at*, *-et* képző veszik föl a képző. Hozzá kell mondanunk hogy a *t* tagi igetők az a *t* tagi igetők. Azért meg akár egy tagiak akár több tagiak veszik föl, *-at*, *-et* veszik föl.

ből' stb. Itt sem tudjuk az alany volt-e a felkeltő és kieresztő, vagy csak rendelte a felkeltést és kieresztést.

Bátor vagyok tehát a t. szerkesztőséghez azon kérdést intézni: nem kívánná-e a világosság, hogy ez utóbbi esetben ne az egyszerű *-et*, hanem az összetett *-tet* képzővel írjuk az ilyen szókat, pl. *rejt-tet*, *kelt-tet*, *ereszt-tet*?

Felelet. Nem kell valami prófétai lélek hozzá kitalálni, hogy ez a javaslat valamely tiszavidéki vagy erdélyrészi magyartól származik, a kinek 'mein verstand' és 'ich esse' egyformán *eszem*, s a kinek fásult hallókája nem érzi a világos különbséget, melyet a következő példának három *elvesztek* formája magában foglal: 'A mit én egyik nap *elveszték*, a másik nap rendesen visszanyerem. A nagy rakás is, ha minden nap belőle valamit *elvésztek*, idővel összezsugorodik. A hajót a hosszú vihar egy sziklához csapta s a rajta levők egy lábíg mind *elvesztek*'.

Ha van, a miről a javaslattevő panaszkodik, a *rejtetem*-félékben értelemzavar, annak oka nem a nyelvben, hanem a Tisza és Marosvidék szülötteinek fülében rejlik; a dunamentieknek nincs szükségük a t. szaporítására, hogy meg tudják különböztetni a két *elrejtett* szót e mondatban: 'Minden drágaságát egy félreeső helyen *elrejtette*', és: *elrejtette*.

Föltűnő különben, hogy a javaslattevő jól látja a különbséget, a mely némely igéknél a mult cselekvő és műveltető forma közt erősen érezteti magát, s még se tudja a belőle folyó következtetést megtenni. A mély hangú szóknál, úgymond, nincs értelemzavar, mert ezekben szemmel látható a cselekvő és műveltető forma közti különbség: 'hajtottam' és 'hajtattam', 'rontottam' és 'rontattam', 'sujtottam' és 'sujtattam', és a mi ebből szükségképen foly, a mi erőn-erővel a szeme elé tolakodik, semmi áron nem akarja észrevenni. Világosabb szabályt képzelni se lehet ennél: 'a műveltető képzőjének önhangzója nyílt: *a*, a cselekvő multjáé zárt *o*, pl. megmondattam: ich habe sagen lassen, megmondottam: ich habe gesagt'; ugyanez áll a magas hangú igékre nézve is, a mi amazoknál szabály és kötelező, szabály és kötelező emezeknél is, tehát: 'A műveltető képzőjének önhangzója nyílt: *a*, *e*, a cselekvő multjáé zárt: *o*, *ö* (*ö*)'. Ha tehát a fentebb idézett példát így mondom és írom: 'Minden drágaságát egy félreeső helyen *elrejtötte*', értelemzavarról szó se lehet, mert ez németre fordítva annyi mint: 'hat verbergen lassen'; ha meg így mondom és írom: 'elrejtötte', annyit tesz mint: 'hat verborgen'.

3. Kérdés. Egy úrról folyt köztünk a beszélgetés.

— Már egész arcán kiverték magukat a borgyökerek.

— Igazán. Én nem is tudom, hogy szerethetik a férfiak annyira a bort.

— Hát mi nem szeretjük a kávé?

— Szeretjük, szeretjük, de mégse annyira, mint ők a bort. Ugyan mi jó lehet abban a borban?

— Azt mi nem ítéld meg. A mit nem tapasztaltunk, nem tudunk.

— Nem tudunk? Talán „nem tudjuk”? Itt nem lehet azt mondani: „nem tudunk”.

Ebből vita támadván, kérjük a t. szerkesztőséget eldönteni, hogy a két kifejezés közül melyik a helyes?

Felelet. Helyes mind a kettő. Attól függ, a főmondatnak elhallgatott mutatója határozott-e, vagy minőségjelölő. Ha az előbbi (*az*) van elhallgatva, akkor a tárgyas alak van helyén: „Azt, a mit nem tapasztaltunk, nem tudjuk”; ha meg az utóbbi (*olyan, olyasmi*), akkor a tárgyatlan: „Olyasmit, a mit nem tapasztaltunk, nem tudunk”.

4. Kérdés. Honnét származik e kifejezés: *kikosurazni*? Kellett a régebbi időkben valahol szokásban lenni, hogy a megkért leány a kérőnek, a ki nem nyerte meg izlését, ezt azzal fejezte ki, hogy kosarat adott neki. Kérdés: mikor és hol uralkodott ez a szokás?

Felelet. A szokás a középkorban volt uralkodó s a belőle támadt szólás annál a népnél keletkezett, a melyiktől a *karácsonfa* is származott, a németnél. A Grimm-féle szótárnak e szólás eredetére vonatkozó adataiból megállapítható szokás im ez volt.

A középkori lovagok kalandos vállalkozásainak egyik legnevezetesebbje az volt, hogy imádottjukkal a szülői tilalom ellenére is minden áron találkozni akartak. E vállalat megvalósítására pedig, valamint ma, úgy régebben is, az éj volt a legkedvezőbb idő. Az imádott tehát, ha maga is óhajtotta a találkozást, kötéllel egy erős szerkezetű kosarat bocsátott le a vár ablakából s abban a boldogságában uszó rittert titkosa segedelmével magához föl-vonta. Megtörtént azonban nem egyszer az is, hogy a „holde”, ha a szívének ostromló Kuno, vagy már a hogy hítták, nem volt tetszése és izlése szerint, a kért légyottot megadta ugyan neki s midőn ablaka alatt megjelent, a kosarat is alá-bocsátotta a vára-

közónak, csak hogy e kosárnak feneke lazábban volt felső részével egybefonva, úgy hogy húzása közben keresztül szakadt s a benne álló lovag a támadt nyílason a földre pottyant. E második esetre vonatkozik az a régi német népdal, a melyet a Szótár Uhland nyomán idéz: „Der schreiber wollt gen himmel faren, da het er weder ross noch wagen. Si zug in auf piz an das tach, (in) des teufels nam fiel er wider rab“. A szólás eredetije tehát kezdetben ez volt: „durch den korb fallen“: „keresztül esni a kosáron“.

Később, a XVII. században, midőn a dicső lovagkor már csak emlékezetben kezdett élni, a régi szokás ugyan fönmaradt, de akként módosult át, hogy az imádott a visszautasított kérőnek egy feneketlen kosarat küldött. Ezt a szokást s a rajta alapuló megváltozott szólást a következő adat világosítja meg, a mely Hildebrand szerint (Zeitschrift für den deutschen unterricht VI.225), a ki a Grimm-féle szótárnak K-val kezdődő részét szerkesztette, Szászországban és Thüringiában ma is járatos: „Einen korb kann man schon kriegen, aber einen boden musz er haben“.

Utóbb azonban a kosárküldés divatja teljesen elavult s csupán a szomszédból hozzánk is átkerült s meghonosodott „einen korb geben: kosarat adni“ szólás tartotta fön a hajdanta uralkodó szokás emlékét.

5. Kérdés. Valaki egy társaságban zsebóráját kezében tartva következőket mondta: „Nekem ez az óra olyan jól járt eddig s most elromlott“.

Sziveskedjék a Nyelvőr kérdésrovatában eldönteni, vajjon-e mondat magyarán hangzik-e egészében s részleteiben? S ha nem, mi az oka?

Felelet. Ez a mondat „egészében is részleteiben is“, mint a népdal mondja: ebugatta módon van ez magyarul. Hogy pedig mi az oka? Ugyanaz, a mi ennek: „üljenek le maguknak“; mert tótul van mondva.

Igaz magyarán így kell mondani: „Nekem ez az én órám, vagy csak egyszerűen: „Ez az én órám olyan jól járt eddig s most elromlott“.

6. Kérdés. Két szóra nézve óhajtanék felvilágosítást nyerni a t. szerkesztősegtől.

A Nyelvtörténeti Szótár lapozgatása közben szemembe ötlött a *skarablya* szó, mely MA. szótára szerint, továbbá a Vulgátának

illető helye szerint is világosan annyit tesz, mint *scorpio*. Bátorodom tisztelettel kérdezni, mint változhatott a latin *scorpio* a magyarban *skarablya*-vá?

Hasonló a másik kérdezett szó is: *zsolozsma*, *szolozsma*. Kétségtelen, hogy ez a latin, illetőleg görög *psalmus* szónak magyarosított alakja. De hogy lett *psalmus*-ból *zsolozsma*?

F e l e l e t. *Skarablya* nem a lat. *scorpio*, hanem az olasz *scorpione* szónak a képmása. Igen közel álló változatban mutatja ezt a Szikszainál előforduló *scarapna*, s még szembetűnőbben Comenius *scarapona* szava. A *skarablya* ez eredetibb *scarapona*, *scarapna* formának további módosulata.

Zsolozsma, *szolozsma* hasonlóképen nem a gör.-lat. *psalmus*, hanem egy egyházi-latin **psallisma* formán alapszik.

7. K é r d é s. Édes Gergely (Horácz Munkái. 1819) „In anum foetidam: A bűdös banyára” költeményében olvasom e kevésbé ismert szót: *bászli*. A hely, melyben előfordul, így hangzik: „Ah Lesbia vesszen, a ki, hol én embert keresék, egy *bászli*t ajánlott: Pereat male quae te Lesbia querenti taurum monstravit inerte m’.

Tudtommal ez a szó Dunántúl használatos. Vajjon ismerik Debrecenben is? Jól sejtem-e, hogy német eredetű?

F e l e l e t. A Tájszótár szerint balatonmelléki és kemenesalji szó s annyit tesz mint: „gyámoltalan, ügyefogyott személy, magáról is elfelejtkezett, együgyű”. E szót én is ismerem még gyermekkoromból; Baján is hasonló jelentésben (málészájú, mula, mamlasz) volt járatos. Ettől a jelentéstől azonban, mint látható, Édes Gergely *bászli*-ja, mellyel a *taurus*-nak ellentétét, az *incrs* (tehetetlen) szót fordítja, ha nem is nagy messzeségben, de kissé mégis távol áll. De még távolabb áll eredeti példaképének jelentésétől, a mely, mint a t. kérdező helyesen sejti, a német szomszédnál keresendő, s a mely nem egyéb, mint a ném. *base*: *n é n i* deminutivumának, a bajor dialektusbeli *basel*: *n é n i k e* szónak a képmása.

Hogy lett a *n é n é b ő l* „gyámoltalan ügyefogyott”? Schmeller szótára szerint „*bäsl*: jede verheiratete, besonders eine alte”. A jelzőként álló *aggnő* e kifejezésekben: „*aggnő* rege, *aggnő* beszéd” (Aggnő beszéd az, mit a pápisták regéllenek. Pósz: Igazs. II.223.) mutatja az átmenetet a „vénasszonyról” a „fecse-locsa, üres, hiába-való, haszontalan” jelentésre. Innét csak egy lépést kellett tennie, hogy a „gyámoltalan, pulya, férfiatlan” szinonimájává váljon. Ugyancsak Schmeller szerint *bäs Jörg* (Gyurka néni) = ein weibischer

mann; s nyelvünkben is *anyámasszony*, valamint *katuska* ügyefogyott férfit, vagy olyan férjet jelent, a ki felesége járma alatt nyög.

Édes Gergely idézett helyén a *bászli*, hogy szépítő kitévelt használjunk, láthatóképen annnyi mint: *férfiatlan*.

SZARVAS GÁBOR.

V Á L A S Z O K

a szerkesztőség kérdéseire.

A Nyelvőr ez évi folyamának 238—240. lapjain elősorolt szók közül a palócságban (Sáta vidéke, Borsod m.) a következők járatosak:

Megabál. Disznóöléskor a sertés apróbb részeit megfőzik s ezt nevezik a *bâllâs*-nak. — *Ábrácatlan*. Így híják a palócok nemcsak a csunyát, hanem a szemtelent, illetlent is. — *Aggaszt*. Az egész palócságban dívik, ezen értelemben: turót, tejet *aggasztani*. — *Agyaz*. Nyomtatáskor a ló alá szokták *âdzani* a buzát s ezt az egész cselekményt, de magát az anyagot is *âdzâs*-nak nevezik. — *Áhatatlan*: ingatag, jellemtelen, rendetlen ember. — *Alpári*: elsüllyedt, erkölcstelen, aljas személy. — *Átalút*: szerte ismeretes átalút alakban. — *Megátall*. E szót a szégyenlés erősebb kifejezésére használják; pl. „Nem átallott ilyen tesznyét cselekénnyi”. — *Ha*: hanem. „Nemcsak az embért, ha az istent is bántya”. — *Habuc-kol*: a vízben kézzel-lábbal csapkod, félig úszik, félig nagyokat lépdelve jár benne. — *Hajda*: már csak az öregebbek használják *h a j d e* alakban: nosza, rajta. — *Haskó*: hasacska, de rövidített véghangzóval, így: *h a s k o*. — *Hörpítés*: ily alakban járja: *h ě r p i t ě s*: köhögős, hurutos beteg. — *Húgy*, sokszor hallottam az öregektől a Nyelvőrben közölt *k a s z a h ú g y* szóban. — *Huppan*; így nem, hanem puhan alakban ismerik. „Nagyot *p u h a n t*, mikor leesett”. — *Igyold*. Alighanem ennek pótló nyújtásos alakja a palóc *j^a o d*, mely „forsan” értelemben használatos; pl. „Féllek, hoj jód meghal”. — *Mégijen*: mégretten; öregektől többször hallottam. „De mégijentem”. — *Iz* nagyon dívik ilyenféle értelemben: fene. „Égyen még az íz”. — *Izék* névvel jelölik az állati eledel maradékát, félig összerágott füvet, szénát sat. B a r t h a J ó z s e f.

Kiadja magát: 1) kiformalódik, megmutatja az alakját. „Ki aggya a magát, csak légyen készönn egésszenn”; 2) másnak mondja magát. „A kiráj fiu szabólegénnek attá ki magát s kérte, hogy

fogaggyák bé'. — *Agyarkodik*: rá-rá förmed, gyűlölködik vkire. 'Erigy, ne agyarkoggyál örökkétig ellenem! Neköm agyarkodott, én istenöm, mintha fel akart vóna falni!' — *Összeakad*: összevesz. 'Valamiétt esmént eszeakattak s ugyancsak megfejték egymásnak az âmát'. — *Alás*: gögösből alázatossá változtat. 'Az isten veled és szabad, még tégöd és megaláz'. — *Alit*: sejt, gyanít. 'Alítom én, hogy mibe mestörködik'. — *Feláll*: (az időre vonatkozólag) megszépül, megjavul. 'Ha az üdö felállana, hetfünn megkezdenők az aratást'. — *Álmélkodik*: elbáméskodik, elszórakozik. 'Hát te mit álmélkodol, hogy még azt sem veszed észre, a mi ott van az orrod előtt'. — *Átall*: restell (a szégyenlésnél valamivel kevesebb). 'Átallom a dolgot. Átallanám másokról ijenőköt beszélni.' (Udvarhely m. Erdővidék.) K o l u m b á n S a m u.

Gajda. E szót vidékünk (Nagybánya) nem ismeri; de ismer és használ egy *gajdol* igét, melynek jelentése: össze-vissza, ügyetlenül, részeg ember módjára dalol, dajnál, énekel. 'Fogd be má aszt a lepcsés szádat, is ne gajdojj annyit, mint egy ríszeg ember'. — *Gór-tyúk*. Nálunk s vidékünkön egy nagytestű, hosszú lábú, kevés tollú, s csaknem egészen tollatlan nyakú tyúkfajt neveznek így; tollazata általában sárgás-vörös színű. — *Gölye*. Nálunk ismeretlen szó; de gyakran hallottam Erdélyben a székelyek között; jelentése: kocadisznó; sőt egy verset is tudok róla, de urát nem tudom adni, hogy hol olvastam. A vers így szól: 'Gölye rág a kapuzábén, Endrő lyukat ver a fején; — lufü-székely lesz Endrébül, szalonahát a gölyébül'. — *Gubankodik*. Nálunk: *gubbaszkodik*; jelentése: magát összehúзва, felső ruhájába bebonyálva lekucorodik, leül. 'Erigy te lajhó! láss a dógod után, mit g u b b a s z k o d o l ott, mintegy hidegvette kodus'. — *Gurdély* gurdaly alakban használatos. Általában minden sűrű, magasra nőtt erős s hosszú kórójú giz-gaszt, bokrot szoktunk gurdalynak nevezni. 'Ott, ott, a g u r d a l y o s b a vert físzket a filemile'. — *Gusa* ismerős s minden nap használt szavunk begy, nyak, vastag nyak értelemben. 'Na te! most ugyancsak ugyan megtömted aszt a vastag gusádat, ugy-i'. — *Gyarapik*. Nálunk: *gyarapszik*; jelentése: szaporodik, növekedik; használják ilyen alakban is: *gyarapodik*. 'Ni! ni! mijjen szemlátomást g y a r a p s z i k ez a kis nyevce kis leány. Minden csalása, lopása mellett sem tudott f e l g y a r a p o d n i'. — *Habókol*. Nálunk: *hajbókol* = hajladozik, valaki előtt magát nagy alázatossággal meghajtja, alázatos köszöntésképen hajlong. 'Nekem nem uram, nem h a j b ó k o l o k előtte, ha még eccer

olyan nagy ur vóna is'. — *Hülemedik*: kezdi melegét veszteni, hűlni kezd. 'Várj e kicsit, had hűlem eggyík aza zítel, me megígeti a szájkódat'. Emberről is szoktuk mondani, hogy 'Ugy meghűlemedett az ijecsígtül, hogy csak úgy reszketett belé, mint a nyárfalevél'. K a t o n a L a j o s.

Abál, megabál: disznómáját, szalonnát (vagy levesnek a nyúl elejét is) forró vízzel leönti (Félegyháza, Szeged). Sátoralja-Ujhelyben többnyire így mondják: a b á r o l, m e g a b á r o l. — *Ábrázatlan*: a ki valami szégyelni való dolgot követ el vagy ejt ki a száján = o r c á t l a n. (Félegyháza.) — *Allatyára*: Félegyházán hosszú *ty*-vel ejtik. — *Átall* 'restel, szégyell' értelmében Félegyházán használatos. — *Csurapé*: Félegyházán az én tudomásom szerint c s a k i s női kabátra használják; de hogy miben különbözik az a kacabájtól vagy bandzsúrtól, azt nem tudom. — *Ha* 'hanem' értelmében Félegyházán is használatos. — *Hajda*: Félegyházán *hajdē* = nosza, rajta, láss v. lássatok hozzá. — *Hömpölyög*: Félegyházán *hempērēg* és *hentērēg*. (Sátoralja-Ujhely.) C s e r é p J ó z s e f.

Ágilis nemes: nem olyan nemes, kinek csak az atyja nemes ember; mert az ilyen 'nobilis indubitatus aequae ac palatinus', hanem olyan ember, a kinek a felesége nemes és a felesége curiája s mint ilyen curia tulajdonosa nemesi jogokat gyakorol. Az egészen nemes communításoknál (bocskoros nemesség) szokásban volt az egy leányra vőt állítani csakúgy, mint a jobbágyoknál (Somogy, Baranya). Az ilyen leányok szülei válogathattak a helybeli, s ha ott nem kaptak szemrevalót, a közel faluk jobbágyfiatalsága között, a legdelibbet, legjóravalóbbat. Ez beházasodott a nemesi házhoz s lett ágilis nemes, ki felesége jogait gyakorolta. A nemesség, megye könnyen kitalálható okokból elnézte, ha személyével lépett is előtérbe; de viszont a község dolgaiban szerényen kellett magát viselnie, mert hamar megértették volna vele, hogy ő csak ágilis nemes. Innen a találós kérdés a régibb nemességnél: 'Mikor van a nemes embernek akkora hatalma, mint a királynak?' Felelet: 'Mikor paraszt leányt vesz el, paraszt vőt állít, mert azt nemességre emeli'. B a k s a y S á n d o r.

Haskó: 1) csúfnév a csúcsos hasú emberekre; 2) a nyomornak rendes elnevezése. 'Ülő embernél az a fő, hogy a haskó legyen rendben'. (Pannonhalma, Győr m.) B ó d i s s J u s z t i n.

Himlenni nem járatlan s nem is tájszó, annyi mint 'megpermetezni'. B a k s a y S á n d o r.

Húgy. Tóth Bélának érdekes hallomása után (l. Nyr. XXI. 284) alig fogjuk többé kétségesnek tartani a Nyelvőrnek következő tájszóközlését (XII.527), melyre eddig mindig hitetlen szemmel néztem: „*hógy, húgy*: csillagzat (*kassahúgy*, Károlinál: *bokron-csillag*)”. Csak azt nem tudhatjuk pontosan, hogy a közlő. Somogyi Antal, melyikén hallotta e szót ama vidékeknek, melyeket közeleménye élén elősorol. Erdélyben, Szatmárban, Nógrádban. Honfian. Csallóközben avagy Mátyusföldön? **Z o l n a i G y u l a**

Hurut. Ezt az igét egy Nyelvőrtbéli közlemény szer. n. Krauzs-
horka-Váralján is használják, és pedig *horot* alakba: ragozva
például: *horotok* így, *horotol* sat. (l. Nyr. III. 185, Zolt. 22;
Gyula.

[illegible][illegible][illegible]

THE RECORDS OF THE CITY OF BOSTON

[illegible]

egy közleményben ezt olvassuk: *ivad*, annyi mint „abból a családból vagy atyafiságból való”. Pl. „Meglátszik rajta, hogy annak az *ivadja*. Mit bánom én, nekem sem *ivadom*, sem csimotám” (l. Nyr. XIII.577). A jelentés egybevág, csupán a hangalakban van némi különbség, a mi még magyarázatra szorul. *Zolnai Gyula*.

Ís. Egerben hallottam ilyen átkozódó szólásokban: „Egyen meg az íz! Vigyen el az íz!” *Zolnai Gyula*. — Átokként használják. „Egyen még az íz”. (Gömör m.) *Ligárt I.* — A fogakat fedő sárgás anyag, melynek tulajdonítják a szájnak kellemetlen szagát. „A ki nem gondolja fogait, annak előbb-utóbb megeszi az íza száját”. *Izes* = bűdös szájú v. fogú. (Zala m. Türgye.) *Bódis Jusztn*.

Ízék: a szarvasmarha által az elébe adott takarmányból ott hagyott maradéknak a neve. „Az ízék jó a számárnak”. Használják e kifejezést e nemű értelménél fogva az olyan emberrel, különösen gyermekkel szemben, ki az eléje adott ételneműben turkál és finnyásan eszik, sokat tányérján hagy, mondván: „De sok ízéket hagytál, mint a kehés tehen”. (Gömör m.) *Ligárt I.* — Én csak egy közmondásból ismerem az *ízék* szót. Nálunk Körmenden a gazdaemberek, ha Gyertyaszentelő napján napfényes idő van, abból hosszú telet jövendölnek, s ezt ezzel a közmondással fejezik ki: „Ha fénylik Gyertyaszentelő, az ízéket is vedd elő!” Az *ízék* szó tehát a jelen esetben mint takarmánytörmelék használatos. Ez a szó különben nem lehet valami nagyon használt nálunk se, mert én a jelzett közmondáson kívül más esetben emlékezetem szerint soha se hallottam. A takarmánytörmeléket nálunk rendszeren *töröknek* mondják. Valószínű tehát, hogy a közmondást más vidékről importálták. *Mittli Kálmán*. — „Nem jut fára, csak ízékkel tüzelnek”. A kukoricaszárat, ha már nem teljesen ép, hanem törődött, „szárízéknek” mondják. (Cegléd.) *Raffay Sándor*. — „Ízéknek” nevezik különösen a nádtörmeléket (másként *csörmőnek* is hívják), a mit csak tüzelésre használhatnak; így azt a gazt is, a mit a lábas jószág a széna-szalmata takarmány etetése közben föl nem emészt, kitúr; mely állati műveletet *ízékelésnek* is nevezik. A *török* től abban különbözik, hogy nem oly apró, szálasabb; de a szálas szalmánál kurtább. „Sok ízék esik belőle”, azaz olyan takarmány, miben sok a kivetni való. „Hozz be egy hát ízéket”, mondja a gazda a cselédnek; t. i. hozzon be tüzelés végett annyit, mit pl. a *hárában* vagy más helyt *ham-*

v a s n a k nevezett ruhában, vagy esetleg kötélbe kötve a hátán behozhat. (Nagykunság.) D e b r e c z e n y i M i k l ó s.

Izel. Gömörben káromkodásul használják. 'Izeljén még' sat. L i g á r t l.

Izelkődik. 'Sokat izelkődtek egymással! Elkergettem a szolgát, izelkődjen vele az ördög. (Az ikés ígét nálunk soha sem különböztetik meg.) Izelkődéseinek utóbb is az lett a vége, hogy jól elpáholták'. (Cegléd.) R a f f a y S á n d o r. — *Izelkedik* szót ugyan nem hallottam, de eszembe juttat egy mást: 'Ne izetlenkedj!' abban az értelemben: ne szekírozz. De hallottam abban az értelemben is, hogy 'költözködik, civódik'. A civakodó házastársakról rendszerint azt mondják nálunk, mikor nem akarják a dolgot valódi nevén nevezni, de nem is megrovásként, hanem inkább sajnálkozva hozzák föl, hogy: 'Bizony sokat izetlenkednek egymással'. (Nagykunság.) D e b r e c z e n y i M i k l ó s.

Ripők. E szót nálunk Nagybányán leginkább csak a műveltebb osztály használja. Jelentését igen bajos meghatározni, mert nem épen g a z e m b e r t tesz, hanem olyan valami ehhez közeljártót; szóval: hazug, megbizhatatlan, dologkerülő, gézengúz embert. Megjegyzem, hogy itt nálunk inkább a *rüpők* elnevezés járja. 'Eriggy, te r ü p ő k, szeleverdi, szélhajtó! Ne higgy annak a r ü p ő k n e k, mert egy szava sem áll. Csak arra a r ü p ő k r e bíz magad, maj beád az neked!' A *ripő* forma nálunk ismeretlen. (Nagybánya.) K a t o n a L a j o s. — Abony vidékén a *rüpők* használatos. Szabad arra figyelmeztetnem a t. szerkesztő urat, hogy a *rüpők* németül *rüppel*? A *rüppel* egyazon jelentésű a *rüppel*kel: durva frátert jelent. Á g a i A d o l f.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

Altalkodó: vakmerő nyakas. (Székelyföld Tsz.)

Amugyosan: ugyancsak helyesen, pipesen (Kemenesalja); igen helytelenül (Göcsej): 'No ugyan amugyosan van öltözködve. Ugyan amugyosan beszélt'. (Tsz.)

Áncsori gyermek: vigyázatlan. (Székelyföld Tsz.)

Andac: a szeszgyárakban a kolompér összegyűrve és átdestillálva (Nagy-Kálló Nyr. XII.430).

Angalit: áncsorgó, ügyetlen; lassu, tató cseléd. (Székelyföld Tsz.)

Anglia. „Felöltözik ruhájába, térdig érő angliába. Felöltözők gunyájába, talpig vörös angliába”. (Arany-Gyulai: Népk. Gyűjt. I. 138. 140.)

Ángy, ángyi, gyángyi, ángyika, ángyis, ángyó. — A testvér-bátya feleségén kívül kit híznak vagy szólítanak még *ángy*-nak sat?

Anyalevél (Arad m. Majláthfalva Nyr. VIII.239).

Anyók-liba, fiók-liba. (Mánd Nyr. XIX.335.)

Hápokáke^o (Gömör m. Nyr. XVIII.458).

Aporog: a víz a fazékban, ha sokáig főzgölik (Szatmár m. Szamoshat Nyr. X.138).

Aprós: himlős (Székelyföld Tsz.). — Jelent-e himlőhelyest is? „*Aprós a ked lányka képe*” (Vadr. 165).

Árad: nemi ösztön bántja, ingerli (Göcsej MNy. V.128).

Arcint: facie tenus (Fertő mell. MNy. III.242). *Orcény* várlik őket: sürgősen [?] (Baranya m. Dráva vid. Nyr. VIII.427). *Orcét* fogad: szívesen lát (Ormányság Nyr. II.279).

[*Arcul.*] *Arcé, orcé*: személyesen (Baranya m. Tsz.). Vö. *Orcé* vár: elvár, szembe vár (Baranya m. Szent-Lőrinc Nyr. XVII.380).

[*Aridál.*] *Meg-áridál*: megszólít vkit (Veszprém vid. Nyr. XIX.574).

Ármozott. „Aszt az ármozott rosz köket” (kölyket) (Őrség Nyr. I.421).

Árnyang: csak árnyéka már annak, a mi volt [?] (Nyr. XII.526).

Kiakolholít. Még egyszer föl vesszük e szót kérdéseink rovátába. Ez alkalommal arra kérjük t. gyűjtőinket s minden magyar olvasót, a ki ismeri vagy hallotta e szó használatát, szíveskedjék pontosan értesíteni bennünket, nemcsak arról, mely vidéken él, hanem, hogy kiknek ajkán fordul meg; nevezetesen úri személy, félművelt, vagy a köznép embere használja-e, olyan, a kinek az újságolvasás még nem ronthatta meg egészséges nyelvérzékét, különösen, hogy férfi-e vagy asszony s előhaladottabb korú-e, vagy még fiatal; s végre, hogy elég szapora használatú-e, vagy csak elvétve, itt-ott élnek vele.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

A valóbú nēm tunnak mēginyi: a mi van nekik a háznál.
 Kōpejig bement a földbe a kapa: odáig, a hol a nyél kezdődik.
 Lēpakrócúta, lētarázta a jég a vetist, lēverte tüstön-tübe: egészen.

Mintha lēgurgatták vóna, ugy ēverte a jég a földet.

Allóját áta a fájás: elhagyta.

Lēpárúja a táblára a nevit: leirja.

Hijába zōrgettyük: szidjuk, szapújuk.

Mohásul a szēme: álmosodik.

Sikér vót a tepsi: csekély.

Lekohatt a levele: lelohadt.

Erős virgán vót tartva: szigorúan.

A lombos atyafiság elágosút-bogasút: elszaporodott a nagy atyafiság.

Nēm érdēmēs ojjan lányér bele vájni a lovakba: szomszéd faluba menni.

Kőccsigtelen vagyok, csak kipesint bánok a pīzzē.

Aratás-tübe vót az idő.

Maga kinyin eltud mēnnyi: maga kedve szerint.

(Soprony m. Kisfalud. Nagy-Miháli.)

DOMONKOS ISTVÁN.

Tájszók.

Kisújszállások.

csatlát: kóborol.

gezibuzi: részeg.

gōmōrōdik: fagy (a föld).

gōzūlni, ōsszegōzūlni:

vagyont összeszerezni apránként.

kidukál neki: jár vmi neki.

lékrációzik: sétál.

motoszka ember: a ki semmit se végez be, nem sikerül neki.

pasla ember: a ki nem ad külsejére semmit.

peslet: ki- s bejárkál.

puszli: mellény.

retye-rutya: rokonság.

ugrifüles: helytelen viseletű.

rokolya: szoknya.

rűcsköl: sír.

savalja: sajnálja, rosszul esik neki.

silápember: hosszú, vékony ember.

sívóúj: egészen új.

susma ember: mulya ember.

suter: kontár mesterember.

szōrhúztában: alattomban.

süllókál: lassan jár.

tesvír: testvér.

tőkíteni: valamely vagyont széthurcolni, elharácsolni.

vanyiga: vézna, hitvány.

vekengeni: vitatkozni.

vitýilló: kunyhó.

z e h e r n y é s ember: kötekedő ember.

z s e n n y e g n i: zsünnnyögni, zajt csinálni.

n e k i s í m ú l t ő k e m i: megszedi magát, gazdagodik.

v i s s z a f e l é á l l r a j t a a s z ő r: vagyonába pusztul.

STROMP JÓZSEF.

G ö m ö r m e g y e i e k.

a p o k a: homokkő az almagyi szőlőhegyen. (Almagy.)

A r k u s k a: Aranka, nőnév kicsinyítése.

c s í p (mindíg mélyhangú). „Mégcsípott a légy. Mégcsíptam a karját”.

f a k a j t. „El nē tessék fakajtani a hójagot, mer kipukkad”.

f o j o s ó: orbánc. „Fojosó van az orcáján, mer mēffázott”.

h a v a s k o d i k: hóval dobál, hajigál.

í z i n t. „Tudom, hon nem esett neki izint. Ojan izēnt esett, hogy elestem. Űm mērrukta az a ló az embērt, hogy izint esett neki”. (Egy embernek, mikor épen ebédelt, egészségben eltávozott fiát halva vitték haza, ekkor tették azt a megjegyzést: „Tudom, nem esett neki izēnt az ebéd”.)

j ó d. „Nē vēdd a kezedbe, mer jód eltörik. Nē mēnny a fára, mer jód lēesēl. Nem űlök lē neki (az űgyetlen borbélyinasnak), mer jód mēvvág. Haggy békét annak a fának, mer jód a szēmēdnek ugrik. Nem mēgy-e a majálisra? nem, mer jód eső lēsz”.

k a v i c s: kövecs.

k i s é r t: kísér. „Kénytelenek vagyunk vagy hárman haza kísérteni” (olyan emberre mondták este, ki a kártyán sokat nyert).

k o b o z: három lábú, domború eszköz, olyan, mint az iskolában a táblatartó-állvány, szögek vannak beleverve, ezen a kobzon verték a gombkötők a magyar ruhához való zsinórt. m á s á n t nem kell már vágni a dohánt: másként, jobban.

n a p a c é l: gyújtóüveg (Perjése).

p i r i n y ó: parányi ember, gyermek.

p o n d r é: féreg. „Ű vackolódik, mintha pondré vóna a seggibe”.

p o r k á l: perzsel, kissé megéget, pl. inget vasaláskor, sertést disznóöléskor.

r a n g a s z: rendetlen, piszkos, összetépett ruhájú gyermek, koldus.

s í m a: síkos (a jég).

m e g s í m u l t a l á b o m: elcsúszott a lábam a jégen.

s u s i n k a: aszalt alma v. körte főzve.

s u t t y, h á l ó s u t t y: hálószoza, hálólyuk (alkoven), egy kis zug a szobában.

t e m. „Eltemik a sírásók a halottat”.

t ē n k ē l y: alatka, vótér, a búzának egy neme, mely az árpa és zab közt áll.

t o l o g: toszigál, tologat. „En eléggé tologtam, a mit lēhetett”. (Kártyázás közben a játszótársnak, nem az ellenfélnek smírolt.)

(Rimaszombat.)

VOZÁRI GYULA.

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: A magyar nyelv élete. — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárasok. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondat.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre 5 frt.

👉 Fél évre nem fogadunk el előfizetést. 👈

Teljes példányokkal (I—XIX. kötet) még szolgálhatunk.

Egy-egy kötet ára 5 ft.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

NYELVÖRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I–X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

**Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához Délibab-utca 16.
intézendők.**

A MAGYAR NYELVŐR

kičōōvataa.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

Szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond

III. kötetének 8. füzeté, mely a „Vész” szócíj egész a „Zsúp” szócig terjedő anyagát foglalja fel.

Az I—II kötet fizetési kártyáinak a vázlati szerzők kötetben szintén kaphatók.

Ára egy-egy tűznek 1 Ft. A belvárosi tűznek a kőszáraz 85 kr.

A teljes kiterjedés három része egyenként 12 formát

Erva: ~~1000000~~

Hornyánszky Viktor

[illegible]

Blanchard, a M. T. Anderson Institute

Kiadásunkban megjelent:

MAGYAR GYERMEKJÁTÉK- GYŰJTEMÉNY.

Szerkesztette

DR. KISS ÁRON.

Tartalom:

- I. szakasz: Felnőttek játécai ölbeli gyermekekkel.**
II. szakasz: Mondókák. Állatcsalogatók. Állatriasztók. Más mondókák. Játékra szólító mondókák. Kiolvasó mondókák. Hintázó mondókák.
III. szakasz: Játékok.
Szómutató.
Jegyzetek.

Az ismert paedagogus szerkesztő előszavából közöljük a következőket:

„Az egyes játékoknak rendszeren számos változatát vettem fel. E változatok, ha tartalomra nem különböznek is, különböznek kifejezésekre, különböznek összeállításra vagy dallamra nézve, s igen alkalmasak arra, hogy kellő tanulmány után az eredeti alak visszaállítására s úgy nyelvészeti, mint néprajzi vizsgálatokra alapúl szolgálhassanak.

A dallamok a játékokkal együtt küldettek be; azokat *Bartalus István* ismert zenetudósunk nézte át és *Sztankó Béla* s.-zenetanár úr rendezte sajtó alá.

Meg vagyok győződve, hogy nemcsak szalmakazal az, a mit nyújtok. A ki keresni akar, fog e gyűjteményben találni magot, sőt kalászt is. Más nemzeteknek ilyenmő gyűjteményeivel a mienk is kiállja a versenyt. Mindenesetre van most már egy mű, mely az eddigi gyűjtéseket lehető teljességgel magában foglalja, s alapúl szolgálhat a további gyűjtéseknek és tanulmányoknak.”

E nagy nyolczadrétalakú, 33^{1/2} ív terjedelmű vaskos kötetnek bolti ára fűzve 3 frt.

Kiváló tisztelettel

Hornyánszky Viktor

könyvkiadóhivatala

Budapesten, V., a M. T. Akadémia épületében.

1892.

AUGUSZTUS 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXI. KÖTET. VIII. FÜZET.

BUDAPEST, 1892.

HORNÝÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Szómagyarázatok :

	Oldal.
Méz. <i>Halász Ignác</i>	337
A ,tíz' és ,száz' fogalma. <i>Halász Ignác</i>	341
Szám. <i>Halász Ignác</i>	342
Rege, Monda. <i>Sebestyén Károly</i>	343
Az idegen szók írása. <i>Bárdos Remig</i>	348

Irodalom :

Donáth Imre magyar nyelvtana olasz anyanyelvűek számára. <i>Szabó Samu</i>	354
A palóc nyelvjárás. <i>Bartha József</i>	359
Helyreigazítások. Magyarázatok :	
Tövis. <i>Steuer János</i>	368
Az oláh hatás. <i>Steuer János</i>	370
Alatt. <i>Steuer János</i>	370
Csóva. Csóvál. <i>Szabó Imre</i>	370
Kalóz. <i>Kőrösi Sándor</i>	371
Rejt, dug. <i>Bélteki Kálmán</i>	372
Zsolozsma. <i>Ásbóth Oszkár. Szarvas Gábor</i>	374
A tájszótár szerkesztőjének kérdései. <i>Szinnyei József</i>	379
Népnyelv hagyományok :	
Szólásmódok. <i>Domonkos István</i>	381
Népmesék. <i>Halász Ignác</i>	382

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három évnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXI. kötet.

1892. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

(Pótlásul a Magyar-ugor Szótárhoz).

Méz.

A magyar *mész* szónak az egyes ugor nyelvekben ugyanazon jelentéssel a következő alakok felelnek meg: finn *mesi* (tő *mete-*, *mede-*); észt *mesi* (gen. *mee*, eredetibb *mede*, *meden* helyett); lív *mes*, *meiš* (gen. *med*) | lpK. (= Kola félszigeti, oroszországi lapp) *mītt*, *mieht* (Genetz: Wörterbuch der Kola lappischen dialekte) | mordv. *med*, *med*; mordvE. *mäd*, *med* | cser. *mū*, *mū* | zürj. *ma*; votj. *mu*. — A mint tehát látjuk, e szó az ugarság összes nyugati nyelveiben megvan, a keleti ágbeliek közül pedig a zürjén-votjákban * és a magyarban található. Ebből könnyen levonhatjuk azt a következtetést, hogy a *mész*-et már az ugor ősnyelvnek is ismernie kellett.

Az ugor nyelvek köréből csak a vogul-osztjákban nem találunk olyan szót, a mely a föntebbi alakoknak teljesen megfelelő mása volna. De azért ezekben is előfordul egy *mész*-et jelentő szó, a vogulban *mag* (Munkácsi szerint *maγ*), *mai*, *mau*, az osztjákban pedig *marč* alakban, melynek bizonyosan van valami köze az alább kifejtendő ugor alapszóhoz. A lapp nyelv is csak igen kicsiny területen ismeri ma már az ugor eredetű *mītt*, *mieht* alakot, mert a finmarki és svéd-lapp dialektusokból a skandináv *honung*: „mész” szorította ki, mely a lpF.-ban *honnig*, *honeg*, a lpS.-ban *honnuk*, *honnuka* alakban él. A lpS.-ban ezen kívül *oblon vuoj*: „méhnek vaja” kifejezés szolgál a „mész” fogalmának jelölésére. A lpK. *mītt*, *mieht*-nél is könnyen föltámad bennünk a gyanú, hogy talán a finn nyelvből került, mely e dialektusra még nagyobb hatással volt, mint a többi lapp-

* E nyelvet, míg hová tartozásának kérdését biztosan el nem lehet dönteni, egyelőre még a keleti ághoz számítom, bár, mint említettem, több nyelvi jelenség arra mutat, hogy a nyugati ághoz szorosabb rokonság fűzi.

ságra. Tekintetbe kell azonban vennünk, hogy a lpK. *mītt*, *mīeht* tökéletesen olyan alakú, mint a finn *käsi* (*käte*-, *käde*-): ,kéz'-nek megfelelő *kītt*, *kīeht*, ez pedig szintén nem átvétel a finnből, hanem már az őslappság tulajdona volt. Aztán a lpK. földrajzi helyzeténél fogva legkevésbé volt alávetve az óskand. nyelv hatásának és épen azért legkönnyebben megőrizhette az ősi *mītt* szavat, mely **miehta* alakban eredetileg bizonyosan megvolt minden lapp dialektusban.

Nézzük most, mi lehetett a magyar *mész*-nek megfelelő ugor ősalak. A *szász* tárgyalásánál említettük már, hogy a magyar szóvégző *s*-nek ugor *d* felel meg. Elfelejtettem azonban akkor megjegyezni, hogy ez az ugor *d* aligha volt olyan, mint a mi *d* hangunk, hanem már az ugor ősnyelvben többféle változatban élt. Ezen szóban is minden valószínűség szerint interdentalis *ð*-nek is hangzott, mint az angol *th* a *father* szóban vagy talán aspirált *dh*-nek. Az is lehet, hogy ez a két hang, mely egymásnak oly közel rokona, különböző helyzetben egyaránt használatban volt. Csakis egy ilyen ingadozó ejtésű *d* hangból válhatott az egyes ugor nyelvek más-más fejlődése szerint majd *d*, majd *t*, majd *s*, majd *l*, sőt *r* is. A lapp nyelvben például a *s* kivételével a *d* (*ð*) hangnak valamennyi változatára bőséges példát találunk. — A finn és mordvin nyelv ez ugor *d* (*ð*)-vel szemben tőalakjaiban a *d* (*t*) hangot tünteti föl (finn *mede*-, mordv. *med*), a zürjén-votják pedig, ép úgy mint a *kész*, *víz*, *szász* szónak megfelelő alakokban, eltüntette. A zürj.-votj. ugyanis azon ugor nyelvek közé tartozik, melyek az eredeti *d* (*ð*) hangot számos esetben *l*-lé változtatták s ez az *l* aztán a szó végére jutva, mint az említett szavakban is, teljesen eltűnt (*ki* : ,kéz'; *va* | *vu* : ,víz'; *šo* | *šu* : ,száz'). A zürjén nyelv a *ma* : ,mész'-nek egy tovaképzett alakjában még meg is őrizte ezt az eredeti *l*-t. Nevezetesen a ,méh'-nek *mal-a st* (= mézes zumogó) a neve s ebben a szóban csak az *a* a képző, a *mal* pedig a *ma* : ,mész'-nek eredetibb alakja. Szokatlan kopást mutat a cseremis *mü*, *mü*, melynek a *ket* | *kid* : ,kéz', *vüt* | *vit*, *vid* : ,víz' analogiájára szintén *d* (*t*)-vel kellene végződnie. E kopásnak bizonyosan megvolt az oka, de kellő magyarázatát nem adhatom.

Miután megállapítottuk az ugor alapszó mássalhangzóit, áttérhetünk a többeli magánhangzó meghatározására. Az ugor nyelv magánhangzóinak meghatározása a legnehezebb föladatok körébe tartozik s épen azért Budenz egyelőre be is érte vele, hogy mindegyik szónak eredeti magas vagy mélyhangúságát jelezze. Vannak

azonban egyes szók, a hol az alaphanghangzó megközelítő meghatározása nem olyan nagy nehézségekbe ütközik. Ilyen volt például a fejtegetett *szás* szó, melynek tőmagánhangzóját a legtöbb ugor nyelv tanúsága szerint bátran vehettük mély ajakhangnak. Nem olyan nagy nehézségbe ütközik a *més* alaphangzójának meghatározása sem. Ha összevetjük a vele legrokonabb *kés* szóval és megnézzük, milyen magánhangzók felelnek meg mindkettőnek a rokon nyelvekben, arra az eredményre jutunk, hogy a két szó vocalisatiójában lényeges különbség van. A *més* és *kés* szavak *é* hangja már a magyar nyelv tanúsága szerint is két egészen különböző hang s csak az újabb irodalmi nyelvben és a népnyelv egy kis töredékében azonosak. A régi nyelvben azonban a *kés* még nyílt, alsó nyelvállással képzett *é* (= *ā*)-vel hangzott és dialektusonként máig is megmaradt az *é*-nek ez a hangzása, másutt pedig, ép úgy mint az irodalmi nyelvben, középső nyelvállással képzett *é* lett belőle vagy diftongussá vált. A *més* szó *é*-je ellenben a régi nyelvben is közép nyelvállással képzett *é* volt, mely a mai népnyelv legnagyobb részében vagy *í* felé közeledő hang lett vagy egészen *í*-vé változott (l. e kétféle *é* hangnak nyelvjárásonként való különböző fejlődését Balassa „A magyar nyelvjárások” c. művében). A finnben a *kāde*- szintén nyílt *ā*-vel található, a *mede*- pedig zártabb *e*-vel. A mordvin moksai dialektusában a *kād*: „kéz” csak *ā*-vel, a *med*, *med*: „méz” csak *e*-vel fordul elő. Ezen hangokat használja túlnyomóan az Erza nyelvjárás is, bár ebben a *kād* szó *ked*, a *med* pedig *mād* alakban is használatos. A cseremiszen is különbség lehetett e két szó tőmagánhangzójának kiejtésében, mert csak így érthető, hogy az ugor *kés* alapszava itt *ket* | *kid-dé*, a *més*-é pedig *mū*, *mū*-vé fejlődött. A magyar, a finn és mordvin nyelvek tanúsága szerint kimondhatjuk, hogy a *kés* és *més* szavak tőmagánhangzója az ugor alapnyelv korában nemcsak hogy magas hang volt, nemcsak hogy nem ajakhang volt, hanem azt is, hogy mindkét szóban egy *é*-féle hang fordul elő, még pedig a *kés* ugor alapszavában valószínűleg valamivel nyíltabb, a *més*-ében pedig zártabb.

A hangszínnel végezve, most még a *més*-nek megfelelő ugor alapszó időmértékét kell megállapítanunk. Itt ismét jó lesz, ha a rokon hangzású *kés* szóra is tekintettel leszünk. Ennek tőmagánhangzója ugyanis a lappban, a vogul-osztjákban és magyarban hosszú. Mivel pedig, mint már mult cikkemben is említettem, a finn, mordvin és cseremiszen nyelvek rövidítésre való hajlamuknál fogva az ugor alaphangzó időmértékének meghatározásánál nem mindig

jöhetnek számba, bizvást föltehetjük, hogy a *kész* (*kész*) ugor alapszava hosszú magánhangzós volt és az eddig mondottakat figyelembe véve, a legnagyobb valószínűség szerint *kĀds* (illetőleg *kĀds̄*)-nek hangzott. A magyar *kész* magánhangzójának egyes ragok és képzők előtti megrövidülése az ősz ugarság szempontjából nem sokat nyom a latban, mert ez a hangtani törvény a magyar nyelv külön életében keletkezett és egyrészt a vokális nyílt hangszínéből magyarázható. Csakis olyan *é* hang rövidülhet *e* (= *ä*)-vé, mely eredetibb *é* helyett való.

A *mész* szóbeli ugor alaphangzó időmértékének meghatározására már kevesebb adatunk van. A vogul-osztjából ugyanis hiányzik a teljesen megfelelő alak s csak a lapp és a magyar mutat föl hosszú magánhangzót. E két különböző ugor nyelvcsoporthoz való szó időmértékének egybevágása és a *kész* analógiája alapján azonban föltehetjük, hogy a *mész* ugor alapszava is hosszú magánhangzós és egészében valószínűleg *mĒds* (illetőleg *mĒds̄*)-nek hangzott.

A *mĒds*-nek föltett hosszú magánhangzója és a vog. *mag* (*mau*, *mai*), osztj. *maŕt*: 'mész' szavak azt sejtetik velünk, hogy a *mĒds* nem tő, hanem már ép oly tovaképzett alak, mint a milyennek a *szász*-at fejtegettük. Szerintem az ugor *mĒds* e helyett való *mEgs-ds*, *mEg-ds*, *mEj-ds*, a magyar *mész* pedig a következő közbeeső alakokból fejlődött *mějese*, *mějse*, *mějz*, *mész*.

Az ugor *mEgs*- alapszót tünteti föl a vog. *mag* és az osztj. *maŕt*, melyek mellől azonban a tulajdonképeni képző már minden valószínűség szerint elkopott és így arról is tanúskodnak, hogy az ugor alapnyelvben nemcsak *-ds*, hanem más képzőelem is járulhatott a *mEgs*- alapszóhoz.

A *mEgs*- alapjelentését nem határozhatjuk meg a kellő biztossággal, mert nem ismerjük a *-ds* képző funkcióját. Valószínűnek látszik azonban, hogy e képzőnek az ősz ugarságban az a szerep jutott, hogy igei alapszóból képezzen névszót. Ilyen szerepűnek vette föl Budenz a *hász*, és ilyennek én is a *szász* szó fejtegetésénél. Nézetem szerint a *mEgs*- is igei természetű lehetett és talán azon alapszóval függ össze, melyet a finn *meh-tä*- (eredetibb *mek-tä*-), *mehe-stä* -: 'hervorsikkern', *mehe-vä* -: 'saftig, schmackhaft, wohl-schmeckend', *meh-u* -: 'saft, most' szavakból fejthetünk ki. Ez a **mehe*- (eredetibb **meke*-, **mege*-ből) ige, származékaiból ítélve, csak valami jóízű lénék kiszivárgását jelenthette és alkalmas etimonja lehet a *méh*-ből kiszivárgó izes, édes nedvnek is

(vö. *mehevä*, *mehu*), mely aztán az ugor *mEgs-de*, vog. *mag*, osztj. *mavt* alakokban csakugyan a 'méz' jelentésévé szorosbult.

Ezek után azon kérdéssel is foglalkozhatunk, nem idegen eredetű-e az ugor *mEds* (illetőleg: *mEgsds*). Igaz, hozzá hasonló szót majdnem az összes indogermánságban találunk. Ezek közül csak az ószláv *medo*, egyházi szláv *medŭ*, litv. *midŭs*, ófölnémet *metu* alakokat említem, melyek közül egyik vagy másik leginkább befolyhatott az ugor *mEds* (ha ilyen alakúnak vesszük) keletkezésére. A *ssás* tárgyalásánál azonban már kifejtettem azon okokat, melyeknél fogva az átvétel lehetőségét tudományunk mai állapota mellett kétesnek tartom és azért itt fölösleges ismétlésekbe bocsátkoznom. Ha csak a finnben, lappban és mordvinban találunk e szót, akkor teljesen jogosult volna a gyanúnk, hogy valamely szláv, vagy pedig az óskand. nyelvből került; az ugor alapszót azonban egyik indogermán nyelvbéli szóval se hozhatjuk kapcsolatba. Ilyen véletlen találkozások egymástól legtávolabb álló nyelvekben is előfordulnak, a nélkül hogy átvételre gondolnánk. A szamojéd *jamm*: 'tenger' szó például mindenkinek eszébe juttatja az ugyanazon jelentésű héber *jam* szót, de senkinek se jut eszébe, hogy e kettő között valami összefüggést keressen.

Fejtegetésem eredménye tehát az, hogy a magyar *més* az ugor őskorból való, hogy ott is önállóan alakult és azért a magyar-ugor szótárból se hiányozhatik.

A 'tíz' és 'száz' fogalma.

A *tíz* és *ssás* fogalmának keletkezését tárgyalva, kimutattam, hogy mind a kettő egy 'bevágni, róni' jelentésű igétől származott és hogy a *tíz* kisebb, a *ssás* pedig ettől való megkülönböztetésül nagyobb *b e v á g á s t*, *b e m e t s z é s t* jelentett. E fejtegetésemnél a déli lapp *cēhkē*-ből indultam ki, de ugyanakkor elkerülte a figyelmemet egy, Lindahl és Öhrling 1780-ból való 'Lexicon Lapponicum'-jában levő igen érdekes adat, mely megerősíti a *tíz* és *ssás* fogalmak keletkezéséről szóló véleményemet. A déli lapp *cēhkē* ugyanis e szótár szerint a többi svéd-lappságban is előfordul *cekke*, *cekka* (az élő nyelvben bizonyosan *cēhkē*, *cāhkka* kiejtésű) alakban és fő jelentése 'crena, incisio'. Jelent azonban másod sorban *d e c e m*-et is. E jelentés magyarázatát szó szerint idézem: '*cekke*: *d e c e m*. Ita dictum, quia numerum quemlibet denarium, ultra quem non progrediuntur, incisione aut puncto notant, cum quid

numerant, rursus ab uno incipientes'. Ugyanott folytatásul a 'száz' fogalmának keletkezésére a következő érdekes fölvilágosítást találjuk: *Stuora cekke* (= nagy *cekke*): centum. Ita dicitur, quia decimam quamque decadem majori notant incisione sive nota, ut centenus quisque conspicuus sit numerus'. A mint tehát látjuk, a lapp nyelv tökéletesen azon észjárás alapján fejtette ki a *luhkē*: 'tíz' és *čuoh̄tē*: 'száz' mellett élő *cekke* és *stuora cekke* szinonimákat, mint a hogyan az ugor *sUgada*: 'száz' keletkezését magyaráztam.

Szám.

A *ssás* tárgyalásánál vele egy töröl fakadottnak bizonyítottam a *ssám* szót is, de elfelejtettem megjegyezni, hogy Budenz Vámbéri Á. magyar-török szóegyeztéseiről szóló jelentésében (NyK. X.88. és 129. l.) valamely török nyelvből eredettnak tartja, és azt tételezi föl, hogy egy hajdani, ma már nem élő török *sajlm*-féle alakból vonódott össze. A csagataj-törökben ugyanis *san*, az oszmanli törökben pedig *saj* (helyesen: *sajl*; l. Ch. Samy-beý Franschery török-francia szótárát) tesz annyit mint 'szám', *saj-mak* pedig 'számlálni'. Kétségesse teszi ez összeállítást, hogy a magy. *szám*-nak csak a csag. törökben akad annyira a mennyire megfelelő mása, a törökség egyéb részeiben pedig hiányzik. Tudva levő dolog ugyanis, hogy a magyar nyelv az oszmanli törökkel csak a legújabb időkben érintkezett és hogy régi török elemei a csuvas nyelvből kerültek. Csakis ilyen régi átvétel lehetne a magy. *szám* is; török eredetéről tehát csak akkor lehetne teljes joggal beszélni, ha a csuvasból is ki lehetne egy, a magyar szónak egészen megfelelő alakot mutatni. Így azonban egyelőre semmi okunk sincs rá, hogy az ugor nyelvek alapján is kellően megfejthető *ssám* szót török eredetűnek tartsuk. Hisz magyar-török szóegyeztéseiben még maga Budenz is akárhány olyan szót hitt és állított török származásúnak, melyekről aztán később, az ugorság terén tett bővebb vizsgálatai alapján kitűnt, hogy az ugor szókincshez tartoznak. Ilyen biztos török eredetűeknek jelölte az *apró*, *gyáva*, *hajó*, *örlení*, *öss* (szín), *sarló*, *tarló*, és kéteseknek az *aratni*, *ék*, *savó*, *serte*, *sima*, *törpe*, *ugrani* és *sömök* szavakat, melyek azóta, kevés kivétellel, joggal szerepelnek a Magyar-ugor szótárban. Hozzájuk csatlakozik most a magyar *szám* is.

REGE, MONDA.

Beöthy Zsolt a 'Szépprózai elbeszélések' 2. kötetében tárgyalja a *rege* és *monda* szót, s említi, hogy a kettőt gyakorta fölcserélték, nem tettek köztük nagyon éles különbséget, és csak újabb időben állapították meg a ma is dívó terminust, mely szerint a *monda* némi történeti alappal bíró költemény jelölésére szolgál, míg a *regén* egészen fantázián (legtöbbször népi fantázián) alapuló elbeszélést értünk.

Ezt a megállapodást, bátran mondhatjuk, kivétel nélkül elfogadták, és e megállapodás jogos is egyszersmind, a mint azt fejtegetésem végén igyekezni fogok bebizonyítani.

Mégis akadt egy ellenzője, névleg Végh Endre, a ki a 'Közoktatás' című folyóirat 1886. évf. 44. és 45. számában egy értekezést tett közzé. E cikkely nyelvészeti alapon akarja kimutatni, hogy az elnevezések e divatja helytelen és hogy ép fordítva a történeti alapú költeményt kellene *regének*, a képzelem szülöttét *mondának* nevezni. Ez értekezés keltette föl a figyelmemet, hogy a két szó etimológiájával foglalkozzam s jelen cikkely is csak nyelvészeti szempontból akarja a kérdést tárgyalni.

De lássuk előbb, mint bizonyítja Végh a maga állításának helyességét.

'A *rege* szó eredetét, a mint azt nyelvemlékeink és a *regések* elnevezésében, ezek eltartására rendelt *Regtelők* helynévben s némely szóban, pl. *reg-mise* (Lányi-codex) föntartották, legközelebb megtaláljuk a *reg* törzsben (Budenz: Magyar-ugor összehasonlító szótár). A *reg* törzs pedig Czuczor véleménye szerint is (A magyar nyelv szótára) megkurtított alakja az *öreg* szónak (manap is mondják *apotheke* helyett *patika*), mai származéka pedig a *régi*. Tehát a *reg* jelentése után indulva a *rege* régi dologról szólt; ha továbbá figyelembe vesszük a vele rokon *öreg* szó jelentését is, melynek alapfogalma a térbeli átvitt érteményű és erkölcsi nagyság (pl. *öreg fejsze*, *kés*, *szilva*, *harang*; *öreg isten*, *öreg hiba sat.*), a *rege* nemcsak régi, hanem nagy dolgok elbeszélését is jelentette. Erről tanuskodnak krónikásaink (Névtelen, Kézai sat.) tudósításai, melyekből megtudhatjuk, hogy a *regések* hivatásához tartozott föntartani a nemzet multjának, honfoglalásának s bajnoki tetteinek emlékeit. E *regék* pótolták annak idején a történetírást, később pedig ezekből merítettek krónikásaink'.

Ime, ez a teljes apparatus, melynek alapján értekezünk ki-mondhatja, hogy a *rege* történeti alapú költemény. Hogy is ne? A *rege* a *régi*-ből származik, az *öreg*-gel rokon, tehát *r é g i* dolgot jelent, meg *ö r e g e t*. S valamiképen ,öreg harang = nagy harang, öreg isten = nagy isten': azonképen öreg dolgokról szóló költemény = nagy dolgokról szóló költemény!

Hanem hát ebben a hosszú idézetben, melyet az imént itt bemutattam, annyi a valótlan-ság, annyi a tévedés, annyi a kétes, hogy a végén nem tudom, mi marad meg kétségtelennek. Talán csak annyi, hogy krónikásaink a *r e g ö s ö k* b ő l merítettek.

Először a *reg*-mise ,reggeli misét' jelent, és így a regésekhez semmi köze; a Lányi codex idézett helye ékesszólón bizonyítja, hogy a ,*reg*-mise' ellentétben áll a ,nagy-misével, az öreg-misével'; pedig a Végh-féle okoskodás szerint a dolognak oda kellene ki-lyukadnia, hogy *regmise* = nagymise; mert hiszen *reg* az *öreg*-nek kopott alakja; *öreg* = nagy (öreg szemű szilva is annyi, mint nagy szemű szilva); ergo: *r e g*-mise = *n a g y* mise. Quod erat demonstrandum!

Csak hogy itt meg az a baj, hogy Czuczort Végh Endre elferdítve, rosszul idézi. Mert Czuczor nem a *reg*-ről mondja, hogy az *öreg*-nek kurtított alakja, hanem igenis a *rég*-ről. Ez pedig nagy különbség. Hogy Czuczornak ez az állítása helyes-e aztán, az már nem tartozik e dologhoz.

,A *rege* szó eredetét megtaláljuk a *reg* törzsben. (L. Budenz: Magyar-ugor összehasonlító szótár). Ezt mondja az értekező. Lásuk tehát, mit mond az ő védelmére Budenz.

,A kifejtett *reng*-t, mely a magyar *reg* (*rege*)-nek eredetije, megtaláljuk még nasalis-pótló hosszú vocalissal a *régi*-beli *rég* (*rége*) töben; hiszen a *reggel*-beli *reg* is akad még hosszú *ē*-vel: *reegghel* (JordC.). A *reg* (*regvel*) és *régi* jelentések összeféréséről tanuskodnak kétségtelen nyelvi adatok sat. sat.'

Itt csakis és kizárólag azt találjuk, hogy a *reg* és *régi* jelentések összeférnek, és így közös lehet az eredetük. De az egészben egyetlen szó sincs a *r e g é r ő l*. De persze Végh meglátta a *reg* után zárójelben a (*rege*) szót, tehát azt gondolta, hogy itt okvetlenül az *ö r e g é j é r ő l* van szó, mely közös a *régi* szóval eredetre nézve; *r é g i* dolgot jelent, tehát történetet, összefügg az *ö r e g g e l* sat. sat. és így Budenz nagy tekintélye igazolta az ő állítását.

De itt a dologban tévedés van. Ha végig nézte volna a szótárnak egyéb cikkeit is, zárójelben egynehányszor megtalálta volna

a törzsnek *e*-vel bővített alakját (mint azonnal alább a *rége* (mutatja) és így megmenekült volna ettől a tévedéstől.

Ennek a nyelvészeti fejtegetésnek helyességéről hát le kell mondanunk. Kénytelenek vagyunk megismerni, hogy ezen az alapon a *regét* némi történeti magvval bíró elbeszélésnek nem nevezhetjük. De annyival mégis tartozunk az értekezőnek, hogy végig kísérjük okoskodásainak kapcsán egész értekezésén.

A nyelvészet után jön a történet. Mulnak az idők, és a regösök kivetkőznek jellegükből, elhagyják a történetet, mind igénytelenebb, csekélyebb tárgyakhoz nyulnak, előbb a szerelem, aztán a végén, mikor már egészen hitelüket vesztik — a fölköszöntők következnek. A regösök, a kik a történetírást pótolták, a kikből krónikások merítének; a regösök, kiknek eltartására falvakat rendeltek bőkezű királyaink; a regösök immáron fölköszöntő verseket mondanak, Betlehemet járnak pár rongyos krajcárért; sőt Vízkeresztkor a Három-királyok nótáját éneklik együgyű mutatványok kíséretében. Sic transit gloria mundi.

Torkos Sándor (M. Nyelvészet V. 1860) már csak ilyen regéseket ismer, és meg se ütközik azon, hová fajult el az a jeles rend!

Poétáink szintén ingadoznak a *rege* és *monda* elnevezése között. Kisfaludy Sándor *regének* nevezi minden elbeszélő költeményét, sohse gondolva arra, van-e história benne vagy nincs. Végh szerint ugyan történeti háttere mindegyiknek van (szerintem nem egészen), hanem ha úgy is állna, hol van már itt a *regi* és *örög*, a fontos és történeti? Eltűnt, nincs sehol!

Kisfaludy Károly Stibor vajdájában regét mond Beckó Demeterről. Ugyan mit gondolt itt Kisfaludy arra, hogy van-e valami igaz a historiában? Mit gondolt Bajza erre, mikor Játékszini szemlájében azt mondja, hogy „ismeretes a rege Micbán nejének hét ikréről?”

Ők mind öntudatlan és keresetlen használták a szót, miképen Tompa Mihály se válogatta, hanem használta egykép a mondát és regét. Igaza van Véghnek: „arról győződhetünk meg, hogy annak (a *monda* szónak) jelentésével maga sem volt tisztában”. De ez csak azt jelenti, hogy Tompa fölösnek tartotta a megkülönböztetést. Különben föltehetjük egy olyan műveltségű és irodalmi tehetségű emberről, mint Tompa, hogy segített volna ezen a hiányon.

Még egy bizonyítéka vagyon az értekezőnek a *rege* mellett: Arany irt „Rege a csodaszarvasról” címmel egy költeményt. *Regének* nevezte, talán ő maga történetet látott benne (?), ergo: a *rege* történeti alappal bír.

S miután nyelvészet, összehasonlító és történeti egyaránt, eszközül szolgált értekezőnek arra, hogy a *rege* szó mivoltát, értékét, helyes használatát megvilágítsa, a *mondá*-ra kerül a sor. Azzal azonban röviden végez. Alapja, úgymond, a ,mondják', a pletyka. Az emberek szeretnek egymásra rosszat mondani; azt el is terjesztik hamarjában; így készül a *mende-monda*, s a mende-mondából lett a *monda*.

De ,főleg mégis a jámborok védelmében, a gonoszság büntetésében vagy a kegyelem osztogatásában nyilvánuló isteni hatalom szokta képezni tárgyát a nép mondáinak, s így a költők dicsőítésének is.' Végül azonban a *monda* szót, mint betolakodott német ruhájú jövevényt, száműzni kívánja.

Száműzni első sorban azért, mert ő a *rege* javasolt fölosztásával fölöslegessé tenné. S így lenne: *t ö r t é n e t i* vagy *h ő s r e g e*, melynek főnntartói a krónikák; a *n é p r e g e*, melyet a nép őrzött meg; és a *h i t r e g e*, mely a vallás tárgyaival van összefűzve. Így a fölosztás teljes, s a *mondára* nincs szükség. Csakhogy a szerző itt megfélekezett arról, hogy a *nép**rege* és *hit**rege* szókban a *rege* név illetéktelenül és méltatlanul volna bennük, mert hogy mindkettőből hiányzik az, a mit ő etimologiai fejtegetéseivel beléjük magyarázott: a *r é g i* és az *ö r e g*.

De főkép mégis azért volna jó e szót száműzni, mert Kármán József bécsi tanuló korában a német *sage*-től vette hozzá a mintát és Toldy, ,ki irodalomtörténetével a *monda* szót elterjesztette, nem a költészettan terén aratta nagy érdemeit'.

Ezt meg kell érteni. Ez ugyanis azt jelenti, hogy az ő véleménye ebben és ilyenemű kérdésekben más egyéb tekintélyek előtt meg nem állhat. És így végezetül kimondja értekezőnk, hogy, ha eddig azt mondtuk: az eposz a mondák szája, javítsuk meg magunkat, és nyilvánítsuk ki sietve, hogy az eposz: a regék szája!

Ime a *rege* és *monda* nyelvészeti tárgyalásában eddig az egyetlen értekezés. Állításai olyanok, hogy csak nagyon csekély részét fogadhatnók el; történeti fölfogása jogosan kifogásolható. Érdeme legfőlebb annyi, mint a mit célul jelen szerény soraim tűztek ki, hogy e kérdésre fölhívjam a szakférfiak figyelmét. Mégis legyen szabad magára a dologra vonatkozólag egy-két nyelvészeti megjegyzést tennem.

A *rege* szót máskép származtatom, mint az imént hallottuk. Szerintem a *regel* és *regél* igék azonosak valának; értelmük legalább nagyon közel áll egymáshoz; csaknem azonos. A *regel* szó

hangutánzó és a békák brekegését jelentette eredetileg, mint Krizának a Nyelvőrben közlött népnyelvi hagyományaiban olvassuk: *Regelnek* a békák; átvitten aztán jelentett haszontalan fecsegetést, üres szóbeszélést. (Vö. Pázmándi Horváth E: Árpád 65. l. *Regelik* = mondják, beszélnek.) A *regél* ugyanazt jelentette és jelenti ma is részben. Már most ebből a *regél* igéből elvonás útján keletkezhetett a *reges* épűgy, mint a *tréfál*-ból a *tréfa*; a *licitál*-ból a *licita*; a hogy elvonja a gyermek a *délután*-t és csinál belőle *déluta*-t.

És így a *rege*, mint Molnár Albert mondja: delirium, anilitas jelentésével bír, vénasszonyos szószátyárság, üres beszéd. Semmi esetre sincs semmi köze akár a *régi*-hez, akár az *őreg*-hez.

E véleményemet egy kitűnő tekintéllyel támogathatom. Hunfalvy Pálnak a Nyelvtudományi Közlemények III. kötetében közzétett, „Ahlquist magyar nyelvhasználása” című cikkében a következőket találjuk: „A magyar *reg*-él és a finn *rääk*, Renwallnál *räkisen*: regélek, beszélek... Vö. a Magyar Nyelvészet V.235. sat. lapjait, hol Torkos Sándor a regélésről Zala megyében értekezik, s hol a *regő* szó fordul elő; tehát *reg-ek*, finnül *räk-isen* vagy Ahlquist szerint (*rääk-yn*) *rää'-yn* = beszéllek’.

Ebből világos, hogy a *regélni* szó nem jelent egyebet, mint a *bessélni*.

A *monda* csakugyan a *mende-monda* elvonása, és így a *rege* és *monda* szó nagyon közel rokonok értelemre nézve. Olyannyira, hogy egyik a másik helyett használható. S ha szabad magamat így kifejeznem: e rokonságnak tudattalan tudatában használták egyideig e két szót váltogatva, majd az egyik, majd a másik műfajra.

Még e műfajok természetére vonatkozólag is kell egy megjegyzést tennem. Azt hiszem, hogy a műfajok természetének és egymáshoz való viszonyuknak megvilágítása az elnevezést is teljesen tisztázni fogja. Mi a *rege*? És mi a *monda*? Elbeszélő költemények, melyeknek tárgya nem a történet. Semmiesetre se krónika hiteles hűséggel, talán kronologiai egymásutánnal. Mindkét műfajban hatalmas szerephez jut az ember alkotó képessége, a képzelet. Nagyon nehéz a legtöbb esetben megállapítani, mennyi az illető elbeszélésben a történet, mennyi a képzelet munkája. Már most irodalom-történetiróink, esztetikusaink, s utánuk tankönyviróink megállapították, hogy *mondánák* oly elbeszélést fognak nevezni, a melyen az époszok alapulnak. A *regét* pedig alkalmazzák a nép alkotta elbeszélésekre. Helytelennek nyelvi szem-

pontból ez eljárás nem mondható: két meglevő szó, mely csaknem egyenlő etimologiai értékű, külön-külön fogalomhoz jutott, és mégis megszűnt a zavar, mely az elnevezések terén uralkodott. Toldy Ferenc ez értelemben használta, Beöthy Zsolt ez értelemben használta, Névy tankönyveiben ugyanígy nevezi a két műfajt, Petz Gedeon pályanyertes műve: A hún mondákról, mely forrásul szolgál ezentúl, szintén követi az elébb említetteket, és hosszú lajstromát sorolja föl a tekintélyeknek, kik mind ez elnevezéssel éltek.

Így hát semminemű változtatásra szükség nincs; megállapodunk az eddigieknél; s nem látjuk célszerűnek indító okok híján, hogy m o n d á n k b ó l regét, r e g é n k b ő l mondát csináljunk.

SEBESTYÉN KÁROLY.

AZ IDEGEN SZÓK IRÁSA.

Különös megkülönböztetést tesz az idegen szók, jelesen az idegen nevek írásában Kolmár József (Horváth: Jutalom fel. II. k. „A magy. helyesírás philosoph”. 76, 110.). A köznép (!) száján is forgó idegen szókat (*philosophia, historia, sententia, disputatio* sat.) már a magyarosítás kedviért is magyarosan szeretné iratni a nép számára írott könyvekben, de eredetien a tudósok számára írottakban. Szintúgy az idegen neveket (*Quintilianus, Hephaestion, Voltaire, Anjou* sat.) eredetien írjuk a tudósok számára írott művekben és ugyancsak így, de melléje zárójelbe téve olvasása módját a közrendűek kedviért. Ennek a szétválasztásnak azonban úgy, a mint Kolmár akarta volna, nem igen találnók értelmét. Mintha minden tudós értene az idegen nyelvekhez, különösen mikor a görög nyelvet is annyira üldözőbe vették, s mintha a „közrend” nem is vehetne kezébe tudományos munkát, vagy legalább nem azt, a melyet esetleg nem egyenesen az ő számukra írtak. De meg a következetességen is csorba esik, ha hol így, hol amúgy írunk. Kazinczyt megrója méltán *juss, virtuss, Atticuss*-féle ejtéséért s írásáért, mint a mi erőszak a nyelv génuszán, de az egyöntetűségen s következetességen vele együtt ő is rúg egyet.

Már Gáti István (uo. II. k. „Elmélkedés a m. dial., lexic. és helyesírásról”. 74. l.) sokkal határozottabban nyilatkozik. „A mely nemzet nyelvén írunk, annak betűivel éljünk nemcsak a maga, hanem az idegen szóknak leírásában is, minéműk kivált a tulajdon nevek”. Ezzel ugyan első sorban azt akarja mondani, hogy betű-

Ez időtájt (1817) éles ellentétek s viták merültek föl az idegen szók írására vonatkozólag. Az egyik tisztán magyaros, a másik teljesen eredeti írásmód mellett harcolt, a harmadik ezt vagy azt a szócsoporthoz vonta ki az előbbi vagy utóbbi irányt követő általános szabálya alól. Az előbbiekkal, Kolmár és Gáti nézetével ellentétes, inkább Zsoldos és Vajda irányának szellemét követő vélekedést olvashatni a Tud. Gyűjteményben (1817.X). A fentebb idézett G. L. jegyző cikkezése fejtegeti ott az idegen nevek és művészsavak írási módját, Kulcsár Istvánnak a Hazai Törvényhatóságokban tett előterjesztésére. Az indigenatust nyert idegen szavakról semmi kétség, úgynevezett magyaros írást kell írni: azaz, tehát csak az idegen országok, személyek, városok, folyók és tájak neveiről s az idegen művészi és tudományi szavakról. Ezekre nézve pedig a latin írást követve az a nézet, hogy az idegen neveket és művészi szavakat úgy írjuk, mint eredetileg írtak, mert különben a nyelv elvesztene igaz értelem, igazságot és tisztaságot, de még inkább kívánja a nemzeti kímélet és tekintet is. Ezzel sokakat meggyőzött, s akkoriban is, hogy a magyar nyelv tisztasága vértanú maradjon a magyar írására.

Kétszáz a nyolczszázai századokhoz hasonlóan ez is
a leghosszabb amilyen is volt a leghosszabb élethossza az országban
valamivel több a századokhoz. Sokszor megfigyelték azokat az
embereket így így is a nagy nagyok és a nagyok. Nagyok voltak
sok voltak a nagyok az nagyok és nagyok. Nagyok voltak
deveinek: még nagyobbak voltak ezek.

[illegible]

különösen a görög-latin tulajdonneveknek megkurtítását (*Akhill, Vergil* sat.) megengedhetőknek tartja, csak akkor nem, ha ezen esetben a szó egy szótagúvá válnék (*Plin, Plaut*). A görög-latin nevek megcsonkítása ellen emelt tiltakozások úgy látszik régebben se vezettek eredményre, mert már Verseghy is megróttá érte a buzgó Decsyt, s talán ezután is nehezen fognak. A magyar ember füle alig tud megbarátkozni azzal a végső, idegenül hangzó *us*-szal. Magán a névnek tövén többé-kevésbé változtat; de nem az *us*-on, hanem egyszerűen elhagyja. A tulajdonnevek legtöbbszörénél ugyanis még a köznevek átvételében előforduló változást se találjuk, hogy t. i. a gyakran hallott tárgyeseti *-um(-om)*-os alak honosodnék meg (*cirkalom, paskom* sat.). A keresztnemeknél ilyesmit nem találunk; a szájonforgó helynevek közül *Egyiptom* jóformán egyedül áll, mint a köznevek közül a változatlan *cédrus* a változatlan átvétel ritka példája, mert *papiros, golyóbis, garádics, plébános* sat. legalább valamiképp átalakultak.

A Tud. Akadémia első alkalommal (1832) három rövid s igen szoros szabályt adott az idegen szók, nevek írására. Ezek szerint a meghonosult szók magyarosan, a műszók eredetien, a görög-latin ábécétől eltérő írású népek szavai a kiejtésnek megfelelőleg irandók. A későbbi hat kiadás szabályai lényegükben ugyanazok, csak részletezőbbek, a mennyiben ajánlják, hogy a görög szókat vagy a görög írást megközelítőleg vagy pedig latinosan írjuk, valamint latinosan 'a meg nem magyarosodott deák szavakat és neveket' s eredetien a még élő európai nyelvek meg nem honosodott neveit, szavait. E szűk szavú s az idegeneknek bókoló szabályokon azonban a közvélemény nem nyugodott meg. Akadtak védelmezői, de elítélői is, a kik a magyaros írás kifejlesztése mellett érveltek. Jankovich Vince (Három ért. a magy. ny. tárgyában. Vác, 1869.) a sok vitatkozást előidéző *c* védelmezéséből kiindulva (*c* ellenében, melyet régebben is ajánlottak már: Révai, Márton József, Stáncsics, Kolmár J., Döbrentey, Kazinczy Lev. Dess. I.2. s Csokonaihoz 1792., Mándy Péter sat.), érvel az idegen s főképp a latin, francia szók eredeti kiírása mellett, az annyiszor hajtogatott *Catilina : Czatilina* s egyéb nevetséges, naiv példákat emlegetve. Erősen kiemeli, hogy 'az idegen szóknak eredeti modorukban, minden eltorzítás nélküli meghagyását az ildomosság és műveltségünk követeli' (25.). Nem tudom, mennyiben lehet itt ildomosságról szó, de műveltségünk inkább az ellenkezőt követeli.

Mándy Péter ellenben a magyaros írás híve ('A m. nyelv

eredete s előnyei'. Szatmár, 1858). A *c*-én kívül a *Qu*-nak *Kc*-vel (*Kvirites*, *Kvintus*), az *x*-nek *ksz*, vagy *gz*-vel (*Kszerkszes*, *egsámen*, *egsckúció*), a *ph*-nak *f*-fel (*Kszenofon*, *fsziku*) való írását sürgette, részben az akadémiával szemben. Az *y*-nak, mivel a vezetéknevek végén használatos, helyet enged. A modern *Voltaire*, *Shakespeare*-féle nevek eredeti írása ellen nincs kifogása, de csak akkor, ha zárójelben melléjük tesszük szokott olvasásuk módját. Utóbbi indítványa tehát hasonló Kolmáréhoz, csak hogy ő kivétel nélkül általánosítja. Minthogy az *s*-ről külön nem tesz említést, úgy látszik, ő is Verseghyvel tart abban, hogy azt „nem vétek magyarosan ejteni”.

A fölmerült ellenkező nézetek megingatták azt a csekély egyöntetűséget is, a mit az akadémia szabályaival az irodalomban elért. Az irodalomban, mondom, mert egyesek akkor is, most is s talán ezután is a pillanat sugallata szerint, vagy „a mint pennájukra jő”, irták s írják ki az idegen szót a többivel együtt.

Az akadémia tehát az egész magyar helyesírásban mutatkozó tétovázás megszüntetése végett 1876-ban bizottságot nevezett ki a helyesírás újabb átvizsgálására s esetleges módosítására. A bizottság egyes tagjai (Budeniz-Szarvas: „Vélemény a m. helyesírás javításáról”. Budapest, 1876.) az egész helyesírás alapjául, a szófejtő elvet haszontalannak bizonyítván (11.), ezen észszerű elvet állították föl: „Minden kész szó — eredetére, létrejöttére való tekintet nélkül — képzőstül, ragostul a benne ejtett nyelvhangok egyszerű lebetűzésével irandó”. Vagyis a helyes szóejtés legyen az irányadó. Ezzel szemben Hunfalvy Pál Révait követve első elvnek a szófejtést, másodiknak a helyes szokást ajánlotta (Nyelvőr. VII.56). *

Az akadémia főelv gyanánt a kiejtést, másodelvként pedig a szófejtést és egyszerűsítést mondta ki az 1877, 1879, 1884, 1891-iki szabályokban. Ugyancsak az 1856. évi bizottság előterjesztésére (L. Magy. Nyelvészet II. 37—50.) fejtette ki az idegen szók írása módját is a szabályok 14—17. fejezeteiben. E szerint: a latin s általában a latin betűrendszer szerint írt szokat úgy írjuk, mint

* A „Magyar Nyelvészetben” (I.152—3.) Hunfalvy közli és bírálja Gyurits Antal nézetét (főelve: a magyaros ejtés, mely akkor határozzon, ha tudományuk kifogy), Lonkayét (a haladás elve!), Szilágyiét (II. k. 55. összes nyelvtudomány s bizonyos mértékben az írói nyelvszokás), Nádaskayét (a helyesírás egyedül biztos és szilárd alapja: a nyelvtörvények; alapelvül csak a szófejtés törvényei szolgálhatnak).

az illető népek; végső hangjukat azonban a ragozás és képzés alkalmával magyarosan: *Cicero: Cicerótól, Bocacciónak, socialisták*; a görög szót a rómaiak módjára latin betűkkel; $\alpha = ae$, $\alpha i = oe$, $\upsilon = y$ vagy \ddot{u} , κ magas hangzó előtt $= c$, máskor k , $\varphi = ph$, $\chi = ch$, $\psi = ps$, $\sigma = ss$ sat. Más betűrendszerű nyelvek szavait a magyar ejtés szerint írjuk. A meghonosodott idegen keresztneveket, földirati s hónapneveket, továbbá az olyan műszókat, amelyeknek megfelelők a magyarban vagy nincsenek, vagy a melyeket ilyenek mellett is használunk, kivált ha magyarosan ejtjük, magyarosan szoktuk írni; pl. *Jóssef, Róma, Egyiptom; spanyol, október; kritika, fináncs, úspis, múzsa, poézis* sat.

Ha összevetjük e szabályokat az akadémiának első és második formában szerkesztett szabályaival, még ezeket is fölöslegesen korlátolónak s nem egész szabatosaknak kell tartanunk. A görög tulajdonneveket vagy egészen görögösen írjuk, a mennyire ábécénk a visszaadásra alkalmas, s akkor a c , ch nem oda való; de az \ddot{u} sem (υ helyett), mert az y már bevett betűnk s a görög szóban ép úgy megjelöli az υ -t, mint egyes magyar szókban az i -t, ha mindjárt ellenségre talált is Mándyban s másokban. Ha pedig nem az eredeti nyelvből, hanem a latinban szenvedett változásaiak szerint használjuk, annyira már meghonosodtak, hogy magyarosabb írás mellett se okoznak zavart, s akkor az \ddot{u} , ss , f , $ó$, $é$ sat. is megállhatna. Különben az y -nal együtt az κ is annyira beékelődött már betűrendszerünkbe s a latin szók révén ismert már annyira, hogy szinte fölöslegesnek látszik ksz -szel pótolni. Mert miért ne tarthatnók meg ezt az idegen, betűt, mely azonban mégis másképp ítélendő meg, mint a ph , χ , oi sat, mikor amúgy is egész mostani betűrendszerünk idegen eredetű s midőn régi kettős mássalhangzóink egyszerűsítésére is idegenből vett betűket ajánlanak. (Többi között pl. M. Nyelvőr II.197.)

Ha az elterjedtebb nézetet akarjuk követni, akkor a tulajdonneveket s műszókat görögösen, illetőleg latinosan kell írunk. Ezzel szemben azonban legcélszerűbb volna minden tekintetben a műszókra, földrajzi, hónap, keresztnevekre s általában a köznevekre vonatkozólag a meghonosodott fogalmat a lehető legtágabbra terjeszteni s csak a speciális tudományokban is ritka műszóknál tartani meg az eredeti írást. A magyar nyelven írt művek első sorban a magyaroknak szólnak; s ha már épen nem lehet elkerülni az idegen szót, írjuk legalább úgy, hogy minden a dologhoz egyébként értő el tudja olvasni Toussaint-Langenscheidt nélkül

is, s hogy így könnyebben elsajátítva használhassa más is szükség esetén fogalom jelölésére. Oly emberre nézve, a ki a divatos modern nyelveken nem tud beszélni vagy épen olvasni, könnyen elképzelhetni, mily bosszantó, ha a mindenfelé csomó számra előforduló modern neveket, szókat nemcsak nem érti, hanem elolvasni se tudja mindig. Csak vegyük kezünkbe egyik-másik hirlapot s próbáljuk olvasni vezércikkét vagy némely országgyűlési szónok beszédét, nyelvünk egyre-másra idegen szóba botlik.

A magyaros, a kiejtés szerinti írás még soknak lapis offensionis, de a nem-magyaros tán még többnek. Tehát ha in medio veritas, akkor Mándy zárójeles ajánlatához kellene fordulni. De ki merne a műveletlenség vádjával szembeszállni s most a rohamosan haladó művelődés, tudomány s a tudákosság és magafitogtatás korában ily együgyűnek látszó véleménnyel előállni? Pedig legalább is annyi igaz, hogy a könyv a művelődés emelésére való.

A közhasználatú idegen szók magyaros írásának általánosításán újabban is többen fáradsz. Az idegen szóktól hemzsegő napilapok közül is néhány (pl. Budapesti Hirlap, Nemzet) legalább nagyrészt régebbtől magyarosan írja. Sőt pl. Gajári (Nemzet, 1891. márc. 6.) egyenesen az akadémiával szemben sürgeti, hogy általán „a mely szót a latinból vagy görögből magyar szó gyanánt használunk, azt magyarosan is írjuk“. Kár, hogy mindjárt utána szinte épen olyan általános megszorítást vet, óhajtván, hogy „az élő nyelvekből használt szóknál — a mennyire lehetséges — azon nyelvnek helyesírását hagyjuk meg“. Ezeknek magyaros írása talán csak egyelőre lenne föltűnő s különös. Lehet, hogy épen a magyaros írás azt tenné velük, a mit tett őseinknél is az idegen szókkal a gyakori hallás és használat: lassankint beolvadnának nyelvünkbe a szaporodó fogalmi árnyalatok jelzésére. De ez ellen meg a merev puristák foglalnának állást.

Talán a Tud. Akadémia is hallgat majd arra az alapos és figyelemreméltó előterjesztésre, melyben Simonyi Zs. többi között az idegen szók magyaros írásának az eddiginél jóval szélesebb kiterjedését sürgeti. A számot tevő napilapok legtöbbje egymásután veszi gyakorlatba szűkebb-szélesebb terjedelemben az idegen, meghonosodó szók magyaros írását.

BÁRDOS REMIG.

I R O D A L O M.

Donáth Imre magyar nyelvtana olasz anyanyelvűek számára.

A Budapesti Hírlap néhány héttel ezelőtt nagy elismeréssel emlékezett Donáth Imre, fiumei állami elemi és polgári fiúiskolai igazgatónak olasz anyanyelvűek számára írt, legközelebb megjelent magyar nyelvtanáról. „Most már tanulhatnak magyarul a fiumeiek”, így ír az ismertető cikkely írója, ki, jóakaratótól indítatva, bizonyára megfeledkezett arról, vagy talán nem is tudta, hogy Donáth Grammatikája nem első e téren. Hiszen a Tudományos Akadémia 1833-ban adta ki Császár Ferenc „Grammatica Ungherese” című nyelvtanát, mely tudunkkal az első olasz nyelven írt magyar nyelvtan volt. Igaz, hogy Császár grammatikája azóta elavult s el is fogyott, de Császár után akadtak más nyelvtanírók is, úgy hogy a fiumeiek sohase szűkölködtek olasz nyelven írt magyar nyelvtan nélkül. A hetvenes évek vége felé jelent meg Gressits Miksa „Grammatica Unghereseje”, 1880-ban Györök Leo „Grammatica metodicaja”, valamivel később Lengyel János „Grammatica Unghereseje” s végre legutoljára 1890-ben Kőrösi Sándornak „Grammatica teorico-pratica della lingua Ungherese” című nyelvtana, melyet a szerző a közoktatásügyi minisztériumtól nyert megbízás következtében írt, melyet nem kisebb ember, mint Hunfalvy Pál bírált meg s halmozott el dicséretekkel, s melyre vonatkozólag a Philologiai Közlöny múlt évi decemberi füzete azt írja, hogy az nyereség nemcsak Fiuméra, hanem a magyar nyelvtudományra is.

Nem vagyunk barátai a könyvmonopoliumnak s örömmel üdvözlünk minden újabb művet, mely tehetség és alapos tudás nyomait hordja magán. Az tehát a kérdés, hogy haladást jelez-e Donáth grammatikája előzőivel szembeállítva.

Donáth munkája előszavában sokat ígér: új és az eddigieknél jobb metodust. Nagy szó! Ez az ígéret okvetetlenül fölkelte minden szakember érdeklődését.

Szokásom szerint először is a tartalomjegyzéket nézem át, s látom, hogy a könyv tulajdonképen alaktan. Kezdem nem érteni az ismertetőnek azt az állítását, hogy e könyvből bármely fiumei képes lesz magyarul megtanulni, „egyszerű stilusban írt dolgokat megérteni és szótár segítségével önállóan fordítani”. Én legalább immár tíz esztendőn át sokakat tanítottam magyarra, latinra, görögre,

de azt még nem tapasztaltam, hogy akármelyik növendékem a deklináció és conjugáció megtanulása után beszélni tudott volna magyarul, latinul, görögül, vagy önállóan, szótár segítségével olvashatott volna magyar, latin és görög műveket, mindaddig, míg a syntaxissal meg nem ismerkedett.

Jobban megnézve a könyvet, láttam, hogy a végén egy lap van a mellékmondatoknak, egy az összetett mondatoknak szentelve, s a 114—115. lapokon egy s egynegyed lapon van tárgyalva a szófűzés. No ez nem sok! De hátha van a könyvnek, a metodusnak valami különös fortélyja? Elkezdem tehát elejétől kezdve figyelmesen olvasni.

Mindjárt az első lapon azt mondja a szerző, hogy a magyar-
nak körülbelül kétszer annyi 'hangja' van, mint az olasznak. No
ez bizonyosan sajtóhiba lesz. Mert Donáth bizonyosan tudni fogja,
mi a különbség a b e t ű és a h a n g között; tudja, hogy ha az
ábécében csak e g y i betűt találunk is, azért van az olasznak i
meg í hangja is: pl. *finire*; s ha csak e g y ē betű van is az
olasz ábécében, azért van az olasznak e, é, é és é hangja is: sőt
az olasz ábécének e g y a betűjével szemben van az olasznak
nemcsak hosszú és rövid ā, ā-ja (pl. *cādāvere*), hanem még ezen-
kívül a magyar rövid a-nak megfelelő nyílt ō-ja is, különösen az
igazi szép olasz beszédben, a toszkánai dialektusban.

De nézzük tovább.

A ragokat összeronva írja, nem: -hoz, -hez, -höz, hanem:
-hős. Ez iskolai könyvbe nem való. mert sérti a szemet

Az előző szerint egyik fő érdeme a módszernek az az újítás, hogy a tárgyas ragozást előhívta az alanytól, vagyis a 75. lapig még a tárggyal börtött mondatokban is csak alany. ragozást használt. Ez gondolkodásra ejtett. Huzel így találjuk meg is a gimnáziumban Körösi grammatikájában, mely már két év óta, sőt kéziratban 6 év óta közkezelet forog a gimnázium alio osztályai növendékeinek körében. Megnézem a Donatt írtat forrás-munkákat, s látom, hogy Körösi nyelviana még csak meg sincs emelve!

De nincs is kövekezéses keresztségve az ev. mely szerint a tárgyas ragozás az alanyról elemiourve tárgyasaladó. mert mind-
netalan foránuak elő tárgyas ragozást ígér. mert a szerző a
targyas ragozástó. ezok volna: p. 45. lap: Gyere. I é z é meg.
Lalynak nem jót e. mert fogzu. é z z. magat. 50. m 100. a
lallak. nélek. var. 6-10. alakoz. 50. m 100. tárgyas a szerző

már a 38. lapon, mintha nem tudná, hogy ezek az alakok a tárgyas ragozás alakjai!

Az új nyelvtan első tizenhárom lapja a magyar kiejtés tanításával foglalkozik. Kár az időért és fáradságért; mert tanító nélkül, könyvből még senkisémm tanulta meg a hangok kiejtését. Nagyobb baj ennél az, hogy az általa nyújtott szabályok inkább félrevezetik a tanulót. Azt mondja a többi közt: „Az *a*-nak mélyebb hangja van mint az olasz *a*-nak; az *o*-hoz közelít’. De ugyan kérem! Hogy volna már az *o* mélyebb az *a*-nál, mikor csak zártabb? Tessék csak elképzelni, hogy e szabály alapján az olasz tanuló a magyar *karó*, *ravasz*, *magyar* szokat bizonyosan *kóró*, *róvóss* és *mógyór*-nak fogja kiejteni.

Egy másik szabály szerint az *á*-t nyiltabban ejtik, mint az olasz *a*-t. De ez már arculcsapása a hangtannak. Kénytelen az ember azt hinni, hogy a szerző a magánhangzók rövidségét és hosszúságát a mély és nyílt fogalmakkal összezavarja.

És ez a fogalomzavar végigvonul az egész könyvön, a mi annál kirívóbb, mert a szerzőben gyakran túlságos sok az önbizalom, mellyel tudományos igazságok fölött pálcát tör. Például az 5. lapon csillag alatt (mert a legfontosabb szabályokat is csillag alatt, mikroszkopikus betűkkel közli) azt mondja, hogy a zárt *ē* a művelt magyar beszédben nem használatos. Tehát a dunántúli, dunatiszaközi, hazánk északnyugati határától egész a Hegyaljáig terjedő magyarság és a székelyek között egyáltalában nem találkozunk művelt nyelvet beszélő, mert csak a debreceniek és kún-madarasiak ejtik „embernek” az „embért”. Mindamellett a következő lapon a *beretva* szónál már kénytelen kijelenteni, hogy ez az *e* zárt *ē*.

A hangokat mély, magas és középhangokra osztja. Nincs kifogásunk ellene; csak az a furcsa, hogy noha az *ē*, *é* és *í*, *í* középhangok, mégis kijelenti, hogy vannak szók, melyekben mély és magas hangok állhatnak együtt. Úgy látszik, nem tudta megemésztetni a Szinnyei és Nagy László gramatikájában talált adatokat. Ugyanehhez a művelt nyelvhez tartozik az is, hogy az *olvas* és *keres* ige egyes számú második személyének szokásos alakjai: *olvas-sz*, *keres-sz*.

A 20. lapon azt mondja a szerző, hogy „a magyarban az ige rendesen a mondat végén áll” s ezt a szabályt ugyanazon a lapon ilyen példákon gyakorolja: „K é r e k egy almát. Nem k é r s z te egy kis bort is? Ő f o g o t t egy halat. Ő k e r e s e t t egy embert”. Erre vonatkozólag jó lesz, ha elméjébe vési a szerző azt,

a mit a Nyelvőr XXI. kötete 268. lapján mond: „E mondatokból egyszersmind egy újabb fajta germanizmus állapítható meg, t. i. az igének hátravetése. A fordító és vele együtt minden g y ö n g e magyar nemcsak azért hagyja a mondat végire az igét, mert nem tudván kiválasztani a főhangsúlyos szót, úgy gondolkozik, hogy az ige előtt álló sok mondatrész közül valamelyiket csak megilleti a főhangsúly, hanem más okból is. A németben ugyanis a mondatok jórészeben, a mellékmondatokban majdnem kivétel nélkül a szórend a mondat utolsó szavává teszi az igét; természetes, hogy a betűről-betűre hű fordítónál is utolsónak marad az ige’.

A *láték*, *látál* alakról azt mondja: „Questo è il tempo perfetto definito, o passato remoto, chiamato anche narrativo storico’. A szerző itt megint összezavarta a fogalmakat és terminusokat. A *láték* alakot lehet elbeszélő multnak, elbeszélő alaknak, vagy történeti multnak nevezni, csak történeti elbeszélőnek nem. Passato remoto-ja van az olasznak, a franciának, de a magyarnak nincs. Ugyanez az alak a román nyelvekben végzett multnak (passato perfetto), vagy teljesen bevégzett multnak (passato definito) is nevezhető, de nem mondható végzett teljesnek (perfetto definito). A fentebbi meghatározás tehát magyarra fordítva így hangzanék: „Ez a végzett teljes, vagy teljes végzett, vagy régi időbeli mult, melyet történeti elbeszélőnek is nevezünk’.

Egy szóval, a nyelvtani anyagban az egész könyvön keresztül a legnagyobb fogalomzavar uralkodik s a szerző minduntalan belezavarodik a terminológiába is.

Lássuk most a gyakorlati részt.

A könyvben megtanulandó szók, fordításra szánt gyakorlatok és olvasmányok vannak. A megtanulandó szók száma a 25-ik lapon 24, ezek között 11 ige; a 31-ik lapon 28, köztük 8 ige; a 34-ik lapon 37 új szó, köztük 11 ige; a 68-ik lapon 47, mondd n e g y v e n h é t megtanulandó szó! És ezek nem szórványos esetek; így megy ez az egész könyvön át. Harmicon alul csak ritkán adja; pl. a 39-ik lapon 36 szó, 14 ige; az 55-ik lapon 30 szó; az 59-ik lapon 38 szó, 14 ige; a 102-ik lapon 32 szó, 8 ige sat. sat. Már kérem ezt a metodust könnyűnek nem lehet nevezni; hisz ez óriási munkát ró a tanulóra.

A lefordítandó gyakorlatokról csak kevés mondanivalóm van. Az ilyen mondatokban, mint: „La cara lampada’ először is az a

baj, hogy nem mondatok, az ilyenekben meg, hogy: „Questo signore è un turco” (Ez az úr egy török) az a baj, hogy először a jó olaszság ellen vét, másodszor meg, hogy mindjárt utána jön: „I turchi sono buoni uomini” (A törökök jó emberek), a mi a fiumei fiúkat bizonyára nevetésre készíteti, lévén a török fogalma az olaszországban egyértékű a barbársággal és ügyefogyottsággal.

Nagyobb baj ennél, hogy példamondatai nem felelnek meg a letárgyalt nyelvtani ismereteknek.

Mit szóljunk végre az olvasmányokról, melyeket se sorközi fordítás, se szó- és frázismagyarázat, se külön szótár nem támogat, de meg a nyelvtani anyaggal sincsenek semmi összefüggésben, hanem, úgy látszik, csak nagyobb változatosság kedvéért, helyenkint 2—4 laponként ott diszeskednek a gyakorlatok után. Így pl. alig hogy megértették a tanulók, hogy a magyar rövid *a*-t hosszú *ó*-nak ejtik, s hogy a hosszú *á* nyiltabb az olasz rövid *a*-nál, azonnal gyönyörködhetnek „A rossz fiú” című olvasmányban, mely így kezdődik: „András botra ülve lovagolt az udvaron”. Ezt az olvasmányt, a ki mester segítségével tanul, meg fogja érteni, de a magántanuló nem. Pedig a szerző elvárja „Fiume lovagias polgárságától”, hogy könyvéből immár tanuljon meg magyarul.

Pedig nem mondható, hogy a szerző e metodus nehézségére nem gondolt. Előszavában öntudatosan kijelenti, hogy szótárt nem függeszt munkájához „mert ez restségre szoktatná a növendékeket, úgy hogy nem vésnék emlékezetükbe a megtanulandó szókat. De különben is az ilyen kis szójegyzék sohasem pótolhatja a teljes szótárt”. Ez az elv talán új, de helyességéhez sok szó fér. Talán Mussaffiának, a bécsi egyetem olasz tanárának nyelvtana (Italienische Sprachlehre) azért jelent meg eddigelé huszonegy kiadásban, mert a könyv végére függesztett kis szótárral a tanulók restségét ápolja? Pedig Mussaffia egy-egy gyakorlathoz rendszeren csak 4—8 szót ad föl könyv nélkül s nem 38—47-et. De a teljes szótárral is, a mely mellékesen mondva épen nem teljes, hanem nagyon, de nagyon fogyatékos, mit csináljon a kezdő tanuló, mikor még az *a*-nak és *á*-nak kiejtésén kívül semmit se tud a gramatikából?

De hogy ismertetésem túlságos hosszú ne terjedjen, röviden összefoglalom véleményemet a következőkben: Donáth nagyon derék tanító, ügyes, erélyes igazgató lehet, s más szakmában — a földrajziban — igen hasznavehető iskolai könyveket szerkesztett; ez a munkája azonban mind anyagát, mind metodusát tekintve merőben elhibázott.

SZABÓ SAMU.

A PALÓC NYELVJÁRÁS.

3. Mennyiségi hangváltozások.

A nyelvjárások hangalakjai nemcsak az egyes hangok minősége, hanem ezek mennyisége tekintetében is elüthetnek a köznyelvi alaktól. E szempont szerint az egyes palóc nyelvvalakok vagy több, vagy kevesebb hangot tüntetnek fel, vagy pedig időmértéki-
leg is majd hosszabb, majd rövidebb hanggal bírnak, mint a köznyelvek. A két utóbbi csoport azonban csak a hangok kiejtésének idejét illetőleg vonható a mennyiségi szempont alá, egyébként pedig — mivel a változás ugyanazon hangon belül történik — minőségi tulajdonsággal bírnak s mintegy átmenetet alkotnak a minőségi és szorosan vett mennyiségi hangváltozások között.

E szerint tehát a palóc hangalakok mennyiségi eltéréseinek magyarázata az időmértéki és szorosan vett mennyiségi változásokról szól.

A) Időmértéki változások.

Időmértéki szempontból nyelvjárásunk vagy hosszabb, vagy rövidebb hangalakokat tüntet föl, mint a köznyelv. Mellőzöm azonban itt amaz időmértéki eltéréseket, a melyek minőségi változással vannak összekötve, ugyszintén azokat is, a melyek egy más hang kiesését pótolják, minthogy az előbbiekről már volt, az utóbbiakról pedig majd alább leszen szó. Itt tehát a rövid hangnak megfelelő hosszúra, és ennek megfelelő rövidre való változása forog szóban.

a) Hosszú hang áll rövid helyett.

M a g á n h a n g z ó k. E hangváltozás nagyon gyakori a palóc nyelvben tőszótagokban is: *fű*, *fűvet*, *fűves*, *fűrész*, *tyűkör*, *gúnya* (ruházat), *búcsú*, *tínta*, *sűrű*, *gyűsső*, *vígyás*, *csúcsorít* (száját kerekre, csókra összehúzza), *fűr* (fűrj), *fürt* v. *fűrjet*, *hív* (hú), *híven*, *hivatal*, *kívél* (kint), *szív*, *szívesen*, *bíatos*, *bírtok*, *hívés* v. *hűvös* (Eger), *Firigyes* (Frigyes), *ír* (irni), *írás*, *gyűrő* (gyűrű), *hálá* (hála), *ád* v. *ad*, *békél* v. *békel* (békül), *nagy hetyi vásár* (de már: *hetyi vásár*), *hús*, *húzás*, *húsat*, *húss*, *tíz*, *tízes*, *hússas*, *tűnemény*, *bíró*, *szügy*, *sűnet*, *sűnyik*.

Ide tartoznak azon szók is, a melyeknek hangzója a köznyelvben majd rövid, majd hosszú s a melyek képzés és ragozás közben néha a palócban is rövid hangzóval ejtetnek; ilyenek: *fűs* (ige), *fűzés*, *fűt* (fűteni), *fűtős* (sütkérezik), *bístat* v. *bistat* (XIX.187), *gyúr*, *gyúrás*, *szúr*, *szűs*, *űs*, *súg*, *súgás*, *búsa*, *csúcs*,

fűsfa, tűs (ignis), *sír* (ige), *sírás, úr, nyúl, nyúlat* v. *nyulat, ifjú, úgy, útáll*.

Szók végén: *ború, derű, fenyű, bárgyú, gyűssű* (Délvidék), *gyűrű* (Délvidék), *csengetyű, hajdú, kátyú* (zökkenő, kerékvágás), *ágyú, ocsú* (tokos buzaszem), *sarkantyú, sarnyú* (sarju), *savanyú, odú, pörgetyű* v. *fergetyű, sűrű* (szérű), *varnyú* (varju), *tetyű*.

Képzős és ragos alakokban szintén gyakori a hangzó megnyújtása. A melléknevek -ú -ű képzője kivétel nélkül hosszú, pl. *nagy fejű, vörös hajú, szép szemű, nál lábú* (nagy lábu) sat. Az -ul, -ül végű igék, melyek a tősgyökeres palóc vidéken -ól, -öl végzettel birnak, a déli részeken rendszeren hosszú hangzósak (-úl, -ül), pl. *derül, terül, ámul, bámul* sat. A főnevek és igék -unk, -ünk végzetéről teljesen ugyanezt mondhatom, pl. *ágyunk, kertünk* sat; *járunk, kelünk* sat. (Eger). Egyéb alakokban: *jövendőől* (jövendőől) v. *jövendél, jövőendőlés* v. *jövendélés, ettéd* (tied), *miénk* (mienk), *vélē* (vele), *mindíg* v. *mindég*.

M á s s a l h a n g z ó k. lly: *ilyen, olyan, mēllyik, millyen* (nem igen ismert), *a melly, hollyan* (milyen), *ally* (alja vminek).

ll: *dőllő* (dülő), *válló* (vályú), *rēstell, javall, kevesell, bővell, sokall, rühell, rühellyi a dolgot* (szégyenli), *útáll, útállat, talpall, talpallás, rivall, rá rivallott*. Ezen alakok képzés és ragozás közben sem vesztik el a hosszú mássalhangzót, pl. *sokallanám, sokallotta, átallotta, utállatos, talpalló* sat.

nn: igen gyakori, sőt lehet mondani, hogy az -n rag kivétel nélkül nyújtott alakban jön elő: *hâsonn, kertēnn, nyâronn, télenn, szépen, csúnyânn, ökrōnn, sűrűnn* sat.

ss: *esső* (eső), *magoss, magossann, hēgyēss, hegyessenn, vērēss, fagyoss, laposs, lyukass, édēsss, rezess, mássa* (mása). Ezeken kívül még több melléknév fordul elő nyújtott s-sel, de ezek nem általánosak, képzés és ragozás közben gyakran megrövidítik az ss-et és nagyon az egyéni tetszéstől függnék.

ssz: *lēssz, egēssz, egēsszen* (Zolnai), *bosszú, bosszúság* v. *bosszóság, bosszant, bosszankogyik* (-odik).

b) Rövid hang áll hosszú helyett.

Magánhangzók. A hangok rövidülése sokkal ritkább a palóc nyelvben, mint a hangnyújtás. Legritkább a tőszótagokban. Itt alig akadunk egy-két példára: *akar* (akár), *kel* (sohasem: kél), *kényēső* (kéneső). Ide tartozik a *lōni* ige is, mely a jelentő mód befejezett jelenében és folyó jelenének többes 2. személyében a tőhangzót megrövidíti, pl. *löttem, löttel, lött, löttőnk, lötteték, löt-*

tek; — és *löttök* (lőtök ti). A befejezett jelen három első személye hosszú hangzóval is előjön, a többi pedig kizárólag rövid hanggal divik. Érdekes rövidülést mutat e szó: *alom*, a mely jelentésére nézve teljesen elüt ugyan az *álom* szótól (sertések fekvő helye), de tövük minden kétségen kívül azonos.

Gyakoribb már a hangzó megrövidülése a szók végén az úgynevezett hangrövidítő tövekben, a melyeknek köznyelvi alakjai csak egyes esetekben rövidülnek meg, míg a palócban egy részük kizárólag rövid hanggal használatos. Ilyenek: *cserep*, *eger*, *egyeb*, *fedel*, *fenek*, *fonal*, *gyüker*, *kerek* (kerék), *keves*, *kötél*, *level*, *madar*, *nehes*, *nyel* (nyél), *szeke*, *szemet* (szemét), *tehen*, *tenyer* v. *tereny*, *vereb*.

Képzés és ragozás közben is gyakran megrövidülnek a hangok. Igen sűrűn fordul elő az *-ít* képző a *t* eleste után megrövidült alakban, de csak a gyakorító *-gat* képzővel kapcsolatban: *tanígat* (tanítgat), *állígat* (állítgat), *teríget* (terítget), *gurígat* (gurítgat, Eger), *üríget* (ürítget) sat.

Ilyen hangzórövidülés van az igékben a jelentő mód befejezett és a felszólító mód folyó jelenének egyes 2. személyében kivétel nélkül: *adtal—adjal*, *kértel—kérjel*, *jádsottal—jádzol*, *ettel—egyel*, *jártal—járjal* v. *járvj* sat.

M á s s a l h a n g z ó k. A hosszú mássalhangzók nagyon kevés esetben rövidülnek meg. E mellett kiejtésük sokszor teljesen az egyéni tetszéstől függ; ugyanazon szóban ugyanazon mássalhangzó majd hosszú, majd rövid.

Minden esetben rövid mássalhangzóval ejtik a következő szavakat: *virad* (virrad), *viradat* (virradat), *álomás* (állomás), *éjel* (gyakoribb *éccaka*), *pak* (pakk), *válal* (vállal), *válalat* (vállalat), *mëttanálak* (talállak).

Ingadozik a kiejtés némely ragos alakokban, pl. *alugy* és *aluggy*, *fekügy* és *feküggy*, *kiálok* v. *kiállók*, *agya oda* v. *aggya oda* (adja oda). Ezen és más egyéb ilyen alakok azonban nem általános és állandó sajátságok, hanem csak elvétve egyik-másik beszélő ajkáról elröppenő hangtűnemény.

B) Szorosan vett mennyiségi változások.

A palóc nyelvjárás számos oly nyelvalakot tüntet föl, melyekben vagy több, vagy kevesebb hangot találunk, mint a megfelelő köznyelvi alakokban. A köznyelvekkel szemben a több hanggal bíró palóc alakok bővülteknek, a kevesebb hangot feltüntetők pedig hiányos alakoknak nevezhetők.

a) Bővült alakok.

Ezen alakok közt olyan is sok fordul elő, a melyek a köznyelvhez viszonyítva eredetibb nyelvállapotot tüntetnek fel. A mennyire lehetséges, ezt is figyelemre kell méltatnunk.

Hangzóval bővültek számos idegen szavak, a melyek mássalhangzó csoporttal kezdődtek. Az ilyenekben a nehézkes kiejtést rendszeren egy előjáró magánhangzó könnyíti meg, többnyire *ē*: *ēskatula*, *ēskadron* (két *ēskadron huszár*), *ēspicc* (gyakoribb: *sso-p^oka*), *ēstēmplyi*, *ēstráza*, *ēspárga*, *ēspongya*, *ēstrimflyi*, *ēsp in^oót* v. *pin^oót*. Ide sorozhatók ezen szavak is: *ēskola* (gyakoribb: *oskola*), *ēspita* (ispotály), *ēstáll^o*, *ēstrâng*, *Estvâny*. Ezen kisegítő hangzót azonban csakis oly mássalhangzó-csoport elején használják palócaink, a mely *s*-sel kezdődik.

Mássalhangzó-csoporttal kezdődő idegen szavakban a kiejtés megkönnyítése végett nyelvjárásunk általában egy hangzót told közbe: *dor^oót* (drót), *garajcár* (krajcár), *gor^oóf*, *friss*, *Kirisztus*, *koromplyi* (gyakoribb: *komp^oér*), *palánta* (plánta), *palajbász*, *pél^oébános*, *por^oófont* (prófont), *sor^oóf* (sróf), *por^oóbál* (próbál), *torombita* (trombita).

A szó közepén eredetileg meglevő hanggal bővebb alakok a köznyelvinél a következők: *nyírjes* (nyíres), *tolyvas* (tollús), *mesejtelen* (mezítelen; Apátfalva, Mikófalva), *verejték* (veríték). Mindezek kétségkívül eredetibb nyelvállapotot őriztek meg, mint a köznyelvi alakok.

Ujabb fejlődést mutat már az *l* hangzó hosszú magánhangzó után való betoldása, a mi azonban nem igen gyakori, pl. *ēldēs* (*ēdēs*), *vâlgás* (*vágás*), *esz szôlban vâlgásnak kell lennyi* (Eger, XIX.217), *pélpa* (pipa).

Ritkán bővülnek a szavak végtagjukban: *tolyú* (toll), *nyárnyú* (nyárfa), *kurázs* (kurázs), *ssaku* (kis zsák).

Az *i* véghangzós idegen alakokat csak érintem: *reklyi*, *mantlyi*, *riglyi*, *kaszlyi*, *kapselyi* sat. Ezek semmiben sem térnek el a köznyelvi alakoktól, ha csak azt nem vesszük, hogy aránytalanul kevesebb számban vannak s a melyek megvannak is, igen gyéren fordulnak elő.

Itt kell még megemlítenem a palóc nyelvjárásnak két sajátosságát. Az egyik az *ly* hangnak általános használata, a mely a köznyelvben már kiveszõ-félben van. Jelenleg is újra meg kell erősítenem, a mit Zolnaival és a megboldogult Énekessel szemben az egri tájszólásról írt ismertetésemben (XIX.214—216) kijelen-

tettem: hogy a palóc nép általában véve *ly*-ező. A kálvinisták azonban, mint sok másban, úgy ebben is eltérnek a tősgyökeres palócoktól: ők az *ly*-et úgyszólván soha sem használják s ezt *j*-vel helyettesítik minden esetben, pl. *jányo*, *kojiba* (*kolyiba* = kunyhó), *gajj* (gally), *tanájjo*, *juk* (lyuk) sat.

Van még egy másik, elég különös sajátága is a palóc nyelvnek: a kihangzás. Ez abban áll, hogy a mássalhangzóra vagy mássalhangzó-csoportra végződő szavak kiejtése után a beszélő még egy gyöngye *ë*-t hallat, pl. *mongyákë*, *imággylë*, *könyörögj éréltönkë*, *pegylë* (pedig), *királljáë*, *hónapë*, *öriszë* sat. E nyelv-sajátság azonban nincs meg mindenütt a palócságban. Szülőhelyem, Sata környékén csak elvétve hallható közbeszédben, de egyházi éneklés közben a vers végén, szünet alatt nagyon megszokott. Leginkább divik e kihangzás a Borsod, Heves és Gömör megyék összeszögellésénél elterülő vidéken, de itt is jobbadán csak éneklés közben hallható, a közönséges beszédben legfőlebb az öregebb nemzedék ejti, de többnyire csak a mondatok végén, mikor a beszéd kissé szünetel, pl. *ass mondjákë, hogy hát őjis (ő is) ott vót am mulaccságonnë, ott vótál-ë tē isë? de bi ott âmë; vagyok ollyal legény, min' kendë, vâgok ollyar rendët, min' kendë* sat.

b) Hiányos alakok.

A nyelv fejlődése nem gyarapodást, hanem inkább fogyatkozást tüntet föl. A nyelv egész története az egyes nyelvalakok kopásának s ezek hangjai elveszésének egész sorozatát mutatja. Ennélfogva kétségen kívül áll, hogy a nyelvjárások, a melyek írott szabályokkal lenyűgözve nincsenek s az élő ajkon teljesen szabadon fejlődhetnek, sokkal kopottabb alakokat mutatnak föl, mint az írott kiejtéssel megkötött irodalmi vagyis köznyelv.

Nyelvjárásunkban a hiányos alakok között eredetit, régebbit nem is igen találunk. Az egy *fékeltő* v. *fékeltő* (gyakoribb) és a köznyelvben nem is ismert *fejel* (fejalj) mutat némileg eredetibb alakot.

Itt tehát általában újabb fejlődésű alakokkal van dolgunk. Ezekből pedig kieshetik nyelvjárásunkban vagy magánhangzó, vagy mássalhangzó. A mássalhangzók ismét vagy nyomtalanul tűnnek el, vagy pedig eltűnésük után pótlónyújtást hagynak hátra.

Magánhangzók csak néhány szóban esnek ki: *lyány* (leány), *móta* (mióta) v. *môte*, *osztán* (azután). Eltűnik a magánhangzó rendesen, ha kieste nélkül hangür támadna, pl. *csuhúj* (csuha-ujj); *kütöm* (kiütöm), *lüss* (leülsz), *bütöm* (beütöm), *hérütöm* (helyreütöm).

Hosszú hangzó előtt ritkán esik ki a megelőző hang, pl. *k^aóttad-e má* (kioldtad-e már), *valamenyi tyúkját lőte* (*le-šte*, ölte), *bádsot-tal-e má* (beádzottál-e; *beádsani* = nyomtatáskor a ló alá a búzát lerakni), *mindenbe belártya* (beleártja) *magát*. Még ritkább az az eset, hogy a hangür kikerülése végett hosszú hangzó maradjon el, pl. *s^aóllally* (szőlőalj; Sáta). Egész szótag esett ki ebben: *s^aóguram* (sógor-uram).

N y o m t a l a n u l t ű n i k e l a mássalhangzó nagyon sok esetben. Így az *l* és *ly* hosszú hangzó után, egy másik mássalhangzó előtt rendszeren elmarad: *tanányi* (találni), *kiráság* (királyság), *elványi* (elválni), *elvát* (elvált), *kirán^e*, *metényi* (metélni), *keréség* (kevélység), *elmerőnyi* (*elmerőlnyi*), *törő* (*törőlt* = törült), *kinyít* (kinyilt), *kinyína* (kinyilna), *k^aódúnyi* (koldulni), *burót* (borult) sat.

E hangok két külön szó között is kiesnek a hosszú zárt szótagban, pl. *nem é má sokáig* (nem él már sokáig), *dé van má* (dél van már), *en nélkü nem éhet* (e nélkül nem élhet) sat.

A szóvégén is igen gyakran elmarad az *l* és *ly* a hosszú szótagban, ha nincs is hangtorlódás. Így nyomtalanul tűnik el az *l* hang a *-ból*, *-ról*, *-tól*, *-nál* ragokból és ezek magas hangú alakjaiból: *hásb^aó*, *hásró*, *hátó*, *hásná*, — *kerb^aó* (kerthől), *kertrő*, *kertő* (kerttől), *kertné* (kertnél). Ezen kívül még néhány szóban esik ki az *l* és *ly* a hosszú végtagban: *kaná* (kanál), *kirá* (király), *Mihá* (Mihály), *derő* (*deről* = derül), *buró* (buról = borul), *tanó* (tanól = tanul), *hátó* (hátul), *al^aó* (alul), *kerő* (*keről* = kerül), *félő* (félül), általában véve az *-ul*, *-ül* végzetű igék és határozók, — *j^aó* (jól), *kevé* (kevély), *mé* (mély), *v^aőfē* (vőfély) sat. — Ide sorozhatók az *-ál*, *-él* végű igék is, pl. *szaladgá* (-gál), *zihá* (zihál), *járká* (járkál), *kiabá* (kiabál), *mérké* (mérkél), *kérēncsē* kérencsél), *beszé* (beszél v. beszélj) sat. Az ezen pontban említett szavak azonban a ragok kivételével köznyelvi alakjukban is előfordulnak.

N y o m t a l a n u l t ű n n e k m é g e l a következő mássalhangok: *d*: *maj* (majd) *kérhetyi* (kérldheti), *sžehet* (szedhet); *j*: *nyút* (nyújt); *r*: *má* (már); *t*: *mer* (mert), *mos* (most), *t*-je csak mássalhangzók előtt marad el, pl. *mos v^aót itt*, — de már: *most is ott v^aót*, — *m^eér* (mért), a mely alak csakis a kálvinista részekben dívik, *körfē* (körtve), *tarhat* (tarthat), *támasshat* (támaszthat), *virasshat* (virraszthat), általában az *-sz* végű igék a ható ige előtt rendszeren elvesztik a *t* hangot, *tanígat* (tanítgat), *ámígat* (ámítgat), *számígat* (számítgat), *hajingál* (hajint-gál); *m*: *sž* (sžm); *n*: a *-ban*, *-ben* ragokból kivétel nélkül kiesik; *v*: *pítvar* (pitar); *s*: *bion* v. *bžon* (bizony), *aután*,

gyakoribb: *asután*; *g*: *mē* (még). E szóból a *g* nyomtalanul csak igen ritkán tűnik el, pl. *ŏ mē* (még) *ass hiszi, én mē* (meg) *ott hattam* (hagytam).

Vannak egyes szavak, a melyekből két mássalhangzó is kiesik. Így az *rt* nyom nélkül enyészik el az *-ért* ragtól mindig és mindenütt, kivéve a kálvinista vidéket, a hol e ragnak *-ér* a hiányos alakja. Példák: *mē* (mért), *ezē* (ezért), *azē* (azért), *kenyérē* (kenyérért), *házē* (házért), *anyámē* (anyámért) sat. Kiesik az *nt* e két szóban: *tapigat* (tapintgat), *hajigál* v. *hajingál* (hajút-gál).

Nyelvjárásunkban a mássalhangzó, mint az eddigiekben láthatni, nyomtalanul is eltűnik ugyan, de mégis gyakoribb az az eset, hogy kiestével vagy a szótag, vagy pedig az utána következő mássalhangzó megnyúlik.

Az *l* vagy *ly* kivetése a rövid szótagban a fiatalabb nemzedék között nem valami nagyon szokott, a régiek ajkán előtérben e hangok kiesése s az ebből származó pótlónyújtás nagyon gyakori. Általánosak a következő alakok: *k^oód* (hold), *k^oónap* (hoínap), *k^oocs* (kuics), *k^ud* (küid), *k^ek* (kelienék), v. *k^eénē* (keliené), *f^od* (föld), *b^ot* (bok), *f^ot* (fok), *k^oót* (holt), *v^ot* (volt), *b^otos* (botos), *f^otos* (foltos), *o^o* (ok), *o^uás*, *t^od* (toid), *t^odás*, *k^odás* (koidus), *kop^otyú* (kopoktyú), *ny^oc* (nyoc), *gy^ocs* (gyoics), *o^{cs}* (oics), *b^ocs^o* (böics^o), *o^oal* (oidál), *gyim^ocs* (gyümöics), *k^od^o* (küid^o), *k^ot* (köt), *k^oés*, *o^o* (oid), *o^oógnik* (oidódnik), *t^ot* (töt), *t^oés*, *s^od* v. *s^ut*, *v^ogy* (vögy), *t^ogy* (tögyla és tögy), *z^od* (zöld), *k^oász* (kolbász). Nem ritkák az ilyen alakok sem: *b^ocs ember* (böics), *p^ogár* v. *po^ogár*, *m^ol^o* (möllet), *ny^o* (nyel).

Ezeket kívül már egyes szavakkal az *l*-nek pótlónyújtása történő elhagyása már csak az öregedő nemzedéktől hallhatjuk. Az *el* igeikötő az *l* kiesése után az *é* lesz, pl. *émént* (emlent), *éméntē* (elnéztē), *émént^o* (elköt^o), *ém^oótē* (emylene), *ém^oatē* (elhagyta) sat. Az *o^o* végűekkel azonban, a mi majdan kizárólagosan az *é* használatát a nosztalgia miatt kényszeríti, ezzel igekötő pótlónyújtásot alakja ezimel *é*, pl. *ém^oga* (emmegy), *ém^oz* (elnéz), *ém^oon* (egyon) sat. A *fé* igekötő az *l* kiesése után *fē* vagy ritkán *fō* alakba nyúlik, pl. *fémént* v. *fōmént*, *k^e fē mō* (kei, te már), *fēm^oza* (felm^oza), *fē szem* (fel^oszem), Ugyanaz a jelenség az *-él* végű igeikötőnél a képzőnél, mint a ragzóknál, úgyzinnel az *-él* végű főnévek is *szem^é* (személ), *ver^ény* (vereny), *m^ohep^é* (mepelenz - tartózkod), *ny^og^ény* (nyergel), *m^og^éz^é* (megedez), *f^osz^ér^é* (fel^oszerezt) — *h^ove^é* (mindé zokog).

törké (törköly), *tengé* (tengely). Meg kell jegyezni, hogy e pótlónyújtás a főnevek végtagjában többnyire csak akkor fordul elő, ha a végelőtti hangzó rövid.

Az igék *-el* végzete, akár képzésből, akár ragozás útján származott, az *l* hang kieste után *°ō*-vé nyúlik: *tel°ōnyi* (telelni), *nev°ōted* (nevelted), *törd°ōt°ōnk* (tördeltünk), *fénég°ōtē* (felnégyelte). A jelentő mód befejezett és felszólító mód folyó jelenének 2. személye is rendszeren *-°ō*-re végződik az öregeknél, pl. *kért°ō* (kértel)—*kérj°ō* (kérjel), *nézt°ō* (néztel)—*nézz°ō* (nézzel) sat. Szó közepén: *fert°ōmes* (fertelmes), *kény°ōmes* (kényelmes), *szer°ōmes* (szerelmes), *kér°ōmez* (kérelmez) sat. Ugyanily módon nyúlik meg a *-vel* rag is: *kényér°ō* (kenyérvel), *kész°ō* (kézzel), *teher°ō* (teherrel), *örömv°ō* (örömmel) sat.

Az igék *-al* végzete az előbbi pontban meghatározott esetekben *°ó*-vá lesz: *rál°ónyi* (vállalni), *tapaszt°ótam* (tapasztaltam), *ut°ótam* (utaltam); — *adt°ó* (adtal)—*aggy°ó* (aggyal = adjál), *lât°ó* (lâttal)—*láss°ó* (lással), *vas°ót°ó* (vasaltal)—*vas°ó* (vasalj). Szó kezdetén: *°óma* (alma), *b°óta* (balta), *sz°óma* (szalma), *ny°óta* (nyalta) *f°óta* (falta), *h°ót* (halt), *el°ótat* (elaltat). Szó közepén: *nyug°ómas* (nyugalmas), *tud°ómas asszony* (tudalmas), *rág°ómas* (rágalmaz), *irg°ómas* (irgalmaz), *hat°ómas* (hatalmas). A végtag nyúlik meg néhány szóban: *hajn°ó* (hajnal), *karv°ó* (karvaly), *tav°ó* (tavaly). A *-val* rag pótlónyújtásos alakja: *-v°ó*: *botv°ó* (botval), *tintáv°ó* (tintával), *asszonv°ó* (asszonyval).

Az *ol* szótag az *l* kiestével rendszeren *ô*-vá nyúlik. Szó elején ritka: *ôvasnyi* (olvasni), *tônyi* (tolni). Gyakoribb már a szó közepén és végén különösen ragozott alakokban: *harcôtok* (harcoltok), *nyaláböss* (nyalábolsz), *nyalábôt* (nyalábolt), *porônak* (porolnak, orvosôtak (orvosoltak), *halábônyi* (halábolni = összeszedni), *vádôna* (vádolna); — szó végén: *tâncô* (táncol), *mászô* (mázol), *harcô* (harcol), *mëllatô* (meglatol). Elmarad az *ly* néhány *-oly* végű főnévben: *jászô* (jászoly) v. *jászú*, *jássôba* v. *jássúba*, *bagôt* (bagolyt), *fogônak* (fogolynak), *konkôt* (konkolyt).

Ugyancsak az öregektől hallható leggyakrabban e szó is *szíva* (szilva).

A *j* hang tűnik el a következő pótlónyújtásos alakokból: *t°éfel* (néha: *têfel* = tejfel); *ssétár* (sajtár).

Az eddig felsorolt adatokból azt látjuk, hogy az egyes szavakban a mássalhangzó kiesését a megnyújtott magánhangzó (a szó-

tag) helyettesítette. Vannak azonban esetek, a midőn a kiesett mássalhangzót az utána következőnek megnyujtása pótolja.

dn—nn: *anna* (adna), *ssalanna* (szaladna), *ssalannak* (szaladnak), *forgol^aónnak* (forgolódnak). Megjegyzendő azonban, hogy e hangváltozás a névszókban nem igen szokott. A *d* a főnévi igenév *-nyi* ragja előtt is kiesik rendesen, pl. *ámonnyi* (álmodni), *alunnyi* (aludni), *künnyi* (küld-ni) sat.

dl—ll: *pallás* (padlás), *hallám* (hadd lám), ellenben: *hídlás* (hidalás).

rl—ll: *tall^aó* (tarló), *gyalla^aó* (gyarló), *j^aókollom* (jőkorlom), *gyakollat* (gyakorlat), *béllet* (bérlet), *ugallás* (ugarlás), *ugallanyi* (ugarlani), *pallag* (parlag), *péllekégyik* (perlekedik) sat.

A *g* elesik egyes szók belsejében: *ténnap* (tegnap), *rögtön* (rögtön), *nyutton* (nyugton). A *még* igekötő mássalhangzó előtt mindig elhagyja hangját: *mebbánt* (megbánt), *meff^aód* (megold), *mēnnyom* (megnyom), *mēllát* (meglát) sat. Két szó között: *én foktam men nem tē* (én fogtam meg nem te). Ugyanez történik akkor is, ha ez a szócska (meg) kapcsoló szóul használatik: *ém mēt tē* (én meg tē), *am mem má mem-mem más* = az meg már meg-meg (megint) más.

Az *egy* számnév, ha mássalhangzó következik utána, egészen úgy alakul, mint a *meg* szócska: *ēb bolond ssásacs csinâ* (egy bolond százat csinál), *ēd darab* (egy darab), *ēcs csom^aó* (egy csomó), *ēn némēt* (egy német), *ēr r^aóka* (egy róka), *ēj jégdarab* (egy jégd.), *ēss ssâ* (egy szál) sat. Megmarad azonban e *gy* a *h*, *g*, *m*, *v* mássalhangzók előtt, pl. *egy gomb*, *egy magyar*, *egy vásár*. Ezen szónak megfelelőleg alakul még számos *gy* végzetű alak: *hogy*, *nējy*, *nagy*, *hagy*, *vagy* (ige és szétválasztó kötőszó), *rogy*(ik), *fogy*, *fagy* (főnév és ige), *hēgy* sat.

Az *rs*-ből lesz *ss*: *boss^aó* (borsó), *koss^aó* (korsó), *oss^aó* (orsó). E változás csakis a töszótagokban tapasztalható.

A mássalhangzóval kezdődő szavak, ha határozott névelővel állanak, kezdő mássalhangzójukat kivétel nélkül megnyujtják: *ab bor*, *af fa*, *any nyár*, *ap por*, *av vár* sat. E jelenségben mindenestre a *s* eltűnésének pótlását kell látnunk, a mely hangot nyelvjárásunk néha még a mássalhangzóval kezdődő szó előtt is megtart, pl. *as babám* (a babám), *ösm^aérem as pēlpád füstyt* (ismerem a pipád füstjét), *as lyányok* (a lyányok), *as vármegye elfogattya* (nóta) sat.

Vannak még egyéb ilyen pótlónyujtásos alakok is, a melyek

azonban csak szórványosan s ritkán fordulnak elő, gyakran egészen az egyéni tetszéstől függenek s épen ezért csekélyebb jelentőségűek és fölsorolásuk fölösleges is.

Hangátvetés.

A hangok változásának egyik neme a hangátvetés, mely abban áll, hogy a hangok a megszokottól eltérő rendben sorakoznak egymás után. Itt a következő érdekesebb példákat találjuk nyelvjárásunkban: *bonc* (comb), *eslejtés* (selejtes), *kanál* (kalán), *csanál* (csalán), *keleb* (kebel), *kecsély* (csekély), *kecsélység* (csekélység), *korëla* (kolera), *makverő* (vakmerő), *pandal* (padmaly), *tereny* (tenyér), *terenyem*, *terenyed* s i. t.

Ide sorozhatjuk még a hangugrató igéket is, a mennyiben gyakran a köznyelvtől, eltérő módon vetik ki hangzójukat pl. *csörlöttem* (csöröltem), *gyakollottam* (gyakoroltam), *sépröttem* (söpörtem), *ögyelgenyi* (ögyelegni), *vásállottam* (vásároltam) sat.

BARTHA JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Tővis. A Nyelvőr XXI.193. lapján érdekesen magyarázza meg Szarvas Gábor a *tű* szót és családját. E magyarázatának vázlata már a NySzótárban is benne van, tehát Szarvas már akkor tisztában volt e szó eredetével s talán épen szerkesztés közben fejtette meg. Magyarázata annyira meggyőző, hogy szó se férhet hozzá, s én ezúttal csakis a *tővis* alakról akarom elmondani nézetemet, a nélkül hogy Szarvas magyarázatát megbolygatnám. Mert lehet ezt a szót másképp is fölfogni, a nélkül hogy Szarvas magyarázatából csak egy morzsányit is el kellene vennünk.

Szarvas szerint ez az alak a *tővés* módosulata, tehát *-ás* -és végű cselekvésnév, a mely csakúgy jelent tárgyat, mint pl. *rovás*, *töltés* sat. (Nyr. XXI.197). S ebben tér el az én nézetem Szarvasétól. Szarvas szerint e szó rendes *-ás* -és képzőjű cselekvésnév, s a *tővis* alak csak ennek módosulata. Szerintem e szó még eredeti deminutiv értékű nomen agentis (v. actoris), tehát *cselekvőt* jelent, mintegy: *szúró-cska*. Szóval én az ugor álláspontra helyezkedem. Az *-ás* -és elemei eredetük szerint ugyanazok, mint a melyek az én magyarázatomban szerepelnek, t. i. deverb. *-j* + dem. *-ks* (vö. Ugal. 201 és 238), csak a fölfogás különböző.

Kétségtelen ugyan, hogy a *nomen actionis* (írás : ,das schreiben') alkalmas a *nomen acti* (írás : ,die schrift') jelölésére is (vö. UgAl. 201), sőt a *törés* : *tövis* se volna valami szokatlan alakmódosulás; de két körülményt még se szabad figyelmen kívül hagynunk. Nem veszem számba azt, hogy az -ás -és még általában véve élő képző, s ha egyes vidékeken -ís-re változik is, mind a mellett jól érezzük funkcióját, mert hisz a *töv-* ige kihalása is okozhatta a *törés* értelmi elhomályosulását; arra se helyezek súlyt, hogy az -ás -és-nél a kettős v. hosszú ss (-áss -éss) általában ritkább (vö. UgAl. 201), míg a *tövis-* v. *töviss-*nél ez a gyakoribb (NySzót. III.772), mert hisz eredete szerint mind a kettő deminutívum s -*ks* helyett van; de már az figyelemreméltó, hogy a *tövis* mind a régi nyelvben, mind a maiban rendszeren *i*-vel van, s az *é*-re Szarvas is csak egy régibb adatot talált, míg az -és képző csak egyes nyelvjárásokban vált -*ís*-sé, s rendszerint -*és*-nek hangzik. Ez mindenestre számbaveendő különbség. De azt se szabad elfelednünk, hogy a *tövis* v. *töviss* mellett még a *tövisk* is használatos, s ez az alak már a régiségben is előfordul (NySzót. III.774), sőt a népnelvben *tövicsek*, *tüvicsek* (vö. *töwyczk* JordC.) se szokatlan. Ez a -*csk* -*sk* még elég világosan érezhető deminutív képző (UgAl. 238), s ez magyarázza meg a *töviss*, *tüss* hosszú ss-ének megőrzését is; már pedig semmi okunk sincs a *tövisk* és *töviss* azonosságát tagadni. S így már ez az -*sk* (v. -*csk*) is képzőbokoknak bizonyul, tehát nem pusztán -*ks* helyett van, mint pl. az -*ás* -*és* s-je (*-ss), hanem -*ks*+*k* (UgAl. 238 és 248) helyett: *tövicsek* : *tövisk* : *töviss*.

Ne mondjuk tehát, hogy *tövis* = *töv-és*, hanem **töv-j-cs-k*, *tövej-sk*, *tövi-s*, ugyanavval a deverbális -*j* (*nomen agentis*) képzővel, a mely a *tolva-j*, *mezej-telen*, *mezi-telen* sat. szavakban van meg (UgAl. 198), s az utóbbi az -*ej* : -*i* hangfejlődésre is jó példa. Hasonló fölfogás nyilvánul a finn *pistiäise(-nen)* : ,tövis, dorn' szóban, szó szerint : szúróska, vagy pl. a török *tiken*, *diken* : ,tövis = szúró' szóban (vö. NyKözl. II.159). Nézetem szerint tehát a *tövis*, *tövisk* nem deminutívuma sem a *tü*, *tő* névszónak, sem az eredetibb **tövő* alaknak (mintegy **töve-cske*, *tövő-cske* NyKözl. II.159 és UgAl. 238), nem is *töv-és* helyett van (Nyr. XXI.197), hanem ekként fejlődött: *tövej-sk* : *tövés-k* : *tövisk*, mint *mezej-telen* : *mezételen* : *meztelen*, s később össze is vonódott így: *töviss* : *tüss* : *tüss* (NySzót. III.772). A *tövő-s*, *töve-s* magyarázat is megállhatna magában véve, csak hogy hangtani nehézségekbe ütközik, s a mint

főntebb kimutattam, e hangtani akadályokat a *töv-és-féle* magyarázat se hárítja el. Ime tehát alapjában ugyanolyan elemekre bontom szét a szót, mint Szarvas, s mégis másképp fejtem meg; szerinte e szó *s z ú r - á s* jelentésű, szerintem pedig *s z ú r - ó*. Ennyiben térnek el egymástól nézeteink.

Valószínű ezek után, hogy a *tüske* és *tüsök* szavak az összevont *tüs* alak mellékhajtásai (vö. dem. *-ka -ke* és *-k* UgAl. 248): *tövis: tús: tús-ke* és *tús-ök*.

Záradékol megemlítem még, hogy a MUSzótárból kimaradt ugyan a *tű: ,acus, nadel'* szó, valószínűleg megfelelő ugor alakok híján, de *B u d e n z* éles szeme már a NyKözl. II.159. lapján észre vette e szónak eredetibb **törő* alakját. STEUER JÁNOS.

Az oláh hatás. A Nyelvőr XX.331. lapján a *,'pénzzel vesz'-féle* erdélyi szólasmódról azt mondtam, hogy aligha oláh hatás folytán nem keletkezett. Azonban e nézetem nem igen valószínű. Hiszen, hogy egyebet ne említsek, a német népnyelvben is egészen közönséges a *mit*-nek ilyenén használata, s inkább azon lehetne csodálkoznunk, hogy e használat a magyarság többi részében nem oly közönséges.

Más kérdés, hogy mit véljünk az *ujból* alakról. Azt alig mondhatjuk, hogy német utánzat (vö. Nyr. I.244); a ném. *von neuem* nem *új-ból*. Akkor sokkal találóbb a déli szláv *is nova* (Simonyi) és oláh *din nou* = *új-ból* alak. Noha itt se szabad figyelmen kívül hagynunk a finn *uudestaan* tanúságát.

STEUER JÁNOS.

Alatt. A Nyelvőr XX.556. lapján ezt a mondatot is Fínály nyelvérzékének rovására írta Albert János: *,'50 forint a l a t t* nem lehet csinos kabátot vásárolni'. Azonban az alábbi példák mást beszélnek: *,'A papa nem akarna Andrást az Napoli királyságba confirmálni negyuen ezer gira a l l a t* (NySzót. I.50). Béleltesse meg kd, mert itt 7 forint a l a t t meg nem bélelnék' (Sim: MHat. II.21).

STEUER JÁNOS.

Csóva. Csóvál. E két szónak Albert János nézete szerint (Nyelvőr XXI.52) semmi köze egymáshoz. E véleményét a *csóva* szónak PP. szótára szerinti jelentésére (signum, feldzeichen) alapítja.

Nekem azonban e két szó egymáshoz tartozása valószínűnek látszik. E valószínűséget a *csóva* szónak vidékünkön használatos

egyik jelentéséből gyanítom. Az alföldön ugyanis *csóvá*-nak nevezik: 1) A szántó v. kaszálóföld határát jelölő, földből hányt apró halmocskákat. Innen van aztán: *csóvás*, föl- vagy kicsóráss. 2) A földméréskor használt pózna végére kötött szalmatekerceset. Ezt ugyan a póznával együtt *cucá*-nak is mondják; holott e név talán csak a póznát magát jelentené. 3) A tűzgyújtáshoz használt szalmacsomót. E jelentésben bár ma is él; de általánosabb használata azon időre vihető vissza, mikor még acél, kova és tapló volt a tűzszerszám. Akkor a tűzgyújtáshoz vettek egy maroknyi össze-savart szalmát = *c s ó v á t*, középebe tették a belecsiholt taplót s kinyújtott karral sebesen föl és le mindaddig lóbálták = *c s ó v á l t á k*, míg lángra nem gyuladt.

A *csóvá*-nak ez utóbbi jelentése gyaníttatja velem a kérdéses két szónak egymáshoz tartozását; továbbá az is, hogy ha *csóvá*-ból képzés által lehetett *csóvás*, miért ne lehetne *csóvál* is.

SZABÓ IMRE.

Kalóz. E szót Kovács Gyula „Latin elemek a magyar nyelvben” című dolgozatában a *huszár* szóval együtt a lat. *cursor* képmásának állítja. Dolgozata több helyéből kitűnik, hogy a Nyelvtörténeti szótárt is használta; ebből tehát megérthette volna, hogy a *kalóz* a régi nyelvben a *kalaúz*-zal váltakozik, a mi elég hangos figyelmeztetés arra nézve, hogy a szó eredetét a *kalaúz* születése vidékén keressük.

Kalaúz tudvalevőleg a török *kylagus*, *kylawuz*: „führer, wegweiser” szótól származik (vö. régi magyar *kalavús*, *kalahúz*).

A *kalós-kalaúz* változat arra vall, hogy mi a törökségből ezeket a szókat első sorban tengeri műszóként vettük át; mai napság is *kalaúz*-nak (m. kir. révkalaúz) nevezzük az olasz pilótát, a német *lootsmann*-t. Itt nézzünk tehát körül, ha a *kalaúz-kalóz* szó kérdését tisztázni akarjuk.

A pilótásnak, kalaúznak az a dolga, hogy az idegen partokról jövő hajót szirtek és zátonyok közt, idegen vizeken és népes kikötők hajói közt rendeltetése helyére vezesse. E végből a kalaúz a hajóra száll s a hajó orrán állva onnan osztogatja parancsait a kormányosnak, vagy nagyobb veszély esetén ő maga ragadja meg a kormánykereket. Hányszor és mily esetekben éltek vissza a török tengeri rablók a magyarok bizalmával, midőn gyors hajóikon a gályát megközelítvén, a *kylawúz* szó örve alatt megszállották és kifosztogatták vagy megsarcolták a magyarok gályáit,

arról nem szólnak nyelvtörténeti adataink; de világos, hogy így fejlődött ki a magy. *kalaús*, *kalóz* szónak kettős jelentése, mely alakokból később a disztigválni szerető irodalom a *kalóz* szót teljesen a 'tengeri rabló' fogalmára foglalta le. (Vö. olasz *pirāta* : 'kalóz', *pilōta* : 'révkalaúz'.) Az értelemmódosulás tekintetében emlékezzünk csak vissza a magyar betyárvilág aranykorszakára, midőn Rózsa Sándort s vele együtt a leghirhedtebb betyárokat hadi és rendőri szolgálattal bízták meg. Gondoljunk csak az olasz *corsaro* : 'gyorsan száguldó hajós, tengeri rablóra' is, melytől a délszl. *gusar* útján a magy. *hussár* származik.

Az olasz nyelv ugyanis kétféle tengeri rablót ismer; a *pirāta* csak rablással foglalkozik, a *corsaro* ellenben régebben hadi célokat is szolgált: háborús időben gyors hajójával elfogta az ellenséges gályákat s csak olyankor prédált saját kezére, ha nem volt valamely hatalmasság szolgálatában.

Ilyenformán állhatott a dolog a török *kylawús*-okkal is, úgy hogy a szónak a magyarban kétféle jelentése fejlődött ki: 1) vezető, 2) kalandozó, kóborló tengeri rabló. A kalandozás, kóborlás értelemárnyalatát *kalózlás* szavunk is megőrizte: *kalózlás*: [grassatio, vagatio; das schwärmen, umherirren]. Ez igen messzire való kalózlással a feltett dilemmának csomója el nem kerültetik' (NySz.).

Kalóz tehát nem a lat. *cursor*-ból, hanem a *kalaús* szóval együtt a török *kylawus*-ból származik.

Végül megemlítem, hogy a Nyr. XXI. köt. 58. lapján Bélteky Kálmán helytelen definícióját adja a *kalaúszol* igének. Bélteky szerint ugyanis *kalaúszol* az, 'a ki egy helyiség szemlélésénél körülvezet s a látnivalókról tájékoztató fölvilágosítást nyújt.' Ennek a definíciónak a nyelvtörténeti adatok mindenben ellentmondanak.

KÖRÖSI SÁNDOR.

Rejt, dug. Körösi Sándornak igaza van, tévedtem. Tévedésem akkor esett, a mikor a szerinte is helyes fejtegetésből helytelen következtetésre jutottam. Ugyanis *rejt*-ről és *dug*-ról külön-külön elmondva a tudnivalókat, a továbbiak így kellene hangzania: 'Látnivaló, hogy a tárgyaltuk szókban két gondolat tisztelkedik együtt; az egyik az elhelyezés, a másik az eltitkolás. Valamit *elrejt*: félretéve (ritkábban betakarva) eléri azt, hogy más nem tud róla; ellenben valamit *eldug*: egy és más szándékkal, mely néha másnak megtévesztésére irányul, mindig bizonyos helyre

juttat. Tehát a különbséget köztük csak az vagy épen az teszi, hogy ott egy készítő cél, az *eltitkolás*, itt ellenben egy állandó eszköz, az *elhelyezés* válik ki mint uralkodó mozzanat. Innen van az, hogy a *rejtés* inkább alattomban, a *dugás* legtöbbször nyíltan történik, ott legföljebb csak sejtjük, itt jobbadán tudjuk is hol van a dolog sat.'

Szintügy készséggel aláírok K. amaz állításának is, hogy 'a *rejt* ige (tehát) kevesebb, a *dug* ige ellenben több jeggyel bíró tagja az *elhelyez* ige fogalomkörének'. Csakhogy nem látom át, miért kell a két igét épen e fogalom szempontjából, a másik szintoly lényegesnek mellőzésével boncolgatnunk; nem tudom okát, mert nem csatlakozhatom amaz utolsó állításához, hogy 'e két igét, mint rokonértelmű szókat, az *elhelyez* igével kapcsolatban kell tárgyalni'.

Ilynemű szók összeállításánál a tévedéstől megment, ha megállapítjuk, hogy közösen és legföltünőbbben mily eszmét juttatnak kifejezésre; csakis azokat sorozzuk együvé, melyekre egy legfőbb eszme bélyegző. Ezt szabálynak elfogadva, alkalmazzuk a jelen esetre is. A *helyez* igére következő értelmezés illik: eszközli, hogy egy tárgy bizonyos helyet elfoglaljon. A Kőrösitől vallott rokonsági kapcsolatot egyrészt *elhelyez*, másrészt *rejt* és *dug* között helyesnek véve, azt ki kell terjesztenem minden szóra, a melyre a fönti meghatározás talál. Ily szókat, noha teljességükért nem vállalom szavatosságot, meglehetősen számban tudok. A rokonság mértéke pl. jóval nagyobb a *helyez*, *tesz*, *rak* és nem kisebb a *helyez*, *dob*, *vet* csoportokban, mint a délszinen levő *helyez*, *rejt*, *dug* szókban. Ezeket tehát egyenként is oly értelmi rokonság köti össze, mely együttes tárgyalásukat megengedi. S ha szemléltetve lehetőleg minden idevaló szót elsorolunk, ily csoport támad: *helyez*, *rak*, *tesz*; *rejt*, *dug*; *aggat*, *akkaszt*; *tűz*, *illeszt*; *taszít*, *lök*, *tol*; *dob*, *vet*; *szór*, *hint*; *ránt*, *sodor*; *ráz*. Már pedig hogy ennek tagjai értelmileg összetartoznának, az cáfolásra nem szoruló, nyilvánvaló képtelenség. S ebből önként folyik, hogy *rejt*, *dug* és *elhelyez* se rokoníthatók. Az előszámlált tizenkilenc szó mindegyikében előfordul a tér bizonyos részének elfoglaltatása mint eszme, de ez tisztán csak a *helyez* igét határozza meg; a többinél az elhelyezés gondolata egy-egy másikkal párosulva különálló értelmi csoportokat támaszt.

A közletes bizonygatásnál nyomósabb ok, mely a rokonságot kizárja, hogy a föltételezett csoport nem felel meg annak a köve-

telésnek, hogy tagjai cserélhetők legyenek. *Rejt* és *dug* helyébe *helyez* igét használva, a közlés határozottan kevesebbet értet meg, mint a mennyit tudatni akarunk; pl. *,elhelyezte*, hogy rá nem talált' úgy is gondolható, hogy véletlenségből; az ellenkező esetben (*helyez* ige *rejt* és *dug* helyett) többet, belé illesztést vagy az eltitkolás szándékát érzenők ki belőle, holott *helyez* az utóbbit egyáltalában nem, az előbbit csak beleértőleg jelölheti.

A Kőrösiéhez hasonló helytelen követelés volna az, mely a szóbanlévő két igét a *titkol*, *palástol*, *lepleseget* igékkel kapcsolatban akarná tárgyalatni. Két ok szól az összevetés ellen. Először *titkol* és társaiban az elhelyezés képzete ki nem vehető, holott *rejt*-ben és *dug*-ban az eltitkolás ennek a révén történik. Másodszor ezekben az eltitkolás eszméje szűkebb körű, kevesebbet mond, mint a mit e szó *titkol* általában kifejez; ott úgyszólván csak arra szorítkozik, hogy a szemet hagyja valami iránt tudatlanságban, míg az egyéb érzékeinktől is megvonja a tárgy észrevehetőségét.

Bár megengedem, hogy *dug* a *helyez* és *rejt* a *titkol* igével rokon gondolati ízeket tüntet föl, ez a közösség korántsem oly lényeges mint az, mely a *rejt* és *dug* igékben van meg. Ennélfogva se e két ige elválasztására, se pedig egymástól oly távol álló két fogalom mint *helyez* és *titkol* összetartozásának támogatására adatokat nem találok.

Végző következtetésem az, hogy *rejt* és *dug* együttvéve másüvé nem sorozható; az adtam meghatározással: *,elhelyezés által megvonja a tárgy látását'* különálló csoportot alkotnak.

BÉLTEKY KÁLMÁN.

Zsolozsma. A Nyelvőr utolsó füzetének 327. lapján Szarvas Gábor azt írja, hogy a *zsolozsma* egy egyházi-latin **psallisma* formán alapszik'.

Én azt hiszem, hogy a helyes magyarázat az én *,Szlávság a magyar keresztény terminológiában'* című értekezésemben meg van már adva. *Szolozsma*: ószl. *služьba* = *Dorozsma*: régebben *Druzsba*! (Vö. a *szolga*: **sluga* viszonyt is).

Magában az értekezésemben az annyira találó összehasonlítás a *Dorozsma*: *Druzsba*-val nincs ugyan meg — csak később közölte velem Volf, hogy *Dorozsma* régebbi neve *Druzsba* — de e nélkül is, azt hiszem, elég meggyőző az ottani fejtegetésem.

Kovács Gyula gör.-lat. *celeusma*-ból magyarázza a *szolozsmát*?

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Jelen voltam magam is azon az ülésen, a melyen említett „Szlávtság a magyar keresztény terminológiában” című alapos készütséggel írt értekezését Ásbóth Oszkár az Akadémiában fölvasta; megjelenése után pedig figyelemmel át is olvastam. Az értekezésnek csupán egy tétele van, a mellyel se átolvasásakor, se később egész a legutóbbi napokig, semmikép se tudtam megbarátkozni, és egy szómagyarázata, a melynél mást, elfogadhatóbbat, bármennyire kutattam, fürkésztem, seholse találtam, de a melynek megokolásából hiányzott az az erő, a mely minden kétséget eloszlat és teljes meggyőződést, kelt lelkünkben. Ez a szó a *szoloszma* volt.

A mint a fentebbi soraiban is ismétli, Ásbóth e szót az ószl. *služba* képmásának tartja. A mit e nézetének támogatására fölemlít, nevezetesen, hogy a keresztény terminologia legnagyobb része a szlávtságból került nyelvünkbe, hogy a magy. *szoloszma* ép úgy, mint a szlávtságban a *služba*, *služba* „isteni szolgálatot, isteni tiszteletet” jelent, hogy valamint a *sluga*-ból kiejtéskönnyítő hangzó (*u : o*) közbeszurásával *szuluga*, majd *szolga*, ép úgy a *szlužba*-ból idővel *szoloszba* alakult, mind tiszta, világos, egytől egyig kifogástalan. A nehézséget azonban, a mely a meggyőződés gyökérverésének útját szegi, a végül hozzá függesztett magyarázat, mely a *b : m* hangváltozást (*szoloszba : szoloszma*) fejtegeti, nem bírja minden kétségünket eloszlatni.

„*Ba* képző nem lévén a magyar nyelvben, így magyarázza meg értekezőnk a kérdésbeli hangváltozást, a szónak további át-
idomításon kellett keresztülmennie, hogy a képző is magyaros hangzású legyen: a *b* átment rokon ajakhangba *m*-be és most már egészen magyaros képe volt a *szoloszmá*-nak.” Igaz, *-ba* képző nincs a magyarban; de hogy az idegenből átszármazott szók nagy seregében szép számmal telepedtek le nyelvünkben olyanok, a melyek e nem magyar képzőt föltüntető *-ba* tagra végződnek, a nélkül hogy csak egyet is találnánk köztük, a mely e végzetet a magyaros *-ma*-ra változtatta volna, tanúk reá, hogy csak néhányat említsek, a következő adatok: *bamba*, *csorba*, *bomba*, *torba*, s hogy, a minő a *szoloszma* is, három tagúakat idézzek: *galiba*, *kaliba*, *goromba*, *otromba*, *ostoba*, *iskába*, *huruba*. Méltán kérdhető tehát, ha mind-ezekben megállhatott s állandóan épen maradt a *-ba* végzet, nemde hogy valami más ok hatásának kell tulajdonítanunk, ha ugyan valójában úgy történt, a *szoloszba : szoloszma* átalakulást, mint annak, a mit a t. értekező állít, de a melyet a fejtegetés bezártával se találunk meg.

se régibb szótáraink nem ismerik, valamint Ducange klatin s kgörög szótárában se található meg. Ez azonban még nem zárja ki kisebb vagy nagyobb körben járatos voltát. Hisz a konyhalatinságban, különösen pedig a kolostorokban sok oly szó forgott közszájon, a melyeket a szótárakban hiába keresünk. Ilyenek, hogy csak egykettőt említsek, a mi huszárlatinságunk nyelvéből: *fajca*: pipa, *clipiclapatorium*: csutora, *pipatorium*: pipázó szoba, *früšlucum*: fölöstököm sat. Hogy ilyen volt-e a *psallisma*, azt adatok hiányában meg nem mondhatni; s azért Sándor Istvánnak ez adata, a mely úgy maradt meg emlékezetemben, mintha valamelyik régi codexünkben, nevezetesen az Érdy codexnek egyik, latin idézettel megtoldott helyén olvastam volna, nem tekinthető d ö n t ő bizonyítéknak a *solosma* eredetére nézve.

S most lássuk az egyik és másik vélemény mellett és ellen szóló okokat.

A szlávsnak kereszténységünk első századaiban általában, nevezetesen pedig a keresztény terminologia tekintetében jóval nagyobb hatása volt a latinnál; de azért a szláv mellett jó számmal találunk latin nevezeteket is: lelki *pásztor*, *fráter*, *szóror*, *prior*, *priorissza*, *templom*, *sekrestye*, *klastrom*, *evangyéliom*, *lekce* (*lecke*), *prédikáció*, *proseció*, *ceremónia*, *kommunikál*. E tekintetben tehát nagyobb a valószínűség, hogy a *služba* volt eredetije a *szolosmá*-nak, mint a *psallisma*.

Az alaki kérdést vizsgálva határozottan a *psallisma* mellett kell szavaznunk. Eddigi megfigyeléseim megtanítottak ugyan rá, hogy ha valamely hangtani jelenség igazolására nem tudunk is élő példát fölmutatni, ha e g y é b n y o m ó s mozzanatok az egyezés mellett szólnak, azt habozás nélkül el lehet, el kell fogadnunk; de a *szulusba*: *szulusma* mindamellett oly ritka, mondhatni magában álló hangváltozás, a mely a kétséget nem bírja teljesen eloszlatni. Asbóth, a mi értekezésében nem volt meg, a szláv szóval való egység támogatására főlemlíti most, a miről V o l f Györgytől szóbelileg értesült, a *Družba*: *Dorozsma* teljesen hasonló hangváltozást. Ha ez hiteles, s hitelességén nincs okom kételkedni, ez az adat nagyot billent a *služba* serpenyőjén, habár súlyával eddiglen le nem nyomja is azt, a melyikre a *psallisma* nehezkedik. Mert valószínűnek kell tartanunk, ha a minden bizonnyal ritkábban használt *Dorozsma* mellett megtaláljuk az eredetibb *Družba* alakot, hogy legalább egyszer megtaláljuk *szolosma* mellett *služba* eredetijét is.

Hátra van a jelentés. Erre vonatkozó vizsgálatomat híven, abban a sorrendben írom le, a mint végbement.

Fölolvastattam magamnak a Nyelvtörténeti szótárban található példákat. Melyik az első codex? kérdeztem. A Németújvári glosszák, volt a felelet. Milyen latin kitételt fordít a *solosma* szóval? Ezt: „officia divina.” Melyik a másik, utána következő codex? A Virginia: „Z o l o s m a y m a t ideyn koran istenek meg nem attam (3). Z o l o s m a t, predicacioth aytatosagal nem halgattam (5).” — E két példa elsejében a *solosma* jelenthet „psalmust” is; de a másodikban kétségtelenül annyi mint „istenti tisztelet.” S ugyan ily értelemben áll a többi codexben is. Heltainál a jelentés határozatlan; de Bornemiszánál és Illyésnél világosan „psalmus” jelentésben áll. A Pázmány Prédikációiból idézett helyből is, a melyre a maga bizonyítéka gyanánt Asbóth is hivatkozik, én hasonlóképen vele ellentétben, a „psalmus” jelentést olvasom ki. (L. Nyelvtörténeti szótár.)

Ezek ezerint minden mozzanatot egybevetve, noha több ok szólt a szlávtság mellett, föltétlenül még sem állhattam részére s ítéletem abban állapotott meg, hogy a kérdést valamely újabb, nyomós adat beszerzéseig függőnek kell tartanunk.

Ez az eredmény azonban sehogy sem elégített ki. Újra meg kezdtem hányni-vetni a kérdést, újabb vizsgálat alá fogtam az adatokat. S midőn a jelentésre került a sor, azt a fölfedezést tettem, hogy a NySzótár példái közül az idézetek élén álló latin példát vagy nem olvasták föl előttem, vagy fölolvadását én nem részesítettem a kellő figyelemben. Ez az idézet E n d l i c h e r n e k „Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana” című gyűjteményéből való; s adata határozottan, minden kétséget kizárólag eldönti a kérdést. A helyet, a mely egy 1234-ben kelt s a verőceiek részére kibocsátott szabadalomlevélben fordul elő, kibővítve, teljesebben idézem, mint az a NySzótárban olvasható: „6. Statuimus eciam eisdem, ut tributum in nullo loco dare teneantur extraneo. Item constituimus eis concedentes, quod neque equos, neque currus, qui p o r o s z uocantur, nec legaciones deferre, nec uictualia aliqua, nisi uno die pro munere, nec u i c t u a l i a bani, qui *solusmoa* uocantur, dare teneantur” (444); vagyis: „rendeljük, hogy se lovat, se kocsit szolgáltatni, se a bánnak (?) é l e l m i s z e r e k e t, a melyeket *solusmoanak* neveznek, adni ne tartozzanak.”

Ebből világos, hogy a *szolosma* valami élelmi cikkekből álló adófélé volt, a melyet a lakosság urának s z o l g á l a t k é p e n

adni (beszolgáltatni) tartozott. Az ószl. *služba*, valamint a szerb *služba* eredeti jelentése: „servitus, servitium, ministerium”, vagyis: „szolgálat, szolgálattétel”; s innen a szabadalomlevélben előforduló *solusmoa* = beszolgáltatni való. Hogy a *psallisma* szóba ezt a jelentést nem lehet becsavarni, az tiszta dolog; valamint az is kétségtelenné válik immár, hogy Ásbóthnak e szó származására vonatkozó véleményét a most idézett adat fényesen igazolja.

SZARVAS GÁBOR.

A TÁJSZÓTÁR SZERKESZTŐJÉNEK KÉRDÉSEI.

Astapika (Kálmány, Szeged Népe III.237). „Astapika në vaka-rôdz, haj vidŭj, sárga csizma a lábadon, mit búsulsz?”

Ászok: burgonya-verem (Udvarhely m. Györffy Iván).

Asszonyom: némely közlés szerint az öcs felesége nevezi és szólítja így a férje bátyjának a feleségét; más közlések szerint általában az egyik testvér felesége a másikat. — *Örebbik asszonyom*, *kiscebik asszonyom* némely közlés szerint a menyecskére nézve az ura nénje, huga; más közlések szerint az ura bátyjának, öccsének a felesége.

Avas: régi, ős erdő, melynek nagy része már kiirtva (Erdővidék Nyr. VIII.142). — Erdő- v. erdőalatti kopárosabb mezőrész, pl. nagy avas, fiatal avas, vágott avas, csonka avas (Székelyföld, Kiss Mihály).

Avat. — Soprony megyében a v a t j á k a menyecskét, mikor esküvő után való nap a paphoz megy jó tanácsért (Nyr. XVI.46). Lakodalom után a v a t n i megy az új házaspár. A gyermekágyas asszony is, ha fölkel, a v a t n i viszi picinyét. (Miskolc vid. Nyr. XVII.83). — „A tiszlendúr b e a v a t á Erzsikét az asszonyok közé (Háromszék Nyr. XVII.133). — K i a v a t j á k Somogyban a fiatal anyát, mikor csecsemőjét először viszi a templomba (Nyr. XVI.46). — Miben áll ez az avatás?”

Asütületten mēkfokton, *sütületten mēgfogton*: azóta, attól fogva (Ormányság Nyr. I.424; II.131. 132).

Azután, esután, miután Göcsejben = azóta, ezóta, mióta; és megfordítva: *azóta, esóta, mióta* = azután, ezután, miután (Nyr. XIV.452). Kérek példákat, a kiejtés szerint pontosan leírva.

Azon-aránt: azon irányban (Vadr.); — azonképen (Háromszék MNy. VI.316).

Azon-bakság : szószaporítás (Székelyföld Tsz.) [NySzót. *Azon bak nyúzás*].

Azontag (Háromszék MNy. VI.222).

Azontosan : azonnal? (Hetés, Dobronak Nyr. II.133).

Assag (*arzsag, urzsak, usag, ssazsa, szasag, szasak*) : piszkafa. — A közlők még a következő jelentéseit is ismerik: 1) pemete (= a piszkafa végére kötött kukoricalevélcsomó, a mellyel a kemence fenekét söprik); 2) bot, dorong, pózna; 3) nyárs; 4) mutató újj. Vö. NySzót. *asag wy.* — (Az *asag* alak csakugyan előfordul-e, vagy talán a Tsz.-beli *asag assag*-nak olvasandó?)

Báb : kép (Székelyföld Tsz.).

Bába. 'A borsajtó garatja fölé jön egy vastag deszkafödél, ez a m e s t e r; e fölé meg egy önálló darab fa helyeztetik = p a p, és e kettőt nyomja és szorítja a felső b á b á n által a préselő ember' (Göcsej, N.-Lengyel Nyr. VII.34).

Bába-fű (Zemplén m. Szürnyeg Nyr. X.323).

Babó : tetű (Szilágyság Nyr. IX.181). Dajka-szó?

Babuk : csecs, tölgy; *babugos* : csecses, tölgyes (Székelyföld Tsz.).

Bagdán : a vágó marhának valamely része (Debrecen Nyr. XIV.278).

Bagifona : düstel (Kecskemét Nyr. X.380). — Bogács?

Bagó-fű : pikó; premonda cipó (Somogy m. Tsz.).

Bajdora : 1) bamba, élhetetlen (Bihar m. Pocsaj Nyr. VI. 424); 2) ezermester; fűrő-faragó, minden kézimunkához értő ember (Cegléd MS.).

Bajusz — a búzán (Szentés Nyr. VIII.187).

Bálámutál : ácsorog, lopja a napot (?) (Abauj m. Beret Nyr. II.422).

Baltat : botot mesterségesen hajt (Somogy m. Tsz.).

Bamfli. 'A mulatság után bamfli lettem' (Gyöngyös Nyr. IX.332).

Bánkázni : játék neve (Somogy m. Tsz.).

Bánya : fazekaskemence (Rimaszombat Nyr. IV.560). Talán *banya*?

Bányu-gödör : ruca-csusztató (Szentés Nyr. VIII.187).

Barancska. 'Gója süti a barancskát' (gyermekversben) Kálmány L. Koszorúk II.198.

Barázsnyi : a föld színét kapával vékonyan fölszíni (Göcsej, Nagy-Lengyel Nyr. XV.574).

Bás ingyen úgy van : épen úgy van (Dunántúl Nyr. V.128).

Basdogos haj (Kalotaszeg Nyr. XVII.474).

Bassagol (Szatmár, Szabolcs, Ugocsa m. Nyr. IX.183).

Béved (*bévöd, bőved*) v. *bévöd estéje* Kecskeméten, Halason: Szilveszter estéje (Nyr. XIV.285; IV.284); Baranya m. Csúzán: karácsony estéje [?] (Nyr. XVIII.46).

Bébort: hóbert (?). „Idegen nyelv bébertja nyom”. (Moldva, Forrófalva, Arany-Gyulai Népk. Gyűjt. I.298).

SZINNYEI JÓZSEF.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

S z ó l á s m ó d o k.

Méggöbörödött az idő: zimankósra vált.

Kárpátó ölöget az istenattát: szidta.

Kábolgó a feje: szédül.

Göröncüli a torkom: riszálja.

Në sokat aggy, csak ugy kölletikíppen: kevesesset.

Alig liletődik: alig vesz lélekzetet.

Bele gyönyörödött abba a mi haszna leányba: beleszeretett.

Ugy hedergélt az uton, mind a rossz szekér.

Nincs szülessigem a tehinnek, csak szómárá bizonyitgatom, hát kevesesset ad biz a!

Mindén jó miz nyalattya magát: minden jó maga magát kedvelteti.

Megkoszosodik a farsang. (Akkor mondják, ha özvegy emberhez vagy asszonyhoz járnak először a faluban kocogóba, vagy csoszogóba.)

Jobb ha az ember előtt viszik a lámpást, nem utánno: jobb ha még életében ad a lelke üdvösségeért misére pénzt.

Mintha hámot huzna rajta, ugy típi: erősen.

Mégfoganyodott a virág: megillett.

Kálhás természetü: csökönyös.

Akkora a lábo, hogy a gádorfát kő neki hasznányi kaptafának.

Világi sora van: jól folyik a dolga.

Akkora vót a vetis, hogy a vargyu háta kiláccott belüle: kicsiny.

Fonalat visszáz: a rokkán visszahajtja, két szálát egybefon házi cérnának.

Lévő óráig győzködött a görccse (még meg nem lett a kis gyermek).

Szeretéd, ha elejbéd faragják a beszidét, asztán csak hâgátod: szereted, ha más beszél.

(Soprony m. Kisfalud. Nagy-Miháli.)

DOMONKOS ISTVÁN.

— Má, aszongya, alikhanëm annak attam.

— Hát rëggê bemëgy az öreg, aszongya :

— Hát ü fölsége, kérem, nálo van ám a Palkóná.

Asztá neki atta a kirá a lëányát. Haza mënt a zaptya a többihő. Aszongya :

— Hát mos, kedvezs gyerëkeim, tik is keressetek valami szërëncsét magatoknak.

Aszongya a legöreg'gyebbiknek a három köszt :

— Nízz a tükörbe, micsoda szërëncse van a világbo.

Bele níztek, hát látták, hogy ëk kirákisasszony igën örü egy gyürünek, a kit az öreg-öreg aptyátú kapott örökségbe, asztán aszonta, hogy ikább a zélettyit vesztené, mind a gyürünek valami baja vóna. Hát aszongya a középső :

— Törgyön ê a gyürü :

Asztán a gyürü êtörött a kirákisasszonnak az ujján. A kirákisasszony az egész világbo leveleket mëg ujságokat küdöt ki, ha valaki um mëk tunná az ü gyürüjics csinyányi, hos sënki së vënné eszre. Hát oda mënt a lëgfijatallabbik, a ki mindënt egészre tudocs csinyányi; asztám mëgmondatta valakivê, hotyha ü hozzájo hozzá mëty, hát akko mëkcsinájo. Asztán a kirákisasszony évádúta. Ü monta, a gyürü lëgyën egész, asztán egész lëtt a gyürü; asztán a kirákisasszont mëkkapta. Mikor má ais mëkházosodott, aszongya a zaptya a többi gyerëkéknak :

— Ha ê is vátok ëgymástú, azér a mestërsëktëk mindig ëggyüt lëgyëm, mer ëggyik a másik nekün nëm ér sëmmit.

Hád belenízëtt a legöreg'gyebbik megin a tükörbe, asztán látto, hogy ë nagy uraságnok ész szíp köpönyeg'gye vañ, asztá csak azom bánkódott, hogy a köpönyegnek valami baja esik. Aszongya a fiatalabbik :

— A köpönyeg lëgyën likas.

Asztán akárhán szabó fótozot rajta, és së tutta aszt a likad becsinyányi. Hát oda mënt a középső mëg a lekfiatalabbik; hotyha a lëányát nekik aggya, hát egészre csinyáják a köpönyegët. Asztán a zuraság évádúta, hon nekik aggya az ëggyetlën lëányát. Asztán a lëánt mëkkapta a középső. Hát a harmadik mëgen bele nízëtt a tükörbe magának szërëncsét keresnyi; asztán látto, hogy a tengerbe ën naty hajónak a fenekit kilüték; csak ujañ vóna szükségës, a ki asz mëkcsinyányi tunná. Asztán hama ôhíta a lekfiatalabbik öccsit. Hát oda szátok ahhó a hajóhó, asztán aszt az üzenetët üzente a hajós kapitánhó, hotyha a zü sarzsiját átaggya nekije. akko a hajót egészre csinyájo. Asztán a kapitány évádúta.

Hát így minnyájánok vót valami mestërsége. Asztán haza mëntek a zaptjukhó, nagyon gazdagok lëttek. Mëg most is ënek, ha mëg nëm hâtak.

(Veszprém m. Csetény.)

HALÁSZ IGNÁC.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és
minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

Két kötet. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: A magyar nyelv élete. — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárárok. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: A magyar nyelv szerkezete. — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszonyosságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondat.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre 5 frt.

Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

Teljes példányokkal (I—XIX. kötet) még szolgálhatunk.

Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

NYELVÖRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához (Délibáb-uca 16)
intézendők.

A MAGYAR NYELVŐR
kiadóhivatala.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond)

III. kötetének 8. füzeté, mely a «Vész» szótól egész a «Zsúp» szóig
terjedő anyagot öleli fel.

Az I—II. kötet füzetéi külön-külön, valamint díszes félbőr-
kötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Kiváló tisztelettel

Hornyánszky Viktor

könyvkereskedése

Budapesten, a M. T. Akadémia palotájában.

Kiadásunkban megjelent:

MAGYAR GYERMEKJÁTÉK- GYŰJTEMÉNY.

Szerkesztette

DR. KISS ÁRON.

Tartalom:

- I. szakasz: Felnőttek játécai ölbeli gyermekekkel.**
II. szakasz: Mondókák. Állatsalogatók. Állatriasztók. Más mondókák.
Játékra szólító mondókák. Kiolvasó mondókák. Hintázó
mondókák.
III. szakasz: Játékok.
Szómutató.
Jegyzetek.

Az ismert paedagogus szerkesztő előszavából közöljük a következőket:

„Az egyes játékoknak rendesen számos változatát vettem fel. E változatok, ha tartalomra nem különböznek is, különböznek kifejezésekre, különböznek összeállításra vagy dallamra nézve, s igen alkalmasak arra, hogy kellő tanulmány után az eredeti alak visszaállítására s úgy nyelvészeti, mint néprajzi vizsgálatokra alapúl szolgálhassanak.

A dallamok a játékokkal együtt küldettek be; azokat *Bartalus István* ismert zenetudósunk nézte át és *Sztankó Béla* s.-zenetanár úr rendezte sajtó alá.

Meg vagyok győződve, hogy nemcsak szalmakazal az, a mit nyújtok. A ki keresni akar, fog e gyűjteményben találni magot, sőt kalászt is. Más nemzeteknek ilyenmő gyűjteményeivel a mienk is kiállja a versenyt. Mindenesetre van most már egy mű, mely az eddigi gyűjtéseket lehető teljességgel magában foglalja s alapúl szolgálhat a további gyűjtéseknek és tanulmányoknak.”

E nagy nyolczadrétalakú, 33^{1/2} ív terjedelmű vaskötetnek bolti ára fűzve 3 frt.

Kiváló tisztelettel

Hornyánszky Viktor

könyvkiadóhivatala

Budapesten, V., a M. T. Akadémia épületében.

1892.

SZEPTEMBER 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXI. KÖTET. IX. FÜZET.

BUDAPEST, 1892.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

	Oldal.
Hangsúly és szórend. <i>Kicska Emil</i>	385
Rokonértelmű szók: Tapos (tapod, tipod, tipőd, tiper, topod). Gázol. Kopik (kopdogál). Vásik (vásódik). <i>Bélteky Kálmán</i>	395
Az egyetem magyarsága. <i>Szarvas Gábor</i>	399
Irodalom:	
Latin elemek a Magyar nyelvben. <i>Kőrösi Sándor</i>	408
A palóc nyelvjárás. <i>Bartha József</i>	416
Helyreigazítások. Magyarázatok:	
Bartzafalvi új szavai. <i>Zolnai Gyula</i>	424
Zsolozsma. <i>Steuer János</i>	425
'Csak úgy' és 'csakúgy'. <i>Kardos Albert</i>	426
Nő, né. <i>Lehr Vilmos</i>	428
Nyílt levél a szerkesztőhöz. r. s. t.	429
Népnyelvhatományok:	
Szólamódok. <i>Domonkos István</i>	431
Tájszók. <i>Vozdri Gyula</i>	432

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXI. kötet.

1892. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

HANGSULY ÉS SZÓREND.

A szives olvasó még emlékezni fog, hogy tavaly a hatodik forma tárgyalásánál szakítottuk félbe értekezésünket (l. Nyr. XX. 491). E forma mondatai így hangzottak: 1. Vág fát (pozitív állítás). 2—3. Nem vág fát (pozitív tagadás és negatív állítás). 4. Nem nem vág fát (negatív tagadás).

Ha e forma tagadó mondatait az első forma mondataival, az egybeillesztve szerkesztett mondásokkal állítjuk szembe, a következő sémát kapjuk.

Pozitív mondás.	Pozitív tagadó ellenmondás.	Negatív mondás.	Negatív tagadó ellenmondás.
<i>Fát v á g.</i>	<i>Nem vág fát.</i>	<i>Fát n e m v á g.</i>	<i>Nem nem vág fát.</i>

E sémából megtetszik, hogy mind a pozitív mind a negatív mondást ugyanazon módon tagadjuk. A tagadás módja abban áll, hogy az előre bocsátott tagadó szócska után fordított rendben következnek a szerkesztmény tagjai, azaz hogy tagadva mintegy visszamondjuk a mondást. Mind a pozitív mind a negatív mondás tagadásánál az általánosabb, a határozandó fogalom következik a tagadás jele után. A különbség csak az, hogy ott pozitív, itt negatív a határozandó fogalom, a mi a tagadás módjára nézve semmi különbség.

De ha B tagadta a mondást, A-nak is szabadságában s hatalmában áll ellenmondani, azaz állítani, a mit előbb mondott. A mondatok ekkor így következnek egymás után:

<i>Fát v á g,</i>	<i>nem vág fát,</i>	<i>vág fát.</i>
<i>Fát n e m v á g,</i>	<i>nem nem vág fát,</i>	<i>nem vág fát.</i>

Látnivaló, hogy az állító ellenmondásnál is fordított rendben következnek egymás után a szerkesztmény tagjai. De nem csak a szórendet fordítjuk meg, ha ellenmondunk, hanem a hangsúlyt is, még pedig mind helyére mind erejére nézve. A mondásokban a határozó fogalmat, az ellenmondásokban, már t. i. a teljes ellen-

mondásokban, mert csak ezekről van most szó, a határozandó fogalmat hangsúlyozzuk. S hogy az ellenmondás hangsulya erősebb a mondásénál, a taval előhordott okokon kívül még egy ad hominem argumentummal is támogathatjuk. Gyakran hallhatni ugyanis azt a megjegyzést, hogy a tagadás erősebben hangzik az állításnál. Ez, ha tisztázzuk a fogalmakat, nem áll ugyan, de épen ez által bizonyítja állításunk igazságát. A mi sémánkból inkább az következne, hogy az állítás hangsulya erősebb a tagadásénál, mert a rekontrázó még erősebben szokott kiáltani, mint a kontrázó. De ezt nem akarjuk állítani már csak azért is, hogy a hangsuly erőfokait ne szaporítsuk még eggyel. Mi, legalább a mi az értelmi hangsulyt illeti, nem tartunk Volf Györggyel, a ki a hangsuly erejére nézve isten tudja hány fokot, az ő szavaival élve, 'csodálatos változatosságot' akar megkülönböztetni (Nyr. XXI.69). Ha nekünk a hangsuly erejére nézve oly töméntelen sok fokot kellene megkülönböztetnünk, akkor sohse gázolnánk ki az útvesztőből, melybe ez értekezés megindításával beléptünk. De közönségesen a pozitív mondást szokás állításnak nevezni. Maguk a logikusok is összezavarják e fogalmakat. Beszélnek ugyan mondás—ellenmondásról is, de állításon mégis, sőt kiváltképen a pozitív mondást értik. Előttük tulajdonképen csak két mondatnak van némi becsülete, a pozitív mondásnak, melyet állító ítéletnek s a pozitív tagadó ellenmondásnak, melyet tagadó ítéletnek neveznek. Egyéb mondatokkal, mint határozatlan, végtelen sat. ítéletekkel csak amúgy kutyafuttában törődnek s a melyekkel épen nem tudnak boldogulni, fitymálva mellőzik, azt tartva felőlük, hogy csak az okos emberek bosszantására koholta őket az ostoba közbeszéd. Természetes, hogy a ki a pozitív mondást tartva állításnak, azt mondja, hogy a tagadás erősebben hangzik az állításnál, az ugyanazt mondja, a mit mi, t. i. hogy az ellenmondó hangsuly erősebb a mondónál.

Mondás és ellenmondás tehát nem csak az értelemre, hanem a külső formára — a szórendre és hangsulyra — nézve is ellenkező dolgok, legalább az előttünk fekvő példában. Hebehurgyaság volna egy példából mindjárt azt akarni kisütni, hogy a mondás és ellenmondás formája minden esetben a sémabeli volna, vagy még inkább elvetve a sulykot, azt következtetni, hogy e forma az emberi gondolkozás általános törvénye volna. Fordítsuk csak az imént fölállított séma hat mondatát más nyelvre, pl. latinra vagy németre s azonnal meggyőződhetünk, hogy más formában is ugyan-

azt mondhatjuk. Fölösleges dolog talán megjegyeznünk, hogy a latin mondatok hangsúlyát úgy jelöljük, a mint ma szoktuk őket hangoztatni, ha értelmesen akarjuk kifejezni.

Caedit <i>lignum</i> ,	non caedit <i>lignum</i> ,	caedit <i>lignum</i> .
Er hackt <i>holz</i> ,	er hackt <i>kein</i> <i>holz</i> ,	er <i>hackt</i> <i>holz</i> .
Non caedit <i>lignum</i> ,	non non caedit <i>lignum</i> ,	non caedit <i>lignum</i> .
Er hackt <i>kein</i> <i>holz</i> ,	—	er <i>hackt</i> <i>kein</i> <i>holz</i> .

Ime a latin s német mondásokban s ellenmondásokban csak a hangsúly van megfordítva épen úgy mint a magyarban, de a szórend nem változik. Ennek az az oka, hogy a latin s német mondásokban, mint már kifejtettük (l. Nyr. XX.388. és 437), nem előzi meg, hanem követi a határozó a határozandót.

Ha a hat latin mondatot, a közszokást követve, hangsúlyjelölés nélkül írjuk le, akkor csak három oly mondatot kapunk, melyeket szemmel is meg lehet különböztetni. Ezek a következők: caedit *lignum*, non caedit *lignum*, non non caedit *lignum*. Állítás, tagadás, kettős tagadás, mondják a logikusok. Mi pedig azt mondjuk, hogy a ki nem törődik se hangsúllyal, se szórenddel, annak a mondatok minőségére vonatkozó ítéletében meg nem bízhatunk.

De hogy igazságtalanok ne legyünk, megvalljuk, hogy a logikusok mégis törődnek annyit-mennyit legalább a szórenddel. Az efféle mondatokon: caedit *lignum*, est *mortalis* sat. észreveték, hogy a határozandó, a főbb fogalom megelőzi a határozót, az alsóbbat. Ez az észrevétel, mivel történetesen a latin volt a tudomány nyelve, az efféle szerkesztményeknél is beültött: homo *bonus*, voluntas *regis*, intra *muros*. Ez untig elégséges volt a 'helyes gondolkozás' amaz 'általános törvényének' fölfedezéséhez, hogy a határozandó, az általánosabb fogalmat illeti meg az első hely. Mikor aztán mai nyelveken kezdték a tudományt művelni, egyik-másik német logikus azt tapasztalta, hogy e szerkesztményt, 'homo *bonus*' épen megfordítva mondják németül: 'ein *guter* *mensch*'. Ebből nem azt következtette, hogy az a gondolkozás törvénye talán mégsem oly általános, hanem azt, hogy 'in der deutschen sprache ist es gerade umgekehrt, wie im denken' (Dr. Gust. Ad. Lindner: Lehrbuch der formalen logik, 7. Aufl. Wien 1890. 14. l.) azaz, hogy a német nem úgy beszél, mint a hogy gondolkodik. Ám legyen úgy. De aztán ne vegye rossz néven tőlünk, ha olykor azzal a tréfás közmondással élünk, hogy mégis csak huncut a német.

Ugyanaz a logikus idézett műve 11. lapján ezt mondja: „Der drang nach verselbständigung im denken und in der deutschen sprache ist so gross, dass man die ursprünglich durch beiwörter ausgedrückten abstracten begriffe oft durch hauptwörter hypostasiiert und mit ihnen gerade so, wie mit concreten begriffen arbeitet. So entsteht aus *schwarz*: *schwärze*, aus *tugendhaft*: *tugend*, aus *vernünftig*: *vernunft*“. Ezért a szószármaztatásért a gimnázium első osztályában megbuktatták volna Lindner uramat, mert legalább a két utóbbi példára nézve éppen megfordítva áll a dolog; a *tugend*-ből lett a *tugendhaft* s a *vernunft*-ből a *vernünftig*.

Mi az oka, hogy a logikusok sokszor ily sületlenségeket mondanak? Az, hogy ők a „gondolkodás törvényeit“ adják elő (nem keresik, mert szerintük Aristoteles óta föl vannak találva), „lehetőleg mellőzve a beszédbeli jelenségeket“. Ez pedig ép oly merész vállalkozás, mint az volna, ha valaki általános fiziologiát akarna írni, lehetőleg keveset hederítve az organikus testekben nyilatkozó fizikai tüneteményekre.

A séma hat magyar és latin mondata közt még mindig van kettő, melyeket se szemmel se füllel meg nem lehet különböztetni. Ezek a pozitív tagadás és a negatív állítás, melyek mind a szórendre mind a hangsulyra nézve azonosak, a magyarban: „**nem** vág fát“, a latinban: „**non** caedit lignum“. Ezek azért fontosak, mert maga az értelem is megengedi, hogy azonosaknak tekinthessük őket, nem ugyan a művelet minden csínja-bínjára, hanem csak eredményére nézve. Olyanféle engedelem ez, mint mikor a matematika is megengedi, hogy a $-1 : +1$ és $+1 : -1$ kifejezéseket azonosaknak tarthassuk, mert mind a kettő $= -1$. Az, hogy a pozitív tagadást és negatív állítást azonosaknak tekinthetjük, magában véve még nem volna valami nagy fontosságú dolog, de fontossá lesz az által, hogy az első biztos láncszemet szolgáltatja nekünk az azonosítások egész láncolatához.

A második láncszem szükségkép következik az elsőből. Ha a negatív állítás azonos a pozitív tagadással, akkor a pozitív állításnak is azonosnak kell lenni a negatív tagadással, mert az ellenmondó felek, mint már kifejtettük (Nyr. XIX.155), logikai értékükre nézve egyenlők. A „vág fát, **caedit** lignum“ azonos tehát ezzel: „**nem** nem vág fát, **non non** caedit lignum“. Hasonlóképen azonosítja a matematikus ezt a két kifejezést: $+1 : +1$ és $-1 : -1$, mert mind a kettő $= +1$.

Ennek az azonosításnak köszönhetjük azt, hogy a negatív

mondásnak nem kell szükségképen a negatív tagadás esetlen formájában ellenmondanunk, de hogy azt az egyenlő értékű pozitív állítás formájában is megtehetjük. Teljes ellenmondásnál a magyar beszédben csakugyan alig fordul elő a negatív tagadás; ritkaságnak mondható még a latinban is, mely, úgy látszik, nem idegenkedett annyira e formától; a németben annyira szokatlan az efféle mondat: *er hackt nicht kein holz*, hogy föl se vettük a sémába. Az *er hackt kein holz* negatív mondásnak a német mindig csak az *er hackt holz* pozitív állítással mond ellen.

Értekezésünk folyamában többször említettük már, hogy a mondásokat, ha ellen akarunk nekik mondani, ellenmondó feleknek tekintjük, ἑνὰ πρὸς τὸ ἀντιφάσιον, mint Aristoteles mondja. Ez ismét egy új szem az azonosítások láncolatából. A pozitív mondást pozitív állítással, a negatív mondást negatív állítással, mind a kettőt állítással kellene azonosítanunk. De a negatív mondásra nézve egy szemmel még tovább szoktunk menni az azonosítások láncolatában. Ha a negatív mondás azonos a negatív állítással, ez pedig a pozitív tagadással, akkor a negatív mondás is azonos a pozitív tagadással, azaz a negatív mondás annyi mint tagadás.

Ezzel a kettős azonosítással a helyett, hogy megkönnyítenők dolgunkat, csak összezavarjuk a fogalmakat s oly útvesztővel vesszük körül értelmünket, melyből alig bir többé kitalálni. A negatív mondás, negatív állítás és pozitív tagadás csak addig azonos egy dolog, míg a *non caedit lignum* vagy az *er hackt kein holz* mondatokat csak a papiroson látjuk magunk előtt s a magyar *‚fát nem vág‘* és *‚nem vág fát‘* még a papiroson se azonos egy dolog. A *‚nem vág fát‘* mint első és egy nyilatkozat, εἰς πρῶτος λόγος ἀποφαντικός (Aristoteles, περὶ ἐρμηνείας V. fejezet) negatív mondás, kontrárium, azaz mondó ellenkezője a *‚fát vág‘* pozitív mondásnak. Ha így hangoztatjuk: *‚nem vág fát‘*, akkor is negatív, de voltaképen már két mondás, melyeket bizonyos köteléknél fogva mégis egynek tartunk. Kettősnek a két hangsulynál fogva érezzük a mondatot. Ez a *‚nem vág fát‘* a *‚vág fát‘* pozitív mondásnak a mondó ellenkezője. Mihelyt a beszélő a mellett a föltétel mellett nyilatkozik, hogy mondása ellenmondásra találhat, akkor a *‚nem vág fát‘* már ellenmondás, még pedig mint első vagy legalább oly mondás, melyet a beszélő magáénak vall, negatív állítás. Végre, ha a beszélő mint másod mondást állítja az előző vagy előzőnek föltett pozitív mondás ellenébe, akkor a *‚nem*

vág fát' pozitív tagadás. A *'fát nem vág'* forma mint első mondas szinte negatív mondas, azaz mondó ellenkezője a *'fát vág'* pozitív mondasnak. Ebben az értelemben teljesen megegyez a *'nem vág fát'* negatív mondással s ez volt az oka, hogy értekezésünk folyamában (Nyr. XX.441) ennek helyébe tettük. Mint ellenmondás, *'fát nem vág'* rész szerint mond ellen az efféle negatív mondasnak: *'nem vág húst'*. Így ismerkedtünk meg vele legalább eddigelé. Alább ki fogjuk mutatni, hogy teljes ellenmondásként is élünk vele, ámbár csak akkor, ha meg vagyunk győződve, hogy senki se fogja rész szerint való ellenmondásnak tartani. De akár rész szerint való, akár teljes ellenmondásnak tekintsük, a *'fát nem vág'* mindig állítás, sohasem tagadás.

A negatív mondasnak a pozitív tagadással való azonosítását tehát legföljebb a *'nem vág fát'* vagy az egyszerű *'nem vág, nem jár, nem ül'* formára nézve engedhetjük meg, a *'fát nem vág'* mint egy mondas (ha így hangzik: *'fát nem vág'*, már két mondas) csak negatív állítással azonosítható. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a *'nem vág fát'*, vagy az egyszerű *'nem vág'* formát, akárhol látjuk a papiroson, rövidség kedviért mindig tagadásnak nevezhetjük. Igaz ugyan, hogy sokszor egyre megy, akár pozitív tagadásnak akár negatív állításnak nevezzük, de e nevezetek megválasztása mégse függ mindig önnön kényünktől.

Figyeljük meg pl. ezt a két mondatot: *'Magyarország nem volt, hanem lesz'* és *'Magyarország nem volt, de lesz'*. Az utóbbinak hallatára fölfortyan talán némely gramatikus, azt vitatva, hogy tagadás után *'hanem'* következik, nem *'de'* s hogy Széchenyi se így mondta azt, hanem úgy. Igaz. De azért mégis helyes mind a két mondat. Hogy ezt világosabban érezhessük, írjuk le a két mondatot így: *'Magyarország nem volt, hanem lesz'* és *'Magyarország nem volt. De lesz'*. Az elsőben kétségkívül ellenmondás a *'nem volt'*. Ellenmond ennek az állításnak: *'Magyarország volt'*. A másodikban nem okvetetlen ellenmondás a *'nem volt'*, mert mondas is lehet, melyet így különböztetünk meg az ellenmondástól: *'Magyarország nem volt'*. De ha ellenmondás volna is, akkor se szükségképen tagadás. Az első mondattal tagadja a beszélő Magyarország voltát, a másikkal nem tagadja nem voltát, sőt maga mondja, vagy legalább tűri, vallja, hogy nem volt. Az első mondat tagadás tehát, a másik nem tagadás. Ha pedig nem tagadás, mi lehetne más, mint állítás vagy negatív mondas? Mind a két mondat a feddhetetlen mondatok között követel tehát helyet magá-

nak s áll a grammatikus törvénye is, hogy tagadás után ,hanem' következik, nem ,de'.

A pozitív tagadás és negatív állítás különbségét jól érzi Ponori Thewrewk Emil is, a ki a Nyelvőr I. kötetének 446. lapján ,De, hanem' cím alatt értekezve ezen a példán magyarázza a különbséget: ,nem hallotta, hanem olvasta' és ,nem hallotta, de olvasta'.

A logikusok mindig azonegy dolognak, mint mindenki tudja, tagadó mondatnak, vagy legalább tagadó predikátumnak tartják a ,nem vág fát' formát. Ezzel maguk cáfolják meg s üres dicsekedésnek bélyegzik azt az állításukat, hogy ők nem a beszéd, hanem a gondolkozás formáival foglalkoznak. Mennyire uralkodik rajtuk is a nyelv, azt alig lehetne valamivel fényesebben bizonyítani, mint azzal, hogy a mi a beszédben azonegy formának látszik, a gondolkozásban is azonegy formának tartják. A ,nem vág fát' nem azonegy dolog a beszédben, nem volna azonegy dolog még akkor se, ha az eddig tárgyalt formákra nézve megengednők is, hogy teljesen azonosak, mert van még egy forma, a melyben a ,nem vág fát' kétségkívül más dolog. Ez az a forma, a melyben a ,nem vág fát' hangsúlytalan, pl. ,Péter nem vág fát. **Ma** nem vág fát. **Éjjel** nem vág fát. A **z udvaron** nem vág fát' sat.

A logikusok szerint ebben a formában is tagadás a ,nem vág fát', holott e föltevés ellen mind a beszédbeli forma, a hangsúlytalanság, mind az értelem határozottan tiltakozik. Hogy micsoda ez a hangsúlytalan ,nem vág fát', könnyebben megérthetjük, ha a szubjektum és predikátum kifejezéseket nem a szűkebb ὄνομα καὶ ῥῆμα, hanem a tágabb ὀνομασμένον καὶ κατηγορούμενον értelmében vesszük. A logikusok szerint ebben a mondatban: ,Péter nem vág fát' épen úgy ,Péter' a szubjektum s a ,nem vág fát' predikátum, mint ebben: ,*Péter* nem vág fát'. Szerintük mind a két mondat tagadó ellenmondás, ők e két mondatban nem látnak semmi különbséget. Azzal a kis különbséggel, hogy az egyik mondatban a ,Péter', a másikban a ,nem vág fát' hangsúlyos, ők nem törődnek, mert hisz a hangsúly csak a beszédben van meg, a mellyel nekik az ő vélekedésük szerint semmi közük. Ha szubjektumon nem nevezőt, hanem csak valami ὀνομασμένον-t, valami szőnyegen fekvőt, vagy szóban forgót értünk, a mit már tudunk, a mire nézve már megegyeztünk, a mi ellen nem várunk többé ellenmondást; predikátumon pedig nem nyelvtani igét, vagy kopulált nevet, hanem azt értjük, a mit valamire nézve mondunk,

κατηγοροῦμεν : akkor ebben a mondatban : „Péter nem vág fát” a „nem vág fát”, azaz valaki, a ki fát nem vág, a fa nem vágó a szubjektum s „Péter” a predikátum. A fa nem vágóról mondjuk, hogy az Péter. A „Péter nem vág fát” tehát ezekkel a mondatokkal azonosítható : „A fa nem vágó Péter” : ὁ μὴ τέμνων ξύλον Πέτρος ἐστὶ : C'est Pierre qui ne fend pas du bois'. Igaz, hogy ez teljes megfordítása annak a rendnek, melyet a „Péter nem vág fát” mondásban tapasztalunk, de épen arra való a hangsúly, hogy a fordított rend meg ne zavarjon bennünket s azonnal észrevegyük, hogy hol a predikátum.

Miféle mondat tehát a „Péter nem vág fát” minőségére nézve? Azt hisszük, hogy ezt a főmondatot, „c'est Pierre”, vagy az oly mondatot, melynek „Πέτρος ἐστὶ” a predikátuma, még a legkonokabb logikus se tarthatja tagadásnak s ha mégis annak tartja, csak annak a jele, hogy a beszéddel, nevezetesen annak lelkével, a hangsúllyal nem törődik. Nekünk, kik magában a beszédben, a λόγος-ban keressük a beszéd törvényeit s a hangsúlyt, a legfontosabb formális dolgok közé számláljuk, a „Péter nem vág fát” állító ellenmondás. A megfelelő tagadó ellenmondásnak ezt tartjuk : „nem Péter nem vág fát” (οὐκ ἐστὶ Πέτρος ὁ μὴ τέμνων ξύλον, ce n'est pas Pierre qui ne fend pas du bois).

De a beszéddel nem lehet nem törődni, legalább nem abban az értelemben, a melyben a logikusok nem akarnak vele törődni. Ha ők azt hiszik, hogy fölötte állanak a beszédnek, midőn a gondolkozás törvényeit vizsgálva, semmibe se veszik a beszéd törvényeit, igen csalatkoznak. Mennél kevésbbé törődnek a beszéddel, annál nagyobb a hatalma rajtuk. Az, hogy a „Péter nem vág fát” formát tagadó ellenmondásnak nevezték el, szinte csak annak a bizonyossága, hogy ők nem urai, hanem csak vak végrehajtói a beszéd törvényeinek. Ezeket a mondatokat : „Petrus caedit lignum. Petrus non caedit lignum. Non Petrus caedit lignum. Non Petrus non caedit lignum”, a hangsúllyal nem törődve, ekként hangoztatták : „Petrus caedit lignum. Petrus non caedit lignum. Non Petrus caedit lignum. Non Petrus non caedit lignum”, azaz, midőn azt hitték, hogy a hangsúlyt, mint csupán beszédbeli jelenséget, kidobták az ajtón, az bejött az ablakon. Természetes, hogy így hangoztatva a „Petrus non caedit lignum” mondatot, mindig tagadásnak kellett tartaniok.

Midőn az imént említett négy mondatot a maguk módja szerint hangoztatták, egyszersmind két oly formának jöttek nyo-

mára, a melytől méltán égnek meredt minden hajuk szála. Ezek a *Non Petrus caedit lignum* (vagy: *Non Petrus caedit lignum. Nem Péter fát vág*)-s a *Non Petrus non caedit lignum*. Maguk e formák, mint alább látni fogjuk, megvannak ugyan a beszédben, de helyes alkalmazásuk attól függ, hogy mit öntünk beléjük. Annyi bizonyos, hogy efféle mondatok: *Non equus currit. Non equus non currit. Non homo est mortalis. Non homo non est mortalis* sat. nem fordulnak elő a beszédben. A logikusok abban a hiedelemben, hogy a beszédben találták őket, szidták a közbeszédet, hogy semmi-mondó, üres ítéletek szerzésében telik kedve, holott csak saját elméjük koholmányát gyalázták. Hogy ily nyakatekert mondatok nem fordulnak elő a beszédben, azt a magyar nyelvből könnyebb általlátni, mint a latinból. Mert míg ebben csak a hangsúly megfigyelése mellett igazodhatunk el, addig a magyarban a szórend is segítségére jó a vizsgálódónak. Avagy hallott-e valaha valaki ily magyar mondatokat: *Nem Péter fát vág. Nem a ló zabot eszik. Nem a bort megitta*? A ki logikát nem tanult, bizony nem hallott.

A hangsúlytalan *„nem vág fát”* tehát se állítóvá se tagadóvá nem teszi a mondatot. Mindez mástól függ. Micsoda hát ez a *„nem vág fát”*? A *„vág fát”* negativuma, épen úgy mint a *„nem jó”* a *„jónak*, a *„nem boldog”* a *„boldognak*, a *„nem igazságos”* az *„igazságosnak*, a *„meg nem fejthető”* a *„megfejthetőnek*, a *„hozzá nem járulható”* a *„hozzájárulhatónak*, a *„munka nem bíró”* a *„munkabírónak*, az *„étel nem kívánás”* az *„ételkivánásnak*, a *„hús nem étel”* a *„húsetelnek* a negativuma. Ezek közül a *„nem boldog*, *„nem igazságos”* kifejezések helyett a magyar ember inkább a *„boldogtalan*, *„igazságtalan* kifejezésekkel szeret élni, a *„meg nem fejthető*, *„hozzá nem járulható”* egyaránt váltakozik a *„megfejthetetlennel*, *„hozzájárulhatatlannal*, a *„nem jó*, *„munka nem bíró*, *„étel nem kívánás*, *„hús nem étel”*, valamint a *„nem vág*, *„nem lát*, *„nem eszik*, *„nem siet*, *„nem emlékszik”* sat. kifejezéseknek nincs megfelelő másuk. Tudtunkkal csak a latinban van némely ige negatívumára külön kifejezés, pl. *nescio*, *ignoro*, s a magyarban a *„van*, *„vannak”* negatívumára a *„nincs*, *„nincsenek”*.

Abból, hogy valamely mondatban efféle kifejezés fordul elő: *„nem jó”*, még semmit se tudunk a mondat minősége felől. Faludinak következő két mondatát senki se fogja a benne előforduló *„nem jó”* miatt állítónak vagy tagadónak nevezni: *„A z istentelen p é l-*

d á k k a l szaporodik, vastagodik a nem jó (251. l.). Nem tudja meg- és elválasztani a jótól a nem jót' (608. l.). Ha ezt, a mit az igén kívül minden más szóra nézve meg szoktunk engedni, az igére is kiterjesztjük, akkor azonnal érteni fogjuk, mi az az ige negatívuma.

A logikusok azzal csapták be maguk előtt az ajtót, hogy az oly mondatot, melyben *nem*-mel szerkezett ige fordul elő, már ennél fogva tagadásnak tartják. Nekik e két mondat: „A ló nem eszik zabot” és „Nem a ló nem eszik zabot” mind a kettő tagadás, mert mind a kettőben *nem* előzi meg az *eszik* igét. Szerintük e két mondat csak abban különbözik, hogy az egyikben pozitív, a másikban negatív fogalom a mondat első fele. Minket a hangsúly és szórend tekintetbe vétele annak vallására kényszerít, hogy ama két mondat közül az első állítás, a másik tagadás, de mind a kettőben negatív a mondat másik fele. Ugyanez okból a következő két mondatot se tarthatjuk mind a kettőt állításnak: „A ló eszik zabot” és „Nem a ló eszik zabot”. Az első állítás, a másik tagadás. De megegyeznek abban, hogy mind a kettőben pozitív a mondat másik fele. Egyébiránt mellettünk tanuskodik a vox populi is, mely az efféle mondatot: „Nem én loptam el a csikót”, soha se tartotta állításnak.

A *nem*-mel szerkezett ige magában véve csak negatívuma vagy kontráriuma a *nem* nélkül álló igének. Maga Aristoteles se tekintette egyébnek. A περί ἐμπνησίας 3. fejezetében azt mondja, hogy az ige oly szó, mely időt jelent, pl. tanul, dolgozik. „De ezt, hogy „nem tanul, nem dolgozik” nem nevezem igének, noha időt jelent. Ennek a különbségnek (t. i. a tanul és nem tanul, dolgozik és nem dolgozik közt fönforgó különbségnek) megnevezésére nincs szó (t. i. a görög nyelvben), legyen tehát határozatlan ige, ἀόριστον ῥήμα”. Ha Aristoteles ismerte volna a pozitív és negatív kifejezéseket, a határozatlan igét minden bizonnyal negatív igének nevezte volna el.

Ha a negatív ige nem mint ὁποῦντις, hanem mint predikátum fordul elő a mondatban, akkor a szerint a mint a pozitív igének vagy csupán végső, azaz egy bizonyos, vagy akármely ellenkezőjét értjük rajta, vagy negatív állítással vagy pozitív tagadással van dolgunk. A pozitív állítás, + á és a negatív állítás, — á a vonal két végpontjához hasonlíthatók; a pozitív tagadás a + á ponton kívül akármely pontját jelenti a vonalnak, még a — á pontot se véve ki, a negatív tagadás (*nem nem vág fát*) a

— á ponton kívül szinte akármely pontját jelenti a vonalnak, még a + á pontot se véve ki.

Midőn az efféle mondatokat: *„Péter nem v á g fát. Magyarorszá g nem v o l t. Valaki nem énekel“* in praxi csupán pozitív tagadásoknak, vagy röviden csak tagadásoknak nevezzük, ezt csak bizonyos föltételek mellett tesszük. Az efféle mondatokat mindenkor másodmondásoknak tekintjük, azaz föltesszük, hogy megelőzték őket e pozitív mondások: *„Péter fát v á g. Magyarorszá g v o l t. Mindenki énekel.“* A negatív állítást pedig, minthogy a pozitív tagadás a — á pontot is magába foglalja, ezzel azonosítjuk. Ezt annál könnyebben tehetjük, mert teljes ellenmondásnál nem is a dologra, hanem csak a formára nézve áll fönn az ellenkezés, azaz nem magára az igére, hanem csak arra nézve, a mi az igét igévé, predikátummá teszi. Ez az ú. n. kopula, az igefogalom kategóriája. A kopula az egyetlen ige, melyet nem lehet vonalhoz hasonlítani. A + á és — á a kopulánál azonegy pont, két ellenkező irányból, mintegy jobb felől és bal felől nézve. Ennél a negatív állítás csakugyan azonos a pozitív tagadással s a pozitív állítás a negatív tagadással.

A *„nem v á g fát“* formát e föltételek figyelembe vétele mellett tehát bizvást tagadásnak nevezhetjük. Ellenben a *„fát n e m v á g“* formát soha semmi szín alatt se nevezhetjük tagadásnak, hanem csak negatív állításnak, mert mindig — á pontját jelenti a vonalnak, azaz végső ellenkezőjét a pozitív mondásnak.

KICSKA EMIL.

ROKONÉRTÉLMŰ SZÓK.

Tapos (tapod, tipod, tipőd, tipor, topod). Gázol.

Tapos : Kis pej lovam földedet nem t a p o s s a (Kálm. I.110). A fiad meg van halva, nem t a p o d j a küszöbödöt (Ar-Gyul. III.39). Azt mondja nem adja, inkább a sárba t a p o d j a (Nyr. XII.428). Csak üres árnyékát t a p o s o m a porban (Ar: B. h. IV). Ugy t i p o r j a a becsületes ember drága kincsét, a becsületét (Nyr. V.175). Nem a dicsőség szőnyegén t a p o d (Tompa: Bucsú). Mind a kettőt leszakasztá, talpa alá b é t i p o d á (Kriza: Vadr. 7). A féreg, ha t i p r o d, visszafordul fővel (Ar: Jókai ö.). Ne t i p ö d j e, ne t o p o d j a a pünkösdi rózsát (Nyr. V.281). Helyre ment a rossz csont, ha én m e g t a p o d t a m (Ar: T. e. VI). Mennél job-

ban tapodják a káposztát, annál hamarabb érik és jobb is (Dug. I.3). Mennyi hiábavaló teremtés t a p o s s a az isten földjét (Nyr. IV.32). Ne t a p o s s mint a marha más ember lábára (Kriza 74).

Gázol: Ágaskodik a ló, mintegy el akarja ellenét gázolni (Ar: T. e. III). Becsődült apródokon által isszonyu dühösen a szabadba gázol (Uo. V). Földig legázolom őket a nyelvemmel (Csok: Dor. II). Már három esztendőkön keresztül gázolt (Nyr. III.40). Meguntam már hozzád járni, ezt a nagy sarat gázolni (Népd. 8). Elismerlek akasztófa tövében, mért gázoltál Bede Gyuri véreben (Göcs. népd. 6). A virág, melyet zivatar elgázol, kókadva lehajlik (Ar: T. sz. VI).

Nyomólag rálép.

A láb hivatásszerű munkájában, akár pusztán a föntartás alapjául szolgál, akár pedig azonfölül előre juttat, tehát mind a helytállás mind a járás esetében, a test egész súlyát a földdel közleti s mindannyiszor a ránehezedés tényét t a p o s á s n a k vesszük. Az uccarovó a kövezetet, nyomtatáskor a ló, sérűn körben hajtva a kalászokat t a p o s s a. Ámde a mozgás színhelyén, valamint a szabadban, úgy elzárt, sőt gondozott területen is, a tapasztalat bizonyossága szerint lehetetlen, hogy az elvétele vagy többnyire szanaszét heverő holminak lépten-nyomon kitérjünk, a menés nem törődik az elébe vetődő kisebbszerű gözmével, hanem rajta teszi célirányosan útját s így nyilvánvaló, hogy a mint az egyik vagy a másik elénk kerül s az elviselni kénytelen terhet nem bírja el, enged és szétlapulva megsérül. Ezt számba véve a t a p o s á s nyomásában szemlélt, útjában helyel-közel rongáló haladás. A tárgynak a ráhágással szemben való tehetetlenségét fölhasználva, egy helyen állva és szántsándékkal is, vagy csak az egyik lábomat vetem rá s többszörösen előre-hátra csoszogatva végig sikárlom, vagy pedig mind a kettőt változtatva fölemelem és ugyanoda zökentem vissza s e sajtoló eljárás folytán az formát vesz, behorpad és a belső puhább vagy leves állomány nyílást találva, kitődul. Az ártalmas férget el-, a káposztát télire k i t a p o s o m. Röviden t a p o s a láb nyomása, mely néhol majd mélyítve, majd lapítva a gyöngébszerűt megveszti.

G á z o l az a vontatott és fárasztó menés, melynél a lábra az előrejutáson kívül, az elébe kертelt és ki nem kerülhető akadály elhárítása is vár s erre úgy ejt módot, hogy azt egész testével oldalt tolva, előfelé rést nyit s a mennyiben még tartóztatná, csök-

kenti azzal, hogy nagyobb és tovább lépve mintegy áthidalja. A gázolásnál, a midőn járatlan pályán újat kell vágnia, elménk csak azon van, hogy tova érjünk, az áthatolást bajosító környületek egyedül a menésre gondoltatnak s természetesen, a mi ellene szegül, azt erőszakosan eltávolítjuk vagy elnyomjuk. Innen gázol keresztül-kasul törve szánatlanul pusztítólag verődik előre. Tehát két ismertetője van: 1) hogy torlódásokat lábol meg és hogy 2) utána dült nyomok maradnak. A gázolásnak ki van téve a föld felszínén leledző bármely tárgy, ha erőnkől kitelik, hogy a gördítette nehézséget, a menés abbahagyása nélkül megszüntessük; így nemcsak elhatalmazott sűrű és magas tenyészet vagy széltibe fekvő rakás, hanem oly sekély is, melyen még gyalogjába átjuthatni (vö. gázló), sőt a haladás vízgyülemelésben, a hol az úszás még lehetetlen, hasítása és benne való tapickálással, tehát egyedül a gázolás módja szerint történik.

Tapos a járást bizonyos nézőpontból világítja meg, tehát nem különös neme, hanem mindenkor vele kapcsolatos jelenség; gázol oly váladója, mely jobban magasuló lábakkal, egyenletlen időközökben váltakozó hosszú lépéseket tesz s akkor kerül alkalmazásba, ha elébe gát kél és rendes folyamát megakasztja. A tapodás egyedül talpunk dolga, a gázolásnál előre nyomulva, a taposáson kívül lábunk szára előre, valamint kezünk oldalt tágit s ha hatásukban fogjuk föl, az a tárgyat helyén hagyja, ez eltéríti; ott a bántalom esőleges, ez a tudatunkban becsesnek ártására van; az nyomással, ez rontással is öltekezik. Tapos állva-járva ember és állat lábával, gázol mozgásban lévő járásnak (fahrwerk) bármily alkotású alapja is (szekérkerék, szántalp). Robogó vonat vagy gyorsan hajtott kocsik elgázol. Taposom a rétet: járom; gázolom a fűvet rajta: el is fonnyad.

Tapos alaki és értelmi változatai: tapod: a tér alját vagy a mi rajta van és ügyébe esik, csak a mennyiben óvhatatlan, illeti; tipor: lába alá kapja és megsemmisítőleg hágdos rája. A taposás és tapodás a járás tünetei és néhol az ipari földolgozás eszközei s a mennyiben bántók, ez jókora kimélettel, az sokszor figyelem hiányából észrevétlenül, a tiprás tagszeres lényeken, heves indulat adta erővel teszi. A kimenyült csont megtapodva helyre megy; eltapossa a kedves virágot, a ki elmerülve sétál; a gyűlölt ellenséget hasmánt vagy hanyatt vágva tiprom. A tiprás állva-gázolás, s ez menve-tiprás.

Rávitten *tipor* és *gázol* egymást árnyékozzák, mind a kettő ugyanis azt teszi, hogy nemesebb tulajdonságot tagadóba véve vagy rossz hírét költve bemocskol. Akár azt mondom: „becsületében *gázol*”, akár azt: „becsületét *tiporja*”, különbség nem támad.

Kopik (kopdogál). Vásik (vásódik).

Kopik: Nem mind szegény, a ki *kopott* köntösbe jár (Erd: Közm. 216). Ne járasd úgy a szádat, mert *elkopik* (Nyr. IV.34). Előbb *elkopik* a küszöböd, mintsem hozzád megyek (Uo. 325). A világot bejárja s mégse *kopik* a csizmája (Kriza: Vadr. 215). Idővel a csoroszlya is *elkopik* (Erd: Közm. 36). A mint *kopik-foszlik* a köntös: úgy *kopik* mulik az adósság (Fal. 283).

Vásik: Apánk evett almát, a mi fogunk *vásik* (Erd: Közm. 7). Itt van egy vaspálca, addig menj, míg *elvásik* (Nyr. X.41). Nekem anyám azt mondotta, ne *vásódj* a férjhez soha (Kriza 159). A vas is *megvásik* idővel (Nyr. XIX.43). Kocsin mennék, de igen *elvásott* a tengely (Nyr. XI.237). Ha a lábam térdig *vásik* is, addig járok, míg végire jutok (Kriza 366).

Merev tárgyak felszínén részek apródonként leválnak.

Az alkalmazással jár, hogy a tárgy idővel elveszti épségét mihelyt élek vele, óvhatatlan, hogy veszteg vagy érintetlen maradjon; hozzá nyúlok, fölveszem vagy leteszem, oda surlódik, járnak rajta, leesik sat. s a sokféle érintkezés egyike és másika, gyakoriságához és mértékéhez képest, az eredeti mezt leválasztva színvesztést és vastagságban való megfogyatkozást okoz. A *kopás* tehát, valamint a *vágás* is származtatólag a használat folytán való értetésből magyarázódik, benne a vékonyulás és hagyulás meghatározólag párosul. A romlás természetes lefolyást föltéve két fokot tűntet föl: valami elsőben *megkopik*, aztán szétmegy; az első még nem szünteti meg használhatóságát, de eleve rámutat, hogy tartóssága mulóban van, más szóval, a *kopást* bomlás szokta követni.

A *kopás* inkább laza: fás, szövedékes, földes, a *vásás* kemény: fém vagy szarunemű tárgyakon mutatkozik. Nyilvánvaló, hogy az állósabb szerkezet az utóbbinak nagyobb és több időt kívánó munkát ad. A *kopást* az első pillantásra fölismersző fakó szín, a *vásást* a támadt élénk fény bélyegzi; az a beljebb eső részek összeállását is gyöngíti, ez változatlanul hagyja. A *kopott*

ruha ernyed is, a vásott vas megmaradt halmaza továbbat is mered. Az irodalmi nyelv e vázolt különbséget leginkább e szó-lásban: ,vásik a foga valamitől' és ebben is oly értelemben tar-totta meg, hogy fanyar ízű gyümölcs vagy étel a fogon kívül érző szert, az inyt is megtámadja.

Rávitten k o p o t t: az untig hallott, értékét vesztette (kocsin-tással: elcsépett) szóbeszéd jelzése; vásottnak a rosszalko-dásban megrögzött gyereket mondjuk. ,Vásik a foga valamire' vagy (népiesen) ,vásódik valamihez': erősen kívánja, hogy szert tegyen reá.

Ide való: Vedlik. ,Kerülkezik-e a mandliban egy pár vedlett krajcár' (Nyr. VII.519). Megvetkezik. Ott van a kis ajtó, de hej megvetkezett (Ar: T. e. I).

BÉLTEKY KÁLMÁN.

AZ EGYETEM MAGYARSÁGA.

Plátó kétségkívül egyike a történet legnevezetesebb embereinek. Ismeri mindenki, a ki valaha regényt olvasott; ismeri még a bim-bódzás rózsálló korába lépő kisasszonyka is; tudja róla, hogy nagyon, de nagyon szerelmes egy gavallér volt. Innen mondják, ha két pezsgő vérű fiatalka beleoktalanodik egymásba: igazi plátói szerelem! De még egy más tekintetben is híres-neves ember volt ez a mi Plátónk. Volt (s tán még ma is van) egy hegy Attikában: Hymettos, kitűnő mézéről nevezetes. A csecsemő Plátó szülei e hegyre jövének, hogy áldozatot mutassanak be az isteneknek. Mialatt a szertartást végezik, a kisdedit egy mirtusbokorba helye-zék el. De midőn az áldozattétel befejeztével vissza térnek a bokorhoz, csodadolog, a mit szemük lát. Egy sereg méh zsongja körül a csecsemőt s ajkára repdesve mézet csepegtetének belé. E csoda később lelte meg magyarázatát, akkor, mikor a kised fölnevelkedett, férfúvá lett, a kinek ajkáról oly édesen, oly bűvös-bájosan folyt a beszéd, hogy a monda szerint, ha az istenek emberi nyelven szólnának, Plátó nyelvén beszélnének. Büszke is volt rá az egész görög nép.

Ékes nyelvű Plátói más nemzeteknek is vannak; de az ilye-nek másutt, valamint az égi üstökös, csak nagy ritkán, hosszabb időközökben tűnnek föl. Mi magyarok Hadúr istenünknek jóvoltá-ból, a kinek választott népe vagyunk, boldogabb sorsban része-

sültünk. Mi, különösen a második cseh tatárjárás óta, oly bőviben vagyunk e nevezetességeknek, hogy ha nyelvüknek hasznát vehetnék, akár az egész föld kerekiségének népét el lehetne látnunk Plátókkal. És minő Plátók, és minő nyelv! Ha tetszenék egyszer Hadúrnak, hogy emberi nyelven beszéljen, az ő nyelvüket választaná, magyar jogászaink nyelvén szólalna meg.

Csak egy kanálnyit meríték ebből a méz édességű nyelvnek özönéből s adom be izelítőül az olvasónak.

Egy elkeresztelési ügy került a gyomai járás főszolgabírája elé. Az ítélet a vádlottra nézve fölmentőleg hangzott. A fölmentés megokolása itt következik:

I n d o k o k: Vádlottat, eljáró hatóság annak kijelentésével, hogy írásbeli védekezésében hivatkozott a hasonló ügyben Nógrád vármegye alispánjának az 1890. évi 10086. sz. miniszteri rendelettel szemben felfejtett indokolását osztaná, a rendelet határozmányainak be nem tartása miatt ez uttal vétkesnek nem tartja, mert a vádlott elkeresztelt cselekménye által megsértett jogrend az által hozatik teljesen helyre, ha a rendeletben meghatározott idő alatt a megkeresztelt gyermek anyakönyvi kivonata az illetékes lelkészi hivatalhoz áttétetik. Logikai levonásában tehát a rendelet célja: az illetéktelenül elkeresztelt gyermeknek a saját törvényszerinti egyházába visszajuttatása; mi volt tehát természetesebb, mint hogy az eljáró első fokú hatóságok, a többek közt e hatóság is, a rendelet alapján hozott marasztaló ítéleteikben vádlottakat az önmaguktól át nem tett anyakönyvi kivonatoknak végrehajtás terhe alatti áttételére is kötelezték, úgy de legfelsőbb fokban e rendelkezés a büntetés fentartása mellett kivétel nélkül megváltoztattatván, szentesített a törvény által meg nem engedett elkeresztelés ténye. E felfogás által a hivatkozott miniszteri rendelet etikai alapjától megfosztatván, ezzel észszerűleg megszűnt annak büntethetőségi joghatálya is. Ezek figyelembe vételével a vád terhe s következményei alól vádlottat felmenteni kellett.

Vajjon hol, merre található föl az a forrás, a melyből ily dallamos, hárfaszerű, bűvös-hájos hangok fakadnak; s hol a méhek, a melyek Plátóink ajakát telisteli csepegtetik színmézük édességével? Ez a forrás a magyar Hymettoson, a magyar jogi egyetemen buzog föl, s rajta a döngicsélő mézgyűjtő méhek, hogy főképviselőjükről nevezzük meg őket, a Konekek.

A ki nem tudja meglelni nyitját ama különös jelenségnek, miként lehet az, hogy a magyar fiú, midőn a szülői házból belép

az iskolába, oda ép, egészséges nyelvérzéket visz be magával s midőn megférriasodva az egyetemből kikerül, érzéke megtompul, nyelve teljesen megromlik: az nyissa föl, a melyik épen keze ügyébe esik, a legelső jogi munkát, s a rejtvény, a melyet eddig megfejteni nem tudott, világos lesz előtte.

E műveknek bőséges számából szándékunk egynehányat kiválasztani, hogy nyelvüket tüzetes vizsgálat alá véve, rámutassunk arra a melegágyra, a melyben a magyar hivatalos nyelvnek idegenből csempészett, tövisekkel rakott színtelen és illattalan virágait az odarendelt kertészek jobb ügyre érdemes buzgósággal ápolják és tenyésztik. Ismertetésünket egy oly művel nyitjuk meg, mely a szakértők és a magyar jogirodalomban jártas és illetékes férfiak ítélete szerint egyike a jobbaknak, kiválóbbaknak s nyelv tekintében is kifogástalanabbaknak.

„Egyetemes európai jogtörténet“. Irta Hajnik Imre, jogtudor, a budapesti m. kir. egyetemen az európai és a hazai jogtörténelem ny. r. tanára, a m. tud. akadémia rendes tagja sat. Harmadik javított kiadás. Budapest 1891.

A hallott dicséreték, a melyek fülünkbe jutottak, mielőtt olvasásába belefoglunk, előre is kedvező hangulatot ébresztettek bennünk s nem csekély várakozással vettük kezünkbe e magasztalt munkát. De alig néhány levélnek átlapozása után arra a kedvezőtlen tapasztalatra jutottunk, hogy e várakozásunkban sok a csalódás. Azt elismerjük s szíves készséggel ki is szolgáltatjuk neki a bizonyítványt, hogy nem áll ugyan azon az alantas színvonalon, a melyen társainak, a jogi műveknek legnagyobb része, de a mi igazság igazság, azt is nyíltan ki kell mondanunk, hogy azoknak az idegenszerűségeknek és visszasságoknak, a melyek a napi sajtónak majdnem minden számát dísztelenítik, jó részt e munkában is föllelhetők. Vannak egyes helyei, a melyekben egy-egy használat avagy fordulat arról tesz tanúbizonyságot, hogy nyelvérzéke még nincs teljesen megfásulva; más helyei ismét a mellett szólanak, hogy tudatosan tartózkodik egy és más bevett és meggyökeresedett idegenszerűségtől; de egészében mégis azt a benyomást teszi ránk, hogy nem hazai földben fogant termék, hanem idegenből átültetett növény. Egyes szavai, szó- és mondatfűzései, mondatcsoportosításai, legtöbbször pedig szórendje mind arra vallanak, hogy a mű, a melyet olvasunk, nem eredeti dolgozat, hanem idegen példaképnek utánzata, nevezetesen valamely német nyelven írt munkának, vagy akár munkáknak a fordítása.

Szapora számmal látjuk alkalmazva benne majdnem leg többjét ama szóknak, a melyeket német-magyar szótáraink szerzői honosítottak meg s a melyeket különösen az ötvenes évek irodalma az eredetiek rovására terjesztgetett, úgy hogy ez utóbbiak manap már csak mint ritkaságok fordulnak néha-néha elő s szinte szokatlanokká váltak.

A legnagyobb pazarlások egyike az, a melyet ujságíróink, szónokaink és minden rendű és rangú hivatalbeliek a *képes* szóval űznek. A német a *bilden* igét nagyon pazarul és oly esetekben is használja, a melyekben más nyelvek (pl. a latin az *est*) a lét-igét alkalmazzák. Ujságíróinkhoz sat. szerzőnk is hozzácsatlakozik: a *képes* neki is kedvelt szava a közönségesen alkalmazandó *van*, s egyes esetekben *alkot*, *tess* igék helyett: „A római népelem a lakosság jelentékeny részét *képezte* (65). A törzsek előkelőbbjei tanácsot *képeznek* (58). A közös háztartás haszna közös szerzeményt *képez* (60). Egy közös őstől leszármazott családok jelentékeny embertömeget *képeznek* (60). A népjog osztatlan egészet *képez* (63). A szláv székek kormányzati központjait várak *képesték* (60) — e helyett: A székek központjai várak v o l t a k sat.

Hasonlókép német példakép szülte meg s alkalmaztatja fordítóinkkal a *létezik* (= existieren, vorhanden sein, es gibt) s a *bir* (haben) cselekvésszókat. Szerzőnk művében is nagy számmal találkozunk e használattal: „Államháztartás e korszakban nem *létezik* (55). Külön hivatás a hadszolgálatra nem *létesett* (56) — e helyett: n e m v o l t. „Külön csoportját a capitularéknak képezik azok, melyek II. Lajos korából is *létesnek* (71) — e helyett: m e g v a n n a k, f ő n n m a r a d t a k. „Megállapodott szervezettel egyikük sem *birt*, (50) — e helyett: egyiküknek sem v o l t. „A földesúr csak szolgálai felett *birt* hatósággal (54). A törzsfők *birták* a törzs összes vezetését (58). A fejedelem a starostáéhoz hasonló hatalommal *birt* (61) sat.

Az újabb irodalomnak, sőt a közbeszédnek is egyik dédelgetett, kedves és fölötte járatos szava a *képes*. Használata ugyan nem hibáztatható, de hibáztatható azért, hogy már egészen egyuralkodóvá vált, s miatta a *tud*, *bir*, *-hat* *-het* feledésnek indulnak. Böven találkozik vele az olvasó Hajnik művében is: „E kifejlett jog volt egyedül *képes* korlátozni az egyéni uralmat (11). Általánosabb érvényességű jogot még a frank királyok törvényhozása sem volt *képes* létesíteni (64) sat.

Járatos szavai szerzőnknek a *nélkülöz* (= entbehren) és *igé-*

nyel (= beanspruchen), *igénybe vess* (= in anspruch nehmen) német ráma szabott alkotások is: „Központosítást *nélkülösni* képes uralmak” (21) — magyarul: központosításra nem szoruló vagy: központosítás nélkül fönnállható uralmak. „Az idegen egyáltalában saját jogot *nélkülösött*” (63) sat. „Az egyház erős szervezetet *igényelt*” (31) — magyarosan: az egyháznak erős szervezetre volt szüksége. „Szervezkedésük egy századot *vett igénybe*” (22) — magyarosan: egy század telt el bele, vagy egy századig tartott, vagy egy század kellett rá, míg szervezkedhettek, vagy szervezkedésüknek egy századra volt szüksége sat.

Német szószerkezet másolatai a *fegyverképes* (= waffenfähig), *erőtéljes* (= kraftvoll) és nagyszámú társaik: „A *fegyverképes* csak önálló tagja a népnek (36). A nép összes szabad *fegyverképes* tagjai képezték a hadat” (56) — a magyar kitétel: *fegyverbíró, fegyverfogható*. „*Erőtéljes* és zsákmányszomjas népfajnak ismerték őket” (14) sat.

Ily előzmények után mondanunk is fölösleges, hogy a német nyelv szellemével könnyen eggyező szenvedő mondatszerkezetnek is nagy bőviben van e munka s a mi vele jár s gyakori megszokottságából következik, az *által* névutónak helytelen és fölötte szapora használata: „*Elmondattott* már fentebb (31). A népjog az istenség *által* megállapított erkölcsi rend kifolyásának *tartattott* (74). A rabszolga urának szerzett, *általa képviseltetett* (75). Az istenség *által* adott s csakis *általa* szabályozott hatalom (7). A jog, mely a római népnél jutott csak az élethez önállósághoz, ugyancsak *általa* a tökély magas fokára is *emeltetett* (11). Sokféle népelemek uralták Rómát, *általa*, mint a hellen-itali népfajtól idegenek barbároknak nevezve (13). A magyar törzsek *által* véghezvitt honalapítás” (59). De hogy igazságosak legyünk, nem szabad említetlenül hagynunk, hogy noha nem hódol meg a szenvedő alak alkalmazásában a takarékoság szabálya előtt, mindamellet egész műve folyamán a cselekvő mondatszerkezet az uralkodó. Sőt az illetén, a magyar nyelvnek eredeti, kiváló sajátosságán alapuló szerkezetek is, a minők ezek: *istenverte nyomorékja*; *szem nem látta, fül nem hallotta dolog*; *madárlátta kenyér* sat. elegendő számmal találhatók: „Közszokás létesítette” rend (62). A törzslakta vidék (67). A rendi szerkezet a birtokadta különbségen alapult” (75).

A most említett *által* névutón kívül a többiekkel is elég mostohán bánik el újabb irodalmunk. Közéjük tartozik, hogy e

helyen csak ezt az egyet említsük meg, a *fölött* névutónak a német *über* kaptájára szabott alkalmazása. A mai irodalom örül a párt *győzelme fölött*, szerinte a hadvezér diadalt aratott *az ellenség fölött*, Gusztáv erőt vett *indulata fölött* sat; pedig e használat visszássága menten szembeötlik, ha e mindennapi kitételeket állítjuk vele szembe: ,Örülök *rajta*, diadalmaskodott *lelkén* a bosszú. erőt vett *magán*‘. Hajnik e tekintetben hasonlóképen az újabb irodalom nyomait követi: ,Az *alattvalók feletti* abszolút uralomnak mintaképe (10). Rómában az állam mindenhatósággal uralkodott *polgárai felett* (10). Az *arabok felett* kivivott fényes győzelem (19). A hűbériség a *törzsélet felett* diadalmaskodott‘ (71) sat.

Ha valamely deverbális főnevet adverbiummal kell meghatározni, a német nyelv ,legnagyobb részt kényszerűségből‘ ez adverbiumot az illető főnév után helyezi el, pl. *der sieg über den feind, die auswanderung nach Amerika*; a magyar ellenben a határozó szót vagy pusztán, vagy a *való* igenév segítségével a meghatározandó főnévnek elébe teszi, mint: *az Amerikába kivándorlás, az ellenségen való győzelem*. Szerzőnk e tekintetben majdnem kivétel nélkül a német szabálynak hódol: ,Nem a feltétlen *alávetés a fátum alá*, hanem a folytonos *küzdés az ellen* (7). A germánok e békés *áttelepülését a római tartományokba hódításaik és elterjedésük* egész *Nyugat-Európára* váltják fel (15). A kereszténység *hatását az emberi haladásra* csak a középkorban kezdte gyakorolni (31). *Szervezkedése nyugat-európai irányban* megindul (59). A trón, melyet ez ünnepélyes *behelyeskedéssel* a fejedelmi *székbe* foglalt el‘ (61) sat. sat.

Különösen visszás s többszörte az értelmesség rovására eső a főmondatoknak egy vagy több mellékmondattal olyszerű megszaggatása, hogy a főmondat állítmánya a mondatcsoportozat végére kerüljön. Pedig az e nemű mondattagolást rendkívül kedvelni látszik a szerző, mert nagyon bőkezűen él vele: ,*Ázsiában*, hova helyezik emlékeink az emberi nem bölcsőjét és nyulnak vissza a vallások gyökerei, *kell keresnünk a jognak első fejleményeit*‘ (6) — helyesen így állana: A jognak első fejleményeit Ázsiában kell keresnünk, a hová emlékeink az emberi nem bölcsőjét helyezik s a hová a vallások gyökerei visszanyúlnak. ,*Egy másik nép*, mely nem fénylett annyira, mint a hellen, a szellem adományaival, de mely a hódításra a legalkalmasabb tulajdonságokkal bírt, *teljesítette ezt*‘ (9) — magyaros szórenddel: Egy másik nép teljesítette ezt, mely a szellem adományaival nem fénylett annyira, mint sat.

„A magánjogot, midőn az a római népnél tört magának első ízben utat, rideg formalismus jellemezte, melynek szabályai szigorú követését, és pedig tekintet nélkül a változó közszokásra és köz-erkölcsökre, *követelték* (11). A *germánok* már elébb, hogy sem nagyobb vándorlásukat megindították, *letelepedve voltak* (37). Jóval *tágabb részt*, mint a kapitularék, *nyitott* a szokásjog uralmán a kivételes jogoknak keletkezése’ (71) — így javítandó ki: a capituláréknál jóval tágabb részt nyitott sat.

A mi a szórend dolgát illeti, ebben a tekintetben szerzőnk fölötte ingatag alapon áll és mindvégig jobbra-balra tétovázik: „Róma, melynek a középtenger szigetei és Brittania is *alávetve voltak* (13). Az európai míveltség és jogéletnek keletire és nyugatira szakadása már a középkort megelőzőleg *megindítva volt* (14). Kiolthatatlan harcvágy, mely erőteljes népeket *eltölteni szokott* (30). Innét az apró uralmak nagy tömege, a melyekben a gerinán individualismusnak a közérdek *alárendelve volt* (31). Különböző, de kivált hadi szolgálatok fejében *fogadott a ház ura szabadsorsú ifjakat házába* (39). *Csak kevesen közülök* emelkednek ki (50). *Nagy Károly törekedett* némi egyöntetűséget a kormányzatban létesíteni (51). A mentesség eszméje a germánoknál már régi. *Nyilvánult az már* korán a házi körnek a germánok által tulajdonított szentségében (53). *Okot a feljegyzésre szolgáltatottak* a frank uralomnak kiterjesztése, az éjszaki és a keleti germán törzsekre (66). E kifejezés a frank királyok rendeleteire *egyáltalában vonatkozik*’ (70) sat. sat.

A tudós szerző művének előszavában nem tesz ugyan említést róluk, de minden egyes fejezet homlokán lelkiismeretesen beszámol azokról az írókról, a kiknek műveit forrásul fölhasználta. E hosszúra terjedő lajstromban vannak angol, olasz, francia, latin szerzők; forrásainak tetemesen nagyobb része azonban túlnyomóan német. A hazánkban már sok század előtt letelepedett, s azóta is folyton-folyvást szaporodó németiség, a velünk határos nagy német nemzetnek előrehaladott műveltsége s a rajtunk hosszú három századon át uralkodó s bennünket minden eszközzel s teljes erejével germanizálni törekvő bécsi kormány oly hatalmas tényezők voltak, hogy erőszakos hatásukat társadalmunk minden rétegének meg kellett éreznie. Főuraink elnemzetlenedve németekké váltak, iparosaink nagy része a németiségből került ki, a kereskedés pedig majdnem egészen a német ajkúak kezében volt; mi természetesebb tehát, mint hogy időjártával ez a nyelv mintegy második hazai nyelvvé vált. Midőn tehát nemzetünk ébredezni kezdett s a

lefolyt idők mulasztásait pótolni, helyreütni iparkodva az irodalomnak új lendületet adott s komolyan hozzálátott a tudományok műveléséhez, jobban mondva átültetéséhez, fiainak nagy része, kivált pedig a tanultabbak már rendelkeztek az eszközzel, a német nyelvvel, a melynek segítségével belekezdhettek s bele is kezdtek föladatuk megoldásába. A német nyelvvel való korai megbarátkozás s annak tökéletes elsajátítása és birtoka szükségképen e nyelvnek irodalmára utasította őket; ebből merítették ismereteiket, ez vált tudományosságuknak kútforrásává; úgy hogy elmondható, a mi magyar tudományos munka újabb időben napvilágot látott, az legnagyobb részében német. Ha tehát jogtudósunk, a kinek művéről ez alkalommal szólunk, olvasóit tájékoztatlanságban hagyta volna is arra nézve, hogy kik és mik voltak főforrásai, láthatlanban is meg lehetnénk győződve róla, hogy e források, ha nem is kivétel nélkül, de nagy részükben azon a nyelven vannak írva, a melyből a szomorú, gyászos korszakról tanuskodó „muszáj” került.

E nyelvnek az ő művére is gyakorolt erős hatásáról már a fentebbi idézetek eléggé meggyőzhették az olvasót; de még kézzelfoghatóbb bizonyítékai e ténynek azok a nehézkes, mesterkelt s közbeékelte mellékmondatainak súlyával az emlékezetre nehezedő s gyakorta oly hosszúra terjeszkedő periodusok, hogy mire végükre ér az olvasó, belefárad, kimerül, s ha meg akarja érteni, újra kell kezdenie olvasásukat s előbb ízekre bontva az egyes tagokat, mindegyikéből külön-külön kihüvelyezni a bennük rejlő értelmet s így újra kerekded átlátszó egésszé alakítani.

Csak néhányat közlünk ezekből a bonyolult, nehézkes német periodusszerkezeteknek hű másolatából.

Az első fejezet a római egyháznak ama törekvéséről szól, hogy a nyugati kereszténységet saját hatalma alatt egyesíteni iparkodott. Ezután így folytatja a szerző: „E törekvésre egység felé, melynek megtestesítése egyházi téren a pápaság, a kereszténységnek a nyugaton szüksége volt, hogy kifejttesse a kellő erőt a középkori barbár népek alávetésére vallási és erkölcsi tanainak és egyzersmind azok művelésére is” (18). Ha ragaszkodunk a szerző szavaihoz, e hely mondatait, hogy világos értelmessé válják, ekként rendeznők el: „A nyugati kereszténységnek ez egységre, a melynek egyházi téren való megtestesítése a pápaság, kellett is szükségképen törekednie, hogy erejét kellően kifejtve a középkori barbár népeket vallási és erkölcsi tanainak alávesse” — a végen álló szók értelme homályos; ha a folytatás nem világosítana föl bennünket,

azt sejtendő, hogy az ,azok' szó inkább a ,vallási tanokra', mint a ,barbár népekre' vonatkozik. Értelme ez: s hogy őket műveltségre szoktassa.

A most idézett helynek ekként hangzik a folytatása: ,A kereszténység fentartása a nyugaton a nyugat-római birodalom bukását követett viharok közepette és a nyugat-európai barbár népek művelése, mely kettő képezte a pápaság világtörténeti hivatását a középkorban, világi hatalomkar segélyével volt [az] csak eszközölhető[k]' (18). Én így mondtam volna: ,A nyugat-római birodalom bukását követő viharok közepett a kereszténységnek a nyugaton fentartása s a nyugat-európai barbár népek művelése, e kettő volt a középkorban ugyanis a pápaság hivatása, csakis világi karhatalom segítségével volt végrehajtható.'

,Miután a papok hallgatást és békét parancsoltak volna, had és béke felett határoztak ott, vagy hoztak a nép számára jogot és intézték el ennek egyéb ügyeit, a melyeket kezelni hivatott tisztviselőket is ott választották' (36). A germánok népgyűléseiről van szó: ,Erre [a beszédekert követő, paizsaik összeverésében nyilvánuló tetszészajra], miután a papok parancsszavára csend és nyugalom állt be, had és béke felett határoztak, [az eredeti szöveg nélkül nem vagyunk tisztában vele, hogy a ,hoztak a nép számára jogot' szavakon törvényalkotást-e vagy igazságszolgáltatást, bíraskodást értsünk-e]; ugyanitt intézték el a nép egyéb ügyeit, s itt választották a nép ügyeinek elintézésére hivatott tisztviselőket is'.

,A kíséret (gefolge, comitatus) a házi köteléknek, a melyhez tartozók a ház ura vezetése alatt valóságos élet- és békeközösségben voltak a germán ősidőkben, idegen szabad egyénekre való kiterjesztése volt' (39). Megkísérlem a kettő szakasztott főmondatot elemezni: ,A kíséret kiterjesztés volt'; de a kíséret (gefolge) így van meghatározva: ,a germán ősidő ismert egy személyes köteléket, az ú. n. kíséretet, a melyben a népnek nem mindenik tagja, hanem csak egyesek állottak'. E szerint a ,házi köteléket (később) idegen, szabad egyénekre is kiterjesztették; tehát ,a házi köteléknek kiterjesztése volt' — mi? A kíséret? Lehet, a *kiséret* fogalmával nem vagyok tisztában, de sehogyse tudom megérteni.

,A vicariustól meg kell különböztetni a Vice-Comest, ki a grófnak nem végrehajtó tisztviselője, hanem a hatalomban helyettese volt. A grófnak, ha ez hatósága kezelésében kivételesen akadályozva volt, kiküldöttje állásából, midőn ezt állandósították, indulva ki, ő Vice-Dominus vagy Locopositus címet is viselt' (53) sat. sat.

E mutatványpéldák, a mint a t. olvasó is észrevehette, a 378 oldalnyi műnek csupán első 78 lapjáról vannak idézve. Ehhez még azon észrevételünket kell hozzacsatolnunk, hogy az e részben található kifogásoknak is, hogy sokat ne mondjunk, alig egy tizedét idéztük, ide nem számítva azt, hogy ritkábban előforduló germanizmusait, a minő például: „az emberek *társas életet vezetnek*” (2) = *ein gesellschaftliches leben führen*, említetlenül hagytuk.

Ha immár tekintetbe vesszük, hogy e művet a szakértők a jogi irodalom legjobb termékei közé helyezik, önkéntelenül is az a kérdés tolakodik elénk, minő lehet azoknak a jogi munkáknak a nyelve, a melyek utána következnek, s azoknak, a melyek jóval hátrább állanak tőle. Aztán e művet a M. T. Akadémia a Marczi-bányi jutalommal tüntette ki. Mikép magyarázzuk meg tehát magunknak azt a körülményt, hogy az akadémiai bírálók, a kik bizonyára a legilletékesebb szakférfiakból állottak, e különben érdekes munka nyelvét tartalmához méltónak találták s nem találtak benne semmi olyat, a min megütközhettek s a minnek kijavítását megkívánhatták volna? Mert a mint tudós szerzőnk buzgalmát és jóakarátát ismerjük, meg vagyunk győződve róla, hogy ha e kívánságuknak kifejezést adnak, azt minden bizonnyal kellő figyelembe vette volna.

Végül engedje meg a t. szerző, hogy egy óhajításunkat s azon reményünket fejezzük ki, hogy ha e különben becses műnek új kiadása válnék szükségessé, azt nyelvi tekintetben is oly fokra emeli, a minőn tartalmára nézve áll, s ezzel közönségének kezébe oly művet szolgáltat, a mely minden tekintetben a legkiválóbbak közé tartozik.

SZARVAS GÁBOR.

I R O D A L O M.

Latin elemek a magyar nyelvben. Irta Kovács Gyula. Budapest. 1892.

Hasznos munkára vállalkozott Kovács Gyula, midőn a „Latin elemeket a magyar nyelvben”, vagyis helyesebben: a m a g y a r n y e l v b e l i l a t i n e l e m e k e t gyűjtötte össze és dolgozta föl. Kár, hogy a nagy szorgalommal egybeállított, bevezetéssel, pótlékkal, hangtannal, tanulssággal és szómutatóval ellátott munkában sok latin eredetű szavunk hiányzik.

Mindenekelőtt azokra mutatok rá, melyek a NySzótárban is megvannak:

Amazon (NySz.) — klat. *Amasones* Duc.

Arpa: hárfa (NySz.) — klat. és olasz *arpa* Duc.

Barilla (NySz.) „Száz barillától 75 den.” — klat. és ol. *barile* cadus, dolium, amphora Duc.

Buffo (NySz.): [bufo; kröte]. — klat. *buffo* Duc.

Cédula (NySz.) — klat. „*Cedula* a lat. barb. *Scedula*, pro *Schedula*” Duc.

Festom (NySz.): [jactatio; prahlerei, das grossthun]. — klat. *festum* Duc.

Fragmonta (NySz.) — lat. *fragmenta*.

Kárpál (NySz.): redarguo [objurgo; tadeln, schelten]. — klat. „*carpare*, vox italica: *arripere*” Duc.

Kompástom (NySz.): compassum, *compastum*, solarium; sonnenzeiger, compass PPB.

Korámos (NySz.): [coramisiren]. — lat. *coram*, praep.

Kvietáncia (NySz.): nyugtatvány. — klat. *quietancia* Duc.

Látriás (NySz.): [adoro; anbeten]. — lat. *latria*: imádás.

Lemonya, lemonia (NySz.): mala limonia. — lat. *limonia*.

Magazinom (NySz.) — klat. *magasenum* Duc.

Mágos (NySz.) — lat. *magus*.

Melankólia (NySz.) — lat. *melancholia*.

Offerál, offerálás (NySz.) — klat. *offerare*, offerre Duc.

Portikus (NySz.) — lat. *porticus*: sülengang.

Portuláka: porcsin, porcsinfű. — lat. *portulaca*.

Portus (NySz.) — lat. *portus*: kikötő.

Silla (NySz.) [?] — lat. *squilla*, *scilla*.

Vikárius (NySz.) — lat. *vicarius*.

Ezek s még sok más latin eredetű szavunk (l. Simonyi: A magyar nyelv. I.118) bizonyára kikerülték Kovács figyelmét, a mi már csak azért is furcsa, mert munkáján meglátszik, hogy forgatta a Nyelvtörténeti szótárt; már pedig az itt kimutatott szók, a *portuláká*-t kivéve, mind megvannak a NySzótárban. Vagy talán csak a mai közmagyar nyelvben általánosan elterjedt szókat akarta tanulmányába fölvenni? De hát *amazon* és *cédula* csak eléggé használatos szók; miért nem vette föl ezeket? S akkor miért tárgyal ilyeneket, mint: *borbát*, *busa*, *falangya*, *jungáta*, *molina*, *mórál*, *onka*, *rosnika*, *sáf*, *sólya*, *torva*? Ki érti ezeket mai nap-ság, ha csak a historikusok és nyelvészek nem?

Kovács eljárásmódjára nézve némi világot vet az, a mit a 63. lapon az igékről mond: „Az itt felsoroltakon kívül — úgy mond — még rengeteg nagy azon cselekvésszók száma, melyeket a köz- és hirlapirodalmi nyelv szélteben-hosszában alkalmaz; leg-
többre semmiféle szüksége nincs nyelvünknek; a divat, a szokás kapta föl ezeket s hihető, hogy az öntudatra ébredt nyelvérték röviden le fogja magáról rázni e jórészt fölösleges cafrangokat. Ilyenek — hogy csak néhányat említsek — *akkomodál, agitál, aprobál, argumentál, kompromittál*’

Tehát ezekre nincs nyelvünknek szüksége; de vajjon azon gékre, melyeket Kovács fölvesz a latin elemek közé, csakugyan van-e szükségünk? pl. *disputál, diskurál, durál, korrigál, letácsol, óráll, pingál, pityizál, préssmitál, regnál, tángál, timporál*? Hisz ezen szók egy részének jelentését mai napság már nem is érti a nagy közönség, más részének magyar egyértékesét meg minden iskolás gyermek megmondja. Úgy látszik tehát, hogy Kovács maga se tudta, mit akar. Nem tudott határozott, világos tervet alkotni; mert épen azzal a kérdéssel nem volt tisztában, mit kell munkájába fölvennie, mit nem.

A magyar nyelvbeli latin elemek földolgozójától határozottan elvártuk volna, hogy a speciális magyar latinság adatait is összegyűjtse. Szarvas Gábor egy ízben rámutatott már arra a körülményre, hogy Ducange és Dieffenbach csakis az olasz, francia, spanyol és a germán nyelvek körében fejlődött középkori és kulináris latinságot vették föl szótárukba, de a magyar huszár-latinságot nem ismerik. Ducange és Dieffenbach ellenére is föl kellett volna tehát vennie az ilyen szókat, mint

Bónaóra (NySz.). „Rájött a bónaóra.” Az egrividéki palócságban: *bónahóra*. — lat. *bona hora*.

Fólios (NySz.): [folium libri; blatt]. — lat. *folium*. A magy. latinságban bizonyára használatos volt **folius* is.

Pipatórium. — Magyar- latinos alak.

Votizál (NySz.): szavaz. — klat. *votare*, *vovere*, *spondere* Duc. (Az olasz irodalmi nyelvben és dialektusokban nincs meg a *votizzare*).

Sok szót helytelenül származtat Kovács egyenesen a latinból; mert a hangalak vagy a történelmi adatok tanúsága szerint valamely más nyelv révén jutottak a magyarba; így pl.

Citrom. — Minden valószínűség szerint nem a lat. *citrium*-ból, hanem a ném. *sitron*-ból származik.

Dupla, dufla nem a lat. *duplus* plur. neutr.-ból, hanem az olasz *duplo* szóból magyarázandó (Sim: A magy. nyelv I.117). Az olasz eredet mellett szól az is, hogy legrégibb példánkban olaszból származó szövetnevek jelzőjeként szerepel: ,Kanavátz, dufla tafota. Dupla tafota öltözet' (NySz.). — A magy. *a* : ol. *o* hangváltozásra nézve vö. *pálya* : ol. *palio*, *kurta* : ol. *curto*, *spárga* : ol. *sparago*.

Fáklya. A lat. *facula* magyarban is *fakula* maradt volna; vö. magy. *regula* : lat. *regula*; magy. *iskátula*, *skatulya* : klat. *scatula*. Nagyobb valószínűséggel bír a Munkácsi magyarázata, mely szerint magy. *fáklya* : szláv *vakla*. De még ezzel szemben is tekintetbe veendő az olasz *fiaccola*, mely az *l* jésülésének is okát adja, ámbár tagadhatatlan, hogy az ily jelenség *i* elveszte nélkül is gyakori nyelvünkben.

Gála, gálya. Kovács a klat. *galaea*-ból, Schuchardt a szláv-ból (Nyr. XVIII.389), Simonyi az olasz *galea*-ból származtatja (A magy. nyelv I.117.). Ha fontolóra vesszük, hogy a klatinság jórészt latinos olasz vagy francia szókból táplálkozott s hogy az Adria partjairól az olaszokkal való közvetlen érintkezés folytán nem egy hajósműszó került nyelvünkbe (pl. *bárka*, *burcsella*, *csillye*, *gondola*, *náva*, *resztó*, *sajka*, *duga*, *gabara*, *gát*, *piom*, *rév*, *timon*), világos, hogy a *gálya* szót is olasz eredetűnek kell tartanunk. (Vö. ,A venencések jüvének 17 gályával.' (NySz.)

Gúla. Ennél a szónál megemlíti ugyan Kovács, hogy én olasz kölcsönszónak tartom, de azért mégis az újlatinból magyarázza. Pedig Nagyszigethi Kálmán (Nyr. XIV.405), majd később a NySz. érdekes és világos történelmi adattal is bizonyítja a szó olasz eredetét: ,Más egyéb tornyok Egyiptomban a görögöktől obeliskusoknak neveztek, az olasz fordítás szerint pedig gúlájának hivattatnak; mi ezt a szózatot megtarthatjuk a magyar nyelvben, míg a többi olasz szózatokon ki nem adunk; de a kinek kedve tartja, Hallerrel hegyes köveknek is nevezheti.' (Moln: JÉpül.)

Karmazsin. — náp. *carmosina*, ol. *carmesino*. A lat. *charmasinum* a magyarban *karmassinom*-má vált volna.

Kortina. A többi szövetnevekkel együtt inkább az olaszból, mint a klatinból magyarázandó. Azok az olasz kereskedők ugyanis, kik Árpád házbeli királyaink korában, vagy a kik Nagy Lajos vagy Mátyás korában (l. Csánki. I. Mátyás udvara) portékáikkal Magyarországot járták, nem klatinul, hanem olaszul beszéltek. (Vö. ,tetszin tafota, kortina.' NySz. Kovácsnál sajtóhibából ,testszin'-t.)

Lárva. — ol. *larva*. Figyelemreméltó, hogy a *maskará*-t is az olaszból vettük.

Lencse. A lat. *lens*-ből nem magyarázható meg a végső magánhangzó; ha pedig az ablativus vagy accusativus alakját vesszük is, már akkor is megmarad a *cs* okozta nehézség. *Lencse* nem lat. hanem szláv kölcsönszó: az ószl. *lešta*-nak felel meg, ami tudvalevőleg *lenstá*-nak olvasandó.

Letácsol: tacere jubeo (NySz.). — Thewrewk nyomán a lat. *taceo*-ból származtatja. Csakhogy Magyarországon sohase ejtették *cs*-nek a latin *c*-t, mert még a Volf említette első keresztény papjaink is velencések vagy furlániaiak voltak, a mely dialektusokban a lat. *c*-t (olasz *cs*-t) *g*-nek ejtik. *Letácsol* az oláh *tac!* (olv. *tács*): *h a l l g a s s!* szóból származik, a mely kifejezés erdélyi magyar uraink ajkán oláh kölcsönkép mai napság is dívik. A NySz. idézte példa is erdélyi embernek, Bethlen Miklósnak önéletírásából való.

Mina. Tudjuk, hogy mai nap is, régebben is, többnyire olasz munkások végezték nálunk az újabb és nehezebb technikai munkákat. Valószínű tehát, hogy *mina* az ol. *mina*-ból és nem a klat.-ból került nyelvünkbe.

Molina. Kovács megemlíti, hogy Miklošich szláv kölcsönvételnek tartja s mégis a latinból magyarázza. Pedig az idegen szóknál mindig hihetőbb, hogy a magyarságba teljesen beleolvadt dunántúli szlovének révén jutottak a magyarba, semmint a papok és diákos urak beszédéből.

Mula. Nemcsak Dunántúl, hanem országszerte használatos a *mulya* szónak 'balga, ostoba' jelentése. Dunántúli specialitás, hogy eredeti 'öszvér' értelmében is járatos. Különben is nekem nincs tudomásom róla, hogy a dunántúli köznép valaha jobban kultiválta volna a latin nyelvet, mint a többi magyarság; azt azonban tudom, hogy az olaszokhoz közelebb vannak, mint a többi nyelvjárások s így ezen a vidéken több az olasz kölcsönszó, mint egyebütt. Vö. még: *bamba*: olasz *bambo*, *buta*: ol. *bota*, *golyhó*: bergamói *cojo*, olasz *coglione*.

Mússa. Nagyon kérdéses, hogy a latinból vettük-e át. A NySz. szerint Zrinyi használja először a 'Szigeti veszedelem' invocatiójában, az I. ének 9. sorában: 'Múzza! te ki nem rothadó zöld laurusból viseled koszorúdat'. Ez szóról-szóra Tassóból van átvéve; Gerusalemme Liberata I. ének 9. sor: 'O Musa, tu che di caduchi allori...' — A NySz. második példája az olaszból dolgozó Faludira

mutat. Különben is a lat. *Musa* a magyarban *Músa*-vá vált volna. A quarneroparti és velencés olasz dialektus sajáttsága (s kétségtelen, hogy Zrinyi is ily kiejtéssel beszélt olaszul), hogy a két magánhangzó közt álló s-t majdnem *ss*-nek ejti.

Musika. — vel. ol. *musica*. A *ss*: s-re nézve vö. *Mússa* ol. *Musa*. (Vö. még Duc. lat. „*musica* nude pro Cantus”. A zene-művészet köréből vett egyéb olasz kölcsönszavainkra nézve vö. *banda*: ol. *banda*; *tenór*: ol. *tenore*; *szoprán*: ol. *soprano*; *basszista*: ol. *bassista*; *basszus*: ol. *basso* (a magyarban eufemisztikus latinos képzés); *kontrás*, *kontráz*: ol. *contra*; *szekundál*: ol. *secondare*; *pianó*: ol. *piano*; *szóló*: ol. *solo*, *assolo*; *ária*: ol. *aria*; *arietta*: ol. *arietta*; *gitár*: piem. *ghitara*, ol. *chitarra*; *flóta*: ol. *flauto*; *brácsa*: ol. *viola da braccio* (karhegedű); *cselló*: ol. *violoncello* (kis bőgő, kis violone); *trombita*: vel. *trombeta*, ol. *trombetta*; *lyiút*: ol. *liuto*; *bombardó*: ol. *bombardone*; *orgona*: ol. *organo*; *lármonya*: ol. *l'armonia*; *opera*: ol. *opera*).

Párt. — Nem a lat. *partes*, hanem az ol. *parte* szóból (Sim: A magy. nyelv. I.117). *Párt-feleim* ép oly összetett szó, mint *fogoly-madár* (*vogel*+*madár*), *fátyolkendő* (*faciol*+*kendő*).

Piskóta. Nem a klat. *bis cocta*, hanem a vel. *biscoto*, ol. *biscotto*-ból származik. Vö. magy. *biskóta* NySz.

Pogány. A lat. *paganus* a magyarban *pogányos*-sá vált volna, — ol. *pagano*. Ásbóth szerint a szlávból vettük át; az olasz alak azonban ép úgy szolgálhatott a magyarnak forrásául, mint a szláv.

Posta. A klat. mellett az ol. *posta* is figyelembe veendő, különösen ha meggondoljuk, hogy kereskedelmünk régente teljesen az olaszok kezében volt. (Vö. *bankó*, *csentész*, *dukát*, *forint*, *interes*, *kártabianka*, *kassza*, *kontó*, *lássias*, *patkó* [vel. *patacon*], *picula*, *bruttó*, *nettó*, *tára*, *kommenció* [náp. *commenzione*], *ráta*, *reskontó*, *somma*, *tucin*, *zéró*, melyek mind olasz eredetűek. Lásd a fiumei m. kir. áll. főgimn. 189^{1/2}. iskolaévi értesítőjében).

Rosmarin. A lat. *rosmarinus* a magyarban *rosmarinos*-sá vált volna. — vel. *rosmarin*, ol. *rosmarino*.

Saramonta és *szármentu*. Nem szükséges a lat. *sarmentum* többes számából magyaráznunk. — ol. *sarmento*.

Serte. A lat. *seta* bajosan vált volna *serté*-vé. Már akkor inkább a dim. *setula*, vagy az ol. *setola*: „serte” szóból magyarázandó.

Skarablya, *skarapna*, *skorpió*. A *skorpió* alakja lat. eredetű,

de *skarablya* és *skarapna* sem a lat. *scorpio*, sem *scorpius*-ból meg nem fejthetők. — ol. *scarabeo*.

Somma. — ol. *somma* (Sim.). A latinból a *summa* szót vettük át.

Sólya. Figyelemre méltó, hogy nemcsak 'talpat' jelent, hanem egy halfajnak is neve. — vel. *siola*, ol. *suola* : talp ; ol. *soglia* egy halfajnak a neve, mert alakja a cipő talpához hasonló.

Spinác. Hová lett a latin *spinacia*-nak *a*-ja ? — vel. *spinazzi*, ol. *spinace*. A *spinát*, *spenót* alak német eredetű.

Szardella. Az olasz halászok, kik a szardellát *Sardo*, *Sardinia* szigete táján, vagy Velence környékén fogták s a kereskedők, kik forgalomba hozták, nem középkori latinsággal, hanem olaszul beszéltek.

Szerecsen. A klatin *Saracenus* a magyarban *ssaracénos*-sá vált volna. A *cs-s* alak az ol. *saraceno* szóból származik, a régies *ssaracén* a vel. *sarazeno*-ban leli magyarázatát.

Tafota. Nem klat. *taffatta*, hanem ol. *taffeta* (Sim : A magy. nyelv I.117). Velencei és nápolyi kereskedők hozták ezt a szövetet hazánkba. (Vö. 'Fekete tafota azaz olasz módra csinált. Könnyű tafotából való adriai ruhát viselt' NySz.).

Tégla. — ol. *tegola*. A lat. *tegula*-nak nem veszett volna el az *u*-ja a magyarban (vö. *regula* : lat. *regula*).

Torta. A lat. *torta*-ból származik ugyan, csak hogy nem a magyar, hanem az olasz *torta*. Mi az olaszból kaptuk. Lásd a következő szót.

Tortáta NySz. — vel. *tortèta* : tortácska.

Tulipán. Az *n*-nel teljes alak a lat. *tulipa*-ból nem magyarázható. — vel. *tulipan*, ol. *tulipano*.

Váza. A lat. *vas* többes száma helyett sokkal alkalmasabb alapul szolgál a vel. *vaso*, *vase*, ol. *vaso*. (Vö. magy. *torzsa* : ol. *torso*, *pálya* : ol. *palio*.)

A 'Pótlékból' ide valók a következők :

Ákovita. A lat. *aqua vitae*-vel szemben talán inkább a vel. *aquavita*-ból származtatandó.

Palacsinta. A magyarba nem a lat. *placenta*, hanem az oláh *plęčinte* ment át. (NyK. XII.108.)

A Bevezetésben kijelenti Kovács, hogy művébe fölveszi azokat a szókat is, melyek latinból származnak ugyan, de nyelvünkbe nem közvetlenül ebből, hanem egy másiknak, pl. a szlávnak, németnek, olasznak révén jutottak. Az ily szók elé keresztet tesz.

Láttuk már az eddigiekből, hogy bizony sok szó előtt elmaradt a kereszt. Lássuk most azokat, melyeket kereszttel jelöl meg.

A szerző maga kimondja, hogy ezeket csak nagyjából említi föl; bővebben nem foglalkozik velük, mert ez az összehasonlító nyelvészet tág mezejére vezetne; főlemlíti inkább azért, hogy lássuk, minő és hány csatornán keresztül áradt a latin hatás nyelvünkbe.

Azon kezdem, hogy az ily szóknál a nyelvünkre gyakorolt latin hatásról és csatornáról szó se lehet. Maga a szerző is érezte, hogy nem tartoznak tárgyához, mert csak izelítőül akart belőle egynehányat adni. Hogy miféle szisztéma szerint válogatta ki nyelvünk idegen, de nem latin elemei közül, mit vegyen föl ily keresztes sallangnak, mit ne, azt talán maga se tudná megmondani. De lássuk, megállják-e helyüket a kritika világánál azok, melyeket fölvettem.

A *dékán* és *déssma* szóknál, melyeket Kovács a szlávból magyaráz, az olasz *decano* és római *descima*, a *gvárdián*, *gárgyán* szóknál meg az olasz *guardiano*, piem. *guardian* is figyelmet érdemelnek. (Vö. magy. *gárgya* NySz: ol. *guardia*.)

Kanavász nem a franc. *canevas*, hanem a vel. *canevazza* (velencei ejtés szerint *canevassa*), ol. *canavaccio* szóból származik.

Karmassin előtt nincs kereszt; pedig világos, hogy nem a lat. *charmasinum*-ból, hanem az ol. *carmesino*, vagy a ném.-fr. *carmoisin*-ből származik.

Kovács az idézetek dolgában néhutt egészen új methodust követ. Így pl. azt mondja: „†Csámpás, lat. *scambus*; olasz *gamba*, ósp. *camba*, a kplat. *cambuta* (krummstab) szóra vezetendő vissza. (Diez: Etym. W.).” Diezben ugyan hiába keresnők a *csámpás*: ol. *gamba* szófejtést; nem is Dieznek bűne ez a rokonítás, hanem az enyém, ki az „Olasz kölcsönszavakban” a magyar *csámpás* szónak eredetijére, az olasz *ciampa* (magy. *csámpa*) szóra mutatva rá, ennek etimonját keresem az olaszországban: „A *ciampa* szó, ez összes származékok alapszava, véleményem szerint (!) az olasz *gamba*, fr. *jambe*, ósp. *camba*: l á b szókkal függ össze, melyeknek eredeti jelentése Diez szerint: h a j l á s, t é r d h a j l á s”. Így írok e szóról az „Olasz kölcsönszókban”, a Nyr. XV. kötetének 353. lapján. Azóta Schuchardt fejtegetéséből (Nyr. XVIII.489) meggyőződtem, hogy az ol. *ciampa* nem tekinthető a *gamba* változatának; s ime Kovácsnál a magy. *csámpás* szó már egyenesen az olasz *gamba*-ból származik, még pedig Diez alapján.

A *borbély* szóról azt mondja: „Nem a németből vettük át, mert a németben *balbierer* volna (Körösi, Nyr. XIII. k.)”. Ez az idézet szavaimnak értelmetlen elferdítése. Én azt mondtam, hogy „a német népnyelvben *bader* és *balbierer* felelnek meg neki” (Nyr. XIII.418).

A *bordély* szóról azt mondja: „Körösi azt hiszi, hogy a magyar az olasztól vette.” Hogyan és honnan tudja Kovács, mit „hiszek” én a *bordély* szó felől, mikor sohase írtam róla? Különben, ha már hitet kell vallanom, megmondhatom, hogy én a német *bordell*-ből származottnak tartom.

Mindezekből világos, hogy az a 638 szó, miket Kovács nyelvünk latin elemeiként tárgyal, nemkülönben a „Hangtannak” és „Tanul-ságnak” adatai is részben pótlásra, részben erős rostálásra szorulnak. Így pl. azt mondja: „A latin *c* a kölcsönzött szókban gyakran *cs*-re változik, leginkább *e* és *i* előtt; pl. *csemete* (*cimata*), *csicser* (*cicer*), *csima* (*cyma*), *csimass* (*cimex*), *letácsol* (*taceo*), *palacsinta* (*placenta*), *szerecsen* (*saracenus*) sat. Az illető szókra vonatkozó megjegyzéseimből látható, hogy a lat. *c* nem a magyarban, hanem a kölcsönadó román nyelvekben, az olaszban, oláhban változott át *cs*-re s így ennek és egyéb ilyen hangváltozásoknak a magyar hangtanhoz semmi közük sincs.

KÖRÖSI SÁNDOR.

A PALÓC NYELVJÁRÁS.

II. Alaktani sajátságok.

A palóc nyelvjárás alaktanának jelenségei nemcsak hangtani tekintetben ütnek el a köznyelvtől, mint a legtöbb nyelvjárásoké, hanem gyakran vagy valamely régibb nyelvállapot megőrzését, vagy pedig egy újabb nyelvállapot kifejlődését mutatják. Valóban azon jelenségek, a melyeket nyelvjárásunk a szavak összetételében, a szóképzésben és szóragozásban föltüntet, méltán megérdemlik a figyelmet.

1. §. Szóösszetétel.

Nyelvjárásunk a szavak összetétele alkalmával legérdekesebb alakokat tüntet föl az ú. n. kihagyásos összetételben: *pukhas* (fölpuffadt, pukkadt has), — használatos *e* szó nemcsak a vele megjelölt tárgyról, hanem személyről is, pl. nagyon jóllakott vagy nagy-

hasú emberről. Hasonló összetétel: *éhtyúk* (éhestyúk) *bekapta mind* (mint) *az éhtyúk a taknyot* (köz-m.). Igen gyakori a tárgyrag elmaradása, pl. *sokér^o: de sokér^o barom, sok-nagyér^o marhája v^oótak*, — *ammond^oó vagyok* (azt mondó). Ez utóbbi kifejezés egyébiránt már a köznyelvben is eléggé ismert, de hiányoznak itt az ilyesféle alakok: *akkér^o (azt kérő) vagyok, akkév^oán^oók v^oón^oánk* (azt kívánók), *mi^o csak annér^o (azt néző) v^oón^oánk*, *hoj j^oó-ë* (hogyan jó-ë)? sat. Az itt utóbb felsorolt összetételekben a szókezdő mássalhangzó megnyújtása (*akkér^o*) korántsem az elmaradt tárgyragot (*azt*) pótoló nyújtás; a szókezdő mássalhangzónak ilyen megnyújtása a névelő (*a*) után a palócban általános: *ab bot* (*a bot*), *af fa* (*a fa*) sat. Különböző e kifejezések a palócban is elég szokatlanok már s többnyire csak az öregebb nemzedéktől hallhatók. Az igével való olyan kihagyásos tárgyi összetételek, a melynek a székelységben járatosak — *háztüs-néeni, búza-virág szédni* — nálunk nem honosak, ily esetekben a palóc mindig megtartja a tárgyragot: *háztüzet néenyi, búsavirágot szénny* sat.

Nyelvjárásunkban a határozós összetételek is elég nagy számmal fordulnak elő: *tejbe-kása, tejbe-gomb^oóta* (vagdalt tészta), *összë-marék, átalút, férhëménés* (férjhez-menés), *keresztössalma* (= semmi): *kérsztössalmát së tett egész nap* (semmit se tett). Itt kell megemlítenem a birtokragos alakoknak a *-beli* ragaszték-szóval való összetételét is, pl. *az én falumbelyi embër, at tã korodbelyi férfi, az ô korabelyi gyermek, am mi sz^oöll^oönkbelyi gyim^oöccs, at te házatokbelyi pëlëtyka, az ô kúttokbelyi víz*.

Érdekes példát képez a melléknévi igenévvel való jelzős összetételre a következő három szó: *hal^oó-por* (XVIII.459), *hal^oó-ruha, miel^oó gúnya* (vö. *író-papír, író-toll*). Gyakori szólás: *ágya még az isten m^oég a hal^oó porába is!*

A több szóból álló összetételek is elég gyakoriak a palócban, különösen, ha az összetétel első része melléknévül használt összetett főnév, pl. *tëngëlyvëg-szög, háromláb-szék* (háromlábú), *vendëg^oodal-rúd, lúdtolyú-pëнна, sãptojás-fing, sabssalma-kazal, marha-hús-lë*.

A mellérendelő összetételek között csak néhány palóc ikerszó van olyan, a mely a köznyelvben szokatlan, vagy talán épen ismeretlen, pl. *lépe-lápa* (völgyes tájék), *herce-hurca, hebre-hubra* (rendetlen), *pity-potty ember* (semmi-ember), *fídrës-fodros, hirges-horgos, nyirgenyurga, himba-limba*.

2. §. Szóképzés.

A palóc nyelvjárás a szóképzés terén is nagy számú eltéréseket tüntet föl a köznyelvvel szemben. És ezen eltérések között nem épen keveset találunk olyat, a mely a régibb nyelvállapot megőrzését mutatja, habár a legtöbb mégis újabb fejlődés szüleménye, különösen pedig analogia hatása folytán létrejött sajátosság, vagy kevésbbé fontos hangtani jelenség.

1. Iyeképzés.

A) I g é k b ő l.

a) M o z z a n a t o s i g é k. Említésre méltó mozzanatos képzések a következők: *-an, -en*: *bukkan* (zökken), *bukkan* (hirtelen ráakad), *horkan*, *nyekken*, *puhan* (hirtelen leesik), *mégijen* (megijed), *eloson* (hirtelen elszökik), *vakkan*; *-int* képzővel: *hajint*, *csavarint*, *kaparint*, *kanyarint*, *vakarint* sat. Gyakran járul az *-n* képzős igékhez a *-t* képző is: *hörpent*, *horkant* (nagyot horkantott), *osont* (elosontott), *pattant* (ostort pattogat), *vakkant*. Gyakorta használja nyelvjárásunk az *-ít* képzőt is mozzanatos igék alkotására ép úgy, mint a köznyelv, pl. *vállat vontt*, *oda se hederít* sat. Érdekes képzést mutat a következő két alak: *fújdtt*, *jajdtt* (denom.). Azonban az *-ít* képzős mozzanatos igéket nyelvjárásunk mégis inkább az *-int* végüekből szokta összevonni, pl. *hajtt*, *csavartt*, *kapurtt*, *kanyartt*, *nyomtt* (nyomint), *kukortt* v. *kukorint* (a kakas), *léhitt* (erősen lehel), *taptt* (tapint).

b) G y a k o r í t ó i g é k. Legtöbbször fordul elő a gyakorító igék képzésében a *-g* és az ezzel alkotott egyéb képzőbokok. Magánosan járatos a *-g* a következő igékben: *ácsorog* (VIII.282), *csemcsög*, *b^oódorog* (szédeleg), *duhog*, *k^oódorog* (bolyong), *kuttog* (ballag), *kukorog* (guggol), *h^oöbölög* (XIX.45), *h^oöbölög^os* (bolondos), *l^oödörög* (kóvályog), *picsog* (gyakran, soká sír), *szotyog*, *szotyog^os körfe* (magától lehulló), *támolyog* (dőlöng), *borzog a hátam*, *kaffog* (harapdál), *vakog*, *zsennyög* (mormog) sat. Gyakori képző a *-gat, -get*: *álligat*, *tanigat*, *hajligat*, *bizgat* (ingerel, háborgat) *észéget*, *fenéget* (fenyeget); — *-ng* és *-ngat* képzővel: *ácsong* v. *kácsong* (rendetlenkedik), *borzong*, *borzongat*, *kiborzongattya a hideg*, *hajlong*, *hajlongat* sat. A *-d* és képzőbokrai a következő alakokban érdemelnek nagyobb figyelmet: *-d*: *éréd*, *megérégzik a gyim^occs* (megérik), *fúllad*, *gyúllad*, *possad*; *d-ol* v. *d-ól* (dúl):

fordól, mozdol v. mozdól, fájdol v. fâjdól, megkondol v. megkondól, jajdol v. jajdól (denom.). A *d-ál* képzőbokor a palócban mindig rövid hangzóval divik még ott is, a hol a köznyelvben hosszúval járatos, pl. *harapdal* (közny. harapdál). Az *-l* és képzőbokrai: *ókomlál* (leskelődik), *kalyimpâl, kêrëncsêl, csökdécsêl, pârgol* (meggőzől), *kunyërâl, kuburcol, rigâl* (haját húzza), *sikâl, bak^aól* (a ló rázza fejét), *elsinkofâl* (elsikkaszt). Igen érdekes példát mutathatok még be az *l*-es képzésre a *sivall^o* szóban: *ës sivall^o lélék sê v^oót ott^{ég}* = egy árva lélek se volt ottan. A *-k* gyakorító képző szintén az *l*-lel kapcsolatban szokott legtöbbször előfordulni, pl. *bandúkol, csüröszköl, poroszkûl, nyúkâl, mêrkêl, s^eétikâl* sat. Az *-ús, -ész-szel* való gyakorító képzésre vonatkozólag a következő érdekesebb alakokat sorolhatom föl: *bengêss, fûrkêss, hajkâss, kaparrâss, kotorâss, szaglâss, tépâss, turkâss* sat. Végül a *-z*-t és képzőbokrait kell még megemlítenem; szokottabb alakok e képzőkkel: *fulkâroz, nevetkêrêz, patall^eéroz, reren^eéroz, sütkêrêz, bêngêz* (bengêsz), *kaparâz, ne kaparâss ott*.

c) Míve ltet ő íg é k. Sokkal érdekesebb jelenségek kötik le figyelmünket a míve ltet ő íg é képzés vizsgálatakor. A *-t, -at, -et, -tat, -let, és -sz* képzők használata nyelvjárásunkban is ugyanaz, a mi a köznyelvben; a velők alkotott íg é k közül mégis ki kell emelnem néhányat, a melyek a közbeszédben szokatlanabbak, ilyenek: *folyat* (tehenet közösít), *hâgat, sârat* (lovat közösít), *fâjtat* (fájlal), *könyvet nyomtat* (nyomat), *nyomtatásba olvasom*. Az *-sz*-vel való képzés a palócban nem valami nagyon gyakori, helyette inkább az *-t* járja; megemlítem mégis a következő *-sz*-vel képzett íg é ket: *êreszt* (érlel), *fêlneveszt* (felnevel), *ezêkêt is maj fêlnevesztyi as isten, nyugoszt* (nyugtat) és *nyugasztal: nyugassza v. nyugasztallya mēg as isten mēg a hal^o porâba is*. Legtöbb figyelmet érdemel a míve ltet ő képzők között az *-t*, melynek teljes alakja régenten az *-ojt* vala. Ezen eredetibb alakot mutatja még a palóc *-ajt, -ejt* számos míve ltet ő íg é ben: *fakajt* (Egerben: *fakît*), *fârajt* (Egerben így is: *fârit*), *hârajt* (v. *hârit*), *szârajt* (szárit), *szakajt* (szakít), *izzajt* (izzít v. izzaszt), *veszejt* (veszít), *feszejt* (feszít). Nyelvjárásunk olykor e képzőt az *-sz* helyett is használja, pl. *fúllajt* (fullaszt), *mebbomlajt* (bomlaszt), *szalajt* (szalaszt), *hullajt* (hullaszt) *szikajjt* (szikkaszt), *ugrajt v. ugraszt*. Más egyéb íg é kben e képző a rendes köznyelvi alakkal jön elő, de néhány ezek közül is érdemes a felemlítésre, pl. *âhít v. âjít* (megkiván vmit), *halít* (halaszt), *homlît* (szőlôt bujtat), *fârit* (Eger), *fitît* (fitat),

hurít (hurrogva lekiabál vkit), *karít*, (Egerben: *gurít*), *elvásít* (*elvástja a fogat*). Végül meg kell még itt említenem azt is, hogy az *-ít* képző a kalvinistáknál nagyon gyakran *-ét* alakban dívik, pl. *tanét* (tanít), *ásét* (ásít), *állét* (állít), *vakét*. Viszont Csokva-Omány községben ugyane képző *-ét* alakban megszokottabb: *állét* (állít), *tanét* (tanít), *gyógyét* (*gyógyít*) sat.

d) **Visszaható képzés.** Nyelvjárásunkban a szenvedő ige úgyszólván sohasem fordul elő s helyette kizárólag a visszaható alak használatos. Leggyakoribb képző itt az *-ógyik* (ódik), *-őgyik* (ödik), a melyet aztán derűre-borúra hozzáragasztanak mindennemű cselekvő átható igéhez, pl. *félállítógyik*, *félásógyik*, *méccsinálógyik*, *méffődőgyik* (megfoldódik), *mémmondógyik*, *ménészőgyik*, *kinyitőgyik*, *mémmutatógyik*, *kilyuggatógyik*, *méppirítőgyik*, *elszállítógyik*, *eltévőgyik*, *mevvágo gyik*, *mévvévőgyik* sat. Mindezen igék nem azt fejezik ki, hogy az alanyból kiindult cselekvés visszahat az alanyra, hanem azt hogy a cselekvésnek erre való irányítását egy más, rajta kívül álló ok hozza létre, tehát tisztán szenvedő értelműek. Hozzá is ragasztják a palócok ezen képzőt gyakran a valóban szenvedő alakú igékhez is, pl. *kévántatógyik*, *méccsinátatógyik*, *mégghántatógyik*, *kilyuggattatógyik*, *tanátatógyik*, *méttétetőgyik* sat. Egyéb visszaható képzők: *-kod*, *-koz*, a melyek a köznyelvben eredeti hosszú hangzójukat (*kód*, *kőd*) gyakran megtartják, nyelvjárásunk azonban rendszeren rövid alakban használja őket: *nyomakogyik*, *mennyomakogyik a szénakasal* (megnyomja magát), *bánkogyik* (bánkódik), *bírkosik*, *hánkogyik* (hánykódik), *gyürkösik* (gyürkőzik), *vetkösik* (vetkőzik), *mérkösik* v. *mérkőzik* (mérkőzik), *ráskogyik* (rázkódik). Az *-ul*, *-ül* visszaható képző nyelvjárásunkban az eredetibb *-ól*, *-öl* hosszú hangzós alakkal szokottabb ugyan, de rövid hangzóval is elég gyakran előfordul már, csak hogy az eredeti hang minőségének megtartásával: *indól-indol*, *mozdól-mozdol*, *péssdől-péssdöl*, *részdől-részdöl*, *rándól-rándol*.

B) N é v s z ó k b ó l.

Nyelvjárásunk denominális igeképzése a köznyelvtől nagyon kevésben tér el. Legjobban megérdemli itt a figyelmet az *-ul*, *-ül* képző, mely a palócban az eredetibb *-ól*, *-öl* alakkal járatos s ez csak igen ritkán rövidül meg, pl. *javól* (javul), *simól* (simul), *vadól* (vadul), *tágól* (tágul), *szépól* v. *szépöl*, *csendészól*, *méffásól* (megfásul), *kékól* v. *kéköl* sat. A denominális *-ít* képző köznyelvi

alakjában fordul elő, pl. *javít*, *kékt*, *szépt*, *nehézt*, *sárgít*, *simít*; de: *kilyukajt* (kilyukaszt), *elszélejt* (elszéleszt), *ébrejt* v. *ébreszt*, *mēghiggaszt* v. *mēghiggajt* (de így is: *mēghígt*). Az *-áss* (*-áss*) képző magas hangú alakja itt is az eredetibb *-éss*: *egeréss*, *epréss*, *ürgéss* sat. Főlemlítendőnek tartom még a következő denominalis képzésű alakokat: *pārgol*, *māsgol*, *lassnakol*, *til^oól*, *abârol* (*abállé* = abárolt leves), *benyakal*, *szâlul* (szálanként szétszed, XV.383), — *ürgésik* (ürgét fog), *görhésik* (görhét eszik), *gall^oós* (hintáz, *gall^oó* = hinta), *baglyoskogyik*, *pákosskogyik*, *kélletlenkogyik* (XVIII. Albert), *sűrűsögyik*, *ellenkogyik* v. *ellenkésik*, *csöcséréss* (V.181), *mēghírel* (meghül), *karmol* (csikar), *simakogyik* v. *simíkosik* (fésülködik, XIII.432).

2. Névszóképzés.

A névszóképzés terén nyelvjárásunk általában csak hangbeli eltéréseket tüntet föl, legfőlebb a kicsinyítő képzésben találunk újabb fejlődésű alakokra; — azonban a hangbeli eltérések nem ritkán egy-egy régibb nyelvállapot megőrzését mutatják.

A) I g é k b ő l.

A deverbális névszóképzésben igen gyakori a *-dalom*, *-delēm* képző még oly alakokban is, a hol a köznyelvben a rövidebb *-alom*, *-elēm*, vagy *-dal*, *-del* fordul elő, pl. *nyugodalom*, *gy^oösedelēm*, *diadalom*, *riadalom*, *türedelēm*, *veszēdelēm* (a veszély nem igen ismert), *viadalom* v. *viadal*. A *-dēk* képző *-tēk* alakban jön elő e szóban: *mosatēk* (mosogatás után felmaradt piszkos víz). Az *-l* képzőnek igen érdekes használatát látjuk a következő szóban: *harangütel* (vö. kötel, vitel).

A főnévi igenévnek rendes alakja: *-nyi*; előjön azonban néhány igében a *-nya* is, mely a személyragos *-nia* alakból van összevonva: *innya kell*, *írnya val^oó*, *tunnya k^oék ast* (tudni kellene), *húznnya*, *futnya*. A melléknévi igenév *-^ođ*, *-^ođ* képzője főnévi használatban igen gyakran zártabbá lesz, pl. *fērgetyű* v. *pergetyű* v. *sērgetyű*, — de viszont az eszközt jelentő, zártabb véghangú melléknévi igenév ugyanily használatban sokszor megtartja eredetibb véghangját, pl. *fúr^oó* (fúru), *sēpr^ođ* (söprű), *gyal^oó* (gyalu, *gyallanyi*), *vēs^ođ* (vésű). A déli vidéken a zártabb véghangú alak szokottabb ugyan, de a véghangzó ekkor is rendesen hosszú: *fúrú*, *gyalú*, *seprű*, *vésű* (Eger és Miskolc vidékén). A *-va*, *-ve* képzős határozó igenév csak Mikófalván és környékén járatos a *-val*, *-vel*.

rág analogikus hatása következtében ezzel egyenlő alakban, pl. *adval, kérvel, látval, szeretvel* sat.

B) N é v s z ó k b ó l.

A palóc nyelvjárás denominális névszóképzésében a birtokos -é után a többes számi -i képző nem igen ismert. Az említett -é mellett tehát a birtok többségét a palócban semmivel sem jelölik, pl. *Ki^e (kiéi) ezék asz almák? Pësta^e ezek a jószágok? Nem, azok asz öcsém^e. Ezék al lovak am mások^e, nem am mi^eénk. Ezék a szöllők a bátyáim^e*. Gyakran hozzáragasztjuk az -ék végű családnevekhez még a birtokos -é képzőt is, pl. *Árpád^eék^e. Ezek al lovak asz szomszéd^eék^e*. A birtokos névmásoknak több birtokra vonatkozó képzése a következő:

Ezék al lovak enyémek.

Ezék al lovak ett^eéd.

Ezék al lovak asz öv^e.

Ezék al lovak am mi^eénk v. mieink.

Ezék al lovak ett^eéték.

Ezék al lovak asz öv^eék v. öv^eék^e.

A rendes köznyelvi kicsinyítő képzőkön kívül igen járatos a palócban a tót nyelvből átvett -u, mely rendszeren a tulajdonnevekhez járul, pl. *Boru* (Boris), *Josu* (Józsi), *Katu* (Kati), *Marcsu* (Marcsa), *Pannu* (Panna), *Pëstu* v. *Pësta*. Gyakran hozzájárul ehhez még a magyar -ka is, pl. *Pannuka, Katuka, Pëstuka*. Ez utóbbi képző -ko v. -k^o alakban is előfordul néhány szóban, pl. *Jasko* (Jóska), *hasko* (haska), *vask^o* (vas-ka, rossz vas kés). Hangtanilag épen ellenkezője ennek az -^oók képzővel való kicsinyítés, pl. *vad^oók* (kis vadalma), *Erzs^oók, Pëst^oók, pir^oók* (kissé mindig piros).

A mellékneveknél a felső fok képzése mutat jelentősebb eltérést a köznyelvi képzéssel szemben, minthogy a *leg-* szótag, hacsak a hangtörvényeknél fogva lehetséges, mindig *let-* alakban jön elő: *letjobb, letnagyobb, letbels^o, letfels^o, letszëbb v. lesszëbb, letpirossabb, let^odebb v. less^ooebb, letvígabb* sat. Hangzó előtt a palóc alak váltakozik a köznyelvivel, pl. *letut^oóss^o v. legut^oóss^o, letels^o v. legels^o, letals^o v. legals^o*. Némelykor a főneveket is fokozzuk, pl. *leddëreka, lethëgyi, legteteji v. letteteji, letallyu, letvégi* sat. A túlzó fok képzője: *letislet-* v. *ligisleg-* és *bb*, vagy egyéb körülírás, pl. *letisletjobb, letisletszëbb, -rettenetës-, rêmit^o-, bor-sast^o szép* sat. Igen érdekes jelenség a fokozott melléknévtől kép-

zett kicsinyítés újabb fokozása: *jobbacsikább, szébbecsikébb, öregebbecsikébb, rénebbecsikébb*.

Némi figyelmet érdemel még jelzős főnevekhez járuló -á, -ü képző, mely Csokván, de más helyeken is némelykor az eredetibb -ó -ő alakban járatos: *nágykéső, vörëshajó, jó őő (izü), nalláó sat*.

A névmások közül különösen a birtokos és személynévmások érdemelnek figyelmet a köznyelvitől eltérő alakjuknál fogva. A személynévmások a következők: *én, té, ő, mink, tytk, ők*. Ezek többes számában tehát még minden személyben megvan a -k képző. A birtokos névmások különösen a két második személyben mutatnak érdekes alakot: *enyim, ett'éd, öv'é, mi'énk, ett'élék, öv'ék*. A viszonyító névmásnak (a ki, a mely, a mi) a palócban csak két alakja van: *akki, ammi*. Ezeket is a személyekre és tárgyakra vonatkozólag vegyesen használjuk, p. *az olyan ló, akki isszalad; az olyan embér, ammi íccselekszik; az olyan fa, akki késő (későn) virágszik, nem jó gyim'öccsöt hoz*.

C) Elvonás útján.

Az elvonás útján képzett szavak nyelvjárásunkban igen nagy számmal jönnek elő. Itt a következő érdekesebb szavakat sorolhatom föl: *cs'óva, dugacs, eres, licita, csússka, rekess, pisaka-fa, síkár, támass, tapasz, retess, trakta, veksza, visita* (L. Simonyi: Az analogia hatásairól 21, 30—31. l.).

D) Tovább képzett alakok.

Azon szavakat tartom ide sorozandóknak, a melyek a köznyelveiktől eltérő módon egynél több képzővel vannak ellátva. Ilyenül említhetem föl mindjárt a nyelvjárásunkban két többes képzővel járatos alakot: *bírákok*, mely a többes számban minden rag előtt megmarad: *bírákoknak, bírákokho (-hoz), bírákoktól (-tól), bírákokval*, — de: *bírák uraim'ék*. Itt kell megemlítenem a következő szokatlanabb képzéseket is: *azonságosképenn* (Ar: Jókai őrd.), *j'óságosság, megéntelen* (megint), *mihent v. mihentségtelen* (mihelyt), *neh'ésségős v. nehésségős* (nehéz) *rossnyavalya, nyilvánóságos, pegyittelen* (pedig). Oly szavak azonban, a melyeknek ragos alakjukhoz még képző is járulna (Zolnai: Mátyusf. nyelvj. 79. l.), nyelvjárásunkban nem igen fordulnak elő.

BARTHA JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Bartzafalvi új szavai. Nagyszigethi Kálmán az Irodalomtörténeti Közlemények idei 2. füzetében (179. l.) megtette már a helyreigazítást amaz alapos fölületességre, mellyel ugyanezen folyóirat előbbi számában (69. l.) Lázár Béla 'Siegwart' c. dolgozata Bartzafalvinak elfogadott szócsinálmányait összegezi. Ama körülbelül száz 'új' szó közül, 'melyek nélkül' — mint L. B. mondja — 'orthologusaink a Nyelvőrben egy cikket sem írhatnának', Nagyszigethi huszonötnek figyelmeztet a régebbi eredetére. Ezek: *alagya, arány, bürü, dal, gyűjtemény, hajtogat, hímez, képzemény, költemény, körület, közönség, küllő, lakós, lépcső, minta, nyirettyü, rekesz, sikátor, szürkület, teremtmény, titoknok, tömkeleg, vaksi, vetemény, vita* 'semmi esetre sem Bartzafalvi csinálmányai'.

Bár e helyreigazítással Nagyszigethi illetéknépen nagyjában megelőzött, még marad néhány észrevételünk, melyet az ő sorainak részben kiegészítésére, részben megigazítására el kell mondanunk.

Az imént idézett huszonöt szó, a *minta, nyirettyü, szürkület* és *titoknok* kivételével, mind régibb birtoka nyelvünknek, valamennyien megtalálhatók a Nyelvtörténeti Szótárban, nagyrészt százados forrásokból vett idézetekben, tehát nem lehetnek Bartzafalvi csinálmányai. A *titoknok*-ot is idézi ugyan a NySzótár, de maga is kételkedik benne, mert csak egy adatot ismer reá, mely, modern író kiadásában (Radvánszky: Magyar családélet és háztartás) fordulván elő, könnyen lehet pius error szüleménye.

A fönmaradó három szó közül a *minta* története megvan Simonyi Magyar nyelvében (I.257). A *nyirettyü*-nek, bár a NySzótárból kimaradt, Nagyszigethi kimutatja régi voltát. Hozzá kell tennem, a mi a Nagyszigethi szeme elől is elsiklott, hogy a *nyirettyü* igen is megvan a Tájszótárban, még pedig, Bartzafalvi megerősítésére, ugyancsak erdélyi szónak jelezve (Kállay Ferenc gyűjtéséből). Hasonlóképen ad igazat Bartzafalvinak a fél századdal később megjelent Tájszótár a *szürkület* szóra nézve is, a mely — mint újtónk is bevallotta — erdélyi szó. Bartzafalvinak a Dictionariumába iktatott figyelmeztetései, valamint a *bürü* és *tömkeleg* szóknál tett megjegyzései is (ezeknél Molnár Jánosra hivatkozik), alaposan elkerülték az értekezés írójának figyelmét, a ki a Nyelvtörténeti Szótár létezéséről is alig látszik bírni tudomással.

Azonban Nagyszigethi helyreigazítását még meg kell toldanunk a következőkkel. Törölnünk kell ugyanis Bartzafalvi elfogadott csinálmányai közül ezeket a szavakat is:

Esdekel. Előfordul már Hallernál (NySzót.).

Estély. Bartzafalvinál nem „soirée”-t jelent, hanem a latin *stilus* (genus scribendi) szót akarta vele újítonk magyarosítani; tehát Bartzafalvi *estély*-e nem egy a mai irodalmi *estély*-lyel.

Jelenet. Megvan már a codexek korában (NySzót.).

Szenyveszt. E szót ily alakban a mai irodalom nem ismeri, tehát a Nyelvőr ortológusai összes cikkeiket megírhatják nélküle. Van azonban egy *senyveszt* alakunk, a mely megint Bartzafalvi előtt is járatos volt, de jelentésére nézve különbözik a forgalomba ajánlott *szenyveszt*-től. Nem lehetetlen, hogy a *szenved* szó, mely *szenyved* mellékalakkal is előfordul (l. NySzót.), és a tőle jelentésileg is eltérő *senyved* ige eredetileg azonosak.

A Nagyszigethi helyreigazításában említett *teremtmény* szóra megjegyezzük, hogy Bartzafalvi *teremtvény* alakot használ ugyan, de már Faludinál megvan a *teremtmény* szó (l. NySzót.), a *-mány* és *-vány* pedig ismeretes képzőváltozatok. A *választvány* szó viszont *választmány* alakban maradt fenn a mai napig.

Még csupán azzal az észrevétellel tartozom, hogy a Lázár Béla szerint pótolhatatlan századból alig használja ma a legbartzafalvibb irodalomtörténetbuvár is a következő csinálmányokat: *elől-ülnök, hívnök, mondotat, országnok, szabda*. Talán a *tanodá*-nak is megszólalt már a lélekharang.

Nyugodjanak békével.

ZOLNAI GYULA.

Zsolozsma. A s b ó t h Oszkár és S z a r v a s Gábor szerfölött tanulságos fejtegetései után (Nyr. XXI.374) e szó keletkezését így képzelem: 1) A *šb* mássalhangzó-csoport átalakul *šm*-mé, a mi talán valószínűbb is, mint a puszta *b*: *m* mássalhangzó-változás fölvétele: szl. *služba*: magy. *szuluzsma*; vö. *Družba*: *Dorozsma*. 2) A *szuluzsma* a rendes *u*: *o* hangfejlődés útján átváltozik *szolozsmá*-vá. 3) A *zs* asszimiláló hatása folytán a *szolozsmá*-ból *szolozsma* lesz; mint pl. az *n* hatása folytán *lazsnakol* ma is ezzé válik: *nažsnagol* (vö. MNyelv, II.50). 4) E *szolozsma* eredeti jelentése: szolgálat, dienst, s aztán istenitisztelet, gottesdienst. 5) Végül a nyelvérték kapcsolatba hozza a rokonhangzású *szoltár* szóval, s ennek következtében a *szolozsma* is egyházi ének, psalmus, psallisma jelen-

tést kezd fölvenni (vö. az *agg* és *ágostyán*, *aggastyán* viszonyát, Nyr. XVII.531).

STEUER JÁNOS.

„Csak úgy” és „csakúgy”. A helyesírásnak bizonyára az a hivatása, hogy mennél hívebben tükrözze vissza a kiejtést, nemcsak az értelmetlen hangokat, hanem az értelmes beszédet is. Tudjuk a helyesírás történetéből, hogy a gramatikusok, filologusok, akademikusok mennyi tömérdek szabályt, hány különös jelt, a megkülönböztetésnek hány mesterkélt módját találtak ki, hogy az írott szó teljesen pótolja a kiejtett szót, hogy a helyesírás a megértésnek segítségére siessen. Hiszen csak az olyan erőszakos különbségtételekre kell rámutatnunk, mint a milyenek a német azonos hangzású szók írásában fordultak elő (*thon* és *ton*, *mahlen* és *malen* sat.), vagy azokra a raffinált szabályokra, melyek a franciában nemcsak a helyesírást, hanem a nyelvtant is nehezítik (*j'envoie*, de már *nous envoyons*).

Azonban az ilyen túlságokat nem számítva, melyektől az újabb helyesírás úgyis igyekszik menekülni, bizonyos, hogy a szó képeinek olyannak kell lenni, mely hamar rávezessen a helyes olvasásra és a helyes értelemre. Épen azért nagy fogyatéka a modern nyelvek helyesírásának, hogy az értelmes olvasás legfőbb útmutatóját, a hangsulyt nem tünteti föl. Még a magyar helyesírásnak is hiánya ez, mert számos oly szavunk van, mely mást jelent hangsullyal, ismét mást hangsulytalanul. Csak a kérdő és vonatkozó névmásokat (kérdő *ki?* hangsulyos, vonatkozó *ki* hangsulytalan), továbbá az azonos hangzású kötőszókat és kérdőhatározó szókat említem (kérdő *mikor?* hangsulyos, *mikor* kötőszó hangsulytalan).

Azonban a magyar olvasót csak ritkán zavarja a hangsuly hiánya, mivel a jelentős szavaknak kivétel nélkül első szótagján nyugszik a hangsuly és a magyar helyesírás az önálló értelmét elvesztett szót külsőleg is megfosztja önállóságától, midőn egy másik szóval egybeolvasztja és a kettőt egy hangsuly alá keríti. Így származnak a helyesírás összetett szavai, mint *nagy* és *lelkű* egy hangsuly alatt *nagylelkű*, *hid* és *láb* egy hangsuly alatt *hidláb*. Csakhogy helyesírásunk mint sok másban ebben sem következetes; tömérdek szót, melyek értelmileg összeolvadtak, egy hangsuly alatt állanak, nem kapcsol össze az írásban, vagy legalább is ingadozik eljárásában, pl. *nagylelkű*, de már *nemes lelkű*; *ködsszerű*, ellenben *köd alakú* sat.

Különösen akkor követ el hibát helyesírásunk, mert zavart okoz, midőn oly állandóan összekapcsolt szókat se ír összetett formában, melyek külön választva mást is jelenthetnek. Az ilyeneken akad föl leggyakrabban nemcsak a még járatlan tanuló, hanem az olvasásban még annyira járatos fölnőtt is. Ilyenek közé tartoznak a címül kitett szókapcsolatok.

Mindenki érzi, hogy e mondatokban: 1) *„Csak úgy üli meg a lovat, szőrén’ továbbá: 2) „Csak úgy megüli a lovat mint a hortobágyi csikós’, a két csak úgy között értelmileg nagy a különbség. Az elsőben a megszorító csak-kal, a másodikban a hasonlító csak-kal van dolgunk; a mint hogy németre az első csak-ot *nur*-ral, a másodikat *eben*-nel fordítanók. Nemcsak értelme és hangsulya más a két szókapcsolatnak, hanem más szórendet is követel mindegyik. Hiába van mindkét szókapcsolaton főhangsúly, csupán az első *„csak úgy’* után vetődik hátra az igekötő, a második *„csak úgy’* azon nem csekély számú, de mindeddig még számba nem szedett határozóink közé tartozik, melyek főhangsúlyos létükre se dobják hátra az igekötőt és a melyekre Arany János hívta föl különösebben figyelmünket (Nyr. II). Ilyenek: *nagyon, igen, egészen, szerfölött, igazán, joggal, méltán* sat.*

Azt hiszem, a világos különbség föltüntetésére elég volt e két példa, és e néhány sornyi magyarázat. Ha pedig átlátjuk e két szókapcsolat közti különbséget, igyekeznünk kell azt az írásban is kifejezni. Az akadémiai helyesírási szabályok tehát csak következetesen jártak volna el, ha az egyik szókapcsolatot összetételnek jelentették volna ki, a mint hogy írásban is elválasztják egymástól az ellentétes *hanem*-et a föltételes *ha nem*-től, vagy az okadó *minthogy*-ot a hasonlító *mint hogy*-tól. Az se lehet vitás kérdés, hogy a két *csak úgy* közül melyik legyen az írásban is összetett szó. A magyar összetett szók hangsulyra nézve követik az egyszerű szók szabályát, mindig az első szótagjukon hordják a hangsúlyt; kétségtelen tehát, hogy csakis a második *csak úgy* irandó össze, mint a mely kapcsolatban az *úgy* elvesztette önállóságát és hangsúlyát egészen alárendelte a *csak*-on nyugvó nyomatéknak. E szerint a példákul idézett mondatokat helyesen így kell írunk: 1) *„Csak úgy üli meg a lovat, szőrén’.* 2) *„Csakúgy megüli a lovat, mint a hortobágyi csikós’.*

Ha e reform megállja a helyét, akkor túl is kell terjeszkednünk e két szókapcsolaton; akkor tegyen az írás is, nemcsak a beszéd, különbséget a következő kifejezések között. Írjuk tehát:

„A fecske csak *így* fogja el a legyet“ (pl. röptében), ellenben: „A fecske *csakígy* elfogja a legyet“ (t. i. mint más rovarévő madár). „Csak *nem* akarsz meghalni?“ ellenben: „*Csak*nem meg akart halni“.

A „kell irnunk“ és „irjuk tehát“ csak a Nyelvőr dolgozótársaihoz szól; mert a Nyelvőr hasábjaira tudtommal nem terjed ki az akadémiai helyesírási szabályok uralma. Egyelőre nagyon meg volnék elégedve, ha e szűkebb körben lépne életbe ajánlatom (ha ugyan életre való), mert az Akadémia helyeslésére, egyáltalában megmozdulására távolról sem számítok; hiszen még a Simonyi benyújtotta reformjavaslatok se kerültek érdemleges tárgyalásra, holott az ilyen apróbb, sőt aprólékos javításokkal lehet a magyar helyesírást folytonosan tökéletesíteni.

KARDOS ALBERT.

Nő, né. A Nyelvőr folyó évi júliusi füzetében: „A *nő*, *né* használatához“ című cikkemhez legyen szabad még néhány helyreigazító és pótló megjegyzést fűznöm.

Hibás a „Régi magyar nyelvemlékekből“ (II.60) közlött következő idézet: „Ez lewel adassek Warday Mihál *u r n e n a k*“; minthogy ez az idézetben Warday Mihál úr nejét, *f e l e s é g é t* jelenti, nem pedig *ú r n ő t*. Teljesen egybevág ez a régiségből vett adat egy hevesi népies szólással, hol a nép az urakról beszélván nejüket *ú r n é k n a k* hívja.

Magam hallottam a következőket Szóláthról (Eger mellett): „Miklós *ú r n é* ma ki mëgyën a vasúthoz, mert Dezső *ú r n é* mëgírta, hogy ma jön mëg.“ Csak magaféléről beszélve mondaná: Miklós *n é*, Dezső *n é*. Ezekben tehát *u r n é* nem *ú r n ő*, hanem: *ú r f e l e s é g e*.

Érdekes még, hogy míg a *-nő* más szóval valódi összetételt képez, addig a *-né* már teljesen képzőként szerepel, minthogy magánhangzója a rákövetkező rag hangzójára semmi hatással nincsen: *Úrnő-nek*, de: *úrné-nak*; *Imréné-nél*, de: *Gézáné-nál*. A rag tehát a *-né-nél*, úgy mint valódi képzőnél, a tőszóhoz illeszkedik, míg a *nő-nél*, mint a szóösszetételeknél, a második illetőleg utolsó taghoz.

Ez a körülmény a némettség vádját (miről különben szó se lehet) sokkal inkább a magyaros *-né*-re hárítaná, mint a rágalmazott *tanítónő*, *úrnő*-félékre, minthogy az sokkal közelebb állhatna már csak alakjánál fogva is a német *-in* képzős szavakhoz (Welserin: Welserné, Bernauerin: Bernauerné, Scheichin: Scheichné, a sváb tájnyelvekben általános), mint ez utóbbi.

Előbbi cikkemben elősorolt népi adatokhoz pótlólag megjegyzem, hogy a *sógorné* is csupán *tanítónő*-féle értelemben magyarázható; tehát *sógornő*. Amúgy pedig csak tréfás szólásban van helye, mert *sógorné*, a sógor felesége, tehát *h u g o m* vagy *n é n é m*.

LEHR VILMOS.

NYILT LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ.

(Még egyszer a Budapesti Szemle s a magyar nyelv.)

Tekintetes Szerkesztő Úr!

Vakációs időben, nyári hőségben kerülöm az okos betűt, a komoly olvasmányt; így történt, hogy a B. Sz.-nek júliusi füzeté csak kánikula végén jutott a kezembe.

E füzet egy nyílt levéllel záródik, olyannal, a milyent a B. Sz.-nek minden harmadik számában találhatunk. Ha ugyanis Gyulai Pálnak nincs valami ínyére a politikában vagy a társadalomban, az irodalom vagy a tudomány terén, azonnal egybehívja a szerkesztőség intimusait és egybeállítat velük egy a szerkesztőhöz címzett nyílt levelet, melyet a névtelenség vagy az álnév tesz leginkább érdekessé.

Így születhetett a júliusi nyílt levél is, melyben M. S. a Nyelvőr és a Nyelvőr júniusi számában megjelent r. s. t. jegyű kritika ellen jajdul föl, a jól megérdemelt ostorcsapások miatti fájdalomában elmondván a kritikust betűszúrnak, oroszlan módjára ordító Zubolynak, kegyetlen Heliogabalusnak, esetlen óriásnak, furor grammatikus-tól megszállottnak, önképzőköri diáknak, végül még valami Beckmessernek is, hogy a szelidebb kifejezéseket ne is említsem. Nem dicsekedésből sorolom el e rám rakott titulusokat, hanem csak azért, mert a Budapesti Szemle általában, a nyílt levél írója különösen nagy lenézéssel szól a Nyelvőr izléséről és a nyelvészírók stilusérzékéről.

De nyílt levelemnek nem viszontpanaszkodás a célja. Ellenkezőleg meglegedésem akarom kifejezni, hogy a fordítás védője egyetlen egy megrovott kifejezést se mer határozottan jónak, szokottnak mondani, hanem a mit közülük védelmébe fog, azokról maga is elismeri, hogy csak bizonyos föltevással, rendkívüli körülmények között, nem kevés számú kautélával állhatnak meg. Különben a védelem igazán prókatori agyafurtsággal van megírva — hogy legalább egy megtisztelő címet én is visszaadjak M. S. úrnak. A hol a magyaráztatás, a mentegetődzés, a mindenfelől összehordott tanúk vallomása se használ, ott M. S. úr a merészebb fogásoktól, a ferdítéstől se riad vissza.

Mikor a hibáztatott kifejezést: „E visszahőkölt s idején látta” sehogy se tudja tisztára mosni, akkor a tollat okolja, mint a mely-

ben benne száradt a 'valónak' szó. Máskor a nyomda szolgál bűnbakul. M. S. úr szerint ugyanis mindjárt helyes lesz e mondat szórendje: 'Vén anyókák, kik napégette arcokat félénken vörös fejkendőjökkel takarták'; csak tessék a 'félénken' szó után vesszőt tenni.

Jobban kell csodálkoznunk, hogy a védő fordításokra is rászorul. A fordításban én 'izgó-mozgót' találtam s azt megróttam; a védő fogja magát és hosszasan bizonyítja 'izgó-mozgónak' helyes voltát. Én hibáztatom a 'rátartóságot', mint különös és szükségtelen kifejezést; a védő pedig sikra száll a 'rátartiság' mellett, mely ellen a legnagyobb erőlködéssel sem tudnék kifogást emelni. Az már talán a fordításnál is több, midőn a védő e mondatnak mentségére: 'Csak annál buzgóbban merült az írás önálló vizsgálatába', vakmerően azt költi, hogy e helyütt azért értheti az 'írást' bárki is 'szentírásnak', mert papról van szó, holott a védő nagyon jól tudja, hogy a mondat nem annyira papra, mint egy vakbuzgó mala c-árusra* vonatkozik. (Bp. Szemle 67. k. 405.)

Átalában M. S. úrnak védelmi rendszere nagyon is tág lelkiismeretre mutat. A megrótt kifejezések szerinte igazolva vannak, ha hozzájuk hasonló, csak valamennyire is közeljáró szólásokat tud fölhozni. Pedig gyakran egy hajszállal lépünk jobbra vagy balra, és a kifejezés elveszti nemcsak helyességét, de magyarosságát is. Ha az analogikus igazolásnak oly nagy helyet engedünk, akkor csakugyan el kell fogadnunk azt a szellemes mondást, mely szerint a nyelvtudomány oly tudomány, a melynek segítségével a leghelyesebb kifejezések is hibásaknak, a leghibásabbak is helyeseknek bizonyíthatók.

Ellenmondás nélkül se szükölködik ez önvédelem, mint merész ügyvédi beszéd. Nemcsak akkor, midőn engem dorongos grammatikusnak nevez, holott én első sorban stilisztikai szempontból bíráltam Jenatsch György fordítását, hanem még inkább akkor, midőn alapos betűszűnnek mond s mégis rám fogja, hogy nagyítok, hogy néhány hibát azonnal száznak, ezernek látok. Ki kell tehát jelenítenem, hogy a Nyelvőr júniusi füzetében felsorolt hibás szók, kifejezések sat. felét se teszik gyűjteményemnek; egyszersmind készségemet is nyilvánítom, hogy a fordítónak kívánságára illetékes szakférfiaknak tízannyit is előterjeszthetek, kivált magyartalanságot és szórendi hibát.

Azonban nem épen a magam igazsága kereséseért írtam a nyílt levelet. Főcélom volt megkérdezni Szerkesztő Úrtól, hogy mi köze van M. S. úrnak S. M. fordításához. A B. Sz.-ben közzétett védelem íróját szándékosan nem illetem eddigelé a fordító nevével, ámbár ő magát annak vallja. De ha százszor és még oly fönnen hirdeti is, akkor se hiszem el, hogy S. M. a fordító és

* Ezt ugyan disznókupecnek mondanók magyarul, de az eufemisztikus fordító e szóban az 'őregnemű úzérnek' akarta finom példaképét megteremteni.

M. S. a védő egyazon személy. Vagy ha igen, akkor a fordítás és védelem írása között nagyobb változáson ment át, mint Saulus mikor Paulussá lett.

Mert tudnunk kell, hogy míg S. M. lépten-nyomon belebotlik a magyar nyelvtanba, a magyar szörendbe, míg minden lapon elárulja fogyatékos stílusérzékét, a régi magyar nyelvben és a népies kifejezésekben való járatlanságát, addig M. S., el kell ismer-nünk, nemcsak rendkívül merész ügyvédnek, hanem kifogástalan magyarnak, a régi irodalommal és a nép nyelvével ismerős nem közönséges tudósnak, és a mi fő, első rangú stilisztának bizonyul, a ki a védelemnek, csúfozásnak, polemiának logikai és nyelvi szabályaiban egyaránt otthon van.

Rejtély áll előttünk, a melyet én, a kulisszák titkaitól távol-álló egyszerű filiszter, sehogysé tudok megfejteni; legfőjebb találgatódzásig merészkedem. Nekem úgy tetszik, mintha a B. Sz. valami misztifikációnak lett volna áldozataul: mintha a szerkesztőség fészkebe kakuktozást csempészték volna S. M. név alatt, melyet a jószívű szerkesztő csak akkor vett észre, midőn én ráösmertem és a melyet akkor a szerkesztőség a családi tűzhely tisztasága megóvásáért magáénak fogadott és sajátja gyanant oltalmaz; de annyi hiba mégis megesett a kréta körül, hogy a védelemmel megbízott és az apaságot magára vállalt szerkesztőségi tag feledésből-e vagy fatális véletlenből-e nem S. M.-nek, hanem M. S. nek írta magát alá.

Az ilyen csempészet, az ilyen fordítási manipuláció lattara, midőn az a Budapesti Szemlében, a legrégibb és legtekintélyesebb magyar tudományos folyóiratban üzetik, igazán és joggal elfoglalhatna bennünket a „furor”, méltán „diabolica exclamatio”ba törhet-nénk ki; de mi teljes higgadtsággal és megnyugvással bírnak az egész ügyet a magyar olvasóközönségnek józan ítéletére.

r. s. l.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

S z ó l á s m ó d o k.

Fogról fogra együtt a szó-vita kösztük.

Fegyverés nyêve van: éles.

Mos má evetette a panaszt: már nincs rá panasz.

Hátán horta a napot itnap: egész nap dolgozott.

Oly savanyó, ha megészéd, apátlan fiú lész belőle (ha valami igen savanyú, szokják mondani).

Reménységem pántlikájo kifakút: reményt vesztettem.

Ugy mênünk, mind a bogaras tehén a sürlőbe: összovissza.

Mégmontam a rëndét, hogy nê lëgyën vitálódás.

Sokat szalasztott rajta, hogy el nem atta: vesztett.

As së monta retész-fej: fa papucs.

Megéggyesülök vele: megeggyezek.
 Ollan mind a halá kipe, megrozzant a betegsigbe.
 Szár-középig vót a sár: térden alul.
 Az embër elhuszkodja magát: el van foglalva.
 Nëm ollan sütt rossz: igen rossz.
 Az özvegynek, ha aranyos is a kapa-fájo, özvegy csak.
 Ojjan ríszég vót, hogy a szájo szille az ásó földet uszta.
 Miuta ehho a férhó estem: kerültem, mentem férjhez.
 Leves alá téstát gyúr: levesbe.
 Ollan mind a szísó ház: sok veszedelem éri.
 Aggyon isten minden jót, divó fábu koporsót, minden szüz
 leánynak szeréncsés szülist, még a tölünk megesetteknek is (tré-
 fás köszöntés).
 Títelle nëm bántotta az istent, csak gondolatta.
 (Soprony m. Kisfalud. Nagy-Miháli.)

DOMONKOS ISTVÁN.

Tájszók.

G ö m ö r m e g y e i e k.

t o m v a d a f a a s p a r h e r d m e l -
 lett, a száraz hasáb fa a meleg-
 től emésztődik, senyved, azaz
 láng nélkül szenesedik. (E sze-
 rint így igazítandó ki Arany
 hátrahagyott iratai és levele-
 zése 3. k. 441. lapján a Tompa
 Mihály 1858. máj. 28. Hanvá-
 ról kelt 189. sz. levelének egy
 mondata, melyet Arany László
 nem ismer: „Azért csak vál-
 lald el mind az acél, mind a
 kova szerepét; fogj középre
 engem száraz taplót, ki tudja:
 nem kapok-e majd szikrát?
 ámbár lánggal égni és forvadni
 (sic) nagy különbség.” A kiadás
 rendezője jegyzetben ezt teszi
 hozzá: „Vagy fonvadni? Nincs
 tisztán írva s ilyen szót a szó-
 tárakban sem talállok. De nem
 s o r v a d n i, mert az első
 betű világosan t.”

v a c k o l ó d i k: hányjaveti ma-
 gát, ficáncol.

v e r ő: verőfény, vagy olyan
 hely, hová a nap süt. „Mics
 csinász? — Kiültem a ve-
 rőre.”

v e r ő k ö t ő: bodobács, olyan
 vörös bogár, melyet a tavaszi
 napfény a lerakott tüzelő fának
 földön soká hevert oldaláról
 kicsal. „De már látom, hot
 tavasz lesz, mert a verőkötő
 is kijött.”

v e s s: vers, sor, íz. „Három
 vessben (sorban, ízben) is be-
 széltem vele.”

v ó t é r l. t e n k e l y.

z a k k a n. „Nyakamba zakkant
 a váltó.” (Kezes volt másért
 s a váltó elfogadója elhalván,
 az, a ki fizetni volt kénytelen
 érte, nyilatkozott így).

(Rimaszombat.)

VOZÁRI GYULA

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és
minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszonyai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre 5 frt.

☛ Fél évre nem fogadunk előfizetést. ☛

Teljes példányokkal (I—XIX. kötet) még szolgálhatunk.

Egy-egy kötet ára 5 frt.

☛ Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk. ☛

NYELVÖRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához (Délibáb-uca 16)
intézendők.

A MAGYAR NYELVŐR

kiadóhivatala.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond)

III. kötetének 8. füzeté, mely a «Vész» szótól egész a «Zsúp» szóig
terjedő anyagot öleli fel.

Az I—II. kötet füzetek külön-külön, valamint diszes félbőr-
kötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Kiváló tisztelettel

Hornyánszky Viktor

könyvkereskedése

Budapesten, a M. T. Akadémia palotájában

Kiadásunkban megjelent:

MAGYAR GYERMEKJÁTÉK- GYŰJTEMÉNY.

Szerkesztette

DR. KISS ÁRON.

Tartalom:

- I. szakasz: Felnőttek játécai ölbeli gyermekekkel.**
II. szakasz: Mondókák. Állatcsalogatók. Állatriasztók. Más mondókák.
Játékra szólító mondókák. Kiolvasó mondókák. Hintázó
mondókák.
III. szakasz: Játékok.
Szómutató.
Jegyzetek.

Az ismert paedagogus szerkesztő előszavából közöljük a következőket:

„Az egyes játékoknak rendesen számos változatát vettem fel.
E változatok, ha tartalomra nem különböznek is, különböznek ki-
fejezésekre, különböznek összeállításra vagy dallamra nézve, s igen
alkalmasak arra, hogy kellő tanulmány után az eredeti alak vissza-
állítására s úgy nyelvészeti, mint néprajzi vizsgálatokra alapúl
szolgálhassanak.

A dallamok a játékokkal együtt küldettek be; azokat *Bartalus
István* ismert zenetudósunk nézte át és *Sztankó Béla* s.-zenetanár
úr rendezte sajtó alá.

Meg vagyok győződve, hogy nemcsak szalmakazal az, a mit
nyújtok. A ki keresni akar, fog e gyűjteményben találni magot, sőt
kalászt is. Más nemzeteknek ilyenmő gyűjteményeivel a mienk is
kiállja a versenyt. Mindenesetre van most már egy mű, mely az
eddiggi gyűjtéseket lehető teljességgel magában foglalja s alapúl
szolgálhat a további gyűjtéseknek és tanulmányoknak.“

***E nagy nyolczadrétalakú, 33¹/₂ ív terjedelmű vastkos
kötetnek bolti ára fűzve 3 frt.***

Kiváló tisztelettel

Hornyánszky Viktor

könyvkiadóhivatala

Budapesten, V., a M. T. Akadémia épületében.

1892.

OKTÓBER 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXI. KÖTET. X. FÜZET.

BUDAPEST, 1892.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Szólásmagyarázatok :	Oldal.
Eb ura fakó! <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	433
Hangsúly és szórend. <i>Kicska Emil</i>	434
Elkeresztelések. <i>Szarvas Gábor</i>	448
A magyar nyelv a gyermekszobában. <i>Albert János</i>	451
Irodalom :	
A magyar helyesírás szabályai. <i>Balassa József</i>	457
A palóc nyelvjárás. <i>Bartha József</i>	460
Helyreigazítások. Magyarázatok :	
A Tájszótár helytelenségei. <i>Szinnyei József</i>	469
Héhő. <i>Belányi Tivadar. Szarvas Gábor</i>	470
A helyesírás kérdéséhez. <i>Kőrösi Sándor</i>	471
Fölültetés. <i>Legényi Gyula</i>	472
Sajtóhiba? <i>Arany László</i>	472
Kérdések és feleletek :	
1) Kesztyű?.....	472
2) Leányzó, nyaratszaka, máj?.....	473
3) Sujt v. súlyt?.....	474
4) Vácnál tart? <i>Szarvas Gábor</i>	474
Népnyelvhasználatok :	
Szólásmódok. <i>Domonkos István</i>	475
Babonák. <i>Glosz Gizella. Bartók Jenő. Maruska Mihály. Bellosics Bálint</i>	475
Gyermekversikék. <i>Voldk Lajos</i>	476
Tájszók. <i>Décsi Lajos. Bán Aladár. Gyarmathy Dezső. Hermann Antal</i> ..	476
Válasz Szabó Samu bírálatára. <i>Donáth Imre</i>	479

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXI. kötet.

1892. OKTÓBER 15.

X. füzet.

SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Eb ura fakó!

Érdekes egy közmondás ez; mindenki tudja a jelentését (ebnek parancsoljon), de nem hiszem, hogy volna valaki, a ki értené is.

Mi köze az ebnek a fakóhoz? Miért legyen épen a fakó az ebnek ura? Hiszen ép úgy lehetne a déres is vagy a tarka. Pedig e közmondásnak történelmi jelentősége is volt. Rákóczi kurucái I. Józsefet Ónodnál e fölkiáltással detronizálták 1707-ben: „Eb ura fakó!” (HorváthM: Magy. tört. rövid előadásban. VI. kiadás 388. és ThalyK: Adal. I.88.)

Él e közmondásnak egy változata is: „Eb ura kurta!” (CzF.) Az értelme azonban ebből se lesz világos.

A Nyelvtörténeti Szótár se magyarázza meg. Két helyen is megvan ugyan benne (Eb és Fakó alatt), de a *fakó* itt is csak „*equus flavus*, *falbe*” s az *eb* is csak „*canis*, *hund*”.

És mégis, ez a minden hiányossága mellett is megbecsülhetetlen NySzót. vezeti az embert a dolog nyitjára. Van itt ugyanis a Fakó cikkben két szólás, az egyik Pesti Fabuláiból, a másik Heltai Meséiből idézve. Amaz így hangzik: „Nem wala modya f a k o az te keuansagodnak” (mondja a kutya önmagának); emez pedig Heltaiból bővebben kiírva, így szól: „... Komondorra talál-
nak és eképpen egyic kegyetlen a másakra találkozik, es ugy mar-
dossác egymást. Es ugy tellyesedik be a közmondás: Vonszon
f a c k ó: de ismeg vonszác f a c k ó t”. (Vö. Ebnek vonszák asz-
talra fejét, ő pad alá vonsza. MA.)

Mind a két szólás azt bizonyítja, hogy a *fako* vagy *facko* „komondort”, vagy valami „kutyafélét” is jelentett. E szerint az „Eb ura fakó” olyasmit fejez ki, mintha azt mondanók: Ebnek pa-
r a n c s o l j o n a k u t y a! E magyarázatba az „eb ura kurta” változat is beleillik. Ismeretes ugyanis a „kurta kutya” szólás, vala-
mint szélteben járja a „Nem egy ebnek kurta a neve” közmondás is.

De mindez még csak puszta kombináció. Az egyenes bizonyítékot megtaláljuk nem ugyan a Nyelvtörténeti Szótárban, hanem mind Molnár Albert, mind Pápai Páriz szótáraiban. Ime:

,*Fakó* : stolidus bestia, canis MA. PP. PPB; närrisches vieh, hund MA⁴; rasendes thier, rasender hund PPB.'

Kétségtelen tehát, hogy a címül írt közmondásban a *fakó*-nak semmi köze sem a lóhoz, sem a színhez; valamint kétségtelen az is, hogy ez a közmondás is azok közé tartozik, a melyekben az *eb* a *kutyá*-val áll szemben. (Vö. Eb a német kutya nélkül. Eb fél, kutya fél. Csak eb a kutya. A ki délig eb, kutya az dél-után is. Eb fújja, kutya járja. Ebmarásnak kutyaszőr az orvossága. Ebsógor, kutya koma. Egyik eb, másik kutya. Eb-apának kutya-fia. Eb-szolga, kutya-gazda sat.)

Hogy ez a *fakó* (canis), meg a másik *fakó* (gilvus, flavus) egy törzsből erednek-e, vagy hogy mi az egyiknek, mi a másiknak az etimonja, azt későbbi kutatásoknak kell majd eldönteni.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN

HANGSULY ÉS SZÓREND.

A *,fát nem vág'* (illetőleg *,fát nem vág'*) s a vele azonos *,fát ne vágjon'* (illetőleg *,fát ne vágjon'*) formával, ha a mindig világos rész szerint való ellenmondást mellőzzük, akkor szoktunk élni, mikor valaminek negatívumát, valami pozitív dolognak ellenkezőjét akarjuk mondani, avagy, ellenmondás lévén szándékunkban, állítani.

Minthogy a mondásokat tetszésünk szerint ellenmondásoknak tekinthetjük, azért az alább következő példákban a mondás és ellenmondás különbségével csak akkor fogunk törődni, ha az a dolog megértéséhez okvetetlen szükséges; különben azt a szerkesztményt vagy szólamot, mely a nyilvánvaló vagy lappangó igét foglalja magában, mindig vastag szedéssel fogjuk jelölni. A vastag szedés e szerint a mondat fő hangsúlyát fogja jelenteni. Ugyanazon mondatban a főhangsúlyos szólamot akár megelőző akár követő szólamok hangsúlyát, legyen az akár egyenlő erejű akár gyengébb, dőlt szedéssel fogjuk jelölni. A szórt szedés a szólamhoz tartozó, a folyó szedés a szólamon kívül álló hangsúlytalan szókat fogja jelenteni. Egyberakva szerkesztett szólamoknak minden egyes tagját a megfelelő hangsullal jelöljük.

Lássuk immár a *‚fát nem vág’* és *‚fát ne vágjon’* formát előbb függő mondatokban. *‚Nincs oly nagy tűz, hogy magától el ne aludgyék, ha fát nem raksz reá. Nincs oly erős ember, hogy meg ne szakaszkodgyék, ha minden nap ennyire nem adsz. A nyilat, ha fel-lövöd, mihent fellyeb nem mégyen, ottan alá fordul (Pázm: Préd. 320). Mint az ország úttya, mellyet bé nem árkoztak (341). Ha meg nem éget a kebledbe tet eleven szén, ha malomban lehetsz, hogy liszt ne ragadgyon ruhádra (352). Meg se háborodgyunk azon, a mit el nem kerülhetünk (594). Mind addig nem szóllot, míg a fel-forrot vér meg nem hidegedet (780). Hogy vizsgálni ne kellyen, ha igaz, a mit mond (1089). Hogy csorba ne essen munkánkban (1158). Ha észtil nem űres, megtanulhattya (1245). És feleletet vévén álmokban, hogy vissza ne mennének Heródeshez, más úton térének az ő tartományokba (Káldi, Máté 2, 12). És kezekbe vésznek téged, hogy ne-talám kúbe ne űssed a lábadat (Máté 4, 6). Mert mondom néktek, hogy ha fellyebb nem bévelkődik a ti igazságtok az írástudókénál, és farisaeusokénál, bé nem mentek mennyeknek országába (Máté 5, 20). Gyűjtsetek pedig magatoknak kinchet az égben, a hol sem a rozsdá, sem a moly meg nem emészti, és a hol a lopók ki nem ássák, s el nem lopják (Máté 6, 20). Ne hánnyátok a ti gyöngyeiteket a disznókeleibe, hogy valami-képpen meg ne tapodgyák azokat lábokkal és meg-fordúlván el ne szaggassanak téteket (Máté 7, 6). Mert semmi ninc elfödözve, a mi ki ne nyilatkozta ssék; és elrejtve, a mi meg ne tudassék (Máté 10, 26). És a ki fel nem vészi keresztét s nem követ engem, nem méltó hozzám (Máté 10, 38). Bódog, a ki én-bennem meg nem botránkozik (Máté 11, 6). Hogy ha környül nem metéltettők a Moyses törvénye-szerént, nem űdvözülhettők (Apost. cselek. 15, 1). Mit gondolkodtok magatokban kichin-hittek, hogy kenyeretek nincben (Máté 16, 8). Siessetek ki-menni, hogy valami-képpen el-jóven itt ne lepjen bennünket, és reánk ne hozza a romlást, és szablyára ne hánnya a várast (2 Sámuel, 15, 14). Egy sem vala, a ki által nem ment volna a folyó-vízen (2 Sám. 17, 22). Akitőfel pedig látván, hogy véghez nem ment volna az ő tanácsa, meg-nyergelé szamarát (2 Sám 17, 23). Nem mindnyájan fogják elannyira pártját a gonosznak, hogy elhitessék magokkal,*

hogy *miatta* büntetésre ne kerüljenek; se nem gyűlölik annyira a jót, hogy *eszekbe* ne jusson *drága jutalma* (Faludi 251). Nincsen emberi testbe öltözött olly lélek, melly *meg* ne eshessen (253). Sokféle tündérkedéssel ámitja őket; hogy *észre* ne vegyék *magokat* (254). Ne csudáld azért, ha *hivatalokat* elődbe nem adom (258). Kevés helység vagyon, a hol a *gonoszság* el nem hatalmazott (263). Addig ülsz a játék mellett, míg el nem szenderedel (290). Ritka szív, ki el nem kábul, ki magát *meg* nem adgya (KisfaludyS: Boldog szerelem I. ének). A bájoló kegyességet, mellyet *ki* nem ejthetni, a mosolygó édességet, mellyet *meg* nem fejthetni (IV. ének). Nincsen, nem volt, nem is leszen, ki asszonytól született, hogy *Ámor* rajt erőt nem vett (113 dal). Ha el nem hallgatsz, túlkiáltalak, mint nősirást az égiháború (Petőfi: Erdélyben). Csak az vigasztal, hogy *meg* nem érdemeltem (Boldogtalan voltam). Csodák csodája, hogy *meg* nem pukkad bele (Ebéd után). Kit szeretnék, ha *tégedet* nem szeretnék (Honfidal). Hát azért csak iddogálunk, míg *fel* nem kötik az *állunk* (Kördal). És ki tudja még *mit* el nem követ rajta, ha *fenyegetésem* *zabolán* nem tartja (János vitéz XIV.). Futott, futott s talán mostanság is futna, hogyha a *hussárok* el nem érték volna (János vitéz XII.). S küzdöttek, míg el nem merültenek (Szilaj Pista végsora). Csak kicsibe mult el, hogy *le* nem szédűle (Arany: Toldi VIII.). Futkosott gazdátlan s addig *meg* sem állott, míg *mind* *le* nem hányt a *nyeregszerszámot* (Toldi estéje II.). Óh! hogy ez a *várhegy* *meg* nem nyitja *száját* s e *bámész juhoknak* el nem nyeli *nyáját* (Toldi estéje III.). Nincs oly rossz, a minek *húzamos* időig az *emberi állat* *neki* nem törődik (A Jókai ördöge I.). Legyek én akármi, ha *csúffá* nem teszem (Uo. II.). *Csúnya görbe* szemmel *majd* hogy *át* nem szúrta, *oldalát* a *kérdés* *majd* hogy *ki* nem fúrta (Uo. II.). Míg *fel* nem ocsúdott, addig tépte, rugta (Uo.). *Meg* sem állt, a meddig egy bolha képébe, a *királyleánynak* *be* nem bútt *fülébe* (Uo. V.). Te vagy oka ennek, hogy *oda* nem mentem, hova mások mennek (Uo. VIII.). És ez mindig úgy lesz, míg *össze* nem szoknak. Tölts a tálba, anyjok, ha *elég* *nem lenne* (Családi kör). Valamelyik külföldi fürdőre utazik, hol addig marad, míg *egészsége teljesen* helyre nem áll (Budapesti Hirlap 1892 szept. 8). Vidáman beszélgetett ismerőseivel, a míg *felesége* és *fia* el nem ment érte (Ugyanott). Feltétlen hűsé-

get követelt tőle, mert ha **hű** nem maradna hozzá, meg kellene őrülnie' (Ugyanaz szept. 9).

Ezek az afféle mondatok, melyekről Brassai azt tartja, hogy rosszul hangoztatjuk őket. Szerinte így kellene őket hangoztatnunk: ,el ne aludják, ha fát nem raksz reá, ha ennie nem adsz, mihent feljebb nem mégyen, hogy liszt ne ragadjon ruhádra' sat. Mi indíthatta Brassait arra, hogy nem törődve a közszokással, a helytelenség bélyegét süsse a ,fát nem vág' formára? Kétségkívül az az aggodalom, hogy e formának helyeslésével meghazudtolná ama szentnek és sérthetetlennek hirdetett törvényét, hogy a magyar vagy az igét vagy az előtte álló szót, illetőleg szólamot hangsúlyozza. Az ,el ne, fát nem, meg ne, ennie nem, feljebb nem, liszt ne' magukra értelmetlen kombinációk, azaz nem szólamok; tehát az ,el, fát, meg, ennie, feljebb, liszt' nem lehetnek jelzők, hanem okvetetlenül az inchoativumhoz tartoznak. (A magyar mondatról III.360.)

Ebben az okoskodásban az a legfurcsább, hogy ama kombinációk semmivel se értelmetlenebbek ezeknél: a **pogány** meg- (szánná szegény Jóka dolgát), **világosan** meg(tetszik), **mind ott** (van), **Péter** is ott (van) s ezekről mégis azt akarja Brassai elhíttetni a világgal, hogy szólamok, azaz hogy a ,pogány' vagy a ,világosan' jelzője a ,meg'-nek. Ezekről nem féltette a törvényt, holott sokkal veszedelmesebbek annak főnnállására nézve, mint amazok. Ezekkel nem oly könnyű dolog boldogulni, azokat egy tollvonással úgy alája vethetjük a törvénynek, hogy a kecske is jóllakik, a káposzta is megmarad. Egyszerűen úgy módosítjuk a törvényt, hogy a magyar a pozitív vagy negatív igét, vagy az előtte álló szót, illetőleg szólamot hangsúlyozza. Ekkép módosítva a törvényt, azt mondhatjuk, hogy a ,fát nem vág' formában nem a ,fát nem' szólam, hanem csupán a ,fát' szó előzi meg az igét, épen úgy, mint a ,fő adószedő'-ben nem a ,fő-adó' szólam a ,szedő' szót, hanem a ,fő' szó az ,adószedő' szólamot. Vizsgálódásunk közben eléggé meggyőződhattünk már arról, hogy a negatív ige szintezise ép oly szoros, mint az ,adó-szedő' szintezise.

Brassainak ez azért nem jutott eszébe, mert a ,fát nem vág' formát tagadásnak tartotta s alkalmasint azt gondolta magában, ha tagadás, hát legyen tagadás, azaz hangoztassuk így: ,fát nem vág'. Tavaly kimutattuk már, hogy ez a forma is megvan a beszédben; pl. ,Két úton szívünk ne járjon (Pázm: Préd.

760). *Dicsőretet és kárt ne tekintsen* (764). Tekéld-el, hogy *többször nem vétkezel* (603). Imádkozván pedig, *sokat ne szóllyatok*, mint a pogányok (Káldi, Máté 6, 7). A *pogányok* útára *ne mennyetek* (Máté 10, 5). A gonosz és parázna nemzetség jelt keres: és *jel nem adatik* néki (Máté 12, 39). Eszét, elméjét arra keményítse, hogy *lelkei sméretinek panasza* *ne figyelmezzon*; akaratját arra, hogy *csípő furdalásinak* *ne engedjen* (Faludi 261). Itt, hol *csorbát kedveimben embererő nem téssen* (KisfaludyS: Boldog szerelem, I. ének). A *bölcsesség inkább nem kell*, csak *boldogok lehessünk* (Uo. IV. én.). E *hatalomnak* *ellené, óh ész, törnöd nem kellene* (Uo. 114. dal). Mert *hajh a nagy világban boldog nem valék* (Petőfi: Magány). *Iskolába nem járatlak, olvasni nem tanítottak* (Ua. Nem ver meg engem az isten). Én lemondtam róla, *lelkemet* *ne nyomja* (Arany: Toldi VIII.). De *Bence mind ebből egyebet nem érté* (Toldi X.). Igen közönséges tehát a *,fát nem vág'* forma is, de ebből nem következik, hogy a *,fát nem vág'* forma helytelen volna. Brassai csak azért tartotta helytelennek, mert látszólag sehogy se illett rendszerébe.

Helyességét kétségbevonhatatlan okok bizonyítják. Tagadhatatlan, s ezt Brassai is elismeri, hogy a *,fát nem vág'* forma naponként a száján forog minden magyar embernek. Ezzel a magában is döntő argumentummal kél a *,fát nem vág'* forma védelmére Joannovics is, midőn így nyilatkozik: *,Már a mit a magyarságnak apraja, nagyja közönségesen így ejt ki: be ne, ki nem sat, az nincs rosszul akcentuálva. Magát a nyelvet és ennek birodalmában az általánosan elterjedt szokást nem korrigálhatjuk'* (Szórendi tanulmányok II.16).

Végig menve egész irodalmunkon, minden században bőven találkozunk efféle írásmóddal: *,meg-nem ette, meg-ne egyé'*, sőt effélével is: *megnem ette, megne egyé'*. Ime egy két példa a müncheni codexből: *,Es a setetec ötet megnem foglaltac* (János 1, 6). *Es e világ ötet megnem esmerte* (János 1, 11). *Hog menden ki hízen ő bele elne vezien* (János 3, 15). *Hog elne tauoznec ő töllóc'* (Lukács 4, 42). Fölös dolog volna bizonyítgatni, hogy az író semmi szín alatt se írta volna egybe a *,megnem, elne'* szókat, ha a mondatokat így hangoztatta volna: *,megnem foglalták, megnem esmérte, elne vesszen, elne távoznék'*. Azt is ki lehet mutatni az irodalomból, hogy a *,fát nem vág'* formában csak egy hang-

sulyos szó van, azaz, hogy e formában úgy hangzott s úgy hangzik a három szó, mintha csak egy szó volna. Bizonyítja ezt az efféle írásmód: ,ha magát el-nem-igazithattya (Tussai Apológiája 204), és semmit el-nem-forditanak (Uo. 162), hogy azután el-ne-repülhessen' (Uo. 181). Avagy a RHir-lapban azért írta valaki a minap egy szóba a ,munka nem bírót' (m u n k a n e m b i r ó), mert így hangoztatná: ,*munka* nem bírót'?

Ha a ,fát nem vág' forma helytelen volna a magyarban, akkor a németben is helyteleneknek kellene lenni az ekkép hangzó mondatoknak: ,Wenn du kein **holz** zulegst, wenn du ihm nicht *täglich* zu **essen** gibst, wenn der *pfeil* nicht **höher** steigt, mein trost ist nur, dass ich's nicht verdient habe, o! dass dieser *schlossberg* seinen *rachen* nicht **aufsperrt** und die *heerde* dieser *maulaffen* nicht **verschlingt**.' Vajjon micsoda képet vágnának a németek, ha valaki azt akarná rájuk parancsolni, hogy ezeket a mondatokat így kell helyesen hangoztatniok: ,Wenn du **kein** *holz* zulegst, wenn der *pfeil* nicht **höher** steigt' sat? Ennek szakasztott mását kívánja tőlünk Brassai, midőn azt akarja velünk elhitéteni, hogy a ,fát nem vág' forma helyett ezzel kellene élnünk: ,fát **nem** vág'.

Itt különösen figyelmeztetjük az olvasót arra, hogy a német a ,fát nem vág' forma kifejezésére két eszközzel rendelkezik. Vagy a határozót (*er hackt kein holz*) vagy az igét (*er hackt kein holz*) hangsúlyozza, csak a ,nicht' vagy ,kein' szócskát nem. A magyar bizonyos okból, melyet alább világosabban fogunk látni, ily szerkesztményben nem hangsúlyozhatja az igét; azért az ,*er hackt kein holz*' kifejezésére is a ,fát nem vág' formával él; vagy ha épen az igét akarja hangsúlyozni, mint negatív igét hangsúlyozza, így; ,**nem** vág **fát**.' Van a németnek még egy harmadik eszköze is a ,fát nem vág' kifejezésére, ,**holz hackt er nicht**', de ez rész szerint való ellenmondás, a mellyel most nem foglalkozunk.

Ha Brassainak csak egyszer eszébe jutott volna az ő tapogató kérdését negatív formában tenni föl, azonnal meggyőződött volna a ,fát nem vág' forma helyességéről. Efféle kérdésekre: ,**Mit** nem vág? **Ki** nem kapott még *almát*? **Hol** nem jártál még? **Melyiket** nem ismered? **Mit** nem tehet az *isten*? bizony nem várt volna efféle feleleteket: ,*fát* **nem** vág. *Én* nem kaptam még *almát*. *Somogyban* nem jártam még. *Est* nem ismerem. *Rosszat* nem tehet.'

Ennyi ok, azt hisszük, untig elégséges annak bizonyítására, hogy a jó Brassai szundikált, mikor a *‚fát nem vág‘* formáról azt írta, hogy *‚mondják biz azt, elég rossz!‘*. Azok az okok, melyeket ő állítása támogatására előhord, részint hamisak, részint semmit nem bizonyítanak. Lássuk őket sorba.

1) *‚A tiltásban, tagadásban a főhatározók a nem és ne, és így ezeket kell jelzőkké tenni s akcentuálni; a jelző előtti szavak pedig okvetetlenül az inchoativumhoz tartoznak‘*. Erre csak azt feleljük, hogy a *‚fát nem vág‘* forma nem tagadás, hanem állítás. Állító voltát bizonyítja az is, hogy bizonyos esetekben némelyek fölöslegesnek tartják benne azt a hangsúlytalan *‚nem‘* szócskát. Pl. *‚Magyarország nem nélkülözheti tovább, hogy fővárosa teljesen magyarrá legyen‘* (BHirl. 1891. okt. 10). Ma a legmérsékeltebb román elemek is ragaszkodnak az 1881. évi programhoz s attól el sem térhetnek, a míg előbb tudni fogják, mit állítsanak helyébe! (Uo. 1892. jul. 3). Ezzel a két példával csupán a *‚fát nem vág‘* forma állító voltát akarjuk bizonyítani; nem azt, hogy maga a példa helyes volna. Helytelen biz az, mint sok egyéb, a mit a német hatásnak köszönhetünk. Minthogy a németben ez is megjárja: *‚Warte hier, bis ich zurückkomme; was muss ich hören!‘* tehát azt hiszik némelyek, hogy a magyar is beérheti az efféle fordítással: *‚Várj itt, míg vissza jövök, mit kell hallanom!‘* A magyar nyelv természetével nem fér össze, hogy a negatív mondatból kihagyjuk a *‚nem‘* szócskát. A magyarban csak így van helyesen mondva: *‚Várj itt, míg vissza nem jövök. Hogy fővárosa teljesen magyarrá ne legyen. A míg előbb tudni nem fogják. Bátyám uram, mit nem kell hallanom!‘* (Petőfi: Furcsa történet). *‚Mennyi tört nem hánynak eleibe, mennyi hálókka! nem kerítik!‘* (Fal. 259). *‚Óh egy asszony mit nem tehet!‘* (KisfS: Bold. szer. 31. dal). *‚Mit nem kíván, miket nem sejt, mit nem hisz az emberszív!‘* (Ua. 104. dal). *‚Hol nem jártak gondolatim ezen roppant mindenben, hol nem jártak kíváнатim!‘* (Ua. 124. dal). Igaz, hogy a *‚nem‘* szócskát hébe-hóba még legjobb íróink is kifelejtik a latin *‚donec‘*-nek megfelelő *‚míg‘*-es mondatokból; de a míg hiteles okokkal ki nem mutatja valaki, hogy ez megegyezik a magyar nyelv természetével, mindaddig hibáztatnunk kell az efféle mondatokat: *‚Eszteideig harcolt Barangó hős keze, míg elhullt a szekér egész őrizete, míg kivívta a nagy és véres diadalt, a melybe maga is majd hogy bele nem*

halt'. Éljetek, míg eljön az üstökös csillag' (Petőfi: Szerelem átka). Régibb irodalmunkban alig találunk példát a 'nem' szócska kihagyására; de igen gyakran találkozunk ezzel a szórenddel: *míg nem fát vág, míg nem visszajövék*. Pl. 'Mondom teneked, nem énekel kakas, mignem háromzer tagácmeget engemet (MüncshC. János 13, 38). Bizony mondom néked, ki nem jössz onnét, *míg nem meg-fizeted az utolsó fillyért'* (Káldi, Máté 5, 26). Ebből a szórendből meg a latin hatás kandikál ki: 'donec lignum caedat, donec redeam, donec ter me neges, donec reddas'. De térjünk vissza Brassai okaira.

2) 'Fel ne, le ne, ki nem, bé nem' magukra értelmetlen kombinációk; ámbár megfordítva: *ne fel, ne le, nem ki, nem bé*, sőt *nem meg* értelmesek és okszerűek volnának'. A mi az értelmetlen kombinációkat illeti, azokkal már följebb végeztünk. Az értelmesekre nézve csak azt akarjuk megjegyezni, hogy nem csak értelmesek volnának, hanem valóban azok is. Eleget foglalkoztunk már velük mint rész szerint ellenmondó tagadásokkal. Arra is emlékeztetjük az olvasót, hogy ellenvető ellenmondásnál sokszor így hangzanak: *ne fel, ne le, nem ki, nem bé* (l. Nyr. XIX.8). Sémánkban ezek a mondatok felelnek meg nekik: 'nem zabot eszik; vagy: *nem zabot* eszik, és: *nem zabot* nem eszik, vagy: *nem zabot* nem eszik. Erre a szórendre minden jó írónál találunk helyes példákat s mint alább fogjuk látni, akármely rossz írónál helytelen példákat. Álljon itt néhány helyes példa Aranyból s a BHirlapból: 'Nem kiment *belőle*, bennszorult a *pára* (Toldy V.). Nem kikapcsolódott, tövestül szakadt ki (Toldi VI.). Mert csak az köszön ki *Toldival*, ha *drága* s *nem* megúnt *előtte isten szép világa* (Toldi I.). Mint *oroslány*, ví a *ssékely*, megszorítva *nem* megtörve (Szent László). Mintha *gyenge* csíráat *egy* uj *nem* letörne, mintha *kis galambfi* *nem* meg volna ölvé, kit szíven nyomának (Ráchel siralma). Úgy kell! *ne* az aszszonyt nézted volna *magát*, hanem a *kezében* ételes fazokát (A Jókai ördöge IV.). Jön egy pótrendelet, mely *nem* visszavonja, hanem szabályozza a *februárius huszonhatodiki* rendeletet (BHirl. 1892. ápr. 25). A főispánok az *adminisztráció tisztaságát* *nem* megőrzik, hanem *megrontják* (Ua. ápr. 26). *Nem* elnyomta, hanem *terjedelmesebbé s élesebbé* tette a *mozgalmat'* (Ua. szept. 6). Igen gyakori ez a 'nem fát vág' vagy 'nem fát vág' forma oly kér-

désekben, melyekkel állításra akarjuk kényszeríteni a felelőt. Pl. *„Nem ez-e Dávid, a földnek királya? Nem ennek éneklik vala-e seregenként, mondván: Saul ezért vert-meg és Dávid tíz ezeret? (Káldi: 1 Sám. 21, 11). Nem nálunk lappang-e az erdőnek leg-bátorságosb helyein? (1 Sám. 23, 19). Nem férfi vagy-e te? (1 Sám. 26, 15). Nem egy asszony vetett-e reá egy darab malom-követ a kő-falról? (2 Sám. 11, 21). Nem jobb-e a lélek az eledelnél; és a test nem jobb-e az öltözetnél? (Máté 6, 25). Nem a te nevedben prófétáltunk-e? (Máté 7, 22). Nem jó magot vetettél-e a te földedbe? (Máté 13, 27). Nem megmondtam-e, hogy többször aztán soha? (Arany: A Jókai ördöge VI.). Nem elfért volna az másutt is? Nem megparancsolták, hogy eljőj? (Arany: A szórend, I. Nyr. II.10). Nem megmondtam, Angyal Bandi, ne menj az Alföldre?” (Népdal).*

3) *„Hátul hagyva, pl. ne földözze fel, ne szaggassa meg, nem akard elbocsátani, ne vesszen el nem szükséges, hanem csak pótló egészítvényekké lesznek a szóban forgó szócskák‘.* Ez az ok csak akkor bizonyítana valamit, ha előbb be lett volna bizonyítva, hogy a mi egyszer pótló egészítvényül szolgált, azaz hangsúlytalan, soha semmi szín alatt se lehet hangsúlyos. Ezt Brassai elfelejtette bebizonyítani.

4) *„A parallel mondatokat, mint messzebb ne menjetek, reggelig ne maradjon már épen nem lehet másképp akcentuálni, és első olvasásra is minden magyar úgy hangoztatná‘.* Ezek, így hangoztatva, nem a *„fát nem vág‘*, hanem a *„fát nem vág‘* formával parallel mondatok s ezekre a kérdésekre felelnek meg: *Menjünk-e messzebb? (Felelet: Messzebb ne menjetek). Maradjon-e reggelig? (Fel: Reggelig ne maradjon).* De hogy a szükséghez képest így is akcentuálhatni őket: *„Messzebb ne menjetek. Reggelig ne maradjon‘*, azt maga Brassai bizonyítani fogja, ha szíves lesz azon szavakkal s azon rendben ezekre a kérdésekre felelni: *„meddig ne menjünk? meddig ne maradjon?”*

Bizonyos tehát, hogy a *„fát nem vág‘* forma helyességéhez legkissebb kétség se férhet. S most lássuk e formát független mondatokban. Midőn efféle negatív kérdésekre felelünk: *„Mit nem vág? (Fel: Fát nem vág). Ki nem ismeriezt az urat? (Fel: Én nem ismerem). Mit nem eszik a ló? (Fel: Húst nem eszik). Mije nincs ennek a virágnak? (Fel:*

Szaga nincs). Kinek ne adjunk ebből az almából? (Fel: Péternek ne adjunk). Hova ne járjak? (Fel: Kocsnába ne járj), akkor világos, hogy a ,fát nem vág' formával kell élnünk. Csakhogy ezek mind rész szerint való ellenmondások ugyanazon, t. i. a negatív kategóriában. Minket pedig az az ellenkezés érdekel, mely a ,fát nem vág' negatív s a ,fát vág' pozitív mondások közt forog fön. Az a kérdés, élhetünk-e a ,fát nem vág' formával, midőn a pozitív mondásnak ellenkezőjét akarjuk mondani, vagy állítani? Erre a kérdésre azt felelhetjük, hogy igen is élhetünk s élünk is a ,fát nem vág' formával, de csak akkor, ha bizonyosak vagyunk a felől, hogy senki se fogja rész szerint való ellenmondásnak tartani. Midőn valaminek ellenkezőjét akarjuk állítani, akkor sokat, lehető legtöbbet akarunk mondani s épen attól óvakodunk leginkább, hogy rész szerint ellenmondó értelme ne legyen a mondatnak. Ámbár a ,fát nem vág, zabot nem eszik, tüzet nem rakott, iskolába nem jár' sat. egyenes ellenkezői a ,fát vág, zabot eszik, tüzet rakott, iskolába jár' sat. kifejezéseknek, független mondatokban mégsem élünk velük azért, hogy rész szerint való ellenmondás gyanujába ne keveredjünk. Ennek kikerülése végett inkább a ,nem vág fát' formával élünk, melynek rész szerint ellenmondó értelmét csak különös esetekben érezzük, pl. ,nem vág, hanem ültet fát', s melyről már kimutattuk, hogy a — á pontot, azaz a negatív állítást is magába foglalja. Magába foglalja nem mintha terjedelmére nézve nagyobb volna, hisz a — á ponton túl nem terjedhet, hanem mivel a — á pontot is jelentheti.

Vannak azonban bizonyos határozók, a különféle térbeli helyeket s irányokat jelentő igekötők, melyeknek saját jelentését nem szoktuk figyelembe venni s bármily erősen hangoztatjuk is őket, az ellenkezést nem e határozók, hanem az ige kategóriájában érezzük. Jóllehet e két mondat: ,Péter vizet nem iszik' és: ,Péter meg nem érkezett' teljesen azonos a formára nézve, értelemszerűen mégis nagy különbséget érzünk köztük. Az elsőnek hallatára azonnal rész szerint való ellenmondásra gondolunk. Akár hallottuk, akár nem, fölteszük, hogy efféle negatív mondat előzte meg: ,Péter nem iszik bort'. Arra, hogy a ,Péter vizet nem iszik' a ,Péter vizet iszik' ellenkezője legyen, nem is gondolunk. A ,vizet' oly pregnans értelmű határozó, hogy mennél erősebben hangzik, annál inkább a határozók ellenkezése lebeg szemünk előtt. Ellenben ki gondolna a ,Péter meg nem érkezett'

mondat hallatára a határozók ellenkezésére avagy rész szerint való ellenmondásra? Az a negatív mondat, melynek ama mondat a leg-erősebb ellenmondása lehetne, ez volna: *„Péter nem érkezett el”*. De ha e negatív mondásnak azt állítaná valaki ellenébe, hogy: *„Péter meg nem érkezett”*, nem inkább azon mondásnak, a negatív mondás megerősítésének tartaná-e azt mindenki, mint ellenmondásnak? Ámbár a *„meg”* és *„el”* egyenesen ellenkező fogalmak, saját jelentésükkel oly keveset törődünk, hogy a szerkesztmény értelme sokszor változatlan marad, akár a *„meg”* akár az *„el”* határozó fordul benne elő. *Megérkezett s elérkezett, megváltozik s elváltozik, megromlik s elromlik, megbirja s elbirja* sat. csaknem azon jelentésűek. Ebben a mondatban: *„Péter meg nem érkezett”* tehát a *„Péter megérkezett”* mondás ellenkezőjét érezzük. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy az igekötős szerkezetnek ne volna rész szerint ellenmondó értelme. Mikor az efféle mondásnak: *„Péter nem vette meg Ilkát”* ezt állítjuk ellenébe: *„Péter el nem vette Ilkát”*, akkor kétségtelen, hogy a határozók ellenkeznek egymással. De az igekötők ily ellenkezése oly ritka dolog, hogy csak akkor érezzük, ha egymás után halljuk a két mondatot; máskülönben a *„Péter el nem vette Ilkát”* mondatot a *„Péter elvette Ilkát”* mondat ellenkezőjének tartjuk. Igekötős szerkezeteknél bizonyosak vagyunk tehát a felől, hogy a *„fát nem vág”* formát senki se tartja rész szerint való ellenmondásnak s ez az oka, hogy a *„meg nem érkezett, el nem vette, vissza nem adta, félre nem értette, észre nem vette”* sat. kifejezések független mondatokban is ép oly gyakran fordulnak elő, mint a *„nem érkezett meg, nem vette el, nem adta vissza, nem értette félre, nem vette észre”* sat.

Fölös dolog volna ezt példákkal bizonyítani, azért csak néhány oly parallel helyet akarunk bemutatni, melyben az egyik író a *„fát nem vág”,* a másik a *„nem vág fát”* formával élt.

Káldi: *„És a mi bizonságunkat bé nem veszitek”*. Károli: *„De a mi tanúbizonyságunkat nem veszitek bé”* (János 3, 11). Káldi: *„Én az én atyám nevében jöttem és bé nem vészte engem”*. Károli: *„Én az én atyámnak nevében jöttem, és nem vésztek-be engemet”* (János 5, 43). Káldi: *„Ti mennyetek-fel az innep-napra, én pedig fel-nem megyek ez innep-napra: mert az én időm még bé nem tellyesedett”*. Károli: *„Ti menjete-fel ez innepre, én még nem megyek-*

fel ez innepre: mert amaz én idôm még **nem** tölt el' (János 7, 8). Káldi: 'És **meg** **nem** érték, hogy az istent mondaná az ő attyának'. Károlí: 'És **nem** vevék eszekbe, hogy ő az atyáról szólna nékiek'. (János 8, 27). Káldi: 'Ő gyilkos volt eleitől-fogva és az igasságban **meg** **nem** állott'. Károlí: 'Az eleitől fogva ember öldöklő volt, és az *igasságban* **nem** állott-meg' (János 8, 44). Káldi: 'Ha itt lőttél volna, az én *bátyám* **meg** **nem** holt volna'. Károlí: 'Ha itt vóltál volna, az én *atyámfia* **nem** holt volna meg' (János 11, 21). Káldi: 'A ki engem **nem** szeret, az én beszédimet **meg** **nem** tartja'. Károlí: 'A ki **nem** szeret engemet, az én beszédemet **nem** tartja-meg' (János, 14, 24). Káldi: 'Monda néki Jébus: Ne illess engem, mert még **fel** **nem** mentem az atyámhoz'. Károlí: 'Monda néki Jébus: Ne illess engemet, mert **nem** mentem még **fel** az én atyámhoz' (János 20, 17). Káldi: 'És midôn annyi volna, **meg** **nem** szakadoza a háló'. Károlí: 'És noha ennyi vala, mindazáltal **nem** szakadoza-el a háló' (János 21, 11). Káldi: 'És **meg** **nem** feddé őtet az attya'. Károlí: 'És **nem** szomorítá-meg őtet az ő attya' (1 Kir. 1, 6). Káldi: 'Salomont az őtsét el **nem** hívá'. Károlí: 'Salamont, az ő attyafiát, **nem** hívá el' (1 Kir. 1, 10). Káldi: 'Meg-esküdtem néki az úrra, mondván: **Meg** **nem** öllek téged fegyverrel'. Károlí: 'Megesküdtem néki az úrra, ezt mondván: **Nem** öllek-meg téged fegyverrel' (1 Kir. 2, 8).

Efféle parallel helyekből azt következtethetné valaki, hogy a ,**fát** **nem** **vág**' forma, legalább a míg igekötőkkel van dolgunk, azonos volna a ,**nem** **vág** **fát**' formával, azaz hogy teljesen mindegy volna, akár azt mondjuk, hogy ,a *csikó* **meg** **nem** ette', akár azt, hogy ,**nem** ette **meg** a *sabol*'. Ez nem áll. A kinek valamivel finomabb füle van a megfigyelésre, érezni fogja a különbséget. Ez abban áll, hogy a ,**nem** **vág** **fát**' tagadás, ámbár negatív állítás is lehet, a ,**fát** **nem** **vág**' mindig negatív állítás. Világosabban érezhetjük e különbséget, ha egybevetjük egymással azt a két feleletet, melyet, pl. e kérdésre kaphatunk: ,**Elvitte** d a *könyvet*?' Erre, ellenmondás esetében, talán csak ezt a feleletet várnók, hogy ,**nem** vittem el'; de azt a feleletet is kaphatjuk, hogy ,**el** **nem** vittem'. Mi a különbség e két felelet között? Az, a mi a németben az ,*ich hab's nicht genommen*' s az ,*ich hab's nicht genommen*' között. A ,**nem** vittem el' egyszerűen kirekeszti, avagy tagadja az **elvittem** pozitív állí-

tást, az „el nem vittem” végső ellenkezőjét állítja a pozitív állításnak. Minthogy a magyar ily szerkesztményben nem hangsúlyozhatja a személyes igét, tehát a határozót hangsúlyozza, azt a határozót, melynek saját jelentését nem veszi tekintetbe s jöllehet erősebben hangoztatja, az ellenkezést mégsem a határozó, hanem az ige kategóriájában érzi.

Midőn följebb azt mondtuk, hogy a „fát nem vág” formával főmondatokban csak akkor szoktunk élni, ha bizonyosak vagyunk a felől, hogy rész szerint való ellenmondás gyanujába nem esünk, akkor ezt csupán a jelentő mondatokról értettük. Tiltó s negatív kérdés mondatokban, mihelyt csakugyan meg is van bennünk az ellenkezés indulata, nem csak igekötős, hanem akármiféle szerkezeteknél a „fát nem vág” formával élünk. Efféle tiltó mondatok pl. ezek: „Körmödre ne égjén a dolog. Csak szót ne fogadj aztán. Föl ne süljünk valahogy. Kezedbe ne vedd azt a könyvet. Mindaddig haza ne jöjjetek, míg a világosság forrásait haza nem hozzátok (Merényi: Sajó völgyi népmesék I.4). De akkor ki ne böffentsd valahogy az istennek, hogy én valék, ki téged elaltatálak (Petőfi, Salgó). Meg ne illesse kend ezt a szegény árvát (János vitéz II). A míg jól van dolgod, föl ne gerjeszd mérgem (János v. III). Szaladj öcsém, de meg ne állj! (Csokonai). Tiszteljük, becsüljük az olaszt mi ott-hon, de magyar hazánkban rajtunk ki ne fogjon. (Arany, Toldi estéje II). A németben így hangzanak az efféle mondatok: „Geh’ ja in keine schenke: Kocsmába ne járj. Bring’s ja nicht her: ide ne hozd. Hör’ ihn ja nicht an: rá ne hallgass. Mintha ez az erősen hangoztatott „ja” is azt akarná jelenteni, hogy ezek negatív állító mondatok (negatív bejahende sätze).

Kérdő mondatokban akkor élünk a „fát nem vág” formával, midőn ellenkezésünk indulata szemrehányás képében nyilatkozik. Pl. „Mért templomba nem jár? Mért levelet nem írt? Mért haza nem jött? Mért ellene nem állott a kísértetnek? Mért föl nem fődözte a királynak magát, mért hódolni nem ment, vagy semmi szüksége földi jutalomra, földi dicsőségre? (Arany: Toldi estéje III.). Mért a kezökbe nem veszik, mért nem szervezik, mért nem vezetik a mozgalmat?” (BHirl. 1892. szept. 14). Vö. a németben: *warum geht er in keine kirche? warum hat er denn dem könige sich nicht zu erkennen geben?*

Ezek után azt kérdehetné valaki, hogy ki fordította hát helyesebben ama parallel helyeket, Káldi-e vagy Károli? Véleményünk szerint Károli, mert egyszerűen jelentő mondatokban nevetséges, sőt illetlen dolog minduntalan oly formával élni, mely ok nélkül való dühösség gyanujába keverheti az embert. Káldi helyesebben járt volna el, ha követte volna a mester tanácsát: „Légyen pedig a ti beszédetek, úgy, úgy, nem, nem: a mi pedig ezek-főlött vagyon, a gonosztól vagyon”.

Vége nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy a „fát nem vág” formával sokan nem tudnak élni s helyette a maga helyén különben szinte helyes „nem fát vág” formával csapdossák arcul a magyar génuszt. Ámbár efféle: „Péter nem bevette az orvosságot. A ló még nem jóllakott” csak magyarul tanuló németek s tótok szájából hallani; mindazáltal tős-gyökeres magyar emberen is megesik nagy néha, hogy megbotlik a nyelve, kivált ha tudományosan gondolkozik, azaz németből fordít efféle kifejezéseket: „ist nicht durchführbar, ist nicht zu lösen, das nicht einhalten”. Ilyen botlások pl. a következők: „Ez a terv nem kivihető (e helyett: ki nem vihető vagy nem vihető ki. Ugyan honnan?) A magyar közegészségügyi törvény igen jó, de nem végrehajtható (e h. végre nem hajtható). *Es* a kérdés nem megfejthető (e h. meg nem fejthető, vagy nem fejthető meg, vagy *est* a kérdést nem lehet megfejteni). A föltételek nem betartása által lemondott minden igényről (e h. *be* nem tartása által, ámbár a mondatot még így is csak az érti meg, a ki németül is tud). Kegyelmes uram, engedje meg kijelentenem, hogy pontos információi nem megbízhatók (BHirl. 1892. 33. sz. e h. meg nem bízhatók). *Semmivel* nem megokolható *ellenszenv* nyilvánul a románok iránt minden téren a magyarok részéről (BHirl. 1892. júl. 3. e h. *Semmivel* meg nem okolható). Az elkeresztelési rendelet törvénytelen, másrészt helytelen, sőt nem is végrehajtható” (BHirl. 1892. máj. 22. e h. végre sem hajtható). Ellenben helyesek ugyancsak a BHirlapból a következő mondatok: „A békeség okát nem a törvény megtartásában, hanem kölcsönös meg nem tartásában kell keresni. Szólnak e mellett nem politikai, hanem pénzügyi okok, a piac üzleti folytonossága és a megszilárdult viszonyoknak meg nem bontása. Az ígéretek *be* nem váltása a szószegés bélyegét sűti reánk. *Es* a magyar állam el nem ismeréséből

logikailag következik. Arról kellett meggyőződnie a kormánynak, hogy a törvény végre nem hajtható. Világos, hogy e rendelet fenn nem tartható. Oly törvényt kell alkotnia, mely nem korlátozza egyeseknek az állam érdekeivel össze nem ütköző lelkiismereti szabadságát. Fölfedezett és föl nem fedezett merénylők. Be nem oltott állatok. Különben lehetetlen volna meg nem találnia a helyes utat. A mi existenciánk össze nem egyeztethető az orosz birodalom eszméjének megvalósításával' (helyesebb volna: nem egyeztethető össze).

KICSKA EMIL.

ELKERESZTELESEK.

Hogy minden félreértésnek elejét vegyem, meg kell magyaráznom, hogy értem én az 'elkeresztelés' szót.

A NySzótár tanúsága szerint az *el* határozónak egyebeken kívül, a következő jelentése is megvan: igen, nagyon, fölötté; pl. 'el néha, el ritkán = nagy ritkán, igen ritkán; el régen = nagyon régen'. E jelentésből indulva ki, mint igekötőt az *el* szócskát, mind a régi nyelv, mind a mai élő beszéd a mértékfölöttiség kifejezőjeként alkalmazza; pl. *elbizakodik*: sich überheben, *eléhezik*: längere zeit hungern (Annyira eléhezett, csak nem éhel megholt'. Illy: Préd. II.62), *elérlik*: überreif werden, *elfősz*: verkochen, *elhízik*: sehr fett werden, *elparaštosodik*: verbauern, *elsoványodik*: vermagern, *elsós*: versalzen, *elvénhedik*: sehr alt werden sat. sat.

Omne nimium stultum! A mi meghaladja a kellő mértéket, még ha jó is, eljavul, akarom mondani visszálttá, károssá, izetlenné lesz. A mértékfölöttiség fogalmában tehát bennrejlík egyszerűsmind a visszásság fogalma is; az *el* igekötő e szerint a cselekvésszó jelentésén oly módosítást is visz végbe, hogy alapértelmét ellenkezőre változtatja; pl. *formázik* = formát ölt, formás lesz — *elformázik* = formáját elveszti, formájából kikel: 'Ez a csonka Bálinték Julisa kis korában olyan szemrevaló, takaros egy leány volt, s most hogy meganyahodott, egészen elformázott'. Az *el*-nek ezt a mértékfölöttiségből következő visszálló erejét már a régi irodalom emberei kiéreztek s a maga helyén alkalmazták is. Ime a példák. *Elesküszik*: abjuro, abschwören: 'Sempronia asszony gyakorta hitit megszegte vala, nála le töt marhát eleskütt vala (Decsi: SallC. 19). Péter ötet három ízben megtagadta és

el es kötte (MA: Scult. 100). *Elfajul*: degenero, ausarten: ,Onszollya, hogy attyoktul erkölcsel el ne fajulnának (Komj: SzPál. 117). *Elfajultak* a maradékok az ő eleiktől (PPBl). *Elfülei*: negligo, überhören, nicht hören wollen: ,Azon ti méltán nem csudálkozhattok, ha tévelygéstöket el nem filellyük (Veresm: Lev. 9). Jól tudgya ő, hogy magok sem járnak itt mind egy nyomban, még-is nagy csalárdul csak elfüleli (Pós: Válasz. 207). *Elstnel*: dissono, abstechen: ,A legalacsonyabb kártyalevelek is mikor triumph színben vannak, többet érnek a felsőknél, ha tőlök elszinlettek (Fal: UE. 382). *Elssoktat*: desvefacio, entwöhnen: ,A hosszú békesség elszoktatta népünket a disciplinától (Zrinyi II.195). *Eltanácsol*: dehortor, abmahnen, misraten (Cal). *Eltud*: exheredito, enterben: ,Csak hitrésszel hagyván, el akartudni a jószágból (Nyr. XIV.219). *Eltulajdonít*: proprium facio, sich aneignen: ,Bolondság volna eltulajdonítani tőlek ezt a szép tudományt (Moln: JÉpül. 167). *Elvall*: infitior, ableugnen: ,Atyafi atyjafia ellen idegennek semmijét el nem adhassa, sem el nem vallhatja (SzékOkl. II.121). Keresztfogásokkal valljam el a dolgot (Nyr. X.122). — De ismeri s alkalmazza a közbeszéd is e szerepében a szóbeli igekötőt: ,E hír hallattára emberünk elképpedt. Észrevette, hogy elszóltta magát, de már késő volt. Ebben elszámította dolgát s derekasan csalódott. De ha eltekintünk attól a körülménytől, hogy az oklevelet elsajátította, mindamelleti . . . sat.

Noha találkoznak a megfelelő német kifejezésekkel, mégse mondhatók tehát germanizmusoknak a következő kitételek: *Elnéz*: versehen, *elismer*: verkennen, *elért*: missverstehen, *elmagyarás*: missdeuten sat.

Midőn tehát én e helyen ,elkeresztelésről' beszélek, e szót most fejtegetett jelentésében veszem, azaz ,helytelen, fonák, visszált keresztelést' értek rajta.

Elkeresztelés dolgában ,a nyelvújítás kétségbe nem vonható diadala óta' isten áldotta, termékeny időket élünk s Kárpátoktól Adriáig legkivált az újabbi években szép számra fölszaporodtak a nevezetességek. Termesztésükben egymással vetélkedve jeleskednek az állami, megyei és községi hivatalok, az egyházi hatóságok, minden rendű és rangú egyesületek és magánosok. Hogy oly előkelő és díszes testület, a minő a közmunkák tanácsa, a többiek után egy nyomnyira se maradhatott hátra, az természetes, magától érthető, sőt több tekintetben őtet illeti meg a babérkoszorú. De

most nem róla akarok beszélni, az ő nyelvtermékenyítő működésének magasztalását máskorra hagyom; ez alkalommal fürdőigazgatóságokról szól az ének.

Ki ne ismerné, a ki e tejjel és mézzel folyó hazában született, az Aurorakor novelláinak kedvelt színterét, a kies Balatonfüredet? S ki ne ismerné, a ki a Budapesti Hírlapot naponként olvassa, ha szemmel nem látta is, legalább nevérol a Kárpátok nevezetességét, Tátrafüredet? Ha az alföldi fürdők elsejét, a Balaton gyöngyét megilleti a *Füred* nevezet, méltán, ha nem méltábban, megilleti a fölvidék legkiválóbb nevezetességét, a Tátra gyöngyét is a *Füred* név. Mert, így okoskodtak a Szepesség nyelvtudósai, *Füred* és *fürdő* épen úgy mindegy, a miként mindegy *titkár* és *titoknok*, *passuly* és *fussujka*, *krümpli* és *kolompér*. És megszületett, fölkapott, hivatalossá vált a *Tátrafüred* nevezet. S mintha valami titkos, bűvös erő rejlenék e névben, ulána gömba módra kezdenek szaporodni a füredek: *Thurzófüred*, *Iglófüred*.

Tehát *Füred* = *fürdő*! Hogyne? Ez már csak világos, világos mint a déli napfény! feleli rá a tátrafüredi fürdőigazgatóság s vele együtt a nagyszámú fürdő közönség is. Nekem azonban eszembe ötlik a *komorna* és *komor*, ez is van olyan világos, mint a *Füred* és *fürdő*. Aztán meg, habár nem láttam, de hallottam, hogy van *Tisza füred* is, s a mennyire én tudom, ott fürdőnek híre-hamva sincs. Minthogy azonban rengeteg sok az, a mit én legföljebb csak sejtek, de nem tudok, mielőtt végkép pálcát törtem volna a Tátra- és a többi *füred* fölött, biztos tudomást akarva szerezni magamnak e pontra nézve, kérdést intéztem egy hiteles szemtanúhoz fölvilágosítás végett. Kérdésem a következő négy pontba volt foglalva: „1) Miben áll a tiszafüredi fürdő vizének gyógyító ereje? 2) Mennyire rüg évenként a fürdővendégek száma? 3) Van-e kellően gondoskodva a fürdővendégek ellátásáról és kényelméről? 4) Hány fürdőorvos áll az üdülést keresők rendelkezésére?”

E kérdéseim mindegyikére megkaptam a pontos világos választ. Itt közlöm szó szerint: „Tiszafüred, mikor a vizállás legalacsonyabb, 8—10 lábnyi magasságban fekszik a Tisza niveauja fölött. Hatalmas fenyves- vagy tölgyerdői — sajna — nincsenek; de a ki az Alföld ismert nyári naphevétől, s a barátságos lóböglyöktől menekülni akar, elmenekülhet hűselni a tiszaparti nádasok, vagy a kukoricaföldek árnyékába. 1) Gyógyító vize az úgynevezett Holt-Tisza, mely iszapban és piócákban bővelkedik, s így egyrészt

iszapfürdőjével csúzos bajokban; másrészt vérbőségben szenvedők részére nagyon ajánlatos feredő. 2) A fürdővendégek száma a helyi közönségen kívül a sátoros cigányok vándorlási kedve s forgalmi viszonyai szerint változik; egyre-másra évenként két-három sátoraljára tehető. 3) A mi az idegen fürdővendégek ellátásáról és kényelméről való gondoskodást illeti, van a városban egy úgynevezett „nagy vendéglő”, vulgo csapszék: „Az bikához”, melyben, ha nincs vásár, elvétele akad egy vendégszoba is. 4) A fürdőorvos tisztét a helybeli felcsér teljesíti, a ki borbély is egy füst alatt.

Mindebből láthatod, így végzi válaszát Szabó Ignác barátom, hogy *Tiszafüred lucus a non lucendo*“.

Mi tehát a *Füred*, ha nem *fürdő*?

Ha eredeti helyneveink hosszú során végigtekintünk, azt látjuk, hogy nevüket sok mindenféle egyéb okokon kívül egyes esetekben az illető vidéken tenyésztett vagy ott nagy számmal tartózkodó állatoktól is vették, mint: Sas, Sól y o m, Cs ó k a, R i g ó, Ny ú l, B i k a falva, T u l o k falu, R ó k a mező, F a r k a s telek, J u h major sat. sat. Ismeretes továbbá, hogy eredeti helyneveink egy jó része -d képzős alakkal is járatos, pl. Á r t á n-d, B o r j á-d, R a v a z-d, B i k á-d, K e r e c s e n-d, K a k a s-d, T y u k o-d sat. Némelyek a helynevek közül, mind alapszavukban, mind -d képzővel használatosak: Alma: Alm á d, M o g y o r ó: M o g y o r ó d, S z i l v a: S z i l v á g y, H o l l ó: H o l l ó d, D i s z n ó s: D i s z n ó s d sat. Ez utóbbi sorozatba tartozik: *Für*[j] (Komárom megyében) és: *Füred*.

Valamint tehát *Tiszafüred* és a somogymegyei *Kaposfüred* nem vehették nevüket *fürdővíztől*, ép úgy nem vette Balatonfüred se, hanem vette a *fürj*-től = *fürjes* (vö. *Sólymos*, *Ménes*, *Ludas* sat.).

Valamint tehát azért áll (kinn), mert mozog, *Tátrafüred* is azért *für*-ed, mert sasok tanyáznak a környékén.

SZARVAS GÁBOR.

A MAGYAR NYELV A GYERMEKSZOBÁBAN.

Egyszer volt, hol nem volt. A legszebb mondák, regék és kalandos történetek gyűjteménye. A magyar ifjúságnak elmeséli Bámf János.

A parkban sétálva épen akkor mentem el a leveles szín (lugas) mellett, mikor a Gizella honn ilyenformán végezte a Pipi-

kének és Tubikának szóló meséjét: „A hercegné kijött rézvárából és az új királynak felesége lett. A lakodalom *nyolcszor nyolc napig tartott...*”

Ejha! gondoltam magamban. De nagyot fordult a mesevilág, mióta én fölcseperedtem. Az én gyermekkoromban még csak *h e t e d h é t o r s z á g r a* szóló lakodalmat szoktak csapni azon a tájon, s a *nyolcas* szám mitoszi jelentőségéről összevissza annyi tudomásom van, hogy az egyszeri zsidó kocsmáros emígy számolta föl János gazdának a kocsmakontóját: „Ide nézzen János gazda, *nyú c m e g nyú c nyú c v a n nyú c*”; meg hogy egy régi, melódiás magyar nóta így kezdődik: „*N y o l c a n* vannak a mi ludaink, gunár a ketteje.”

Közelebb huzódtam a leveles színhez, hajtott a kíváncsiság. A Gizella bonn új mesébe kezdett, s a fölfutó szöllő leveles indáin át látom, a mint a két apróság a szemrevaló bonn ölébe hajolva kerekre nyílt szemekkel várja a tündérmesét. Csupa fül vagyok magam is. „*B o l d o g o r s z á g*. Ez a rege aztán tudom mindenkinek tetszeni: fog és sokan azt fogják mondani, hogy: Beh kár, hogy csak rege!” Ez a biztató kezdet annyira a szívembe szőtt, hogy lélekzet visszafojtva hallgattam végig a mesebeli Eldorádó elijesztően ügyetlen leírását.

Alkalomadtán szóba hoztam a dolgot a bonn előtt s szép szóra megvallotta, hogy ő egy „nagyon szép” könyvből szedi azokat a meséket, s kérésemre elő is adta, tanuljak belőle én is, „mert az *egy nagyon szép mesekönyv*.” Nyomban figyelmeztetem, hogy ezt az arató lányok így mondanák: „*s z é p e g y* mesekönyv!”

„Ah kérem, Kegyed mindig szórszálhasogatóskodik, ezt már minden művelt ember így mondja!” s egy kicsinylő vállvonítás volt a köszönet.

Műveletlenségem tudatának nyomasztó súlyával vonultam be szobámba, s szentül eltökéltem, hogy a művelt magyar beszéd elsajátítását megkezdem mindjárt ebből az „egy nagyon szép” mesés könyvből.

Szépnek már az igaz, hogy *s z é p*: a kötése, a táblája, a színes és szintelen képek sokasága, az ára (2 frt 80 kr.); s úgy szemre, ha hozzávaló fiam volna, magam se mondom, hogy meg nem venném. De a tartalma? Az émelyítő lamos zagyvalék az első betűtől az utolsóig. A csupa német plundrás alakoktól hemzsegő képek is elárulják a forrást, de a könyv minden kis szava is arra vall, hogy az írója nem magyar tejet szopott, magyar mesét se a

gyerekszobában se a fonóban soha se hallott, a közkézen forgó magyar nép-mesegyűjteményekből egyet el nem olvasott, hanem innen-onnan, különösen német minták után szerencsétlen kézzel, ügyefogyott szájjal írta össze könyvét.

Mellőzöm a tartalom részletes ismertetését. Java részben ismert regék, állatmesék és adomák (a rátótiak, a hét sváb sat.) izléstelen halmaza. Nem is az a kivetni való benne, hogy más nemzetek tarlójáról szedte a kalászt. Hisz maga a nép is így tesz. Tág szemkörrel dolgozó folklórénk kutatásaiból már eddig is kiderült, hogy népmeséink a n y a g a jobbára idegen eredetű, mint minden nyugati nemzeté, s az ősforrást kelet messze tájain keresik. De a mi az idegen anyagnak megadja a sajátos nemzeti formáját, zamatát, az a f ő l d o l g o z á s m i k é n t j e: a részek, esetlegeségek átalakítása, új motívumok beleszövése, az egésznek a nemzet viszonyaihoz, érzéséhez, gondolatvilágához szabása.

Mindebből Bánfi gyűjteményében semmi sincs. Magyar földet, magyar levegőt egyes külsőségeken kívül épen nem találni benne, hanem annál több idegen nevet, idegenszerűséget és divatos tárcairói stílust.

Járt valaki Magyarország olyan vidékén, a hol sok *hási nyúl* terem? Bánfi járt. „A mezőn keresztül egy félreeső vidékre ment, a hol sok *hásinyúl* volt” (90. l.).

Ki ismeri ezt a magyar közmondást: *Higgy, de lásd kinek* (57. l.)? Én nem, csak németül: „Trau, schau, wem”, vagy latinul: „Crede, sed cui, vide.”

Hallott már valaki széles Magyarországon mesét így kezdeni: „Volt egyszer egy apa és egy anya, azok ott laktak a falun kívül egy kis házikóban. Csak egy kis lánykájuk volt, és azt mért, mért nem *arany lánykának* hívták” (14). Vagy: „Apa és anya két gyermekükkel, Jancsival és Margittal egy kis kunyhóban éltek”.

A riporter stílus virágaiból, a mely különben szerinszerte burjánzik, csak egyet, a legszebbet mutatom be: „A k u v i k. Csekefalvára és az egész klopotini völgyre, melyben e község fekszik, mintha a végítélet rettenetes éjszakája következett volna el az ő megjósolt minden borzalmaival, oly irgalmatlanul dúlt a vihar fölötte, körülötte, sőt még alatta is... Tyúktojás nagyságú *jégeső beverte* (!) az ablakokat, száz meg száz patak tört magának utat udvarra, konyhába, de még a szobába is, kikergetve az embereket a borzasztó éjszakába... Kis olajmécses állott a durván faragott X lábú festetlen asztalon és sárga világa egy szegényes ágyon

fekvő beteg embernek halovány arcára esett. *Igen nagyon lehetett az ember beteg (!)*, mert szemei mélyen be voltak esve és a sötét üregek a félhomályban halálfőre emlékeztettek' (284).

És ez 8—10 éves gyermekek számára van írva! Bánfi nem ott termett, a hol a jó meseírók.

Hogy pedig a magyar nyelvvel mit művel, mennyire törí, marja, zúzza, az egyenesen égbekiáltó. Ilyen nyelven csak oly művelt zszurnaliszta írhat, a ki jobban beszél németül mint magyarul. Nehány példa.

Ismeretes, hogy a magyar nyelvnek a jövő idő kifejezésére nincs külön képzős alakja. Újabban az irodalom erősen fölkapta a *fog* igével körülírt alakot, de se a romlatlan népnyelv, se a nyomán induló jó magyar stílus nem érzi szükségét, s alighanem ez is német fészken költ az *irva lesz* alakkal együtt; az újabbi divatba hozása bizonyosan innen és az iskolából ered. Bánfi művelt magyar, nála a szegény emberek is így beszélnek: „Majd segíteni *foglak*. Mi *fog* most már történni. A jó isten küldeni *fog* valakit” sat. Meg van különben az újdivatú *lesz* alak is: „Lóról és fegyverről majd *gondoskodva lesz* (241). A vadászt elbocsátotta azon ígérettel, hogy dúsan *meg lesz jutalmazva*” (8).

Szintén idegen a magyar előadásban a határozói igenév illetén gyakori alkalmazása: „De Farkas *nevetve* talpra ugrott s néniének jó éjt *kívánva*, a kutyanak pedig egyet *fütttyentve* a Vágnak tartott” (4).

Mindíg sértette a fülem, mikor a kis Tuba, ha azt mondták neki: „Jöjjön ide!” azzal felelt: „Nem *jövök*”. A művelt bonn révén bizonyosan ezt is Bánfitól tanulta: „Apjok intette őket, hogy már most menjenek haza. Én is *jövök* mindjárt utánatok — mondá” (296). Valamikor Arany is tollára vette ezt az újmagyar szólást, de nem használt.

Találunk példát az *egy* említettem hibás és terjedő használatára is: „Gyere velem atyámhoz, az *egy* igen hatalmas király” (142). [Vö. Kiskomárom, Nagykomárom, de szép egy lány ez a három].

Az apróságokra már nem vetek ügyet; Bánfi kifogyhatatlan ezeknek az egymásra halmozásában. Ezek sorából csak még egy díszes mondatot emelek ki. Azt mondja többek közt: „*Láttál-e* már valaha *az olyan galambot fészket* rakni, költeni és fiainak *tápot* keresni?” Nem láttam, nem láttam, magyar embert így beszélni soha nem hallottam.

„Olyan *kedélyes*! mondá a kávéskanna” (106). Beszélhet Tót Béla, csipkelődhetik Ágai, bizonyíthatja Simonyi, hogy a magyar ember se nem *kedélyes*, se nem *szivélyes*, a művelt magyarság oda se hederít, hanem lépten-nyomon kedv nélkül is *kedélyeskedik*.

Azt már bűnül se tudom be neki, hogy a neologia korecsavait, vívmányait már a gyerekszobában terjegeti. Hadd teljék benne öröme Gyulainak, összeállítom a szebbeket: *táp* (7), cserebogár *csápjá* (80), kacsacsőr (155), kakascső (166) [Hogy is mondja a nóta? Lám piros a kacsá orra], *köteg* len (150), *kedélyes* (106), *nyomor* (44), *pösméh* (210), pisztráng-*ssony* (220). Ez utolsó tán a Bánfi érdemes javítása. A természetrajzban még én csak *ussony*-nak tanultam a pisztráng *ussó*-ját. Szép bokréta. S ez az összetett szó sem utolsó mákvirág benne: *várasszony*! „Ha a szárnya már birta volna, bizonyosan ott hagyja azt a jó *várasszonyt*” (10). Hogy a sok *fivér*, *nővér* csak úgy bujdosik benne, említeni se érdemes.

A ki még ennyi szóra se hinné el, hogy Bánfi nem tud magyarul, s legföljebb csak konyít hozzá, annak még egy nyomós okkal bizonyítom meg.

Ismeretes, mennyire szövevényes, akadémikus a magyarban a szórend kérdése, hogy mennyi fejtörésbe és papirosba került a benne uralkodó törvény megtalálása. Épen jókor. Nem ijedős tüzi láрма a Nyelvőrnek az a hitvallása, hogy nyelvünket a neologia minden rombolásánál nagyobb veszedelem fenyegeti: a nyelvérzék átalakítódó megpusztulása, megbomlása. A neologia öntudatos, szándékos támadás volt a nyelvre, kívülről ráhányt teher, lim-lom a nyelven, melynek nagy részét az idő és a józan visszahatás folytán ma már lehányta magáról. A nyelvérzék maga a nyelv, az ú. n. anyanyelv. Míg erős, egészséges, öntudatlanul követi a nyelvben uralkodó törvényeket minden sajátosságával, finomságával, s ha úgy tetszik furcsaságaival, a mi azonban csak látszatra az. Ennek megtompulása, meggyengülése vágás a nyelv életerébe. Annál szomorúbb, hogy ez a rákfene ott van terjedőben, a hol a nyelvérzéknek legtisztábbnak kellene lennie: az irodalomban. Nagy volt a panasz el- eddig, hogy nincs irodalmi nyelvünk; a most alakulóban valótól isten óvja mi magyar nyelvünket.

Bánfi már ebből az iskolából való. Nincs olyan cégéres szórendi vétség, a minek mását meg ne találnók könyvében. Kétszeres bűn, hogy a fertőző anyagot oda lópjá be, a hol minden külső hatásra legfogékonyabb a lélek, a hol az igaz magyar beszé-

den kívül soha nem volna szabad másnak hangzani: a gyerekszobába. Ez a lajstrom maga elmondja a többit:

(1. lap) ,A csinos erkélyek, melyekről messze *lehetett látni le a völgybe* — e helyett: messze *le lehetett látni*. ,Vár, melynek romjai *még most is merednek le* a hegykúp sziklás tetejéről — e h. még most is *lemerednek*. (4. l.) ,A tulsó partra evezett, *a hol csakhamar az erdő sűrűjében eltűnt* — e h. *csakhamar eltűnt* (20. l.) ,Pedig már esteledni kezdett és *már a hold is jött fel* az ég boltozatára — e h. *már a hold is feljött*. (39. l.) ,A kis Hüvelyk Matyi mondá: No csak ne pityeregjete, *majd találunk mi hasa* magunktól is — e h. *majd hasa találunk* mi. (59. l.) ,Szegény tavaszi csibék, még talán éhen haltok, *ha es így tovább megyen* — e h. *ha es így megyen tovább*. (102. l.) ,Jó gazdasszony volt, arra *mindjárt lehetett ráismerni* ócska ruhájáról — e h. *mindjárt rá lehetett ismerni*. (105. l.) ,Helyre egy legény voltam én ebben a csinos kabátban, akár az udvarnál is *mutathattam volna meg magamat* — e h. *megmutathattam volna*. (113. l.) ,Még most is ott állana, *ha egy hirtelen szél nem kapta volna el a kalapját* — e h. *el nem kapta volna*. (120. l.) ,De hát itt *az ország érdeke is forog szóban* — e h. *szóban forog*. (184. l.) ,A gyermekek még kicsinyek voltak, anyjuk pedig *nem rég meghalt* — e h. *nem rég halt meg*. (190. l.) ,Mikor a titkát megtudta, *azt mindjárt a királynak elárulta* — e h. *azt mindjárt elárulta a királynak*. (210. l.) ,A bimbót, mely *még csak félig ki volt nyilva*, kivette — e h. *félig volt kinyilva*. (271. l.) ,A három testvér is *kapott kedvet* szerencsét próbálni — e h. *kedvet kapott*. (284. l.) ,*Igen nagyon lehetett az ember beteg* — e h. *Igen nagyon beteg lehetett az ember*. (286. l.) ,Ha orvosságot küldhetne a doktor, akkor bizonyosan még *hamarább gyógyulnék fel* — e h. *felgyógyulnék*. (362. l.) ,A kis manók táncra perdültek, utóbb pedig Dénest és Piroskát is *vitték a táncba* — e h. *táncba vitték* sat.

És ez a nyelv, ezek a mesék a Bánffyak gyermekszobájában fakadtak volna!? Credat Apella!

Látszatosan tán sok szót is vesztegettünk erre a silány munkára. Nem is az volt a célom, hogy Bánfival elhitessem, hogy a meseírás s a magyar szintakszis nem épen utolsó dolog, hanem a mennyire szavam elhat, sokkal inkább a szülőket akartam figyelmeztetni, hogy a gyermekek kezébe szánt könyvek megválasztásában legyenek ovatosak. Az ifjúsági irodalom az utóbbi években nálunk is örvendetesen fölpezsdült; a jó vásár az élelmes kiadó-

kat arra ösztönzi, hogy minél több munkával, minél csillogóbb köntösbe öltöztetve árasszák el a karácsonyi könyvpiacot, de se az író se az írottat nem válogatják meg úgy, a mint el volna várható. S a legtöbb szülő csak a külső után indul; ha az fényes, ha a könyv cifra képes, a tartalomra nem vet ügyet. Nincs a ki rá figyelmeztesse, nincs a ki útba igazítsa. Pedig ez elkerülhetetlenül szükséges. Nemzeti kötelességünk, hogy a serdülő ifjúságnak tartalmilag is, nyelvileg is valóban jó könyveket adjunk a kezébe.

És ez a szerep véleményem szerint a n a p i l a p o k r a vár. Tudományos szaklapjaink távol állanak a nagy közönségtől, s e kevésbé tudományos tárgyra egyebek mellett a kellő gonddal ki nem terjeszkedhetnek; míg a napilapok, társadalmunk e mindennapi kenyere, e dologban is a hű tanácsadó barát jogát gyakorolhatják. A karácsonyi számban rendesen jobbnál jobb apróságokkal kedveskednek az olvasó közönségnek; bizonyára jó szívvel vennék a családos apák, ha részükre a nagy halomból lelkiismeretes gondtal és megokolt kritikával kijelölnék azokat a könyveket, a melyeket gyermekeik lelki haszonnal forgathatnának, s a melyekből vérükbe olthatnák a tiszta, eleven magyar nyelv iránt való szeretetet is.

ALBERT JÁNOS.

I R O D A L O M.

A magyar helyesírás szabályai. A kiejtés elvei szerint szerkesztette Imrefi Izsó. Szerző kiadása. Budapest. 1892.

Az a törekvés, hogy helyesírásunk a mostaninál rendszerebb és a célnak megfelelőbb legyen, ez idő szerint, úgy látszik, sikertelen volt. Egy fölszólaló kivételével mindenki elismerte ugyan annak szükségét, hogy helyesírásunk egy újabb lépéssel közelebb jusson azon elv megvalósításához, melyet az Akadémia helyesírási szabályainak első mondata így fejez ki: „A magyar helyesírásnak főelve a kiejtés”; azonban maga az Akadémia nem látta még elérkezettnek az időt e lépés megtételére.

A napilapok és a folyóiratok hasábjain elég élénken indult meg a vita, s több hang szólt a haladás mellett, mint ellene. A címben jelzett füzetke szintén a kiejtés elveit követő helyesírás mellett lép sorompóba; nem vitatkozik, hanem az említett elv alapján összeállítja a magyar helyesírás szabályait. Csakhogy az a mód, a mint a valószínűleg álnévű szerző e szabályokat össze-

állítja, legjobban mutatja, hogy az Akadémiának nem szabad megengedni, hogy a helyesírás kérdésében mindenki a saját feje után induljon, hanem neki, mint erre egyedül hivatott testületnek, kezébe kellene vennie ez ügyet, s a mai élő nyelv tekintetbe vételével kellene a szabályokat hosszabb időre megállapítania.

E nyolc lapra terjedő füzetke szerzője a címlapra rányomatta ugyan, hogy szabályait a kiejtés elvei szerint szerkesztette, de magában a füzetben kevés nyoma van ennek. Magát az elvet a IV. §. 1. pontjában mondja ki, bár ezt is elég szerencsétlenül fogalmazta: „A kiejtés [talán inkább a helyesírás] főelve: A szókat, főleg a töszókat, úgy kell leírni, a hogy őket kiejteni halljuk [hátha rosszul halljuk], azaz a hangjainak megfelelő betűkkel”. Ezt az elvet a mai szokásoktól eltérőleg csak annyiban tudja alkalmazni, hogy elhagyja az *l-t* *o, ö* után: *fót, főd, vótam, vóna, nyóc*; hogy így ír: *kissebb*; és hogy egybe írja az *aki, ahol, ameddig* sat. szócskákat. Sőt a szavak egybeírása tekintetében egy kissé messze is megy. Ő még a névutókat is egybeíratná a névmással: *énbennem, énhozzám, arranézeve, ennekövetkeztében*; egybeírja a több szóból álló kötőszókat is: *hapedig, példánakokáért*. Az igaz, hogy ezeket a szavakat egybeejtjük, csak hogy ha ezt az eljárást következetesen akarjuk alkalmazni, egybe kellene írunk a jelzőt a jelzett szóval, a határozót az igével sat. S ez már oda juttatná írásmódunkat, hogy nem a szavakat, hanem a szólamokat választanók csak el egymástól; erre azonban semmi szükség sincs. S a szerző még ebben se következetes, mert a személynévmást már kötőjellel választja el névutójától: *én-felőlem, te-miattad* sat; míg néhány sorral följebb: *énbennem*.

Sokkal több az olyan szabálya, mely a hirdetett elv dacára ellenkezik a kiejtéssel; s ezekből az tűnik ki, hogy a szerzőnek nincs érzéke a kiejtés megfigyelése iránt. A III. §. 5. pontja így szól: „Egyszerű mássalhangzó, ha a helyes kiejtés úgy kívánja, háromszor is irandó; pl. *nevesetttel, nevesetttől, tettel, csepppel, fennnevesetttel, fennnevesetttől*”. Ugyanezt hirdeti a X. §. 5. és a XII. §. 2. pontja: „A határozószókkal összetett igék úgy irandók, hogy a határozószó mindig teljesen legyen kiírva; pl. *bennfoglalt, fennnevesett* sat. *Benn, lenn, fenn* és *künn* mindenkor kettős *n*-nel irandók; tehát még akkor is, ha mint igekötők szerepelnek; pl. *fennnevesett, bennnevesett, lennnevesett*”. — Vajjon hosszabban hangzik-e a *t* ebben: *nevesetttől*, mint ebben: *nevesettől*; az *n* ebben: *benne* és *bennnevesett*? Mindenki hallhatja, hogy

nem Mi szükség van tehát három egyforma betű írására, midőn ezt se a célszerűség, se a kiejtés nem kívánja?

Ép ily helytelen a VI. §. 5. pontja: „A helységnév (?) mindig *tt* és vagy kötőhangzóval vagy kötőjellel kapcsolandók [talán: kapcsolandó] a helységnévhez; pl. *Pécsett, Győrött, Kolosvár-tt, Ungvár-tt*‘. Mássalhangzó után csak rövid *t* hangzik, tehát a kiejtés szerint így kell írni: *Kolosvárt, Ungvárt*; s mi szükség van a *tt* előtt kötőjelre! A *ross* szót a szerző *ross*-nak iratja, noha hosszú *ss*-t ejtünk benne; viszont e szót *egyébb* két *b*-vel, pedig rövid *b*-t ejtünk a hosszú magánhangzó után. A hangulatszók (értsd: indulatszók) szintén a kiejtés elvei szerint kell írni, s a szerző többek közt ezeket is elsorolja: *tyűh! eh!* mintha kiejtenők ezekben a *h*-t.

Újításai legtöbbször csak egyik-másik vidék ejtése módján alapulnak, s ép ezért nem helyeselhetjük a *mink, tik, ijjen, ojan, mej, mejik, némejik* sat. írásmódot. Az *ly* betű főnntartandó helyesírásunkban, mert a magyarság egy része ma is ejti, s mert a többi részen is kétféleképp fejlődött, s részint *l*, részint *j* lett belőle (*illen* és *ijen*). A *kössé, közzénk, közzül* írásmód szintén ellenkezik a magyarság nagyobb részének kiejtésével.

Látjuk tehát, hogy e füzetke a kiejtés elvét tűzi ki ugyan cégerül, de követni ez elvet nem tudja. S a mi újítást ezen kívül ajánl, mind egyezik Simonyi indítványával. Ilyen a *c* használata, a kettős mássalhangzók egyszerűsítése ily formán: *css* e h. *cacs*, *gyv* e h. *gygy* sat; s az idegen szók magyaros írása. Az idegen szavakról furcsa fogalma lehet a szerzőnek, a ki a XVI. §. 2. pontjában a meg nem honosodott idegen szókra e két példát említi: *Shakespeare, Boccaccio*.

Hogy mily hanyagul s kevés szakértelemmel készült e füzet, látszik pl. a szótagolás következő szabályából: „A félbeszakítás bármely (!) magánhangzó után történhetik‘. A szerző hangtani ismeretei szerint a kettős mássalhangzó „keményebben“ hangzik, mint az egyszerű (I. III. §. 1. és 2. pont).

Ezek után végezhetnénk is e füzetkével, ha nem látnók két kis jegyzetéből, hogy a szerző nagy dolgokon töri a fejét. A helyesírás szabályaihoz egy szótárt és egy nyelvtant akar csatolni, még pedig a következő terv szerint: „Egy az Akadémia által a kiejtés elvei szerint, de az én közreműködésemmel szerkesztendő és a közoktatásügyi minisztérium által minden tanulóra kötelezőnek kimondandó zsebszótárt értek,

melyben a tanuló kétes esetekben tekintélyes támaszt nyerhet'. Továbbá 'Egy az elemi iskolák számára az Akadémia által, a z é n k ö z r e m ű k ö d é s e m m e l l e t t a kiejtés elvei szerint szerkesztendő és a miniszterium által minden iskolára nézve kötelezőnek kimondandó nyelvtant érték.' Egyelőre más kívánsága nincs. Ennyivel is megelégszik!

BALASSA JÓZSEF.

A PALÓC NYELVJÁRÁS.

3. §. Szóragozás.

Nyelvjárásunk az egész alaktanban a szóragozás terén tartotta fenn a legtöbb régies nyelvállapotot és fejtette ki a köznyelvtől eltérő legtöbb új nyelvi jelenséget. Mielőtt azonban a ragozásra áttérnék, a szótövekről kell egyet-mást elmondanom.

A) Szótövek.

A szótövek nyelvjárásunkban vagy bővebb, vagy rövidebb alakot mutatnak, mint a köznyelv. A tövek mind a két csoportjában találunk olyanokat, a melyek eredetibb nyelvállapotot tüntetnek föl s erre kell leginkább tekintettel lennem. Eredeti bővebb tőalakot látunk a következő hosszú véghangzós szavakban: *könyv* (köny), *odú* v. *odv*, *ocsú* v. *ocsó* (tokos búza), *gyűsző* (gyűszű), *tő* tū), *savanyú* v. *savanyó*, *sűrű* v. *sűrő*, *ssűrű* (szérű), *tolyú* v. *tolyv*, *válló* (válu). Ide tartoznak még ezek is: *ad* v. *ād*, *hagy* v. *hāgy*, *mér* (merít), *hív* (hű), *hívés* (hüvös), *estve* v. *esve* (Várkony), *mív* (mű). Általában véve a palóc nyelv nagyon kedveli a régies alakokat, különösen a szótövekben s ettől a nyelvszokás csak nagy nehezen és igen ritkán tér el.

A nyelv története mint Steinthal mondja az egyes nyelv-alakok elveszésében, elkopásában nyilvánul; épen ezért nyelvjárásunk rövidebb tőalakjai között a köznyelveknél eredetibbekről nem is igen beszélhetünk. A mennyivel rövidebbek az egyes alakok a köznyelveknél, annyival újdonságosabbak is. Itt és ott csak a fejlődés folyamata volt más, pl. számos alakban a hangtorlódást nyelvjárásunk hangkiejtéssel, a köznyelv pedig magánhangzó betoldásával könnyítette: *künnyi* (küldeni), *ssótam* (szólotam), *ssót* (szólott), *küttel* (küldöttél), *küttönk* (küldöttünk), *kütteték* (küldötteték), *kütték* (küldöttek). Az egytagú rövid hangzós *t*

tövtű igék szintén így kötőhangzó nélkül fordulnak elő a jelentő mód befejezett jelen idejében; ilyenek: *fut, jut, köt, nyit vet, üt*. A *fékētő* szó eredetibb nyelvállapotot mutat ugyan, mint a megfelelő köznyelvi alak (*főkötő*), de sokkal járatosabb e szó illeten változatban: *fēkētő*, a mely bár más nemű, de a köznyelvvel egy fokú változást tüntet föl. A hangvesztő igék azonban már határozottan régibb, eredetibb tövel járatosak, a mennyiben a legtöbb ragozott alakjuk járulékhangzó nélkül fordul elő, pl. *hujlanyi* (hajolni), *ugranyi* (ugorni), *omlottam* (omoltam), *pasallanyi* (pazarolni), *sēprenyi* (söpörni), *sodranék* (sodornék), *vásállott* (vásárolt), *őgyelgenyi* (őgyelegni), *őgyelgöttem* (őgyelegtem), *ugallanyi* (ugarolni), *meccsēplētte* (megcsépelte) sat.

Különös figyelmet érdemelnek a rövidült tövek között a hangrövidítő szók, a melyek nyelvjárásunkban már határozottan újabb fejlődést mutatnak, minthogy a legnagyobb részük minden esetben rövid hangzóval fordul elő, pl. *madar, madarnak, madarval, madarró* (madárról), *madarho, madarig* s i. t. Ilyenek még: *sonal, ēgyeb, fēdel, kötél, nyel* (kapanyel), *gyüker, nehes, szeker, tehen, vereb, ssēmet* (szemét). Viszont vannak hangrövidő tövek, a melyek nyelvjárásunkban rendes köznyelvi alakjaikon kívül még hosszú hangzóval is járatosak, pl. *darássok, darásst, bogárt, kosárt, bogárja, kosárja, parásst, parássok* sat.

B) I g e r a g o z á s.

A palóc nyelvjárásban épen úgy mint a köznyelvben három módja van az igének: jelentő, fölszólító és föltétes. A jelentő és föltétes módban van kétféle idő: folyó és befejezett; a fölszólító módban ellenben csak a folyó cselekvés ideje van használatban. A jövő cselekvés ideje nyelvjárásunkban ugyanolyan, mint a folyó jelen s megismerhető vagy a *majd* szócskáról vagy pedig az ige mondatbeli állítmányi értelméből. A módok és idők viszonyát a következő táblázat tünteti föl.

	Jelentő mód	Fölszólító mód	Föltétes mód
Folyó jelen	<i>ír</i>	<i>írjon v. írjék</i>	<i>írna</i>
Befejezett jelen	<i>írt</i>		<i>írt v. óna</i>
Folyó jövő	<i>(majd) ír</i>		

Nagy ritkán és csak az öregektől hallható az elbeszélő mult, pl. *'éhosám a rēstāt, 'éviv'é a b^aótāt* (baltát), *kihosám a pēzt* (pénzt), *'éviv'ém ass ssoknyâm* (Sáta).

Alanyi ragozás. Nyelvjárásunk az alanyi igeragozás terén különösen az ikes és iktelen igék ragozása tekintetében mutat érdekes sajátosságokat, a mennyiben e két nembeli igét az egyes 3. személyen kívül soha sehol se különbözteti meg. E tűnényt nem lehet az ikes igék analogiája folytán és viszont létrejött nyelvallapotnak tekintenünk. Oly általános az első személyű *'k* ragnak használata s a második személy két *-l* és *-ss* ragjának fölcserélődése az ikes és iktelen igék között, hogy analogiáról itt semmi esetre se lehet szó.

Az *-m* rag az ikes igék alanyi ragozású első személyében úgyszólván teljesen ismeretlen, csak az öregebb nemzedék ajkán hallhatók olykor-olykor az ilyen alakok: *ēssēm, issom, ulszom* (v. *-óssom*), *ēgyem, igyam, innám*. Az alanyi ragozás 1. személyének ragja azonban általan véve mind e két nembeli igéknél *-k*.

A 2. személy *-l* és *-ss* ragja, mint már említém, vegyesen fordul elő az ikes és iktelen igék között, pl. *adol-adss, kērl-kērss, 'ódol-'ódsz* (oldasz), *jādsass-jādsol, firdess-firdēl, tör'ódsz-tör'ódōl, gondolkodss-gondolkodol* sat. E két rag használatában a szép hangzat is ad némi irányt, minthogy az *-l* végű igékben mindig *-ss*, a sziszegő hangra végződőkben meg viszont mindig *-l* a 2. személy ragja, pl. *halss, hajlass, omlasz, nyúss* (nyúlsz), *nyíss* (nyílsz), *romlass, sokallass, javallass*; — *māssol, vadāssol, kārtyāssol, szānkāssol, dolgozol, nēzēl, olvasol, f'őzōl* sat. Ritkán és csak az öregektől hallottam néhány ilyen alakot: *mit f'össz* (főzöl), *mit 'óvassz* (Sáta). A fölszólító mód 2. személyében szintén gyakori az *-l* rag az iktelen igék mellett is: *aggyal* v. *adj*, *kērjel* v. *kērj*, *nēssel* v. *nēss*, *monggyal* v. *mongy* (mondj), *üssel* v. *üss*, *kössel* v. *köss*, *nyúccsal* v. *nyúccs* (nyújts) sat. Az *-l* végű igéknek azonban itt is rendesen *-l* rag nélkül van a 2. személyük, pl. *bomolly* (bomolj), *romolly, hajolly, nyíllj* (nyílj) sat.

A jelentő mód 3. személyében az ikes és iktelen igék között a különbség egészen határozott. A fölszólító mód 3. személye azonban már hol ikes, hol iktelen ragozású; mégis szokotabb az előbbi mind e két nemű igéknél, pl. *jārjēk, nēssēk, mēnnyēk, aluggyēk, ēgyēk, igyēk, agyēk, hozzēk, gyōjēk, mēnnyēk* sat. Az udvarias parancs kifejezésére kivétel nélkül mindig a fölszólító mód jelen idejének egyes számi 3. személyű ikes alakja szolgál, pl. *aggyēk*

kényeret, nézzék csak oda, mennyék ssi (csak) odébb, aluggyék
ej jót sat. A felszólító mód -n ragos 3. személye (járjon) a tős-
 gyökeres palócságban nagyon ritka s legfőlebb csak a *hogy* kötő-
 szós mellékmondatokban használják olykor-olykor, pl. *Mondtam,*
hogy aggyon egyet. Mondtam, hogy kérjen tőle. Kértem, hogy
mennyen el. De viszont a vegyes népességű déli vidékeken (Eger)
 ezen személyben gyakran az ikes ige is iktelen ragozású, pl. *dicsér-*
tessén a Jépus, igyon egyet, hozzék kényeret, oszt egyen (XIX.269).

A föltétes mód egyes számú 3. személyében minden ige
 iktelen ragozású, pl. *inna, látna, énnē, kérnē, hasunna, látssana,*
hallatszana sat.

A ható igével összetett ikes ige rendszeren iktelen s csak nagy
 ritkán ikes ragozású, pl. *éhet, alhat, ihat, nyughat* v. *nyughatjik,*
eltörhet v. *eltörhetjik* sat.

Ezek után összeállíthatom az igék alanyi ragozásának mintáját.

IKESEK.

IKTELENEK.

Jelentő mód, folyó jelen.

Egyes szám.

1. *jádsok*
2. *jádsass* v. *jádsol*
3. *jádzik*

Többes szám.

1. *jádsónk*
2. *jádsotok*
3. *jádsznak*

Egyes szám.

1. *adok*
2. *adss* v. *adol*
3. *ad*

Többes szám.

1. *adónk*
2. *adtok*
3. *annak*

Jelentő mód, befejezett jelen.

Egyes szám.

1. *jádsottam*
2. *jádsottal*
3. *jádsott*

Többes szám.

1. *jádsottónk*
2. *jádsottatok*
3. *jádsottak*

Egyes szám.

1. *adtam*
2. *adtal*
3. *adott*

Többes szám.

1. *adtónk*
2. *adtatok*
3. *adtak*

Felszólító mód, folyó jelen.

Egyes szám.

1. *jádzak*
2. *jádsal*
3. *jádsék* (v. *jádszon*)

Egyes szám.

1. *aggyak*
2. *aggyal*
3. *aggyék* (v. *aggyon*)

Többes szám.

1. *jáds^aónk*
2. *jádszatok*
3. *jádszonak*

Többes szám.

1. *aggy^aónk*
2. *aggyatok*
3. *aggyonak*

Föltétes mód, folyó jelen.

Egyes szám.

1. *jádsan^eék*
2. *jádsanál*
3. *jádsana*

Egyes szám.

1. *ann^eék*
2. *annál*
3. *anna*

Többes szám.

1. *jádsanánk*
2. *jádsanátok*
3. *jádsanának*

Többes szám.

1. *annánk*
2. *annátok*
3. *annának*

A föltétes mód befejezett jelene teljesen olyan, mint a jelentő módé, csak hogy a *v^aóna* segítő igealak járul utána: *jádeoltam v^aóna* — *adtam v^aóna*.

T á r g y a s r a g o z á s. Nyelvjárásunkban az igék tárgyas ragozása csak a föltétes módban tér el a köznyelvi ragozástól s itt is csak két esetben. Az egyik eltérés az, hogy a föltétes módnak a köznyelvben sem igen kedvelt többes 1. személyű tárgyas alakja (*látnók*) sohasem fordulván elő, helyette az alanyi alak (*látnánk*) használatos. Sokkal fontosabb azonban ennél a második eltérés, mely abban áll, hogy az említett igemód tárgyas ragozású 3. személye némelykor az eredetibb *-ája*, *-éjé* raggal jön elő, pl. *ha ő azt látnája*, — *nem adnája ő azt nekem?* *ha ő azt elkérnéjé* (Sajó-Püspöki). Ezen érdekes régiesség azonban csak nyelvjárásunk északi részében maradt fenn, s itt is nagyon ritkán járatos.

A *-t*-re végződő egytagú igék ragozása a jelentő mód befejezett jelenében a következő:

A l a n y i.

Egyes szám.

1. *köttem*
2. *köttel*
3. *kötött*

Többes szám.

1. *költ^eónk*
2. *kötteték*
3. *kötték*

T á r g y a s.

Egyes szám.

1. *köttem*
2. *kötted*
3. *kötté*

Többes szám.

1. *köttük*
2. *köttéték*
3. *kötték*

Ugyanily hangkivetéssel ragoztatnak a fönnt már elősorolt egytagú -t végű igék valamennyien.

Néhány szokatlanabb ragozású igéről kell még megemlékez-nem. Ilyen a *kell* ige föltétes módjának 3. személye: *k'ék* és *k'éñē*; az előbbi a *këllen'ék*, a másik pedig a *këllenē* alakból van össze-vonva, mely utóbbit nyelvjárásunk használ is. A jelentő mód egyes 3. személyében -n ragjuk van a következőknek: *hissēn* (hisz), *lēszen* v. *lēsē*, *mēgyēn*, *vēssēn* (vesz), *vissēn* (visz). Nyelvjárásunk némelykor a köznyelvtől eltérő módon képezi az -t képzős igék fölszólító módját, a mennyiben itt a módképző volt az igetőre átváltoztató hatással, pl. *taníjjék* v. *taníjjon*, *fordíjjék* v. *fordíjjon*, *hajíjjék* v. *hajíjjon*. Ugyanígy a tárgyas alakokban is: *taníjja*, *fordíjja*, *hajíjja*. E tünemény nem mondható igen gyakorinak s többnyire csak a 3. személyben fordul elő, de nem ismeretlen a többi személyekben se, pl. *taníjjak-taníjjam*, *taníjj-taníjjad* v. *tanídd*, *hajíjj'ónk-hajíjjuk*, *hajíjjátok-hajíjjátok*, *hajíjjonak-hajíjják*. Különösen érdekes a 2. személy tárgyas alakja: *hajídd*, *merídd*, *feszídd ki* (feszítsd ki), *veszídd el* (veszítsd el), a hol tehát a képző is elmarad s ennek pótlására a személyrag nyúlik meg. A *jön* ige kezdő hangja mindig *gy*: *gyövök*, *gyössē*, *gyön*, *gyöv'ónk*, *gyöttök*, *gyönnek*, *győjek*, *gyönn'ék*, *gyöttem* s i. t. A *mēnni* ige ragozása a jelentő mód jelen idejében következő: *mēnek*, *mēgy*, *mēgyēn*, *mēn'ónk*, *mēnték*, *mēnnék*.

A fölszólító mód jelenének a jelentő módéra való hatását (*ssaporítsuk* = *ssaportíjuk*) csak Egerben tapasztaltam, de a nép nyelvében itt is rendkívül ritka. Többnyire csak a műveltebbek s ezek között is különösen a zsidók használják az ilyen igealakokat, bármi különösnek lássék ez azok előtt (XXI.178.), a kik nem tudják, hogy sokszor a vallás nyelvileg is elválasztja a népeket még ugyanazon egy helyen is (Vö. Simonyi: Tanulmányok I. 3. f. 229—233. l.).

C) N é v r a g o z á s.

A névszók ragozásában szintén több figyelemre méltó eltérést mutat nyelvjárásunk a köznyelvtől. Különösen a köznyelvben ma már meg se lévő néhány határozó rag érdemel említést.

1. T á r g y r a g. A birtokos ragok után legtöbbször elmarad a tárgyrag, kivéve a mindkét számú 3. személyt, pl. *megkaptad a levelem*, *leveled*, — *elvesztettem a level'ónk* v. *level'ónköt*, *leveleték* v. *leveletéköt*, — de már: *levelét*, *leveléköt* v. *levelököt*. A többes

számban a személyragokkal ellátott *benn* szó mellől az 1. és 2. személyben némelykor szintén elesik a tárgyrag, pl. *megéssnek ott benn^onk* v. *benn^onköt*, *ágyon még az isten benneték* v. *bennetékét*, de a 3. személyben már kizárólag csak így: *bennékét*, pl. *bennékét is meghíjóm ebédre*.

2. **Határozó ragok.** A helyhatározó ragok többnyire csak hangbeli eltérést mutatnak nyelvjárásunkban s ezeket nagy részben már említettem is, itt csak könnyebb áttekintés céljából összegezem. A *-ban*, *-ben* mindig a rövidebb *-ba*, *-be*, az *-n* meg épen ellenkezőleg rendszeren a nyújtott *-nn* alakban jön elő: *hâsba*, *kerbe* — *hâzonn*, *kertenn*. A *-nál*, *-nél* rendes alakja *-nâ*, *-né*: *hâsnâ*, *kertné*. A *honnan* kérdésre felelő ragok szintén megrövidülnek: *-b^o*, *-b^ö* (*-ból*, *-ből*), *-r^o*, *-r^ö*, *-t^o*, *-t^ö* (*-ról*, *-ről*, *-tól*, *-től*): *patak^bó*, *hegy^bö*, *ágyr^o*, *székr^ö*, *fat^o*, *népt^ö*. A *-hoz*, *-höz* rag is rendszeren megrövidül: *anyâmho*, *nenémhë*.

A *hol* kérdésre felelő *-t* ragot illetően egyszerű alakjában nyelvjárásunk is használja a tulajdonnevek mellett, pl. *Nekéssényt v^otam*, *Várkonyt v^ot*. A *-vâ*, *-vé* rag is előjön olykor *hova* kérdésre felelőleg a helynevekben, pl. *Gy^ör^e ment*, *világâ ment*. Meg kell még jegyeznem e ragról, hogy mássalhangzója a valamivé levést, válást jelentő igékkel kapcsolatban rendszeren elenyészett, pl. *virágâ lett*, *pipis^e vât*; az előbb idézett példában is: *világâ ment*. Gyakran e rag a mély hangú szavakhoz is magas hangú alakjában járul, pl. *sas^e* (sassá) *vât*, *nâd^e* (náddá) *lett* (Sáta).

A köznyelvi *-ul*, *-ül* rag helyett a palócban mindig az eredetibb *o(l)* v. *ô(l)* — *ö(l)* v. *ô(l)* járatos, pl. *Mâtra fel^o fúj az estyi szell^ö*, *al^o* (alul), *el^ö* (elül), *bel^ö* (belül), — ellenben: *hasôrô* (*hasól*-ról, ma: *hazulról*), *hâtô* (hátul), *fêl^ö* (föül), *kôr^ö* (körül), *kêrszt^ö* (keresztül), *nêk^ö* (nélkül).

Van még nyelvjárásunkban három helyhatározó rag, mely a köznyelvben teljesen ismeretlen, ezek a következők: *-nott* *-nêtt*: *-nô* (*nôl*) *-nô* (*nôl*); *-nyi*. A *-nott* rag *hol* kérdésre felel s jelentésére nézve a *-nâ(l)* *-né(l)* raggal ugyanegy, pl. *papnott v^otam*, *bir^oéknott v^ot*, *apâmnott*, *Kâdârnott*, *Lilicénêtt* (Lilice tulajdonnév). A *-nôl* rag *honnan* kérdésre vonatkozik s értelmére nézve megegyez a *-tô(l)*, *-tô(l)* raggal, pl. *anyâmnô gyövök*, *papnô gyött*, *Bassarnô*, *Ekêⁿô*. A *-nyi* (= *-hoz*) a *hova* kérdésre felel ugyan, de gyakran használják a *hol* kérdésre felelő helyhatározó kifejezésére is, pl. *anyâmnnyi mênék* (hova), *Bassarnyi vagyok* (hol), *Ekê^eknnyi*, *Nêmêl^eknnyi*, *apâm^eknnyi*, *szomssêd^eknnyi* sat. E ragok

használatára vonatkozólag meg kell jegyeznem, hogy csakis a családnevek vagy ilyenek gyanánt álló közfőnevek mellett jönnek elő, továbbá az első kettő s ezek közül is különösen a *-nott* már kiveszőfélben van, annál gyakoribb azonban a harmadik, a *-nyi*.

A módhatározó ragok közül különös figyelmet érdemel a *-val*, *-vel*, a mennyiben kezdő *v* hangját a mássalhangzó után is rendesen megtartja, pl. *borval*, *botval*, *csillagval*, *koromval*, *hájval*, *ökölvel*, *ökörvel*, *hamvasval*, *sérétvel* sat. Kivételt tesznek a *b*, *p*, *f* hangok, a melyek után e rag a rendes köznyelvi változatot mutatja: *kelebbel*, *verebbel*, *kalappal*, *lappal*, *ssúffal*. Mikófalván és környékén e rag magánhangzó után mindig, de némely mássalhangzó után is *b* kezdőhanggal járatos, pl. *abbal a korsóbal* (avval a korsóval), *abbal a kapábal*, *végigüttek ebbel a cséplőbel*, *mics csinász abbal a házbal* (ház-val). Ugyane helyen e rag magas hangú alakjában járul a mély hangú szóhoz is, ha ez előtt magas hangú mutató névmás áll, pl. *ebbel a kapábel* (kapával), *ereggy ebbel a korsóbel* (korsóval), *ek kis vízé* (vizért). Úgy látszik, hogy e rag ilyen elváltozása a *hova* kérdésre felelő helyhatározó ragra (*ba be*) is hatott, mert igen gyakran ilyen kifejezések is hallhatók: *beménék abbal a házbal* v. *kerbel* (házba-kertbe), *a hogy beléptem abbal a konyhábal* v. *szobábal* sat.

A *-stul*, *-stül* rag rendes alakja a palócban: *-stó*, *-stó*, pl. *házastó*, *lovastó*, *népestó*, *gyermekéstó* sat. A melléknevekhez járuló módhatározói *-n* rag épen úgy, mint a helyhatározói, rendesen nyújtott alakban használatos: *bátrann*, *sséppenn*, *ssívesenn*, *jobban*, *ssebbenn* sat.

Az okhatározó *-ért* rag a kálvinista vidék kivételével mindenütt elveti mindkét mássalhangzóját, pl. *mé* (mért), *aszé* (azért), *házé* (házért), *pészé* (pénzért).

Itt kell megemlítenem némely szokatlanabb használatú és képzési határozókat. A *hol* magában és összetételeiben is csak nyelvjárásunk déli részén fordul elő ily alakban: *hun* (Eger), *a hun*, *valahun*, *mindēhun* (mindenhol). Ezek analogiája folytán lett: *othun* (otthon). A *honnán*, *innen*, *onnan* szavak ily alakban is gyakoriak: *honnat* v. *honnét*, *innet* v. *innét*, *onnat* v. *onnét*; — az *itt*, *ott*, *amott* határozók meg gyakran imígy változnak: *ittég* v. *ittét*, *ottég* v. *ottét*, *amottég* v. *amottét*. Az *azután* szónak következő alakjai vannak nyelvjárásunkban: *azulán*, *aután*, *osztán*, *osztann*, *osztég*, *osztét*, *osztáng*, *aután-osztann*. A *miatt* névutó rendesen így rövidül: *miá*. Érdekes régiség ez is: *h'éába* (hiába). A *bent*

helyett járatos az *odabe*, a *kint* helyett pedig *kivél*, vagy *odaki*, pl. *odabe van a házba* (bent van a házban), *kivél ül v. odaki* (kint) *ül el l'ócán*. A *-nál* ragnak személyragos alakjai *hova* kérdésre vonatkozólag is járatosak, pl. *elmének ténálatok*, *gyere el minál'ónk*, *elméntek ő nálók*. Az egyes számú alakoknak illetően használata azonban a legnagyobb ritkaság. Egyéb figyelemre méltó alakok: *másütt* (másutt), *másünnen* (másunнан) v. *másünn'ét*, *más-üve* (máshova); *nyomba* = rögtön, azonnal, pl. *nyomba ott v'ót*; *asszámára* (a számára), értelme: körülbelül, majdnem (XIV.84. Szvorényi), pl. *ét torom asszámára* (körülbelül egy torony), *egy bial asszámára* (majdnem olyan, mint egy bivaly).

3. Birtokos személyragok. A 3. személyű birtokos ragnak eredetibb *-ja*, *-je* alakját látjuk sok oly szóban is, a melynek a köznyelvben *j* nélküli birtokosa van, pl. *virágja* (virága), *csillagja*, *testvérijé*, *vagyonnya* (vagon-ja), *puhárja*, *ablakja*, *balssamja*, *számja*, *bogárja* v. *bogara* sat. A sziszegő mássalhangzóra végződő szavak a 3. személyű birtokos rag előtt e véghangjukat gyakran megnyújtják, a miben szintén a birtokos *j* kiestének pótlását kell látnunk, pl. *tojássza*, *kilássé* (kelése), *kakassa*, *tátassa* (táltosa), *mássa* (mása), *panassza*, *retesszé*, *erdésszé*, *juhássza*, *parássza*, *mássa* (máz) sat. E birtokos ragnak magas hangú rövidebb alakja a palócban *-ē*, ragozás közben pedig *-ē* (a kálvinistáknál: *-e* és *-e'*), pl. *kesē*, *kesēre*, *kedvē*, *kedvēbe*, *szēmē*, *szēmēhē* (szeméhez). E helyett a déli részekben, Eger és Miskolc vidékén az *-i* rag dívik: *kesi*, *kesibe*, *feji*, *fejire*, *szölleji* (Eger), *szöllejibü* (-ből) sat. E sajátságot a tősgyökeres palócságban csak néhány szóban találjuk: *kertyi*, *hēgyi*, *hēgyibe*, *vēgi*, *vēgibe*, *tetejibe*, *sē testyi*, *sē lelki*, *eleji*, *kőzeji*, *szögletyi*, *mellyēre* v. *mellyire* (mell). A déli vidékeken a többes 3. személyű birtokos is nagyon gyakran *i* hanggal járatos, pl. *kedvik* (kedvök), *vēyik* (végök), *fejikke* (fejökre), *vērikbe van* (vérökbe), *bessēgyyik* (beszédjök), *fōggyikke* (földjökre) *hordta*. Másutt e sajátság igen ritkán jön elő, pl. *kertyikke* (kertjökbe), *fōggyikke* (földjökre), *sē testyik* (testök), *sē lelkik*, *elejikbe mēnek* (elejökbe), *vēgik* (végök) *van*.

4. Névmások. A személyi névmások ragozása a következő:

<i>én</i> , <i>engēm</i> v. <i>engēmēt</i> .	<i>mink</i> , <i>minkēt</i> .
<i>tē</i> , <i>tēgēd</i> v. <i>tēgēdēt</i> .	<i>tyik</i> , <i>tyiktēkēt</i> .
<i>ő</i> , <i>őt</i> v. <i>őtēt</i> .	<i>ők</i> , <i>őköt</i> .

A visszaható névmás elé, bármily személyre vonatkozik is az, mindig az *ön* szócska járul, pl. *önmagam*, *önmagad*, *önmagu*,

önmag ónk, önmagatok, önmagok. E névmás azonban sokkal gyakoribb pusztán az előszó nélkül (*magam, magad* sat.).

A birtokos névmás alakjai a következők: *cnyim, ett'éd, öv'é, mi'énk* v. *emm'énk, ett'éték, öv'ék*. Főnévvel összekötve a birtokos ragozás következőleg hangzik:

az én kertem.

am mi v. *am mi'énk kert'ónk.*

at té kertetd.

at te kerketék.

az ő kertyi.

az ő v. *az öv'ék kertyik.*

Udvarias megszólításnál legáltalánosabb e szó: *kiend*, mely a *kigyelmed* összevonásából származott. Előjönnek azonban e mellett ilyen megszólító alakok is: *kend, kégyelmed* v. *kigyelmed, kigy'ömed*, — és nagy ritkán: *maga, ön*.

5. Ragozott ragos alakok. Ilyen alakok is elég nagy számmal fordulnak elő nyelvjárásunkban: *az'ótátó fogva, mi'ótátó fogva, mostanáig* v. *mostanyig, innentő-* v. *onnantó fogvást, hosszámig, hosszagyig* (hosszádig), *hosszâig* v. *hossâja, tőledre-*, vagy *hossâdra hajts, bel'őrő* (belülről), *fel'őrő* (felülről), *al'óró* (alulról), *hátóró* (hátról), *mi-hosszánkig, té-hosszâtokig, ő-hosszâjokig* sat. Az ilyen határozók alkotása azonban annyira függ az egyedek kénye-kedvétől, hogy azokat mind egytől-egyig felsorolni a kutató nyelvész legélesebb figyelmével se lehetséges.

BARTHA JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

A Tájszótár helytelenségei. *Bukáta*. Ezt a szót a régi Tájszótárban Háromszékből közli Kállay; a jelentése szerinte *t a r i s z n y a*, s hozzá teszi: „oláh szó fog lenni”. Ebben igaza van a közlőnek, mert a *bukátá*-t a székelyek csakugyan az oláhoktól vették; csak hogy az oláhok *bucată* szava nem *t a r i s z n y á t*, hanem *e l e d e l t* jelent. Hogy lett hát az oláh eledelből magyar tarisznya? Erre az a felelet, hogy a valóságban sehogy, mert *bukáta* nem jelent *t a r i s z n y á t*. Hogy Kállay hol vette ezt az értelmezést, azt elárulják a következő szavai: „Innen: *felbukátásni*, feltarisznyázni az útra élelemmel”. A *felbukátás* ige csakugyan annyi, mint a székely *feltarisnyál* = útra való élelemmel ellát (vö. Tarisznyájjon fél ingemét, anyámasszon, hadd mēnnyek szógálni. Vadr. 395). S Kállay nyilván így okoskodott: ha *felbukátás* = *f e l t a r i s z n y á z* (feltarisnyál), akkor *bukáta* = *t a r i s z n y a*. Pedig *felbukátás* tulajdonkép = *f ő l é l e l m e z*.

Busak, busany. Ott rejtelmeskedik ez a két szó a régi Tájszótárban, s ebből átvették Czuczor-Fogarasiék is, a kik tudvalevőleg épenséggel nem voltak tamáskodók, hanem készpénzül vettek mindent, a mit kaptak. A *busak* a Tsz. szerint a. m. k á s a, z s e m l y e k á s a; a *busany* pedig n y o m t a t ó, c s é p l ő. Megcsóváltam a fejemet, mikor e két szót olvastam. Erősen gyanús volt nekem mind a kettő, mert a Tájszótáron és a CzF. szótárán kívül sehol se akadtam a nyomukra; a Tájszótárban pedig Cserey Elek révén kerültek bele, a kinek a közlései egyáltalában megbízhatatlanok. Nem kellett hozzá sok fejtörés, a míg rájöttem, hogy ez a két álszó egyszerű másolói botlásnak köszöni a lételet. Kétségtelen, hogy a bóbiskolva másoló előtt ez állott: *Busakása zsemlyekása. Busanyomtató: cséplő; ő pedig így olvasta és írta le a Tsz. számára: Busak: kása, zsemlyekása. Busany: nyomtató, cséplő.*

A Nyr. XV. kötetében a 432. 472. és 473. lapon egy csomó tájszó van közölve 'Csallóköziek' fölírással; ez a fölírás azonban csak tévedésből kerülhetett oda, mert azok a szavak nem csallóköziek, hanem félreismerhetetlen s z é k e l y szavak.

SZINNYEI JÓZSEF.

Héhő. Olvasva D v o r z a c s e k J. fejtegetését, hogy különbség van a *gereblye* és *gereben* közt (Nyr. XXI.183), eszembe ötlött s azért nem hagyhatom említetlenül, hogy a mit ő *gereben*-nek nevez, azt Hont megye garamparti vidékén *héhő*-nek hívják. Ott úgy készül, hogy egy keskeny deszka közepére erős fahorgot alkalmaznak, vasabroncs r á f o l j a körül (szántszándékkal használom ezt a szót, mert Hontban a kocsikerékre, a keréktalpra húzott vasabroncsot *ráf*-nak, kerékráfnak nevezik), hogy még erősebben összetartsa a sűrűn belevert hosszú szögeket, melyeknek feje belül marad, száraik pedig jó hosszan kiállnak. Ezen fészül ott a megtilolt kendert, vagyis *héhőlnék*.

Nem érdektelen, hogy Bars megye keleti szélén, szomszédosan Honttal, a *héhő* neve szintén használatos, de az eljárás neve ott nem *héhölés*, hanem *öcselés*. 'Micsiná anyád? — Kendért ö c s e l... Annyi vót ott a zembër, hogy ugy aáta, akar a h é h ő s z ö g; egy almát nem tudta vóna közéjek hagyítanyi... Ugy áll ah haja, akar a h é h ő s z ö g... Könnyeb h é h ő n y i mint tilónyi.'

Használják-e a *héhő* szót még valahol s mi az eredete?

BELÁNYI TIVADAR.

A palócságon kívül ismerik Dunántúl, nem ugyan *héhő*, hanem *héhöly* alakban (Tájszótár); ismeri a NySzótár is: „*Héhél*: carmen, pecten PPBl. hechel. Carmino: gerebellök, *hehellök* C.”

Eredetére mindenki rá ismerhet az idézett német jelentésből; ugyanaz tudniillik, a mi a ném. *hechel*. Ez is abba a nagy szócsoporthoz tartozik, a melyek egészen szükségtelenül vannak átvéve nyelvünkbe, s a mely a *gereben*-nel együtt majdnem végképen kiszorította a forgalomból a hazai „gereben, héhely” kitételt, az eredeti *ëcsellő*, *öcsellő* szót. (L. NySzótár *ecsell*, *ecsellő*.)

SZARVAS GÁBOR

A helyesírás kérdéséhez. A fonétikus helyesírás kérdése még élénk vita tárgya. Minthogy azonban napilapjaink s köztük első sorban az országszerte leginkább elterjedt „Budapesti Hírlap” évek óta ezt a helyesírást terjeszti, illő, hogy a magyar nyelv törvényeinek tisztázását ezen a téren se mulasszuk el.

Ha ugyanis a B. H. a *symptomaticus* szót *sz-szel*, *i*-vel és *k*-val, tehát magyar kiejtés szerint írja, a mit, mellesleg mondva, magam is helyeslek, akkor a magyar nyelv és kiejtés szellemében a szót így kellene elválasztania: *szimp-tomatikus*, nem pedig *szimptomatikus* (1892. 70. sz. 10. l.). Ha magyarosan írja a *restancia* és *restauráció* szokat, nem volna szabad ilyen módon szótagolnia: *re-stancia*, *re-stauráció*, mint a hogy a lapban minduntalan látható. A *templom* szó minden romlatlan nyelvérzékű magyar ember szájában *temp-lom* szótagokra válik széllyel, nem pedig *tem* és *plom* tagokra.

Vagy szükségünk van latin, görög és német nyelvi ismereteinknek minden lépten-nyomon való fitogtatására, akkor ragaszkodjunk az akadémia eddigi helyesírásához; vagy nincs rá szükségünk, akkor azonban a magyarosan írt idegen szóknak latin-görög módon való szótagolását az *y*-nal együtt lomtárba kell vetnünk.

Hogy magyar kiejtés szerint akárhány mássalhangzó kerül két magánhangzó közé, a második tagba mindig csak egy mássalhangzó vihető át, bizonyítanom is fölösleges. Mindenki tudja, hogy két mássalhangzón kezdődő eredeti magyar szavunk nincs; sőt még az idegen eredetű szóknál is elkerüljük szó elején a mássalhangzótorlódást; pl. *schola*: *iskola*, *stalo*: *istálló*, *Stefan*: *István*, *britva*: *beretva*, *planta*: *pulánta*, *krajcár*: *garajcár* sat. Ha pedig a pusztán magyarul beszélő ember nem tud szó elején két mássalhangzót kiejteni, akkor szótag elején is belebicsaklik a nyelve

a *-ptomatikus*, *-stancia* vagy a *-plom* tagok kezdő hangcsoportjának kiejtésébe.

Az az ellenvetés se állja meg a sarat, hogy az összetett szókat a magyarban is az összetétel alkotó elemei szerint választjuk el (pl. meg-áll, réz-krajcár). A magyar nyelvérzékre nézve se *ssimptomatikus*, se *restancia* nem összetett szók, mert se *ptomatikus*, se *stancia* szavunk, se *ssim* vagy *re* igehatározónk nincs.

Magyar kiejtés és helyesírás szerint tehát az előbb említett szókat így kell elválasztanunk: *ssimp-tomatikus*, *res-tancia*, *res-tauráció*, *temp-lom*.
KÖRÖSI SÁNDOR.

Fölültetés. A germanizmusoknak melegágya a sajtó és az iskolai könyvek. Pedig épen e két tényező volna hivatott arra, hogy a szaklapokkal együtt küzdjön meg gyorsan és sikeresen a németiséggel. Ha se a napi sajtó, se a tanítói kar nem igyekszik levetni az idegen ruhát, hanem csak a szaklapokra bízza a magyar nyelv megtisztítását, akkor még beláthatatlan ideig fognak hemzsegni nyelvünkben a szemenszedett idegen szólások.

A Vasárnapi Újság f. évi 16. és 17. számában „A fölültetés” cím alatt Gyarmathy Zsigánétól közöl falusi képet. *Fölültetés* a német *aufsitzen*-nek szolgai fordítása; magyarul *fölsülés*-nek hívják. *Aufsitzen* = *fölsülni*, nem pedig *fölültni*; *aufsitzen lassen* = *fölsületni*, nem pedig *fölültetni*. Szokottabb egyébiránt ez az eredeti észjárásra valló, magyaros kitétel: *rászedni*, *lefőzni valakit*; vagy akár: *jégre vinni*, *megjakabolni* (Nem köszöni azt senki meg, kit megjakabolhat RMK. IV.261. Jákob az első szülöttséget Esautól szent ravaszsággal elvővé, megjakablá mesterségesen a bátyját GKat: Válts. I.855).
LEGÁNYI GYULA.

Sajtóhiba? A Nyelvőr utolsó számában (432. l.) a Vozáritól nyakamba varrt sajtóhibát, bár egy *sic* van melléje tűzve, nem viselhetem zúgolódás nélkül; mert az idézett levélben se „forvadni” se „fonvadni” nincs szedve.

Vide et corrige!

ARANY LÁSZLÓ.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. A Budapesti Hírlap a „Szerkesztői üzenetek” rovatában egy Hű olvasójának kérdésére ezen feleletet adja: A Nyelvőr szerint *kesztyű*, vagyis a fonetikus írás a helyes; a

régiek azonban legnagyobbbrészt *kestyűt* irtak. A szó töve természetesen *kés*, a képző pedig alkalmasint *entyű* volt, mely idővel elkopott.

Kérem a t. szerkesztőséget, sziveskednék felvilágosítani arról, hogy a *kestyű* gyöke valóban a *kés*-e, és hogy mi az *entyű* képző?

F e l e l e t. A *kesztyű*-ben benne van a *kés* szó; az *-entyű* képzőt pedig föltalálhatja a t. kérdező a *lebb-entyű*, *bill-entyű*, *röpp-entyű* sat. szavakban. A bökkenő csak az, hogy ezeket így kell elemezni: *lebbent-ő*, *billent-ő*, *röppent-ő* (vö. *csegető*: *csengetyű*, *sikoltó*: *sikoltyú* sat.). Minthogy pedig *kesent* ige nincs s nem is lehet, a *kesztyű* se rövidülhetett ebből: *kesentyű* = *kestyű*.

Származása (*kéztevé* = *kestő*, *kesztyű*) kellő számú adatokkal s erősségekkel ki volt mutatva s bebizonyítva a Nyelvőr következő helyein: XIV.491—492. 555. XV.32. 221. XVI.513.

2. K é r d é s. a) Micsoda szerepe van a *leányszó* szóban a *-só* utórésznek? b) A *nyaratszaka*, *teletszaka*, *napotszaka*, *éjtszaka*-félékben mit jelent a *t*? c) Hogyan magyarázható a székely *máj* szó effélékben: „Ne *máj* tedd! Nem *máj* teszem! Mit *máj* vesztegetem reá a szót!” (Vö. Vadrózsák, 510.)

F e l e l e t. Mind a három olyan kérdés, a melyre magunk is szeretnénk biztos feleletet kapni. a) A *leányszó*-beli *s* elem valószínűen a gyakorító *s* képző (vö. *virágszó*); de valamíg magának a *leány* alapszónak eredetét nem ismerjük, biztosat alig mondhatunk róla. b) Az *éjtszaka*, *napotszaka* sat. félékben a *t* elem alig lehet más a *-t* tárgyragnál. Az árja nyelvekben is az accusativus egyszersmind időhatározásra is alkalmas; pl. *ēva mēva*: egy hónapig, *tres annos*: három évig, *den ganzen tag*: egész napon át. Valamint az accusativus ezekben, úgy a magyarban is a *-t* időhatározó s a *meddig* kérdésre felel meg. (Vö. „Várj egy kicsit, mindjárt jövök. K e v e s e t [= kevés ideig] gondolkozott, aztán így szólt. S o k a t [= sokáig] törtem rajta a fejemet. N a p h o s s z a t ott ácsorgott a ház körül. T ö b b e t nekem éjjel ki ne maradj! N a g y o b b r é s z t külföldön tartózkodott’.) c) A fölhozott néhány adatból bajos a *máj* igaz értelmét megállapítani; de valószínű, hogy nem egyéb, mint az oláh *mai*, a melynek a többi közt „adhuc” (még) és „sed” (de) jelentése is van, a melyek közül mind a kettő, de legkivált az utóbbi bele illik az idézett példákba: „Ne *máj* tedd: m é g ne tedd, vagy: d e ne tedd. Nem *máj* teszem: m é g nem teszem, vagy: d e nem teszem. Mit

m á j vesztegetem reá a szót: m é g mit, v. d e mit vesztegetem reá a szót'.

3. K é r d é s. Tudom, hogy ezen szót *sujtani* úgy írják, a mint most írtam; azonban bátor vagyok azon kérdést felvetni, jól van-e ez úgy? Nem vélek csalódní, ha azt hiszem, hogy a kérdéses ige a *suly* szóból származik, melynek írásmódja szintén az, a mellyel most írtam. A *suly* szóhoz hozzájön az *ít* képző, mely képző talán gyakrabban mellékneveknek igévé változtatása végett használtatik, mint pl. *édesít, savanyít, tarkít, lassít* sat; de gyakran tőkhöz és főnevekhez téve alkot igét, pl. *rándít, rendít, alakít, számít, ékít, díszít* sat. Nézetem tehát az, hogy a *sujtani* szó származását követve *sulyítani*-nak lenne irandó, esetleg a hangzáshoz képest *sulytani*-nak.

Lekötelezne az igen tisztelt szerkesztőség, ha felvilágosítani sziveskednék s esetleg megnyugtató magyarázatát adná annak, miért irandó a kérdéses szó mégis úgy, a mint írják.

F e l e l e t. Mind a két szó általánosan ismeretes s jelentésük is világos, határozott: *suly*: l a s t, g e w i c h t (= nehezék, teher); ellenben *sújt*: s c h l a g e n (= üt, csap, ver). A két: ,nehéz' és ,üt' jelentés annyira távol áll egymástól, hogy csak erőszakkal lehetne a kettőt összegyeztetni. Tehát *suly* és *sújt* más-más gyökérnek az ágazatai s egyáltalában nincs köztük semmi rokonság. Különben, még ha volna is, nem volna semmi kényszerítő ok, hogy a *sújt* igét *sulyt*-nak írjuk, a mint nem írjuk *tolyás*-nak a *tojás*-t, noha kétségtelen, hogy a *tol* cselekvésszónak a származéka.

4. K é r d é s. Jó magyar kifejezés-e ,valahol tartani' ilyenféle használatban: ,Most a 355. §-n á l t a r t o k. A vonat már V á c - n á l t a r t'. Ha pedig nem helyes kifejezés, vajjon milyen eredetű, in specie germanizmus-e?

F e l e l e t. A kérdés nem világos. Nem tudjuk, miként érti a kérdező a kitételt, hogy ,A vonat Vácánál tart'; úgy-e, hogy ,Vác előtt áll', vagy pedig ,Vácánál jár'. Az előbbi esetben csakugyan germanizmus volna: ,Der zug h ä l t bei Waitzen'; az utóbbi esetben azonban németesség már azért se lehet, mert ez a nyelv ily értelemben nem használja ezt a szerkezetet.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

S z ó l á s m ó d o k.

Fé keréken vót: boros vót.

Lóg az órod mind a komondi bucsu.

Könnyen megy neki, mind aki egy lovon nyomtat, asztán huszonkét szérben veri az eső.

Uton van, mind a borbél píze.

Hégyen hó, vőgybe tó, harminckettő közül egy sē jó, a kőma-gyűjtőfa pejig lēnek áll: előregedett.

Akár a zsebjebe rakja az ítēt, ha má előregédett, asztán foga nincs.

Jót evētt, asztán köpentētt is rá: ivott is rá.

Csak úgy legyēzgette a földet a kapávó: rosszul kapált.

Gyomra igasságát keresi: azon van, hogy jól lakjon.

Arra az irányárovaló livest montam: azért mondtam.

Ára van a gongya, hogy a horpassza mēgtejjēn.

Hörgő, bömhett, pihe embēr vót az ura, asztán egyre vetette alá a gyereket (vagy: egyre hányta alá a gyereket).

Böktön, nē röstelle, nē vesse mēg a kinámot! (Kinálás forma).

Kedves itójára vájjik (ha valaki ivott)!

No! ēk kis melegēt (kávét) hadd aggyak, maraggyon mēg.

Vēgyēn hozzá ēk kis szározat: kalácsot.

Nē abbú a vastagbú, ebbú a könnyedēsbú, no! nyullon hozzá! ha nēm vész, tēsžek; ha nagy, vēgyēn kettőt, nē röstelle! ó, de picit ēszik, mind ēf füttyős madár. Használó csak, ha ē fogy, van ot kin. Böktön! Nē vesse mēg kevésigünket, mer há bizon csak uv van nálunk, mind affēle pógár-házná, kipesint, de szives. Böktön, mind othon; a számtú mēgfognám, ojjan szives-sen adom. Nē röstelle. Utájjo? Nē utájjo, tiszta nálunk a ház tájo; ollan minden mind a turó alatt.

(Soprony m. Kisfalud. Nagy-Miháli.)

DOMONKOS ISTVÁN.

B a b o n á k.

1. Ha Abdon napján (július 30.) korán napfelkölte előtt ezt irod házad, kamarád, istálód, pincéd szemöldök fájának belső oldalára: A b d o n, m i n d e n f é l e c s ú s z ó m á s z ó á l l a t o k, a másik Abdon napig mindenféle csintalan állat és féreg kipusztul házad tájáról, nem lesz ott egér, patkány, béka, poloska, sváb-bogár sat.

2. Ha Szent-György éjszakáján a mezőn vadmacskát látsz, megnyered a nagy lutrit.

3. Ha az ostyát, mit a pap a nyelvedre tesz, észrevétlenül kiveszed és haza viszed s kis leányoddal megéteted, legszebb lány lesz a faluban és gazdag vőlegény veszi el.

(Rosnyó vidéke.)

GLOSZ GIZELLA.

4. Hogy a fejős tehenet meg ne ronthassák, hát ellés után, mielőtt megfejnék, két gyereket a tehen felett össze kell csókoltatni.

5. A kinek a file ég, aszt szójják, szapujják.

6. Ha valaki megbotlik egy kúbe, ott a nagyapja kincse van elásva.

7. Ha valamejik vőleginy meg akarja tudni, hogy szerencsés lesz-e a házasságába, hát a lakodalom előtti napon mennyen fel a házpadlásra, úgy este fele, osztán keressen ott két tyuktojást, ha talál, tegye maga alá a szénába, mikor lefekszik, osztán ha nem törik el, szerencsés lesz, ha eltörik, nem lesz szerencsés.

(Szatmár m. Patóháza.)

BARTÓK JENŐ.

8. Ha az ajtó magától kinyílik, vendég jó a házhoz.

9. Ha a gyertyát ketten fuják el, vendég érkezik.

10. Ha a leány András estéjén egy darab megpirított és megszirozott kenyérnek felét megeszi, felét feje alá teszi, a ki álmában megitatja, az lesz az ura.

(Szatmár.)

MARUSKA MIHÁLY.

11. Ha a kigyuk körösztü-kasu megheverik a port, esü lesz.

12. A napfogyatkozást a fattyú szabad szemme is jól láttya.

13. Gané levivê nēm lehet tüzet óttani.

(Zala m. Hetés.)

BELLOSICS BALINT.

Gyermekversikék.

A kölesdi bokorba
Szarkák szitkolóznak;
Odaröpült egy veréb,
Szalmakardot rántott.
Tücsköt agyonbillentette,
Bagót tették bűnössé;
Bagó eskütt, szabódott,
Hogy ő bizon nem tette.

(Veszprém m.)

Muc-muc mucurka!
Péter bácsi bokréta.
Aszt akarta a szarka,
Hosszú légyen a farka,
Mind a mestérgérända.
Szakács akart lennyi,
Cinége lábát rakogatta,
Táncha akart mēnni.

VOLAK LAJOS.

Tájszók.

Debreceniek.

alterál: feszélyez. „Engem ez
a dolog nem alterál’.

bágé: bámézkodó, bámész.

bandukol: botorkászik.

bikasó: kavics.

bizserél: bizseregtet, bizser-
gésbe hoz.

böcsmöl: böcsmérel.

butúj: buta.

csalafintás, cselefeendi:
csintalan, féleszű.

császkal: járkál.

csepereg: lassan esik; szin-
nimjai: szemetel, po-

tyorász, szital. (Vö. zihál Nyr. XVIII.48.)
 csesz: érint. (Vö. Nyr. XVI. 191.)
 csíger: bor seprűjéből készített ital, lőre; rossz borról is mondják.

csömöszöl: összenyomkod (Nyr. XVI.191. Nagykunság). Régi alakja csomoszol.
 csúhaj: a tengeri lehántott héja.
 csunda: csúnya. Tőle képzett ige: csundít.

DÉZSI LAJOS.

Veszprém megyeiek.

bigyisz: téli nadrág.
 bilingeréz: a szüret alkalomával hátrahagyott fűrtöket összeszedi.
 cihlődik: sokáig készülődik az útra.
 cuca: oly husáng, dorong, a mellyel a lágy földet szokták leverni.
 csipérvas: csipővas.
 dőhőme: nagy, esetlen testű
 elüljáróba: mindenekelőtt.
 flangéroz, lófráz: csavarog; különösen leányokra mondják.
 gajdul: lármáz, ordítóz.
 hinda: hinta.

hoccide, hoccajda: hozd ide!
 ihas: szomjas.
 isztérgya: ereszalj.
 karimzul: karmol.
 kipérédik: kuporodik. 'Oda-
 kipérédett a kályha mellé'.
 makuka: szótalan, mafla.
 mernyász: mersz, bátorság.
 miháncst: mihelyt.
 nyirvog: nyávog.
 nyukli: galuska.
 ökle ndézik: a hányás nagy-
 gyon erőlteti.
 pirgál: kifejt a hüvelyből; pl.
 babot pirgál.
 ringalló: ringló.
 totojász: piszmog.

(Várpalota.)

BÁN ALADÁR.

Karancsvidekiek.

acsarog: agyarog.
 áttó: ajtó.
 baklik, megbaklik: kifordul valamiből, valamibe belebukik.
 baliga: kulcsra kötött fa-kolonc.
 bírások: bírák.
 bajzik, bakik, bikik: közösül.
 bódoganya: oszlop, mely a házban (szobában) álló cseresznekét tartja.
 bangyalodik: bágyad.
 barboncás: garaboncás.
 bodász: bódorog, csavarog.
 betyár-szomorító: hosszú

nyelű vasvilla, melyet kazalrakásnál használnak.
 bosró: borsó.
 boss: bors.
 bondor: apró, aljakender.
 boszoró: férfi boszorkány.
 bucog: buzog.
 cáfol: kötelőzködik, ellene tör.
 cúcik: pipacs.
 cikurdom: picurka, pirinyó.
 cődör asszony: házasság-szerző asszony.
 csammant: közösül.
 csimcsém-béncsém: cse-csebecse.
 csénfe: csalfa.

cseresznek: a tiszpat (tűzpad, kemence) alól öblös, nyitott kürtője.

csévelyég: tébolyog, csavarog.

csicsirkó: jégcsap.

csipörög: csepereg (az eső).

csirimpál: csiripel.

csontorja, csontorka: világításra használt vékony

hasított fácska, másképp fálya.

csüllik: csűr.

csikkad: sikkad.

csantalózik: ide-oda verődik, pl. az oldott lánc a kerekekhez.

cseszlő: csenevész.

csemél: csimpajkodik, csüngeszkedik.

GYARMATHY DEZSŐ.

Hétfalusiak.

csorszok: lábmérték. „Csinájon egy pár csizmát, a csorszokomat má tudja”.

csukjon: hegynyak. „A csukjononn menyék kérésztül”.

débora: eszelős, félkótyás, fél-eszű. „Débora ember”.

donda: idomtalan. Az asszony, mikor viselő, donda.

dömlök: hüvelykújj.

ejha: léha. „Ejha gyermekék biz ezék”.

ékécske: gyík. „Jú, mennyi az ékécske”.

előruha: kötény (surc).

eprésalj: ciheres, bokros alja a hegynek.

fácsinka: illatos ibolya.

falnagy: bíró. „Ne járj a kertén, meglát a falnagy”.

faszolya: paszuly. „Faszolyát ettünk”.

garáncki: magavető, hánnyaveti. „Ne légy ojan garáncki te leján, me nekéd is hátul van a segged”.

garangyag: a sebnek a túros teteje. „Garangyag van a kezemen”.

gárf: fehérpecsenye.

gébe: rossz ló. „Csúf gébe”.

géskeny: ucca.

gocsmán: egyházfi.

gönyödörös: galuska. „Magönyödöröst adok az uramnak”.

guzsba: üstrúd. „Fordícsd a guzsbat, hogy tegyem fél az üstöt”.

gyólcinka: kikeleti hóvirág.

hajda: nosza, rajta. „Hajda legén, üssed az oláhot!”

hajok: forgács. „Szédd össze a hajokat Istán!”

hángálni: hajítani, hajigálni.

harály: szénászsák. „Tédd a harályba”.

hermor: civakodás. „Oan hermor van ott, hogy a föld sised el”.

hiza: hozzá, hozzája.

hof: fartő, combhús a marhából.

höcsköns: kaszáslé, savanyu tárkonyos leves.

hustaj: ragadozó állat. „Nem hajtunk ki instálom a marhát, me féjjünk, hogy a hustaj elviszi”.

hüvelykelni: fejni. „Hüvelykeld tele ezt a sétárt”.

(Brassó m.)

HERMANN ANTAL.

V Á L A S Z

Szabó Samu bírálatára.

Nem szívesen vitatkozom egyáltalán senkivel sem; de a Magyar Nyelvőr XXI. kötetének 354—358. lapjain megjelent tárgyalás bírálatra önérzetem parancsolja, hogy lehetőleg röviden válaszoljak.

Szabó azt állítja, „hogy a fiumeiek sohase szűkölködtek olasz nyelven írott magyar nyelvtan nélkül”. Hát akkor miért kellett a gimnáziumban a Kőrösi grammatikájának a kéziratát használni? Tudtommal egy miniszteri rendelet tiltja a kéziratok használását, s ok sincs reá, ha nem szűkölködünk alkalmas könyv nélkül. Az általam megnyitott magyar nyelvi, ingyenes, esti tanfolyam tanulói 1889—90-ben olaszul írott magyar nyelvtant egy könyvkereskedésben sem kaptak, mert úgy a Gresits-, mint a Lengyel-féle már elfogyott. Ez kényszerített engem arra, hogy nekik kézi könyvet írjak, s munkám egy részét külön lapokra nyomtatva ezen a tanfolyamon már az 1890—91. tanévben használtuk is.

Kőrösi nyelvtanát itt Fiumében csak 1891. július 7-én lehetett megvenni. Én még később szereztem be; előbb az ő munkáját nem olvastam, a gimnáziumi előadásokat nem hallgattam, tehát a tárgyas ragozás elkülönítését az alanytól az ő nyelvtanából nem vehettem át.

Szabó már tíz éve tanít magyarra, latinra és görögre s még nem tapasztalta, hogy növendékei syntaxis nélkül magyarul, latinul vagy görögül beszélni tudtak volna. Én már száz meg száz olyan tanulót láttam, a ki a syntaxis elvégezése után sem tudott latinul vagy görögül beszélni. Láttam azonban olyat is eleget, a ki a népoktatási intézetekben alkalmazott direktmódszer segítségével annyira megtanult magyarul, hogy eltársalgott, olvasmányokat lefordított és kis leírást is készített.

Mi különbség van a betű és a hang között, azt én nagyon jól tudom; de azt is tudom, hogy a fiumeiek nem különböztetnek meg annyi *e* és *a* hangot. Azonban még ezek betudásával is marad elég olyan magyar szóhang, a melyet a fiumeiek nem ismernek. Ép ezért foglalkozom én tüzetesebben a kiejtés gyakorlásával. Bíráló szerint „kár volt az időért és a fáradságért”. Én pedig, s velem együtt mások is, azt tapasztaltuk, hogy igen hasznos munka ez. Elhiszem, hogy még így sem fogja megtanulni senki a kiejtést tanító nélkül; de én ezt nem is állítottam, sőt azt sem mondtam, hogy könyvemet magánhasználatra írtam.

Nagy bűnül rójja fel Szabó azt, hogy a zárt *ě*-nek nem tulajdonítok nagy fontosságot. Én megleégszem, ha tanítványaim *d e b r e c e n i e s e n* beszélnek magyarul. Az olvasás- és helyesírásban pedig, a tanításnak ezen a fokán, határozottan zavaró ennek az *ě*-nek a használata. A nyelvjárásokra Szinnyei is azt mondja: „Ezek többé-kevésbé különböznek a köznyelvtől vagy irodalmi nyelvtől, vagyis attól, melyen a művelt emberek beszélnek, s a melyet az írók műveiben találunk”. Ne haragudjék hát bíráló, hogy az irodalmi nyelvet én is *m ű v e l t m a g y a r b e s z é d n e k* neveztem.

Záró jel között azt jegyzi meg Szabó, hogy „a legfontosabb szabályokat is csillag alatt, mikroszkopikus betűkkel közlöm”. Azt kell hinnem, hogy a neki küldött tiszteletpéldány betűi összezsugorodtak, mert 80 fontos szabály ciceró-, vagy dült ciceróval van nyomva. Persze, hogy melyiket tartom én fontosnak, és melyiket Szabó, az iránt különbözhetik a mi véleményünk. Ép így különbözhetik a ragok és képzők összevonása iránt is. Biráló azt mondja, hogy ezek az alakok *-h^og*, *-s^og* sat. sértik a szemet; én meg azt tapasztaltam, hogy a megértést nagyon elősegítik. Pedig ez a cél.

Szabó nem tartja könnyűnek a metodust sem, mert 38—47 új szót veszek föl, míg Mussaffia csak 4—8 szót ad föl könyv nélkül. Én is említhetnék Mussaffiával szemben más kiváló szerzőt, a ki legalább is annyi új szót ad, de csak azt jegyzem meg, hogy én könyvemet első sorban az ingyenes magyar nyelvi tanfolyam számára írtam. Ennek a tanulóit pedig avval a céllal látogatják az iskolát, hogy minél előbb megtanuljanak magyarul. Ne csodálkozzék hát Szabó, ha én azt óhajtom, hogy ezek a fiumeiek gyorsabb tempóban tanulják meg az állam nyelvét, mint a Mussaffia osztráknémetjei az olaszt. Hiszem, hogy az a tanító, a ki könyvemet használja, meg fogja ítélni tudni, hogy mennyit adhat föl egy óráról a másokra. Szabó szerint „elvárom Fiume lovagias polgárságától, hogy könyvemből immár tanuljon meg magyarul”. Bocsánat! de ilyen tulságos önbizalom még sincs bennem, hogy a fiumeiekkal így beszéljek.

A szótárak használatát illetőleg én általánosan mondtam ki véleményemet. Szabó jónak látta ezt az általunk írott Magyar-Olasz és Olasz-Magyar Szótárra alkalmazni s erre egy jót húzni, hogy nagyon, de nagyon foggyatékos. Mi ezt a szótárt ezelőtt 10—11 évvel írtuk legalább is kétszer akkora terjedelemben, mint a mint megjelent. A kéziratot akkor rövidítettük, a mikor láttuk, hogy itt nem részletezhető okok miatt mi nem várhatunk állami segílyt munkánk kiadására. Magunkra vállaltuk a tetemes költséget s készek voltunk szerény tanítói fizetésünkből áldozni szótárunk kinyomatására. Így jelent meg munkánk első része 1884-ben 451, a második rész pedig 1887-ben 504 nyomtatott oldalon, tehát oly terjedelemben, hogy az irodalmunkban létező kisebb szótárakkal bátran versenyezhet. Egyesek céltáblául használták föl ezt a munkánkat is, mi azonban nagy örömmel tapasztaljuk, hogy szerény vállalatunk nagy hiányt pótol, hogy a magyarosodásnak jó szolgálatot tesz, s nagy erkölcsi elégtételül szolgál, hogy szótárunkat a vallás- és közoktatási miniszter a hazai összes tanintézeteknek beszerzésre ajánlotta. Reméljük, hogy a második kiadással Szabó is meg lesz elégedve.

Nem tudom, milyen cél vezette Szabót bírálata megírásában, mert én igazán keveset találok megjegyzései között olyat, a mit a jövőben fölhasználhatnék; pedig az előszóban kijelentettem, hogy minden megjegyzést szívesen fogadok és esetleg fölhasznállok.

DONÁTH IMRE.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és
minden könyvkereskedésben kapható.

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

Két kötet. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárasok. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszonyosságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre 5 frt.

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést. ☛

Teljes példányokkal (I—XIX. kötet) még szolgálhatunk.

Egy-egy kötet ára 5 frt.

☛ **Reklamációkat** csak az illető hónap 24-ig teljesítünk. ☛

NYELVÖRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához (Déliháb-uca 16)
intézendők.

A MAGYAR NYELVŐR

kiadóhivatala.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond)

III. kötetének 9. füzete, mely az «A» betűtől egész a «Gabonakéve»
szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—II. kötet füzetei külön-külön, valamint díszes félbőr-
kötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Kiváló tisztelettel

Hornyánszky Viktor

könyvkereskedése

Budapesten, a M. T. Akadémia palotájában.

A „Magyar Írók élete és munkái“ előfizetőinek különös figyelmébe ajánljuk a kiadásunkban megjelent következő munkát:

NYELVÖR-EMLEK.

Szarvas Gábornak királyi tanácsossá történt kinevezése emlékére szerkesztették barátai és tisztelői.

Szarvas Gábor arcképével.

Ara bérmentes megküldéssel 80 kr.

MAGYAR ÍRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI.

A magyar irodalomtörténet-írás terén ujabban igen örvendetes és élénk mozgalom indult meg, s minden évben nagy számmal jelennek meg irodalmunk történetének egyes mozzanataival foglalkozó dolgozatok. De mennél élénkebbé vált e mozgalom s az irodalmunk története iránti érdeklődés, hovatovább annál érezhetőbbé vált a hiánya egy oly lexikális munkának, mely a *magyarországi írók életrajzát* és munkásságát lehető teljesen foglalná magában. Régibb e nemű munkáink már elavultak, s újabb nem lépett helyükbe.

Ilyen hézagpótló munka megírására vállalkozott érdemes tudósunk idősb **Szinnyei József**, a m. n. múzeumi hirlapkönyvtár őre. ki körülbelül három évtizeden át gyűjtögette a hozzá való anyagot. Az anyaggyűjtés immár annyira haladt, hogy a munka közrebocsátását meg lehetett kezdeni.

A *Magyar írók élete és munkái* című gyűjtemény a *M. Tudományos Akadémia támogatásával* jelenik meg. Magában foglalja betűrendben a magyarországi írók életrajzi adatait, munkáik jegyzékét és a róluk szóló dolgozatok sorozatát.

A négy kötetre (32 füzet) terjedő munka egyelőre negyedévenként kiadandó öt-éves füzetekben jelenik meg, remélhető azonban, hogy 1896-ban az egész be lesz fejezve.

Az I—XV. füzet már elhagyta a sajtót s 3,958 életrajzot foglal magában.

Előfizetési árak: 5 füzetre 2 frt 50 kr., 10 füzetre 5 frt
bérmentes megküldéssel.

Ezen hézagpótló munkát tisztelettel figyelmébe ajánljuk *mindenkinek, ki irodalmunk története iránt érdeklődik*; s hogy a nyomtatandó példányok száma felől tájékozva legyünk, kérjük, hogy a megrendeléseket az alulírotnál mennél előbb bejelenteni sziveskedjenek. HORNYÁNSZKY VIKTOR akadémiai könyvkereskedése Budapest, a M. T. Akadémia épületében.

☛ A 16. füzet 1892. évi nov. 11-én jelenik meg. ☛

1892.

NOVEMBER 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXI. KÖTET. XI. FÜZET.

BUDAPEST, 1892.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Szó- és jelentésmagyarázatok :	Oldal.
Méh. <i>Haldsz Ignác</i>	481
Csáklya. <i>Szinnyi József</i>	484
Hangsúly és szórend. <i>Kicska Emil</i>	486
Az ikes iga. <i>Szigetvári Iván</i>	497
Új igeidők. <i>Kulcsár Endre</i>	499
A zárt <i>ē</i> . <i>Szinnyi József</i>	501
A palóc nyelvjárás. <i>Bartha József</i>	502
Helyreigazítások. Magyarázatok :	
Újabb pótlások (?) a Nyelvtörténeti Szótárhoz. <i>Zolnai Gyula</i>	511
Továbbképzett ragos alakok a palóc nyelvjárásban. <i>Zolnai Gyula</i>	512
Pukhas. <i>Szinnyi József</i>	513
Éhtyúk. <i>Szinnyi József</i>	513
Egy magyar vendég az idegenben. <i>Kalmár Elek</i>	514
Garatos. <i>Szilasi Mór</i>	514
Egy sajtóhiba. <i>Vozdri Gyula</i>	515
Kérdések és feleletek :	
1) Taval, tavalý ?.....	515
2) -ként, -kint ?.....	516
3) Tagbaszakadt ?.....	517
4) Cécó ? <i>Szarvas Gábor</i>	517
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. <i>Bódiss Juszti. Cserép József. Fehér Gyula.</i> <i>Goldstein Henrik. Juhász László. Kardos Albert. Kempelen Béla. Lakatos</i> <i>Vince. Paál Gyula. Steuer János. Tolnai József. Vojnovics Géza</i>	518
A Tájszótár szerkesztőjének kérdései. <i>Szinnyi József</i>	525
Népnyelv-hagyományok :	
Szólásmódok. <i>Domonkos István</i>	526
Találós mesék. <i>Pintér Kálmán</i>	527
Családtagok nevezetei. <i>Csapodi István</i>	527
Tájszók. <i>Hermann Antal</i>	528

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr” a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr”
szerkesztősége.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Dóltóáb-ucca
16. sz.

XXI. kötet.

1892. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

SZÓ- ÉS JELENTÉSMAGYARÁZATOK.

Méh.

Szóegyezéseiben B u d e n z a magyar *méh* (biene) megfelelőül a következő szavakat sorolja elő:

finn: *mettiäise*, *mesiäise*, *mesiläise* v. *mehiäise*, *mehiläise* (nom. -äinen) méh (apis mellifica) | észt: *mesilase* (nom. -lane), *mehise* (nom. -ine) méh.

mordv. *meš* | mdvE. *mäks* méh.

cser. *müks* | cserH. *müŕš* méh.

votj. *muš* méh | zürjP. *moš* biene, hummel; *baŕa-m.* grosse biene; zürj. *maŕa muš* biene.

A legteljesebb alakokat a mordvin nyelv erzai nyelvjárása és a cseremisz tüntetik föl. A mdvE. *mäks*-ből kiviláglik, hogy a mdvM.-ban is *mekš* volt a *meš* eredetibb alakja és ezen adatokból azt is következtethetjük, hogy zürj-votj. *muš*, *moš* eredetileg szintén *k*-val való alakok voltak. A zürjénben különben is sok szó él, mely a nominativusban eredeti *k*-ját elejtette, a ragozott alakokban azonban ismét fölveszi; vö. *mös* 'tehén' (instrumentalis: *möskön*): *mus* 'máj' (instr.: *mušköŕ*), *oš* 'medve' (instr. *ošköŕ*) sat; mások pedig e *k*-t tetszés szerint fölvehetik és elhagyhatják, mint *juš* 'hattyú' (instr. *jušköŕ* v. *jušön*; *sos* 'ruhaujj' (instr. *sosköŕ* v. *sosön*) sat. A zürj.-votj. *muš* eredetibb alakja tehát *mušk* volt, mely metathesis folytán keletkezett még eredetibb *müks*-ből.

A mordvin, cseremisz és a finn nyelvek tanúsága szerint, melyek az ugor nyelvek közül a magyarral együtt az eredeti mély- és magashangúságot legjobban megőrizték, a zürj.-votj. *muš* is magashangú volt.

Hátra van a sajátságos finn *mettiäise*, *mesiäise*, *mehiäise* alak, melynek megmagyarázása a legnagyobb nehézséget okozza. Az a finn nyelv ismerője előtt első tekintetre világos, hogy az elősorolt alakok képzettek és hogy az alapszó *metti*, *mesi*, *mehi*, az -(ü)ise, -läise pedig közönséges névszóképzők. A finn alapnyelv

korában e szó valószínűleg *metsi*-nek hangzott és a most élő változatos alakok ebből fejlődtek ki a különböző dialektusokban, melyeket aztán az irodalmi nyelv fölvelt. Hozzá hasonló alakú szó a *metsä* 'erdő', melynek nyelvjárásonként *mettä*, *meššä*, *messä* (gen. *mesän*) változatait találjuk. Ugyancsak e *ts*-ből válhatott a *h* is; pl. irod. *patsas* Savóban, Karjalában *potas* v. *pohas* (gen. *pohtaan*). Vö. Setälä: Yhteissuomalaisten klusiilien historia (172. sat. lap). Arról természetesen szó se lehet, hogy a *mettiüise*-t a *metsä* 'erdő' szóból származtassuk, hanem föl kell tételeznünk, hogy e rekonstruált finn *metsi* a többi említett ugor nyelvek tanúsága szerint még eredetibb *mekse*-ből keletkezett, mely egészen megfelel a mordv. *mekš* és a cser. *mükš* szóknak. Vannak ugyanis a finnben világos nyomok, melyek arra mutatnak, hogy a szóközépi *ts* eredeti *ks*-ből is válhatott. Így az *-i/se* igeképzőt a lív dialektusban *-iksə* alakban találjuk, és a finn *ts*-nek eredetibb *ks*-ből alakult voltát világosan mutatja még a *joutse*, *jouse* 'arcus jaculatorius' szó is, melynek a lappban *juokse*, a mordvinban *jonks* felel meg.

Az eddig fejtegetett nyelvek alapalakjait tehát következőképpen állíthatjuk össze: finn *mekse* | mdv. *mekše* | cser. *mükše* | zürj.-votj. *mükše*. Mind a négy nyelv közös alapalakjául pedig a finn és mordvin nyelv magánhangzójának tanúsága szerint *mEkse* v. *mEkše*-t vehetünk föl.

Nézzük most, hogy felelhet meg a magyar *méh* szó az eddig fejtegetett alakoknak. E célra vessük össze a nyugati ugor *mEkse*-t egy másik hasonló fejlődésű szóval, melynek alakjai az összes keleti ugorságban is megmaradtak. Ilyen teljesen megfelelő, bár mélyhangú szó az ugor *magada* = magy. 'máj', melynek nyugati alakjai a következők: finn *maksa* 'leber' (vö. **mekse*) | mordv. *maksa*, mdvE. *makso* (vö. *mäkš*) | cser. *mokš*, cserM. *moχš* (vö. *mükš*, cserM. *müχš*) | zürj.-votj. *mus* (vö. *muš*, *moš*). Ezeknek keleti ugor másai: osztjlr. *mūgot*, S. *mūgol*, osztjB. *mugol* || vog. *majt*, vogL. *majte* || magy. *máj*. Különösen az osztj. *mūgot* alapján fejtette ki Budenz az ősugor *magada* alakot, melynek *d*-je a nyugati nyelvekben *s*-szé, a keletiekben pedig részben *l*-lé vált.* A magy. *mája* töben az ered. *d*-ből szintén *l* keletkezett és a közbeeső alakok Budenz szerint ezek voltak: *majala*, *māla*.

A magy. *méh*-nek az osztj.-vogulban nem maradt fenn párja:

* Figyelemre méltó, hogy a zürj.-votj. ezen hangváltozásnál a nyugati ugor ághoz csatlakozik.

de abból, hogy a *máj*-nak és *méh*-nek megfelelő nyugati ugor szavak teljesen azonos hangalaki fejlődést mutatnak. azt következtethetjük, hogy a magy. *méh* maga is egészen úgy fejlődött mint a *máj* szó. Még megemlíthetjük, hogy alakra nézve a magy. *máj*-nak, *méh*-nek hű párja az *íj* is, melynek osztj.-ban *jōgot*, *jōgol*, *jaugol*, *jūgol*, a vogulban *jaut*, *jajt*, a finnben *joutse*, a lappban *joukse*, mordvinban *jonks*, a cser.-ben *jongeš* felelnek meg.

Nem a véletlen dolga és nem külső dialektikus sajátosság, hogy a magy. *máj* és *méh* szavak a Dunán túli nyelvjárások legnagyobb részében így hangzanak: *mája* (ragozva: *máját*, *májája*), *méhe* (*méhét*, *méhéje*). Ezen alakokban kétségkívül egy régibb hangállapot van megőrizve, és ha más hasonló végződésű névszókkal vetjük össze, mint *bandsa* és *bandsal*, *sanda* és *sandal*, *pihe* és *pehely*, *hangya* és *hangyál*, *körte* és *körtvély*, önkéntelenül is arra a következtetésre jutunk, hogy a *mája* és *méhe* is azért őrizték meg végmagánhangzójukat, mivel azelőtt így hangzottak *májál*, *méhel*. A *májál* már igen közel jár a Budenzől megállapított őssugor *magada* alapszóhoz, melyből, mint látjuk, nem kellett a Budenz fölvette *majala*, *mála* fokokon át fejlődnie, hanem így: *majala* (v. akár: *mája-la*), *májál*, *mája*, *máj*. Szintígy vehetünk föl a *méh* (*méhe*) számára is egy őssugor *megede* alakot, melyből aztán *mehcle* (v. akár *méhele*), *méhel*, *méhe*, *méh* lett.

Legutóbbi cikkemben a *mész* alapszavául is *mege-de*-t vettem föl. A különbség a kettő között első sorban az, hogy a *mée* föl-vett ős alakja egészen hipotézisen (a *szász* és *ház* analógiáján) alapszik, míg a *méh*-é biztos analógiákra támaszkodik és a legtermészetesebb alapon fejtegethető. Másodszor, föltéve, hogy a *mész* alapalakja megállhat, különböző természetűnek kell a *-de* képzőt vennünk. A *szász* és *mész* alapszavát, mint Budenz a *ház*-ét, igei természetűnek vettem, és itt a *-da*, *-de* deverbális névszót, a *méh* alapszavát ellenben névszói természetűnek tartom, és itt a *-de* denominális névszóképző. Az ugor őskorban valószínűleg különböző hangzású *d* is lehetett a kétféle természetű szóban, még pedig olyan *d*, melyből egyrészt a magy. *s*, másrészt a finn, mord. sat. *d* (*t*) (vö. a *szász*, *mész*, *víz*, *kész* szókat) és egy olyan *d* hang, melyből a magy. *l* és másrészt a finn, mordv., cser., lapp, zürj.-votj. *s* keletkezett (vö. *máj*, *íj*, *méh*).

A *méh* alapszava szerintem összefügg a *mész*-ével. Lehet, hogy a *mész* se valamely 'szivárogni' jelentésű igéből keletkezett, mint a hogy mult cikkemben föltételeztem, hanem egy olyan *meg*-szótól, mely kétfélét is jelenthetett, t. i. 'édes' és 'édesnek lenni', és lehet,

hogy épen a vog. *may*, *mai*, *mau*, osztj. *mavi* ,méz'-ben maradt fönn az a szó, mely a *méh* és *méz* szóknak egyaránt alapul szolgálhatott.

Annyi bizonyos, hogy a *méh*, *méhe* az ugor eredeti szókinchez tartozik. E szó még az átvétel gyanújába se eshetik, mert se az indogermán, se a török-tatár nyelvekben nem találunk olyan szót, mely vele, vagy a többi elősorolt ugor nyelveliekkel hangzásra nézve megegyeznék.

HALÁSZ IGNÁC.

Csáklya.

Ez a szó, mint ki van mutatva, a szlávsgból került hozzánk; köznyelvi jelentése: ,harpago, enterhaken' (horgos és lándzsás hosszúnyelű vasszerszám). A nyelvjárásokban ezen kívül még többféle jelentése van; nevezetesen: 1) *csáklya*: erős, hosszú, tompavégű villás- v. ágasfa, mellyel a jég alatti halászatnál az eresztő- és az ajtó-lék körül a hálót rakosgatják (Balaton mell. Herman O. Halászat könyve); 2) *csáklya*: meggyengült kerékfalhoz támaszul oda ütött ágasfa (Székelyföld. NyK. X.327); 3) *csákja*: faláb, a melyen sáros időben járnak (Szilágym. Nyr. IX.181).

Ez a három jelentés az eredetiből könnyen fejlődhetett, mert ezen eszközök alakja többé-kevésbbé hasonlít a ,harpagoéhoz'. De már különösebb a következő kettő: 4) *csáklya*, *csákja*: *k o r c s o l y a*, korcsolyának használt csont v. fa (Zilah Nyr. XIV.287: Erdély, Máté Sándor közl.; Segesvár Nyr. IX.43; Székelyföld Felméri Lajos közl.); 5) *csoklya*: fa-szállító *g y a l o g s z á n* (Brassó m. Hétfalu Nyr. XXI.144).

Egymással a két utóbbi jelentés rokonságban van; de miképp vehette föl a ,harpago' jelentésű szó a ,korcsolya' és a ,gyalogszán' jelentést, mikor ezek az eszközök és a ,harpago' között semmiféle hasonlóság nem födözhető föl? Ennek a magyarázatát hiába keressük ott, a honnan a szót átvettük: a szlávsgban; nem ad semmi fölvilágosítást. Az oláh nyelvhez fordulunk hát, mert a *csáklya* szónak eme különös jelentései azon a nyelvterületen járatosak, a melyre hatással volt az oláhság, tehát megvillan agyunkban az a föltevés, hogy hátha az erdélyi és a szilágymegyei magyarság az oláh nyelvből újra átvette e szót (hiszen tudjuk, hogy vannak példák arra, hogy ugyanazt a szót két különböző nyelvből vettük át, sőt az sem példátlan dolog, hogy ugyanaz a szó ugyanegy nyelvből kétszer vagy háromszor került át hozzánk);

de hiába forgatjuk az oláh szótárakat, a *cioaclă* (olv. *č'áklě*)* szó 'korcsolya' és 'gyalogszán' jelentésének sehol semmi nyoma. Visszatérünk tehát oda, a honnan kiindultunk, s ismét körültekintgetünk, hogy hátha mégis rátalálnánk a dolog nyitjára. És rá is találunk. A *csáklya* olyan szerszám, a mellyel *csáklyázni* szoktak. A *csáklyázni* (*csákjászni*, *csákliászni*) szóról egy zilahi meg egy deési közlés azt mondja, hogy = 'korcsolyázni' (Nyr. XIV.287; XX.429); székely ismerőseimtől ugyanezt az értelmezést kaptam. De ezzel nem jutottunk tovább. Krizánál (Vadr. 444.) egy udvarhelymegyei, Keresztúr vidéki mesében a táltos a hátán Mirkó királyfival 'neki ereszködött az éveg kősziklának, s mind egy jó *csákjás* fickó, úgy *lőcsákjászott* a tetőrő'. A táltos lábán persze nem volt korcsolya, tehát itt a *lőcsákjászott* csak a. m. 'csúszva leereszkedett', — úgy mint egy *csákjás* fickó. Utána nézek a *csákjás* szónak, hát ezt találom a tájszótáram adatai között: '*csáklyás pálca*, szeges végű pálca, a mellyel a korcsolyázó magát a jégen továbbtovább löki' (Háromszék m. Dézsi Mihály közlése). Most már nyomon vagyunk. Csak annak kell utána járnunk, hogy miképen is történik az a csáklyázás. Gegő Nicephor a Tsz.-ban csak annyit mond, hogy 'a jégen arra készített csontokon csúszni'; de már Kállay uo. nem sajnálja a szót, hanem így beszél a csáklyázóról: 'két lőszárcsontot lába alá tesz, a végét megfaragván, s vasszeges pálcával magán segítve a jégen sebessen csúsz. Lőcsont helyett néhol vasat használnak, sokan bottámasz nélkül csáklyáznak'. Ime itt a megfejtés. A csáklyázás vasszeges pálca segítségével való korcsolyázás, s a *csákja* tulajdonképp annak a vasszeges korcsolyázó pálcának a neve volt. Minthogy azonban ilyen pálca nélkül is lehet korcsolyázni, s a csáklya nélküli korcsolyázást is *csákjásásnak* nevezték, a *csákja* név átment a tulajdonképeni korcsolyázó eszközre: a korcsolyára. Vagyis az analógiák szerint való öntudatlan következtetés ez volt: *csáklyázni* = [csáklyával v. a nélkül] korcsolyázni; tehát *csáklya* = korcsolya.

Hogy aztán a *csáklya* (*csoklya*) hogyan válhatott a *kéziszánka*, *gyalogszán* nevévé, az könnyen megmagyarázható. A szánka is, mint a korcsolya, *csúszó* eszközféle, s a székelyek egyenesen *korcsolyá*-nak, *korcsiá*-nak is nevezik (l. MNy. VI.244; Györffy Iván gyűjt.).

* Annak a hangnak a jelölésére, a melyet az oláh ortográfia *ă*-val, Alexi pedig *ä*-vel ír, inkább a *ě* jelt használok, mert az *ä* betűvel az ugor nyelvekben más hangot jelölünk.

Végezetül megemlítem, hogy a *csáklya* szó az oláh nyelvben is érdekes jelentésfejlődést tüntet föl. T. i. *cioaclă* (olv. *č•áklě*), a mely Cihac (Dictionnaire d'étymologie Daco-Romaine II.53) szerint a szláv-ságból, Alexi (Magyar elemek az oláh nyelvben 47) szerint pedig a magyarból került az oláh nyelvbe, ott nemcsak 'harpagot', hanem 'pestises halottak szállítására való kárét' is jelent (vö. Cihac II.53. *cioaclă* *croc*, *crochet* pour tirer les pestiférés morts, [et puis par extension] *charrette* pour les transporter). Ez a jelentés a magyar -s képzővel való *cioclaş* (olv. *čoklásš*) szó jelentéséből fejlődött. T. i. *čoklásš*-oknak hitták azokat a halottszállítókat és sírásókat, a kik pestis idején a halottakat kárójukon elszállították és eltemették; ezek csáklyával nyúltak hozzá a holt-tetemhez, azért hitták őket *čoklásš*-oknak, vagyis *csáklyások*-nak. Azonban e szó etimonja elhomályosodott; a nép nyelvtudata nem 'csáklyást', hanem 'kárést' értett rajta (Cihacnál: *charretier*. Şaieanunál: *Pestleichen kärrner*); s e jelentésváltozás következése az volt, hogy a *čoklásš* = 'kárés' szerint *č•áklě* alapszó is a 'káré' jelentést vette föl.

SZINNYEI JÓZSEF.

HANGSULY ÉS SZÓREND.

Vegyük most a 'vág fát' formát közelebbről szemügyre.

Kétségtelennek látszik, hogy ezzel úgy mondunk ellen a negatív mondásnak, mint a 'nem vág fát' formával a pozitív mondásnak. A séma tehát ez volna:

<i>Caedit lignum</i>	{	Egyberakva szerkesztett pozitív mondás.	<i>Caedit lignum</i>	{	Egybeillesztve szerkesztett pozitív mondás.
<i>Er hackt holz</i>			<i>Er hackt holz</i>		
<i>Vág fát</i>			<i>Fát vág</i>		

Non caedit lignum.

Er hackt kein holz.

Nem vág fát.

<i>Non caedit lignum</i>	{	Egyberakva szerkesztett negatív mondás.	<i>Non caedit lignum</i>	{	Egybeillesztve szerkesztett negatív mondás.
<i>Er hackt kein holz</i>			<i>Non caedit lignum</i>		
<i>Nem vág fát.</i>			<i>Er hackt kein holz</i>		
			<i>Fát nem vág</i>		
			<i>Nem vág fát</i>		

Caedit lignum.

Er hackt holz.

Vág fát.

Ebből a sémából azt a törvényt lehetne kihozni, hogy akár egyberakó, akár egybeillesztő volt a mondás szerkezete, a teljes ellenmondásnál mindig a pozitív vagy negatív ígét hangsúlyozzuk erősebben. Az ellenmondás fejtő ítélet, azért nem szükség azzal törődni lazább vagy szorosabb egyesítés műve volt-e a szerző ítélet, t. i. a mondás. (Az olvasó ok nélkül ijedt meg, ha ugyan megijedt, a szerző és fejtő ítéletektől, mert azok teljesen megfelelnek annak, a mit Kant a *synthetische und analytische urtheile* néven akart nevezni.) Minket főképen az érdekel, hogy hogy hangzanék a törvény különösen az egybeillesztve szerkesztett mondásokra nézve. Úgy a mint már egyszer (Nyr. XXI.385) kifejeztük, hogy a mondásokban a határozó, az (teljes) ellenmondásokban a határozandó fogalmat hangsúlyozzuk.

De valamint a pozitív mondásnak sokszor nem a ,nem v á g f á t', hanem a ,fát nem v á g' formában mondunk ellen, úgy a negatív mondásnak is a ,vág fát' helyett sokszor a ,fát v á g' formát vetjük ellenébe. Ennek a pozitív mondásnak : ,Péter meg-érkezett' ellentmondhatunk így is : ,Péter nem érkezett meg', így is : ,Péter meg nem érkezett'; de ennek a negatív mondásnak : ,Péter nem érkezett meg' csak így szoktunk ellenmondani : ,Péter megérkezett'. Némethöl fordító írónk legvakmerőbbje se merné ezeket a német mondatokat : *er kam an, er geht hin, er trifft hinein* az inént föllállított törvény értelmében így hangoztatni : *érkezett meg, megy oda, talál bele*.

A pozitív ellenmondásról sokkal nagyobb mértékben áll tehát, hogy a míg a határozó saját jelentését nem vizsgálva figyelembe vesszük, magát az ígét nem hangsúlyozzuk, mára az elengedést mégis az ige kategóriájában érezzük. Ezzertelme ezt Joannovics is s föl is használta Brassai *Közlönyök* c. művére. Brassai szerint ugyanezt a észlel hangszíntességet, mely a tudni való, ismeretlen, és a relative bizonytalan, bizonyos, és a következőkben — monda Jánosovics — sem a valóság, hanem eszmén van a hangsúly. Azonban ki ne látná, hogy Kétségeim, hogy a bizonyosságot csak az ige általánosan fejezné ki, mert ez bizonyos, bizonyos... k költők. Ezért tanultam illő. A mi bizonyos, azaz bizonyosság, így mond ki költők.

A UNIT OF THE UNITED STATES ARMY

vagy más pregnánsabb értelmű szó-e az a határozó. Ennek a negatív mondásnak: *„Péter nem vág fát”* szinte inkább így mondanánk ellen: *„Péter fát vág”,* mintsem így: *„Péter vág fát”*. Megjegyzendő, hogy most csak oly határozókról van szó, melyek az egyszerűen jelentő pozitív mondás formájában egybe szoktak illeszkedni az igével. Azokat a határozókat, melyek ugyanazon formában inkább az egyberakó szerkezetet kedvelik, nem szoktuk az ige helyett hangsúlyozni. Ennek a negatív mondásnak: *„nem látja a madarat”,* vagy ennek: *„nincs pénze”* csak így mondhatunk teljesen ellen: *„látja a madarat, van pénze”,* mert ezeket az ellenmondásokat: *„a madarat látja, pénze van”,* mindenki rész szerint valónak tartaná.

Minthogy eddig nem érkeztünk rá, ide írjuk az efféle mondatok sémáját: Pozitív mondás: *Látja Péter a madarat. Péter látja a madarat.* Negatív mondás: *Nem látja Péter a madarat. Péter nem látja a madarat.* Teljes ellenmondások: *Látja Péter a madarat — Nem látja Péter a madarat. Péter látja a madarat — Péter nem látja a madarat. A madarat látja Péter — A madarat nem látja Péter.* Rész szerint való ellenmondások: *Péter látja a madarat — Nem Péter látja a madarat. (Nem Péter látja a madarat). Péter nem látja a madarat — Nem Péter nem látja a madarat. (Nem Péter nem látja a madarat).* Ezeket az ismert séma szerint (Nyr. XX.440) tovább folytatva, négy-négy mondatot kapunk még a következőkből: *A madarat látja Péter. Péter a madarat látja. A madarat Péter látja. Látja Péter a madarat. Látja Péter a madarat.* Ha a névelőt is bele vonjuk a kombinációba, akkor még egy teljes s három rész szerint való ellenmondást, összesen még tizennégy mondatot kapunk. A teljes ellenmondás ez: *A madarat (azt a madarat) látja Péter — a madarat nem látja Péter.* A rész szerint valók ezek: *A madarat látja Péter (nem a madarat látja Péter, a madarat nem látja Péter sat.). Péter a madarat látja. Látja Péter a madarat.*

Mi az oka, hogy míg a latin, de különösen a német kénye-kedve szerint hangsúlyozhatja az igét, addig mi sokszor akkor se hangsúlyozhatjuk, ha az ellenkezést az ige kategóriájában érezzük, vagy, mint Joannovics mondja, ha a nyomatosságot csak az ige akcentuálása fejezné ki hiven és pontosan, vagy mint Brassai mondja, ha az ige maga egyedül jelöli a tudandó eszmét, azaz

pregnans az értelme? Ez kissé fogas kérdés, de föl kellett tennünk már csak azért is, mert mind Brassai mind Joannovics szerint tulajdonképen csak az igének van hangsulya a mondatzömben, a határozók csak átveszik, eltulajdonítják az ige hangsulyát. Joannovics csak annyiban tér el Brassaitól, hogy oly határozókat különböztet meg, melyeknek az ige hangsulyára nincs szükségük, mert már amúgy is, természet szerint, ab ovo hangsulyosak. Ha tehát a mondatzömben tulajdonképen csak az igének van hangsulya, miért véteti el azt magától olyankor is, midőn ,okvetetlenül és mellőzhetetlenül' meg kellene tartania, mert ,maga egyedül jelöli a tudandó eszmét'? (Brassai: A magy. mondatról III.298).

Vannak a magyarban oly mondatok, melyekben egyáltalában nem hangoztatjuk az igét. Pl. *Péter gazdag*. Világos, hogy az efféleket soha se önthetjük a ,*vág fá t*' formába, mert lehetetlen a határozónak elébe tenni s erősebben hangoztatni oly határozandót, melyet egyáltalában ki se mondunk. De a latin és a német ezt is megteheti: ,*est dives, er ist reich*', azaz a latinban s németben minden bővebb magyarázat nélkül világos az imént fölállított törvény, hogy a mondásokban a határozót, a teljes ellenmondásokban a határozandót hangoztatjuk erősebben. Pozitív mondás: *est dives*. Ellenmondás: *non est dives*. Negatív mondás: *non est dives*. Ellenmondás: *est dives*. A magyar csupán a gyengébb vagy erősebb hangsullal különböztetheti meg az efféle mondatokat, így: *gazdag* — *nem g a z d a g*; *nem g a z d a g* — *gazdag*. Minthogy mi az oly mondatban, mellyel valamely harmadik személynek mivoltát vagy mi nem voltát akarjuk kifejezni, egyáltalában nem is hangoztatjuk az igét, tehát akkor se hangsulyozzuk, ha első vagy második személyről lévén szó, csakugyan kimondjuk, mint pl. ebben: *gazdag v a g y o k, sum dives*. Azért nem hangsulyozzuk pedig, mert ebben a mondatban, ha a személyjelölés tisztét mellőzzük, semmivel sincs több szükség a ,*vagyok*', mint az előbbiben a ,*van*' szóra. A magyarban lehetetlenek az efféle mondatok; ,*vagyok g a z d a g, (ich bin reich)*; *vagyok k a t o n a, (ich bin ein soldat)*; *te vagy g a z e m b e r, (du bist und bleibst ein schuft)*; azt mondod: *voltál b e t e g*, pedig még *vagy b e t e g, (du sagst: du warst krank, du bist noch krank.)*'.

Igaz, hogy a ,*vagyok k a t o n a*' formát értekezésünk elején (Nyr. XIX.17) fölvevük a táblázatba, de ezt, mint utóbb meg-

jegyeztük, csak a rendszer nagyobb átlátszósága kedviért cselekedtük. Ugyanakkor azt is megigértük, hogy mihelyt szerét ejthetjük, ki fogjuk mutatni, hogy a *katona vagyok* s *nem vagyok katona* a magyarban egyenes ellenmondás is lehet s mégse azonos ezzel: *katona vagyok — nem vagyok katona*. Azóta, azt hisszük, ki is mutattuk már, mi a különbség a két mondatpár között. Ugyanaz, a mi a latinban a *sum miles — non sum miles* s a *sum miles — non sum miles* között. Azok mondasok, ezek ellenmondások.

A legutóbb említett lehetetlen mondat helyesen így hangzik a magyarban: *azt mondod: beteg voltál, pedig még beteg vagy*. Teljesen ennek az analógiájára készült Joannovics fönt idézett példája: *azt mondod: kiment, kilökték pedig*. Az analógiát nem tagadhatja senki, a ki csak olyan igének tartja a *van* igét mint a többit. Mind a két példában hangsúlyos határozó előzi meg az igét s ha nem mondhatjuk, hogy *van beteg* — a mint hogy bizonyosnál bizonyosabb, hogy ebben az értelemben: *erlستkrank*, nem is mondhatjuk — mi joggal mondhatnók, hogy *vagy beteg, voltál beteg*, vagy *ment ki, lökték ki*?

Tudvavaló dolog azonban, hogy a legtöbb logikus és grammatikus nem olyan igének tartja a *van* igét, mint a többit. Ezekből legelsőbb azt kérjük, hogy miféle ige hát az a *van* ige? Erre a kérdésre némelyek azt felelik, hogy többnyire nem is ige, mások meg azt, hogy tulajdonképen az egyetlenegy ige. Azok így okoskodnak: Az ige, ha szántszándékkal szubjektumnak nem vesszük, mint ebben: *amo, audio, sunt verba*, mindig predikátum. Már pedig ebben: *homo est mortalis* nem predikátum az *est*, tehát nem is ige. De ebben: *deus est*, predikátum az *est*, tehát ige. Kétféle *est* szót kell tehát megkülönböztetni. Az egyik valóságos ige, mint a többi, a másik kopula.

Ezeket a hibás analízis ejtette tévedésbe. Addig űzték az analízist, míg végre csak egy szót, de nem egynek mondott, hanem csak egynek írott szót értettek a predikátumon. Szerintük ebben a mondatban: *Péter vizet iszik* nem a *vizet iszik*, hanem csak az *szik* a predikátum, épen úgy mint ebben: *Péter iszik*. Következétesen tehát vagy azt kellett volna mondaniok, hogy ebben a mondatban is: *halandó vagyok* a *vagyok* a predikátum, vagy azt, hogy ebben a mondatban is: *vizet iszik*. kopula az *szik*. Igaz, hogy még így se találták volna fején a szeget, mert helyesen csak azt lehet mondani, hogy ebben a mon-

datban: *,vizet, iszik,* a *,vizet iszik,* ebben pedig: *,halandó v a g y o k',* a *,halandó v a g y o k'* a predikátum.

Balogh Péter szépen kifejtette a kopulateória következetlenségét (Nyr. XVII.352), de nem vette észre, hogy az a teória nem csak következéseiben, hanem már elején hibás. Ő is abból indul ki, hogy predikátum csak egy szó lehet a mondatban s azért a legszigorúbb következetességgel is csak azt süthette ki, hogy *,állítmány semmi más szó nem lehet a mondatban, csak ige'.* Ez csak akkor állana, ha az *,ige'* szót abban az értelemben venné, melyben a közbeszéd él vele. A közbeszéd igéje (λόγος) annyi mint predikátum, de a nyelvtani ige (zeitwort) nem azonos a predikátummal.

Azok, kik csupán a *,van'* igét tartják igének, így okoskodnak: *Ülők, olvasok* sat. nem egyéb, mint egybeeresztett *ülő v a g y o k,* *olvasó v a g y o k.* Mi az, a mi e szerkesztményekben ige névére tarthat számot? A *,vagyok'.* Mert *ülő, olvasó* csak oly nevek, mint *halandó, beteg, orvos, jelen* sat. ezekben: *halandó v a g y o k,* *beteg v a g y o k,* *orvos v a g y o k,* *jelen v a g y o k.* Ha tehát a *,van'* ige nyilván vagy implicite benne van minden predikátumban, akkor ez az egyetlenegy ige. Mi már most a predikátum? Akármely név, melyet egybeillesztés (*e s t dives*), vagy egybeeresztés (*bibit* = *e s t bibens*) útján a *,van'* igéhez foglalunk.

Tegyük föl, hogy ez az okoskodás helyes volna. Mi következik akkor belőle? Akármilyen. Még az is, hogy a magyar mondatban az igének soha sincs akcentusa, tehát el se vétetheti magától azt, a mije nincs. Már hogy ne volna akcentusa? Tessék csak akcentus nélkül mondani ezt: *,gondolkozom, tehát vagyok'.* De már követtem alássan, ha *gondolkozom* annyi mint *,gondolkozó v a g y o k',* akkor a *vagyok* is annyi mint *,való v a g y o k'.* Ναὶ μὰ Δία. Ha pedig ebben: *deus est,* az *,est'* is annyi mint *,ens e s t',* akkor a *,van'* ige maga sem ige. Ἔοικε. (L. folytatását Plátónál, a ki még azt is kisüti ez okoskodással, hogy az is van, a mi nincs s azonnal meg is cáfolná, ha tudná.)

Ez az okoskodás azért nem lehet helyes, mert más szavakkal ugyanazt mondja, a mit az előbbi s akár befordítom akár kifordítom, a kopula csak kopula marad. Ez az okoskodás is csak arra lyukad ki, hogy a *,bibit'* predikátum, az *,est'* csak akkor predikátum, ha magán áll, ellenben kopula, ha valami határozóval illeszkedett egybe.

Miben áll mindkét okoskodás hibája? A következő hasonlat-

ból minden további szószaporítás nélkül meg fog tetszeni. Ad 1) A ,mi' csak akkor név, ha magán áll, különben kopula, mint ebben: *holmi, olyasmi, akármí*. Ad 2) A ,mi' az egyetlen név, mert nyilván vagy implicite benne van minden szubjektumban. *Madár, bogár* sat. nem egyéb, mint *madármi, bogármí*. (A hasonlat akkor is kvadrálna, ha azt mondtuk volna, *valami madár, valami bogár'*, de úgy szembeszökőbb.)

A ,van' tehát csak úgy ige, mint a *hogymé* név a ,mi'. A ki átallja igének nevezni, nevezze igemásnak, mint a ,mi'-t névmásnak. Így azt is könnyebben által fogja látni, hogy valamint több névmás, úgy több igemás is lehet a beszédben, ilyenek pl. *lesz, fog, akar, kell, bír, kezd, tud, hagy, lehet, szokott* sat, sőt látszólag még az effélék is: *képes, szabad, köteles, kénytelen* sat, midőn a ,van' ige lappang bennük. A logikusok módosító, a grammatikusok segédigéknek nevezik őket.

Mindazáltal a második okoskodást csak következtetéseiben hibáztatjuk. Abból, hogy *ülők, olvasók* annyi mint *ülő vagyok, olvasó vagyok'* nem következik se az, hogy *ülők, olvasók* ne volnának igék, se az, hogy *ülők, olvasók* a velük egybeilleszkedett határozók nélkül is predikátumok volnának e mondatokban: *széken ülők, könyvet olvasók'*. Ettől a következtetéstől már csak azért is tanácsos óvakodni, mert könnyen a botnak másik — s ki tudja nem-e vastagabb — végét fordíthatnók ellene, azt vitatva, hogy épen ellenkezőleg, a *széken* és a *könyvet* a predikátumok, mert ha kibontjuk azt az egyetlenegy ígét, akkor így hangzanak a mondatok: *széken vagyok ülő, könyvet vagyok olvasó'*, azaz a *széken* és a *könyvet* illeszkednek vele egybe. Magát az analizist, hogy *ülők, olvasók* annyi mint *ülő vagyok, olvasó vagyok'* helyesnek tartjuk. Minthogy sokan csak azért kételkednek helyességében, mert vagy harmadfél ezer év óta tartó meddő vitáknak volt okozója, talán nem veszi rossz néven az olvasó, ha föloldjuk a tört, melybe ez az analízis annyi gondolkozó elmét ejthetett. Fölösleges talán mondanunk, hogy a ,vagyok' analíziséről van szó, arról, melyet a furfangosok annak bizonyítására használtak föl, hogy az is volna, a mi nincs.

Midőn azt mondjuk, hogy *ragadozó madár, halász madár, gólya madár*, akkor még az is, a ki sohase tanult logikát, tágabbnak érzi a ,madár', mint a ,ragadozó, halász, gólya' fogalmát. Megjegyezhetjük még azt is, hogy a fogalmak tágabb vagy szű-

kebb volta, meglehet, hogy csak bizonyos határok között relatív dolog. A *„vadászm ad ár”*-ban (sólyom) a *„madár”*, a *„madár-va d ás z”*-ban (madarász) a *„vadász”* a tágabb fogalom. Minthogy minden madár, tehát nem csak a gólyát nevezhetjük *gólyam ad ár na k*, hanem a szarkát is *szarkam ad ár na k*, a fecskét is *fecskem ad ár na k*, a harist is *harism ad ár na k*, szóval minden madarat madárnak. *„Ragadozó, halász, gólya”* felezik tehát a *„madár”* fogalmát, azaz fajai a madár nemnek; ennélfogva felesíthetők is a madár-egészben, ekképen: *„ragadozó — nem r a g a d o z ó, halász — nem h a l á s z, gólya — nem g ó l y a madár”*. Mondhatnók-e azonban ezt: *madárm ad ár*? Ha a *„madár”* szóval kettős értelemben, szűkebb s tágabb értelemben élnénk, ha pl. a *„foglyot”* szűkebb értelemben vett *m ad ár na k* neveznök, akkor azt is mondhatnók, mert *madárm ad ár* akkor azt jelentené, hogy *fogolym ad ár*. Ebben az esetben a *„madár”* is felesíthető fogalom volna, csak hogy az nem a tágabb, hanem a szűkebb értelemben vett *„madár”*, t. i. a fogoly volna. Ahhoz, hogy a tágabb értelemben vett madarat is felesíthessük, oly fogalmat kell keresnünk, mely absolute, vagy legalább relatíve tágabb a *„madár”* fogalmánál, melynek a *„madár”* a határozója. Ilyen fogalmak pl. *állat, király, hattyú* ezekben a szerkesztményekben: *„madárállat, madárkirály, madárhattyú* (mert a csillagzatok közt is van *„hattyú”*). Ellenben ha az első *„madár”* szót azon értelemben vesszük, melyben a másodikat szoktuk venni, akkor a *madárm ad ár* nem egyéb üres tautológiánál. Tegyük föl azonban, hogy a tautológiát nem vettük volna észre. Mi fog történni szegény fejünkkel? Az, hogy a legostobább ember is megtréfálhatja a legokosabb embert. Maga a kérlelhetetlen törvény fog minket a törbe hajtani. A törvény u. i. így hangzik: *„Az efféle szerkesztményben, „ragadozó: m ad ár, tarku m ad ár, gólya m ad ár” a határozó a szűkebb, a határozandó a tágabb fogalom. Tehát a madárm ad ár b a n is szűkebb fogalomnak kell lenni a határozónak, vagyis az első „madárnak”*. Teljesen igaz, s még most is kikerülhetnők a tört, ha jól szemmel tartva a második *„madár”* fogalmát, csakugyan szűkebb fogalmat keresnénk az első *„madár”* számára. De ha ezt azon értelemben vesszük, melyben am azt kellene vennünk, akkor a második *„madár”* fogalmán tágítanunk kell (a mi képtelenség), azaz el kell ismernünk, hogy *madár* és *nem m ad ár* összeférnek a *„madár”* egészben, avagy hogy az is madár, a mi nem madár.

Alkalmazzuk ezt a *„való vagy ok”*-ra s föl van oldva a

tör, melyből se Plato se Aristoteles nem tudta magát kivonni, jóllehet sokkal könnyebben megtehették volna, mint azok, a kik utánuk latinul vagy németül bölcsekedtek. Az ő nyelvükön $\acute{\omicron}\nu\ \kappa\alpha\iota\ \mu\eta\ \acute{\omicron}\nu$ egyebek közt azt is jelentette, a mit egyebek közt a magyar 'való' és 'nem való' (v a l ó t l a n). Aristoteles ki is mondja, hogy 'való' annyi mint igaz, 'nem való' annyi mint n e m i g a z vagy h a m i s. (Metafizika, V. könyv 7. fej.) A 'valónak' szűkebb vagy legalább más értelme megvolt már tehát nyelvünkben is, nem is kellett volna keresni. Aristoteles még azt is kimondta, hogy a 'van' a legfőbb nemek közé tartozik, tehát felesíthetetlen fogalom. S mindamellett egyik is másik is általános értelemben veszi a 'valót' ebben a kifejezésben: $\acute{\omicron}\nu\ \acute{\epsilon}\sigma\tau\iota$ — $\mu\eta\ \acute{\omicron}\nu\ \acute{\epsilon}\sigma\tau\iota$, azaz mind a kettő azt súti ki, $\acute{\omicron}\tau\iota\ \kappa\alpha\iota\ \tau\acute{o}\ \mu\eta\ \acute{\omicron}\nu\ \acute{\epsilon}\sigma\tau\iota$, hogy az is van, a mi nincs. Igaz, hogy ezt egyikük se akarja elismerni, de igazság szerint mind a kettőnek el kellene ismernie, mert egyik se veszi észre a gondolkozásbeli botlást. A latinban az 'ens' csak (propter egestatem linguae et rerum novitatem) arra csinált szó, hogy a görögök homályos elmeeleményeit (Grajorum obscura reperta, Lucretius carus l.137) fordítani lehessen. Azért nem is lehet csodálkozni, hogy a latin írók fejét is megzavarta a logikai divízió képét mutató $ens\ est$ — $non\ ens\ est$. A német Kant észrevette ugyan, hogy a *seiend* és *nicht seiend* nem lehetnek az *ist* felei, de azért mégis csak feleknek tartja őket s valami fölsőbb fogalmat keres (ott, a hol nincs), melyben az *etwas und nichts*, vagy a mi egyre megy, *das seiende und nicht seiende* összeférnének. (A helyet a Nyr. XIX.438. lapján szó szerint idéztük, de elfelejtettük megjegyezni, hogy az ott említett mű 259. lapján található.) Látnivaló, hogy Kant is azt a mádarat akarja megfogni, mely nagyobb volna önnönmagánál, azaz általános értelmet tulajdonítván a határozónak, tágítani kénytelen a határozandó fogalmán.

Az $ens\ est$ — $non\ ens\ est$ csak olyan logikai divízió, mint ez volna: *nőttön nő* — *nem nőttön nő* vagy *kérve kér* — *nem kérve kér*. Abból épen úgy következik, hogy az is van, a mi nincs, mint ezekből az, hogy akkor is nő, a mikor nem nő, vagy hogy akkor is kér, a mikor nem kér. A különbség csak az, hogy a *nőttön nő*, *kérve kér* kifejezésekben világosan érezzük a tautológiát, azért nem mászunk oly könnyen a törbe.

Föloldván a tört, az is világos immár előttünk, hogy ez a két kifejezés: $non\ est\ ens$ és $est\ non\ ens$ szinte nem egyéb azonbaknyúzásnál s mind a kettő azonos ezzel: $non\ est$.

Ez. ha bizonyosan tudjuk, nem oly csekélység, mint a minőnek látszik, sőt sokkal fontosabb, mintsem hogy csak közbevetésképen foglalkozhatnánk vele. Azért máskorra hagyjuk.

Semmi okunk sincs tehát attól félni, hogy az *ülő v a g y o k*, *olvasó v a g y o k*, *raló v a g y o k* analízis képtelenségek állítására kényszeríthetne bennünket, azért bizvást helyesnek tarthatjuk. Ebből nem következik se az, hogy a *van* az egyetlen ige volna, se az, hogy e szerkesztményben, *est mortalis* az *est* ne volna ige. Csupán az következik belőle, hogy ha *iszom* (— *ivó v a g y o k*) predikátum, akkor *gazdag v a g y o k* is predikátum, a mint hogy soha kétségbe se vonta volna senki, ha *gazdag v a g y o k*, *g a z d a g v a g y*, *g a z d a g* helyett történetesen így konjugálnánk: *gazdagok, gazdagsz, gazdag*.

Térjünk most vissza oda, a honnan e kerülő megtételére kiindultunk. *Kim ent, kil ö k t é k* tehát teljesen a *beteg voltál*, *beteg v a g y* s mind ezek a *beteg* (van) analogiájára vannak szerkesztve, valamennyiben erősen akcentuált határozó előzi meg az igét. Igen ám, de mire való akkor a *vág fát* forma? Ha ezeket a német mondatokat: *er ist krank, du bist krank, du warst krank, er ging hinaus, man warfihn hinaus* nem fordíthatjuk így: *van beteg, vagy beteg, voltál beteg, ment ki, lökték ki*, szabad-e ezt: *er hackt holz* így fordítanunk: *vág fát*?

Ha a magyar beszéd igazán csak karók és vesszők, már t. i. igék és határozók egyszerű szövevénye volna, akkor azt kellene hinnünk, hogy valamint ebben: *er ist krank*, úgy ebben is: *er hackt holz* nem hajlíthatjuk a karót vesszőre, azaz hogy *vág fát* nincs helyesen mondva. De a tapasztalás azt bizonyítja, hogy még a *van beteg* is helyes mondat. Igaz, hogy más értelemben. Ennek a negatív mondásnak: *a harmadik számú szobában nincs beteg*, így mondunk ellen: *a harmadik számú szobában van beteg* (a negyedik számúban nincs) vagy akár így is: *a harmadik számú szobában is van beteg* vagy így: *van beteg a harmadik számú szobában is*. Ennek a negatív mondásnak: *Péter nincs köztünk*, A. talán így fog ellenmondani: *Péter köztünk van* (*Péter is köztünk van, köztünk van Péter is*), B. talán így: *Péter van köztünk* (*Péter is van köztünk, van köztünk Péter is*) s meglehet, hogy egyiknek se lesz igaza, de azért mind a kettő helyesen szólhat. A. helyesen, ha egyes, B. helyesen, ha töb-

bes egész értelemben vette a ‚Péter‘ nevet. Hasonló példák még a következők:

A búzát nem adták el.

A búzát eladták. A búzát is eladták. Eladták a búzát is. Búzát adtak el (csak rozsot nem). Búzát is adtak el. Adtak el búzát is.

Búzát nem adtak el.

A könyvet nem küldte vissza.

A könyvet visszaküldte. A könyvet is visszaküldte. Visszaküldte a könyvet is.

Könyvet nem küldött vissza.

Könyvet küldött vissza (ujsgot nem küldött). Könyvet is küldött vissza. Küldött vissza könyvet is.

Azóta nem lett hidegebb.

Azóta hidegebb lett. Azóta is hidegebb lett. Hidegebb lett azóta is.

Azóta nem lett gyermekük.

Azóta lett gyermekük. Azóta is lett gyermekük. Lett gyermekük azóta is.

Taval nem termett jó bora.

Taval jó bora termett. Taval is jó bora termett. Jó bora termett taval is.

Taval nem termett bora.

Taval termett bora. Taval is termett bora. Termett bora taval is.

A magyar nem termett lóra.

A magyar lóra termett.

János nem járt pórul.

János pórul járt. János is pórul járt. Pórul járt János is.

János nem járt iskolába.

János járt iskolába. (János is járt iskolába.) Járt iskolába János is.

(Szól hozzá valamit, de úgy látszik,) *nem kér elégtételt tőle.*

De elégtételt kér.

Ezért nem kért elégtételt.

Ezért kért elégtételt. (Másért nem kért.)

Mihály nem vág fát (kapál a kertben).

Mihály fát vág. Mihály is fát vág. Fát vág Mihály is.

Egészségi szempontból **nem** *Egészségi* szempontból **vág**
v á g f á t. **fát (kényérkeresetből nem**
vág). *Egészségi* szempont-
 ból is **vág** fát. **Vág** fát *egész-*
ségi szempontból is.

Megvan tehát a **‚vág fát‘** forma is a beszédben, csak az a kérdés, mikor kell a **‚fát v á g‘** s mikor a **‚vág fát‘** formában ellenmondanunk? Erre a kérdésre nem ad feleletet Brassai. Azzal a **‚kitűnő fogással‘**, hogy a tudandó, az ismeretlen, az új eszmét hangsúlyozzuk, itt nem boldogulunk. Midőn ennek a mondatnak: **‚Péter nincs köztünk‘** így mondunk ellen: **‚Péter köztünk v a n‘** vagy így: **‚Péter van köztünk‘**, akkor e két ellenmondásban nincsen tulajdonképen egy eszme sem, a mely még csak tudandó, vagy új volna, a mely benne ne lett volna már az előző mondatban. Avagy talán a mondat pozitív volta volna az az új eszme? Minek szaporítanók a szót, mikor úgy se tagadhatja senki mert kézzel foghatja, szemmel láthatja, hogy e két ellenmondás szórendje — *horribile dictu* — attól a sokat becsmérlett szubjektumtól függ. Joannovics se fogja talán rossz néven venni, ha az **‚is‘** szócskának nem tulajdonítunk valami nagy befolyást a szórendre. Annál kevésbbé veheti ezt rossz néven, mert másfelől elismerjük, hogy közelebb vet az igazsághoz, mint Brassai, midőn azt állítja, hogy a szórend a fogalmaknak bizonyos értékeitől függ. De az is bizonyos, hogy az nem nyelv-tani érték.

KICSKA EMIL.

AZ IKES IGA.

Bevallom, hogy ez a szójáték nem az én szülöttem: Ágaitól veszem, a ki mint alföldi ember szívesen lerázza az ikes igát saját vallomása szerint. Én is úgy vagyok vele, én is úgy érzem, mintha iga alatt kellene átmennem, ha *lakol*, *bukol*, *egyék*-féle alakokat kell kimondanom. Hogy mért kell mondanom? Hát csak azért, mert az emberek rossz iskolába jártak. Évtizedek óta azt tanítják, hogy a mely igének *-ik* van a végén, annak külön ragozása van, azt **n e m s z a b a d** a többi módjára ragozni. Ez a szentírás, a ki ellene vét, az műveletlen ember. Valóban ez mondható közfölfogásnak; az iskolákban talán semmit se üldöznek annyira, mint ezt a **‚hibát‘**; a ki műveltnek akar tartatni, semmire

se ügyel annyira, mint erre, ép úgy a saját mint a más beszédében. Ám merje valaki társaságban azt mondani: „Hol *laksz*? bort *iszok*“, és meg fogja látni, hogy az egész társaság megbotránkozik rajta és hallani fogja újra a szellemes gúnyt: *laksz x-szel*? Egyéb provincializmust szabad használni, ezt a világért se, bár egy pár millió magyar embernek ez a beszéde. Ez a szám bizonyára nem túlzás, ha, a dolog természete szerint, nem is beszélhetünk teljesen pontos statisztikáról. B a l a s s a is azt mondja, hogy „az ikes igék külön ragozását nyelvjárásaink csak kevésbé tartották fenn“; meg hogy „az első személy ragja ma már általában *-k*“. (A magyar nyelvjárások. 139. l.)

Így történik aztán, hogy nem mer másképp beszélni az se, a ki igaz lelke szerint úgy beszélne legszivesebben, a hogy beszélni tanult, de nem az iskolában. Legalább mink alföldiek úgy vagyunk. Már a fölvidéki ember, a ki iskolában tanult meg magyarul, az nem beszél olyan parasztosan. És itt nem is Verseghyre gondolok, a ki az ikes ragozást tótosnak nevezte bizonyosan azért, mert ez őslakók hazafias ivadéka büszkén vallja, hogy „magyar vagyok“, hanem igazán úgy tapasztaltam, hogy idegen ajkúak kényes gond-
dal ügyelnek, hogy e szentírás ellen ne vétessenek. (Velem már megtörtént, hogy sárosi rutén ember, a ki kerékbe törte nyelvünket, teljes önérzettel állította, hogy jobban tudja az igeragozást, mint én.) Hát ezek aztán csakugyan nem is vétének. Hogy mennyire nem, épen arra akarok néhány példát elmondani.

Iszodom elég gyakori használatú, többször hallottam. „*Könyörgöm* alássan“ közismeretű. *Hasudom*, *hasudol*, mindig így mondja egy magyar nyelvtanár, sőt magyar nyelvtan írója. „Azon véleményhez *hajlom*“, olvastam is, hallottam is. „Én nem *mászom*, hanem *ugrom*“, Csiky „Az Atlasz család“ című regényében. „Azon veszélyben *forgom*“, ezt mondta egy tanár tanárok előtt tartott fölolvasásában (épen Simonyi Zsigmond ült mellettem); ugyanazon tanártól hallottam a következőket is: „Ő rám mosolyog, én *visszamosolygom*. Más körben *mozgom*“.

Ezt a néhány példát akartam itt elmondani, azokat, a melyeket alkalmam volt följegyezni. Miért? Hogy szolgáljon ez is bizonyítékul, mire vezet az oktalan (nem tudok enyhébb szót alkalmazni) nyelvtanítás. Példáim, a miket nem kerestem, mert nyomtatásból nem lenne nehéz megszázsorozni, mondom e példák nagy részét olyan igék teszik, a melyek még a 3. személyben se ikesek; *izzadik*, *könyörgik*, *forgik*, *mosolygik*, *mozgik*, ezeket még a legmü-

veltebb magyar nyelven beszélők meg nyelvtanírók se mondják. Csak kisebb részét teszik a változó ikes igék (*hasudik, hajlik, mászik, ugrik*), a melyeket már ma se ragozunk ikesen. Hangsúlyozom, hogy ma se, mert hogy még az állandó ikes igék külön ragozása se lesz már sokáig fönntartható, kimutatták többi közt Szarvas és Simonyi, az előbbi a Nyelvőrben, az utóbbi a 'Magyar Nyelvben'. Én ennek fejtegetésébe most nem bocsátkozok; de ennyit jónak láttam most elmondani, hátha e folyóirat szerkesztője vagy munkatársai időszerűnek látják megint hozzászólni a kérdéshez. Mert az kétségtelen, hogy e téren okvetetlen kell már egy lépést előre tennünk. Különösen elszomorító az, hogy a mai tanári nemzedék is még az élettől régen ellenkező, megkövült régi elmélet alapján áll, sőt példáim mutatják, hogy még rosszabbul; beszélnek oly nyelvet, a mely még ezen elmélet szerint is hibás. Előttem van az Ihasz-Barbarics 'Magyar nyelvtan' legújabb kiadása, a 28-ik. Ez mindössze egy rövid jegyzetben említi meg, hogy a népnyelv e tekintetben eltér az irodalmi nyelvtől; hogy ez eltérés, legkitünőbb költőinknél is megvan, arról egy szót se szól, de, a mi a legsúlyosabb bűne, még a változó ikes igékig se jutott el, holott ezek Simonyinak már a nyelvtanaiban is megvannak. Így aztán még a mai nemzedéket is rosszul tanítják, mint a hogy minket tanítottak s ez épen olyan tudákos, vagy mondhatnám tudatlan lesz, mint a mi nemzedékünk.

SZIGETVÁRI IVÁN.

ÚJ IGEIDŐK.

— Hát ebadta, nem tudta magadat kutyám ellen a vasvillád nyelével védelmezni?

— Azt *tevé*m lesz, nemes uram bizonnyal — monda a paraszt — ha a te kutyád is a farkával akart volna megharapni.

II. Frigyes bevonul Csehországba, azt elfoglalja s felét magának megtartja, felét Bajorországhoz csatolja, a hová az elűzött császárt *visszahelyezi* lesz. A két Trenk. Regény. Irta Jókai Mór. L. a Pesti Hírlapban.

A lesz-es összetett időkkal nagy regényírónk Fráter György-jében találkoztam először, de nem hittem, hogy teremtdjük annyira beléjük szeressen, hogy ime most már el se lehet nélkülük. Úgy látszik, a méltán megérdemelt regényírói koszorú mellé nyelvújítói

babérokat is óhajt, miután meggyőződött arról az igazságról, hogy a lángelme maga teremti a számára való kifejezéseket.

Nem is volna kifogásunk új alkotásai ellen, ha a legcsekélyebb szükségüket is éreznők és ha helyesek volnának. Úgy tudjuk, hogy Jókainál nem kisebb érdemű remekíróink hasonló mondat-szerkezetekben mindig megtalálták azt az időalakot, melyet keresni se kellett, mert a mi szűkebb hazánkban minden magyar ember ajkáról hallhatták s hála istenek hallhatjuk ma is.

De lássuk csak, mily időviszony képviselőiként tűnnek föl e fattyak? A *tevém lesz*, mint a mellékmondat világosan rávezet, a *tettem volna* logikusabb pótlója akar lenni; csak hogy a kettő közt épen a logika erejénél fogva roppant különbség van, még pedig a *tevém lesz* rovására. Nyilvánvaló, hogy írónkat a *vala* csábította el. Föltételezett okoskodása szerint a *lesz*-nek is lehet annyi joga az időviszonyításban, mint a *valá*-nak; de nem vette észre, hogy mikor a székelység után hasonló esetben a *teszem vala* alakot használják, akkor azt úgy értik, hogy „akartam tenni, azon valék, hogy megteszem”, vagy „abben valék, hogy megteszem”. Az alak eredete hát épen nem homályos. Nem lehet az a jelentése sem. Ott ugyanis egy multbeli *s z á n d é k* van kifejezve.

Vessük ehhez a Jókai teremtményét: „Azon leszek, hogy azt *tevém*, ha ...”. Ezt akarta-e mondani? Semmi esetre sem. Pedig csak annyit változtatott a kifejezésen, hogy a főigével fejezi ki a multat s a segédigével a jelent vagy jövőt, vagy mit tudom én, mit. Azonban ezzel a kis változtatással a multbeli szándéknak nyomait is eltörölte. A kifejezés első része már a cselekvés megtörténtét jelenti a nélkül, hogy a második része, a segédige a föltétel be nem következésére intene, mint a *tettem volna* alakban.

Minden jel arra mutat, hogy ebből és a *teszem vala* alakból tákolta azt a nyomorékot a *lesz* segítségével. Következetesebben járt volna el, ha így szól: „Azt *tevém lesz*, ha a te kutyád is a farkával *akart lett* harapni”. Így már nagyszerűen következnek egymás után az idők.

Egyébiránt — óhajtva, hogy hasonló csereberéknek tanúi ne legyünk — a mai közkeletű *tettem volna*, úgy a régi *tettem volnék* és a *teszem vala* alakok közt az a különbség tűnik föl, hogy a két előbbi alak értéke általában a cselekvés lehetőségében áll, míg az utóbbi szubjektívebb irányúnak tetszik, mivel csak az alany szándékát fejezi ki. Föl lehet hát őket egymással cserélni az író célja szerint; de összekuszálásuk merőben értelmetlen.

Kevésbé nyomorék Jókainak második teremtménye, csak az az egy baja van, hogy halva jött a világra. Valóban nem értjük, mi szükség volna a *visszahelyesi less*-féle jövő időre? Talán hogy több kapocs fűzzön bennünket nyugoti szomszédunkhoz? Vagy hogy valamivel színtelenebbé tegyük stilusunkat?

Ajánljuk e két igeidőt minden olvasónk figyelmébe; de nem azért, hogy jeles regényírónkat ebben utánozza, hanem hogy el-
intsen mindenkit követésétől. KULCSÁR ENDRE.

A Z Á R T Ě.

S z a b ó Samu megróttá D o n á t h Imrét azért, mert olaszok számára írt magyar nyelvtanában azt mondja, hogy a zárt ě a művelt magyar beszédben nem használatos (XXI.356). Erre a szerző következőleg válaszol (XXI.479): „Nagy bűnül rójjá ōl Szabó azt, hogy a zárt ě-nek nem tulajdonítok nagy fontosságot. Én megleégszem, ha tanítványaim d e b r e c e n i e s e n beszélnek magyarul. Az olvasás és helyesírásban pedig, a tanításnak ezen a fokán, határozottan zavaró ennek az ě-nek a használata. A nyelvjárásokra Szinnyei is azt mondja: „Ezek többé-kevésbé különböznek a köznyelvtől vagy irodalmi nyelvtől, vagyis attól, melyen a művelt emberek beszélnek, s a melyet az írók műveiben találunk“. Ne haragudjék hát bíráló, hogy az irodalmi nyelvet én is m ű v e l t m a g y a r b e s z é d n e k neveztem“.

Ebből kitetszik, hogy Donáth Imre is azok közé tartozik, a kik a zárt ě-vel beszélést provincializmusnak tartják. Pedig ez tévedés. Az ě köznyelvi hang; a magyarság legnagyobb része *embēr-t*, *nekēm-et* mond, s a nyolc nyelvjárásterület közül csak kettőnek a kiejtésében vált az eredetibb zárt ě a nyílt e-vel egyformává: az éjszakkeleti és a királyhágóntúli nyelvjárás területében, s az utóbbiban nem is teljesen. Ez szépen ki van mutatva Balassa Józsefnek a magyar nyelvjárásokról szóló hecses munkájában; s én nem is tartottam volna szükségesnek a zárt ě védelmére kelni, ha Donáth reám nem hivatkozik s hivatkozásával — bizonyára akaratlanul — abba a gyanúba nem kever, hogy én is azok közé tartozom, a kik a zárt ě-t nem tekintik köznyelvi hangnak. Pedig dehogy is tartozom! Annyira nem, hogy már 1880-ban abban a gramatikában, a melyet Jalava Antallal együtt a finnek számára írtam, mindenütt megjelöltem a zárt ě-t; továbbá meg-

jelöltem iskolai gramatikám alaktani részében is, és rendszeres gramatikáimban ott van a zárt *ë* a köznyelv magánhangzói között.

A mi pedig azt illeti, hogy „az olvasás és helyesírásban a tanításnak ezen a fokán határozottan zavaró ennek az *ë*-nek a használata”, s ennél fogva a szerző beéri vele, ha a tanítványai „debreceniesen beszélnek magyarul”, arra csak azt mondom, hogy az olasz fiú, a kinek az anyanyelvében megvan mind az *e*, mind az *ë* hang, ép oly könnyen megtanulhatja a köznyelvi *ember*, mint a nyelvjárási *em̃ber* kiejtést. Sőt tapasztalásból mondhatom, hogy a magyarul tanuló idegen könnyebben tanulja meg a zárt *ë* következetes használatát, mint az a magyar, a ki csupa nyílt *e*-vel beszélő nyelvjárásterületen nőtt föl. Miért tanítsunk hát nyelvjárási kiejtést, mikor a köznyelvet tanítjuk, s ennek a kiejtését ép oly könnyen megtanultathatjuk a tanítványunkkal! Persze a kiejtést nem könyvből, hanem a hallható beszédből kell megtanulni. S a ki egyszer megtanulta az *ember*, *nek̃em*, *vet̃ek* szavakat ezzel a kiejtéssel, az így fogja őket olvasni akkor is, ha *ember*, *nekem*, *velek*-nek találja írva v. nyomtatva. Ezt is tapasztalásból mondhatom.

De meg a helyesírás miatt se fájjon a fejünk! Ha zavart okoz az, hogy a deáknak, mikor *em̃ber*-t mond, *ember*-t kell írnia. ám hadd írjon *em̃ber*-t! Sőt épen „a tanításnak ezen fokán” nem ártana rá is szorítani, hogy a zárt *ë* fölé rakja föl a két pontot: később, mikor már jól megtanulta a nyelvet, könnyű lesz megszoknia a két pont elhagyását.

Végül még csak azt akarom megemlíteni, hogy Kőrösi Sándor, a kitől tavál jelent meg egy olaszok számára írt magyar gramatika, nem fázik úgy a zárt *ë*-től, hanem szépen megjelölgeti.

SZINNYEI JÓZSEF.

A PALÓC NYELVJÁRÁS.

III. Jelentéstani sajátságok.

Nyelvjárásunknak a köznyelvtől eltérő jelentésbeli sajátságait a jelentéstanban nálunk szokásos alaki és anyagi szempont szerint fogom előadni. Az alaki jelentéstan a szónemeknek egymás helyett való használatát s a szóképzésben előforduló jelentésbeli eltéréseket, az anyagi pedig az egyes szavakban és kifejezésekben mutatkozó értelmi különbözést, elváltozást tünteti föl.

A palóc nyelvjárásban igen nagy a köznyelvtől eltérő jelentésbeli sajátosságok száma. Különösen az anyagi jelentéstan van nagy bővében az illetén alakoknak, annyira, hogy az e téren megnyilatkozó palóc szellemi élet egész külön nagy tanulmánynak szolgáltatathatna tárgyat. E kis munkában, mint szorosan vett nyelvészeti műben, csak a főbb ilyen jelenségekre fordíthatok figyelmet, nem magának a népnek, hanem csak nyelvének ismertetése lévén kitűzött célom.

1. §. Alaki jelentéstan.

Nyelvjárásunk az alaki szempont alá eső jelentésbeli sajátságokban nem igen gazdag ugyan, de azért itt is több figyelemre méltó eltéréseket találunk.

1. **N é v s z ó** gyanánt használtatnak némely **i g e a l a k o k**, pl. *Iszom Petyi* (iszákos volt), *Ballag András* (lomha járású), *Csalom Icik* (csaló), *Csali Bernát*, — a melyek mind gúnynevekként fordulnak elő. Ilyen névszóul használt igét látunk a következő példában is: *Hogy híják ezt ak kutyát?* Felelet: *Mékêrdészéd* (mért kérdezed, Eger). Hasonlót tapasztalunk ezekben is: *De êhet-nékém van.* *De nagy alhatnékod van.* *Nagy a fész (félsz) tē ben-ned.* *Sose láttak olyan nagy iszom-embert.* *Êszēm-iszombó nem êlőő* (orrhang) *mē (még).* *Vótra nem ad ass zsidó sēmmít, hanem a va^ara (van-ra).* *As sē lakik ám adomba* (nem adakozó).

2. Nyelvjárásunk némely **n é v s z ó k b ó l d e v e r b a l i s** képzőkkel alkotott **i g é k e t** is használ, pl. *râtehenkēgyik* (ránehezül), *âgaskogyik* (Zolnai: Mátyusf. 101. l.), *dêrâgâskogyik*, *kalamajkâskogyik* (rendetlenkedik), *baglyoskogyik* (éjjelezik), *pâkoskogyik* v. *pâkosztoskogyik*, *hógat* (hó-kat kiabál hó+gat), *noszogat* (sarkal, *nosz* v. *nosza* fölkiáltó szótól), *jajdít* (jajt kiált). Mindezek a köznyelvben részint ismeretlen, részint szokatlan képzések. Ide sorozható még a ható igével összetett eme főnév is: *úrhatnâm*, mely azonban jelzőül használatos, pl. *de nagy úrhatnâm fickó lett belőle*, *sose láttam olyan nagy úrhatnâm parasztot*.

3. Az igeképzésben is gyakran találunk jelentésbeli eltéréseket. Így az **-ít** képző némely igékben a mozzanatos cselekvést jelöli, pl. *fájdít*, *jajdít*, *vállat vonít*, *hederít* sat. (L. Igeképzés a) pontját). Némely átnemható gyakorító ige átható értelemmel fordul elő, pl. *sok futkâroznyi valóm vót* (vö. Zolnai 101. l.), *sok aj járkânyi valód*, *lcssz elég szaladgânyi valója*. Egyszerű átható cselekvést jelent ezen műveltető ige: *fájlat* pl. *fájlatja* (önnönmaga) *al lábát*; —

némelykor ez is: *hajtat* pl. *de neki hajtatott* (hajtott) *a heggynek*. A visszaható igék között igen érdekes a *kerűközik* (kerülkőzik, ezen jelentésben: *előkerül*, pl. *maj* (majd) *csak kerűközik neki is dolga*. Figyelemreméltó alak ez is: *akar^aódsik*, melynek értelme teljesen azonos az egyszerű (akar) igeével. Itt kell megemlítenem az ilyen alakokat is: *tér^aéfásik* (tréfálkozik, Zolnai 101. l.), *r^aókásik* (okádik), *ökr^aógyik* (ua.), *gall^aódsik* (hintázza magát), — a melyekben a cselekvésnek az alanyra való hatását az *-ik* rag hozta létre. Egészen elenyészett a képző gyakorító jelentése a következő igékben: *érügyik* (éred-ik), *fúllad* (fül), *gyúllad* (gyül), *possad* (savanyodik, elerjed), pl. *mégérügyik agy gyim^aóccs, kigyúlladt* (kigyúlt) *a hâs, félgyúlladt-ê mâ a sparh^aétba at tûs? mēf-fúlladok* (megfúlok) *a nagy füstbe*.

4. A deverbális névszóképzés terén jelentés tekintetében különösen az *-ő -ó* képzős melléknévi igenév következő alakjai érdekelnek nagyobb figyelmet: *csíp^aő* (vas) v. *csíptet^aő*, *fog^aó* (tűzfogo vas), *kovászt^aő* (összekötve gyakran ezzel: lapát), *pergetyű* (v. néha: *perget^aő*), *kerepl^aő* v. *kereplye*, *csépl^aő* v. *csép*, *hadar^aó* (a csép kisebbik ága), *tart^aó* (különféle tárgyaknak), *lop^aó* (lopó-tök), *benyfl^aó* (a ház egy része). Mindezen szavak főnévül használatnak s nem a cselekvő személyt, hanem a cselekvésbeli tárgyat, az eszközt jelentik. Vannak ismét több *-ás, -és* képzővel alkotott főnevek, a melyek nem — mint rendesen — magát a cselekvést, hanem ennek eredményét fejezik ki, a mikor tehát e képző az *-at, -et* helyett áll. Ilyen főnevek: *forgatás* (másodszori szántás), *hidlás* (hidalás, lóistállóbeli padló), *kapállás*, *kassállás* (lekaszált szénarend), *pallás* (padlás), *ugallás* (ugarlás), *ssántás*, *vágás* (kivágott erdő), *vetés* sat. Példák: *Vetésbe tévedt al lovam. Belégázolt ak kassállásba. Nê mēnj belē ak kapállásba. Összetöretyi assz szántást. Af forgatásba belē szántottak. Av vágásba legeltet. Asz ortásba* (hol) *dolgoznak*. Épen ellenkezőleg nem a cselekvés eredményét, hanem magát a cselekvést jelöli a *-vány, -vény* képző a következő néhány szóban: *égevény-f^aőd*, *gyútovány-fű* és *gyútovány-hideg* (hideglelés), *ragadvány-fű*.

A denominalis *-s* melléknévképző az ellátottságon kívül gyakran a kicsinyítés vagy az ismétlődés fogalmát is kifejezi némely szóban, pl. *apr^aós gyermek*, *jár^aós-ê mâ kiend kis fajok? borong^aós* (kissé borus) *id^aő*. Ugyanezt tapasztaljuk a gyermekjátékok elnevezéseiben is: *húny^aósgyi* (hunyósdí, vö. Zolnai, 102. l.), *háborúsgyi*, *katonásgyi*, *búj^aósgyi*, *fog^aósgyi* sat. E képzővel igen gyak-

ran helynevek is alakulnak: Csepelyés, Cserjés, Aras, Ngyerges, Tőkés, Szilas.

2. §. Anyagi jelentéstan.

Az alaki jelentéstannál sokkal változatosabb kepet mutat ennek anyagi része. A népnek a nyelvében megnyilatkozó benső világa tárul itt elénk. E szellemi élet megnyilatkozásának terjedelmes előadása azonban — mint már említém — inkább a nép-ismertetés körébe vág s így tárgyamhoz mértén csak a) az egyes szavak jelentésbeli eltéréseire, b) a népetimológiára, c) a különösebb szólásmódokra s végül d) a közmondásokra fordítok nagyobb figyelmet, mint a melyeknek leginkább van helyök szorosán vett nyelvészeti munkában.

A) Jelentésbeli eltérések egyes szókban.

1. Igék. Az igék között találunk legnagyobb számmal olyan alakokat, a melyeknek jelentése többé-kevésbé eltér a köznyelvi használattól. A *kéll* igének régibb jelentését látjuk a *kélet* (kedveltet) alakban: *kéletyi magát, tuggya magát kéletynyi*, — ugyane régi jelentés van meg a *kéletlen* szóban is (Zolnai, 87. l.). Szintily régi jelentéssel használatos nyelvjárásunkban a *ró* ige: *összér^aótták az éstáll^aó-géréndákot*, — ugyanezt látjuk a *kútrorás* szóban is. Érdekes jelentésbeli eltéréseket találunk még a következő igékben: *elhannyi* (elhagyni) = elveszíteni, pl. *elhattam a sebkend^oömöt*, — *el^eélennyi* (elélenni) = megkerülni, valamely elveszett dolognak a megtalálását jelenti, — *összélennyi* = megbékülni egymással, pl. *összévessetek, de megént összéllettek*, — *csi-karni* = karmolni, — *bekap, benyakal* = megrészegszik, — *tart* = árul, pl. *ményire tartya est al lovat*, — *félérés* = fölébred, pl. *de jókor félérészettek*, — *keröl* = találkozik, pl. *mindélk* (mindég) *keröl valami a háss köröl*, — *tanál* = gondol, pl. *út* (úgy) *tanálom, hon* (hogy) *nem lesss abb^aó senni*, — *arânyzani* = vélni, pl. *úgy arânsom, hogy két-három mēf^oödre lesss innen*, — *el^eégyön* = meg-esik (Eger), pl. *el^eégyön néha az ilyen is*. A *még* igekötő a köznyelvi használattól eltérő jelentéssel jön elő néhány igében: *mēsszavassnyi* (megszavazni), értelme: a szavazást teljesíteni, elvégezni, — *mēsszântanyi* = a szántást befejezni, — *mekkapânyi* = a kapálást bevégezni, — *mēsszēnnyi* (mēgszēdni) = a szőlőszedést, szüretet elvégezni, pl. *mēsszēdteték-ē má tyík? mēsszântottatok-ē má?* Némely igék meg csak bizonyos mondatbeli viszonyban fordulnak

elő elváltozott jelentéssel, pl. *lovat hágat* (közösít), *tehenet folytat* (ua.), *üszőt üzet* (ua.), *ludat dugni* (tömni), *elmegyén a hó* (elolvad a hó), *törvényt látnyi* v. *ülnyi*, pl. *maj* (majd) *törvényt lát fölötté* *aj jó* isten, — *kitunnyi* (tudni) valamiből = nem részeltetni valakit valamiben, a miből kapnia kellene, pl. *kitudták őt az egész vagyonból*, *kitudta az apja az örökségből*, — *kiveri az izzadság az orcáját* = izzadság gyöngyözik az arcán, — *megbaklyik a lova* = makrancoskodik, nem akar menni s azután vágatásnak indul, — itt v. ott *tart* = jár, pl. *azóta má Miskócná tart* (jár), — *kiszúrnyi asz szemét*, egészen elvesztette eredeti jelentését e szólásmódban: *kiszúrták asz szemét egy-két garasval* (odadobtak neki egy-két garast), — *feltetszik* (fölkél) a hajnal v. a nap, — *kiborzongattya* v. *kifogja* v. *kitöri a hideg* (kileli a hideg), *megvetté a hideg* (megfagyasztotta a hideg). A *tudni* ige a hívés, véles fogalmát fejezi ki a tőle mint főmondattól függő *hogy* kötőszós mellékmondattal kapcsolatban, pl. *azt tudtam* (hittem), *hot* (hogy) *te is úgy gondolkodol*, *mind a hogy én*. A törvénytelenül teherbe esett nőről azt mondja a palóc, hogy *mégesett*, — így a népdalban is:

Mégesett ab bíró urám lyánya,
Odaveszött gyöngybe font pártája.

Végül itt kell megemlítenem az olyan igéket is, a melyeknek nyelvjárásunkbeli alakja a köznyelvben teljesen ismeretlen s a bennök rejlő értemény is egészen más igealakkal van kifejezve, pl. *méghível* (meghül), *ingésztel* (mérgezik v. más ellen ingerel), *sinkózik* (jégen csúszkál), *biogat* (háborgat, piszkál, XIX.187.), *belcokik* (beletanul), *elokik* (megtanul), pl. *elokik rajta* (meg tudja tanulni ezt vagy azt a dolgot), — *fölöklyik* (fölöklik = kipörsenik, kipattogzik az arc v. száj), *rezel* (nagyobbik szükségét végzi), *rigál* = haját megráncigálja, pl. *merrigálom* (megrigálom) *ezt ar rossz kölyköt* (kölyköt).

2. Főnevek. A főnevek jelentésbeli eltérései között szintén több érdekes jelenség köti le figyelmünket. A régi szóhasználat maradt meg ezen alakban: *hiú*, mely az öregek között még ma is igen gyakran jön elő ezen értelemben: *padlás*. Ugyancsak régibb jelentést mutat a *marha* főnév is, a mennyiben nemcsak a lábas, hanem a fekvő jószágra is használatos, pl. *van annak mindenfélé marhája*: *réttyé*, *főgygyé*, *barma* (Sáta és vid.). Általánosabb jelentést vettek föl a következő szavak: *élet*, ezzel nevezik az összes búza- és gabonaféléket s általán minden szemes növényt, a miből kenyér készül, de megkülönböztetésül hívik a *szemes-élet*

is, — *testvêr* = földi, egy faluba vagy egy vidékre való, — *j'ószág*, mindenféle vagyon, — *nene* v. *n'ényi*, használatos mindenféle éltesebb nő megszólítására. A *búza* szó szintén általánosabb jelentéssel bír, mint a köznyelvben, mert a szoros értelemben vett buzát *tiseta búzá*-nak, de viszont általánosságban a gabonát vagy rozst is buzának nevezik; a buza és rozs vegyülékének neve pedig *k'él-szērês búza*. A *pad* szó ritkábban fordul elő a köznyelvi használatnak megfelelő értelemben, jelentése inkább: padlás, pl. *ereggy fél a padra* (padlásra). A köznyelvinél sokkal szűkebb körű jelentéssel használtatnak nyelvjárásunkban a következő szavak: *hász* (ház), nemcsak az egész házat, hanem ennek egyes részeit, a szobákat is jelentheti, innen van: *bels'ô hász* (belső szoba), *kils'ô hász* (külső szoba), — *gyermék*, majdnem kizárólag a férfi-gyermekeket jelöli, pl. *k'égy* (két) *gyermékê mēg ēly* (egy) *lyánya van*, — *mījē van*, *gyermék-e valy* (vagy) *lyány?* Előfordul azonban a *fijú*- és *lyán-gyermék* elnevezés is. Szűkebb körű jelentéssel bíró szavak még: *ádzás* (ágyazás), mely a nyomtató lovak alá berakott buzaféléket, egyáltalán az elkészített nyomtatni valót jelenti, — *csák* = hosszú, keskeny szeletekre vagdalt tészta, metélt, — *masina* = gyújtó, — *hideg* v. *hidegfogás* = hideglelés, pl. *hidegfogás van rajta*. Van néhány főnévül használt melléknév is a köznyelvitől elütő jelentéssel, pl. *hamvas*, erős négyszegletű vászon ruha, melybe fűvet, fát s más efféle terhet raknak s a hátra kötik, ez a *balu* (batyu), — *pélyvás*, a csűr oldalába épített kis kamra, melyben buzát, zabot vagy finomabb takarmányt tartanak, — *csipdelt*, kézzel szaggatott tészta.

A köznyelvben teljesen ismeretlen alakok: *susok* = lefosztott kukoricahéj, — *suska* v. *siska*, jelenti a tölgyfa termését vagy ennek tokját, — *pítar* = előszoba, melyben a konyha is van, — *dom'ó* = a kenyérnek sülés közben kihasadt s pirosra duzzadt része, durcása, — *ganca* = kukoricaliszből szaggatott haluska vagy gombócféle eledel, — *gúnya* = ruházat, — *csima* = káposzta torzsája, — *gomb'óta* = reszelt, vagy borsó nagyságúra vagdalt tészta, — *kuk'ó* = fiatal jérce tojása, általában kisebb tyúktojás. Egyéb ismeretlen szókról, a milyenek nyelvjárásunkban elég számmal vannak, később a szójegyzékben adok majd számot.

3. M e l l é k n e v e k. A melléknevek között régi *nagy* jelentését megtartotta az *öreg* szó a következő szólásmódokban: *tuggy'* (tudja) *az öreg isten*, *öregap'ó*, *öreganyám* (Zolnai: 90 l.). A *tudákos* szintén eredeti régibb *tudós* értelemben használtatik, pl. *tudákos ass-*

szony, tudákos bába, a tudákos Batki bácsi. Érdekes a *fáradt* melléknév is, melynek jelentése majdnem kizárólag: *sovány*, pl. *de fáradt es al ló, olyan fáradt es az ember, akar* (akár) *csak a szénvon^aónyel*; — ellenben igekötővel összetéve — *kifáradt, elfáradt* — köznyelvi jelentése megmaradt. A köznyelvben szokatlanabb alakok: *mi-el^o* (mivelő), értelme: hétköznapi, pl. *mi^oleő nap* (hétköznapi), *miel^o gúnya* (hétköznapi ruha), — *orm^aótlan, iromba*, jelentésük: esetlen, durva, személyről szólva: műveletlen, — *alamuszi* = együgyűséget színlelő ravasz, — *fassari* = fukar, *sandal v. bandsal* = kancsi.

4. N é v m á s o k. A névmások használatában különösen a személynévmás mutat némi jelentésbeli eltérést a köznyelvtől. Így a személyragos határozó nagyon gyakran a visszamutató (maga) névmás egyes esetei helyett áll, pl. *hosszám* (magamhoz) *vészem, tartsd nálad* (magadnál), *minek dobja el tőle* (magától), *est nekünk* (magunknak) *hostam* sat. Különösen akkor használatosak ezen alakok leginkább, ha a személy erősen ki van emelve. Némelykor az udvarias megszólítások alkalmával a 3. személyű ragos határozókat használják, pl. *Ágya* (áldja) *még az isten bennéket* (magukat, önöket). *Nála* (magánál) *van al lovam, bír^oó uram. Elménék ma hozzá* (magához), *János bácsi!* A viszonyító névmás megketőzve s az és kötőszóval összekapcsolva rendszeren valami határozatlanságot jelent, pl. *Ki s ki v^oót ott* (kicsoda mindenféle volt ott)? *Nem tudom én, mi s mit* (mi mindenfélét) *láttam. Kérdesi, hogy ki s kivel* (kifélével) *járt ott^oég.* — A mint a példákban látható, nyelvjárásunk a két tagot annyira összetartozónak tekinti, hogy a ragokat is kizárólag a második részhez kapcsolja. Sokszor a megközelítés fogalmát fejezi ki e határozatlan névmás: *valami* (Zolnai, 90. l.), pl. *valami* (körülbelül) *tíz ló v^oót ott, valami öt peng^oót adott érté.*

5. H a t á r o z ó k. A határozók között nem valami nagy számú jelentésbeli eltérést találunk ugyan, de alakjuk szokatlan-ságánál fogva e kevés is nagyon megérdemli a nyelvész figyelmét. Ilyenek: *egybe* = rögtön, pl. *egybe ott leszék*, — *jobban* = inkább, pl. *sokval jobban lop ő, mind* (mint) *én, jobban t^oót ő, mind* (mint) *én* (Zolnai, 91. l.), — *j^oókor* = korán, pl. *j^oókor félérzöttem* (korán fölkeltem). Érdekes jelentésbeli eltérést mutat e már fentebb említett határozó is: *asszámára* (a számára). mely a borsodi és hevesi részekben azt jelenti: körülbelül, majdnem — és rendszeren a mondat végén áll, pl. *ét* (egy) *torom asszámára, eggy^o óriás asszámára.* Egészen ismeretlen a köznyelvben a *j^oód* (jód) alak; értelme: talán

majdnem, körülbelül. Mindíg igék előtt áll a megokoló és következményes mellékmondatokban s oly cselekvés bekövetkezhetőségét jelöli, a mely nem kívánatos (vö. a latin *timeo*, *ne* szerkezettel), pl. *Nem mēnēk oda, mer* (mert) *j^oód mēgūt* (talán megüt). *Nem bāntom, mer* (mert) *j^oód összetörík* (lehet, hogy összetörík). *Vígyássa, mer* (mert) *j^oód nyakon ütlek* (azon vagyok, hogy...). *Féllek, hoj* (hogy) *j^oód mēghal* (*timeo*, *ne moriatur*).

B) Népetimologia.

A népnyelvi sajátságok egyik legérdekesebb csoportját foglalja magában az úgynevezett népetimologia, melyben a nép nyelvészkedő hajlamának megnyilatkozását szemlélhetjük. Ide tartozó alakok: *orosslyány*, mely *orosz* + *lyány* részekre tagozódik, eredetije a török *arsslan* (Nyr. IV.111), *alárma*, a német *alarm* és a magyar *lárma* hamis analogiájából keletkezett, — *kēnyes^o*, a török *kones-su* (ezüst-víz) magyarosodott alakja s úgy látszik, mintha nyelvjárásunk a *kény* gyökérrel hozná összefüggésbe, — *mērt^oód* v. *mē^oód*, ez utóbbi alak mutatja, hogy e szó nem a magyar *mért* + *föld* összetétele, hanem a német *meile* elváltozása, s csakugyan még gyakran hallható az öregektől ily alakban is: *mēly^oód*, mely a palóc hangtörvények szerint *mē^oód* lett. Ide sorozhatjuk e kifejezést is: *nincs ártányi erejē* (ártány = herélt disznó), melynek helyesebb alakja: *nincs jártányi ereje*. A nyelvjárásunkbeli szó bizonyára az *anyányi* alak analogiáján alapul.

C) Szólamódok.

Vannak nyelvjárásunkban némely figyelemre méltó szólamódok is, a melyeket nem szabad figyelmen kívül hagynom, főképen azért, mert az ilyenekben nyilatkozik meg leginkább a nép széles jó kedve, tréfája, vagy ellenkezőleg keserű csipkelődése, maró gúnyolódása, szóval egész gondolkodásának módja. Épen azért ne legyen föltűnő, ha itt oly szólamódokat is felsorolok, a melyek a szépérzéknek talán sértik, de a nyelvész előtt fontosak lehetnek.

Nem megokolatlan ellenszenvből nevez a palóc minden ügyvédet *seggēnn ül^o* *tolvajnak*; az adóvégrehajtó előttte *nyúsz^o* *k^oés*, *dobfarka*, *pēznyel^o* (pénznyelő), a farsang vége meg *fassang farka*. Egyéb figyelemre méltó kifejezések és szólamódok: *Nem érēd azt hajasan, kopaszan is bajosan* = nem éred azt meg soha. *Nem kopik attó af fogad* = nem kapsz abból soha. *Koppant ass szemē tőlē* = nem kapott belőle. *Kissúrták ass szemēt egy-két garas-*

val = a sokból egy-két garast adtak neki. *Káposztás kerbe* (kertbe) *nész* = bandsít. *Kivágta ar reszet* (Eger) = kitelt magáért. *Csínnyán borotvâkoss* = jól viseld magadat v. mérséklettel bánj vmivel. *Vargâ fogott v. kapott acs csizsmâm* = megpörköldött a csizmám. *Kerê-kérésztvonâsât adta* (arról mondják, a ki írni nem tudván keresztvonással hitelesíti mástól leírt nevét). *Neki mëgyën, mint tubi a tajcsnak* (Eger) v. *neki mëgyën hübele-balâs m^aógygyâra* (módjára) = vminek vakon neki megy. *Kitudták ôt szépen mindënb^o* (-ból) = kiforgatták mindenéből. *Ammi a k^aét szëmë mël-lât* (meglát) *ak k^aét kezë ott nem haggya* = mindent ellop; — az ilyet nevezik aztán *szurkos kezü-nek* is. *Nincsen ott ki nész* (négy) *szögre* = nincs helyén az esze. *Râjâr ar rúd* = sok baj, kellemtelenség éri. *Hogy vagy^aónk acs csoboly^aóval* (kulacs), tréfás megszólítás = *hogyan vagyunk?* *Mi van ass szür alatt v. mi van acs csuhújba* (csuha-ujban?) = mit titkol, mit rejteget? *Sok van ar rovâsonn* = sok hibád van nálam feljegyezve. Úgy látszik, e szólás-mód még azon ősidőből való, mikor az írás helyett a rovás dívott. *Hogy vâg ab bajusz?* = *hogyan vagy.* *Érti acs cstziót* (Eger) = érti a dolgát (rossz értelemben). *Befëllegezt mâ neki* = vége van. *Farkasô* (farkasul) *nevet* = sir. *Filë bojtyât së hajtya* = mit sem ad rá. *Hâtrô k^otôm as sarkad* (hátról költöm a sarkad, tréfás fenyegetés). *Në bizgasd ag ganajt, min* (míg) *nem büdöss* = ne emlegesd rossztettedet, ha nem tudja senki. *Kerülyi, mind* (mint) *as ôrdög at tömjént.* *Gy^ozi ss^aóval, mind* (mint) *ac cigân füttyel* (fütttyel) = sokat beszél s annál kevesebbet cselekszik.

D) Közmondások.

A közmondásokban a nép élettapasztalata nyilvánul s tekintve nyelvjárásunknak aránylag kicsiny területét, természetes, hogy e téren sok különálló alkotással nem dicsekedhetik. Mégis érdemesnek tartom fölemlíteni a következőket: *Ëbën gubât cserél* = rosszért rosszat kap. *Akkil ak kigy^aó mëccsîp, az agy gyíkló is fêl.* *Ar rossz embër új* (úgy) *jâr, mind* (mint) *ass szuhaji malom.* *Aggyij jár* (addig jár) *ak koss^aó* (korsó) *ak kútra, míg el nem törik.* *Közös lônak túros* (és nem: *túrós*) *a hâta* = a közös jószággal senki se törődik. *Ëccër* (egyszer) *hopp, másszor kopp;* olyan embert illet e mondás, a ki, mikor van neki miből költeni, nagyon is bőven él, máskor meg koplal. Egyéb kevésbbé szokatlan közmondások: *J^aótêlêd^ê* (-ért) *në várj j^aót.* *Fogadd be at t^aótot, kiver a hâsb^aó.* *T^aótnak t^aót az embërsêgë.* *Rêst többet jár, fôsvênny*

többet k'öt. Több ssēm többet lát, több kéz többet gy'ós. Akki nyâron nem gyūt (gyűjt), tébe (télben) kereset füt. Ebō (ebül) ssēr-zētt j'ósēâg, chō szokott vessnyi. Mostohanya (mostoha a.) hideg ruha. — De ne fűzzük tovább a példák halmazát; olyan könyv ez, a melyet — egy tudós ironikával szólva * — nem ír meg szerzője, a nép, hanem lelkében folyvást készít s épen ezért — tegyük hozzá — egyes író soha ki sem meríthet.

BARTHA JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Újabb pótlások (?) a Nyelvtörténeti Szótárhoz. Az Irodalomtörténeti Közlemények eléggé nem dicsérhető buzgalommal igyekszik a Nyelvtörténeti Szótár hiányait pótolgatni. Nem kutatjuk, mennyiben vág ebbeli munkája a folyóirat voltaképeni föladatához, csak azt tartjuk kötelességünknek szemmel kísérni, minő sikerrel végzi e mellékfoglalkozását. Mert mindenesetre a szerkesztőt terheli inkább az a figyelmetlenség, hogy most másod ízben (II. k. 152—157.) hat hasábot enged át olyan tisztán lexikális adalékoknak, melyeknek hatvan tétele közül negyvenhét egészen kívül esik a Nyelvtört. Szótár forrásainak kronológiai határain. E negyvenhét szó egy Szegeden 1812-ben (!) megjelent nyomtatványból van összegyűjtve, melyet a közlő röviden 'csongrádmegyei limitatio' néven idéz; tehát — egy pillantást vetett volna bár szerkesztőnk a Szótár bevezetésébe — nem foglalhatta volna e forrás adatait minden észrevétel nélkül 'a NySzótárból kimaradt szavak' címe alá. Magukban véve mint nyelvünk szókincséhez járuló adalékok becsesek lehetnek ugyan, de illetékesebb helyre való utalásukkal több tért hagyott volna fönny folyóiratának szakba vágó munkásai számára.

A kellő régiségre hivatkozott tizenhárom adalékra körülbelül megismételhetjük első alkalommal (Nyr. XXI.161) tett észrevételeinket.

S z e r e m l e i Samu újabb közleményének e tizenhárom 'kimaradt szava' közül igenis megvannak a NySzótárban a következők: *Joh* (l. *Éh, Ih, Joh, Juh* címszó alatt számos adatban). — *Pászta* (legfőljebb jelentéstani tekintetben értékesíthető adat). — *Ravó* (magából Meliusból is ismeri a Szótár). — *Sik* (a Szótárban

* Szvorényi József: A magyar nép eszejárása és eszmeköre... A cisterci rend egri kath. gymnaziumának 1888—87-diki Értesítőjében.

sík, de csak egy példa van rá idézve). — *Sib* (megvan régibb példákban). — *Ssabasnan* [így]; biz ez, valamint a még fölsorolandó két adalék csakugyan ,kimaradt' a Szótárból; azonban kevés nyelvtörténeti ismerettel, illetőleg régi írókban való némi olvasottsággal is könnyű rájönni, hogy voltaképen *ssabásuan*-nak kell lenni ama bizonyos kézirati naplóban; tehát példáit így kell olvasnunk: ,Szél, nagy fútt napnyugotról *ssabásuan*', azaz: napnyugatról-formán. ,Csavarodott a láng észak felé *ssabásuan*', azaz: észak felé formán (vö. *ssabású* és *ssabásún* (NySzót.). — *Ssépelkedik*, *ssepelkedik*; ily alakban nincs s nem is lehet; Bornemiszának idézett helyén, a melyet mellesleg mondva a szerkesztő nem tudott megtalálni, minden bizonnyal *ssepelkedik* v. *sepelkedic* lehet írva s helyesen *szépélkédik*-nek olvasandó, a mint a NySzótárban a maga helyén számos, Bornemiszából is idézett adatban megtalálhatni. — *Termész*, annyi mint *termés*, s nyilván csak sajtóhiba Monoszlainál. — *Vagyolkodik*: helyesen *vágyolkodik*-nak kell olvasnunk s épen Bornemiszából idézi javarészt Szótárunk is.

E pars potior kilenc fölösleges adalékon kívül a következők maradtak még ki a NySzótárból: *Litra*, valóban hiányzik (jelentése?). — *Neste*, talán köznévszerű alkalmazása a *Neszte* női keresztnévnek; mint ilyen a többi keresztnévvel együtt nincs a Szótárba fölvéve. — *Töndül* (a disznajok jobban *megtöndül* az én pusztáimon, mint más jószágomban a csepegő makkon', levéltári adatban), valószínűleg s olvasandó a *t* helyett, s akkor *söndül* annyi mint *ssöndül*, *ssëndül*, azaz: ,növekszik, gyarapszik' (vö. NySzót.). — *Zabolaj* (jelentése?).

Mindent összevetve a hatvan adat közül jóformán csak k e t t ő (*litra* és *zabolaj*) hiányzik valóban Szótárunkból. Ennyire zsugorodnak a bő tért foglaló újabb adalékok — vilem ad assem.

ZOLNAI GYULA.

Továbbképzett ragos alakok a palóc nyelvjárásban.
B a r t h a József a palóc nyelvjárásról folyó dolgozatában a továbbképzett alakok tárgyalásánál azt jegyzi meg: ,Oly szavak a z o n b a n, a melyeknek r a g o s alakjukhoz még k é p z ő is járulna, nyelvjárásunkban nem igen fordulnak elő' (Nyr. XXI.423).

Vagy igen. Maga említi épen ez ,azonbanja' előtt egyebek közt a következő ,szokatlanabb képzéseket' is: *mégēntelen* megint, *mihcentsēgtelen* mihelyt, *pegyittelen* pedig. Biz ezek voltaképen mind továbbképzett ragos alakok. A *megintelen* — hogy közönségesebb

alakjával mondjam — nem egyéb mint a *megint* határozószónak *-telen* képzős szavaink formájára való kislelésítése: a *megint* v. *megént* pedig tudvalevőleg a *még*, *mög* főnévnek *-ént* ragos alakja (vö. Simonyi: Kötőszók. I.89). A *mihentségtelen* szó *mihent*-ből származik: ez meg kétségtelenül *mihelyt*-ből lett, melyet ekként kell elemeznünk: *mi hely-t*, azaz 'mi helyen, mely helyen' (vö. uo. III.55). A *pegyittelen* hasonlóképp *-telen* képzős bővülés, mint a tárgyalt *megintelen*; alapszava a *pegyit*- azaz *pedig*, mint Simonyi igen valószínűvé tette, *-ig* ragos alak egy elavult *kéd* 'kor' főnévből (uo. I.140).

Azonban Albert János leírásában is egyik adat forrásában találhatott volna Bartha hasonló képzést a 'pleonasztikus alakok' közt, úgymint: *mihentéstelen* (A gömőri tájszólás, Nyr. XVIII.505). Magam szintén jegyeztem föl néhány hasonló eredetű szóalakot Bartha másik forrásában, az 'Egri nyelvsajátságok' közt: *hátrússó* a *hátrúl*-ből, *jókollom* a *jókor*-ból, *mihincsigésen* a *mihint* (mihelyt)-ből (l. Nyr. XVIII.24).

ZOLNAI GYULA.

Pukhas. Ezt a szót Bartha József a palóc nyelvjárásról szóló derék monografiájában (Nyr. XXI.416) így értelmezi: 'föl-puffadt, p u k k a d t has; használatos e szó nemcsak a vele megjelölt tárgyról, hanem személyről is, pl. nagyon jóllakott v. nagyhasú emberről'.

Úgy tetszik, mintha a szerző a *puk-has* összetétel előtagját a *pukkad* ige alapszavával akarná kapcsolatba hozni; de ezt bizonyára nem tette volna, ha eszébe jut annak az összetételnek közönségesebb formája: *pókhas* (Nagy-Kúnság Nyr. XX.45; *pokhas* Baranya m. Csúza Nyr. XVIII.335). *Pókhas*-nak v. *pókhasú*-nak különösen az olyan nagyhasú embert nevezik, a kinek vékony a lába; hogy miért, azt nem szükséges magyarázni, csak meg kell nézni a pókot. Vö. még *haspók*: ventrosus, schmeerbauch NySzót. és a népnél (Nyr. XIX.381; XXI.92. 93); Csik megyében *hasponk* (Nyr. VII.140), a mely utóbbiban a szlávból átvett *pók* szót még eredetibb alakjában látjuk.

SZINNYEI JÓZSEF.

Éhtyúk. Ezt a szót Bartha (Nyr. XXI.417) az ú. n. kihagyásos összetételek között tárgyalja, mert nyilván úgy veszi, hogy az *éh* az *éhes* alakból lett, vagyis hogy itt elmaradt az *-s* melléknévképző. Csak mellékesen említem meg, hogy még ha így állana is a dolog, akkor se tartoznék ez a jelzős összetétel az ú. n. kihagyásosak közé, mert ebbe a rovatba az olyan összetételeket

szokás sorozni, a melyekben az előtag és az utótag mondattani viszonyát jelölő rag nincs kitéve (pl. *kertajtó*, *kárvallott*).

Azonban itt se efféle ragnak, se az -s melléknévképzőnek az elhagyásáról nem lehet szó, mert az *éh* (*é*, *é*, *e*^é) mind a régi nyelvben, mind a mai népnyelvben előfordul mint melléknév — ,éhes', pl. ,Ket e h orozlanokat bocsatta ő reiaia (DebrC. 168). Dyhes e e h farkasok' (ÉrdyC. 592 b. sat. 1. NySzót. 2. *Éh*). ,Mit eshend utánna, mint az é h tyúk a nyálra? (Bodrogköz Nyr. XVII. 555). Ojan é vagyok, mind a farkas (Csík m. Nyr. VII.42). Örökké e h ö k, szonnyak lösznek (Udvarhely m. Vadr. 452). *É h*, *é*: ,éhes' (Tállya Nyr. VI.82; Hétfalu, Zajzon Nyr. III.378). Vö. a köznyelvben: *éhen* hal, *éhen*-szomjan, *éhen*-kórász. SZINNYEI JÓZSEF.

Egy magyar vendég az idegenben. Halász Ignác a Nyelvőr XVIII. kötetében (212.) több szót sorol elő, melyeket az északi szláv nyelvek tőlünk vettek át. Hadd toldjuk meg egy nem érdektelen adattal.

Bernolák nagy tót szótárában (1825.) fölveszi e szót: *Rowás*: ,talea, dica, baculus incisus, das kerbholz, r o v á s'; elsorol hozzá három szólásmódot e szóval, s idéz egy népdalt. Majd két új cikkelyszó következik, ennek kicsinyítői: *Rowásček* és *Rowásek*.

Jungmannnak öt vaskos kötetre terjedő cseh szótárában (Prága, 1835.) szintén ott áll a *rowáš* (Brn. = Bernolák) két kicsinyítőjével, két szólásával és népdalával; de idézi még Dobrowsky német-cseh szótárát és Baizy J. ,weselé účinkyből' is (1795.) egy szólást; azonkívül egy átvitt értelmű jelentést is iktat bele: ,dluhy dělati, schulden machen' és Palkowicz Gy. szótárából egy ránk nézve új jelentést: ,das werkzeug in der sägemühle. welches den stamm gegen die säge rückt'.

Mindezekből láthatjuk, hogy e szavunk ugyancsak bevette magát a tót és cseh szavak közé; de legjobban bizonyítja ezt Jungmannnak az a megjegyzése, hogy ,inde hung. *rovás*!'

KALMAR ELEK.

Garatos. A NySzótár így magyarázza: ,catillo ornatus; mit trichter versehen'. Egyéb példák közt idézi Pázm: Préd. 43. (nem 49. mint a NySzótár s Kresznerics idézi).

Az egész mondatot ide iktatva, rögtön kitűnik a tévedés, hogy t. i. helyes jelentése e szónak: *karátos*, karatig, gradus ponderis auri. ,Mert, a bölcs mondása szerint: mint az a r a n y a t

a tűz, az ezüstöt az olvasztó kemencze, úgy próbálja embert a dicsíret. Füstbe mégyen, és el-enyészik a tűzben a h a m i s a r a n y; tisztul, és fényeseb lesz az i g a z arany. Az ember-is, mikor dicsirik, fel-emelkedik, és hiuságra oszol ha h e á n o s, mint Nabuchodonozor; dücsőségesben fénlík ha *igaz garatos*, mint Szent János'. Ugyanezt bizonyítja a másik példa 637 (nem 642; a lapszámbeli különbség onnan ered, hogy a NySzótárban a 29—34. lapok, mint a melyek az 1636-ki pozsonyi kiadásban duplán vannak meg, csak egyszer számíttatnak): „Mikor Bóldisár királyt meg akará rontani isten, elsőben szám-szerént meg-olvasá, valamint cselekedet; az-után *fontba* veté, és mikor úgy találtatott volna, hogy nem *igaz garatos*, és h e á n o s l é v é n, a m é r t é k e t m e g n e m ü t i, az-után ada sentenciát, hogy életét és országát el-veszesse'.

Szóval mind a két példa a *karát* mutatószó alá tartozik. (Vö. „Lészen tizen négy *grattos* aranyad' Kecsk: Ötv. 310. és Kreszn: „Karát, *garád*' S. I.) SZILASI MÓRIC.

Egy sajtóhiba. A Nyelvőr októberi számában a 472. lapon A r a n y László kiigazítja a 432. lapon előforduló sajtóhibát, t. i. a *forvadni* és *fonvadni* szavakat. Igazsága van, de a hibát nem én okoztam, hanem a Nyelvőr korrektora, mert én úgy írtam le, hogy: „ámbár lánggal égni és *torvadni* nagy különbség' és így: „Vagy *tonvadni* (?)'.

A sajtóhibák ellenére is áll azonban az, a mit állítottam a 432. lapon, hogy t. i. az Arany János hátrahagyott iratai és levelezése III. k. 441. lapján a Tompa Mihály levelének egy szava a „*torvadni*“ vagy „*tonvadni*“ így igazítandó ki: „*tomvadni*“.

VOZÁRI GYULA.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. K é r d é s. Ha ez a szó *taval*, *tavaly* tollamra kerül, mindig habozva írom le, mivel még az irodalmi nyelvben is hol az egyik, hol a másik alakja kísért. Vajjon nincs-e a *taval* forma kialakulásának valami köze a *reggel* (*regvel*?) és *este*, *estve* (*estvel*?) toldalékához?

Azt ugyan nehezen tudom belátni, a mint a neologia magyarázza, hogy a *reggel* szó mellett az ú. n. eszköz- és társhatározói -*val*, -*vel* rag volna jelen s hogy a *reg* önálló törzs; minthogy

azon névszók, a melyek a *-val*, *-vel* raggal viszonyulnak, nem vesznek föl más ragot ugyanekkor. De a *reggel* szívesen veszi a legtöbb ragot: „Alunni fogsz s nem lesz több *reggeled* (Vörösmarty). Nyáron legszebbek a *reggelek*. *Reggelre* kelve. *Reggeltől* estig sat. Valamint az *este* is tán inkább arra utal, hogy esése, *este* a napnak, mint nyugvása, *nyugta*, napnyugta.

A *tavalyelőtt* kifejezést bátran elhagyom, mert ennél magyarosabb is, elterjedtebb is a *harmadéve*. Kérek szíves fölvilágosítást.

Felelet. *Taval* és *tavaly* olyan hangváltozás (jésülés), mint *Michael*, *Mihál*: *Mihály*, *kral*, *királ*: *király*, *längel*, *légel*: *légely* sat. sat. Hogy miként írja valaki: *taval*-e vagy *tavaly*, az tetszésétől vagyis inkább attól függ, melyiket szokta meg a füle. A dunavidékinek jobban hangzik a *taval*, a tiszavidéki pedig még a királynak se engedi az ő *tavaj*-át.

A szó második *-val* elemére nézve a kérdéstevő egészen helyes úton jár s következtetése is helyes. E szóban a *-val* elem ép úgy nem rag, mint ezekben: *reg-vel*, *est-vel*, (*nap-val*) *nap-pal*, (*éj-vel*) *éj-jel*, *hol-val* és *hol-lal* (a régi nyelvben). Mind ezek nemcsak ragokat, hanem képzőt is vehetnek maguk mellé: *reggel-ig*, *estvel-en*, *nappal-i*, karácson *éjjel-én*, *holval-kor*, *taval-i*. Világos tehát, hogy ezekben a *val vel* (*vala vele*) nem rag, hanem önálló szó, a melynek jelentése, habár már másod fokon, minden valószínűség szerint annyi mint: *idő*.

Hogy az *este* csak rövidülése az *estvel*, *esttel* szónak, világosan megérthetni a régi nyelv adataiból: „Monda én nekem: *estveleiglen* és *holvaliglan* két ezer három száz napiglan. és megtiszteltatik a sanctuarium (BécsiC. 153). *Estveltül* fogva mind étszaka hollalig *vala* az sátor felett mint egy tizes köd (JordC. 135).

2. Kérdés. A *-ként*, *-kint* ragot a legtöbben nem szokták megkülönböztetni; pedig könnyű fölismerni, hogy a *-ként* hasonlatokban, a *-kint* pedig elosztáskor, aprózásnál, részekre bontásnál szerepel: „Oroszlánként harcol. Gyenge virágként hervad el a szép szűz; viszont százankint, páronkint, cseppenkint sat.

Ezekhez szabom magam, habár egy Arany J. példája áll is előttem, mint: „Csalogánykint csattog sat. (Buda halála VIII. é.) Kérdem tisztelettel, igazam van-e?

Felelet. Itt már nem úgy, mint az előbbiben. A különböztetés mesterkél, olyan mint ez: „hajol a kérésre“, de: „haj-

lik a vessző. A *ként*: *kint* hasonló hangváltozás, mint: szerint: szerint, részént: részint, tekint: tekintet.

3. Kérdés. Mi a *tagbassakadt* szónak igazi értelme? „Magas, deli, arányosan fejlett-e, mint Czuczor-Fogarasi gondolja, avagy „alacsony, köpcös, zömök” ember-e, olyan, a kinek széle-hossza egy, vasgyűrű, a hogy megint Ballagi magyarázó szótárában olvasni?

Méltóztassék egyúttal nagyobb erősség okáért egy-két népnyelvi adatot vagy írókból vett példát idézni.

Erős a gyanúm, hogy ennek a köztünk sokat vitatott szónak nincs megállapodott, egységes jelentése.

Feladat. Példákat akár írókból akár a népnyelvből kérni könnyű dolog, de nehéz így hamarjában akár egyikből is másiktól is idézni. A mennyire azonban mi ismerjük e kifejezés értelmét, a mint többek értesítéséből is következik, e kitétel annyit mond, mint: „erős, izmos, kifejlett testű, jól megtermett ember”. Az mellékes, hogy magasabb vagy alacsonyabb termetű legyen; fődolog, hogy a tagok erőből duzzadjanak, kifejlettek legyenek.

A mint azonban Ballagi értelmezi, hogy „alacsony, köpcös, zömök”, ez a magyarázat aligha megáll a használat előtt; alacsony, köpcös emberre nehezen mondják, hogy *tagbassakadt*. Szóljanak egyébiránt hozzá mások is, s világosítsanak föl, ha egyebet és többet tudnak róla.

4. Kérdés. Nem tudom, ismerik-e más vidékeken is a *cécó* szót; mi, bácskaiak, jól ismerjük, használjuk is elég gyakran „mulatás, lakzi” s hasonló értelemben.

Valaki barátságos beszélgetés közben e szót használván, egyik jelenlévő azt találta kérdezni, hogy magyar szó-e ez, vagy pedig szerb? — mert ezt nemcsak a magyar ajkúak, hanem a vidékünkön lakó szerbek és bunyevácok is ismerik. Erre némelyek azt állították, hogy magyar szó, de többen szerbnek mondták. Ebből heves vita fejlődén, miután mind a két fél ragaszkodott a maga állításához, de azt bebizonyítani nem tudván: közös meg-egyezés történt, hogy a Nyelvőr t. szerkesztőségéhez terjesztjük ügyünket.

Méltóztassék tehát eldönteni, hogy melyik résznek van igaza, illetőleg magyar szó-e a *cécó*, vagy szerb?

Feladat. Szerb nem; de magyar sem. Eredetét egész bizonyossággal és határozottsággal eldönteni alig lehet; de nagyon való-

szinűnek tartjuk, hogy német szomszédunktól jutott át nyelvünkbe. Ezt én összetett, vagy helyesebben ikerszónak tartom, az ikerszók azon osztályába tartozónak, a melyeknek két tagja csupán abban különbözik egymástól, hogy az egyik magas, másik pedig mély hangú. Ilyenek: *cele-cula*, *dér-dúr*, *dirib-darab*, *gyim-gyom*, *litty-lotty*, *lim-lom*, *nyim-nyám*, *rece-ruca*, *ringy-rongy*, *teve-tova*: tehát: *cé-có*.

E szónak első tagjaiban én *céh* szavunkat látom, a mely tudvalevőleg a német *sech*, *seche* szónak a mása. E szónak a németben a többi közt ez a járatos jelentése is van: „eine gesellschaft oder zusammenkunft zu geselligem vergnügtsein bei essen und trinken; daher: gasterei, schmauserei“ (Sanders). Hogy a *céh* szónak ez a jelentése a magyarban is megvolt, tanú reá a Nyelv-történeti Szótár, a melyben a *Céh* harmadik jelentéseként Molnár Albertből ez a görög-latin szó van idézve: „symposium“; e szót pedig a német szótárak így fordítják: „gastmahl, schmaus, gelage“. a mi köztudomás szerint annyi mint: *laksi*, tehát: *céh-cóh*.

E szerint, ha e szó a délmagyarországi szlávoknál is megvan, ez csak a magyarból kerülhetett hozzájuk.

SZARVAS GÁBOR.

V Á L A S Z O K

a szerkesztőség kérdéseire.

(A beküldő neve elé függesztett * azt mondja, hogy az illető küldeményt a Budapesti Hírlap szerkesztősége juttatta kezünkhöz.)

Abál, megabál: megköveszt, nem egészen, csak félig-meddig megfőz, pl. disznóöléskor a szalonnát, tüdőt, mit aztán egyes kalbász-félék készítésénél fölhasználnak. (Veszprém m.) Tolnai József.

Kiadja magát: valakinek hazudja magát; pl. „Savanyónak a t t a k i magát“. (Szepezd, Zala m.) Lakatos Vince.

Agglegény: lepényalakú tészta, mit forralt tejjel vagy tejeslével öntenek le s adnak asztalra. Lábatlantiknak is mondják. Szakácsi műneve: pite. Tolnai József.

Agyarkodik: veszekedik, gyűlölködik. Mondják emberre és állatra egyformán. Változata: *agya rog*. Lakatos Vince. — Ihász-Barbarics nyelvtanában (28. kiad. 10. l.), az *agya rog* szónak a *csarkodik* változata van fölhozva. Nem palócos-e a mondott kiejtés? (vö. Nyr. XXI.311.) Bódiss Jusztin.

Ágyas, béágyas: betesz berak. Míg a cséplőgépeket föl nem találták, a gabonát rendszeren úgy nyomtatták el. A gabonát tehát a szérűben béágyazzák, betelepítik, berakták és a lovakat úgy vezették rá. A mit egyszer megjárattak, megtiprottak, az volt az ágyás. Tolnai József.

Ágy-cika: huzat mit az ágyneműekre: vánkosra, dunyhara a tolltartó fölé húznak. Tolnai József.

Ágyilis: ágilis. Manapság már nem, de a régi rendi világban így nevezték az olyan nem-nemes férfit, a ki nemes nőt vett feleségül. Így írták őket anyakönyvekbe, okiratokba is. (Győr m.) Tolnai József.

Kiakolbolít. E szót ezelőtt harminc évvel katolikus papoktól s velük gyakrabban érintkező úri meg felművelt emberektől hallottam először; értelme: valamely testületből, társaságból, körből, hivatalból, állásból való kizárás, kitevés, eltávolítás. Én e szót mindig az „excommunicatio” gúnyos, képes, magyar nevének tartottam. (Egy akol, egy pásztor.) Ma már e szó az említettem körben is divatát veszítette. A székely köznép szájából egyetlen egy vidéken se hallottam soha. (Maros-Vásárhely.) Paal Gyula. — Tíz évvel ezelőtt hallottam ezt a szót Debrecenben egy kegyesrendi tanártól, ki azelőtt Veszprémbe, Munkácsra, Mármaros-Szigeten tanított. Később is hallottam néhányszor, de csak diákoktól, kik azt valószínűleg regényben olvasták: magam is olvastam Jókai valamelyik regényében. *Goldstein Henrik. — Kiakolbolít annyit tesz, mint kidobni az akolból. Él az öregebb pásztoresemberek ajkán, de a fiatalabbak is használják, csak hogy ritkábban. Szülőhazája e szónak a délibábos róna, a Hortobágy, de el van terjedve az Alföld egész keleti részén is. Debrecenben a művelt osztálynál is igen gyakori tréfás szó. Csodálatos, hogy a felművelt osztály semmit se tud létezéséről. *Vojnovics Géza. — Pannonhalmán s egyáltalán a bencések közt ismert szó az iskolában rakoncátlankodó, rossz erkölcsű sat. fiúk esetleges eltávolításának, kizárásának jelentésére. „Gyerék, ennek kiakolbolítás lehet a vége”. A bácskai születésűek használják leg-sűrűbben, de főképp egy bajai tiszta magyar fiatal embernek volt a száján, ha szüksége volt rá. Bódiss Jusztin. — Kedves Sajó völgyünkön a nép szájából ezt a szót sohase hallottam. Ezen a vidéken csak művelt emberek használják, ezek is csak elvétve, akkor is csak tréfás értelemben. (Runya.) Juhász László.

Alít. Göcsejben annyi mint: aléltá, ajultá tesz. „Elalította

a sok dolog a loat'. A Szinnyei példájában: „Ez az étel alíttya az embert' valószínűen bódít értelmében kell vennünk. **Kardos Albert.**

Alkalom. A Balaton mellett Zalában, de úgy tetszik Somogyban is trópusosan használják. Pl. „Kocsialkalommal gyöttünk'. Így használja Mikes is: „Édes néném ez után hintót mit kellett küldeni, a régi püspökök pedig sat. minthogy tsak közönséges rendből valának, azért nem vágytanak a féle alkalmatosságokra'. (TörL. LVII. epist.) Ugyanezen levélben még igen sokszor előfordul hintó, szekér, kocsi értelemben. **Lakatos Vince.**

Almariz. Nem ismerem, de analogiájául megemlítem a székelly borvizet (savanyúvíz) és fenyűvizet (borovicskát). **Kardos Albert.**

Átal, megátal: restel, szégyenel, resteli, szégyenli magát. Csakhogy e kifejezések között némi fokozat van, mivel az átalni való rendszeren kisebb annál, a mit restelni, szégyenleni kell. (Veszprém m.) **Tolnai József.** — Átaltalkodó, megátaltalkodik az olyan ember, a ki valamit huzamosan, tartósan tesz, cselekszik. Innét megátózkodott haragos, a ki, ha egyszer megharagudott, nem békül meg; megátózkodott rossz ember, a kit se dorgálás, se büntetés jó útra nem térít. **Tolnai József.** — Átaltalkodó Gömörben használatos „vakmerő, nyakas' értelemben, de úgy is mint „restelkedő, szégyenkező'. „Hogy im a fiam a tisztéletés uram gyümeöcsösibe garázdákodott, hát átalkottam elgyönnyi a tisztéletés urho. A Zipolynok patakáná megátalkodott a lovam, osztán nem indított a zistennek sē. Kutya gyerek e za Palyi! nem átalott éicakának idejein a Cseleinnek (egy gömőri rengeteg erdő neve) gyönnyi'. **Juhász László.** — Szepezden, Zalában átózkodott alakban használják. Arra mondják, a kiēn a jó szó nem fog. „Kutya megátózkodott gyerek e'. **Lakatos Vince.** — Átaltalkodó: ellenszegülő, repugnans. (Türgye, Zala m.) **Bódis Juszti.**

Amugyosan. Gömörben „ugyancsak helyesen' értelemben nem használatos. Használatos azonban egy másik analog képzésű szó: a m u g y m a g y a r o s a n „jó erősen, derékul, ügyesen' értelemben. „Montam neki, hogy ha izékedik, isten szent uccsē pofon vágom. De tovább indérkődött velem, hát amugy magyarosan t i r k ó n (tarkón) üttem'. **Juhász László.**

Áncsori, áncsorgó: ácsorgó gyermek, a ki az úton jártában egyszer egyik, másszor másik tárgy nézésében úgy elmélyed, hogy

észre se veszi, hogy feléje valamerről valami közeledik, hogy őt valamely veszedelem fenyegeti, pl. vágató lovak, rohanó szekerek. (Udvarhely m.) **P a a l G y u l a.**

Anglia : anglius posztó. Már régen volt, a forradalom előtt, a mikor az úri rend s a vagyonos városi polgárság anglius posztóból csinált ruhát, különösen zekét, karbonári köpönyeget viselt. Egy ilyen anglius posztóból készült zeke vagy köpönyeg egy egész életre való ruhadarab volt. **P a a l G y u l a.**

Ángy : 1) az öregapa testvérjének felesége; 2) az öregapa testvére fiának a felesége; 3) az apa testvérének felesége; 4) az apa testvére fiának a felesége. Ha több ángy lakik egy helyen, nálunk úgy különböztetik, hogy öreget v. fiatalat tesznek eléjük. „Hun kószatá ennyi ideig? — Az öreg ángyomná vótam”. **L a k a t o s V i n c e.** — **Ángy, ángyi, gyángyi, ángyika** legközelebb a testvérbátya felesége; de aztán, mondhatni, minden idősebb férfirokoné, ha a rokonság másod, harmad avagy negyed fokú is. A nép általában nagyon tág értelemben használja az ilyen rokoni elnevezéseket. Így pl. öregapának és anyának nemcsak a szülők szülőit mondja, hanem a testvér ipát és napát is. Így van ez a sógorral, a komával is. **T o l n a i J ó z s e f.** — **Ángy, ángyo, ángyom asszony.** Gömörben tisztán a testvérbátya feleségének a neve. „Hol loptátok a napot egeisz deilután? — Ángyomná vaótaónk. Ez a zembër-e? Mëv van e csábuva lelkëm. Meig eil a testveir bátya, osztán má most is a zángyát szeretyi.” **J u h á s z L á s z l ó.** — **Ángy, ángyi, gyángyi.** Nemcsak a testvérbátyám feleségét, hanem apám bátyjának a feleségét, sőt apám bátyja fiainak a feleségét is ángyaimnak kellett szólítanom. **B ó d i s s J u s z t i n.** — **Ángyó, ángyó néni, ángyom asszony.** A testvérbátyám, az apai és anyai nagybátyám s esetleg távolabbi idősebb férfirokonom feleségét nevezem így megbecsülő beszédben és megszólításban. **Ángyi, ángyika** hasonló rokonsági fokban levő fiatal nőnek kényeztető megszólítására használatos. **P a a l G y u l a.** — **Ángy, ángyi és ángyika** : Fél-egyházán a testvérbátya feleségén kívül így hívják a nagybátya feleségét, sőt, ha emlékezetem nem csal, az elhalt férjes nőtestvér utódját, *vagyis a sógor második feleségét is az első feleség testvérei. Nyiregyháza vidékén **ángyó** általában **sógor asszony**, a magyar sógorság kiterjedt értelmében korkülönbségre való tekintet nélkül. ***C s e r é p J ó z s e f.**

Anyafü. E szóra adott minapi értesitésemet ekképen módo-

sítom : a n y a - f ü : szikfűvirág; anya-levél, anya-lapi : foliculae sennae. P a a l G y u l a.

Anyalevél, anyalapi, anyafű : hashajtóul használt orvosi növény : dracunculus major. PPBl. (Páriz Pápai : Dictionarium Hung.-Latin.) (Maros-Vásárhely.) P a a l G y u l a. — *Anyalevél*. E szó oly levelet jelent, a mely valamely állatnak (különösen lónak) leszármazását mutatja ki. E kifejezéssel nemcsak a köznép él, hanem még a művelt osztály is. (Heves m. Szűcsi.) *K e m p e l e n B é l a.

Anyókliba. Ez elnevezést a köznép az öreg libára használja, még pedig elég gyakran; ellenben a fiókliba szóval a fiatal libát jelöli. *K e m p e l e n B é l a.

Áporog, áporodik, megáporodik : kellemetlen ízt és szagot kap minden folyadék, ha edényben, különösen félben, tartogatják. Á p o r o d o t t kellemetlen, erős szagú, kesernyés télen a tejföl, a túró is, ha a tejet mesterségesen, melegre téve altatják meg. T o l n a i J ó z s e f. — Á p o r o g, á p o r o d i k bármely folyadék, ha sokáig egyazon állapotban vesztegeltetik, ki van téve a megromlásnak, megszagosodásnak; így a víz is, ha sokáig áll a fazékban, m e g á p o r o d i k, olyan lesz, mint az állott esőlé, ganélé, s olyan szagú, mint a záptojás. B ó d i s s J u s z t i n.

Aprós. Nálunk a himlőnek egy kevésbbé veszedelmes fajtát értik rajta. Ilyen különösen a d i s z n ó a p r ó, mely nyomokat nem hágy. Jelent himlőhelyest is. L a k a t o s V i n c e. — *Aprós*: himlőhelyes. Zalában még sok helyütt a himlőhelyes embereket r a g y á s v. r o g y á s v. z u z m o r á s képűeknek mondják, mert mintegy „megverte őket a ragya v. megcsípte a zuzmorás hideg.” B ó d i s s J u s z t i n. — *Aprós*: himlős; a p r ó s, a p r ó - k ő t e, a p r ó - k ő t e s : himlőhelyes, ragyas. P a a l G y u l a.

Aridál, megáridál (hangzó változtatással) *mégáredál* : valakit uccán kérdőre von. Egy kis kellemetlen árnyalat lappang benne. L a k a t o s V i n c e. — Á r i d á l, m e g á r i d á l : uton menés közben valakit kérdés, még inkább kérés végett megszólít, megállít. T o l n a i J ó z s e f. — M e g á r e d á l. Nálunk (Zala m. Türgye), de máshol is ezt a szót a következő módon használják: 1) vkit útközben, sürgős mentében megszólít; 2) kérdőre von^a vmiért. B ó d i s s J u s z t i n.

Ászok: 1) tölgyfa- vagy fenyőfa-gerendákból készült állás, melyre a pincében a borral töltött hordókat helyezik; 2) pincében, kamarában téli gyümölcs (alma, körtve) eltartására gerendákból s

deszkákból vagy vesszőfonatokból készült polcos állvány. (Burgonyaverem értelemben nem ismerem: úgy hiszem, Győrffy Iván tévedt.) **P a a l G y u l a**.

Aras: régi, nagyjórészét már kopárosodó erdőrészt. (Udvarhely m.) **S t e u e r J á n o s**.

Ason-aránt: azon irányban és azonképen; vö. még **h ě g y a r á n t:** hegy irányt. **S t e u e r J á n o s**.

Báb: 1) cserépből való vagy fából faragott és kútágas megkapuzábé tetején diszül álló valamilyes emberi arcforma alak: 2) a veteményes kertekben fölállított madárijesztő: 3) asztal, boglya tetején hegyes karóba húzott szalmatekeres, a melynek mintha feje, dereka s lába volna; 4) a tekejátékban a fölállított alakok. — ,Ojan mind ě báb' (önérzés és öntevékenység nélkül való ember). (Maros-Torda m.) **P a a l G y u l a**.

Babó: juhgyapjúból fatúkkal kézzel készített, belől sima, kívül lamos, nehéz felső ruha, a melyet pásztorok, földművelők, de különösen szekereskedő emberek használnak, mivel meleg s az esőtől sem ázik át. Van feje, fekete, szürke babó. A székelyeknél babónak nevezett ruhát, ha jól tudom, másutt **g u b á n a k** hívják. (Udvarhely m.) **P a a l G y u l a**.

Bajuss: a búzán a kalászszálla, a dinnyén a kacsocska. (Makó.) **S t e u e r J á n o s**.

Csurapé. Csornán ködment értenek rajta. Megemlítem itt, hogy az Aurora 1831. folyamában Kovács Pál két helyen is használja e szót ,Vizkereszt' c. levélsorozatában. ,Anyám nagyon mosat, keféltet számomra, pedig odáig a csurapém újra leszöröz'. Itt hát úri ruhát jelent. (Sopron m.) **L a k a t o s V i n c e**.

Gajdol. Ezt az igét ,össze-vissza lármáz' értelemben Zalában is sok helyütt használják. **B ó d i s s J u s z t i n**.

Gór-tyuk Türgyén, Zalában is oly értelemben használatos, mint Katona L. szerint Nagybányán. **B ó d i s s J u s z t i n**.

Gubbaszkodik. A kutya heverészéséről mondják. Azt hiszem, a legtöbb vidéken ismert szó. (Zala és Győr m.) **B ó d i s s J u s z t i n**.

Gyarapodik. Nálunk a magát megszedő, vagyonosodni kezdő emberről mondják: ,A Kádár szomszéd ugyancsak szépen gyarapodik v. gyarapszik'. **B ó d i s s J u s z t i n**.

Hapokakeő. Gömörben a homokkővet hívják így. **J u h á s z L á s z l ó**.

Haskó. Szepezden változással **h a s p ó k**. Kicsi gyerekekről mondják, a kiknek a sok kenyértől megnőtt a hasuk. A mi vidé-

künk tehát épen nem diminutív értelemben használja. (Vö. Nyr. XXI.328. Bartha József közlését.) **Lakatos Vince.**

Hömpölyög: nálunk Szepezden *höm bö lö g*. Értelme elég ismeretes. **Lakatos Vince.** — Türgyén *höm bö ly ö g*. **Bódiss Jusztin.**

Hörpenti: gyorsan vagy lopva inni, de csak keveset. Sokról úgy mondják: fölhörpenti. „Na te ugyan jól fölhörpenteddél”. (Vö. Nyr. XXI.331. Bódiss közlését.) **Lakatos Vince.**

Hupog, rokon vele *huppan*. „Ulléesett a fárú, csak uh huppan”. **Lakatos Vince.**

Íz. Göcsejben *isz* alakban él. Göcseji jegyzeteimben ezt a magamhallotta jegyzetet találom: „Az *isz* miatt küesett a fogam; elsőbe az int nyötte kü, akkor a fogam sē állott még”. **Kardos Albert.** — *Íz*: fog- és inybetegség, melynél a szájnak kellemetlen, rossz szaga van, az inyek pedig a legkisebb érintésre is vérzenek. Gyerekkoromban, hogy az *íz* belé ne essék az inyembe, édes anyám fagyalfalevelet főzetett s annak a levével kellett mosnom a számat. A kis gyermekeknél az ú. n. „szájpenész”, mi rendszeren tisztátalanságnak, gondatlanságnak a következménye. **Tolnai József.** — A mátravidéki palóc nép az *íz* szót „rákfene” értelemben általánosan használja. Gyöngyösön és Egerben a kofanyelv rendes szitkozódó kifejezése: „Égye még az *íz*. Égye ki az *íz*. Égyen még az *íz*. Rágjon még az *íz*”. Gyöngyösön meg ilyenformán szitkozódik a kofanyelv: „Roágja még az *íz* moájoát”. ***Fehér Gyula.**

Isék, üsék: a mit a szarvasmarha meghágy, el nem fogyaszt. Sok *üséket* csinál a jószág akkor, ha a takarmányt nem szereti, vagy ha szereti is, de egyszerre sokat tesznek elébe s azt megfűja, belélekzi. (Veszprém és Győr m.) **Tolnai József.** — *Üszéknek* mondják a Balaton zalai partján. „Vesd elejbük az *üséket* is, hadd rágóggyanak rajta”. **Lakatos Vince.** — *Ízék*. Marhatakarmanynak, sőt tréfásan az emberi ételnek maradéka értelmében Debrecenben és az Alföld nagy részén közönséges. **Kardos Albert.**

Ripők. Embereket leszóló jelzőként „haszontalan, nequam” jelentésben gyakori Győr-Szt.-Mártonban. **Bódiss Jusztin.**

A TÁJSZÓTÁR SZERKESZTŐJÉNEK KÉRDÉSEI.

Bédzegő. Az elülhátul megrakodott tót házalónak mondják: „Jó ember, de sok bédzegője van!” (*bedzegő*: holmi). (Gömör m. Nyr. XVIII.139.)

Belé-való: főzeléki cikkek azonegy füzetbe (Székelyföld Kiss Mihály).

Berek-alja (Nyr. XIX.95).

[*Bérel*]; *felbérleni*: felingerelni vkit vmire (Székelyföld Tsz.).

Béretettünk egy fazik ételt (Hétfalu, Zajzon Nyr. III.224).

Bernyáskodni: feltüzülni; vkire felindulni s fülölkerekedni akarni (Székelyföld Tsz.). — *Burnyáskodni*: szerelmeskedni (Udvarhely m. Tsz.). — *Bernyáskodni* (macskaszerelem) NyK. X.327).

Bida, bidás: fájós, sebes (Nagy-Dobos, Szatmár vid. Nyr. VIII.524). Dajka-szó?

Bidli: éjjeli edény (Kecskemét Nyr. IV.284; Hódmező-Vásárhely Nyr. VIII.92). Dajka-szó?

Biggye, pittye. Vö. Nyr. II.327: „*Cép*: csipkéded biggye v. pittye a papucsnak sarka fölött” (Hétfalu).

Bildalda: kis liba (Nagy-Kúnság Nyr. XIX.576). Dajka-szó?

Bimbolyog = imbolyog (Nyr. XVII.141). Hol mondják?

Binye lakás (Szatmár, Szabolcs, Ugocsa m. Nyr. IV.183).

Birogat. „Hogy birogatod magad?” (Nagy-Kúnság, Sz.-Imre Nyr. VII.180).

Bisom-vis (Eszék vid. Nyr. VII.277).

Bóbindál: bóbiskol, bólogat (Tsz. 42b). Hol?

[*Bolondít*]. *Kibolondít* az eszemből (Kapnik vid. Nyr. II.235).

Bontos-lábu: kibomlott lábú (Székelyföld Tsz.).

Bordószik: az ágyban hever, szunyátol (Fertő mell. MNy. III.406).

Bordó-síp: tömlősíp (Székelyföld (Tsz.).

Boricácska. „Örzse szaparicska, Kata hamaricska, Zsuzsika puhácska, Eva boricácsku, Panna patvaricska, Ilkó palinkácska, de bezzeg közöttök ritka jó fonálka” (Székelyföld Arany-Gyulai NGy. III.229).

Borrosta (Gyöngyös Nyr. I.334; a szőlőművelés mesterszavai között).

Bósál (Szatmár, Szabolcs, Ugocsa m. Nyr. IX.183).

Bósás csirke (Zemplén m. Deregyő Nyr. V.326).

Bosztihó: bászli, buta (Balaton mell. MS.) — *Nagy bosztohó*: nagy mihaszna, idomtalan kamasz (Székes-Fehérvár Nyr. VII.138).

Botorkál: keresgél [?] (Kecskemét Nyr. VII.376).

Bökös (fatörzs): göbös (Szilágy m. ? Nyr. XIV.576) (a *fu-vágító* szó magyarázatában).

Böncs. „Csömpölyeg: csömhölyök, *böncs*” (Nyr. XIII.236). Él-e az Alföldön v. egyebütt a *böncs* szó?

Böndül, bönget. „Úgy földhöz vágta a kanalat, hogy a szemem mellett elböndült. Bönget utánunk a szekér.” (Csallóköz Nyr. I.231).

Böngyölék (Nyr. II.181). Hol mondják és mit jelent?

Böntörködik (Csallóköz Nyr. I.231).

Bősörél (Székelyföld Tsz.).

Bössze? 'Nagy félelemmel, tele bösszével' (Debrecen Nyr. VI.331).

Brisli (Soprony m. Nyr. XII.382). Melyik része a borjúnak?

Bucok, buksz: földben maradt fatörzs, tuskó (Tolna m. Nyr. VI.230). Él-e csakugyan a *buksz* nominat. alak, vagy talán csak a közlő elvonása?

[*Bugáz*]. 'Nekibugázza magát' (Bihar m. Pocsaj Nyr. IX.558); nekidurálja magát?

Bugyanodik. Akkor *bugyanodik* meg a tej, mikor megsavanyodik (Veszprém m. Szentgál Nyr. III.183).

SZINNYEI JÓZSEF.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szó l á s m ó d o k.

Hombárbo esik az eső: idején.

Effekütte az imáccságot: elaludta.

Má ott áll! akkor mondják, ha haldoklik valaki.

Pillesztém panaszommal: gyötröm.

Jó mulactság vót, mind a két vige hëgyës vót: igen jó volt.

Ide vitek, oda vitek, oda nizék, honnan ilék (tréfás szólas).

Láthatom láthassam firissen (akkor mondják, mikor valaki valakitól bucsuzik).

Lëmënnë, mind a himodi ember a fárú: nem tud.

Nëm filek, mind a tamási gyërék.

Fő së vëszì, mind a vadoszai embër a zsidót. Fő së vëszì, mind a baktër a kalapdarabot.

Addig sárgarigófiszkëztünk, míg elkistünk: totoláztunk.

Össze futottak, mindha kalácsot akartak vóna sütni.

Elfogy a birka ország szërint: országszerte.

Úgy oda váglak a kapuhó mind a tököt.

Úgy nyakon foglak, hogy beléd rohad a ruha.

Kora vetés, későn gyërék hamar árván marad.

Az ugar nem hazug.

Ebagdal, mind a nyul a vetisbe: kullog.

Nyillalla ki a ritet: mérje ki (csak a rétre használják).

Idős embër, de azër matollál: sürgölődik.

Annyit beszit, hogy mëgdagadt a fülem gombája tôle.

Mi szükségöd hajt, hogy fő kéjj illen korán.

Mëgvagyunk mind a zsidó funtja: félig-meddig.

Konyhás-malac forma ember: jó.

(Tamási.)

DOMONKOS ISTVÁN.

Találós mesék.

Jeles tudósunk, Csaplár Benedek, rendelkezésemre bocsátott egy kis közmondásgyűjteményt és néhány találós mesét, melyeket szegedi tanár korában (1853—67-ig) jegyezgetett össze. Ő is a nép szájáról szedegette ezeket, mint valamikor Dugonics András a 'Közmondások és Példabeszédek' anyagát. Ismeretes dolog, hogy Csaplár a népies hagyományoknak szorgalmas gyűjtője volt régebben, s Ipolyi 'Mithológiájához' is nagyszámú adattal járult. Ez a mostani gyűjtemény már régóta hever fiókjában; sok oldalú s más téren való elfoglaltsága miatt azonban nem volt érkezése a közlésre. Pedig oly sok érdekes dolog van e gyűjteményben, hogy kár lett volna, ha ismeretlenül maradnak. Ezért adta át alulírtnak a Nyelvőrben való közzététel végett.

Olyan bocskorom van, ha egyet lépek vele, egész város meghallja. — Harang.

Mindenfelé üstöt borogatnak. — Vakandoktúrás.

Olyan kis lovam van, mely a ganét maga alul mindig kihányja. — Fűrő.

Olyan kis lányom van, kit akárhová küldök, mindenütt pofonverik. — Szita.

Fán jár, nem madár, kötél van a derekán. — Fapapucsban járó barát.

Mindég fúrják faragják, mégis feneketlen haggyák. — Kémény.

Vasajtóra fakilincs. — Erős apának puha kötésű fia.

Olyan tyúkom van, mely a föld alatt is megtojik. — Krumpli.

Hol hugyozik a tyúk? — Ahol eléri.

Melyik disznó nem volt soha malac? — Sündisznó.

Földön fölül fa, fán fa, fában víz, fán vas, vason kő, kövön vas, vason hús, így szól: csiszi, csoszi! — A köszörűkő alkatrészei, a kés, a köszörűs keze, a köszörülés hangja.

Mért tarka a szarka? — Mert a természetete tartja.

Mi az, a mi télen-nyáron fülk, még se melegsünk mellette. — Pipa.

Kétszer születik a világra, kántorságot visel, nem vétkezik soha, még se üdvözülni, mi az? — Kakas.

Kerek, mint az alma, piros, mint a rózsa, réteges, mint a retek, ennék belőle, de nem édes. — Vöröshagyma.

Erdőn vágják, itthon szól. — Hegedű.

Megszegik, mégis egész. — Háztető.

(Szeged.)

PINTÉR KÁLMÁN.

Családtagok nevezetei.

A Nyelvőr VII. füzetében az *ágy*-ről, a VIII-ban az *asszony*-ról kér tudósítást. Én a nyáron Fölső-Somogyban, Szöllősgyörökben lévén, puhatolóztam erre nézvést, valamint a többi családtagokról is följegyeztem, hogyan nevezik őket.

Somogyban a fiúk *gyerëkek*, a leányok *lëányok*. A somogyi ember, ha azt kérdik tőle, hány gyereke van, ezt mindig csak a fiúkra érti. Megtörténik, hogy azt feleli: egy sincs. Mikor aztán azt kérjük, hogy hát ki sír ott benn, azt feleli: a kis lëányom.

A leány az idősebb leánytestvérét *néném*-nek szólítja, az ifjabbat *öcsém*-nek. Az idősebb fítestvér: *bátyám*, az ifjabb: *öcsém*. A leánynak a bátyja felesége: *ángyom*, az öccse felesége: *mënyëm*. A néném ura: *sógorom*, a hugom ura szintén: *sógorom*. Ha mindkét leánynak férje van, az ifjabb testvér az idősebb testvér férjét *öregebbik uram*-nak, az idősb az ifjabbét *kissebbik uram*-nak szólítja. A férfitestvérek közül az idősebbik az ifjabbnak a feleségét *mënyëm*-nek hívja, az ifjabbik az idősebbet *mënyëm-asszony*-nak.

Egy Tolnából szakadt menyecske e kérdezősködésemet hallván azt jegyezte meg, hogy náluk úgy mondják, hogy: *asszonyom*.

A *nagybátya*, *nagynéne* szó ismeretlen, az is *bátyám* és *néném*, a nagynéne férje pedig *sógorom*.

Egy embertől hallottam, hogy az idősebbik fiáról azt mondta, hogy *öref fiam*: öregebb, örebb fiam.

CSAPODI ISTVÁN.

Tájszók.

Hétfalusiak.

fokán: fából készült vízhordó edény, vizes kártya. „Hozz éf-fokánka vizet hëj”.

kángyér: sárga cukor. „Agygyon az úr két krajcárért kángyért”.

kánturház: vasúti órház.

karatpad: szék. „Üjjön a karatpadra no, ne a padra”.

këgyelet: szivárvány. „Mán nem lësz több esső, me lác-cik a këgyelet”.

kéfer: szarufa.

kircsëj: vas ék.

kojtoros: sátoros cigány. „Jőnek a kojtorosok”.

korosnya: valami, a mit vállon visznek, fa, csomag, vagy egyéb.

kölömp: rövid tőke. „Rugd arrébb azt a kölömpöt te”.

kösöntyű: mellű, mellyel a nagy kendőt a mellen összekötik.

kuka, *maszkura*: álarcos (Udvarhely megyében *batykó*).

kurcsa: kaptány.

lajkó: rest, lomha. „Ne légy oan lajkó”.

lámpi: lámpa.

lin: gallér. „Varj egy lint ide”.

linka: zöldes pálinka.

makverő: vakmerő.

megparasztúl: megőrül. „A faluba ëggy asszon megparasztúlt”.

metéltes: laska. „Ma metéltest ëttünk”.

minnyen: milyen.

mula: rest. „Ne légy olan mula te”.

nedró: ügyetlen. „Nedró lëján”.

nesentok: gyáva. „Nesentok gyermek”.

orotván: irtovány. „Ezëk a lëányok mind az orotvánba járnak likalni”.

(Brassó m.)

HERMANN ANTAL.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és
minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

Két kötet. — Ára fűzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjáráások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszonyai. IV. A szófűtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre 5 frt.

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést. ☛

Teljes példányokkal (I—XIX. kötet) még szolgálhatunk.

Egy-egy kötet ára 5 frt.

☛ **Reklamációkat** csak az illető hónap 24-ig teljesítünk. ☛

NYELVÖRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához (Délibáb-uca 16)
intézendők.

A MAGYAR NYELVŐR

kiadóhivatala.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond)

III. kötetének 9. füzete, mely az «A» betűtől egész a «Glabonakéve»
szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—II. kötet füzetei külön-külön, valamint díszes félbőr-
kötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Kiváló tisztelettel

Hornyánszky Viktor

könyvkereskedése

Budapesten, a M. T. Akadémia palotájában.

Kiadásunkban megjelent:

MAGYAR GYERMEKJÁTÉK- GYŰJTEMÉNY.

Szerkesztette

DR. KISS ÁRON.

Tartalom:

- I. szakasz: Felnőttek játécai ölbeli gyermekekkel.**
II. szakasz: Mondókák. Állatcsalogatók. Állatriasztók. Más mondókák. Játéokra szólító mondókák. Kiolvasó mondókák. Hintázó mondókák.
III. szakasz: Játékok.
Szómutató.
Jegyzetek.

Az ismert paedagogus szerkesztő előszavából közöljük a következőket:

„Az egyes játékoknak rendesen számos változatát vettem fel. E változatok, ha tartalomra nem különböznek is, különböznek kifejezésekre, különböznek összeállításra vagy dallamra nézve, s igen alkalmasak arra, hogy kellő tanulmány után az eredeti alak visszaállítására s úgy nyelvészeti, mint néprajzi vizsgálatokra alapúl szolgálhassanak.

A dallamok a játékokkal együtt küldettek be; azokat *Bartalus István* ismert zenetudósunk nézte át és *Sztankó Béla* s.-zenetanár úr rendezte sajtó alá.

Meg vagyok győződve, hogy nemcsak szalmakazal az, a mit nyújtok. A ki keresni akar, fog e gyűjteményben találni magot, sőt kalászt is. Más nemzeteknek ilyenmő gyűjteményeivel a mienk is kiállja a versenyt. Mindenesetre van most már egy mű, mely az eddigi gyűjtéseket lehető teljességgel magában foglalja s alapúl szolgálhat a további gyűjtéseknek és tanulmányoknak.“

E nagy nyolczadrétalakú, 33¹/₂ ív terjedelmű vaskos kötetnek bolti ára fűzve 3 frt.

Kiváló tisztelettel

Hornyánszky Viktor

könyvkiadóhivatala

Budapesten, V., a M. T. Akadémia épületében.

1892.

DECEMBER 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXI. KÖTET. XII. FÜZET.

BUDAPEST, 1892.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA

TARTALOM.

Szómagyarázatok :	Oldal,
Fejni. <i>Halász Ignác</i>	529
Ibrik és származékai. <i>Kúnos Ignác</i>	530
Szubasa, harámbasa. <i>Kúnos Ignác</i>	531
Helyesírásunk iskolai szempontból. <i>Bódiss Jusztin</i>	533
„Folklórénk” és még valami. <i>Katona Lajos</i>	534
A „ch” hang. <i>Kalmár Elek</i>	537
Fordítóink magyarsága. <i>Szarvas Gábor</i>	544
Az új Tájszótár. <i>Szinnyei József</i>	549
A palóc nyelvjárás. <i>Bartha József</i>	553
Helyreigazítások. Magyarázatok :	
Atilla. <i>Kőrösi Sándor</i>	562
Hátissó. <i>Zolnai Gyula</i>	564
Fullajszó. <i>Zolnai Gyula</i>	565
Tagbaszakadt. <i>Bódiss Jusztin</i>	566
Konstancinápoly. <i>Bódiss Jusztin</i>	566
A „lesz” mint időképző. <i>Balassa József</i>	566
Közvetetlen, közvetlen, közletlen. <i>Csapodi István</i>	567
Tokány. <i>Kardos Albert</i>	567
Tarisznya. <i>Szadilek János</i>	567
Sík-levegőcske. <i>Nagyszigethi Kálmán. Szarvas Gábor</i>	568
Alattomban. <i>Szilasi Mór</i>	571
Könyörgőm alássan. <i>Szilasi Mór</i>	571
Pártarét. <i>Lakatos Vince</i>	572
Öreg. <i>Jámbor Tamás</i>	572
Kérdések és feleletek :	
1) a) <i>Fukar</i> eredete? b) <i>Gyanús</i> jelentése?...	574
2) <i>Férfinak</i> v. <i>férfinék</i> ?.....	576
3) „Vmi miatt vádol”?.....	576
4) Tárgyas v. tárgyatlan alak?.....	576
5) <i>Lóding</i> jelentése és eredete?	577
6) A <i>lélekidomár</i> helyes egyértékese? <i>Szarvas Gábor</i>	578

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három tünny
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibáb-utca
16. sz.

XXI. kötet.

1892. DECEMBER 15.

XII. füzet.

SZÓMAGYARAZATOK.

Fejni.

B u d e n z a magyar *fej-* : ,mulgere' igét a mordvin *peđa-*, *päda-* : ,melken; seihen, durchseihen' igével állítja össze. Mivel azonban a magyar *j*-nek a mordvinban rendszeresen *j* a megfelelője (magy. *toj-* : mordv. *tuje-*; magy. *háj-* : mordv. *kuja*), a mordv. *d* pedig eredetibb *d* helyett való, tehát Budenz úgy magyarázza e szók összetartozását, hogy a magy. *fej-* régibb *fegy-* (*fed*) helyett való.

Ezen magyarázatában azonban maga se igen bízik és cikke végén a következőket mondja : ,meglehet, hogy az észti *pīma* : ,milch' (= finn *piimä* : ,lac coagulum') alaprészében olyan *pī-* : ,mulgere' ige rejlik, melynek a magashangú magy. *fej*-hez valami köze van'.

És ez utóbbi észrevételével már közel járt az igazsághoz. De mi ez a *pī* alapszó? A finn nyelv nem ad rá fölvilágosítást és csak erőszakosan magyarázhatjuk beléje a ,fej-' fogalmát. Ha a rokon nyelvek eddig közölt szókincsében keresünk bővebb értesülést, csalódva fejezzük be kutatásunkat, a magy. ,fej'-nek megfelelő rokon ige csak nem akar akadni.

Néha azonban a véletlen segíti rá a keresőt a helyes nyomra. A multkor elővettem Andelin A. ,Enare-lappska språkprof med ordregister' (Eneralapp nyelvmutatványok szójegyzékkel) című művét és ennek a legvégére csatolt három eredeti lapp mesét kezdem olvasni. Mindjárt az elsőben szó van róla, hogy három leánytestvér megy a király kastélyába és útközben találkoznak egy tehénnel. Először a két első szólítja meg : *paje mū* : fejj meg engemet (a finn fordítás szerint : *lypsä minua*), de ezek nem fejték meg. Aztán a másodikat ugyanígy szólítja meg s ez azt feleli : *kal mun pajam* : megfejek bizony (finnül : *kylä minä lypsän*) : *ja sun poji* : és ő megfejte (finnül : *ja hän lypsi*). Látjuk tehát, hogy ez az ige négyszer egymásután fordul elő a szövegben,

hogyan tehát biztos adatot találhatunk benne. Az elősorolt alakoknak töve *paje-* (infin. *paje-δ*) és jelentése határozottan *fej-ni*. A lappban az eredeti magánhangzóilleszkedés törvénye olyan alakban mint a magyar vagy finn nyelvben megszűnt és a tőszóbeli eredeti *e*, *i*, *ü* hangok helyett általánosan mély hangot, t. i. *a*-t találunk. Ez, az eredeti magashangnak megfelelő *a* a déli lapp nyelvjárásokban még ma is *e*, *i*-re változik, az Enare-lappban pedig *o*-ra. Így változik a *paje-* tő is a múlt időben *poji-ra*. Ez a kifejtett, eredetileg magas hangú *paje-* *poje-* tő minden ízében megfelel a magyar *fej-* igetőknek. Ugyanez az igető képezi alapját a finn *pii-mä* és észti *pī-mä-* szónak és a *pī-*, *pī-* ered. *pej-*, *pīj-* nek a rövidülése. Valószínű, hogy a mordvin *peḁa*-nak is van köze a magy. *fej*-hez, de csak a *pe-* alaprésze lehet ugyanaz, mint a magy. *fej-*. A *ḁ* értékét nehéz meghatározni. Van ugyan egy momentán *ḁ*, *t* képző, a mellyel össze lehet vetni, csak hogy ez soha se változik *ḁ*-re.

Érdekes, hogy egyetlen lapp szótárban se találjuk a *paje-*: *fej'*- igét, még Friisnek 1887-ben megjelent nagy Lexicon Lapponicumjában se, sőt azon lpe. szójegyzékben se, mely Andelin említett művéhez van csatolva. Ez is azt bizonyítja, mennyire szükséges az egyes ugor nyelvek legrészletesebb átkutatása és hogy összehasonlító szókincsünket néha a legfélreesőbb zugból is mily értékes gyönggyel gazdagíthatjuk. HALÁSZ IGNÁC.

Ibrik és származékai.

A címbeli szó azt jelenti, hogy 'vizes kanna, korsó avagy mindenféle mosni való edény'. Ma már annyira ismeretes az *ibrik* szó és oly sok vidéken használatos, hogy akár tájszónak se tekintsük többé. Eredete is világos, a perzsából került a török nyelvbe, a törökből meg mihozzánk. A törökök *ibrikje* nagyobb ugyan mint a mienk, és használata módja se egészen egy. Ők ugyanis első sorban mosakodnak vele és vagy evés után kerül elő, ha kezüket, szájukat mossák, vagy pedig az 'ábdesztnél', ha a rituális tisztálkodást kell elvégezniök. Magukkal viszik a vízzel telt *ibriket* a locusra', kezüket, mindenüket megmossák, vagyis elvégzik az ábdesztet. Innen az *ibrikdári* hivatal, az a tisztség, mely az ábdeszt elvégzésénél segédkezik a nagyúrnak, és a mely mai napig is nagy udvari hivatal számba megy. Magát az edényt *ábdeszt ibriji*, vagyis ábdeszt *ibrikjének* nevezik.

Az ibriket elhozták a törökök a mi országunkba s elhozták az ibrikkel való mosakodási szokásukat is, mely szintén nem kerülte el a magyar ember figyelmét. Az ibrik nevű edényt egyszerűen átvette és a rendesen hosszú nyakú, szűk szájú edényt kávékannának vagy tejes edénynek használja. Sok helyütt egyszerűen dísznek teszik oda az asztalra. Láttuk azonban a törököt is, a mint ibrikkel a kezében (= ibrikálni) járt; és meglelt az *ibrikál*, vagy másik változatban az *iprikál* szó. Kezdetben csak a gyerekekre alkalmazták; és az öreg Tájszótár is csak akkor említi föl, ha azt akarja vele kifejezni, hogy a kis gyermek belegazol a pendelyébe. Sőt sok helyt az ibriknek magának is 'éjjeli edény' jelentése van.

Hogy miért nem lett az *ibrik* szóból *ibrikel* vagy akár *ibrikol*, annak különféle okát lehetne adni. Az egyik az, hogy az *ibrik*-et mélyhangúnak, tehát mélyhangú *i*-vel (*ibrik*) ejti ki és írja a török, és így a magyar ember is mélyhangúnak hallhatta. Aminthogy a szóvégi *k* is mélyhangú *kaf*-fal van írva és nem *kef*-fel, és a többes száma is nem *ibrik-ler*, hanem *ibrik-lar*. Ezzel egy **ibrikol* alak volna megokolva. Arra se nehéz azonban okot találni, hogy hogyan került e szóhoz az *-ál* képző. A magyar nyelvérzék úgy látszik egyéb rokonértelmű és azonos végzésű szókra gondolt és az ugyanazon fogalomkörbe eső szót ugyanazzal a képzővel látta el. Hozzájárulhatott még az is, hogy idegen hangzásúnak érezte a szót.

Az *ibrikál* mellett már a Tájszótár is említi az *iprikál*-t, sőt a NSzótár egy *iprika* szót is eltudott belőle vonni. E hangváltozást a szóvégi *-kál* magyarázza meg, mely illeszkedőleg hatott vissza.

Szubasa, harámbasa.

Mindkettő amaz idegen szók közé tartozik, melyeket a régibb magyar nyelv vett át a törökből. Zrinyi nyelvében, a hódoltság történetebeli okmányokban lépten-nyomon találkozni velük.

Az első szót, a *szubasá*-t emígy magyarázzák meg az 'Okmánytár' kiadói: 'A spáhik altisztje, mintegy őrmestere, egyszersmind a csapat profossza. A szandsák bégek ezeket használták leginkább profosszul a keresztény alattvalók ellenében is, a mennyiben általok szedették be a büntetési pénzeket'.

A török szótárak, meg a török írók egyáltalán csak *ssubasi*-t emlegetnek és 'rendőrfőnököt, mezőrendőrt' értenek rajta. Ismerik e szót már a legrégebb török források, és az első szultánok idejé-

ban, sőt a *derebejek* korában is nagy méltóság számba ment. Hammer „Geschichte des osmanischen Reiches” című nagy könyvében majd mint „helytartót” (landvogt), majd meg mint „nappali rendőrt” emlegeti, ellentétben az *ássász basi*-val, a ki az éjjeli fölügyelet fölött rendelkezett. Az újabb irodalmi nyelvben nem használatos többé. Bármilyen is volt azonban eredeti jelentése, utórésze a fejet jelentő *bas* szónak a személyragos alakja, mely összetételekben gyakori alakja a török köznyelvnek. A török-magyar érintkezés idejében nem egy ily összetétel juthatott el mihozzánk is és a ki Zrinyit olvassa, talál is belőlük sokat. Igaz, hogy a szó alakján változtattunk egyet és az eddig ismeretlen *szubasi*-t *b a s a i* rangra emeltük. Így elevenített meg egy ismeretlen szótestet az értelmet adó és szófejtő népetimologia.

Ugyanilyen tiszteletben részesült a *harámbasa* is, noha a *harám* (tiltott) tettek elkövetőinek, vagyis a rablóknak inkább főnöke (basi) szokott lenni, nem pedig *b a s á j a*. Zrinyi még az *odabasi*-val is megtette azt a dolgot, hogy *odabasá*-nak mutatta be a nyelvünkön. Ennyi van a mi rovásunkon.

A *szubasi* értelmezésénél, melynek szókezdő *sz*-jét *ssin*-nel (magashangú *sz*) is, *ssád*-dal (mélyhangú *sz*) is írják a törökök, Miklosich olyan jelentést ad a szónak, mely a török szótárakban teljesen ismeretlen. Magyarázatul ugyanis azt írja a szó után: *Aquae caput, quelle*. Noha mint maga is bevallja: „Die sicher spätere bedeutung finde ich nicht erklärt”. E megjegyzésére nyilván az adott alkalmat, hogy a *szu* szót, mely mélyhangú *sz*-szel írva „vizet” jelent, a *szubasi* szóban is annak magyarázta, holott mint már a magashangú *sz*-es írásmód is mutatja, e szónak semmi köze a vizet jelentő *szu*-hoz. Hogy mi e szónak eredete, jelentése, az a mai törökségből nem világlik ki.

E meg nem értett szó különben nem csak Miklosichot vezette félre, török írók tollát is tévedésbe ejtette már. A népetimologizáló hajlam a vizet jelentő *szu*-val hozta összefüggésbe, s ezt a tévedést a mai török helyesírás szentesítette is. A török nyelvben különben se tartozik a ritkaságok közé, hogy idegen, többnyire arab és perzsa elemeket a megtévedt nyelvérzék saját nyelve szókinccsével téveszt össze. A népetimológiának ugyancsak kijutott a része náluk is. A *szubasi* szóban testvériesen osztozkodtunk meg a testvér néppel és míg a szó előrészén a török szókinccs diadal-maskodott, addig az utórészén ránk hagyta a basáskodást.

KÚNOS IGNÁC.

HELYESÍRÁSUNK ISKOLAI SZEMPONTBÓL.

A helyesírás kérdésének függőben hagyása valóban senkire se bosszantóbb, mint a tanítóvilágra. Az iskolai könyvek írói ellentétben állanak nemcsak egymással, hanem igen sokszor önmagukkal is. A tanítók ritka egyöntetűséggel kívánnak külön-külön nézeteik számára tekintélyt bármely szónak kiírásában; a tudóskodás, ön-hittség és különködés rendszerint elválasztja egymástól nemcsak a különböző, hanem az egy szakbéli professzorokat is, s mi természetesebb, mint hogy a fogékony deáksereg is öröklí könyveiből, tanítóinak beszédéből és követelődéséből az elvtelenséget, a haggyánságot, a bántó könyelműséget, szóval azt az önkényt, mely a józan, egyszerű elveket bizton-bátran kevésbe veszi, már csak azért is, mivel irányadó köreink, sőt maga az akadémia se követik őket. Innen a zűrzavar mindenütt.

Egész sorozatát lehetne összeállítani a helyesírásbeli következetlenségeknek csupán kézi könyveinkből is; hát még a mindennapi irodalom termékeiből mennyi tellenek! Ezt én most nem akarom tenni, mivelhogy épen munka közben lepett meg Karsay Jánosnak 61 lapra terjedő gyűjteménye (Ingadozások a magyar írásban, l. a váci gimnázium 1891—2. évi értesítőjét), a mely teljesen fölössé teszi a magam tarlózatainak közlését. Valóban itt volna már az ideje, hogy a tömérdek következetlenségnek vége szakadjon, s valahára megállapodás jöjjön létre helyesírásunkban. Tollforgató embereink nagy része azon hatás alatt ír, melyet a középiskolákban magába szítt; nem sürgős teendő-e hát, hogy a helyesírás józanabb s könnyen valósítható elveit első sorban a középiskolák könyveiben és olvasmányaiban tegyük szigorúan kötelezővé? Különösen kívánatos ez az idegen szók írásában; mert ezen a téren, főleg a görögből vett szavak írásában, nemcsak elvtelenséggel, hanem tudatlansággal is sűrűn találkozhatni. Exemplumt odiosa; de azt hiszem, minden göröghöz értő ember igazat ad állításomnak. Azért is több neves írónk, félretéve minden aggaszkodást, e téren immár a magyaros íráshoz fordult (természetes, eleinte némi következetlenséggel), s hogy példájuk nagyban hatott, mutatja a hímezők nagy serege, a kik a hátrak nyomdokain járnak. A könnyűség és egyszerűsítés elve a legfőbb ok arra, hogy az említett ingadozásnak magyaros írással valahára véget vessünk. Nem kell félni, az idegen szavak azért nem igen furakodnak nyelvünkbe;

mert a stilus szabályaiból mindenkor útjukat állja az a regula, hogy idegen szavaktól hemzsegő írásnál alig van utálatosabb valami. Ha pedig oly kedvességre talál valamely idegen szó nyelvünkben, hogy már közbirtokká lett, akkor úgyis hiába minden erőlködés, azt ugyan eredetieskedő írás vissza nem nyomhatja! Hála az égnek, mindenfelé tapasztalhatni az ohajtást helyesírásunk egyszerűsítésének, megkönnyítésének elérkezte után, s hiszem, nem is fog soká késni az az idő, a mikor a közszokás minden copf ellenére is hallatja győztes szavát a helyesírás terén. Az általános ohajtás és szükség eredménye leszen ez, s az egészről tanulságot meríthet majd areopagunk testülete, hogy a fejlődő helyesírás haladó kerekének küllőibe hiába kapaszkodik akárki: előbb-utóbb nélküle is elvégzi a munkát az usus, quem penes arbitrium est et jus.

BÓDISS JUSZTIN.

„FOLKLÓRÉNK” ÉS MÉG VALAMI.

Nagyon jól tette Albert János, hogy egy másik János meséskönyvéről a Nyelvőr jelen évfolyamának 451. s következő lapjain elmondta végre valahára azt, a mit a karácsonyi szent idő közeledtével már évek óta újra meg újra kedvem támadt magamnak is megírni. Csakhogy a dicséretes szándékkal kezembe vett tollat rendszeren megint letétette velem, mint annyi más kérdésben is, az a gyáva gondolat, hogy minek prédikáljak süket füleknek? A kiadó k, a kiket e kérdés első sorban érdekel, vállukat vonogatva a nagy (?) közönségre hivatkoznak, mely — ha ugyan egyáltalában veszi — derűre-borúra s átabotában vásárolja, többnyire csak a tarka köntösén kapva, a karácsonyi könyvpiac ajándékholmiját. A tájékozatlan közönség meg a nagy hangú hűhó után indul, bármily bizalmatlannak és gyanakvónak vallja is magát, s az emberi elme gondolkodásra és önálló bírálatra való röstségénél fogva mégis csak oda tódul, a hová maga előtt már másokat is lát tolakodni. A kínálat és a kereslet tehát azért kap egyaránt a selejtesebben, mert semmire se illik jobban az a közmondás, hogy vak vezeti a világtalant, mint a nagy közönségnek mai napság divatozó irodalmi tájékozódására. És ez még a dolognak optimista fölfogása. A pesszimista ugyanis azt mondaná, hogy a két fél közül csak az egyik vak — és ez rendszeren nem a tájékoztató. De ennek a gyanúnak az általánosítása ellen tiltakozik az a tapasztalatunk, hogy a reklám vegyest dicséri a jót a rosszal, s hogy a nem-

reklám számba menő kritika szintén regrest hordja le az erre érdemest a jobb sorsra méltóval. Másfelől meg az is kétségtelen, hogy a kiadók azon vállalatai között, a melyek elég jól „beütnek”, a mint mondják, majdnem annyi a jó, mint a silány, s viszont a nyakukon maradó bolmi se mondható mind a legjavából vakónak.

A baj gyökerei tehát jóval mélyebben rejlenek, mint első pillantásra gondolni lehetne, és ugyanott keresendők, a hol az anyagi termelés korunkat foglalkoztató bajainak forrását látja a társadalmi élet betegségeinek okait fűrkésző tudomány. Ez okok behatóbb feszegetése azonban ép úgy nem lehet e sorok, mint a hogy nem e folyóirat föladata, a melyben megjelennek.

Itt ezúttal csak arra a szinte megfoghatatlan jelenségre kívánok rámutatni, hogy a látszat tanúsága szerint évről-évre jobban neki lendülő ifjúsági irodalmunk szüntelen emelkedő kereslete és ezzel arányban növekedő kínálata miként nem juttatta még eddig egyetlen kiadónknak is az eszébe, hogy Arany László, Kriza, Kálmány Lajos, a Kisfaludy-társaság (Arany-Gyulai) és — last but not least — a Nyelvőr gazdag mesekincstárából állíttasson össze zamatos és törülmetszett magyaros észjárású és nyelvű mesegyűjteményt, a minő az elsorolt anyagból nem egy, de tíz is telnék, ha okkal-móddal s a kellő hozzáértéssel szerkesztenék meg.

Különösen valóságos véték és eléggé meg se róható mulasztás azoktól, a kiket illet, hogy az említett gyűjtemények közül némelyik már tudományos használatra is alig kerithető elő, annyira kiment már a forgalomból a megjelenése óta letelt harminc év alatt. Vajjon csakugyan olyan hálátlan vállalat lenne Arany László meséit, vagy a hervadástól soha nem félhető Vadrózsákat újra kiadni; még pedig nem csak úgy, a mint vannak, hanem „ad usum Delphini” is, de aztán igazán „ad usum”, nem pedig akként, hogy a paedagogia szempontnak valahogy e mesékben csak egy szemernyi is abból, a mi bennük igazán becses és nemesen jellemző, áldozatul essék!

Ez az egyik, a mit az Albert-féle bírálat ötletéből el akartam mondani.

A másik pedig egy kis helyreigazítás. Senkinek se esik jobban nálamnál (a kinek tán van egy kis része benne), ha utóbbi időben valamivel mégis csak szélesebb körben kezdünk már érdeklődni népies hagyományaink iránt. Ettől az érdeklődéstől nem igen volt elválasztható nálunk se egy idegen és furcsa hangzású szónak fölkapása, a melynek forgalomba hozatala, bevallom, nagy

részben az én bűnöm. De épen azért, mert magam is ludas vagyok benne, nem szeretném, ha félreértésre okot adható módon kerülne mind tágabb körű használatba. Ezért nem hagyhatom szó nélkül a *folklore* oly értelemben vételét, minőt Albert János látszik neki tulajdonítani, mikor fönt idézett bírálatában ezt írja: 'Tág szemkörrel dolgozó *folklórénk* (sic!) kutatásaiból már eddig is kiderült...'. Ebből ugyanis az derül ki, hogy a *folk-lore* összetétel második részének a német *lehre* szóval csak bizonyos föntartás mellett (t. i. a jelentésmódosulás figyelembevételével) megengedhető azonosítása abba a hibába ejtette Albertet, a melyet előtte már mások is elégszer elkövettek, mikor a *folk-lore* = *volks-kunde* nem egészen kifogástalan egyenlete révén az előbbinek az *ethnológiá*-val való összetévesztéseig jutottak.

Pedig e szó értelméről és az ethnológiához való viszonyáról minden kétséget és félreértést kizáró világossággal értekeztem az Ethnographia I. kötete 2. füzetében (69. s k. ll., l. különösen a 77. s k. l.), sőt már előttem a Nyelvőr XVIII. kötetének 113. s k. lapján Kardos Lajos is eléggé megmagyarázta, hogy a *folklore*-nak nem szabad a német *volkskunde* analogiájára objektív és szubjektív, hanem csakis objektív értelmet lehet tulajdonítani. A *folklore* tehát nem kutat, hanem csak tárgya a kutatásnak, gyűjtésnek és összehasonlításnak. Kutatja, gyűjti és hasonlítgatja, hogy többrendbeli következtetést, tanulságot vonjon le belőle a *folklorista*, a kinek az ethnologia roppant tág körében kijelölt speciális munkatere a *folklorisztika*, ha már e továbbképzésre alkalmas idegen szót ily barbár módon csürni-csavarni s toldani-foldani kívánjuk, a mire előttünk a román népek már elég bátran és semmiféle purista tiltakozásra nem hederítő módon megadták a példát. Olaszok, spanyolok, portugallok és katalánok meg a kelet románjai is széltében használják e szót nyelvük képzőivel gyarapítva, a miben mi bajosan utánoszhatjuk őket. Az amúgy is idegen szó heterogén képzővel toldott habarék-alakjainak nyelvünkbe való átvétele ellen pedig tiltakozik ugyanaz a tekintet, a melyből fáj olyanféle szókkal találkozoznunk, minő a *telegrafíros*, *fotografíros* sat.

Teljesen a *folklore* fogalmára ráillő saját alapszavunk híjában tehát még a legjobb, a mit tehetünk, mikor a vele foglalkozót és a róla szóló tudományt akarjuk jelölni, ha nyelvünk szelleméhez ragaszkodva, melyet régi íróink hasonló zavarukban sohse mulasztottak el hiven követni, körülírással élünk, ilyenformán: *folklorista* =

a folklóre kutatója (esetleg magyarázója, bűvára?), *folklorisztika* = a folklóre tudománya (vizsgálata, buvárlata?).

De *folklórét* még az alapszót a maga igazi értelmében használva se írjunk, mert ez két hibát foglal magában. Először is a szó eredeti kiejtésének nem ismerésére vall, másodsor pedig ellenkezik nyelvünk e kiejtéshez szabandó hangrendi illeszkedésével. A szót *folk-lör*-nak ejtik angolul, de úgy, hogy az előtagbeli *l*-en olyanformán siklanak át, mint a magán- és mássalhangzó között a magyarban is némulásra hajló *l*-en az, a ki e részben az irodalmi és a tájéjtés között habozva ingadozik, s pl. a *sűlve* és *sű've*, *halva* és *há'va*, *volt* és *vó't* közötti átmeneti kiejtést keresi mintegy a nyelvével. A második tag hosszú *ō*-ja nyílt hangjával különbözik a mi megszokott hosszú *ó*-nktól. De azért nem követ el valami nagy hibát az se, a ki a magyar ejtéshez közelebb eső *folklór*-t mond is, a nélkül persze, hogy ezt mindjárt okvetetlenül így írnia is kellene. De még így is inkább, mint *folklóré*-nak, mert ezzel egy az eredetiben egészen néma hangot keltene jogosulatlan életre, sőt ehhez illesztené a magyar ragokat is, a mi már határozottan helytelen lenne. Tehát: *folklóre*-t, *folklóre*-nak, *folklóre*-ral, *folklóre*-unk sat., a mi *folklórt*, *folklórnak*, *folklórral*, *folklórunk* kiejtést involvál, s ezzel az egészen helyes ejtést legalább megközelíti s a magyar nyelv hangrendi illeszkedése törvényének is engedelmeskedik.

KATONA LAJOS.

A ,ch' HANG.

Azon kérdésre, hogy az idegen nyelveknek *ch* hangja minő hanggá válik nyelvünkben, a számbavehető, fontosabb nyilatkozatok a következők.

A Philologiai Közlönyben mondja F i a l o w s k y Lajos (XIII.547), hogy világosan *h* lett a *ch*-ból ebben: *irha*, *balha*, és tanulóársai a német órán *k*-nak is, *h*-nak is ejtették a *ch*-t. A Nyelvőrben is szól e hangról S i m o n y i (IX.105), hogy „a *haraszt* és *pohár* kölcsönvételek *ch* hanggal jöttek át nyelvünkbe, ép úgy, mint a mai *marha*, *balha* s ez a *ch* idővel *h* lett, mint az ősz magyar *ch* a *charmúl*, *choltát* sat. szókban. Továbbá a Nyelvőr XVII.483. lapján mondja ugyanő, hogy „valamint a németek új hangot tanultak meg a *journal*, *geniren*, *courage*-féle szók átvételével, ép úgy halljuk magyarul beszélőktől a német *ch* hangot a *monarchia*, *hierarchia* sat. szókban. De magától a Budapesti

Hirlaptól a kérdésnek legnagyobb, sőt úgy szólván egyedüli gyakorlati hivatól és terjesztőjétől is elfoghattam egyszer a szerkesztői üzenetek közt (1892. jan. 4.) egy magyarázatot, hogy a *χ* német *ch*, a magyarban hol *k*, hol *h* lesz; bajos azonban eldönteni, mikor az egyik, mikor a másik; a református iskolából kikerült urak *h*-t ejtenek, a katolikusok *k*-t vagy megfordítva. (A csere oly egyforma, hogy nem jegyezhettem meg magamnak elég erősen a sorrendet.)

A dolog tehát úgy áll, hogy mivel egyrészt egyaránt töröl metszett magyarok egymástól különbözően ejtik e hangot, másrészt egy pár szóban, mint *irha*, *balha* és talán *pléh*, *cseh*, *kohó* sat. elvitázhatatlanul *h*-t használunk, és ezen szavak meghonosultságához a kétségnek még árnyéka se férhet, sőt harmadszor a nyelvtörténet azt mutatja, hogy a *ch*-ből idővel úgy is *h* válik: azért a *h* ejtése látszik magyarosnak, a *k* pedig, ha vannak is mellette szóló példák, kétesebb hazafi marad.

Azonban én kegyetlennek érezném a tudománynak ezt az ítéletét a nyelvérzékem iránt és följebbezés helyett magam veszem elemzés alá indító okait s tételeit.

Mindenekelőtt a *journal* és *geniren* példájával magyarázott *monarchia*-féle ejtést kell kérdésünk körén kívül esőnek kijelentenünk; mert egy más, különben fontos nyelvbeli folyamatról, az *degen* hang eltanulásáról szól, mi pedig az eredeti állapotot, annak öntudatlan érzéklését s pótlását keressük. Bizonyos, hogy ez az eltanulás = germanizálás nehezebben harapóznék el, ha az átírásban nem tukmálnók boldogra boldogtalanra az eredeti hangot.

Más dolog a szerkesztőségnek és Fialowskynak megfigyelése. Ezek egyenest a magyar hangot keresik, csak hogy hitem szerint nem kifogástalan helyen. Ugyanis a katolikus és református iskolák különbsége csupán az iskolai dresszúra következménye, és semmi esetre se kényszer nélküli, önkéntelen megnyilatkozása a nyelv szellemének. Bármily zamatos magyarságúak különben azok a megfigyelt urak, kiejtésük lehet hogy csak két széjjelhuzó erőnek az eredője: a német-latin tanításé s a küzdő magyar nyelvérzéké; de mégis csak eredő az s nem egyenes iránya egyik törekvésnek se. Fialowsky megfigyelése pedig épen ezen küzdelem cselekvő, eldöntetlen pillanatában történt. A tanuló a maga torkának képessége szerint *k*-t ejtett, de a tanár ezzel nem volt megelegedve és nem fogadta el, ő hát minden esetre kerülni akarta a *k*-t, de egyelőre még csak a másik végletbe esett, a *h* ejtésébe. S a mi fő, ez a

megfigyelés nem is magyar beszéd folyamán, hanem német lecke alatt történt, s így nem lehet mind a két jelenségnek egyenlő joga az eredeti magyarsághoz.

Én tehát más utat választok, s a népnyelvet akarom megfigyelni, melyről legjobban föltehető, hogy külső kényszer nélkül a maga eredeti természetét követi; sőt itt is nem én magam akarom a megfigyelést tenni, mert talán elfogultságtól a saját véleményem javára tévesen foghatom föl a hangokat, hanem csak a mások följegyzéseit gyűjtöm össze. Nem nagyon nehéz a dolgom. A Nyelvőr kaszárnjai szavai s mesterműszavai közt, továbbá a 'Népköltési gyűjtemény' katonadalaiban oly számos idegen szóval találkozunk, hogy alig egy-két esetben kell általánosan ismert ejtésű szókkal, vagy saját följegyzéseimmel a példákat kiegészítenem. S e példákat nem adom összevissza keverve, hanem, és ezt tekintem a kérdés kulcsának, külön szedem a német, latin, görög példákat a szláv példáktól. A latin és görög *ch*-t mi úgy ejtjük, mint a németet, mert iskolai latin olvasásunk a közelmúltban egészen a német olvasáson alapult; pl. a hol a német *s*-t *sch*-nek ejti a köznyelv, ott a latin *s* is az volt a mi iskoláinkban, sőt sok helyütt még ma is az, és ennél fogva a görög χ és latin *ch* se lehetett egyéb nálunk, mint valamelyes német *ch*. A szláv *ch* azonban jelentékenyen különbözik a német *ch*-től és középhelyen áll a német *ch* és a magyar *h* közt. Ez tapasztalati tény, és természetessége semmi külön magyarázatra nem szorul, ha meggondoljuk, hogy pl. csak a magyar *ó* és a német hosszú *o* közt mily nagy különbség van.

Vegyük előbb a német *ch*-s példákat. Ezek közt a következő helyzetekben fordul elő a *ch*:

I. Szó elején, a) magánhangzó előtt: *kolera* (Népk. gy. I.315.), *kórus* (általánosan ismert szó); b) mássalhangzó előtt: *Krisztus*, *krónika*, *krisma*, *klór* (általánosan ismert szók).

II. Szó végén. 1) Rövid hangzó után, a) egy tagú szóban, tehát hangsúly után: *sukk* (Nyr. III.184. Veszprém): '7 sukkos abrincs' ném. *schuch*; *krakk* (V. Elek besztercei ref. lelkésztől halottam több ízben világosan így); *sakk*. Arany J. hátrahagyott műveiben a *Lech* vizét hol *Lek*, hol meg *Lekh* alakban írja. Úgy látszik, egyikkel se volt megelégedve. Vajjon nem nyugodott volna meg jobban a hallása, ha kissé nagyobb merészséggel *Lekk* alakban írta volna azt a bajszerző vizet? b) több tagú szókban, a hangsúlytól távol: *ánstik-ár*, ném. *einstich* (vö. *duplisó-ár*, Nyr. VIII.432. Debrecen). Az összetett szókat, ha mássalhangzón kezdő-

dik a második tag, pl. *flakhammer*, úgy tekintem, hogy ott szó közepén van a *ch*. 2) Hosszú vagy kettős hangzó után csak a köznyelvi *-eich* és *-euch* végzetre találtam példát: *osztrák*, *csapisztrák* (III.327), *csapisták* (VI.88). *Rák*: *Reich* tulajdonnév (XII.108), *rikták*: *richt'euch* (III.525), *dopetestrájk*: *doppelter streich* (III.328), *strajk* (VI.276), *riktájk* (VI.275), *riktáj* (III.186). Tudjuk, hogy az *eu* és *ei* közt maga a magyarországi német ejtés nem tesz különbséget, az *ájk* és *ák* eltérése meg viszont a német tájszólásokban is megvan. Ezen kettős alakok tehát nem magyarosítások, hanem külön-külön vannak a németből merítve. A *strajk* már alföldi, de egyúttal elég általános rövidítés. De mindezen különbségek nem tárgyunkon, a *ch* hangon jelentkeznek, s csak azért említem föl, mert világosan mutatják más hangokon azt, a mit a *ch*-ről is látni fogunk: hogy az átvevő nyelv nem bánik olyan tarka-barkán az idegen szókkal, mint első pillanatra tetszik, hanem a különbségek egyenest az eredetiből származnak. 3) Mássalhangzó után: *cvilik nadrág*: *swilch-hose* (XVII.283), *árkangyal* (Népk. gy. I.490), *arka angyal* (Nyr. IV.228. és V.71), *árki számár*. A *ch* megmarad *k*-nak, csak a mássalhangzótorlódást veti széllyel egy *a* vagy *i*. Ezek a példák azt is eldöntik, szabad-e a *monarchia*, *hierarchia*, *anarchia* szókban *h*-t tenni a *ch* helyébe.

III. Szó közepén: 1) olyanok, melyekben a köznyelvben ugyan szó közepére jutna a *ch*, de a tájéjtés szerint mégis utolsó hang, melyek így tulajdonkép az előbbi (II.) szakaszba tartoznak: *silbak*, *sirbak* (VI.276. III.328), *silbok* (III.185), *felsájk*: *feldseichen* (Népk. gy. II.186., a *s* bizonyára sajtóhiba *cs* helyett). 2) Hangzók között, a) rövidek közt: *sikker*, *rekken*: *teich-rechen* (Nyr. XIX.572); *pikszmokker* (VI.234), *pissmóker* (III.185. XVII.283), *pikssimóker* (VI.234), *pikssimakcr* (III.328), *pikssmoker* (V.331), *pissmogerá*: *macherei* (VI.234), *pikssmäjer* (V.331), *pissmäjer* (VI.234); *ánfakistrák*: *einfacher streich*, *ánfakistó*: *einfacher stoss* (III.327), *diákirom flastrom*: *emplastrum diachylum* (III.324), *mukhënya* ember: nagy termetű, *mächina?* (XII.187); *mokhër*: *macher?* (III.332).

Itt már több alakja van a *ch*-nak. *Kk* a hangsúly mellett hangzók közt, s akkor *pikszmokker* összetett szó az átvevőnek is; *k* a hangsúlytól távol, s akkor *pikssimaker* már csak egy szó. A *pissmóker* a hangsúlyos szótagban a mássalhangzó megrövidülését a magánhangzó megnyújtásával pótolja. A *pissmogerá* *g*-je vagy az *r* visszahatása alatt lágyult *k*-ból, vagy még inkább nép-

etimologia egy igen tréfásan találó igénkből; a *pissmájér* is nagyon csalogat egy ismeretes tulajdonnévvel a népetimológiás magyarázat felé, de a pattogós *k* oly messze esik a *j*-től, hogy ezt a tételt csak főnntartással állíthatjuk. Mindenesetre jó volna tudni, nem voltak-e azok az ezredek tótokkal is keverve, így a német szót nem vették volna első kézből, hanem tót altisztektől, kik maguk se valami jól tudnak németül. A *makhënya* származása nem egészen biztos előttem, az utána következő *mokhár* gúnynévé még kevésbé az.

b) Hosszú hangzók közt nem igen találtam példát. A rövid és hosszú közt volna a *ch* ebben: *ëkhó* (Nysz.), *ekhós szekér* (Vas. Újs. 1892. 547). De népies példám a visszhang-ekhóra nincs, a szekér ekhóját pedig nem tudom, mért kellene ebből származtatni. Így hát nem tudom, a *Richard Rikhárd* vagy *Rikárd*-e. Az egyetlen hely, hol népiesen találom írva: Cz.-F. *Rikárd*-ot ír. Hosszú és rövid közt, ha a *diákiromflastrom* és *pisemóker* szókat nem számítom, szintén nincs példám, a *parókiá*-ra nem akarok hivatkozni, a *srékelly* származását pedig nem ismerem. Fazekas szó, 'a macska, azaz a srékelly, vagy focstartó deszka' (Nyr. XVII. 526).

3) Mássalhangzók mellett a) orrhangok mellett: *Bakmony*: *Bachmann* (XII.108), *reknunkssfírer* (III.328). Ez a példa eldönti, helyes-e a *tehnika*-t rátukmálni a magyar ejtésre. A *reckumiroda*: (*rechnungskanzlei* XVII.283) népetimologia; b) egyéb, nem sziszegő hangok mellett: *vakparádé* (VI.326), *flakhammer*: *flachhammer*, kovács szó (I.333), *stikrádli* (I.282), *bakter*, *riktájk* és párjai (VI.275), *abriktóni*, *abriakter*, *kiriktóni* (VI.44), *Lik István*, *strichtángyér* (timár szó, XVII.287. írásból közölve), *hásznak*: *hausknecht* (III.474), *hapták*, *hopták*, *haptájk* (VI.183), *slikfájl*: *schlichte feile* (XIV.480); *rittig*: *richtig* (II.476), *retteg* (1245-ben még: *Rechteg* I. Nyr. IX.106.); c) sziszegők mellett, vagy hatásuk alatt: *vikssos bőr* (I.282), *viksléder bőr* (II.331), *vekszik* (apró faékek: váltók a szélmalomban VII.46), *piksmokker* (VI.234), *suviksz*, *subick*, *vakcimri*: *wachzimmer* (III.185), *fuksvanc*: *fuchs-schwanz* (asztalos szó III.383), *loksámi* (kovács szó I.333.), *rékssom*: *rechts um* (IV.239), *rekszpallért*: *rechts parirt* (III.328), *reckum* (VI.275), *reksó*: *rechts schaut* (III.186). A mint látjuk, sok minden változik egyik-másik szóban, de a *ch*-nak *k* voltát nem változtatja meg semmi, legföljebb kiszorul ez a *k* (*pisemóker*) vagy hasonul a hangsúly közelében (*rittig*).

Most tehát, miután szó elején, szó végén és szó közepén, mindenféle szomszédságban láttuk a német *ch*-t, diadalmasan ki-

mondhatnám, hogy ez a *ch* mindig *k*, még pedig hangsúly és rövid hangzó mellett hosszú (*sukk*), különben pedig rövid (*ekhó*), ha ki nem akarnák gúnyolni szabályomat a következő, szintén népies példák, melyeket eddig elhallgattam: *árhiváros* (Nyr. XVI. 308. az oláh *arhivaräs* etimonja), *cseh* (*czech*), *hehel* (*hecheln*), *kályha* (*kachel*), *kehely* (*kelch*), *koh*, *kohó*, *kóh*, *kó* (*koch*-?): *kohlapát*, *kohnyárs* (I.333), *kohópemet*, *kohópamacs* (VIII.479), *kohol* (*kochen*?), *Mihály* (*Michael*), *pléh*, *plé* (VIII.478), *peléh* (*blech*, IV. 236), *ropánt* (*rauchbank* XIV.480).

Ezek ép oly világosan bizonyítják a *h* ejtését, mint az előbbiek a *k*-t; s minthogy argumenta non numerantur, sed ponderantur, ezek az adatok, gondolja magában az olvasó, újra kirántják alólam a gyékényt. Én azonban épen nem érzem magamat fölsülve, s nyugodtan térek át a szláv *ch*-s példák elsorolására.

Nem szükség kimerítőnek lennem, csak Miklosich 'Magyar nyelvbeli szláv szók' című dolgozatát nézem végig (Nyr. XI). A szláv tudós *ch*-s alakból származtatja a következő szókat: *cseh* (*cseh* *čech*), *hiba* (cs. *chyba*), *hőrcsök* (tót *chrček*), *méh* (cs. *méch*), *mohar* (t. *muchar*), *nátha* (t. *nátcha*), *potroh* (or. *potroch*). Az eredmény mint látjuk egyszerű: mindenütt *h* van, és sohase találunk *k*-t a szláv *ch* helyén. S ha a fönt emlegetett *balha*, *haraszt*, *irha*, *marha*, *pohár* kölcsönvételeket tekintjük, ezek is mind szláv kölcsönvételek és az elősorolt példákat gazdagítják, eredetijük az egy *pohár* kivételével *ch*-s alak a tótban: *blcha*, *chrást*, *ircha*, *mrcha*.

Mily egyszerűvé válnék most a német példák közt talált *h*-s szóknak magyarázata, ha nem német, hanem szláv kölcsönvételeknek tekinthetnénk őket. S úgy is van, az egy *ropánt* kivételével mindeniket megtaláltam a legelső tót szótárban, melyet az illető szóknál fölcaptam (Bernolák: Lex.). De mielőtt a németnek látszó és a tótban megtalált szókat rendbe venném, a latinból vett *árhiváros*-t és a meg nem talált *ropánt*-ot kell elemeznem. Az *árhiváros* nem igazi adat, hanem csak az oláh *archivaräs* törzsszavául veszi föl Alexics, bizonyára az oláh *h* megértése végett (Nyr. XVI.308). Azonban az én nézetem szerint nem szükség azt hinni, hogy ez a *h* már a magyarban is épen ilyen volt, mert pl. a *Krisztus* is *Krisztosz*-nak hangzik oláhul, s így ha mindjárt a magyar alakot vette is át az oláh, ismerhette és érezhette ennek latin (t. i. rá nézve csak latin) eredetét is, és ennél fogva az ejtésben ahhoz is tartózkodhatott. A szó által jelölt fogalom s az a körülmény, hogy a példa a régiségben fordul elő, megengedi ezt

a föltevést. A mi a *ropánt* szót illeti, nemcsak a *ch* teljes el ejtése *k*-vá, vagy *h*-vá változtatás helyett, hanem az *au*-nak *o*-ra való változtatása is elleneszegül a *rauch*-ból való származtatásnak — különben is, minthogy se *k* se *h* hang nincs benne, ha nem bizonyít is semmit, de nem is cáfol.

A többi németnek látszó szók közül a *cseh*-et már Miklosich is egyenest az illető nemzet nyelvétől magyarázza. A *hehel* szó, melyet én ily ejtésben és csak igének ismerek (NySzót. *héhél*, *hehely*: der hechel; *héhell*, *hehél*: hecheln), Bernoláknál *česačka* 3) alatt van: ,héhél, héhelő... vulg. *hachla*‘. A *kályha* ugyanott *kachla*. Természetes, hogy a *kehely* is megvan: *kalich* vulg. *kaluch* alatt. A *koh* vagy *kohó*, melyet a NySzót. *kochó* alakban is idéz és minden szótár *schmelzofen*-nel fordít, már annyiban is nehezen magyarázható a német *koch* szóból, mert ez mint magában álló szó ily jelentéssel nem fordul elő. Bernolákban a tót *koch*: ,caminus tabulatus, rauchfang, deszka- vagy sövénykürtő, kémény‘. A magyar *kohó* a Csallóközben a. m. ,cső a tűzhelyben‘ (Nyr. I.280), ,rêr‘ (Nyr. XV. 555), tehát az, a mit Abaujban ,sütőnek‘ neveznek; Cz.-F. szerint a *kohó*: ,1) a kovács sat. műhelyekben a tűzhely v. tűzfészek, 2) épület, melyben az érces ásványokat tűz által megtisztítják‘. Így tehát a tót szó mind alakban mind jelentésben elég közel áll a magyarhoz. A *Mihály* tótul (B.) *Michal*, s ez jobban hasonlít a mi szavunkhoz, mint a német *Michael*. Ha még a *pléh*-et teljesen födő *plech*-et sorolom elő Bernolákból, minden példán igazoltam fönntebb kimondott tételemet, hogy a mely látszólagos német kölcsönszóban *h*-t ejtünk a *ch* helyén, az nem valóban német, hanem szláv kölcsönvétel.

A *h* mellett szóló harmadik tétel: a nyelvtörténeti *ch*: *h* és *k*: *h* változás, nem tartozik kérdésünk körébe, mert az ősmagyar *ch* értékét nem ismerjük.

Én tehát letehetem vándorbotomat s a céltérés érzetével foglalhatom össze kirándulásom tapasztalását, hogy a magyarban a német *ch* *k*-vá, a szláv *ch* *h*-vá lesz, s a német, latin és görög szók *ch* hangjának *h*-val való átírása csak azon tévedés következménye lehet, melyet az a körülmény szült, hogy pár németnek látszó szót eredeti német átvételnek tekintettek, holott azokat tulajdonkép a tótból vettük át.

KALMÁR ELÉK.

FORDÍTÓINK MAGYARSÁGA.

Olyan mint mostoha évszakban a fa gyümölcse; akad közte elvétve itt-ott egy piros, eleven színű, egészséges is, tele lével és zamattal; de a legtöbbje töpörödött bőrű, összeaszott, férges és fanyar s mint a Halotti Beszéd mondja, uly keserűv öz vize, hogy öz turchut mige szokasztja. Hasonlat nélkül: van fordítóink közt, a régi gárda jelesbjeit nem számítva, egynehány, számra kicsiny had, a kiket méltó elismerés illet meg, s a kik kellő gonddal s dicséretes eredménnyel végzik munkájukat; de a nagy rész majdnem kivétel nélkül azoknak sorából kerül elő, a kiknél az ily munka teljesítésére megkivántató előkészültség nagy mértékben hiányzik, de a kik mindamellett, a mily hiányos és fogyatékos nyelvbeli ismeretekkel, ép annyi magabizakodó könnyedséggel fognak bele néha nagyon is nehéz föladatuk megoldásába.

Nem régiben egy füzetke akadt a kezembe, H e y s e Pál „Két rab” című elbeszélése. Németből fordította, mint a címlap mondja, R. M. Megvallom, nem valami nagy kedvvel fogtam olvasásába, mert már egypárszor megtörtént velem, hogy a hány német regény vagy novellába kezdtem, mindannyit alig felénél abba kellett hagynom. Ez egyszer azonban kivétellel találkoztam, a kis elbeszélés minden egyszerűsége mellett is oly vonzó és érdekes, a jellemfestés annyira igaz és hű, hogy mindvégig lekötve tartja figyelmünket s meglelégedve tesszük le a füzetkét kezünkől. Mind e dicséret azonban egyedül és kizáróan a szerző rovására esik s belőle a fordító számára a legcsekélyebb rész se jut ki. Olyan érettségi dolgozatféle benyomását teszi ránk az egész. A fordító beszél magyarul, s úgy látszik beszél, vagy legalább elég jól ért németül is; de hogy miben különbözik az egyik nyelv a másiktól, melyek emennek s amannak sajátosságai, a melyeket a fordítónak ki kell egyeztetnie egymással, arról neki fogalma sincs. Mint a deákgyerek szokott az iskolában, ha egy hosszabb periodussal áll szemközt, végig se olvassa az egészet, hanem meggy mondatról mondatra s meggy szóról szóra; fordítónk is hasonlóképp cselekszik. A hol az eredeti megszakasztja a főmondatot, hogy egy vagy több melléktagot csatoljon hozzá, ő is nyomról nyomra követi, akár egyezik akár nem a magyar mondattagolás természetével. S ez az eredetihez való hű, szolgai ragaszkodás, a magyaros fordulatoknak, eredeti kifejezéseknek és szólásoknak hiánya annyira idegen-

szerűvé teszi az egész fordítást, hogy magyarsága legnagyobbrészt alig áll egyébből, mint a szavakból.

Ez ítéletünknek igazoló tanúi gyanánt szolgáljanak a következő mutatványok.

Megtalálható benne az új magyar nyelvnek majdnem minden fölkapott s a hivatalos ajkakon járatos szava s izetlen cikornyája: *kedély, kedélyes, képes, képez, eszköz, nélkülöz, fivér, nővér, bizalomteljes, vérszegény, túlerős*. Neki például „Atyánknak m o r d k e d v e (házsártos természete) megkeserítette magának is nekünk is az életet” új magyar nyelven így van helyesebben mondva: „Atyám *kedélyhangulata* (gemütsstimmung) elkeseríté magának és nekünk is az életét” (30. l.). — Hasonlóképen „Mikor átöltözködésemhez h o z z á f o g t a m’ új magyarosan így van jól: „Mikor ezen átöltözködést *eszközöltem*: vornahm (56). Ismét: „Hogy lehetne a visszavonulást legjobban *eszközölni*” (79). — E mondatot meg: „die das ihrige nicht entbehren könnten”, így fordítja: „kik sajátjokat nem *nélkülözhetik*” (26); ezt a magyarul tudó így mondaná: a kiknek maguknak is s z ü k s é g ü k v a n arra, a mijük van. — Alig van a művelt osztályok nyelvének gyakrabban forgatott két szava, mint a *fivér* és *nővér*; divatossá főképen, mint Faludi nevezi őket, a patyolatos rend tette, a kiknek különösen már úgy húsz éven fölül kelletlenül esik az *öcsém* és *hugom* szót ajkukra venni. Fordítónknak tollára azonban nem ebből az okból kerültek, hanem mivel a németnek se *bátyja, öccse*, se *nénje, huga* nincs; a mit tehát így kellett volna mondania: „Mi különbség van egy t e s t v é r s egy kedves csókja között”, továbbá: „Négy évvel fiatalabb *hugom*”, azt így találjuk fordítva: „Mi különbség van a *fivéri* és szerelmes csók között (45). *Nővérem*, négy évvel fiatalabb nálam” (29). — Német kaptára szabott szerkezetek még a következők: „Szólt a legény *szolgálatkészen*”: diensteifrig (4). Az ifjú *tisztelteljes* (respektvoll) meghajlással megállt (28). Sápadt voltam és *vérszegény*: blutarm (31). *Túlerősen* (zu heftig) háborogtak szívemben az érzelmek” (56).

S ezek a fonákságok annyira lelkéhez vannak forrva, s úgy meggyökereztek fordítónk elméjében, hogy még akkor is pazarul alkalmazza, a mikor még azt se lehet mondani, hogy az eredeti kényszerítette reá. Ilyenek: „Blazírt *kedélyű* néző”: ein b l a s i r t e r zuschauer (14). „*Kedélyesen* étkeztünk”: wir haben h e i t e r getafelt (74). „A ki *képes* mozogni”: der sich bewegen k a n n (24). „Leány, ki atyjával mint egy idegennel *képes* bánni”: eine tochter,

die mit ihrem vater wie mit einem fremden umgehen k a n n (37). ,Más leányok atyjoknak támaszát *képezik*: tőchter in meinem alter sind die stütze ihres vaters (35). ,*Eröteljes*, de halovány arc: kräftige aber blasse wangen (20), ,A nő *bizalomteljes* lett és vállalkozó: sie war z u v e r s i c h t l i c h und unternehmend geworden (66). ,Az ajkak nyomása *vágyteli* volt: der druck der lippen war b e g e h r l i c h (45).

Találunk még két, teljesen új szót is, a mellyel fordítónk nyelvünk szókincsét meggazdagította. Ezek: *karbékó*: handschellen (22) és: *orrszárnyak*: nasenflügel (20). Azok közé tartoznak ezek is, a melyekre, ha a ,pallérozott' jelzőt meg akarja érdemelni: neologusaink állítása szerint nyelvünknek okvetetlenül szüksége van; mert *kési bilincs* és *orrcimpa* paraszti szók.

A mi különben föltűnően idegenszerűvé s visszatetszővé teszi a fordítást, az a mondatoknak olyszzerű tagolása, a mellyel a magyaros nyelvérzék egyáltalában nem tud megbarátkozni. Egy-kettőt ezek közül is bemutatunk. ,E közben egy melléklépcsőhöz került, *melyen* azon hiedelemben, hogy minden lépcső utóvégre a szabadba vezet gondolataiba mindjobban mélyedve, *lefelé haladt*' (7). Egyetlen tollvonással segíthetni e szaggatottságon; csupán a relatív mondatot kell főmondattá átalakítanom: ,Egy melléklépcsőhöz került, s azon hiedelemben, hogy lefelé haladt r a j t a.' — ,Csak mikor az öregebbik sógor, mialatt a fiatalabbik capitalisnak találta a gondolatot, aggodalmát nyilvánítá, hogy az éltesebb hölgyek az elkülönítést még talán rosszabb néven találnák venni, mint a fiatalabbak csak akkor állt el a vőlegény ötletétől' (10). Hogy kerekded legyen, csupán a mondatok rendjén kell egy-két változtatást tennem: ,A vőlegény ez indítványáról, a melyet ifjabbik sógora capitalisnak talált, csak akkor mondott le, a mikor az idősebbik abbeli aggodalmát nyilvánítá, hogy a különválást a hölgyek közül az éltesebbek még inkább rossz néven vehetnék, mint a fiatalok.' — ,Mindez a földszint félhomályában s miután az utolsó padban ült, senkinek sem tűnt fel, csak szomszédnőjének' (14). Ekként módosítanám ,Mindez azonban, minthogy az utolsó padban ültek s különben a földszinten uralkodó félhomály miatt, senkinek se tűnt föl, csupán szomszédnőjének.' — ,Egy házberendezésből (von einer hauserrichtung), melyet a boldogult sok év előtt (die der selige vor vielen jahren angeschafft), mikor nősülési szándékai voltak, hozatott (da er auf freiersfüssen gegangen), még a java (sei noch das meiste) miután az egész dologból semmi sem lett (da sich die sache wieder

zerschlagen), használatlanul, sőt kibontatlanul hever a szekrényekben': ungebraucht, ja unausgepackt in sckränken und commoden vorhanden (65). E dirib-darabolt, össze-visszakuszált mondatszöveget szükségkép föl kell bontani, ha gördülékenyebbé, könnyen érthetővé s világossá akarjuk tenni — körülbelül ilyformán: 'A megboldogult sok év előtt, a mikor még nősülő szándékkal háztűz-nézni járogatott, egy teljes lakást rendezett be és szerelt föl. Minthogy azonban a terve füstbe ment, a fölszerelésnek legjava része használatlanul, sőt kibontatlanul most is ott hever a szekrényekben'.

Különösen bántó és fülsértő az a visszaélés, a melyet újabbi időben német fordítóink kezdenek meghonosítani s a mely a kizáró *csak* s a tagadó *sem* szócskának vonatkozó tagjuktól való elválasztásában áll. Ebből a fonákságból is juttat egyet-kettőt olvasóinak a 'Két rab' fordítója: 'Kinyilatkoztatám elhatározásomat, hogy tőle soha többé egy falat kenyeret el nem fogadok, *csak*, hogy a feltűnést kikerüljem, *hajlékot a házában*': erklärte ich ihm meinen entschluss, nicht einen bissen brod je wieder von ihm anzunehmen, n u r, um das aufsehen zu vermeiden, d a s o b d a c h i n s e i n e m h a u s e' (36). Így magyarul nem lehet beszélni; szükségkép változtatni kell rajta s a változtatás ilyenforma lehet: Kinyilatkoztatám, hogy tőle soha többé egy falatot el nem fogadok, c s u p á n l a k á s o n maradok nála s ezt is csak azért, hogy minden föltűnést kikerüljek. 'A szolgaszemélyzet *csak nehezen* és veszélyeztetve azt, a mit hordoztak, *tudtak* a vendégek között áthatalni': die dienstbaren geister k o n n t e n s i c h n u r m i t m ü h e u n d g e f a h r f ü r d a s, w a s s i e t r u g e n, z w i s c h e n d e n g ä s t e n d u r c h w i n d e n (78). Helyesebben így: A szolgaszemélyzet csak nagy nehezen s csupán a kezében vitt tárgyak veszélyeztetésével tudott a vendégek közt keresztülvergődni. — 'És mikor végre egyedül volt *sem gondolt* arra, hogy letegye kis fekete kalapját': A u c h n a c h d e m s i e a l l e i n g e l a s s e n w a r, d a c h t e s i e n o c h n i c h t d a r a n, d e n k l e i n e n s c h w a r z e n h u t a b z u n e h m e n (6). Magyarul: S mikor végre magára maradt, még a k k o r s e gondolt rá, hogy letegye kis fekete kalapját.

Hogy nyelvérzék dolgában a sors fölötte mostohán bánt el fordítóinkkal, semmi se bizonyítja hathatósabban, mint az, hogy lépten-nyomon bukdácsol s a szórend ellen egyik botlást a másik után követi el. Idevaló vétségeinek két fajtát különböztethetjük meg. Az egyik a mondattagoknak olyatén elhelyezése, a minő a német

nyelvnek a sajátja. Ide tartozik különösen, hogy állító főmondatban az alanyt nyomban követi az állítmány. Idevágó botlások: *Die träumerin verfolgte den weg, der nach der steinernen brücke, wieder zur stadt zurückführte und merkte auf die veränderungen, die in den letzten jahren mit ihnen geschehen waren: A merengő tovább haladt azon az úton, mely a kőhídon át a városba visszavezetett és figyelt azon változásokra, melyek az utóbbi években történtek* (12). *Einige sterne standen schon am himmel, eine blasse mondsichel hing überm wald und rings war eine tiefe stille: Néhány csillag ragyogott már az égen, halványan csüggött a hold sarlója az erdő fölött s mély volt a csend köröskörül* (21) — helyesen: *Az égen már néhány csillag ragyogott, az erdő fölött halványan csüggött a hold sarlója s köröskörül mély csend uralkodott.* — Botlásainak nagyobb száma azonban más rovásra esik; vagy arra, hogy eredetileg ép nyelvérzékét az iskola rontotta meg, vagy pedig, hogy anyanyelve nem a magyar, hanem későbbi korban sajátította el. Szórendi vétségeinek nagy számát nem idézhetjük, elég lesz, ha néhány szemelvényt mutatunk be a hosszú sorozatból: *„Hány leány hagyná el a helyet, a hol él, ha csak egy kis tőke fölött rendelkeznék”* (26) — helyesen: *Hány leány elhagyná...* *„Mindketten némán néztek a folyóba, melynek síma tükrét a hold fénye beüzösni kezdte”* (27) — jól: *bekezdte ezüszözni.* *„Most, hogy kikosaraztam, a kapitány mindinkább látsott kibékülni a gondolattal”* (36) — helyesen: *mindinkább ki látszott békülni...* *„A nő kísérőjét már-már köszöntés nélkül otthagyni készült”* (44) — magyaros szórenddel: *köszöntés nélkül készült otthagyni...* *„Klára, ha csak meghallgatni akarnál”* (103) — jól: *ha csak megakarnál hallgatni...* *„Mint-hogy a hölgy azonnal nyugalomra térni akart”* (107) — helyesen: *nyugalomra akart térni.*

Némelyek talán megakadnak azon, hogy egy kevésbé fontos s még csak nem is eredeti művel s egy ismeretlen s hozzá még talán egészen kezdő íróval nagyon is részletesen foglalkoztam. Nem szabad azonban felednünk, hogy a mi nyelvünk épségére és tisztaságára tartozik, semmi sem oly csekély és jelentéktelen, hogy komoly figyelmünket meg ne érdemelné. Ez esetben azon kívül még egy más, nem kevésbé fontos mozzanat is ajánlatossá tette a vele való tüzetesebb foglalkozást, az tudniillik, hogy az elbeszélés az *„Olcsó könyvtár”* sorozatában jelent meg, a mely pedig, a mint választott címe is mutatja, a kevésbé műveltek számára van

szerkesztve; közönségünknek pedig épen ez a része az, a mely eddiglen még legépebben megőrizte nyelvértékét. Ha tehát nem kívánjuk, hogy a nyelvromlás általánossá váljon, hogy a nép alsó rétegeibe is utat törjön magának, jó eleve kell, még mielőtt a baj elharapóznék, figyelmeztetnünk az intézőket, hogy válasszák meg jól embereiket, a kikre egy ily mű földolgozását bízzák, s mint-hogy az újabb idők tapasztalata e tekintetben sok visszaélést hozott napfényre, ne bízzanak meg senkiben, hanem a kellő ellenőrzést gyakorolni szoros kötelességüknek tartsák.

SZARVAS GÁBOR.

AZ ÚJ TÁJSZÓTÁR.

A M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottsága 1884 végén elhatározta, hogy új Tájszótárt ad ki, és szerkesztésével engem bízott meg. A következő év elején hozzá fogtam a nyomtatásban megjelent népnyelvi közlemények földolgozásához, vagyis a tájszavak összeírásához, s azóta szakadatlanul folytattam az adatgyűjtést és folytatom máig is. Földolgoztam a Hunfalvy Magyar Nyelvészetét, a Nyelvtudományi Közleményeket, az egész Magyar Nyelvőrt, Erdélyi János, Kriza, Arany-Gyulai, Kálmány Lajos népköltési gyűjteményét, Herman Ottó Halászat Könyvét és a régi Tájszótárt. Nyomtatott forrásaim közül ezek a legfőbbek. Ezeken kívül több nagyobb kézirati gyűjteményhez is hozzá jutottam; ilyenek a régi Tájszótárnak el nem készült második kötetébe szánt tájszó-gyűjtemények, Kriza hagyatéka, Györffy Iván tetemes székely szógyűjteménye, Csaplár Benedek, Király Pál és mások gyűjteménye; ezekhez járultak még az ismerőseimtől és egyetemi hallgatóimtól kapott egyes adatok és végül a magam gyűjtései. Ezekből került ki az új Tájszótár anyaga, a mely n y o l c v a n e z e r n é l t ö b b adatból áll. Most immár az egész anyag rendbe van szedve és a szerkesztés munkája is annyira haladt, hogy a jövő év elején megkezdhetem a szótár kiadását.

Az új Tájszótár tartalma a következő lesz: 1) t u l a j d o n k é p e n i t á j s z a v a k, a melyek a köznyelvben teljesen ismeretlenek és csak a nyelvjárásokban fordulnak elő, pl. *abajdoc*, *abajdok*, *abora*, *acintos*, *adaj*, *áglál*, *ajang*, *barkács*, *bütü*, *cábár*, *cuca*; 2) j e l e n t é s b e l i t á j s z a v a k, a melyek a köznyelvben is megvannak, de a nyelvjárásokban a köznyelvitől különböző

jelentésük van, pl. *aggódik* : túróvá képződik; *alkalom* : alku, egyezés; *állat* : testalkat, termet, növés, állás; *apró* : himlő, kanyaró; *alacsony* : alávaló, aljas, bectelen; *beszéd* : mese; 3) a l a k s z e r i n t i t á j s z a v a k, vagyis a köznyelvi szavaknak olyan hangalaki változatai, a melyek az illető nyelvjárásnak rendes és szabályba foglalható hangalaki eltérésén és sajátságain kívül állanak, pl. c s a l á n : *csalány*, *csana*, *csanál*, *csanár*, *csénál*, *csihány*, *csilán*, *csindál*, *csóvány*, *szillán* sat.

Ezek teszik a szótár fő részét, a mely után külön-külön jegyzékbe foglalva következnek : a d a j k a n y e l v (gyermeknyelv) szavai, a k e r e s z t n e v e k nyelvjárási változatai, az á l l a t o k tulajdonnevei, és az á l l a t h i v o g a t ó és ű z ő s z a v a k.

Nem lesznek benne a szótárban : 1) a kiolvasásokban, találós mesékben, gyermekversikékben sat. előforduló é r t e l m e t l e n szavak, pl. *zábordom-zábordom*, *dibin-dobondáré*, *gyittes-gyattos*, *bimboró*, *didánom*; 2) a meg nem honosodott idegen szavak, a melyeknek népnyelvbeli alakja csak a h i b á s k i e j t é s n e k tulajdonítandó, pl. *gyepitáció* : deputáció, *gyenegyóliu* : genealogia : ilyenek különösen a kaszárnyai szavak, pl. *dinstisprémia* : dienstesprämie, *felibung* : feldübung, *kopószter* : kopfpolster. Ezek közül csak a következők lesznek benne a szótárban : a) a félig-meddig meghonosodottak, pl. *lénung*, *silbak*; b) a magyaros végzettel vagy képzővel ellátottak, pl. *frajbiligos* : freiwilliger, *sálka* : schale; c) a népetimologia termékei, pl. *délibarátom* : deliberatum, *capistráng* : zapfenstreich, *almarászó* : armer reisender, *vasparádé* : waschapparate, *babilon* : pavillon, *tagravert* : tagrapport, *árvalajbi* : ärmelleibel.

A szótár berendezése a következő lesz. A m u t a t ó s z ó k a t köznyelvi alakjukban teszem ki; a nyelvjárási alakok a mutató szó után rekeszjelek között betűrendben következnek, s mindegyik után kiteszem az előfordulás helyét és a forrást. Ha a szó csakis a nyelvjárásokban él, és több alakja van, akkor a legelterjedtebb (vagy ha ezt meg nem lehet állapítani, a legeredetibbnek tartható) alak a mutató szó, s ez után következnek betűrendben a többiek. A mely szó vagy alak több vidéken járatos, annál az előfordulás minden egyes helyét kiteszem, hogy a szó vagy alak elterjedtsége kitűnjék. A hovávalóságot a Balassa-féle nyelvjárás-felosztás sorrendjében mutatom ki.

A mutató szó után következő változatokat könnyebb megtalálás céljából a szótár végén külön szómutatóban állítom össze; így aztán a szótár forgatója tudni fogja, hogy pl. a *divák*, *gyák*.

gyeák, gyiák alakokat a *děák* —, a *dohott* szót pedig a *degett* mutató szó alatt találja meg.

Az etimologiai rendezést mellőztem, vagyis a származékszókat nem az alapszavuk után csoportosítottam, hanem mindegyiket mint külön mutató szót a maga betűrendi helyére iktattam be; így pl. egymás után következnek: *dob, doba, dobár, dobass, dobban, dobi, dobog, dobogál, dobogtat, dobolód-ik, dobontató* sat.

Az összetett szavakat előtagjuknál sorolom elő, vagyis az illető egyszerű mutató szóhoz fogom; csakis az igekötős igéket és igenévi származékaikat teszem oda, a hová az utótagjuk tartozik, pl. az *apacs-kő, apró-köte, arany-málingó* mutató szava: *apacs, apró, arany*; ellenben *még-bókláz, el-ár, még-arcol* mutató szava *bókláz, ár, arcol*. Ha az összetétel utótagja maga is tájszó, azt is külön beiktatom a maga helyére.

Az egyes cikkelyek berendezése a következő: 1) az alakszerinti tájszavaknál: a) a mutató szó, b) változatai, mindegyik után kitéve az előfordulás helye és a forrás; ezeknél értelmezésre nincsen szükség, mert a mutató szó köznyelvi lévén, jelentése úgyis ösmeretes.

2) A tulajdonképeni és a jelentésbeli tájszavaknál: a) a mutató szó, b) változatai, mindegyik után kitéve az előfordulás helye és a forrás; c) a jelentés vagy a jelentések fejlődésük sorrendjében, mindegyik után megint kitéve az előfordulás helye meg a forrás. Ha a szónak többféle alakja és egyszersmind többféle jelentése is van, s ezek az alakok szerint oszlanak meg, a jelentés elé kiteszem az illető alakot is.

A különféle népnyelvi közleményekben előforduló értelmezéseket összevonom, összeegyeztetem és szabatos rövidséggel iparkodom kifejezni. A hol a jelentés megvilágítására szükséges, példamondatokat is idézek, ha tehetem. Sajnos, hogy sokszor nem tehetem, mert nincs honnan vennem. A szólások és a közmondások külön szakaszban követik az illető szót.

A források közül a legfőbbeket és leggyakrabban előfordulókat a szokásos rövidítéssel idézem (Nyr., NyK., MNy., Tsz., Vadr.); a kéziratból vagy szóbeli közlésből vett adatok mellé a gyűjtő v. közlő nevét teszem ki.

Az új Tájszótár a régitől nem csak abban fog különbözni, hogy sokkal tartalmasabb lesz (körülbelül százötven sűrűn nyomott nagy alakú ívre fog terjedni) és jobban lesz berendezve, hanem egyébben is. A régi Tájszótár igen becses, de teljesen kri-

tílkátlan betűrendes adattár, a melyben egyszerűen le vannak nyomtatva a beküldött és a betűrendbe szedett adatok; se az összetartozó változatok nincsenek együvé foglalva, se a jelentések nincsenek rendezve, összeegyeztetve, se egyáltalában nincsen benne semmi nyoma a kritikának. De ezt nem is kívánta senki a régi Tájszótár szerkesztőjétől, Kecskeméti Csapó Dánieltől, s én se gáncsképen említtem. Az új Tájszótár tervszerűen rendezett és kritikával szerkesztett munka lesz.

A Nyelvtörténeti Szótár szerkesztői elpanaszolják a bevezetésükben azt a sok bajt, akadékot és bosszúságot, a melyet az adatok összeíróinak némelyike másolói hibáival és némelykor mulatságos baklövéseivel szerzett nekik. Nekem is van elég fölpanaszolni valóm, mert a nyelvjárási adatok gyűjtői és közlői között akadnak megbízhatatlanok, fölszinesek, értelmetlenek és naivok is; olyanok, a kik fél füllel hallottak valamely szót és se helyesen leírni, se a jelentését helyesen megállapítani nem tudják; a kik a szónak nyelvjárási alakját egész nyugodt lélekkel köznyelvire változtatják, s a szónak valamely esetleges alkalmazását tulajdonképeni jelentéséül tüntetik föl, vagy pedig a hallott mondatból teljesen helytelenül állapítják meg a szó alakját és jelentését. Az egyik szerint a *csalamádé* t ű s k é s s z é n a, pedig nem az, hanem sűrűvetett takarmánykukorica vagy általában zöld takarmány (takarmány-árpa v. rozs; búkkönyös zab; együtt elvetett kukorica, búkköny és zab). A másiknak *condra* a. m. g a t y a, pedig jelent sok minden egyebet: darócot, daróc-fölöltöt, ringy-rongy ruhát, ringyót, pajkos kis leányt sat, csak épen gatyát nem. A harmadiknak *cinkus vásári cikk* (nyilván azért, mert *cinkus-bíró* = vásár-bíró), pedig a *cinkus*, a melyet ő hallott, m a r h a p a s s z u s t jelent. A negyedik a *bánya-gödört* r u c a c s ú s z t a t ó-nak értelmezi, pedig az valójában olyan gödör, a melyből vályogot, sárga földet v. homokot szednek ki. Az ötödik azt hallotta, hogy *csökfe nő* (azaz c s ö k v e n ő = növéseben megakad) a gyerök', és megcsinálta belőle a *csökfenől* igét. A hatodiknak azt mondta valaki a 'hogyan van?' kérdésre: *alig* vagyok', és sietett följegyezni, hogy *alig* = g y e n g é l k e d ő. És így tovább akárhány. (Ha ez a gyűjtő a Székelyföldön jár s az éjjel-nappal ingben-gatyában levő székely atyafitól hallja ezt a tréfás mondást: 'Ad ide a kalapomot mög a pipámat, had ötözzek fő!' — bizonyára azt írja a jegyzőkönyvébe, hogy a székelyeknél a *pipa* valami ruhaféle.)

A sajtóhibák is megtréfálhatják az embert. Azt olvasom pl.

egy mesében: *budakodom*; ez az alak egymagában állván, gyanúnak tetszik, azért kérdést intézek a közlőhöz, és kiderül, hogy a gyanúm alapos volt, mert az a furcsa szó nem egyéb, mint *buslakodom*. De azért nem mind hiba, a mi első tekintetre annak látszik. Pl. a meregető edényt, meregető csöbröt jelentő *cserpák* mellett, a melyre épen tizenkét adatom van, előfordul egyetlenegyszer *cserpál*. Az ember majdnem bizonyosra merné venni, hogy sajtóhiba; de nem az, mert az ószl. *črūpalo* 'haustrum', or. *čerpalo*, cseh *čerpadlo* tanúbizonysága szerint a *cserpál* alak bizony mégis igaz kamarán költ.

Egy szóval, bizony akadémikus munka ez, s ovatosság és kritika kell hozzá. A magyarázat nélkül közölt textusokból, az egyszer kevés szavú, másszor bőbeszédű, egymástól eltérő és sokszor ellenmondó értelmezésekből akárhány esetben nem könnyű kivenni a szó igazi jelentését. A mi érthetetlen, gyanús vagy kétséges, annak utána kell járnom v. tudakozódnom, hogy megbizonyosodjam felőle. S nem rajtam múlik, ha minden fáradozásom, fejtörésem, utánajárásom, tudakozódásom eredményeként a szótárban itt-ott mégse kerülhet bele egyéb, mint egy kérdőjel, a mely azt jelenti, hogy 'kétséges' vagy 'nem tudom'.

Végül még egyet. Az új Tájszótárra sokan azt fogják mondani: nem teljes; nincs meg benne minden tájszó, se a benne levőknek minden jelentésük. És igazuk lesz. Ezért azonban a hozzáértők előtt nem kell magamat mentegetnem, mert azok tudják, hogy a nemteljesség közös fogyatkozása a világ valamennyi szótárának, nem véve ki azokat se, a melyeknek címlapján ott büszkélkedik a 'teljes' szó. Teljes szótárát csak holt nyelvnek lehet megírni. A ki valamely élő nyelvnek akarná megszerkeszteni a teljes szótárát, az a Danaidák vagy Sisyphus munkájára vállalkoznék. Annak a kornak az elkövetkezését pedig, a melyben a magyar nyelvnek meg lehet majd írni a teljes szótárát, ne kívánja senki!

Legközelebb mutatványt is közlünk az új Tájszótárból.

SZINNYEI JÓZSEF.

A PALÓC NYELVJÁRÁS.

IV. Mondattani sajátosságok.

A nyelvjárások ismertetői rendszeren igen szűkmarkúlag járnak el a köznyelvtől eltérő mondattani sajátságok fejtegetésében. Valóban ezek kevesebb számmal is vannak minden nyelvjárásban,

mint a hangi és alaki eltérések. Ennek oka talán abban rejlik, hogy a logikailag megalkotott mondatszerkezet sokkal kevésbé van kitéve az átváltoztatásnak és romlásnak, mint az egyes hangok és alakok. E tapasztalat azonban még korántsem bizonyítja azt, hogy a nyelvjárások mondattanában a köznyelvvel való lényeges megegyezés mellett fontos eltérések is ne fordulhatnának elő, s csakugyan illetően sajátságokban nagyobb nyelvjárásaink — s köztük talán első sorban a palóc — eléggé bővelkednek.

Nyelvjárásunknak a köznyelvtől eltérő mondattani sajátságai előfordulhatnak vagy a mondaton belül ennek egyes részei között, vagy pedig a mondatok összekapcsolása alkalmával; röviden: a mondatrészek között és az összetett mondatokban.

1. §. Mondatrészek.

1. **A l a n y.** Az általános alanyt a palóc nyelvjárás a szoktnál gyakrabban fejezi ki az *ember* szóval, pl. *Szeretnyi kell az embernek az szülőköt. Mics (mit) csinállyék vele az ember? As (azt) se tuggy' (tudja) az ember, hogy hova legyen az ilyen úri helyenn.* Sokszor meg az ilyen alany helyett a második személyű kifejezés járja, pl. *Ha nem gyűtesz (gyűjtesz), nem is észél. Üthedd má annak botval any nyomát. Aggyinný (addig) nyútókoggy, a meggyig ap pokrác ér. Aggy szállást at tótnak, kiver a házbaó (XIX.313).* Legszokottabb a 2. személyűnek illetően használata a közmondásos szólamokban.

Gyakran elmarad az alany nyelvjárásunkban az olyan igék mellett is, melyek a köznyelvben rendesen személyes alannal járatosak, pl. *hanyat (hányat) ütött (t. i. az óra), — szemetél, szemzik, szemökézik v. csöpörög (esni kezd az eső), — olvad (a hó), a hegyekbe m'en (még) nem olvad, — enged (a fagy), mi felén (felénk) m'en (még) nem enged, — süt (a nap), süt-é most? süt bion erős-senn, csakúgy éget.*

2. **Á l l í t m á n y.** Az igei állítmány az alannal személyben és számban rendesen megegyezik; nyelvjárásunk azonban az e g y e s számú alany mellett is gyakran használ t ö b b e s számú állítmányt, ha az alany gyűjtő név, különösen pedig, ha az állítmánybeli cselekvés több személlyel közös, pl. *odaki (kint) legelnek mind az egész nyáj, mind az egész Szaladó-had odavannak (nincsenek otthon), — apám ab bátyámmal vadásznyi mentek, nagyo haragszonak eggyik am másikára, hogy veszekénnek eggyik am másikával, ütyik-verik eggyik am másikát.* A több személyhez

intézett megszólításokban a *tetszik* és *méltóztatik* ige szintén többes számban áll, pl. *uraim, tessének leülnyi, tessének idannyi* (ide adni). — *méltóztatassonak az urak besétálnyi, méltóztatassonak bírák uraimék helyet foglalnyi.*

Az állítmány, ha több egyes számú alany van és ezek személynevek, rendszeren többes számban áll, pl. *Katyi, Pësta, János mind ott vótak v. elutastak.* Egyéb esetekben több egyes számú alany mellett az állítmány egyes számban marad, pl. *Tisza, Duna kiöntött. Apám, anyám, feleségem meghalt. Hegy, vögy, rét, mező telyi van lármával.* (Vö. XIX.313.) Így a népdal egyik változatában is:

*Zúg az erdő, berék, mező;
Vallyon ki zúgattya?
Talán bizony az én rócsám
Al lovát itattya.*

Kivétel nélkül áll e szabály különösen akkor, ha az alanyok elvont főnevek, pl. *Szépség még (még) fiatalság hamar elmúlyik. Böcsöllet még (még) jószág díszítyi leginkább az embért.*

Itt kell még megemlékeznem az állítmánynak a módhatározó igenévvvel s a *létige* egyes alakjaival néha szokásos kifejezéséről. Meg kell azonban jegyezni, hogy nyelvjárásunkban e kapcsolat csakis a határozatlan alanyos szerkezetekben s egyedül cselekvő átható igékkel jön elé; még pedig a köznyelvben is szokásos *van* és *volt* igékkel járó szerkesztés (*van v. volt mondva*) gyakoribb, míg a *lesz* és *lett* alakokkal való összeköttetés nagyon ritka. Jelöli pedig ilyenkor a *van* és *volt* a cselekvésnek egyszerű meglétét vagy elmúltát; a *lesz* és *lett* ellenben a jövőben vagy multban hosszasabban tartó cselekvés kijelentésére szolgál. Példák: *ez ad dolog meg van írva — ez is még vót írva* (de most már nincs); *így lessz elintézve ap pēr — így lett osstan* (azután) *megállapítva at tagosítás.*

Ez utóbbi szerkezetet — mint már mondtam — nyelvjárásunk csak igen ritkán használja, de azért ezt helytelennek s idegenszerűnek mondani alig lehet, annál kevésbbé, mert benne a cselekvésnek — mint láttuk — egészen másnemű árnyalata tükröződik vissza, mint a megfelelő cselekvő igealakokban. Ezek a cselekvésnek bekövetkezését (*el fogják intézni a pērt*) vagy megtörténtét (*megállapították a tagosítást*), kérdéses igei alakjainak pedig lefolyásának tartósságát jelentik.

Az igei állítmányról szólva, meg kell említenem, hogy nyelvjárásunkban alanyi igeragozás helyett tárgyas ragozást találunk

némely szólásokban, pl. *a mely fát j^aókor virágsanyi látod, nem hoz agy (az) gyim^occsöt, — fát vágta v^aóna, ha tunnâ. A következő példában meg e két ragozás épen fölcserélődik: *ast tészék, ammit kedvem tartya* (XIX.315). Különben pedig alanyi ragozású igének tárgyas helyett való alkalmazása egészen ismeretlen.*

3. Állítmányi névszó. Az állítmányt a köznyelvben csak a következő három ige mellett egészítjük ki alanyesettel: *van, lesz, marad*. Ez utóbbi mellett azonban a palócban gyakran találjuk a *-nak* ragos véghatározót is, pl. *katonának maradt, szépnek marad ô egész életin* (életén) *ât, csak af felê hâs maradt as ô lakásának* (az ô lakása), *marad ô annak* (az), *ammi v^aót*.

Nyelvjárásunkban a *van* és *vannak* ige gyakran megmarad némely kiegészítő alanyeset mellett olyankor is, a midőn a köznyelvben föltétlenül elhagyjuk. Ez különösen akkor történik, ha az igében kifejezett állítást vagy tagadást kiemeljük, erősítjük, pl. *van kiend ôrdög, de nem katona, — bion nincsen maga vadász, nem is lesss, — noissen vannak kienték katonák*. (Vö. Zolnai 103. l.)

Gyakran eltér a palóc az állítmányi névszó számbeli egyeztetésében is a köznyelvtől, a mennyiben többes számi viszonyban is igen gyakran használ egyes számú kiegészítő alanyesetet. Oly általános ez a palócban, hogy reá példákat idéznem majdnem fölösleges is; legyen elég csak néhányat fölemlítenem: *de szép esék as almák, — hollyan szép s^od am mes^ok mindenfele* (felé), *mintha csak kifestették v^aóna, — nagyom magoss ebb' as erd^obe af fák, — olyan széf (szép) fejr esék ar ruhák, — êrêdt-ê mâ azok ass s^oll^ok? — piross-e af fânn acs csêrêssnyék?* sat. E nyelvtűnémeny — mint a példákbl is látható — leginkább a fölkiáltó, csodálkozó s kérdő mondatokban szokott előfordulni, ha a melléknévi állítmány az alanyt megelőzi. De olykor egyéb mondatokban is találhatunk hasonló egyeztetést, pl. *Háty (hát) tyk honnan val^o vattok* (vagytok)? *Mink is ap pusztârô val^o v^aónánk. Mink is êpenn ammond^o vagy^aónk*. — Épen ellenkezőleg, ha gyűjtő név egészíti ki az állítmányt, nyelvjárásunkban az ilyen kiegészítő a köznyelvi szokástól eltérőleg a többes számú alannyal rendszeren megegyezik, pl. *a franciák nagyon vitéz népek, — csúf egy fajzatok azok an nêmeték, — ak Kârpâtok al letmagossabb hêgysêgék Magyarországba*.

4. T á r g y. A tárgy mondattani használatának vizsgálata közben különösen a főnévi igenév tárgyul való alkalmazása köti le figyelmünket. Első, a mi föltűnik, hogy nyelvjárásunk sokkal

több ige mellett használja a főnévi igenevet tárgyul, mint a köznyelv. Fontosabb azonban ennél ama másik jelenség, hogy a palóc nyelv a főnévi igenevet — még ha átnemható igétől származik is — némelykor meghatározott tárgyul tekinti a mondatban s mellette a személyes ige tárgyas ragozásban áll, pl. *nagyon sse-retyi δ lovat hajtanyi*, — *mësszokta* (megszokta) *mâ δ ícs* (így) *cselekënnyi*, — *er^oössenn râkezdtë esnyi az ess^o*, — *nagyon tuggyâk δk aly lyânyok utâⁿ járnyi*, — *mëppor^obâlâk odamënnyi*, *de p^oórô* (póru) *jârtak*, — *elfelejtëttë mâ másokval j^oót tennyi*. Egyébiránt meg kell jegyezni, hogy a tárgyas ragozásnak illetően alkalmazása majdnem kizárólag az egyes és többes 3. személyre szorítkozik.

5. H a t á r o z ó k. A határozók között talán nagyobb mennyiségű, de viszont csekélyebb jelentőségű mondattani eltéréseket találunk, mint az eddig tárgyalt mondatrészeknél. Az *-n* rag *-ért* helyett járatos a következő szólásmódban: *azonn imádkoss, hogy...* A kételkedést és osztozkodást jelentő igék mellett pedig a *-ban* értelmét is fölveszi, pl. *mínn kételkedss?* — *δ is osztoskodott ap péssenn*. A *-nál* rag meg sokszor a végpont jelölésére használatik, de rendszeren csak a személyes névmások mellett, pl. *gyertëk el minâl^oónk* (hozzánk), — *elmënëk tënâlatok* (hozzátok), *odasietëtt ônâlok* (hozzájok). Névszókkal igen ritka, pl. *elmëngyëk pap^oéknâl* (Sajó-Németi). A *-ról* sokszor helybenmaradást fejez ki, pl. *hâtrô* (hátról) v. *hâtôrô* (hátról) *ül az oskolâba*, — *sze^rô lakik* (vö. Zolnai 104.), *jobb^rô*, *bal^rô* v. *fël^rô* (felülről) *van az az embër*, *jobb fel^oô^rô* (felölről = félen) *lâtod azt a házat?* Ugyane rag némely szólamokban h o v a kérdésre felelőleg használatos, pl. *hidegfogâsrô* (ellen) *letjobb a gyútván-fü*, — *fogfájâsrô hasznâly tëmjënt* (tömjënt), — *ezt az orvossâgot sebrô adta ap patyikâros*, — *mí^rô is val^o ez az orvossâg?* Érdekes példa a következő mondat is e rag alkalmazására: *úgy mëgütlek, hogy arrô k^oódôss* (koldulsz). A *-tól* rag néha régies használattal járatos a hasonlító mondatokban, pl. *mëntô nagyobb, attô jobb*, — *attô nagyobbbat nem tanâss* (találsz) *sëhol*, *nagyobb vagyok én tetôled*. A *-ra* sokszor jelent valamely cselekvés befejeztéig terjedő hosszabb időtartamot, pl. *mâhoz esszend^oôre lëssz az esküv^oôjök* (egy év lefolyta után). Némelykor használják *-ért* helyett is: *mënyire tartyâk ezt al lovat?* — *ezër forintra tartogattyâk pârjât*. Egyéb kifejezésekben: *mire vëtt δ felesëgët?* *mire nêzëd an napot?* *mire lyukadt ki ad dolog?* A *-hoz* rag járatos a *bâzni* ige mellett, ha tár-

gyakról s nem személyekről van szó, pl. *nem bírok hozzá, hoj* (hogy) *j^oö l^önn^ö ebb^o ad dologb^oó*. Ellenben: *nem bírok az ilyen emberbe* (-ben). A *-ba* használatára érdekes példákat találunk a következő szólásokban: *foglald j^oóba magadot*, — *j^oóba hatta* (jól, gazdagon) *af feleségét*, — *sz^oóba vették* (megszólták). — Fönte (Alakt. 3. §. C. 2.) már említve volt, hogy a *h o v a* kérdésre felelő *-nyi* (-ni) rag a helybenmaradás kifejezésére is rendesen használatos, pl. *Kupi^oéknyi* (-nál) *van*, *bír^oóéknyi* (-nál) *hattam* (hagytam), *apámnyi* (-éknál) *v^oótam* sat. E rag némelykor el is marad, pl. *pap^oék m^ön^öék*, *apám^oék v^oótam*, *elküdt^oem bír^oó^oék*. A *-t* rag módhatározói használata igen gyakori nemcsak az *-s* végű melléknevek mellett, hanem a *-va -ve* képzős igenevekkel kapcsolatban is, pl. *égyen^öest*, *v^ögy^öest*, — *folyr^öást*, *szalad^öást* (szaladvást = futva) *m^öent*, *n^öz^öv^öest* (jobbra nézv^öest), *futv^öást*, *nyargalv^öást* *haladtak*. Érdekes két alak: *vers^öent*, *nyomont*, pl. *vers^öent m^öentek*, *nyomont követik*. — Olykor e *-t* előfordul időhatározó rag gyanánt is, pl. *hajdant v^oót a* (az), *nem most*, — *m^öég én nagyonn ifjont v^oótam ott*, — *én is ott ütem* (ültem) *eleint*, *asut^öánn elgyöttem onn^öét*, — *v^öártam ék* (egy) *kics^önt* v. *kics^öny^öég*, *oszt elm^öentem*. — A köznyelvi szokástól egészen eltérőleg ragozzuk a palócban a következő helynevet: *Várkony*; pl. *Várkonyon* (hol) v. *Várkont*, *Várkorr^ö* (honnán). *Várkorra* (hova). A köznyelvben tudvalevőleg e helynév ragjai: *-ban*, *-ból*, *-ba*.

A helyhatározó névutók között figyelmet érdemel a *sz^öért*, melynek szokottabb alakja: *sz^öért^ö*, pl. *fal^öu sz^öért bes^ösz^ölyik*. Érdekes az *át* v. *átal* használata tárgyraggal a következő példákban: *k^öét esztend^ööt át^öal*, *eggy ember^ööt^ööt* (öltöt) *át*, *n^ögy^ö ór^öát át v^oótam nála*, *ennyi üd^ööt át l^öss k^öszenn*. A *miatt* és *vége*tt számtalan esetben fölcserélődik egymással, pl. *betegs^öég v^öget^öt maradtam ott-hon*, — *ap p^öz^öm miatt* (v. *mi^öá*) *gyöttem*, *ha megkaphatn^öám*. A módhatározó *-ként* rag helyett nyelvjárásunk csekély kivétellel a *módra* határozót használja, pl. *kir^öá m^öódra* (királyként), *asszony m^öódra*, *angyal m^öódra*, *bot m^öódra*, *csiga m^öódra*. A személyi tulajdonnevekhez azonban a *-ként* rag rendesen hozzájárul, pl. *Jánosk^öént* (János módjára, ő hozzá hasonlóan) *ő is ak kútba ugrik*. E ragnak újabb keletű alakját (*-kint*) nyelvjárásunk nem ismeri. Itt kell megjegyezni a következő régibb alakokat is: *sz^öer^öént* (szerint), *r^ösz^öént* (résztint), *k^öépes^öént* v. *k^öépesint*. Az időhatározó névutók közül főlemlítendő az *óta*, mely gyakran a *-tól*, *-től* raggal kapcsolódik, pl. *k^öét esztend^ööt^ö óta*, *sz^öerdátó óta*

(XIX.314). A mutató névmással egybekötött *óta* sokszor maga is fölveszi a *-tól* ragot s ilyenkor vagy még egyszer ismétlődik, vagy pedig a *fogva*, *fogvást* és olykor a *kezdve* határozó szók járulnak utána, pl. *az^aótátó^a óta*, *ez^aótátó^a fogva* v. *fogvást*, *az^aótátó^a kezdve* (XIX.314). Az időtartam meghatározására szolgál a *hosszant* helyhatározó, pl. *nap hosszant mulatgat*, *óra hosszant is eljádzik* (játszik), *hét hosszant* (egész héten át) *sē látom*. A *helyett* névutót nyelvjárásunkban a *helyébe* határozó pótolja, pl. *apám helyébe vótam oda*, *anyám helyébe ő vót az én anyám*.

6. J e l z ő. Nyelvjárásunk a jelző használatában igen kevés eltérést mutat. Némelykor határozót, olykor meg indulatszókat is alkalmaz jelzőül, pl. *messzē fōdre mēnt*, — *van-ē nekēd jaj hajad?* *átal-út* sat. (Alakt. saj. 1. §.) Sokszor a *maga* névmásnak is van jelzője: *j^aó-magam*, *szēgēny-magam*. Néha személyragos névszó is szolgálhat jelzőül: *fia-verēb*, *af felē ház*, *a naggya mūka* (munka). A társadalmi és hivatalos állást jelentő tulajdonságnevek a köznyelvben terjedni kezdő rossz szokással szemben mindig a név után állanak, pl. *Almásy gróf*, *Béla báró*, *Nyilasy kapitány*, *Hegyesy doktor* sat.

A főnévi vagyis birtokos jelzőről csak az a megjegyezni valónk van, hogy ha ez többes számban áll s *-nak* *-nek* raggal van ellátva, akkor a birtokhoz a birtokos jelzőtől való elválasztása esetében rendesen hozzájárul a többesi *-k* képző is, pl. *agy gyermekēknek elvitettem aj játēkjokat*, *az árva^aknak én m^eén nem ettem ak kēnyērjēkb^eő* v. *kēnyērēkb^eő*, *asz szomszēd^eéknak elvittēk a holmijokat* (holmi). — Az ilyenén szólások azonban igen ritkák, mivel a szórendnek a palócban megszokott egyszerűsége és világossága nem igen tűri meg.

7. S z ó r e n d é s h a n g s u l y. Szórendi különösségek csekély számban fordulnak elő nyelvjárásunkban. Keresetlen egyszerűség s mindenekfölött világosság és érthetőség jellemzi az igazi palóc ember beszédét. Épen ezért némely körmönfont szerkezetű palóc közleményről azon szerény nézetben vagyok, hogy írójuk vagy költötte, vagy rosszul leste el a néptől, vagy pedig a „művelt magyar nyelvtől” már megrontott ajkáról vette. A palócnak szórendje egyszerű, világos, helyes. Még leggyakrabban okoz eltérést az is kötőszó, ha a melléknevek főlső fokával kerül össze, a mikor is nagyon gyakran az előszó és a melléknév közé ejtik, pl. *leg is jobb lēssz a (az)*, — *let is szebb lēnnē az*, — *let is jobban tēnnēc*. A Zolnaitól is közölt (Mátyusf. 106.) következő régiség a palócban

még elég sűrűn jön elő: *am mind* (mint) *is mondom*, *a hogy is hallom*, *am mind is tudhadd* (tudhatod). Az is gyakran kerül az igekötő után is, pl. *Ha még is verem* (megv. is), *m'éssz lész jó*. *Ha ki is kergetem* (kikerg. is), *m'égis visszagyön*. *Ha el is vennem, mit érnék vele*. Érdekes szórendet látunk a következő példákban is: *csak vitté is v'óna el má* (vitte volna is), *csak gyött is v'óna má el*, *bácsak* (bárcsak) *vert is v'óna végig*. Megesik némelykor az is, hogy a föltétes mód befejezett idejében az igekötő közletlenül az ige után kerül, pl. *étté ki v'óna af fené*, *csak atta mēv* (még) *v'óna má at tartozását*, *étté mēv* (még) *v'óna af fené*. Ez eset azonban a legritkábbak közé tartozik. Általában véve a szórendi eltérések nem tartoznak nyelvjárásunk állandó sajátságai közé s jobbadán az egyedek kénye-kedvétől függenek.

A hangsúly tekintetében már sokkal érdekesebb jelenség, az úgynevezett é n e k l é s köti le figyelmünket, mely abban áll, hogy a beszélő a mondat egyes helyeit nemcsak erősebb hanggal, hanem bizonyos hanglebegtetéssel is ejti ki. A palóc mindig erősebben hangoztatja ugyan a mondat elejét, de ez soha sem válik énekléssé, mely csak a rövidebb szólások végén szokott előfordulni. Nem egyéb ez — Steuerrel szólva — mint magassági hangsúly; még pedig megvan ennek nyelvjárásunkban mind a két faja: az e m e l k e d ő és s z á l l ó. Az előbbi gyakoribb s abban áll, hogy a beszélő a mondat utolsó szótagját előbb meggyöngíti s azután ismét magasabb hangra emeli, pl. *Aggyék ek* (egy) *kicsinyt!* *Né hazudozzék hát!* *Aggyon isten jó estvét!* *Tessék annyi* (adni) *ész szivart!* *Mink is oda mēn'önk*. *Mēnyire tartyák?* A szálló hangsúly szintén a mondat végén szokott előfordulni s két szótagra terjed; ennek alkalmazásakor tehát a mondatnak utolsó-előtti szótagja emelkedik föl, a végső ellenben alászáll, pl. *Húszat is megér a!* *Száz olyané* (-ért) *sé annánk azt*. *Nosza, hal* (hadd) *lássuk hát!* *Hát kienték mi s mit akarnának?* (Vö. XIX.316). Használatos pedig ezen éneklő hangsúly az élénk beszédben, erős kifakadásokban, kétkedő, gúnyoló, csipkedő kifejezésekben, olykor azonban a mindennapi beszéd közben is előjön.

2. §. Összetett mondatok.

Ha már a mondatrészek összekötésekor, azaz a mondatszerkesztésben is aránylag oly kevés eltérő sajátságokat találtunk palóc nyelvjárásunkban, — még kevesebbet fogunk találni az egyes mondatok összefűzése alkalmával.

A mellérendelt kapcsolt mondatok kötőszavai közül nyelvjárásunkban az és ugyyszólván teljesen ismeretlen; ennek rövidített alakja azonban, az *s* némelykor már előfordul, különösen az öregebb nemzedéknél. Leggyakoribb kapcsoló kötő szó itt a *mëg*, melynek sűrűbb alkalmazása az *s*, és sokszoros ismétlődésének kikerülése végett az irodalmi nyelvben is nagyon elkelne. E kötőszó egyébiránt némi ellentétes jelentéssel bir. A *sžintën* kapcsoló szónak nyelvjárásunkbeli rendes alakja: *szinte*, mely az *is*-sel együttesen is sokszor előfordul, pl. *anyâd is sžintë nâl^onk v^ot*, — *ô is ott v^ot sžintë*. Különben e szócska rendesen *majdnem* értelemben járatos, pl. *sžintë látom m^em (még) most is*, — *sžintë elestem*, — *sžintë be vagyok rúgva*. A *sëm* kötőszó csak rövidült *së* alakjában járatos.

Az ellentétes mondatok kötőszavai között igen sűrű használatnak örvend az imént említett *mëg* — *pedig* jelentéssel, valamint a *ha* szócska is, mely valószínűleg a *hanem* megrövidüléséből származott, pl. *adok én nekéd nem ëggyet, ha szâzat*, — *tanâss ott^eg nemcsak eprët, ha mânnâl (málnát) is*, — *nemhogy elvën n^em, ha inkább odadom*, — *nem tanât, ha inkább azt is elvesztettë, ammi v^ot*.

A választó mondatok *akar* (soha: *akár*) kötőszava a palócban nemcsak oly két mondat összekötésére, vagy helyesebben szólva, elválasztására szolgál, a melyeknek cselekvése teljesen egyenlő, hanem olykor az egymást kizáró két cselekvést is összefűzheti, pl. *fogj be mâ, oszt ereggy, akar pegyit maraggy itthon*, — *f^odd mëg ar ruhâm, akar pegyit varj eggy újat*, — *mond neki hogy gyôdjék hozzám, akar mënjën el oda*.

A következtető mondatok *tehât* kötőszava nyelvjárásunkban majdnem kivétel nélkül rövidebb *hât* alakjában járatos, pl. *j^o az isten, hât maj csak megël^onk valahogy*.

Az alárendelt mondatok szerkesztésében is találunk itt-ott figyelemre méltó eltéréseket. A kérdő és időhatározó mondatokban gyakran előjön a *ha* kötőszócska, a kérdésben *vallyon* (vajjon) értelemmel, az időhatározásban pedig a jövőre vonatkozó időpont megjelölésére, pl. *Nem tudom, ha (vajjon) elmëgyën-ë oda? Kërtem (kërd-tem) tôle, ha v^ot-ë ott^eg? — Ha lësz m^eg am (az), mikor të lovagolsz. Maj (majd) mëllësz (meglesz) m^eg az is, ha (mikor) elgyön az idejë*. — Némelykor e *ha* szócska mult időre is vonatkozik, különösen a kérdve-fölkiáltó mondatokban, pl. *Ha v^ot az!?* — *Ha (mikor) v^otam én ott, isten tuggya! Ha csinâ-*

ták még azt av vên házat! Némelykor ezen esetben még az *óta* is odajárul a *ha* szócska után hol ragozatlan, hol meg ragozott alakjában, pl. *Ha óta folyik má az ap pör?* *Ha ótá ő van ez így?* *Ha ótató fogva építik má ezt a házat?* *Ha ótató óta* (mikor volt az, hogy...) *mëccsinálák má azt at templomot!*

A célhatározó mondatokban tagadásnál gyakran használja nyelvjárásunk a *néhogy* kötőszót is, a mely ilyenkor egy egész mondatot helyettesít, pl. *Osztan tēdd azs zsebēdbe, nēhogy* (ne történjék, hogy) *elveszejtsd.* *Vigyázz, nēhogy kikapj v. hogy ki ne kapj.* *Osztann nēhogy elidd, azt nemmondom.*

Végig tárgyalván szülőföldem nyelvének sajátosságait a nyelvtan egész rendszerén, még a reá ható idegen befolyásokról kellene szólanom. Mivel azonban ez az idegen nyelvnek teljes ismeretét tételezi föl, minek a jelen esetben hijával vagyok, — legyen elég azért itt csak rámutatnom, hogy nyelvjárásunkon kevés tót és még kevesebb német hatás észlelhető; ez is jobbadán csak egyes fogalmak megnevezésére s így csak egyes szavakra terjed ki. A palóc nyelvnek különben is egyik fő jellemző vonása, hogy minden idegen szót saját szellemének megfelelő módon törekszik átalakítani.

BARTHA JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Atilla. Az 'Irodalomtörténeti Közlemények' II. évfolyama 2. füzetének 172. lapján Ballagi Aladár az *Attila* (*Atilla*) tulajdonnév helyesírását fejtegetve megemlékezik a Nyelvőr XV. kötetében megjelent *Atila, atilla* című tanulmányomról is. Azt mondja, hogy dolgozatom nyelvészeti szempontból helyes, de művelődéstörténeti szempontból csupa tévedés. Hivatkozik a 'Századok' 1886. évi április havi füzetére is, hol egy rövid megjegyzés található *Atila, atilla* című fejtegetésemre vonatkozólag.

Mindenekelőtt különösnek találom Ballaginak abbeli véleményét, hogy az illető fejtegetés nyelvészeti szempontból helyes lehet, ha a művelődéstörténet adataival ellenkezik. Vagy olasz eredetű az *atilla* szó s akkor tanulmányom mind nyelvészeti, mind művelődéstörténeti szempontból helyes, vagy nem olasz eredetű s akkor nyelvészeti alapon is helytelen, üres szófia beszéd.

Ballagi nem hoz föl adatokat állítása mellett; csak annyit:

ígér meg, hogy nemsokára írni fog az *atilla-dolmány* ról. Egyelőre tehát csak a Századok 1886. évi kötetének 377. lapján található rövid észrevételre támaszkodik ítéletében. Az idézett helyen a következőket olvassuk: „Csak adalékképen akarjuk e kutatáshoz megemlíteni, hogy az *atilla* szó, mint ruha, a negyvenes évekből származik. Legelőbb a *magyarka* szó jött divatba: ez volt a sima újjú, zsinóros, kabátféle magyar ruha; azután az *atilla*, melynek az újján már volt egy lebernység; azután a *kossuth*, melynek bő újja volt, milyen Kossútnak a negyvenes évekből származó arcképein látható; végre az *árpádka*; de mindenik a „magyarkának” eltérő divata volt. Azelőtt bekecsek, dolmányok, zekék sat. divata volt. Bizony jó volna, ha a negyvenes éveknél is támadna Ápor Pétere!”

Bizony jó volna! De addig, míg az új Metamorphosis alaposan ki nem mutatja, mikor és ki használta először az *atilla* elnevezést, nem hunyhatunk szemet azon körülmény előtt se, hogy míg a *magyarka*, *kossuth* és *árpádka* teljesen kivesztek a magyar ruhák nomenclaturájából, addig az *atilla-dolmány*, még pedig nem is a lebernyes, hanem a feszesen álló zsinóros kabát, ép oly erősen gyökerezik nyelvünkben, mint akár a velencei olaszországban az *atilà* s a szicíliaiban az *attillatu* szó.

Nem állítom ingyen se, hogy újabb adatok meg nem dönthetnék fejtegetésemet. Magam is konstaláltam annak idején, hogy se Cal. se MA. se Krsz. se a Tsz. nem ismerik az *atilla* szót. E körülményt annak tulajdonítottam, hogy alkalmasint Attila névvel hozták kapcsolatba s mint minden nyelvben érthető személynevet nem vették föl a szótárba. Meglehet, hogy csalódtam; hogy az *atilla* csakugyan egészen modern alkotás. De még ebben az esetben is olasz forrásra vall az a körülmény, hogy *atilás* a Cz.-F. szótára szerint annyi mint: „Atiladolmányba öltözött, *festett*, atilában járó. *Atilás ifjak, urak*”.

Rendkívül föltűnő dolog volna, hogy valamely nép a saját díszes, nemzeti ruhájába öltözött ifjakat és urakat válassza gúnytárgyul. Vagy teljesen alaptalan Czuczor-Fogarasiéknak ez az állítása, hogy a „kifestett, kicicomázott” gigerliket „atilás ifjaknak, uraknak” nevezték, vagy, ha állításuk valóságon alapszik (a miben, míg ellenkezőjéről meg nem győződünk, teljesen hiában kételkedünk), akkor bizonyos, hogy ez a kifejezés nem egyéb, mint a velencei *zovene atilà* és *vecchio atilà* magyar változata. *Zovene atilà* vagy egyszerűen *atilà* ugyanis Boerio szerint „cicomázott dandy,

arszlán, hiú urficska.' *Vechio atilà* meg ,vén atilás', olyan öreg ember, ki keni-feni, cicomázza magát.

A vel. *atilà* az olasz *attillarsi* igéből származván, a velen-
ceinek alapos oka volt ez értelemmódosulás kifejesztésére, mert
az alapige jelentése : ,csinosítja magát, feszes ruhába öltözködik'.
A magyarban azonban hihetetlen, hogy a nemzeti érzés erős föl-
buzdulása korszakában a nemzeti viselet gúny tárgyává válhatott
volna, hacsak a szó, vagyis inkább az egész szólásmód idegenből
nem jó vala hozzánk.

Hogy pedig az ,atillás ifjú' kifejezésből az ,atillának', mint
,feszesen álló, díszes ruhának' neve önként kifejlődik még ott is,
hol a népetimologia egyáltalában nem is hozhatja kapcsolatba a
mondák hősének nevével, arra érdekes példa a szicíliai dialektus,
melyben *attillatu* : ,díszesen, feszesen álló ruhába öltözött; m a-
gát a ruhát is így hívják'. (Traina.)

Az eddigelé rendelkezésünkre álló adatok szerint tehát az
atila, *atilla* szóról kifejtett véleményemen nem másíthatok.

KÖRÖSI SÁNDOR.

Hátissó. Annyi mint *hátulsó*. Gyergyóból volt közölve a
Nyelvőrben (VIII.230) és Simonyi azt a sejtelmet vetette föl
magyarázatánál (Magyar névragozás 33, és Nyr. XIV.440), hogy
az idézett vidék népnyelvében talán még fordulnak elő oly mély-
hangú határozók, melyekben -*úl* rag helyett magashangú -*él* vagy
-*il* szerepelne. Mélyhangú szóban a ragnak e magashangú alakját
a régi *arcél* (am. *arcúl*) és *társél* (am. *társúl*) mutatják, és Simo-
nyi a göcseji *léra* (am. *róla*) alakot is a ragnak magashangú -*él*
változataiból magyarázza : **réla*, **riéla*, **rajéla*.

A címbeli *hátissó* alak azonban nézetünk szerint alig idéz-
hető e magyarázat támaszául. Azt hisszük, hogy a *hátissó* nem
**hátíl*-ból (a *hátúl*-nak magashangú raggal ejtődő változatából)
származott, hanem egyenesen a *hátussó* (azaz *hátulsó*) ejtésből.
azzal az ismeretes magánhangzótváltozással, melyen némely sza-
vaink mély hangzói az s hang előtt keresztülmentek. Magas hangba
csapott ugyanis a mélyhang eme szavaink s-e előtt, úm. : a régi
homus, *hamos*-ban (HB. és codexeinkben), melyet ma *hamis*-nak
mondunk ; a *golyóbis*-ban, melyet valamikor **golyóbus*-nak kellett
hogy ejtsenek (vö. lat. *globus*), s nyelvjárásainkban még egyéb sza-
vakban is, mint : *lapis* e h. *lapos*, *kódis* e h. *koldus*. Ezek közé soro-
zandó minden bizonnyal a gyergyói *hátissó* is. ZOLNAI GYULA.

Fullajsz. Igaza van Sándor Józsefnek, hogy a dráva-vidéki *fullajsz* ige nem a *fullaszt* és *fojt* szavak kombinációjából keletkezett (l. Nyr. XXI.136). De abban még sincs igaza, hogy a drávai *veszejszt*, *szalajsz*, *szakajsz*-féle igealakokhoz, tehát párjukhoz, a *fullajsz*-hoz se volna semmi köze a kombinációnak. Merthogy igenis.

Erős alaktani tévedés az, a mivel e nézetet megokolva látjuk, hogy t. i. ezekben az *-ajsz*, *-ejszt* végű igealakokban „két műveltető képzőt találunk”. Csak a fele igaz ennek az állításnak. Műveltető képző egy van ez alakokban, a szóvégi *-t*. Nincs is a *szakad* igének, nem is volt soha, „sz műveltető képzője”, a mint a megokolásban olvashatjuk. Azt se mondhatjuk, hogy a *szakajsz*-féle alakokban olyan pleonasztikus causativképző-halmazos volt, mint a milyen raghalmazos a drávai *tülemtül*, *mienkek*, *mienkünk* szavakban található. Ezekben ugyanis a rag, a *-tól* és *-nk*, illetőleg a *mienkek*-ben a többesképző, teljes mivoltukban, csakugyan kétszer fordulnak elő; a *szakajsz*-ban azonban az együvé kerülő *sz* és *j*-nek egyike se műveltető képző, hanem cspán kísézői képzők az *-ajt* és *-aszt* végű causativ igealakokban. Ennélfogva mégis csak a l a k k o m b i n á c i ó útján lehet a *szakajsz*-féle műveltetőket helyesen megmagyarázni. Tudjuk ugyanis, hogy vannak külön *-ajt* és külön *-aszt* végű műveltető igealakjaink. Mondják külön *szalajt*, *szakajt*, meg *szalaszt* és *szakaszt*. S mindkét végzetben csupán a *-t* a voltaképi műveltető képző. Azonban épen mert mindkét végzet, *-ajt* és *-aszt*, műveltető igéken fordul elő, a kettőt annyiban egyesítette a nyelv kombináló törekvése, hogy az *-ajt* végzetbe a rokon jelentésű *-aszt* végzetnek *sz* elemét, vagy akár megfordítva az *-aszt* végzetbe az *-ajt*-nak *j* hangját beleolvasztotta. Ezekből a párhuzamos *szakajt*-*szakaszt*, *szalajt*-*szalaszt* alakokból kell tehát kiindulnunk, mikor az *-ajsz* végzetet magyarázni iparkodunk. Az ezeknek egymásba hatásából kifejlődött *-ajsz* végzet átmehetett aztán analogiás úton oly igékre is, a melyek vagy csak *-ajt* vagy csak *-aszt* végzettel voltak különben járatosak. Így lehetett a *fullaszt* igéből is *fullajsz* alak.

Hogy a *fullajsz* igébe a nép embere a *fojt* igét akarta volna belefojtani, az tisztán a magyarázónak a kombinációja, s nagyobb erőszak, mint a mit Sebestyén Károly a birkással két ártatlan úrún végrehajtat (l. Nyr. XIX.500).

ZOLNAI GYULA.

Tagbaszakadt. Én a Zalamenti emberekkel igazat adok Ballagi értelmezésének, mellyel a *tagbaszakadt* szót kíséri. Hozzateszem, hogy az 'izmos-karúság' is benne van. Hephaistosnak (II. I. 607) mint kovácsmesternek ἀμφιγυῖαι jelzőjét is mindig a főnnebbi módon szoktam az iskolában értelmezni.

Alacsony, de igen erős fajtájú szarvasmarhákat nálunk *csétu*-fajúaknak mondanak; ugyancsak a tagbaszakadt embereket is atvitelesen *cséták*-nak. Az ilyenek kiváló jó emelők, úgy hogy az ember ki se nézné belőlük. BÓDISS JUSZTIN.

Konstancinápoly. Bár d o s dolgozata az idegen szók írásáról (Nyr. XXI. k. 7. füzet) Pázmánynál sajátos írásnak tartja a 'Constancinápoly'-félet. Én csak a kezdő *c*-t tartom *k* helyett következetlenségnek, míg a második *c*-t kimondásból eredettnek tartom; mert bár a latin kiejtés szokásos szabályai azt kívánják, hogy a *ti* szótag mássalhangzó előtt *ti*-nek hangozzék, mégis a gyakran előforduló *c*-s ejtés (önhangzók előtt) valószínűleg a címzett szóra is hatással volt, s ez több helyütt úgy ejtődött, mint Pázmány írta. E mellett tanuskodik: 1) Pázmánynak fonetikus írásmódja, mely nála egészen rendes, 2) a némely helyen mai nap is dívó *c*-s kiejtés. Én legalább többször hallottam az utóbbi ejtést: s hogy írva is láttam, bizonyágom reá B e ő t h y Zsoltnak irodalomtörténete (I. köt. 40. l.) és 'A Szépprózai Elbeszélés' c. műve (I. k. 5. 34, s k. 11.).

Egyébiránt lehetséges, hogy a 'Konstancius' (személynév v. a rövidített 'Kostanc', városnév) *c*-je mozdította elő a fönnebbi kiejtést; mert az élő beszéd bizonyára nem vetett számot azzal, hogy 'Constantino-polis' eredetű a görögök s később a törökök híres városának neve. BÓDISS JUSZTIN.

A 'lesz' mint időképző. Kulcsár Endre igen helyesen rója meg a Nyelvőr novemberi füzetében Jókainak új *lesz*-es időalakjait. Még jobban szembetűnik ez igealakok helytelen és fölös használata, ha összevetjük a nép nyelvének hasonló, de helyes szerkezetével.

Debrecenben ugyanis bizonyos esetekben használják a *lesz* igét a jövő idő jelölésére. Most csak egy példát idézhetek, melyet egyenesen a beszélő ajkáról írtam le; de ez az egy is elég arra, hogy ez alak használatát megvilágítsa. Egy első osztályba járó fiú nem hozta kellő időben föladatát, s midőn kérdőre vontam,

miért nem hozta el, így felelt: „Nem tudtam, hogy ma *el kell lesz hozni*.“ E példából világos, hogy a *lesz*-szel összetett alak a főmondat cselekvéséhez viszonyítva akarja a jövő időt kifejezni. A mellékmondat cselekvése a beszélő idejére nézve jelen. a főmondatban jelölt cselekvéshez viszonyítva azonban jövő. BALASSA JÓZSEF.

Közvetetlen, közetlen, közletlen. SZARVAS Gábor közleményét ebben az ügyben véglegesen döntőnek elfogadom. Hogy miért, alább megmondom. Azonban a szerkesztő úr meg fogja engedni, hogy legalább pour l'honneur du drapeau még egyszer rámutassak az okokra: miért keltem ki az új *közletlen* ellen. Először is meg akartam védeni a *közvetetlen* jó magyarságát a latinosság vádjá ellen, másodszor csonkának tartottam a helyettesét, harmadszor a zalamegyei *közlet* igének értelme volt a bökkenő. Ez utóbbi annyival inkább figyelembe vételt követelt az én részemről, mert a szimpatikus szemgyulladás bugátos „műszava“, a *rokon-szenvi szemlob* helyettesítésére alkalmaztam a *közlető szemgyulladás* mesterszót.

Mindazáltal elfogadom Szarvas Gábor okait, mert a *közvetíteni* pestisének veszedelmét a legkomolyabbnak kellett elismernem, sőt egészen megdöbbenett, mikor az Orvosi Hetilap 22. számának 267. lapján azt olvastam, hogy „V. dr. primiparát..... *császármetszett*“.

A közlető szemgyuladást is hajlandó vagyok a *közlet* ige új használata szerint *közletett*-re módosítani, avagy mint Szily Kálmán kívánta a Természettudományi Társulat emlékkönyvébe írt cikkelyemre nézve, *közlődő*-nek nevezni. CSAPODI ISTVÁN.

Tokány. A „Philologiai Közlöny“ XVI. évf. 530. lapján P o z d e r Károly Szerelemhegyi Tivadarnak „Görög hitéleti és magánrégiségek“ című kézikönyvét ismertetve, hibáztatja szerzőt, a miért a *tokány* szót „pulizskának“ mondja. Pedig egy kis utánjárással megtudhatta volna a bíráló, hogy a *tokány* nemcsak húsételt, hanem pulizskafajtát is jelent Huszton és környékén, sőt Erdély némely vidékén is. KARDOS ALBERT.

Tarisznya. K o v á c s Lajos: „Latin elemek a magyar nyelvben“ című művéről tudtommal két bírálat jelent meg. Az egyik Kőrösi Sándortól a Nyelvőr szeptemberi füzetében, a másik Balassa Józseftől a Phil. Közl. IX—X. füzetében.

Ezek közül Balassa egyik megjegyzéséhez volna egy kis hozzászólásom. Ő többek között a *tarisnya* szónál ezt jegyzi meg: „aligha van valami köze a latin *tanistra*-hoz; a hangalak föltűnő különbsége áll az egyeztetésnek útjában”. Ez a megjegyzés helyes is meg nem is; mert a magyar *tarisnya* közletve a latin nyelvből került a magyarba.

Canistrum, de leginkább: *canistra*: „nádból font kosár valóságos és egyéb célokra”; a fölső vidéki tót nyelvben: *kañistra* és *tañistra*, jelentése ugyanaz, a mi a magyar *t a r i s z n y á é*.

A *cañistra* alak ritkább és régibb s mint az alakja mutatja, egyenesen a latin nyelvből való. A *tañistra* használatosabb is, újabb is, mely az előbbiből a *k*-nak *t*-re való változásával keletkezett.

A szláv *tañistra* alakból keletkezhettek tehát a *tarisnya* mássalhangzó helyváltoztatása és a *t* kilökése következtében, mely két hangváltozás nem is oly ritka a szláv nyelvből átvett szavaknál.

SZADILEK JÁNOS.

Sík-levegőcske. Tudjuk, vagy legalább azt hisszük, hogy tudjuk a *sík* és a *levegő* jelentését, s föntebbi összetételüket még sem értjük. A NySz. se világosít föl. A *sík* szónak itt szereplő jelentése megvan ugyan benne, a mint Zolnai Gyula a Nyelvőr novemberi füzetében helyesen jegyezte meg ellenemben is, de a *levegő*-nek (*bractea*), *levegőcsináló*-nak (*bractearius*) itteni értelme kimaradt belőle.

MA. szótára tartotta fönn e régi szót számunkra. A latin-magyar részben találjuk meg *bracteola* alatt, a mit viszont PP. így értelmez: „Kivékonyított arany, avagy ezüst pléhecske, islógocska”.

Egy füst alatt megemlítem, hogy Zolnai Gyula téved, mikor azt állítja, hogy a *sík* (*aluta inaurata*) szóra csak egy idézet van a NySzótárban. Van ebben még egy másik is, csak hogy nem ide, hanem az „*aequus, planus*” értelmű *sík* alá sorozva. Ime: „Az késhüvely fellyül is *sík* volt, középsben is, az végén is; a *sík* végére pléh vagy forrasztva”. Nyilvánvaló, hogy a *sík* itt nem jelenthet *planust*, hanem csakis „*inauratust*”.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

E magyarázathoz s részben helyreigazításhoz néhány észrevételt kell csatolnom.

Először is jöjjünk tisztába vele, minő fogalmakat jelölt a régi irodalom a *levegő* szóval. A Nyelvtörténeti Szótár az egybegyűlt adatok vallomásainak alapján öt jelentését állapította meg

e szónak. E megállapítást Nagyszigethi Kálmán (B. Szemle 190. sz. 122. l.) a következő megjegyzéssel kíséri: „*Levegő*. MA.-nél e szónak kétféle értelme van: 1) pulpitanus, nutans, pendens, fluitans; 2) lamina, bractea. A gyűjtő elfeledte e szót innen kijegyezni s a mulasztás a szerkesztőket, a többi idézetek kedvéért, mindenféle furfangos értelmezésekbe sodorta. A szótárban megállapított öt jelentés a következő: 1) volitans, fluitans, pendens, flatternd, schwimmend, schwebend. Ez tehát egybevág MA. 1) jelentésével. 2) pensile, gehänge. A két példa, a melyre e jelentés alapítva van, így hangzik: „Arany levegőkkel ékesíté ő fejét, és ujjában tévé nagy szép arany gyűrűjét (RMK. V.146). Az wr elveszi az kapczokat, kari ékességeket, levegőket (Born: Evang. IV.600)”. E két példabeli *levegő* világosan valami női ékszer, még pedig különösen az első idézet irányadása szerint minden valószínűséggel ugyanaz, a mit más írók *libbentő* vagy *pillangó* szóval jelöltek; a Bornemisszából idézett helyen azonban „függőt” is jelenthet. S ez az oka, hogy miért nem használtuk a „lunula, bractea”, hanem a mind a kettőre illő „pensile” kitételt; mert amazok csakis az első példabeli *levegő*-nek felelnek meg. A harmadik: „vexillum, fahne” jelentés után kérdőjel van függesztve, annak jeléül, hogy ez az értelme kétséges, de nem épen lehetetlen, a mint az ÉrsC. idézett helyéből kivehetni: „Az kűre tötték Salamonnak zászlóját, kinek vasa érczből volt csinálván, és az kopja öt szegű volt, és az végén volt egy levegő, és ez kőben állott Salamonnak zászlója.” A negyedik: „visio, erscheinung” jelentés egy csupán két szóból álló száraz adatra van építve, a mely így hangzik: „levegő látás.” S a szónak ez az értelme már magából e szűkszavú adatból is tisztán kivehető; de a „látomás” jelentést egészen kétségtelenné teszi. Gelejinek következő helye: „A levegő testnek avagy tündérnek vére sintsen”. Ötödik jelentésül végre ez áll: „pinna, zinne”. A híralatnak „furfangos” jelzője kétség kívül leginkább erre a megállapításra vonatkozik. E megállapításnak azonban egész kis története van. Tanulságos, azért elmondom.

Egy cédulára Heltai „Új Testamentomából” a következő adat volt kijegyezve: „Álatá ötet a templomnak levegőjére (P4)”. E kevés szóból meg nem határozható e mindenesetre sajátos értelme a *levegő* szónak. Hogy a homályt derű váltsa föl, mint-hogy a kérdésbeli mű kezünknel nem volt, valamelyik könyvtárban kellett volna utánanézni, vagy megállapítását máskorra halasztani. A bibliában, különösen pedig ennek második részében a régiebb

időktől volt annyi tapasztaltságom, hogy e néhány szóból is útbaigazodtam. A hely világosan ama fejezethől való, a mely a sátán kísértéséről szól. De, hogy melyik evangelistában fordul elő, annyira már mégse voltam tájékozva; sorra vettem tehát, s végre hosszabb keresés után ráakadtam Lukács IV. fejezetének 9. versében. Ekkor utána néztem a Vulgatának, s a mely Heltainak fordításában útmutatója volt, utána néztem Luther bibliájában is. Az illető hely egyikben is, másikban is így hangzik: „Et duxit illum in Hierusalem et statuit eum supra pinnam templi. Und er führte ihn gen Jerusalem, und stellte ihn auf des tempels zinne“.

Mielőtt azonban most e sorok irásába fogtam, meg akartam győződni, hogy a mit láthatlanban biztosnak hittem, biztos-e a valóságban is, vagyis, hogy az ötödik jelentéshez csatolt példa valóban Lukács idézett helyének felel-e meg, s utána néztem Heltai bibliájában. A most kijegyzett hely ekképen szól: „És vüvé őtet Jerusalembé, és álatá a templomnak levegőjére“.

Ezt egyrészt azért is szükségesnek tartottam töviről-hegyire elbeszélni, mert egyebek közt az is föl volt említve, hogy a Szótárban az elhamarkodásnak, elsietésnek, sőt gondatlanságnak is nem egy nyomára akadhatni. Pedig csak a magam szerkesztette részből ezernyi példáját tudnám kimutatni ama helyeknek, a melyek félórakat emésztő s gyakran még több időbe kerülő aprólékos keresgélés tanuiként szolgálnak.

A főnévként használt *levegő* jelentései ezek szerint a következőkép állapíthatók meg: általában minden oly tárgy, a mely *lebeg, rezeg*. Innen: 1) az újabb irodalom nyelvében s a közbeszédben: *aër, luft* — a mult századok iróinál: *ég v. levegő ég*; 2) *visio, species, spectrum, erscheinung, gespenst*; 3) *vexillum, fahne*. A *lebeg* már a nyelvérzék tanusága szerint is világosan ugyanegy szó a *lobog* igével, ennek magas hangú párja; nemcsak, hogy nincs tehát semmi föltűnő benne, ha származékukban is ugyanegy jelentést tüntetnek föl: *lobogó: fahne = lebegő*, hanem egészen természetes. Mindamellet az ÉrsC. idézett helye az odaflüggesztett kérdőjel szerint is nem egész világosan tünteti föl e jelentést. Biztosságot e tekintethen csak az eredeti szöveg nyújthatna. 4) *pensile, ornamentum pendulum, inauris, gehänge, ohrgehänge*; 5) *lamina, bractea, blech, platte*; nevezetesen pedig: *bractea micans, lunula, flitter*; 6) *pinna, zinne*.

Immár áttérhetünk a *sík-levegőcske* kitételre, a melynek jelentését, mint a t. helyreigazító mondja, nem ismerjük, s a melyről

a NySz. sem ad fölvilágosítást. Igaz, M.A. „bractea, bracteola” értelmezője nincs meg benne; de a „pensile, gehänge” jelentéshez csatolt első példában előforduló *levegő* = pillangó, libbentyű világosan ugyanaz, a mit PP. ekként ír körül: „kivékonyított arany avagy ezüst pléhecske, islógocska”.

Még a *sík* szó jelentésével kell tisztába jönnünk. A *sík*, *siklik*, *sikamlík*, *sikárol* származékok jelentéseiből világossá válik a *sík*-nak „glatt, geglättet, gerieben” értelme. E szerint *sík-levegő* szó szerint annyi mint: kicsiszolt lemezke = pillangó, libbentő. Vagyis, minthogy a *levegő* már egymaga is kifejezi ezt a jelentést, a *sík* e helyütt henye jelzőként áll. épen úgy, mint ebben: „levegő ég” a *levegő*.

Ebből következik az is, hogy a példánkban előforduló *sík* nem a Szótárban 2. alatt található s „aluta inaurata” jelentésben szereplő *sík* főnévvel, hanem ama másikkal, a melléknévvel azonos.

Hogy különben mind az 1. mind a 2. számmal jelölt szó ugyanegy, az kétségtelennek vehető. Valamint ugyanis *sík*: 1) planus, eben, 2) planities, ebene, hasonlókép *sík*: 1. levigatus, politus, geglättet, 2. politum, politura, das geglättete, glätte = fénylő, ragyogó (lemezke).

SZARVAS GÁBOR.

Alattomban. Ismeretesek a szóképzésben, ragozásban előforduló pleonasztikus alakok. Legtöbb ilyen a határozó szók közt van: *alul-ról*, *föle-be*, *hajdan-ta*, *hajdaná-ban*; *rég*, *régen*, *régente*, *régenten*; *ellen*, *ellenben*, *ellenében*; *most*, *mostan*, *mostanában*; *osztánat*, *osztánaton*. A legérdekesebb változatai vannak a *mihelyt* szónak, a melyek közül csak a *mihelten* (NySz.) alakot kívánom most fölemlíteni. Nem kevésbbé érdekesek: *mikor*, *mikoron*, *mikort*, *mikorban*, *mikorontan* (NySz.).

Ilyen pleonasztikus, tovább ragozott szó az *alattomban* is, a melynek egyszerűbb *alattán* alakját is megtaláljuk a NySzótárban: „Nem az nyoltzadic éghen volt mint az egyéb tsillagoc, hanem tsak *alattán* az éghnec also részében (Kulcs: Evang. 126:). *Alattomban* utóbb képes jelentést kapott, de eredeti értelmére is nyújt példát a NySz. „Az vetemeniek magas es hegies helieken inkab teremnek, hofi nem mint *alattomba valo* heleben (KBécs: 1572. F2.).

SZILASI MÓRIC.

Könyörgöm alássan. Szigetvári a Nyelvőr legutóbbi füzetében megrója a föntebbi szólásmód használatát, azt hiven,

hogy az *ikes* igék szokásos ragozásának az utánzata. Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a *kérem alássan* analogiájára alakult, a *kérés* intenzívebb, alázatosabb kifejezésére. Ez megmagyarázhatná általános elterjedését is.

SZILASI MÖRIC.

Pártarét. A csornai levéltárban tett kutatásaim közben egy XVI. századbeli latin diplomában akadtam e szóra. Szól pedig a diplomának ránk nézve érdekes helye így: „Condam Antonius chege de Nagy Baráthy sibi unum baltheum vulgo *partharéth* impignorasset in et pro florenis quinque Hungaricalibus sub spe redemptionis”. (Az idézet másolatból van.)

Ritkán használhatta e szót a veneranda antiquitas is, a mit onnan következtethetünk, hogy régi szótáraink nem ismerik és hiányzik a NySzótárból is. MA. szótárában a kérdéses *b a l t h e u s t*: „bogláros öv, szablya szij, pais szij, pártá öv” szókkal magyarázza: PPB. csak „heveder ő, pártá ő, szablya-szij” szókat ismeri; MJ. szintén „öv, hevedernek” mondja, de a *pártarét* egyikben sem fordul elő.

Nincs ugyan kétség, hogy a *pártarét* se lehet egyéb, mint akár *p á r t á ö v* v. *b o g l á r o s ö v*, de a külön alak szempontjából mégis érdekes marad s úgy vélem, hogy a NySzótárban hely illeti meg.

LAKATOS VINCE.

Öreg. Minden ép nyelvérzékű magyar ember előtt világos, hogy van egy külön *b u d a p e s t i m a g y a r n y e l v*, a melyet csak a fő- és székváros lakossága beszél, még pedig, fájdalom, nem-, osztály- és rang-különbség nélkül, azon néhány szegény, pedáns tanító és íróféle embert kivéve, a kik mégis adnak valamit arra, hogy hogyan beszélnek és írnak. Csakhogy míg pl. a párisi nyelv, a mint mondják, a legszebb és szabályosabb francia nyelv, addig a budapesti a leggyalázatosabb nyelv, a mi csak beszélő, értelmes lény ajkát elhagyhatja. A szórend, ragozás sat. elleni vétésekről nem is szólok; ezek fölsőbb dolgok, s míg Budapest egészében *k é t n y e l v ű* város lesz, addig ezen nem is hiszem hogy lehessen segíteni. Csak legalább az egyes szavak jelentését s használatukat értenék becsületesen!

Már Arany rámutatott egyszer tréfás kedvében, de nem árt másodszor se megtenni, hogy a budapesti ember sohse tudja, mikor *jő* s mikor *megy*, s a pajtásától elváló ifjú hölgy vagy hazafi azért ma is így szól vissza amannak: „Majd aztán *eljövök* hozzád theára”. A becsületes családapa vagy idősebb házi kisasszony most is úgy

állítja ki a bizonyítványt, hogy Samu fia (vagy öccse) torok-fájás *vége*tt nem mehetett az iskolába; azt akarván mondani, hogy a gyerekek torok-fájása volt, a m i a t t maradt otthon.

Így a budapesti ember azt se tudja, hogy mi különbség van az 'édes apja' és a 'téli kabátja' közt. 'Édes apám már *öreg ember*', mondja. 'Van egy *öreg kabátom*, azt oda ajándékozom karácsonyra a házmesternek'. Pedig hát van *öreg ember*, *öreg szüle*, *öreg szöllő*, *öreg ház* (mindkettő régóta a családé), *öreg Á* (a nagy Á) és *öreg isten*; de a kabát, csizma, sipka, nyereg, keztyű sat. ha megkopott: *ócska*, ha pedig véletlenül mindig csak a fogason állva, meg nem kopott: *régi*, de sohase *öreg*. Általában a rövidebb életű, főként viseleti tárgyak sohase válnak öreggé, csak ócskává. A dió- vagy körtefa, a ló, az eb, ha megöregszik: *vén*; emberre csak kivételesen alkalmazzuk, ha a tiszteletet megtagadjuk tőle (*vén asszony*, *vén csavargó*); tisztelettel a férfinál akkor, ha régiesen akarunk beszélni: 'A *vén ember* előtt kelj fel, és annak orcáját megbecsüljed'. A bor, a pálinka (és rokonai), meg a dohány: az *ó*; hasonlóképen az esztendő is; de már a szivar csak *régi*. Ime mily sok különböző szó ugyanazon fogalomra, de mindenik csak a maga helyén használva helyes és alkalmazható.

Mindezeket a derék 'öregnemű üzérek' tragikomikus sorsa juttatta eszembe, a kiket becsületes, magyarosodási törekvéseikért ama jól megkomponált elnevezés miatt hirlapjaink még kigúnyoltak. Igaz, hogy nehéz is ezt az új foglalkozásnevet jó ízű nevetés nélkül olvasni. De gondoljuk meg, hogy a szó megalkotói közt, a mi valószínűleg nem ment könnyen, nem volt egyetlen nyelvész, sőt valószínűleg ép fülű ember se. S gondoljuk meg azt is, hogy a gúnyolódók közt hány adott már el *öreg csizmát* és *öreg kabátot* az *öregnemű üzérnek*. Valószínűleg ez utóbbi, szegény, amattól tanulta a nyelvhasználatot, mert a kettő teljesen egy.

Ha én hozzám jöttek volna ama derék honfiak tanácsért, ezt mondtam volna nekik: 'Ti világosan *ó c s k a* holmikkal kereskedtek, de ezt bajos egy szóba összefoglalni. Ha azonban a szabad nyelvhasználat emberei vagytok s e g y szó kell, nevezzétek magatokat *ócskász*-oknak. Ezt ugyan senki meg nem érti, hogy mi, de a közönség magatokat látván úgy is megérti, hogy mik vagytok. Ha pedig ez nem kell, használjátok a régi, ismert becsületes *házaló* nevet, mely e g y szó is, magyar is, kifejező is s mindenki érti.

JÁMBOR TAMÁS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Két kérdéssel bátorodom a t. szerkesztőségénél alkalmatlankodni, kérve, hogy ezekről engemet felvilágosítani méltóztassék.

a) A magy. tud. akadémia nagy szótára (szerkesztették Czuczor és Fogarasi) e szót: *fukar* így értelmezi: „Megegyezik a német *wucher*, *wucherer* szókkal. Régibb törvénytárunkban *Fugger* v. *Fukkar* nevű idegen tisztviselőkről s tőzséerekről van emlékezet. Némelyek ezektől hiszik kölcsönzöttnek a magyar *fukar* szót”. A két származtatás közül az idézett szótár, a mint látszik, az előbbit tartja helyesebbnek, vagyis: *fukar* = *wucherer*.

Én ezekhez még egy harmadikat csatolok. A törökben *fukara* azt teszi: szegény. Tekintve, hogy a *fukar*, zsugori, a ki az ő gazdagságával nem tud s nem mer élni, s a ki pénzének semmi hasznát nem veszi: voltaképen szegény: nem lehet-e, hogy ebből származott a magyarban meghonosult *fukar*?

b) Hasonlóan az idézett szótárban a *gyanús* szóról a 2) pont alatt ez van mondva: „balul vélekedő, másokról igazságtalanul rosztat gondoló: A ki miben tudós, abban gyanús”.

Én a *gyanús* szónak csak oly értelmét ismerem, hogy az annyit tesz, mint: „gyanúban álló, a kit valami gyanú ér”; s azért az idézett szótárat nem úgy értem, mint a szótár magyarázza, t. i. hogy a ki valamiben jártas, beavatott (= tudós), azon tekintetben gyanakodó; hanem azt tartom, hogy a *gyanús* a fölhozott példában ugyanolyan jelentésben áll, a milyennek én jeleztem a szót. Ez a maximaféle az én véleményem szerint szabad fordítása Cicero következő helyének: „Quo quis versutior, hoc suspectior: minél furfangosabb valaki, annál gyanúsabb” (De offic. II. 9. 34.)

Ha talán tévedtem volna, kérek szives fölvilágosítást.

Felelet. a) A három magyarázat közül az első: *fukar* = *wucherer*, és a harmadik: *fukar* = tör. *fukara* nem állja ki a tűzpróbát, az előbbi alakjánál, az utóbbi jelentésénél fogva nem. Helyes ellenben az a származtatás, a melyet a NSzótár, a mint a „némelyek szerint” észrevétele mutatja, épen nem tart valószínűnek, hogy tudniillik *fukar* szavunk egy és ugyanaz a *Fugger* család-névvel.

Hogy a tulajdonnevek közül különösen a személynevek viselőjüknek egy és más jellemző tulajdonsága szerint nem egy-

szer köznevekké válnak, arra, valamint más, úgy a mi nyelvünk is több példával szolgál. Ilyenek: *makadém*: kötörmelékes út, föltalálója, Mac Ádám (= Ádám fia) után így nevezve — *lloyd*: kereskedők testülete, egy londoni kávéháztulajdonos neve, a kinél a kereskedő nép szokott összegyűlni — a hagyomány szerint hasanlóan személynevekből váltak köznevekké: *calembourgy*: s z ó - j á t é k és *lynch*: népitélet — *császár* (C. Julius) *Caesar*, ném. *kaiser*, or. *car* — *király* = *Karl*, szláv *kral*. Különösen a keresztneveket szereti a nyelv köznevekként alkalmazni. Ide tartozó nyelvünkbeli példák: *aggastyán*, *ágostyán* = *Agoston* — *antalul*: stúpide, *antalodik*: stupeo, verummen = *Antal* — *dóra*: vén leány = *Dorottya* — *megjakabol*: megcsal, lábvetéssel elejt = *Jakab* — *kaján*: invidus, neidisch = *Kain* — *mátéodik*: trécsel, fecseg = *Máté* — *mihók*: együgyű, tutyimutyi = *Mihály* — *tamáskodik*: hitetlenkedik = *Tamás*. Állatnevezetté váltak: *mátyás*: szajkó, *gáborka* sármány, *katalinka*: szentjánosbogár. Idevalók még a németből átkerült *göncöl*, *köncöl*: medve = *Künzel* (Konrad), s a szláváságból kölcsönvett *macska* = *Maria*, *kácsa* = Katarina. Ezekhez járulnak még a vezetékevekből köznevekké vált *pecsovics*, *klopecki*, s némelyek szerint a *balek* is.

Ennyi hevenyében elszámlált példa elegendő tanu annak igazolására, hogy a kincstári birtokok bérletéből meggyapjasodott Fugger család nevezete könnyű szerrel válhatott elsőbben a ,haszonbérlo' s utóbb az ,uzsorás, zsugori' egyértékesévé. A régi nyelv csakis előbbi jelentésében ismeri s alkalmazza e szót.

A magyar szó azonban nem az idézett *Fugger*, hanem ennek egyik *Fucker* változatán alapszik, a mely a XVI. század végén a németben is mint appellativum járatos volt. Ennek hű mása a régi irodalomban hosszú mássalhangzós s hangja illeszkedett *fukkar*, a mint Heltai és Melius írják.

Grimm szótárában ezeket olvassuk e szóról: *Fugger, Fucker*: 1) ein kaufmann im groszen, 2) ein wucherer. Das wort ging aus dem familiennamen *fugger* hervor. den ein im 15. und 16. Jh. durch seine unermesslichen geldmittel berühmtes augsburgisches geschlecht führte. Der name wurde am anfange des 16. Jh. appellativisch gebraucht'.

b) Hogy a NSzótár helyesen értelmezte a *gyanús* szót, vagyis hogy ez az idézett közmondásban nem objektív, hanem szubjektív értelmű, azaz annyi mint ,gyanakvó', világosan megérthetni Pázmánynak következő ket helyéből: ,Senki nem hajlandóbb a gonosz

itiletekre, mint a ki sok gonoszságokban forog, mivel ez, a miben tudós, abban g y a n ó s (Préd. 896). A mi magyarink szokták mondani, hogy az ki miben tudós, abban g y a n ó s; a sz. Írás pedig azt mongya, hogy az ki bolond, mindent esztelennek ítél; ti is praedikátor uraim az házasság mellett torkig úsztok minden förtelmességben, azt hiszitek, hogy egy jámbor sincs az nőtelenek között' (5 Lev. 210).

Ez a közmondásunk tehát körülbelül ugyanazt mondja, a mit a német: ,Wie der schelm ist, so denkt er'.

2. Kérdés. Nyelvtanilag melyik van szabályosabban mondva: *férfinak*, vagy *férfinek*? Mert egy társaságban mind a két használatnak voltak pártfogói és ellenzői.

Felelet. A *fiak*, *fiam* elég világosan útba igazít arra nézve, hogy mély, vagy magas hangú rag járul-e a *fi* szóhoz. ,Jusson eszünkbe, minémű szeretettel látá a tékozló fia t sok gonoszsági után (Pázm: Préd. 180). Titeket *férfinak* gondja nem bánt' (VirgC. 138).

3. Kérdés. Bűnügyi végzéseket a következő módon szokás megjelölni: ,Lopás büntette *miatt* vádolt N. N. *elleni* bűnügyben' sat. Nekem sem a ,miatt' sem az ,elleni' nem tetszett s helyettük ,Lopás büntetével vádolt N. N. bűnügyében' kifejezést szoktam meg. A napokban szó lévén erről, még egy harmadik variáns is merült föl: ,Lopás büntettéről vádolt' sat.

Azzal a kérdéssel fordulok már most a t. szerkesztőséghez, hogy a háromféle használat közül melyik a leghelyesebb, illetőleg lehet-e egyik vagy másik kifejezés ellen kifogást tenni s hogy az ,elleni' helyett nem jobb-e az általam használt birtokviszony?

Felelet. A megállapodott használat szerint helyes szerkezetek: *vádolni valakit valamivel v. valamiről; valami miatt vádolni* szokatlan s azért kerülendő. Az elsőnek idézett szerkezeten tett változtatás, úgy a mint azt a t. kérdező kijavította, mint helyes és szabatos az utolsónak idézettel együtt mindenképen ajánlható.

4. Kérdés. Egy társaságban szóba kerülván X. széles körű ismerettséggel dicsekvő úr, valaki azt a merész állítást kockáztatta meg róla, hogy ,nincs olyan kaputos ember a megyében, a m e l y i k e t ne ismerne'. A társaság egy nőtagja helyreigazítólag ismétli: ,a melyiket ne ismerne'.

E megjegyzésből vita kerekedvén, a jelenlevők ketté oszlottak véleményükkel, s egy részük helytelenítette többi közt ezt a kitételt is: „A négy leány közül azt veszem el feleségül, a melyiket legszebbnek találod”, e helyett: „a melyiket legszebbnek találasz”; vagy: „Az a leány, a melyiket X. barátunk kíséretét, a legszebb a városban”, e helyett: „a melyiket X. barátunk kíséretét”.

Minthogy a társaság egyik része sem akart tágitani elfoglalt álláspontjától, elhatároztuk, hogy a Nyelvörhöz fordulunk fölvilágosításért, kérve tisztelt szerkesztő urat, legyen szives eldönteni, a fönt idézett kitételek melyike és miért helytelen, illetőleg helyes.

Felelet. E kérdésre a részletes és tüzetes választ megtalálják a t. kérdezők a Nyelvör XVIII. kötetének 519—521. lapjain.

5. Kérdés. A „Történelmi tár” egyik régebbi évfolyamában olvastam egy leltárt, mely különféle lovászati eszközöket, szerszámokat sorolt elő. Ezen leltárban találtam egy kitételt, mely mellé kérdéssel volt téve, a mi szerintem annyit jelent, hogy azon szó vagy értelme ismeretlen. Ez a szó *lóding* volt.

Nekem ez a szó mindig eszemben volt és sokat töprengedtem rajta, hogy mit is jelenthet; de sehogy se tudtam rá jönni. Elkezdtem tehát a nép beszédjét megfigyelni községemben, ha valjon nem mondanak-e azok ilyféle szót.

Megfigyelésemet végre siker koronázta. A jelen évben istállóm szalmateteje elromolván, azt újra kellett befödni, s a mint a bíró embereivel ott tanakodik, hogy hogyan legyen, hát egyszer csak mondja ám, hogy „lóding is kell a szerhára”. Ezt a szót tehát Sarki-Tótfaluban és a szomszédos községekben (Vas m.) ismerik.

Használják pedig az e néven nevezett tárgyat szalmás tetőjű épületeknél a tető két végének megerősítésére, terhelőül. Honnét ered ez a szó s mi a gyöke?

Felelet. A kérdésbeli *lóding* nem egyéb, mint a ném. *adung*. Jelentése eléggé ismeretes, annyi mint: „súly, teher, nehe-ék”; s ebben a jelentésben használja a vasmegyei nép e szót, mikor a szalmatető két végére alkalmazott terhelőt nevezi e szóval. Ez a jelentése azonban csak nagyon szűk körre szorítkozik s eddiglen magyar vidékeken ismeretlen volt. Van azonban egy más, különösen a régi irodalomban gyakran használt jelentése is: „thecula pulveraria sclopetariorum MA. pulverarium, theca tormentaria, pulverpfanne an den flinten PPB.” E magyarázathoz meg

kell jegyeznünk, hogy Pápai-Bod helytelenül fordítja „pulverpfanne an den flinten“ kitétellel, mert az, mint a latin értelmezés is mutatja, semmi más, mint „puskaporartó“; s ugyanezt jelenti az a *lóding* is, a melyet a t. kérdező a Történelmi tárban megkérdőjelezve talált s a mely az ő vidékén használt *lóding*-tól határozottan különbözik.

Származásra nézve azonban mind a kettő ugyanegy szó, s ez az utóbbi jelentés már magában a német nyelvben fejlődött ki: „*ladungen* an bandelierriemen waren vor zeiten kleine büchsen, die mit einem deckel oder pfropfe zugemacht wurden, welche jede eine ladung pulver zu dem feuerrohre des soldaten fasseten“ (Grimm: Wörtb.).

6. Kérde s. Meg vagyok bízva, hogy többünk nevében megkérjem a t. szerkesztőséget, méltóztassék bennünket két pontra nézve felvilágosítani.

Először: Valjon mily szóalakok lebeghetek jeles regényírónk. Jókai szeme előtt, midőn egy nekikeseredett pillanathban fülünk csodájára a *lélekidomár*-t megalkotta?

Másodszor: Regénye bevezetésében a mű címéről így nyilatkozik a szerző: „új szó, rossz szó; de nincs más“. A *lélekidomító* jó szó; valjon nem tette volna-e meg ugyanazon szolgálatot, a mit a korcs *idomár*. Volna-e még erre más alkalmasabb kifejezés?

Felelet. Azt hiszem, ezek a példaképek lebegtek a költő szeme előtt: *kolomp-ár*, *fullajt-ár*, *cserep-ár*, vagy talán épen *suhanc-ár*.

„Rossz szó, de nincs más“. Dehogy nincs! Maga Jókai használja: „Volt valami varázs modorában, a mi a vétkest *megigézte* (I.36 l.). Szemei bámulva meredtek a vele parancsolónak *megigéző* szemeibe (132). A leány elforduló szemekkel rogyott térdre *igézője* lábaihoz“ (uo.).

Különben a milyen Apollo-ihlette, vesébe látó csodalegény ez a Landory, a regényhős, az *igéző*-nél még alkalmasabb, találóbb címe volna a műnek az, a melyet nem faragott, hanem csak hőse tüneményszerű tulajdonságához szabva alkalmazott maga nagy nevű szerzőnk: „Ezuttal én vagyok a *gondolatolvasó*, én találom ki az ön titkos gondolatjait“ (V.166).

Tehát van jó szó, kettő is; rosszra tehát épen nem volt szükség.

TARTALOM.

Értekezések.

		Oldal
<i>Albert János :</i>	A relatívum hangsulya	24
	A gyökelvonásról	49
	Szóhangsuly. Mondathangsuly	118
	Szómagyarázatok	289
<i>Barbarics Róbert :</i>	A határozatlan és általános alany	250
<i>Bárdos Remig :</i>	Az idegen szók írása	300, 348
<i>Bartha József :</i>	A palóc nyelvjárás 168, 211, 306, 359, 416 460, 502, 553	
<i>Bélteki Kálmán :</i>	Rokonértelmű szók	12, 57, 207, 395
<i>Bódiss Jusztin :</i>	Helyesírásunk iskolai szempontból	533
<i>Halász Ignác :</i>	Szómagyarázatok	241, 337, 481, 529
<i>Kalmár Elek :</i>	A helyesírás harca	58, 110
	Szólásmagyarázatok	145
	A 'ch' hang	537
<i>Katona Lajos :</i>	Folklórénk s még valami	534
<i>Kicska Emil :</i>	Hangsuly és szórend	385, 434, 486
<i>Kúnos Ignác :</i>	Szómagyarázatok	530
<i>Lehr Vilmos :</i>	A 'nő' és 'né' használatához	295
<i>Nagyszigethi Kálmán :</i>	Szólásmagyarázatok	433
<i>Sándor József :</i>	A Bécsi s Müncheneri codexek eredetéről	124
<i>Sebestyén Károly :</i>	Rege, monda	343
<i>Simon József Sándor :</i>	Mi hát a mondat?	153
<i>Simonyi Zsigmond :</i>	Állapothatározók fölött névutóval	199
<i>Szarvas Gábor :</i>	Szómagyarázatok	1. 145, 193, 293
	Elkeresztelések	448
<i>Szinnyei József :</i>	A szenvedő igék képzése	102
	A mondat meghatározása	105
	Szómagyarázatok	484
	Az új tájszótár	549
<i>Volf György :</i>	A relatívum hangsulya	65
<i>Zolnai Gyula :</i>	A népnyelv és nyelvtörténet	6
	Szómagyarázatok	97
	Az egri nyelvsajátságokhoz	177
	Sándor István új szavai	209

Helyreigazítások. Magyarázatok.

Dunántúli, túladunai. <i>Steuer János</i>	27
Falka. <i>Kardos Celesztin. Zolnai Gyula</i>	28, 234
Vellal. <i>Szarvas Gábor</i>	28
Ritka szópár. <i>Szarvas Gábor</i>	29

	Oldal
Az 'ira' alak Dunántúl. <i>Zolnai Gyula</i>	133
Székely <i>a</i> és nyugati <i>o</i> . <i>Balassa József</i>	134
Közép kereskedelmi iskola v. kereskedelmi középiskola. <i>Balassa József</i>	135
Váci siketnémák intézete. <i>Dvorzacsek János</i>	135
Fullajsz. <i>Sándor József</i>	136
Tusa. <i>Csapodi István</i>	137
Léha. <i>Mórocz István</i>	137
Tularéti. Tulakörösi. <i>Vasverő Rejmund</i>	137
Mi közöm tőled. <i>Vasverő Rejmund</i>	179
Dug, rejt. <i>Körösi Sándor. Bélték Kálmán</i>	180, 372
Mari zsidó. <i>Szigetvári Iván</i>	182
A nyelvújítás mint perdöntő bizonyosság. <i>Berecz Károly</i>	182
Erdélyiességek. <i>Steuer János. Albert János</i>	183, 233
Gereben, gereblye. <i>Dvorzacsek János</i>	183
Izé. <i>Dvorzacsek János. Négyesy László</i>	184, 229
Vakszem. <i>Csapodi István. Szarvas Gábor. Négyesy László</i>	184, 230
Egy ismeretlen ige. <i>Négyesy László</i>	230
Mi közöm hozzád? <i>Simonyi Zsigmond</i>	232
Hunyatkozik? <i>Simonyi Zsigmond</i>	232
Patkány. <i>Bartal Antal</i>	232
Felső fok képző az Ormánységban. <i>Sándor József</i>	234
Közvetetlen, közvetlen, közletlen. <i>Csapodi István</i>	270
Kereskedelmi középiskola. Siketnémák váci intézete. <i>Szarvas Gábor</i>	272
Kaland. <i>Steuer János. Szarvas Gábor</i>	273
Hülemedik. <i>Simonyi Zsigmond</i>	275
Fegyver. <i>Kiss Ignác</i>	275
Lamos. <i>Albert János</i>	275
Göncöl-szekér. <i>Zolnai Gyula</i>	276
Csurapé. <i>Egy huszártiszt. Erdőújhelyi Menyhért. Szarvas Gábor</i>	276
Senki, semmi. <i>Zolnai Gyula</i>	315
Akolbólít, kiakolbólít. <i>Nagyszigethi Kálmán. Szarvas Gábor</i>	316
Pap. <i>Szarvas Gábor</i>	318
Nál nagyobb, annál nagyobb. <i>Szarvas Gábor</i>	318
Gyermeeknyelvész. <i>Nádory István</i>	319
Néhány ritkább szó. <i>Körösi Sándor</i>	320
Tővis. <i>Steuer János</i>	368
Az oláh hatás. <i>Steuer János</i>	370
Alatt. <i>Steuer János</i>	370
Csóva. Csóvál. <i>Szabó Imre</i>	370
Kalóz. <i>Körösi Sándor</i>	371
Zsolozsma. <i>Ásbóth Oszkár. Szarvas Gábor. Steuer János</i>	374, 425
Bartzafalvi új szavai. <i>Zolnai Gyula</i>	424
'Csak úgy' és 'csakúgy'. <i>Kardos Albert</i>	426
Nő, né. <i>Lehr Vilmos</i>	428
A Tájszótár helytelenségei. <i>Szinnyei József</i>	469
Héhö. <i>Belányi Tivadar. Szarvas Gábor</i>	470

	Oldal
A helyesírás kérdéséhez. <i>Kőrösi Sándor</i>	471
Fölültetés. <i>Legényi Gyula</i>	472
Sajtóhiba? <i>Arany László</i>	472
Újabb pótlások (?) a Nyelvtörténeti Szótárhoz. <i>Zolnai Gyula</i> . .	511
Tovább képzett ragos alakok a palóc nyelvjárásban. <i>Zolnai Gyula</i> .	512
Pukhas. <i>Szinnyei József</i>	513
Éhtyúk. <i>Szinnyei József</i>	513
Egy magyar vendég az idegenben. <i>Kalmár Elek</i>	514
Garatos. <i>Szilasi Mór</i>	514
Egy sajtóhiba. <i>Vozári Gyula</i>	515
Atilla. <i>Kőrösi Sándor</i>	562
Hátissó. <i>Zolnai Gyula</i>	564
Fullajsz. <i>Zolnai Gyula</i>	565
Tagbaszakadt. <i>Bódiss Jusztin</i>	566
Konstancinápoly. <i>Bódiss Jusztin</i>	566
A 'lesz' mint időképző. <i>Balassa József</i>	566
Közvetetlen, közvetlen, közletlen. <i>Csapodi István</i>	567
Tokány. <i>Kardos Albert</i>	567
Tarisznya. <i>Szadilek János</i>	567
Sík-levegőcske. <i>Nagyszigethi Kálmán. Szarvas Gábor</i>	568
Alattomban. <i>Szilasi Mór</i>	571
Könyörgőm alásson. <i>Szilasi Mór</i>	571
Pártarét. <i>Lakatos Vince</i>	572
Öreg. <i>Jámbor Tamás</i>	572

Kérdések és feleletek.

<i>Ekképpen</i> v. <i>ekképen</i> ?	31
<i>Előd</i> v. <i>eldőd</i> ?	32
<i>Varsa</i> ? <i>tardul</i> ? <i>tem</i> ?	33
<i>Nagyobb nálamnál</i> v. <i>nagyobb nálam</i> ?	34
Rend és fegyelem <i>kezelése</i> ?	35
<i>Nyalóka, nyalka</i> ?	36
<i>Közt</i> v. <i>között</i> ?	36
a) <i>Se</i> v. <i>sem</i> ? b) <i>Szók</i> v. <i>szavak</i> ?	81
— <i>azon</i> v. <i>az a</i> ?	83
Közép kereskedelmi iskola v. Középkereskedelmi iskola ?	84
Váci siketnéma intézet v. siketnémák váci intézete ?	85
A <i>képez</i> ige használata ?	86
<i>Tiszteletteljes</i> v. <i>föltisztelő</i> ?	88
A szótő és szógyökér megkülönböztetése ?	88
Helyes e a 'Nyiregyházi Hírlap' ?	186
Micsoda szó a <i>csizió</i> ?	187
a) <i>Betére</i> v. <i>könyvnélkül</i> ? b) <i>Olyik</i> és <i>máma</i> használata. c) A <i>fel</i> és <i>meg</i> használata. d) Egy szó-e <i>jólelkű, nagylábú, hatágu</i> ?	188
'A t. hölgyek és urak kéretnek a fenti mottó szerint <i>öltözni</i> ' ?	189
<i>Igtat</i> v. <i>iktat</i> ?	190

	Oldal
Régen olvastam v. régen <i>nem</i> olvastam?	235
<i>Naponta?</i> <i>Naponként?</i>	237
<i>ly</i> v. <i>j</i>	237
a) Miféle szó a <i>bárgyú</i> ? b) Mi az eredete a <i>fegyver</i> szónak?	237
<i>Éjtszaka</i> v. <i>éjszaka</i> ?	237
<i>Fütet-e</i> v. <i>füttet</i> ?	322
Mikor használjunk <i>-et</i> helyett <i>-tet</i> képzőt?	323
<i>Tudunk</i> v. <i>tudjuk</i> ?	325
Honnan származik e kifejezés: <i>kikosarazni</i> ?	325
„Nekem ez az óra olyan jól járt” sat. helyes-e?	326
A <i>skarablya</i> és <i>esolozsma</i> honnan származik?	326
Mi a jelentése a <i>báseli</i> szónak?	327
<i>Kesztyű</i> ?	472
<i>Leányzó</i> , <i>nyaratszaka</i> , <i>máj</i> ?	473
<i>Sujt</i> v. <i>sulyt</i> ?	474
„Vácnál tart”?	474
<i>Taval</i> , <i>tavaly</i> ?	515
<i>-ként</i> , <i>-kint</i> ?	516
<i>Tagbassakadt</i> ?	517
<i>Cécó</i> ?	517
a) <i>Fukar</i> eredete? b) <i>Gyanús</i> jelentése?	574
<i>Férfinak</i> v. <i>férfinek</i> ?	576
„Vmi miatt vádol”?	576
Tárgyas v. tárgyatlan alak?	576
<i>Lóding</i> jelentése és eredete?	577
A <i>lélekidomár</i> helyes egyértékese? <i>Szarvas Gábor</i>	578

Nyelvtörténeti adatok.

A magyar nemesség a XVII. század derekán	42
A nyelvújítás mint perdöntő bizonyosság	182

Irodalom.

Az iskola magyarsága <i>Dénes Gyula</i>	72
A magyar nyelv. <i>Zolnai Gyula</i>	126
Az egyház magyarsága. <i>Albert János</i>	163
Adalék a magyar természetrajzi nyelvhez. <i>Lehr Vilmos</i>	220
Donáth Imre magyar nyelvtana olasz anyanyelvűek számára. <i>Szabó Samu</i>	354
Az egyetem magyarsága. <i>Szarvas Gábor</i>	399
Válasz Szabó Samu bírálatára. <i>Donáth I.</i>	479
Latin elemek a magyar nyelvben. <i>Kőrösi Sándor</i>	408
A magyar nyelv a gyermekszobában. <i>Albert János</i>	451
A magyar helyesírás szabályai. <i>Balassa József</i>	457
Fordítóink magyarsága. <i>Szarvas Gábor</i>	544

Vegyesek.

Oldal

A Budapesti Szemle s a magyar nyelv. rs. t.	255
Az Irodalomtörténeti Közlemények pótlásai a Nyelvtörténeti Szó- tárhoz. <i>Zolnai Gyula</i>	161
A székely és nyugati nyelvjárások különbözései. <i>Zolnai Gyula</i>	69
A nyelvjárások összehasonlítása. <i>Balassa József</i>	21
A szűz magyar nyelv. <i>Szarvas Gábor</i>	15
Nyílt levél a szerkesztőhöz. rs. t.	429
Az ikes iga. <i>Szigetvári Iván</i>	497
Új igeidők. <i>Kulcsár Endre</i>	499
A zárt ě. <i>Szinnyei József</i>	501

Népnyelvhasználatok.

Szólásmódok	42, 142, 335, 381, 431, 475, 526
Mondások	43
Hasonlatok	142
Babonák	44, 142, 475
Álomfejtések	44
Találós kérdések	143
Találós mesék	527
Gyermekversikék	476
Családtagok nevezetei	527
Gúny- és ragadványnevek	45
Tájszók	46, 143, 335, 412, 479, 528
Népballadák.	47
Népmesék	382
A szerkesztőség kérdései	39, 190, 287, 333
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire	89, 139, 279, 328, 518
A Tájszótár szerkesztőjének kérdései	238, 379, 525

TÁRGYMUTATÓ.

Hangtan.

I. F o n é t i k a : A hangok képzése a palóc nyelvjárásban 170 | Székely *q* és nyugati *o* 134 | zárt *ě* 501.

II. M a g á n h a n g z ó k. Eredeti magánhangzók megőrzése: *tolyú*, *nyárnyú* (nyárfa). *kurássi* (kurázs), *zsaku* 362 || Magánhangzó elveszése: *lyány*, *m^aóta*, *m^eöte*, *osztán*, *csuhúj*, *bütöm* (beütöm) 363 | Időmér-

ték: hosszú magánhangzók: *fű*, *fűrész*, *tyűkör*, *tinta*, *h^eétyi*, *szügy*, *szűnyik* 360 | Rövid magánhangzók: *akar*: akár, *kel*: kél, *kénycs^o*: kéneső; *cserep*, *eger*, *egyeb*, *fedel*, *fenek*, *fonal* 360 | H a n g s z í n : zártabbá válás: *e*: *ě*: *fejszē*, *ekē*, *kefē*, *kepē*, *mesē*, *sértē*, *tevē* 212; *ö*: *ü*: *büfög*, *külyök*, *gyüker*, *güdör*, *güröngy*, *üsztoke* 214; *a*: *o*: *topl^o*, *komra*,

toklác, folánk, borát 214; *o: u* 215 | nyiltabbá válás: *i: ë: csëllag, vëlla, vërâg* 216; *é: ê; ü: ö* 218, *u: o: onoka, paskom, kromplyi* 219 || Járulékmagánhangzók: *ës-katula, ëspicc, ëspárga, ëstrimflyi, ëspita; dor^aót, gor^aof, firiss; koromplyi* 362 || **H a n g r e n d i** párhuzamosság: *csemcsëg: csamcsog, fëlbërzël, mëggyömrös* 306 | **H a n g r e n d i** disszimiláció: *bink^aó, siska: suska, iborka, bütër, csërba, pëlyva, gór^eé, gyomb^eér* 306, *hátissó* 564 | **A s s z i m i l á c i ó**: *oskola, állogat, gyurtyánfa; v^aónâk* (volnék), *lâtnâk* (látnék) 308.

III. **M á s s a l h a n g z ó k**. Eredeti mássalhangzó megőrzése: *nyírjes, tolyvas, mezejtelen, verejték* 362 || **I d ő m é r t é k**: hosszú mássalhangzók: *dëll^oó* (dülő), *váll^oó* (vályú), *rëstell, rühell, ess^oó, egëssë* 360 | rövid mássalhangzók: *álmás, ëjel, pak, vâlal* 361 || **H a s o n u l á s**: *dn: nn,*

dl: ll, rl: ll; tënnap, röttön (rögtön), *nyultön* (nyugton); *bos^aó, koss^aó, oss^aó* 367 || **M á s s a l h a n g z ó** elveszése: *maj* (majd), *kérhetyi, szëhet; mâ* (már), *mos: most; tanigat, âmtgat, szâmígat; pitar, bion, më: mëg; h^aód* (hold), *b^aót* (bolt), *gy^aócs* (gyolcs), *s^aód, k^aóbász; sindë* (zsindely), *tërke* (törköly), *tëngë* (tengely) 364—366 || **H a n g v á l t o z á s o k**: *j: ny, j: r, v: m, gy: ly; p: m, f: m, t: l; t: d, s: ss, k: g, h: j, m: v; d: t, gy: cs, s: sz, d: t, v: p, l: n; f: h, p: k, d: gy, t: ty, m: ny, p: t, cs: t, g: b; j: v; t: p, n: m, d: b; sz: c; v: b, p: f* 309—314. **H a n g á t v e t é s**: *bonc* (comb), *kanâl, csanâl, keleb, kecsëly, korëla, makver^o, pandal* (padmaly), *tereny* 368 || **J á r u l é k m á s s a l h a n g z ó k**: *ëldës, vâl-gás, pëlpa* 362 || **H i á t u s t ö l t é s** 176.

Alaktan.

I. **S z ó ö s s z e t é t e l**: 27, 84, 135, 272, 416, 513 | **I k e r s z ó k** 53, 518.

II. **S z ó k é p z é s**: Kombináló szóalkotás 127 | Gyökelvonás 49, 423 || **I g e k é p z é s** 418; szenvedő igék képzése 102 || **N é v s z ó k é p z é s**: Főlső fok képző: *nâl, náj* 235 | diminutív *cs+k* 290; *-u, -kó, -ók* 422 | deverb.

-dalom, -delem, -l 421 | Tovább képzett alakok 423, 512.

III. **S z ó r a g o z á s**: **I g e r a g o z á s**: *idők, módok* 461, 499 | *ira* 133 | **I k e s i g é k** 23, 497 | **T á r g y a s r a g o z á s** 464 || **N é v r a g o z á s**: *tárgyrag* 465 | **H a t á r o z ó r a g o k** 466 | *-képpen* 148 | *-ként, -kint* 516 | **B i r t o k o s s z e m é l y r a g o k** 468.

Jelentés tan.

I. **A n y a g i j e l e n t é s**: Jelentésbeli eltérések egyes szókban 505 | **N é v m á s o k, h a t á r o z ó k** 508 || **N é p e t i m o l o g i a** 509 || **R o k o n é r t e l m ű s z ó k**: *zavar, háborít* 12, *dug, rejt* 13, 180, 372, *bocsát, ereszt; enged, hagy* 55, *vezet, vezérel, kalauzol* 57, *tűr, szenved* 207, *bánt, sért* 208, *tapod, gázol* 395,

kopik, vásik 398 | **S z ó l á s o k** 165, 183, 509 | *Hallgat mint a pap a varsában* 151 | *Mi közöm töled* 179 | *Eb ura fakó* 433 || **K ö z m o n d á s o k** 510.

II. **A l a k i j e l e n t é s**: Név-
szósított igealakok 503 | **K é p z ő k** 504 | Tovább képzett rago-
sok 512.

Mondattan.

A mondat meghatározása 105, 153 | Szóhangsúly, mondathangsúly 118 | A relatívum hangsúlya 24, 65 | Hangsúly és szórend 385, 434, 486 | Szórend 235 | A határozatlan és általános alany 250, 554 | A határozatlan névmások és határozók 145 | Állapothatározók *fölött* névutóval 199 | Szenvedő igék 497 | Névutók: *alatt* 370.

Antibarbarus.

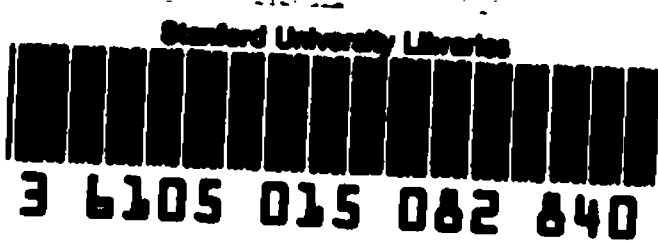
Hibás szólások: A mészkö *fölültet* 472. A vonat Vácánál hegyeket *képez* 87, *tiszteletteljes tart* 474. kérelem 88, *igénybe vesz* 403.

SZÓMUTATÓ.

Akármely 146	botrány 1	.dug 13, 180, 372
aki, a ki 24	botránkozás 1	dupla, dufla 411
akolbólít 316	buffo 409	dunántuli 27
ákovita 414	bukáta 469	Edosnostalan 10
alatt 370	buzak 470	éhtyúk 513
alattomban 571	buzany 470	ekkédig 10
által 403	bűrű 424	előd, előd 32
amandárság 320	Cédula 409	emeng 162
amazon 409	cécó 517	emlék 51
annál nagyobb 318	cifra, cifráz 52	enged 55
arpa 409	citrom 410	ép, épp 32
asztalláb 84	coki 321	ereszt 55
átok 51	cuca 371	erőtéljes 403
Bábéc 152	Csáklya 484	érvénytelen 183
bánt 208	csak úgy 426	es 9
bárgyu 237	csámpás 415	esdekel 425
barilla 320, 409	csáva 52	este, estvel 516
baromillő 9	cserebó 9	estély 425
hászli 293, 327	cserepár 278	étenszaka 162
besze, beszés 51	csillagász 210	évad 7
betéve 188	csízió 187	evickél 97
bilsug 128	csóva, csóvál 52, 370	Fáklya 411
bír 402	csóváz 371	fakó 433
birok 51	csurak 278	falka, fóka 28, 234
bocsát 55	csurapé 276	fan 290
bonaburuttya 320	csüppő 162	farcsik 290
bónaóra 410	Dasztikóc 321	fegyver 237, 275
horbély 416	dékán 415	fegyverképes 403
bordély 416	dézma 415	fejni 529

- fékni 162
 fékető 130
 felbukátáz 469
 feltisztelő 88
 felültetés 472
 felvesz 32
 festom 409
 fickó 9
 flancsika 291
 fólios 410
 folklóre 534
 fon 290
 fona 291
 fonák 291
 foncsik 290
 fonvadni 515
 fora 321
 forcsik 290
 forgattyú 210
 forvadni 472, 515
 fölött 199, 404
 fragmonta 409
 fukar 574
 fullajsz 136, 565
 fűt 322
 Gála, gálya 411
 garatos, grattos 514
 gárgyán 415
 gázol 395
 gereben 183
 gereblye 183
 gobhal 153
 gonoszbólat 3
 göncöl szekér 276
 gúla 411
 Gyal- 9
 gyaluszik 9
 gyalut 9
 gyanába 10
 gyanús 574
 gyappanik 7
 gyujtovány hideg 7
 Ha 37
 habda 37
 habókol 37
 háborít 12
 habuckol 37
 hadari 37
 hadász, hadáz 37
 hagy 50
 hagyap 37
 hagymáncs 37
 harámbasa 531
 halad, hallad 32
 harimzsál 127
 hasad 32
 hasonlik 32
 haspók 513
 hátissó 564
 hébe-hóba 99
 héhő 470
 héthagyó 37
 hiszen, sz 128
 hunyatkozik 232
 hülemedik 275
 Ibrik 530
 igényel 402
 iktat 190
 ildomos 10
 iprikál 530
 íz 10
 izé 184, 229
 Jelenet 425
 joh 511
 jugszél, juhszél 8
 Kabola 162
 kaland 273
 kalaúz 371
 kalóz 371
 kamarás 210
 kamónyi 178
 kanavász 415
 kapocs 52
 karátos 514
 kármán 295
 karmazsin 411, 415
 kárpál 409
 katuska 328
 keh, kéh 52
 képes 402
 képez 86, 402
 -képpen 148
 kész-, kisz- 11
 kesztyű 472
 kezel- 36
 kiakolbólít 316
 kikosaraz 325
 kilenc 244
 kilenchagyó 37
 király 295
 kisálkodik 7
 kivész 32
 kókós 9
 kóllogat 9
 koltoz 9
 kompástom 409
 kophal 153
 kopik 398
 korámoz 409
 korosma 162
 kortina 411
 Konstancinápoly 566
 közetlen 270, 567
 közlés 109
 közletlen 270, 567
 közt, között 36
 köztársaság 210
 közvetetlen 270, 567
 kurta 433
 kvietancia 409
 Lajha, lajhó 5
 lamos 275
 lármonya 321
 lárva 412
 látriáz 409
 leányzó 473
 léha 5, 137
 léjó, liú 5
 lélekidomár 578
 lemonya 409
 lencse 412
 letácsol 412
 létezik 402
 leubezes 4
 leuzat 3
 lewsag, lévság 3
 levegő 568
 lével, lel 11
 licsita 50
 linkábás 321
 litra 512
 lóding 577
 lolja 7
 lüki 9

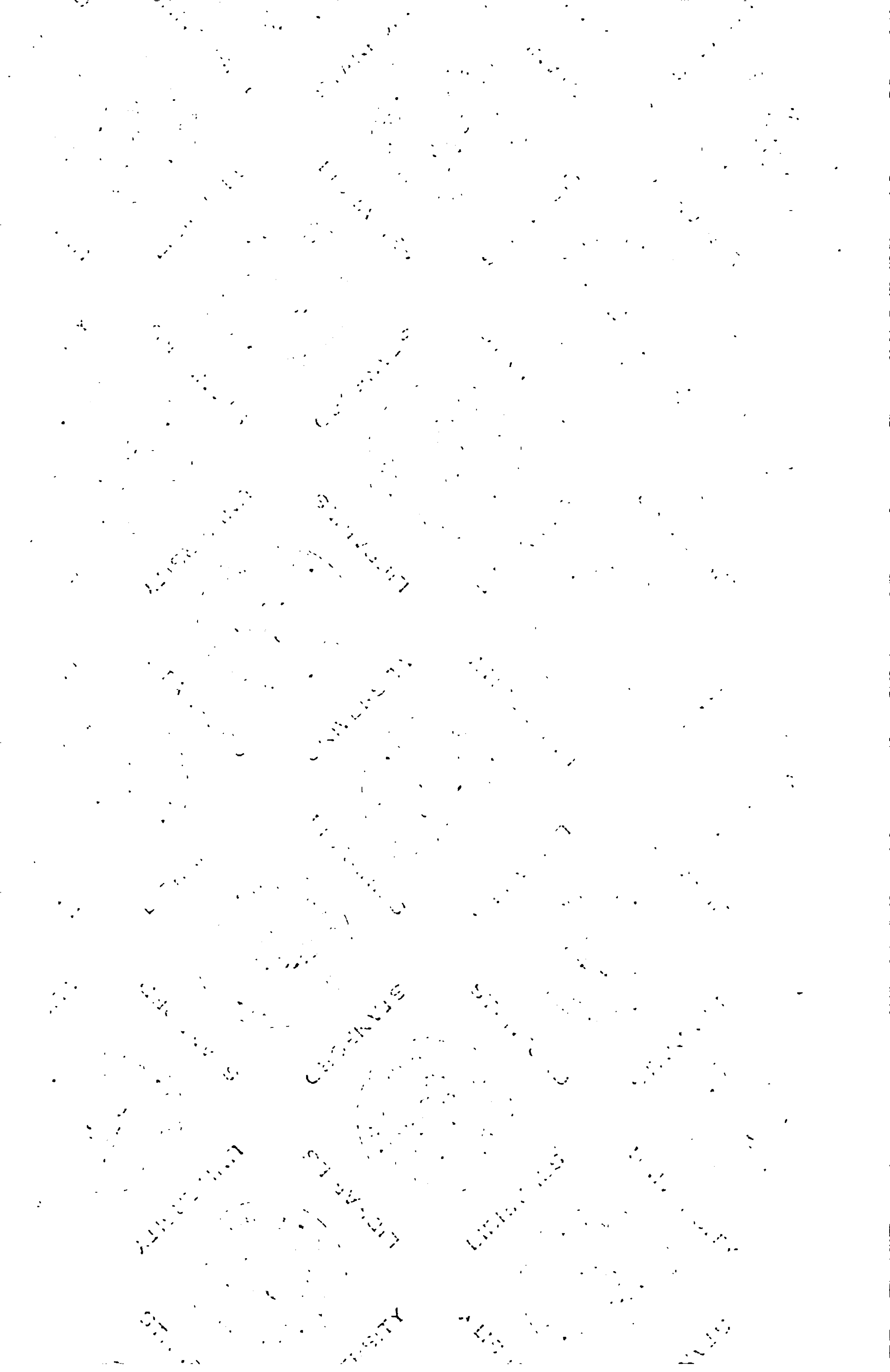
PH
2001
M33
v. 21
1892

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

--	--	--

PH
2001
M35
v.21
1892

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

--	--	--

